

*ISSN 2616-5260*

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КЎЛОБ БА НОМИ  
АБУАБДУЛЛОҶИ РЎДАКӢ

КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ  
ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

## ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КЎЛОБ БА НОМИ  
АБУАБДУЛЛОҶИ РЎДАКӢ

Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология  
4 - 2 (33) 2023

## ВЕСТНИК

КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ  
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

Серия исторические и археологические, педагогические  
и филологические науки  
4 - 2 (33) 2023

## BULLETIN

OF KULOB STATE UNIVERSITY NAMED AFTER  
ABUABDULLO RUDAKI

Series of historical and archaeological, pedagogical  
and philological sciences  
4 - 2 (33) 2023

**ПАЁМИ**  
**ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶҶЛОБ БА НОМИ**  
**АБУАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ**

Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология

**Муассиси маҷалла:**

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ  
Маҷалла соли 2009 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

**Сармуҳаррир:**

**Раҳмон Дилишод Сафарбек** *Доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, ректори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

**Муовини сармуҳаррир:**

**Рафиев Сафархон Аюбович** *Номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

**Котиби масъул:**

**Сафарзода Манучехри Начот** *Муовини сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ*

**Ҳайати таҳририя:**

**07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостоншиносӣ**

**Абдуллоев Маҳмуд Холович** *Доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

**Искандаров Қосимишо** *Доктори илмҳои таърих, профессор, саркотиби илми Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

**Юнусов Сайдаҳтам Сайдалиевич** *Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи умумӣ ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

**Азамов Хурсанд Саидович** *Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи сиёсатиносии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

**13.00.00 – Илмҳои педагогӣ**

**Мирзоев Салим Сайдалиевич** *Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи биологияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

**Ғуломов Исло** *Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи математика ва методикаи таълими они Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

**Иззатова Муҳаббат Инноятовна** *Доктори илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи таҳсилоти томактабӣ ва кори иҷтимоии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

**Иброҳимов Грез** *Номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

**Файзуллоева Фирӯза Мадохировна** *Номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи умумидонишгоҳии забони русии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

**10.00.00 – Илмҳои филологӣ**

**Ҷумъахон Алимӣ** *Доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири кафедраи забониносии ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

**Ҳоҷаев Давлатбек** *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.*

**Мухторов Зайниддин Мухторович** *Доктори илмҳои филологӣ, профессор, директори Пажӯҳишгоҳи идоракунӣ давлатӣ ва хизмати давлатии Донишдадаи идоракунӣ давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

**Худойдодова Шарофат Зардовна** *Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, ноиби ректор оид ба робитаҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

**Ҳолиқова Зайналбӣ** *Номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

**Муродов Бахриддин Раҳмонович** *Номзади илмҳои филологӣ, декани факултети филологияи хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Маҷалла дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ барои нашр таҳия мегардад. Нишонӣ: 735360, ҶТ, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16. Сомонаи расми маҷалла: [vestnik.kgu.tj](mailto:vestnik.kgu.tj), **E-mail:** [raumat@kgu.tj](mailto:raumat@kgu.tj) **Тел.:** 8(3322) 2-41-06

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илми тақризиавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.06.2022, №174/м ворид гардидааст.

Қабули мақолаҳо вобаста ба соҳаҳои илм: 07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, 13.00.00 – Илмҳои педагогӣ, 10.00.00 – Илмҳои филологӣ. Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илми Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст. Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад.

ВЕСТНИК  
КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ  
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

Раздел исторические и археологические, педагогические и филологические науки

**Учредитель журнала:**

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

Журнал основан в 2009 году. Выходит 4 раза в год.

**Главный редактор:**

**Рахмон Дилишод Сафарбек** Доктор юридических наук, профессор, ректор Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

**Заместитель главного редактора:**

**Рафиев Сафархон Аюбович** Кандидат педагогических наук, доцент, проректор по науке и инновациям Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

**Ответственный секретарь:**

**Сафарзода Манучехри Наджот** Заместитель начальника управления науки и инноваций Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

**Члены редколлегии:**

**07.00.00 – Исторические и археологические науки**

**Абдуллоев Махмуд Холович** Доктор исторических наук, профессор кафедры общей истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

**Искандаров Косимшо** Доктор исторических наук, профессор, главный ученый секретарь Академии наук Республики Таджикистан.

**Юнусов Сайдахтам Сайдалиевич** Кандидат исторических наук, доцент кафедры общей истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

**Азамов Хурсанд Саидович** Кандидат исторических наук, доцент кафедры политологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

**13.00.00 – Педагогические науки**

**Мирзоев Салим Сайдалиевич** Доктор педагогических наук, профессор кафедры биологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

**Гуломов Ислом** Доктор педагогических наук, профессор кафедры математики и методики преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

**Иззатова Мухаббат Инноятовна** Доктор педагогических наук, доцент кафедры дошкольного обучения и социального дела Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

**Иброхимов Грез** Кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

**Файзуллоева Фируза Мадохировна** Кандидат педагогических наук, доцент, заведующая общеуниверситетской кафедрой русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

**10.00.00 – Филологические науки**

**Джумъахон Алими** Доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой лингвистики и истории языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

**Ходжаев Давлатбек** Доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета.

**Мухторов Зайниддин Мухторович** Доктор филологических наук, профессор, директор научно – исследовательского центра государственного управления и государственной службы Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

**Худойдодова Шарофат Зардовна** Кандидат филологических наук, доцент, проректор по международным отношениям Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

**Холикова Зайналби** Кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой таджикской литературы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

**Муродов Бахриддин Рахмонович** Кандидат филологических наук, декан факультета иностранной филологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Журнал готовится к печати в Кулябском государственном университете имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ г. Куляб, улица С. Сафарова 16, официальный сайт журнала: [vestnik.kgu.tj](mailto:vestnik.kgu.tj)  
E-mail: [rayom@kgu.tj](mailto:rayom@kgu.tj), Тел.: 8(3322)2-41-06

Журнал включен в Реестр рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан с 1.06.2022, №174/м.

Прием статей по разделам науки: 07.00.00 – Исторические и археологические науки, 13.00.00 – Педагогические науки, 10.00.00 – Филологические науки.

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ). Журнал печатается на таджикском и русском языках.

# BULLETIN

OF KULOB STATE UNIVERSITY NAMED AFTER  
ABUABDULLOH RUDAKI

Series of historical and archaeological, pedagogical and philological sciences

## The founder of the magazine:

Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki  
The magazine was founded in 2009. Issued 4 times a year.

## Chief editor:

**Rahmon Dilshod Safarbek** Doctor of juridical Sciences, Professor, Rector of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

## Deputy chief editor:

**Rafiev Safarkhon Aubovich** Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

## Executive secretary:

**Safarzoda Manuchehri Najot** Vice- chairman of Science and Innovation Management of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki

## Members of editorial board:

### 07.00.00 - Historical and archaeological sciences

**Abdulloev Mahmud Kholovich** Doctor of Historical Sciences, Professor of the chair of General History and Methods of History Teaching of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

**Iskandarov Kosimsho** Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Scientific Secretary of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan.

**Yunusov Saidaham Saidalievich** Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the chair of General History and Methods of History Teaching of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

**Azamov Khursand Saidovich** Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the chair of History, Law and Political Science of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

### 13.00.00 - Pedagogical Sciences

**Mirzoev Salim Saidalievich** Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the chair of Biology of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

**Gulomov Islom Nazarovich** Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the chair Mathematics and its teaching methods of in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

**Izzatova Muhabbat Innovatovna** Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the chair of Preschool Education and Social Affairs of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

**Ibrohimov Grez** Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the chair of Pedagogy of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

**Faizulloeva Firuza Madokhirovna** Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Interfaculty Department of the Russian Language of Kulyab State University named after Abuabdullo Rudaki.

### 10.00.00 - Philological Sciences

**Jumakhon Alimi** Doctor of Philological Sciences, professor, holder of the chair of linguistics and history of language in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

**Khojaev Davlatbek** Doctor of Philological Sciences, Professor at the chair of History of Language and Typology of the Tajik National University.

**Mukhtorov Zainiddin Mukhtorovich** Doctor of Philological Sciences, Professor, Director of the Research Center for Public Administration and Civil Service, Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

**Khudoidodova Sharofat Zardovna** Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Vice-Rector International Relations, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

**Kholiqova Zaynalbi** Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the chair of Tajik Literature and Journalism Department, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

**Murodov Bahriddin Rahmonovich** Candidate of Philological Sciences, The dean of foreign philology faculty, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.

The journal is being prepared for publication in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki. Address: 735360, RT Kulob city, S. Safarov street 16, the official website of the magazine: [vestnik.kgu.tj](http://vestnik.kgu.tj), E-mail: [payom@kgu.tj](mailto:payom@kgu.tj) Tel.: 8(3322) 2-41-06

The journal is included in the Register of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 1.06.2022, №174/М  
Reception of articles on sections of science: 07.00.00 - Historical and archaeological sciences, 13.00.00 - Pedagogical sciences, 10.00.00 - Philological sciences. The journal is included in the database of the Russian Science Citation Index (RSCI). The magazine is printed in Tajik and Russian.

## ФИЛОЛОГИЯ

ТДУ: 82 372 (2-тоҷ)

ТКТ: 82-2 (2-тоҷ)

P-71

### АВАСТО: ҲАМЧУН САРЧАШМАИ ЗАБОНӢ, ТАЪРИХӢ ВА ЧУҒРОФӢ

Чумъахон Алимӣ, доктори илмҳои филологӣ, профессор  
Шаҳбози Рустамшо, доктори фалсафа (PhD), докторанти ҳабилитат  
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ба риштаи таҳқиқ ва омӯзиши амиқи илмӣ қарор додани ономастика ва бахшҳои он тайи солҳои охир таваччуҳи муҳаққиқон ва забоншиносони ватанӣ ва хориҷиро ба худ ҷалб намуда истодааст. Инчунин, ин бахши илми забоншиносӣ барои таҳқиқ ва омӯзиши ҳамаҷонибаи ин бахши забоншиносӣ аҳамияти калони илмӣ дорад, зеро монанди дигар масъалаҳои забоншиносӣ дар марҳалаи рушд ва ташаккули ономастика мусоидат менамояд. Дар илми номшиносӣ (ономастика)-и тоҷик баробари дастовардҳои муайян дар омӯзиши ономастика баъзе масъалаҳои дигар низ мавриди таҳқиқ қарор нагирифтаанд, ки барои муҳаққиқони риштаи забоншиносӣ масъалаҳои ниҳоят муҳимми таҳқиқ ва омӯзиш пеш омадааст. Ҳамчунин, омӯзиши масъалаҳои ономастикаи осори хаттии классикии тоҷик ва давраи қадим то ҳол мавриди омӯзиши алоҳида қарор нагирифтааст. Ин ҳолат моро водор намуд, ки мавзӯи омӯзиши Авасто-ҳамчун сарчашмаи забонӣ, таърихӣ ва чуғрофӣ дар мақолаи мазкур интихоб намоем.

Омӯзиши осори манзуму мансури адабиёти классикии мо ва дигар давраҳои таърихӣ аз нигоҳи забоншиносӣ барои муайян намудани вазъи забони адабии тоҷикӣ дар давраҳои гуногун, роҳҳои ба вучуд омадани дигаргуниҳо дар забон, шаклгирии баъзе унсурҳои имрӯзаи забон, нишон додани асолати он ба бисёр вижагиҳои нахвию сарфии забонӣ мусоидат менамояд. Чун забон ҳодисаи ҷамъиятӣ маҳсуб мешавад ва ҳар як воқеаю ҳодисае, ки дар давраҳои гуногуни таърихӣ ба вуқӯъ меоянд, дар забони қавму миллат инъикос меёбад ва барои муайян намудани таъриху маданияти халқ яке аз сарчашмаҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Таҳқиқи забони осори ҳар як намояндаи илму адаб ва асарҳои таърихӣ-чуғрофӣ, ки то замони мо боқӣ мондаанд, яке аз вазифаҳои асосии муҳаққиқони соҳаи забоншиносӣ ба шумор меравад. Боиси хурсандист, ки дар муддати якҷанд даҳсолаи охир таҳқиқи осори классикону мавзӯҳои чуғрофӣ аз ҷониби мутахассисони соҳаи филология ҳамаҷониба ба роҳ монда шудааст, ки ин дар ғайи гардонидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ аҳамияти калони илмӣ дорад.

Омӯзиши ёдгориҳои пурқимати таърихӣ барои ташаккул ва рушди забон кумак намуда, дар муайян намудани вижагиҳои забонӣ-лексикӣ ҳар як забон мусоидат менамояд.

Авасто яке аз ёдгориҳои беназири таърихи мардуми ориёинаҷод ба шумор рафта, он ҳам аз нуқтаи назари тасвир, ҳамбастагии рӯйдодҳо, фарогирии мавзӯҳо ва ғановати луғавӣ хеле арзишманд аст. Маҳз ҳамин вижагиҳои хоси Авасто боиси он гардид, ки ин ёдгориҳои хаттӣ ҳамчун як навъ сарчашмаи хаттии таъриҳамон эътироф гардад.

Мо дар мақолаи мазкур танҳо ба таври умумӣ ба масъалаҳои забонӣ, таърихӣ ва чуғрофии Авасто - ҳамчун ҳамосаи пурқимати ориёӣҳо бо истифода аз сарчашмаҳои дигари илмӣ, таърихӣ ва чуғрофи таъриҳамон намудем. Пеш аз он, ки ба хусусиятҳои зикршудаи мавзӯи мақола таваччуҳ кунем, ба шарҳи луғавии лексикаи Авасто маводи ҷолиб ва нуқтаи назари муҳаққиқонро пешниҳод менамоем.

Аксари муҳаққиқон решаи калимаи Авасторо аз решаи ҳиндуаврупоии «*вид*» ба маънии «*дониш*» гирифта шудааст. Решаи калимаи “*вид*” ба номи китоби муқаддаси ҳиндуҳо-Веда мувофиқат намуда, мумкин аст ва дар асоси таърихи баромадашон ба калимаи Авасто алоқаи зич дорад. Дар асоси осори хаттии ниёгон ва дигар сарчашмаҳои илмӣ, бадеӣ, ки ба забонҳои гуногун нашр гардидаанд, бо номҳои *Авусто* [Avistā], *Абастог* [Abastāg],

*Абасто [Abastā], Авасто [Avastāg], Афасто [Afastā], Бустоқ [Bustāq], Занд [Zand], Занд-Авесто [Zand-Avestā], Исто [Istā], Усто [Ustā], Васто [Vastā], Сто [Stā]* зикр гардидааст. Дар забони пахлави Авасто ба шакли *Анастак//Унастак [Apastāk//Upastāk]* омадааст, ки он маънои «*матни асосӣ*», «*бунёди*»-ро медиҳад.

Авасто бо вижагиҳои муҳсуи ҷанбаи динӣ-фалсафӣ доштани мардуми ориёӣ, боз ҳамчун сарчашмаи ифодакунандаи таърихи рушди фарҳанги башарияти мардуми ориёӣ маҳсуб меёбад. Асоси онро назру ниёз, ситоиш, бовару ойинҳои гуногуни зардуштӣ ва ғайризардуштии мардумони Осиёи Миёна, Эрон, Ҳиндустон, Афғонистон ва Қазқозро фаро мегирад. То замони мо нусхаҳои зиёди Авасто маъмулу машҳур дар сарчашмаҳои таърихӣ зикр шудаанд, ки ҳар кадоми он дар давраҳои гуногуни таърихӣ бо сабабҳои гуногуну ҳодисаҳои таърихӣ то замони мо пурра омода нарасидаанд. То замони мо матнҳои пароканда ва нопурраи он ҷамъоварӣ гардида, аз ҷониби муҳаққиқону муаррихон дар шакли китоб ҷоп шудааст.

Ҷойи зикр аст, ки дар гузашта баъзе хусусиятҳои забонӣ, таърихӣ, ҷуғрофӣ ва бисёр нуктаҳои дигари Авасто матраҳ ва шарҳу тафсир гаштааст, ки ба забони форсии миёна ё пахлави таҳия гаштаанд. Нахустин матнҳои Авасто дар ҳазораи II то милод пайдо шудаанд. Дар ҳамин давра китобҳои зиёди динӣ-фалсафии ҳиндуёни қадим, аз ҷумла Вед, Ведаҳо, Атҳарваведа, Самаведа, Яҷурваведа ва Ригведа, ки 1500 сол пеш аз Веда ба вучуд омадааст, таҳия шудаанд. Аксари муҳаққиқон аз рӯи мазмуну мундариҷа ва матолиби дар Авасто зикршударо бо матни китоби Веда, маҳсусан, Ригведа бисёр наздикӣ доштани онро қайд мекунанд.

Наздикӣ ва монандии забони авастой ба забони санскрит (забони адабии Ҳинди Қадим, ки Веда ба он таълиф шудааст- III.P) монанд аст. Ҳангоми нашр ва тарҷумаи бисёр аз матнҳои Авасто дар муқоиса бо матнҳои забони санскрит монандӣ дорад ва ҳалли худро ёфтааст.

Дар таҳқиқоти авастошиносони маъруф, аз ҷумла А.Дюперрон, М.Бойс, Г.Нёли, Инслер ва дигарон масъалаи замони пайдоиши Авасторо ба Ригведа аз ҷиҳати замон наздик будани он ба миён гузоштаанд. Макони пайдоиши Авасто сарзамини Осиёи Миёна, Хуросон (Эрон) ва Бохтар (Афғонистон ва Тоҷикистон) гуфта мешавад. Тибқи анъанаи зардуштия осори дини зардуштӣ ба забони порсии миёна, порсии дарӣ, санскрит, англисӣ ва ғайра, ки аз ҷониби зардуштиён ва порсҳои Эрону Ҳиндустон Авасто дар ҳазораи I то милод ҳангоми зуҳури Зардушт ба миён омадааст, муайян шудааст.

Олимону муҳаққиқони ғарбӣ Авасторо «Ҳамосаи ҷуғрофӣ»-и боби аввали *Видевдод [Videvdād]* меноманд, ки зикри 16 кишвар, макон ё музофот зикр шудааст ва ба қатори бехтарин сарзаминҳо омадааст, ки аз ҷониби Ахуро Маздо бунёд ва эҷод кардааст. Ба ҳар як 16 кишвар Аҳриман офату бадбахтиҳо фиристодааст. Чунин нуктаи назар дар китоби Авасто, ки ба ҳатти кириллӣ ҷоп шудааст, оварда шудааст: «*Пас, он ношавани ҳарза дар ман нигарист. Аҳримани ношавани ҳарза, он маргофарин ба патёрагии хеш 99999 беморӣ падид овард*» [2, с. 615]. Дар асари мазкур номгӯй доираи кишварҳоеро нишон медиҳад, ки барои эҷодгарони Видевдод маълуму машҳур буданд, ки дар наشري таҳқиқи минбаъда ба таври муфассал мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор медиҳем.

Дар бандҳои 3 то 20 ин бахш номи 16 сарзамину кишварҳои ориёӣ дар чунин тартиб ёд мешаванд: 1. *Ариана Ваеҷа–Эронвиҷ [Erānvič]*; 2. *Гава Суғда, Суғд//Суғдиг [Suğd//Suğdig]*; 3. *Моуру–Марв [Marv]*; 4. *Бахди–Балх [Balkh]*; 5. *Нусаёя–Нусо (миёни Балху Марв) [Nisā]*; 6. *Ҳарайва–Ҳирот [Hirāt]*; 7. *Вейкта-водиу Кобул [Kābul]*; 8. *Урва–Хуросон [Khurāsān]*; 9. *Хнента–Гургон [Gurgān]*; 10. *Ҳараҳваити–Арахосия [Arakhāsiy]*; 11. *Ҳаетумант– Ҳилманд [Hilmand]*; 12. *Рага–Раӣ (шарқи Мод) [Ray]*, 13. *Чахра (ҷое дар Хуросон) [Čakhra]*, 14. *Варна [Varna]*, 15. *Ҳанта–Ҳинду–сарзамине дар Ҳинд (Панҷоб) [Hind]*; 16. *Пангҳа–Аранг [Arang] [с.16]*.

Мавриди зикр аст, ки ин бахши Вандидод ҳама сарзаминҳо ва кишварҳои сукунати ориёӣро фаро намегирад. Дар Авесто аз дигар сарзаминҳои зисти ориёӣро, рӯдҳову кӯҳҳо ва баҳру кӯлҳои сарзаминҳои ориёӣ зикр шудааст. Мақсади асосӣ аз зикри ин сарзаминҳо

фарогирии қавмҳои ориёӣ ва ҷойи сукунат ва ҳудуди кишварҳои ориёӣ мебошад. Дар Авасто низ шарҳи қутоҳе вобаста ба ин сарзаминҳо оварда шудааст, ки овардани онҳо аз мақсад дур нест: «...кишваре ба номи Саокавастан дар наздикии оби Даити дар Эронвич ном бурда шуда, ки онро Гупат ҳам мегуфтаанд ва Ағрирас писари Пашанг ва бародари Афросиёб бар он фармонравой карда ва ба-д-он сабаб Гупатшоҳ хонда шудааст» [с.620]; «Арезаҳи//Арезаҳ, номи яке аз ҳафт бум ё кишвар ё иқлими ҷаҳон бинобар бахшбандии ҷаҳон дар Эрони бостон (ҳамчунон ки назди ҳиндувон) аст. Арезаҳи кишварест дар ховари ҷаҳон» [с.632]; «Видадафш//Видадафш, номи кишвар (иқлим)-и ҷануби бохтарист дар бахшбандии ҷаҳон ба ҳафт кишвар (иқлим), ки дар Эрони бостон маъмул буд» [с.660]; «Воурубарешти//Вурубарешти ё Вурубарешн, номи кишвар ё иқлими шимоли бохтарист дар бахшбандии ҷаҳон ба ҳафт кишвар (иқлим), ки дар Эрони бостон маъмул буд, дар бораи ҷуғрофиёи асотири Эрон» [с.661]; «Воҳухшатра ба маънии «шаҳри хуб» ё «кишвари нек» (кишвари ҷовидонии Ахура Маздо) ва тақрибан мутародиф бо Хшатра ваирйа (Шаҳривар), номи севумин Амшоспанд аст» [с.662]; «Даҳйум: (дар Авесто даҳйума ба маънии «иёлат ё кишвар» ва дар форсӣ «деҳ»), номии изади нигоҳбони иёлат ё кишвар аст, ки аз ҳамкорони Узайарин шумурда мешавад» [с.673]; «Кобули бадсоя: бинобар гузориши паҳлавии «Вандидод» номи ҳафтумин сарзамин ва кишвари неке, ки Ахура Маздо офарида, Ваёя керета (Кобул)-и бадсоя аст (Ванд. фар. 1, банди10). Нюберг асли ин номро Вайукерета (Офаридаи Вайу) медонад ва интибоқи он бо Кобулро марбут ба тарҷумаҳои паҳлавии Авесто ва танҳо ҳадсӣ мешуморад» [с.693]; «Кристенсен онро ба номи «Vegerd», ба навиштаи «Динкард» яке аз бародарони Хушанг будааст, марбут медонад ва мегӯяд ин ном дар асл «номи наҷод» (eropute) аст ва кишвари Gandahara (Қандаҳор)-ро мушаххас мекунад» [с.693]; «Саваҳи: (дар паҳлавӣ «сава»), номи яке аз ҳафт иқлим ё кишвари рӯи замин бинобар бахшбандии эронӣни бостон аст. Саваҳи кишварест дар Бохтар» [с.727]; «Фрададафшу: (дар паҳлавӣ Фирададафш), номи кишвар ё иқлими ҷануби ховарист дар бахшбандии ҷаҳон ба ҳафт кишвар ё иқлим, ки дар Эрони бостон маъмул буд» [с.752]; «Хванираса: (Ханирас//Ханира//Хавнирас), номи кишвари миёни (бузургтарин кишвар) аз ҳафт кишвар ё иқлими ҷаҳон бинобар бахшбандии ҷаҳон дар Эрони бостон (ҳамчунин назди ҳиндувон) аст. Эрон дар ин бахш ҷой дорад. Номи Хванирасгоҳ бо сифати «бомӣ» ё «дурахшон» ҳамроҳ аст. (Арезаҳи, Саваҳи, Фрададафшу, Воурубарешти, Воурубарешти ва Видадафшу)» [с.755]; «Хнента: номи нухумин сарзамин ва кишварест, ки Ахура Маздо онро офарид. (Ванд. фар. 1, банди12). Дар «Занди Вандидод» омадааст, ки: «Хнента номи рӯдхонаест дар Гургон». Дармстетер ба истиноди ин навиштаи гузориши паҳлавӣ менависад: «... Бинобар ин, бояд ҳамон рӯдхонаи Гургон бошад» [с.756]; «Ҳафтумин бум: ишораест ба Хванирас, ҳафтумин кишвар(иқлим) дар бахшбандии ҷаҳон ба ҳафт кишвар(иқлим), ки дар Эрони бостон маъмул буд. Эрон дар ҳафтумин бум ҷой дошт» [с.763]; «Ҳирманд: номи сарзамини обхӯри рӯди Ҳирманд дар Систон аст. Дар «Вандидод» (фар. 1, банди14) ин сарзамин ёздаҳумин кишварест, ки Ахура Маздо офарид» [с.764]; «Чахра: номи сздаҳумин кишвар ва сарзамини офаридаи Ахура Маздост. Аҳриман дар баробари офариниши ин сарзамин гуноҳи нобахшудани «мурдорсӯзон»-ро патёраофаринӣ кард» [с.767] ва ғайра.

Дигар масъалае, ки дар масъалаҳои меҳвари Авасто зикр мешаванд, ин истифодаи зиёди оронимҳо мебошад. Аз рӯи шумора ва қабати забонии номҳо нисбат ба дигар гурӯҳи онимҳо хеле зиёд аст. Дар матни асар 2244 номи ороним зикр шудааст. Номи духтари маҳбуби Ахурамаздо Ардвӣ Сура (Аноҳито) ба маънои Ардвӣ - об, Сура - сел аст. Аффикси ар//ир аз сохти худ ба калимаи «арн» марбут аст, ки дар Хоразм ба маънои хандаки калон (корез, канал)-ро дорад: мисли Киличарна, Мангитарна, Шовотарна.

Дар Авасто низ калимаи «оп» (эп) мавҷуд аст, ки маънои «об», «канал»-ро дорад. Ин ҷузъ дар Хоразм дар таркиби гидронимҳои Полвоноп, Хоноп ва ғайра вомехӯрад.

Дар анъанаи зардуштия ин кӯҳ бо Зардушт алоқаманд аст, чунин шуморида мешавад, ки дар он паёмбар паёму кашфиёти худро аз Ахуро Маздо пазируфтааст.

Хвастра (авастоии hvāstrā, «дорои чарогоҳҳои нек»)-Хашруд (haš-rūd) бо шаҳри Дилором дар роҳи Қандаҳор ба сӯи Ҳирот;

Хваспа (авастои *huuaspā*, «дорои аспони нек») - Хуспас (*rūd-i Xuspās*);  
Фрадата (авастои *fradaθā*, «шукуфо») - Фарах-руд (*farāh-rūd*) бо шаҳри Фарох;  
Хваренангуҳаити (*xvarənanjuhaiti*, «дорои шуҳрати шукуфон») - Харрутрӯд (*harrūt-rūd*), шохоби шимолии Ҳомун;

Уштаваити (авастои *uštatauaitī*, «роҳату рифоҳи пурра») - Хушкрӯд (*xušk-rūd*) байни Ҳоррут ва Фарох.

Урва (авастои *uruuā*, *uruuā-δsa*, «ҷорӣ») - эҳтимолан ғарбтари Ҳоррут - дарёи Табас.

Ерези (авастои *erezī*) - Зибрруд, шохоби болоии рӯди Бандон, ғарбтари кӯҳи Хоҷа.

Заренумаити (авастои *zarənumatī*, «тиллогин») - дарёи Арғандоб (*arγandāb*);

Ҳарахвайти (*rukhad*) ва ё шохоби Шил, ки аз Ҳомун то резишгоҳи Гауда-Зирра мебарад.

Ҳаетумант (авастои *haētumant*) - дарёи Ҳилманд.

Баъзе дигар кӯҳҳо анҷомаҳои мушаххас доранд: Упаири-Саена - кишварҳои Ишката (авастои *uraīgi.saēnā*-, «аз болои (маскани) мурғи Саена), ки бо барфҳо пӯшонида шудаанд - қисмати марказии Ҳиндукуш: Кӯҳи Бобо (*kōh-e bābā*). Арезифия (авастои *əgəzifiia*-, «уқобин») - қаторкӯҳи Паропамис, ҳамон Сафедкӯҳ (*safēd-kōh*), ки ҳавзаҳои Ҳарирӯд ва Мурғобро ҷудо мекунад. Ваити-гаеса (авастои *wāiti.gaēsa*-, «бодмӯя») - қаторкӯҳи Банди Туркистон, ки ҳавзаи Мурғобро аз Форёб ҷудо мекунад. Музофоти Бодғис дар Афғонистон ва Бодхис дар Тукркманистон.

Яке аз муҳаққиқони дигар - А.Аҳмадов дар мавриди усули мудирияти давлат, ки дар Авасто оварда шудааст, баррасӣ намуда, мавҷуд будани далелҳои сершумори дар Хоразм пайдо шудани ин китобро тасдиқ намуда, дар ин хусус чунин менависад: «Китоб ба забон ва хатти хоразмӣ навишта шудааст. 2. Дар Хоразм мавҷудияти топонимҳои марбут ба ақидаҳои динии оташпарастон» эҳтимол дорад [3].

Бархе муҳокимаҳо оид ба номвожаҳои (ономастикаи) Авасто ва муносибати он ба топонимҳои Хоразм дар баъзе китобҳо «Давлати Шохони Хоразми Бузург» омадааст. Ба ақидаи ӯ, маълумоти муҳаққиқи Юнони қадим Страбон дар бораи массагетҳои минтақаи Арал ба халқҳои, ки дар Хоразм сукунат доштанд, дахл дорад. Илова бар ин, «Баҳри Вурукарта» ва «Сарзамини кӯлҳои бузург», ки дар Авасто тасвир шудаанд, ки аз обҳои табиӣ фаровонанд, воқеан ҳам ба Хоразм дахл мансуб дониста мешавад.

Ин мероси хаттиро метавон тавассути баъзе манбаъҳои бостоншиносӣ, этнографӣ, динӣ-фалсафӣ, таърихӣ, лексикографӣ, фолклорӣ, ҳамчунин маълумоти забоншиносӣ пеш ронд.

Бартари маводи ономастикӣ нисбат ба маълумоти дигар бо он шарҳ дода мешавад, ки номҳои хос аз як матн ба матни дигар бе тарҷума мегузаранд, бо сохтори устувор хос буда, ба тағйироти ночиз дучор мешаванд ва мазмуни таърихӣ, устуравӣ (мифологӣ), этнографӣ, ҷуғрофӣ, иҷтимоиро ба худ мегиранд. Ҳамчунин, манбаъҳои устуравии таърихӣ ва воқеӣ аз як аср ба асри дигар, аз як насл ба насли дигар гузашта метавонанд. Бар асоси ин андешаҳо метавон гуфт, ки ҳангоми муайян кардани мероси забонӣ яке аз сарчашмаҳои муътамад истифода аз маводи номҳои хос (ономастикон) мебошад.

Бар асоси ин ҳолат мо дар мавриди иртиботи исмҳои хоси (ономастикаи) Авасто бо ҳудуди Хоразм ва дигар ҳудудҳо фақат ҳаде зада метавонем ва таҳлили фарогируи васеи масъала пажӯҳиши алоҳидаи махсусро талаб мекунад.

Аввалан, дар матни Авасто чунин номҳои мавҷуданд, ки дар қаламрави Хоразми муосир ҳам мавҷуданд (бо тағйироти муайяни фонетикӣ то имрӯз омода расидаанд). Аз ҷумла, топоними Хоразм дар Авасто дар шакли «Хвайризем» вохӯрад. Номҳои он дар забони бобули «Хумаррӣ», дар эламі «Мага» (Маразмис), дар арабӣ Хвар (*Xwarizm*) ва дар маъхазҳои, ки дар Хоразм ёфт шудаанд, дар шакли *Xwt* (*Xwtzm*) зикр шудааст.

Панҷум, дар Авасто номҳои хосе низ мавҷуданд, ки ба воситаи онҳо муайян кардани номи кадом ашё ё ҳудуди онҳо душвор аст. Барои намуна, Ванхви, Датйе, Датия, Данти, Рахна (баъзе муҳаққиқон онҳоро номи Амударё медонанд), Зарнумат, Ҳаетумант, Хвастра, Фрадата, Хваспа, Хварнахват, Витанхуат, Фраздан (номҳои дарё), Чайчас, Ворукаш, Кансава



(хавзҳо, кӯлҳо), Харати, Зардаз, Ушида, Эрзиф, Эразур, Раодита, Мазишва, Эрзиш, Ватигайс, Адарана, Хаманкун, Вашан, Видван (кӯхҳо) ва номҳои дигари худудҳо зикр менамоянд.

Дар бораи объектҳои, ки бо ин топонимҳо муайян карда шудаанд, ақидаҳои гуногун мавҷуданд. Аз сабаби он, ки Авасто дар Хоразм офарида шудааст, ҳоло як қисми муайяни ин номҳо ба қабати ғайрифункционалӣ (матрук, мурда)-и ономастикаи таърихии Хоразми бостон алоқаманд аст. Таҳқиқоти оянда дар ин соҳа метавонад инро нишон диҳад. Қойи зикр аст, ки на ҳамаи номҳои ҳосе, ки дар Авасто омадаанд, ба ономастикаи Хоразм иртиботдоранд. Як қисми муайяни онҳо номи мавзеъ ва объектҳои мебошад, ки берун аз худуди Хоразми қадим воқеъ гардидаанд ва ин масъала пажӯҳиши махсус ва ҷиддитарро талаб мекунад.

Таъйиноти мавқеи кишварҳои «Достони ҷуғрофӣ»:

1. Арианам-Вайеҷа - (авастии «доманаи васеи ориёӣ»; форсии миёнаи Эронвич - «доманаи иронӣ») нахустватани устуравии иронӣҳо мебошад.

2. Гаваи Суғдӣ - бино ба назари эроншиносӣ ҳукмрон, Суғдиёни юнониён аст; аммо баъзе муҳаққиқон авастии гаум-ро ҳамчун таъйиноти чинсии ким-кадом «кишвари чорвоён» ва ё «маскан» шарҳ медиҳанд;

3. Моуру - порсии миёнаи Мера, юнонии Марғиён; хавзаи муосири Марв дар Туркманистон;

4. Баҳди - Бохтар; худуди муосири Тоҷикистони ҷанубӣ ва шимоли Афғонистон;

5. Нисайа - таъйини мавқеияти он мушкилтар аст. Дар худуди Ирон 2 топоними мувофиқ сабт шудааст: хавзаи шаҳри Рати дар Мидия, дар шимолу шарқии Экбатан ва Нисо - пойтахти Парфия;

6. Ҳаройва - порсии қадимаи Ҳарайва, юнонии Арея, Ария, Аркана; ноҳияи муосири Ҳирот дар Афғонистон;

7. Векерта - муқаррар кардани мавқеияти он мушкил аст; эҳтимолан музофоти Кобули муосир;

8. Урва - мавқеиятҳои эҳтимолӣ: Тус дар Хуросон ва ё яке аз музофотҳо дар Исфаҳон;

9. Вехркана (ва ё Ҳнента) - юнонии Гирканиа (дар ҷанубу шарқии Баҳри Хазар);

10. Ҳарахвати - юнонии Арахозия, Кандаҳори муосир; аз рӯи фарзияи дигар - Горут (музофоти вобаста ба Арахозия);

11. Ҳаетумант - музофот дар водии дарёи Ҳилманд дар Афғонистони муосир, эҳтимол қисман худуди юнонии Дрангиана ҳам;

12. Рага - Рой, шаҳр ва маконе дар Мидия наздикии Техрони муосир;

13. Чахра - таъйини мавқеияти он мушкил аст; эҳтимол маконе дар Хуросон;

14. Варна - мавқеиятҳои эҳтимолӣ: музофоти ҷанубу ғарбии наздихазарӣ ва ё Кирмони муосир дар ҷануби Ирон (Карманияи юнонӣ);

15. Ҳапта - Ҳинду - аслан: «Ҳафт музофоти ҳиндӣ (тибқи тафсираи пешина «Ҳафтруд») - музофот дар водии Ҳинд, эҳтимол ҳамон Панҷоб;

16. Дар сарчашмаҳои Ранҳа - таъйини мавқеияташ мушкил; эҳтимолан - кишвари устуравӣ (мук. авастии «дар сарғаҳи Ранҳа»).

Ҳамин тариқ, Авасто як сарчашмаи арзишманди забонӣ, ҷуғрофӣ ва таърихӣ ба ҳисоб рафта, онро воқеан ҳамчун қомусномаи аҳди бостони ориёӣҳо номидан мумкин аст. Он матевонад дар асоси пажӯҳишҳои фарогиру доманадарои илмии минбаъда маълумотҳои беназиреро дар ин робита фароҳам оварад. То ҳол аз ҷониби мо бештар аз 634 онимҳо, аз ҷумла антропонимҳо, гидронимҳо, топониму комонимҳо, оронимҳо ва дигар қабатҳои гурӯҳҳои ономастикӣ ҷамъоварӣ ва тасниф шудаанд, ки дар маҷмуъ бо дарназардошти тақрору ҷанномадашон беш 5 ҳазор ададро ташкил мекунанд.

#### Адабиёт:

1. Абдуллаев, Х. Авеста и фольклор Хорезма / Х. Абдуллаев // История Узбекистана, 2004.- № 3.

2. Авасто. Китоби 1. –Душанбе: «Бухоро», 2014. -839 с.
3. Ахмедов, А. Способ управления государством в «Авесте» / А .Ахмедов // «Авесто». - Ташкент, 2001.
4. Баҳор, М. Вожаномаи Бондаҳишн/М.Баҳор.- Техрон,1332.-173с.
5. Бенвенист, Э.Словарь индоевропейских социальных терминов/Э.Бенвенист.- М.:Прогресс-Универс,1995.-456с.
6. Бойс, Мэрис. Зароастрийцы. Верования и обычаи/Мэрис Бойс. - М, 1988.
7. Гафуров, Б. Точикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давлати нав. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. -976 с.
8. Геродот. История/Геродот.-М.,Л., 1972.-890с.
9. Дармстетер, С.И. Тафсири Авесто ва тарҷумаи Готҳо.-Техрон,1348.
10. Джураев, М.О. О древнейших корнях культа Аранжа бобо / М.О. Джураев // Филологические исследования. - Ташкент, 2002.
11. Довуд, И.П. Ясно/И.П.Довуд.-Техрон,1337.
12. Дусимов, З. Авестийские элементы в системе ономастики Хорезма / З. Дусимов//Филологические исследования. - Ташкент, 2002.
13. Дьяконов, И.М. Архаические мифы Востока и Запада. Издание второе, стереотипное/И.М.Дьяконов.-М.:УРСС,2004.-248с.
14. Дьяконов, И.М. Введение/Мифологии древнего мира/И.М.Дьяконов.-М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1977.-С.5-54.
15. Дьяконов, И.М. История Мидии от древнейших времен до конца 1У века до н.э./И.М.Дьяконов.-М.,Л,1956.-415с.
16. Матниязов, М. Когда и кем создана «Авеста»?/М.Матниязов//«Авесто». - Ташкент, 2001.
17. Мухаммеджанов, А. Этимология топонима «Хорезм» / А.Мухаммеджанов // Язык и литература, 2005. - № 6.
18. Рузимбаев, С. Культ воды в народных песнях Хорезма / С. Рузимбаев // Филологические исследования. - Ташкент, 2002.
19. Толстов, С. П. В поисках культуры Древнего Хорезма/С.П.Толстов. - Ташкент, 1964.
20. Фарҳанги номҳои Авасто. Таълифи Ҳошим Розӣ. Дар 3 ҷилд.-Техрон.-1346.

### **АВАСТО: САРЧАШМАИ ЗАБОНӢ, ТАЪРИХӢ ВА ЧУҶРОФӢ**

Мақола ба пажӯҳиши мухтасари Авасто аз мавқеи забонӣ, таърихӣ ва чуғрофӣ бахшида шудааст.

Ба андешаи муаллифон, Авасто ин китоби муқаддаси зардуштия, яке аз куҳантарин осори бадеӣ, таърихӣ, чуғрофӣ ва забонии мардуми ориёинаҷод аст. Муҳаққиқон номвожаи Авесторо ба тарзи гуногун шарҳу тавзеҳ додаанд. Баъзеҳо онро аз решаи ҳиндуаврупоии «вид» ба маънии «дониш» гирифтаанд. Дар ин ҳолат маънии Авасто ба маънии номи китоби муқаддаси Ҳинди Қадим - Ведаҳо мувофиқ меояд. Дар забони паҳлавӣ Авасто ба шакли Апастак (Упастак) омадааст, ки он маънои «матни асосӣ», «бунёдӣ»-ро медиҳад. Дар Бундаҳиш Авасто бо номи «Дин» - «китоби мазҳабӣ», «қонуни динӣ» омадааст. Дар таърихҳои исломӣ ба забони арабӣ ва форсӣ, осори бадеии манзуму мансур навишти гуногуни китоб - Ависто, Абастог, Абасто, Авасто, Афасто, Бусток, Исто, Усто, Васто, Сто ва ғайра ба назар мерасад.

Муаллифон зикр мекунанд, ки бартарии маводи ономастикӣ нисбат ба маълумоти дигар бо он шарҳ дода мешавад, ки номҳои хос аз як матн ба матни дигар бе тарҷума мегузаранд, бо сохтори устувор хос буда, ба тағйироти ночиз дучор мешаванд ва мазмуни таърихӣ, устуравӣ (мифологӣ), этнографӣ, чуғрофӣ, иҷтимоиро ба худ мегиранд. Ҳамчунин, манбаҳои устуравию таърихӣ ва воқеӣ аз як аср ба асри дигар, аз як насл ба насли дигар гузашта метавонанд. Бар асоси ин андешаҳо метавон гуфт, ки ҳангоми муайян кардани

мероси забонӣ яке аз сарчашмаҳои муътамад истифода аз маводи номҳои хос (ономастикон) мебошад.

Дар чамъбаст муаллифон хулоса мекунад, ки Авасто як сарчашмаи арзишманди забонӣ, чуғрофӣ ва таърихӣ ба ҳисоб рафта, онро воқеан ҳам ҳамчун қомус - энциклопедияи аҳди бостони ориёӣ номида мумкин аст. Он матевонад дар асоси пажӯҳишҳои фарогиру донадарои илми минбаъда маълумотҳои беназирро дар ин робита фароҳам оварад.

**Калидвожаҳо:** Авасто, чуғрофия, забон, таърих, ономастика, гидронимия, топонимия, оронимия, топонимия, сарчашма, ёдгории хаттӣ, ориёинаҷод, ҳиндуаврупой, устура, таълифот, таҳқиқ.

### **AVESTA: LINGUISTIC, HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL SOURCE**

Статья посвящена краткому изучению Авесты с лингвистической, исторической и географической точки зрения.

По мнению авторов, Авеста - священная книга зороастризма, является одним из древнейших литературно-исторических произведений арийской расы. Исследователи по-разному объясняли существительное Аваста. Некоторые взяли его из индоевропейского корня «вид», означающего «знание». В данном случае значение «Авесты» соответствует значению названия древнеиндийской священной книги - Вед. На языке пехлеви Авасто имеет форму Апастак (Упастак), что означает «основной текст», «основа». В Бундахишн Авеста упоминается под названием «Религия» - «религиозная книга», «религиозный закон». В исламской истории на арабском и персидском языках художественные поэтические и прозаические произведения записаны в различных книгах – Ависто, Абастог, Абасто, Авасто, Афасто, Бусток, Исто, Усто, Васто, Сто и др.

Авторы отмечают, что преимущество ономастических материалов перед другими данными объясняется тем, что имена собственные переходят из одного текста в другой без перевода, характеризуются устойчивой структурой, претерпевают незначительные изменения, имеют историческое, мифологическое, этнографическое, географическое, социальное значение. Также мифологические, исторические и реальные источники могут переходить из одного века в другой, из одного поколения в другое. На основании этих мнений можно сказать, что одним из наиболее надежных источников при определении языкового наследия является использование материалов имен собственных (ономастика).

Подводя итоги, авторы приходят к выводу, что Авеста является ценным лингвистическим, географическим и историческим источником и его можно назвать энциклопедией древних арийцев. Она способна предоставить уникальную информацию в этом отношении на основе обширных и всесторонних научных исследований.

**Ключевые слова:** Авеста, география, язык, история, ономастика, гидронимия, топонимия, оронимия, топонимия, источник, письменный памятник, арийцы, индоевропейский, композиция, исследование.

### **AVESTA: LINGUISTIC, HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL SOURCE**

The article is devoted to a brief study of the Avesta from a linguistic, historical and geographical point of view.

According to the authors, the Avesta, the sacred book of Zoroastrianism, is one of the oldest literary and historical works of the Aryan race. Researchers have explained the noun "Avesta" in different ways. Some took it from the Indo-European root "vid", meaning "knowledge". In this case, the meaning of "Avesta" corresponds to the meaning of the name of the ancient Indian sacred book - the Vedas. In the Pahlavi language, Avasto has the form Apastak (Upastak), which means "main text", "base". The Bundakhishn of the Avesta mentions the name "Religion" - "religious book", "religious law". In Islamic history in Arabic and Persian, artistic poetic and prose works are recorded in various books - Avisto, Abastog, Abasto, Avasto, Afasto, Bustok, Isto, Usto, Vasto, Sto, etc.

The authors note that the advantage of onomastic materials over other data is explained by the fact that proper names pass from one text to another without translation, are characterized by a stable structure, undergo minor changes, and have historical, mythological, ethnographic, geographical, and social significance. Also, mythological, historical and real sources can pass from one century to another, from one generation to another. Based on these opinions, it can be said that one of the most reliable sources in determining linguistic heritage is the use of materials of proper names (onomastics).

Summing up, the authors come to the conclusion that the Avesta is a valuable linguistic, geographical and historical source and can be called an encyclopedia of the ancient Aryans. He is able to provide unique information in this regard based on extensive and comprehensive scientific research.

**Key words:** Avesta, geography, language, history, onomastics, hydronymy, toponymy, oronymy, toponymy, source, written monument, Aryans, Indo-European, composition, research.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Ҷумъахон Алимӣ - профессори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ, ш.Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. Тел.: 918112662.

Шаҳбози Рустамшо – доктори фалсафа (PhD), докторанти ҳабилитати Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ, ш.Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. Тел.: 988491010.

**Сведения об авторах:** Джумахон Алими - профессор Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.: 918112662.

Шахбози Рустамшо - доктор философии (PhD), докторант хабилитата Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.: 988491010

**Information about the authors:** Jumakhon Alimi - professor at the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.-16. Тел.: 918112662.

Shahbozi Rustamsho - Doctor of philosophy (PhD), doctoral student of habilitation of Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulyab, S.Safarova st.-16. Тел.: 988491010.

**ТДУ: 323.1(075.8)**

**ТКТ: 66(2-тоҷ)**

**М-65**

## **НАҚШИ МИЛЛАТСОЗИ САРВАРИ ДАВЛАТ - ЭМОМАЛӢ РАҲМОН, ДАР ПУБЛИТСИСТИКАИ ЗАФАРИ МИРЗОӢН**

Қутбиддин М., д.и.ф., профессор Донишгоҳи миллии Тоҷикистон  
Муродов Ҷ.Н., докторант (PhD) - и курси 2-юми ихтисоси рӯзноманигорӣ,  
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Публицист ва нависанда дар назди ҷомеа рисолати баланд доранд. Онҳо набзи ҷомеа ҳастанд, дар тарбияи он нақши муҳим доранд ва ҳар кадом бо тарзи худ ин рисолатро анҷом медиҳанд. Публицистика сиёсат аст ва публицист он рисолатеро анҷом медиҳад, ки нависанда дар назди ҷомеа онро бо тасвири бадеии воқеияти ҳаёт, офаридани образҳои бадеӣ ва тахайюл анҷом дода, дар замири инсонҳо ғояро парвариш медиҳад ва тарғиб менамояд. Сухани публицист аз сухани нависанда бо он фарқ мекунад, ки ӯ воқеиятро рӯйирост меғӯяд ва ғояро талқин мекунад, ки пояи воқеӣ дорад.

Дар заминаи ин андешаҳо дар мавриди рисолати публитсист садҳо сухани дигар гуфтан мумкин аст, ки дар таҳқиқоти олимони ин соҳа зикр шудаанд. Аз ҷумла, профессор И.К. Усмонов таъкид мекунад, ки: “Публитсистика ба ҳақиқати воқеа, ба имрӯз сару кор дорад. Ёди гузашта ва ишораи фардо ҳам дар публитсистика ба воқеаи имрӯз тааллуқ дорад. Барои публитсистика муҳим моҳияти имрӯз аст, образ ва ҳаёл ё асло лозим нестанд, ё василаи изофӣ, пурқунанда мебошанд. Публитсистика ба ҳақиқати зиндагӣ (фалон факт, фалон воқеа) бо шахси конкрет (фалон одам бо фалон ному насаб ва ҷою макон) сару кор дорад” [11, с. 8].

Дар таърихи миллати соҳибфарҳангу соҳибдавлати мо публитсистон, адибоне кам нестанд, ки ғояҳои даври замони худро ҳамчун муаммо, мушкилот ва соҳаи маърифати миллати худ, ҳатто ҷомеаи ҷаҳонӣ ба қалам додаанд ва муҳаққиқи тоҷик М. Муродӣ бамаврид қайд мекунад, ки: “Публитсистикаи тоҷик таърихи тулонӣ дошта, ташаккули он ҳанӯз қабл аз пайдоиши матбуоти даврӣ дар шаклҳои гуногун, аз ҷумла таърихнигориву сафарноманигорӣ, мукотиботу номанигорӣ, осори адабии дорои оҳангҳои иҷтимоӣ ва амсоли инҳо сурат гирифтааст” [6, с. 3].

Публитсистика воқеаи он нафарест, ки суҳанхояш барои бунёди як ҷомеаи инсонсолор роҳнамоӣ мекунад, арзишҳои ин инсонҳоро барояшон муаррифӣ мекунад, суҳанаш барои якпорчагии миллат, худшиносии фарзандони ин миллат роҳнамоӣ мекунад. Бешубҳа, Зафар Мирзоён аз шумори он публитсистоне мебошад, ки осораш масъалаҳои муҳимтарини дирӯз, имрӯз ва ояндаи таърихи сиёсии миллати тоҷикро фаро мегирад ва тавассути алоқамандсозии ҳаёти имрӯза бо гузашта ҷомеаро барои худшиносӣ талқин мекунад. Дар силсилаи осори публитсистии ӯ мо маълумоти муътамад дар бораи таърихи миллати куҳанбунёд, оинҳои гузаштагон, боварҳо, анъанаҳо, забон, арзишҳо посух мегирем.

Навиштаҳои муаллиф дар мавриди таърихи миллат хеле самимӣ ва ғамخورона буда, далели самимият ва муҳаббати беандозаи муаллиф ҳастанд. Муаллифро ба навиштани ин ёдномҳо, таъкидҳо омили такондиҳандае ҳамеша мавҷуданд, ки ҳар кадомашон аслан далелҳои пурқувват доранд. «Факти иҷтимоӣ ҳамчун воқеаи муҳими аҳаммияти ҷамъиятидошта зухуроти ҳаммонандро ошкор мекунад, ки барои публитсист ҳамчун идеяҳо ва консепсияҳои аз нигоҳи ҷамъиятӣ арзишманд пазируфта мешаванд» [8].

Агар ба фаъолияти илмиву публитсистии Зафар Мирзоён мутаваҷҷеҳ гардем, мебинем, ки ҳар як навиштаи ӯро далели муътамади такондиҳанда мавҷуд аст. Махсусан, вазъи мафкуравии ҷомеа ӯро бештар ба ташвиш овардааст. Як асари ӯро ба даст гирифта мо суол мегузorem, ки чаро ӯ ин масъаларо ба миён гузошт ва ҷавоб дар он ҷост, ки Зафар Мирзоён ҳамон шабу рӯз, ҳамон лаҳза набзи ҷомеаро дарк кардааст, ниёзҳои маърифатии ӯро пай бурдааст ва мехоҳад он холигиро дар тафаккури мардум бо тӯфони андешаҳо аз таърихи миллӣ пурра созад ё дар пур гардидани онҳо саҳмгузор бошад.

Аслан, замони истиқлолияти давлатӣ барои Зафар Мирзоён як давраи муаррифӣ фарҳанг ва арзишҳои миллӣ барои насли замони нав аст. Заминаи худшиносии хеле барҷастаи миллӣ дар ӯ ҷаҳонбинии васеъ ва омӯзиши пайваستاи мероси ниёгон аст.

Метавон ба он бовар розӣ шуд, ки сиёсати худшиносии миллии Пешвои миллат аз омилҳои асосии такондиҳандаи баёни масъалаҳои худшиносии миллӣ дар Зафар Мирзоён гардидааст, зеро маҳз ҳамин замони истиқлолият ба ӯ илҳом мебахшад ва шароит фароҳам меоварад, ки дар мавриди худшиносии миллӣ ба дараҷае бо сӯзу гудоз ва озодона бигӯяд, ки дар ягон даври замон ин гуна гуфта наметавонист. Барои мисол ҳодисаеро метавон ёдовар шуд, ки соли 2012 дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон руҳ дода ва тамоми расонаҳои Тоҷикистон ва минтақаи Осиёи Марказиро фаро гирифта буд [16]. Вақте ки дар мавриди худшиносӣ бо эҳсос суҳан гуфта, иброз намуда буд, ки мардуми тоҷик мебуд ҳаммаи дуохоро ба тоҷикӣ-форсӣ бихонанд ва намунаи беҳтарини онро “Ба номи Худованди ҷону хирад, к-аз ин бартар андеша бар нагзарад” медонист, баъзе тангназарон онро дигаргуна фаҳмида ва шарҳ дода буданд ва шояд душманони дар каминбудаи миллати тоҷик ҳамеша фурсатеро интизоранд, ки ба фарҳанги куҳанбунёди тоҷикон бо газофи худ санг андозанд.

Ба ҳамаи ин такяи асосии Зафар Мирзоён сиёсати миллигароёнаи сарвари давлат буд. Ӯ ин назарро дар мусоҳибае, ки бо муҳбири рӯзномаи “Хатлон” Ҷаҳонгири Рустам

анҷом додааст, чунин ибраз менамояд: “Сиёсати Пешвои муаззами миллат Эмомалӣ Раҳмон ба устувор намудани ҳудогоҳии миллии тоҷикон ва бунёди кишвари орому осуда ва шукуфону пешрафтаи ҷамшедӣ равона аст. Наврӯз дар садсолаи XXI дубора эҳё шуд. Пешвои миллат ҳамчун донанда ва таҳлилгари таърихи мардумони ориёитабор бехтар аз дигарон дарёфтанд, ки Наврӯз барои тоҷикон фаротар аз як ҷашни маъмулӣ буда, ба ниғаждорӣ қавмиву наҷодӣ озодзодагон иртибот дорад” [18]. Худи ҳамон соли 2012 дар мақолаи хеле муфассали таҳти унвони “Ҷашни Сада - рӯзи гиромидошти кашфи оташ” ин масъаларо равшантар баён намуда, ба сарвари давлат изҳори сипос менамояд, ки барои эҳёи ҷашнҳо, расму оинҳои гузаштагон, на танҳо шароит фароҳам овард, инчунин ташаббуси бузургдошти онҳоро ба зиммаи худ гирифт: “Боиси ифтихору хушнудист, ки Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷашнҳои муқаддаси миллии - Наврӯз, Сада, Меҳргон ва Тиргонро ҳамчун ҷашнҳои миллии ҳувиятсозӣ мо эълон дошта, барои гиромидошти бошукуҳи онҳо талоши самимӣ меварзанд” [19].

Публиксист ҳар як иқдоми сарвари давлатро дар мавриди эҳёи анъанаҳои қадимии миллии бо хушнудӣ истиқбол намуда, аввал изҳори сипос мекунад ва баъдан моҳияти ин ҷашн, расму оинро барои на танҳо форснаҷодон, инчунин тамоми инсоният таъкид менамояд. Воқеан, вазифаи публиксист ва публиксистика ба миён гузоштани масъалаҳои оест, ки барои ҷомеа муҳимманд. Нерӯи ботинии тақондиҳандае, ки дар натиҷаи донишҳои андӯхта ва боварҳо ба миён меоянд, публиксистро ба баёни сидқии масъала роҳнамоӣ мекунад. Ба қавли профессор А. Саъдуллоев: “Тавонмандии публиксист дар бовари ботинӣ, ҷаҳонбинӣ, шаҳрвандияти ӯ, дар фидоияташ ба идеалҳои замони худ аст” [10, с. 154]. Навиштаҳои Зафар Мирзоён, мусоҳибаҳои матбуотиву радиоияш далел ба гуфтаҳои боло мекунад. Ҳар чизеро, ки ба мардум гуфтан ва талқин кардан меҳаҷад, худ муътақид ба воқеият ва ҳақиқати он аст.

Аз ин нуқтаи назар, Зафар Мирзоён як тарғибгари расмӣ нест, ӯ ин корро аз рӯи масъулият ҳам анҷом намедихад, балки ӯ барои худшиносии ин миллат меғӯяд ва гӯё нагуфта наметавонад, рисолати ҷонии худ, маънии ҳастии худ медонад. Ҳамин аст, ки ҳама масъалаҳо, мушкилот, муваффақиятҳоро як сӯ гузошта, ҳамеша аз ҳувияти миллии сухан меғӯяд.

Андешаҳо перомуни худшиносии миллии дар нигоштаҳои Зафар Мирзоён дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ ба нашр расида, силсилаи аввалини онҳоро дар китоби “Ҷашни Наврӯз омили ҳудогоҳии миллии” [20] дар шакли маҷмуа гирд оварда, бо далелҳои хеле муътамад, дар таъя ба сарчашмаҳои форсӣ-тоҷикӣ, русиву аврупоӣ собит мекунад, ки миллати тоҷик миллате аст, ки фарҳанги хеле ва хеле қадима дошта, ба ибораи муаллими одамиён аст. Таъкид ба кашфкунандаи оташ, ба кашфкунандаи ҷашнҳои Наврӯз, Меҳргон, Сада будани обоёнӣ дар силсилаи навиштаҳои публиксист, далел бар он мекунад, ки ӯ намехоҳад, ки фарзандони ин миллати куҳанбунёд ғофил аз таърихи худ, аз обоёнӣ фарҳеҷтаву бофарҳанги худ беҳабар бошанд, миллате, ки ҳазорсолаҳо фарҳанг дошту ҷаҳонӣро фарҳанг меомӯхт, имрӯз пайрави қадом як миллату халқи навапайдо нагардад. Гузаштаи худро шиносонд, сазовори номи гузаштагон бошад. Ин боварро Зафар Мирзоён аслан бо овардани далелҳо аз китобҳои гузаштагон, қайду таъкидҳои олимони сатҳи ҷаҳонӣ таъкид мекунад. Гоҳо навиштаҳои ӯро хонда, қас дар ҳайрат ҳам мешавад, ки чаро муҳаққиқ барои гуфтани як сухан чандин далелро пайи ҳам меорад, зеро дар як далели овардаи ӯ аллақай муътамад будани андешаҳо равшан мешаванд, вале ӯ бо ин қаноат нақарда, силсилаи сарчашмаҳоро бо овардани иқтибосҳо номбар мекунад. дар мақолаҳои “Наврӯз ҷашни Ҷамшед аст”, “Ҷашни Наврӯз аз баҳор болотар аст” [20] ҳамин хусусиятҳоро равшан мебинем.

Мо дурбинӣ ва дурандешии ҳоси Зафар Мирзоёнро аз хондани сатрҳои аввал дар мақолаҳо мушоҳида мекунем, ки бо таҳлуқа таъкид мекунад: “...мо ҳамеша бим аз он хоҳем дошт, ки бегонагон арзишҳои вижаи Наврӯзро чун ҷашни бузургтарини давлати миллии эронитаборон надида, вайро ба сатҳи пиндоштҳои мардуми сода (авом) паст фуруд меоваранд ва дар дарунмоияи он беш аз хушнудии баҳор чизеро нахоҳанд дид...” [20, с. 7].

Иқтибосро ин ҷо дароз намекунем, мазмунан дар идома муаллиф Наврӯзро таърих ва ҳасти миллати эронитабор медонад, бинобар ин Наврӯзро мегӯяд “болотар аз баҳор аст” [20, с. 7-8].

Ба ин тариқ публицистикаи Зафар Мирзоён масъалаи худшиносии миллӣ, ки бунёдашро арҷ гузоштан ба мероси илмию адабӣ, фарҳангӣ, сиёсии гузаштагонамон ташкил медиҳад, аз ҳама болотар қарор медиҳад. Публицист ин масъаларо аз тамоми мушкилоти дигари ҷомеа боло мегузорад. Нигоштаҳои солҳои охири ӯ далел бар он мекунад, ки ба ин гуна часорат, яъне муборизаи рӯйирост бо унсурҳои фарҳанги бегона ва гиромидошти фарҳанги миллӣ, пеш аз ташаббусҳои сарваи давлат илҳом бахшидаанд.

#### Адабиёт:

1. Базанова А.Е. Теория публицистики и литературно-художественной критики / А.Е. Базанова. – М., 2009.
2. Гулов, С. Махсусияти очерки муосири тоҷик / С. Гулов. – Душанбе, 2013. – 136 с.
3. Марущак Ю.Д. Сюжет и композиция в газетной публицистике.-М., 1986.
4. Муродӣ М. Публицистикаи тоҷик / М. Муродӣ.-Душанбе: Аржанг, 2021.-573 с.
5. Муродов М. Асосҳои эҷоди журналистӣ.-Душанбе, 2014.
6. Муродов М. Публицистикаи тоҷик.-Душанбе, 2022.
7. Мухтори К. Социальная коммуникация и СМИ: формирование общественного мнения.-Душанбе, 2021.
8. Полонский А.В. Публицистика как вид социальной деятельности: объект и предмет [I \(bsu.edu.ru\)](http://bsu.edu.ru)
9. Саъдуллоев, А. Горизонты публицистики / А. Саъдуллоев. - Душанбе, 2009.-306с.-С.154.
10. Саъдуллоев, А. Горизонты публицистики / А.Саъдуллоев. – Душанбе, 2009. – 306 с.
11. Усмонов, И.К. Жанрҳои публицистика /И.К. Усмонов. – Душанбе, 2009.-137с. – С.8.
12. Усмонов, И.К. Журналистика / И.К. Усмонов. – Душанбе, 2011. - Ҷ. 4. -456с.
13. Учёнова, В.В. Три грани теории журналистики. Гносеологические проблемы публицистики. Публицистика и политика. У истоков публицистики [Электронный ресурс] : [сборник] / В. В. Учёнова .— М. : Аспект Пресс, 2009 . – 561 с.
14. Шакурӣ, М. Истиклол ва худшиносии иҷтимоиву маънавӣ [Матн] / М. Шакурӣ. – Душанбе, 1999. – 160с.
15. Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон ва соли фарҳанги оламгир [Матн]: [сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар соли 2005], китоби 5 / А. Шарифзода, З. Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.

#### Сарчашмаҳо

16. В Национальном университете оскорбили ислам // [https://m.gezitter.org/society/10702\\_v\\_natsionalnom\\_universitete\\_oskorbili\\_islam/](https://m.gezitter.org/society/10702_v_natsionalnom_universitete_oskorbili_islam/) (санаи мурочиат: 7.11.2023)
17. Мирзоён, З.: Вера должна помочь сохранить национальную идентичность // интервью Радио Свобода // [https://rus.ozodi.org/a/afar\\_mirzoyon\\_defends\\_his\\_words\\_about\\_shahname\\_koran\\_/24562447.html](https://rus.ozodi.org/a/afar_mirzoyon_defends_his_words_about_shahname_koran_/24562447.html) (санаи мурочиат: 7.11.2023)
18. Мирзоён, З.: «Нақши Пешвои миллат дар зиндасозии Наврӯзи ниёгон бориз аст» // Мусоҳиба дар рӯзнамаи “Хатлон” // <http://khatlon-ruznoma.tj/digar-matolib/2714-zafar-mirzoen-nashi-peshvoi-millat-dar-zindasozii-navrzi-niegon-boriz-ast.html> (санаи мурочиат: 7.11.2023)
19. Мирзоён, З. Чашни сада гиромидошти кашфи оташ. 23.02.2023// [https://kgu.tj/donishgo-i-mo/?ELEMENT\\_ID=2674](https://kgu.tj/donishgo-i-mo/?ELEMENT_ID=2674) (санаи мурочиат: 7.11.2023)
20. Мирзоён, З. Чашни Наврӯз омили худогоҳии миллӣ.-Душанбе, 2014.-192 с.

## **НАҚШИ МИЛЛАТСОЗИ САРВАРИ ДАВЛАТ - ЭМОМАЛӢ РАҲМОН, ДАР ПУБЛИТСИСТИКАИ ЗАФАРИ МИРЗОӢН**

Мақола ба масъалаи худшиносии миллӣ дар публитсистикаи Зафар Мирзоён бахшида шудааст.

Муаллифон бар он назаранд, ки Зафар Мирзоён дар публитсистикаи худ масъалаи хувияти миллӣ ва худшиносиро аз ҳама болотар мегузорад.

Зоҳир гардидани ин масъалаҳо дар осори ӯ пас аз ташаббусҳои Сарвари давлат, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, ба таври барҷаста аён мегардад.

**Калидвожаҳо:** публитсистика, жанр, худшиносии миллӣ, журналистика, сиёсат, публитсист, нависанда, адабиёти бадеӣ.

## **РОЛЬ ГЛАВЫ ГОСУДАРСТВА, ЛИДЕРА НАЦИИ ЭМОМАЛИ РАХМОН В ПУБЛИЦИСТИКЕ ЗАФАР МИРЗОӢН**

Статья посвящена вопросу национального самосознания в публицистике Зафара Мирзоёна.

Авторы полагают, что Зафар Мирзоён в своей публицистике превыше всего ставит вопросы национальной идентичности и самопознания.

Зоҳир гардидани ин масъалаҳо дар осори ӯ пас аз ташаббусҳои Сарвари давлат, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, ба таври барҷаста аён мегардад. Проявление этих проблем в его работах ярко появляется после инициатив главы государства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона.

**Ключевые слова:** публицистика, жанр, национальная идентичность, журналистика, политика, публицист, писатель, художественная литература,

## **THE ROLE OF THE HEAD OF STATE, LEADER OF THE NATION EMOMALI RAHMON IN THE POLITICAL JOURNALISM OF ZAFAR MIRZOYON**

The article is devoted to the issue of national identity in the political journalism of Zafar Mirzoyan. The authors believe that Zafar Mirzoyan in his journalism puts issues of national identity and self-knowledge above all else. The emergence of these issues in his works is clearly evident after the initiatives of the head of state, leader of the nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon.

Key words: journalism, genre, national identity, journalism, politics, publicist, writer, fiction

**Маълумот дар бораи муаллифон:** Кутбиддин Мухторӣ, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025 ҚТ., шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, Телефон: +992-933-66-20-08; Почтаи электронӣ: mkutb70@gmail.com

Муродов Чамил Наимович докторант (PhD) - и курси 2-юми ихтисоси рӯзноманигории факултети филологияи тоҷик ва журналистикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ., шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров – 16. Тел.:987919121

**Сведения об авторах:** Кутбиддин Мухтори, доктор филологических наук, профессор кафедры печати Таджикского национального университета. Адрес: 734025 РТ, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17, Телефон: +992-933-66-20-08; Электронная почта: mkutb70@gmail.com

Муродов Джамил Наимович – докторант (PhD) 2 курса специальности журналистики факультета таджикской филологии и журналистики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ., г. Куляб, ул. Сафарова - 16. Тел.: 987919121.



**Information about the authors:** Kutbiddin Mukhtori, Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing, Tajik National University. Address: 734025 RT, Dushanbe, Rudaki Ave., 17, Telephone: +992-933-66-20-08; Email: mkutb70@gmail.com

Murodov Jamil Naimovich – doctoral student (PhD), 2nd year major in journalism, Faculty of Tajik Philology and Journalism, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT., Kulyab, st. Safarova - 16. Tel.: 987919121

ТКТ: 8/81 (2-тоҷ)

ТДУ: 80/83 (2-тоҷ)

Ҳ-72

## БАРНОМАҲОИ БАДЕИ-ПУБЛИТСИСТӢ ДАР ЭФИРИ МУСТАҚИМИ ТЕЛЕВИЗИОНИ “ТОҶИКИСТОН” ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН

Ҳамидиён И. И., н.и.ф., дотсент  
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон  
Абдуллоева А., муаллими калон  
МДТ «Донишкадаи давлатии фарҳанг ва  
санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Дар хусуси нақш ва мавқеи ин шакли барномаҳо муҳаққиқони зиёди ватанӣ ва хориҷӣ, аз қабили В.П. Летунов, А.Н. Дедов, И.К. Усмонов, А. Саъдуллоев, М. Муродов, Ҷ. Муқим, З. Муъминҷонов, С. Гулов, Г. Умарова, И. Ҳамидиён ва дигарон муфассал навиштаанд. Ба қавли И.К. Усмонов, «Жанрҳои хоси ВАО – ро жанрҳои журналистика ё публитсистикаи меноманд. Аслан ҳардуяшон қобили қабуланд, аммо мафҳуми жанрҳои публитсистикаи ҳақиқатро беҳтар инъикос менамоянд» [14, с. 6].

Муҳаққиқи рус А.Н. Дедов бар он назар аст, ки «Услуби осори публитсистиқӣ маҷмуи хусусиятҳои матнҳои илмӣ, нутқи суханварӣ ва рӯзмарра, забони адабӣ мебошад» [3, с.167]. Муҳаққиқон А. Саъдуллоев ва М. Шоев ба публитсистиқии телевизион чунин мазмун додаанд: «Публитсистиқии телевизион бо вазоифи илми сотсиологӣ қаробат дорад. Ҳарду ҳам чараёни пешрафти ҷамъиятро таҳқиқ намуда, ба афкори умум таъсир мегузоранд» [9, с. 32]. Муҳаққиқ Ҷовид Муқим муайян мекунад, ки «таъсири маводи ВАО аз бисёр ҷиҳат ба рангорангии он вобаста аст. Ин рангорангӣ аксаран ба тарзу усули таҳия, кайфияти сухан ва фасоҳату балоғати калом вобаста аст, ки дар доираи жанрҳои журналистӣ ва публитсистиқии ифода меёбад» [5, с. 5].

Мазмуни ин ақидаро З. Муъминҷонов дар қисмати аввали асараш бо унвони хусусиятҳои хоси жанрҳои публитсистиқии бадеии телевизион таҳлил намуда, тасаввуроти худро чунин шарҳ додааст: «Дар жанрҳои журналистика рӯйдод, ходиса, воқеа ва қаҳрамонҳо бояд ҳақиқӣ, аниқ ва муайян бошанд. Танҳо дар гурӯҳи жанрҳои публитсистиқии бадеии телевизион инъикосу пешниҳод ба таври бадеӣ, вале бо факту рақам ва нишонии ҳақиқӣ сурат мегирад» [8, с. 17].

Пажӯҳишгар М. Муродӣ хусусияти хоси публитсистиқиро шарҳи дигар медиҳад: «Хусусияти фарқкунандаи жанрҳои публитсистиқии бадеӣ, пеш аз ҳама он аст, ки сохтори онҳоро синтез ва алоқамандии аносири ҳуччатику бадеӣ ташкил медиҳад» [6, с. 177]. Ҳ. Бекзода дар хусуси публитсистиқии шарҳи дигар дорад «Публитсистиқии – навъи фаъолияти эҷодист, ки мақсади аслашро баррасии масъалаҳои муҳими иҷтимоии давру замони муайян ташкил медиҳад» [2, с. 381].

Тавзеҳоти муҳаққиқони журналистиқии тоҷик ва хориҷро ҳамчун баёниё барои идомаи ин мавзӯ донишем, аммо нуктаи муҳим дар ин изҳорот он аст, ки дар телевизион навъҳои гуногуни барномаҳо мавҷуданд. Тамашбин имкон дорад барномаи дилхоҳашро дар ҳар навъ: фароғатӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, варзишӣ ва ё филмҳои ҳуччатӣ, интихобан бузинад. Ҳар як самти интихоби тамашбин бар он муваззаф аст, ки шуур ва тафаккурро таълим

дихад. Аз таҷрибаи таърихии журналистикаи телевизион маълум аст, ки вай дар ҳама давру замон «...қобилияти беихтиёр таъсир гузоштан ба шуурро дорад. Масалан чашми одам қодир аст, ки ҳар сония панҷоҳ кадрро қабул кунад. Агар дар 25 – ум маънии пинҳон бошад, шуур беихтиёр онро қабул карда тадриҷан дар маърифати одам ҷо мекунад».

Ба сифати жанрҳои публитсистӣ-бадеӣ дар чанд ҳолат шакли мустақими онро мавриди таҳқиқ қарор дода бар он назар ҳастем, ки тамошобини телевизиони «Тоҷикистон», ба кадом навъи барномаҳо таваҷҷуҳ дошта бошад? Дар нигарони ба ин миёни омма назарсанҷӣ анҷом додем, ки дар мулоҳизаҳои ин зербоб онро дар чадвал изҳор медорем. Сифатҳои публитсистии телевизион аз он иборат аст, ки журналист мавзӯҳои афкори ҷамъиятидошта ва падидаҳои воқеии ҳаёти ҷамъиятӣ доштаро, ҷун масъалаҳои муҳимми рӯз баён намуда, зехни бинандаро ташаккул медиҳад.

Ба ибораи дигар «Баръакси журналистикаи иттилоотӣ». Фаъолияти публитсистии телевизион, ҷун қоида, аз таҷрибаи ҳаётӣ асос ёфта, мавқеи дурусти инсонӣ ва шаҳрвандиро тақозо мекунад.

Аз ин рӯ, барномаи публитсистиро маъмулан журналистони варзида ё афроде анҷом медиҳанд, ки аз касбҳои дигар низ бохабаранд, ки бо хоҳиши баёни андешаи худ ва таъсиррасонӣ ба афкору рафтори бинандагон таҳаввуле ба бор оварда метавонанд.

Публитсистии телевизион шахсест, ки зехни тамошобини телевизионро идора карда метавонад. Журналисте, ки дар ин жанр барнома меофарад бояд ба умқи ҳодисаҳои рӯз назар карда сабабҳо ва қувваҳои пешбарандаи ҳодиса ва падидаҳои давомдорро, ки эҳтимолан барои бинанда ва ё дигарон пинҳон аст, бубинад. Мисоли инро мо дар суҳбати мустақими Комилҷон Холов бо Ораш Лабафзода, сарояндаи эронитабор, дар телевизиони «Тоҷикистон» медонем, ки қарор буд таърихи 10.09.2006 дар варзишгоҳи марказии шаҳри Душанбе консерти зинда баргузор кунад, аммо консерт ба таъхир афтод ва 30 ҳазор мухлис ба шӯр омада, ба бетартибиҳо даст заданд. Ҳамон шаб журналист тариқи телевизиони «Тоҷикистон» суҳбати мустақим баргузор намуду Орашро ба студия даъват кард, то ваъро ба мухлисонаш фаҳмонад. Сароянда шарҳ дод, ки бинобар нарасидани дастаи хунариаш ба Тоҷикистон, натавонист ин шом консерташро баргузор намояд. Муҳаққиқон А. Саъдуллоев, М. Шоев дар тақвияти ин барнома изҳор медоранд, ки «Журналистикаи муосир ба китфи се неруи бузург қарор ёфтааст – лаҳзабин (хроникёр), публитсист ва санъаткор» [10, с.7]. Ҳар кадоми ин арзишҳо муҳимияти худро доранд, аммо ин ҷо вижагии ду неруи онро аз назари ин муҳаққиқон барои тавзеҳ додан зарур мешуморем: «Лаҳзабинро барои навӣ ва феврияти рӯйдод, публитсистро барои эҳтимоли таҳлил, фарроҳии фазилат, амиқии мавқеи шаҳрвандӣ...».

Ба пиндори муҳаққиқ Мурод Муродӣ низ «...журналистика танҳо хабаррасонӣ нест, журналистон ҳамчунин кӯшиш менамоянд, ки воқеаҳо шарҳ диҳанд, ҳақиқати онҳоро фаҳмонанд» [6, с. 104].

Аммо назари пажӯҳишгарони дигар дар таҳаввули ин шакл барномаҳо гуногун аст. Барномаҳои публитсистӣ – бадеӣ дар телевизион аз замони падидаҳои барномаҳои тафреҳӣ ба шумор мерафтанд, - изҳор медоранд муҳаққиқон Г.Умарова ва Х. Беков, дар нуктае оид ба масъалаи зухури барномаҳои публитсистӣ: «Дар барномаҳои «Дугонаҳо», «Кохи баланд», «Меҳрангез», «Воҳӯрӣ», ва ғ. нишонаҳои он зухур намуд ва барои қонъсозии талаботи навъҳои гуногуни аудитория – мақсаднок, потенциалӣ, ҳақиқӣ ва дар маҷмӯъ нақши босазо бозида, рисолати таърихии худро то ҳақде анҷом додаанд» [13, с. 17].

Дар телевизиони «Тоҷикистон» таҳаввули барномаҳои публитсистӣ шуруъ аз соли 1970 оғоз гардидаанд. Аввалин барномае, ки дар телевизиони «Тоҷикистон» хусусияти публитсистӣ – бадеӣ дошт, барномаи «Клуби дугонаҳо» буд, ки солҳои 1970 таҳия гардидааст. Муаллиф, муҳаррир ва барандаи ин барнома Рафоат Абдусаломова рӯзе ба он дар китоби «Телевизион ойнаи зиндагист» ёддоштҳои зиёде кардааст, ки аз он нуктаеро таъкид медорем: «Ман ҷун таъсирдиҳандаи он масъулияти зиёдеро бар дӯш доштам» [1, с. 14].

Воқеан, вақте барнома мустақим аст, алоқамандии андешаи журналист бо андешаи тамошобин хусусияти асосии корро дар бархурди мустақим ташкил медиҳад. Дар идомаи ҳамин шарҳ Р. Абдусаломова таъкид мекорад, ки «Нахустин шумораи «Клуби дугонаҳо» ба мушкилоти ҳаёти тракторчидухтарон бахшида шуда буд, зеро духтарони омӯзишгоҳҳои касбӣ – техникӣ бекор мемонданд, роҳбарони хоҷагиҳо рондани тракторро ба онҳо бовар намекарданд. Бартарии силсилаи барномаи мазкур аз он иборат буд, ки танқид тавассути экрани тоҷик натиҷаи мусбӣ меод. Роҳбарон ба зудӣ дар ҳалли масъалаҳо чораҳои мушаххас меандешиданд» [1, с. 14-15].

Г. Умарова ва Х. Беков бо таърибаи чандинсолаи худ изҳор кардаанд, ки «...падидаи омадани нишонаҳои ин жанр дар барномаҳои публитсистии солҳои 70 –уми қарни XX, мавриди амал қарор гирифтанд...» [13, с. 18], аммо Ҳалим Сангин, коргардони варзидаи телевизиони Тоҷикистон назари дигар дорад: «Шуруъ аз солҳои 1960 барномаҳои телевизиони тоҷик характери публитсистӣ - бадеӣ доштанд. Новеллаҳо, спектаклҳо, барномаҳо як хусусият доштанд. Яъне хусусияти публитсистӣ - бадеӣ доштанд».

Солҳои охир дар телевизиони тоҷик журналистика ба эҷоди ҳунармандӣ дар барномаҳо рӯй овард, аммо на дар паҳншавии мустақим. Принсипи барномаҳои имрӯзаи телевизион бояд дигаргуниҳои ҷиддӣ ба амал биорад, таҷдиди барномаҳо карда шавад. Алоқамандии андешаи журналист бо андешаи тамошобин хусусияти асосии кори журналисти имрӯзаи телевизион ва бархурди онро ташкил диҳад.

Журналистони паҳши мустақим набояд гузоришбари хушк ва ё барномасозии бемақсад бошанд. Вазираддоранд, ки нуқтаи назари олий барои тамошобинро фаҳмондан дошта бошанд, чунки андешаҳои журналист дар бораи фактҳо аз далелҳо муҳимтар арзёбӣ мегарданд. Пажӯҳишгарон И. Ҳамидиён ва Б. Абдурахим, дар тақвияти ин андеша изҳор мекоранд, ки «...дар ҳар гуна барномаи публитсистӣ шахсияти ровӣ (журналист) дар ҷои аввал меистад» [15, с. 176].

Журналисте, ки дар жанри публитсистӣ – бадеӣ барнома меофарад, муносибаташ бо тамошобин метавонад аз журналисти ахбор наздиктар бошад. Бо омезиши жанри ток-шоу барнома офаридан, ки ин хусусият ба публитсистика низ рабт дорад, метавонад барномаи пурбинандатарин амалӣ гардад. Муаллифони асари «Ток –шоу дар телевизиони Тоҷикистон» дар хусуси барномаи мустақими «Сафо» изҳор намудаанд, ки махсусияти ин барномаи мустақим дар он буд, ки он бо усули «Робитаи мустақими телевизионӣ» таҳия мегашт. А. Саъдуллоев ва М. Шоев дар хусуси ин шакли шоуҳо назаре доранд, ки ин ҷо изҳор мекорем. «Дар амалияи фаъолияти телевизионии типи ток-шоуҳои дигаре ҳам мушоҳида мешавад, ки намоиш аз макон ё маҳалҳои гуногун дар як вақт бурда мешавад. Инро телевизиончиҳо муоширати дучониба (телемост) номидаанд» [9, с. 81].

Як паҳши ин барномаи мустақимро, ки дар таърихи 08.03.2006 (соати 8<sup>00</sup>) паҳн гардидааст, барои шарҳ инҷо мекорем: «...ба воситаи студияи сайёри телевизионӣ аз маркази фарҳангии «Шалола» бо ёрии дастгоҳи моҳвора бо кишварҳои хориҷ аз қабилҳои Бонн, (Олмон), Нью – Йорк, (Амрико), Бишкек (Қирғизистон), Анқара (Туркия), Маскав (Русия), робитаи телевизионӣ таъсис доданд. Дар он волидайнӣ фарзандоне, ки дар кишварҳои зикргардида таҳсил мекарданд, иштирок ва суҳбати ошкоро карданд. Дар студия (маркази Шалола) монитори калони телевизионӣ ва телефонҳо гузошта шуда буданд. Аз кишварҳои Канада, Кипр тавассути телефонҳо робита барқарор карда шуд. Ин ягона ток-шоу-и «Робитаи мустақими телевизионӣ» буд.

Махсусият ва таркиби барномаҳои публитсистӣ - бадеӣ дар телевизиони «Тоҷикистон» имрӯз пеш аз ҳама дар ток - шоуҳо бояд зоҳир гардад. Соли 2018 машварати расонаӣ назарсанҷие гузаронд, ки муҳтавои қисмати барномаҳои интерактивии онро зарур шуморидем, ки инҷо изҳор намоем: «...бештари пурсидашудагон «Барномаҳои фарҳангӣ-фароғатӣ»-ро ҳамчун мавзӯи дӯстдошта интихоб карданд, - 48%, ки ба ин гурӯҳи барномаҳо концертҳо, филмҳо, силсилафилмҳо ва шоуҳо дохил мешаванд».

Имконияти амалишавии чунин барномаҳо дар паҳши мустақим – яке аз дастовардҳо ва бурди асосии телевизион метавонад ҳисобида шавад. Аммо мутаассифан, ҳатто як

барнома дар жанри ток-шоу дар шаклҳои мустақим ба назар намерасад. Барномаҳои мустақим дар таҳлили ин бахши мақолаи илмӣ, ин барномаҳои тамос ва пайванд мебошанд, ки дар ин барномаҳои мустақим на шарҳи як масъалаи актуалӣ, мушкилоти рӯзмарра, балки бештар аз он ифода ёфтаанд. Дар тақвияти ин андеша, хусусияти барномаҳои мустақими Телевизиони «Тоҷикистон»-ро дар мисоли барномаи «Тамос», ки дар жанри публитсистӣ ва дар шакли интерактивии том таҳия мегашт, пайгирӣ менамоем. Барномаи «Тамос» бо мақсади ҳалли масъалаҳои муҳимми зиндагӣ, ҷалб намудани доираи васеи одамон, чун ҳамешагӣ дар телевизиони «Тоҷикистон» таҳия мегардид. Ягона барномаи интерактивие буд, ки бо тамоми ҷузъиёт пешкаш мешуд. Албатта, дар баробари ин гоҳ – гоҳ барномаҳои ба назар мерасиданд, ки дар паҳши мустақим хусусияти фароғатбахшӣ доштанд, аммо ҳеҷ як аз онҳо чун «Тамос» барномаи озод набуд. Ва аз ҷиҳати коргардонӣ ва наворбардорӣ касбӣ ба назар мерасид. Муаллиф ва коргардони ин барнома Ҳалим Сангин ва барандаҳои он Комилҷон Холов (ҳоло Раҳимӣ) ва Мутриба Қурбонова буданд. Аммо ба истиснои баъзе ҳолатҳо, барандагии онро ҷои Мутриба Қурбонова, Сайрам Бақозода пеш бурдааст. Меҳмонони барнома на танҳо сарояндаҳо ва актёрон, балки баъзан муҳлисони воқеии барномаро ба ҳайси меҳмон ба студия даъват мекарданд. Аслан, барномаи «Тамос» робита миёни бинанда ва ҳунармандон буд. Дар баъзе аз барномаҳои ҷашнии «Тамос» истифодаи сюжетҳо ва эпизодҳои гуногун низ вобаста меҳмони даъватгардида ба назар мерасид. Дар мисоли нахуст барномаи «Тамос», ки бо иштироки ҳунарманди машҳури театрстудияи «Ғарибшо компания» Ташриф Халилов.

Воситаи асосии пайванди ин барнома бо бинандаҳои, ки дар тамос мегардиданд мусиқӣ ва суруд буд. Дар ин барнома баъди ҳузури барандаҳо ба студия ва эълони мавзуи матраҳшаванда, ки «Ишқ» буд, баъдан бо дархости барандаҳо суруд дар мавзуи ишқ аз Шабнама Сурайё ва Сухробӣ Сафарзод пешниҳод гашт. Баъд аз суруд журналист ба меҳмонхона мурочиат намуда, бо Ташриф Халилов атрофи ишқу вафодорӣ ва муҳаббат суҳбат намуданд. Ва як махсусияти ин барнома дар он буд, ки бинандаҳо бевосита бо меҳмони барнома дар тамос мегардиданд ва дархости ҳунарии худашонро аз сароянда ва ё ҳунарманд мекарданд. Яъне шеваи робита дар барномаи тамос фаъл ба назар мерасид. Аз сӯйи дигар, дар ин барнома ду навъи фаъолияти мустақими журналистӣ - мусоҳиба ва суҳбат бо меҳмони барнома ва робита бо бинанда тариқи телевизион фаъл буд. Усули пайванд бо бинандаҳо низ одатан, ҳамчун усули интерактивӣ муаррифӣ мешавад, яъне шухӣ - бозӣ хусусияти фарқкунандаи он буд. Ин барнома як барномаи маъмулии мустақим набуда вижагии хос дошт.

Баъзан муҳаққиқон ҷиҳати кам барқарор кардани робита бо бинандаро дар барномаҳои мустақими телевизионӣ ба он вобаста медонанд, ки ҳанӯз дар сатҳи пурра фазои бинандагони телевизион барои қабули чунин барномаҳо омода нест. Аммо ин андеша ғалат аст. «Санаи 08.03.2015 дар ин барнома, баранда дар ҳолати ногуворе монд, ўро сулфа гулӯгир кард. Дар ҳоле, ки баранда Сайрам Бақозода меҳмононро аз рӯи тартиб хуш омадед гӯён, бояд муаррифӣ менамуд, чун дид вазъро дигар карда намешавад аз режиссёр хоҳиш намуд видео сужети «Модар» - ро омодаи паҳш созад ва пас аз тамошои сужет барномаро идома медиханд».

Барои тақвияти фикр қисмате аз барномаро таҳлил менамоем:

“Видеонавор”: Мусиқӣ. Кулоҳи барнома мебарояд. Баъдан студия нишон дода мешавад.

*Журналист: Хуш омадед ба барномаи идонаи мо, ки баҳида ба рӯзи “Модар” амалӣ мегардад. (Журналистро баъд ифшои ҳамин як ҷумла, сулфае гулӯгир кард, дигар натавонист сухани худро идома диҳад)*

Дар ин барнома баранда рафти намоишро идора карда тавонист ва барои боз ҳам ҷолибтар шудани ин барномаи ҷашнӣ тавачҷуҳи бинандаро зиёдтар намуд. Барномаи «Тамос» дар баррасӣ ва ҳалли масоили зиндагӣ тамошобинро фаъл мегардонд. Дар барнома ходимони машҳури илму фарҳанг, мутахассисони соҳаи тандурустӣ, ҳунармандони варзида ва амсоли онҳо даъват мешаванд ва барнома монандие мегирад ба мусоҳибаи коллективӣ

(мизи гирд). Барои дар ин гуна вазъиятҳо муваффақ омадан ва барномаҳо таъсирбахш намудан таҳиягарон метавонанд, пешакӣ вобаста ба мавзӯи барнома видеосужетҳо омода сохта, онро дар давоми барнома дар ҷойҳои лозимӣ истифода баранд. «Барандаи барномаи мустақими телевизионӣ шахсе бояд бошад, ботачриба ва касбӣ. Дар ҳолати аз кор баромадани таҷҳизоти техникӣ худро гум накарда вобаста ба ҳолати руҳдода сухане гуфта, барномаҳо давом диҳад ва ё дар ҳолати суханро гум кардани иштирокчиёни барнома ба онҳо кумаки худро расонида, онҳоро аз ҳолати ногувор бароварда тавонад». Дар идомаи изҳороти худ ин муҳаққиқ илова менамояд, ки «Мушкилоти пахши мустақим дар ташкили он аст. Барои ҳамин ҳам омодагии пешакии журналистро ба он тақозо мекунад».

«Силсиланамоиши мустақими «Пайванд» чи аз ҷиҳати ҳаҷм ва чи аз ҷиҳати муҳтаво тағйир ёфт. Вай аввал мустақим ва худӣ ҳамон рӯз ба такрор намоиш дода, муҳимтарин проблемаҳои сулҳу дӯстӣ, сайқали анъанаҳо, мавзӯҳои панд, ахлоқ, сурату сирати одамиро фаро гирифта, ба тамошобин меъёрҳои рафторро дар шароити иқтисодӣ бозоргонӣ меомӯзонд». Аксар вақт журналистон барои баррасии муфассали мушкилии мушаххас аз жанрҳои публицистикаи телевизион дар принсипи таҳлил ва дар шакли мустақим барнома таҳия месозанд, ки баъзеи ин барномаҳо барои таҳлил инчӯ хусусиятҳои офариниши онҳоро баррасӣ мекунам. Ҷолиб аст, ки дар ингуна барномаҳо яъне барандагони телевизион коргардонҳо наворбардорон чигуна кор мекунад. Шавқу ҳаваси тамошобинон дар барномаи мустақими публицистӣ –бадеӣ барои боқӣ мондани тамошобинони барнома нисбат ба барномаҳои дигар ба коргардони барнома дахл дорад чаро ки коргардон метавонад бо унсурҳои бозӣ барномаҳо то дербоз аз лавҳи хотири бинанда дур боздорад.

Публицистика дар телевизиони «Тоҷикистон» бештар дар шаклҳои гуногуни муколама бо аудитория асос ёфтааст. Дар ин ҳолат сухан оид ба фазои студиявӣ намеравад, ки бештар дар ток-шоу дар назар аст. Балки дар чунин ҳолат мо алоқа бо бинандаро дар назар дорем, ки дар дигар тарафи экран хузур дорад. Он дар форматҳои гуногуни пахши мустақим бо ҷузъиёти интерактивӣ амалӣ мегардад. Махсусиятҳои телепублицистикаи имрӯзаи телевизиони «Тоҷикистон» дар навъҳои мусоҳибаҳо, муколамаҳо зоҳир мегардад. Монанд ба шакли пешниҳоди барномаи мустақими «Пайванд». Масъалаҳои дарбаргиранда ва ҷиҳатҳои публицистии барномаи «Пайванд», мавзӯҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, ашъори шоирон, шеърӯ суруд, дӯстиву бародарӣ, яъне журналист дар ҷараёни барнома ҷузъиёти хурдтарини ин мавзӯҳо ба назар гирифта, суҳбати мустақим меорост. Ба сифати намуна дар инҷо чанд силсилаи барномаи «Пайванд»-ро таҳлил менамоем. Аз сохтори барномаи «Пайванд» маълум аст, ки барнома омезиши дигар жанрҳо низ буд. Дар он ҷузъҳои дигар низ истифода мешуд. Таърихи 14.06.2006 барнома зери барандагии Моҳсафар Яҳёзода амалӣ гардида, дар оғози барнома бо фаросати тамом барномаҳо шуруъ кард. «Дуруд мефириستم ба ҳар нафар мардуме, ки дар ҳар гӯшаи дунё, ки ҳастанд моро мебинанд ва тавачҷӯх доранд ба гуфтори мо, ба намоиши инлаҳзаинаи мустақими пайванд, ки воқеан барои форсигӯи кулли дунё барои тоҷикони кулли дунё омода мешавад ва пахш мегардад...», яъне бо ин оғоз баранда марҳилаи якуми кор аст. Дар ин марҳила, дар ҳар сурат, хоҳ мустақиман суханронӣ кунад ва хоҳ қасди сабти ҳуҷҷатӣ дошта бошад, баранда бояд нақшаи корашро равшан тасаввур кунад (ва агар вақт бошад, тарҳрезӣ ва навиштан). Ҳар як журналисти телевизион ва пешбарандагони пахши мустақим бояд дар бораи ҳадафи дақиқи ин баранда будан, тасаввурот дошта бошанд. Муҳаққиқон А. Саъдуллоев ва М. Шоев дар тақвияти ин барнома изҳор мекунанд, ки «Дар телепублицистика бояд системанокии баён мақоми аввал дошта бошад, яъне дар раванди барнома муаммо, ҷустуҷӯ, таъсир ва оқубати он бармало бошад» [10, с. 33]. Ҳамин муҳаққиқон дар хусуси тактикаи корбарии барандаи мазкур чунин изҳорот доранд: «...чунин журналистон мавзӯи худро доранд. Дар парда худнамоии бешуурона намекунад». Баъдан, кори барномаҳо бо ҳамроҳ кардани меҳмонони студия, ки аз Афғонистон ташриф оварда буданд идома дод. Меҳмонон Тоҳири Шавқӣ ва Фариди Кобулӣ буданд, ки баъди пазиروي суханро ба худӣ онҳо супурд то мақсади ташрифашонро худ бигӯянд. Ва маълум шуд ки ҳунарманд ҳастанд. Журналист хоҳиш намуд

суруде барои болидарухии бинандаҳо сароянд. Суруд ичро шуд. Ин пахш воқеан диданӣ буд. Чун сароянда зинда менавохт ва месуруд.

Ин пахши мустақим коргардонии беҳтарин дошт наворбардораш аз нигоҳи касбӣ кадрҳои ба талабот ҷавобгӯ мегирифт. Ба назар мерасид, ки муаллиф ва баранда омодагии тулонӣ ва бодикқат дидаанд. Дар ин баробар барномаи дигари Пайвандро мисол меорем, ки таърихи баргузориаш 09.04.2006– ро дар бар гирифтааст. Дар ин силсилаи барномаи «Пайванд» низ баранда Моҳсафар Яҳёзода мебошад, ки доир ба осори адабии Халилуллоҳ Халилӣ бо меҳмони барнома суҳбат атрофи шеърӯ адабиёт анҷом медиҳад.

Барномаи «Пайванд» ҳама мавзӯҳоро фарогир буд. Ва дар худ барандаҳое дошт, ки маҳорати баланди касбӣ доштанд ва нақши барномаро муассиркунанда гардонида буданд. Барандаҳои барномаи «Пайванд» ҳар кадом маҳорати хоси суҳангӯии худро доранд. Мисол яке аз чунин барандаҳо Шаҳлои Н. мебошад, ки фазои фикрӣ ва тасаввуроти озоди худро дар барнома бо вижагӣ ифшо месозад. Дар барномае, ки таърихи 03.07.2006 сураг гирифт моҳияти барандагии худро мавриди истифода қарор дод. Ҷамсуҳбати ӯ журналисте буд, ки дар беш аз 20 мамлақати ҷаҳон саёҳат дошт ва аз бардоштҳои худ барномаи «Сайри ҷаҳон» таҳия месохт. Маҳорати касбии ин баранда дар он зоҳир мегардид, ки бо як хусусияти хос мусоҳиби худро ба барнома ворид мекард. ӯ роҷеъ ба ҳадафҳои аслии мавзуи навбатии худ моҳирона ингуна оғоз кард: «Аз бузургони ҷаҳон пурсидаанд, ки беҳтарин иштиёқ ва рағбат кадом аст. Посух гардондаанд, ки китобҳои нодиртаринро дастрасу мутолиа намудан ва сайри ҷаҳон қардан аст. Пас ин чист? Муқоиса. Муқоисаи байни бадтару беҳтар, кеҳтару меҳтар...» яъне бо гуфтани ин нуктаҳои бузургон маълумнамуд, ки мавзӯ сайру саёҳати ҷаҳон аст.

Дар ниҳоят, натиҷаи он аст, ки барномаҳои мустақими публитсистӣ метавонанд телевизионро ташаккулёбанда ва назаррас гардонанд. Ҳамин тариқ ин зербобро ба итмом расонида, қайд қардан бомаврид аст, ки то кадом дараҷа услуб ва усулҳои кори журналистӣ дар пахши мустақим мушкул ва гуногунанд ва воситаи журналистӣ дар ин шаклҳо чист. Омодасозии ҳар як барнома аз журналист натавон маҳорати баланди ташкилотчигӣ балки маҳорати актёро низ талаб менамояд.

Акнун метавонем оид ба зербоби мазкур якҷанд хулосаҳоеро пешкаш намоем:

- Тайёрии касбии журналист ба ӯ имкон медиҳад, ки дар телевизион мавқеи баланди касбиро соҳиб шавад, махсусан дар барномаҳои гуногуни мустақим:

- Зинда ва эҳё қардани барномаҳои мустақими телевизионии назири «Тамос» ва «Пайванд» ва сифатан тайёр додани мазмуну муҳтавои онҳо талаботи имрӯз аст, ҳамчунин роҳандозӣ гардидани тадбирҳои иловагӣ дар ин замина вазъи бе бинанда мӯндани шабакаҳои телевизиониро беҳтар мекунад.

Ба эҳтимоли зиёд, бисёр масъалаҳои марбут ба интерактивӣ, ки ба яке аз василаҳои муҳимми пахши мустақим табдил ёфтааст, ба тавачҷуҳи ҷиддӣ ниёз дорад. Андеша сари он аст, ки дар ин баҳши пахши мустақим баъзан камбудҳои зиёд ба назар мерасанд, ки аз як тараф аз сабаби нокифоя таъмин набудани таҷҳизот ва аз тарафи дигар аз ҳисоби мутахассисони зарурӣ мавҷуд набудан. Имрӯз талабот торафт васеътар гардида, рӯ овардан ба барномаҳои мустақим айни муддаост. Дар ҳоли таҷдиди назар нақардани барномаҳои телевизион, нақши истеъмолкунандаи иттилоот заиф мегардад.

Имрӯз пахши мустақим бояд дар маркази пахши барномаҳои телевизионии «Тоҷикистон» қарор гирад. Фаъолиятҳои як қатор кормандон дар телевизион, аз ҷумла журналистон, техникҳо, продюсерҳо, коргардонҳо, рассомон ва роҳбарони бахшу шуъбаҳо ба таҷдид ва такмил ниёз дорад.

#### Адабиёт:

1. Абдусаломова Р. Телевизион ойнаи зиндагист. – Душанбе, 2002. – 55 с.
2. Бекзода К. Пайванди эҷоду маърифат. – Душанбе, 2021. – 376 с.
3. Дедов А. Н. Технологии телевизионной журналистики. – Курган, 2017. – 200 с.
4. Муқим Ҷ. Мақоми жанрҳо дар радиои «Озодӣ». – Душанбе, 2000. – 86 с.

5. Муқим Ҷ. Мусоҳиба ва техникаи таҳияи он. – Душанбе, 2013. – 156 с.
  6. Муродов М. Асосҳои эҷоди журналистӣ. – Душанбе, 2014. – 256 с.
  7. Муродов М, Се шоҳаи як илм. – Душанбе, 2014. – 104 с.
  8. Муъминҷонов З. Жанрҳои публицистикаи телевизион. – Душанбе, 2013. – 66 с.
  9. Саъдуллоев А., Шоев М. Асосҳои журналистикаи телевизион. – Душанбе, 2005. – 96 с.
  10. Саъдуллоев А., Шоев М. Асосҳои журналистикаи телевизион. Қисми 2. – Душанбе, 2010. – 112 с.
  11. Телевизиони Тоҷикистон “Гуфтугуи мустақими телевизионӣ”, 17.08.2000
  12. ТҶ машварати расонавӣ / Афзалиятҳои расонавии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон: ТВ, радио, нашрияҳои чопӣ, сомонаҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ ва мессенҷерҳо. – Душанбе, 2019. – 18 с.
  13. Умарова Г. Бекзод Х. Ток – шоу дар телевизиони Тоҷикистон. – Душанбе, 2009. – 185 с.
  14. Усмонов И. К. Жанрҳои публицистика. – Душанбе, 2009. – 139 с.
  15. Хамидиён И. Абдурахим Б. Содержательное и жанровое многообразие на таджикском телевидении. – Душанбе, 2019. – 256 с.
- Манбаъ:
16. Барномаҳои мустақими «Тамос» ва «Пайванд». Солҳои 2002, 2015-2016.

### **БАРНОМАҲОИ БАДЕИ-ПУБЛИЦИСТИИ ДАР ЭФИРИ МУСТАҚИМИ ТЕЛЕВИЗИОНИ «ТОҶИКИСТОН» ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН**

Дар мақола оид ба нақш ва мавқеи ин шакли барномаофарӣ ва вижагии он муфассалтар муносибат мешавад. Муаллифон ба андешаи олимони соҳа таъя намуда, ишора менамояд, ки мафҳуми жанрҳои публицистика ҳақиқатро беҳтар инъикос менамоянд. Ба ақидаи муаллифон, тарзу усули таҳия, кайфияти сухан ба фасохату балоғати калом вобаста аст, ки дар доираи жанрҳои журналистӣ ва публицистика ифода меёбад.

Барномаҳои мустақими публицистӣ метавонанд телевизионро ташаккулёбанда ва назаррас гардонанд. Ҳамин тариқ, ки то кадом дараҷа услуб ва усулҳои кори журналистӣ дар паҳши мустақим мушкил ва гуногунанд ва воситаи журналистӣ дар ин шаклҳо чист? Омодасозии ҳар як барнома аз журналист на танҳо маҳорати баланди ташкилотчиғӣ, балки маҳорати актёриро низ талаб менамояд. Ҳамин тариқ, муаллифон хулоса мекунад, ки тайёрии касбии журналист ба ӯ имкон медиҳад дар телевизион мавқеи баланди касбиро соҳиб шавад, махсусан, дар барномаҳои гуногуни паҳши мустақим. Зинда ва эҳё кардани барномаҳои мустақими телевизионии назари «Тамос» ва «Пайванд» ва сифатан тағйир додани мазмуну муҳтавои онҳо талаботи имрӯзӣ аст, ҳамчунин, роҳандозӣ гардонидани тадбирҳои иловағӣ дар ин замина вазъи бебинанда мондани шабакаҳои телевизиониро беҳтар мекунад.

**Калидвожаҳо:** Тоҷикистон, паҳши мустақим, жанр, телевизион, журналист, баранда, рақобат, табиӣ, иртибот, таърих муосир, барнома.

### **ХУДОЖЕСТВЕННО-ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИЕ ПРОГРАММЫ В ПРЯМОМ ЭФИРЕ НА ТЕЛЕВИДЕНИИ «ТОҶИКИСТОН» И ЕГО ХАРАКТЕРИСТИКИ**

В статье более подробно рассматривается роль и положение этой формы программирования и ее особенности. Авторы опираются на мнение ученых в данной области и отмечают, что понятие публицистических жанров лучше отражает истину. По мнению авторов, от красноречия и зрелости слова зависит манера и способ подготовки, настроение речи, который выражается в пределах жанров журналистики и публицистики.

Прямые трансляции или эфиры могут сделать телевидение формирующим и содержательным. Итак, насколько сложны и разнообразны стили и методы журналистской работы в прямом эфире и каков журналистский инструмент в этих формах? Подготовка любой программы требует от журналиста не только высоких организаторских способностей, но и актерского мастерства. Таким образом, авторы приходят к выводу, что профессиональная подготовка журналиста позволяет ему занимать высокие

профессиональные позиции на телевидении, особенно в различных программах прямого эфира. Возрождение и оживление прямых телепередач, таких как «Тамос» и «Пайванд», и качественное изменение их содержания является актуальным требованием, а также осуществление дополнительных мер в связи с этим улучшит ситуацию с непросматриваемыми телеканалами.

**Ключевые слова:** Таджикистан, прямой эфир, жанр, телевидение, журналист, ведущий, конкурс, естественность, общение, новейшая история, программа.

## **PUBLIC-ART AND JOURNALISTIC LIVE PROGRAMS ON TV "TOJKISTON" AND IT'S CHARACTERISTICS**

The article discusses in more detail the role and position of this form of programming and its features. The authors rely on the opinion of scientists in this field and note that the concept of journalistic genres better reflects the truth. According to the authors, the manner and method of preparation, the mood of speech depends on the eloquence and maturity of the word, which is expressed within the journalistic and journalistic genres.

Live broadcasts or live broadcasts can make television formative and meaningful. So, how complex and diverse are the styles and methods of live journalism and what is the journalistic tool in these forms? Preparation of any program requires from a journalist not only high organizational skills, but also acting skills. Thus, the authors come to the conclusion that the professional training of a journalist allows him to occupy high professional positions on television, especially in various live broadcast programs. The revival and revival of live TV shows, such as «Tamos» and «Payvand», and qualitative changes in their content are an urgent requirement, as well as the implementation of additional measures in this regard will improve the situation with non-watched TV channels.

**Keywords:** Tajikistan, live broadcast, genre, television, journalist, presenter, competition, naturalness, communication, recent history, program.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Ҳамидиён Илҳомҷон Иномзода - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология, дотсенти кафедраи телевизион ва радиошунавонии факултаи журналистика. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. E-mail: [i.hamidiyon@gmail.com](mailto:i.hamidiyon@gmail.com). Тамос: +992 919708170.

**Абдуллоева Адиба**, муаллими калони кафедраи журналистикаи телевизион ва радиошунавонии МДТ «Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода». Тамос: 551-38-59-59. E-mail: [adib8801@mail.ru](mailto:adib8801@mail.ru).

**Сведения об авторах:** Ҳамидиён Илҳомҷон Иномзода – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры телевидения и радиовещания факультета журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: [i.hamidiyon@gmail.com](mailto:i.hamidiyon@gmail.com). Телефон: +992 919708170.

**Абдуллоева Адиба**, старший преподаватель кафедры телевидения и радиовещания ГОУ «Государственный институт культуры и искусств имени М. Турсунзаде». Телефон: 551-38-59-59. E-mail: [adib8801@mail.ru](mailto:adib8801@mail.ru).

**Information about the authors:** Hamidiyon Ithomjon Inomzoda – Tajik national University, candidate of philological Sciences, Associate Professor of the Department of Television and Radio Broadcasting of the Faculty of Journalism. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave 17. E-mail: [i.hamidiyon@gmail.com](mailto:i.hamidiyon@gmail.com). Phone: +992 919708170.

**Abdulloeva Adiba** - senior teacher of Department of journalist and radio of the SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda». Phone: 551-38-59-59. E-mail: [adib8801@mail.ru](mailto:adib8801@mail.ru).



## СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ ПАРЕМИЙ

Шарифходжаева С.А., к.п.н., доцент

Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Стилистически обособленные от обычной речи пословицы, поговорки и притчи часто носят метафорический или символический характер. Знатоки слова используют их для передачи знаний, предоставления советов, учения или укрепления морали, аргументации, снятия межличностной напряженности, помощи в понимании или же для утешения и вдохновения других.

Эти простые традиционные высказывания выражающие воспринимаемую истину основаны на здравом смысле и опыте, они часто метафоричны и используют типовой, стандартный язык.

Смысл в том, что эти короткие фразы с буквальным значением доносят общую истину или дают совет, например,

- Цепь также сильна как ее самое слабое звено;
- Не откусывай больше, чем можете жевать;
- Не плюй в колодец пригодится воды напиться;
- Аз беамакӣ хара амак, аз бенамакӣ санга намак;
- Дарди бадро давои бад;
- Ҳар чизи гирд – чормағз нест;
- Not all that glitter is gold;
- Never put off until tomorrow, what you can do today;
- Run after two hares you will catch neither;

Коренным вопросом современной паремиологии считается научная классификация пословиц и поговорок. Обойти данный вопрос в исследовании различных аспектов функционирования паремий, невозможно. Крупнейший паремиолог Г.Л. Пермяков [4] считает, что основным недостатком всех имеющихся классификаций является то, что они (классификации) опираются на случайные признаки. Они не связанные или почти не связанные с природой самих пословичных изречений, и при составлении своего сборника пословиц и поговорок народов Востока он, по его словам, «расположил материал согласно его собственной природе». Он считает, чтобы определить к какой логико-тематической группе следует отнести то или иное изречение, надо не только разобраться в его внешней форме, но и выяснить, в ряду каких изречений оно находится. Иначе говоря, надо раскрыть его логический контекст. Верное понимание логического контекста изречений – ключ к правильной их классификации».

Преимущество их, т.е. пословиц, притч, поговорок в том, что они могут использоваться во множественных ситуациях. Будучи подлинными и непридуманными передаваясь из уст в уста в них приоритет отдается значению и рассуждению. Важно донести и в то же время извлечь вдумчивое и практическое понимание основополагающих принципов пословиц:

- Знание
- Мудрость
- Проницательность
- Осмотрительность
- Благоразумие
- Страх перед Создателем

На основе этих принципов исследователь таджикских пословиц К. Хисомов [5] разработав тематическую классификацию таджикских пословиц и поговорок выделил тридцать две крупные темы в их содержании. А исследователь Р. Амонов, [1] говоря об

идейно - тематическом содержании пословиц населения, например, южного региона Таджикистана, отмечает, что в Кулябе бытуют лучшие варианты некоторых общетаджикских пословиц, нашедших отражение в тематической классификации последних. В пословицах и поговорках находит свое отражение все, чем живет и с чем сталкивается тот или иной народ на протяжении веков. Так, для русского, английского и таджикского языков нам удалось выделить встречающиеся во всех трех языках следующие темы:

Совесть, долг, честь	Знание, умение, наука
Ум – глупость	Воспитание
Смелость – трусость	Хозяйство
Сила – слабость	Мастерство - неумелость
Труд - лень	Товарищество, единение, дружба
Патриотизм-предательство, зависть	Мастерство
Жизненные цели	Богатство – бедность
Любовь- ненависть	Война -Мир
Правда- ложь	Семья, природа
Слово и дело	Причина и следствие
Повседневная жизнь, разное	Добро - Зло

Пословицы и высказывания являются плодородным материалом для обучения тому как одна и та же мысль может быть выражена разными словами. Являясь распространённым жанром устного народного творчества язык и пословица незаменимы в обучении монологической и диалогической речи, делая речь одновременно живой и красочной.

Так, по данным М. Шахновича, одних лишь русских народных изречений к середине 30-х годов нашего века насчитывалось свыше трехсот тысяч. [6] Следует также учитывать, что за годы, прошедшие с момента произведенного подсчета, количество данных речений еще значительно возросло.

Обладая свойством традиционности пословицы используются говорящими в качестве средств коммуникации в большинстве культур и языков мира. Они имеют особенности, которые характеризуют их ориентированными на смысл и специфичность контекста. Изучение пословиц включает изучение этических, логических и эмоциональных призывов как инструментов убеждения в разговоре и письме. В нашем исследовании освещаются также компоненты риторики и метафорические компоненты, играющие роль в пословицах, в попытке подчеркнуть жизнеспособность обучения пословицам (в учебных заведениях) в качестве средства повышения риторических и аргументированных навыков на таджикском, русском и английском языке среди обучающихся как второго языка. Кроме того, выявляются и обсуждаются речевые обороты, используемые как инструменты аргументации.

Исследование руководствуется теорией риторики, представляющий собой универсальное и всеобъемлющее учение и о пословичном жанре. Поскольку эффективность используемых пословиц заключается не только в семантическом или синтаксическом импорте самих пословиц, но также в значительной степени зависит от лингвистического контекста, говорящего, характера аудитории и тема обсуждения (эти факторы составляют аспекты риторических призывов).

Пословицы свободные непритязательные утверждения, общеизвестны и повторяются в речевых сообществах, часто отражают ценности и истины, основанные на здравом смысле или общем опыте народа. Профессор языка и фольклора, Вольфганг Мидер – широко известный специалист по паремииологии (он же автор термина «антипословица») определяет пословиц следующим образом: короткие общеизвестные предложения народа, которые содержат мудрость, истину, мораль и традиционные взгляды в метафорически фиксированной и запоминаемой форме, и которые передаются из поколения в поколение. Их источник обычно неизвестен и иногда они одинаково встречаются на разных языках и в разных религия, и в разное время [2]. Например, пословица «В закрытый рот и муха не

залетит» или же «В чужой монастырь со своим уставом не ходят», которые используются во многих других странах мира и, хотя они исследованы в различных языках и времени пословицу можно проследить во всех народностях мира. Вместе с тем, с пословицами тесно связаны клише, цитаты, идиомы и поговорки. Они, хотя являются говорящими формами могут отличаться от пословиц. Профессор Нил Р. Норрик сосредотачивая свои исследования на разговорной речи выявляет различия между клише, цитатами, идиомами и пословицами; указывая на то, что клише являются чрезмерно используемыми фразами, которые со временем потеряли свой смысл в то время как пословица является хорошо известной фразой, которая выражает общую правду о мире. Он далее утверждает, что идиомы представляют собой группы слов, которые при совместном использовании порождают различные значения из их индивидуального значения слова, и что цитаты являются целенаправленным повторением точных слов другого человека. [3] Определение пословицы как короткого предложения хорошо известного и временами ритмичного включает в себя советы, мудрые темы и этнические переживания, включающие в себя подобие метафоры или иронии, которое хорошо известно людям благодаря своей беглой формулировке, ясности выражения, простоте, экспансивности, общности и используется либо с изменением, либо без него, различия становятся более четкими. Основное различие между формами заключается в том, что пословицы являются весьма традиционными, специфичными для культуры высказываниями (предложениями), в то время, как другие могут не иметь какое-либо особенности традиционности. Они также могут различаться по синтаксическому составу от одного слова до нескольких предложений. Пословицы, поговорки, афоризмы и притчи обычно используются взрослыми чаще, чем детьми в разговоре, так как их использование требует навыков и понимания их метафорической природы, а интерпретируют пословицы чаще всего в буквальном смысле потому что пословицы преподаются и изучаются в буквальном или наблюдательном смысле и поскольку дети еще не понимают культурного применения и стереотипной метафоры, то они вероятнее всего избегают либо неправильно используют (неправильно интерпретируют) их в разговоре. Однако, они обязаны освоить этот аспект языка поскольку постепенно эволюционируют во взрослую жизнь. В установившихся классических обществах общеизвестные конструкции полезны при разрешении конфликтных ситуаций поскольку они являются косвенным способом общения и, следовательно, позволяют говорящему поставить разговор более дипломатичным и менее оскорбительным.

Исследование и изучение паремий не лишено своих трудностей. Обратите внимание на то что со стороны постараться понять пословицы за пределами ситуации в которой они употребляются может быть трудно, поскольку содержащее в них сообщения могут быть неясными. Однако с другой стороны, изучение пословиц, используемых в реальных разговорах снова создает проблему, так как исследователь должен терпеливо ждать, пока пословицы не будут использованы в речи. Например, в таджикском языке существует известное выражение «Як сухан ҳазору як пахлӯ дорад», русск: «Одно слово имеет тысяча и одно значение» – англ: «One word may have one thousand meanings», т.е. для того чтобы определить истинные значения пословиц, нужно наблюдать как они используются в конкретных языковых контекстах. Хотя наличие «тысяча и одного значения» является крайним, большинство пословиц отдают себя множественным интерпритациям, таким образом делая их природу неуловимой.

Иногда пословицы противоречат друг другу как в случае со следующими пословицами, корые приводит Дойл: “Скорпион не рождается публично” или “Серёзный вопрос не обсуждается внутри себя”. Эти виды пословиц называются “контр-пословицами”. В таких случаях каждая из пословиц используется в своей собственной соответствующей ситуации, и ни одна из них не рассматривается как универсальная истина, поскольку успех или эффективность пословицы зависит от других факторов, таких как оратор, тип аудитории и приобладающие обстоятельства. Использование пословиц сегодня, по сути, имеют дидактический характер и все больше возрастает интерес к их преднамеренному

использованию для поддержки и продвижения изменений в обществе. Пословицы также используются юмористами в развлекательных целях. В более конструктивном применении пословицы используются в политических предвыборных выступлениях, преподавании иностранных языков на более глубоких уровнях смысла в борьбе с социальными недугами, развития сообщества и в разрешении внутренних и внешних групповых конфликтов. В гуманитарных науках пословицы широко использовались при очерчивании характера в прозе и драме поэтами и писателями в книгах в качестве названий и подзаголовков. Концепция паремиологического минимума была введена в систему образования некоторых стран в целях просвещения подрастающего поколения об их национальном и традиционном наследии с использованием пословиц. Паремиологический минимум разработанный Григорием Пермяковым рекомендует набор пословиц, которые нация должна знать. Многие страны имеют многокультурный характер, в мире сотни этнических групп, уникальный язык и массу пословиц. Но, как это характерно для пословиц есть повторы этих же пословиц в разных частях стран, и света в целом. Например, пословица “Собачьи зубы не едят мясо собаки” имеет свой эквивалент “Змеи не глотают товарищ - змей”, поэтому должен будет отразит многоэтническую реальность в максимально возможной степени и вероятно быть более гибкой в том смысле, что там где есть такие повторения будут добавлены только самые коренные в конкретной языковой обстановке.

Социолингвистический подход к изучению языка является основной теоретической основой, принятой для этого исследования. Социум способен включить их сущность в свои пословицы, тем самым указывая на возможность того, что и язык и общество со временем развиваются с аспектами одного влияющего взгляда на другого. Исходя и исследования касающийся формы речи свойственной различным речевым комьюнити, социолингвистический подход необходим для достижения цели исследования. Социолингвистический метод используемый в изучении языка не менее важен для данного исследования, поскольку существует определенная связь между языком и обществом, и именно в рамках конкретного общества разумный человек приобретает язык, который использует.

В таджикской культуре часто встречается проявление ораторских навыков на различных собраниях, мероприятиях и торжествах. Эти общественные мероприятия включают церемонии именования и погребения, публичные молитвы, браки и возрастные встречи.

Нами отобраны и проанализированы пословицы которые охватывают целый ряд контекстов среди таджиков. Также ценности, которые они пропагандируют на юге являются мертвыми или устаревшими. Эти пословицы до сих пор в обиходе и решают современные вопросы в лингвистическом пространстве.

**Пословица:** A one legged man starts his journey before day break.-Одноногий начинает своё путешествие до дневного перерыва.

**Пояснение:** Если человек в любом случае проблемный, дело ему следует начать пораньше, т.е. заблаговременно и приложить больше усилий для достижения цели, иначе он просто не успеет вовремя справиться со своей проблемой. Эта пословица может быть использована в тех случаях, когда от человека требуется больше усилий и вклад в дело, в коллективной структуре.

Русск: Кто рано встает тому Бог подаёт.

Тадж: Аз ту харакат – аз Худо баракат.

Из пословиц следует, что общество не терпит лень и оправдание бездеятельности человека. Это пример логичной аппеляции, поскольку ее эффективность основана на логическом обосновании. Этот пример побуждает людей быть активными и творческими в работе.

- Губит лень-спасает трудодень
- Someday is not a day of the week
- Труд кормит –лень портит

- Labor feeds - laziness spoils
- Лежа пищи не добудешь
- The only time a lazy man ever succeeds is when he tries to do nothing
- Лениость наводит на бедность
- Where there is less pain, there is also less pay
- Не пеняй на соседа, когда спишь до обеда
- Don't blame your neighbor when you sleep before lunch
- Под лежачий камень вода не течет
- No pain, no gain
- Лень до добра не доводит
- Lazy people live lonely lives

**Пословица:** Rain does not fall in one area and cause slippery ground in another. - Дожь не идёт в одной области, создавая скользкую землю в другой.

**Пояснение:** В данной пословице речь идет о негативных последствиях действия человека. Его можно использовать также для доказательства содеянного преступления при вынесении приговора преступившему закон человеку.

- За каждым действием-следует следствие
- For every action, there is always a reaction and consequences that follow
- Не принимай решений в гневе. Ярость затуманивает суждение и исчезает, а последствия остаются.

- Never, make crucial decisions when angry. The rage that clouds judgement fades and only its consequences linger thereafter

- Действия имеют последствия-так и бездействия
- Actions have consequences - So does inaction

**Поговорка:** Қахри Алиро аз Валй гирифтан. - The help rendered to Al repaid on Bill.

**Пояснение:** В поговорке, которая имеет религиозный образ речь идет о мести, т.е. за поступки одного человека наказывают другого. Здесь пословица обращается к эмоциям и поддерживается страхом. Это также используется для того, чтобы предотвратить наказание одного человека за проступки другого. Еще в некоторых сообществах принято наказывать детей за ошибки родителей, и это совершенно неправильно.

- Не наказывайте того, кто перед вами, за ошибки, допущенные тем, кто за вами
- Don't punish the one in front of you, for the mistakes made by the one behind you

**Пословица:** Слабый ждет возможности- сильный делает дело возможным. Weak men wait for opportunities; strong men make them. или же другой пример Масло течет по мягким волосам - The oil flow through soft hair.

**Пояснение:** Понимание этого примера заключается в том, что мягкие и слабые волосы не могут крепко держаться. Так и молодые парни если не будут сильными, то не смогут защитить ни себя, ни свою семью. Пословица также наставляет на важность смелости и сплоченности, так как враг чаще всего нацелевается на слабое звено. А слабые в свою очередь подвергают поражению все общество. Это также похоже на английскую поговорку: One rotten apple spoils the broth. – Одно гнилое яблоко портит брот. – Як меваи пӯсида хама хосилро вайрон кард. Все эти аргументы основаны на общей истине и опыте народов.

**Пословица:** Шакалу не руководит кровными делами. - A Jackal does not preside over matters of blood.

**Пояснение:** смысл данного изречения заключается в том, что посторонний человек не должен участвовать в процессе принятия решений, которые происходят в группе или семье. Эта пословица делает акцент на то, что консультироваться нужно с родными или же умелыми людьми, ведь несчастье является продуктом неумелости.

**Пословица:** Рамаро ба гургон мондан. - Доверить овцу волкам. - Entrust the sheep to the wolves. или же Отдать орех на хранение мыши. – You cannot give keep nut to store the mouse.

**Пояснение:** В пословицах рассмотрен вопрос доверия, т.е. заслуженного доверия. Как можно довериться, например, сплетнику если за ним репутация человека, который не умеет сохранить конфиденциальность. Поскольку есть вероятность того, что человек расскажет кому-то другому. Кроме того, вор, к примеру, не должен отвечать за финансы. Кроме того, сомнительные лица не заслуживают доверия. В периоды принятия решения касающиеся делегирования некоторых обязанностей, нужно быть более бдительными. Эта пословица привлекательна тем, что ставит на первый план доверие как инструмент для аргументации.

**Поговорка:** Хонае, ки тифл дорад, ғусса дар он хона нест. - Изба детьми весела. Hut is cheerful for the children.

**Пояснение:** Семья самое главное в жизни. Дети – цветы жизни, однако нельзя забывать про отцов. Все найдешь на свете кроме родителей. Ценность семьи в любви, уважении и в достатке. Эти пословицы родители часто напоминают своим детям и молодому поколению, чтобы они обзавелись семьей, продолжили свой род. Существуют и другие пословицы, уже отрицательного характера про отцов и детей. Например:

- Яблоко от яблони не далеко падает. Мева аз дарахташ дур намеафтад.
- Каков отец- таков и сын. Писар чӣ гуна- падар намуна.
- Выбирая невестку посмотри на мать. –Модарро бину духтарро гир.
- Из одной печи да не одинаковы калачи. – Панҷ панча якхел намешавад.
- Родители для детей, а дети за себя. - Дили оча ба бача-дили бача ба кӯча.
- Наставляй дочь так, чтоб слышала невестка. Дарро гуфтам-девор гӯш кун.

Издравне наставления родителей сравнивали с урожаем семян тяжелой работой. Поскольку в них подчеркивается причинно-следственная связь и это само по себе универсальный принцип. Детей учат тому, что люди часто несут ответственность за свои действия, будущее каждого – продукт решений принятых сегодня. Есть пословицы, скорее всего используемые родителями исправлять и консультировать своих детей относительно необходимости воздерживаться от определенных действий. Например:

- Как постель стелишь так и будешь на нем лежать. – The way you lay your bed is the way you will sleep on it.
- Что посеешь, то и пожнешь. – One will reap what he'll sow.
- Без труда не вынешь рыбку из пруда. – No pain, no gain.
- Чистую руку мыть не нужно. - Clean hand wants no washing.
- Тот, кто друг всем,- никому не друг. - A friend to all is a friend to none.

Паремиология–подраздел фразеологии, раздел филологии, посвященный изучению и классификации паремий - пословиц, пословичных изречений, антипословиц, поговорок, афоризмов и других изречений. Пословица может иметь повествовательный и побудительный характер. Как известно, некоторые пословицы и поговорки могут иметь схожее звучание, но разный смысл. Однако, все они отражают народную мудрость. Таким образом, отмечаем и факт того, что будь то пословица, поговорка или притча она содержит воспитательный и образовательный характер. Влияние пословиц на любую аудиторию, в независимости от языковой или социальной обстановки огромен, однако восприятие их во многом зависит от авторитета говорящего. Соответственно сообщения, которые должны быть доставлены посредством пословиц, следует использовать контекстуально. Еще пословицы развивают навыки аргументации, словесности и культуры общения в целом. Наше исследование во многом способствует развитию паремиологии, и являясь одним из древнейших жанров фольклора, пословицы и поговорки в целом, находятся в процессе непрерывного изменения и развития.

#### Литература:

1. Амонов Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии халқ. Душанбе.1960
2. Вольфганг Мидер. Twisted Wisdom: Modern Anti-Proverbs. 1999, - English wit and humor - 254 стр.

3. Нил Р. Норрик. Conversational Joking: Humor in Everyday Talk. 1993, - 160 стр.
4. Пермяков Г.Л. Избранные пословицы и поговорки народов Востока. М., 1968, с.26
5. Хисомов К. «Зарбулмасалу мақолҳо» Дастурамал оид ба чамъ кардани эҷодиёти дахонакии халқ. Душанбе. 1960., - с. 152-157
6. Шахнович М. Краткая история собирания и изучения пословиц и поговорок. «Советский фольклор» 1936. № 4,5 – с. 299-363

### **СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ ПАРЕМИЙ**

В статье подчеркиваются следующие характеристики пословицы: краткость, устойчивость, ритмичность, многозначность. Однако, на наш взгляд, перечисленные особенности не исчерпывают особенностей данного утверждения.

Пословица уникальна тем, что обобщает общественно-исторический опыт и повседневную жизнь народа, содержит пример, твердое подтверждение или опровержение. Все перечисленные знаки в своей совокупности образуют единое целое, в котором каждый знак связан с другими знаками исходя из их общего назначения. Другими словами, пословицы – это законченные высказывания, складывающиеся в одно целое. Это сборник народной мудрости, в котором отражены стоны, плач и печаль, радость и счастье.

**Ключевые слова:** пословица, поговорка, аспект, толкование, текст, прием, фразеология.

### **SOCIOLINGUISTIC APPROACH TO THE STUDY OF PROVERBS**

The above article emphasizes the following features characteristic of proverbs: brevity, stability, rhythm, ambiguity. Nevertheless, in our opinion, the characteristics of this speech are not limited to the given signs.

Proverbs are characteristic of the fact that they summarize the social - historical and everyday - everyday experience of the people; they contain instructiveness, categorical statement or denial. All the listed signs in their totality constitute the integrity of such a verbal organization, in which each of the signs is associated with others based on their single focus. In other words, proverbs are whole sayings shot down in one. This is a whole set of folk wisdom, its groans and sighs, crying and sobbing, joy and fun.

**Key words:** proverb, saying, aspect, iteration, text, method, phraseology.

### **МУНОСИБАТИ СОТСИОЛИНГВИСТӢ БА ОМУӢЗИШИ ЗАРБУЛМАСАЛ**

Дар мақола хусусиятҳои зерини ҳоси зарбулмасал таъкид шудааст: кӯтоҳӣ, устуворӣ, ритмӣ, норавшанӣ. Аммо, ба назари мо, вижагиҳои боло хусусиятҳои ин гуфтаро тамом намекунанд.

Зарбулмасал аз он ҷиҳат ҳос аст, ки дар он таҷрибаи иҷтимоӣ-таърихӣ ва рӯзмарраи халқ умумият дода шуда, ибрат, тасдиқи қатъӣ ва ё инкорро дар бар мегирад. Ҳамаи аломатҳои номбаршуда дар маҷмуаи худ якпорчагиро ташкил медиҳанд, ки дар он ҳар як аломат дар асоси мақсади умумиашон бо аломатҳои дигар алоқаманданд. Ба ибораи дигар, зарбулмасал мақолҳои томест, ки дар як пора ба ҳам меафтанд. Ин як маҷмуаи ҳикмати мардумист, ки дар онҳо нола, гираву фиғон, шодиву хурсандӣ инъикос ёфтааст.

**Калидвожаҳо:** зарбулмасал, мақол, чанба, тафсир, матн, усул, фразеология.

**Сведения об авторе:** Шарифходжаева Саодат Амирходжаевна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры иностранных языков Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. г. Душанбе, улица Саида Насира, 33. Телефон: 905008332. Электронная почта: [sharifkhojaevas@mail.ru](mailto:sharifkhojaevas@mail.ru).

**Information about the author:** Sharifkhodzhaeva Saodat Amirkhodzhaevna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Foreign Languages at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Dushanbe, Said Nasir Street, 33. Phone: 905008332. Email: [sharifkhojaevas@mail.ru](mailto:sharifkhojaevas@mail.ru).

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Шарифхоҷаева Саодат Амирхоҷаевна- номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. Телефон: 905008332. Почтаи электронӣ: [sharifkhojaevas@mail.ru](mailto:sharifkhojaevas@mail.ru).

ТДУ: 82-1/-9 (075.8)

ТКТ: 83.3 (2-тоҷ)

С-35

## **ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОИШИ ПУБЛИТСИСТИКАИ СИЁСӢ ДАР АДАБИЁТИ ТОҶИК (дар мисоли “Сафарнома”-и Носири Хусрав)**

Сафарзода Эҳсон, н.и.ф.,  
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Осори бадеӣ ва илмӣ бисёре аз классикони адабиёти тоҷик хусусияти публитсистӣ доранд. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки публитсистикаи имрӯзаи тоҷик дар заминаи хушқоҳон ба вуҷуд наомадааст, намунаҳои аввалини он, хусусан, публитсистикаи сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба ҳаракати маорифпарварӣ дар асри XIX ҳамбаста мебошад ва солҳои бистуми асри XX рушду такомул ёфтааст.

Аммо муҳаққиқон бар он назаранд, ки нишонаҳои аввалини аҳанги публитсистӣ дар адабиёти классикии тоҷик низ ба ҷашм мерасад. Ба ин маънӣ, осори навиштории даврони Сосониरो пажӯҳишгарон аз зумраи эҷоди публитсистӣ донистаанд. Бештар аз ҳама дар осори олимони муаррихон ва адибони асрҳои IX-XI-и милодӣ ва асрҳои миёна услуби публитсистӣ баргараӣ пайдо кардааст. Асарҳои ин давра аз он ҷиҳат қобили тавачҷуҳанд, ки бо забони фаҳмову сода таълиф гардида, бештар хусусияти тавзеҳӣ, тарғиботӣ, насиҳатӣ саъятӣ дошта, ба нақлу ривоятҳои халқӣ монанданд. Бинобар ин, зарур аст, ки заминаҳо ва омилҳои ташаккули публитсистикаи тоҷик дар адабиёти зиёда аз ҳазорсолаи фарси тоҷик мавриди баррасӣ қарор дода шавад.

Адибон, муаррихон ва донишмандони тоҷик дар асарҳои гуногуни худ дар мавриди рӯйдодҳои таърихӣ ва вазъи иҷтимоӣ андешаву мулоҳизаҳои худро баён кардаанд, ки маҳз ин порчаҳои қисматҳои осори онҳо метавонанд намунаҳои аввалини иҷтимоӣ-ғароӣ ва заминаи пайдоиши публитсистика дар адабиёти тоҷик бошад. Чунин намунаҳоро дар асарҳои бисёре аз шоиру нависандагони асрҳои XI-XIX-и тоҷик, аз ҷумла, Носири Хусрав, Убайди Зоконӣ, Низомулмулк, Аҳмади Дониш ва ғайра метавон мушоҳида кард. Ин ҷо ба таври намуна “Сафарнома”-и Носири Хусравро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор хоҳем дод.

Носири Хусрави Қубодиёнӣ (солҳои 1004-1088) аз зумраи донишмандон, шоирон ва олимони шинохта аст, ки дар таърихи илму фарҳанги тоҷик назир надорад. Яке аз донишмандони ангуштшуморест, ки осори илмӣ бадеӣ, ақидаҳои маорифпарварӣ ва инсонгароӣ ӯ дар тамоми ҷаҳони Шарқу Ғарб мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор гирифтааст. Ба ибораи дигар, “Носири Хусрав аз мутафаккирони барҷаста ва нозиму носии шаҳри халқи тоҷик ба ҳисоб меравад” [13, с. 5]. Дар мавриди баёни ҳақиқати иҷтимоӣ ва ҳатто афкори сиёсии худ дар асарҳои насрӣ ва ашъори хеш бочуръатона рафтор кардааст. Бо ин хусусият, осори Носири Хусрав аз адибони классики тоҷику форс фарқи кулӣ дорад. Ба андешаи Абулхусайни Зарринқуб. “Носири Хусрав, ки бо хушунат ва мановати хося ҷаҳонхорон ва динфурӯшони Хуросонро дар зери тозиёнаи интиқод мекуфт, ирзои хотири ононро вачҳаи ҳиммат қарор намедод” [11, с. 49].

Дар ҳақиқат, афкори миллатпарастӣ, ватандорӣ, шинохти қадру қимати мардум дар назди Носири Хусрав манзалати баланд дошт ва дар ин бобат ӯ бе ягон рӯю риё, ошқоро сухан кардааст. Муҳаққиқон дар ин бобат байтҳои зеринро мисол овардаанд:

Туркон ба пеши мардон з-ин пеш дар Хуросон  
Буданд хору очиз ҳамчун зани сарой.

\*\*\*



Кай резам обрӯй чу ту беҳирад,  
Бар тамаъи он ки тӯбра пурнон кунам.  
Туркон раҳиву бандаи ман будаанд,  
Ман тан чӣ гуна бандаи туркон кунам?!

\*\*\*

Бар аҳли Хуросон фарох шуд кор,  
Имрӯз, ки Иблис мизбон аст.

Чунин афкорро то ба ин вақт ва баъд аз ин ҳам ягон шоири тоҷик ошкор баён накардааст.

Носири Хусрав асарҳои зиёди насри навиштааст, ки дар онҳо ба ин ё он андоза оҳангҳои публицисти мушоҳида мешаванд. Ин ҷо мо фақат яке аз асарҳои муҳими ӯ – «Сафарнома»-ро, ки ба забони тоҷикӣ таълиф намудааст ва дар он омолу афкор ва андешаҳои иҷтимоии шоир бештар ва равшантар инъикос ёфтаанд, мавриди баррасӣ қарор хоҳем дод.

Муҳаққиқи тоҷик Мурод Муродов менависад, ки «ҳарчанд Носири Хусрав адиби ориф аст ва дар таҷрибаи зиндагиву фалсафаи ҳаёт мавқеи муайянро ишғол мекунад, аммо дар осори ӯ дар руҳияи публицисти танқид намудани масъалаҳои иҷтимоӣ низ мавқеи намоён дорад. Ин ҷиҳатро дар кулли осори ӯ – “Зодулмусофирин”, “Ҷомеъулҳикматайн”, “Хонулихвон”, “Кушоишу раҳош”, “Ваҷҳи дин”, “Сафарнома”, “Равшаннома”, “Саодатнома” метавон мушоҳида кард. Аммо миёни ин асарҳо “Сафарнома” мавқеи хоса дорад. Ин асар на танҳо саропо воқеияти мушаххаси замонро дар бар мегирад, балки дар адабиёти тоҷик аз аввалин асари қолаби публицистика (сафарнома) иншогардида ба ҳисоб меравад» [13, с. 6].

Жанри асар сафарномаи илмию бадеист. Дар он сафари ҳафтсолаи Носири Хусрав ба Шому Мисру Араб дар солҳои 437-444 ҳ. тасвир ёфтааст. Муҳтаво ва мақсади сафар аз он иборат аст, ки «бедодиҳои золимони турки ғазнавӣ ва абғору нопадид шудани қасри орзуҳои ба дил парварида, нолаву фиғони мардуми зери пой аспони ғосибон афтада, даҳри абри сиёҳ фарогирифта ӯро водор мекунад, ки... баҳри ёфтани риштаи адлу адолат ва хушгвориву хушбахтиҳои олами инсон ба сафар барояд» [8, с. 11].

Баъди мушоҳидаи вазъи ноҳинчори осиемиёнагии асри нуздаҳум ва аввали асри бистум маорифпарварони ватандӯсти тоҷик низ баҳри дарёфти ҳақиқат ва раҳой аз вазъи ногувори иҷтимоӣ ба сафари ҳаҷ ва Туркияву Аврупо мерафтанд. Адабиётшиноси тоҷик Х. Асозода дар ин хусус бамаврид зикр намудааст: «Дар он замон (аввали асри бистум- Э.С.) ҳам ягона роҳи фирори рӯшанфикрон аз муҳити фасоди аморати Бухоро нияти зиёрати хонаи Худо кардан буд. Дар замонаш Носири Хусрави Қубодиёнӣ ҳам аз муҳити Балх бо ҳамин баҳона худро халос намудааст» [4, с. 25].

Аммо ин маъноӣ онро надорад, ки ҳамаи онҳо бо мақсади раҳой аз шиканҷаи даврон роҳи гурезро пеш гирифта бошанд. Тавре ки «Носири Хусрав аз азобу шиканҷа ва гирифториҳои ҳақиқии зиндагӣ худро ба қанор нагирифтааст. Вай муборизи ҳаёт буд, вай мехост, ки бо роҳи пеш гирифтани ақлу басират... абноӣ чинсро аз кулфату андуҳ начот бидиҳад» [4, с. 14]. Ин аст, ки нахуст роҳи сафарро пеш гирифта, сипас ҳама чизи хуберо, ки асноӣ сафар мушоҳида кард, барои таҷриба, ҳамчун оинаи ҷаҳоннамо пеши чашми дигарон гузошт, то ба мансабдоронашон дарси ибрат шавад.

«Сафарнома» яке аз асарҳои муҳимтарини мутафаккир ба ҳисоб рафта, ба забонҳои зиёд тарҷума шудааст. Ба таъкиди Маликушшуаро Баҳор низ, «Сафарнома»-и Носири Хусрав латифтарин осори насрии ӯст» [5, с. 305]. Ҷамзамон, профессор М. Муродов ба ин назар аст, ки «ҷиҳати хоси “Сафарнома”-и Носири Хусрав дар он аст, ки воқеа ва манзараву лаҳзаҳои тасвиршуда аҳамияти иҷтимоӣ доранд, онҳо бо эҳсосоти баланд баён шудаанд, ки хонандаро ба ҳаяҷон меоранд» [13, с. 7].

Агар гӯем, ки сафарноманависӣ ба ин шаклу услуб маҳз аз Носири Хусрав шуруъ шудааст, хато намекунем. «Аксари «Сафарнома»-ҳову «Саёҳатнома»-ҳо, ки дар таърихи

адабиёти форсӣ беш аз 300 адад будани онҳо таъкид шудааст, чанбаи маорифпарварӣ ва навгарой доштанд» [4, с. 15].

Дар Чумхурии Тоҷикистон аз даврони Шуравӣ то имрӯз ба фаъолияти эҷодии Носири Хусрав таваҷҷуҳи махсус зоҳир гардида, дар солҳои Истиқлоли давлатӣ, махсусан, аз тарафи Институти таҳқиқоти исломӣ (Британияи Кабир) бештари осори мутафаккир ба нашр расида, қорҳои зиёди таҳқиқотӣ анҷом дода шудаанд. Бо кӯшиши ин муассисаи илмӣ асари безавол ва оламшумули Носири Хусрав «Сафарнома» ба шакли пурра, дар муқоиса бо нусхаҳои мавҷудаи он ба ҷоп расид.

Дар бораи аҳамияти «Сафарнома»-и Носири Хусрав муаллифони сарсухан овардаанд: «Аксари муаррихони дунё, ки ба омӯзиши тамаддуни исломӣ машғуланд, барои равшанӣ андохтан ба таърихи сиёсӣ фарҳангии мутафаккир, яъне, асри ёздаҳуми Шарқи Наздик (нимаи аввали қарни панҷуми ҳиҷрӣ) дар баробари дигар таърихномаҳои дарбории он замон (аз қабилӣ «Таърихи Масъудӣ»-и Байҳақӣ, «Таърихи Яминӣ» ва таърихномаи Ёқут бо номи «Муъҷамул-булдон» ва ғ.) маҳз ба ҳамин сарчашмаи муътамад чун ба асари беғараз ва объективӣ муроҷиат мекунанд» [21, с. 8]. Ин барои як асари бадеӣ баҳои баланд аст. Ҷиҳати муайян кардани таърихи сиёсии асри XI «Сафарнома»-и Носири Хусрав маҳз ба сабаби беғаразона ва воқеӣ будани ҳамчун сарчашмаи муътамад хидмат карда метавонад.

«Сафарнома» аз он нукта шуруъ шудааст, ки ҳадафи асосии сафари ба миён омадаро ифода кардааст: «Аз хоби дӯшин бедор шудам, акнун бояд, ки аз хоби чихилсола низ бедор шавам» [21, с. 8]. Ин ҷо ҳадафи асосӣ ба таври файласуфона ифода гардидааст. Дар мавриди хоб ҳаминро бояд гуфт, ки мутафаккир маънои зиндагии чил соли пеш аз сафарро хоби руҳонӣ тасаввур кардааст ва ниҳоят бедор шуда, ба сафар баромадааст. Ҳамин тавр, ҳар як сухани Носири Хусрав ҳамчун шоири мутафаккир, файласуф, олими дин маънои амиқ дорад. Маълум мешавад, аз он рӯзе, ки шоир нияти сафари ҳаҷ кард, тафаккуру фаҳмиш ва ҷаҳонбинии ӯ дигар шуд, ба олами дигар роҳ ёфт. Баъдтар хоҳем дид, ки ин дунёи нав мушоҳидаву мулоҳизаву пешниҳодҳои манфиатовар оид ба тартиби нави мамлакатдорӣ, ободонӣ, кӯшиш барои рафӯҳияти зиндагӣ аст. Вобаста ба ин, Носири Хусрав номаълум ба сиёсат ва интиқоди ҳаёти иҷтимоӣ даст задааст, ки онро метавон ҳамчун назари публитсистии шоир шинохт.

Махсусияти давраи мазкури зиндагии шоир низ ба қавли муҳаққиқон, ба эҷодиёти ӯ бетаъсир намондааст, яъне, «шояд ба сабаби фишори бештари сиёсӣ аз ватан берун рафта бошад» [21, с. 11]. Шояд яке аз сабабҳои дар ҳамин омил нуҳуфта бошад. Дар бораи сабабҳои ба сафар баромадани Носири Хусрав дар адабиёти илмӣ фарзияҳои гуногун низ мавҷуданд. Ба ҳар ҳол, дар ин давра «баробари мавзуи фаъолияти пурсамари сиёсӣ муҳаббӣ ва фалсафии худ, масъалаи ҷудой аз ёру диёр (ба ибораи ҳудаш – «аз насли Каёнӣён гусастам») ва мазаммати амируну шоирони дарбории Хуросон мавқеи марказӣ доранд». [21, с. 11] Носири Хусрав ба ҳамкасбони худ – аҳли эҷоду ҳунар назари беғаразона дорад, дар осори ӯ кам воқеъ гардидааст, ки монанди шоирони дигар ба мавзуи шахсияту ҳусну қубҳи санъаткорон а ҳли илму адабу фарҳанги замон даҳлат карда ё эрод гирифта бошад. Ҳар андешаеро, ки баён доштааст, ба дарку фаҳмиш ва дидгоҳи ӯ рабт дорад. Ин яке аз бартарҳои осори Носири Хусрав ба шумор меравад. Ҳарчанд «ба Юмгон ӯ зи шарри дев ниҳон» шудааст, аммо ҷойе нагуфтааст, ки ин дев кист ва маҳз дар ин ҷо, дар охири умр «ба кори пурмаҳсули эҷодӣ дар соҳаи фалсафа, дин ва адабиёти бадеӣ машғул» шуд.

Муҳаққиқон, аз ҷумла, донишманди эронӣ Дониши Сиёқӣ дар бораи маҳз як асари сафарномавӣ ва дар тасвири сафар «бетафовут» будани Носири Хусрав зикр кардааст, ки ӯ ҳангоми эҷоди «Сафарнома» ба ягон «зиёдаравӣ» роҳ намодааст ва бо тарзи баёни бетафовут оид ба пешравиҳои ҷомеаҳои дигар ба ҳокимони Хуросону Осиёи Миёна дарси ибрат нишон додааст, яъне, дар ин давра Носири Хусрав алҳол як марди муътадил буд. Ин махсусияти «Сафарнома» аз назари бисёр муҳаққиқон пинҳон намондааст. Пеш аз ҳама, олими эронӣ Сиёқӣ, ки нусхаи бештарини асари зикршударо омода кардааст, ба ин масъала бо таваҷҷуҳи бештар назар дӯхтааст. «Сафарнома» сухани боз аст ва дар парда дар он андешаву ҳадафи рамзомез вучуд надорад, муаллиф ба падидаҳои фарҳангӣ, ҳодисоти замон (иҷтимоӣ,

иктисодӣ) бархӯрди воқеъбинона дорад, чизи хубро хуб мегӯяд, бадро – бад. Масалан, агар ҷойе бинад, ки ҳукумати шиа кори хуб анҷом додааст, онро таъриф мекунад, агар ҷойе шиъиён амали нохубе анҷом диҳанд, онро мазаммат менамояд. Ва ҳангоми тасвири шаҳри Табарияи Шом, ки дар канори он қабри яке аз бузургон будааст, чунин омадааст: «Ва гӯри Аби Хурайра он ҷост, беруни шаҳр дар ҷониби қибла, аммо касе он ҷо ба зиёрат натавонад рафтан, ки мардумони он ҷо шиа бошанд ва касе он ҷо ба зиёрат равад, кӯдакони он ҷо ғавғову ғалаба бар сари он кас баранд ва захмат диҳанду санг андозанд, аз ин сабаб ман натавонистам зиёрати он кардан» [20, с. 60]. Чӣ тавре мушоҳида мешавад, ҳарчанд тавачҷуҳи Носири Хусрав ба мазҳаби шиа бештар буд, аммо ин ҷо аз гуфтани ҳақиқат рӯй нагардондааст. Ба қавли нависанда ҳукуматдорони қармати Байрайн (Баҳрайн) баробарӣ ва адолати иҷтимоиро ҷорӣ карда буданд, аммо муаллиф баробари ин, боварҳои сода ва таассуби мардуми шиаи ин ҷоро аз нигоҳи танқидӣ баҳо додааст. Воқеъбин будани нависанда борҳо аён мешавад ва ҳудаш низ инро таъкид кардааст, аз ҷумла «Фааммо маро дар ин ғаразе набуда ва нанавиштаам, илло он чӣ дидам. Ва баъзе, ки шунидам ва навиштам, уҳдаи он бар ман нест» [20, с. 104].

Ҳамчунин, дар ҳаққи мардуме, ки байни биёбони Миср ва Ҳабаша зиндагӣ мекунанд (баҷовиён), чунин изҳори назар кардааст: «Мардуме бад набошанд ва дуздиву ғорат накунанд, ба ҷаҳорпои худ машғул ва мусалмонон ва ғайра кӯдакони эшон бидузданд ва ба шаҳрҳои Ислом баранду бифрӯшанд» [20, с. 119]. Ин ҷо кирдори нодурусти ҳамдинони худаш нисбат ба як қавми сиёхпӯст ва ғайримусулмон оварда шудааст, маълум мешавад, ки аз ҳамон вақт дар байни мусулмонон ғулумони сиёхпӯст пайдо шуда буданд.

Бо вучуди он ки дар кишвари Араб ва Ҳиҷоз Носири Хусрав бо як қатор некиву саховатмандиро нисбат ба хеш рӯ ба рӯ мешавад, баъзе рафтору кирдори номатлуби арабони бадавӣ ва биёбоннишинро низ зикр мекунад ва сабаби инро аз дурӣ аз шаҳрҳои фарҳангӣ ва таълиму тарбия донистааст. Баъзе аз ин қабилаҳо ба қорвонҳо ва одамони роҳгузар дарафтида, молу ашёшонро ба яғмо мебурданд; ҳокимони шаҳрҳои ду тараф илоҷи қорро дар он дарёфтанд, ки ба сафаракиён як нафар шахси маъруфи шаҳрашонро роҳбалад ё кафил мегузоштанд, то мусофиронро аз шарри он мардум дар амон нигоҳ дорад: «Дар ин Ҷазъ хафир (роҳбалад) набуд, ки моро бигзаронад. Ва каси бегона дар он ҷо натавонад шудан, ки ҳар киро, ки бе хафир ёбанд, бигиранд ва бараҳна кунанд. Пас аз ҳар қавме хафире бошад, то аз он ҳад битавон гузашт... Иттифоқо нафареро хафир гирифтём ва бо ӯ бирафтём. Қавме рӯй ба мо ниҳоданд, пиндошанд сайде ёфтанд, чи эшон ҳар бегонаро, ки бинанд, сайд хонанд. Чун раиси эшон бо мо буд, чизе нагуфтанд ва агар на он мард будӣ, моро ҳалок кардандӣ... Пирони ҳафтодсола маро ҳикоят карданд, ки дар умри хеш (ин қавме аз аъроб) ба ҷуз шири шугур чизе нахӯрда буданд. Чӣ дар ин бодияҳо чизе нест, илло алафи шӯр, ки шугур мехӯрад ва эшон худ гумон мебаранд, ки ҳамаи олам чунон бошад» [20, с. 138-139]. Ин ҷо аз вазъи зиндагии баъзе қавмҳои араб, ки дар биёбон дур аз фарҳангу пешрафт боқӣ мондаанд, нақл кардааст ва сабаби бадбахтии ононро ҳамин бедонишӣ ва каммаърифатӣ маънидод кардааст.

Носири Хусрав танҳо он чизҳоро, ки бо чашми хеш дидааст, нақл кардааст; дар ҳақиқат, дар баъзе ҷойҳо умуман нон намехӯрдаанд, зеро ғалларо намедонистанд ва хӯроқашон гӯшти сусмор будааст. Ҳангоми сафар дар ин биёбон шоир ба чунин ҳолат рӯ ба рӯ гаштааст: «Ман на сусмор тавонистам хӯрд ва на шири шугур ва дар роҳ ҳар ҷо дарахтаке буд, ки боре дошт, микдоре, ки донаи моше бошад, аз он чанд дона ҳосил мекардам ва бад-он қаноат менамудам» [20, с. 139]. Носири Хусрав сармояе надошт ба ҷуз китоб, аммо қавме, ки дар роҳ бо онҳо вохӯрд, мардуме буданд аз донишу китоб дур. «Ва ман бад-ин Фалҷ ҷаҳор моҳ бимондам, ба ҳолате, ки аз он саъбтар набошад. Ва ҳеч чиз аз дунявӣ бо ман набуд, илло ду сала китоб. Ва эшон мардуме гурӯснаву бараҳна ва ҷохил буданд. Ҳар кӣ ба намоз меомад, албатта, бо сипару шамшер буд ва китоб намехариданд» [20, с. 140]. Аз таҳлилу таҳқиқ бармеояд, ки Носири Хусрав дар ин асараш заррае тарғиби ин ё он мазҳаб ва ҳатто динеро ҳадаф қарор надодааст.

Яке аз масъалаҳои муҳимме, ки дар мавриди сиёсат ва ҷомеа мутафаккири тоҷик ба он таваҷҷуҳ кардааст, шаҳри адлу амн аст. Ин масъала дар осори Абуалӣ ибни Сино низ инъикоси худро ёфтааст. Аз назари Ибни Сино Мадинаи Одила яке аз қисматҳои муҳимми фалсафаи сиёсати мудун (шаҳрҳо) мебошад. Дар ин қисмати фалсафаи амалӣ Ибни Сино андешаҳои оид ба сабабҳои пайдоиш ва моҳияти ҷомеа, сохтори сиёсии он ва ҳокимияти сиёсӣ баён кардааст. «Аз диди мутафаккир сабаби пайдоиши ҷомеа зурурати таъмини шароит барои ҳаёти мардум, ҳифз ва идомати ҳастии насли инсонӣ мебошад» [9, с. 131].

Назарияи Мадинаи Одила дар фалсафаи Абуалӣ ибни Сино хуб кор карда шудааст. Мувофиқи андешаи Ибни Сино, шартҳои асосии ҳаёт ва пешрафти ҷомеа амали ғоидабахш ва мубодилаи натиҷаи кор мебошад. Дар ҷомеа ҳама бояд кор кунанд ва аз натиҷаи кори якдигар баҳравар шаванд. «Дар Мадинаи Одила набояд касе бекор ва бе ҷойи муқаррар вучуд дошта бошад. Ҳар касе бояд ғоидае ба ҷомеа расонида бошад» [2, с. 304]. Ибни Сино дар ин маврид пайрави назарияи афлотунӣ-арастунӣ буда, намунаи шаҳри адолатпарварро дар мавҷудияти аҳли чунин табақа ва тоифаҳо медонад: 1) мудаббирон – подшоҳон, дарбориён, сарлашкарон; 2) ҳунармандон – пешоварон ва деҳқонон; 3) посбонон – лашкариён ва ниғаҳбонони тартиботи ҷамъиятӣ. Ба қавли Ибни Сино, «касе зарур аст, ки қонун ва адолатро муқаррар кунад ва чунин кас бояд тавассути сухан имконияти мурочиат ба мардумро дошта бошад ва мардумро барои ҷанҷол қонун уҳдадор кунад... дар акси ҳол дар байни онҳо нифоқ ба вучуд хоҳад омад ва ҳар касе он чизро адолат мешуморад, ки барояш ғоидабахш аст» [2, с. 304-305]. Ҳоло ҳам чунин аст: одамон аксар вақт ҳамон чизро ҳақиқат ва қонунӣ меҳисобанд, ки ба нафъи ҳадашон аст. Аз ин рӯ, будани роҳбари сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар ҳама гуна ҷомеа зарур мебошад.

Чӣ гуна будани ҳокимияти сиёсӣ ва асосҳои ҳуқуқии онро Ибни Сино таҳлил карда, ба хулосаи зер омадааст, ки дар шароити онҳо ҳокимияти сиёсии халифат манфиатовар аст. Ҳамин тавр, дар масъалаи ҳокимияти сиёсӣ Ибни Сино пайрави Абу Ҳанифа буд. Муҳимтарин шартҳои сарвари Мадинаи Одила на насаб, балки фазилатҳои шахсии кас мебошад.

Ин масъала дар «Сафарнома»-и Носири Хусрав низ ба таври барҷаста ва бо намунаҳои шарҳу баён ёфтааст. Вобаста ба ин, Носири Хусрав ғояи муҳимми сиёсиеро баррасӣ намудааст, ки он зуҳури амалии адолат дар низоми идории шаҳрҳои Адл ва Амн мебошад. Дар мавриди пешниҳоди шаҳрҳои Адл Амн Носири Хусрав аз файласуфони тоҷик, чун Абуалӣ ибни Сино, Форобӣ, Низомулмулк, Абуҳомиди Ғаззоӣ ва шоирони классики дostonсаро илҳом гирифта, аз пешниҳодҳои назариявии онҳо ба амалия гузаштааст ва шаҳр (мамлакат)-и боадолатро дар мисоли аёнӣ нишон додааст. Аз ин ҷиҳат, ӯ аз намунаи риояи адолат дар шаҳрҳои афсонавӣ ва ривоятӣ як қадам пеш гузоштааст.

Аз ин рӯ, наметавон гуфт, ки «Сафарнома» асари сирф ҷуғрофӣ ва тасвири як саёҳат асту бас. Ин андеша дуруст аст, ки «ин сафари ӯ ва асарҳои дар ин замина эҷоднамудааш дар асл мурочиат ва номаи саркушодаи ӯ ба мардуми «Балху Бухоро» ба хоҳири роҳ кушодан барои маърифати ҳақиқӣ ва пешрафт, даст кашидан аз таассуб, истикболи бештараф амиктари ақлу илм, сохтмони ҷомеаи беҳтар ва фарогир (инклюзив)-и инсонӣ будааст» [21, с. 19]. Ба ин мазмун, метавон «Сафарнома»-ро яке аз асарҳои публицистии тарғиботию ташвиқотӣ ва фаҳмондадиҳии сиёсӣ иҷтимоӣ номид.

Дар ҳақиқат, ҳадаф аз тасвири пешрафтҳои илмиву техникӣ ва фарҳангии баъзе мамлакатҳои Шарқ дар асар нишон додани таҷрибаи пешқадам ва истифодаи огоҳмандонаи онҳо мебошад. Аз назари касе пинҳон нест, ки дар он давра, баъди заволи ҳукумати Сомониён (асрҳои XI-XII) вазъи сиёсӣ ва иҷтимоии давлатҳои Мовароуннаҳр ва тамоми Хуросон бад шуд: «Муҳити маънавии Хуросони он замон овардани намунаҳои беҳтари истикрори сулҳу адолатро дар ҷомеа талаб мекард ва Носири Хусрав ин корро дар «Сафарнома» ва дар «Девон» бо иродати том амалӣ кардааст» [21, с. 19]. Ҳамин тавр, ҳадафи сиёсии Носири Хусрав минбаъд дар девонаш равшан баён шудааст:

Хуросон 3-оли Сомон чун тижӣ шуд,  
Ҳама дигар шудааст аҳволу сомон.

Дар «Сафарнома» Носири Хусрав зимни тасвири воқеоти сафар ва мушоҳидаҳои чолиб ва хонданӣ, амалияи иҷтимоӣ, ҷустуҷӯи идеал ва модели иҷтимоӣ ба мушоҳида мерасад. Нависанда ба масъалаҳои диққат додааст, ки барои инсоният ҳаётан заруранд, чун фарҳанги меъморӣ ва биносозӣ, зироаткорӣ, ободонӣ, обёрӣ, интиқоби масолеҳи сохтмонӣ дигар дастовардҳои ҳунарий ва техника. Дар бораи сарварӣ, давлатдорӣ, сиёсати одилонаи андоз, молия, қарз, сиёсати таъмини маоши хидматчиён аз тарафи давлат мушоҳидаву хулосаҳои муҳимро ироа кардааст, ки чунин афкор минбаъд дар навиштаҳои маорифпарварони асрҳои XIX-XX-и тоҷик идома ёфтаанд. Маорифпарварони асрҳои зикршуда, аз ҷумла, Аҳмади Дониш вучуд надоштани чунин сиёсатро дар ҳукуматдории Аморати Бухоро танқид кардааст.

Носири Хусрав назарияҳои маълуми пешгузаштагон ва ҳамзамонон, аз ҷумла, Ибни Синоро дар амалия ва воқеият нишон дода, барои ин аз миқдори зиёди далелу арҷом, шарҳу эзоҳот истифода намудааст. Яъне, нависанда зимни сафар ба дидори шаҳрҳои Адлу Амн расида, онҳоро барои ҳамшаҳриёни худ аз Хуросону Мовароуннаҳр ҳамчун намуна нишон додааст. Чунончи, зимни тасвири вазъи шаҳре овардааст: «Ва ҳама аз султон эмин, ки ҳеч кас аз авонону ғаммозон наметарсид ва бар султон эътимод доштанд, ки бар кас зулм накунад ва ба моли касе ҳаргиз тамаъ накунад... Ва моли эшонро ҳадду ҳаср натавонистам кард ва он осоишу амн, ки он ҷо дидам, ҳеч ҷо надидам» [20, с. 106]. Ғояи мазкур ва ба вучуд овардани шаҳр (мамлакат)-и Адлу Амн, ҳокими боадолат имрӯз ҳам кухна нашудааст ва овардани намунаи он аз аҳамият ҳолӣ нест. Баробари ин, ғояи роҳбарияти дуруст ва идоракунии оқилонаи давлат дар «Сафарнома» равшан инъикос ёфтааст. Ин масъала нав набошад ҳам, дар асарҳои файласуфон ва шоирони классики ҷаҳон чун «подшоҳи одил» ёдовар шуда, Носири Хусрав ғояи номбурдари бо мисолҳои воқеӣ нишон додааст. Аз ҷумла, ба сиёсати давлатдории танҳо чор минтақаи Шарқ таваҷҷуҳ намуда, маконҳои амну осударо ном бурдааст: «Ва аз он ҷӣ ман дар Арабу Аҷам дидам, аз адлу амн ба ҷаҳор мавзъ дидам: яке ба ноҳияи Дашт дар айёми Лашкархон; дувум ба Дайламестон дар замони амири амирон Ҷустон ибни Иброҳим; сеюм ба Миср, дар айёми ал-Мустансир Биллоҳ амирулмуъминин; чаҳорум ба Табас дар айёми амир Абулҳасани Гелакӣ ибни Муҳаммад... Ва моро ҳафтдаҳ рӯз ба Табас нигоҳ дошт ва зиёфатҳо кард ва ба вақти рафтани силат фармуд ва узрҳо хост» [20, с. 157-158]. Ҳамаи ин подшоҳон дар замони Носири Хусрав ҳукмронӣ кардаанд ва нависанда қору аъмолашонро шоҳид будааст. Ҳатто боре хоҳиш кардааст, ки ўро ба маҷлиси султон роҳ диҳанд, то идораи ўро бо чашми худ бинад. Аз ин бори дигар ба хулоса омадан мумкин аст, ки Носири Хусрав бештар чизи дидаашро тасвир кардааст ва нигориши ў воқеъгароёна мебошад. Аз ҷумла, аз тарзи давлатдории Мустансир – султони Миср бештар ба ваҷд омада, бисёр саҳифаҳои асараш тасвири давлатдорӣ ва ободихоии ин мамлакат мебошанд. Дар тасвири султон ва самимияту хоксории ў таваҷҷуҳи нависанда ошкор аст: «Марде ҷавон, тамомҳайкал, поксурат... Бар астаре нишаста буд, зину лагоме бетакаллуф, чунон ки ҳеч зару сим бар он набудӣ» [20, с. 98]. Дар соате, ки халиҷи мазкур фатҳ мешавад, султон даст ба хайру саховат мекушояд, пеш аз ҳама, дасти дармондагонро мегирад: «Ва аввали киштӣ, ки дар Халиҷ афканда бошад, ҷамоате аҳрасонро, ки ба порсӣ гунгу лол мегӯянд, дар он киштӣ нишонда бошанд, магар онро ба фол дошта будаанд ва он рӯз султон эшонро садоқот фармояд» [20, с. 99]. Дар шарҳи ин ҷумла муҳаққиқ Сиёкӣ овардааст, ки «то аз кишри нодорон ғафлат нашавад», ки ин ишора ба низоми адолат дар идораи давлат мебошад [20, с. 99]. Адолати султони Миср ба андозае буда, ки вақте ҷаддаш (бобояш) масҷидро аз ҳокимони пешинаи Миср мехарад ва баъдтар соҳибони он бозпас омада, бо баҳонаи он ки шумо масҷид харидаед, на манора, манори онро вайрон карданӣ мешаванд, султони мусулмон боз «панҷ ҳазор динор ба эшон додааст ва манораро ҳам бихарида» [20, с. 101]. Мақсадаш вайрон нашудани ҷойи обод будааст, бинобар ин, талаби бебунёди соҳибони онро ҳам қонеъ намудааст. Подшоҳи гелакӣ низ аз ҷумлаи подшоҳони он чор мулки амн буд, ки «азим эминро осуда буданд мардуми он ҷо. Ва сутур дар кӯйҳо бошад, бо он ки шаҳрро девор набошад... Ва ҳамчунин дуздӯ хунӣ набуд аз посу адли ў» [20, с. 157].

Масъалаи подшоҳи одил яке аз мавзӯҳои муҳими «Сафарнома» буда, он на ба тарзи ривоят чун дар асарҳои панду насихати адибони дигар, балки ба таври воқеӣ бозтоб шудааст. Чунончи, ҳикоятҳои овардаи Низомулмулк дар «Сиёсатнома» агар аксаран хусусияти ривоятӣ дошта бошанд, ҳодисаҳои тасвиркардаи Носири Хусрав воқеӣ мебошанд. Дар он шоҳи одилро аз чанд ҷанба мавриди баррасӣ қарор додаст, ки яке аз он усули ғайримуқаррарӣ менамояд. Султони шаҳри Лаҳсо (дар қисмати шарқии нимҷазираи Араб) «марде буд шариф ва он мардумро аз мусулмонӣ боздошта буд ва гуфта: «Намозу рӯза аз шумо баргирифтам»... Валекин бар Муҳаммади Мустафо (с) ва пайғамбарии ӯ муқирранд» [20, с. 142]. Ҳарчанд рафтори он подшоҳ аҷиб бошад ҳам, Носири Хусрав ҳамчун донишманди дин ӯро мазаммат накардааст ва танҳо кирдорҳои мусбаташро зикр намудааст, аз ҷумла, аз мардуми одӣ андоз намеситондааст, барои онҳое, ки қарздор шаванд, ёрии пулӣ мерасондааст: «Ва агар касе аз худовандони милку осиебро милке хароб шудӣ ва қуввати ободон кардан надоштӣ, эшон ғуломони худро номзад карданӣ, ки бишудандӣ ва он милку осиеб ободон карданӣ ва аз соҳиби милк ҳеч нахостандӣ. Ва осиеҳо бошад дар Лаҳсо, ки милки султон бошад ва ба сӯи раъият ғалла орд кунанд, ки ҳеч настананд. Ва иморати осие ва музди осиебон аз моли султон диҳанд» [20, с. 143]. Тавре ки мебинем, ҳаққи хидмати осиеббон ҳам аз тарафи давлат пардохт мешудааст. Ягона кирдоре, ки ҳайратовар ва ба назари дирӯзиёну имрӯзиён гуноҳ менамояд, ба намозу рӯза даъват накардани ӯ будааст. Аммо «агар касе намоз хонад, ӯро боз надоранд, вале худ накунанд» [20, с. 144]. Амали дигари ноҳинҷор байни ин мардум ҳаммом нарафтани онҳо буд. «Ва эшон ҳамаи умр ҳаргиз гармоба надида будаанд ва оби равон» [20, с. 146]. Носири Хусрав ва бародараш низ давоми ин муддат аз гармоба ва оби равон маҳрум буданд, чун ба Басра мерасанд, «аз бараҳнагиву очизӣ ба девонагон монанда будем ва се моҳ буд, ки мӯйи сар боз накарда будем» [20, с. 147]. Хушбахтона, вазири он ҷо «марде аҳл ва адибу фозилу некуманзар ва мутаваззеъ дидам ва мутадайнину хушсухан» [20, с. 148]. Ӯ кумакҳои зиёд ба шоир мекунад, ки дар натиҷа ҳоли онҳо хуш ва саломатиашон беҳ мегардад. Дар ин муддати сафари дурудароз ва душвор, маҳсусан, дар биёбони Арабистон, Носири Хусрав ягон бор аз вазъи саломатиаш ёдовар нашудааст. Бинобар ин, муҳаққиқон бар онанд, ки ӯ он вақт дар айни бардамиву солимӣ будааст, вагарна баъди сафари душвор боз пойи пиёда чанд қисмати роҳро тай кардааст.

Дар давлатдорӣ бисёр қоидаву қонунҳои ҳастанд, ки агар онҳо риоя нашаванд, тавозуни давлат вайрон мешавад. Яке аз муҳимтарини онҳо, масъалаи молия ва ниғаҳдории мақомоти давлатӣ мебошад. Маълум аст, ки дар давлатҳои асримиёнагӣ дар Осиёи Миёна, аз ҷумла, дар Аморати Бухоро подшоҳон хидматгори давлатиро бо маош пурра таъмин намекарданд ва бори заҳмати онҳо ба дӯши халқи бечора буд. Дар ин бобат китоби «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмади Дониш ва асарҳои устод Садриддин Айнӣ гувоҳ буда метавонанд. Дар Аморати Бухоро то рӯзҳои охири давлатдории амирони манғитӣ барои лашкариён ва ходимони давлатӣ маоши муайян аз хазинаи давлат дода намешуд, ба истиснои ҳадияи замин ва мулкҳо ба ивази хизматашон. Таъмини маоши ходимони давлатӣ аксар бар дӯши авом буда, баръакс, бегу ҳокимон ба амирон аз андозу анҷоми ҷамъовардашон аз мардум ҳадияҳо мефиристонданд. Дар «Сафарнома» Носири Хусрав ба ҳалли ин масъала таваччуҳӣ ҷиддӣ зоҳир кардааст. Аз ҷумла, дар ҷомеаи тасвиркардаи Носири Хусрав дар Миср давлат ба лашкариён ва дигар ходимон аз хазина маош меод, «то ба моли кас тамаъ накунад ва бар мардум ҳайф наравад». Ҷойи дигар дар тарзи амали давлатдории султонҳои Миср овардааст, ки онҳо ҷӣ тавр маоши лашкариён ва хидматгори, харҷи меҳмонони хоричиро аз ҳисоби хазинаи давлат меоданд, то ба мардум ҷабр нашавад: «Ва ин ҳама лашкар рӯзихори султон буданд ва ҳар якеро ба қадри мартаба, марсум ва мушоҳара муайян буд, ки ҳаргиз бароте ба як динор, бар ҳеч омил ва раъият нанвиштандӣ, илло он ки уммол он чи моли вилоёт будӣ, сол ба сол таслими хазона карданӣ ва аз хизона ба вақти муайян арзоқ (ризқ)-и ин лашкарҳо бидодандӣ, чунонки ҳеч аламдор ва раъиятро аз тақозои лашкаре ранҷе нарасидӣ... Ва фарзандони шоҳони гурҷӣ, маликзодагони дайламӣ ва писарони Ҳокони Туркистон ва дигар табақот ва аснофи мардум, чун фузалову удабову шуарову фақуҳо бисёр он ҷо ҳозир буданд ва ҳамаро арзоқи муайян буд ва ҳеч бузургзодаро кам аз понсад динор

арзоқ набуд» [20, с. 97]. Илова мекунад, ки: «Ва чӣ эмин раъияте ва чӣ одил султоне бувад, ки дар айёми эшон чунин ҳолҳо бошад ва чандин молҳо, ки на султон бар кас зулму ҷавр кунад ва на раъият чизе пинҳону пӯшида дорад». Аз ин иқтибос маълум мешавад, ки ҳам андозситонандагон ва ҳам хазинадорон дар кори худ аз рӯи инсоф ва адолат рафтор мекардаанд, андозро бе каму кост ба хазина равон карда, аз он дар асоси қоидаву талабот сарф менамудаанд. Дар натиҷа, авом аз подшоҳ чизи пинҳон надоштанд ва ҳама дороияшон ошкору намоён буд. Ба қавли муаллифи сарсухани китоб, инҳо «нуктаҳои барои замони муосир хеле чолиб мебошанд. Аз ҷумла, ба мардум ҷабр накардан ва аз мардум чизеро пинҳон надоштан (шаффофият) нуктаҳои муҳимми давлат ва ҷомеаи мардумӣ (ба истилоҳ – демократӣ) мебошанд» [21, с. 31]. Ҳатто баъзе хароҷоти зимни давлатдорӣ ба миён омада ба гардани халқ бор карда намешавад: «Он рӯз, ки бомдод султон ба фатҳи Халиҷ берун рафт, даҳ ҳазор мард ба музд гирифтанд... Ҳар муздуре, ки аз он чанибате кашида буд, се дирам бидоданд» [20, с. 98]. Дар мавриди таъмини хароҷоти масҷидҳо низ овардааст, ки дар Миср он бар гардани халқ нест, ҳамчунин, қозии мусулмонон аз хазинаи давлат маош мегирад: «Аз Шом то Қайравон, ки ман расидам, дар тамоми шаҳрҳо ва рустоҳо ҳар масҷид, ки буд, ҳамаро ихроҷот бар вакили султон буд, аз равшану чароғу ҳасир ва бурёву зиду ва мушоҳароту мавочиботи қаййимону фаррошон ва муаззинон ва ғайраҳум... Ва қозии қуззотро ҳар моҳ ду ҳазор динори мағрибӣ мушоҳара бувад ва ҳар қозиро ба нисбати вай, то ба моли кас тамаъ накунад ва бар мардум ҳай наравад» [20, с. 109]. Дар чунин ҷамъият пораҳуриро ришва ва ғараз аз байн хоҳад рафт, ки ин орзуи мардуми Хуросонзамин ва Носири Хусрав низ буд. Ба андешаи шоир, подшоҳ бояд халқпарвар ва ҳамеша дар ғами мардум бошад. Дар ин маврид мисол аз султони Миср овардааст, ки замоне дар Макка шароит вазнин буд, ба фуқаро чунин маслиҳат ироа кардааст: «ҳучҷочро имсол маслаҳат нест, ки сафари Ҳичоз кунанд, ки имсол он ҷо қаҳту тангӣ аст ва халқ бисёр мурдааст» [20, с. 110]. Дар ҳамон соли душвор сию панҷ ҳазор мардуми дармонда аз Ҳичоз рӯ ба Миср оварданд «ва султон ҳамаро ҷома пӯшонид ва учре дод то соли тамом, ки ҳама гуруснаву бараҳна буданд» [20, с. 106]. Ҳамчунин, дар боби кордории султонҳои Миср овардааст: «Ва ҳама аз султон эмин, ки ҳеч кас аз авонону ғаммозон наметарсид ва бар султон эътимод доштанд, ки бар кас зулм накунад ва ба моли касе ҳаргиз тамаъ накунад. Ва он ҷо молҳо дидам аз он мардум, ки агар гӯям ё сифат кунам, мардуми Аҷамро қабул наҷафтад. Ва моли эшонро ҳадду ҳаср натавонистам кард ва он осоишу амн, ки он ҷо дидам, ҳеч ҷо надидам» [20, с. 106]. Оқибати адолати подшоҳ аст, ки мардум низ дасткушод, ғарибпарвар ва меҳмоннавоз будаанд. Ин аст назари сиёсии Носири Хусрав ба мамлақати амну боадолат. Дар натиҷаи осудаҳои мардум дар ин ҷо бозаргонеро вохӯрдааст, ки дар солҳои хушксолӣ ба султон гуфтааст: «Ба саодати султону вазир ман чандон ғалла муҳайё дорам, ки шаш сол нони Миср бидихам... Ва чӣ эмин раъияте ва чӣ одил султоне бувад, ки дар айёми эшон чунин ҳолҳо бошад ва чандин молҳо, ки на султон бар кас зулму ҷавр кунад ва на раъият чизе пинҳону пӯшида дорад» [20, с. 106]. Дар ин мамлақат «агар мардуми шаҳр чихати ранҷурон талабидандӣ, ҳам бидодандӣ» [20, с. 108]. Ҳамин тавр, давраи тасвиқардаи Носири Хусрав ба қавли муҳаққиқони Мисри қадим, замони муътадили таърихи ин давлат маҳсуб меёфтааст.

Ҳақиқатнигории Носири Хусрав дар «Сафарнома» намунаи беҳтарини мавқеи беғаразона, дурӣ аз ифротгароӣ ва сиёсати маҳдуди мазҳабӣ буда, барои ҷомеаи имрӯза, ки аксар вақт он ба таассуб ва ифрот роҳ дода мешавад, муҳим арзёбӣ мегардад.

Бинобар ин, омӯхтанро барои ҳамеша дар зиндагонӣ муҳим ҳисобидааст. Ҳодисаеро ёдовар шудааст, ки зимни сафар дар Домғон устодеро вохӯрд, ки ба шогирдон илмҳои гуногун меомӯзонд ва худро шогирди Абуалӣ ибни Сино медонист, аммо вақте дархости аз Носири Хусрав донишҷӯи илмеро изҳор намуд, Носири Хусрав дар ҳайрат афтид: «Ман чизе сипоҳиёна донам ва ҳавас дорам, ки чизе аз ҳисоб бихонам», – гуфт. Аҷаб доштам ва берун омадам ва гуфтам: «Чун чизе надонад, чӣ ба дигаре омӯзад?!» [20, с. 42].

Иҷтимоӣ ва сиёсат таваҷҷуҳи Носири Хусравро бештар ҷалб намудааст. Ӯ дар ин маврид бо мисолу намунаҳо ҳадс мезанад: «Ва дар ин шаҳри Ахлот ба се забон сухан гӯянд:

тозиви порсӣ ва арманӣ. Ва занни ман он буд, ки Ахлот бад-ин сабаб номи он шаҳр ниҳодаанд. Ва муомилаи он ҷо ба пул бошад. Ва ратли эшон сесад дирам бошад» [20,с.45]. Маълум мешавад, дар он шаҳр мардумони гуногунзабону гуногунмазҳаб бо амну осоиш зиндагӣ доштаанд ва барои онҳое, ки ба ин ҷо корашон меафтад, дар масъалаи пулу муомилот низ маълумот пешниҳод кардааст.

Адолату оромӣ ба хислату рафтори мардум таъсири наку бахшад. Ин аст, ки менависад: «Дар вилояти Дайлам адлу эмини тамом бошад, чунонки дар вилояти ӯ касе натавонад, ки аз касе чизе ситонад. Ва мардумон, ки дар вилояти вай ба масҷиди одина раванд, ҳамагӣ кафшҳоро беруни масҷид бигзоранд ва ҳеч кас кафши он касонро набарад» [20, с. 44].

Адолату оромӣ ба мардум осоишу молу манол меоварад. Ин аст, ки «ба шаҳри Битлис расидем, ба дарае дарниҳода буд. Он ҷо асал харидем сад ман ба як динор баромада буд, ба он ҳисоб, ки ба мо бифурӯхтанд» [20, с. 45]. Яъне, баробари осоиш арзонӣ ҳам ба даст омадааст. Ё ин ки ҷойи дигар овардааст: «Арзан шаҳре ободон ва неку буд, бо оби равон ва басотину ашҷор ва бозорҳое нек ва дар он ҷо дар озармоҳи порсиён дувист ман ангур ба як динор мефурӯхтанд». Сабаби гӯшзад кардани нарху наво аз ҷониби муаллиф он аст, ки дар он солу замон бо чунин нархҳо дар Хуросон наметавонист маводи ғизоиро дарёфт кунад.

Ҳамчунин, дар мамлакатҳое, ки адлу ободӣ ва бениёзӣ ҳукмрон аст, ҳам давлат ва ҳам мардум дасти афтодагон ва зоирон мегиранд ва ба онҳо хидмат мекунанд. Носири Хусрав ин ҳолатро дар Байтулмақаддас шоҳид гаштааст: «Меҳмонону мусофирон ва зоиронро нону зайтун диҳанд. Он ҷо мадорҳо бисёр аст, ки ба астару гов ҳама рӯз орд кунанд. Ва канизакон бошанд, ки ҳама рӯз нон пазанд ва нонҳои эшон ҳар яке як ман бошад. Ва ҳар кӣ он ҷо расад, ӯро ҳар рӯз як гирда нону косае адаси ба зайтун пухта диҳанд ва мавиз низ диҳанд... Ва рӯз бошад, ки понсад кас он ҷо бирасанд ва ҳамаро он зиёфат муҳайё бошад» [20,с.80]. Чунин меҳмондориву олиҳимматӣ на дар ҳама мамлакат мавҷуд буд. Аммо дар он мамлакат чунин як расме будааст, ки ҳама меҳмононро ҷою макон ва нону об медодаанд. Ин ҳолат дар афсонаву ривоятҳои халқии Шарқ зиёд шунидаву хонда мешавад, аммо махсусияти асари Носири Хусрав дар он аст, ки ӯ чизи дидаашро бе иловаю таърифоти барзиёд қисса кардааст.

«Амният ва фароғати аҳли Миср бад-он ҳадд буд, ки дукконҳои баззозону саррофон ва ҷавҳариёнро дар набастандӣ, илло доме ба рӯй кашидандӣ ва кас наёрастӣ ба чизе даст бурдан» [20,с.108]. Ин гуна муносибат ба гумон аст, ки дар шаҳрҳои имрӯзаи мусулмоннишини Шарқ дида шавад, аммо дар Миср мушоҳида шудааст ва онро Носири Хусрав ба ҷашм дидааст ва ҳамчун накуҳиш барои мардуми мо овардааст, то панд гиранд.

Яке аз махсусиятҳои асари Носири Хусрав, тавре ки зикр шуд, баёни шаҳру дехоти обод ва мамлакатҳои адлу амн мебошад. Дар тасвири шаҳри Қазвин овардааст: «Қазвинро шаҳри неку дидам, боруе ҳасин ва кунгура бар онҳо ниҳода ва бозорҳое хуб, магар он ки об дар вай андак буд ва мунҳасир ба корезҳо дар зерин замин» [20, с. 42]. Яъне, шаҳрест боҳашамат ва тараккиёт чунон аст, ки бо сабаби камии об зерин замин корезҳо бунёд кардаанд.

Ба санъати бинокорӣ ва меъмории саҳифаҳои зиёди китоб бахшида шудаанд. Аз ҷумла, қайд шудааст, ки «хиштҳо бурида аст аз садманӣ то як ҳазорманӣ ва пеши рӯи ин сангҳо чунон ба якдигар пайваста аст, ки ҳеч гилу гач дар миёни он нест» [20, с. 47]. Ба хунари меъмории тавачҷуҳи зиёд шуда, нависанда вачду эҳтироми худро пинҳон надоштааст: «Ва ман фаровон шаҳрҳо ва қалъаҳо дидам дар атрофи олам, дар билоди Арабу Аҷам ва Ҳинду Турк мисли шаҳри Омид ҳеч ҷо надидам ва низ аз кас шунидам, ки гуфт: «Чунон ҷои дигар дидаам. Ва масҷиди ҷомеъ ҳам аз ин санги сиёҳ аст, чунонки аз он росттар ва маҳкамтар натавонад буд. Ва дар миёни ҷомеъ дувисту анд сутуни сангин бардоштааст, ҳар сутуне як пора санг ва бар сутунҳо тоқҳо задааст, ҳама аз санг ва бар сари тоқҳо боз сутунҳо задааст кӯтоҳтар аз он» [20, с. 48]. Тавре ки мушоҳида мешавад, дар он замон дар мамлакатҳои исломӣ ҳам чун дар ёдгориҳои аз замони румӣ ва юнониҳо боқимонда дар иморатҳои бузург, аз ҷумла, мадрасаи масҷидҳо санг фаровон истифода мешудааст. Чунин



маълумоти муҳим маҳз аз «Сафарнома»-и Носири Хусрав барои мо дастрас мегардад. Қойи дигар овардааст: «Ва наздики масҷид калисоест азим ба такаллуф ҳам аз санг сохта ва замини калисо мураххам карда ба нақш ва бар торами он, ки ҷои ибодати тарсоён аст, дари оханини мушаббак дидам, ки ҳеч ҷой мисли он даре надида будам» [20, с. 149]. Ба ин монанд дар мавриди шаҳри Ҳалаб оварда ва ба ободонии он ва аз шаҳри асосии Хуросон – Балх чанд баробар калон буданаш ишора намудааст: «Ҳалабро шаҳри неку дидам, борае азим дорад, иртифоъаш бисту панҷ араш қиёс кардам. Ва қалъае азим ҳама бар санг ниҳода ба қиёс чандин Балх бошад ҳама ободон ва биноҳо бар сари ҳама ниҳода» [20, с. 50]. Дар бораи шаҳри дигаре бо номи Маъарратун-Нуъмон низ ба ободонии он ва аз санг зиёд истифода шуданаш ишора шудааст: «Борае сангин дошт. Шаҳре ободон ва бар дари шаҳр устувонае сангин дидам» [20, с. 51]. Раиси ин шаҳр Абулғалои Маъаррӣ инсони донишманд, хоксор ва раъиятпарвар аст, ки аз ҳусни сиёсати фуқаропарварии ӯ дарак медиҳад: «Неъматӣ бисёр дошт ва бандагону коргузори фаровон ва худ ҳама шаҳр ӯро чун бандагон буданд ва худ тариқи зуҳд пеш гирифта буд, гилеме пӯшидаву дар хонае нишаста, ним ман нони ҷавини худро ротиба карда ва ҷуз он ҳеч нахӯрад» [20, с. 51]. Чунин роҳбарони хоксор танҳо дар кишварҳои амн ва боадолат метавонанд бошанд ва инро Носири Хусрав ҳамчун намуна барои ҳокимони мамлақати худ овардааст. Аз ӯ вақте мепурсанд: «Эзид таборак ва таъоло ин ҳама молу неъмат туро додаст, чӣ сабаб аст, ки мардумро медиҳӣ ва ҳештан намехӯрӣ». Ҷавоб дод, ки: «Маро беш аз ин нест, ки мехӯрам» [20, с. 52]. Боз як шаҳри он қадар номашхури мамлақати Шомро мисол меорад, ки монанди шаҳрҳои машҳур ва марказӣ ободон асту мардумаш дар рафоҳият: «Ва кӯчаҳову бозорҳои некуву покиза, ки гӯй ҳар яке қасре аст ораста ва ҳар таъому мева ва маъкул, ки дар Ачам дида будам, ҳама он ҷо мавҷуд буд, бал ба дараҷа бештар. Ва дар миёни шаҳр масҷиде одина, азим покизаву неку ораста ва ҳасин» [20, с. 53]. Адолат ва сиёсати ин шаҳр (Таробулус) чунон ба роҳ монда шудааст, ки маоши хидматчиён ба гардани фуқаро нест, бочгоҳе, ки дар ин ҷо ҳаст «арзоқи лашкар аз он бошад» [20, с. 53]. Дар Миср низ вақфи аз бисёр макон ба дастомадаро ба фуқаро ва ғарибон медоданд: «Ва масонеи вақф низ бисёр бошад, ки ба ғурабо диҳанд» [20, с. 84]. Дар ин мамлақатҳо, аз ҷумла, дар Миср подшоҳ ҳеч гоҳ аз мардум ва ҳунармандону тоҷирон мол ба муфт намегирифтааст: «Ва муҳассили он мол як тан бошад, ки аҳли шаҳр бад-ӯ таслим кунанд дар як рӯзи муайян ва вай ба ҳазона расонад ва қасабу бўқаламун, ки чиҳати султон бофанд, ҳамаро баҳои тамом диҳанд, чунонки мардум ба рағбат кори султон кунанд, на чунонки дар дигар вилоятҳо, ки аз ҷониби девону султон бар сунноъ саҳт битозанд» [20, с. 85]. Риояи адолат ба он овардааст, ки ҳунармандон кори подшоҳро аз таҳти дил иҷро мекунанд, зеро медонанд, ҳаққашонро хоҳанд гирифт ва ҳамчунин, бар амонат хиёнат карда нахоҳад шуд, яъне, ҳар он чи ба сифати андоз гирифта мешавад, ба ҳазинаи давлат пурра пардохт мешавад. Чунончи, маълум аст, ки дар Миср дарёи асосии Нил ҳар сол ба мадду ҷазр гирифтор мешавад ва зиндагии мардум аз он вобаста аст. Носири Хусрав мушоҳида кардааст, ки ҳар гоҳ оби Нил ба дараҷаи даркорӣ баланд шавад, танҳо дар он вақт аз мардум андози муайяншуда гирифта мешавад, вагарна андоз гирифта нахоҳад шуд: «Ва то ҳаҷдаҳ газ боло наравад, хирочи султон бар раъият нанҳанд» [20, с. 87]. Дар мамлақатҳои боадолат имрӯз ҳам чунин қоида роиҷ аст. Аммо дар Миср ҳамон вақт агар ба заминҳои мардум зиён расад, товони онро давлат медодааст: «Ва ҳар сол даҳ ҳазор динори мағрибӣ аз хизонаи султон ба дасти омиле муътамад бифиристад, то он иморат тоза кунанд. Ва мардуми он вилоят ҳама ишғоли зарурии худ тартиб карда бошанд, он ҷаҳор моҳ, ки замини эшон дар зерӣ об бошад. Ва дар саводи он ҷо ва рустоҳояш ҳар кас чандон нон пазад, ки ҷаҳор моҳ кифофи вай бошад. Ва хушк кунанд, то ба зиён нашавад» [20, с. 87-88]. Маълум мешавад, дар даврони обҳезӣ то ҷаҳор моҳ замини кишти одамон зерӣ об мемондааст, ҷуброни он аз тарафи давлат бо гузашт кардани хирочи солона таъмин карда, барои минбаъд тозаву хушк кардани замин аз тарафи давлат кумаки молӣ мешудааст. Дар баробари ин, одамон барои ин муддат хӯрокворӣ захира мекарданд, то танқисӣ накашанд.

Ободӣ натиҷаи заҳмат ва саъйю талоши ҳунари мардуми ҳар диёр аст. Далели инро Носири Хусрав аз мушоҳидаи яке аз ин шаҳрҳо овардааст: «Ва бад-ин шаҳри Тиннис

бӯқаламун бофанд, ки дар ҳамаи олам ҷойи дигар набошад, он ҷомае рангин аст, ки ба ҳар вақте аз рӯз ба лавне дигар намояд. Ва ба мағрибу машриқ аз ҷома аз Тиннис баранд. Ва шунидам, ки султони Рум кас фиристода буд ва аз султони Миср дархоста буд, ки сад шаҳр аз мулки вай бистонад ва Тиннис бар вай бидиҳад. Султон қабул накарда» [20, с. 84].

Истифодаи сангҳои калон, азамату мустаҳкамии иморатҳои Шому Миср нависандаро ба ҳайрат овардааст, дар ҳоле ки дар Хуросону Мовароуннаҳр иморат асосан аз хоку гил бардошта мешуд ва умри дароз надошт: «Бар сари ин сутунҳо тоқҳо задаст ба ду ҷониб, ҳама аз санги муҳандам, чунонки ҳеч гачу гил дар он миён нест. Ва баъд аз он токе азим бар болои он тоқҳо ба миёна рост сохтаанд ба болои панҷоҳ араш ва ҳар тахтасанге, ки бар он тоқ барниҳодааст, ҳар якеро ҳашт араш қиёс кардам, дар тӯл ва арз чаҳор араш, ки ҳар як аз он тахминан ҳафт ҳазор ман бошад ва ин ҳама сангҳоро кандакориву наққошии хуб карда, чунонки дар ҷӯб бад-он некуй кам кунанд» [20, с. 54]. Ҳамчунин, ҷойи дигар овардааст, ки: «дарзо ба арзиз гирифта ва бар сари сутунҳо тоқҳо аз санг зада, бегили гач бар сари ҳам ниҳода» [20, с. 66]. Имрӯз ҳам истифодаи чунин сангҳои бузург, ки вазни ҳар яке ҳафт ҳазор ман бошад ва дар онҳо наққошиҳои зебо кардан қобили қабули ақл нест, вучуд дорад. Аммо бозмондаҳои истифодаи чунин сангҳо имрӯз ҳам дар Шому Анатоли дида мешавад. Бо ҳайрати афзун илова кардааст, ки: «Ва санги азими сулб, ки оҳан бар он кор намекард ва бад-он ҳаволи ҳеч ҷой кӯҳе на, ки гумон афтод, ки аз он ҷо буридаанд...» [20, с. 55]. Боиси тааҷҷуб аст, дар он ҷойҳое, ки сангҳои хорова дигар намуди масолеҳи сохтмонӣ ба назар намерасанд, чунон иморатҳои бузурги сангӣ сохтаанд, ки кас ба ҳайрат меафтад ва намунааш аҳромҳои Миср мебошад. Ҳамаи ин рушди илми бинокорӣ ва меъмориро дар он замонҳо исбот мекунад. Ҳадафи Носири Хусрав низ ин аст, ки чунин пешравихоро дар мамлакатҳое, ки амнанд, нишон диҳад. «Ва андар навоҳии Шом понсад ҳазор сутун ё сарсутун ва тахсутун беш афтодааст, ки ҳеч офарида надонад, ки он ҷӣ будааст ё аз кучо овардаанд» [20, с. 55]. Чунин тааҷҷуби Носири Хусравро ҳангоми бозгашт дар яке аз шаҳрҳои даштӣ – Асйут низ пай мебарем: «он ҷо биноҳои азим дидам аз сангҳое, ки ҳар кӣ он бинад, тааҷҷуб кунад. Шористоне кӯҳна ва аз санг боруе сохта ва аксар иморатҳои он аз сангҳои бузург карда, ки яке аз он миқдори бист ҳазор ман ва сӣ ҳазор ман бошад ва аҷаб он ки ба понздаҳ фарсангии он на кӯҳе ва на санг, то онҳоро аз кучо ва ҷӣ гуна нақл карда бошанд» [20, с. 116]. То солҳои наздик аксар донишмандон макони истифодаи сангҳои азимро танҳо Мисру Анатоли ва Амрикои Марказӣ медонистанд, аммо маълум мешавад, истифодаи санг дар шаҳру қалъаҳои Шарқи мусулмоннишин низ расм будааст. Дар як шаҳраки номаълуми Сур, ки се тарафашро оби баҳр иҳота кардааст, «бораи сангини тарошида ва дарзоҳои онро бо қир гирифта, то оби дарё дарнаёяд»; биноҳо «ҳама панҷ-шаштабақа бар сари якдигар ва фаввораи бисёр сохта ва бозорҳои некуву неъмат фаровон. Ва ин шаҳри Сур маъруф аст ба молу тавонгарӣ дар миёни шаҳрҳои соҳили Шом» [20, с. 55]. Ҷӣ гуна истифода намудани сангҳои гуногуни саҳт нависандаро ба андеша водор кардааст ва ӯ ба ба кордонию ҳунари устоҳо офарин хондааст: «Ва рухомро бо аррае мебуранд, ки дандон надорад ва реғи макӣ дар он ҷо мекунад ва аррае мекашанд бар тӯли амудҳо на ба арз, чунонки ҷӯб аз санг алвоҳ месозанд» [20, с. 61]. Ҷойи дигар аз ҳунари меъморон аҷабаш омада навиштааст: «биноҳои бузург аст бар насақи пешиниён ва гунбади сангин дидам тарошида ва бар сари хонае ниҳода, ки аз он аҷибтар набошад, то худ онро ҷӣ гуна аз ҷой бардошта бошанд» [20, с. 64]. Дар Байтулмақаддас истифодаи сангҳои азимро дида, ба кордонии мардуми ин ҷо қоил шудааст: «дар он ҷо сангҳое ба кор бурдаанд, ки ақл қабул накунад, ки қуввати башарӣ бад-он расад, ки он сангро нақлу таҳвил кунад» [20, с. 71]. Ва дар ин шаҳр (Байтулмақаддас) сеҳри аҷиби ҳунари меъмориро мушоҳида кардааст, ки намунаашро аз қисмати Қуббаи Саҳра овардааст: «Ва ҳамаи девор ба санги тарошида кардаанд... Миёни ин сутунҳо ва девори хона шаш сутуни дигар бино кардааст ва аз сангҳои муҳандам ва миёни ҳар ду сутун се амуди рухоми мулаван ба қисмати рост ниҳода, чунонки дар сафи аввал миёни ду сутун ду амуд буд, ин ҷо миёни ду сутун се амуд аст» [20, с. 73]. Аз ин тасвири муфассал ҳунари олии меъмории устоҳои замон дар истифодаи ашёи сохтмон, пеш аз ҳама, сангу ҷӯб равшан аён мегардад.

Тасвири зебоиҳои табиат ва ободкориҳо, ки ба публитсистикаи сиёсӣ тааллуқ дорад, дар «Сафарнома» ҷойгоҳи муҳим дорад. Ӯ шаҳри Табарияро, ки дар соҳили дарёст, ободу шукуфон дидааст: «Ва оби он дарё хушу бозазза аст... ва мардуми он шаҳр ва вилоёте, ки бар канори он дарёст, ҳама об аз ин дарё хӯранд» [20, с. 48]. Аҷоибот дар он аст, ки ҳарчанд пасобҳо ва обҳои чиркин ба ин дарё мерезанд, оби он ҳамеша ширин будааст. Дар Қайсория низ аз назораи ободиҳо изхори хушнудӣ карда: «Шаҳрест некӯ бо оби равону нахлистону дарахтони норинчу турунч ва боруе ҳасину даре оҳанин ва чашмаҳои оби равон дар шаҳр. Ва масҷиди одинае неку, чунонки дар соҳати масҷид нишаста бошанд, тамошо ва тафарручи дарё кунанд» [20, с. 60]. Аз ҷумла, дар тасвири ободаҳои Байтулмақаддас овардааст: «Даргоҳе азим неку... мунаққаш карда ҳама ба миноҳои мулаван, ки дар гач дарнишондаанд, бар нақше, ки хостаанд, чунонки чашм аз дидани он хира монад. Ва китобе ҳамчунин ба нақши мино бар он даргоҳ сохтаву лақаби Султони Миср бар он ҷо навишта, ки чун офтоб бар он ҷо афтад, шуои он чунон бошад, ки ақл дар он мутаҳаййир шавад» [20, с. 65]. Дар мавриди шаҳрҳои Миср, одамони он, шоҳонаш, ободиҳояш, ки он ҷо бештар вақти худро гузарондааст, маълумоти кофӣ ва боварибахш додааст. Иморатҳои шаҳри Қоҳира чунон мустаҳкам будаанд, ки ба сохтани истехкомҳо эҳтиёҷ намонда, «шаҳр бору надорад, ки биноҳо чунон муртафъ, ки аз бору қавитар ва олитар аст. Ва ҳар сарой ва кӯшке ҳисоре аст» [20, с. 94]. Дар ин шаҳр аз ҳама имкониятҳо истифода карда, шароити хуби зиндагӣ фароҳам овардаанд: «Ва дар ҳарами султон саробӯстонҳост, ки он басотинро об диҳанд ва бар сари бомҳо ҳам дарахт нишонда бошанд ва тафарручгоҳҳо сохта» [20, с. 94]. Ободкорӣ дар Миср ба андозаест, «шунидам, ки шахсе бар боми ҳафттабақа боғчае карда буд ва гӯсолае он ҷо бурда ва парварда, то бузург шуда буд ва он ҷо дӯлобе сохта, ки ин гов мегардонид ва об аз ҷох бармекашид ва бар он бом дарахтҳои норинчу турунч ва мавз ва ғайра кишта ва ҳама дар бор омада ва гул ва сипарғамҳо ҳама навъ кишта» [20, с. 101]. Ҳамчунин, дар ин маврид овардааст: «Аз ҷумлаи чизҳо, агар касе хоҳад, ки ба Миср боғе созад дар ҳар фасл, ки бошад битавонад сохт, ҷӣ ҳар дарахт, ки хоҳад мудом ҳосил тавонад кард ва биншонад, хоҳ мусмиру хоҳ муҳмил, хоҳ бесамар... Ва он чунон аст, ки эшон дарахтҳо дар тағораҳо кишта бошанд ва бар пушти бомҳо ниҳода ва бисёр бомҳои эшон боғ бошад ва аз он аксар пурбор бошад, аз норинчу турунч ва нору себ ва бихиву гул ва раёҳину сапарғамҳо ва агар касе хоҳад, ҳаммолон бираванд ва он тағораҳо бар ҷӯб банданд, ҳамчунон бо дарахт ва ба ҳар ҷо хоҳанд нақл кунанд» [20, с. 115]. Аз истифода аз боми хонаҳо дар баъзе шаҳрҳои Шому Миср борҳо ёдовар шудааст, ки албатта, боиси некуаҳволий ва хуррамии мизочи мардум мегардад. Афсӯс, ки ҳоло ин таҷриба қариб аз байн рафта. Танҳо имрӯз, дар асри бисту якум ин равандро то андозае дар Ҷопону Куриё ва Чин ва ғайра метавон дид. Дар натиҷа мардуми Миср ҳам чашмсеру мардонасифат буданд. Нависанда ёдовар шудааст, ки хангоми дар иҷора нишастан дар Қоҳира соҳиби хона «муддати як сол, ки мо он ҷо будем, ҳамоно ду бор дар он хона нашуд» [20, с. 94]. Одамон барои сохтмони хонаи худ ҳама имконияти худро ба кор мебаранд, аммо коре намекунанд, ки ба ҳамсоя зиёнашон расад: «Ва он сароҳо чунон буд аз покизагӣ ва латофат, ки гӯӣ аз ҷавоҳир сохтаанд на аз гачу очур ва санг... Ва ҳар кӣ хоҳад ҳар гоҳ, ки боядаш, хонаи худ боз тавонад шикофт ва иморат кард, ки ҳеч мазаррате ба дигаре нарасад» [20, с. 94].

Нависанда гоҳе ҳусни тавачҷуҳ ва шавқу ҳаваси худро аз дидаҳои ба таври ручӯи лирикӣ ифода кардааст. Дар ин ҷумлаи кӯтоҳ, ки шеваи баён ба таври ручӯӣ сураи мегирад, бо ҳаяҷон нидо кардааст: «Худоё, дар он рӯз паноҳи бандагон ту бошу афви он. Омин ё рабб-ал-оламин!» [20, с. 63]. Сухани муаллиф ҷойи дигар ҳам омадааст: «Ва ман, ки Носирам, дар он мақом намоз кардам ва аз Худой субҳонаҳу ва таъоло тавфиқи тоату табарро аз маъсият талабидам» [20, с. 67]. Дар чунин порчаҳо назари нависанда аз манзараи дидааш ё ҳодиса бевосита аз забони ӯ ифода ёфтааст. Аз суханони муаллиф дар ҳар ҷойи асар муъминӣ комил будани ӯ аён мегардад. Масалан, аз манфиати намозгузори дар ҷойҳои муқаддас санадҳо оварда чунин арза доштааст: «Худой азза ва ҷалла ҳамаи бандагони худро тавфиқи дарёфти он рӯзӣ кунод!» [20, с. 75]. Баъди сафари чормоҳа дар биёбони Араб Носири Хусрав бо як аҳволи вазнин ба Басра, ки дар қисмати шимоли шарқи Арабистон ҷой гирифтааст, расида, аз

вазири он чо дастгирӣ ва ғамхорӣ дида, аз қарзу балоҳои дигар халосӣ ёфта, дар як рӯчӯ ба Худованд шукргузорӣ намудааст: «Ин вазир бифармуд, то (қарзи кирои шутурро) бад-ӯ доданд ва маро аз он ранҷ озод карданд. Худой, тоборак ва таъоло ҳама бандагони худро аз азоби қарзу дайн фараҷ диҳад... аз баракати он озодмард, ки Худой азза ва ҷалла аз озодмардон хушнуд бод!» [20, с. 148]. Носири Хусрав ҳар кучое некӣ бинад, изҳори сипос кардааст ва дар ҳаққи накукорон дуои хайр намудааст. Бад-ин, хулоса намудааст, ки: «Худой, тоборак ва таъоло ҳама подшоҳони одилро ҳофизу носир ва муъин бод ва бар равонҳои гузаштагон раҳмат кунод!» [20, с. 156]. Аз подшоҳи мамлақати чоруми Адлу Амн Абулҳасани Гелақӣ некиҳо дида, дар ҳаққаш дуо намудааст: «Эзид, субҳонаҳу ва таъоло, аз ӯ хушнуд бод!» [20, с. 158].

Маълум аст, ки «Носири Хусрав аз азобу шиканҷа ва гирифтҳои ҳақиқии зиндагӣ худро ба қанор нагирифтааст. Вай муборизи ҳаёт буд, меҳост, ки бо роҳи пеш гирифтани ақлу басират ва хидмати дидадароиву миёншикан абнои чинсро аз кулфату андуҳ наҷот бидиҳад. Мутафаккир бештар барои тарбияи инсон хидмат намудааст, ҷарроҳеро мемонад, ки ахлоқи разиларо аз хулқу хӯй ва кирдору рафтори одамӣ бо санъати баланд дур месозад» [8, с. 14].

Шоир аз рӯи зарурат гоҳе ба нақлу ривоятҳои мардумӣ низ рӯй овардааст, аммо онро аз дидгоҳи илмӣ ва интиқодӣ мулоҳиза намудааст: «Ва мардуми авом чунин гӯянд, ки «ҳар кас, ки ба сари он водӣ шавад, овози дӯзахиён шунавад, ки аз он чо бармеояд». Ман он чо шудам, аммо чизе нашунидам» [20, с. 64]. Ин ҳам далели он аст, ки Носири Хусрав назар ба нақлу ривоятҳо ба мушоҳидаи айни тавачҷуҳи бештар дорад, ки инро як унсури публитсистикаи иҷтимоӣ ва сиёсӣ метавон номид.

Хусусияти иқлими бисёр минтақаҳои Шому Фаластину Арабистон аз қадим саҳту хушк ва ба зиндагӣ номувофиқ буд. Аммо мардум бо заҳмат шароитро ба зиндагӣ ва рафоҳият мувофиқ гардонда буданд ва имрӯз ҳам чунин аст. Дар ин бора Носири Хусрав мушоҳидаҳояшро дақиқ овардааст: «дар ҳамаи сароҳо ҳавзҳои об бошад аз оби борон, ки он чо чуз оби борон нест ва ҳар кас оби боми худро гирад. Ва гармобаҳо ва ҳарчи бошад, ҳама аз оби борон бошад». Ҳатто нигоҳдории об дар ҳавзҳо ба тартиби муайян аст, он чун дар минтақаҳои мо беҳуда чорӣ намешавад ва ба зери замин намеравад, идома додааст: «ва ин ҳавзҳо, ки дар чомеъ аст, ҳаргиз муҳтоҷи иморат набошад, ки санги хора аст ва агар шаққе ё сӯроҳе буда бошад, чунон маҳкам кардаанд, ки ҳаргиз хароб нашавад... Ва сари ҳавзҳо чунон аст, ки чун танӯре ва сари чоҳе сангин сохтааст бар сари ҳар ҳавзе, то ҳеч чиз дар он наҷфтад. Ва оби он шаҳр аз ҳамаи обҳо хуштар аст ва поктар» [20, с. 70]. Медонем, ки дар ҳамаи шаҳрҳои қадимаи мо чун Самарқанду Бухорову Панҷакенту Хучанду Конибодом ва ғайра ҳавзҳо буданд ва ҳоло ҳам ҳастанд ва мардум аз он об меҳӯрданд. Аммо ҳавзҳои мо ба дараҷаи даркорӣ ҳифз намегаштанд, дар натиҷа гоҳ сабабгори пайдоиши бемориҳо дар шаҳри Бухоро шудаанд. Аммо ҳавзҳои Шому Фаластин ҳарчанд сарчашмашон оби борон будааст, покиза будаанд. Чунин ҳолат дар Фаластин низ мушоҳида шудааст: «Ва бад-ин деҳ чашмае аст, ки аз санг берун меояд обаке андак ва роҳе дур, чӯе бурида ва онро наздики деҳ берун оварда ва аз беруни деҳ ҳавзе сохтаанд сарпӯшида, он обро дар он ҳавз мегиранд, то талаф нашавад, то мардуми деҳ ва зоиронро кифоф (кофӣ) бошад» [20, с. 79]. Яъне, дар баъзе аз қисматҳои мамлақат ҳатто болои ҳавзҳоро пӯшида нигоҳ доштаанд, то талаф ва олуда нашавад.

Дар мавриди подшоҳони Миср Носири Хусрав аз ҳама хушбин аст ва он мамлақатро ҳамчун намунаи мамлақати обод, мардумонашро шод ва подшоҳонашро боадолат овардааст. Ҳатто вақте ки халифай Бағдод ал-Муъизз Лидин-ил-Лоҳ ба пойтахти он Қоҳира лашкар кашид ва он давлати ғайриисломиро ба тоат даровард, фармон дод, ки «ҳеч кас аз лашкари вай ба шаҳр дарнаравад ва ба хонаи кас фуруд наёяд» [20, с. 92]. Азбаски ба пойтахти онҳо надаромад, онро «Қоҳира» номид, яъне, «қаҳрқардашуда»; маконеро, ки дар берунтари шаҳр он чо фуруд омад ва дар он дашт шаҳре нав бунёд кард, онро «Миср» номид. Шаҳре бунёд кард, ки «назири он кам бошад... ва девори кӯшк аз санги тарошида сохтаанд, ки гӯй аз як пора санг тарошидаанд» [20, с. 93]. Дар хусуси вазир низ гуфтааст: «вазир шахсе бошад, ки

ба зухду вараъ ва амонату сидқ ва илму ақл аз ҳама мустасно бошад». Яъне, дар Миср ходимони давлат аз ҳама неъматҳо бениёз мебошанд ва ба мардум зулм намекунанд. Авом низ дар ин мамлакат ростқавлу амин ва дурусткоранд: «Аҳли бозори Миср ҳар чӣ фурушанд, рост гӯянд ва агар касе ба муштарӣ дурӯғ гӯяд, ўро бар уштуре нишонанд ва занге ба дасти ў диҳанд ва мунодӣ мекунад, ки: «Ман хилоф кардам, маломат мебинам ва ҳар кӣ дурӯғ гӯяд, сазои ў маломат бошад». Дар бозори он ҷо аз баққолу аттор ва пилавар ҳар чӣ фурушанд, бордони он аз худ бидиҳанд, агар зучоҷ бошад ва агар суфолу агар коғаз, филҷумла эҳтиёҷ набошад, ки харидор бордон бардорад» [20, с. 105]. Агар масъалаи мазкурро бо бозорҳои ҳамонвақтаи Хуросону Осиёи Миёна қиёс намоем, албатта, дар мо чунин набуд: дар мо бозор асосан ҷойи фиребгарону муғамбирон будааст. Тибқи мулоҳизаи С. Ҷонбобоев, «рисолати аслии «Сафарнома» на ташвиқу тарғиби сиёсиву мазҳаби алоҳида, балки равшангарӣ ва равшаннамоӣ аст, ба ибораи дигар – рисолати он донишсозӣ аст ва донишандӯзӣ дар заминаи фарҳанги сиёсати идораи ҷомеа ва давлат» [21, с. 19].

Албатта, Носири Хусрав танҳо мушоҳидакор ва ноқили бетараф нест, баъзан аз рӯи шароит ба кори дину мазҳаб низ шуғл варзидааст. Чунончи, ўро гоҳо подшоҳон ва мардуми ягон маҳал барои олим ва донишманд буданаш ба кори ташвиқ ва тадрис низ ҷалб кардаанд. Дар Айзоб, ки байни Миср ва халиҷ ҷой гирифтааст, «мардуми он ҷо он вақт, ки маро диданд, гуфтанд: «Моро хатибӣ мекун». Бо эшон музоика накардам ва дар он муддат хитобати эшон мекардам» [20, с. 119]. Маълум мешавад, дар ин мамлакат (Миср) олимони ва донишмандон эътибори баланд доштаанд. Масалан, хангоми душвории сафар яке аз тавонгарони мисрӣ ба Носири Хусрав кумаки молӣ кардааст: «Ва ин фасл бад-он навиштам, то хонандагон бидонанд, ки мардумро бар мардум эътимод аст ва қарам ҳар ҷой бошад ва ҷавонмардон ҳамеша будаанд ва бошанд» [20, с. 121]. Ҳамчунин, вақте ки вазири шаҳри Басра Носири Хусравро аз азоби роҳ ва қарз халос мекунад, ба ў миннатдорӣ изҳор намуда, таъкид менамояд, ки инсон бояд ҳамеша ба ояндаи нек умедвор бошад: «Ва ин фасл бад-он овардам, то мардум бидонанд, ки ба шиддате, ки аз рӯзгор пеш ояд, набояд нолид ва аз фазлу раҳмати Кирдугор ҷалла ҷалолуҳу ва амма наволуҳу ноумед набояд шуд, ки Ў таъоло, раҳим аст» [20, с. 149]. Ин андешаҳои ҷамъиятӣ ва сиёсии Носири Хусрав баёнгари онанд, ки бинои давлат аз қарам ва ҷавонмардии мардумон аст, чунин мардумон дар ҳама ҷойи дунё ёфт мешаванд ва ба ин сабаб аз дунё ва оянда ҳамеша изҳори умеду некӣ кардааст. Амири Ҷидда, ки Макка низ дар тобеияти ў будааст, дар ҳаққи донишманди бузург саховатмандӣ кард: «Он кадр боче, ки ба ман мерасид, аз ман муъоф дошт ва нахост, чунонки аз дарвоза мусаллам гузар кардам ва чизе ба Макка навишт, ки: «Ин марде донишманд аст, аз вай чизе нашоёд ситидан» [20, с. 121]. Хангоми гузар аз биёбони Арабистон, ки ҷаҳор моҳ кашол ёфт, Носири Хусрав уқубати зиёд кашид. Дар байни яке аз қабिलाҳои араб, ки аз илму фарҳанг дур монда буд ва ба намоз ҳатто бо силоҳ меомаданд, дониши ў кор дод, ба вай наққошии меҳроби масҷидро супориш доданд ва аз ин кор сад ман хурмо ба донишманд расид, зеро, ҷӣ тавре ки дар боло зикр шуд, дар ин ҷо «дар он ҷаҳор моҳ ҳаргиз панҷ ман гандум ба як ҷо надидам». Илова кардааст, ки: «Пас аз он арабон китобҳои ман ба шутур ниҳоданд ва бародарамро бар шутур нишонданд ва ман пиёда бирафтам» [20, с. 141]. Ақнун худ қазоват кунед, азоби роҳ ва мардонагӣ иродаи мустаҳками Носири Хусравро, ки чунин сафари пурхатар ва пуртаҳлуқаро интиҳоб кардааст.

Ниҳоят, ҳақиқатнигории хешро Носири Хусрав бо ин суханон ҷамъбаст намудааст, ки: «Ва ин саргузашт он чи дида будам, ба ростӣ шарҳ додам ва баъзе, ки ба ривоятҳо шунидам, агар дар он ҷо хилофе бошад, хонандагон аз ин заъф надонанд ва муоҳазату нақӯҳиш накунанд» [20, с. 161].

Шоири шинохта Абулқосим Лоҳутӣ дар як навиштааш дар «Адабиёти тоҷик» (соли 1934), дар бораи назари одамони омӣ ба кори иҷтимоӣ ва тарғиботӣ, ки инсонро ба ҳар доми бало афтонданаш мумкин аст, аз забони Носири Хусрав овардааст, ки онро мо дар «Сафарнома»-и Носири Хусрав вонахӯрдем, маълум нест, ки устод Лоҳутӣ онро аз кучо гирифтааст, аммо ҳақиқати он аз эҳтимол дур нест: «Шоир ва донишманд Носири Хусрав чунин як саргузашти фоҷиавии худашро нақл мекунад: Гузори ў дар айёми дарбадарӣ ба

шаҳри Нишопур меафтад ва азбаски кафшҳояш аз оворагардӣ бисёр пора шуда будааст, онҳоро барои дӯхтан ба пинадӯзе медахад. Ногоҳ дар шаҳр ғавғое бармехезад. Пинадӯз дирафш ба даст ба сӯи ғавғо медавад. Пас аз соате вай бо дирафши хунолуд бармегардад. Шоир мепурсад:

– Дар он чо чӣ воқеа будааст?

– Ба шаҳри мо шогирди он шоири бедина лаънатӣ омадааст, ҳатто номи он кофирро ба забон овардан намехоҳам!

– Бо ҳамаи ин, вай шогирди кӣ будааст?

– Шогирди он Носири Хисрави лаънатӣ. Муъминҳо ўро зада-зада пора карданд. Ман фурсате ёфта, фақат дирафшамро тавонистам ба хунаш тар кунам... ин ҳам савоб аст, ҳамин тавр нест?

– Албатта, – мегӯяд Носири Хусрав ва арақи сард бар танаш нишаста буд: «Модом, ки бо шогирдам чунин муомила мекунам, худамро бинанд, чӣ хоҳанд кард?» Пас, ў аз чояш чахида, фарёд мекашад: «Не. Ман дар ин шаҳри нопок, ки шогирдони он кофири палид омаду рафт доранд, истодан намехоҳам!» – ва кафшҳояшро дар дасти пинадӯзи ҳайрон гузошта, рӯ ба гурез мениҳад» [12, с. 104-105].

Бояд қайд кард, ки танҳо хусусиятҳои услуби публицистӣ дар осори Носири Хусрав дида намешавад, балки дар ин давра, асрҳои миёна ва баъдан асарҳои зиёди насри эҷодгариданд, ки дар онҳо далоили арком ва воқеаҳои иҷтимоӣ мавқеи меҳварӣ доранд. Аз ҷумла, асарҳои алоҳидаи насрии Абуалӣ Ибни Сино, Убайди Зоконӣ, Низомулмулк, Кошифӣ, Мирхонд, Унсурӯлмаолии Кайковус, Саъдии Шерозӣ, Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, Аҳмади Дониш ва ғайраро номбар кардан мумкин аст. Аммо дар ин байн асари зикршудаи Носири Хусрав, ки дар жанри саёҳатнома навишта шудааст, тамоми махсусиятҳои услуби публицистӣ, аз ҷумла, публицистикаи сиёсиро фаро гирифтааст. Хушбахтона, осори мазкур ба забони тоҷикӣ форсӣ навишта шуда, боиси ифтихори ҳар тоҷикистонӣ мебошад. Дар ин маврид муҳаққиқ А. Девонақулов бори аввал ба забони модарии тоҷикӣ навиштани баъзе осори илмию фалсафии мутафаккирони асримиёнагии тоҷикро таърифу тавсиф намуда, онро «баҳри навишти минбаъдаи осори илмии тоҷикӣ пойдеворе» номида, дуруст таъкид намудааст: «Дар ин самт мавқеи Носири Хисрави Қубодиёнӣ ба таври махсусе чилвагар мешавад» [8, с. 5].

#### Адабиёт:

1. Абдуллаев, М. Таджикская публицистика и национальная идентичность / М. Абдуллаев. – Душанбе, 2014. – 310 с.
2. Абуалӣ ибни Сино. Ан-Наҷот. Ал-Қоҳира / Абуалӣ ибни Сино. – Техрон, 1337 х. – 304 с.
3. Айнӣ, С. Ёддоштҳо / С. Айнӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. – 680 с.
4. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав) / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.
5. Баҳор, М. Сабкшиносӣ / М. Баҳор. – Сабкшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 с.
6. Белинский, В. Г. Русская литература в 1845 г. / В. Г. Белинский // Полн. собр. соч. в тринадцати томах, т. 10. – М.: АН СССР, 1956. – 482 стр.
7. Гафуров, Б. Г. Таджики / Б. Г. Гафуров. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 378 стр.
8. Девонақулов, А. Носири Хисрави Қубодиёнӣ / А. Девонақулов // Носири Хусрав. – Куллийёт. Ҷ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1991. – Саҳ. 5-22.
9. Диноршоев, М. Афрӯзандаи нури хирад ва афшонандаи тухми маърифат / М. Диноршоев // Абуалӣ ибни Сино. Осор. Ҷ. 1. – Душанбе: АМИТ, 2005. – с. 6-154.
10. Дониш, А. Наводир-ул-вақоъ / А. Дониш. – Душанбе: Дониш, 2017. – 462 с.
11. Зарринқӯб, А. Нақди адабӣ / А. Зарринқӯб. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 712 с.

12. Лохутӣ, А. Адабиёти тоҷик / А. Лохутӣ // Куллиёт. Ҷ. 7. – Душанбе: Дониш, 2019. – 512 с.
13. Муродов, М. Аз замон то замон / М. Муродов. – Душанбе: Шучоиён, 2010. – 248 с.
14. Мусулмониён, Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 334 с.
15. Низомулмулк. Сиёсатнома / Низомулмулк. – Душанбе: Адиб, 1989. – 200 с.
16. Прохоров Е. П. Публицист и действительность / Е. П. Прохоров. – М., 1973. – 317 стр.
17. Саъдуллоев, А. Хосияти адабиёт / А. Саъдуллоев. – Душанбе: Адиб, 2000. – 256 с.
18. Усмонов, И. Журналистика. Ҷ. 4. / И. Усмонов. – Душанбе, 2011. – 447 с.
19. Ученова, В. Публицистика и политика, 2-е изд / В. В. Ученова. – М.: Политиздат, 1979. – 213 стр.
20. Хусрав, Н. Сафарнома (Баргардон, сарсухан ва тавзеҳоти Суннатулло Ҷонбобоев) / Н. Хусрав. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 284 с.
21. Ҷонбобоев, С. Сафари Ҳаким Носири Хусрав ба шаҳрҳои адлу адн / С. Ҷонбобоев // Носири Хусрав. Сафарнома (Баргардон, сарсухан ва тавзеҳоти Суннатулло Ҷонбобоев). – Душанбе: Бухоро, 2014. – с. 5-38.
22. Шакурӣ, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Шакурӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 456 с.

### **ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОИШИ ПУБЛИТСИСТИКАИ СИЁСӢ ДАР АДАБИЁТИ ТОҶИК (дар мисоли “Сафарнома”-и Носири Хусрав)**

Аз омӯзишу таҳқиқи осори бадеӣ ва илмии нависандагони адабиёти классикӣ муносири тоҷик маълум мегардад, ки публитсистикаи имрӯзаи тоҷик дар заминаи хушкӯ ҳолӣ ба вучуд наомадааст ва намунаҳои аввалини он, хусусан, публитсистикаи сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба ҳаракати маорифпарварӣ дар асри XIX ҳамбаста буда, сипас, солҳои бистуми асри XX рушду такомул ёфтааст. Аммо муҳаққиқон бар он назаранд, ки нишонаҳои аввалини аҳанги публитсистӣ дар адабиёти классикӣ тоҷик, хусусан, осори навишторӣ даврони Сосонӣ аз зумраи эҷоди публитсистӣ ба ҳисоб мераванд. Нависандагони тоҷик дар асарҳои гуногуни худ дар мавриди рӯйдодҳои таърихӣ ва вазъи иҷтимоӣ андешаву мулоҳизаҳои худро баён кардаанд, ки маҳз ин порчаву қисматҳои осори онҳо метавонад намунаҳои аввалини иҷтимоӣ-ғароӣ ва заминаи пайдоиши публитсистика дар адабиёти тоҷик бошад. Чунин намунаҳоро дар асарҳои бисёре аз шоиру нависандагони асрҳои XI-XIX-и тоҷик, аз ҷумла, Носири Хусрав, Убайди Зоконӣ, Низомулмулк, Аҳмади Дониш ва ғайра метавон мушоҳида кард.

Носири Хусрави Кубодиёнӣ (солҳои 1004-1088) яке аз донишмандони ангуштшуморест, ки осори илмӣ бадеӣ, ақидаҳои маорифпарварӣ ва инсонгароӣ ба ӯ дар тамоми ҷаҳони Шарқу Ғарб мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар мавриди баёни ҳақиқати иҷтимоӣ ва ҳатто афкори сиёсии худ дар асарҳои насрӣ ва ашъори хеш бочуръатона рафтор кардааст. Бо ин хусусият, осори Носири Хусрав аз адибони классикӣ тоҷикро фарқ қилли дорад.

Носири Хусрав асарҳои зиёди насрӣ навиштааст, ки дар онҳо ба ин ё он андоза оҳангҳои публитсистӣ мушоҳида мешаванд. Аммо дар асари муҳимми ӯ – «Сафарнома», ки ба забони тоҷикӣ таълиф шудааст, андешаҳои иҷтимоӣ шоир бештар ва равшантар инъикос ёфтаанд. «Сафарнома» яке аз асарҳои муҳимтарини мутафаккир ба ҳисоб рафта, ба забонҳои зиёд тарҷума шудааст ва сафари ҳафтсолаи Носири Хусрав ба Шому Мисру Араб дар солҳои 437-444 х. тасвир ёфтааст.

Яке аз масъалаҳои муҳимме, ки дар мавриди сиёсат ва ҷомеа мутафаккири тоҷик ба он тавачҷӯ кардааст, шаҳри адлу амн аст. Ин масъала дар «Сафарнома»-и Носири Хусрав ба таври барҷаста ва бо намунаҳо шарҳу баён ёфтааст. Вобаста ба ин, Носири Хусрав ғояи

муҳимми сиёсиеро баррасӣ намудааст, ки он зуҳури амалии адолат дар низоми идории шаҳрҳои Адл ва Амн мебошад. Дар мавриди пешниҳоди шаҳрҳои Адлу Амн Носири Хусрав аз файласуфони тоҷик, чун Абуалӣ ибни Сино, Форобӣ, Низомулмулк, Абуҳомиди Ғаззолӣ ва шоирони классики дostonсаро илҳом гирифта, аз пешниҳодҳои назариявии онҳо ба амалия гузаштааст ва шаҳр (мамлакат)-и боадолатро дар мисоли аёнӣ нишон додааст. Аз ин ҷиҳат, ӯ аз намунаи риояи адолат дар шаҳрҳои афсонавӣ ва ривоятӣ як қадам пеш гузоштааст.

Дар «Сафарнома» Носири Хусрав зимни тасвири воқеоти сафар ва мушоҳидаҳои ҷолиб ва хонданӣ, амалияи иҷтимоӣ, ҷустуҷӯи идеал ва модели иҷтимоӣ ба мушоҳида мерасад. Нависанда ба масъалаҳои диққат додааст, ки барои инсоният ҳаётан заруранд, чун фарҳанги меъморӣ ва биносозӣ, зироаткорӣ, ободонӣ, обёрӣ, интиҳоби масолеҳи сохтмонӣ дигар дастовардҳои ҳунарий ва техника. Дар бораи сарварӣ, давлатдорӣ, сиёсати одилонаи андоз, молия, қарз, сиёсати таъмини маоши хидматчиён аз тарафи давлат мушоҳидаву хулосаҳои муҳимро ироа кардааст, ки чунин афкор минбаъд дар навиштаҳои маорифпарварони асрҳои XIX-XX-и тоҷик идома ёфтаанд.

Ҳақиқатнигории Носири Хусрав дар «Сафарнома» намунаи беҳтарини мавқеи беғаразона, дурӣ аз ифротгароӣ ва сиёсати маҳдуди мазҳабӣ буда, барои ҷомеаи имрӯза, ки аксар вақт он ба таассуб ва ифрот роҳ дода мешавад, муҳим арзёбӣ мегардад. Бинобар ин, омӯхтанро барои ҳамеша дар зиндагонӣ муҳим ҳисобидааст.

Бояд қайд кард, ки хусусиятҳои услуби публицистӣ танҳо дар осори Носири Хусрав дида намешавад, балки дар ин давра, асрҳои миёна ва баъдан асарҳои зиёди насрӣ эҷод гардиданд, ки дар онҳо далоили арком ва воқеаҳои иҷтимоӣ мавқеи меҳварӣ доранд. Аз ҷумла, асарҳои алоҳидаи насрии Абуалӣ Ибни Сино, Убайди Зоконӣ, Низомулмулк, Кошифӣ, Мирхонд, Унсурулмаолии Кайковус, Саъдии Шерозӣ, Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, Аҳмади Дониш ва ғайраро номбар кардан мумкин аст. Аммо дар ин байн асари зикршудаи Носири Хусрав, ки дар жанри саёҳатнома навишта шудааст, тамоми махсусиятҳои услуби публицистӣ, аз ҷумла, публицистикаи сиёсиро фаро гирифтааст. Хушбахтона, осори мазкур ба забони тоҷикӣ форсӣ навишта шуда, боиси ифтихори ҳар тоҷикистонӣ мебошад.

Мақолаи мазкур кушиши нахустин дар самти мавриди пажӯҳиш қарор додани заминаҳои пайдоиши публицистикаи сиёсӣ дар адабиёти тоҷик мебошад. Ин мақола Заминаҳои пайдоиши публицистикаи сиёсӣ дар адабиёти тоҷик (дар мисоли “Сафарнома”-и Носири Хусрав) ном дошта, дар асоси “Сафарнома”-и Носири Хусрав ва дигар муҳаққиқони осори мутафаккир таҳия шудааст.

**Калидвожаҳо:** сиёсат, публицистика, хувият, тоҷик, Сафарнома, Хусрав, Миср, султон, шаҳр, худшиносӣ, таърих, эҷод, наср, назм, саёҳатнома, ҳикоя.

## **ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ В ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (на примере «Сафарнаме» Носира Хусрава)**

Согласно исследованию и общего изучения художественного и научного творчества писателей классической и современной таджикской литературы можно сделать вывод о том, что сегодняшняя таджикская журналистика возникла не в вакууме, а ее первые примеры, особенно политической и социальной публицистики, были связаны с просветительским движением, которое началось в IX веке, развивалось и совершенствовалось вплоть до 20-х годов XX века. Однако исследователи полагают, что первыми признаками публицистического тона в таджикской классической литературе, особенно в произведениях сасанидской эпохи, считаются публицистические произведения. Таджикские писатели в своих различных произведениях выразили свои мысли и мнения об исторических событиях и социальной ситуации, и именно эти части и части их произведений могут стать первыми образцами социализма и основой возникновения публицистики в таджикской литературе. Подобные примеры можно наблюдать в творчестве многих таджикских поэтов и писателей



XI-XIX веков, в том числе Насира Хусрава, Убайда Закани, Низамулмулька, Ахмади Дониша и др.

Насир Хусрави Кубадиани (1004-1088) – один из немногих ученых, чьи научные и художественные труды, образовательные и гуманитарные идеи изучались и исследовались во всем восточном и западном мире. Что касается выражения социальной правды и даже своего политического мнения в его прозаических произведениях и стихах, то он вел себя достаточно смело. Этой особенностью совершенно отличаются произведения Насира Хусрава от классических произведений таджикских и персидских писателей.

Насир Хусрав написал множество прозаических произведений, в которых в той или иной степени можно наблюдать публицистический тон. Но в его важном произведении – «Сафарнома», написанном на таджикском языке, все яснее отражаются социальные мысли поэта. «Сафарнома» считается одним из важнейших произведений мыслителя и переведено на многие языки мира.

Одним из важных вопросов, которому уделял внимание таджикский мыслитель, с точки зрения политики и общества, является создание города справедливости и безопасности. Этот вопрос подробно и с примерами объяснен также в произведении «Сафарнома». В нем Насир Хусрав обсудил важную политическую идею, которая является практическим проявлением справедливости в административной системе городов Адл и Амн. Что касается выбора именно городов Адл и Амн, то тут Насир Хусров был вдохновлен рассказами о них таджикскими философами, такими как Абу Али ибн Сино, Фараби, Низамулмульк, Абу Хамид Газзали, а также поэтами-классиками той эпохи, и перешел от своих теоретических предложений к практике, продемонстрировав справедливый подход на конкретном примере. В этом отношении он на шаг впереди примера правосудия в вымышленных городах.

В «Сафарноме» Насира Хусрава можно увидеть интересные наблюдения и описания событий путешествия, а также, социальную практику, поиск идеала социальной модели. Писатель уделил внимание таким жизненно важным для человечества вопросам, как культура архитектуры и строительства, сельское хозяйство, озеленение, ирригация, подбор строительных материалов и другие художественные и технические достижения. Он сделал важные наблюдения и выводы о лидерстве, государственности, справедливой налоговой политике, финансах, кредите, политике обеспечения жалованьем служащих со стороны государства. Подобные мнения получили продолжение в трудах таджикских просветителей XIX-XX веков.

Правдивость Насира Хусрава в «Сафарноме» является лучшим примером беспристрастной позиции, дистанцированности от экстремизма и ограниченной религиозной политики и считается важной для сегодняшнего общества, которое часто предается фанатизму и экстремизму. Поэтому обучение всегда считается важным в жизни.

Следует отметить, что особенности публицистического стиля проявляются не только в творчестве Насира Хусрава, но и в этот период, в средние века и позже были созданы многие прозаические произведения, в которых центральное место занимают факты и цифры, социальные события (позиция). В частности, можно упомянуть прозаические произведения Абу Али Ибн Сино, Убайда Закани, Низамулмулька, Кашифи, Мирхонда, Унсурулмаоли Кайковуса, Саади Ширази, Зайниддина Махмуда Васифи, Ахмада Дониша и др. Однако, между тем, упомянутое произведение Насира Хусрава, написанное в жанре травелога, охватывает все особенности публицистического стиля, в том числе и политической публицистики. К счастью, это произведение написано на таджикско-персидском языке и является предметом гордости каждого таджика.

Данная статья является первой попыткой исследования основ политической журналистики в таджикской литературе. Данная статья называется «Предпосылки возникновения политической журналистики в таджикской литературе» (на примере произведения «Сафарнома» Насира Хусрава) и разработана на основе произведения «Сафарнома» Насира Хусрава и других исследователей.

**Ключевые слова:** политика, публицистика, идентичность, таджик, путешествие, Хусрав, Египет, султан, город, самопознание, история, творчество, проза, поэзия, травелог, рассказ.

### **PREREQUISITES FOR THE EMERGENCE OF POLITICAL JOURNALISM IN TAJIK LITERATURE (using the example of “Safarnama” by Nasir Khusraw)**

According to the research and general study of the artistic and scientific creativity of writers of classical and modern Tajik literature, it can be concluded that today's Tajik publicism did not arise in a vacuum, and its first examples, especially political and social publicism, were associated with the educational movement, which began in the 9th century, developed and improved until the 20s of the 20th century. However, researchers believe that publicistic works are considered the first signs of a publicistic tone in Tajik classical literature, especially in the works of the Sasanian era. Tajik writers, in their various works, expressed their thoughts and opinions about historical events and the social situation, and it is these parts and parts of their works that can become the first examples of socialism and the basis for the emergence of publicism in Tajik literature. Similar examples can be observed in the works of many Tajik poets and writers of the 11th-19th centuries, including Nasir Khusrav, Ubaid Zakoni, Nizamulmulk, Ahmadi Donish and others.

Nasir Khusravi Qubadiani (1004-1088) is one of the few scientists whose scientific and artistic works, educational and humanitarian ideas were studied and researched throughout the Eastern and Western world. As for expressing social truth and even his political opinion in his prose works and poetry, he behaved quite boldly. This feature completely distinguishes the works of Nasir Khusrav from the classical works of Tajik and Persian writers.

Nasir Khusrav wrote many prose works in which publicistic tones can be observed to one degree or another. But his important work, “Safarnoma,” written in Tajik, reflects the poet's social thoughts more and more clearly. “Safarnama” is considered one of the most important works of the thinker and has been translated into many languages of the world.

One of the important issues that the Tajik thinker paid attention to, from the point of view of politics and society, is the creation of a city of justice and security. This question is also explained in detail and with examples in the work “Safarnama”. In it, Nasir Khusrav discussed an important political idea, which is a practical manifestation of justice in the administrative system of the cities of Adl and Amn. As for the choice of the cities of Adl and Amn, Nasir Khusrov was inspired by stories about them by Tajik philosophers such as Abu Ali ibn Sino, Farabi, Nizamulmulk, Abu Hamid Gazzali, as well as classical poets of that era, and moved from his theoretical proposals for practice, demonstrating a fair approach using a specific example. In this respect, he is one step ahead of the example of justice in fictional and legendary cities.

In “Safarnoma” by Nasir Khusrav one can see interesting and readable observations and descriptions of travel events, as well as social practice, the search for the ideal of a social model. The writer paid attention to such vitally important issues for humanity as the culture of architecture and construction, agriculture, landscaping, irrigation, selection of building materials and other artistic and technical achievements. He made important observations and conclusions about leadership, statehood, fair tax policies, finance, credit, and government salary policies for employees. Similar opinions were continued in the works of Tajik educators of the 19th-20th centuries.

Nasir Khosrov's truthfulness in Safarnoma is the best example of an impartial stance, distance from extremism and limited religious politics and is considered important for today's society, which often indulges in fanaticism and extremism. Therefore, learning is always considered important in life.

It should be noted that the features of the publicistic style are manifested not only in the work of Nasir Khosrov, but also during this period, in the Middle Ages and later, many prose works were created in which facts and figures, social events (position) occupy a central place. In particular, we can mention the prose works of Abu Ali Ibn Sino, Ubaid Zakani, Nizamulmulk,

Kashifi, Mirkhond, Unsurulmaoli Kaykovus, Saadi Shirazi, Zainiddin Mahmud Wasifi, Ahmad Donish and others. However, meanwhile, the mentioned work of Nasir Khusraw, written in the genre of travelogue, covers all the features of journalistic style, including political publicism. Fortunately, this work is written in Tajik-Persian and is a source of pride for every Tajik.

This article is the first attempt to study the foundations of political publicism in Tajik literature. This article is called "Prerequisites for the emergence of political publicism in Tajik literature" (using the example of the work "Safarnoma" by Nasir Khusraw) and was developed on the basis of the work "Safarnoma" by Nasir Khusraw and other researchers of the thinker's work.

**Key words:** politics, journalism, identity, Tajik, Travel, Khosrow, Egypt, Sultan, city, self-knowledge, history, creativity, prose, poetry, travelogue, story.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Сафарзода Эхсон – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, устои кафедраи журналистикаи байналхалқии факултети журналистика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 946-40-40-40. **E-mail:** [ehson.89@mail.ru](mailto:ehson.89@mail.ru)

**Сведения об авторе:** Сафарзода Эхсон - Таджикский национальный университет, преподаватель кафедры международной журналистики факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Тел.:** (+992) 946-40-40-40. **E-mail:** [ehson.89@mail.ru](mailto:ehson.89@mail.ru)

**Information about the author:** Safarzoda Ehson - Tajik National University, lecturer at the department of international journalism of the faculty of journalism. Address: 734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, 17 Rudaki Ave. **Tel.:** (+992) 946-40-40-40. **E-mail:** [ehson.89@mail.ru](mailto:ehson.89@mail.ru)

**УДК: 001. 32. (092):008(575.3)**

## **БОБОДЖАН ГАФУРОВ И РАЗВИТИЕ КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ (40-70 ГГ. XX ВЕКА)**

Рахимов А.А., к.ф.н., доцент. Абдубасиров А.А. к.и.н.

Межгосударственное образовательное учреждение высшего образования  
«Российско-Таджикский (Славянский) университет»

Б. Гафуров со второй половины 30-х по 40-е годы работал инструктором ЦК КП(б) Таджикистана по печати, заместителем заведующего отделом пропаганды ЦК и заведующим культпросвет сектором. В этот период он писал о деятельности данных учреждений, поднимал важнейшие вопросы, касавшиеся материально-технического обеспечения, строительства зданий культурно-просветительских объектов, подготовки кадров. Б. Гафуров на этих должностях всегда настаивал на скорейшей агитационно-массовой работе среди сельского населения, обеспечении библиотек литературой, качественном обслуживании читателей, развитии музейного дела, улучшении проведения мероприятий в клубных учреждениях и организации участников художественной самодеятельности. Свидетельством этого являются различные постановления, которые специально были приняты относительно деятельности названных учреждений.

Еще в 1930 году было принято Постановление ЦК КП(б) Таджикистана, обязывавшее все культурно-просветительские учреждения усилить просветительную и агитационно-массовую работу среди сельского населения. Это постановление оказало значительное влияние на рост сети культурно-просветительских учреждений на селе, в том числе и сети библиотек. К 1931 году в колхозах республики было создано 19 изб-читален, создавалась сеть городских библиотек. Наряду с массовыми сельскими и городскими библиотеками начинали создаваться специализированные библиотеки при научно-исследовательских институтах, других организациях и учреждениях. Партия неустанно придавала исключительное значение подрастающему поколению. В этом деле

огромную роль играли культурно-просветительские учреждения, сеть которых в Таджикистане за годы Советской власти охватила все города, районные центры, рабочие поселки и колхозные селения.

II Съезд КП(б) Таджикской ССР обязал ЦИК республики, чтобы к 1934-1935 годам в столице создать Центральный государственный музей. С этой целью, - отмечают исследователи, - 1 мая 1934 года была открыта малая выставка материалов научно-исторического кабинета Народного Комиссариата образования Таджикской ССР. В последующие годы работники музея проделали огромную изыскательную работу, в результате чего было собрано большое количество музейных экспонатов. Для пополнения фондов экспонатами большую помощь оказывали научные учреждения Москвы, Ленинграда, Сталинабада и Ташкента. Кроме того, для создания музея из Ленинграда в Сталинабад были направлены экспонаты выставок конференции АН СССР, посвященной изучению производительных сил Таджикской ССР [3, с. 59-60].

Война вызвала повышенный интерес населения к внутреннему и международному положению страны, событиям на фронте. Возрос спрос на газеты, книги, новые кинофильмы и театральные постановки, отражавшие текущие события на войне и в тылу. Поэтому, несмотря на трудности военного времени, сеть культурно-просветительских учреждений не сокращалась, а напротив выросла. В 1942 году в Таджикистане работало более 200 клубов, 500 красных чайхан-читален, 560 библиотек, 70 красных уголков, 3 музея, 17 республиканских, областных и районных театров [11, с. 239].

Несмотря на неизбежные трудности, которые переживала вся страна в период Великой Отечественной войны и в первые послевоенные годы, коммунистическая партия и советское правительство не переставали заботиться о дальнейшем развитии культуры народов советской страны. Ассигнование на социально-культурные мероприятия по бюджету Таджикской ССР на 1945 год составляли 370,4 млн. рублей, из них 263 млн. рублей – на народное образование. Это составляло 40 процентов всего бюджета республики. Всего к 1950 году в Таджикистане имелись 971 домов культуры и клубов, 18 парков культуры и отдыха, 4 историко-краеведческих музея, 1337 чайхан-читален, что по сравнению с 1940 годом в два раза больше, а библиотек – в 4 раза [8, с. 180].

Согласно исследованию И.М. Скоробогатова, в Таджикистане функционировали: республиканская библиотека им. Фирдоуси, 14 областных и городских, 67 районных, 104 сельских, 7 детских и 466 колхозных библиотек, 113 библиотек предприятий и учреждений, 437 библиотек учебных заведений, в фондах которых насчитывалось свыше 2 миллионов книг [8, с. 180].

С целью улучшения руководства этих учреждений, по инициативе второго секретаря ЦК КП(б) Таджикистана Б.Г. Гафурова в ноябре 1945 года в республике был организован «Комитет по делам культурно-просветительских учреждений при Совета министров Таджикской ССР, а на местах – областные, городские и районные отделы культуры. Комитетом были разработаны новые положения о клубах, избах-читальнях, библиотеках, разосланы методические указания по организации культпросвет работы [12, с. 61].

Библиотеки как идеологические учреждения всегда были в поле зрения руководства республики. В послевоенные годы для улучшения их работы проводилось много мероприятий. Так, по словам исследователя З.М. Шевченко, с 29 по 30 апреля 1946 года в городе Сталинабаде было проведено Первое совещание библиотечных работников республики. Участники совещания обменялись опытом работы и наметили пути более действенного библиотечного обслуживания населения. В нем участвовали библиотеки всех систем и ведомств, были подведены итоги соревнования и определены лучшие библиотеки [12, с. 62].

В Таджикистане в послевоенный период при планировании культурно-массовой работы учитывались особенности жизни и быта населения, национальные традиции. Например, чайханы были и до революции как единственное место культурного отдыха

дежкан и ремесленников, и до войны они были любимым местом общения людей. Однако и после войны они не утратили своей популярности. Поэтому на состоявшемся в мае 1946 года республиканском совещании работников культурно-просветительских учреждений особое внимание было уделено развитию чайхан, особенно в сельской местности. В конце 40-х годов в Таджикистане в сети культурно-просветительских учреждений чайхан было больше всего. Так, в республике насчитывалось 937 домов культуры и клубов, 1180 библиотек, 4 музея и 1320 чайхан [2, с. 299]. А перед войной (в 1940 г.) красных чайхан в Таджикистане функционировало около 600 [13, с. 155]. В красных чайханах, получивших это название после революции, когда они перешли в распоряжение органов советской власти, проводились чтение газет, вечера, беседы по вопросам внутренней и внешней политики советского государства, экономического, хозяйственного и культурного строительства.

Уже в первые дни пребывания Б. Гафурова в должности первого секретаря ЦК КП(б) Таджикистана ощущалось его влияние на развитие сфер культуры и искусства. Это подтверждает ряд партийно-правительственных документов, принятых в те годы, в том числе «Закон о пятилетнем плане восстановления и развития народного хозяйства Таджикской ССР на 1946-1950 годы» [1, с. 25]. Наряду с задачами подъема промышленности и сельского хозяйства были намечены перспективы развития культуры таджикского народа. Данный план тогда предусматривал увеличение сети культурно-просветительских учреждений, на которые были возложены важнейшие задачи культурного строительства в Таджикистане в послевоенный период. Главными задачами являлись: восстановление материальной базы данных учреждений, обеспечение высококвалифицированными кадрами и расширение сети культурно-просветительских учреждений в районах и селах.

Можно согласиться с мнением З.М. Шевченко о том, что «среди работников библиотек и других культурно-просветительских учреждений развернулось соцсоревнование за лучшую организацию работы и обслуживание населения» [12, с. 62-63]. Этому во многом способствовало Постановление Совета министров Таджикской ССР и ЦК КП(б) Таджикистана «О мероприятиях по стимулированию социалистического соревнования между областями по культурно-просветительской работе», принятое в мае 1946 года. Подводя итоги соцсоревнования за 1946 года Совет министров Таджикской ССР и ЦК КП(б) Таджикистана присудили переходящее красное знамя и денежную премию в сумме 13 тыс. рублей Курган-Тюбинской области [12, с. 62-63].

Несмотря на неизбежные трудности, которые в первые послевоенные годы переживала вся страна, партийная организация и правительство Таджикистана проявляли большую заботу о дальнейшем развитии сети культурно-просветительских учреждений.

В дальнейшем в развитии красных чайхан, читален большую роль сыграло Республиканское совещание работников культурно-просветительских учреждений, состоявшееся в мае 1946 года. На нем рассмотрели и обсудили вопрос о расширении сети культурно-просветительских учреждений и перестройке их работы в связи с переходом к мирному строительству. В частности, были намечены меры по оживлению деятельности красных чайхан и участию в них общественных организаций, прежде всего комсомола. После трудового дня колхозники охотно шли в красные чайханы, чтобы послушать радио, новости, почитать свежие газеты и журналы. Под руководством партийных организаций, чайханы-читальни Сталинабадского, Орджоникидзебадского, Кулябского, Кокташского, Ленинабадского, Курган-Тюбинского, Канибадамского и др. районов организовали сотни лекций, докладов и бесед на политические и производственные темы. Таким образом, за четыре послевоенных года только колхозами было построено 336 чайхан-читален. И позже, в 50-х годах красные чайханы-читальни оставались наиболее массовыми и популярными очагами культурно-просветительской работы сельского населения [4, с. 92].

В республике в послевоенный период существовали более важные проблемы, чем культура, но Б. Гафуров эту область также считал важным идеологическим очагом.

Свидетельством этому служат неоднократные рассмотрения проблем культуры на заседаниях и пленумах ЦК КП(б) Таджикистана, Постановлениях Совета министров республики и других документах ЦК КП(б) Таджикистана и Совета министров республики, которые проявляли постоянную заботу о развитии культурно-просветительских учреждений.

Как отмечает исследователь С. Мухидинов, 11 марта 1946 года было принято постановление, которым предусматривалось освободить все помещения культурно-просветительских учреждений, занятых не по назначению. Затем 23 января 1947 года СНК Таджикской ССР принял постановление «О мерах по укреплению районных и сельских библиотек», которым наметил конкретные задачи по улучшению библиотечной работы. 1 марта 1948 года Комитет по делам культурно-просветительских учреждений издал приказ «Об упорядочении снабжения литературой библиотек республики». Все эти постановления были направлены на дальнейшее развитие сети культурно-просветительских учреждений, улучшение их материальной базы, увеличение книгами фондов и улучшение их состава, повышение идейного уровня всей культурно-массовой работы [4, с. 92-93].

Как известно, Б. Гафуров был всесторонне образованным человеком. К нему обращались по многим вопросам, в том числе, казалось бы, и незначительным, но на самом деле важным. Так, в архиве имеется письмо академика А.А. Семёнова, написанное Б. Гафурову. Автор, выражая сердечную благодарность за радушное гостеприимство и внимание во время его пребывания в прелестном Сталинабаде, отметил благополучное возвращение в Ташкент, написав: «Видел работу Е.К. Бетгера по библиографии Таджикистана, довольно подробно ознакомился с нею. У него она всего вышло 400 страниц, на них помещено перечисление 1787 названий разных трудов, все с краткими аннотациями, причем для трудов на иностранных языках – аннотации были подробные. Ко всему приложены отличные указатели. Вообще работа очень хорошая и важная, если ее напечатать, получился бы превосходный вклад в науку, тем более что, насколько мне известно, ни по одной из местных республик такая библиография пока в свет не вышла. Надеюсь, что, если Вам потребуется какая-либо моя научная помощь, Вы уведомите меня по линии Тадж. ФАН. Я постараюсь это исполнить для Таджикистана. Крепко жму Вашу руку. Семёнов.19/V.1946г.» [16, л. 1-2]. К сожалению, мы не знаем, каков был ответ Гафурова на это письмо, но точно можем сказать, что спустя три года Гафуров просил Семенова переехать в Душанбе и возглавить Институт истории, этнологии и этнографии Таджикской Академии наук. Семенов должен был формировать штат института, в Таджикистане специалистов не было.

Б. Гафурова также интересовала «Библиография животного мира Таджикистана», которую составили в Библиотеке АН СССР. С этой целью 15 марта 1948 г. по вопросу о работе над библиографией Таджикистана Б. Гафуров обратился в Библиотеку АН СССР. 14 апреля 1949г. на имя Секретаря ЦК КП(б) Таджикистана Б.Г. Гафурова поступило письмо от директора и учёного секретаря Библиотеки АН ССР со следующим содержанием: «1. Работа над составлением библиографии животного мира Таджикистана прервалась в 1941г. одновременно с началом войны. В настоящее время эта работа, выполнявшаяся 8 лет тому назад, требует тщательного пересмотра и дополнительного включения в нее новейшей литературы, вышедшей 1940-1949 годах. Между тем, Библиотека Академии наук СССР перегружена большими восстановительными работами и срочными заданиями, которые не дают ей возможности включить в свой план 1949 г. продолжение и завершение данной библиографии, и могла бы приступить к ней только при условии оказания ей помощи. 2. Библиография по геологии Таджикистана доведена только до 1935 г., но в текущем году едва ли было бы целесообразно возобновление работы над ее продолжением» [15, л. 26]. Так как это дело было весьма важным для науки в республике, Б. Гафуров взял вопрос под свой контроль.

В «Резолюции XII съезда Коммунистической партии (большевиков) Таджикистана по отчетному докладу тов. Гафурова Б. о работе ЦК КП(б) Таджикистана» [6, с. 3], в 1949 году отмечено: «Заслушав и обсудив отчетный доклад товарища Гафурова Б. о работе ЦК КП(б) Таджикистана за время с марта 1940 года по декабрь 1948 года, VII-й съезд Коммунистической партии (большевиков) Таджикистана признает политическую линию ЦК КП(б) Таджикистана правильной и практическую работу удовлетворительной» [6, с. 5]. Однако, отмечая недостатки, было сказано, что многие партийные организации несерьезно подходили к подбору агитаторов, руководству ими, повышению идейного содержания политической работы в массах, неудовлетворительно использовали для воспитания трудящихся в духе коммунистической сознательности культурно-просветительные учреждения: библиотеки, клубы, чайханы-читальни, а также радио и кино [6, с. 12]. VII съезд КП(б) Таджикистана по этим вопросам принял соответствующие постановления.

Немаловажное значение в системе культурно-просветительских учреждений играли клубы. Только в 1948 г. в клубных кружках участвовало 2700 человек. Оборудование клубов давало им возможность проводить такие мероприятия, как лекции, спектакли и концерты художественной самодеятельности. Только за один 1948 г. дома культуры и клубы организовали 2772 лекции, показали 1055 спектаклей и концертов, которые посетило 276 тыс. человек» [2, с. 309]. Все эти данные свидетельствуют об улучшении деятельности культурно-просветительских учреждений в послевоенный период. В годы пятой пятилетки в Таджикистане наблюдался дальнейший рост сети культурно-просветительских учреждений.

В эти годы большое значение имела художественная самодеятельность. В домах культуры группы художественной самодеятельности организовывали концерты, ставили спектакли. Партийная организация республики и руководство отрасли особое внимание обращали на эту сферу культурного развития.

В 1947 году в целях пересмотра и укрепления существующего репертуара в драмкружках художественной самодеятельности, внедрения в кружки произведений, отображавших жизнь советского общества, дружбу советского народа, высокое моральное качество людей Совет Министров Таджикской ССР и ЦК КП(б) Таджикистана в Постановлении «О проведении республиканского смотра художественной самодеятельности, посвящённого 30-летию Советской власти» постановил: «1. Провести в октябре 1947г. республиканский смотр художественной самодеятельности, особое внимание обратив на театральную самодеятельность. 2. Утвердить Оргкомитет республиканского смотра в составе 29 человек. 3. Возложить на Оргкомитет подготовку и проведение республиканского смотра, а также составление сметы расходов. 4. Обязать Обкомы партии создать областные оргкомитеты по проведению областного смотра. 5. Возложить на областные Оргкомитеты составление плана подготовки и проведение районных смотров и разработать смету расходов, подготовку и проведение республиканского смотра. 6. Обязать облисполкомы выделить средства оргкомитетам для проведения смотра художественной самодеятельности за счёт местного бюджета. 7. Определить количество участников республиканского смотра в 200 чел. 9. Обязать Министерство финансов (т. Саидов) выделить 125,0 тысяч рублей. Оргкомитету на проведение смотра художественной самодеятельности из бюджета республики. 10. Обязать руководителей республиканских профсоюзных организаций, не позднее 15 июля с. г. перевести оргкомитету средства для проведения республиканского смотра художественной самодеятельности рабочих и служащих. 11. Обязать Министерство торговли Таджикской ССР (т. Касымова) а) обеспечить трёхразовое питание 110 участников республиканского смотра (прибывших из областей) с 10 октября с/г. по 25 октября 1947 г.; б) выделить для премирования 50 промтоварных талонов. 12. Обязать Председателя Исполкома сталинабадского Горсовета депутатов трудящихся (т. Якубов) обеспечить размещение участников смотра с 10/X по 25/X – 1947г.-92 чел. 13. РДНТ [7],

провести десятидневный семинар для руководителей общественников драматических коллективов. Председатель Совета Министров Таджикской ССР / Расулов / Секретарь ЦК КП Таджикистана / Гафуров /» [14, л. 19-20].

Таким образом, в целях укрепления существующего репертуара в драмкружках художественной самодеятельности, которые отображали бы жизнь советского общества, дружбу советского народа, ЦК КП(б) Таджикистана и Совет Министров Таджикской ССР приняли специальное Постановление по проведению республиканского смотра художественной самодеятельности.

Уже на 1 января 1949 года в республике насчитывалось 2974 культурно-просветительских учреждений, а в 1952 г. их стало 3188, в том числе: а) клубов и районных домов культуры было 752, а стало 815; б) библиотек было 1265, а стало 1442.

Судя по фактам, к концу 50-х годов число культурно-просветительских учреждений увеличилось, в том числе количество библиотек увеличивалось в 177. По другим данным, значительно увеличился фонд библиотек республики. Количество книговыдачи увеличилось с 578 тыс. томов в 1949 году до 1109 тыс. томов в 1951 году, т.е. на 91,8% только по бюджетным библиотекам [9, с. 165]. На наш взгляд, значительное увеличение количества фондов и книговыдачи связано с обращаемостью и читаемостью в библиотеках республики. Сюда вошли только бюджетные библиотеки, т.е. государственные массовые библиотеки. Нужно учитывать и то обстоятельство, что в республике также функционировали научные, вузовские, ведомственные и другие виды библиотек. В совокупности эти факты свидетельствуют об огромном культурном росте таджикского народа, о его тяге к книге, знанию и просвещению.

Согласно исследованию Т. Умарова, в начале 1949 года из 98 домов культуры и клубов 16 не имели собственного здания, 26 комнат для занятий кружков, 17 клубов размещались в одной лишь комнате, 37 имели только зрительный зал без подсобных помещений. Большой помехой в работе районных клубов являлось то обстоятельство, что их помещения использовали для демонстрации кинофильмов. Всего лишь 2 клуба во всей республике имели необходимые условия для работы, а остальные осуществляли свою деятельность в непригодных помещениях [9, с. 166].

Благодаря заботам партии и правительства в подъеме культуры народа неизменно росла сеть культурно-просветительских учреждений. В 1949 году в республике имелось 105 районных и городских домов культуры, более 700 клубов, на предприятиях, учреждениях и колхозах, в учебных заведениях – 1311 чайхан-читален, свыше 1000 массовых библиотек с книжным фондом в 2,5 экземпляров книг. Выполняя решение XII съезда КП(б) Таджикистана, многие культпросвет учреждения, в частности библиотеки, значительно улучшили свою работу, лучше и оперативнее стали работать, наладили более тесную связь с читателями Государственной публичной библиотеки им. Фирдоуси, книжный фонд которой в том году вырос на десятки тысяч экземпляров. Несколько улучшилась работа некоторых городских и районных библиотек.

ЦК КП(б) Таджикистана в своем решении от 1 сентября 1949 года обязал Комитет коренным образом улучшить руководство работой культпросвет учреждениями, направив их деятельность на успешное решение задач коммунистического воспитания трудящихся, повысить качество и идейное содержание естественнонаучной пропаганды, обратив особое внимание на борьбу с пережитками капитализма в сознании людей, с религиозными предрассудками, с низкопоклонством перед буржуазной культурой [10].

Проводимая партийными организациями республики идеологическая работа способствовала значительному росту сознательности и творческой активности трудящихся. Она укрепляла морально-политическое единство таджикского народа, как и других братских народов Советского Союза.

Исследователь Х. Пирумшоев отмечает, что Б. Гафурова сильно беспокоило отсутствие зданий для культурно-просветительских учреждений, особенно театров республики и финансирования отрасли искусства. Это было отражено в тексте его



очередного доклада И. Сталину в сентябре 1949 года. В этом документе, отмечая слишком малое финансирование отрасли, Б. Гафуров отмечал трудное положение деятельности театров и филармонии. Например, в Театре оперы и балета вместо 58 исполнителей в симфоническом оркестре работали 36, в хоре вместо 40 певцов – 25 человек, в цехах по оформлению декораций вместо 85 работников трудились 48, в драмтеатрах им. А. Лахути и В. Маяковского вместо 104 артистов работали 72 и т.д. Кроме того, отмечалось, что здания театров были абсолютно неприемлемы с точки зрения требований времени. Таким образом, указывая на существовавшие недостатки, Б. Гафуров просил, чтобы в 1950 году было предусмотрено финансирование для всех вышеназванных отраслей, в частности: а) для продолжения строительства нового здания театра оперы и балета – 1500 тыс. рублей; б) для строительства академтеатра им Лахути, концертного зала филармонии, здания музея изобразительного искусства, музыкальной школы в Сталинабаде, здания театра в Хороге – 1075 тыс. рублей; в) строительства 75-тиквартирного дома для работников искусств в Сталинабаде – 100 тыс. рублей. В документе также было указано о необходимости выделения дотационных средств: для театра оперы и балета – 1400 тыс. рублей; драматического театра и республиканского музыкально-драматического театра (областного и республиканского) – 1450 тыс. рублей; государственной филармонии – 800 тыс.; для ремонта летнего и зимнего театра, общежития для артистов и здания для декорации театров – 1200 тыс.; для 4 грузовых и 2 легковых или автобусов – 150 тыс. рублей [5, с. 228-230].

Как было указано выше, к 1950 году в Таджикистане имелись 971 домов культуры и клубов, 18 парков культуры и отдыха, 4 историко-краеведческих музея, 1337 чайхан-читален. По сравнению с 1940 годом количество домов культуры и клубов увеличилось более чем в два раза, а библиотек – в 4 раза. За 4 послевоенных года колхозниками республики было построено 465 клубов и 336 чайхан-читален [8, с. 179].

В 1950 году в республике насчитывалось 962 библиотеки, из которых только 877 – в сельской местности. В 1950 году рост библиотек в республике в сравнении с 1949 годом составил 32%, в том числе в сельской местности – 55%. Особенно заметно вырос книжный фонд. В массовых библиотеках за этот период он увеличился в 2 раза, а в сельских библиотеках более чем в 10 раз. Только в 1950 году в массовых библиотеках фонд увеличился на 32 %, а в сельских на 74%. Для удовлетворения духовных потребностей населения в республике были накоплены большие книжные богатства. Массовые библиотеки располагали книжным фондом в 1340 тыс. экз., в том числе 733 тыс. в сельской местности. Весь книжный фонд в республике составлял в 1950 году 2679 тыс. экз. книг.

В 1950 году по библиотекам республики насчитывалось 55 тыс. читателей. Средняя читаемость книг и журналов за год выросла с 14,2 до 16,3. Число книговыдач только по бюджетным библиотекам составило в 1949 году 578 тыс. [12, с. 57]. Только областная библиотека в городе Ленинабаде имела 2522 постоянных читателя, которые за год прочитали 69505 экз. литературы, в том числе 2500 экз. - технической, 1900 - сельскохозяйственной, 60125 экз. - художественной. Кроме того, она обслуживала 15 передвижных библиотек, которыми пользовались 800 читателей. В области были открыты 43 книжных магазина, несколько десятков киосков [12, с. 75].

Таким образом, Б. Гафуров со второй половины 30-х по 40-е годы в качестве заведующего культпросветсектором и затем в 1946-1956 годы в качестве первого секретаря ЦК КП(б)Таджикистана занимался важнейшими вопросами, касавшимися материально-технического обеспечения, строительства зданий культурно-просветительских объектов, подготовки кадров, обеспечении библиотек литературой, развитии музейного дела, улучшении проведения мероприятий в клубных учреждениях и организации участников художественной самодеятельности. По его инициативе были созданы: республиканский историко-краеведческий музей, музей изобразительных искусств, областные историко-краеведческие музеи в областях, городах и районах республики.

### Литература:

1. Закон о пятилетнем плане восстановления и развития народного хозяйства Таджикской ССР на 1940-1950 годы. - Душанбе, 1946. - С. 25.
2. Из истории культурного строительства в Таджикистане (1941-1960 гг.). Т. 2. – Душанбе: Ирфон, 1972. – С. 309.
3. Масов Р.М., Абулхаев Р. Чароғи маърифат (Культурное возрождение Таджикистана). – Душанбе: Ирфон, 1985. – С. 59-60.
4. Мухидинов С.Р. Вклад Академика Бободжана Гафурова в развитие культуры и искусства Таджикской ССР (1946-1956гг.) // Материалы международной научной конференции «Б. Гафуров – выдающийся исследователь истории Центральной Азии». - Душанбе, 2009. - С. 92.
5. Пирумшоев Х. Ахтари илму сиесат. Б. 1. - С. 228-230.
6. Резолюция XII съезда Коммунистической партии (большевиков) Таджикистана по отчетному докладу тов. Гафурова Б.О работе ЦК КП(б) Таджикистана. - Сталинабад: Таджикгосиздат, 1949. - С. 5.
7. Республиканский дом народного творчества.
8. Скоробогатов И.М. Компартии Таджикистана в борьбе за развитие народного хозяйства и культуры в период с 1945-1953 гг. - С. 180.
9. Умаров Т. Из опыта Коммунистической партии Таджикистана по руководству развития науки и культуры в годы пятой пятилетки // Очерки по истории Таджикистана. - Душанбе, 1959. - Т. 2. - С.165.
10. Уразов Ф. Повседневно улучшать работу культпросветучреждений // Коммунист Таджикистана. - 1949. - 26 окт.
11. Хайдаров Г.Х. История таджикского народа: XX век. - Худжанд, 2001. - С.239.
12. Шевченко З.М. Из истории библиотечного дела в Таджикистане /Под ред. к.и.н. К.П. Марсакова. - Душанбе: Дониш, 1968. - С. 61.
13. Шукуров М. Культурная жизнь Таджикистана в период развитого социализма. – Душанбе: Ирфон, 1980. – С. 155.
14. ЦГА РТ (ГАНИТ). Ф. 3. Оп. 99. Ед. хр. 28. Л. 19-20.
15. ЦГА РТ (ГАНИТ). Ф. 3. Оп. 99. Ед. хр. 42. Л. 26.
16. ЦГА РТ Ф. 117. Ед. хр.1. Д. 25. Л. 1-2.

### **БОБОЧОН ҒАФУРОВ ВА РУШДИ МУАССИСАҶОИ ФАРҶАНГИЮ МАЪРИФАТӢ (СОЛҶОИ 40-70-УМИ АСРИ 20)**

Дар мақола саҳм ва иштироки шахсии Бобочон Ғафуров дар инқилоби маданӣ, ба амал баровардани таълими умумии ҳатмии бачагон, барҳам додани бесаводӣ ва бесаводии аксарияти кулли аҳоли, ба вучуд овардани шабакаҳои васеи мактабҳо, мактабҳои маълумоти умумӣ ва миёнаи махсус таҳлил карда шудааст, донишкадаҳои олии муассисаҳои бачагона, барои хоҷагии халқи ҷумҳурии ҷавони Тоҷикистон тайёр кардани кадрҳои баландхатмос. Ба тараққиёти муассисаҳои маданияту маърифати ҷумҳурии диққати махсус дода шудааст.

Бояд гуфт, ки сарфи назар аз шароити душвори ҷанг ва замони баъд аз ҷанг, аз рӯзҳои аввали роҳбарии худ Б. Гафуров котиби якуми КМ ПК Тоҷикистон дар як қатор пленумҳо ва маҷлисҳои бюрои КМ ПК Тоҷикистон масъалаҳои тараққиёти муассисаҳои маданияту маърифати Ҷумҳурии Тоҷикистонро васеъ муҳокима кард.

Қайд кардан зарур аст, ки соли 1930 Қарори КМ ПК (б) Тоҷикистон қабул карда шуда буд, ки дар он ҳамаи муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ вазифадор карда шуда буд, ки кори тарбиявӣ ва тарғиботиро дар байни аҳолии кишлоқ пурзӯр намоянд. Ин қарор ба афзоиши шабакаҳои муассисаҳои маданияту маърифат дар деҳот, аз ҷумла шабакаҳои китобхонаҳо таъсири калон расонд. То соли 1931 дар колхозҳои ҷумҳурии 19 хонаи хониш ташкил карда шуда, шабакаҳои китобхонаҳои шахрӣ барпо карда шуданд. Дар баробари

китобхонаҳои оммавии кишлоқӣ ва шаҳрӣ дар назди институтҳои илмӣ ва дигар ташкилоту муассисаҳо китобхонаҳои махсус ташкил карда шуданд.

Умуман, Б. Гафуров ҳамчун яке аз пешвоёни маъруфи сиёсии Тоҷикистон ва ватандӯсти ҳақиқӣ барои рушди иқтисодиёт, илм ва фарҳанги ҷумҳури корҳои зиёдеро анҷом додааст. Маҳз ба шарофати кӯшишҳои ӯ Академияи илмҳои Тоҷикистон (соли 1951) таъсис ёфта, Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон (соли 1948, ҳоло Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ном дорад) ва Донишқадаи политехникии Тоҷикистон (соли 1956, ҳоло Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М. С. Осимӣ ном дорад) ба фаъолият оғоз намуданд.

**Калидвожаҳо:** Санъат, фарҳанг, маориф, Бобочон Гафуров, рушд.

### **БОБОДЖАН ГАФУРОВ И РАЗВИТИЕ КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ (40-70 ГГ. XX ВЕКА)**

В статье рассматривается личный вклад и участие Бободжана Гафуров в культурной революции, осуществлению всеобщего обязательного обучения детей, ликвидации подавляющим большинством населения неграмотности и малограмотности, создании широкой сети школ, средних и высших учебных заведений, детских учреждений, подготовке высококвалифицированных кадров для народного хозяйства молодой таджикской республики. Особое внимание уделено вопросам развития культурно-просветительских учреждений республики.

Следует отметить, что, несмотря на трудные условия военного и после военного времени, с первых дней руководства Б.Г. Гафурова в качестве Первого секретаря ЦК КП(б) Таджикистана предметом широкого обсуждения на ряде пленумов и заседаний Бюро ЦК Компартии Таджикистана стал вопрос развития культурно-просветительских учреждений республики.

Важно подчеркнуть, что в 1930 году было принято Постановление ЦК КП(б) Таджикистана, обязывавшее все культурно-просветительские учреждения усилить просветительскую и агитационно-массовую работу среди сельского населения. Это постановление оказало значительное влияние на рост сети культурно-просветительских учреждений на селе, в том числе и сети библиотек. К 1931 году в колхозах республики было создано 19 изб-читателен, создавалась сеть городских библиотек. Наряду с массовыми сельскими и городскими библиотеками начинали создаваться специализированные библиотеки при научно-исследовательских институтах, других организациях и учреждениях.

В целом, Б. Гафуров как один из самых известных политических лидеров Таджикистана и истинный патриот своей родины очень много сделал для развития экономики, науки и культурно-просветительских учреждений республики. Именно благодаря его усилиям была учреждена Академия наук Таджикистана (1951г.), были основаны Таджикский государственный университет (1948г., ныне Таджикский национальный университет) и Таджикский политехнический институт (1956г., ныне Таджикский Технический университет им. Академика М.С. Осими).

**Ключевые слова:** Искусство, культура, образование, Бободжон Гафуров, развитие.

### **BOBOJAN GAFUROV AND THE DEVELOPMENT OF CULTURAL AND EDUCATIONAL INSTITUTIONS (40-70S OF THE TWENTIETH CENTURY)**

The article examines the personal contribution and participation of Bobodzhan Gafurov in the cultural revolution, the implementation of universal compulsory education for children, the elimination of illiteracy and illiteracy by the vast majority of the population, the creation of a wide network of schools, secondary and higher educational institutions, child care institutions, the training of highly qualified personnel for the national economy of the young Tajik republic. Particular attention is paid to the development of cultural and educational institutions of the republic.

It should be noted that, despite the difficult conditions of war and post-war time, from the first days of the leadership of B.G. Gafurov as the First Secretary of the Central Committee of the

Communist Party of Tajikistan, the subject of wide discussion at a number of plenums and meetings of the Bureau of the Central Committee of the Communist Party of Tajikistan was the development of cultural and educational institutions of the republic.

It is important to emphasize that in 1930, a Resolution of the Central Committee of the Communist Party (b) of Tajikistan was adopted, obliging all cultural and educational institutions to strengthen educational and propaganda work among the rural population. This resolution had a significant impact on the growth of the network of cultural and educational institutions in rural areas, including the network of libraries. By 1931, 19 reading huts had been created on the collective farms of the republic, and a network of city libraries was being created. Along with mass rural and urban libraries, specialized libraries began to be created at research institutes and other organizations and institutions.

In general, B. Gafurov, as one of the most famous political leaders of Tajikistan and a true patriot of his homeland, has done a lot for the development of the economy, science and culture of the republic. It was thanks to his efforts that the Academy of Sciences of Tajikistan was established (1951), the Tajik State University (1948, now Tajik National University) and the Tajik Polytechnic Institute (1956, now Tajik Technical University) were founded. Academician M.S. Osimi).

**Key words:** Arts, culture, education, Bobojan Gafurov, development.

**Сведения об авторах:** Рахимов Абдухамит Абдибосирович, к.ф.н., доцент кафедры отечественной и международной журналистики, Российско-Таджикского (Славянского) университета. Тел.: (+992) 918622121 (м.) [rtsuok@mail.ru](mailto:rtsuok@mail.ru)

Абдубасиров Аброр Абдухамитович, к.и.н., преподаватель кафедры всеобщей и отечественной истории, Российско-Таджикского (Славянского) университета. Тел.: (+992) 555 555 763 (м.) [abdubasirov89@mail.ru](mailto:abdubasirov89@mail.ru)

**Information about the authors:** Interstate educational institution of higher education "Russian-Tajik (Slavonic) University", candidate of philological sciences, associate professor of the department of domestic and international journalism, 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, M. Tursunzade st. 30. E-mail: [rtsuok@mail.ru](mailto:rtsuok@mail.ru), тел.: **992918622121**

Abdubasirov Abror Abduhamitovich, Candidate of Philology Sciences, assistant professor Department of National and International journalism, Russian-Tajik (Slavonic) University. Tel: (+992) 918622121 (м.) [rtsuok@mail.ru](mailto:rtsuok@mail.ru)

ТДУ: 321+03(075.8)  
ТКТ: 66+73 (2-точ)  
М-41

## НАҚШИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР ҲИФЗИ ФАЗОИ ИТТИЛООТИИ ТОЧИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ЧАҲОНИШАВӢ

Маъмурзода Н.М., н.и.ф., дотсенти кафедраи рӯзноманигорӣ  
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Воситаҳои ахбори омма (минбаъд - ВАО) дар замони муосир бо қудрати бузурги афкорсозии худ мақоми устуворро соҳиб шудаанд. Матбуоти даврӣ, телевизион, радио, агентҳои иттилоотӣ, медиаи нав бо таъсиргузориҳои рӯзафзун мардумро ба худ моил мегардонанд. Нақши ВАО дар инкишофи ҷомеа, сафарбар намудани тавачҷуҳи мардум ба самтҳои муайяни мақсаднок, инъикоси дастовардҳои давлату ҳукумат, ифшои камбудҳои иҷтимоӣ ва дарёфти роҳҳои ҳалли онҳо ниҳоят бузург аст.

Дар замони Истиқлоли давлатӣ ба шарофати сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тамоми ниҳодҳои иҷтимоӣ рушд карда, фазои иттилоотии мамлакатамон ташаккул ёфт. Озодии суҳан, нашр, ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбор яке аз меъёрҳои конституционӣ муқаррар шуда, бо мақсади рушди расонаҳои хабарӣ ва кафолати озодии баён сензураи давлатӣ ва таъкиб барои танқид манъ гардид (моддаи 30) [2, с. 17]. Қонуни асосии кишвар ҳамчунин моликияти зеҳнро таҳти ҳимояи қонун қарор дод (моддаи 40) [2, с. 21].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи рӯзномаю маҷалла ва агентҳои иттилоотӣ, аз ҷумла 330 рӯзнома, 174 маҷалла, 11 агентии иттилоотӣ, ҷамъ ба 515 адад расид, ки наздик ба 60%-и онҳо (305 ВАО-и ҷопӣ) ҷамъиятию мустақил мебошанд. Инчунин, 66 нашриёт (10 давлатӣ, 56 мустақил), 256 ҷопхона (38 давлатӣ, 218 мустақил) ба қайд гирифта шудаанд [8, с. 354]. Шумораи шабакаҳои телевизионии ҷумҳуриявӣ низ ба 10 адад расида (ТВ “Тоҷикистон”, ТВ “Сафина”, ТВ “Ҷаҳоннамо”, ТВ “Баҳористон”, ТВ “Синамо”, ТВ “Варзиш”, ТВ “Футбол”, ТВ “Шаҳнавоз”, ТВ “Илм ва табиат”, ТВ “Сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ”), 5 шабакаи телевизионии шаҳрию вилояти “Душанбе”, “Хатлон”, “Кӯлоб”, “Суғд” ва “Бадахшон” тариқи паҳши рақамӣ ва моҳворавӣ дар ҳудуди кишвар ва хориҷи он қобили тамошо мебошанд. Дар баробари ин, дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон даҳҳо шабакаҳои давлатию ғайриҳукумати радиои ва шабакаҳои мустақили телевизионӣ фаъолият мекунанд, ки дар рушду тараққиёти соҳаҳои муҳимми ҳаёти мамлакат саҳмгузор мебошанд.

Таърих гувоҳ аст, ки Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ханӯз дар оғози фаъолияти худ ба ҳайси Сарвари мамлакат нақши ҷомеаи журналистӣ ва воситаҳои ахбори оммаро дар таъмини ваҳдати мардум ва яқпорчагии ҷумҳурӣ баланд арзёбӣ намуда, ин ниҳоди муҳимми иҷтимоиро яке аз рӯкнҳои асосӣ ва пешбарандаи ҷомеа ҳисобидаанд. Эмомалӣ Раҳмон зимни суҳбати аввалини худ бо журналистон, ки соли 1992 дар вилояти Суғд доир гардид, журналистонро ба фаълтар будан дар раванди ташаккули ҷомеаи шаҳравандӣ даъват намуда, онҳоро ҳамчун ёрдамчиҳои давлату Ҳукумат таъриф карда буданд ва саҳми матбуоти даврӣ, умуман, қулли ВАО-ро чун василаи тавоноии тарғибу ташвиқ дар ташаккули афкори омма ва пешрафти давлат бориб хонданд [5, с. 94].

“Матбуот чашму гӯши халқ, муҳимтарин рӯкни ҷомеаи демократӣ мебошад ва ҷамъиятро аз бисёр нокомиҳои зараровар раҳо карда метавонад” [3, с. 3], - ин таъкиди Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон аз он далолат медиҳад, ки воситаҳои ахбори омма яке аз рӯкнҳои асосии давлатдорӣ эътироф гашта, дар ҳалли саривақтии масъалаҳои барои ҷомеа мубрам баръало таъсиргузор мебошанд.

Давоми солҳои соҳибистиклолӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ташаккули фазои мустақили фаъолияти расонаҳои хабарӣ ва эҷодкорон шароит фароҳам оварда, як силсила қонунҳо, ки асосҳои ташкилию ҳуқуқии фаъолияти матбуоти даврӣ, телевизион, радио ва дигар воситаҳои ахбори омма ва кафолати давлатии озодии онҳоро муқаррар мекунад, ба тасвӣ расиданд. Қабул ва татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма” (19 март соли 2013), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи телевизион ва радиошунавонӣ” (14 декабри соли 1996), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот” (18 июни соли 2008), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоот” (10 майи 2002), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он” (13 ноябри соли 1998), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти ноширӣ ва полиграфӣ” (23 июли соли 2016), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи реклама” (1 августи соли 2003), инчунин Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ташкил ва баргузор кардани нишастҳои матбуотӣ» (№АП-1677, аз 04.03.2005) ва “Дар бораи воқуниши шахсони мансабдор ба маводҳои танқидӣ ва таҳлилии воситаҳои ахбори омма” (№622, аз 7 феввали соли 2009) баёнгарии он аст, ки воситаҳои ахбори омма дар ҳаёти ҷомеаи муосир нақши бузург дошта, матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма ба ташаккули афкори омма таъсири муқаддир ва муассир мерасонанд. Ҳар як санади меъёрии ҳуқуқии болозикр дар рушди ин соҳаи ҳаётан муҳим мусоидат намудааст.

Имрӯз мо дар шароити пуртазод ва зудтағйирёбандаи ҷаҳони муосир қарор дорем. Муборизаи абарқудратҳо, манфиатҳои геополитикӣ, бархӯрди тамаддунҳо, таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ, пешрафти бесобиқаи технологияҳо ояндаи инсоният ва ҷаҳони моро тасаввурнопазир кардааст. Ин ҳама ба сарнавишти давлату миллатҳо таъсир хоҳанд гузошт. Аз таъсири манфии ин равандҳо танҳо он миллату давлатҳое эмин хоҳанд монд, ки мардумаш ба сарнавишти ояндаи сарзамину кишварашон бетафовут набошанд, манфиатҳои умумимиллиро аз манфиатҳои шахсӣ гурӯҳӣ болотар гузоранд.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ, раванди босуръати таҳдидҳои иттилоотӣ, дар замоне, ки технологияҳои навини иттилоотӣ ба ҳаёт роҳ меёбанд, нақши воситаҳои ахбори омма беш аз пеш дар ҳаёти ҳаррӯзаи одамон эҳсос мегардад. Айни замон, қудрати ВАО аз зӯри силоҳ ҳам болотар меистад. Бо дарназардошти ин вазъ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронӣ дар мулоқот бо роҳбарону намояндагони ВАО 20 феввали соли 2019 таъкид доштанд, ки «воситаҳои ахбори омма бояд сипари бозътимоди ҳифзи дастовардҳои истиқлолияти давлатӣ бошанд» [5, с. 109].

Имрӯз ба хотири нигоҳ доштани мавқеъ дар майдони матбуоти тоҷик, инчунин дар шароити муборизаҳои геополитикӣ ва иттилоотӣ, ки аз рӯки раванди ҷаҳонишавӣ маҳсуб меёбанд, нашрияҳо ва шабақаҳои телевизиониро мебояд, ки аз инструментҳои медиаи нав фаровон истифода кунанд ва бо роҳу василаҳои муҳталафи иттилоърасонӣ аз арзишҳои миллию давлатдорӣ ҳимоя намуда, эҳсоси ифтихори ватандорӣ аудиторiarо ташаккул диҳанд, ҳарфашон барои хонанда ва бинанда қурбу эътибор пайдо кунанд. Ба ин маънӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин таъкид кардаанд: “Маҳсусан, дар шароити мураккаби ҷаҳонишавӣ вазифаҳои шабақаҳои иттилоотӣ зиёд гардида, масъалаҳои тарғиби фарҳанги миллий, расму оинҳои мардумӣ, ташвиқи андеша ва тафаккури миллий, тарбияи насли ояндасоз, риояи меъёрҳои забони давлатӣ ва ҳифзи асолату тозагии он рисолати муҳими воситаҳои ахбори омма ба ҳисоб меравад” [6].

Бо мақсади сайқал додани маҳорати касбии кормандони идораҳои воситаҳои ахбори омма бо иқдоми Президенти кишвар 1 март соли 2016 Академияи воситаҳои ахбори омма таъсис дода шуд. Дар Академияи мазкур шӯбаҳои телевизион ва радио, нашриёти даврӣ, технологияҳои иттилоотӣ, омӯзиши компютер ва ороиши дизайнерӣ амал мекунад ва бозомӯзии кормандони соҳа асосан дар ихтисосҳои ба роҳ монда мешавад, ки то имрӯз дар хориҷи кишвар омӯзонда мешуд. Ҳамзамон, мутахассисони соҳа метавонанд аз маҳзани китобхонаи ин Муассиса, ки дорои 8000 адабиёти илмию бадеӣ ва соҳавӣ мебошад, беамоният истифода баранд. Муҳлати таълим дар Академия аз 1 моҳ то як сол буда, баъди

омӯзиши барномаҳои таълимӣ ба шунавандагон шаҳодатнома дода мешавад. Инчунин, рафти омӯзиш бо истифода аз студияи таълимӣ бо воситаҳои аёнӣ ва техникаи муосир сурат гирифта, машғулиятҳо дар ин самт бо ҷалби собиқадорону мутахассисони варзидаи соҳа, коршиносони дохил ва хориҷи кишвар аз рӯи ихтисосҳои барои кормандони васоити ахбори оммаи ҷумҳурӣ зарурӣ ба роҳ монда мешавад.

Роҳбари давлат дар назди Академияи ВАО чунин вазифаҳо гузоштанд:

1. Тарбияи мутахассисони болаёқати воситаҳои ахбори оммаи мамлакат, аз ҷумла шабакаҳои телевизиониву радиой.

2. Мусоидат ба такмили барномаҳои телевизион, боз ҳам беҳтару ҳадафрас намудани гуфторҳои радио ва ба меъёрҳои муосир мутобиқ гардонидани фаъолияти матбуоти даврӣ.

3. Ба роҳ мондани омӯзиши таҷрибаи пешқадами давлатҳои пешрафта дар самти пешбурди корҳои тарғиботиву иттилоотонӣ, оморасозии кадрҳо ва истифодаи технологияҳои муосир.

4. Бо истифода аз таҷрибаи байналмилалӣ ҳамкорӣ кардан бо ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандиву ташкилотҳои рӯзноманигорӣ, аз ҷумла созмонҳои мустақили журналистӣ, ки дар пешрафти матбуот ва озодии суҳан саҳми арзанда доранд.

5. Дар ин боргоҳи илму маърифат бо ҷалби мутахассисони шинохтаи дохиливу хориҷӣ ба роҳ мондани табодули таҷрибаи пешқадам ва сабқу услуби муосир, баргузориҳои фестивалу ҷамоатиҳои касбии дохиливу байналмилалӣ.

6. Диққати махсус додан ба масъалаи омода намудани мутахассисоне, ки ба таҳияи матни барномаҳо, сенарийҳо ва таҳлили назарсанҷии соҳа машғул мешаванд ва ҷалб намудани ҷавонони эҷодкор дар ин самт.

7. Истифода аз роҳҳои муосири омӯзиши афкори ҷомеа, дар доираи барномаҳои замонавии таълимӣ ҷиддан машғул шудан ба тайёрии касбӣ, бозомӯзӣ, такмили ихтисос ва таҷрибаомӯзии кормандони соҳа [6].

Сарвари давлат инчунин масъалагузорӣ намуданд, ки бо таъсиси Академияи ВАО бояд сатҳи касбӣ ва завқи бадеии кормандони соҳа такмил дода шуда, рушди воқеии воситаҳои ахбори оммаи мамлакат таъмин карда шавад.

Яке аз ҳадафҳои дигари Пешвои миллат аз таъсиси Академияи ВАО ба вучуд овардани рақобати солим дар байни журналистони кишвар арзёбӣ мешавад. Ин иқдом дар навбати худ масъулини муассисаҳои олии кишварро водор месозад, ки ҷиҳати такмили маҳорати касбии худ ва оморасозии шогирдон дар самти рӯзноманигорӣ кӯшиши бештар намоянд.

Ҷомеа дар рушду такомул ва пешрафт аст, аз ин хотир, ниёзҳои аудитория торафт дигар мешавад ва бояд мутахассис маводе пешниҳод кунад, ки аз фаҳмиши аудитория баланд бошад, то тавонад онро аз паси худ барад. Маълум аст, ки дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ, бархӯрди тамаддунҳову манфиатҳои геополитикӣ нақши воситаҳои ахбори омма ба маротиб боло рафтааст. Имрӯз расонаҳое дар ин олами пур аз рақобат муваффақ ҳастанд, ки бо кадрҳои соҳибкасбу соҳибтаҳассус таъмин аст. Журналистон бояд дар баробари донишҳои замонавӣ маҳорати касбӣ доштан, ҳамчунин усулҳои муосири иттилоърасониву технологияҳои иттилоотиро донанд ва кор фармуда тавонанд.

Сатҳи касбият масъалаест, ки бояд ба он ҳамеша тавачҷуҳ зоҳир карда шавад. Таҷрибаи ҷомеаи журналистии ҷаҳон собит мекунад, ки ВАО-е, ки барои пешрафти фаъолият талош мекунад, ба бозомӯзӣ ва такмили ихтисоси кормандонашон аҳамияти хеле зиёд медиҳанд. Зимнан, идораҳои телевизион, радио ва матбуоти даврии вилояти Хатлон низ бояд ба масъалаи такмили ихтисоси журналистони худ тавачҷуҳи лозимӣ зоҳир намоянд ва дар ҳамкорӣ бо кафедраҳои рӯзноманигории донишгоҳҳои вилоят, Академияи ВАО-и Тоҷикистон журналистонро омода кунанд, ки ҳадди ақал ба забонҳои русиву англисӣ озодона эҷод ва баромад карда тавонанд. Муносибати роҳбарони ВАО ба ин масъала таҷдиди назар меҳаҳад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳангоми суҳанронӣ дар маҷлиси тантанавӣ бахшида

ба 100-солагии матбуоти тоҷик таъкид намуда буданд: “Рушди воситаҳои ахбори омма чун ҳамаи соҳаҳои дигари ҳаёти ҷомеа ва давлат бидуни кадрҳои болаёқат ва мутахассисони варзида ғайриимкон аст”.

Бинобар ин, бояд муассисаҳои олии таълимӣ низ ҳангоми таҳияи нақшаву барномаҳои таълимӣ махсусияти фаъолияти расонаҳоро ба ҳисоб гиранд, дарсҳои амаливу таҷрибаомӯзиҳои фаъолу ғайрифаволро дар ҳуди расонаҳо ба эътибор гиранд. Журналистони оянда низ бояд дар назар дошта бошанд, ки на танҳо донишу маҳорати касбӣ, балки доништану истифода бурдани технологияҳои нав, донишгари забонҳои хориҷӣ, баҳусус забонҳои русиву англисӣ низ барояшон зарур аст.

Қазияҳои сарҳадӣ дар солҳои 2021-2022 нишон доданд, ки рӯзноманигорони моро мебояд на танҳо бо забони давлатӣ, балки бо забонҳои русӣ, англисӣ ва забонҳои дигари хориҷӣ низ озодона ҳарф зананд ва матолиби ҷолибу хонданӣ омода кунанд, ба ҳамаи онҳое, ки аз он тарафи марз истода, мақолаву паёмҳои бӯхтономез менависанд, бо забонҳои байналмилалӣ ҷавоби сазовор диҳанд. Мутаассифона, аксари он воқунишҳое, ки журналистони мо вобаста ба масъалаҳои сарҳадӣ навиштанд ё баромадҳое, ки аз тариқи телевизиону интернет карданд, бо забони давлатӣ буданд ва наметавонистанд, ки ҷомеаи кишварҳои ҳамсояро низ фаро гирифта, мавқеи ҷомеаи шаҳрвандии Тоҷикистонро ба таври васеъ ва асоснок муаррифӣ намоянд.

Дуруст меғӯянд, ки касе иттилоот дорад, ҷаҳонро идора мекунад. Имрӯз дастрасӣ ба иттилоот бо истифода аз технологияҳои нави иттилоотиву муҳобиротӣ ба яке аз ҷузъҳои ҷудоинопазири ҳаёти башар табдил ёфтааст. Дар баробари ВАО-и анъанавӣ, боз ҷойгоҳи ВАО-и ғайрианъанавӣ низ бориз шуд ва тибқи пешбиниҳо, ин навъи ВАО дар даҳсолаи минбаъда мавқеи худро қавӣ менамоянд. Яъне, таҳаввулоти ҷаҳони имрӯза сабақҳои сифатан навро барои ҷомеаи башарӣ, дар самти шинохти ҷойгоҳи ВАО ба вучуд овард [5, с. 111].

Вобаста ба ин масъала Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид месозанд: «Дар замони пурталотуми ибтидои асри XXI робитаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва иттилоотиву фарҳангии Тоҷикистон бо кишварҳои гуногуни олам рӯз то рӯз вусъат меёбад. Дар чунин шароит ва дар замоне, ки таблиғи аъмоли зишт ва ба фарҳанги миллии мо бегона аз тариқи воситаҳои иттилоотии ҷаҳонӣ ва барномаҳои телевизионии хориҷӣ афзоиш ёфтааст, мо бояд тарбияи ахлоқиро дар навбати аввал гузорем» [5, с. 111].

Дар шароити муосир журналистони мо бояд дар таҳҷуми иттилоотӣ алайҳи тарғиботи рақибон муқовимат нишон дода, дар баёни мавқеи худ устувор бошанд, яъне фаъолияти онҳо ба муқобили бӯхтон ва иттилооти бардурӯғи душмани ватан ва миллат равона гардад. Аҳли қалами мо бо пешниҳоди иттилооти воқеӣ иғвоғариҳои рақибро маълум карда, маърақаҳои иттилоотии рақибон ва душманонро безарар гардонанд, ба тарғиботи рақибон ва ё душманон тариқи ВАО, шабақаҳои иҷтимоӣ ва сомонаҳои интернетӣ муқобилият нишон диҳанд, ба ташаккулёбии имичи мусбати ватан ва миллати худ мусоидат намоянд.

Ба навиштаи профессор М. Абдуллозода, “дар замони имрӯза вазъ ба миён омадааст, ки на танҳо давлатҳои алоҳида бояд фазои иттилоотии ҳешро ҳимоя намоянд, балки кишварҳои як минтақа низ сарчамъона оид ба ин масъалаи муҳим сиёсати ягонаи худро матраҳ сохта, ба таҳрифи инъикоси воқеаҳо, ки аз ҷониби расонаҳои хориҷӣ амалӣ мешаванд, сари вақт посухи муътамад диҳанд” [1]. Бо дарназардошти ин масъалаи барои ҳифзи фазои иттилоотии мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ниҳоят муҳим Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 14 сентябри соли 2023 дар суҳанронии худ дар вохӯрии панҷуми машваратии сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ пешниҳод намуданд, ки «Ассотсиатсияи воситаҳои ахбори оммаи давлатҳои Осиёи Марказӣ» таъсис дода шавад. Ин пешниҳоди саривақтии худро Пешвои муаззами миллат чунин тавзеҳ доданд: «Солҳои охир афзоиши сареи тавачҷӯҳи расонаҳои хабариро ба Осиёи Марказӣ мушоҳида менамоем. Фазои ВАО аз маълумоти гуногун, баъзан муҳолиф ва таҳрифшуда дар бораи вазъи минтақа пур шудааст. Зарур аст, то барои ташаккули фазои иттилоотии дӯстии



вокей ва ҳамкорӣ дар минтақа, ки на ба тахмину фарзия, балки ба далелҳои ҳақиқӣ асос ёфта бошад, тадбирҳои амалӣ андешида шаванд» [7].

Ин ибтикори Сарвари давлат ба рушди ВАО-и кишварҳои Осиёи Марказӣ мусоидат намуда, ба рушди расонаҳои хабарӣ ва баланд бардоштани тахассуси касбии кормандони он имконияти бештар фароҳам меоварад.

Бо сарбаландӣ метавон гуфт, ки матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори оммаи Тоҷикистон аз ибтидои фаъолият то имрӯз рисолати бузурги иттилоърасонӣ, мафкурасозӣ ва воқеанигориашонро содиқона ва софдилона ба манфиати халқу Ватан иҷро намудаанд. Журналистони Тоҷикистон бо пуштибонӣ аз сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, минбаъд низ тамоми неруи зеҳнӣ имконоти худро баҳри иттилоърасонӣ, ташаккули афкори созандаи омма, баланд бардоштани маърифат, шуурнокии мардум, хувияти миллӣ, ифтихори ватандорӣ, тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон, тақвияти сатҳи фарҳанги сиёсии ҷомеа, ваҳдату сарчамӣи халқи сарзамин ва рушду пешрафти Тоҷикистони азиз истифода мекунанд.

#### **Адабиёт:**

1. Абдуллозода, М. Пешвои миллат ва рушди воситаҳои ахбори омма дар замони Истиқлоли давлатӣ. Инкишофи он ба ҳайси ниҳоди иҷтимоӣ барои ҳар давлати ҷаҳони муосир хеле муҳим аст / М. Абдуллозода // [Манбаи электронӣ]: <https://khovar.tj/2023/09/peshvoi-millat-va-rushdi-vosita-oi-ahbori-omma-dar-zamoni-isti-loli-davlat-inkishofi-on-ba-ajsi-ni-odi-i-timo-baroi-ar-davlati-a-oni-muosir-hele-mu-im-ast/> – 2023-09-21 (Рӯзи мурочиат: 08.11.2023).

2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Нашриёти Ганҷ, 2016. – 136 с.

3. Қиёмиддин, Ҷ. Як нусха / Ҷ. Қиёмиддин // “Хатлон”, Бохтар, 2023. – 30 октябр. - №69.

4. Маҷмӯаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Тоҷикистон дар соҳаи воситаҳои ахбори омма. – Душанбе, 2017. – 216 с.

5. Маъмурзода, Н. Журналистикаи Хатлон: мушкилот ва пешомадҳо / Н. Маъмурзода. – Душанбе: Ирфон, 2023. – 294 с.

6. Раҳмон, Э. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ифтитоҳи муассисаҳои давлатии телевизиони “Варзиш”, “Синамо” ва “Академияи воситаҳои ахбори оммаи Тоҷикистон”, шаҳри Душанбе, 1 март соли 2016 / Э. Раҳмон // Ҷумҳурият, 2016. – 2 март.

7. Раҳмон, Э. Суханронӣ дар Вохӯрии панҷуми машваратии сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ / Э. Раҳмон // [Манбаи электронӣ]: <http://president.tj/node/31472> – 2023-09-14 (Рӯзи мурочиат: 08.11.2023).

8. Раҳмон, Э. Уфукҳои Истиқлол / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ганҷ-нашриёт, 2018. – 436 с.

#### **НАҚШИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР ҲИФЗИ ФАЗОИ ИТТИЛООТИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ**

Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз дар оғози фаъолияти худ ба ҳайси Сарвари мамлакат нақши ҷомеаи журналистӣ ва воситаҳои ахбори оммаро дар таъмини ваҳдати мардум ва якпорчагии ҷумҳурӣ баланд арзёбӣ намуда, ин ниҳоди муҳимми иҷтимоиро яке аз рӯкҳои асосӣ ва пешбарандаи ҷомеа ҳисобидаанд. Эмомалӣ Раҳмон журналистонро ҳамчун ёрдамчиҳои давлату Ҳукумат таъриф карда, ва сахми матбуоти даврӣ, умуман, кулли ВАО-ро чун василаи тавоноии тарғибу ташвиқ дар ташаккули афкори омма ва пешрафти давлат бориз хондаанд.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ, раванди босуръати таҳдидҳои иттилоотӣ, дар замоне, ки технологияҳои навини иттилоотӣ ба ҳаёт роҳ меёбанд, нақши воситаҳои ахбори омма беш аз

пеш дар ҳаёти ҳаррӯзаи одамон эҳсос мегардад. Бо дарназардошти ин вазъ, муаллиф таъкид мекунад, ки воситаҳои ахбори омма бояд сипари бозътимоди ҳифзи дастовардҳои истиқлолияти давлатӣ бошанд.

Имрӯз ба хотири нигоҳ доштани мавқеъ дар майдони матбуоти тоҷик, инчунин дар шароити муборизаҳои геополитикӣ ва иттилоотӣ, ки аз рӯи раванди ҷаҳонишавӣ маҳсуб меёбанд, нашрияҳо ва шабакаҳои телевизиониро мебарояд, ки аз инструментҳои медиаи нав фаровон истифода кунанд ва бо роҳи василаҳои мухталафи иттилоърасонӣ аз арзишҳои миллию давлатдорӣ ҳимоя намуда, эҳсоси ифтихори ватандорӣ аудиторияро ташаккул диҳанд.

Дар шароити мураккаби ҷаҳонишавӣ вазифаҳои шабакаҳои иттилоотӣ зиёд гардида, масъалаҳои тарғиби фарҳанги миллий, расму оинҳои мардумӣ, ташвиқи андеша ва тафаккури миллий, тарбияи насли ояндасоз, риояи меъёрҳои забони давлатӣ ва ҳифзи асолату тозагии он рисолати муҳими воситаҳои ахбори омма ба ҳисоб меравад.

**Калидвожаҳо:** ҷаҳонишавӣ, Пешвои миллат, иттилоърасонӣ, пешомадҳо, ВАО-и маҳаллӣ, вазифаҳои нави ВАО, муборизаҳои иттилоотӣ, медиаи нав, аудиторӣи ВАО.

### **РОЛЬ ЛИДЕРА НАЦИИ В ЗАЩИТЕ ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОСТРАНСТВА ТАДЖИКИСТАНА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ**

Лидер нации Эмомали Рахмон еще в начале своей карьеры на посту главы страны высоко ценил роль журналистского сообщества и средств массовой информации в обеспечении единства народа и целостности республики, считал этот важный социальный институт одной из главных опор и общества. Эмомали Рахмон назвав журналистов помощниками государства и правительства, подчеркнул вклад периодической печати, в целом, средств массовой информации, как мощного средства пропаганды и формирования общественного мнения и прогресса государства.

В условиях глобализации, стремительного процесса информационных угроз, в то время, когда новые информационные технологии приходят в жизнь, роль средств массовой информации как никогда ощущается в повседневной жизни людей. Рассматривая данную ситуацию, автор подчеркивает, что средства массовой информации должны стать надежным щитом для защиты достижений государственной независимости.

Сегодня для сохранения позиций в сфере таджикской прессы, а также в условиях геополитической и информационной борьбы, которые считаются столпами процесса глобализации, изданиям и теле-радиоканалам необходимо широко использовать возможности новых медиа, и всеми доступными средствами информировать о национальных ценностях, защищать государственность и формировать у аудитории чувство патриотизма.

В сложных условиях глобализации расширились функции информационных сетей, пропаганда национальной культуры, народных обычаев, поощрения национального самопознания, патриотического воспитания будущего поколения, соблюдения норм государственного языка и защиты его аутентичности считаются важными задачами средств массовой информации.

**Ключевые слова:** глобализация, Лидер нации, коммуникация, перспективы, местные СМИ, новые функции СМИ, информационная борьба, новые медиа, медиааудитория.

### **ROLE OF THE LEADER OF THE NATION IN PROTECTING THE INFORMATION SPACE OF TAJIKISTAN UNDER GLOBALIZATION**

The leader of the nation, Emomali Rahmon, at the beginning of his career as head of the country, highly valued the role of the journalistic community and the media in ensuring the unity of the people and the integrity of the republic, and considered this important social institution one of the main pillars and leading society. Emomali Rahmon, calling journalists assistants to the state and government, emphasized the contribution of the periodical press, in general, the media, as a powerful means of propaganda and shaping public opinion and the progress of the state.

In the context of globalization, the rapid process of information threats, at a time when new information technologies are coming into life, the role of the media is felt more than ever in people's daily lives. Considering this situation, the author emphasizes that the media should become a reliable shield for protecting the achievements of state independence.

Today, in order to maintain positions in the sphere of the Tajik press, as well as in the conditions of geopolitical and information struggle, which are considered the pillars of the globalization process, publications and television and radio channels need to widely use the capabilities of new media, and by all available means inform about national values, protect statehood and form a audience a sense of patriotism.

In the difficult conditions of globalization, the functions of information networks have expanded; propaganda of national culture, folk customs, promotion of national self-knowledge, patriotic education of the future generation, compliance with the norms of the state language and protection of its authenticity are considered important tasks of the media.

**Keywords:** globalization, Leader of the nation, communication, prospects, local media, new media functions, information warfare, new media, media audience.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Маъмурзода Носирҷони Маъмур, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (735140, шаҳри Бохтар, Ҷумҳурии Тоҷикистон). Телефон: (+992) 918-69-64-66, имейл: nosirjon@mail.ru

**Сведение об авторе:** Маъмурзода Носирҷони Маъмур, кандидат филологических наук, доцент кафедры журналистики Бохтарского государственного университета имени Носири Хусрава (735140, Бохтар, Республика Таджикистан). Телефон: (+992) 918-69-64-66, электронная почта: nosirjon@mail.ru

**Information about the author:** Mamurzoda Nosirjoni Mamur, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav (735140, Bokhtar, Republic of Tajikistan). Phone: (+992) 918-69-64-66, email: nosirjon@mail.ru

ТДУ.113,5/2

## ХУСУСИЯТҲОИ НАҲВӢ ВА ТАРҶУМАИ ҶОНИШИНҲОИ МАНФИИ “NOBODY, NO ONE, NOTHING, NONE” ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Муродов Б., н.и.ф., дотсент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ҷонишин як гурӯҳи луғавӣ-наҳвӣ калимаҳо мебошад, ки ба маънои онҳо ё ҳавола кардан ба ҳамин амали нутқ (ба иштироккунандагони он, ба вазъи нутқ ё ба худи фикри баёншуда), ё ишора ба навъи муносибати нутқ ба ҳақиқати ғайризабонӣ, дохил мешавад [8, с. 294].

Дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳо аз ҷиҳати вазифаҳои наҳвӣ худ ба се гурӯҳ тақсим мешаванд, вале ин гурӯҳбандӣ аз забони англисӣ фарқ мекунад. Аксари забоншиносон аз ҷиҳати вазифаҳои синтаксисӣ дар ҷумла, ҷонишинҳоро дар забони тоҷикӣ ба: а) ҷонишинҳои предметӣ ё исмӣ; б) ҷонишинҳои сифатӣ ва в) ҷонишинҳои миқдорӣ ё шуморӣ гурӯҳбандӣ мекунад [5, 91; 2, с. 207; 9, с. 157]. Х. Ҳусейнов ҷонишинҳоро фақат аз рӯи маъно тақсимбандӣ кардааст ва ба гурӯҳи ҷонишинҳои исмӣ фақат ҷонишинҳои шахсиро дохил кардааст. «Ин ҷонишинҳо аксар барои ифодаи шахс кор фармуда мешаванд. Аз ин рӯ, дар китобҳои дарсӣ ҷонишинҳои шахсӣ ном доранд» [12, с. 83, 230]. Вале дар бораи хусусиятҳои наҳвӣ ҷонишинҳо, яъне ба вазифаи аъзоҳои гуногун истифода шудани онҳо дар ҷумла, дар адабиёти лингвистӣ-иттилоотӣ хеле кам оварда шудааст. Фақат дар китоби дарсӣ барои мактабҳои олий – «Забони адабии ҳозираи тоҷик» (минбаъд: ЗАҲТ) таъкид шудааст, ки

чонишинҳо дар ҷумла ба вазифаи сараъзоҳо (мубтадо ва хабар) ва аъзоҳои пайрав (муайянкунанда, пуркунанда ва ҳол меоянд [6, с 207].

Дар қисмати ибораҳои чонишинӣ аз ҷумла М. Норматов овардааст, ки ба вазифаи ҷузъи асосӣ бештар чонишинҳои предметӣ меоянд. Ҷонишинҳои предмети шахсӣ, таъйинӣ, номуайяни, саволи ва манфӣ бо ёрии бандики изофӣ калимаҳои дигарро ба худ тобеъ мекунад. Масалан: Аммо **ҳеч кадоми ин бозорҳо** дили маро хуш намекард (Улуғзода) [8, с. 21].

Маълумоти бештар дар бораи ибораҳои чонишинӣ, умуман ибораҳои чонишини манфӣ алалхусус С. Абдурахимов овардааст. Ҷонишини манфии **ҳеч** дар алоҳидагӣ дигар чонишинҳоро тобеъ карда наметавонад. Ин чонишин фақат дар шакли таркибаш **ҳеч кадом**, **ҳеч як** чонишинҳои шахсии **мо**, **шумоён** ва инчунин **онҳо** ва **инҳоро** тобеъ намуда, ибораҳоро ташкил менамояд. Ин ибораҳо муносибати ҷудоиро бо тобиши инкорӣ мефаҳмонанд. Ҷузъи асосӣ дар ин ибораҳо дар шакли танҳо, ҷузъи тобеъ дар шакли чамъ меояд [1, с. 47].

Ҷонишинҳои манфии забони тоҷикӣ набудани пердемет, шахс ё аломати онҳоро нишон медиҳанд. Ба чонишинҳои манфии забони тоҷикӣ чонишинҳои зерин дохил карда мешаванд: **ҳеч** (no), **ҳеч кӣ** (nobody), **ҳеч кас** (no one), **ҳеч чӣ** (nothing), **ҳеч чиз** (nothing), **ҳеч кадом** (none), **ҳеч як** (none), **ҳеч гуна** (not any). Ин гурӯҳи чонишинҳо аз ҷиҳати морфологӣ ва ҳам синтаксисӣ як хел нестанд. Ҷонишинҳои **ҳеч кӣ** (nobody), **ҳеч кас** (no one), **ҳеч чӣ** (nothing), **ҳеч чиз** (nothing) ба чонишинҳои исмӣ дохил мешаванд, **ҳеч кадом** (none), **ҳеч гуна** (not any) ба чонишинҳои сифатӣ ва **ҳеч** (no) метавонад дар ҷумла ҳам чонишини исмӣ ва ҳам сифатӣ бошад. Хусусияти асосии чонишинҳои манфии забони тоҷикӣ дар он зоҳир мегардад, ки онҳо дар ҷумла бо феъл-хабар дар шакли инкорӣ истифода мешаванд.

Ҷонишинҳои манфии **ҳеч кӣ** (nobody), **ҳеч кас** (no one) чонишини таркибӣ мебошанд. Ҷонишини **ҳеч** аз чонишини манфии **ҳеч** ва чонишини саволи **кӣ** ва чонишини **ҳеч кас** аз чонишини манфии **ҳеч** ва исми **кас** сохта шудаанд, ки категорияҳои шахс ва шумора надоранд, вале исми шахсро ифода мекунад ва исмҳои ҷондорро дар ҷумла иваз мекунад. Масалан:

**Ҳеч кӣ** дар забони гуфтугӯии тоҷикӣ аз чонишини **ҳеч кас** бештар истифода мешавад. ~ *Nobody* is more common pronoun than *no one* in spoken English [информант].

**Ҳеч кас наредонад**, ки ҷуз ошӯбҳои сиёсӣ боз чӣ қадар ошӯби дигар дар қаъри зиндагии муқаррарӣ нухуфта [16, с.106]. ~ *Nobody knows* how many rebellions besides political rebellions ferment in the masses of life which people earth [22, p. 183].

Аммо имрӯзҳо ӯ фикрхоҷро такрор ба такрор бо овози баланд баён мекард, охир **ҳеч кас** набуд, ки аз он ранҷад [18, с. 49]. ~ But now he said his thoughts aloud many times since there was *no one* that they could annoy [23, p. 48].

Мисли чонишини **ҳеч** (no), чонишинҳои манфии **ҳеч кӣ** (nobody), **ҳеч кас** (no one) дар ҷумла бо феъл-хабар дар шакли инкорӣ истифода мешаванд.

Ба вазифаи мубтадо чонишинҳои таркибии **ҳеч кӣ** (nobody), **ҳеч кас** (no one) дар ҷумла бо феъл-хабар дар шакли танҳо истифода мешаванд. Масалан:

Лекин **ҳеч кас** ба ӯ талабгор *набаромад* ва ҳама метарсиданд, ки харашон аз хари ӯ пас мемонад ва гаравро бой медиҳанд [13, с. 88]. ~ But *nobody* accepted, since all feared their own mounts were no match. [19, p.136].

**Ҳеч кас** аз болои инсон ҳокимият *надорад*, агар инсон худаш онро ба каси дигар навода бошад [информант]. ~ *Nobody has* any power over you unless you give it to them.

*Nobody knows* how many rebellions besides political rebellions ferment in the masses of life which people earth [22, p. 187]. ~ **Ҳеч кас наредонад**, ки ҷуз ошӯбҳои сиёсӣ боз чӣ қадар ошӯбҳои дигар дар қаъри зиндагии муқаррарӣ нухуфта [16, с.106].

**Ҳеч кас** набояд дар пирӣ танҳо бошад, – фикр кард ӯ [18, с. 59]. ~ *No one* should be alone in their old age, he thought [23, p. 58].

Ба вазифаи пуркунанда чонишинҳои таркибии **ҳеч кӣ** (nobody), **ҳеч кас** (no one) дар ҷумла бо феъл-хабар дар шакли танҳо истифода мешаванд. Масалан:

Ин хатро ба Ҳабиба деҳ, ва ҷавобашро гирифта биёр. Эҳтиёт кун, ки ба ӯ хат доданатро *ҳеч кас набинад* [13, с. 63]. ~ Give this to Habiba and bring the reply. Take care not to let *anyone* see you giving it to her [19, p. 104].

Лекин ман чунон бад менавиштам, ки хати маро ба ғайр аз худам *ҳеч кас* хонда наметавонист [13, с. 77]. ~ But my writing was so bad that *no one was able* to read it but me [19, p. 121].

Ҷонишини *ҳеч як (no one)* исмҳоро иваз мекунад ва ба гурӯҳи ҷонишинҳои исмӣ дохил мешавад. Ин ҷонишин категорияҳои шумора ва ҷинс надорад, вале категорияҳои шахс ва ғайришахсро ифода мекунанд ва дар ҷумла бо феъл-хабар дар шакли инкорӣ ва танҳо истифода мешавад. Масалан:

Ӯ ин сирри пинҳониро ба дӯсти дерини худ ошкор кард, то ки байни онҳо *ҳеч як* шубҳа ва ҳисси дарунакии ягон кори махфӣ *боқӣ намонад* [17, с. 192]. ~ She had stipulated for the right to tell her old friend this much, in order that there might be **no** misunderstanding or painful sense of doubt and mystery between them [24, p. 294].

Ҷонишини *ҳеч як (no one)* метавонад дар таркиб бо пешоянди аз – *ҳеч яке аз* артикли муайяни дошта бошад ва дар ҷумла ба вазифаи нахвии пуркунанда ва мубтадо омада метавонад. Масалан:

Ӯ маҳз ҳамон чизро мегӯяд, ки бояд гуфта шавад ва ҳол он ки *ҳеч яке аз* мо ба гуфтани он чурбат *намекард* [17, с. 116]. ~ He says things which need saying and which *none of us* have had the courage to say [24, p. 156].

Оё ин сурат ба *ҳеч яке аз* касоне, ки шумо *мешиносед*, монанди надорад? [17, с. 183]. ~ Is it at all like *anyone* you know? [24, p. 156]

Ҷонишини *ҳеч як (no one)* метавонад дар таркиб бо исми *кас* – *ҳеч як кас* истифода шавад.

Илова бар ҷонишинҳои манфии таҳлилшуда - *ҳеч* (no), *ҳеч кӣ* (nobody), *ҳеч кас* (no one), *ҳеч чӣ* (nothing), *ҳеч чиз* (nothing), *ҳеч кадом* (none) ва шакли *ҳеч кадоме аз* (none of), *ҳеч як* (no one), *ҳеч яке аз* (none of) дар забони тоҷикӣ забони унсурҳои дигари синонимӣ ҳастанд, ки вазифаҳои ҷонишинҳои манфиро иҷро мекунанд. Масалан исми *касе* ба маънои ҷонишини манфӣ *ҳеч кас*, *чизе* ба маънои ҷонишини манфии *ҳеч чиз*, низ меояд ва дар ин сурат хабари чунин ҷумлаҳо дар шакли инкорӣ меояд:

Ман рост ба лаби руд рафтам, ки дарахҳои канори вай аз пеши ҳавлии мо намуда меистод. Дар ин тараф – дар тарафи ҷанубии руд *касе набуд* [13, с. 21]. ~ I went straight to the water's edge, to where I could see the trees standing when I looked from the edge of our house. On this side of the south bank of the canal there *was no-one* in sight. [19, p. 51].

Охир кори он бой ба дараҷае расидааст, ки *касе* хизматгорӣ ва ятимии ӯро қабул намекардагӣ шудааст, ҳар касеро, ки ба хизмати худ таклиф кунад [13, с. 29]. ~ In time the landlord's tactics became so widely known that *no one* trusted him or would work for him [19, p. 62].

Дар натиҷаи таҳлили муқоисавии хусусиятҳои нахвии ҷонишинҳои манфӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ метавон баъзе хусусиятҳои умумӣ ва вижагӣҳои истифодабарии ҷонишинҳои манфиро дар ҷумла дар забонҳои муқоисашаванда зикр кард:

Аз назари вазифаҳои нахвии ҷонишинҳо дар ҷумла, ҷонишинҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба гурӯҳҳои мухталиф ҷудо мешаванд. Дар забони англисӣ ҷонишинҳо ба: а) ҷонишинҳои исм; б) ҷонишинҳои сифат ва в) ҷонишинҳои зарф тақсим мешаванд; дар забони тоҷикӣ ба а) ҷонишинҳои предметӣ ё исмӣ; б) ҷонишинҳои сифатӣ ва в) ҷонишинҳои микдорӣ ё шуморӣ ҷудо мешаванд.

Ҷонишинҳои манфӣ дар ҳарду забони ба сифати *ҷонишинҳои предметӣ* ё *исмӣ*, ҳамчун мубтадо, пуркунанда ва қисмати номии хабар омада, дар ҷумла вазифаи нахвии исро иҷро мекунанд.

Ҷонишинҳои манфии ҳарду забони муқоисашаванда ҳамчунин дар ҷумла вазифаҳои нахвии *сифатро*, ҳамчун муайянкунанда иҷро мекунанд.

Ба ҷонишинҳои манфӣ дар забони англисӣ аксарияти забоншиносон 6 то 8 ҷонишини: **no** (*ҳеч, ҳеч як*), **none** (ба маънои *ҳеч кас, ягон кас* ва *ҳеч чиз*), **nobody / no one** (*ҳеч кас, касе*) ва **nothing** (*ҳеч чиз, чизе*) ва **neither** (*ҳеч як, на ин, на он*) -ро дохил мекунанд.

Ба ҷонишинҳои манфӣ дар забони тоҷикӣ забоншиносон аз 7 то 13 ҷонишин, аз ҷумла: **ҳеч** (*no*), **ҳеч кӣ** (*nobody*), **ҳеч кас** (*no one*), **ҳеч чӣ** (*nothing*), **ҳеч чиз** (*nothing*), **ҳеч кадом** (*none*), **ҳеч кадоме аз** (*none of*), **ҳеч як** (*none*), **ҳеч гуна** (*not any*) **ҳеч хел** (*any*), **ҳеч як кас** (*nobody*), **ҳеч як чиз** (*nothing*) дохил мекунанд.

Дар натиҷаи таҳқиқоти муқоисавии ҷонишинҳои манфӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва ҳамчунин чанде аз таркибҳои ҷонишинҳои номуайяни, аз ҷумла: **ҳеч кадоме аз** (*no one of*) ва **ҳеч яке аз** (*none of*) муайян гардид, ки дар адабиёти лингвистӣ таъкид нашудаанд. Масалан:

Доғҳо аз рухсора то ба гардан мерасидан, дар кафи дастони пирамард пайи амики буриши ресмон менамуданд, ки бар асари кашидани моҳиҳои бузург пайдо шуда буданд. Аммо **ҳеч яке аз** он захмҳо тоза набуданд [18, с. 7]. ~ The blotches ran well down the sides of his face and his hands had the deep-creased scars from handling heavy fish oil the cords. But **none of these** scars were fresh [23, p. 6].

Оё ин сурат ба **ҳеч яке аз** касоне, ки шумо мешиносед, монандӣ надорад? [17, с.183]. ~ Is it at all like **anyone** you know? [24, p. 156].

Илова бар ин аз тарафи аксарияти забоншиносон таъкид карда мешавад, ки дар забони тоҷикӣ ҷонишини номуайяни **ягон** (*some*) ва исмҳои **касе** (*somebody*) ва **чизе** (*something*) ба маънои ҷонишини манфӣ истифода мешаванд. Дар ин маврид хабари чунин ҷумлаҳо дар шакли инкорӣ меояд [7, с.221; 3,с.221; 11,с.342]. Мисолҳои аз адабиёти бадеӣ чамъовардаи мо аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар ҳақиқат исмҳои **касе** ва **чизе** ба маънои ҷонишинҳои манфӣ – **ҳеч кас** ва **ҳеч чиз** хеле фаровон истифода шуда, ҳамчун синоними ҷонишинҳои манфии забони тоҷикӣ – **ҳеч кас** ва **ҳеч чиз** ва эквиваленти ҷонишинҳои манфии забони англисӣ **nobody** (*ҳеч кас*) ва **nothing** (*ҳеч чиз*) дар ҷумла васеъ истифода мешаванд. Агар ин синонимҳои ҷонишинҳои манфии забони тоҷикиро ба гурӯҳи ҷонишинҳои манфӣ дохил кунем, шумораи умумии онҳо то ба 15 адад меафзояд.

Ба хусусиятҳои умумии ҷонишинҳои манфӣ дар забонҳои таҳқиқшаванда он санадро низ ворид кардан мумкин аст, ки дар ҳарду забон ҷонишинҳои манфӣ ҳамчун ҷонишини исм ва сифат дар ҷумла истифода шуда ба вазифаи мубтадо, пуркунанда ва муайянкунанда дар ҷумла хизмат мекунанд.

Яке аз хусусиятҳои умумии ҷонишинҳои манфӣ дар забонҳои муқоисашаванда дар он зоҳир мегардад, ки ҷонишинҳои манфӣ категорияҳои шумора ва ҷинс надоранд, вале категорияҳои шахс ва ғайришахсро ифода мекунанд ва дар ҷумла бо феъл-хабар, асосан, дар шакли танҳо истифода мешаванд.

Хусусияти дигари шабоҳати забонҳои муқоисашаванда дар истифода бурдани шакли танҳои феъл-хабаре ҷумла бо ҷонишинҳои манфии забони англисӣ ва тоҷикӣ мебошад. Чунон ки ҷумлаҳои таҳлилшудаи мо шаҳодат медиҳанд, ҷонишинҳои манфии забони англисӣ ва ҳам забони тоҷикӣ аксаран бо феъл-хабаре ҷумла дар шакли танҳо истифода мешаванд.

Таҳлилҳои мо нишон медиҳанд, ки аксари ҷонишинҳои манфии забони англисӣ эквиваленти худро дар забони тоҷикӣ доранд. Илова бар ин вобаста ба сохтори ҷумла ба як ҷонишини манфии забони англисӣ якчанд ҷонишинҳои манфии забони тоҷикӣ муродиф шуда омадаанд. Масалан ба ҷонишини манфии забони англисӣ – **none** ҷонишинҳои манфии **ҳеч кадом, ҳеч кадоме аз, ҳеч як**; ба ҷонишини манфии **nobody** – **ҳеч кӣ, ҳеч кас, касе**; ба ҷонишини манфии **nothing** – ҷонишинҳои **ҳеч чиз, ҳеч чӣ, чизе**; ба ҷонишини **neither of** – **ҳеч кадоме аз** ва **ҳеч яке аз** муродиф мебошанд.

Яке аз хусусиятҳои хеле намоён ва фарқкунандаи истифодабарии ҷонишинҳои манфӣ дар ҷумла дар забонҳои муқоисашаванда дар он зоҳир мешавад, ки дар забони англисӣ дар ҷумлаҳо, ки ҷонишинҳои манфӣ истифода шудаанд, феъл-хабаре он ҷумла ҳатман дар **шакли тасдиқӣ** истифода мешавад. Дар забони тоҷикӣ баръакс, яъне феъл-хабаре

чумлаҳое, ки дар онҳо ҷонишинҳои манфӣ истифода шудаанд дар шакли инкорӣ истифода мешавад. Сабаби фарқият дар он аст, ки дар асоси қоидаҳои сарфу нахвӣ забони англисӣ дар ҷумлаи забони англисӣ фақат як инкор истифода шуда метавонад. Дар забони тоҷикӣ ду инкор истифода шуда метавонад – ҷонишини манфӣ ва феъл-хабар дар шакли инкорӣ.

#### Адабиёт:

1. Абдурахимов С. Ибораҳои ҷонишинӣ. – Душанбе: Дониш, 1979. – 74 с.
2. Арзуманов С.Ҷ. Ҷонишин / С.Ҷ. Арзуманов // Грамматикаи забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий. Қ. 1. – Сталинобод, 1956. – С. 90–104.
3. Арзуманов С.Ҷ. Ҷонишин / С.Ҷ. Арзуманов // Забони адабии ҳозираи тоҷик. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий. Қ. 1. – Душанбе, 1982. – С. 215–230.
4. Бобомуродов Ш. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ/ Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2016. – 428 с.
5. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий. Қ. 1. – Сталинобод, 1956, – 232 с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик (лексикология, фонетика, морфология). Қ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 464 с.
7. Забони адабии ҳозираи тоҷик (синтаксис). Дар зери таҳрири проф. Б. Ниёзмӯҳаммадов. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 268 с.
8. Лингвистический энциклопедический словарь (ЛЭС). Главный редактор В.Н. Ярцева. – М.: Издательство «Советская Энциклопедия», 1990. – 684 с.
9. Норматов М. Забони адабии муосири тоҷик (синтаксис) / М. Норматов. – Душанбе: Матбуот, 2016. – 324 с.
10. Сиёев Б. Таърихи ҷонишинҳои забони тоҷикӣ / Б. Сиёев. – Душанбе: Дониш, 1972. – 238 с.
11. Сиёев Б. Ҷонишин / Б. Сиёев // Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий. Қ. 1. – Душанбе, 1985, – С. 156 – 171.
12. Сиёев Б. Ташаккули ҷонишинҳо дар забони тоҷикӣ / Б. Сиёев. – Душанбе, 2002. – 496 с.
13. Ҳусейнов Х. Луғати терминҳои забоншиносӣ / Х. Ҳусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – 255 с.
14. Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм) / С. Айнӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680 с.
15. Айнӣ С. Акнун навбати қалам аст / С. Айнӣ. Ҷ. 2. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 464 с.
16. Айнӣ С. Мактаби кӯҳна / С. Айнӣ. Сталинобод, 1950. – 50 с.
17. Бронте, Ш. Ҷен Эйр. – Душанбе: Истикбол, 2010. – 412 с.
18. Войнич Э.Л. Замбӯр / Э.Л. Войнич. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1952. – 311 с.
19. Ҳемингвей, Э. Пирамард ва баҳр / Э. Ҳемингвей. – Душанбе: Бухоро, 2013. – 168 с.
20. Aini S. The Sands of Oxus. Boyhood Reminiscences of Sadriddin Aini/ S. Aini. Translated from the Tajik Persian with an Introduction by John R. Perry and Rachel Lehr. USA. Mazda publishers 1998. – 277 pp.
21. Aini S. Ahmadi Devband/ S. Ainin // Translated by John R. Perry. University of Chicago. USA. 1981. – 196-222 pp.
22. Aini S. The Old School/ S. Aini. Translated by John R. Perry. The Sands of Oxus. USA. Mazda publishers 1998. – 223-252 pp.
23. Bronte, Sh. Jane Eyre, Planet PDF at: <http://www.planetpdf.com/>
24. Hemingway, E. The Old Man and the Sea / E. Hemingway. – Dushanbe: Bukhoro, 2013. – 168 с.



25. Voynich E.L. The Gadfly / E.L. Voynich. – M.: Foreign Languages Publishing House, 1954. – 331 pp.

### **ХУСУСИЯТҲОИ НАҲВӢ ВА ТАРЧУМАИ ҶОНИШИНҲОИ МАНҒИИ “NOBODY, NO ONE, NOTHING, NONE” ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ**

Мақолаи мазкур оид ба хусусиятҳои наҳвӣ ва тарҷумаи ҷонишинҳои манғии “**nobody, no one, nothing, none**” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст.

Забони англисӣ ва ҳам забони тоҷикӣ дорои системаи муайяни ҷонишинҳои манғӣ мебошанд, ки аз ҷиҳати сохтор, тарзи истифодабарӣ ва ҳам маъно хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунанда доранд.

Категорияи инкор дар забон бо роҳҳои мухталиф ифода меёбад, ки яке аз онҳо ҷонишинҳои манғӣ мебошанд. Бояд зикр кард, ки мавзӯи вазифаҳои наҳвӣ ҷонишинҳо дар ҷумла умуман вазифаҳои наҳвӣ ҷонишинҳои манғӣ алалхусус, дар забони тоҷикӣ, то имрӯз мавриди таҳқиқи мушаххас қарор нагирифтааст.

Ҷонишинҳои манғии забони тоҷикӣ набудани предмет, шахс ё аломати онҳоро нишон медиҳанд. Муаллиф қайд мекунад, ки дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳо аз ҷиҳати вазифаҳои наҳвӣ худ ба се гурӯҳ тақсим мешаванд, вале ин гурӯҳбандӣ аз забони англисӣ фарқ мекунад. Хусусияти асосии ҷонишинҳои манғии забони тоҷикӣ дар он зоҳир мегардад, ки онҳо дар ҷумла бо феъл-хабар дар шакли инкорӣ истифода мешаванд.

Дар асоси мисолҳо аз адабиёти бадеӣ хусусиятҳои синтаксисӣ, грамматикӣ ва истифодаи ҳамгунаи ҷонишинҳои манғӣ дар забонҳои муқоисашаванда муайян карда шудаанд. Инчунин, дар бораи баъзе хусусиятҳои умумӣ ва вижагиҳои истифодабарии ҷонишинҳои манғӣ дар ҷумла дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ зикр карда шудааст.

**Калидвожаҳо:** ҷонишинҳои манғӣ; функсияи наҳвӣ, феъл-хабар, шахсият, маънои грамматикӣ, падеж, шахс, шумора, муродиф

### **СИНТАКСИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И ПЕРЕВОД ОТРИЦАТЕЛЬНЫХ МЕСТОИМЕНИЙ «NOBODY, NO ONE, NOTHING, NONE» В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫК**

Данная статья посвящена синтаксической характеристике и переводу отрицательных местоимений “**nobody, no one, nothing, none**” в таджикском и английском языках.

Английский и таджикский языки имеют окончательную систему отрицательных местоимений, которые имеют общий и различный характер по структуре и смыслу.

Категория отрицания в языке выражается различными способами, одним из которых являются отрицательные местоимения.

Следует отметить, что проблема синтаксиса местоимений, в том числе синтаксические функции отрицательных местоимений, по настоящее время, особенно в таджикском языке, не подвергались конкретному исследованию.

Отрицательные местоимения таджикского языка указывают на отсутствие предмета, личности или признака. Автор отмечает, что в таджикском языке по синтаксической функции в предложении местоимения делятся на три группы, но третья группа отличается от английского языка. Основной характеристикой отрицательных местоимений английского языка является то, что они употребляются в предложениях со сказуемым в утвердительной форме.

На примере художественных произведений определено тождественное употребление отрицательных местоимений в сравниваемых языках. Кроме того, отмечаются некоторые общие особенности и способы употребления отрицательных местоимений в таджикском и английском языках.

**Ключевые слова:** отрицательные местоимения; синтаксическая функция, глагол-сказуемое, тождество, грамматическое значение, падеж, лицо, число, синонимия.

### **SYNTACTIC CHARACTERISTICS AND TRANSLATION OF NEGATIVE PRONOUNS "NOBODY, NO ONE, NOTHING, NONE" IN TAJIK LANGUAGE**



This article is devoted to the syntactic characteristics and translation of negative pronouns “**nobody, no one, nothing, none**” in Tajik and English languages. The English and Tajik languages have final system negative a pronoun which have the general and various character on structure and sense.

The category of denial in language is expressed by various ways, one of which are negative pronouns.

It should be noted that a subject of a problem of syntactic features of pronouns, especially in particular the problem of syntactic features of negative pronouns in Tajik, was not specifically investigated.

Negative pronouns in Tajik show lack of a subject, the person or their sign. The author notes that in Tajik on syntactic function in the sentence pronouns are divided into three groups, but these three groups differ from English. The main characteristic of negative pronouns of English is that they are used in offers with a predicate in an assertive form.

Based on the examples from fiction syntactical and grammatical peculiarities and common features of negative pronouns are identified in two far related languages. Also it is mentioned general characteristics and features of use of negative pronouns in the sentences in Tajik and English languages.

**Key words:** negative pronouns; syntactic function, verb-predicate, identity, grammatical value, case, person, number, synonymy.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Муродов Бахриддин номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи. С. Сафаров – 16. Тел.: (+992) 802 17 78 78; [bahriddinm@list.ru](mailto:bahriddinm@list.ru)

**Сведения об авторе:** Муродов Бахриддин, кандидат филологических наук, доцент кафедры языкознания и сравнительной типологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, ул. С. Сафарова - 16. Тел.: (+992) 802 17 78 78; [bahriddinm@list.ru](mailto:bahriddinm@list.ru)

**Information about the author:** Murodov Bakhriddin, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Linguistics and Comparative Typology, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab city, st. S. Safarova - 16. Tel.: (+992) 802 17 78 78; [bahriddinm@list.ru](mailto:bahriddinm@list.ru)

ТДУ: 629(075.8)

ТКТ: 39.311(2-точ)

К-98

## ИНЪИКОСИ БУНЁДИ НАҚБҲО ВА ТАРМИМИ РОҲҲОИ МОШИНГАРД (дар мисоли осори Ш. Мусо ва Б. Муртазо)

Кучарова Н.А., н.и.ф., дотсенти кафедраи матбуоти  
факултети журналистикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Баъд аз соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон Ҳукумати ҷумҳурӣ, махсусан Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ба бунёди иншооти бузурги нуруфар тавачҷуҳи хосса медиҳанд ва дар муддати зиёда аз сӣ соли истиқлол якчанд иншоотҳои нуругоҳҳои барқии обӣ, аз қабиле Сангтӯда-1, Сангтӯда-2, сохта ба истифода дода шудаанд. Сохтмони НБО-и Роғун бошад, босуръат идома дорад. Бунёди ин нуругоҳҳо, ки диққати ҷаҳониёнро ба худ ҷалб кардааст, орзуи деринаи кишвари мо буд ва хушбахтона ин орзу дар замони истиқлол ҷомаи амал пӯшид ва пӯшида истодааст.

Сохтмонҳои бузург чун бунёди роҳҳо ва нақбҳо низ дар замони шуравӣ аз мушкилиҳои асосии кишварамон буд. Ва дар замони соҳибистиклолӣ бо сохта ва ба

истифода додани як қатор шоҳроҳҳо ва нақбҳои мошингард қисматҳои дуру наздики ҷумҳурӣ ба ҳам пайваста, мушкилии сокинони Тоҷикистон барканор шуд.

Бунёди иншооти бузург худ як таърихи пуршарафи ин миллати куҳанбунёди фарҳангӣ мебошанд ва наслҳои минбаъдаро водор менамояд, ки моҳияти ин сохтмонҳоро дуруст дарк карда, ба қадри меҳнати бунёдкорона ва масъулиятшиносии падарони худ бирасанд ва кӯшиш намоянд, ки чун ниёгон саҳми худро дар ободии кишвар гузоранд.

Ҷолиб аст, ки аҳли зиёи кишвар, аз ҷумла адибони тоҷик низ дар ин иншооти бузурги аср дар баробари сохтмончиён ғаёлона ширкат меварзанд. Агар заҳмати сохтмончиён тавассути истифодаи техника ва лавозимоти сохтмонӣ амалӣ гардад, адибон бо неруи қалам ва хунари нигорандагӣ дар ин иншоот ширкат мевазанд. Қариб дар осори кулли адибони муосир мавзуи сохтмонҳои азим мушоҳида мешаванд, вале адибони публицсист Ш. Мусо ва Б. Муртазо ба ин масъала диққати махсус дода, солҳои охир чандин асарҳои хурду калон ба таъби расониданд.

Ҷаъолияти адабӣ ва публицсистии Ш.Мусо тавассути асарҳои зиёде чун «Боғи падар», «Ошӯни уқобон», «Қиссаи баҳорӣ», «Ҷеҳраи модар», «Мардистон», «Ситам», «Президенти мо», маҷмуаҳои дастҷамъӣ ва матбуоти даврӣ рӯйи қор омадааст.

Раиси Шурои публицсистикаи Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон Бахтиёр Муртазо бошад, тавассути асарҳои публицсистии «Эҳёи Бешканд», «Чашмаи офтоб», «Ман чароғ афрӯхтам», «Нақби Истиқлол», «Хӯшаҳо аз киштаҳо» дар дили хонанда ҷой гирифтааст.

Осори публицсистии ин ду адиб таваҷҷуҳи олимони соҳаи публицсистикаро ба худ ҷалб намуда, мавриди таҳлилу таҳқиқи мутахассисон қарор гирифтаанд. Дар тақризи муфассали профессор М. Муродӣ – «Илҳом аз бунёдкорихо» китоби «Мардистон»-и Ш. Мусо баррасӣ гардидааст. Мунаққид оид ба услуби хоסי нигорандагии адиб мефармояд: «Дар баёни мавзӯ ва тасвири матлаб нигоранда (яъне Ш.Мусо – К.Н.) асосан аз усули нақл андар нақл қор мегирад. Дар ин ҷода ӯ нисбатан озод аст, аз ҷузъиёти гуногун, нақл, ривоят, панд, ҳикмат, тасвир, хуччат, факт, рақам ва ғайра истифода мекунанд. Ин усул ба ӯ имкон додааст, ки аз як тараф, рангорангии тасвириро таъмин намояд, аз сӯйи дигар, қаҳрамонро ба таври табиӣ ба хонанда муаррифӣ созад, хислатҳои ҳамидаи онҳоро нишон диҳад» [3, с. 13].

Дар ҷойи дигар устод Муродӣ оид ба маҳорати Б. Муртазо чунин менигорад: «Б. Муртазо соҳибмактаб аст... Ҷамъамон ин мактаб аз суннатҳои рӯзноманигорӣ, пажӯҳишгарӣ ва тарҷумонӣ низ маншаъ гирифта, дар намои худ аз ин ҷанбаҳои эҷод баҳра бардоштааст» [10. с. 8-9].

Ҷам Ш. Мусо ва ҳам Б. Муртазо дар эҷодиёти худ оид ба роҳҳое, ки дар замони истиқлол бунёд шудаанд, ақидаҳои ҷолиб баён намудаанд. Масалан, дар боби сеюми китоби «Президенти мо»-и Ш. Мусо, ки «Пайвандгари марзҳо ва дилҳо» ном гирифтааст, дар ду мақола -- «Қатра най, дарёӣ», ва «Эҷозии дӯстӣ» оид ба бунёди роҳҳои Душанбе – Чанок ва нақби Чормағзак сухан рафта, дӯстии халқҳои тоҷику чинӣ васф мешавад. Роҳҳои дар мамлақати мо бунёдкардаи ҳамватанон ва чинӣҳо ва қаҳрамониҳои нотакрори дар ҷабҳа руҳдода басо воқеӣ ва боварибахш баён гардида, аҳаммияти иҷтимоӣ ва иқтисодии онҳо таъкид мешавад.

Образҳои асосии очерки «Қатра най дарёӣ» Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, директори Маркази татбиқи лоиҳаи таҷдиди роҳи автомобилгарди Душанбе-Чанок Қодир Саидов ва роҳбари намоёндагии Ширкати ҷиноӣ оид ба сохтмони роҳҳо ва пулҳо Ли Ган мебошанд.

Шералӣ Мусо дар бораи Қодир Саидов маълумот дода, таъкид мекунад, ки меҳри беандозаи ӯ ба касби сохтмонӣ ҳанӯз аз айёми мактабхонӣ пайдо шудааст. Аз ҷумла, нависанда менигорад: «Боре онҳоро (Саидов Қодир ва ҳамсинфонашро – К.Н.) аз деҳ ба шаҳри Душанбе тамошо оварданд. Ӯ бо тамоми қувва мекӯшид, ки иморатҳоро тамошо кунад. Махсусан, ба ӯ бинои Комитети Марказӣ маъқул шуда буд.

-- Дар ин ҷо кӣ қор мекунад?

-- Дар ин ҷо роҳбарони аз ҳама калони мо қор мекунанд.

- Ин биноро онҳо сохтанд?...
- Аз рӯи шунидам, немисҳо сохтанд.
- Немисҳо? Барои чӣ немисҳо?
- Мегӯянд, ки онҳо мутахассиси хубе ҳастанд.
- Чӣ, мо мутахассис надорем?
- Дорем, вале ба онҳо намерасанд» [6, с. 96].

Аз ҳамон рӯз меҳри сохтмончиғӣ дар дили қаҳрамони очерк ҷой мегирад ва рафта берун аз Тоҷикистон хонда, дар гапаш устувор меистад. Мекӯшад, ки иморатҳоро дар Ватанаш дигарҳо не, балки худаш бо ҳамватанонаш созад. Саидов Қодир намунаи родмардонест, ки дар ободиву озодии диёри азиз ҳамвора ҷаҳду талош намудаанд. Ва ин хислати қаҳрамони очерки мазкур хонандаи тоҷикро ба андеша водор мекунад. Дар ин маврид сухани профессор И. Усмоновро ба ёд овардан ҷои аст: «Хислати тарбиявии очерк он аст, ки очеркҳоро мутолиа карда, садҳо нафар меҳнаткашони дигар ба корнамоии онон пайравӣ мекунанд, қаҳрамонони нави арсаи меҳнат ба майдон меоянд» [9, с. 65].

Ягон мақсади начиб ба осонӣ ба даст намеояд ва агар кас то арақи ҷабин нарезад, армон шикаста наметавонад. Қаҳрамонони очерки «Қатра най, дарёӣ» ба душвориҳои зиёд дучор омаданд, вале чашмикордонӣ, масъулиятшиносӣ ва якдигарфаҳмӣ ба онҳо зафар меоварад. Нақбе, ки бо роҳбарии Қодир Саидов ва Ли Ган сохтмонаш қариб ба охир расида буд, ногаҳон як порчааш фуру меравад. Ва танҳо бо дастгирии Президенти мухтарамии мамлакат Эмомалӣ Раҳмон ин ду марди шариф, бо вучуди миллати гуногун будан, даст ба даст дода, мушкилро осон карданд.

Боз як лаҳзаи дигари ин очеркро қайд кардан лозим мешавад: Саидов Қодир рӯзе як КАМаз озукаворӣ гирифта, ҳамчун ёрӣ ба коргарони нақб меорад. Аз ин кор Ли Ган хафа шуда, бо Қодир Саидов гап намезанад. Қодир Саидов хичолатомез ҳар қадар, ки мекӯшад, Ли Ган ошғӣ намешавад. Оқибат андеша карда, роҳи зориро пеш мегирад: «Инсон бе гуноҳ намешавад ва ман ҳам одами хокӣ ҳастам. Вале як чизро аз рӯи инсоф ба зехн гиред, ки ибтидои ҳама хушиҳо ҳикмат аст. Ҳазрати Муҳаммад (с) фармудаанд, ки «беҳтарин корҳо шод кардани дили бандаи муъмин аст». Шайх Аттори Нишопурӣ ҳам мефармоянд:

«Фаҳри ҷумла корҳо нон додан аст,  
Дар ба рӯи дӯстон бикшодан аст» [6, с. 103].

Қодир Саидов бо ин суханони фараҳбахш дили Ли Ганро меёбад. Ва ӯ чунин мегӯяд: «Маълум шуд, ки шумо мардуми некандешу некрафтор ва нақӯкор будед». Нависанда бо ин рафтори қаҳрамононаш хонандаро хушдор медиҳад, ки дар роҳи дӯстӣ устувор будан ва иродаи мустақкам доштан зарур аст.

Мақолаи «Эҷози дӯстӣ» ба нақби Хатлон бахшида шудааст ва он аз дигар осори публицистии нависанда фарқ дорад, чун дар он муаллиф аз заҳмати сохтмончиён, душвориҳо ҳарф намезанад, танҳо хурсандии мардум ва дӯстии халқи ду кишварро таҷассум менамояд. Дар баробари ин адиб бо маҳорати хуби нигорандагӣ, хонандаро бо таҷрибаи зиндагӣ раҳнамун месозад. Дар ҷое сухани сардори сохтмони нақби Хатлон Фе Су Пинро меорад, ки барои таҷриба гирифтани кас мусоидат мекунад:

«- Медонед, ман одами содае ҳастам, ки сар ба сангҳо зада ба воя расидам. Оқибат дар сохтмон бахти худамро пайдо кардам. Ман месохтам ва сохтмон маро месохт. Ман ҳамон қадар ба сохтмон эҳтиром мегузорам, ки як одами мазҳабӣ ба мазҳабаш.

Аз Фе Су Пин пурсидам:

- Пири шумо кист?...
- Илм!
- Аз илм бартар чизе ҳаст?...

Гуфт:

-- Таҷриба...

Боз пурсидам:

- Бадӣ ба кӣ бояд кард?..
- Ба нафси худ» [6, с. 105].

Оре, агар шахс ин се ҳикматро дар худ таҷриба кунад, албатта, ба мақсад мерасад, дар зиндагӣ ҳам худааш бурд мекунад ва ҳам ҷомеа обод мешавад. Мутафаккирони тоҷик нафси оммаро барои ҳар шахс душмани дохилӣ гуфтанд ва ба он мубориза бурдани ҳар фардро шарту зарур шумориданд. Аз ҷумла, Абдурахмони Ҷомӣ гуфтааст:

“Ба хасми дарунӣ, ки он нафси туст,  
Зи ту бурдборӣ набошад дуруст.  
Дар озори ӯ теги хунрез бош,  
Ба хунрезиаши дам ба дам тез бош” [11, с. 83].

Шералӣ Мусо дар ин маъракаи таърихӣ ширкат меварзад ва ба ӯ муяссар мегардад, ки аз номи адибони Тоҷикистон Сарвари кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро бо ин дастоварди бузург табрик намуда, сипас китоби тозаҷоди худро бо номи «Мардистон», ки ба сохтмони нақбҳои Шаҳристон ва Чормағзак бахшида шуда буд, тухфа мекунад. «Ҷаноби оӣ, вақте ки Шумо қатъӣ гуфтед, ки «мо бо нохун бошад ҳам, нақби Анзобро мекушоем», дар дили баъзеҳо шубҳа ҷой шуд. Зеро ки ин иқдом дар мафкураи онҳо намеғунҷид. Ва онро афсона мехонданд. Агар аз рӯи инсоф гӯем, шубҳаи онҳо то ҷое асос ҳам дошт. Ҷунки дар гули 70 сол империяи Шуравӣ онро сохта натавонист. Ва Шумо, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, афсонаро ба ҳақиқат табдил додед».

«Дар мақола, фелетон, лукма андеша бартарӣ дорад, -- қайд кардааст публицисти рус М. Колсов, - вале андешае, ки бидуни эҳсос, шавқ, тасвиру тавсиф ояд, касеро мутаваҷҷеҳ нахоҳад сохт» [1, с. 111]. Дар ин мақола баён басо образнок ва шавқангез мебошад ва чунин тарзи ифодаи асари публицистиро дар нигоштаҳои Бахтиёр Муртазо низ равшан мушоҳида мекунем.

Дар китоби “Хӯшаҳо аз киштаҳо” очерке бо номи “Рисолати беназири таърихӣ” омадааст, ки қаҳрамони он Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Муаллиф бо овардани якчанд факту далел фидой будани Президенти кишварро исбот мекунад. Барои ошноӣ пайдо кардан аз нақби Анзоб муаллиф ба сохтмон меравад ва дар ошхона яке аз муҳандисони эронӣ чунин мегӯяд: “Мо дар ҷамоҳири Осиёи Миёна – Қазоқистон, Қирғизистон, Туркманистон ва Ўзбекистон сафар намудем ва дидем, ки дар он кишварҳо корхонаҳо, роҳу пулҳо, фабрикаву заводҳо хеле зиёданд. Маълум мешавад, ки онҳо дар замони ҳукмронии шуравӣ барои ободонии мамолики худ кӯшиши бисёре кардаанд. Вале роҳбарони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ободии ватанашон камтар сайъ намудаанд” [8, с. 150].

Дар ҷойи дигари ҳамин очерк Б. Муртазо қайд мекунад, ки дар замони шуравӣ аз ашхоси рутбааввали ҷумҳурӣ фақат як кас – роҳбари фидокори тоҷикон, котиби аввали кумитаи марказии хизби коммунисти Тоҷикистон Турсун Ўлҷабоев соли 1960 ба Мурғоб меравад ва Сарвари давлати мо бошад, дар даврони сохибистиклолӣ ба ин гӯшаи дурдасти мамлакатамон се маротиба сафар мекунад.

Соли 2021 Б. Муртазо бо номи «Хӯшаҳо аз киштаҳо» маҷмуаи мунтахаби очеркҳо ва қиссаи мустанади худро ба таъбир мерасонад, ки аз се қисм -- қисми аввал очеркҳо (32-то), қисми дуюм «Шоҳроҳи Байкалу Амур» ва қисми сеюм «Қиссаи мустанад» иборат аст.

Китоби калонҳаҷми дигари Б. Муртазо «Нақби Истиклол» ном дорад, ки соли 2007 ва дар таҳрири нав соли 2015 нашр мешавад. Асар дар нашри аввал қиссаи мустанад ва дар нашри дуюм романи мустанад ном гирифтааст. Роман аз ҳафт боб иборат буда, ҳамаи ин бобҳо ба нақби Анзоб, ки бо пешниҳоди Сарвари муҳтарами Ҷумҳурии Тоҷикистон «Нақбии Истиклол» ном мегирад, бахшида шудааст.

Аз мутолиаи ин ду китобе, ки пурра ба бунёдкориву ободии иншооти бузурги ҷумҳуриамон бахшида шудаанд, ба хулосае омадан мумкин аст, ки адиб дар касби худ содиқ аст ва барои тавлиди ҳар як асари мукаммали публицистӣ заҳмати зиёд мекашад ва баъд аз чанд сол онро бо такмил пешкаши хонандагон мегардонад. Дар ҷойе профессор М. Муродӣ қайд мекунад, ки: “Дар фаъолияти ҳар гуна шахс омили муҳим интихоби дурусти касб аст. Агар шахс дар интихоби пеша ба шавқу рағбат ва завқу хоҳиши худ така кунад, аз қору фаъолияташ аввал худааш лаззат мебарду баъд ба дигарон ҳаловат мебахшад. Аммо раванди

кор ҳамон вақт суръат ва сифат пайдо мекунад, ки масъул меҳнатдӯст бошад ва ба кадри имкон аз вақту фурсат истифода барад Ин омилҳо дар ҳамбастагии ҳамдигар кори шахсро ба ҳаракат мебароранд ва ба ҳосили меҳнати ӯ сифату самара мебахшанд” [10, с. 8].

Романи “Нақби Истиқлол”-и Б. Муртазо аз асарҳои дигар нависандагони публицист ба кулӣ фарқ мекунад. Ин мавзӯ дар асарҳои адабони дигари тоҷик дар шакли як очерк ё мақола инъикос ёфтаанд, дар “Нақби Истиқлол”-и Бахтиёр Муртазо бошад, он як китоби иборат аз ҳафт бобро дар бар мегирад. (Боби аввал “Муҳориба бо юз”, боби дуюм “Меҳргони зимарғ”, боби сеюм “Уқоби кӯҳӣ дастомӯз намешавад”, боби чорум “Роҳ - фарҳанги диёр”, боби панҷум “Навиги ватандорӣ”, боби шашум “Дасти дӯст”, боби ҳафтум “Достони бародарӣ” ном гирифтаанд. Профессор М. Муродӣ ханӯз ба қиссаи мустанади адиб тақриз навишта чунин андеша меронад: “Қиссаи публицисти Б. Муртазоев “Нақби Истиқлол” дар публицистикаи замони истиқлол аз нахустин асари калонҳаҷмест, ки дар мавзӯи бунёди иншооти азими аср – сохтмони нақби Анзоб эҷод гардидааст. Доир ба асари мазкур дар матбуоти даврӣ тақризҳои зиёди мусбат интишор шуда, муаллифон онро аз беҳтарин асари сол ҳисобиданд” [10, с. 50].

Қаҳрамони асар - Мафтун аз деҳаи Зидеи ноҳияи Варзоб мебошад ва муаллиф махсус қаҳрамонашро аз ин деҳа интихоб намудааст, ки зиндагӣ дар он ҷо осон нест ва мардум пайваста меҳнат карда, бо меҳнат обу тоб ёфтаанд ва бунёди нақбро низ ахлоқи анҷом медиҳанд.

Умуман, адабони тавоно Шералӣ Мусо ва Бахтиёр Муртазо тавонистанд, ки дар осори публицистиашон меҳнату заҳмати сохтмончиёни диловарро бо тамоми ҷузъиёт инъикос намоянд ва бо ҳамин хонандаи тоҷикро аз бунёдкорихоии ин иншооти азими аср огоҳ намуда, дар кишвари мо чун обу ҳаво зарур будани онро собит намоянд. Ҳарчанд осори публицисти ин ду адиб аз ҷиҳати мавзӯ бо ҳам монандӣ доранд, вале дар инъикоси воқеаҳо ҳар нависанда диди худ, сабки худ, муносибати худро дорад. Ва ин муҳаққиқонро водор мекунад, ки ба осори онҳо таваҷҷуҳи бештар дошта бошанд. Баргари таълифоти муаллифон он аст, ки онҳо рафти сохтмонро бевосита мушоҳида мекунанд, бо сохтмончиён суҳбат карда, фикри онҳоро мешунаванд. Аз ҳама муҳим соҳаи эҷодиёт ё предмети таҳқиқи онҳо иншооти бузургӣ аср мебошанд, ки ин масъала дар адабиёт ва публицистикаи тоҷик рӯзмарра ва басо муҳим мебошад.

#### Адабиёт:

1. Кольцов М. Писатель в газете. – М.: Советский писатель, 1961. – 120 с.
2. Муродӣ М. “Мардистон”-и мардсито // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 2 сентябр.
3. Муродӣ М. Илҳом аз бунёдкорихо // Адабиёт ва санъат. – 2014. 6.11.
4. Мусо Ш. // Адабони Тоҷикистон. – Душанбе: Адиб, 2014. – С. 147-148.
5. Мусо Ш. Мардистон / Ш. Мусо. – Душанбе: ЭР-Граф, 2021. – 368 с.
6. Мусо Ш. Президенти мо / Ш. Мусо. – Душанбе, 2014.
7. Муртазо Б. Нақби Истиқлол / Б. Муртазо. – Душанбе: Нашри Файз, 2020. – 400 с.
8. Муртазо Б. Хушаҳо аз кистаҳо / Б. Муртазо. – Душанбе, 2022.
9. Усмонов И. Жанрҳои публицистика / И. Усмонов. – Душанбе, 2009.
10. Шарипов С. Дар шинохти Бахтиёри Муртазо. – Бохтар: Ношир С, 2018. – 222 с.
11. Ҷомӣ А. Осори мунтахаб. – Ҷ. 5. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 360 с.

#### **ИНЪИКОСИ БУНЁДИ НАҚБҲО ВА ТАРМИМИ РОҲҲОИ МОШИНГАРД (дар мисоли осори Ш. Мусо ва Б. Муртазо)**

Баъд аз соҳибистиқлол гардидани Тоҷикистон Ҳукумати Ҷумҳурӣ, махсусан Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ба бунёди иншоотҳои бузург аҳаммияти хосса медиҳанд ва дар муддати сӣ соли истиқлол якҷанд иншооти бузург, аз қабилӣ ГЭС-ҳо, сохта ба истифода дода шудаанд. Сохтмонҳои бузургӣ дигар чун бунёди роҳҳо ва нақбҳо низ дар замони шуравӣ аз мушкилиҳои асосии

кишварамон буд. Бо сохта ва ба истифода додани як қатор роҳҳо ва нақбҳои мошингард мушкилии сокинони Тоҷикистон барканор шуд.

Аҳли зиёи кишвар, аз ҷумла, адибони тоҷик, низ дар ин иншооти бузурги аср дар баробари сохтмончиён Ҷаълола ширкат меварзанд. Агар заҳмати сохтмончиён тавассути каланду дигар лавозимоти сохтмонӣ амалӣ гардад, адибон бо қалам дар ин иншоот ширкат меварзанд. Қариб дар осори қулли адибони муосир мавзӯи сохтмонҳои азим мушоҳида мешаванд, вале адибони публицист Ш. Мусо ва Б. Муртазо ба ин масъала диққати махсус дода, солҳои охир чандин асарҳои хурду калон ба таъби расонданд.

Ҷаъолияти адабӣ ва публицистии Ш.Мусо тавассути маҷмуаҳои зиёде чун «Боғи падар», «Ошёни уқобон», «Қиссаи баҳорӣ», «Чеҳраи модар», «Мардистон», «Ситам», «Президенти мо», маҷмуаҳои дастҷамъӣ ва матбуоти даврӣ рӯйи қор омадааст.

Бахтиёр Муртазо бошад, тавассути асарҳои публицистии «Эҳёи Бешкент», «Чашмаи офтоб», «Ман чароғ афрӯхтам», «Нақби Истиқлол», «Хӯшаҳо аз киштаҳо» дар дили хонанда ҷой гирифтааст.

Умуман, адибони тавоно Шералӣ Мусо ва Бахтиёр Муртазо тавонистанд, ки дар осори публицистиашон меҳнату заҳмати сохтмончиёни диловарро бо тамоми ҷузъиёт инъикос намоянд ва бо ҳамин хонандаи тоҷикро аз бунёдқориҳои ин иншооти азими аср огоҳ намуда, дар кишвари мо чун обу ҳаво зарур будани онро матраҳ кардаанд.

**Калидвожаҳо:** Тоҷикистон, Истиқлол, сохтмон, нақбҳо, роҳҳо, нависанда, асар, публицистика, аср, меҳнат.

### **ОТРАЖЕНИЕ СТРОИТЕЛЬСТВА ТОННЕЛЕЙ И РЕМОНТА АВТОМОБИЛЬНЫХ ДОРОГ (на примере произведений Ш. Мусо и Б. Муртазо)**

После приобретения независимости РТ, особенно Основатель мира и национального единства - Лидер Нации, Президент Ресупблики Таджикистан Эмомали Рахмон, уделяет особое внимание возведению огромных сооружений. В течении тридцати лет независимости были построены несколько ГЭС и были переданы эксплуатации. Постройка дорог, тоннелей в советские времена были одним из основных коммуникационных проблем республики. Построенные дороги связали регионы страны.

Наряду со строителями в этих великих сооружениях века активно участвуют и таджикские писатели. Если строители осуществляли труд с использованием рук и других строительных машин, то писатели использовали отточенный карандаш. Почти во всех произведениях современных писателей можно наблюдать тему строительства огромных сооружений. Писатели-публицисты Ш. Муса и Б. Муртаза уделили этому вопросу особое внимание и за последние годы опубликовали несколько больших и крупных работ.

Среди них отличаются такие художественные и публицистические произведения Ш. Мусо, как «Боғи падар» («Сад отца»), «Ошёни уқобон» («Орлыное гнездо»), «Қиссаи баҳорӣ» («Весенние рассказы»), «Чеҳраи модар» («Лик матери»), «Мардистон» («Богатыри»), «Ситам» («Гнет»), «Президенти мо» («Наш Президент»).

Бахтиёр Муртазо своими публицистическими произведениями такими, как «Эҳёи Бешкент» («Возобновление Бешкент»), «Чашмаи офтоб» («Родник солнца»), «Ман чароғ афрӯхтам» («Я зажеч свечу»), «Нақби Истиқлол» («Тоннел Независимость»), «Хӯшаҳо аз киштаҳо» («Колоса») нашел путь к сердцам читателей.

Великие публицисты Шерали Мусо и Бахтиёр Муртазо в своих произведениях смогли отражать всесторонно и подробно доблестный труд строителей великих сооружений страны.

**Ключевые слова:** Таджикистан, независимость, постройки, тоннели, дороги, писатель, произведение, публицистика, труд, век.

## **REFLECTING THE CONSTRUCTION OF TUNNELS AND THE REPAIR OF HIGHWAYS (in the example of the works of Sh. Musa and B. Murtazo)**

After gaining independence of the Republic of Tajikistan, especially the Leader of the Nation, the Founder of peace and national harmony, the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon, paid special attention to the construction of huge structures and during the thirty years of independence several hydroelectric power stations were built and transferred for use. The construction of roads and tunnels in Soviet times was one of the main communication problems of the republic. The construction of roads connected the regions of the country in all seasons of the year.

Along with the builders, the country's intellectuals, including Tajik writers, also actively participate in these great buildings of the century. If the work of builders is carried out using hands and other building materials, then writers will participate in these constructions with pencils. In almost all the works of modern writers one can observe the theme of huge buildings, but the journalistic writers Sh. Musa and B. Murtaza paid special attention to this issue and have published several small and large works in recent years.

Among them, Sh. Muso is distinguished by his artistic and journalistic works, such as “Bogi padar” (father’s garden), “Osheni ukobon” (Eagle’s nest), “Kissai bakhori” (spring stories), “Chehrai modar” (mother’s face), “Mardiston” (Bogatyrs), “Sitam” (Oppression), “Presidenti mo” (our president).

Bakhtiyor Murtazo with his journalistic works such as “Ehoi Beshkant” (Renewal of Beshkent), “Chashmai oftob” (spring of the sun), “Man charoq afruhtam” (I will light a candle), “Nakbi Istiqlol” (Tunnel of Independence), “Khushaho az kishtaho” (Spikes) found a way to hearts.

The great publicists Sherali Muso and Bakhtiyor Murtazo in their works were able to comprehensively and in detail reflect the valiant work of the builders of the country's great structures.

**Key words:** Tajikistan, independence, buildings, tunnels, roads, writer, work, journalism, work, century.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Кучарова Насиба Аламхоновна – Донишгохи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи матбуоти факултети журналистика. Нишона: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Рӯдакӣ 17, E-mail: [kucharova\\_nasiba@mail.ru](mailto:kucharova_nasiba@mail.ru). Тел.: (+992)988-49-80-80.

**Сведения об авторе:** Кучарова Насиба Аламхоновна – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры печати факультета журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, E-mail: [kucharova\\_nasiba@mail.ru](mailto:kucharova_nasiba@mail.ru). Тел.: (+992) 988-49-80-80.

**Information about the author:** Kucharova Nasiba Alamhonovna –Tajik National University, Candidate of Philology, Docent, Department of Print, Faculty of Journalism. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17, E-mail: [kucharova\\_nasiba@mail.ru](mailto:kucharova_nasiba@mail.ru). Tel.: (+992) 988-49-80-80.

УДК:574.2 (2-тадж)

ББК:28.23 (2-тадж)

A-28

## **РАЗВИТИЕ РЕЧИ НА МАТЕРИАЛЕ ЛИЧНЫХ МЕСТОИМЕНИЙ**

Асоева К.А., к.ф.н., доцент кафедры современного русского языка  
Кулябского Государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки

Вопрос о развитии речи не нов в методике. Еще Ф. Буслаев писал, что изучать надо не грамматические схемы и правила, а живые факты языка. Мысль о том, что необходимо развивать речь, высказал и академик И. Срезневский. Развитию речи учащихся большое

внимание уделяли и Ушанский, Корф, Стоюнин. Но со временем в преподавании русского языка, в частности, нерусским главенствующую роль стала играть грамматика, основным методом преподавания стал грамматико-переводный, не приводивший к овладению устной речью. [3, с. 61]

В последние годы преобладающее значение приобрела устная речь, и практическое овладение языком нерусскими учащимися стало первоочередной задачей. Но развитие речи понималось по-разному. Основной задачей преподавания русского языка нерусским является развитие коммуникативной речевой деятельности, т.е. создание навыков активного владения языком в целях общения. Цель работы по развитию речи – выработать речевые умения, в основном, умение говорения как самого продуктивного вида речевой деятельности и речевые навыки, и т.е. речевой автоматизм. [1, с. 66]

Практическое значение устной речи особенно велико и поэтому, что в повседневной жизни мы больше и чаще говорим, чем пишем. В свете сказанного изучение грамматики приобретает функциональный, прикладной характер: для работы с нерусскими учащимися привлекается такой языковой материал, который обеспечивает речевое общение. Поскольку в выборе учебно-речевого материала учитывается наряду с его семантической ценностью и степень активности в речи, достойное место в работе с нерусскими учащимися должны занять местоимения, в частности, личные.

Склонение личных местоимений необычно по своим падежным формам, оно не похоже на склонение существительных и прилагательных, поэтому усваивается с трудом.

Усвоение личных местоимений в русском языке затрудняет их суплетивизм. [4, с. 267]

Насыщенными личными местоимениями могут быть, в основном, диалоги, поэтому удобнее, особенно в слабых группах, начать изучение личных местоимений с доступного в лексическом отношении диалога. Например:

«-Оля, что с тобой?»

- Я запрещаю тебе подходить к этому мальчишке.

Тебе тринадцать, мне восемнадцать. Я твоя сестра. Я старше. И когда папа уезжал, он мне велел...

- Но, Оля, ты ничего не понимаешь! – воскликнула Женя. Она вздрагивала. Она хотела объяснить, оправдаться. Но она не могла ...

И, махнув рукой, она не сказала сестре больше ни слова»

Изучение личных местоимений для развития речи строится на основе согласования и управления. [5, с. 79]

Усвоение личных местоимений 1-го и 2-го лица обоих чисел дается легче – здесь достаточно небольшого количества упражнений. Для активизации местоимения Я предлагается студентам рассказать предельно сжато автобиографию. Рассказавшему автобиографию товарищ задает вопросы, используя услышанные данные: «Ты родился в Душанбе?» Ты окончил школу в этом году? Ты учишься на филологическом факультете?».

Овладение личным местоимением 3-го лица представляет большие трудности для студентов поскольку местоимение 3-го лица различает категорию рода.

Личное местоимение 3-го лица в единственном числе – очень удобный повод для повторения и закрепления рода существительных.

Для закрепления именительного падежа личных местоимений делается на доске запись спряжения какого-либо глагола по принципу деформированного текста, а обучаемые устанавливают смысловую связь между словами. Например:

*Я – возьмет*

*Ты – возьмем*

*Он, она, оно-возьму*

*Мы – возьмешь*

*Вы – возьмут*

*Она – возьмете.*



То же самое проделывают с настоящим временем и будущим сложным какого-либо глагола. Той же цели служит упражнение на закачивание предложений. Например: *Ты .....слушаешь, будешь слушать, слушал, слушал бы. Мы ...тренируемся, будем тренировались, тренировались бы.* И наоборот думает.....*он, она, оно; работают.....они; спишь.....ты* и т.д.

Особо привлекается внимание студентов к подлежащему, выраженному лично - предметным местоимением в таких предложениях, где в языке будет повествовательный или дательный падеж.

Целесообразно начать эту работу с синонимических конструкций *мне хочется - я хочу, мне не спится - я не сплю*, причем можно сообщить учащимся термин «логическое подлежащие», подчеркивая при этом, что грамматическое подлежащее в русском языке всегда стоит в именительном падеже. Затем спрягаются в предложениях глаголы хотеть, мочь, желать, вести, спать в настоящем времени и к каждому местоимению ставится вопрос с тем, чтобы студенты уяснили себе разницу между падежом подлежащего в данных конкретных случаях.

Для активизации форм дательного падежа личных местоимений полезно применить и такой вид упражнения. Преподаватель сообщает, что на столе имеются разные предметы и предлагает студенту спросить своих товарищей, кому нужен тот или иной предмет. Импровизированный диалог звучит примерно так:

- А.-Кому нужен карандаш?*  
*Б.-Мне нужен карандаш.*  
*А.-А тебе. Ваню, не нужен карандаш?*  
*В.- Нет, мне не нужен карандаш.*  
*Г.- Кому нужна тетрадь?*

Особое значение придается при изучении личных местоимений конструкции со значением посессивного наличия, отличающейся большей частотностью. [5, с. 79] И тут привлекается синонимия. *Я имею билет- У меня есть билет.* Организуем упражнение: *У меня есть билет. У меня нет билета. У тебя есть билет- У тебя нет билета* и т.д., причем повторяются и закрепляются окончания родительного падежа существительных. С указанной конструкцией увязывается конструкция отсутствия: *Меня нет дома. Меня не было дома. Если бы меня не было дома. Меня не будет дома.*

Надо уделить внимание предложному управлению личными местоимениями, в частности, предлагаем, приобретающим беглое о перед мной и мне. Здесь можно применить упражнение над антонимами;

*Товарищ пришел ко мне – ушел от меня; встретился со мной – расстался со мной.*

В целях закрепления всех падежных форм личных местоимений можно проделать упражнение, уже использовавшееся для закрепления именительного падежа; преподаватель начинает предложение, студенты заканчивают его. Например: *мы гордимся...тобой, им, ею, вами. Сегодня сообщили...о нем, о ней, о них. Плохая погода помешала...мне, тебе* и т.д. И наоборот: *Тебя...спросили, послали, позвали ; им...дали задание, поручили, запретили.* Работа над личными местоимениями в целях развития речи так же, как над любой грамматической темой, ведется систематически и постоянно. Разговорная речь необходима в обучении неродному языку. Но для выработки правильной в лексическом и грамматическом отношении речи на неродном языке требуется огромная сознательная тренировка самих учащихся, без чего невозможно овладение речью.

### Литература:

1. Алхазидзе А.А. Основы овладения устной иностранной речью.-М., 1988.-111 с.
2. Воспитание учащихся в процессе преподавания русского языка и литературы/Под ред. И.В. Баранникова, Е.И. Каплана. – М., 1980.
3. Методика преподавания русского языка /Под ред. С.Г. Бархударова. – М., 1967.

4. Земский А.М. Русский язык в 2-х. ч. 1. М. 2000г.

5. Костомаров В.Г., Митрофанова О.Д. Методическое руководство для преподавателей русского языка иностранцам. – М., 1978.

### **РАЗВИТИЕ РЕЧИ НА МАТЕРИАЛЕ ЛИЧНЫХ МЕСТОИМЕНИЙ**

В статье рассматривается работа по развитию речи – выработка речевых умений, в основном, умение говорения как самого продуктивного вида речевой деятельности и речевые навыки, и т.е. речевой автоматизм.

Поскольку в выборе учебно-речевого материала учитывается наряду с его семантической ценностью и степень активности в речи, достойное место в работе с нерусскими учащимися должны занять местоимения, в частности, личные.

**Ключевые слова:** Развитие речи, личные местоимения, грамматико-переводный, коммуникативная речевая деятельность, семантическая ценность.

### **ИНКИШОФИ НУТҚ ДАР АСОСИ МАВОДИ ҶОНИШИНҶОИ ШАХСӢ**

Дар мақола сухан атрофи инкишофи нутқ — асосан инкишофи малакаҳои нутқ, маҳорати сухан кардан ҳамчун навъи сермахсултарини ғайрифаъолияти нутқ, автоматизми нутқ ва ғайра меравад.

Азбаски интихоби маводи таълимӣ ва нутқ дар баробари арзиши семантикии он, дараҷаи фаъолияти нутқ ҳисобида мешавад, ҷонишинҳои шахсӣ ҳангоми кор бо донишҷӯёни ғайрирусӣ ҷои махсусро ишғол мекунанд.

**Калидвожаҳо:** Инкишофи нутқ, ҷонишинҳои шахсӣ, тарҷумаи грамматикӣ, фаъолияти коммуникативии нутқ, арзиши семантикӣ.

### **DEVELOPMENT OF SPEECH BASED ON PERSONAL PRONOUNS**

The article discusses the work on speech development - the development of speech skills, mainly the ability to speak as the most productive type of speech activity and speech skills, etc. speech automatism.

Since the choice of educational and speech material takes into account, along with its semantic value, the degree of activity in speech, pronouns, in particular personal ones, should take a worthy place in working with non-Russian students.

**Key words:** Speech development, personal pronouns, grammar-translation, communicative speech activity, semantic value.

**Сведения об авторе:** Асоева Комила – к.ф.н., доцент кафедры современного русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С.Сафарова 16. Тел: (992) 988 80 88 40

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Асоева Комила - н.и.ф., дотсенти кафедраи забони муосири руси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафарова 16. Тел: (992) 988 80 88 40

**Information about the author:** Asoeva Komila - Ph.D., Associate Professor of the Department of Modern Russian Language, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulyab, st. S. Safarova 16. Tel: (992) 988 80 88 40

## АНТРОПОНИМҲОИ ФОРСӢ-ТОЧИКИИ «ТОЧИКОН ДАР ОИНАИ ТАЪРИХ. АЗ ОРИЁН ТО СОМОНИЁН»-И ЭМОМАЛИ РАҲМОН

Саидзода М.Б., н.и.ф., дотсенти кафедраи забонҳои хориҷӣ  
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Антропонимика яке аз қисматҳои ономастика ба шумор рафта, дараҷаи пайдоишу инкишоф, маънидод намудани онҳо, сохту таркиб доираи васеи наشري он ва ҷиҳатҳои иҷтимоӣ этнографии ҳама гуна номҳои шахс-ном, насаб, номи падар, тахаллус, лақаб, кунья, номҳои мустаор ва ғайраро мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Истифодаи номи ашхос ва таҳлил намудани онҳо аз рӯи қаҳрамонони асари бадеӣ мавзӯи антропонимика маҳсуб меёбанд. Умуман, номҳои одамон ё номвожаҳои ашхос бо истилоҳи байналмилалӣ оним ё онимҳо [яъне, маҷмуи исмҳои хос, аз ҷумла антропоним, топоним, зооним, фитоним, анемоним, хрономим, астроним, косноним, теоним, идеоним, хрематоним ва ғайра] ифода карда мешаванд.

Ҳангоми антропонимҳои форсӣ-тоҷикӣ «Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён»-и Эмомалӣ Раҳмон гуфтан мо номҳоро дар назар дорем, ки онҳо дар заминаи забонҳои эронӣ ба вучуд омадаанд. Профессор А.В. Суперанская номҳои ҳиндуаврупоиро аз рӯи сохташон ба се навъ тасниф мекунад: 1) номҳои мураккаб (масалан, санскритӣ Ashva-rati «шоҳи аспон»); 2) номҳои мураккаби ихтисоршуда, ки дар онҳо пасвандҳои маҳсуҷ илова гардидаанд (масалан, санскритӣ Ashva-la); 3) номҳои апеллативӣ, яъне исмҳои ҷинс ё исмҳои ом, ки ба сифати номҳои шахсӣ истифода шудаанд (санскритӣ Muika «муш»). Навъҳои мазкур аз оғози давраи таърихӣ то кунун дар 9 гурӯҳи забонҳои ҳиндуаврупоӣ: ҳиндӣ, эронӣ, юнонӣ, келтӣ, иллирий, фракӣ, олмонӣ, славянӣ, балтикий идома доранд [13, с. 65].

Зимни таснифоти номҳои эронии форсӣ-тоҷикӣ «Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён» бо исмҳои вомехӯрем, ки қолабҳои номбурда барои онҳо тангӣ мекунанд. Масалан, Озар [Āzar], Баҳром [Bahram], Исфандиёр [Isfandiyyār], Рустам [Rustam], Ҷамшед [Jamshed], Хусрав [Xusrav], Парвиз [Parviz], ва ғайра. Бинобар ин, ҳангоми таҳлил ва гурӯҳбандии номҳои эронии «Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён» зарурати васеъ намудани таснифоти мазкур ба миён омад.

Ин нуктаро бояд тазакурр дод, ки забони форсии миёна дар бой гардидани фонди луғавии забони арабӣ пеш аз Ислом саҳми ҷашмрасе расонидааст. Таъсири иқтибосоти форсӣ, ки ба фонди луғавии забони арабӣ расидааст, асосан, лексикаи марбут ба тамаддун ва ҳаёти шаҳршинӣ, асбобу анҷоми хона, номи асбобҳои ҳунармандӣ, маснуоти ҳунармандӣ, сангҳои қимматбаҳо ва маъданҳо, доруворӣ ва воситаҳои ҳовар будааст.

Забоншинос Ализода мегӯяд: «Таъсири забони форсӣ пеш аз ислом дар забонҳои дигар, ба вижа забони арабӣ, ҷашмрас будааст, зеро давлати Сосонӣ дар Шарқ ягона давлати мутамаддин будааст, ки миллатҳои дигар, аз ҷумла, сокинони Ҷазират-ул-араб бо назари таҳсин ва эъҷоб ба он менигаристанд» [2, с. 363].

Дар забони арабӣ баъзе аз калимаҳои форсии тоҷикие вучуд доранд, ки дар шакли ҳозираи худ ҷунон дар арабӣ ҳаллу фасл гардидаанд, ки маънои аслии пештараи худро то дараҷае гум кардаанд, мисли «устоз»-устод, «барномаҷ»-барнома, «бӯстон»-боғ, «дарвеш»-дарвеш, «девон»-девори ашъор, «дастур»-дастур, «аскар»-лашкар, «меҳраҷон»-меҳргон, «майдон»-майдон.

Як тасаввуроти нодурусте, ки баъзан дар байни мардум ва ҳатто дар миёни аҳли таҳқиқ густариш дорад, ин аст, ки гумон меравад, калимаҳои форсии дар арабӣ вучуддошта пас аз густариши Ислом ба забони арабӣ ворид гардидаанд. Дар ҳоле воқеият ба ин сурат нест.

Бисёре аз калимаҳои форсии тоҷикӣ ҳанӯз аз даврони давлати Ҳахоманишиҳо, ки зиёда аз 27 давлати Ховари Миёна ва Наздикро муттаҳид мекард ва баъзе аз кишварҳои арабӣ низ дар дохили ин императорӣ буданд, ба забони арабӣ дохил шудаанд. профессор С. Сулаймонов оид ба таъсири мутақобилаи забонҳои форсии тоҷикӣ ва арабӣ чунин ақида дорад: «Забони форсии миёна аз он қабил забонҳо буд, ки бо иқтибосоти худ фонди луғавии забони арабиро бой гардонд, чуноне забони арабӣ низ баъди паҳншавии Исломи дар Эрон, Афғонистон ва Осиёи Миёна таркиби луғавии забони форсиро ғанӣ кард» [12, с. 37].

Дар «Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён» вожаҳои муарраби тоҷикӣ қорбурддоранд, ки зимни таҳқиқи вожаҳои форсиро дар асар ба садҳо адад муайян кардем, таҳқиқи этимологӣ, сохт ва ифодаи маъноии онҳо аз аҳамияти илмӣ бархӯрдор мебошад. Ҳамин тавр, антропонимҳои форсӣ-тоҷикии асарро аз рӯи сохташон танҳо ба гурӯҳи антропонимҳои сода тасниф намудан ба мақсад мувофиқ аст.

Ин навъи номҳои шахс дар низоми антропонимҳои форсӣ-тоҷикии асар аз лиҳози теъдод қисми зиёдеро ташкил медиҳанд.

**Афросиёб [Afrāsiyb].** Таърихи баромади ин ном аз авастоии фрайгрусийан ва паҳлавии фрасӣюк - ба ҳарос афкананда; номи яке аз қаҳрамонони «Шоҳнома» [18, с. 28]. Дар асар омадааст: «То ба рӯзгори Кайковус боз ҳам Рустам ба Туркистон шуд ва кини Сиёвуш боз овард то боз, ки бо Кайхусрав бирафт ва ҳарбҳо кард то як роҳ, ки Афросиёбро ба даст овард ва бикушт» [с.20]. «Афросиёб ба маънии [шахси ҳароснок] ё Фаросиёб, подшоҳи Турон буд, ки муддатҳо бо шоҳону паҳлавонони эронӣ набард кард. Номи падараш Пашанг буд ва наҷоди ӯ ба Тӯр, яке аз се фарзанди Фаридун мерасад» [18, с.29]. «Агар домани ривояти Сиёвушро мухтасар намуда, мувофиқи маълумоти сарчашмаҳои адабию таърихӣ (алалхусус, «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ, «Таърихи Табарӣ»-и Балъамӣ, «Муруҷ-аз-заҳаб»-и Масъудӣ ва «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ) оварем, ӯ чун шахси далеру зебо ва покгинат гирифтори тухмату беадолатиҳо мегардад ва оқибат аз ҷониби Афросиёби тӯронӣ кушта мешавад» [19, с. 83].

**Озар [Āzar]:** «Озар» [Āzar] дар Таврот ба номи «Торих» [Tārih] ё «Торих» [Tārikh] зикр шудааст. Дар бораи он, ки «Торих» [Tārih] чи гуна ба «Озар» [Āzar] мубаддал шудааст, андешаҳои мухталифе вучуд дорад. Баъзе вожаи «Озар» [Āzar]-ро номи форсӣ қаламдод кардаанд, чун тибқи ривож Иброҳим дар Бобил мезистааст. Ин номи Бобилӣ ё ориёӣ мебошад. Чунин гуфтае дар китоби «Лисон-ул-араб» ва бештари китобҳои луғат зикр шудааст. Забоншиносони дигар вожаи «озар»-ро баргирифта, аз «одар»-и форсӣ ва «Иброҳим»-ро баргирифта аз «Баҳром»-и форсӣ донистаанд.

**Озар** < ав. *Ātār*, ф. г. ва ф. м. *Ātar//Otur//Odar*, ф. н. *Ozar* «оташ», «аҳгар». Дар «Авасто» ҳудуди ҳақиқат ва писари Аҳурамаздо. Дар форсии қадим ва миёна ҷузъи аввали аксари номҳои мураккабро ташкил кардааст: *Ātarxrah*, *Ātarden*, *Ātarvaxš*, *Ātarpāta//Ātarbod*. Номи муаллифи «Динкард» (Занд-Оқосия)–Отур Фарн Бағ Фархзотон (Фаррухзод). Дар навоҳӣ шакли содаи он-Озариҳо дар истеъмом аст, *Ātarxrah*, *Ātarden*, *Ātarvaxš*, *Ātarpāta//Ātarbād* [9, с. 44].

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» вожаи «озар»-ро: «сӯзу гудоз», «дард», «ғам», «дар озар афтодан» «ба азобу укубат гирифторм шудан», «дар ғами чизе сӯхтан», «оташи муқаддас, ки дар болои он оташкада месохтаанд», «оташкада» (дар Эрони қадим ҳафт оташкадаи машҳур будааст, ки ҳар яке аз онҳо ба яке аз ҳафт сайёра нисбат дода шуда, ва ҳар як номи маҳсус доштаанд), озари Барзин (ё Озарбарзин) оташкадаи шашум, Озари Баҳром (ё Озарбаҳром) оташкадаи сейум; Озари Зардушт (ё Зардхушт) оташкадаи ҳафтум, озари Меҳр (ё Озармеҳр) оташкадаи якум; озари нут (ё Озарнуш) оташкадаи дуум; озари оин (ё Озароин) оташкадаи чорум; озари Хурдод (ё Харрод, Хурин) оташкадаи панҷум, номи падари Иброҳими пайғамбар, ки бутгар ва ҳайкалтарош буд, маънидод мекунанд. Инчунин, илова мекунанд, ки «Озар номи моҳи нухуми соли шамсӣ, ки ба 22 ноябр-21 декабри соли милодӣ рост меояд, Озармоҳ, номи рӯзи нухуми ҳар моҳи солшумории шамсӣ, ки мувофиқи расми форсӣ агар номи рӯз бо номи моҳ мутобиқат кунад, ин рӯзро чашн мегирифтаанд ва гӯё дар ин рӯз нохун гирифтанд, мӯй тарошидан манъ аст. Номи дигари «Озар», «шакли кӯтоҳқардашудаи Озарбойчон» ва ғ. нек шуморида мешудааст [9, с. 93].

Дар «Бурҳони қотей» оид ба вожаи «озар» [āzar] маънии зайл оварда шудааст: «Озар агарчӣ ин луғат ба тоҷикӣ муфрад ва мураккаб бинобар машҳур ба фатҳи золи нуқтадор аст, лекин соҳиби «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» ба замми золи нуқтадор (яъне озур) тасхех карда ва шарҳи бисёр тулонӣ бар он навиштааст. Мучмалан ба маънии оташ аст, ки ба арабӣ нор хонанд. Ва номи фириштае низ ҳаст, ки муваккали офтоб аст. Ва киноя аз ишқ ҳам ҳаст [3, с. 45].

Дар илова муаллифи «Бурҳони қотей» менависад: «Озар бар вазни модар муҳаффафи озор аст ва амр ба озурда ва озор додан ҳам ҳаёт ва ба маънии қачтабъ низ омадааст [3, С. 45].

Ҳама андешаҳое, ки дар фавқ зикр гардид, ба ҳақиқат наздиканд, аммо, ба андешаи мо, «Озар» [Āzar] ё «Алозар» [Alāzar] (дар Инҷил: Илозар) аз чиҳати сохт сода буда, мансуби забони форсии тоҷикӣ аст. Вожаи «Озар» [Āzar] сиғаи амрии феъл буда, аз вожаи «озор» гирифта, ба маънои «озурдан» аст. Инчунин, вожаи «озар» ба маънои «аспе, ки ду рони сафед дорад» ва «ду пой пешаш сафед аст» меояд.

Сӯйи гунбади озар оред рӯй,

Ба фармони пайғамбари ростгӯй [19, с. 57].

**Ҳушанг [Hušang].** Таърихи баромади ин ном аз авастии ҲаошянҒа «созандаи хонаи хуб»; яке аз нахустин подшоҳони Пешдодӣ, ки зикри он дар «Шоҳнома» рафтааст [18, с. 164].

Ва ба қавли муҳаққиқи номбурда, решаи калимаи «худой» («оташхудой», «кадхудой») аз таркиби «ху» баромада, ҳамчунин номи қаҳрамони асотирии ориёӣҳои аҳди қадим– нахустодам Ҳушанг низ аз ҳамин ибораи «ху» – «хуб», «нек», «нағз» сарманшаъ гирифта, маънои «накуном», «хубном»-ро ифода месозад [19, с. 246].

Дар забони авестой «haoshyangh» [Ҳушанг] хонда шуда, аз ду ҷузъ: «hao» ва «shyangh» иборат буда, «касе, ки манзили хуб фароҳам месозад»-ро ифода мекунад [10, с. 47]. Дар фарҳангҳои этимологӣ [решаёбӣ] низ вожаи шанг [шинг] хона, манзил маънидод шудааст. Вожаи мазкур дар таркиби калимаи «қашанг» [gašang] низ, ки маънои зебову хушгилро ифода мекунад ва дар забони форсии Эрон хеле роиҷ аст, ба назар мерасад. Забоншиноси машҳур Д.Саймиддинов барҳақ менигорад, ки: «Бунёди ин вожаи туркишуда дар осори суғдӣ дар чандин шакли навишт омадааст: xšng-, xšnk, γštk ба маънои «зебо, бошукӯх, қашанг»... 9, с. 48]. Зеро ки вожаи Ҳушанг дар забони авестой haoshyangh [Ҳушанг] хонда шуда, аз ду ҷузъ: «hao» ва «shyangh» иборат буда, «касе, ки манзили хуб фароҳам месозад»-ро ифода мекунад [10, с. 47].

Вожаи «šang» ба маънои «зебо, некӯ» бидуни шубҳа, идомаи суғдии «xšng», «xšnk», «γštk» хоҳад аст. Дар форсии нав «šang» аз роҳи табдили «xš», дар оғози вожа ба «š» -пайдо шуда, аммо шакли «gašang» [бо q] дар туркӣ аз роҳи табдили x, γ ба q аз суғдӣ ва ё лаҳҷаҳои суғдӣ ворид гардидааст» [10, с. 47].

Тавре ки маълум аст, «hy» пешвандест, ки хуб, некро ифода намуда, бо исмҳо омада, сифат месозад. Чунончи, hušašm- некчашм, huxzad- некхирад, huēbāz - хушовоз. Пас, ҳушанг // хушинг низ хонаи хуб, ҷой ва манзили хубро ифода карда ва ҳамчун исми хос дар номи Ҳушанг боқӣ мондааст.

Подшоҳони давраи асотирии «Шоҳнома»-ро метавон ба сулолаи Пешдодиён мансуб дониста, овони подшоҳии Каюмарс, Ҳушанг, Тахмурас, Ҷамшед, Захҳок, Фаридун ва дигаронро то давраи Гаршосп таҳти ин ном зикр намуд [18, с. 79].

Антропонимияи дигаре, ки дар асар ошкор гардид, ин Фирдавсӣ аст.

**Фирдавсӣ [Firdavsi]:** Инчунин, дар шакли муродифи Фирдавс низ истифода шудааст, ки аз ав. pari. Daēza-девора санг пӯшида, нарда, гирдогирд, ф. қ. pari-daīda-, боғи ороишӣ, мамнуъгоҳ [8, с. 75]. гирифта шуда, рус. парадиз дар форси имрӯза дар шакли زيبلاپ-поли/(е)з истифода мегардад «ки Фирдавс (-и барин)-ро ба мерос баранд; онҳо он ҷо бошандаи ҷовиданд» [13, с. 11].

**Каюмарс [Kaymars],** дар «Авасто»-Gaya Martan, дар забони форсии қадим-Gayamarta, дар забони форсии миёна «Kaymars» мебошад. Вобаста ба маълумоти «Ғиёс-ул-

луғот» гаю-қалби гӯё ба маънои гӯянда, марта, мубаддали мард, яъне марди дорои қалби гӯё» омадааст [3, с. 167].

Мувофиқи сарчашмаҳои таърихӣ, илмӣ ва адабӣ маълум аст, ки Каюмарс аввалин подшоҳи Аҷам мебошад. Муҳаққиқ Ш.Рустамшо ба чунин назар аст, ки «Бино кардани Систон бар дасти Гаршосб ибни Асрат, ибни Шаҳр ибни Куранг ибни Баедасб ибни Тур ибни Чамшедулмулук ибни Наванҷаҳон ибни Инҷад ибни Ушҳанг ибни Фаровак ибни Сиёмак ибни Мусо ибни Каюмарс буд ва Каюмарс-Одам (алайҳиссалом) буд ва Каюмарсро аз он рӯз, ки Эзад –таъоло ба замин овард подшоҳӣ ва зиндагонӣ 1000 сол буд [18, с. 17] истифода шудааст. Чуноне ки маълум аст, дар сарчашмаҳо Каюмарс аввалин подшоҳ дар рӯи замин ёд мешавад ва Каюмарсро ба ҳазрати Одам низ нисбат медиҳанд. Аввалин инсонӣ рӯи замин будани Каюмарс низ дар асар зикр шудааст: «Ба қавли ин аллома «Эрониён дар пайдоиши ҷаҳон ва дар таваллуди Аҳриман, ки Иблис бошад, аз андешаи худованду эҷоби худованд ба олам ва дар ҳақиқати Каюмарс суханҳое гуфтаанд, ки бисёр шигифтовару хайратангез аст, монанди ин ки гӯянд: Худованд дар амри Аҳриман хайрон шуд ва пешонии ӯ арақ кард ва он арақро пок намуду ба канор андохт ва Каюмарс аз ин арақи ҷабин офарида шуд...»)» [19, с. 194].

Аммо ба андешаи мо Каюмарс, шакли арабишудаи Гайо- Мартан, ки тибқи устураи эрониён, нахустин инсон ҳисоб меёбад. Дар тасавури муаллифони нахустини таърихҳои аҳди ислом Каюмарс ба Одам [а] шабоҳат дода мешавад.

**Гаршосп [Garšāsp].** Ин антропонимро муҳаққиқ Ш.Рустамшо қаҳрамони марказии асари «Таърихи Систон» зикр карда менависад, ки: «Маҳз таъсис ёфтани Систон аз ҷониби Гаршосп мебошад» [17, с. 77]. Аз ҷиҳати сохтори калимасозӣ мураккаб буда, аз 1. арш+осп [асп] дорандаи аспӣ лоғар; номи падари Наримон, бобои Рустам, Гаршоспи Зав, писари Зав, панҷумин подшоҳи пешдодӣ.

Мувофиқи таҳқиқи анҷомдодаи доктор Ҷалили Дӯстхоҳ, мутарҷими «Авасто», Гаршосп [дар Авасто ба маънии дорандаи аспӣ лоғар] яке аз номдортарин чехраҳо дар асотири Эрон аст [4, с. 154]. Дар катибаҳои забони порсии қадим ин антропоним дар шакли «Vistosp» омадааст ва Гуштосп шакли тағйирёфтаи таърихии Виштосп аст. Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳо маънои луғавии Виштосп савори асп ё аспсавор мебошад. Дар натиҷаи дар аввали калима тибқи ҳодисаи табдили ҳамсадои «в» ба ҳамсадои «г» шакли Гуштосп ё Гаршосп арзи ҳастӣ карда, чун исми хоси бостонӣ дар асарҳои таърихӣ мавриди қорбаст қарор гирифтааст. Ҳоло ин антропоним ба гурӯҳи вожаҳои кӯҳнашуда ё архаистӣ мансуб аст. Дар асар омадааст: «Бунёдгузори ин сулола аз рӯи тавсифи «Шоҳнома» Кайқубод буда, дар силсилаи подшоҳони навбатӣ номҳои Кайковус, Сиёвуш, Кайхусрав, Кайгуштосп (Гуштосп), Баҳман, Хумой, Дороб, Доро ва Искандар зикр шудаанд, ки муддати давлатдорӣ нӯх шоҳаншоҳи Каёниён ҳафтсаду сиву ду сол муқаррар гардидааст, ки аз нишондоди Ибни Балхӣ 6 сол фарқ дорад» [19, с. 82].

**Ҷамшед [Jamšed].** Ҷамшед - авестой Yima xšajta. - форсии қадим jama xšma, форсии миёна ва форсии нав Yamšed [аз jama - ҳамзод, чамъ ва xšajta - нур] - ҳамзоди нур, чамъи нур. Бинобар ривояти «Авесто» ва «Шоҳнома» ҳукмронӣ одил ва тараққиҷандаи ҷаҳон, наҷотдиҳандаи халқҳо аз офат мебошад. Ҷамшед [и] - маънои базм, [базми ҷамшедӣ], базми пурдабаба, базми пуршукуҳ [17, с. 580]. «Мо сӯи Эрон меравем, сӯи сарзамини Форси куҳан, қадамҷойи Куруши Кабиру Дорои Ҷаҳонгир, маскани тахти овозадори Ҷамшеду Катибаи Бесутун. Тайёраи симинболи мо аз фурудгоҳи Душанбе ба фазо хеста, дар васати осмони нопайдоканор боло мераваду кӯҳҳои сарбаланди атрофи пойтахт торафт ақиб мемонанд» [19, с. 110].

**Ардашир [Ardašir // Ардашер].** Номи хеле маъмул ва машҳур аст. Дар «Ғиёс- ул-луғот» номи Ардашер ба маънии «монанди шер», «шерӣ хашмгин» зикр шудааст, ки аз вожаҳои «ард» ба маънии «хашмгин» ва калимаи «урд» ба маънии «монанд», «мушобех» омадааст [3, с. 45].

Бо истифода аз бисёр сарчашмаҳо шарҳи антропоними «Ардашер»[Ardasher], мураккаб аз арда [аз→арта «пок, дуруст»]+шер [аз авастоии →хшача «шаҳриёрӣ»]-шаҳриёри

ростин, дурусткор, пок; шахриёрии ба пояи ростиву дурустӣ устувор; сарсилсилаи Сосониён: Варо хондӣ ҳар замон Ардашер, Ки гӯянда марде буду ёдгир [18, с.25]. «Бунёдгузори давлати Сосониён Ардашери Бобакон (хукмрониаши солҳои 224-241) дар такмилу таҳрири «Авесто» хидмати бузург намуда, донандагони ин китоби муқаддасро водор намуд, ки бо сарвари мубади мубадон Тансар «Авесто»-и пасинро таҳриру барқарор намоянд. Ин амали хайр дар замони писари Ардашери Бобакон– Шопури I (хукмрониаши солҳои 241-272) бо роҳбарии мубади мубадон Картир идома ёфта, қисматҳои ба илми нучум, тиб, ҳисоб, фалсафа ва дигар илмҳои мансуби он, ки Тансар имкони такмилу барқарор кардани онро наёфта буд, ба «Авесто» афзуда шуд.» [19, с. 40-41].

**Исфандиёр // Сифандиёр [Esfandiyār]** <ав. <ав. Spantaātā Spandyāt > Spandyād > форсии миёна Esfandiyār, форсии нав Esfandi yār «офаридаи муқаддас», номи муъбад дар Эрони бостон, номи писари Кай Гуштосп дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ болақабу таҳаллуси «рӯинтан» шарҳ ёфтааст.

Шарҳи антропоним, яъне «номи Исфандиёр дар «Авесто»-sponto-dato ба маънии офаридаи [хиради] пок ва дар паҳлавӣ-sepandyat аст, сурати авестоии калима мураккаб аз «спанта» ба маънии «муқаддас» ва чузби дувум аз масдари da ба маънии офаридан ва додан аст» ва изҳори нигаронӣ мекунад, ки «ин ном ба ғалат дар форсӣ Исфандиёр шудааст ва мебоист «Сипандод» бошад ва дар бисёре аз навиштаҳои дигар «Исфандод» ва Испандиёт омадааст». М. Муин маънои ин номро «офарида [хирад]-и пок» [5, с. 21] зикр намудаанд.

Исфандиёр: 1 номи писари Гуштосп, 2 номи яке аз начибони эронӣ дар замони Ҳурмузд. Исфандиёр дар форсии нав Spentandota, форсии миёна Isfandiyor, форсии нав Isfandiyor] аз spenta-муқаддас, чашм ва dota-дода, офарида]-офаридаи муқаддас; номи муъбаде дар Эрони қадим; номи писари Кай Гуштосп дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, ки аз дасти Рустам ба ҳалокат расид [18, с. 21].

Ҳамин тариқ, номи Исфандиёр дар «Авесто» «Spentodato» буда, дар паҳлавӣ «Spandyat» шуда, дар форсии муосир ва забони тоҷикӣ шакли Исфандиёр // Испандиёр-ро гирифтааст ва маънои «офаридаи муқаддас»-ро ифода мекунад. Қобили зикр аст, ки Исфандиёр шудани Spandyat-и паҳлавӣ ба Spentodato-и «Авесто» то ҳол муаммои ҳалношуда маҳсуб меёбад. «Пас Зардушт ба паҳлуи ростии асп даст молид, дасти ростии асп берун омад ва шоҳу лашкариён бар ӯ офарин хонданд. Баъд аз ин Зардушт ба дини худ имон овардани писари шоҳ–Исфандиёрро пеш гузошт. Шоҳзода сар напечид ва аҳд устувор сохт» [19, с. 71].

**Эраҷ [Ēraǰ]** [с.20]. <авастой Airyānām vaē jāngh, форсии қадим Aryānām vaējo, форсии миёна Erānvēj, Eraǰ, форсии нав Eraǰ //Ēraǰ [аз airyānām «ориён» и vaē jāngh «макони паҳновар», «доманадор», «ноф», «тухм», «марказ», «маркази ориёӣҳо». Эраҷ баъзан ба маънии «кишвари ориёӣҳо» истифода мегардад. Писари хурдии Фаридун тибқи тақсирот шоҳи кишвари Эрон интихобшуда буд ва ғайра.

Қабатҳои забонии номҳои «Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён»-и Эмомалӣ Раҳмон-ро аз ҷиҳати этимологӣ метавон ба номҳои умумиэронӣ, яҳудӣ, арабӣ, юнонӣ, ўзбекӣ, туркӣ-муғулӣ ва Ҳиндӣ ҷудо намуд. Бояд қайд намуд, ки қабати серистеъмоли асарро номҳои форсӣ-тоҷикӣ ташкил медиҳанд.

Бояд қайд намуд, ки истифодаи номи подшоҳони сулолаҳои Пешдодиён [Pešdādiyān], Каёниён [Kayāniyān], Сафъориён [Saffāriyān], Сомониён [Sāmāniyān], Сосониён [Sāsāniyān], Ғазнавиён [Ġaznaviyān] дар асар серистеъмом аст. Яке аз қабатҳои онро подшоҳони мулки Аҷам, ки дар таърих бо номҳои Пешдодиён-Каёниён маъмул аст, ташкил медиҳанд. Дар ҷадвали зерин маълумоти муҳтасар дар бораи онҳо дода шудааст.

Ҳамин тавр, дар заминаи таҳлили номвожаҳои форсии тоҷикии асар ба хулосае омадан мумкин аст, ки доираи истифода ва теъдоди вожаҳои форсии тоҷикии баромади тоҷикидошта (форсидошта) дар асар садҳо адад буда таҳлили баррасии онҳо аҳаммияти марказӣ дорад.

### Адабиёт:

1. Алимӣ, Ҷ. Ономастика (назария ва амалия): дастури илмӣ–методӣ/Ҷ. Алимӣ–Душанбе, 2017.–557 с.
2. Ализода, И. Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома»/И. Ализода–Душанбе: Адиб, 1992–492 с.
3. Гиёсуддин, Муҳаммад. Гиёс–ул–луғот/Муҳаммад Гиёсуддин. Таҳияи матн бо пешгуфтор, тавзеҳот ва феҳристи А. Нуров–Душанбе: Адиб–Ҷ, 1, 1987–480 с.
4. Авесто. Куҳантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ [Матн] / Гузориш ва пажӯҳишии Ҷалили Дӯстхоҳ, таҳиягар Муаззами Диловар. –Душанбе: Қонуният, 2001. –С. 662– 663.
5. Муҳаммад, Муин. Фарҳанги форсӣ/Муин Муҳаммад–Техрон, Ҷ. 2. 1996–2274 с.
6. Муҳаммадхусайн, Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Дар панҷ чилд–Техрон: Амири Кабир, 1391–2470с
7. Олимҷонов, Муҳаммадҷон. Баррасиҳо дар номшиносии тоҷик/М. Олимҷонов–Душанбе, 2004–160 с.
8. Офаридаев, Н. Ойконимияи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (Таҳқиқоти забоншиносӣ)/Н. Офаридаев–Душанбе, 2002–163 с.
9. Саидов, М.Б. Ономастикаи Қуръон (таҳқиқи забоншиносӣ).–Душанбе: «Матбаа», 2023.–190 с.
10. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсӣ. /Д. Саймиддинов–Душанбе: Пайванд, 2013–310 с. + 94 с. форсӣ.
11. Сулаймонов, С. Ёқути Ҳамавӣ аввалин топонимисти асримиёнагии Шарқ/С. Сулаймонов/Чихил мақола–Душанбе, 1976 .
12. Сулаймонов, С. Нишонаҳои методи форманти дар асарҳои ҷуғрофияшиносии араб Ёқути Ҳамавӣ/Восточная филол, Вып. IV. /С. Сулаймонов–Душанбе, 1976–С. 57–63.
13. Сулаймонов, С. Чихил мақола/С. Сулаймонов–Душанбе: Принт, 2017–685 с
14. Суперанская, А.В. Как вас зовут? Где вы живете? [Текст] / А.В.Суперанская – М.: 1964. –95 с.
15. Суперанская, А.В. Структура имени собственного. Фонология и морфология [Текст]. – М.: Наука, 1969. –207 с.
16. Суперанская, А.В. Восточные имена [Текст] / А.С.Суперанская / Ударение в собственных именах в современном русском языке. –М., 1966. –С. 108-115.
17. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 чилд)–Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ. 2010. (нашри дувум), Ҷ. 1–996 с. ; Ҷ. 2–1095 с.
18. Ш. Рустамшо. Антропонимияи «Таърихи Систон» / Шаҳбози Рустамшо–Душанбе: «Матбаа», 2021–200 с
19. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён (нашри дувум). – Душанбе: «Ирфон», 2020, 704 саҳ.

### АНТРОПОНИМҲОИ ФОРСӢ-ТОҶИКИИ «ТОҶИКОН ДАР ОИНАИ ТАЪРИХ. АЗ ОРИЁН ТО СОМОНИЁН»-И ЭМОМАЛӢ РАҲМОН

Дар мақолаи мазкур оид ба моҳият, мазмун ва ташаккули антропонимҳои “Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён”-и Эмомалӣ Раҳмон, ки як баҳши ономастика ба ҳисоб меравад, мавриди таҳлил қарор додааст. Дар бораи ономастика худ ҳамчун як баҳши мустақилилми забоншиносӣ мулоҳиза ронда шудааст.

Муаллиф, дар мақола ба таҳлилу баррасии антропонимҳои асарро мавриди баррасӣ қарор дода, густариши ин баҳши илми ономастикаро аз ибтидои омӯзиш то шароити кунунӣ шарҳ дода, онро дар давраҳои гуногуни рушди забоншиносӣ қиёс намуда, бобати таърихи тавлид, сохт ва маънои онҳо дар асоси сарчашмаҳои муътамади илмӣ сухан рондааст.

Муаллиф, зимни таълифи мақола кӯшиш ба ҳарч додааст, ки маводи забонии китобро дар асоси сарчашмаҳои бурҳони илмӣ ва луғату қомусҳои муътамад таҳлил ва маънидод намояд. Инчунин, муаллиф ба ҳар қабати таснифнамудааш дар асоси ахбори сарчашмаҳои солим ва арқоми саҳеҳи таърихӣ маълумоти алоҳидаи комил додааст.



Ба ақидаи муаллиф, омӯзиши ин бахши антропонимия, монанди дигар бахшҳои он аз манфиат хоӣ набуда, ҳангоми таҳлил ва баррасӣ муҳаққикро барои омӯхтани гузаштаи дури насли башарият водор месозад. Зимни омӯзиши ин бахши ономастика афкори муҳаққикро гузаштаи дуру рангин ва ҷонбозиҳои насли башар дар шароитҳои гуногун, урфу одот, тарзи зиндагӣ ва фарҳанг, гуногунии қавму миллатҳо фаро мегирад.

**Калидвожаҳо:** санъати номгузорӣ, таърихи тавлид, таҳлилу баррасӣ, вожа, омӯзиш, тадқиқ, номҳои одамон, маводи антропонимӣ ва ғ.

### **ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКИЕ АНТРОПОНИМЫ «ТАДЖИКИ В ЗЕРКАЛЕ ИСТОРИИ. ОТ АРИЙЦЕВ К САМАНИДАМ» ЭМОМАЛИ РАХМОНА**

В данной статье рассматриваются сущность, содержание и образование антропонимов «Таджики в зеркале истории», «От арийцев к Саманидам» Эмомали Рахмана, которая считается одним из разделов ономастики. Ономастика рассматривается как самостоятельная отрасль лингвистической науки.

В статье автор рассмотрел анализ и обзор антропонимов произведения, объяснил развитие этого раздела ономастики от начала исследования до современных условий, сравнил его в разные периоды языкового развития, рассказал об истории их создания, структуры и значения, основанных на достоверных научных источниках.

В ходе написания статьи автор старался проанализировать и интерпретировать лингвистический материал книги на основе источников научной литературы и достоверных словарей. Также автор предоставил полную отдельную информацию каждому классифицированному слою на основе информации из достоверных источников и точных исторических цифр.

По мнению автора, изучение этой части антропонимии, как и других ее частей, не лишены интереса и в ходе анализа и обзора заставляет исследователя обратиться к далекому прошлому человеческого рода. При изучении этого раздела ономастики взгляд исследователя сосредоточен на далеком и красочном прошлом и деятельности человеческого рода в разных условиях, обычаях, образе жизни и культуры, многообразий охватывающий народы и нации.

**Ключевые слова:** искусство именования, история создания, анализ и обзор, лексика, изучение, исследование, имена людей, антропонимический материал и др.

### **PERSIAN-TAJIK ANTHROPONYM “TAJIKS IN THE MIRROR OF HISTORY”. FROM ORIANIS TO SOMANIANS EMOMALI RAHMAN**

This article discusses the essence, content and formation of anthroponyms “Tajiks in the mirror of history”. From Orians to Somonians” by Emomali Rahman, which is considered a section of onomastics. Onomastics is considered as an independent branch of linguistic science.

In the article, the author examined the analysis and review of anthroponyms in the work, explained the development of this section of onomastics from the beginning of the study to modern conditions, compared it in different periods of linguistic development, talked about the history of their creation, structure and meaning are based on reliable scientific sources.

While writing the article, the author tried to analyze and interpret the linguistic material of the book based on scientific literature sources and reliable dictionaries. The author has also provided complete separate information for each classified layer based on information from reliable sources and accurate historical figures.

According to the author, the study of this part of anthroponymy, as well as its other parts, is not without interest and, in the course of analysis and review, forces the researcher to turn to the distant past of the human race. When studying this section of onomastics, the researcher’s gaze is focused on the distant and colorful past and the activities of the human race in different conditions, customs, lifestyles and cultures, diversity covers peoples and nations.

**Key words:** the art of naming, history of creation, analysis and review, vocabulary, study, research, names of people, anthroponymic material, etc.

**Маълумот дар бораи муаллиф.** Саидзода Муҳаммад Бегмурод, н.и.ф., дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, кӯчаи. С.Сафарова 16. E-mail: Saidzod-@mail.ru, тел: (+992)985-29-73-73.

**Сведения об авторе.** Саидзода Мухаммад Бегмурад, к.ф.н., доцент кафедры иностранных языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ., г. Куляб, ул. С. Сафарова 16. E-mail: Saidzod-@mail.ru, телефон: (+992)985-29-73-73.

**Information about the author.** Saidzoda Muhammad Begmurad, dosent of the Department of Foreign Languages, Kulyab State University named after Abuabdullahi Rudaki. Address: 735360, RT., Kulyab, st. S. Safarova 16. E-mail: Saidzod-@mail.ru, phone: (+992)985-29-73-73.

**ТКТ: 8/80 (2-тоҷ)**

**ТДУ: 80/84 (2-тоҷ)**

**С-65**

## **ТАЪСИРИ БАРНОМАҲОИ ТЕЛЕВИЗИОН ДАР ТАШАККУЛИ АҲКОРИ СИЁСИИ ҚОМЕА**

Сафарзода М.Н., муаллими калон  
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Телевизион маълумтарин васоити ахбори умум мебошад, ки қобилияти таъсиррасониаш муҳаққиқонро ба ҳайрат меорад. Ин як мошини гуногунҳадафест, ки дар равандҳои душвортарин ва гуногунҷабҳаи ҳаёти маънавии қомеа ширкат меварзад.

Вай ба омма таъсири калон мерасонад ва қодир аст афкори ҷамъиятиро ба вучуд оварда ва тағйир диҳад. Муассисони ширкатҳои телевизионӣ кӯшиш мекунанд, ки дар байни аудиторияи бисёрнафара ҷойгоҳи худро дошта бошанд ва бо ин роҳ идеологияи пешгирифтаи худро дар байни қомеа паҳн намоянд. Барои ин, онҳо барномаҳои таҳия мекунанд, ки барои бинандагонӣ муайян бештар ҷолибанд. Дар натиҷа, барномаҳои телевизионии махсусе пайдо мешаванд, ки гурӯҳҳои тамошобинонро ҳадаф қарор медиҳанд. Мисоли равшани ин гуфтаҳо таъсири барномаҳои телевизионӣ дар тағйири афкори сиёсии қомеа мебошад, ки ба идеология ё ҳизби мушаххаси сиёсӣ нигаронида шудаанд. Ин гуна барномаҳо ба минбари паҳн кардани иттилооти сиёсӣ ва ҳамзамон дигаргун сохтани ақоиди аудитория табдил меёбанд. Онҳо маълумотеро пешниҳод мекунанд, ки ба ҷаҳонбинии мушаххаси сиёсӣ мувофиқат мекунанд, дар ҳоле ки нуқтаи назари дигарро истисно ё таҳриф менамоянд. Инро дар бисёр кишварҳои мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар ташаккули афкори ҷамъиятӣ шабакаҳои сиёсӣ нақши муҳим доранд. Баъзе шабакаҳои махсусгардонидашуда ба бинандагон имкон медиҳанд, ки баъзе масъалаҳои амиқтар ва муфассалтар баррасӣ намуда, таҳлил ва хулосаи коршиносонро аз мутахассисони дахлдор қабул намоянд. Чунин шабакаҳо метавонанд бо барномаҳои таҳиянамудаи худ ба ташаккули афкори муайяни сиёсӣ мусоидат кунанд.

Муҳаққиқони хориҷӣ дар бораи иттилоот ва моҳияти он, ҳамзамон таъсири садо ва симо ба мафкураи қомеа сухан ронда, телевизионро ҳамчун воситаи муошират тасвир мекунанд, ки микёси фарогирии он васеъ буда, ба тамоми аъзои қомеа ба андозаи кам ё назаррас таъсир мерасонад. Маккуэйл телевизионро ҳамчун воситаи интиқоли иттилооти мустақим ва алоҳида ба коллекторҳои сершумор дар як муддати кӯтоҳ тавсиф мекунанд. Телевизион сарчашмаи ғайришахсии муошират мебошад, ки имкони ҷамъ овардани анбуҳи зиёди одамонро дар назди худ дорад. [5, с. 81]

Қобилияти асосии телевизион ин аст, ки давоми якҷанд дақиқа имкон дорад як иттилоот, навгонӣ ё рӯйдодро ба аудиторияе, ки шумораашон ба миллион нафар мерасад расонад. Вай нисбати дигар воситаҳои ахбори омма кудрати бузург дорад.

Телевизион дар раванди демократикунонӣ саҳми бориз дошта, ба тамошобини худ мунтазам маълумоти зарурӣ медиҳад. Кормандони телевизион тавассути паҳши ахбор, шарҳ ва барномаҳои сиёсӣ фароғатии худ диққати аудиторияро ба воқеаҳои ҷаҳон ҷалб месозанд. Дар мавридҳои зарурӣ ин барномаҳо қобилияти таъсир расонидан ба рафтори бинандагон ва қабули қарорҳоро аз ҷониби онҳо пайдо менамоянд. [1, с. 5]

Ба ҳамин монанд, бояд қайд кард, ки телевизион як шоҳи ВАО мебошад, ки сиёсатмадорон ва гурӯҳҳои сиёсӣ аз он пайваста барои таъмини овоздиҳии ошкоро истифода мекунанд, зеро телевизион қобилияти ҷалб кардани диққати одамонро ба сӯи худ дорад.

Ариригусо С. ҳамин хусусияти телевизионро ба инобат гирифта иброз мекунад, ки «Дар маърақаҳои интиҳоботӣ барномаҳои телевизионро ҷиҳати баланд бардоштани манфиатҳои сиёсӣ интиҳобкунандагон тавассути пешниҳоди қисмҳои мушаххасе истифода мекунанд, ки барои аудитория аҳамияти хоса доранд.

Қисмати зиёди интиҳобкунандагон ҳеҷ гоҳ имкони рӯ ба рӯ шудан бо ин номзадҳоро дар ҳаёти воқеа нахоҳанд дошт. [2, с. 141]

Вобаста ба саҳми телевизион ва барномаҳои сиёсӣ он, ҳамзамон ҷалби тавачҷуҳи бинандагон аз ҷониби ҳизбҳо ва ҳаракатҳои сиёсӣ дар раванди интиҳобот ва дигар реформаҳои сиёсӣ муҳаққиқони соҳаи журналистика Гулов С.Н. ва Ҷумаев М. қайд намудаанд: «Ҳизбҳои ҳаракатҳои сиёсӣ дар давраи интиҳобот кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки барои ба пирӯзӣ ноил гаштан аз тамоми имконоти ВАО ба таври густурда истифода баранд, зеро таъсири ВАО ва барномаҳои он дар ҷомеа ниҳоят бузург аст ва ягон дастгоҳи дигари идеологӣ чунин таъсир дошта наметавонад». [4, с. 37]

Барномаҳои телевизионӣ василаи тавоноии муоширати оммавӣ буда, дар ташаккули афкори сиёсӣ ҷомеа таъсири назаррас доранд. Онҳо на танҳо тамошобинонро аз рӯйдодҳо ва равандҳои сиёсӣ огоҳ мекунанд, балки инчунин пешгӯиҳо ва руҳияи муайянеро ба вучуд меоранд, ки ҳангоми қабули қарорҳои сиёсӣ метавонанд калидӣ бошанд. Тавре муҳаққиқи соҳаи журналистика Муъминҷонов З. қайд менамояд: «Телевизион зина ба зина мавқеи худро дар байни воситаҳои ахбори омма ёфта, ба яке аз воситаҳои ахбори оммаи асосии ҷумҳурӣ мубаддал гардидааст. Имрӯз дарёфти ҳонадоне, ки барномаҳои телевизионро тамошо намекарда бошад душвор аст. Ин воситаи ахбори омма оинаи ҳаёти ҳақиқии ҳамаҷонибаи ҷомеа гашта, ба афкори умум ва ҷаҳонбинии мардум таъсири амиқ мерасонад». [6, с. 43]

Аввалин чизе, ки бояд қайд кард, ин аст, ки барномаҳои телевизионӣ аудиторияи зиёд доранд ва расонидани маълумот ба шумораи зиёди одамон имкони таъсир расонидан ба ақидаҳо ва эътиқоди сиёсӣ онҳоро дорад. Бисёр одамон ба ҷои таҳияи таҳлил ва андешаҳои худ, ба иттилооти васоити ахбори омма, ки дар шакли хабар ё барномаҳои сиёсӣ пешниҳод мешаванд, таъя менамоянд.

Таъсири дуввум ин аст, ки барномаҳои телевизионӣ афкори ҷомеаро тавассути интиҳоб ва пешниҳоди иттилоот ташаккул медиҳанд.

Ин ба онҳо имкон медиҳад, ки нисбат ба шахсиятҳо ва воқеаҳои сиёсӣ таассурот ва муносибати муайян ба вучуд оваранд. Масалан, интиҳоби як воқеа тавассути дидгоҳҳои гуногуни идеологӣ метавонад боиси он шавад, ки бинанда нисбат ба ҳизбҳо ё ҳаракатҳои сиёсӣ муносибати мусбат ё манфӣ дошта бошад.

Таъсири сеюм ин истифодаи барномаҳои телевизионӣ барои ташаккули афкори ҷамъиятӣ тавассути эҷоди симои шахсиятҳои сиёсӣ мебошад. Барои эҷоди таассурот ё симои дилхоҳи сиёсатмадор эффектҳои видеоӣ ва садоӣ, аз ҷумла мусиқӣ, рӯшноӣ ва камера истифода мешаванд. Ин тасвир метавонад барои баланд ё паст кардани имиджи шахсиятҳои сиёсӣ, инчунин барои дифоъ ё интиқод аз як барномаи мушаххаси сиёсӣ истифода шавад.

Ба ин тариқ телевизионро метавон муктадиртарин васоити ахбори оммаи электронӣ номид, ки дар замони имрӯз ҷойгоҳи вижаеро дар байни дигар ВАО ишғол намуда, боварӣ ва эътимоди аудиторияро ба худ бештар намудааст.

Ба ақидаи муҳаққиқони соҳаи журналистика: «Бе ҳеҷ шакку шубҳа таъсири телевизион ба ҷомеа кам нест. Мувофиқи натиҷаи таҳқиқотҳои дар кишвари мухталиф

анҷомдодашуда аз воситаҳои ахбори умум телевизион дар байни мардум боварии бештарро соҳиб аст». [3, с. 13]

Барномаҳои телевизионӣ дар ташаккули афкори сиёсии ҷомеа нақши муҳим доранд. Онҳо воситаи таъсиррасонӣ ба оммаи васеъ мебошанд, ки аз ҷониби кормандони ҳукумат ва ҳизбҳои сиёсӣ барои паҳн кардани идеологияи худ, ташаккули ақидаҳо ва эътиқодҳои муайян дар байни тамошобинон истифода мешаванд. Яке аз воситаҳои асосие, ки барномаҳои телевизион истифода мебаранд, ин тамоюли иттилоот мебошад. Роҳбарон ва аҳзоби сиёсӣ метавонанд бо интихоби рӯйдодҳо ва кунҷҳои муаррифӣ хабарро назорат ва таҳриф кунанд, то таассуроти муайяне эҷод кунанд ва фикру ҳиссиёти тамошобинонро идора намоянд. Ба ин васила афзалиятҳо ва қолабҳои сиёсиро эҷод ва нигоҳ доштан, ба афкори умум таъсир расонидан мумкин аст. Хусусияти дигари муҳимми барномаҳои телевизионӣ истифодаи ҷалби эҳсосот мебошад.

Муҳаққиқи соҳаи журналистикаи тоҷик Тоҷов А. дар ин маврид иброз меорад, ки «дар омодагии барномаҳои дорой мазмуну муҳтавои баланди эҷодӣ ва рангини телевизионӣ, инчунин таҳлилу таҳқиқи мавзӯҳо ҳунари журналистон ва маҳорату малакаи касбии онҳо хеле муҳим мебошад» [7, с. 182]

Барномаҳои телевизионӣ метавонанд дар бинандагон эҳсосоти гуногун ба вучуд оваранд, то онҳоро ба дурустии як нуқтаи назари сиёсӣ бовар кунанд. Ба ҳамин тариқ, сарфи назар аз ақидаҳои гуногуни фардӣ таъсири оммавӣ ва ташаккули афкори ягона ба даст меояд.

Инчунин бояд гуфт, ки барномаҳои сиёсии телевизионӣ метавонанд тасаввуротро дар бораи кӣ будани «фард» ташаккул диҳанд. Тасвири манфии гурӯҳҳо ё минтақаҳои сиёсӣ метавонад дар ҷомеа ихтилофҳо эҷод кунад ва боиси афзоиши бадбинӣ ва хушунат гардад. Ин махсусан дар минтақаҳои муноқиша ё дар ҳолатҳои зиддиятҳои сиёсӣ, ки таблиғоти телевизионӣ метавонад вазъиятро тезутунд гардонад, бештар дида мешавад. Аммо, сарфи назар аз оқибатҳои манфӣ, барномаҳои тарғиботи телевизион низ метавонанд таъсири мусбат дошта бошанд. Ин тарзи барномаҳо оммаро ғаъл карда, одамонро ба ҳаёти сиёсӣ ҷалб карда метавонанд. Таъсири чунин барномаҳо метавонад ба иқтишофи минбаъдаи сиёсат илҳом бахшад ва шаҳрвандонро барои иштироки ғаълона дар корҳои ҷамъиятӣ ҳавасманд гардонад.

Телевизион воқеияти атрофро моҳирона омода мекунад ва воқеияти тасвириро ба вучуд меорад. Ин хусусият воситаҳои ахбори оммаро қувваи тавонотарин барои эҷод ва нест кардани бофтаҳои сиёсӣ мегардонад. Телевизион мекӯшад, ки бинанда «ҳамачониба дарккунанда» шавад: ўро аз имкони пайгирии дурусти ҳамбастагии рӯйдодҳо, имкони мушаххас кардани қолабҳо маҳрум кунад. Чунин шахс эҳсос мекунад, ки иттилооти аз экрани телевизион намоишдодашуда бо омодагии вижа маъноӣ махсуси онро афзун мекунад. Дар маҷмӯъ, барномаҳои таблиғоти телевизионӣ дар ташаккули афкори сиёсӣ дар ҷомеа таъсири назаррас доранд.

#### Адабиёт:

1. Ариригусо, С. Таъсири намоишҳои телевизион ба рафтори овоздиҳӣ дар шаҳру деҳот. Журнали сиёсии «Ҳаёт», 1 (3).-2012. 125-130 с.
2. Ариригусо, С.. Таъсири намоишҳои телевизионӣ ба интихоби интихобкунандагон дар интихоби номзадҳо дар интихоботи президентӣ. Маҷаллаи муоширати муосир. 1 (4).-2015. 141-156 с.
3. Браун Д.Р., Файерстоун Ч.М., Митскевич Э. Навид ва аққалиятҳои миллӣ/Душанбе, 2002. – 184 с.
4. Гулов С., Ҷумъаев М. Муқаддимаи журналистика. Дастури таълимӣ / С. Гулов, М. Ҷумъаев. – Душанбе: «Ирфон», 2016. – 176 с.
5. Маккуэйл, Д. (2000). Назарияи коммуникатсияи оммавӣ. нашри 4-ум. Лондон: Нашрияи илмӣ Sage.

6. Муъминджонов З. Эволюция Таджикского телевидения в годы независимости. Монография / З. Муминджонов - Душанбе, 2021. – 336 с.

7. Точов А. Нақши донишҳои соҳавӣ дар фаъолияти журналисти телевизион / А. Точов // Таҳсилоти журналистӣ дар Тоҷикистон: вазъият, мушкилот ва пешомад: маҷмуаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ (ш. Душанбе, 18 март соли 2022). – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, - С. 182-187

### **ТАЪСИРИ БАРНОМАҲОИ ТЕЛЕВИЗИОН ДАР ТАШАККУЛИ АҒКОРИ СИЁСИИ ҚОМЕА**

Дар мақолаи мазкур паҳлуҳои гуногуни таъсири барномаҳои телевизионӣ дар ташаккули ағкори сиёсии қомеа баррасӣ гардидаанд.

Муҳаққиқ қайд менамояд, ки телевизион дар баробари он ки ба ҳайси воситаи муошират шинохта шудааст, он ҳамзамон қодир аст бо садо ва симо ба мафкураи қомеа таъсир расонад.

Шабакҳои телевизионӣ воситаи таъсиррасонӣ ба оммаи васеъ мебошанд, ки аз ҷониби қорамандони ҳукумат ва ҳизбҳои сиёсӣ барои паҳн кардани идеологияи худ, ташаккули ақидаҳо ва эътиқодҳои муайян дар байни тамошобинон истифода мешаванд. Яке аз воситаҳои асосие, ки барномаҳои телевизион истифода мебаранд, ин тамоюли иттилоот мебошад.

Барномаҳои телевизионӣ метавонанд дар бинандагон эҳсосоти гуногун ба вуҷуд оваранд, то онҳоро ба дурустии як нуқтаи назари сиёсӣ бовар кунонанд. Ба ҳамин тариқ, сарфи назар аз ақидаҳои гуногуни фардӣ таъсири оммавӣ ва ташаккули ағкори ягона ба даст меояд.

**Қалидвожаҳо:** барнома, иттилоот, ҳизб, ҳукумат, ташаккул, фикр, сиёсат, восита, шабака, маълумот, натиҷа, махсус, гурӯҳ, ҳадаф.

### **ВЛИЯНИЕ ТЕЛЕВИЗИОННЫХ ПРОГРАММ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО МНЕНИЯ ОБЩЕСТВА**

В данной статье обсуждаются различные аспекты влияния телевизионных программ на формирование политического мнения общества.

Исследователь отмечает, что телевидение, будучи признанным средством коммуникации, также способно влиять на мировоззрение общества звуком и изображением.

Телеканалы являются средством воздействия на широкую общественность, которое используются государственными чиновниками и политическими партиями для распространения своей идеологии, формирования у аудитории определенных мнений и убеждений. Одним из основных инструментов, используемых телевизионными программами, является тенденция информации.

Телевизионные программы могут вызывать у зрителей разные эмоции, убеждать их в правильности политической точки зрения. Таким образом, несмотря на различные индивидуальные мнения, достигается массовое влияние и формирование единого мнения.

**Ключевые слова:** программа, информация, партия, правительство, формирование, мысль, политика, инструмент, сеть, информация, результат, специальный, группа, цель.

### **THE INFLUENCE OF TELEVISION PROGRAMS ON THE FORMATION OF POLITICAL OPINION OF SOCIETY**

This article discusses various aspects of the influence of television programs on the formation of political opinion of society.

The researcher notes that television, being a recognized means of communication, is also capable of influencing the worldview of society through sound and image.

Television channels are a means of influencing the general public, which is used by government officials and political parties to disseminate their ideology and form certain opinions

and beliefs among the audience. One of the main tools used by television programs is trend information.

Television programs can evoke different emotions in viewers and convince them of the correctness of a political point of view. In this way, despite different individual opinions, mass influence and the formation of a unified opinion are achieved.

**Key words:** program, information, party, government, formation, thought, policy, tool, network, information, result, special, group, goal.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Сафарзода Манучехри Начот, муаллими калони кафедраи журналистикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ., ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. Тел.: 918484405, E-mail: [nadzhotzoda@mail.ru](mailto:nadzhotzoda@mail.ru)

**Сведения об авторе:** Сафарзода Манучехри Наджот, старший преподаватель кафедры журналистики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ., г. Куляб, к. С. Сафарова - 16. Тел.: 918484405, E-mail: [nadzhotzoda@mail.ru](mailto:nadzhotzoda@mail.ru)

**Information about the author:** Safarzoda Manuchehri Najot, Senior Lecturer at the Department of Journalism, Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, Republic of Tatarstan, Kulob, k. S. Safarova - 16. Tel.: 918484405, E-mail: [nadzhotzoda@mail.ru](mailto:nadzhotzoda@mail.ru)

УДК:81-3 (2-тадж)

ББК:81.1 (2-тадж)

X-91

## ИЗУЧЕНИЕ РУССКОЙ ЛЕКСИКИ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Халимова Мавджуда Рахимовна, старший преподаватель  
Сайдамирова Клара Джумаевна, старший преподаватель  
Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

Практическое овладение русским языком – конечная цель изучения русского языка в национальной школе. Оно означает усвоение лексического богатства русского языка и осознание закономерностей его грамматического строя. Эти две стороны изучения русского языка неразрывно связаны между собой и взаимно обусловлены: без определенного запаса русской лексики немисливо усвоение закономерностей его грамматического строя, в то же время конкретное лексическое значение каждого слова и его грамматические формы будут понятными только в контексте.

Овладение любым неродным языком – в данном случае русским в условиях нерусской школы – начинается с усвоения его лексики. В самом деле, для выражения любой мысли, даже самой простой, нужно знать прежде всего определенные слова: «Без знания слов, притом большого их количества, нельзя знать язык, пользоваться им. Это особенно ясно видно при изучении иностранных языков.

Если вы изучили звуковой состав чужого языка и его грамматику, но у вас бедный словарный запас, вы знаете мало слов, вы никогда не сможете понимать этот язык, читать и тем более говорить на нем. Конечно, одни слова без знания звукового состава и грамматического строя языка также не обеспечивают владения языком, так как только сочетание этих трех элементов составляет язык.

Однако именно знание большего количества слов и умение ими пользоваться определяет степень владения языком». Эти слова Е.А. Земской очень метко характеризуют роль словарной работы в овладении русским языком в условиях национальной школы.

Усвоение лексического богатства русского языка – дело трудоемкое, требующее от учителя и от самих учащихся напряженной работы в течение всего процесса изучения русского языка в школе.

Словарное богатство русского языка огромно, и ни один человек не в состоянии усвоить все слова изучаемого слова. Естественно, возникает вопрос, с какими же словами необходимо знакомить учащихся в первую очередь, какие слова нужно отбирать для активного усвоения. Тут на помощь приходят словари-минимумы, конкретизирующие содержание словарной работы.

Круг слов, необходимых для понимания текстов и участия в разговоре, небольшой. И этот круг слов должен быть усвоен в первую очередь. Так, Г. Джоссельсон, подсчитав с помощью электронной машины словарь русских классиков, приходит к выводу, что частотными в русском языке являются 5000 слов, а особо употребительных среди них 205.

Ф. Фрумкина и Э. Штейнфельдт считают: чтобы активно участвовать в самых разнообразных бытовых и производственных беседах, достаточно усвоить 1100-1300 наиболее часто употребляющихся слов, так как эти 1100-1300 слов охватывают 71-80% словоупотреблений любого текста.

Словари-минимумы содержат слова лишь для активного усвоения. Что касается состава и объема пассивного словаря, то они определяются лексикой учебников, текстом упражнений. Поскольку пассивный словарь через некоторое время переходит в активный, то следует продуманно обогащать и пассивный словарь.

Целесообразно обогащать словарный запас по тематическому принципу. Тематическое расширение лексики охватывает основные элементы жизни и деятельности человека, а также явлений окружающей природы, например: библиотека, болезнь, вокзал, город, деревня, животный мир, здоровье, кухня, космос, овощи, природа, птицы, спорт, театр, фрукты, части тела и т.д.

Целесообразность тематического пополнения словаря объясняется самой природой речи: наша речь представляет собой связное высказывание или разговор на определенную тему. Речь будет тем богаче и точнее, чем больше слов знает говорящий по данной теме.

Тематический принцип подачи слов систематизирует словарную работу, упорядочивает вновь усвоенные слова. Тематическая группировка слов помогает лучшему их запоминанию и способствует активизации речи говорящих: на основе тематически связанных слов легче построить речевые упражнения.

Кроме тематического объединения (по содержанию), слова могут группироваться и по другим признакам: по противоположности значений – антонимы (свет - тьма, хороший - плохой, высоко - низко), по сближению значений – синонимы (смелый, храбрый, бесстрашный, дерзкий, решительный, отважный; бранить, ругать, порицать, отчитать), на основе фонетического сближения – омонимы (коса – заплетенные волосы, и коса – ручное сельскохозяйственное орудие для скашивания травы и т.д.

При подаче слов для активного усвоения следует учесть и эти связи. Лексический запас по каждой группе расширяется постепенно, из урока в урок, из класса в класс.

Изучение лексики по тематическим группам помогает учащимся понять ее как известным образом упорядоченную, целостную систему и обеспечивает более осознанное и быстрое практическое овладение русским языком в условиях национальной школы.

Группировка слов чаще ограничивается рамками одной части речи, что создает благоприятные условия.

Работа над терминологической лексикой также является одним из способов тематического обогащения словаря учащихся.

Изучение русской лексики в нерусской школе целесообразно организовать в двух планах:

1) плане количественного накопления словаря (учащиеся усваивают новые слова и словосочетания);

2) в плане раскрытия новых значений уже известных слов. Эти два аспекта изучения лексики уже с начальных классов должны рассматриваться в тесном единстве.

Работа над словом не заканчивается усвоением его одного значения. В разных контекстах раскрываются его новые значения (многозначность слов). Например, слово линия имеет несколько значений.

1. Узкая полоса, черта проведенная на какой –либо поверхности от одной точки к другой. (две параллельные линии не пересекаются).

2. Воображаемая черта, соединяющая две точки или являющаяся границей пересечения двух поверхностей. (Линия горизонта).

3. Черта, определяющая предел, границу чего-либо. (Береговая линия. Боковые линии футбольного поля).

4. Длинный ряд каких – либо предметов. (Линия гор).

5. Путь, полотно железной дороги или трамвая. (Трамвай сошел с линии) и т.д.

Однако усвоение только лексического значения слова недостаточно для его практического употребления, ибо слово проявляет себя в речи в единстве всех его сторон – звуковой смысловой и грамматической. И только в результате усвоения слова в единстве всех этих трех сторон оно может быть активно не пользовано учащимися в их самостоятельной русской речи. Достигается такое всестороннее усвоение слова тем, что оно вводится в контекст, и наряду с лексическим значением слова акцентируется внимание на его произношение и правописание, на грамматические формы и на лексическую сочетаемость.

Необходимость подачи слов для активного усвоения в контексте обусловлена следующими факторами.

1. Большинство слов в русском языке многозначно, а в контексте слова всегда однозначны. Следовательно, конкретное лексическое значение слова становится понятным только в контексте.

2. Сочетательная возможность ряда слов ограничена определенными лексическими группами, и в контексте реализуется лексическая сочетаемость каждого конкретного слова или одного из его значений.

В контексте каждое слово выступает в своем естественном лексическом окружении и обнаруживает свою лексико-грамматическую природу.

3. Грамматические формы слова и функционирование его в речи легче усваиваются в контексте.

Слова действуют в речи только в том случае, если они выступают в конкретном грамматическом оформлении. «слово можно считать усвоенным только в том случае, - справедливо замечает А.Ф. Бойцова, - если учащиеся могут употреблять его во всех изученных в данном классе грамматических формах».

Связь лексики и грамматики взаимообусловлена. С одной стороны, слова только благодаря грамматическим законам вступают в определенные смысловые отношения между собой, поэтому они могут быть активно усвоены только при условии грамматического их сознания. С другой стороны, изучение грамматических законов русского языка происходит на основе усвоения определенной лексики.

Поэтому связь лексики и грамматики нерасторжима, и она должна быть учтена при обучении русскому языку. Итак, для усвоения слова можно рекомендовать следующие работы:

- Новое слово, подлежащее активному усвоению, воспринимается в контексте (в предложении или в связной речи), в котором все остальные слова известны учащимся.

- Объясняется конкретное значение слова в данном контексте.

- Слово выписывается в начальной форме на доске и в словариках, обращается внимание на его произношение и правописание.

- Объясняются другие значения слова, к каждому значению подбираются типичные словосочетания, в которых объясняется употребление грамматических форм; приводятся



широкоупотребительные фразеологические единицы, в состав которых входит рассматриваемое слово.

• Слово активизируется в речевых упражнениях (составление предложений с данными словами, словосочетаниями, включение слова в связную речь).

Для активного усвоения слова необходимы его многократные повторения, причем не в одном и том же контексте, а в различных речевых ситуациях, в процессе продуктивной речевой деятельности.

#### **Литература:**

1. Бойцова А.Ф. Актуальные методики русского языка в национальной начальной школе. М., «Педагогика», 1971, с. 87.
2. Дмитриева Н., Закирьянов. об изучении словаря методом тематических групп. РЯНШ. 1976 №1.
3. Земская Е.А. Как делают слова. М., АН СССР, 1963. С. 3.
4. Рахманова Л.И., Суздальцева В.Н. Современный русский язык Лексика. Учебное пособие. Из-дво МГУ. 2011.
5. Розенталь Д.Е. Русский язык. Учебное пособие. М. ОНИКС 2010.
6. Фрумкина Ф., Штейнфельдт Э. Статистические методы отбора лексики для словаря минимума по русскому языку. РЯНШ, 1969, № 6.

#### **ИЗУЧЕНИЕ РУССКОЙ ЛЕКСИКИ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ШКОЛЕ**

В данной статье рассматривается овладение неродным языком – в данном случае русским в условиях нерусской школы, которое начинается с усвоения его лексики. Тут на помощь приходят словари-минимумы, конкретизирующие содержание словарной работы. Тематический принцип подачи слов систематизирует словарную работу, упорядочивает вновь усвоенные слова. Тематическая группировка слов помогает лучшему их запоминанию и способствует активизации речи говорящих.

**Ключевые слова:** Лексика, словарный запас, словари-минимумы, активный и пассивный словарь, тематический принцип, терминологическая лексика, грамматические формы, фразеологические единицы

#### **ОМУЗИШИ ЛЕКСИКАИ РУСИ ДАР МАКТАБИ МИЛЛИ**

Дар мақолаи мазкур аз худ намудани забони ғайримодарӣ - махсусан забони русӣ дар мактаби ғайрирусӣ, ки аз андӯхтани лексикаи он оғоз мешавад, баррасӣ мегардад.

Дар ин ҷо луғатҳои хурд ёри расонида, мазмуни кори луғатро муайян мекунад. Принсипи мавзӯии пешниҳоди калимаҳо кори лексикаро ба низом дароварда, калимаҳои нав гирифташударо ба тартиб мебарорад.

Гуруҳбандии мавзӯӣ калимаҳо барои беҳтар дар хотир нигоҳ доштани онҳо ва ғаёл шудани нутқи суҳанварон мусоидат мекунад.

**Калидвожаҳо:** Луғат, захираи луғавӣ, луғатҳои минимум, лексикаи ғаёл ва ғайриғаёл, принсипи мавзӯӣ, лексикаи истилоҳот, шаклҳои грамматикӣ, воҳидҳои фразеологӣ.

#### **STUDYING RUSSIAN VOCABULARY AT A NATIONAL SCHOOL**

This article examines the acquisition of a non-native language - in this case, Russian in a non-Russian school, which begins with the acquisition of its vocabulary. This is where minimum dictionaries come to the rescue, specifying the content of vocabulary work. The thematic principle of presenting words systematizes vocabulary work and organizes newly acquired words. Thematic grouping of words helps to better memorize them and helps to activate the speech of speakers.

**Key words:** Vocabulary, vocabulary, minimum dictionaries, active and passive vocabulary, thematic principle, terminological vocabulary, grammatical forms; phraseological units.

**Сведения об авторах:** Халимова Мавджуа Рахимовна, старший преподаватель кафедры зарубежной литературы с МПРЯЛ Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, 735360, г. Куляб, улица С. Сафарова 16.

Сайдамирова Клара Джумаевна, старший преподаватель кафедры современного русского языка Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, 735360, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. Тел: (+992) 985 37 92 77

**Маълумот дар бораи муаллифон:** Ҳалимова Мавҷуда Раҳимовна, муаллими калони кафедраи адабиёти хориҷӣ бо МТЗАР, Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735360, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. Тел: (+992)

Саидамирова Клара Ҷумъаевна, муаллими калони кафедраи забони муосири руси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735360, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. Тел: (+992) 985 37 92 77

**Information about the authors:** Khalimova Mavjuda Rakhimovna, senior lecturer of the Department of Foreign Literature with MPRL, Kulyab State University named after A. Rudaki. Address: Republic of Tajikistan, 735360, Kulyab, S. Safarova street 16.

Saidamirova Klara Dzhumaevna, senior lecturer at the Department of Modern Russian Language, Kulyab State University named after A. Rudaki. Address: Republic of Tajikistan, 735360, Kulyab, S. Safarova street 16. Tel: (+992) 985 37 92 77

УДК:81/37+811.111 (075.8)

ББК:81.2Р+81.2 англ

С-23

## ПРЕДМЕТНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ О ТРУДЕ В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Сайдалиева Ф.О., ст. преподаватель

Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки

Пословицы - это краткие, нередко ритмизованные изречения, представляющие собой, законченные предложения и выражающие определенные умозаключения. Они относятся к речевым жанрам фольклора, так как не исполняется специально (как, например, сказки или песни), а употребляются в разговорной речи, между прочим, кстати, к слову. Сами пословицы об этом говорят: «Пословица к слову молвится», «Красна речь пословицей», «Без углов дом не строится, без пословицы речь не молвится». [6, с. 45-47]

Пословицы по своим содержаниям близки к лирической поэзии. Их назначение в том, чтобы в кратких афористических формулах выражают отношение народа к различным жизненным явлениям. О важности содержания и меткости пословиц сам народ говорит: «Без пословицы не проживешь», «Пословица не на ветер молвится», «Глупая речь не пословица», «Добрая пословица не в бровь, а прямо в глаз».

В пословицах запечатлены многовековые итоги осмысления народом различных явлений действительности. Н.В. Гоголь писал: «Пословица не есть какое-нибудь вперед поданное мнение или предложение о деле, но уже подведенные итоги делу, отсед, отстой уже перебродивших и кончившихся событий, окончательное извлечение силы дела из всех сторон его, а не из одной». А.М.Горький также отмечал, что в пословицах «сжат трудового опыт бесчисленных поколений». [3, с. 124]

Содержание пословиц специфично. Все вместе взятые они отражают жизнь полнее, чем какой-либо другой жанр фольклора. Тематика произведений других жанров (например, сказок, былин, исторических песен) в той или иной мере ограничена, а тематика пословиц буквально безгранична. Они реагируют жизнь и мировоззрение народа во всем многообразии, они передают бытовой, социальные, философские, религиозные, морально-этические, эстетические народные взгляды. Пословицы обладают огромной силой типизации и обобщения.

Пословицы и поговорки начали использоваться в процессе обучения иностранному языку очень давно и сейчас их использование на уроках английского языка помогает студентам овладеть не только аспектами языка, а именно произношением, грамматикой, лексикой, но и важнейшим видом речевой деятельности, говорением. Пословицы и поговорки это благодатный материал в обучении потому, как одну и ту же мысль можно выразить разными словами. Они незаменимы в обучении монологической и диалектической речи, делая речь живой, красочной. [1, с. 3]

Особенно пословицы и поговорки они тесно связаны с концепта труд. Каждый человек трудится с раннего возраста для своего достижения и нам тоже хотелось делать чего-то ради благо своего достижения. Например, все эти пословицы используются для каждого человеческого достижения. В английских пословицах отмечается систематичность трудового процесса:

1. *No sweet without sweat.*

2. *Nothing to be got without pains.*

3. *He that would eat the fruit must climb the tree.*

4. *He who would search for pearls must dive for them.*

5. *What is the workman without his tools?*

6. *A good workman doesn't quarrel with his tools.*

7. *A bad workman always blames his tools.*

8. *A bad shearer never had a good sickle.*

9. *Feather by feat her goose is plucked.*

10. *If at first you don't succeed, try, try, and try again.* [9, с. 13-14]

Самое особенное использование пословицы и поговорки в обучении иностранного языка, это поощрять знание и по грамматической и по лексике речи студентов.

Однако пословицы - не только плоды холодного рассудка. Отмечая эмоциональность пословиц, В. И. Даль писал, что пословицы - «это стоны и вздохи, плач и рыдания, радость и веселье, горе и утешение в лицах». [2, с. 18-19].

Характеризуя эмоциональную сущность пословиц, Н. В. Гоголь говорил о пословицах, что «...в них есть все: издевка, насмешка, попрек,- словам все шевелящее и задевающее за живой». [3, с. 134].

Употребленные в живой разговорной речи пословицы и поговорки выполняют важные функции: они выражают определенные обобщения, высказывают народные заключения по поводу тех или иных конкретных явлений. Суждение, высказанное пословицей,- закон, которому должны подчиниться все. Н.А. Добролюбов писал, что «пословицей оканчивается иногда важный спор, решается недоумение» [4, с. 3]

Что такое пословицы и чем отличаются пословицы от поговорки.

Пословицы это короткие предложения, они очень популярные и почти во всем мире люди знают их. Пословицы используются в разговорной речи только взрослыми или зрелыми людьми. Например:

*A broken hand works, but not a broken heart.*

*The end crowns the work.*

*A good beginning is half the battle; (a good beginning makes a good ending).* [8, с. 5-6]

Мы сравнили пословицы и поговорки, и обратили внимание на то, какая лексика используется в пословицах и поговорках для выражения одной и той же мысли в английском и русском языке. Концепт труда в языковой картине народа является лишь одной из многочисленных составляющих и, соответственно, не может отразить всей полноты ее облика. Подобное сопоставление, однако, заставляет думать:

1. Русскому человеку свойственно проявлять больше умеренности в работе, в то время как англичанина больше интересует материальная сторона вопроса.

2. Англичане не склонны преувеличивать результаты своего труда. У русских лень и безделье чаще всего порицается, но в тоже время приветствуется избегание тяжелого изнурительного труда.

3. Богатство и процветание в английском языке напрямую связано с добросовестным трудом, в отличие от русского языка, где такой четкой закономерности не прослеживается. [5, с. 78]

На основании всего вышесказанного, мы пришли к заключению, что, в целом русские и английские пословицы раскрывают идею о том, что труд, это то, что облагораживает человека, что является одной из главных составляющих его жизни, его социальной ценностью. И мораль, как русских, так и английских пословиц выражает именно это. Некоторые же отличия в оценке трудовой деятельности обусловлены особенностями национального характера русских и англичан. Отличия в психологии, бытовом укладе, менталитете отражаются в выборе разных образов, сравнений, соответственно лексического наполнения для выражения одной и той же мысли. Кроме того, работа с пословицами и поговорками не только развивает память, но и позволяет научиться адекватно, подбирать лексические единицы; развивает эмоциональную выразительность речи; расширяет знания о языке и особенностях его функционирования; способствует лучшему овладению иностранным языком; приобщает к культуре страны изучаемого языка. [6, с. 56-58]

#### Литература:

1. Даль В.И. Пословицы русского народа / В.И. Даль, – Москва: В двух томах, 1984. -300 с.
2. Дубровин М.И. Английские и русские пословицы / М.И. Дубровин.- Москва, 1993. – 350 с.
3. Степанов Ю.С. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. "Языки русской культуры. – Москва, 1997. – 1200 с.
4. Толстой Н. И. «Язык и народная культура» / Н. И. Толстой. - Москва: Индрик, 1995. -320 с.
5. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова - Москва, 2000. – 200 с.
6. Даль В.И. Пословицы русского народа / Сборник В.И. Даля. - Москва, 1993, - 180 с.
7. Longman. Dictionary of English Language and Culture. - London, 1998.  
A Dictionary of English proverbs in modern use. –Москва, 1985. - 400 с.
8. English Proverbs and Sayings. – Москва, 1971. – 220 с.

#### ТАҲЛИЛИ ПРЕДМЕТИ-СЕМАНТИКИИ ЗАРБУЛМАСАЛҲО ВА МАҚОЛҲО ДАР БОРАИ «МЕҲНАТ» БА ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА АНГЛИСӢ

Ин мақола ба таҳлили предмети-семантикии зарбулмасалҳо ва мақолҳо дар бораи меҳнат ба забонҳои русӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Зарбулмасал ҷузъи муҳимми мероси фарҳангии халқҳо буда, арзишҳо, ҷаҳонбинӣ ва муносибати онҳоро ба меҳнат инъикос мекунад. Мақсади таҳқиқот омӯзиши семантикӣ ва таҳлили асосии зарбулмасалҳо ва мақолҳо дар бораи меҳнат дар ҳарду забон бо мақсади муайян кардани моҳият ва тафовут дар равишҳои дарки мафҳуми меҳнат ва маънои он мебошад. Дар мақола равиши комплексӣ истифода шудааст, ки таҳлили маъноӣ луғавӣ ва семантикаи зарбулмасалҳо ва мақолҳо ва истифодаи контекстиро дар бар мегирад. Таҳлили семантикӣ бо назардошти шароити таърихӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангӣ анҷом дода мешавад.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки зарбулмасалҳо дар бораи «меҳнат» ба забонҳои русӣ ва англисӣ кластерҳои якхелаи мавзӯӣ доранд, аз қабилҳои меҳнатдӯстӣ, суботкорӣ, қори дастаҷамъӣ ва масъулият. Аммо дар равиш ва таъкиди асосӣ низ тафовут мавҷуд аст - дар зарбулмасалҳои русӣ ба аҳамияти меҳнати коллективона ва ёрии ҳамдигарӣ бештар диққат дода мешавад, дар зарбулмасалҳои англисӣ бошад, ба масъулияти шахсӣ ва мустақилият бештар диққат медиҳанд. Ин омӯзиш барои васеъ кардани фаҳмиши мо дар бораи хусусиятҳои фарҳангии забонҳои русӣ ва англисӣ ва инчунин барои беҳтар фаҳмидани арзишҳо ва муносибатҳо ба “меҳнат” дар ҳарду фарҳанг кумак хоҳад кард.

**Калидвожаҳо:** зарбулмасал, меҳнат, семантика, таҳлили предметӣ-семантикӣ, забони русӣ, забони англисӣ.

## **ПРЕДМЕТНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК О ТРУДЕ В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

Данное исследование посвящено предметно-семантическому анализу пословиц о труде в русском и английском языках. Пословицы являются важной частью культурного наследия народов и отражают их ценность, мировоззрение и отношение к труду.

В работе используется комплексный подход, который включает анализ лексического значения и семантики пословиц, а также контекстуального использования. Семантический анализ проводится с учетом исторического и социокультурного контекста.

Исследование показывает, что пословицы о труде в русском и английском языках имеют сходные тематические кластеры, такие как трудолюбие, настойчивость, коллективный труд и ответственность. Однако существуют и отличия в подходах и основных акцентах - в русских пословицах больше акцентируется на значимости коллективного труда и взаимной помощи, в то время как в английских пословицах больше всего делается акцент на индивидуальную ответственность и самостоятельность. Это исследование поможет расширить наше понимание культурных особенностей русского и английского языков, а также поможет лучше понять ценности и отношение к труду в обеих культурах.

**Ключевые слова:** пословицы, труд, семантика, предметно-семантический анализ, русский язык, английский язык.

## **SUBJECT-SEMANTIC ANALYSIS OF PROVERBS AND SAYINGS ABOUT «LABOR» IN THE RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES.**

This article devoted to the subject-semantic analysis of proverbs about labor in the Russian and English languages. Proverbs are an important part of the cultural heritage of peoples and reflect their values, worldview and attitude to work. The purpose of the study is to study the semantics and subject component of proverbs about labor in both languages in order to identify similarities and differences in approaches to understanding labor and its meaning. The work uses an integrated approach, which includes an analysis of the lexical meaning and semantics of proverbs, as well as contextual use. Semantic analysis is carried out taking into account the historical and sociocultural context. The study shows that proverbs about work in Russian and English have similar thematic clusters, such as hard work, perseverance, teamwork and responsibility. However, there are also differences in approaches and main emphases - Russian proverbs place more emphasis on the importance of collective work and mutual assistance, while English proverbs place more emphasis on individual responsibility and independence.

This research will help expand our understanding of the cultural characteristics of the Russian and English languages, and will also help to better understand the values and attitudes towards work in both cultures.

**Key words:** proverbs, labor, semantics, subject-semantic analysis, Russian language, English language.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Сайдалиева Фотима Обидовна – муаллими калони кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Суроға:** 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, кӯч.С.Сафаров 16. **Тел:** (992) 987-51-94-97

**Сведения об авторе:** Сайдалиева Фотима Обидовна – старший преподаватель кафедры языкознания и сопоставительной типологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова 16. **Тел:** (992) 987-51-94-97

**Information about the author:** Saidalieva Fotima Obidovna – senior teacher of the chair of linguistic and comparative typology of Kulob State University named after Abuabdullah Rudaki. **Address:** 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.16. **Phone:** Тел: (992) 987-51-94-97

ТДУ:54.1 (2-тоҷ)  
ТКТ:51+01 (2-тоҷ)  
А-71

## ҶАНБАҲОИ МОРФОЛОГИИ ИСТИЛОҲОТИ РИЁЗӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Абдуллоева Р.Н., докторанти PhD  
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Таҳқиқоти ҷанбаҳои истилоҳоти соҳаҳои гуногуни илму фан махсусан соҳаи риёзӣ омили ташаккул ва рушди илми забоншиносӣ ба шумор меравад. Истилоҳоти риёзӣ дар маҷмӯи омили пайдоиши фанни илмӣ ва омӯзиши риёзиро ифода мекунад. Баъди сохибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқоти сершуморе дар соҳаи риёзии тоҷик шуруъ гардиданд. Инчунин, асарҳои зиёде, ки оид ба ин соҳаи муҳими ҷамъиятӣ буданд аз забонҳои дигар ба тоҷикӣ тарҷума ва таълиф гардиданд. Пӯшида нест, ки адабиёти тарҷумавӣ ва хусусан, тарҷумаи бадеӣ барои бою ғани гардидани адабиёти миллӣ нақши бориз дорад. Ин асарҳо боигарии таркиби луғавии забони тоҷикиро то ҳадди имкон инъикос намудаанд, ки метавонанд барои пажӯҳиш ҳамчун маъҳаз истифода шаванд. Таҳлили ҳамҷонибаи соҳаҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодӣ фарҳангӣ махсусан риёзӣ дар низоми нави ҷаҳонӣ то ҳадди омили ташаккул ва рушди истилоҳот объекти алоҳида ба шумор меравад.

Истилоҳоти риёзӣ дар таҳқиқоти бахшидашуда ба ташаккул, рушд ва инкишофи ин соҳа равона гардидааст. Ҳамчунин ихтилофоти зиёди истилоҳот вучуд дорад, ки дар луғатшиносии муосир таҳқиқ намудани он айнаи муддаост. Бояд зикр намуд, ки дар замони муосир рушду такомули истилоҳот, таҳлил намудани он дар забоншиносии тоҷик, англис ва дигар халқиятҳо вобаста ба ташаккул, коркарди шароит, аз он ҷумла байналмилалӣ ва миллишавӣ муҳимтарин ҷанбаи аксарияти пажӯҳишгарон боқӣ мемонад.

Забони тоҷикӣ дар қатори дигар забонҳои рушдкардаи дунё, аз лиҳози риёзӣ луғавӣ ва мавҷудияти фарҳангномаҳои гуногун яке аз забонҳои бой ба шумор меравад. Дар фаъолияти инсон забон инъикоскунандаи муҳит ва равандҳои мебошад, ки нишондиҳандаҳои инъикоскунандаи комёбиҳои маданият фарҳангӣ ва тамаддун ба ҳисоб меравад. Забон сарвати бебаҳои маънавӣ мебошад, ки аз насл ба насл мегузарад, муносибати наслҳоро барқарор намуда, ганҷинаи илму маданиятро ҳифз ва насиби наслҳо ва инчунин авлоди оянда мегардонад. Ташаккул додани забон дар таърихи инкишофи забон ва халқу миллатҳо марҳилаи муҳим ба шумор меравад.

Доир ба омӯзиши лексикаи касбу ҳунароҳои гуногун дар асару китобҳои зиёди илмӣ фикру андешаҳои мухталиф мушоҳида карда мешавад. Оид ба истилоҳоти риёзӣ дар забоншиносии рус ва англис асару мақолаҳои зиёди илмӣ ба нашр расидаанд, аз ҷумла дар асару мақолаҳои илмии олимони хориҷи кишвар ба мисли забоншиносони рус В.В. Скворсов (соли 1997), И.В. Лукашов (соли 1996), Е.А. Плешкевич (соли 2012), П.С. Романов (соли 2006), А.С. Румянсева (соли 2006), Р.С. Эдуард, В.З. Виктор, Т.Б. Александрова (соли 2013) олимони англис Ҷ. Ричардсон (соли 2005), В.И. Клесон (1973) К. Стела, Ҷ. Колин (соли 2000), Т. Элизабет (соли 1943) ва дигарон паҳлуҳои гуногуни масъалаи мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Дар забоншиносии тоҷик доир ба истилоҳшиносӣ олимони зиёд фикру андешаҳои худро баён намудаанд, аз ҷумла таҳқиқоте, ки дар солҳои охир оид ба назарияи истилоҳот ва истилоҳшиносии тоҷик аз ҷониби донишмандоне, амсоли М. Султонов, М. Қосимова, П. Нуров, С. Ҷаматов, Ш. Ҳайтова, Х. Уралов, Ш. Каримов, ва дигарон анҷом доданд барои коркарди соҳаҳои то ҳол таҳқиқнашудаи истилоҳоти забони тоҷикӣ, аз ҷумла соҳаҳои риёзӣ заминаи назариявӣ ва амалӣ гузаштанд.

Таъкид кардан ба маврид аст, ки рисолаҳои илмӣ доир ба истилоҳоти соҳаҳои дигар аз он ҷумла, истилоҳоти соҳтмонӣ (Бекмуродов, 2000), истилоҳоти варзишӣ (Мирзоев, 2005),

истилоҳоти ҳарбӣ (Саидов, 2006), истилоҳоти ҳуқуқӣ (Муҳаммадҷонова, 2006), истилоҳоти биологӣ (Аслитдинова, 2007), истилоҳоти соҳаи андоз (С. Собирова, 2007), истилоҳоти тиббӣ (Ҳайдарова, 2007), истилоҳоти молиявӣ-бонкӣ (Валиева, 2009), истилоҳоти дипломатӣ (Саидов, 2013), истилоҳоти забоншиносӣ (Ҷоматов, 2015) истилоҳоти авиатсионӣ (Каримов, 2014), истилоҳоти педагогӣ (Ҷурақулов, 2019), истилоҳоти адабиётшиносӣ (Ҷураев Х 2019), истилоҳоти экологӣ (Каримов Ш 2021) ва ғайраҳо солҳои охир мавриди омӯзиш ва баррасии олимону муҳаққиқон қарор гирифтаанд, ки барои рушди минбаъдаи истилоҳоти тоҷик заминаи бой боқӣ гузоштаанд.

Усули морфологӣ-синтаксисии калимасозӣ ин модели ташаккули калимаҳо ё истилоҳоти нав, ки дар натиҷаи тағйирёбии ҳиссаи нутқ, яъне гузариш аз як синфи лексикӣ ба синфи дигари лексикӣ ба шумор меравад. Усули морфологӣ-синтаксикӣ бо тағйироти хусусиятҳои семантикӣ ва грамматикӣ тавсиф карда мешавад, ки он мустақиман ба тағйири синфи лексикӣ ва грамматикӣ оварда мерасонад. Аксар забоншиносон ин усулро конверсия (табдилёбӣ) (аз лот. *conversio* "дигаргун кардан, мубаддал шудан") меноманд. Аммо, ин намуна ташаккули фонетикӣ калимаҳои навро дар назар надорад.

Дар натиҷаи гузариш, омонимҳои функционалӣ ташаккул меёбанд, яъне калимаҳои, ки пайдоиши ҳешовандӣ ва садои монанд доранд, вале ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ мансубанд [3, с. 64].

Калимаҳои, ки ба ҳиссаи дигари нутқ мегузаранд, одатан ҳамаи хусусиятҳои ба ҳиссаи дигари нутқ хосро мегиранд.

Дар ҳар ду забон усули сермаҳсули ташаккули истилоҳот ин усули нахвӣ ё вандӣ буда, дар вақти истифодаи онҳо воҳиди забонии нав, ки танҳо як маънои истилоҳӣ доранд, ба вучуд меоянд:

а) усули ташаккул тавассути пешвандҳо: *балоиҳагирӣ, бақайдгирӣ, батанзимдарорӣ, баробаркунӣ, бетасниф, бетаъсиркунӣ, бехатарӣ, бетанафус, absorb, abnormal, admix, adjust, adhere, discharge, discordant, ingot, intake, inflow, unconform;*

б) усули ташаккул тавассути пасвандҳо: дар усули пасвандии забони тоҷикӣ муосир ва забони англисӣ, бисёр пасвандҳои мухталиф истифода бурда мешаванд, аммо аз ҷиҳати сермаҳсулии худ онҳо фарқ мекунанд. Пасванди «*ӯ*» дар ташаккули истилоҳот бештар сермаҳсултар аст. Масалан: Ҳамагӣ, тарҳкунӣ, зарбкунӣ Plus, Minus, Times

Дар забони англисӣ бошад пасванди «*tion*» ва «*ion*» бештар истифода бурда мешаванд. Масалан: Probability function, Function of Intersection, Intersection, Standard deviation Subtraction, Addition Multiplication, Fraction, Rational numbers Solution ва ғайра

в) усули пешвандӣ ва пасвандӣ: "Истилоҳоте, ки дар решаи онҳо аффиксҳо вучуд доранд, истилоҳоти аффиксӣ номида мешаванд.<sup>1</sup> Масалан: *бечангардонӣ, бешламкунӣ, беобгардонӣ, adjusting, adjustment, dewatering, displacement, deterioration, debonding, investment, inapplicability, infiltration, unloading.*

Дар забони англисӣ пасвандҳои *-tion* ва *-ing* барои ташкили истилоҳоте, ки равандхоро, масалан: *cooling, dimensioning, decantation, flashing* ва пасвандҳои *-or* ва *-er* бошад, истилоҳотеро, ки ба маънои дастгоҳҳо, асбобҳо, таҷҳизот омадаанд, масалан: *cooler, converter, distributor, detonator* ва ғайра ифода мекунанд.

Таркиби пешвандҳо низ хеле гуногунанд. Дар байни онҳо пешвандҳои аслии латинӣ васеъ муаррифӣ шудаанд: *ab-, ad-, sot-, co-,dis-, pre-* (22%). Ин аз он далелат медиҳад, ки забони латинӣ дар тури асрҳо ҳамчун забони хаттии байни олимон, руҳониён, ҳуқуқшиносон, табибон ва умуман дар байни ҷомеаи англисӣ хизмат кардааст. Ғайр аз истилоҳоти сода ва вандӣ, як гурӯҳи истилоҳоти мураккаб, ки аз якҷанд морфемаҳои решаи сохта шудаанд, пешниҳод карда мешавад [8, с. 113].

Absolute value – қадри мутлақ; variable – мутағайир; probability – эҳтимол; addition *ҷамъ кардан ва ғ.*

<sup>1</sup> Кубрякова Е.С. Основы морфологического анализа /Е.С. Кубрякова// – М.: 1974. – С. 24.

Ба ғайр аз усули морфологии ташаккули истилоҳоти риёзӣ, мо инчунин, усули синтаксисиро омӯхтем, ки дар навбати худ ин усул низ самаранок буд. Истилоҳоте, ки аз ду, се, чаҳор ва ғ. ҷузъҳо иборат мебошанд, муайян карда шуданд.

*Bisector of angle*-нимсоз, зовия, *line segment*-пораи хат, **positive numbers** –ададҳои мусбат, **negative numbers**-ададҳои манфӣ, **odd numbers**-ададҳои фардӣ, **even numbers**-ададҳои завҷӣ, **prime numbers**-адаҳои аввал, **rational numbers**-ададҳои гӯё ва ғайра.

Истилоҳи риёзие, ки аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ гузаштаанд ё таъсирашон ба истилоҳоти тоҷикӣ назаррас аст, бештар дар шакли калимаи таркибӣ дучор мешаванд. Дар баъзе ҳолатҳо истилоҳ хусусияти иборай исмию сифатиро мегирад, вале азбаски он як маъноӣ мураккабро ифода мекунад, бинобар ин лозим аст, ки чунин воҳидҳоро калимаҳои таркибӣ ҳисобем. Танҳо дар вақти таҳлили лексикую семантикии чунин истилоҳот мумкин аст, ки калимаҳои таркибии он дар алоҳидагӣ таҳлил карда шаванд. Чунин истилоҳот дар асарҳои илмӣ, монографияҳо, мақолаю гузоришоти илмӣ, луғатҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Таҳлили хусусиятҳои расмӣ истилоҳоти риёзӣ дар асоси таснифоти Шарофов Н. гузаронида шуд, ки мувофиқи он истилоҳоти сода ва мураккаб ба таври морфологӣ ба вучуд омадаанд ва яқояшавии истилоҳот ба таври синтаксикӣ ташаккул меёбанд [6, с.67].

Таносуби миқдории истилоҳоти сода, сохта, мураккаб, ибора-истилоҳот ва таркибиро метавон дар шакли ҷадвал пешниҳод кард:

### Ҷадвали №3

#### Таҳлили морфологии истилоҳоти риёзӣ дар забони англисӣ

3000 истилоҳот	Сода	Сохта	Мураккаб	Ибора- истилоҳ	Таркибӣ
Миқдор	1250	519	275	65	891
Ҷоизи таносубӣ	2,17%	17,3%	9,16%	41,67%	29,7%

Ҳангоми баррасии сохтори истилоҳоти риёзӣ мо як усули ҷудокунии намудҳои сохториро дар сатҳи калимасозӣ ва морфологӣ истифода бурдем, ки барои омӯзиши хусусиятҳои сохтории ин истилоҳот зарур буд.

Ҳамин тариқ, мо истилоҳ-калима (истилоҳе, ки аз як калима иборат аст) 65 адад, ки 2,17% аз шумораи умумии истилоҳот ва истилоҳ-ибора (ибораҳои истилоҳотӣ) - 1250 адад ё 41,67% ҷудо мекунем. Ғайр аз он, ҳамаи воҳидҳои истилоҳ-калима ба решаӣ, вандӣ ва истилоҳоти мураккаб тақсим мешаванд.

Бо назардошти ташаккули истилоҳоти риёзӣ, таҳлили усулҳои морфологӣ ва синтаксисии ташаккули истилоҳот, дар асоси таҳлили миқдории ин истилоҳот, бояд қайд кард, ки усули синтаксикӣ нисбати усули морфологӣ самараноктар буд.

Истилоҳ аз сабаби он ки бештар як маъноро ифода мекунад ва ҳолатҳои сермаъноӣ дар он кам дида мешавад, инчунин маъноҳои маҷозӣ ҳам намегиранду аз ҳиссаҳои дигари нутқ бо гирифтани хусусиятҳои грамматикӣ (субстансияҳо) бештар дар доираи исми ифода меёбанд.

Аз истилоҳоти содаи дар боло овардашуда, ки дар таркиби истилоҳоти риёзии забони тоҷикӣ волеҳуранд, дида мешавад, ки аз рӯи пайдоишашон истилоҳоти классикӣ бештар решаи арабӣ доранд, вале истилоҳоти аслии тоҷикӣ, ки решаҳои таърихии аз забонҳои қадим ва миёнаи тоҷикию форсӣ маншаъ гирифтааст, дар истилоҳоти пешин кам нест. Як қисми чунин истилоҳот бо таъсири забони арабӣ тарзи талаффузи арабиро гирифтаанд ё ба иборай дигар муаррабати тоҷикӣ ҳастанд.

Забоншинос Ш. Рустамов дуруст қайд мекунад, ки ҳангоми таҳлили калимаҳои алоҳида «ба пояҳои калимасозӣ диққат додан лозим аст» [Ш. Рустамов, 1981, 90].

Ҳангоми истилоҳсозӣ мушоҳида мешавад, ки калимаҳои сохта бештар бо ёрии вандҳо (пешванду пасвандҳо), калима ё истилоҳоти мураккаб бо роҳи мураккабшавӣ



(пайвастанавии решаҳо) ва ё бо роҳи вандӣ (пасванд ё пешвандҳо) сохта мешаванд. Махсусан ванди **-ӣ** дар сохтани истилоҳоти мураккаб мавқеи муҳим дорад.

Инчунин, ҳолати бо мовандҳо (дар байни решаҳо омофони **о, у, но** ва ғайра) сохтани истилоҳоти мураккаб мушоҳида мешавад. Дар истилоҳоти арабӣ мовандҳои **-ал, -ан, -ун** мавқеъ доранд.

Суффикси **-ӣ** бештар аз исмҳо сифат ё аз сифатҳо исм месозад, ки дар натиҷаи гирифтани хусусияти истилоҳӣ ба исм табдил меёбанд.

Пасвандҳои **-от, -ёт, -ат, -ят, -ит** аз забони арабӣ иқтибос шудаанд. Чӣ хеле ки Т. Бердиева қайд мекунад, пасвандҳои аз забони арабӣ иқтибосшуда ба монанди «**-от, -ёт, -ат, -ят, -ит, -ан, -ун, -юн, -ин**», ба забони тоҷикӣ дар таркиби воҳиди лексикӣ ворид шуда, калимаҳои нав бо ин пасвандҳо ба таври шабоҳат ташаккул ёфтаанд, чунки пасванду пешванди забони ғайр мустақилона иқтибос намешаванд [5, с. 163].

Муаллиф ба олимону донишмандони зиёди забоншиноси ватаниву берунӣ таъяқарда, хулосаҳои ҷолиб мебарорад. Ё чунин ақида дорад, ки яке аз масъалаҳои муҳими калимасозӣ муайян намудани хусусияти калимаҳои сохтаест, ки метавонанд ҳам исм, ҳам сифат бошанд.

Дар таркиби истилоҳоти риёзии забони тоҷикӣ чунин калимаҳое ҳам вомерӯанд, ки аз унсурҳои калимасоз, чун пешванду пасвандҳо таркиб ёфтаанд. Чунин истилоҳот аз рӯи сохташон ба калимаҳои сохта дохил мешаванд. Истилоҳи сохтаи **ҷамъкунӣ, тарҳкунӣ, тақсимкунӣ, барробаркунӣ ва ғайра** аз реша ва пасванд иборат аст. Истилоҳи муарраби **зарҷун** аз тоҷикӣ **зардгун** пайдо шуда, аз решаи зард ва пасванди чун иборат аст. Рангаш сурхи зардча аст ва ба маъдани испедчашма монанд аст.

#### Адабиёт:

1. Тоҳиров И. Луғати англисӣ-тоҷикӣ-русӣ, русӣ-тоҷикӣ-инглисӣ, тоҷикӣ-инглисӣ-русии геологияи муҳандисӣ, механикаи хокҳо, асосу таҳкурисозӣ /И.Тоҳиров [ва дигарон] //–Душанбе: Ирфон, 2008. - 447 с.
2. Фарҳанги истилоҳотии корҳои кӯҳӣ (таҳияи Осими Оқил) –Хучанд, 2015. -148 с.
3. Ҷӯраев Т. Луғати касбу ҳунар оид ба металлкоркунӣ / Т. Ҷӯраев // – Душанбе: Ирфон, 1992. -105 с.
4. Ҷамшедов П. Типологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ // Грамматикаи муқоисавӣ / П. Ҷамшедов//– Душанбе, 1978. - 45 с.
5. Ҷанобилов М. Минералогия /М. Ҷанобилов// - Душанбе, 2012.
6. Шарофов Н. Дар бораи инкишофи терминологияи илмӣ- техникаи тоҷик / Н.Шарофов // Тоҷикистони советӣ, 4 март 1960
7. Этимология технических терминов в нефтяной и газовой промышленности: Единый Стандарт, 2015. -5 с.
8. Bergman T. Outlines of Mineralogy, translated from the original, 1780. - 138 p.
9. Dictionary of Mining, Mineral, and Related Terms. Compiled and edited by the staff of the U.S. Bureau of Mines, 1996.-360 p.
10. Hoffman L. Terminology and LSP/ L. Hoffman // Infotem/ 1982. -Series 7, - 402 p.

#### ҶАНБАҲОИ МОРФОЛОГИИ ИСТИЛОҲОТИ РИЁЗӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақола фарогири масъалаҳои баррасӣ ва корбасти истилоҳоти риёзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ буда, дар он оид ба ҷанбаҳои мухталифи забонӣ, муайян намудани усули морфологӣ-синтаксисии калимасозӣ, ки модели асосии ташаккули калимаҳо ё истилоҳоти нав, ки дар натиҷаи тағйирёбии ҳиссаи нутқ, яъне гузариш аз як синфи лексикӣю грамматикӣ ба синфи дигари лексикӣю грамматикӣ ба шумор рафта, сухан меравад. Аз он ҷумла, муаллиф арз медорад, ки дар таркиби истилоҳоти риёзии забони тоҷикӣ чунин калимаҳое ҳам вомерӯанд, ки аз унсурҳои калимасоз, чун пешванду пасвандҳо таркиб ёфтаанд ва чунин истилоҳот аз рӯи сохташон ба калимаҳои сохта дохил мешаванд. Истилоҳи сохтаи **ҷамъкунӣ, тарҳкунӣ, тақсимкунӣ, барробаркунӣ ва ғайра** аз реша ва пасванд иборат аст.

Истилоҳи муарраби *зарчун* аз тоҷикӣ *зардгун* пайдо шуда, аз решаи зард ва пасванди чун иборат аст. Рангаш сурхи зардча аст ва ба маъдани испедчашма монанд аст. Ҳамчунин, муаллиф чунин ақида дорад, ки яке аз масъалаи муҳимми калимасозӣ муайян намудани хусусияти калимаҳои сохтаест, ки метавонанд ҳам исм, ҳам сифат бошанд.

**Калидвожаҳо:** истилоҳот, риёзӣ, забоншиносӣ, грамматика, морфология, синтаксис, конверсия, вандафзӣ, калимасозӣ ва ғ.

## **МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

Статья охватывает проблему решения, рассмотрения и изучения математических терминов в таджикском и английском языках, в которых говорится о различных языковых аспектах, определении морфологически-синтаксического метода словообразования, который является основной моделью образования новых слов или терминов, возникающих в результате изменения доли языка, то есть перехода от одного лексического класса к другому грамматическому классу. В том числе автор утверждает, что в составе математических терминов таджикского языка встречаются такие слова, состоящие из словообразовательных элементов, таких как предлоги и суффиксы, и такие термины входят в состав вымышленных слов по своей структуре. Термин, созданный для сбора, вычитания, деления, выброса и т. д., состоит из корня и суффикса. Исторический термин *zarjun* происходит от таджикского желтого цвета и состоит из желтого корня и суффикса *Jun*. Он имеет ярко-красный цвет и похож на испещренную руду. Автор также считает, что одним из важных вопросов словообразования является определение характера слов, которые могут быть как существительными, так и прилагательными.

**Ключевые слова:** терминология, математика, лингвистика, грамматика, морфология, синтаксис, конверсия, аффиксация, словообразование и т. д.

## **MORPHOLOGICAL ASPECTS OF MATHEMATICAL TERMS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES**

The article covers the problem of solving the consideration and study of mathematical terms in the Tajik and English languages, which talk about various linguistic aspects, the definition of morphological and syntactic method of word formation, which is the main model for the formation of new words or terms resulting from a change in the proportion of language, that is, the transition from one lexical-lexical class to another grammatical-grammar class. In particular, the author claims that the mathematical terms of the Tajik language contain such words consisting of word-forming elements, such as prepositions and suffixes, and such terms are part of fictional words in their structure. A term created for collection, subtraction, division, outlier, etc., consists of a root and a suffix. The historical term *zarjun* comes from the Tajik yellow color and consists of a yellow root and the suffix *Jun*. It has a bright red color and looks like a speckled ore. The author also believes that one of the important issues of word formation is the definition of the nature of words that can be both nouns and adjectives.

**Keywords:** terminology, mathematics, linguistics, grammar, morphology, syntax, conversion, affixation, word formation, etc.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** **Абдуллоева Рафоат** – докторанти PhD-и кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ **Суроға:** Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ 734065, ш. Кӯлоб, кӯчаи. С.Сафаров 16. Тел.(992)988 82 90 03

**Сведения об авторе:** **Абдуллоева Рафоат** – докторант PhD кафедры методики преподавания иностранных языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки. 734065, г. Куляб, ул. С.Сафарова 16. Тел.(992) 988 82 90 03

**Information about the author.** **Abdulloeva Rafoat** doctorant PhD of teaching methodology of foreign languages department of the Kulob State University named after

Abuabduulloch Rudaki. **Address:** Kulob State University named after Abuabduulloh Rudaki. 734065, Kulob town, street S. Safarov 16. Тел.(992)988 82 90 03

ТДУ:81'36 (0.75.8)

ТКТ:81 (2-точ)

A-37

## КАТЕГОРИЯИ ГРАММАТИКИИ ЗАМОНҲОИ ФЕЪЛ ДАР АСАРИ «САЁҲАТИ ГУЛЛИВЕР»-И ЧОНАТАН СВИФТ

Азизова С. Р., ассистент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Феъл дар забоншиносии тоҷик ва англис мавқеи махсус дорад. Он бо мундариҷаи худ аз дигар ҳиссаҳои нутқ ба кулӣ фарқ мекунад. Доир ба хусусиятҳои грамматикӣ феъли забонҳои муқоисашаванда бисёр рисолаю монографияҳои ҷолиб навишта шудаанд, ки категорияҳои грамматикӣ феъли забони тоҷикиро хеле хуб баррасӣ намудаанд. Онҳо барои дарёфти нозукиҳои махсусиятҳои категорияҳои грамматикӣ феъл коркард шудаанд. Дар силсилаи ин гуна асарҳои марбут ба феъли забони тоҷикӣ дар як давраи муайян, дар осори алоҳида ва дар забони адабии муосир, замон, сиға, тарз, намуд, шахсу шумора ва амсоли инҳо таҳқиқ шудаанд. Ба ин гурӯҳ метавон «Краткий очерк грамматики таджикского языка» [7, с. 29-30], «Глагол»-и А.З. Розенфелд, «Система таджикского глагола» - и В.С. Расторгуева ва А.А. Каримова, «Очерк доир ба таърихи феъли забони тоҷикӣ»-и Б. Сиёев, «Феъл»-и Н. Маъсумӣ, «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» [қисми 1], «Таърихи забони тоҷикӣ»-и М.Н. Қосимова, «Забон ва услуби «Одина»-и устод Айнӣ-и Х. Ҳусейнов» ва дигаронро метавон ворид кард. Аз тарафи забоншиносони англис ба монанди Раймонд Р., низ як қатор таҳқиқот анҷом ёфтаанд. Муҳаррирон дар ин асарҳо вобаста ба мақсад ва чараҳои таҳрир ба категорияи тарзи феъл ва бахусус, тарзи бевоситаи феъл низ аз нигоҳи илмӣ ишораҳо намудаанд.

Дар натиҷаи омӯختани забони хориҷӣ толибилмон бо мавқеи ҷуғрофӣ ин ё он мамлакат, бо таъриху фарҳанг, адабиёту санъати он ошноӣ пайдо мекунад, ки ин боиси васеъ шудани тасаввуроти ӯ дар барои давлатҳое, ки забони онро меомӯзанд, мегардад. Барои он ки хонандагон забони хориҷиро тез аз худ кунанд, бояд алоқаи ногустастанӣ байни роҳҳои гуногуни забонмӯзиро нигоҳ дошт. Аз ин лиҳоз, пеш аз ҳама бояд ба нутқи шифоҳӣ мактаббачагон аҳамият дод ва онро ба мутолиа намудани асарҳои гуногуни ин ё он забони хориҷӣ бояд водор сохт. Зери мафҳуми нутқи шифоҳӣ ҳамон дар назар дошта шудааст, ки бача дар баробари фикри худро ба забони хориҷӣ баён карда тавонида, инчунин фикри шахси дигарро низ ба зудӣ фаҳмида тавонад, ки ин боиси инкишофёбии нутқи хонандагон дар омӯзиши ин ё он забони хориҷӣ мегардад.

Дар илми забоншиносии тоҷик ва хориҷ, феъл ҳамчун ҳиссаи мустақилмаъно ба ҳисоб рафта, амалу ҳолат, вазъият ва ҳаракати амалро ифода мекунад ва инчунин категорияҳои махсуси худро дорад. Мисол, ба гурӯҳи феълҳои номбурда метавон чунин вожаҳоро дохил намуд, ки бештар амал ва қору ҳаракатро ифода менамояд: «давидан», «омадан», «рафтани», «хондан», «гуфтан», «кор кардан», «навиштан» ва монанди инҳо. Мисол: «**ӯ сар бардошт**, аммо чехраи ӯ ҳамон бетағйир **буд**; на абрӯвонаш ҳам **мехӯрд**, на саросема **шуд**, на нишонае аз эътирофи гуноҳ, на тарсу ҳаросе аз ҳукми ҷазо» [5, с. 149]. ~ «**She looked up, while I still gazed at her: no start, no increase or failure of colour betrayed emotion, consciousness of guilt, or fear of detection**» [6, с. 12].

Албатта, муҳаққиқон дар ин асарҳо вобаста ба мақсад ва чараҳои таҳқиқ ба маънои феъл нигоҳи тоза илмӣ ворид намудаанд.

Сабаби таваччуҳи бештар намудани олимони забоншинос ба маънои феъл пеш аз ҳама дар он аст, ки феъл дар ҷумла нақши марказӣ ва асосиро мебозад ва беш аз ҳама

вазифаи маъносозиро доро мебошад. Тавре ки аз сарчашмаҳои илмӣ муайян гардид, таснифоти маъноии феълро ҳанӯз Арасту пешниҳод карда буд ва дар бораи намудҳои гуногуни ҳолату ҳаракат ва хусусиятҳои он маълумоти муфиди илмиро анҷом дода буд.

Категорияи самти феълӣ, ки дар забоншиносии тоҷик «категорияи тарзи феълӣ» ном гирифтааст, аз мафҳумҳои басо мураккаби системаи забонҳост. Ҳанӯз солҳои панҷоҳуми садаи ХХ академик В.В. Виноградов [7, с. 121] дар хусуси ин категорияи феълӣ навишта буд, ки он дар хати аз ҳама сарҳадии байни грамматика, лексикология ва фразеология мавқеъ гирифтааст; дар сатҳи грамматика ин категория аз морфологияи калима дида ба синтаксис бештар қаробат дорад.

Ҳамин аст, ки дар охири солҳои шастуми садаи ХХ гурӯҳе аз муҳаққиқони омӯзиши созмонию типологии Шуъбаи ленинградии Институти забоншиносии Академияи улуми собиқ СССР ба таҳқиқи назариёти универсалию типологии диатеза ва самти амал пардохта буданд ва дар натиҷа як конфронси бонуфуз бо иштироки олимони шуравӣ ва хориҷӣ баргузор гашта, инчунин чанд рисолаҳо доир ба ин проблема нашр ҳам шуда буданд. Дар конфронсу нашрияҳо консепсияи умумиграмматикӣ доир ба ин муаммо қорқард гардида, дастраси забоншиносон шудаанд.

Бо вучуди он дар шарҳу баёни парадигмаи ин категорияи грамматикӣ ва маъноҳои мухталифи он дар забонҳои мушаххас гуногунандешӣ ба назар мерасад. Билхоса, англисшиносон моҳияти ин категория ва миқдори шаклҳои категориалии онро ҳархела маънидод мекунанд.

Дар забони асари бадеӣ феъл тобишу махсусиятҳои маъноии хосро дорост, зеро дар асари бадеӣ «феъл ба тасвир чун мебахшад, ҷисмҳои бечони беҳаракатро зинда месозад ва ба ҳаракат меоварад» [5, с. 58]. Вижагии феъли забони тоҷикӣ дар сохти таркибӣ ифода ёфтани он аст ва дар ҳамин робита метавон маънои луғавии онро муайян сохт.

Тавре ки аз таҳқиқоти забоншиносон бармеояд, маъношиносӣ ҳамчун як рӯкни мустақил дар қарни XIX ба вучуд омадааст. Масъалаи асосиеро, ки маъношиносӣ меомӯзад, ин пеш аз ҳама баромади таърихӣ вожа ба ҳисоб меравад ва дар давраҳои муайяни таърихӣ дорои қадом маъно шудани онҳо баҳс мекунад. Ҳангоми омӯзиши калимаҳо сараввал ба шаклгирии вожа сабаби тағйири маъно намудани он аз ҷониби истифодабарандагон ба назар гирифта мешавад ва мавриди омӯзиш қарор мегирад. Тавре ки аз таҳқиқоти илмӣ бармеояд, дар бораи калима ва маънои он дар забоншиносӣ олимони Юнони қадим Арасту фикри худро иброз намуда буд. Ҳамчунин муҳаққиқони эронӣ Маликушшуаро Баҳор ва Парвиз Нотили Хонларӣ дар бораи маънои феъл андешаояшонро гуфтаанд. Омӯзиши вижагиҳои маъноии феъл аз мадди назари забоншиносони тоҷик низ дур намондааст. Забоншинос Д. Саймиддинов як қатор мақолаву асарҳояшро ба сохтор ва маънои феъл бахшида, дар онҳо хусусият, умумият ва тафовути маъноиву сохтори онҳоро давра ба давра нишон додааст [1, с. 29]. Забоншиноси дигар Сайфиддин Мирзозода дар мақолаи «Таҳаввули таърихӣ баъзе феълҳои забони яғнобӣ» феълҳои ин забонро аз ҷиҳати маъно ба 6 гурӯҳ: феълҳои амал, феълҳои ҳаракат, феълҳои ҳолат ва вазъ, феълҳои эҳсос ва дарк, феълҳои марбут ба гуфтор, сухан ва ҳар гуна садо, феълҳои марбут ба биниш ва шунавоӣ чундо кардааст [2, с. 55].

Баррасӣ ва таҳлили категорияи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аҳаммияти хосро соҳиб буда, дар муайян кардани роҳу равиши истифодаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хизмати бемисл хоҳад намуд. Муҳиммияташ пеш аз ҳама, дар набудани пажӯҳиши мушаххас, ки ба таҳқиқи муқоисавии феъл ва категорияи он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [The verb in Tajik and English languages] бахшида шудааст, зоҳир мегардад.

Асосгузори грамматикаи илмӣ забони англисӣ Ҳенри Суит таҳти мафҳуми самти амал (Voice) роҳҳои мухталифи ифодаи муносибати байни феъли гузаранда ва субъекту объекти онро фаҳмида, ду шакли категориалии онро (Active Voice ва Passive Voice) нишон додааст. Ҳамин ақидаро О. Кёрм низ тарафдорӣ кардааст.

Х. Поутсма тафовути байни шаклҳои фоилӣ ва мафъулии феълро дар табодули объекти мантиқӣ чумла ба субъекти грамматикӣ он арзёбӣ карда, як шакли дигари категориалиро нишон додааст ва онро самти нафсӣ номида, тавассути мисоли зерин асоснок

кардани шудааст: Did you enjoy yourselves at the party?

В.Н. Жигалдо, И.П. Иванова, Л.Л. Иоффик инчунин самти нафсии феълро (reflexive voice) чудо кардаанд, ки он тавассути як зумра феълҳо ва ҷонишинҳои нафсӣ (myself, himself, themselves ва ғ.) ифода меёбад ва дар ин таркиб чунин ҷонишин гӯё маънои лексии худро суст мекарда бошад. Мисол: He cut himself while shaving. Дар ин ҳолат ҳам субъект ва ҳам объекти амал як шахс (яъне he) мебошад.

Ин ақидаро мо низ дар қатори дигар забоншиносон рад мекунем, зеро himself дар чунин вазъият вазифаи пурқунандаро мебозад, на ҳамроҳи феъл шакли аналитикӣ месозад. Бар замми он washed ва himself маъноҳои гуногуни лексикӣ ва грамматикӣ доранд.

Дар забоншиносии ҷаҳонӣ, аз ҷумла, дар забоншиносии кишварҳои Ғарб ва Русия мавзуи феъл кайҳо боз мавзуи таҳқиқоти сершумори забоншиносон гардидааст. Мушкилоти муайян кардани категорияи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳамчун ҳиссаи нутқ аз лиҳози назарӣ яке аз мавзӯҳои мураккаб ва мавриди баҳси васеъ қарор нагирифтааст. Мутаассифона, то имрӯз ягон таҳқиқоти алоҳидае мавҷуд нест, ки ин масъаларо дар забони англисӣ ва забони адабии ҳозираи тоҷик ва ҳам дар муқоиса бо забони зикршуда ба пуррагӣ баррасӣ карда бошад.

Дар шумораи танҳо феъл бо суффикси 's' ё 'es' якҷоя омада, дар шумораи чамъ бошад, худи ҷонишини шахси яқум, дуҷум ва сеҷум ширкат варзида, дар феъл фарқият ба вучуд намеояд. Вале дар феъли "to be" [будан] 3-шакли танҳои шахсро чудо карда метавонем, ки дар шумораи чамъи худи феълҳо тафовут мавҷуд аст.

Шахсу шумораи феъл дар феъли "to be" [будан]-и забони англисӣ чунин мебошад:

Шахсу шумораи танҳо: шахсу шумораи чамъ:

1. Am [I am-ман ҳастам]; We [ҳастем]
2. Are [you are-ту ҳастӣ]; You are [ҳастед]
3. Is [he, she, it is- вай ҳаст]; They [ҳастанд]

Дар ин мисолҳо дар забони англисӣ шахси дуҷуми танҳо ва чамъро аз рӯи мазмуни ҷумла метавонем муайян намоем. Масалан: You are a student [Ту донишҷӯ ҳастӣ] [шакли танҳо]. You are students [Шумо донишҷӯён ҳастед] [шакли чамъ].

Забоншиносии собиқ шуравӣ Б.А. Илиш дар қатори актив ва пасив самтҳои муштарак ва миёнаро чудо кардани мешавад. Мувофиқи ақидаи ӯ, ҷонишинҳои муштарак each other ва one another бо якҷоягии феъл самти муштарак месозанд ва маънои ин самт он аст, ки субъекти амал ду ё зиёда қасон буда, амалиёти онҳо бо якдигар мегузарад (таъсир мерасонад): They kissed each other. Чудо кардани ин самти феълӣ низ шубҳаовар аст, ки инро худи Б.А. Илиш ҳам қайд кардааст, зеро дар чунин таркибҳо (helped each other, kissed one another) ҷузъи дуҷум (each other, one another) маънои лексии худро нигоҳ медорад ва онро ҳамроҳи феъл дар созмонҳои навъи дар боло зикршуда шакли аналитикии феъл ҳисобидан нашояд. Онҳо (each other, one another) вазифаи пурқунандаро иҷро менамоянд ва ҷузъи таркибии шакли аналитикии феъл намебошанд.

Дар забони тоҷикӣ бандакҳои шахсӣ ба таври хело ҳам аниқ ва возеҳ дар шумораҳои танҳо ва чамъ фарқ мекунанд, ки дар онҳо тағйироти ҷузъӣ имконпазир бошад: а) дар шахси яқуми шумораи танҳо "-ам", шумораи чамъ "-ем"; б) дар шахси дуҷуми шумораи танҳо "-и", шумораи чамъ "-ед"; в) дар шахси сеҷуми шумораи танҳо "-ад"; дар шумораи чамъ "-анд"; Яъне тафрикаи 100%-ро ташкил медиҳад.

Агар ба шакли таърихии ин категория назар афканем, мушоҳида мекунем, ки натавонем дар шакли шахси дуҷум балки дар се шакли шахси танҳои феъли "to be" ва дигар феълҳо фарқият дида мешавад. Мисол: "I have" [ман дорам], "you have" [ту дорӣ], "he has" [вай дорад] ва ғ. Шакли шахси дуҷуми шумораи танҳо [бо суффиксҳои -est, -st, баъзан -t: speakest [гап мезанӣ] шакли архаистӣ ба шумор меравад]. Шакли шахси дуҷуми шумораи танҳои феъл на худ ба худ пасванди "est", "-st", "-t"-ро дар шакли қадима қабул мекард, балки бо алоқамандии шакли азбайнрафтаи ҷонишини шахси дуҷуми шумораи танҳои «you», якҷоя истифода мешуданд. Мисол: "you have" [ту дорӣ].

Ҳангоми муқоиса намудани феъл дар шумораи танҳо, шумораи чамъ дар асоси муқоиса намудани шумораи танҳо фарқ мекунад. Бояд қайд намуд, ки фарқ байни шакли шахсдори феъл дар шумораи чамъ алақай дар англисии миёна аз байн меравад. Аз дигар тараф пайдоиши шакли нави аналитикии феъли ёридохандаи «shall» ва «will» [«should» ва «would»] шумораи чамъ аз нав шинохта мешавад. Яъне мо наметавонем гӯем, ки шумораи чамъи категорияи шахс аз байн меравад. Зеро, дар забони англисии муосир дар бисёр феълҳо тафрикаи аниқ бо шумораи шахси сеюм дида мешавад: «he goes» [вай меравад], «they go» [онҳо мераванд], «he has» [вай дорад] «they have» [онҳо доранд].

Дигар англисшиносон, мисли Б.С. Хаймович, Б.И. Роговская, М.Я. Блох, Л.С. Бархударов ва чанде дигарон асосан мавҷудияти ду самти феълро нишон медиҳанд, ки онҳо самти фоилӣ ва самти мафъулӣ мебошанд.

Ҳамин тавр, Л.С. Бархударов дар бораи якчанд хелҳои самти феълӣ (яъне нафсӣ, муштарак, миёна) сухан наронда, балки ҳамаи онҳоро шакли фоилии феъл мешуморад ва аз ин рӯ дар забони англисӣ мавҷудияти танҳо ду шакли ин категория (passive voice ва non-Passive voice)-ро собит қарданӣ мешавад.

Ин гуногундешӣ ва ихтилофот аз он сар мезанад, ки категорияи самти феълӣ забони англисӣ соф морфологӣ набуда, вай ба семантикаи феъл ва хусусиятҳои синтаксисии он алоқамандӣ дорад, зеро ҳангоми баррасии ин категория на танҳо бо мафҳумҳои соҳти грамматикӣ забон (шакли калима, мубтадо, хабар, пурқунанда), балки бо мафҳумҳои илми мантиқ (субъект, объект) низ кордор мешавем.

Дар шахси дуум дар маънои шумораи феъли «be» омили такондиҳии фарқият мушоҳида мешавад. Аз як тараф калимашакли «are» ҳам дар шахси дууми шумораи танҳо ва инчунин дар шакли шахси дууми шумораи чамъ истифода мешавад: *You are late*. Агар гӯем, ки «*Akram you are late*» [Акрам шумо дер мондед] ва «*Akram and Karim you are late*» [Акрам ва Карим шумо дер мондед], амали ҳаракат аз тарафи шахси иҷронамудаи амали феъл муайян мегардад. Дар ин ҷумлаҳо шахси дууми шумораи танҳо ва чамъи шахси дуумро ба маънои ҷумла нигоҳ қарда ифода менамоем.

Дар шумора дар ҳолати ҷойи «are» дар шакли умумии системаи феъли «be» истифода шудан ва ҳамин тариқ «are» дар шакли шумораи танҳои шахси дуум, маънои шумораи феъл аз рӯи [артикли номуайянии «a» ва суффиксҳои «-s, -es»] маълум мегардад.

Дар сарчашмаҳои дахлдор шаклҳои категориалии ин категорияро чунин маънидод менамоем: Шакли фоилӣ (Active voice) мефаҳмонад, ки мубтадо ифокунандаи амалест, ки бо феъл ифода гардидааст. Шакли мафъулӣ (Passive voice) ба он далоят мекунад, ки мубтадо объекти амалест, ки феълро номбар менамояд. Аз ин рӯ, категорияи мазкур муносибати амали феълро ба субъект ва объекти амал ифода менамояд. Ин қавоидро бо мисолҳои навъи зерин собит қарданӣ мешаванд: 1) *He was rang up by Miss Marple* (A.Christie). 2) *You did not ring up Mr.Spenlow at two thirty?* (Ibid).

Дар ҷумлаи якум «was rang up» нишон медиҳад, ки мубтадо (he) иҷрокунандаи амал набуда, балки объекти амал аст. Субъекти амал Miss Marple мебошад, ки дар ин ҷумла пурқунанда шуда омадааст. Дар ҷумлаи дуум худи ҳамон феъл ба он ишора мекунад, ки "you" субъекти амал аст, ки он мубтадо шуда омадааст. Mr.Spenlow бошад, объекти амал буда, вазифаи пурқунандаро иҷро мекунад. Яъне дар ҷумлаи якум амали (was rang up) «телефон қардан» на аз тарафи ӯ (he) иҷро қарда шудааст, балки ӯ (he) таҳти таъсири амали шахси дигар (Miss Marple) мондааст. Дар ҷумлаи дуум амали «занг назад» (didn't ring up) ба мусоҳиб (you) дахл дорад ва он ба объект (Mr.Spenlow) ийғоронида шудааст. Дар ҷумлаҳои зикршуда ҳам объект ва ҳам субъекти амал ҳозиранд. Дар ҳолати пурқунанда будани номи субъекти амал феъл дар шакли мафъулӣ (passive) меояд: was rang. Дар ҳолати мубтадо будани субъекти амал феъл дар шакли фоилӣ (active) истифода мегардад: did not ring up. Дар ҷумлаҳои англисӣ бо феъли мафъул аксаран субъекти амал зикр қарда намешавад: *Arms were distributed to us: revolvers and rifles...* (J.Reed). *No names were mentioned* (Ibid).

Феълро забоншиносон таҳкурсии бинои забон номидаанд, зеро «аслан табиат ва маҷрои зиндагиро бе феъл тасвир қардан мумкин нест».

Албатта, муҳаққиқон дар ин асарҳо вобаста ба мақсад ва чараёни таҳқиқ ба маъноӣ феъл нигоҳи тозаӣ илмӣ ворид намудаанд.

Феъл таҳкурсии бинои забон аст ва бояд ҳамаҷониба омӯхта шавад, зеро «Аслан табиат ва маҷроӣ зиндагиро бидуни феъл яъне ҳаракату ҳолату вазъият тасаввур қардан имконнопазир аст» мегӯяд забоншиноси маъруф Камолиддинов Б. Дар ин маврид феъл хусусиятҳои луғавӣ-маъноиро бештар соҳиб мегардад. Дар кучо мегӯяд? Кани адабиёташ?

Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» ба таври умумӣ ҳам бошад, аммо хеле равшан тавбаъ будани ду қисмати забон лексика ва грамматика дар мисоли феъл нишон дода шудааст. Чунончӣ амал, ҳолат, вазъият ва муносибат бо категорияҳои грамматикӣ зерини феълҳо алоқамандона ифода меёбад.

Муҳаққиқон дар асару мақолаҳои илмиашон хусусиятҳои гуногуни маъноӣ феълро гурӯҳбандӣ намудаанд. Р.А. Усмонов дар рисолаи илмиаш «Лексикаи феъл дар «Маснавии маънавий»-и Чалолитдини Румӣ» 9 гурӯҳи маъноӣ феълҳои содари мавриди таҳлил қарор додааст. Забоншиноси дигар Сайфиддин Мирзозода дар мақолаи «Таҳаввули таърихӣ баъзе феълҳои забони яғнобӣ» феълҳои ин забонро аз ҷиҳати маъно ба 6 гурӯҳ: феълҳои амал, феълҳои ҳаракат, феълҳои ҳолат ва вазъ, феълҳои эҳсос ва дарк, феълҳои марбут ба гуфтор, суҳан ва ҳар гуна садо, феълҳои марбут ба биниш ва шунавоӣ ҷудо қардааст [12, с. 55].

Дар илми забоншиносии тоҷик метавон чандин муҳаққиқони дигарро ном бурд, ки дар қорҳои илмиашон хусусиятҳои гуногуни феълро мавриди таҳлил қарор додаанд.

Феъл ҳамчун ҳиссаи мустақили нутқ буда, дорои аломатҳои зиёди грамматикӣ мебошад, ки ин хусусиятро дар дигар ҳиссаҳои нутқ мушоҳида намудан имконнопазир аст. Дар забонамон як феъл чандин шакли морфологӣ дорад, ки ҳар кадоми он маъноӣ муайяни грамматикӣро ифода мекунад, вале маъноӣ луғавӣ якхела доранд. Масалан, феъли «бурдан» дорои шаклҳои морфологӣ бурд, мебурд, бурда истода буд мебошад. Ин ҳар се шакл феъли замони гузашта мебошанд ва дар шахси сеюми танҳо омадаанд. Феълҳо воҳидҳои сермаъноӣ серистеъмоли луғавӣ буда, созмони мураккаби шаклу маъноӣ ва хусусияти калимаю таркибсозӣ доранд. Ҷуз ин феъл «дорои паҳлуҳои гуногуни лексикӣ семантикӣ ва услубӣ буда, барои муассир гардидани ҳама гуна муҳаббат ва ё ифодаи вазъияту ҳолат ё амал нақши муҳимме дорад». Мисол: «*Моро кӣ инҷо овард?* – *гуфта аз қасоне, ки ба болои сараи ҷамъ шуда буданд, нурҷуд.* – *Моён!* – *Шумоён ҳам дидед?*» [2, с. 88] ~ «*Who brought me here, he asked the people bending over him. – We did. – Did you see it too?*» [16, с. 10].

Ба гунаи мусаллам бахши муайяни таркиби луғавӣ забони тоҷикиро феълҳо ташкил медиҳанд, ки аз умдатарин унсурҳои забон маҳсуб ёфта, мақоми хосаи нахвири ишғол менамоянд. Бидуни иштироки феъл ҷумла фикри мушаххасро наметавонад ифода бикунанд. Мусаллам аст, ки дар забони тоҷикӣ тамоми навъҳои ҷумла, ба ҷуз ҷумлаи унвонӣ дорои феъл мебошад. Феъл дар ҷумла ба вазифаи хабар омада, одатан фикрро ҷамъбаст ё хулоса менамояд. Мисол: «*Мурғони титави товусранг, ки болу парҳояшон бо рангорангтобӣ назаррабо буданд, аз лаклакҳо хӯсида, аз тағи буттае ба тағи буттаи дигаре мечаҳиданд ва бо қаққоси ҳаяҷономези худ ҳамҷинсҳояшонро аз хавф огоҳ мекарданд*» [16,с.30]. ~ «*Peacock-hued pheasants, their iridescent wind feathers wonderful to behold, flushed out by the storks, scampered from the thicket to thicket, their raucous cries warning their fellows of danger*» [16,с. 60]. «*Баъд дили пирамард ба моҳӣ, ки ҳеҷ чизи хӯрданӣ надошт, сӯхт, аммо ин раҳмдилӣ кӯшиши куштани онро заиф накард*» [19,с. 99]. ~ «*Then he was sorry for the great fish that had nothing to eat and his determination to kill him never relaxed in his sorrow for him*» [16,с. 98].

#### Адабиёт:

1. Асадова У. Шаклҳои феълӣ бо ёридиҳандаи "истодан" дар забони ҳозираи тоҷик/ У. Асадова/, Сталинобод, 1961. 210 с.
2. Гулназарова Ж. /дисс...ном.илм..фил., Таснифоти маъноӣ феъл дар «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ / Ж. Гулназарова/, Душанбе 2009, 150 с..

3. Давлатова М. Феълҳои сохта ва мавқеи истеъмоли онҳо дар "Зайн-ул- ахбор"-и Гардезӣ/ М. Давлатова/, (асри.ХІ) Душанбе, 1963.267 с
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик, ҷ.І. Лексикология, фонетика ва морфология, Душанбе, 1962.980 с
5. Камолиддинов Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим/Б. Камолиддинов/ Хусусиятҳои услубии сарфу наҳви забони тоҷикӣ,-,Душанбе 1967. Б. Душанбе: Маориф,1992.12 с
6. Курбонов М. Тарзи бавоситаи феъл / М.Курбонов /Маҷ.илмӣ чилди IV Кӯлоб,1969, 212 с.
7. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X) / М.Н. Қосимова/ 1. Душанбе, 2003. – 490 с.
8. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров/. – Нашри такмилшудаи сеюм. – Душанбе: ЭР-граф. 2017. – 1015 с.
9. Мирзоев А. Ибораҳои феълии замони дар забони адабии ҳозираи тоҷик/ А.Мирзоев/, Душанбе, 1975.
10. Ниёзмаҳмадов, Б. Морфологияи забони тоҷикӣ / Б. Ниёзмаҳмадов, Л. Бузургзода/. Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1941 // Дурахши ахтари сӯзон. Ҷ. 2. Таҳия, тавзеҳ ва тасҳеҳи Самад В. – Душанбе, 2013. – С. 151–252 .
11. Ниёзмуҳаммадов Б. /Грамматикаи забони тоҷикӣ / Н. Ниёзмуҳаммадов, Ш.Н. Ниёзӣ, Д.Т. Тоҷиев Душанбе, 2013. – С. 151–252 .
12. Рустамов Қ., Давлатов И.Таълими феъл дар синфҳои V ва VI-Кӯлоб, 1992,с.572 с
13. Саидов Р. Ифодаи категорияи тарз ва фразеологизмҳои феълии назми халқӣ/ Р. Саидов/ Мактаби Советӣ, 1965, № 10.
14. Сангинов Ф. «Луғати англисӣ ба русиву тоҷикӣ ва русӣ бо англисиву тоҷикӣ»/ Ф.Сангинов/. Душанбе «Пойтахт», «Садои қалб» 2013. 676 с.
15. Джонатан Свифт. Часть III, глава III. // Путешествия Гулливера. — 2003. 412 с
16. Aini, S. Pages from my own story / S. Aini. –М.: Foreign Languages Publishing House, 1955. – 128 pp.
17. Aini, S. The Old School/ S. Aini. Translated by John R. Perry. The Sands of Oxus. USA. Mazda publishers 1998. – 223-252 p.
18. Aini, S. Ahmadi Devband/ S. Ainin // Translated by John R. Perry. University of Chicago. USA. 1981. – 196-222 pp.
19. Aini, S. The Sands of Oxus. Boyhood Reminiscences of Sadriddin Aini/ S. Aini. Translated from the Tajik Persian with an Introduction by John R. Perry and Rachel Lehr. USA. Mazda publishers 1998. – 277 pp.

### **КАТЕГОРИЯИ ГРАММАТИКИИ ЗАМОНИ ФЕЪЛҲО ДАР АСАРИ “САЁҲАТИ ГУЛЛИВЕР”-И ҶОНАТАН СВИФТ**

Муаллиф зимни таълифи мақола кӯшиш ба харҷ додааст, ки дар асоси сарчашмаҳои бурҳони илмӣ дар заминаи тадқиқотҳои зиёди муҳаққиқони дохилию хориҷӣ, асарҳои муътамади забоншиносӣ ва сомнаҳои интернетӣ,раванди ташаккул ва таҳаввули мавзуи мазкур ва корбурди онҳоро ошкор намояд.

Инчун, муаллиф аз сарчашмаҳои муътабар истифода намуда, корбурди мавзуи аҳамияти таҳқиқи забоншиносии категорияи грамматикӣи замони феълҳо дар асари “Саёҳати Гулливер”-и Ҷонатан Свифтро мавриди омӯзиши муқоисаи илмӣ қарор дода, дар заминаи таҳқиқоти зиёди муҳаққиқони дохилию хориҷӣ, алалхусус забоншиносони тоҷику англис ва дигар сарчашмаҳову сомонаҳои интернетӣ мазмун, моҳият ва нақши истилоҳотро дар забонҳои иқтибосшаванда муайян намуда, корбурди онҳоро дар забон ошкор сохтааст.

**Калидвожаҳо:** Нақш, омӯзиши забони англисӣ, ташаккулёбӣ, ҷаҳонбинӣ, донишҷӯён, забон, калима, рушди педагогика, замони истиқлолият, марҳила, таҳқиқот, истилоҳ, рушди забони англисӣ.



## ГРАММАТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ ВРЕМЕНИ ГЛАГОЛОВ В ПРОИЗВЕДЕНИИ ДЖОНАТАНА СВИФТА «ПУТЕШЕСТВИЕ ГУЛЛИВЕРА»

В ходе написания статьи автор постарался раскрыть процесс становления и развития данной темы и их использование на основе источников научных данных, основанных на многочисленных исследованиях отечественных и зарубежных исследователей, достоверных лингвистических трудах, Интернет-сайтах.

Автор использовал достоверные источники, сделал их использование предметом научного сравнительного исследования и на основе многих исследований отечественных и зарубежных исследователей, особенно таджикских и английских лингвистов, а также других источников и сайтов рассмотрел содержание, суть, роль терминов в цитируемых языках и их использование становятся очевидными в языке.

**Ключевые слова:** роль, изучение английского языка, становление, мировоззрение, учащиеся, язык, слово, развитие педагогики, период самостоятельности, этап, исследование, срок, развитие английского языка.

## GRAMMAR CATEGORY OF VERB TENSE IN JONATHAN SWIFT'S GULLIVER'S TRAVELS

In the course of writing the article, the author tried to reveal the process of formation and development of this topic and their use on the basis of scientific data sources based on numerous studies of domestic and foreign researchers, reliable philosophical and pedagogical works, Internet sites.

As an author, he used reliable sources, made their use the subject of scientific comparative research and, based on many studies of domestic and foreign researchers, especially Tajik and English teachers, as well as other sources and sites, considered the content, essence, and role of terms in the cited languages and their use become apparent in the language.

**Key words:** role, learning English, formation, worldview, students, language, word, development of pedagogy, period of independence, stage, study, term, development of the English language.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Азизова Суманбӣ Раҳматшоевна – ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии *Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ*. **Адрес:** 735360, РТ, ш.Кӯлоб, к.С.Сафаров 16. **Тел:** (992) 202080897

**Сведения об авторе:** Азизова Суманби Раҳматшоевна – ассистент кафедры иностранных языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рӯдакӣ. **Адрес:** 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова 16. **Тел:** (992) 202080897

**Information about the author:** Azizova Sumandi Rahmatshoevna- assistant of the chair of foreign languages of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. **Address:** 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.16. **Phone:** Тел: (992) 202080897

## МАЗМУНИ ҒОЯВИИ ДОСТОНИ “БЕЖАН ВА МАНИЖА”-И АБУЛҶОСИМ ФИРДАВСӢ

Зувайдова М.Н. унвонҷӯ

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Баррасии масъалаи хусусиятҳои ғоявии достони “Бежан ва Манижа”, дар назари аввал, бо масъалаи ғояи асосии “Шоҳнома” алоқаманд буда, бояд дар пайвастагӣ баррасӣ бишавад. Ҳар як достони таркиби “Шоҳнома” мазмуни ғоявии алоҳидае дорад. Бинобар ҳамин баҳси мо низ дар мавриди хусусиятҳои ғоявии достони “Бежан ва Манижа”, агарчи ҷудоғона сурат мегирад, ғояҳои таъйиншуда ва ҳулосаҳои ба даст меомада ба ғояи ягонаи асар ҳам алоқамандӣ дошта, дар якҷоягӣ барои тақмили ғояи ягона хидмат мекунад.

Ҳамин тавр, аз рӯи сужети достони “Бежан ва Манижа” маълум мешавад, ки он, бо вучуди он ки ҷузъи таркибии “Шоҳнома” мебошад, ҷудо аз дигар достонҳои “Шоҳнома” ва мундариҷаи умумии асар дорои сужети мустақиле мебошад, ки дар он ҳамаи унсурҳои сужет шинохташаванда аст. Агарчи ҳар қисм ва дар дохили қисмҳо достонҳои ҷудоғонаи “Шоҳнома” дорои унсурҳои сужети алоҳида мебошанд, дар навбати худ, ҳамаи онҳо ба ҳам алоқаманд буда, онҳоро ғояи асосии асар муттаҳид мекунад [2, с. 312].

Дар баробари ин сужет, мазмуни воқеаҳо ва мундариҷаи ҳар як достон мазмуни ғоявии алоҳидае дорад, ки дар тақмили ғояи асосии асар оварда шудаанд. Бинобар ҳамин хусусиятҳои ғоявии достони “Бежан ва Манижа”-ро баррасӣ менамоем.

Ғояи марказии достони «Бежан ва Манижа»-и Ҳаким Фирдавсӣ тамоман инсонпарварона мебошад [1, с. 72].

Вай бо ҳамин мақсад оғоз меёбад, ки Бежан ба ҷанги гурозон ба ҳимояти мардум меравад. Ин додҳои мардуми он сарзамин аст ва подшоҳ ба нияти ободии кишвар ва осудагии мардум Бежанро мефиристад. Вақте ки Бежан ин вазифаи асосии худро фаромӯш мекунад ва бо роҳи худхоӣ меравад, гирифтори ноқомӣ мегардад. Бежан ҳанӯз масъулияти худро ҳамчун паҳлавон ва ҳамчун намоёндаи Эрон хуб нафаҳмидааст ва ҳештаншиносӣ ба сабаби ҷавонӣ зоҳир мекунад.

Ғояи мардумшиносӣ ва иззату эҳтироми шахсият дар рафтори подшоҳ Кайхусрав низ ба мушоҳида мерасад. Подшоҳ ба имдоди мардуми аз гуроз ситамдида мерасад. Барои ин кор ӯ ба Бежан молу гуҳар медиҳад, яъне барои ҳимояти мардум сарфи хазинаро раво мебинад. Баъдан ба он ҷо паҳлавонро мефиристад. Ҳатто чунин тадбир мекунад, ки Гургини таҷрибадорро ба Бежани ҷавони камандеша ва камтаҷриба ҳамроҳ мекунад. Гургин муқобили ҳамин хоҳиш ва раъйи подшоҳ рафтор менамояд ва сазовори сиёсату ҷазо мебошад. Аммо подшоҳ аз маслиҳату машварати дигарон рӯй намегардонад ва маслиҳати Рустамро аз барои бахшидани Гургин дар охири охири қабул мекунад. Вақте ки Кайхусрав – подшоҳи Эрон ба воситаи оинаи гетинамой дар кучо будани Бежанро мефаҳмад, зуд ба ёрӣ ва кумак Рустамро даъват мекунад. Дар ин ҷо ҳам мақсади подшоҳ ҳимояти шахс ва дар мушкилиҳо дастгирӣ кардани ӯст. Барои иҷрои ин кор ҳам подшоҳ молу гуҳар ва чизҳои қиматбаҳои зиёде ба ҷаҳонпаҳлавон медиҳад, то ки сафари ӯро ба баҳонаи тичорат пӯшонида бошад. Дар ин лаҳзаҳо назари мардумпарварӣ ва гуманистии Фирдавсӣ зоҳир шудааст. Ҳатто подшоҳ ба Бежан хостаи зиёде медиҳад, ки ба Манижа «духти равонхаста» бибарад. Бо фармони Афросиёб молу дороии Манижа ба ғорат рафта буд. Барои ҷуброни ин гирифтӣ ва осуда сохтани Манижа Кайхусрав ин иқдомро ба ҷой меорад, то ҷаҳонро ба шодӣ онҳо гузаронанд. Ин ҳам яке аз иқдомоти бисёр шоистаи инсонпарварона мебошад, ки саодату некии ду ҷавонро таъмин мекунад.

Ғояи дигари марказии достони «Бежан ва Манижа» ҳимояти Ватан мебошад. Ватанро обод нигоҳ доштан асли ватандорӣ аст. Ирмониён дар марзи Эрон Турон ҷойгир аст ва харобии он ба амнияти ободии кишвар ҳалал меорад ва онро ободу тоза бояд нигоҳ

дошт. Ватанро шахсоне чун Рустам ҳимоят мекунад. Ҳимояи тахту тоҷи подшоҳӣ ва ватан дар тасвири Фирдавсӣ аз ҳам ҷудо нест. Тоҷи ҳақиқии Эрон ва ниғаждории Ватан ҳамин гуна касон мебошанд, мегӯяд Кайхусрав:

«Хучаста бару буми Зобул, кишер,  
Ҳаме парваронад ҷавони далер.  
Хушо шахри Эрону фаррухгавон,  
Ки доранд чун ту яке паҳлавон.  
В-аз ин ҳар се бартар сари бахти ман,  
Ки чун ту парастад ҳаме тахти ман.  
Туй тоҷи Эрону пушти меҳон,  
Наҳоҳам бе ту замоне ҷаҳон [6, с. 472].

Дар масъалаи ишқ ва гирифтории ду ҷавон Фирдавсӣ хеле оқилона рафтор мекунад. Дар достони «Зол ва Рудоба» мақсад издивоҷ аст ва издивоҷи ду нафар фармудаи осмонӣ ва тақдири азалист. Аммо оғози ишқи ду дилдода дар достони «Бежан ва Манижа» аз ишқи дар достони «Зол ва Рудоба» тасвирёфта фарқ мекунад.

Дар мавриди масъалаи таашшуқи ду симои марказии дoston донишманди тоҷик Худой Шарифзода чунин андеша дорад: «Дар тасвири муносибати Бежан бо Манижа мақсади асосӣ ва ғояи дoston ишқ ва садоқати навъи инсон ба инсон мебошад. Ин воқеа дар маркази дoston омада бошад ҳам, қисми зиёди воқеаҳо дар атрофи он гузориш ёфтаанд» [8, с. 228].

Оғози ишқи достони «Бежан ва Манижа» ҳамон шавқи ҷавонист. Бежан кулоҳи базмгоҳии падарашро, ки аз ӯ ҳама базмгоҳ рӯшан мешуд, пушид, либоси румии рахшанда дар бар кард ва худро хулоса чунин орост:

Ба ганҷур гуфт: «Он кулоҳипадар,  
Ки дар базмгоҳ бар ниҳодӣ ба сар,  
Ки равшан шудӣ з-ӯ ҳама базмгоҳ,  
Биёвар, ки моро ба базмаст роҳ.  
Ҳамон тавқи Кайхусраву гӯшвор,  
Ҳамон ёраи Гев гавҳарнигор.  
Бипӯшид рахшанда румӣ қабой,  
Ба тоҷ андаровехт пари ҳумой.  
Ниҳоданд бар пушти шабранг зин,  
Камар хост бопаҳлавонӣ нигин.  
Ба асп андаровард пою бирафт,  
Ҳаметохташ то бад-он ҷойтафт [6, с. 357-358].

Бежан дар ин оғоз як ҷавони моил ба базму шӯро шавқ аст. Вай худро муносиби ин ҳол оростааст, ки замони расидани шавқи ҷавонию ишқ аст. Дар ҳамин сурату симо ӯро Манижа бидид ва ба дил пазируфт:

Чу он хубчехра зи хайма ба роҳ  
Бидид он руҳи паҳлавонисипоҳ,  
Ба рухсорагон чун Сухайли Яман,  
Бунафша дамида ба гирди суман.  
Кулоҳи ҷаҳонпаҳлавон бар сараш,  
Фурӯзон зи дебои румӣ бараш.  
Ба парда дарун духти пӯшидарӯй,  
Бичӯшид меҳраш бар он меҳрҷӯй [6, с. 359].

Бежан дар ҳамон айёми «меҳрҷӯйӣ» асту «моҳидор» ва меҳри Бежан бар вай бичӯшид. Айёми ҷавонӣ замони ишқу меҳр ҷустан аст ва бо ин ду ҷавон ҳамин чиз рӯй додааст. Бежан дар дидаи Манижа аз мардум болотар аст, ӯ дигар чунин кас надидааст. Бежан ҳам чехраи духти Афросиёбро дидан меҳоҳад. Ба воситаи доя ду дилдода роҳи дидору алоқа меҷӯянд. Вақте Бежан ба хайма даромад, ин ҳол рӯй дод:

Ба парда даромад чу сарви баланд,

Миёнаш ба заринкамар карда банд.  
Манижа биёмад, гирифташ ба бар,  
Кушод аз миёнаш каёнӣ камар.  
Бипурсидаш аз роҳу аз кору соз,  
Ки бо ту кӣ омад ба чанги гуроз?  
Чаро инчунин қадду ин рӯю бурз  
Биранчонӣ, эй хубчехра, ба гурз?  
Бишустанд пояш ба мушку гулоб,  
Гирифтанд аз он пас ба хӯрдан шитоб [6, с. 362].

Дар ибтидо таашшуқи Бежан ва Манижа аз рӯи ҳавасбозӣ бошад ҳам, тадричан он ба ишқи ҳақиқӣ мубаддал мегардад ва дар охир онҳо аз рӯйи расму оин бо ҳам мепайванданд. Ин ҷо Фирдавсиро бо занон итобу гилае аст аз зуд дил бохтан ба мард ва бетоб буданашон дар пазируфтани ишқ. Ин гилаи ӯ дар парваришу ниғаҳдошти наврасон, хоса духтарони ҷавон, ки зудфиребанду осон ба дом меафтанд ва дар роҳи ишқ хирадашон тира аст, пандомезона садо медиҳад. Бинобар ин танбеҳу сарзаниши шоир бо мавозини ақлӣ ноҳамоҳангӣ надорад. Андешаи Фирдавсӣ дар ин маврид аз қавли хирадманде ироа мешавад:

Чи некӯ сухан гуфт он ройзан:  
Зи мардон макун ёд дар пеши зан.  
Дили зан ҳамон девро ҳаст ҷой,  
Зи гуфтор бошанд ҷўяндарой [5, с. 262].

Яъне, манзури Фирдавсӣ панди рӯзгор додан аст. Инчунин, таъкиди ин андеша аст, ки ишқ нисбат ба ақл пурқудраттар аст. Ҳамин маънӣ дар адабиёти мо, махсусан, назди шоирони сӯфиву ориф аз масъалаҳои асосӣ ва матраҳ мебошад. Бинобар ҳамин перомуни ин масъала аз нигоҳи назарӣ баҳсҳои қобили тавачҷуҳе мавҷуданд, ки бозгӯи онҳо аз доираи вазифаи мо хорич аст.

Вохӯрии Зол бо Рӯдоба ва Бежан бо Манижа ба ҳам монанд аст. Танҳо муносибат дар достони аввал ҷиддитар мебошад. Ба бар гирифтани ҷавон, ба ишқварзии номаҳрамона машғул нашудан хоси ҳарду дoston мебошад. Лекин тасвири маю ишрату шароб дар достони «Бежан бо Манижа» зиёдтар асту дар достони «Зол бо Рӯдоба» камтар, балки нест. Дар воқеъ Фирдавсӣ Золи паҳлавони бузург ва фарзанди барӯманди хонадони паҳлавонони дostonро дар ҳоли маишати зиёд тасвир намекунад. Дар масъалаи ишқ ва муносибати ҷавонон рафтори Манижа баъди ба ҷоҳ афтодани Бежан ва ғорати дороии шохдӯхтар ниҳоят шоёнӣ ибрат мебошад. Ишқу гирифтории муҳаббат набояд ба хотири маишат ва вақтхушӣ бошад. Инсон дар ҳоли саҳтӣ ба садоқату некӣ озмуда мешавад. Манижа озмоиши бузургеро бардошт менамояд. Ёри ояндаи ӯ ба ҷоҳ дар банди занҷир афтода ва санги азиме бар сари он ҷоҳ ниҳода шудааст. Дар чунин ҳоли навмедӣ каси ноустувор метавонад, аз баҳри ёр ва вафодорӣ бигзарад. Шохдӯхтари ба чунин пастӣ афтода, навмед намешавад, ба ёраш кумак мекунад, роҳи халосиро барояш меҷўяд. Мақсади Фирдавсӣ ин аст, ки инсонҳо дар ҷавонӣ ба хотири ёрии ҳамдигар ба ҳам мепайванданд. Онҳо ба умеди оянда ва саодати якдигар бояд зиндагӣ кунанд. Агар ҳамин тавр рафтор кунанд, оқибат ба некию саодат мерасанд, ҳамчунон ки бо Золу Рӯдоба ва Бежану Манижа рӯй дод. Мақсади ишқ пайванди инсонҳо ва давом додани наслҳои авлод мебошад. Ҳамаи ин боз дар ихтиёри офаридгор ва кирдгор аст.

Ҳамин тавр, аз ин баррасӣ бармеояд, ки достони “Бежан ва Манижа” дорои чандин паёмҳои ҷовидона буда, онҳо дар ҳамбастагӣ бори такмили ғоявии дostonро бар ӯҳда доранд. Инчунин кулли паёмҳои мазкур дар якҷоягӣ барои такмили ғояи асосии “Шоҳнома” хидмат кардаанд.

#### Адабиёт:

1. Абдолов, Н. Достонҳои ишқӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ / Н. Абдолов. – Душанбе: Сино, 2007. – 180 с.
2. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик (аз давраи қадим то асри XIII). Китоби I (I).- Душанбе: Маориф, 1987.- 488 с.

3. Нелдеке, Т. Ҳамосаи миллии Эрон / Т. Нелдеке ; тарҷумаи Бузург Алавӣ, бо муқаддимаи устод Саид Нафисӣ. – Техрон: Нигоҳ, 1379.– 239 с.
4. Сарромӣ, Қадамалӣ. Аз ранги гул то ранчи хор: Шаклшиносии дostonҳои “Шохнома” / Қадамалии Сарромӣ. – Техрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1388. – 1087 с.
5. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шохнома / Абулқосим Фирдавсӣ: таҳияи К. Айнӣ, З.Ахрорӣ. - Душанбе: Адиб, 2007. – Ҷилди 1. – 480 с.
6. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шохнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айнӣ, З. Ахрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – Ҷилди 4. – 480 с.
7. Шарифзода, Х. Дostonҳои бузурги “Шохнома”-и Фирдавсӣ / Х. Шарифзода. - Душанбе: “ЭР-граф”, 2018. - 400 с.
8. Шарифзода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (аз аҳди қадим то оғози асри XIII) / Х. Шарифзода, М. Нарзиқул. – Душанбе: ТоРус, 2017. – 416 с.

### **МАЗМУНИ ҶОЯВИИ ДОСТОНИ “БЕЖАН ВА МАНИЖА”-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ**

Дар мақолаи мазкур масъалаи хусусиятҳои ғоявии достони “Бежан ва Манижа”, ҳамзамон фикру андешаи муаллиф оиди мардумшиносӣ, меҳру муҳаббат, муносибати ҷавонон ба ҳамдигар ва садоқати инсон ба инсон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Муаллиф дар мақолааш оиди иззату эҳтироми шахсият дар рафтори подшоҳон суҳанронда, мардумшиносии Кайхусравро дар мадди аввал мегузорад. Аз нигоҳи ӯ подшоҳони оқил бояд ҳамин тавр рафтор кунанд. Яъне дар ҳар маврид вобаста ба амалу ҳаракати авом ҳулосаҳои даркорӣ бароранд.

Дар мақола ғояи мардумшиносӣ ва иззату эҳтироми шахсият дар рафтори подшоҳ Кайхусрав низ ба мушоҳида мерасад. Подшоҳ ба имдоди мардуми аз гурӯз ситамдида мерасад. Барои ин кор ӯ ба Бежан молу гуҳар мебахшад, яъне барои ҳимояти мардум сарфи ҳазинаро раво мебинад.

**Калидвожаҳо:** масъала, хусусият, ғоя, подшоҳ, ҳулоса, эҳтиром, муносибат, ҷавонон, ишқ, машварат, ватан, обод, мундариҷа, ҷудогона, алоқаманд.

### **ИДЕЙНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ПОЭМЫ «БЕЖАН И МАНИЖА» АБУЛКАСИМА ФИРДОУСИ**

В данной статье обсуждается вопрос о художественных особенностях повести «Бежан и Манижа», а также взгляды автора на фольклор, любовь, отношение молодых людей друг к другу, верность человека человеку.

В своей статье автор говорит о почете и уважении к личности в поведении царей, на первое место ставит этнологию Кайхусрава. С его точки зрения, мудрые правители, должны поступать именно так. То есть в каждом конкретном случае, в зависимости от действий и движений людей, они должны делать необходимые выводы.

В статье также можно наблюдать идею этнографии и чести и уважения личности в поведении царя Кайхусрава. Царь приходит на помощь угнетенному голодом народу. За это он дает Бежану товары, то есть разрешает тратить деньги на защиту народа.

**Ключевые слова:** проблема, особенность, идея, царь, заключение, уважение, отношения, молодёжь, любовь, консультация, родина, благоденствие, содержание, отдельное, связанное.

### **IDEAL CONTENT OF THE POEM “BEZHAN AND MANIZHA” ABULKASIM FIRDOUSI**

This article discusses the issue of the artistic features of the story “Bezhan and Mania”, as well as the author’s view of folklore, love, the attitude of young people towards each other, man’s loyalty to man.

In his article, the author talks about honor and respect for the individual in the behavior of kings, putting the ethnology of Kaikhusrav in the first place. From his point of view, wise kings should do just that. That is, in each specific case, depending on the actions and movements of people, they must draw the necessary conclusions.

In the article one can also observe the idea of ethnography and honor and respect for the individual in the behavior of King Kaikhusrav. The king comes to the aid of the people oppressed by hunger. For this, he gives Bezhan goods, that is, he allows him to spend money on protecting the people.

**Key words:** problem, feature, idea, king, conclusion, respect, relationships, youth, love, consultation, homeland, prosperity, content, separate, related.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Зубайдова Мичгона Насруллоевна– унвонҷӯи кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ., ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. тел: 918198234

**Сведения об авторе:** Зубайдова Мижгона Насруллоевна – соискатель кафедры таджикской литературы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ., г. Куляб, ул. С. Сафарова - 16. Тел: 918198234.

**Information about the author:** Zubaidova Mizhгона Nasrulloevna – applicant for the Department of Tajik Literature at Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT., Kulyab, st. S. Safarova - 16. Tel: 918198234.

ТДУ: 37.0+371.671 (2-тоҷ)

ТКТ: 74.00+74.03 (2-тоҷ)

Қ-12

## РОЗМОНДАГОРИ ҒАЗАЛ

Начибуллоҳи Қаюм докторант  
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ғазал ба фарқ аз дигар шаклҳое, ки пастиву баландиҳои зиёде доштааст, дар авҷи худ қарор гирифта, дар торикии адабиёти мо нурафшонӣ қардааст ва бо мурури замон ҷараёни дилнишини худро дар дарёи пурталотуми шеърӣ форсӣ равшану мавҷнок идома додааст. Таъсири покиза ва ҷаззоботи аслии ин арӯси шеърӣ форсӣ ба дараҷае дар марҳалаҳои мухталиф будааст, ки ҳеҷ шоире натавонистааст аз он бепарво бигзарад ва бахши бузурге аз мероси фарҳангии сарбаланди мо дар ғазал нигошта шудааст. Дар адабиёти рангини ин сарзамин ғазал ранги хоҳе надорад; Ин як спектри нозук аст; Ин қолаб нест, ин усул аст, он ҷараёни моеъ аст.

Дар аввалин осори назарияи адабиёт, ки то замони мо расидааст, яъне вожаи ғазал дар китоби «Турҷон-ул-балоғ»-и Радовиёнӣ зикр шудааст. Радовиёнӣ дар боби «Фай ат-ташбия ад-дамвол» гуфтааст: «Зеро ки қасди шоир омехта қардани як сифат аз сифатҳои худ ва як сифате аз нияти худ аст ва дар як байти як чиз муқоиса мекунад, он ҳамчун як сифат доништа мешавад» [15, с. 135].

Ғазал аз ширинтарин ва маъмултарин навъҳои шеър аст. Ғазалро ғазал меноманд, зеро маъноӣ қалима ҳадиси ишқ ва сифатҳои ишқ аст. Зеро дар ин қолаб бештар васфи маъшук ва зикри зебоиву некии он мавриди баҳс қарор мегирад, аз ин рӯ, онро ғазал меғӯянд [4, с. 208].

Дар китоби Афқ ғазали форсӣ теъдоди байти ғазал аз 5 то 9 аст. Баъзеҳо онро то 16 байт сохтаанд ва баъзеҳо боварӣ доранд, ки онро то 20 байт сурудан мумкин аст. [14, с. 80]. Дар ғазал — бар хилофи оде — риояи ягонагии мавзӯ шарт нест, яъне дар як ғазал чанд нуктаи алоҳидаро ба миён гузоштан мумкин аст [1, с. 392].

Он чиро, ки дар шеърӣ араб ғазал меноманд, аз давраи чоҳилӣ то давраи Уммавиён ҳамеша дар оғози одаҳо зикр мешуд ва онро насиб ё муқоисаи ғазал меғуфтанд.

1- ғазали нафсонӣ, 2- ғазали покдоман, 3- ғазали мардона, 4- ғазали ғуломият, 5- ғазали тақлидӣ. [9, с. 510-511].

Дар ғазал чизи муҳим нозук, зебой, тасвир, мусиқӣ ва бофтаи якхелаи ҳар кадоми инҳо бо шакли шеър аст. Ин дар ғазали имрӯза махсусан муҳим аст, зеро забони ғазали муосир ба забони кӯчагӣ наздиктар аст. Агар бо шеър муомилаи солим набошад, эҳтимоли гумроҳии ғазал вучуд дорад [4, с. 208].

Таваҷҷуҳ ба шакли ғазал ва шинохти нозукӣ ва тавоноии он, ки боиси пойдорӣ ва чандирии бемислу монанди он шудааст, як зарурати ногузир аст, бахусус барои насли ҷавоне, ки меҳоханд дар заминаи устувору боэътимод навоарӣ ва боз кардани уфукҳои нав дошта бошанд. Таъсири ошноӣ бо ин нозуқиҳо ва тавоноӣ дар ашъори авангардтарин шоироне, ки аз ин ошноӣ баҳра мебаранд, зоҳир шудааст.

Дар робита ба интиҳоби вазн, он албатта дорои формати чандиртар ва муассир аст, ки дар он вазнҳои гуногун метавонанд санчида шаванд; Зеро маъноие метавонад ба шоир бо вазни хосе биёяд, ё вазни хосеро тақозо мекунад. Боз ҳам чоргонаҳо ва байтҳо дар ин ҷихат хеле маҳдуданд, зеро ҳар кадом танҳо як вазни писандида ва қобили қабул доранд. Маснавий низ маҳдудият дорад, зеро дар ҳама вазнҳо қобили қабул нест. Албатта, оде маҳдудияти назариявӣ надорад, аммо дар амал касе дорои вазнҳои хеле баланд, аз қобили «ҳамкорӣ, мутақобила, мутақобила, мутақобила» оде навиштааст. Дар мачмуъ, байни дарозии шеър ва вазн робитаи ғайримустақим вучуд дорад; Аз ин бармеояд, ки шеъри хеле дароз дар вазни хеле вазнин писанд намеояд ва шояд ба ин маъно камтар навишта шавад.

#### **Методологияи таҳқиқот**

Усули пажӯҳиш дар ин мақола китобхонаест, ки муаллиф умдатан аз афкори мутафаккирон, адабиётшиносон ва шоирони маъруфи забони форсии дарӣ бозёфтхоро ба даст оварда ва пас аз таҳлилу ҳамгироӣ иншо кардааст.

#### **Ҳадафҳои таҳқиқот**

- 1-Шиносоии умумӣ бо матн ва сохтори шакли ғазал ва таҳаввули он;
- 2-Шиносоӣ бо лирикони маъруфи шеъри форсӣ аз ибтидо то имрӯз;
- 3- Ҷустуҷӯи ҷавоби дуруст ба ин саволи асосӣ; сирри устуворӣ ва маъруфияти формати ғазалӣ.

#### **Муҳимияти таҳқиқот**

Таҳқиқоти мазкур аз он ҷихат муҳим аст, ки дар он на танҳо дар бораи табиати қолаби ғазал ва таҳаввулотии он аз ибтидо то имрӯз сухан меравад, балки дар бораи омилҳои маҳбубият ва пойдорӣ ғазал ва сохтори куллии ғазал назари рӯшан низ оварда шудааст. Ғазал аз дидгоҳи адабиётшиносони маъруфи забони форсии дарӣ таҳлил шудааст ва ин боиси дарки хонандагон мегардад, ки сирри маъруфият ва пойдорӣ ғазал дар партави андешаҳои мутафаккирон - дар ин мақола муттаҳид гардида ва шавқи онҳоро ба омӯзиши осори шоирони ғазал афзун намоянд.

#### **Заминаи таҳқиқот**

Дар бораи ғазал ва ҷойгоҳи он дар шеъру адаби форсӣ аз ҷониби муаллифони забони форсӣ дар се самти забоншиносӣ [Афғонистон, Эрон ва Тоҷикистон] китобу мақолаҳои зиёде таълиф шудаанд, ки то ҷоё хонандаро мутмаин хоҳанд кард. Аз ҷумла Шамс Қайси Розӣ дар «Китобул-маъҷам» [Техрон: 1381 ], Ғанӣ Мирзоев дар Рӯдакӣ ва рушди ғазал дар даврони 10-15 миллодӣ [Сталинобод, 1958], Абдулҳусайни Заринкуб дар Сире дар ашъори форсӣ [Техрон: 1371], Абдулқайюм Қоим дар Шеър чист? [Кобул: 2013], Дориюши Сабур дар Афок ғазали форсӣ [Техрон: 1370], Аълохон Афсаҳзод дар Камоли Хучандӣ, устоди ғазал [Душанбе: 1375], Сироси Шамиса дар ҷараёни ғазал дар шеъри форсӣ [Техрон: 2010], Мансури Ростгари Фасоӣ дар тамоми анвои назми форсӣ [Ирон, Шероз: 2010], Раҳим Мусулмонӣни Қабодиёнӣ дар ашъор дар сарчашмаҳои назария [Техрон: 1377], Ғанӣ Барзини Меҳр, дар матнҳои шеъри лирикӣ [Кобул: 1381], Шучоуддини Хуросонӣ, дар Ханҷари сабзи ғазал [Кобул: 1384 ]. Козим Козими дар Розенха [Техрон: 1375], Маҳмуд Ҷаъфарӣ дар Таълими шеър [Кобул: 2012] ва дигар адабиётшиносон дар маҷаллаҳои илмиву фарҳангӣ дар ин замина матолибе мунташир кардаанд. Аммо дар робита ба ин нуқта асрори

дарозумрӣ ва маъруфияти ғазал - ҳарчанд фотиҳаи онро хонда буданд - касе ба таври чиддӣ қор накардааст ва танҳо ишораҳои кӯтоҳе овардаанд, ки аз таҳлилӣ ва қордонӣ хуштар аст. Аз ин рӯ, ин мақола ба қадри имкон табиат ва асрори дарозумрӣ ва маъруфияти ғазалро равшан хоҳад кард.

### **Хусусиятҳои хос ва муҳимми ғазал**

Ғазал умри дароз дорад, дигар навъҳои вазнину рангини шеъри форсӣ мисли махлуқоти асрҳои бостонӣ тадричан аз байн рафтанд, аммо ғазал боқӣ монд, ба муҳит мутобиқ шуд ва идома дорад.

Воқеан, дар ғазал чӣ чиз аст, ки онро ин қадар устувор нигоҳ дошта, ба ҳар обу ҳаво мувофиқ созад? Таҷриба нишон дод, ки ҳодисаҳои қалону муҳим ҳаргиз тасодуфӣ нестанд.

Ҳамон гуна, ки зинда мондани ҳайвон ё сулолаи ҳукуматӣ ё тамаддуни башарӣ омилу сабабҳо дорад, мо метавонем сабабҳои устувории ғазалро пайдо кунем. Воқеан, дар ғазал ду хусусияти муҳим, ки то имрӯз зиндаву муфид боқӣ мондаанд, мувозинат ва чандирӣ. Ва дар ин пажӯҳиш, мо кӯшиш мекунем, ки онҳоро дар паҳлуҳои мухталифи ин формат нишон диҳем, бо он ки ин хосиятҳо калиди умри ғазалҳо мебошанд.

#### **1. Дарозии шеър**

Шеърҳои хуб аксаран натиҷаи як ҳиссиёт ва кайфият, яъне лаҳзаҳои мебошанд, ки шоир [аз рӯи ақидаи муҳаққиқони сеюм] дар партави шуури нубувват. Аз ин рӯ, дарозии шеър дар назар аст, ки он чизеро, ки шоир дар як ҳолати эҳсосии муайян бигӯяд, бипазирад ва ўро маҷбур накунад, ки ин ҳолатро нигоҳ дорад.

Аз тарафи дигар, аз таҷриба дида шудааст, ки аксари ин ҳиссиёт ва кайфиятҳо он қадар мулоим ва кӯтоҳ нестанд, ки дар як ё ду мисраъ ифода шаванд ва на он қадар пурзӯру баланд, ки шеъри хеле дарозро талаб мекунад. Аксари ин кайфиятҳои шоирона ба шеъри панҷ, шаш мисраъ то бисту панҷ мисраъ мувофиқанд ва ин ҳадди байти ғазалҳо мебошад.

Форматҳои дарозтар ё кӯтоҳтар дар ин маврид маҳдудиятҳои возеҳ доранд. Дар чаҳоргона ва дубайтӣ имкони эҳсос камтар аст ва дар достону қироат ин эҳсос оҳиста-оҳиста аз даст меравад, ба ҷуз андак ва дар он ҷойҳое, ки ё ҳолати эҳсосӣ шадид аст ё мавзӯ хеле васеъ аст, мисли таркиби абёти барои воқеаи Қарбало навишташуда.

Бо ин таъриф метавон тахмин кард, ки ғазал бо назардошти дарозии мутавозини он барои аксари маъноҳо ва эҳсосоте, ки мардумро ба шеърҳои водор месозад, мувофиқ ва муфид аст. Ин тавозуни дарозии ғазал буд, аммо мо бояд бубинем, ки ин формат дар ин робита то чӣ андоза чандир аст. Яъне дар қиёси дигар шаклҳо дасти шоир дар кӯтоҳу дароз кардани шеър то чӣ андоза боз аст? Баъзе шаклҳои шеър миқдори муайяни байт доранд ва баъзеҳо дар ин робита чандир мебошанд. Форматҳои аз ҳама мушқил чоргонаҳо ва дубайтҳо мебошанд, зеро дар онҳо ҳатто як мисраъро аз маъмулӣ бештар ё камтар хондан мумкин нест.

Пас аз ин вақти ба ҳам пайвастанӣ мисраъҳо ва байтҳо расидааст, ки бояд аксаран беш аз бист мисраъ дошта бошанд ва шеър дар ҳолати беҳтаре нест. Зеро ҳарчанд дар теъдоди байтҳо маҳдудияти назариявӣ вучуд надошта бошад ҳам, дар он беш аз панҷоҳу шаш мисраъ эҷод кардан мумкин нест, ба ҷуз андак. Аммо теъдоди маъмулии байтҳои ғазал аз панҷ то понздаҳ аст, яъне миқдори ин қолаб метавонад то се маротиба тағйирёбанда бошад ва агар шоир бихоҳад, ҳудуди бист, бисту панҷ ё сивупанҷ бор дароз карда мешавад. [Яке аз беҳтарин ғазалҳои Румӣ «Бинмой рух, ки боғу гулистонам орзуст» ғазали 23 мисраъ аст].

Аз сӯйи дигар, шоир метавонад бо навиштани ҳудуди даҳ то бист мисраъ як ғазали кӯтоҳро ба ғазали тулонӣ табдил диҳад ва ин миқдор чандир, агарчи осон бошад, дар ҳама шаклҳо мавҷуд нест. Масалан, агар касе бихоҳад як шеъри кӯтоҳро [аз навъи ҳокониро] ба шеъри дарози иборат аз 220 байти «Ас-сабуҳ ас-сабуҳи камд қор»-и ин шоир табдил диҳад, бояд беш аз яксаду ҳаштод байт илова кунад, ки ин албатта қори хеле душвор аст.

Ҳамин тавр, дарозии ғазалро ба осонӣ тағйир додан мумкин аст ва шоир мувофиқи қалому худ ҳадди муайяне интиҳоб карда метавонад. Қофия ва сатр низ ба ин имкон



медихад. Аз ин нуқтаи назар, дар байни ҳамаи шаклҳо танҳо порча ва баъзан чорпорае бо ғазал мусобиқа мекунад. [16, с. 5].

## 2- Вазни шеър

Аз нигоҳи интихоби вазн, ғазал бешубҳа форматест, ки чандирӣ ва муассирии бештар дорад, то вазнҳои мухталифро дар он бисанчанд. Дар маҷмуъ, ба назар мерасад, ки байни дарозӣ ва вазни шеър робитаи ғайримустақим вучуд дорад, яъне шеъри хеле дароз ба вазни хеле дароз намеафтад ва шояд ба ин маънӣ камтар навишта шудааст. Бесабаб набуд, ки дар айёми маснавиҳои хеле тулонӣ вазнҳои дароз дар ин шакл озмуда намешуд ва ҳангоме ки дар маснавиҳо вазнҳои дароз истифода мешуданд, дарозии шеър хеле кутоҳ буд.

Аз ин рӯ, дидан мумкин аст, ки баъзе вазнҳо барои баъзе форматҳо, ҳам барои талаботи қонунӣ ва ҳам бо сабабҳои завқ муқаррар карда нашудаанд. Аммо дар шеъри форсӣ вазнеро намеёбӣ, ки барои ғазал муқаррар нашуда бошад, ба ҷуз вазни чаҳоргона. Пас, ғазал чандирии хеле баланд дорад; Ҳамон аст, ки имрӯз дар мо ғазалҳо дар кӯтоҳтарин вазнҳои маъмулӣ, аз қабилӣ «Ҷаълолотан муҷаъалн фалон» ва дар дарозтарин вазнҳо низ дорем, ки ҳар як мисраъ аз вазнҳои боло ду баробар дарозтар аст ва як байт суруда мешавад.

## 3- Мусиқии замина

Қофия ва сатр, аз як тараф, сифати мусиқии шеърро баланд бардорад, аз тарафи дигар, озодии амали шоирро маҳдуд мекунад. Дар байни шаклҳои гуногун шакле аз ин навъи мусиқӣ бештарин бартарӣ дорад, ки на он қадар кам аст, ки ба назар намоён нашавад ва на он қадар, ки дасту пой шоирро мебандад. Дар миёни шаклҳои шеъри форсӣ чорпора пасттарин сатҳи мусиқии пасзамина дорад; Зеро аз чор мисраъ ду мисраъ ба қофия вобаста аст ва ин зарф дар ҳар мисраъ тағйир меёбад. Мусиқии паҳлӯӣ дар маснавӣ чорпора дугона аст, зеро дар ҳар байт ду мисраъ дорад, ки ҳамқофия мебошанд. Аммо азбаски қофия пайваста тағйир меёбад, аз ҷониби дигар сифаташ паст мешавад.

Дар ин ҷо порча ва ғазалро ҳам муқоиса карда, фаҳмидан мумкин аст, ки чаро порча бо шабоҳатҳои зиёди визуалӣ бо ғазал дар амал дархурӣ ҷой наёфтааст. Порча ягона шаклест, ки мисраи аввалаш бидуни қофия аст, ки мисраест, ки бояд санги пояи шеърро гузорад. Аз тарафи дигар, ғазал ин хусусияти хеле муҳим, қофиябандии байти аввалро дорад. Ҳамин тавр, дар ибтидо сароянда на танҳо аз мусиқии пасзамина фоидаи пурра мегирад, балки барои лаззат бурдан аз байтҳои оянда низ омода мешавад. Ба ҳамин маънӣ, бо иловаи танҳо як қофия ба ғазал табдил додани порча барои шоир муомилаи судманд ва хеле табиист, ки ин муомиларо ба ҷо оварда, ба ҷои ғазал ҳарчи бештар сароид [7, с. 76].

Ғазал аз дидгоҳи дигар бартарӣ дорад ва он ҳам гуногунрангии қофия ва интихоби сатрҳост, ки мо медонем, ки дар ҳусни назм то чи андоза муҳим аст. Интихоби рубоиёти душвору нодир ба шеър тароват мебахшад ва бо худ мавзӯҳои нав ба нав оварда метавонад ва ин аст яке аз асрори дилрабоии ғазалҳои шоирони комёб. Ғазал аз лиҳози интихоби сатр нисбат ба дигар шаклҳои назмӣ мавқеи имтиёзнок дорад. [16, с. 6].

## 4. Сохтори шеър

Ҳарчанд ҳамбастагии сохтори шеър комилан ба шакл вобаста набуда, ба омилҳои дигар вобаста аст, шакл сахми калон дорад. Шеърҳои кутоҳ шакл ва сохти мазмуни мутобиқро талаб мекунад. Дар чорҷӯба, дар ҳар мисраъ дигар чизе гуфтан мумкин нест. Аз тарафи дигар, ашъори хеле дароз сохтори гуногун ва парокандаро талаб мекунад. Дар сад байти маснавӣ як воҷаро такрор кардан ё шарҳ додан душвор аст. Аз ин рӯ, форматҳои хеле кӯтоҳ ва хеле дароз як навъ маҷбури ва ўҳдадорӣ доранд. Мутобиқӣ дар шеърҳои кӯтоҳ ва парокандагӣ дар шеърҳои дароз. Ғазал аз ин маҳдудиятҳо озод аст. Онро низ метавон ба қисмҳои хурдтари як мисраъ ва ду мисраъ тақсим кард ва дар ҳар мисраъ калимаи нав илова кардан мумкин аст [мисли ғазалҳои сабки ҳиндӣ]. Мумкин аст, ки як воҷаро дар тамоми шеър васеъ кард [чун дар ғазалҳои имрӯза] ва байтҳоро аз нигоҳи шакл мустақил [чун ғазали сабки ироқӣ]. [16, с. 3-5].

Ба ин маънӣ мо ҳам ғазалҳои хуби дискретӣ дорем ва ҳам ғазалҳои дурахшони давомдор. Ва ин имкон дар форматҳои дигар хеле кам аст.

## 5- Имкониятҳои мундариҷа

Дар миёни мавзуъҳои гуногуни шеърӣ ягон мавзӯе ёфт намешавад, ки барои ғазал таъйин нашуда бошад. Ишқ, тасаввуф, сиёсат, панду насихат, масоили иҷтимоӣ, ситоиш, ҳикмат, лофзанӣ, ҳама дар ғазалҳои мо дида мешавад ва аз ҳамаи онҳо мисолҳои зиёде дорем. Дар ғазал қаҳрамони асосӣ маҳбуб ва қаҳрамони дуҷум ошиқ ё ба ибораи дигар гӯянд, ки барои баёни ҳавас ва эҳсосоти шахсии худ маҳбӯбро баҳона мекунад. [10, с. 3].

Бархе аз мардум дӯст доранд, ки ғазали ишқро маҳдуд ва истисноӣ бубинанд, аммо дар репертуари ғазали форсӣ ин гуна маҳдудиятҳо зоҳир нашудааст. Ғазалнависони бузурги мо дар ҳамаи ин мавзуъҳо ғазал доранд ва агар онҳо дар як ҷаҳони ҳосе баъзан маҳдуд бошанд, ин барои онҳо бартарият нест, балки заъф аст.

#### б- Воситаҳои корӣ

Он чи ки то кунун гуфта шуд, бартарият ва имкони ғазал дар зарфияти шеър буд. Акнун бояд дид, ки аз лиҳози истифода ин формат чӣ гуна аст? Боз ҳам, агар шаклҳои мухталифи истифода аз шеърро баррасӣ кунем, мебинем, ки ғазал нисбат ба дигар шаклҳои имконоти беҳтаре дорад.

а. Ғазал аз бисёр шаклҳои дигар дар хотира беҳтар боқӣ мемонад. Аз ин лиҳоз, танҳо ду мисраъ ва ҷаҳоргона ба ғазал баробар аст.

б. Ғазал тавони фароҳам овардани минбари муносиб дорад. Он қадар кӯтоҳ нест, ки он бе эҷоди тавачҷуҳ дар аудитория хотима ёбад ва он қадар тулонӣ нест, ки дилгиркунанда гардад.

в. Ғазал низ барои интишори шеър дар нашрия шакли муносиб аст. Аз ҷиҳати иқтидор, мусиқӣ ва миқдори байтҳо барои ифодаи таъби зиёди шоирона беҳтарин фурсат аст.

Бо он чи ки гуфта шуд, метавон гуфт, ки агар калиди дарозумрии ғазалҳо чандирӣ ва мувозинати он бошад, пас барои нигоҳ доштани ин шакл ду принципро риоя кардан лозим аст, яъне аз ифротгарой ва догматизм парҳез кардан лозим аст.

Таҷриба нишон медиҳад, ки танҳо шоироне муваффақ шудаанд, ки озодии амалро, ки дар натиҷаи чандирии ғазал ба вучуд омадааст, ҳифз ва баҳра бурданд, на дар девори «бояд» ва «набояд»-и назариявии худро маҳкам кунанд. [16, с. 3-5].

Аммо фазилатҳои ғазал зиёд аст ва он чиро, ки нуқсонҳои ғазал мегӯянд; Маҳсулот на аз ҷавҳари ғазал, балки раванди иҷрои ғазалнависон аст, ки чунин нуқсонро ба назми мо бор кардаанд. Асосан, ғазал чун яке аз сарчашмаҳои ғайбу зебоӣ ва фазилатҳои адабӣ гоҳе бо пайгирии ваҳдати равонӣ ва як занҷири муътадили андеша ва гоҳе бо ранг кардани доираи афкори мухталифи башарӣ дар расонидани бори рисолати инсонии шоир, ҳамеша намоён буд ва хоҳад буд ва масъулияти калон ба зимма дорад, фаро гирифта мешавад. [8, с. 74-75].

Ба эътиқоди Фозил Назарӣ: «Албатта, бархе аз мардум шояд ба ин баён эътироз кунанд ва намепазиранд, ки шакли марказии шеъри форсӣ имрӯз ғазал аст. Аммо қабули ин ақида, ки дар замони мо дар майдони назми классикӣ ғазал бештар ифода ва зухурот дорад, мисли қабули гармии оташ аст...» [17, с. 58].

#### Хусусиятҳои умумии ғазал

Агар хислатҳои умумии ғазалро ҳисоб кунем, аз вижагиҳои зерин иборатанд:

#### а. Оинаи эҳсосот ва таъсири ботинӣ

Аз ҳиссиёти зудгузари рӯзаминӣ сар карда, то эҳсосоти амиқу решаи инсонӣ ҳамаи онҳо дар оинаи ғазалҳо таҷассум ёфта, зухур ёфтаанд. Ғазал тарҷумаи ишқҳои зудгузар ва рӯякӣ ба лаваҳои сӯзон ва амиқ ирфониву ошиқона будааст. Қобили зикр аст, ки ишқ ба қадри ғазал дар ҳеч шакл баён ва пешниҳод нашудааст.

Ҳама зухуроти эҳсосии инсон, аз қобили хашму нафрат, ғаму андӯх, бегонагӣ ва танҳой, ҳатто дардҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ, фазои васеътарин ва густурдаи ғазалро ёфта, аз он баҳра бурдаанд. [12, с. 6-7]

#### б. нарм будани забон, ифодаи суҳан:

Ғазал як зухури эҳсоси ирфониву ошиқӣ ва эҳсосоти шоирона буда, аз рӯшании ақлу вичдон мегузарад; Забони нарм, баён ва вожа оҳанги нармро ба худ меорад, аз ин рӯ, оҳанги

ғазал аз замонҳои қадим бештар нарму гуворо аст. Аз ин рӯ, ғазалҳои зиёде бо вазнҳои нарм навишта шудаанд. [13, с. 98]

в. Қатъӣ дар болои сохтор ва муттасилӣ дар сохтори амиқ.

Шояд рангоранг ва тағйирёбии «ҳозир»-и шоирона ва кашфи эҳсосот, ки дар ҳеҷ шеър мисли ғазал ба назар намерасад, сабаби «зоҳир»-и ғазал бошад. Ин аст, ки дар нигоҳи аввал байтҳои ғазалро ҳамчун маҷмуаи парешон ва ё абёти парешон мебинем, ки зоҳиран ҳар як сохтори алоҳида доранд, вале бо андаке андеша ва пинҳон риштаи ниҳонӣ дар маҷмуаи ғазал, ки дасти ҳар як байтро ба дасти дигаре мегузорад ва Дар «Линка»-и мубораку пурфайз, сохти пуршараф ва ширин кашф мекунад. Дар шеваи шеъри ҳиндӣ ин давомият заифтар аст. Дар баъзе ғазалҳои шоирони бузург гоҳе метавон забони нақлиеро пайдо кард, ки дар маҷмуаи ғазал як навъ давомотӣ меорад. Масалан, дар ғазалҳои: «Борони саҳар маро аз ғам раҳо кард» ва «Дӯш дидам, ки малоик дари майхона заданд» робитаи моддие аз ҳисоби забони ривоятӣ мушоҳида мешавад.

г. Оромии руҳ ва озодӣ аз мушкилот

Ғазал ифодаи равшани ботинии шоир аст, аз ин рӯ, он каме душвор ва печида мегардад. Ин нуктаро набояд бо печидагӣ ва мушкилии шеърҳои ғазалҳои шоирони сабки ҳиндӣ, ба хусус Бедил, омехта кард, зеро мушкилии ғазали Бедил асосан вижагиҳои забонии ӯ аст. [11, с. 87]

Майдони ҷамъбаст, на тафсилот

Ғазал ҳарчанд амиқтарин, баландтарин ва асилтарин эҳсосот ва нигарониҳои инсониро баён мекунад, аммо ба далели кӯтоҳ будани худ фурсати муносиб барои баёни абъод ва паҳлуҳои мухталифи андешаи инсонӣ нест. Дар ғазал аз масал, латифа ва ҳикояҳо кам ёрӣ гирифтани мумкин аст. Ин боиси он шудааст, ки шоирон барои баён, тавсеа ва тарҳрезии андешаҳои худ шаклҳои дигар - бахусус маснавиро интихоб кунанд.

д. Таъсир ва эътимодноки дар ақл ва вичдон

Ғазал бо мазмуну мундариҷааш, ки бо эҳсосоти амиқу бардавоми инсонӣ алоқаманд аст, инчунин мусиқию таронаҳои нарм нисбат ба дигар таронаҳо бештар ба хотираҳо баста шудааст. Аз ин рӯ, ҳофизи мардум ва ҳофизи шоирон нисбат ба дигар шаклҳо, нисбат ба ғазал бештар меҳру муҳаббат дорад. [12, с. 7]

Кор ва доираи ғазал

Ҳарчанд руҳи ғазал «ишқ» аст ва аз қадимулайём то имрӯз, ишқ ва таъсири он ба андозаи ғазал дар ҳеҷ шакле зоҳир нашудааст. Он мисли дигар форматҳои рангу маззаи дигар пайдо карда, ба майдони тарроҳии ҳама мавзӯҳо ва масоили инсонӣ табдил ёфтааст. Тасаввуф, сиёсат, маориф, ишқ, ғам, ишқи замину осмонӣ ва ҳама паҳлуҳои зиндагӣ дар оинаи ғазал худро нишон додааст. Ҳатто «ишқ» гоҳе нарму ром ва гоҳ саркашу ошӯбгар, гоҳе тезу доно ва гоҳе ҳамвору маҳрамона ва содда аст.

Ҳофиз, ки хотираи шоирӣ мо ва қаҳрамони гузаштагон аст, то ҳол ва ҳамеша дар майдони ғазал, гоҳ ошиқона, гоҳ пурасрор ва гоҳе омезиши ҳарду ва дар омехтагии аҷиб ҳамаро ба ҳайрат овардааст. Агар гӯем, ки ғазал фарогиртарин шакл ва майдони нақшаи ҳамаи масъалаҳои башарӣ будааст, зиёд нагуфтаем. Ин аст, ки ғазал бахусус ва дар пеши назари мо ҳамсафари мардуми мо буд ва ҳаст ва ҳеҷ гоҳ кӯҳнаву фарсуда нагардидааст ва имрӯз ҳам бештар аз ҳама шаклҳои шеърӣ писандида ва истиқбол шудааст. [12, с. 7]

Ба ибораи дигар: «Талаботи мардум ба нарм ва баланд бардоштани нафс ба муносибтарин шакл, ки беш аз як байт ва кӯтоҳтар аз шеър ва бо баёни асил омехта шудааст, яке аз сабабҳои муваффақияти умумии ғазал аст. Қувваи чандирии ғазалҳо дар баёни эҳсосу андешаҳои гуногун яке аз сабабҳои дигари қобили қабул будани ғазалҳост, зеро ҷисми инсон ба гуногунрангӣ майл дорад ва якрангро инъикос намекунад». [10, с. 59]

«Метавон иддао кард, ки замони салтанати ғазал як даври тулонӣ дар доираи адабиёти шеъри форсӣ хоҳад буд. Аммо агар падидаи таваққуфи наслҳо ва таваққуфи фарҳангӣ дар ҷомеа шиддат бигирад ва таъбу завқи мардум таъйин шавад, эҳтимоли чанд рӯз ҳошия мондани ғазал вучуд дорад. Аммо боз ҳам дар ҷараёни бозгашт ба мақоми пешинааш

бармегардад, зеро ғазал аз ниёзҳои табиӣ тавлид мешавад ва бо табиати инсонӣ наметавон мубориза бурд». [10, с. 59]

Чаро ғазал универсалтарин шакли шеъри форсӣ шудааст, суоли бечавоб аст? Аммо дар асрори муваффақияти ғазал метавон гуфт, ки таърихи ғазал нишон медиҳад, ки шоиртарин лаҳзаҳои шеъри форсӣ дар ғазал ба дунё омадааст. Ғазал бидуни пуштибонии тафаккур ташаккул намеёбад ва дар ҳоле ки тавони тасвири поктарин лаҳзаҳои андешаро дорад; Аммо ӯ ба шоир харгиз имкон намедиҳад, ки масъалаҳои фикрӣ ва фалсафиро мухтасар тасвир кунад.

Лаҳзаҳои, ки дар ғазал тасвир шудаанд, поктарин ва ҳамзамон маъмултарин лаҳзаҳои башарӣ ҳастанд, ки дар миёни мардум ва мулкҳои маъмуланд. Аз ин рӯ, он ҳама намуди шунавандагонро қонеъ мекунад. [5, с. 56]

Ғазал дар тури таърихи адабиёти мо пайваста ба қулҳои аъло ва камол расида, роҳи пуршарафро тай кардааст. Ғазали хуросонӣ, ғазали ироқӣ, ғазали ҳиндӣ ва ғазали муосир. Ғазал қалби тапиши адабиёт ва адабиёт набзи замон аст.

Ғазалҳои солим дилҳои солими адабиётро ба вачд меоваранд ва адабиёти солиму дилнишин талҳии замонро аз байн мебарад. Ғазал солим ба назар мерасад, истилоҳи нав аст. Чӣ тавр ғазал метавонад солим бошад? Посух ба ин суол ин аст, ки адабиёт ва забони форсӣ рисолати бузург доранд, он рисолат ин аст, ки адабиёт бо паёми интиқоли мафҳумҳои хайрхоӣ дар миёни мардум ишқу меҳру муҳаббатро тарғиб кунад ва мавқеи аслии инсонро бо қалбҳои зебо ва форам муаррифӣ кунад. Аз ин рӯ, ғазали солим ғазалест, ки бо ҳифзи рисолати инсонӣ бо тактикаи аъло пешкаши тамошобинон мегардад. Албатта, ғазал, ки аз дил мебарояд ва дар девор наменишинад. [6, с. 18]

Асоситарин таъҷоҳи вази шеър ва муҳимтарин омили ҷовидонии он тафаккури қавӣ ва андешаи амиқ аст, ки дар сохтори шеър ниҳон аст. Бо як нигоҳи зуд ба гузаштаи адабиёти ғании форсӣ метавон ба ин нукта расид, ки ҳунармандони бузургу пайдори мо ё мутафаккир ва ирфонӣ бузург буданд ва ё ҳадди ақал шоироне, ки дар фалсафа ва тасаввуф даст доштаанд ва андешамандона вориди майдони шеър шудаанд. Шеъре, ки аз фикру андешаи муқаддас холӣ аст, зуд аз лавҳи адаб пок мешавад. Ин нави шеър монанди як маводи муҳаддир аст, ки таъсири муваққатӣ дорад ва чун он давраи хос бигзарад ва мавҷҳои, ки бар асари он ба вучуд омадааст, қоҳиш меёбад, муҳлати истифодааш низ ба поён мерасад. Ғазалҳои имрӯза сатҳӣ ва аз ҷиҳати тафаккур хеле заиф буда, дар аксар ин ғазалҳо умуман фикру мулоҳизаи шоёни таҳсин нест.

Машҳуртарин шакли шеъри форсии дарӣ ғазал мебошад. Ғазал дар қалби ҷомеаи форсизабон бо мардум паҳлу ба паҳлу ва китф ба китф ҳаракат карда, тавонистааст дар ҳар давру замон тавоноии худро нишон диҳад ва шоирон аз он ба унвони тавонотарин абзор ва шакли ақливу маънавии худ истифода мекунанд.

Ғазали форсӣ ба ду гурӯҳи муҳим, ошиқӣ ва ирфонӣ ҷудо мешавад. Маъноии ишқ ба ошиқи заминӣ ё ишқ ба ошиқи осмонӣ. Бо вучуди ин, ҳарду мавзӯ якхела доранд.

Ғазал хусусӣ, эҳсосӣ, дилсӯзтарин ва ростқавлтарин шакли шеъри форсӣ аст. Ғазал ифодаи ишқи шоир ба маҳбуби худ бидуни интизорӣ аст. Ғазал маҳзро ситоиш намекунад, балки васфи ӯ бо зеботарин ибораҳои кӯтоҳтарин ва боҳашаматтарин ва навохтарин калимаҳост. Ғазал дар суннати ашъори форсӣ ва дар тафаккури таърихӣ шеъри форсии дарӣ фасеҳ ва хушоҳанг ба қалб мерасад. Ғазал таронаи гӯшношунид ва руҳбахш аст, ки хоксорона ва бо шавқ ба шунавандагони маълуму номаълум пешкаш мешавад. Шоири лирик медонад, ки агар суханаш дурушт бошад, агар аз мазмуни муносиб ва ангезандаи мусиқӣ холӣ бошад, калимаҳои зебою хушоҳанг ва муносиб истифода набаранд, вази ҳаяҷонбахш интиҳоб накунад, ё зарфи худро дар лаҳзае пахш кунад. Ва агар дар он шодӣ набошад, барои он мавҷуди ҳаёлпарасту дилписанд ва шояд дастнорас, ки шунавандаи тамоми шоирони лирик хоҳад буд, ҳадаи муносиб нахоҳад буд.

Ғазалнависи муваффақ аз забони душвор, навиштани пӯшида, тарҷумонӣ ва номувофиқӣ, баёни лутф, лофзанӣ ва муболиға, сухани зиёд ва истифода аз ибораҳои соддаву ночиз парҳез мекунад. Шеъри пурмазмун, хушнамурад, бо тапишҳои форам, сохтори

зебои берунӣ ва сохтори ботинӣ, сахнавӣ ва пурмазмуниаш фарқ мекунад. Мо ҳама медонем, ки дар девонҳои шоирони бузургу маъруф ва на он қадар бузургу маъруф, гоҳе ғафс ва гоҳе хурд, ғаму андӯх зиёд аст ва дар бораи онҳо хулосаи умумӣ баровардан ғайриимкон аст. Сирри муваффақияти ғазалнависони мо, дурусттараш, яке аз асрори муваффақияти онҳо тавоноии тавоно ва шарифи забони форсӣ, забони ғасоҳату баёни саршор аз тавоноӣ ва форам аст, ки аз қадимулайём ҳам дар соҳаи наср ва дар соҳаи назм имкони «шоҳасар» пайдо шуда метавонад. Агар Фирдавсӣ тавонист Фирдавсӣ шавад ва барои ҷаҳониён чунин осори гаронбаҳо боқӣ гузорад, агар Румӣ дар майдони номаҳдуди шеърӣ ғазал чехраи бемисл боқӣ гузошт ва агар Саъдӣ, Ҳофизу Бедил муҳарриқҳои тавоно ва пурифтиҳори шеърӣ форсӣ буданд, онҳо натиҷаи ба ҳам пайвастании имкониятҳои васеи забон ба ғайр аз нобиғаи эҷодкорӣ худ буданд.

#### **Адабиёт:**

- 1- Амин, Сайид Ҳасан. [1387]. Энциклопедияи шеър. Техрон: Интишороти энциклопедия.
- 2- Бохтари, Восиф. [2015] Ҳошияҳои гурезон аз матн. Кобул: Нашрияҳои Аъзам.
- 3- Барзини Меҳр, Абдулғанӣ. [1381]. Матнҳои тартиби лирикӣ. Кобул: Мағозаи китоби Авесто.
- 4- Ҷаъфарӣ, Маҳмуд. [1392]. Омӯзиши шеър. Нашри дуюм, Кобул: Интишороти Майванд.
- 5- Ҷаъфарӣ, Сайид Акбари Мир [1385]. «Шеър» шумораи 46, соли 14, Техрон: Сураи Меҳр.
- 6- Ҷавоҳирӣ, Яҳё [2013]. Берун аз ситораҳо. Кобул: Ассотсиатсияи калами Афғонистон.
- 7- Ҳасани Ло, Иброҳим [2015]. Муҳокима дар бораи пайдоиш ва рафти ғазал. «Шеър» шумораи 46, соли 14, Техрон: Сураи Меҳр.
- 8- Хуросонӣ, Шучоуддин. [1384]. Ханҷари сабзи ғазал. Кобул: Матбааи Нуъмонӣ.
- 9- Ростгар Фасоӣ, Мансур [2010]. Намудҳои шеърӣ форсӣ, Эрон, Шероз: Нашриёти Навиди Шероз.
- 10- Сапеднома, Бехрӯз [2005]. «Шеър» шумораи 46, соли 14, Техрон: Сураи Меҳр.
- 11- Сачҷодӣ, Сайид Маҳмуд. [2015]. Ғазал ва ҳунари ҳастӣ «Шеър» шумораи 46, соли 14, Техрон: Интишори сураи Меҳр.
- 12- Сангарӣ, Муҳаммадризо [1385]. «Ғазал» «Шеър» шумораи 46, соли 14, Техрон: Интишороти Сураи Меҳр.
- 13- Шамисо, Сирос. [1380]. Давраи ғазал дар шеърӣ форсӣ, Техрон: Интишороти Фирдавсӣ.
- 14- Саббур, Дориюш. [1370]. Уфуқи ғазали форсӣ. Техрон: Нашриёти «Гуфтор».
- 15- Кубодиёнӣ, Раҳим Мусулмонӣ [1377]. Шеър дар манобеи назариявии Техрон: Пажӯҳишгоҳи фарҳанг ва санъати исломӣ.
- 16- Козимӣ, Муҳаммад Козим. [1385]. «Шеър» шумораи 46, соли 14, Техрон: Интишороти Сураи Меҳр.
- 17- Назари, Фозил [1385]. «Шеър» шумораи 46, соли 14, Техрон: Нашриёти «Сураи Меҳр».

#### **РОЗМОНДАГОРИ ҒАЗАЛ**

Ғазал аз лиҳози тавоноҳои вижаи худ ҳамеша дар шеърӣ форсӣ аз мавқеи баланд ва дурахшоне бархурдор буда, онро як қолаби зинда, чунбиш ва набзи дилпазир медонанд. Микдори мутаносиби абёт, гуногунрангии вазнҳо, мусикии мувофиқи қофияву мисраъҳо, возеҳи тасвирҳо, нармии забон, чандирии ҳамаҷониба, доираи мавзӯҳо ва бисёр дигар нозуқиҳои намоёну ниҳон, ғазалро аз шакли оддӣ, дар хотираи адабии халқ берун гузоштаанд. Ғазал маъмултарин шакл аст. Мардуми форсизабон ба ин навъи шеър аз қадим дилбастагӣ доранд ва завқи форам ва табиати нармонаи онҳо ҳамеша ғазалро бар дигар навъҳои шеър бартарӣ додаанд.

Бархӯрд бо шакли ғазал маъноӣ нигоҳ кардан ба шакли шеърро надорад. Ҳамчунин, бархӯрд бо ҳар гуна анвои дигари шеъри форсӣ аз ин назар пуштибонӣ намекунад. Дар мақолаи мазкур ба таври хоса ба шакли ғазал ва таҳаввулотӣ он аз паҳлуҳои гуногун, ки зухури мувозинату таносуб ва ҳамчинсият дар шеъру хунари ин сарзамин аст, баррасӣ хоҳад шуд.

**Калидвожаҳо:** ғазал, шеър, чандир, мувозинат, шакл, форс, нозук, хотира, мавқеъ, қолаб, баланд, тасвир, забон, микдор, ҷаҳон, ғафс, андуҳ.

### ХРАНИТЕЛЬ ГАЗЕЛИ

Газель всегда занимала высокое и блестящее место в персидской поэзии благодаря своим особым способностям и считается живым, трогательным образцом. Пропорциональное количество стихов, музыкальность в соответствии с рифмами и стихами, четкость образов, мягкость языка, всесторонняя гибкость, широта тем и многие другие видимые и скрытые нюансы оставили газель за пределами простой формы в литературной памяти людей. Газель – самая распространенная форма. Персыязычные люди издревле любили этот вид поэзии, а их приятный вкус и нежный характер всегда предпочитали газель другим видам поэзии.

Разобраться с формой газели не значит разобраться с формой стихотворения. Кроме того, сравнение с любым другим типом персидской поэзии не подтверждает эту точку зрения. В этой статье рассматриваются формы газели и ее эволюция с разных сторон, заключающаяся в появлении баланса, пропорции и однородности в поэзии и искусстве этой земли.

**Ключевые слова:** газель, поэзия, гибкость, баланс, форма, персидский, деликатный, память, положение, узор, высота, образ, язык, количество, мир, толщина, печаль.

### GAZELLE KEEPER

Ghazal has always occupied a high and brilliant place in Persian poetry due to its special abilities and is considered a living, touching and touching example. The proportionate number of verses, variety of scales, musicality in accordance with rhymes and verses, clarity of imagery, softness of language, all-round flexibility, breadth of themes and many other visible and hidden nuances have left the ghazal beyond mere form in literary memory. of people. Gazelle is the most common form. Persian-speaking people have loved this type of poetry since ancient times, and their pleasant taste and gentle character have always preferred ghazal to other types of poetry.

Understanding the form of a ghazal does not mean understanding the form of a poem. Moreover, comparison with any other type of Persian poetry does not support this view. This article will discuss the ghazal form and its evolution from different angles, which is the emergence of balance, proportion and uniformity in the poetry and art of this land.

Key words: ghazal, poetry, flexibility, balance, shape, Persian, delicate, memory, position, pattern, height, image, language, quantity, peace, thickness, sadness.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Начибуллоҳи Қаюм, докторанти соли сеюми факултети забон ва адабиёти форсӣ-тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17, Телефон: [+992]93703382388, E-mail. [najibullah.qayum@gmail.com](mailto:najibullah.qayum@gmail.com)

**Сведения об авторе:** Наджибуллох Қаюм, докторант третьего курса факультета персидско-таджикского языка и литературы Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17, Телефон: [+992] 93703382388, Электронная почта. [najibullah.qayum@gmail.com](mailto:najibullah.qayum@gmail.com)

**Information about the author:** Najibulloh Kayum, third-year doctoral student at the Faculty of Persian-Tajik Language and Literature of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue 17, Phone: [+992] 93703382388, Email. [najibullah.qayum@gmail.com](mailto:najibullah.qayum@gmail.com)

ТДУ: 685 (075.8)  
ТКТ: 26 (2-точ)  
Р-31

## БОЗТОБИ МАВЗЕЪҲОИ САЙЁҲИИ ХАТЛОН ДАР САҲИФАҲОИ МАҶАЛЛАИ «САФО»

Расулов К.Б., ассистент  
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Журналистика дар ҳама давраи замон яке аз касбҳои пурмасъулияттарин ба ҳисоб меравад. Дар ҳаёти ҳаррӯзаи мо нақши журналистика бениҳоят зиёд аст. Муҳаққиқи соҳаи журналистика Иброҳим Усмонов дар китоби худ “Журналистика” овардааст, ки: «...журналистика шакли эҷодӣ не, навъи эҷод ҳам не, балки дастгоҳе мебошад, ки тавассути он маҳсули эҷод пахш карда мешавад. Ва ашхосе, ки аз нигоҳи эҷодӣ дар ин дастгоҳ қор мекунад ва маҳсули худ ё маҳсули эҷоди дигаронро тавассути ин дастгоҳ пахш мекунад, журналист номида мешаванд» [5, с. 4].

Вазифаи журналист он аст, ки ҷомеаро аз иттилоии боварибахшу воқеӣ бохабар созад, то ки матолиби вай писанди аудитория бошад. Дар матолибе, ки рӯзмарра асту дар он саҳеҳияту фаврият дида мешавад, аз ҷониби омма низ хуб пазируфта мешавад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо намояндагони ВАО-и давлатӣ мулоқот карда, таъкид намуданд: «Фаъолияти васоити ахбори омма дар ҷомеаи муосир ҳамчун фишанги асосии тарғиби сиёсати давлату ҳукумати кишвар буда, дар замони муосир ва раванди босуръату зудтағйирёбандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ ва вазъи мураккаби сиёсӣ дар як қатор кишварҳои олам намояндагони васоити ахбори оммаро зарур аст барои ба мардум ба таври фаврӣ расондани рӯйдоду воқеаҳо фаъол бошанд» [4].

Сарвари давлат иброн доштанд, ки «Шумо, роҳбарони васоити ахбори омма бояд сипари бозғамии ҳифзи манфиатҳои миллӣ, арзишҳои таърихиву фарҳангӣ, дастовардҳои истиқлолияти кишвари азизамон бошед. Зеро васоити ахбори оммаи ватанӣ барои анҷом додани ин қор имкониятҳои кофӣи зеҳнӣ ва техникӣ доранд» [4].

Ҷазои иттилоотии вилояти Хатлон низ барои дастрасии иттилоот созгор мебошанд. Муҳаққиқи матбуоти маҳаллӣ Носирҷон Маъмурзода иттилоъ медиҳад, ки: «Бо мақсади таъмини пешбурди сиёсати давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти иттилоот айни замон дар ҷазои иттилоотии вилояти Хатлон беш аз 60 воситаи ахбори омма фаъолияти пурмаҳсул анҷом медиҳанд. Дар баробари шабакаҳои телевизионӣ интернетӣ ва матбуоти даврии ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ, дар вилоят инчунин 4 шабакаи телевизионӣ маҳаллӣ – шабакаҳои телевизионӣ вилоятӣ ТВ «Хатлон», ТВ «Кӯлоб», телевизионҳои мустақили шаҳри Бохтар «ТВ Қӯрғонтеппа» ва «Мавҷи озод»-и ноҳияи Восеъ, радиои вилоятӣ «Радиои Хатлон», радиои «Кӯлоб» рӯйи мавҷ баромада, 54 нашрияи расмӣ (49 нашрия ва 5 маҷалла) ба ҷоп мерасанд» [11].

Маълум аст, ки дар вилояти Хатлон «Сафо» - маҷаллаи сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва адабии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ вилояти Хатлон мебошад. Маҷаллаи мазкур соли 2011 таъсис ёфтааст.

Муҳаққиқи журналистикаи вилояти Хатлон Носирҷон Маъмурзода дар китоби худ «Журналистикаи Хатлон: вазъият, тамоюлҳо ва дурнамои рушд» дар бораи нашрияи мавриди таҳқиқи мо чунин маълумот овардааст: «...маҷаллаи «Сафо» (моҳнома бо теъдоди нашри 1,5 ҳазор нусха)» [3, с. 65].

Мо дар таҳқиқи худ маводҳои маҷалларо бахшида ба «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» ва «Солҳои рушди дехот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» мавриди таҳқиқи худ қарор дода, таҳлил намудаем.

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон», ш. Душанбе, 22 декабри соли 2017, гуфта шудааст, ки:

«Бо мақсади тараққӣ додани соҳаи сайёҳӣ, муаррифии шоистаи имкониятҳои сайёҳии мамлакат ва фарҳанги миллӣ дар арсаи байналмилалӣ, инчунин, чалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ пешниҳод менамоем, ки соли 2018 дар кишвар Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон карда шавад» [1, с. 29].

Соли 2018 бахшида ба «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» дар маҷалла 7 рубрикаи нав бо номҳои «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ», «Вазъи хизматрасонӣ», «Фарҳанги ниёгон», «Дар рустоҳо», «Неъматҳои табиат», «Зан ҳусни диёр» ва «Рушди сайёҳӣ» ташкил карда шуд.

Таҳлили бастаи яқсолаи маҷалла нишон дод, ки бахшида ба ин сол 12 мавод нашр шудааст. Ба ғайр аз рубрикаҳои асосӣ рубрикаҳои «Чашнвора», «Арзандаҳо», «Мусоҳиба», «Тандурустӣ», «Шарқ нозуксуханист», «Тарҷума», «Аз рӯзгори бонувони пешоҳанг» низ маводҳои зиёд доштанд.

Дар ҳудуди вилояти Хатлон ҷойҳои сайёҳӣ, таърихӣ ва фарҳангӣ хеле зиёданд. Имрӯз сайёҳони зиёди хориҷӣ ба сайру сайёҳат меоянд. Тамошои табиат, обҳои шифобахш ва маконҳои таърихии Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз мавриди омӯзиши ҷаҳониён гардидааст.

Дар соли 2018 дар маҷаллаи «Сафо» якчанд мавод бахшида ба «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» аз ҷониби шахсони касбу кори гуногун ба таъб расидаанд.

Соли 2018-ро Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон намудани Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон барои боз ҳам бештар муаррифӣ намудани мавзӯҳои сайёҳии ҷумҳуриамон манфиатбахш буд. «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон гардидани соли 2018 ба дарки аҳамияти самтҳои мазкур дар ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии мардум тақдирӣ бахшида, шумораи сайёҳоне, ки соли 2018 ба Тоҷикистон омаданд, нисбат ба соли 2017 дуҷумла баробар афзуд, вале барои расидан ба ҳадафҳои пешбинишуда як сол басанда нест» [2, с. 23]– таъкид доштанд Пешвои миллат.

Дар шумораи аввалини соли 2018 маҷаллаи «Сафо» дар саҳифаи 10-ум зери рубрикаи «Рушди сайёҳӣ» матлабе таҳти унвони «Чилучорчашма – осоре, ки ба тадқиқот ниёз дорад» зери муаллифии Юсуфи Собир ба таъб расидааст. Муаллиф дар лиди мавод дар бораи макони ҷойгир шудани Чилучорчашма маълумот дода менависад: «...Бузургтарин асрори Чилучорчашма ҳам ҳамин ҷуғрофиёи ҷойгиршавии он аст, ки аз ҷаҳор атроф онро дашту ёлаҳои аз иқлими гарм хушку хазонгардида ихота карда буд, ки солҳои охир ба водии сарсабзу минтақаи аҳолинишин табдил ёфта истодаанд...» [6]. Дар мавод дар бораи Чилучорчашма аз шунидаву хондаҳо, дидаву гуфтаҳои сокинон ва хизматгори ин макон иқтибосҳо оварда шудааст. Масалан: «...Тавре сайёҳони хориҷӣ дар ёддоштҳои худ овардаанд, яке аз ширинтарин вожаҳои дар сайёҳат шунидаашон ҳам исми ин осори таърихӣ «Чилучорчашма» аст. Ёд дорам 12 сол қабл зимни як суҳбат меҳмони хориҷие бадохатан гуфта буд, «Ёдгори Чилучорчашма яке аз зеботарин муъҷизаҳои табиат аст, ки ба далелҳои имону эътимодмандии мусулмонон нисбат ба муъҷизаҳои Офаридгор бағоятӣ офтоб равшанӣ меандозад...» [6].

Сарлавҳаи охири ин мақола «Як пешниҳод» унвон гирифтааст, ки муаллиф дар ин ҷо барои муаррифии бештари осоишгоҳи Чилучорчашма таъсиси китобхона ва осорхонаро пешниҳод намудааст: «...Мусаллам аст, ки бо эълон гардидани «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» таваҷҷуҳи сокинони кишвар ва сайёҳони хориҷӣ ба ин макони пурэҷоз бештар мегардад. Аз ин лиҳоз, маъмурони ин макони обҳои шифобахш пурасрори арзишманди таърихиро мебояд, ки дар баробари беҳбудии шароитҳои хизматрасонии маишӣ, китобхонаи қадимии онро дубора барқарор намоянд. Аз ҳисоби нигораву бозёфтҳои атрофи ин мавзӯ дар ҳудуди осоишгоҳ осорхонаи ин сарзамини бостониро таъсис дода, ба маърази тамошои меҳмонону сайёҳон гардонанд...» [6]. Ў бар замми ин ташкили дӯкони намоиши маҳсулоти ҳунарҳои мардумиро пешниҳод намудааст, то ки сайёҳони хориҷӣ дар баробари сайёҳат қардан аз ҳунару маҳорати ҳунармандони ин маҳал огаҳӣ пайдо намоянд.

Дар шумораи №4-уми соли 2018-уми маҷаллаи «Сафо» зери рубрикаи «Неъматҳои табиат» матлаби «Ҳочамӯмин-макони сайёҳӣ»-и Билоли Шамс ба ҷоп расидааст. Муаллиф дар ин мавод аз вазъи кӯҳи Ҳочамӯмин, набототу ҳайвоноти атрофи он ва ин макони сайёҳӣ



маълумот додааст. Муаллиф дар аввал андешаи сайёҳ Марко Полоро дар хусуси ин макон ҳамчун иқтибос овардааст: «...Сайёҳи машҳури ҷаҳонӣ Марко Поло (асри XIII), ки ба сарзамини бихиштосои мо омада буд, дар ёддоштҳои худ овардааст: «То даме, ки дунё вучуд дорад, намаки ин кӯҳ ба аҳолии кураи Замин басанда аст». Ин аз аввалин мушоҳидаҳои донишмандони илми ҷуғрофӣ буд, вале таҳқиқи ҷиддии ин манбаи бузурги намак танҳо дар солҳои Ҳокимияти Шуравӣ оғоз ёфта буд, ки дар ин чода қорҳои таҳқиқотҳои табиати кӯҳи Ҳочамумин ҷамъияти ҷуғрофии Иттиҳоди Шуравӣ (соли 1929) саҳми арзанда гузоштааст. Гуфта мешавад, ки омӯзиши асрори ин намаккӯҳи Тоҷикистон то кунун идома дорад...» [7].

Дар мавод муаллиф қайд намудааст, ки ҳаҷми захираи намаки он тахминан ба 40-50 млрд тонна баробар аст. Дар ин матлаб як хусусияти ачиби ин кӯҳ дарҷ шудааст. «...Яке аз ҳодисаҳои ҷолибу шавқангез дар кӯҳи Ҳочамумин ин карст аст, ки дар натиҷаи он қорҳои гуногун ба вучуд омадаанд. Тибқи мушоҳидаҳо аз ҷамаи ғори дарозтарин дар самти шимолу шарқии ин мавзеи кӯҳистон воқеъ аст, ки он миёни сокинони маҳаллӣ бо номи Ғори Паланг машҳур аст. Дарозии ғори мазкур 400 метр, баландии он беш аз 15-20 метрро ташкил медиҳад. Ба хусни қорҳо шушаҳои намак, ки дар деворҳои онҳо овезонанд ва онҳоро минерологҳо сталактит ва сталакмит мегӯянд, хусн зам мекунанд. Аҷобати қорҳои кӯҳи намак дар он аст, ки аз онҳо садои мисли уллоси ҳайвонот ба гӯш мерасад...» [7].

Дар шумораи №7-уми маҷалла дар рубрикаи «Вазъи хизматрасонӣ» маводи «Ба қабули сайёҳон омодаем?» нашр гардидааст, ки муаллифи он Сайраҳмон Назриев мебошад.

Матлаби муаллиф дар бораи шаҳри Бохтар буда, аз се сарлавҳачаи хурд иборат мебошад. Дар «Вазъи хизматрасониҳои маишӣ» муаллиф бештар атрофи хизматрасонии меҳмонхонаву тарабхона ва мағозаҳои хӯроквории шаҳри Бохтар андеша меронад. Мисол: «...чандин маротиба меҳмонону ҳамкасбонро ба меҳмонхонаҳои шаҳри Бохтар роҳнамоӣ намудаам, сатҳи хизматрасонӣ дар як қисм меҳмонхонаҳои шаҳри мо ҷавобгӯи талаботи замон нест. Маъмулан ба маблағе, ки меҳмон барои як шаби сукунаташ ба меҳмонхона пардохт мекунад, хӯроки пагоҳирӯзиаш ҳам шомил мешавад. Баъзе аз меҳмонхонаҳои мо нахорӣ доранд, вале аз он чизе, ки доранд, надоштанишон бехтар аст. Баъдан, аксарияти меҳмонхонаҳо толори гузаронидани конфронсу ҷаласаҳоро надоранд ё агар дошта бошанд ҳам, онҳо ба талаботи имрӯза ҷавобгӯ нестанд. Дар мавриди баъзе меҳмонхонаҳои шаҳр ҳаминро гуфтаниам, ки бо чунин сатҳи хизматрасонӣ танҳо обрӯи вилоятро коҳиш медиҳанду халос...» [9].

Дар шумораи №5-уми соли 2018, таҳти рубрикаи «Фарҳанги ниёгон» «Ҳамдӣерро зеро по гавҳари ноёб дорем...» матлабе ба нашр расидааст, ки муаллифаш Ю. Ҷамол аз ноҳияи Ҷалолоiddини Балхӣ мебошад.

Барои ҷолибтар сохтани матлаби хеш, муаллиф пас аз сухани Пешвои миллат, навиштааст: «Тоҷикон аз қадимтарин халқҳои Қораи Осиё махсуб ёфта, бо фарҳангу тамаддуни пурғановат ва ёдгориҳои арзишманду беназири хеш дар ақсои олам маълуму машҳуранд» [8].

Ин мавод оид ба мавзеҳои таърихӣ қисса мекунад: «...Дар баробари иҷрои дастури супоришҳои Роҳбари давлат ва татбиқи қонуну қарорҳо ва иҷроиши барномаҳои давлатӣ дар самти ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангӣ, рушду эҳёи осорхонаву ёдгориҳои арзишманди таърихӣ, инчунин эълон гардидани Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ имкон фароҳам омадааст, то ҳолати мавзеҳои таърихӣ Тоҷикистонро бехтару хубтар намуда, асрори зеро замин маҳфуз мондаи онҳоро кашфу дарёфт намоем» [8] - менависад муаллиф.

Мақсади Ю. Ҷамол аз иншои ин мавод ҷалби тавачҷуҳи масъулон ва мардум ба арҷ гузоштан нисбати ёдгориҳои таърихӣ ноҳия мебошад. «...Дар ҳудуди ноҳияи Ҷалолоiddини Балхӣ ҷаҳор мавзеи таърихӣ - қалъаи «Ҳалевард» (Кофир - қалъа), қалъаи «Лағмон» ва қалъаҳои «Уртабуз-1» ва «Уртабуз-2» мавҷуд аст, ки ҳар яки он бозгӯи таърихи қадимаи миллати тоҷик ва тамаддуни шаҳрдорию шаҳрсозии ниёгони мо дар ҳазорсолаҳои гузаштаи бостонӣ арзёбӣ мегарданд. Мутаассифона, аз ин қалъаву шаҳрҳои қадимаи дар гузашта машҳур танҳо харобаҳои хокпӯш боқӣ мондааст, ки шояд дар қаъри онҳо ёдгориҳои бузурги таърихӣ маҳфуз бошанд» [8].

Дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ Пешвои миллат 26. 12. 2018 бори дигар зикр карданд, ки: «...соли чорӣ «Стратегияи рушди сайёҳӣ барои давраи то соли 2030» қабул гардид ва имкониятҳои сайёҳии Тоҷикистон то ҳадди имкон муаррифӣ шуданд, лекин барои рушди инфрасохтори соҳа дар ҳамаи минтақаҳои кишвар бояд тадбирҳои иловагӣ андешида шаванд.

Бо мақсади вусъат бахшидан ба ҳалли масъалаҳои зикршуда ва бо дарназардошти зарурати инкишофи инфрасохтори деҳот пешниҳод менамоем, ки солҳои 2019-2021 «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон карда шаванд.

Мақсади асосӣ аз ин пешниҳод амалигардонии талошҳои Ҳукумати мамлакат ба хотири боз ҳам обод кардани Тоҷикистон ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоии аҳоли бо роҳи беҳтар намудани инфрасохтор, пеш аз ҳама, дар соҳаҳои маорифу тандурустӣ, таъсиси ҷойҳои қорӣ, таъмин кардани аҳолии деҳот бо оби босифати ошомиданӣ, бунёду таҷдиди роҳҳои маҳаллӣ, рушди инфрасохтори сайёҳӣ ва инкишофи ҳунарҳои мардумӣ, ба талаботи муосир мутобик сохтани сатҳи хизматрасонӣ ва баланд бардоштани неқӯаҳволии мардум дар ҳар як деҳа ва маҳалли аҳолинишин мебошад.

Ҳукумати мамлакатро зарур аст, ки барои расидан ба мақсадҳои зикршуда дар самти мазкур ва ҳамзамон бо ин, чиҳати муаррифӣи мавзёҳои нодири сайёҳӣ, ҳифз, инкишоф ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, ҳайвоноту наботот ва мероси таърихиву фарҳангӣ, фароҳам овардани шароит барои сайёҳии экологӣ, табобатӣ, варзишию шикор ва кӯҳнавардӣ тадбирҳои иловагӣ андешад» [2, с. 23].

Дар шумораи №1-уми соли 2019, таҳти рубрикаи «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ», дар саҳифаи 5-7, бо номи «Рушди деҳот: ҳадафҳо ва тамоюлҳои пешрафт» мавод ба нашр расидааст. Муаллифи он Хидирзода М.У. ва Мирзоев З. андешаи хешро дар бораи дурнамои рушди деҳот дар вилояти Хатлон иброз намудаанд, ки «ташаққули муҳити созгори иҷтимоӣ ва маънавӣ заминаи мусоид баҳри ташаққули шахсияти комилест, ки субъекти асосии сиёсат ҳисоб ёфта, хусусияти равандро сиёсӣ ва муносибатҳои сиёсӣ аз дараҷаи ҷаҳонбинӣ ва сатҳи шуури ӯ вобаста мебошад;

-беҳтар намудани шароитҳои маишии деҳа, дастрасӣ ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ баҳри рушди сифати зиндагӣ ва нуруи инсонӣ мусоидат мекунанд, ки натиҷаҳои минбаъдаи рушди ҷомеа аз он вобастагии зич доранд» [10].

Аз таҳлилу баррасии маводҳои солҳои 2018-2019-и маҷаллаи «Сафо» ба хулосае омадем, ки он ҳамчун маҷаллаи сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва адабӣ дар инъикоси воқеаҳои замони нақши муҳим дошта, миёни расонаҳои вилоят бо сабку услуби ҳосаи худ мавқеи худро дорад.

Дар тарғиби ҳунарҳои мардумӣ «Сафо» то андозае муваффақ гардидааст. Маводҳои ҷолибу хонданибоб дар жанрҳои гуногуни журналистика оид ба ҳунарҳои мардумӣ ва шахсони ҳунарманд омода намуда, пешкаши хонандагон гардонидаст.

Ороиш ва дизайни маҷаллаи «Сафо» ҷолиб аст. Дар саҳифаи аввал ҷой дода шудани аксҳои ҳунармандон, намоиши ҳунарҳо як навъ роҳи тарғиби касб ва пешаи мардумист.

«Сафо» бо забони содаю шево ва муассир маводҳои дар мавзуи сайёҳӣ, ҳунарҳои мардумӣ эҷодшударо пешниҳод кардааст.

Дар фазои иттилоотии кишвар ба мавзуи сайёҳӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир мешавад. Бо ташаббуси Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон барои рушди минбаъдаи соҳаи туризм дар Тоҷикистон воситаҳои ахбори навтарин – Телевизиони «Сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» ташкил шудааст. Дар ифтитоҳи ин телевизион Ёрдамчи Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои рушди иҷтимоӣ ва робита бо ҷомеа Эмомалӣ Насриддинзода, таъкид кард, ки Муассисаи давлатии телевизиони «Сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» бо мақсади тарғибу ташвиқи имкониятҳои сайёҳии мамлакат, ҷалби сайёҳон ва сармоияи дохилию хориҷӣ ба ин соҳа, тарғиби ҳунарҳои миллии мардуми тоҷик ва дар арсаи байналмилалӣ баланд бардоштани нуфузи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари сайёҳӣ ва дорои таъриху фарҳанги пурғановати таърихӣ таъсис дода шудааст ва рисолати касбии ҳар корманди он бо назардошти раванди ҷаҳонишавӣ ва таҳаввулоти бузурги иттилоотию техникӣ бояд аз

сахмгузори доимӣ дар тарғибу ташфиқи дастовардҳои даврони соҳибистиклолии мамлакат дар соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, муҳимтар аз ҳама, муаррифии рӯзафзуни таъриху тамаддуни бостонии тоҷикон иборат бошад [12].

Маҷаллаи «Сафо» ба воситаи мавод, ақсҳои ранга тавонистааст мавзӯҳои марбут ба мавзеҳои тамошобоб ва сайёҳии вилояти Хатлонро пешкаши хонанда гардонид, дар тарғиби ҳифзи табиат, рушди сайёҳӣ саҳми босазо гузорад.

#### **Адабиёт:**

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, ш. Душанбе, 22 декабри соли 2017. – 48 саҳ.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, ш. Душанбе, 26 декабри соли 2018.- 48 – саҳ.
3. Маъмурзода Н. Журналистикаи Хатлон: вазъият, тамоюлҳо ва дурнамои рушд. – Душанбе: Ирфон, 2015- 205 саҳ.
4. Мулоқот бо намоёндагони вазорати ахбори оммаи давлатӣ, 20.02.2019, <http://www.president.tj/node/19441>.
5. Усмонов И.К. Журналистика, Қисми 4. – Душанбе, 2011. – 473 саҳ.

#### **Манбаъҳо:**

6. Собир Юсуф. Чилучорчашма – осоре, ки ба тадқиқот ниёз дорад // Сафо, №1, 2018
7. Шамс Билол. Хоҷамӯъмин – макони сайёҳӣ // Сафо, №4, 2018
8. Ю. Ҷамол. Ҷамдиёро зерӣ по гавҳари ноёб дорем... // Сафо, №5, 2018
9. Сайраҳмон Назриев. Ба қабули сайёҳон омодаем? // Сафо, №7, 2018
10. Хидирзода М.У., Мирзоев З. Рушди деҳот: ҳадафҳо ва тамоюлҳои пешрафт // Сафо, №1, 2019
11. <http://khatlon-ruznoma.tj/hokimiyati-davlati/2692-nerui-mutadiri-afkorsoz.html>
12. <http://www.tvt.tj/iftitokhi-muassisai-davlatii-televizioni-sayyokhi-va->

### **БОЗТОБИ МАВЗЕҲОИ САЙЁҲИИ ХАТЛОН ДАР САҲИФАҲОИ МАҶАЛЛАИ «САФО»**

Дар мақола муаллиф бобати дар маҷаллаи вилояти «Сафо» инъикос гардидани мавзӯҳои сайёҳии Хатлон таҳқиқ намуда, нақши нашрияро дар тарғиби мавзеҳои сайёҳӣ, ёдгориҳои таърихӣ ва масъалаҳои ташкили ҷойҳои сайёҳӣ дар вилояти Хатлон муайян кардааст.

Муаллиф татбиқи дастури Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмонро доир ба рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунаҳои мардумиро дар вилояти Хатлон ба василаи маводи журналистӣ мавриди таҳлил қарор дода, ба хулосае омадааст, ки таъсири ВАО барои тарғиби сайёҳӣ назаррас мебошад.

**Калидвожаҳо:** Сайёҳӣ, рушд, деҳот, Хатлон, Эмомалӣ Раҳмон, маҷалла, «Сафо», тарғиб.

### **ОСВЕЩЕНИЕ ТУРИЗМА НА СТРАНИЦАХ ОБЛАСТНОГО ЖУРНАЛА «САФО»**

В статье автор рассматривает освещение туризма в Хатлонской области на страницах областного журнала «Сафо» и выявляет роль издания в пропаганде туристических мест, исторических памятников и организации туристических маршрутов достопримечательностей в Хатлонской области. Автор анализирует выполнение поручений Лидера нации Эмомали Рахмона по развитию туризма и народных промыслов в Хатлонской области посредством журналистских материалов и делает вывод о значительном влиянии средств массовой информации в развитии туризма.

**Ключевые слова:** туризм, развитие, село, Хатлон, Эмомали Рахмон, журнал, «Сафо», пропаганда.

## COVERAGE OF TOURISM ON THE PAGES OF THE REGIONAL MAGAZINE «SAFO»

In the article, the author considers the coverage of tourism in the Khatlon region on the pages of the regional magazine "Safo" and reveals the role of the publication in the promotion of tourist places, historical monuments and the organization of tourist routes and attractions in the Khatlon region. The author analyzes the implementation of the instructions of the Leader of the Nation Emomali Rahmon on the development of tourism and folk crafts in the Khatlon region through journalistic materials and concludes that the media have a significant impact on the development of tourism.

**Key words:** tourism, development, village, Khatlon, Emomali Rahmon, magazine, Safo, propaganda.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Расулов Комрон Бахтиёрович ассистенти кафедраи рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Бохтар. Почтаи электронӣ [komronjon.tj@mail.ru](mailto:komronjon.tj@mail.ru) тел: 93-703-23-23

**Сведения об авторе:** Расулов Комрон Бахтиёрович, ассистент кафедры журналистики Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава, Республика Таджикистан, город Бохтар. Электронная почта: [komronjon.tj@mail.ru](mailto:komronjon.tj@mail.ru), телефон: 93-703-23-23.

**Information about the author:** Rasulov Komron Bakhtiyorovich, assistant of the Department of Journalism, Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, Republic of Tajikistan, Bokhtar city. Email: [komronjon.tj@mail.ru](mailto:komronjon.tj@mail.ru), phone: 93-703-23-23.

ТДУ:003+81'373/21 (075.8)

ТКТ:81 (2-тоҷ)

А - 14

## ҚАБАТҲОИ ЗАБОНИИ АНТРОПОНИМҲОИ РОМАНИ «ВОСЕЪ»-И СОТИМ УЛУҒЗОДА

Ситораи А. ассистент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Қисмати аз ҳама бузурги номвожаҳои романи мавриди таҳқиқро номҳои арабӣ ташкил медиҳанд. Таҳти номвожаҳои арабӣ номҳоеро дар назар дорем, ки дар заминаи забонҳои қадими арабӣ ба вуҷуд омадаанд.

Дар ин маврид дар асоси умумигардонии адабиёти илмӣ ва таҳлили маводи забонӣ таснифоти ягонаи маъноӣ-луғавии номвожаҳо ба роҳ монда мешавад, ки дар асоси заминаи баррасии сохтору таркиби маъноӣ ва қабатҳои забонии антропонимҳо пешниҳод мешавад.

Ҳарчанд зимни таснифот нақшаи умумии ташкили маъноии ташреҳи қабатҳои забонӣ ба эътибор гирифта мешавад, аммо зимнан ошкорнамоии таносуби ном бо падидаю зухуроти умумӣ муҳим аст, ки алоқаю робитаи номвожа бо чунин падидаҳо муайян карда мешаванд.

### Антропонимҳои арабӣ

Азбаски дар забони адабии тоҷик лексикаи арабӣ фаровон аст, табиист, ки дар романи мавриди таҳқиқ ҳам бисёр дучор мешаванд. Фаровонии луғати арабӣ нисбат ба калимаҳои дигари иқтибосӣ аз рӯи зиёдтар мавқеъ доштани онҳо дар забони адабии тоҷик муайян мешавад ва он ҳамчун ҳодисаи объективи таърихӣ ба муносибатҳои иҷтимоӣ ва илмӣ мадания халқҳои тоҷикӣ араб дар тули зиёда аз ҳазор сол вобаста аст. Мавқеи забонии номҳои одамон ба роҳ мондани тавсифу баррасӣ аз мавқеи сохтору таркиб ба мақсад мувофиқ намеояд. Вобаста ба ин, донишмандони марҳилаю давраҳои ташаккул ва рушди забони алоҳида манфиатманд буда метавонанд, зеро ҷузъҳои алоҳидаи ҳар як номвожа метавонанд мансуби марҳилаю давраҳои алоҳидаи рушди забон бошанд.

Ҳангоми таснифоти антропонимҳои романи «Восеъ» бо моделҳои гуногуни номҳо дучор омадан мумкин аст. Дар забоншиносии тоҷик ономатологҳо ба сохтори номҳо кам аҳамият медиҳанд. Олимони ономатология қариб дар бораи сохтори номвожаҳои романи «Восеъ» чизе нагуфтаанд. Намояндагони соҳаҳои гуногуни илмҳои иҷтимоӣ ба гирдоварӣ, таҳқиқ ва баррасиву омӯзиши исмҳои хос даст задаанд, зеро имрӯз арзиши илмӣ ва амалӣ доштани онҳо зиёдтар гардидааст. Яке аз бахшҳои ин номҳои ашхос (одамон) мебошад, ки дар номшиносии умумӣ бо истилоҳи антропонимика маъмул аст. Ин истилоҳ аз калимаи умумӣ буда, қисми аввалаш маънои одам, инсон ва қисми дигараш маънои ном, исми дорост, ки дар якҷоягӣ номҳои ашхосро ифода мекунанд ва ҳамчунин илмест, ки ин навъ номҳоро мавриди таҳқику баррасӣ қарор медиҳад. Номҳои ашхос дар навбати худ ба гурӯҳҳои зайл чудо мешаванд: исми падар, исми фомилӣ, номи хонаводагӣ, лақаб, унвон ва ғайра.

Баррасии номҳои ашхоси асари бадеӣ аз назари муҳаққиқон дур намондааст. Ба ин қор забоншинос Р.Шоев иқдом гузоштааст, ки қори таҳқиқоти ӯ «Ономастикаи «Самаки айёр» унвон дорад. Дар ин қори таҳқиқотиаш муҳаққиқ номҳои мардонаю занонаи асари ривоятии «Самаки айёр»-ро гирд оварда, ин номҳоро аз нигоҳи сохторию луғавӣ таҳлил намудааст. [Шоев Р.]. Асари дигаре, ки бевосита ба номҳои ашхос бахшида шудааст, китоби М. Аюбова бо номи «Антропонимияи тоҷикони навоҳии Шаҳритусу Қубодиён (номҳои ашхос)» мебошад. [Аюбова М. с.17]. Сотим Улуғзода аз ҳамин қабил исмҳо дар романи «Восеъ» чи дар сухани тасвирии худ ва чи дар нутқи қаҳрамонҳояш бо мақсади муайяни услубӣ истифода намудааст, ки дар пуробу ранг ва образнок гардидани забони асар нақши махсус бозидаанд.

**Ҳочӣ.** Исми хоси **Ҳочӣ** ба номи онҳое, илова қарда мешавад, ки ба Маккаю Мадина ҳаҷ намудаанд. Аз ин рӯ, маънои **Ҳочӣ** «ҳаҷқарда» буда, ба маънои маҷозияш «шахси бузургвор» мебошад. Вале номи ҳочиро ба кӯдакони навзод низ мениҳоданд. [Ғафоров О. с. 171]. Ҳоло бошад, **Ҳочӣ** чӯзӣ якуми исми хос шуда, номҳои занонаю мардона месозад. Ба монанди Ҳочибой, Ҳочибобӣ, Ҳочинисо ва ғайра. Дар асари мавриди таҳлил **Ҳочӣ** ба маънои шахсе, ки дар ҳақиқат ба зиёрат Каъба рафтаасту Маккаро зиёрат намудааст ва ба исми ӯ номи **Ҳочӣ** илова шудааст, омадааст.

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» исми хоси **Ҳочӣ** чунин шарҳ дода шудааст: **Ҳочӣ I** он, ки зиёрати Каъба дар Макка қарда бошад. **Ҳочӣ II** ҳаҷвқунанда ҳаҷвгӯй. [ФЗТ с. 522].

Мо дар асоси асари мавҷуда ба таҳлили лингвистии номҳои ашхос пардохтаем. Хом шумо **Ҳочӣ**. (номи миршаб ҳочи Раҳматулло буд). [Сотим У. с.124]. **Ҳочидомулло** ангушт ба дандон газида, сари таҳайюр ва таасуф мечунбонид. [Сотим У. с.236].

**Саид.** [Said]. Исми хоси **Саид** аз забони арабӣ гирифта шудааст ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маънои саодатманд, хушбахт, бахтиёр, нек, муборак, рӯзи саид, иди саиди Рамазон, некбахт, хуштолеъ, омадааст. [Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, с.704]. Саид (Said) ба қатори намунаи антропонимҳои арабии романи «Восеъ» дохил мешавад ва аз ҷиҳати сохт сода мебошад. Бояд гуфт, ки дар асари мавриди таҳқиқ дар исми хоси **Саид** ду унсурҳои номсоз **қул** ва **бек** истифода шудааст.

Забонҳои бошандагони Осиё Миёна ва Қазоқистон як хусусияти аҷоиб доранд. Дар ин забонҳо мафҳумҳои сабз ва қабуд бо як калима ифода қарда мешаванд. Дар тоҷикӣ масалан, ба ҷои алафи сабз бештар алафи қабуд мегӯянд.

Вақте ки мо маънои номи Саидро маълум қарданӣ шавем, тақрибан ба ҳамин ҳолат дучор мешавем. Зоҳиран, тарҷумаи номи Саид [Said] ҳеҷ душворӣ надорад. Дар ҳақиқат, Саид номи арабӣ буда, маънояш хушбахт, раис, роҳбар аст. Дар Осиёи Миёна калимаи саид дар таркиби Саидали, Саидбобо, Саидмуҳаммад, барин номҳо вохӯрада. Азбаски чӯзӣ саид хеле маъмул аст, мо бояд ҳамон маънои онро муайян кунем, ки ба исмҳои ҳамсоя муҳолиф набошад.

Дар гузашта номҳои мураккаб ба Саид [Said] зиёд буданд, масалан, Саидакбар, [Saidaqbar] Саидашӯр, [Saidasur] Саидмансур[Saidmansur] ва ҳоказо. Умуман, исме, ки дар

таркиби номҳои мураккаб бисёр дучор мешавад, одатан лақаби фахрӣ мебошад. Аммо исми Саид [**Said**] дар ин гуна номҳои мураккаб навишти дигар дошт. Вай ба арабӣ Сайид навишта шуда ба маънои «хушбахт» нею балки ба мазмуни «сарвар, бузург, авлоди пайғамбар» меомад. Аслан сайид дар Арабистони қадим пешвои қабила ё худ сарвари як қисми қабила буд. Амми Муҳаммад-пайғамбар Абутолиб низ сайид буд, бинобар ин авлоди ӯро сайид меномидагӣ шуданд. Ҳамчунин лақаби сайидро ба Муҳаммад-пайғамбар ҳам тааллуқ мекарданд. ӯро сайиди олам, сайиди коинот, сайидино, яъне «сайиди мо» меноманд. Бинобар ин маънои номи Саидкул, ки аслан Сайидкул аст, «бандаи сайид», яъне «бандаи пайғамбар» мешавад.

Лақаби сайид ба мурури замон чузӣ хоси номҳои авлоди ҳазрати Алӣ гардид, ки дар натиҷа исмҳои мураккаби монанди Сайидаббос, [**Saiidabbos**] Сайидали, [**Saiidali**] Саидхусайн [**Saidhusayn**] ба вучуд омаданд.

Дар номҳои имрӯзаи тоҷикӣ чузӣ саид аз калимаи «сайид» ва ҳам аз лафзи «саъид» шуданаш мумкин аст. Масалан, номи Саидалиро ҳам ба маънои «сарвар Алӣ» ва ҳам ба маънои «Алии хушбахт» фаҳмидан мумкин аст. [Ғафоров О. с. 117].

Восеъ –васеъ, кушода, фарох, пахновар; яке аз номҳои Худованд. [Фарҳанги забони тоҷикӣ. с. 44]. **Абдувосеъ** ном, як даста мисли худаш дуздон ва одамкушонро ба гирди худаш ғун карда, қишлоқхоро тохтааст. [Сотим Улуғзода. с.254]. ...амлоқдор **Абдулқайюмбой** ба дасти вай асир афтод. [Сотим Улуғзода. с. 257]. Абдулвосеъ абд-банда, ғулом, Восеъ- дар асмой хусно афзунато, ки бахшиши вай ҳар хоста ва пурсиширо бигунҷонад ё муҳит ба ҳар чиз бошад, ё он ки рӯзияш ҳамаи офаридаҳои вайро дар бар гирад ва бахшоиши ӯ шомили ҳама ашё гардад. («Деххудо») [Фарзонаи С..с. 15].

**Абдулвосеъ** Маънояш дар араби «бандаи худои ҳама чизро дарбаргиранда» мешавад. [Ғафоров О. с. 44].

**Абду.** [**Abdu**] Ин калима дар бисёре аз номҳои арабиасос ҷой дорад. Дар романи мавриди таҳқиқ калимаҳои бо ин калима мансуб зиёданд. Инчунин **Абду** дар китоби маънои «Ҳазору як ном»-и О. Ғафоров чунин шарҳ дода шудааст. Дар байни аҳолии Осиёи Миёнаи «Абду» шакли мухтасари Абдулло [**Abdullo**], Абдурахим [**Abdurahim**], Абдусамад [**Abdusamad**] қабил номҳо мебошад. Вале таърихан ин ном шакли мухаффафи Абдуҳ [**Abduh**] мешавад. Калимаи «абдуҳ» дар арабӣ маънояш «бандаи ӯ», яъне «бандаи Худо»-ро дорад. Аз қабилҳои **Абдулаҳадхон** [**Abulahadxān**], **Абдурасул** [**Abdurasul**], **Абдумалик** [**Abdumalik**], **Абдурахмонхон** [**AbdurahmānIllān**], **Абӯмуслим** [**Abumuslim** ], **Абдулвосеъ** [**Abdulvāse**], **Абдулқайюмбой** [**Abdulqayumbāy**], **Абдуқайюм** [**Abduqayum**], **Абдулҳаққоча** [**Abdulhaqāga**], **Абдурахмонхочаи охунд** [**AbdurahmānIllāgai āllund**], **Қаттатура Абдулмалик** [**Qatatura Abdumaliq**], **Абдуҳаққочаи Соҳибзода**, [**Abdulhaqāga Sāhibzāda**].

**Абдумалик** [**Abdumalik**] –мураккаб аз **абд** [**abdu**] (банда)+ал-**малик** (соҳиби мулк, шоҳ, подшоҳ, хусрав, султон), яъне бандаи подшоҳ ё Худованд. **Абдулаҳад** [**Abduahad**] – мураккаб аз **абд** (банда)+ал-аҳад (якто, ягона, воҳид); бандаи Худованди якто ва ягона **Абдурахмон** [**Abdurrahmon**] –мураккаб аз **абд** (банда)+ар-**рахмон** (рахмкунанда, бахшоянда, омурзанда, меҳрубон (яке аз номҳои Худованд), яъне бандаи Худованди бахшандаю меҳрубон. Абдурахмон абд- банда, ғулом, **Раҳмон** яке аз асмой ҳасани Аллоҳ таоло; бахшанда, меҳрубон, рӯзидиҳанда, бисёр бахшанда. [Ғафоров О..с.14]. **Абдулқайюм** [**Abdulqayum**] –мураккаб аз **абд** (банда)+ал-**қайюм**(абадӣ, поянда, устувор, поядор, абадзинда, парастор, ҳомӣ, васӣ), яъне бандаи Худованди пойдору абадӣ ва ҳомию васӣ. [Ғафоров .О..с.11]. **Абдулқайюм**. а. абд-банда, ғулом, Қайюм- яке аз номҳои Худо [Фарҳанги забони тоҷикӣ.с.48]. яке аз исмҳои Илоҳи «Ғиёс»; аз номҳои Худованд ба маънои коим ба зот («Муин») боқудрат, тавоно. [Фарзонаи С..с.15].

**Абдулхай** [**Abdulhay**] –мураккаб аз **абд** (банда)+ал-**хай**(зинда, ҷовид, ҳамеша), яъне бандаи Худованди зиндаю ҷовид. [Фарзонаи С.с.4]. Мирзоакрамбой барои назари илтифоти **Абдулаҳадхонро** ба худ ҷалб карда,... тайёр буд. [Сотим У.. с.4]. **Абдулаҳад** Дар арабӣ ба маънои «бандаи худои якка» омадааст. [Ғафоров О.44..].

**Хол. [Khol]**, Дар бисёр халқҳо, масалан, халқҳои эронинажоду туркнажод, холи рӯю бадани навзод аломати хуш ҳисобида мешавад. Ин гуна муносибат дар номҳо ифода меёбад. Тоҷикон Хол, Холбек, Холбӣ номида орзуи хушбахтии вайро дар ин номҳо сабт менамоянд. [Фарҳанги тафсирии забони тоҷкӣ с.279.]. Исми хоси **Муллохол** аз аз ду ҷузъ **Мулло** ва **Хол** иборат аст. Дар романи мавриди таҳқиқ низ исми **хол** ҳамчун ҷузъи номсоз хизмат кардааст. Асли воқеа аз балвои **Муллохол** оғоз ёфт. [Сотим Улуғзода.с.26]. **Домулло**. Дар асрҳои XI-XV милодӣ дар мамлакатҳои исломӣ шахси муътабари рӯҳонӣ, донишманд ва фозилро одатан мавлоно меноманд. Дар гуфтугӯ мавлоно ба мулло табдил ёфта буд. Муллоро бештар ба исми шахс ҳамроҳ карда истеъмол менамуданд. Аммо аз рӯи одоб шахси муътабарро ба исм хитоб кардан чандон хуб набуд ва аз ин сабаб ҳоҷати ба мулло ҳамроҳ кардани ягон калимаи дигари таъзим ба миён меомад. Ҳамин тариқ, лақаби домулло пайдо шудааст. Калимаи домулло дар ҳуҷҷатҳои асрҳои миёна дучор намешавад. Сабабаш он аст, ҷузъи до дар лафзи домулло калимаи ихтисоршуда мебошад. Агар ин тавр намебуд, маънояшро ёфтани душвор намешуд. Мумкин аст суол ба миён ояд, ки охир ҳамин калима яқбора ихтисор нашудааст.

Калимаи мураккаби «домулло» дар аввал лақаби одӣ не, балки хитоб буд. Онро барои даъвати касе, барои диққати ӯро ба худ ҷалб кардан истеъмол менамуданд. Чунки «Мулло Неъмат!» ё «Мулло Маҳмуд!» гуфта ба касе нидо кардан аз рӯи одоб набуд. Аммо калимаҳои хитобӣ аксаран дар забони гуфтугӯи истеъмол шуда ба китобу ҳуҷҷатҳои хаттӣ тасодуфан дохил мегарданд. Эҳтимол дорад, ки домулло ҳам дар шакли пуррааш танҳо дар гуфтугӯ истеъмол мешудааст.

Дар байни мардуми Осиёи Миёна шахси муҳтарамро то ҳол баъзан акамулло ё тағомулло гуфта хитоб мекунанд. Аҷаб нест, ки домулло аз тағомулло сар зада бошад. Гап дар он аст, ки ҳарфи ғ дар байни ҳарфҳои садонок афтида таҳриф, яъне ноаён мешавад. Барои ҳамин ҳам дар гуфтугӯи тағомулло чун таомулло садо медиҳад. Аммо вазъи ҳарфи мақсури а пеш аз о-и мамдуд устувор буда наметавонад. Бинобар ин ҳарфи а бо ҳарфи о гӯё яқсон шуда, таомулло ба томулло мубаддал мегардад.

Домулло гуфта дар мактаби кӯҳна муаллимиро меномиданд. Масалан, домуллои дарсхон омӯзгори асосӣ буда домуллои кунҷакӣ вазифаи ёрирасонро адо мекард. Барои бачаи дарсхон муаллимиро домулло номидан тааҷҷубовар нест, чунки дигар хитоби мувофиқро пайдо кардан ҳам душвор аст.

Ақидае ҳам вучуд дорад, ки домулло таҳрифи дуомулло аст. Мегӯянд, ки ин истилоҳ маънои «муллои дуохон» дорад. Дар ин сурат вай хитоб шуда наметавонист, чунки дар он оҳанги таъзиму эҳтиром аст. [Ғафоров О. с. 49].

**Сафар [Safar]** маънояш «дар моҳи қамарии сафар таваллудшуда» мебошад. Моҳи **сафар** дар байни мусалмонон моҳи бахтовар ҳисоб мешавад. **Сафар** маънояш «дар моҳи қамарии сафар таваллудшуда» мебошад. Таваллуди кӯдакро дар ин моҳ аломати хуб мешуморанд. Номҳои мураккаби мардона **Сафаралӣ [Safarali]**, **Сафарбек [Safarbeq]**, **Сафармуҳаммад [Safarmuhammad]** буда, **Сафарбӣбӣ [Safarbibi]**, **Сафарбӣ [Safarbi]**, **Сафаргул [Safargul]**, **Сафармоҳ [Safarmoh]**, номи занона мебошад.

Ба ин қатор антропонимҳо:

### Чадвали антропонимҳои арабӣ

ном	транскрипсия	чинс	Соҳт	Забон
Муҳаммад	Muhammad	мард	сода	арабӣ
Аҳмад	Ahmad	мард	сода	арабӣ
Абулаҳаб	Abulahab	мард	сода	арабӣ
Азиза	Aziza	зан	сода	арабӣ
Қорун	Qārun	мард	сода	арабӣ
Аббосбӣ	[Abbāsibāy]	мард	мураккаб	арабӣ
Абдуқаюм	[Abduqayum]	мард	мураккаб	арабӣ
Абдулаҳадхон	[AbulahadXān ]	мард	мураккаб	арабӣ
Абдулвосеъ	[Abdulvāseʻ]	мард	мураккаб	арабӣ
Абдулқаюмбой	[Abdulqayumbāy]	мард	мураккаб	арабӣ
Абдулҳақхоҷа	[Abdulhaqāga]	мард	мураккаб	арабӣ
Абдумалик	[Abdumalik]	мард	мураккаб	арабӣ
Абдуҳақхоҷаи Соҳибзода	[Abdulhaqāga Sāhibzāda]	мард	ибораномҳо	арабӣ
Абдурахмонхоҷаи охунд	[Abdurahmānllāgai ā llund]	мард	ибора	арабӣ
Абдурахмонхон	[Abdurahmānllān]	мард	мураккаб	арабӣ
Абдурасул	[Abdurasul]	мард	мураккаб	арабӣ
Абӯмуслим	[Abumuslim ]	мард	мураккаб	арабӣ

ва ғайра дохил мешаванд. Номҳои шахс дар матнҳои хаттӣ ва шифоҳии арабӣ ба туфайли як қатор хусусиятҳои ба худ хоси сохториашон бо тезӣ чудо мешаванд. Номи шахс (исм) дар забони арабӣ метавонад сода бошад: [Азиз [Aziz], Аюб [Ayub], Молик [Mālik] ва ғайра ё мураккаб бо изофаи префикси Абд (ба маънии «ғулом») ва ё Аб (ба маъноии падар) бошад. Мисол: **Аб-ул-аҳадхон, Абду-расул, Абду-малик, Абду-рахмонхон, Абӯ-муслим Аб-дул-восеъ, Аб-дул-қаюмбой** ва ғайра. Префикси «Абд», одатан, дар аввали яке аз сифатҳои Худо меояд. Ҳамин тариқ мо 11-номери дар асар дастрас намудем, ки дорои бо изофаи префикси абд ва ё аб омадааст.

### Антропонимҳои русӣ-интернатсионалӣ

Тасарруфи Осиёи Миёна аз тарафи Русия, барқарор гардидани алоқаҳои гуногуни байнидавлатии онҳо, минбаъд дар Осиёи Миёна зиндагӣ кардани як гурӯҳ коргарон ва хизматчиёни пешқадами рус, пайдо шудани мактабҳои русӣ, майли халқи тоҷик ва зиёиёни он ба омӯхтани маданият ва забони русӣ ва дигар воқеаҳои фараҳбахши прогрессивии нимаи дууми асри XIX ва ибтидои асри XX боиси ба забони тоҷикӣ роҳ ёфтани бисёр калимаҳои русӣ гардиданд.

Пас аз Инқилоби Октябр ҳаёти нав мафҳумҳои нав овард, ки он боиси бой гардидани таркиби луғавии забони адабии тоҷик гардид. Як қисми зиёди мафҳумҳо ва номҳои муносибатҳои нави ҷамъиятӣ аввалин бор дар забони халқи рус пайдо шуда, ба забонҳои халқҳои дигари иттифок, аз ҷумла забони тоҷикӣ, ба воситаи он иқтибос гардиданд. Бинобар он забони русӣ сарчашмаи муҳимтарини инкишофи забони миллии тоҷик доништа шудааст. Калимаҳои русию интернатсионалӣ ба забони тоҷикӣ ҳамроҳи ашё ва мафҳумҳои нави иҷтимоию сиёсӣ ва ҷузъи муҳимми таркиби луғавии забонӣ омадааст, инчунин ҷузъи муҳимми таркиби луғавии забони адабии ҳозираро ташкил медиҳад. Табиист, ки осори нависанда аз ин сарчашма шодоб гардидааст.

Дар роман як қатор исмҳои русӣ мавриди қорбаст қарор гирифтаанд. Якчанд номҳои русиро дастрас намудем ба монанди: **Карсев, Чариков, Анненков, Хазар, Закаспий**. Нависанда бо тақозои принципҳои жанри таърихӣ ва зиёда аз он ошкор сохтани моҳияти характер дар асар шакли талаффузии халқии ҳамон давраи калимаҳои русию интернатсионалиро махсусан дар номи одамон истифода бурдааст, аз қабилҳои Кари Юсуф (Карсев) Чоруқов (Чариков).



Исми хоси **Кари Юсуф** [Gari Usuf] аз ҷиҳати сохт ба антропонимбораҳо дохил мешавад. Чоруқов бошад, аз ҷиҳати сохт сохта мебошанд. –**Ов, ова, ева** инҳо пасвандҳои ҷамъбандии номсоз мебошанд.

Ба ин ҷо аз кадом гӯре як нафар одами губурнатори Туркистон омада будааст, **Кари Юсуф** ном, -гуфт амир, вай ҳар рӯз Ҷалолиддини тарҷумонро ҷеғ зада аз номи губурнатур дастурҳо медиҳад. [Сотим У. с.180]. -**Чоруқуф** боз навиштааст, ки хӯроку пӯшокашон муқарар шавад. [Сотим У.. с.180].

Ҳоло ин пасвандҳо бо пасвандҳои исмсозии тоҷикӣ аз қабилҳои **зода** ва **зод** иваз карда шудаанд. Ҳамин тавр антропонимияи **Анненков** ...Хазар (Закабий) Генерал-летинант Анненков аз Тошканд озими Чорҷӯй шуд [Сотим У.. с.181].

Ҳамин тавр, мо зиёда аз 6-номи русӣ- интернационализиро дарёфт намудем.

#### **Антропонимҳои туркӣ-ӯзбекӣ**

Яке аз қабатҳои асосии антропонимҳои романи «Восеъ»-ро антропонимҳои туркӣ-муғулӣ ташкил медиҳанд. Ин номҳо дар давраи мавҷудияти худ ба воситаи забони туркӣ ба забони тоҷикӣ ворид шуда, ба таври васеъ истифода мешаванд.

Бинобар сабаби ҷойи зист қарор додани Осиёи Марказӣ аз тарафи халқиятҳои туркзабон аз давраҳои қадим ворид шудани калимаҳои туркӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ сурат гирифтааст. Академик Б.Ғ. Ғафуров қайд менамояд: «Аз асрҳои охирини то мелод ва аз ибтидои асрҳои мелодӣ сар карда ба Осиёи Миёна дар баробари омадани гурӯҳҳои эронизабон инчунин қабилҳои ғайриэронизабон, аз ҷумла қабилҳои туркзабон, низ омадан мегиранд. Алалхусус, фақат дар давраҳои Хокони турк ба Осиёи Миёна хеле зиёд қабилҳои туркзабон омада, маскун гардиданд, аз асрҳои VI-VIII сар карда туркҳо дар таърихи этникии Осиёи Миёна мақоми муайяне пайдо кардан гирифтанд» [Ғафуров 1972, с. 124].

Халқи тоҷик аз давраҳои қадим бо як қатор халқҳои туркзабон муносибатҳои дӯстона доштанд. Ворид шудани калимаҳои туркӣ пеш аз асри XI низ ба забони тоҷикӣ ба назар мерасад ва ин раванд барвақттар оғоз гардида буд. Истифодаи калимаҳои туркӣ-муғулӣ, махсусан, антропонимҳо дар асар ба таври фаровон ба ҷашм мерасад. Ворид шудани калимаҳои туркӣ–муғулӣ ба забони тоҷикӣ таърихи қадима дорад.

Тибқи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ ва манбаъҳои бозғайнимод суқунати оммавии қабилҳои туркӣ-муғулӣ аз ибтидои қарни XIII, яъне пас аз истилои муғулҳо шуруъ гардида, то охири қарни XIX ва ибтидои асри XX идома ёфт. Дар натиҷаи ҳамзистӣ ва мавҷуд будани робитаи иқтисодӣ, тичоратӣ, фарҳангӣ дар таркиби луғавии забонҳои ин халқҳо таъсири мутақобила ба назар мерасад. Ин таъсир дар номгузори низ инъикоси худро ёфтааст. Аз ҷумла, дар номгузори ашхос дар сарзамини Мовароуннаҳр низ антропонимҳое пайдо намудан мумкин аст, ки мутааллиқи гурӯҳи забонҳои туркӣ мебошанд. Ба қатори номҳои туркии асар бештар номҳои сарлашкарҳои туркӣ дар асар зикр шудааст.

**Ҳочикул**, аз вартишҳо якта зӯрашро биёр... [Сотим У..с.7].

**Қул** дар Фарҳанги забони тоҷикӣ чунин шарҳ дода шудааст. **Қул**. маркази лашкар, қалби лашкар. Худ дар қул истода, се писари дигари худро... дар паси пушти хеш ҷой дод. «Равзат-ус-сафо». **Қул**. Бигӯ! (ишора ба сураи Қуръон, ки «сураи ихлос» ном дорад ва аввалаш бо калимаи «қул» (бигӯ) сар меояд).. [ФЗТ.. с.704-708].

Дар ин исми хоси **Ҳочикул**, бошад, **Қул** истифода бурда шудааст, ки дар номҳои мураккаби мардона бештар истифода бурда мешаванд. **Қул** аслан калимаи туркӣ ё ӯзбекӣ, ки ҷараёни ба забони тоҷикӣ дохил шудани унсурҳои забони қавмҳои туркзабон аз давраҳои қадим оғоз ёфта, бо роҳи омилҳои гуногун дуру дароз давом кардааст. Омилҳои аввали он мураккабии ҷараёни этногенези халқҳои Осиёи Миёна мебошад. Мураккабияш печ дар печии ғайримуқаррари ҷараёни этногенези халқҳои Осиёи Миёна дар ономастикаи таърихӣ он таҷассум гардидааст. Номҳои хоси тоҷикон аз ҷиҳати сохти луғавӣ, ки дар таркибашон унсурҳои туркӣ-ӯзбекӣ мавҷуданд, ба соф туркӣ-ӯзбекӣ, тоҷикӣ-ӯзбекӣ ва арабӣ-ӯзбекӣ ҷудо шудаанд. Дар бисёр маврид **қул**-ро ҷузъи номсоз низ мегӯянд, ки ин қабил ҷузъҳои номсозии дар забонҳои туркӣ- ӯзбекӣ хеле зиёданд. Ба монанди -қул (qul), -бой (bōy), -бек (bek), -хон

(khōn). Калимаи мураккаби **Ҳочикул** аз калимаи содаи **Ҳочӣ** ва ҷузъи номсозӣ **кул** сохта шудааст. **Кулро** дар лаҳҷаи маҳалли Кӯлоб ба маънои «бефаҳм», «нодон», «беақл» низ кор мефармоянд. Калимаи «Кул»-ро мо дар китоби «Маънои ҳазору як ном» чунин дарёфтем: «Бисёр номҳое, ки дар байни аҳолии Осиёи Миёна маъмуланд, ба калимаи туркии «кул» «банда» тамом мешаванд. Масалан, номҳои Муҳаммадкул, Набикул, Оллоҳкул, Раҳмонкул маънои «бандаи пайғамбар» ва «бандаи худо»-ро доранд. Тарҷумаи ин гуна номҳо одатан душвор нест. Вале баъзе номҳое, ки бо калимаи кул таркиб ёфтаанд, чандон фаҳмо намебошанд. [Ғафоров О. с. 44].

**Остонақул.** Остона дар Фарҳанги забони тоҷикӣ чунин шарҳ дода шудааст. **Остона** 1. баландие дар қисми даромадгоҳи хона, поиндарӣ, даромадгоҳи хона; ҷӯби зерини дар ё дарвоза. 2. даргоҳ, боргоҳ. 3. банди об, монеаи чараёни об; дар остонаи. а) дар арафай, дар оғози.; б) дар даромадгоҳи ҷое.; остонаи касеро бӯсидан таъзим кардан; аз остонаи касе пой кандан бо касе рафтуои худро бас кардан, қатъи муносибат кардан бо касе; остонаи ҷоеро охурча кардан ба ҷое бисёр рафтуой кардан; остонаи касе аз тилло шудан хеле давлатманд шудан. [Фарҳанги забони тоҷикӣ, с.38]. Остона маънояш «зиёрат ё мазорӣ» мешавад. Шакли дигари ин ном Остона мебошад. Инчунин, **Остонакул** дар Маънои ҳазору як ном чунин оварда шудааст. Ин номро одатан ба писаре мегузоранд, ки баъди зиёрати ягон муқаддасот таваллуд шудааст. Дар ўзбекӣ маънояш «бандаи мазор» ё «бандаи зиёраткарда» мебошад. [Ғафоров О. с. 102].

Назир ба номи ҳокими Шаҳрисабз **Остонакул**-девонабегӣ ариза нависонда медиҳад. [Сотим Улуғзода. с.89]. Зоҳиран, таҳлили номи Остона ҳеч душворӣ надорад. Дар ҳақиқат калимаи тоҷикӣ буда, ба маънои баландмартаба, шахси баландэътибор омадааст...асли номаш **Саидбек** Валами аст. [Сотим Улуғзода. с. 64]. ...ниҳоят интиҳобашон ба номзадии **Саидкул** мингбошии мулакқаб ба Кесак қарор гирифт. . [Сотим Улуғзода. с.238]. Оре, бешак ин **Сайдалии** зувайрӣ аст. [Сотим У. с. 21].

Калимасозии антропонимҳои мардонаи туркӣ–муғулӣ ба воситаи унсурҳои номсозии туркии бек- [-бек[г], бой- [-бой], -тус, -ҷўк, -оқ, -гин, -той, -чир, -хон, кул- [-кул], компонентҳои [буқо], [малик], [ноён] сохта мешаванд. Номҳои аслии туркӣ–муғулӣ ва омехта аз рӯи сохтори калимасозӣ сода, сохта, муракқаб ва ибора антропонимҳо ҷудо мешаванд. Амиро ман фақат як бор дар Қаршӣ дидам, **тўра**. [Сотим У. с. 127].

**Тўра [Tura].** Таърихи ин ном ба монанди пайдоиши исми Хоча [**Khoja**] аст, бисёр муракқаб ва андозае мубҳам аст. Дар гузаштаи наздик «**Тўра**» гуфта намояндаи тоифаи бонуфузи бошандагони Осиёи Миёнаро меномиданд. Тўраҳо ба монанди хоҷаҳо урфу одати маҳсус дошта, бо бегонаҳо ҳешу табор намешуданд. Онҳо худро аз авлоди Муҳаммад-пайғамбар ва ҳазрати Алӣ шумурда покии нашлашонро ҳифз менамуданд. Ҳатто хоҷаҳо ба тўраҳо баробар шуда наметавонистанд ва як дараҷа пасттар меистоданд. Лақаби тўра боз аз он ҷиҳат мароқангез аст, ки вай унвони валиаҳди амири Бухоро буд. Аз ин ҷиҳат маънои тўра «шоҳзода» ҳам мешавад. Пеш аз он, дар асрҳои XV- XVI, тўра лақаби пешвоёни қабилаҳои муғулнажод, ба монанди манғит будааст. Ҳокими давлати Ҷунғот, ки дар асри XVIII Қазоқистон ва Осиёи Миёнаро ба муддати кўтоҳ фатҳ карда буд, низ тўра номида мешудааст. Бинобар ҳамин маънои дигари тўра- «фармондеҳ, ҳоким» мешавад.

Дар номи Тўракул [**Turaqul**] боз маънои дигари калимаи тўра зоҳир мегардад, ки он «соҳиб, худованд» аст. Тўракул ба маънои «бандаи соҳиб», яъне «бандаи худо» меояд.

Чунин тарзи номгузорӣ ва монанд дар қисме аз халқҳои Осиёи Миёна низ ба назар мерасад. Яке аз сабабҳои асосии истифодаи чунин номҳо, пеш аз ҳама, дар пайдоиши иҷтимоии ном, ҳамфикрӣ ва нуқтаву назари ягонаи эшонро ба муҳиту зиндагӣ, омехтагии аъзои оила ва расму оинҳо нишон медиҳад. Ин тарзи номгузорӣ ҷиҳати рушди таркиби луғавии забонҳои халқҳои Осиёи Миёна аз ҳисоби ҳамдигар мусоидат менамояд. Пас аз солҳои 80-ум корбасти номҳои туркӣ–муғулӣ дар баробари номҳои арабӣ ва гузоштани номҳои давраи бостонии форсӣ–тоҷикӣ, ки дорои маъноҳои зебову боназоқат, фасеҳу пурмазмун зиёд шуд. Ҳамин тарик, истифодаи антропонимҳои туркӣ–муғулӣ дар асар ба

маврид истифода шуда, яке аз тарзҳои қолабҳои таърихии онҳоро дар романи «Восеъ» нишон медиҳад.



Хулоса, дар боби мазкур то андозае нишон додем, ки қабатҳои забони роман ҷӣ тавр пайдо мешаванд ва чаро миёни мардум устуворанд, зеро таҳлил дар заминаи аққали сарчашмаҳои илмӣ–таҳқиқотӣ ва фарҳангу луғатҳои тафсири анҷом дода шудаанд. Ин таълифотро ҳадди ниҳой низ намеҳисобем ва кӯшиш ба харҷ медиҳем, ки минбаъд дар заминаи дигар маъхазҳо корро идома диҳем.

#### Адабиёт:

1. Сотим Улуғзода. Восеъ. - Душанбе: «Ирфон», 1979. -368 с.
2. Алимӣ, Ҷ. Технологияи ономастика [Матн] / Ҷ.Алимӣ. –Душанбе: «Адабиёт», 2017. –238 с. 182
3. Алимӣ, Ҷ. Ономастика (назария ва амалия) [Матн] / Ҷ.Алимӣ. –Душанбе: «Адабиёт», 2017, –546 с.
4. М.Пиров. «Таълими суруди «Шӯриши Восеъ» дар синфи 5». Мактаби Советӣ. Душанбе. С.1985. саҳ.29-31
5. Аҳадов, Ҳ. Исмҳои хос ва шарҳи онҳо [Матн] / Аҳадов Ҳ. «Фарҳанги Рашидӣ» ҳамчун асари лексикографӣ. –Душанбе: Дониш, 1981. –с.47-51.
6. Афсаҳзод А. Гаршосп [Матн] / ЭСТ. Ҷ.2. –Душанбе, 1980. –С.37.
7. Аюбова, М. Номҳои сохта дар антропонимияи тоҷик (дар мисоли навоҳии Шаҳритусу Кубодиён) [Матн] / М. Аюбова // Паёми Донишгоҳ. –Душанбе: 1999, №1, баҳши 2. –С.38-44.
8. Аюбова, М. Сухане чанд дар бораи этимологияи поэтонимияи қадими тоҷик [Матн] / М. Аюбова. –Маърифат.–1999.–№ 7–8. –С.7-9.
9. Муҳаммадҷон Шуқуров. Таърихи адабиёти советии тоҷик, ҷилди 4, 1980, саҳ.312
10. Ваҳҳобов, Т. Вазъи амалкарди забони тоҷикии адабӣ (пеш аз Инқилоби Октябр). Китоби 1 [Матн] / Т.Ваҳҳобов. –Хучанд. Ношир, 2013.–112 с.
11. Ваҳҳобов, Т. Ҳақиқат зодаи баҳс аст [Матн] / Т.Ваҳҳобов. –Хучанд: Хуросон, 2010. –288 с.
12. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн]. Ҷ.1.Фонетика ва морфология. –Душанбе: Дониш, 1985. –356 с.; Ҷ.2. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. –Душанбе: Дониш, 1986.–372 с.;Ҷ.3.Ҷумлаҳои мураккаб. –Душанбе: Дониш, 1989.–222 с.
13. Ғафоров О.Маъноӣ ҳазору як ном: -Душанбе: Маориф, 1987.

14. Ғафуров, Б.Ғ. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна. Китоби якум [Матн] / Б.Ғ. Ғафуров. –Душанбе: Ирфон, 1983. –704 с.; Китоби дуум. Тоҷикон. Охирҳои асри миёна ва давраи нав. –Душанбе: Ирфон, 1985.–416 с.

15. Ғафуров, Б.Ғ. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав [Матн] / Б.Ғ. Ғафуров. –Душанбе: Ирфон, 2020, –884 с.

### **ҚАБАТҲОИ ЗАБОНИИ АНТРОПОНИМҲОИ РОМАНИ «ВОСЕЪ»-И СОТИМ УЛУҒЗОДА**

Мақолаи мазкур ба муайян намудани қабатҳои забони антропонимҳои романи «Восеъ»-и Сотим Улуғзода бахшида шудааст. Мавриди зикр аст, ки олимону пажухандагони соҳаи забоншиносии тоҷик дар баробари пажухиши дигар қисматҳои забон ба ономастика низ даст задаанд.

Муаллиф дар мақолааш ба яке аз бахшҳои ономастика антропонимика даст додааст. Истилоҳи мазкур аз ду калима иборат буда, қисми аввалаш маънои одам, инсон ва қисми дигараш маънои ном, исми дорост, ки дар якҷоягӣ номи ашхосро ифода мекунанд ва ҳамчунин илмест, ки ин наъв номхоро мавриди таҳқиқи баррасӣ қарор медиҳад.

Муҳаққиқ дар мақолааш антропонимҳои арабӣ, русӣ-интернатионалӣ, туркӣ-узбекӣ ва истифодаи онҳоро дар романи «Восеъ»-и Сотим Улуғзода мавриди баррасӣ қарор додааст.

**Калидвожаҳо:** қабат, соҳа, қисм, маъно, илм, сохтор, арзиш, бахш, маврид, ҳақиқат, тавлид, навзод, нақша, асос.

### **ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ПЛАСТЫ АНТРОПОНИМОВ В РОМАНЕ СОТИМА УЛУГЗОДЫ «ВОСЕ»**

Данная статья посвящена определению лингвистических пластов антропонимов романа Сотима Улуғзоды «Восе». Стоит отметить, что ученые и исследователи в области таджикского языкознания, наряду с исследованиями других частей языка, занялись ономастикой.

В своей статье автор затрагивает одну из отраслей ономастики – антропонимику. Этот термин состоит из двух слов, первая часть которых означает человека, а вторая часть означает имя, существительное, которые вместе представляют собой имя человека, и это тоже наука, изучающая такие имена.

В своей статье исследователь рассмотрела арабские, русско-международные, турецко-узбекские антропонимы и их использование в романе Сотима Улуғзоды «Восе».

**Ключевые слова:** слой, поле, часть, смысл, наука, структура, значение, раздел, повод, истина, поколение, младенец, план, основа.

### **LINGUISTIC LAYERS OF ANTHROPONYMS IN SOTIM ULUGZODA'S NOVEL "VOSE"**

This article is devoted to the definition of linguistic layers of anthroponyms in Sotim Ulugzoda's novel "Vose". It is worth noting that scientists and researchers in the field of Tajik linguistics, along with studies of other parts of the language, took up onomastics.

In his article, the author touches on one of the branches of onomastics – anthroponymy. This term consists of two words, the first part means a person and the second part means a name, a noun, which together represent the name of a person, and this is also the science that studies such names.

In his article, the researcher examined Arabic, Russian-international, Turkish-Uzbek anthroponyms and their use in Sotim Ulugzoda's novel "Vose".

**Key words:** layer, field, part, meaning, science, structure, meaning, section, occasion, truth, generation, kids, plan, basis.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Ситораи Абдурасул – ассистенти кафедраи забоншиносӣ ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ., ш. Қӯлоб, к. С. Сафаров – 16. Тел.:

**Сведения об авторе:** Ситораи Абдурасул – ассистент кафедры языкознания и истории языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ., г. Куляб, ул. С. Сафарова - 16. Тел.:

**Information about the author:** Sitora Abdurasul is an assistant at the Department of Linguistics and History of Language at Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT., Kulyab, st. S. Safarova - 16. Tel.:

**УДК:37.2**

## **ВОПРОСИТЕЛЬНЫЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ КАК КОСВЕННО-РЕЧЕВЫЕ АКТЫ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ**

Хакимова З.А., ассистент кафедры иностранных языков  
Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

Совокупность признаков позволяет рассматривать вопросительные предложения на основе их роли в коммуникативном процессе как способов реализации косвенных речевых актов.

Вопросительное предложение в процессе коммуникации может реализовать не только прямой речевой акт запроса информации, но и косвенные речевые акты.

Косвенные, вторичные по своему характеру способы выражения намерений говорящего - косвенные речевые акты - широко распространены среди средств языкового общения [2, с. 139].

Речевой акт считается косвенным, если языковая структура высказывания не совпадает с коммуникативной интенцией говорящего. Косвенные вопросительные высказывания подразделяются на моно- и полиинтенциональные.

К моноинтенциональным относятся типовые образования, фактически утратившие связь с тем речевым актом, с которым они формально сходны.

В современном английском языке они не используются с той иллокутивной силой, которая соответствует их форме: 1) Do you mind posting this letter? 2) Will you say I am out? [2, с. 207].

Необходимо рассмотреть взаимодействие двух речевых актов - буквального, т.е. того речевого акта, с которым используется высказывание сходно по форме, и актуального, выделяемого в соответствии с его реальным коммуникативным назначением в определенной ситуации. При этом необходимо учитывать, с одной стороны, прагматическую форму каждого из этих речевых актов и, с другой - прагматическое содержание каждого из этих речевых актов, т.е. их коммуникативное значение, необходимый набор условий их осуществления. В отношении примеров (1), (2) можно утверждать, что прагматическая форма буквального речевого акта в них фактически не представлена, так как эти типовые структуры закреплены в английском языке исключительно за выражением просьбы. В примере (2) о том, что форма вопроса стерта, свидетельствует частое отсутствие вопросительного знака и употребление маркера просьбы please (ср. Will you give me back my fan, please?).

Вопросы, касающиеся будущего действия адресата и соответствующие по форме примеру (2), существуют, но, по мнению Л.П. Чахоян, их можно считать омонимами просьб с вспомогательным, а не модальным глаголом will.

В примерах: 3) Do you mind posting this letter? 4) Will you say I am out? прагматическое содержание буквального речевого акта здесь также отсутствует.

Неравноценны трансформации: 5) I ask you if you mind posting this letter ) I ask you if you will say I am out.

Прагматическая форма актуального речевого акта в них четко выражена, так как данная форма узואльно закреплена именно за указанной иллокутивной силой. Интонация данных высказываний тоже соответствует именно этой иллокутивной силе. Так же четко передано в этих случаях и прагматическое содержание актуального речевого акта, так как эти высказывания произносятся исключительно с целью побуждения адресата к действию.

Итак, часть высказываний с типовой структурой следует рассматривать как моноинтенциональные или стереотипы. Полиинтенциональные высказывания охватывают несколько разновидностей. Значительную их часть также составляют конвенциональные единицы: 7) Why not leave her alone?

8) Why don't you let that flat to Tom? - два совета в форме вопроса;

9) Who said I was sorry? - эмоционально-эмфатическая констатация в форме вопроса;

10) Can you give me a lift to the station? - просьба в форме вопроса. Здесь форма буквального речевого акта либо не представлена (7), либо носит подчиненный характер (в зависимости от того, употребляется ли данная структура в буквальном смысле или нет); прагматическое же содержание буквального речевого акта в отличие от предыдущей разновидности присутствует во всех высказываниях, кроме риторического вопроса (9), хотя и подчинено актуальному содержанию. Это содержание можно раскрыть как вопрос о том, какие есть основания для того, чтобы сделать что-то, и, если достаточно веских оснований нет, то лучше этого не делать (о значении высказываний типа Why (not) do...?) [5, с. 35].

Что касается риторических вопросов типа (9), то по всеобщему признанию эти высказывания не являются вопросами по своей сути, т. е. буквальное прагматическое содержание в них не представлено, есть лишь форма.

Если вернуться к примерам типа (7) и (8), то можно отметить, что вопросительное прагматическое содержание подобных высказываний в некоторых случаях прослеживается весьма четко, что подтверждает справедливость мнения о присутствии буквального прагматического содержания наряду с актуальным.

В качестве примера можно рассмотреть текстовой отрезок, где говорящий дает совет адресату позвонить девушке, которая ему нравится. Косвенному высказыванию предшествуют два предположения с ожиданием подтверждения и вопрос: 11) She's not engaged to him, is she? You're not married, are you? Or are you frightened of him (о сопернике)? Why don't you phone the girl and ask her to go out with you? Прагматическая форма актуального речевого акта в этой разновидности существует, так как по этой модели регулярно строятся высказывания-советы (7, 8, 11), эмфатические констатации (9) и просьбы (10).

Прагматическое содержание актуального речевого акта также имеется. Данный вид высказываний можно охарактеризовать как полиинтенциональные, поскольку в них признаки актуального речевого акта представлены полностью, а буквального - частично.

Следующей разновидностью полиинтенциональных высказываний являются составные:) May I tell you that you are absolutely wrong? - констатация с эксплицитно выраженными перформативами как бы вставлены в вопросительное высказывание. Такие построения также следует отнести к конвенциональным [5, с. 37].

Отличительная черта данной разновидности - одинаково четко прослеживаемая прагматическая форма буквального речевого акта (структура, широко используемая в вопросительных высказываниях) наряду с прагматической формой актуального речевого акта (эксплицитный перформатив). В данных высказываниях представлено только прагматическое содержание актуального речевого акта, другого нет.

Все неконвенциональные высказывания следует также отнести к полиинтенциональным. Они в большей степени связаны с контекстом, чем любая из рассмотренных выше разновидностей. То есть, имеется в виду более широкое из двух основных пониманий контекста, включающее в себя все факторы, сопутствующие вербальной коммуникации, начиная с конкретной ситуации, в которой протекает общение, и

кончая всей совокупностью культурных и социальных условий, определяющих весь смысловой и языковой комплекс коммуникативных актов.

Например: ) Have you got a cigarette? - вопрос и просьба; ) What do you want in here? - вопрос и приказ уйти, имеющие грубый оттенок. Данные высказывания характеризуются тем, что прагматическая форма в них буквального, но не актуального речевого акта, а прагматическое содержание - буквальное и актуальное, однако буквальное в данном контексте как бы отодвигается на задний план.

Это разновидность, непосредственно связанная с выражением имплицативных значений, что и определило данное этому виду высказываний название «имплицативные».

Таким образом, можно сделать вывод о необходимости выделения моноинтенциональных косвенных высказываний - стереотипов и трех видов полиинтенциональных косвенных высказываний: моделированных, составных и имплицативных. Из четырех перечисленных видов только последний не является типовым, или конвенциональным.

Дифференциация изучаемых коммуникативных единиц может проходить также по линии разграничения однородных и разнородных косвенных высказываний.

К однородным могут быть отнесены такие высказывания, которые объединяют форму и прагматическое содержание двух подклассов одного и того же речевого акта.

Например, двух видов вопросов (верификативного и идентифицирующего): - Have you seen Mary? - She is in the kitchen Актуальным для данного высказывания является идентифицирующий вопрос, что подтверждается ответной репликой.

К разнородным косвенным высказываниям относятся все остальные случаи, где объединяется форма и прагматическое содержание двух разных видов речевых актов, например вопроса и просьбы. Сюда же входят составные высказывания с формальным включением речевого акта одного типа в речевой акт другого типа, например экспрессива в вопрос: May I thank you for...?

На основании вышеизложенного можно сделать следующие выводы. При помощи вопроса как косвенного речевого акта может быть выражен как запрос на отсутствующую у говорящего информацию, так и просьба, совет, экспрессия, и иные речевые акты.

С точки зрения теории речевых актов специфика вопросительного высказывания заключается в том, что в качестве косвенного речевого акта вопросительное высказывание может выражать широкий спектр интенций. Вопросительное высказывание как косвенный речевой акт характеризуется расхождением формы и коммуникативной направленности высказывания.

Коммуникативно-содержательный аспект любого предложения является двухплановым: с одной стороны это общекоммуникативное содержание предложения, которое находится в соответствии с синтаксической формой, с другой стороны это возможное содержание речевого акта, выраженного предложением.

Таким образом, возникла проблема разграничения вопросительного предложения и вопросительного высказывания, поскольку речевой акт вопроса не всегда направлен на получение информации.

Традиционная классификация вопросительных предложений основана на характере выражаемого предложением вопроса. На основании этого признака исследователи выделяют общие вопросы, специальные вопросы, а также альтернативные и разделительные вопросы, которые являются разновидностью общих вопросов. Классификация средств выражения вопроса выделяет лексические и морфологические средства. Учет роли вопросительных предложений в процессе коммуникации позволяет создать иную классификацию вопросительных предложений.

С точки зрения коммуникативного подхода вопросительные предложения разделяются на верификативные вопросы, аппелятивные вопросы, переспросы, уточняющие вопросы, эксплицирующие вопросы, антиципирующие, идентифицирующие вопросы и эмоционально-вопросительные высказывания.

### Литература:

1. Бархударов Л.С. Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. М., Изд-во литературы на иностранных языках, 1960. С. - 422.
2. Jenny Dooley, Virginia Evans Grammarway / English grammar book 4: - Express Publishing, 2009 - 280 с.
4. Поспелова А.Г. Косвенные высказывания // Спорные вопросы английской грамматики. - Л., 1988. - С. 141-152.
5. Почепцов Г.Г. О месте прагматического элемента в лингвистическом описании // Прагматические и семантические аспекты синтаксиса. - Калинин: Изд-во Калининск. ун-та, 1985.
6. Прибыток, И.И. Теоретическая грамматика английского языка - Theory of English Grammar: учеб. пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по направлению 031000 и специальности 031001 "Филология" [Текст] / И.И. Прибыток. - М.: Академия, 2008.
7. Ривлина, А.А. Теоретическая грамматика английского языка: учебно-методическое пособие / А.А. Ривлина. - Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2009. - 118 с.

### ВОПРОСИТЕЛЬНЫЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ КАК КОСВЕННО-РЕЧЕВЫЕ АКТЫ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматриваются косвенные вопросительные высказывания, подразделяющиеся на моноинтенциональные и полиинтенциональные.

Исследуется речевой акт, с которым используется высказывание сходно по форме, и актуально-выделяемого в соответствии с его реальным коммуникативным назначением в определенной ситуации, а также рассматривается прагматическое содержание актуального речевого акта.

С точки зрения коммуникативного подхода вопросительные предложения разделяются на верификативные вопросы, аппелятивные вопросы, переспросы, уточняющие вопросы, эксплицирующие вопросы, антиципирующие, идентифицирующие вопросы и эмоционально-вопросительные высказывания.

**Ключевые слова:** вопросительные высказывания, речевой акт, моноинтенциональные, полиинтенциональные, прагматическая форма, интонация, общекоммуникативное.

### ИБОРАҲОИ ПУРСИШ ҲАМЧУН АМАЛҲОИ ҒАЙРИМУСТАҚИМИ СУХАН ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақола ихқороти пурсиши ғайримустақим баррасӣ мешавад, ки ба як қасд ва бисёрқасд тақсим мешаванд.

Акти гуфторе, ки бо он ибора кор фармуда мешавад, аз ҷиҳати шакл яхела буда, дарвоқеъ мувофиқи мақсади воқеии коммуникативии худ дар вазъияти муайян равшан карда мешавад ва мазмуни прагматикии акти воқеии нутқ низ мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Аз нуқтаи назари равиши коммуникативӣ ҷумлаҳои пурсиш ба саволҳои тафтишӣ, саволҳои шикоятӣ, саволҳои пурсиш, равшанкунанда, саволҳои равшан, пешгӯӣ, саволҳои муайянкунанда ва пурсишҳои эҳсосӣ тақсим мешаванд.

**Калидвожаҳо:** ибораҳои пурсишӣ, акти нутқ, шакли яқинтенсиалӣ, полиинтенсиалӣ, шакли прагматикӣ, интонатсия, коммуникативии умумӣ.

### INTERROGATIVE UTTERANCES AS INDIRECT SPEECH ACTS IN ENGLISH

The article examines indirect interrogative statements, divided into mono-intentional and poly-intentional.



The speech act with which the utterance used is similar in form is studied, and is actually highlighted in accordance with its real communicative purpose in a certain situation, and the pragmatic content of the actual speech act is also considered.

From the point of view of the communicative approach, interrogative sentences are divided into verification questions, appellative questions, interrogative questions, clarifying questions, explicit questions, anticipating questions, identifying questions and emotional interrogative statements.

Key words: interrogative statements, speech act, monointentional, polyintentional, pragmatic form, intonation, general communicative.

**Сведения об авторе:** Хакимова Зарина Абдуалимовна – ассистент кафедры иностранных языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16. Тел.(992) 988 80 88 40.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Хакимова Зарина Абдуалимовна - ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, Кӯлоб, кӯч. С.Сафарова 16. Тел (992) 988 80 88 40

**Information about the author:** Khakimova Zarina Abdualimovna - assistant of the Department of Foreign Languages of the Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulyab, st. S. Safarova 16. Tel. (992) 988 80 88 40

**ТДУ:81'366 (075.8)**

**ТКТ:81 (2-точ)**

**Қ-12**

## **ИСМҲОИ СОҲТА ДАР АШЪОРИ ҲАҚНАЗАР ҒОИБ**

Шерафгани Қ., докторанти (PhD)-и кафедраи забоншиносӣ ва таърихи забон  
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ҳақназар Ғоиб ҳамчун рӯзноманигор, шоир, тарҷумон, узви Иттиҳоди нависандагони Тоҷикистон [1976], Шоири халқии Тоҷикистон [1996], барандаи Ҷоизаи давлатии Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ [2000] ва Ҷоизаи ба номи Шамсиддин Шохин [2013] дар ҷомеаи имрӯзаи мо ҷойгоҳи хоссаро касб мекунад.

Ашъори шоир аз ҷониби муҳаққиқону мунаққидон дар нақди адабӣ баҳои сазовор гирифтааст ва пайваста мавод оид ба сабку эҷодиёти ин шоири тавоно дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ ва маҷаллаҳои илмӣ-адабӣ таълиф мегарданд. Ҳангоми нигоштани мақолаи илмӣ муҳаққиқон доир ба забон ва ҳусни баёни ашъори шоир низ баёни андеша мекунанд, ки ин як навъ арзишдоварӣ ва қадрдонии эҷодиёти шоири маҳбубамон ба ҳисоб меравад. Албатта, ин нигоштаҳои муҳаққиқон доир ба забон ва ҳусни баёни ашъори шоир ба таври парешон буда, то ҳол ягон кори илмӣ бунёдӣ рӯйи қор наомадааст. Аз ин рӯ, мо тасмим гирифтаем, ки доир ба яке аз роҳҳои маъмули калимасозии исм – калимасозии морфологӣ дар ашъори шоир мақолае таълиф намоем ва дар ин нигошта то андозае маҳорати калимасозиву роҳҳои истифодаи онҳоро дар ашъори шоир муайян кунем. Бояд гуфт, таркиби луғати забон бо фаъолияти ҷамъиятии одам бевосита алоқаманд буда, мунтазам тағйир меёбад, бо калимаҳои нав пурра мешавад. Ин чараён бо ду роҳ – бо роҳи иқтибос ва калимасозӣ воқеъ мегардад, ки аз онҳо калимасозӣ мавқеи асосӣ дорад. Калимаҳои нав дар забони тоҷикӣ бо роҳҳои калимасозии морфологӣ, морфологӣ-синтаксисӣ, луғавӣ-синтаксисӣ ва луғавӣ-маъноӣ ба вучуд меоянд. Дар байни инҳо калимасозии морфологӣ сермаҳсул буда, усулҳои калимасозии мазкур дар доираи категорияҳои гуногуни луғавию грамматикӣ ҳар хел зоҳир мешаванд. Масалан, роҳи луғавӣ-синтаксисии калимасозӣ, асосан, дар доираи зарфу калимаҳои ёридиханда маҳсулноктар аст, усули морфологӣ-синтаксисӣ ба феъл хос нест, усули луғавӣ-синтаксисӣ дар доираи шумораҳо бемаҳсул аст ва ғайра. Усули морфологии калимасозӣ бо вандҳо сохтани

калимаҳо ва калимаҳои мураккабро дар бар мегирад. Бо вандҳо сохтани калима аз пурбортарин ва сермахсултарин роҳҳои морфологии (сарфии) калимасозӣ мебошад. Калимасозии вандӣ чунин калимасозист, ки бо роҳи ҳамроҳ шудани унсури калимасоз ба асос ва ё калима калимаи нав пайдо мешавад. Ин навъи калимасозӣ ба се гурӯҳ тақсим мешавад: 1) калимасозӣ ба воситаи пасванд (кор+гар), 2) калимасозӣ ба воситаи пешванд (бо + адаб) ва 3) калимасозӣ ба воситаи миёнванд (интерфикс) (дав+о+дав, **рафт**+у+омад). Хелҳои калимасозӣ бо вандҳо (аффикс) барои тамоми категорияи морфологии калимаҳо як хел истифода намешаванд. Исму сифат, асосан, ба воситаи пасванд, феъл, асосан, ба воситаи пешванд сохта мешавад. Тарзи васлшавӣ дар ҳамаи ҳиссаҳои нутқ як хел амал намекунад. Бо ин усул феъл не, балки, асосан, исму сифат ва қисман, зарф сохта мешавад [ниг.: Рустамов 1981, с. 45-46]. Бояд гуфт, ки дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” низ доир ба роҳҳои калимасозӣ, васлшавии калимаҳо бо ёрии вандҳо дар ҳамин мазмун маълумот оварда шудааст, ки он навиштаҳо ба қалами забоншинос Ш. Рустамов мутааллиқ аст. Аз ин хотир мо онро айнан ин ҷо наовардаем.

Калима вобаста ба сохташ (структура) ба сода, сохта, мураккаб, таркибӣ, конверсия (транспозитсия) худо мешавад, ки чунон ки маълум аст, ба қатори калимаҳои сода калимаҳои решагӣ (мард, зан, мағз, рӯй, гард, чанг, ду, даҳ, рӯз, дашт...), сохта – калимаҳои бо ёрии вандҳо (аффиксҳо) сохташуда (дон+о=доно, но+дон=нодон, дон+иш=дониш, гул+зор=гулзор, бар+вакт=барвакт, чашм+а=чашма...), мураккаб – калимаҳои аз ду ё зиёда калимаҳои решагӣ сохташуда (чон+физо=чонфизо, суст+пой=сустпой, гуфт+у+гӯ=гуфтугӯ, пай+о+пай=паёпай, саҳт+кӯш=саҳт кӯш...), таркибӣ – аз ду ё зиёда калимаҳои бо ёрии алоқаи грамматикӣ омадаи як мафҳумро ё як вазифаи грамматикиро ифода ва адо мекардагӣ (ҳар кас, кор қардан, ғам хӯрдан, ҳазору нӯҳсаду бисту ҳашт, зеро ки, ба ҷуз, дар назди...), конверсия – дар натиҷаи дар ҷараёни нутқ аз як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи нутқи дигар гузаштани ягон калима (доно – сифат, доно – исм; баромад – феъли замони гузаштаи сиғаи ҳабарӣ, баромад – исм) дохил мешаванд [ниг.: Қосимова 2010, 131].

Мусаллам аст, ки дар забоншиносӣ калимасозии исм нақши муҳим бозида, бо роҳҳои гуногун сурат мегирад. Яке аз ин роҳҳо тавасути **вандҳо** махсуб ёфта, дар ин соҳа пешванду пасванд нақши муҳим мебошад. Пасвандҳои исмсозии забони тоҷикӣ хеле зиёд буда, вазифаҳои мухталифро доро мебошанд. Ҳар як ванд (пешванду пасванд) вазифаи мушаххаси дастурӣ ва мавқеи муайяни истеъмолиро дорост. Адибону шоирон чи дар гузашта ва чи дар замони муосир ҳангоми эҷоди асарҳои мувофиқи таъбу завқи худ калимаҳо, ибораҳо ва вандҳои маъносозу шаклсозро истифода менамоянд. Истифодаи бамавриду нуктасанҷонаи ҳар як ванд барои сохтани вожаҳои нав омилҳои равоии забони асарӣ нависанда мегардад. Дар ин бора ханӯз дар асрҳои миёна донишмандон баёни андеша қардаанд, ки ин ҷо андешаи онҳоро дар шарҳу тавзеҳи профессор Д. Хоҷаев зикр мекунем: «Калимасозӣ яке аз роҳҳои асосии бойшавии таркиби луғавии забон буда, донишмандони гузаштаи мо ба ин манбаи муҳимми инкишофи забон низ эътибори ҷиддӣ додаанд. Дар асоси маводи мушаххас онҳо кӯшиш қардаанд, ки асосҳои қавонини дастурии калимасозии забони форсӣ - тоҷикиро нишон бидиҳанд. Ҳоча Ҳасани Нисорӣ вобаста ба вазифа, анвои ҳарфҳои алоҳида, сиға феъл ва санъатҳои бадеию қофия як теъдод пешванду пасвандҳои (префиксу суффиксҳои) шаклсозу маъносозии забони форсии тоҷикиро шарҳ додааст. Масалан, дар афъоли зерин: бияфрохт, биафқанд, биандохт, биафрӯхт, биандӯз, биафрӯз, биафроз, наафқанд, наандохт, наафрӯхт, наафрохт, наафқанад, наандозад, наафрӯзад, наафрозад, наафқан, наафрӯз, наафроз пешвандҳо би-, на-, ма- шаклсоз буда, маъниро тағйир надодаанд, бинобар ин афъоле, ки ин пешвандҳоро қабул қардаанд, дар асл – мегӯяд Ҳоча Ҳасани Нисорӣ, афрохт, афқанд, андохт, афрӯхт, андӯз, афрӯз, афроз бувад. Гоҳе садоноки «а» (ба таъбири Нисорӣ «алиф»-и васл) ба аввали пайвандаку пешояндҳо васл гардида, маъниро тағйир намедихад. Чунончи, агар, абар, або, абе, агар, абар, ки дар асл «гар», «бар», «бо», «бе» мебошанд...» [Хоҷаев 1998, с. 67].

Мо дар асоси ҳамин нигоштаҳо мисолҳои доир ба исмҳои сохтаи ашъори Ҳақназар Ғоибро чунин гурӯҳбандӣ намудем:

**Пешванди исмсоз.** Дар исмсозӣ танҳо пешванди **ҳам-** иштирок намуда, ин пешванд аз исм исмҳое месозад, ки ҳамроҳӣ, шарикӣ ва муносибати дутарафаи шахсу ашӯхоро мефаҳмонад: ҳамнишин, ҳамнишаст, ҳамдам, ҳамзабон, ҳамдилон, ҳамватан, ҳамсафар, ҳамроҳ, ҳамбистар, ҳамтақдир, ҳамсоғар, ҳамчон.

Калимаи **ҳам-** дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» чунин шарҳ дода шудааст: *ҳам* инъам аб ҲҲои дастурии: 1. пайвандак дигар, ҳамдигар, боз, низ; аз паҳлӯи ҳам; аз ин ҷо ҳам мегузарем; ҳам... ва ҳам низ... ва низ; ҳам инаш ва ҳам онашро мебарем. 2. ҷузъи пешини баъзе калимаҳои сохта ба маънии дар як кор ё чиз шарик будани ду кас ё ду чиз: ҳамзабон, ҳамкор, ҳамнишин; ба (бо) ҳам бо якдигар, дар як ҷо, ҳамроҳ далолат мекунад [ФТЗТ 2008, ҷ. 2, с. 505].

Он давр, ки дунёи бузурги шарафаш буд,  
Буда ҳамнасли Каён **ҳамдами** чонӣ.

[Зинда бо гудозишҳо, С. 14]

**-ҳамдам** ھھҳамнафас, дӯсти бисёр наздик, ҳамнишин [ФЗТ, Ҷ. 2, с. 267].

Эй дил, ту марз низ чу **ҳамдам** бишиносӣ?

Чун гавҳарие дар ҳарами худ бинишонӣ?

[Зинда бо гудозишҳо, С. 14]

Дар ин мисол низ вожаи сохтаи **ҳамдам** ба маънҳои наздик, мунис, дӯст, хеле қарин омада, ишора ба дӯстдорӣ марзу буми ватан ишора мешавад, ки бояд марзу буми меҳанро ҳар яки мо чун гавҳараки чашм ниғаҳбонӣ кунем.

Агар кас биафтад ба дасти хазон,  
Шавад нури рӯяш ба ғам **ҳамзабон**.

[Ашки офтоб, С. 4]

Дар мисоли дигар вожаи сохтаи **ҳамзабон** (инъам иород ав тсаадамо ھھҳзҳҳои касоне, ки дар як забон гап мезананд; ба як забон, забон як қарда; муттафиқ буда, дар калимасозӣ аз ин вожа боз вожаи **ҳамзабонӣ** (مە ی ن ا ب ن) ба маънии умумӣ, забони ягона доштан, маҷ. муттафиқӣ, ягонагӣ далолат мекунад.

Чаро **ҳамдами** завқи душман шавем,  
Бари душману дури меҳан шавем.

[Ашки офтоб, С. 34]

Аё **ҳамдилон!**  
Аз замини осмон.

[Ашки офтоб, С. 34]

Дар мисоли ҳамдил (*لدمه*) ба маънии дорои як маслак ва маром; муттафиқ омадааст ва ҳар ду ҷузъ тоҷикӣ аст.

Ба рӯяш кушо ту дари **ҳамдилӣ**,  
Ба фаҳмаш фурӯз ахтари **ҳамдилӣ**.

[Ашки офтоб, С. 36]

Дар мисоли **ҳамдилӣ** (*ي لدمه*) сухан дар бобати якдилӣ, дар фикру ақида бо ҳам шарик ва муттафиқ будан меравад.

Надидӣ ту раҳми дили **ҳамватан**,  
Ба ҷошон бидидӣ гурӯҳи чапан.

[Ашки офтоб, С. 38]

Дар мисоли **ҳамватан** (*مە ن طو*) маънии нисбати ду нафари дар як маҳал зоидашуда ба ҳамдигар фаҳмида мешавад ва вожаи **ҳамватанӣ** (*مە ی ن طو*) аз як ватан буданро ифода мекунад.

Ғунҷад ин тасвир дар ақлат,  
Эй ки бо ман **ҳамсафар** бошӣ?

[Дар таҷаллии офтоби аллома Иқбол, С. 186]

Дар мисоли **ҳамсафар** (*مە ر ف س*) ба маънои ҳамроҳ, шарик сафар будан инъикос ёфтааст, ки шоир зимни байт бо воситаи ин калима ба ҳамсафарӣ ҳидоят мекунад.

Ту имрӯзатро бубин,

Телефони **хамроҳ** дорӣ?

[Дар таҷаллии офтоби аллома Иқбол, С. 120]

Дар мисоли **хамроҳ** (инъам ( ھراھ ) ду касе, ки ба як роҳ мераванд, ҳамсафар; дар як ҷо, бо ҳам; ҳамроҳи касе омада; шарик; ҳамроҳи касе ҳам дар ҳамин кор будаан; ҳамроҳи худ бо худ; ҳамроҳ шудан а) як шудан, дохил шудан; б) илова шудан, зам шудан ва амсоли инҳоро ифода мекунад.

Эй ёр, ёри чонӣ,  
**Ҳамбистари** чавонӣ,  
Хушрӯи балчувонӣ.

[Зинда бо гудозишҳо, С. 247]

Дар мисоли **ҳамбистар** ( ھ رتسب ) дар мисоли боло маънои дар як бистар хобидан дар айёми чавониро далолат мекунад.

Шоҳ сар монад ба китфи шоҳ,  
Даст бо дасте шавад **ҳамдаст**

[Ашки офтоб, С. 248]

Дар мисоли **ҳамдаст** (аш ( ھ ست )-рик ва ҳамроҳ дар коре; ду нафаре, ки кореро якҷоя ба ҷо меоранд; ҳамдаст шудан (бо касе) рафик, ҳамкор шудан бо касеро далолат мекунад.

Гар бигӯям аз пулушки сӯзани дунё гузашт охир,  
Мекуни бовар, аё **ҳамроҳи ҳамтақдир**?

[Ашки офтоб, С. 250]

Дар мисоли **ҳамтақдир** ( .тса кя ношатшиванрас ик ,еносак иинъам ( ھ ت قدي ر )  
Мекуни бовар?

Эй ки ҳастӣ ёри **ҳамсоғар**?

[Ашки офтоб, С. 251]

Дар мисоли **ҳамсоғар** шоир ба маънии ҳамқадах, ҳамроҳи мунис, бисёр наздикро ифода кардааст. Ин вожаи бевосита сохтаи шоир Ҳакназар Ғоиб аст, ки дар фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ дучор нашуд.

Агар Афросиёбу Ковусам **ҳамчон** ба ҳам буданд,  
Намешуд кам маро ҳусни чаҳондорӣ.

[Ашки офтоб, С. 253]

Дар мисоли **ҳамчон** шоир ба маънии аз як реша, хонавода ва ё бунёди ягона доштани Афросиёбу Ковусро, ки персонажҳои “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсий маҳсуб меёбанд, нишон додааст ва ин вожаро низ шоир дар қолиби калимасозии меъёрии тоҷикӣ худ сохтааст, ки дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ дучор нашуд.

Дар маҷмуъ, дар калимаҳои *ҳамнишин*, *ҳамнишаст*, *ҳамдам*, *ҳамзабон*, *ҳамдилон*, *ҳамватан*, *ҳамсафар*, *ҳамроҳ*, *ҳамбистар*, *ҳамтақдир*, *ҳамсоғар*, *ҳамчон* ва *ҳамзод* пешванди ҳам- аз асосҳои феълӣ ва исмҳои ғайришаҳс исми шаҳс сохтааст.

**Пасвандҳои калимасоз.** Таҳлили таркиби сарфии калима аз вазифаҳои асосии бахши сарфиёт маҳсуб ёфта, калима ҳамчун унсури маънодор ва дорои мафҳуми муайян аз воҳидҳои мураккаби нутқ доништа мешавад. Дар калима баробари маънои луғавӣ як ва ё якчанд маънои грамматикӣ таҷассум ёфта метавонад. Аз ин рӯ, исмҳои зиёде ҳастанд, ки ба созаҳои (морфемаҳои) гуногун тақсим гардида, ҳар як созаи он маъно ва вазифаи муайяно соҳиб аст. Таркиби сарфии исм як хел набуда, онҳо сода, сохта, мураккаб ва омехта (мураккаби ванддор) мешаванд. Ба сохта будани баъзеи ин исмҳо вандҳои калимасозии таркибашон гувоҳӣ медиҳанд, аммо барҳам хӯрдани маънои луғавии решаи калима имконият намедиҳад, ки онҳо имрӯз ҳамчун калимаи сохта ба ҳисоб гирифта шаванд. Решаву вандҳои унсурҳои асосии калимаи сохта буда, вандҳои бар хилофи асоси калима дар алоҳидагӣ маъно надоранд, маънои мушаххасии вай маҳз дар таркиби калима зоҳир мегардад [Бобомуродов 2016, с. 112]. Пасвандҳои калимасозии исм аз рӯи маъно ва вазифа ба якчанд гурӯҳ ҷудо мешаванд: а) *пасвандҳои исми шаҳссоз*; б) *пасвандҳои макону фаровонии ашъссоз*; в) *пасвандҳои исми маънисоз* ва ғайра.

**а) Пасвандҳои исми шахссоз.** Бо ёрии пасвандҳои **-ҷӣ, -гар, -гор, -бон** исмҳои ифодакунандаи касби шахс сохта мешаванд. Мувофиқи таъкиди забоншинос С.Ҳалимов аз ин пасвандҳо пасванди **-ҷӣ** дар калимасозии ифодакунандаи касбу кори шахс дар забони муосири тоҷикӣ хеле ғаёб аст [Ҳалимов С., Шукурова К. 1988, с. 31]. Вале дар ашъори шоир Ҳақназар Ғоиб мо дар ягон ҳолат дучор нашудаем, ки пасванди номбурда, дар таркиби калимаи сохта омада бошад. Ин маънои онро дорад, ки солҳои охир ин пасванд тобиши забони гуфтугӯиро соҳиб гардида, дар забони адабии меъёрӣ ҳамчун унсури калимасоз ғаёб нест. Аз ин хотир, шоир Ҳақназар Ғоиб ин пасвандро барои сохтани калимаҳои сохтаи ифодакунандаи мафҳуми касбу кори шахс мавриди қорбурд қарор надодааст.

**Пасванди -гар.** Ин пасванд дар исмсозӣ сермаҳсул буда, исмҳои шахс месозад, ки маъноҳои гуногун доранд ва дар ашъори шоир Ҳақназар Ғоиб низ ин пасванд дар калимасозӣ ширкати ғаёб дорад, ки барои тақвияти андеша чанд мисол меоварем:

Ба ҷои хирад **чорагар** шуд камон,  
Ҷаҳони хирад шуд нагун дар ҷаҳон.

[Ашки офтоб, С. 34]

Ин пасванд дар ин байт аз исми маънӣ (абстракт) исме сохтааст, ки ба хусусияту хислат, пеша ва қору кирдори шахс далолат мекунад, яъне дар ашъори шоир мо дар ҳамин қолиб мисоли чорагарро пайдо кардем, ки дар фарҳангҳо ин вожаи сохта, ки аз исми маънӣ исми шахс сохтааст, чунин маъноро соҳиб аст: **чорагар** чораҷӯӣ, чорабин, тадбирандеш, чорасоз; **чорагарӣ** тадбирандешӣ, чорасозӣ, **чоракор** низ маънии чорасоз, чоракорӣ чорасозиро ифода мекунад.

**Пасванди -бон.** Дар забони адабии ҳозираи тоҷик соза (морфема)-и **-бон** маънои луғавии худро барҳам дода, ба категорияи пасванди калимасоз гузаштааст. Ба категорияи калимасоз гузаштани **-бон** дар калимаҳои *мизбон, нигоҳбон, бодбон* ва *соябон* равшан зоҳир мегардад. Ин пасванд исмҳои месозад, ки шахсро аз рӯи касбу қораш мефаҳмонад: *боғбон, галабон, подабон, саройбон, осӣбон, дарбон, посбон, ниғаҳбон* ва амсоли инҳо. Дар ашъори Ҳақназар Ғоиб ин пасванд дар таркиби калимаи ниғаҳбон омадааст, ки маънои **нигоҳбон** (نگاه بان) 1. назораткунанда, посбон, муҳофиз, нигоҳубинкунанда, парасторро дорад:

Азизон, хирадро **ниғаҳбон** шавед,  
Паноҳи сари некмардон шавед

[Ашки офтоб, С. 35]

Гуфтаи ҷоиз аст, ки пасванди **-бон** аз исмҳои конкрет исми нав месозад, ки шахсро аз рӯи касбу қор ва машғулият ифода мекунад ва тобиши назорат дорад: *боғбон, галабон, осӣбон, саройбон, сарбон, дарбон, тарозубон* ва ғ.:

Ба ҷои хирад бӯхл **сарбон** шавад,  
“Мадор”-и дили чархи гардон шавад.

[Ашки офтоб, С. 36]

**Сарбон** дар фарҳангҳо дар шакли сарбуна (سربرس) ба назар мерасад ва шоир ба маънии сардор, сардори хонавода истифода кардааст. Ин маънои онро дорад, ки калимаи мазкурро офаридаи шоир Ҳақназар Ғоиб доништан мумкин аст.

Пасванди мазкур ба исм ҳамроҳ шуда, ба шахсу хислату хусусияти он далолат мекунад: *пуштибон, меҳрубон* ва амсоли инҳо:

Хирадро дар замини ориёӣ болу пар додӣ,  
Ҷазилатро бигаштӣ **пуштибон**, Эмомалӣ Раҳмон.

[Дар таҷаллии офтоби аллома Иқбол, С. 23]

**Пуштибон** (پشتپان) маънии ҳомӣ, ниғаҳбон, пушту паноҳ, таъягохро дорост, ки дар ашъори шоир ба ҳамин маънӣ омадааст. Дар асоси ин вожаҳо калимаҳои пуштибондор (رادنابتشپ) он ки пуштибон дорад, ҳомидор; пуштибонӣ (پشتپان) химоят, мададгорӣ, дастгирӣ, ёрӣ; пуштибонӣ (پشتپان) ва амсоли инҳо шакл гирифтаанд.

**Пасванди -ор** беаҳсул буда, аз асоси замони ҳозира феъл исми шахс месозад, ки онро аз рӯи амал ва шуғл мефаҳмонад: *харидор, парастор*. Инчунин, аз асоси замони

гузаштаи феъл исми амал ва ҳолат месозад: *гуфтор, сӯхтор, надидор (шакли рехтаи кирдор), гирифтор, куштор* ва амсоли инҳо:

Ҳамон қавм бошад **гирифтори** хашм,  
Сари хеш бинад сари дори хашм.

[Ашки офтоб, С. 36]

Вожаи **гирифтор** (*گرفتار*) ҳамчун вожаи сохта мувофиқи шарҳи фарҳангҳо ба маъниҳои ба банду қайди чизе афтида, побанд, асирро ифода мекунад. Дар ашъори шоир дар қолаби ибораи изофии **гирифтори хашм** омада, маънии саргарм, машғули ҳамешагии хашму ғазбро ифода кардааст.

Бингарам, ки киштзорон ҷойи **куштор** аст,  
Хуни одам обшори хоки ғамбор аст.

[Ашки офтоб, С. 248]

Дар байти боло вожаи **куштор** (*کشتار*) исми амал буда, ин вожа дар фарҳанг ба маънии кушиш, куштан, бисёр куштан, кушокушӣ омадааст.

**Пасванди -вар** дар исмсозӣ бемаҳсул буда, аз исм исме месозад, ки шахс, мартаба ва ё хунари онро далолат мекунад: *сарвар, суханвар, шиновар, баҳравар, додвар, донишвар, пешавар* ва амсоли инҳо:

Бо сӯзу соз сар биниҳода ба пойи ту,  
Аз барқи хандаҳои лабат **баҳравар** шавам.

[Дар таҷаллии офтоби аллома Иқбол, С. 98]

Ба ҳар дил ниқору ғазаб ҷо гирифт,  
Сари бесару **сарваронро** гирифт.

[Ашки офтоб, С. 35]

**б) Пасвандҳои номи макону фаровонии ашъосоз.** Ба ин гурӯҳ пасвандҳои **-гоҳ, -зор, -сор ва -истон (-стон), -лоҳ** дохил мешаванд.

**Пасванди -истон.** Ин пасванди калимасоз дар ашъҳои мушаххаси (конкрет) гуногун омада, фаровонӣ ва маҳалли онро месозад: *гулистон, регистон, сангистон, найистон, тористон, боғистон, кӯҳистон* ва амсоли инҳо. Дар ашъори шоир дар таркиби чунин вожаҳо ифода ёфтааст:

Эй найи нолони Румӣ аз **найистон**,  
Эй ғами танҳои шоир ба хоки Тоҷикистон

[Дар таҷаллии офтоби аллома Иқбол, С.4]

Роҳ мегардам зи **тористон**,  
Ношиносе бо ҳама инсон.

[Ашки офтоб, С. 248]

Вале хони ман бар аду шуд насиб,  
Лаби нони ман бар аду шуд насиб.  
Азизони ман аз аду куштаанд,  
**Гулистони** ман бар аду шуд насиб.

[Дар таҷаллии офтоби аллома Иқбол, С.258]

**Гулистон** (*گلستان*) вожаи сохта буда, маҳалли рӯйдан ва парвариш ёфтани *гулҳо, боғи гул, гулбоғ; гулзор ва маҷ. ҷойи ободу сарсабз* аст. Дар таркиби воҳиди фразеологии **олам гулистон** ҳама чиз мувофиқи таъб; ҳама чиз хуб ва ба ҷои худ; бисёр хуб, хеле нағз аст

Гузашта аз ин ин пасванд ба номи халқҳо ҳамроҳ шуда номи сарзамини сокинони онро месозад: Тоҷикистон, Туркманистон, Хузистон, Арманистон, Ўзбекистон ва амсоли инҳо:

Эй найи нолони Румӣ аз найистон,  
Эй ғами танҳои шоир ба хоки **Тоҷикистон**.

[Дар таҷаллии офтоби аллома Иқбол, С.4]

**Пасванди -зор.** Ба воситаи ин пасванд аз исмҳои ифодакунандаи рустанию наботот исмҳои сохта мешаванд, ки макон ва фаровонии асоси калимаро мефаҳмонанд: *тутзор*,

токзор, себзор, саксавулзор, нокзор, ниҳолзор, найзор, лолазор, дарахтзор, гулзор, хаданзор, арчазор, анҷирзор, анорзор, ангурзор, шафтолузор, пахтазор, хорзор алафзор, сабзазор ва ғайра:

Дар халичи баҳри нилобӣ,  
Дар **санавбарзори** анбӯҳем.

[Дар таҷаллии офтоби аллома Иқбол, С. 284]

Дар канори дури **чангалзор**,  
Уфқ чун доира мечаспид.

[Дар таҷаллии офтоби аллома Иқбол, С. 284]

Баъзан ба исмҳои ғайрирустанӣ ҳамроҳ шуда, фаровонӣ ва маҳалли воқеи онро мефаҳмонад: *регзор*, *шӯразор*, *сангзор* ва амсоли инҳо:

**Пасванди -гоҳ** сермаҳсул буда, аз исм исми макон месозад: *хобгоҳ*, *бошишигоҳ*, *омӯзишигоҳ*, *гузаргоҳ*, *лашкаргоҳ*, *гурезгоҳ*, *қабулгоҳ*, *бозоргоҳ*, *адабгоҳ*, *бандаргоҳ*, *гулӯгоҳ*, *мадфунгоҳ*, *камаргоҳ*, *лангаргоҳ*, *нахчиргоҳ*, *сайдгоҳ*, *урдугӯҳ* ва ғайра:

Сулҳ бояд, бале, бале, ки ба мо,  
Нашавад асри бист **мадфунгоҳ**.

[Зинда бо гудозишӯ, С. 249]

**в) Пасвандҳои предметсоз.** Номи ашӯҳо (чизҳо) бо ёрии пасвандҳои **-а**, **-ак**, **-ок** ва **-дон** сохта мешавад. Аз ҷумла, пасванди **-а** аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исм месозад, яъне аз исмҳо исме месозад, ки аз нигоҳи шакл ва таъйинот ба исми аввала монандӣ дорад: *чашма*, *даста*, *даҳана*, *поя*, *шира*, *дандона*, *гӯша*, *дара*, *димоға*, *забона*, *тана*, *замина*, *пушта*, *тега* ва амсоли инҳо. Ҳоло чанд мисол меоварем аз ашӯри шоир Ҳақназар Ғоиб доир ба ин пасванд:

**Чашмаи** умри ман аз шишаи ях оина баст,  
Ки сари ҳар қадаме шишашикан бисёр аст.

[Тоҷик ва тоҷи офтоб, С. 70]

Дарахти бахтро шукрона мегӯям дар ин **нома**,  
Ки он дар сарнавишти мо вафоро дошт арзонӣ.

[Тоҷик ва тоҷи офтоб, С. 78]

**г) Пасвандҳои исми маънисоз.** Дар забони тоҷикӣ пасвандҳои **-ор**, **-ӣ** (**-гӣ**), **-иш**, **-о**, **-гонӣ**, **-гарӣ**, **-ият**, **-ас** (**-ос**) ва амсоли инҳо исми маънӣ месозанд, вале маҳсули калимасозии онҳо як хел нест. Пасванди аз ҳама серистифода пасванди **-ӣ** мебошад [Ҳалимов 1988, с. 37], ки дар ин бобат қорҳои зиёди илмӣ таълиф гардидаанд. Ин пасванд дар ашӯри шоир Ҳақназар Ғоиб мавриди қорбурд қарор гирифтааст ва мисолҳои пайдокардамон аз исмҳои маънӣ исми амалу қор сохтааст:

Хирадро сарири **худой** диҳед,  
Ватанро зи чоҳил **раҳой** диҳед.

[Ашки офтоб, С. 35]

Аз фишори бухли ботинӣ,  
Бачаи худ **норасӣ** зоянд.

[Тоҷик ва тоҷи офтоб, С. 228]

**Пасванди -иш.** Ин пасванд аз асосҳои замони ҳозираи феъл исми амал ва ҳолат месозад: *гардиш*, *варзиш*, *ороиш*, *осоиш*, *равиш*, *пӯшиш*, *хоҳиш*, *супориш*, *созиш*, *озмоиш*, *санҷиш*, *тарқиш* ва ғ. Инчунин аз сифат исм месозад: *сабзиш*, *пайдоиш* ва ғ. Дар ашӯри шоир Ҳақназар Ғоиб чанд мисол пайдо кардем, ки пасванди **-иш** дар калимасозӣ нақши муайян дорад:

Тарсе набуд дар дилу тарси зи тарс беш,  
Ман доштам зи **ранҷиши** ин зан ба ҷони хеш.

[Тоҷик ва тоҷи офтоб, С. 230]

Аз лоф нест гӯям агар: *ӯ* ба раҳбариш,  
Чун роҳбар бикард маро беш **парвариш**.

[Тоҷик ва тоҷи офтоб, С. 230]

Дар самти **сароиш** ба ҷуғрафияи тарона,  
Боҷуғрафияи парвози Аҷам, Одина Ҳошим.

[Тоҷик ва тоҷи офтоб, С. 235]

Дар маҷмуъ, дар ашъори шоир Ҳақназар Ғоиб исмҳои сохта аз нигоҳи миқдор хеле зиёд буда, дар онҳо калимасозии исм бо воситаи вандҳо нақши муҳим бозида, дар калимасозӣ, асосан, пасвандҳои калимасоз бо роҳҳои гуногун корбаст гардидаанд. Пасвандҳои исмосози забони тоҷикӣ хеле зиёданд ва вазифаҳои мухталифро дар ашъори шоир ифода кардаанд. Ҳар як пасванд вазифаи мушаххаси дастурӣ ва мавқеи муайянро дар ашъори шоир ифода кардааст, ки мо чанд мисол дар боло роҷеъ ба ин ё он вазифаи пасвандҳо овардаем. Истифодаи бамавриду нуктасанҷонаи ҳар як пасванд барои сохтани вожаҳои нав омили равонии забони ашъори шоир мегардад. Дар байни вожаҳои сохта вожаҳои дучор мешаванд, ки онҳоро бевосита худи шоир дар қолиби калимасозии тоҷикӣ эҷод карда, барои баёни андешаи хеш истифода кардааст.

#### Адабиёт:

1. Абдуқодиров А. Забон ва услуби назми Мирзо Турсунзода / А. Абдуқодиров. – Душанбе, 1988. – 124 с.
2. Бобомуродов Ш., Муминов А. Луғати мухтасари калимасозии забони адабии тоҷик / Ш. Бобомуродов, А. Муминов. – Душанбе, 1983. – 116 с.
3. Бобомуродов Ш. Корбурди пасванди -гар дар ашъори Лоик. – Паёми ДМТ. – №4/4. / Ш. Бобомуродов – Душанбе, 2017. – С. 62-66.
4. Бобомуродов Ш. Роҷеъ ба баъзе хусусиятҳои калимасозии пешванди ҳам- дар «Девони замон»-и Лоик Шерали // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2016. – №4/1 (199). – С. - 114 -117.
5. Бобомуродов Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ // Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2016. – 430 с.
6. Ғафоров Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил / Р. Ғафоров. – Душанбе, 1966. – 224 с.
7. Давлатбеки Ҳоча. Ташаккул ва таҳаввули илми забоншиносии форсу тоҷик дар асрҳои миёна / Х. Давлатбек. – Душанбе, 1998. – 151 с.
8. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Лексикология, фонетика ва морфология. – Душанбе, 1973. – 480 с.
9. Камолиддинов Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б. Камолиддинов. – Душанбе, 1967. – 185 с.
10. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Душанбе. – 2011. – 384 с.
11. Мирзоев Ғ. Муродифоти қолабҳои калимасозӣ дар забони тоҷикӣ // Маърифат. – № 11, Душанбе, 1991. – С. 16-18. С.
12. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1972. – 155 с.
13. Рустамов Ш. Исм / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1981. – 215 с.
14. Сабзаев С. Забон ва услуби шоирони маорифпарвар / С. Сабзаев. – Душанбе, 1991. – 79 с.
15. Хоркашев С. Ташаккули таркиби луғавӣ ва калимасозӣ / С. Хоркашев. – Душанбе, 2014. – 106 с.
16. Ҳалимов С. ва Шукурова К. Забони ҳозираи тоҷик (ҳиссаҳои номии нутқ) / С. Ҳалимов. – Душанбе, 1988. – 96 с.
17. Ҳалимов Саид. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик аз рӯи забони «Гулистон»-и Саъдӣ // Масъалаҳои забон ва адабиёти тоҷик. – Душанбе, 1975. – С. 283-307.

#### Манбаъ:

1. Ҳақназар Ғоиб. Ашки Офтоб. – Душанбе, 1999.
2. Ҳақназар Ғоиб. Зинда бо гудозишҳо. – Душанбе, 2004.
3. Ҳақназар Ғоиб. Ашки Офтоб. – Душанбе, 2005.



4. Ҳақназар Ғоиб. Дар таҷаллии офтоби аллома Иқбол. – Душанбе, 2008/

5. Ҳақназар Ғоиб. Точик ва тоҷи офтоб. – Душанбе, 2022.

### **ИСМҲОИ СОҲТА ДАР АШЪОРИ ҲАҚНАЗАР ҒОИБ**

Дар мақолаи мазкур доир ба корбурди исмҳои сохта дар ашъори Ҳақназар Ғоиб маълумот дода шудааст. Бояд гуфт, ки ашъори шоир аз ҷониби муҳаққиқону мунаққидон дар нақди адабӣ баҳои сазовор гирифтааст ва пайваста доир ба сабуку эҷодиёти ин шоири тавоно дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ ва маҷаллаҳои илмӣ-адабӣ маводҳо таълиф мегарданд.

Ҳангоми нигоштани ин ё он мақолаи илмӣ муҳаққиқон доир ба забон ва ҳусни баёни ашъори шоир низ баёни андеша мекунанд, ки ин як навъ арзишдоварӣ ва кадрдонии эҷодиёти шоири маҳбубамон ба ҳисоб меравад. Албатта, ин нигоштаҳои мунаққидон доир ба забон ва ҳусни баёни ашъори шоир ба таври парешон буда, то ҳол ягон кори илмӣ бунёдӣ рӯйи қор наомадааст. Бинобар ин доир ба ҷиҳатҳои сарфӣ ашъори шоир ин мақола аз нахустин нигоштаҳо мебошад, ки доир ба калимасозии исми дар ашъори шоир баҳс мекунад.

Бояд гуфт, ки калимасозӣ аз бахшҳои қалони забон маҳсуб ёфта, он яке аз роҳҳои ғаниву неруманд гардидани таркиби луғавии забон мебошад. Аз рӯйи назарияи калимасозӣ онро ба навъҳои морфологӣ, сохторӣ-маъноӣ, синтаксисӣ, ономасиологӣ ва функционалӣ-семантикӣ ҷудо карда, мувофиқи он роҳу қолибҳои калимасозӣ гуногун доништа мешавад.

**Калидвожаҳо:** вожа, калимасозӣ, сохт, забон, қолиб, пасванд, пешванд, исмос, адиб, шоир, осор, мазмун, эҷод, услуб, завқ, истифода, сарвати забон, ватан, кишвар, тарона ва ғ.

### **ВЫМЫШЛЕННЫЕ ИМЕНА В ПОЭЗИИ ХАКНАЗАРА ГОИБА**

В данной статье представлена информация об использовании вымышленных имен в стихах Хакназара Гоиба. Надо сказать, что стихи поэта были хорошо встречены исследователями и критиками в области литературной критики, а на страницах периодической печати и научно-литературных журналов постоянно пишутся материалы о стиле и творчестве этого мощного поэта.

Просматривая ту или иную научную статью, исследователи также высказывают свое мнение о языке и качестве поэзии поэта, что считается своеобразной оценкой и оценкой творчества нашего любимого поэта. Конечно, эти взгляды критиков на язык и качество выражения стихов поэта путаны, и никаких фундаментальных научных работ до сих пор не сделано. Поэтому данная статья — одна из первых, в которой рассматривается формулировка существительных в стихотворениях поэта.

Следует сказать, что словообразование является одной из важнейших частей языка и одним из способов обогащения словарного запаса языка. Согласно теории словообразования оно делится на морфологический, структурно-семантический, синтаксический, ономасиологический и функционально-семантический типы и согласно ей рассматриваются различные способы и закономерности словообразования.

**Ключевые слова:** слово, словообразование, структура, язык, образец, суффикс, приставка, существительное, писатель, поэт, произведения, содержание, творчество, стиль, вкус, употребление, богатство языка, родина, страна, песня и др.

### **FICTITIOUS NAMES IN THE POETRY OF KHAKNAZAR GOIB**

This article provides information about the use of fictitious names in the poems of Khaknazar Goib. It must be said that the poet's poems were well received by researchers and critics in the field of literary criticism, and materials about the style and creativity of this powerful poet are constantly written on the pages of periodicals and scientific literary magazines.

While reviewing a particular scientific article, researchers also express their opinion about the language and quality of the poet's poetry, which is considered a kind of assessment and evaluation of the work of our beloved poet. Of course, these critics' views on the language and quality of expression of the poet's poems are confused, and no fundamental scientific work has yet

been done. Therefore, this article is one of the first to examine the formulation of nouns in the poet's poems.

It should be said that word formation is one of the most important parts of the language and one of the ways to enrich the vocabulary of the language. According to the theory of word formation, it is divided into morphological, structural-semantic, syntactic, onomasiological and functional-semantic types, and according to it, various methods and patterns of word formation are considered.

**Key words:** word, word formation, structure, language, pattern, suffix, prefix, noun, writer, poet, works, content, creativity, style, taste, use, richness of language, homeland, country, song, etc.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Шерафгани Чамъа–докторанти (PhD)-и кафедраи забоншиносӣ ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: Чумхурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16. Тел. 987954392, почтаи электронӣ: [sherafgan-jama@mail.ru](mailto:sherafgan-jama@mail.ru)

**Сведения об авторе:** Шерафгани Джамъа – докторант (PhD) кафедры языкознания и истории языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16. Тел. 987954392, электронная почта: [sherafgan-jama@mail.ru](mailto:sherafgan-jama@mail.ru)

**Information about the author:** Sherafgani Jama is a doctoral student (PhD) at the Department of Linguistics and History of Language at Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: Republic of Tajikistan, Kulyab, S. Safarova street, 16. Tel. 987954392, email: [sherafgan-jama@mail.ru](mailto:sherafgan-jama@mail.ru)

ТДУ:372+81'35 (075.8)

ТКТ:74.22+82 (2-точ)

Қ-61

## НИГОРИШИ ЗАБОНИИ ХРЕМАТОНИМИЯИ «ТАЪРИХИ БУХОРО»-И НАРШАХӢ

Курбонзода Р.И., ассистент  
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Номҳои хос ба дигаргуниҳое, ки дар табиат ва ҷомеа ба амал меоянд, воқуниш нишон медиҳанд, аз ин рӯ номҳои хос метавонанд ҳамчун хронологи матнҳо, инчунин ёдгориҳои таърихӣ ва археологӣ хизмат кунанд. Ба шарофати консерватизми махсуси номҳои хос, онҳо дар даврони офаринишашон бо нигоҳ доштани далели ҳолати қадимии забон зинда мондаанд ва дорой микдори зиёди иттилооти забонӣ ва ғайризабонӣ мебошанд, ки танҳо тавассути забоншиносӣ ба даст оварда мешаванд.

Бо истифода аз забонҳо мо ҳар рӯз бо номҳои мувофиқ дучор мешавем, ки онҳо барои номҳои одамон, объектҳои ҷуғрофию кайҳонӣ, ҳайвонот, объектҳои гуногуни маданияти маънавӣ ва моддӣ хизмат мекунанд.

Аслияти функционалӣ ва забонии номҳои хос боиси ба вучуд омадани як соҳаи махсуси забоншиносӣ – ономастика гардид. Дар байни бахшҳои забоншиносӣ ономастика як соҳаи ғайриоддӣ арзишманди омӯзиш аст. Номҳои хос ҷолибанд, зеро дар онҳо омилҳои забонӣ ва экстралингвистӣ ба ҳам наздиктар мешаванд.

Ономастика моҳияти исмҳои хос, хусусияти функционалии онҳо, пайдоиш, инкишоф, алоқаи онҳоро бо тамоми сатҳҳои забон, аҳаммияти назариявӣ амалии ҳуди илми ономастика, инчунин робитаи онро бо дигар илмҳо меомӯзад.

Дар маркази таҳқиқоти мо апеллятсияҳои хеле ҷолиби бахши ономастика – **хрематони́мия** қарор дорад. Ин бахши забоншиносӣ номҳои хосеро дар бар мегирад, ки ба номи китобҳо, мақолаҳо, объектҳои фарҳанги моддӣ ва ғайра дода шудаанд.

Мо дар бораи хрематонимия маълумот гирд оварда, ният дорем, ки таваччухро ба бойгарии забонии аппелятсияҳо чалб намоем, майлу хоҳиши кушодани асрори забонро бедор сохта, аҳамияти илмӣ ин бахши илми забоншиносиро дар робита бо дигар илмҳо нишон диҳем.

Олимони кайҳо боз ба масъалаҳои хрематонимия мақолаҳои фаровоне таълиф намудаанд. Дар охири асри XIX - ибтидои асри XX. О.Н. Востоков, Ю. Грот, А.М. Селишев, А.И. Соболевский як катор таҳқиқоти шавқоваре дар мавриди хрематонимия дар шакли монография нашр намуданд. Аммо, замони ташаккули ономастикаро дар шакли муосири он солҳои 50-60-уми асри XX доништан мумкин аст. Аз ҳамон вақт инчониб ономастика яке аз соҳаҳои фаъолтарини забоншиносӣ мебошад. Дар ин давра ба масъалаҳои ономастика В.Н. Топоров, О.Н. Трубочёв ва як зумра олимони дигар қорҳои назаррасе анҷом доданд.

Худи истилоҳи «хрематоним» бо тарзҳои гуногун фаҳмида мешавад. Забоншиноси машҳури чех Милан Гарвалик таъкид мекунад, ки дар истилоҳоти ономастикӣ славянӣ он ҳамчун «номи хоси ашёе, ки аз ҷониби инсон офарида шудааст, ба қаламравӣ додашуда вобаста нест:

- а) номи хоси падидаи иҷтимоӣ ва ғайра;
- б) номи шахсии муассисаи давлатӣ;
- в) номи аслии ашё ё маҳсулот: «як маҳсулот (қайқ, зангӯла, рангубор), силсилави (мошин, мототсикл, мошини чопӣ, маҳсулоти косметикӣ ва ғайра)» [Гарвалик М., 2007, № 4.- с. 178-179]

Дар забоншиносии олимони хрематонимия танҳо номҳои хоси ашёи дар гурӯҳи «а» зикршударо дар бар мегиранд [Бондалетов В.Д., 1983.- с. 224].

Забоншиноси англис А. Ром хрематонимияро «объектҳои беназири фарҳангии арзиш» (объектҳои ягонаи фарҳангии дорои арзиши муайян) мешуморад [Богомякова Р.В., 2005.-с. 25].

Мувофиқи таснифоти В.Д. Бондалетов, ки онро бисёри муҳаққиқон ба қор мебаранд, хрематонимҳо хеле васеъ фаҳмида мешаванд: дар ин ҷо олимони номҳои хоси объектҳои маданияти моддӣ, илм ва техника (асбобҳои мусиқӣ, заргарӣ, киштиҳо, киштиҳои кайҳонӣ), инчунин, асарҳои маданияти маънавӣ, китобҳо, маҷаллаҳо, операҳо, интиқоли мусиқӣ ва ғайраро ба гурӯҳи хрематонимия дохил медонанд [Бондалетов В.Д., 1983.- с. 224].

Таснифи умумии онҳо аз ҷониби А.В. Суперанская ба гурӯҳи хрематонимия номҳои хоси предметҳои бечон дохил мешаванд: аслиҳа, зарфҳо, ҷавохирот, асбобҳои мусиқӣ ва ғайра [Суперанская А.В., 2009.- с. 368].

Дар забоншиносии муосири рус диққати моро муқаддимаи «Луғати истилоҳоти ономастикӣ русӣ» чалб намуд. Муаллифи он Н.В. Подолская дар таснифи номҳои хос як гурӯҳи прагматонимҳоро муайян мекунад, ки ба онҳо хрематонимия (юнонии «чиз, предмет» + оним) - номҳои ашё дохил мешаванд [Подолская Н.В., 1988.-с. 196].

Ҳамин тавр, муаррихон дар посух ба саволи «Хрематонимия чиро меомӯзанд?» гуфта метавонанд, ки номҳои хосро тавассути татбиқи далелҳои таърихӣ таҳлил намуда, аз онҳо ҳамчун манбаи пурарзиши маълумот истифода мебаранд, ки метавонанд барои муҳаққиқ ҳамчун маводи иловагӣ хизмат кунанд.

Таҳлили сохти синтаксисии номҳои китобҳо, номҳои заргарии нотақор, аслиҳа ва асбобҳои мусиқӣ нишон медиҳад, ки хрематоним аксар вақт аз исмҳои умумӣ ва исми хос иборат аст.

Дар ин бахши таҳқиқот масъалаҳои назариявӣ яке аз соҳаҳои ҷолибтарини лексикология – ономастика, аниқтараш, хрематонимия баррасӣ мешавад.

Гарчанде ба мурури замон дар натиҷаи маҳви як забон ва эҳёи забони дигар мафҳуми луғавию истилоҳӣ ва тарзи талаффузу навишти он борҳо тағйир меёбанд ва ин воқеаи таърихӣ муаллифони фарҳангҳоро низ ба масири ғалатхонӣ ғалатнависӣ роҳсипор менамоянд, лекин мо то андозае ба маълумоти онҳо таъя намуда, кӯшидем, ки пеш аз ҳама маънии луғавӣ ин ё он калимае, ки имрӯз онҳо ҳамчун истилоҳ қарор гирифтаанд, қисматҳои таркибии онҳоро баъзан ба қонуниятҳои сарфу наҳв таъя намуда, ҳадаллимқон

хакикатро ошкор намоем.

Қабати хрематонимияи “Таърихи Бухоро” низ мисли дигар маводи мавриди таҳқиқ аз нигоҳи мавқеъ ва корбаст чойгоҳи хосса дорад. Дар шумори хрематонимияи асар номхое чун Абсол ва-л-мубассир [Absāl va-l-mubassir], Аълom/Қомус-ат-тарoчим, [A'lām/Qāmus-at-tarājim], Ахбори Бухоро [Axbāri Buxārā], Бурҳони қотeъ [Burhāni qāte'], Васиятнома [Vasiyatnāma], Гиёс-ул-луғот [Ġiyās-ul-luġāt], Гулшан-ул-мулук [Gulšan-ul-muluk], Зайн-ул-ахбор [Zayn-ul-axbār], Китоб адаб-ул-васoё, [Kitāb adab-ul-vasāyā], Маъҷам-ул-ансоб [Ma'jam-ul-ansāb], Ҳидоят-ул-орифин [Hidāyāt-ul-ārifin], Худуд-ул-олам [Hudud-ul-ālam], Осор-ул-боқия [Āsār-ul-bāqiya], Рихла [Rihla], Саҳеҳи Бухорӣ [Sahehi Buxārī], Сафарномаи Клавихо, [Safarnāmai Klavixā], Сиёсатнома [Siyāsatnāma], Синбоднома [Sinbādnāma], Таърихи Маставфии Ирокӣ, Таърихи Наршаҳӣ [Ta'rixī Naršaxī], Таърихи Ҳоким [Ta'rixī Hākim], Таърихи Сиистон [Ta'rixī Siistān], Таърихи Табаристон [Ta'rixī Tabaristān], Таърихи Табарӣ [Ta'rixī Tabarī], Таърихи уламои Балх [Ta'rixī ulamāi Balx], Таърихи Яминӣ [Ta'rixī Yamini], Таърихи Яъқубӣ [Ta'rixī Ya'qubī], Чаҳор мақола [Ĉahār maqāla], Шарҳи кутуби Арасту, [Šarhi kutubi Arastu], Шохнома [Šahnāma], Яноби-ул-мувадда [Yanābi-ul-muvadda] ва ғайра корбаст гардидааст, ки теъдодашон чамъан 117 номгӯйро ташкил медиҳанд.

Қабл аз таҳлил ва баррасии **хрематонимияи** (номи китобҳо) асар ба корбаст, шаклгирӣ ва истифодаи номи “Китоб” дар сарчашмаҳои луғавӣ лозим донистем чанд мулоҳизае иброз намоем. Асосан калимаи “Китоб” арабӣ буда, ба маънои «Варақҳои таълифии дастнавис ё чопии чилдшуда; навишта, чизи навишташуда; хат, нома, мактуб [ФЗТ, Ҷ.1, 1969.-с. 555].

**Китоб** дар забонҳои гуногун бо шаклу таркиби овоии гуногун корбаст дорад. Масалан, бо русӣ **книга**, бо англисӣ **book**, бо немисӣ **büch**, бо забони туркӣ-ӯзбакӣ **kitap** муस्ताмал аст [Кудрясев М.М., Неверов С.В., 1963.-с. 27].

**Китоб** дар забони арабӣ дар шакли **Кутуб** низ мавриди истифода қарор дорад: «Муҳаққиқони дигар ҳам бо назардошти чой доштани ғалатҳои марбут ба тарзи навишти калима - дуруст хонда натавонистани **котиб** ва дар натиҷа нодуруст **китобат** шудани баъзе калимаҳо дар матни шарҳи мазкур бар ин натиҷа расидаанд, ки зоҳиран котиби ин нусха шахси босаводе набудааст ва аз рӯи нусxae, ки дар пеш дошта, наққошӣ кардааст» [Келдиёров Т.С., Ҳ. Камолуддин, 2014.-с. 206]. Дар заминаи вожаи **Китоб** мафҳумҳои **котиб** (китобаткунанда, нависанда; дабирмирзо; муншӣ), **кутуб** (китоб, варақаҳои таълифшуда), **кутуб** (котибҳо, котибот, китобаткунандаҳо, нависандаҳо) сохта шудаанд, ки дар забони тоҷикӣ мавриди истифода қарор доранд. Ногуфта намонад, ки ин калимаҳо ҳамчун мафҳумҳои иқтибосӣ дар забони тоҷикӣ ҳазм гардида, ба қабати калимаҳои истеъмолий ё худ серистеъмоли забон шомил гардидаанд.

Муаллифи “Гиёс-ул-луғот” “Китоб”-ро чунин маъно намудааст: “Китоб навишта; ва ба маънии навиштан ва андоза ва фарз карда; ва озод кардани ғулом ва канизак ва ба маънии мактаб ва дабиристон” [Нуров А.Ҷ.2., 1988.-с. 161].

Забоншиноси тоҷик Д. Ҳомидов калимаи «**Китоб**»-ро, ки ҳамчун топоним (номи мавзеи қадима ва дар айни замон номи шаҳр дар вилояти Қашқадарёи Ҷумҳурии Ўзбекистон) дар таҳқиқоташ таҳлил намуда, онро ба қабати дар айни ҳол аз рӯи сохт сода ва шакли таърихан тағйирёфтаи он **Каш+об**, ки аз рӯи сохт мураккаб мебошад, маънидод намудааст. «Ин вожа ҳоло ба гурӯҳи калимаҳои содаи забонамон мансуб мебошад. Вожаи мазкур аслан аз чузъҳои **Каш+об** таркиб ёфта, шакли таърихан тағйирёфтаи **Кашруд//Кешруд** мебошад ва маънои обeро дорад, ки аз оғӯши кӯҳсор бо суръате тез равон мешавад [Ҳомидов Д.Р., 2012.-с. 123].

Тавре маълум гардид, бобати ба тағйироти шакли дучор шудани калимаи «**Китоб**» ва аз кадом забон пайдо шудани он андешаҳои мухталиф баён гардиданд, ҳар як муҳаққиқ мувофиқи тавону фаҳмиш хеш атрофи калимаи «**Китоб**» изҳори ақида намудаанд. Дар таҳқиқоти ҳар як сарчашма ва гуфтаҳои муҳаққиқон як чихати саҳеҳ дарёфтани мумкин аст, аммо ҳанӯз ҳам фикр мекунам ин таҳлилҳо асли баромадани калимаро ба пуррагӣ ошкор карда натавонистаанд. Бо ин ҳама мо гуфта наметавонем, ки онҳо тамоман ғалат ва нодуруст

маънидод шудаанд, шояд дуруст бошанд, зеро омӯзиши он давраи хеле бостониро дар бар мегирад.

Аз рӯи омӯзиши ин масъала ва таҳлилҳои забоншиносони хориҷию ватанӣ ва далоили сарчашмаву маъхазҳои илмӣ гуфтан мумкин аст, ки «**китоб**» аз калимаи арабии **катбун** - навишташуда, китобатшуда, пайдо гардидааст, ки ин таърихи ниҳоят куҳан дорад. Гуфтан ҷоиз аст, ки **катбун** шакли заминавии калимаҳои **катабат**, **котиб**, **кутуб**, **кутуб**, **мактаб**, **мактуб** ба ҳисоб меравад ва ҳамаи ин калимаҳо дар қолаби он сохта шудаанд. Ин навъи калимасозӣ дар забони тоҷикӣ, ки асосан дар асоси ба инобат гирифтани ҳамсадоҳои калимаҳои арабӣ сурат мегиранд, хеле маъмул буда, баъзе муҳаққикон онро калимасозии носолим унвон гузоштаанд. Зеро зимни сохтани калимаҳо таркиби овози калимаҳо (қолаби калима) ба пуррагӣ тағйир меёбанд. Дар ин бора донишманди тоҷик Қ. Сангов дар таҳқиқоташ ҷоиза намудааст, ки «... қариб 40 қолаби (модел) сохташавии калимаҳои арабӣ ба ҳисоб гирифта шудааст. Масалан, овозҳои ҳамсадои **к**, **т**, **б** «скелет»-и калимаҳои зерин ба шумор мераванд: **китоб**, **мактуб**, **мактаб**, **котиб**, **мукотиба** ва ғайра» [Сангов Қ., 1991.-с. 5].

Дар ин баҳши пажӯҳиш кӯшиш ба харҷ додем, ки то ҳадди тавон дар заминаи фароҳамии адабиёти фароҳам ва сарчашмаву маъхазҳои луғавӣ ин қабати номҳоро мавриди таҳлили ҳамҷонибаи забонӣ қарор бидиҳем.

**Қуръон** – номи китоби муқаддаси мусулмонон, ки тибқи таълимоти дини ислом бар ҳазрати Муҳаммади пайғамбар нозил гардидааст ва дар он аҳкоми дини ислом ва шариати он дарҷ ёфтааст.

**Қуръон** мансуби лафзи арабӣ буда, аз ибораи арабии «бо овози баланд (шунаво) хондан, кироат, мутолиа намудан» пайдо гардидааст.

**Қуръон** шакли тағйирёфтаи арабии Қуран **أَلْقُرْآنُ/الْقُرْآنُ** буда, дар дигар забонҳо: англисӣ **Qur-an**, русӣ **аль-Қур’ан** мавриди қорбурд қарор дорад. Дар забони русӣ **Қуръон** дар шакли «**Коран**» истифода мешавад.

**Қуръон** бо калимаву ибораҳои «**Каломуллоҳ**», «**Каломи шариф**», «**Каломи мачид**», «**Каломи қудсӣ**», «**Қуръони карим**», «**Қуръони мачид**» ифода мешавад, ки дар ҳамаи ин тарзу ифодаҳои мутазакира маъноӣ ба каломи Худованд мутааллиқ будани онро ифода менамоянд. Барои тақвияти гуфтаҳои боло ба мазмуни мафҳумҳои «**Каломуллоҳ**», «**Каломи шариф**», «**Каломи мачид**», «**Каломи қудсӣ**» назар мекунем.

Дар ҳамаи ифодаҳои зикршуда, вожаи «**калом**» ҳамчун калимаи аввалӣ омада, ҷузъҳои дуҷуми ифодаҳои баёншударо калимаҳои «**Оллоҳ**», «**Шариф**», «**Мачид**», «**Қудсӣ**» ташкил додаанд. Калом дар ҳамаи ин мавридҳои ифодашуда маъноӣ сухан, гап, гуфтор, лафзро ифода намуда, ба калимаҳои ҷузъи дуҷумӣ, ки рамзи покиву покизагӣ аз олоиш; асил, начиб, бошарофат, шарофатманд, баланддараҷа, соҳиби ифтихор, соҳиби обрӯ; бузург, бо шаъну шараф, олиқадр ва амсоли инҳо мансуб будани онро ифода намудааст [ФЗТ, Ҷ.1, 1969.-с. 530; ФЗТ, Ҷ.2, 1969.-с. 568-703]. Ифодаи аввалро «**Каломуллоҳ**» ҳоҷат ба таҳлил намоишад, зеро таркибу маъноӣ он аён аст: «**Калом**» сухан, гуфтор, «**Оллоҳ**» яке аз номҳои Худованд, яъне **Каломи Худо**, **Каломи Оллоҳ**, **Сухани Худо**.

Дар баробари ин дар ифодаи **Фурқон** номи дигар **Қуръон** фаҳмида мешавад, ки дар ояти аввали сураи **Фурқон** дар ин китоби муқаддас бо ин ном баён ёфтааст. «Бисёр бобаракат аст зоте, ки фуруд овард Фурқонро ...» [Қуръони Карим, 1458.-с. 833].

**Фурқон** - номи дигари **Қуръон**, ки ба маъноӣ фарқунандаи ҳақ аз ботил, шар аз хайр ифода шуда, тибқи ахбори сарчашмаҳо яке аз номҳои Қуръон мебошад [ФЗТ, Ҷ.2., 1969.-с. 426].

Тибқи ривояти баъзе аз сарчашмаҳо **Фурқон** ном доштани онро дар афзал будани он аз дигар китобҳои муқаддас медонанд. Аммо ин далоил то кучо воқеият дорад, то ҳол ба мо маълум нашуд. Аз ҷониби дигар, то андозае дар ин гуфтаҳо воқеият нуҳуфтааст, зеро **Қуръон** ҳамчун каломӣ илоҳӣ ба бехтарин махлуқи Худованд Муҳаммад (с) нозил шуда, баъди нозили он то интиҳои дунё дигар китобе фуруд нахоҳад омад ва аҳкоми шариати ислом ва қонуну қавоиди зиндагии башар (мусулмонон) аз таълимоти он сурат хоҳанд

гирифт. Қабл аз нузули Қуръон паёмбар Исо (а) башорати онро дода буд, ки ин афзал будани онро шаҳодат медиҳад. «Хушбахт он кас, ки Қуръон бихонад» [Қасас-ул-анбиё, 1991.-с. 291].

Далели дигари афзал будани **Қуръон**, ки бо мафҳуми Фурқон, яъне фарқунанда аз дигар китобҳои осмонӣ дар он аст, ки он ба беҳтарин банди дӯстдори Худо Муҳаммад (с) нозил гардидааст, ки дар таълимоти Қуръон хеле равшан баён ёфтааст. «...Гуфт Исо писари Марям: Эй Бани Исроил, яқин бидонед, ки ман паёмбари Худоям ... ва башоратдиҳанда ба паёмбаре, ки меояд баъд аз ман, ки номи ӯ Аҳмад бошад» [Қуръони Карим, 1458.-с. 801].

Мулоҳизоти зиёди олимони забоншинос оид ба этимологияи вожаи Қуръон вучуд дорад, ки тибқи андешаҳои онҳо ин вожа аз феъли ҳамздор ё феълҳои дигари бе ҳамза ташкил ёфтааст. Ба андешаи аксари донишмандон вожаи Қуръон маҳз аз шакли масдарии он гирифта шудааст.

Зиёзода Идибеки Ғозӣ дар китоби худ «Таърихи Қуръон» оид ба пайдоиш ва решаи Қуръон [Qur`ān] чунин андеша рондааст: «Дар бораи решашиносӣ, талаффуз ва маънои вожаи Қуръон миёни уламои исломӣ ва исломшиносон ихтилофи назарҳо вучуд дорад. Пайравони мазҳаби Шофай на муштак (аз чизе иштиқоқкардашуда, гирифташуда) медонанд на маҳмуз (ҳамздор), балки иборат аз илме медонанд, ки Каломуллоҳ чунин номгузорӣ шудааст [Зиёзода Ғ.И., 2015.-с. 183].

Як қатор шарқшиносон, аз қабиле Нёлдеке, Блошер, Цефрӣ ва дигарон вожаи Қуръонро ба вожаи «қиряно»-и сурёний ва ибрӣ ба маънои «хондан», «дарс додан» ва вожаи «Пурқон» дар забони ибрӣ ва вожаи «Пурқона» дар забони сурёний ба маънои «наҷот» ва «ростагорӣ» аст, даъво кардаанд, ки вожаи Қуръон ва «Фурқон» аз дигар забонҳо ворид шудаанд [Саидов М.Б., 2023.-с. 125].

Тавре маълум гардид, бобати ба тағйироти шаклӣ дучор шудани вожаи Қуръон ва аз кадом забон пайдо шудани он андешаҳои мухталиф баён гардидаанд, ҳар як муҳаққиқ мувофиқи тавону фаҳмиши ҳеш атрофи вожаи Қуръон ихзори ақида намудааст.

Хремадонимияи дигари серистеъмоли «Таърихи Бухоро» Авесто [Avestā] маҳсуб меёбад. Дар мавриди пайдоиши Авесто [Avestā] то кунун олимони ба як тавофуқ нарасидаанд, зеро дар ҳуди матни китоб аз Авесто [Avestā] зикр нашудааст. Хулосаи андешаи ховаршиносони Авесто [Avestā] чунин аст: Шояд вожаи Абштам (abashtam) дар катибаи Бистон маънои Авестои машхурро дошта бошад, ки ин тавр таҳриф шудааст [فرهنگ فارسی عمید].

Бархе аз донишмандони Авесто бар ин назаранд, ки решаи аслии Авестои форсӣ ва Авестои паҳлавӣ аз Опеста (upasta) гирифта шудааст, ки ба маънии асос ва матни асосӣ аст [فرهنگ فارسی معین]. Аммо Арбоби Кихусро Шохрух, аз муаллифони зардуштӣ, менависад: Номи китоби динии мо Авесто аст, ки дар се навъ таъриф шудааст:

Якум: Аз вожаи Афсман (afesman) гирифта шудааст, ки ихтисори Петиман буда, маънояш вожаи навозанда аст.

Сониян: Аз вожаи педан (padan) гирифта шудааст, ки ба маънии байтҳои пок аст ва кироати он чунон аст, ки ҳар як вожа дар алоҳидагӣ шунида мешавад.

Саввум: Назаре, ки ахиран мавриди истиқбол аст, ин аст, ки аз ду вожа иборат аст. Ҳарфи аввали «А» калимаи инкор буда, маънои «не», «не», «не»-ро дорад. Вестаи дуум (vesta) ба маънои маълум ва ошкор шуда, маънояш чунин мешавад: Надонистан он чизеро дорад, ки пеш аз ошкор шуданаш номаълум буд [فرهنگ فارسی معین].

Инчунин, бо таркиби «Авесто-занд» ва бо калимаи «Занд-пазанд» истифода мешавад. Аммо Занд ё Пазанд ба ҳеч вачҳ ҳуди Авесто нест. Занд тафсири паҳлавӣ буд, ки дар Авесто [Avestā] навишта шудааст. Азбаски дарки Авесто [Avestā] душвор буд ва маънои онро аксаран дарк намекард, дар паҳлуи ҳар сатри Авесто [Avestā] тафсир ё тарҷумаи озод навишта мешуд, то хонанда маънои Авесторо дарк кунад. Дар Авесто [Avestā] ду забон - гахонӣ ва Авесто [Avestā] истифода шудааст [محمد پادشاه].

Донишмандони Эрони Ғарбӣ номи Авесторо бо вожаи Опста (Opstak), ки ба маънии «поя», «тахкурсӣ» ва «матни асосӣ» тахмин задаанд. Ба ибораи дигар, се вожаи авестой ва паҳлавии афсонӣ (аз решаи «афс»=вожаҳои ҷодугарӣ ва муъҷизавӣ) мавҷуд аст, аломати

нисбӣ) ва Афсмон (Байтҳои шеър, аз решаи «Эфес» = чудо кардан ба чисмҳои мувофиқ ва бастаҳои давомдор ва «Мард» = фикр) ва Афедста (Оде-ста), ки ба маънои ситоиши бузург ва мутавозин, далолат мекунад, ки калимаи «Авесто» аз ду қисм «Ос» ё «Эфес» таркиб ёфтааст адабиёт. Мувофиқи қоидае, ки ҳарфи «в»-ро ба «ф» табдил додан мумкин аст, ба маънои «шеъри оҳангнок» ва «сата» ба маънои ситоиш, ки он умуман ба маънои «шеърҳои аҷоиб» ва «аълои васф» аст [بهرام فرهوشی. فرهنگ فارسی به پهلوی-تهران. 571-1381 ص].

Аз сӯи дигар, дар форсии бостон вожаҳои Авесто ба маънои «чарм» аст [فرهنگ .]. Яъне, дар маҷмуъ, ин ду вожа якҷоя ва маҷмуаи онҳо маънои дар «пӯст» навишташударо доранд.

Дар робита ба ин ҳамбастагии «Авесто» бо «ос-ста» бояд гуфт: Дар ин ҷо ду ҳарфи пай дар пайи «С» дар миёни вожаи «ос-ста» як ҳарф гаштааст ва ин боиси тафсири авестошиносро мушкил кардааст ва маънии «Авесто»-ро шарҳ медиҳад. Дар мавриди номи Авесто, ҳатто метавон гуфт, ки ҳарфи «Д»-и мобайни вожаи Одеста ё Афедста (яъне шаклҳои дигари «ос-ста» ба далели шумори истифода ва тартиби соддагардонӣ хорич шудааст ё қоидаи табдили ҳарфи «D» ба «Th» ва «Q» дар мобайни калима дар паҳлуи ҳарфи нисбатан шабеҳ суҳан мегуфт.

Баҳром Фараҳвошӣ дар лугати худ вожаи паҳлави Афдста (Одеста)-ро бар асоси як далели қотъ ва муътамад хуб шарҳ додааст, аммо миёни ин вожа ва вожаи Авесто иртиботи равшане наёфтааст. Вай калимаи Афед (Оуд)-ро дар зер овардааст: Efed- «тааччубовар», «ҷолиб», «аҷиб». Дар далели ҳалқунандаи ин вожа дар шаклҳои зайл омадааст: Афед... «тааччуб» ва шоистаи таъриф мегӯянд; Афтодан ба маънии таъриф ва ба маънии тааччуб низ. Афедста ситоиши олиҷаноб ва беҳтарин ҳамду сано ба Худованди мутаъол бо забони паҳлавӣ. Ин омезиши «Аҷоиб» ва «Сета» аст, ки «ситоиш» ва «парастииш»-ро бозгӯ мекунад.

Дар «Сихоҳ-ул-Фурс» омадааст: «Афедста» калимаи паҳлавӣ барои Фатҳ Ҳамза ва Секон Фа ва Касар Дал аст [فرهنگ فارسی معین].

Дар мавриди пайдоиши номи Авесто ба ҷуз аз вожаи форсии Авесто (дар рӯи пӯст навишта шудааст), вожаи авестои авистӣ (маънои дониш ва огоҳӣ) аз калимаи санскритии Upstī (ба маънои ситоиш ва парастииш, ки дорои мафҳуми Ясносу Яштҳо) аст, низ омадааст. Аммо агар онро ба гата, яъне ашъор ва мадҳияҳои динӣ асос кунем, дар ин маврид асос ҳамон Од-сата (Ос-сата, Афс-сата) аст, ки ба маънои ашъори аҷоибӣ ситоиш меояд. Ба ҳар ҳол, ба назар мерасад, ки номи Авесто дар миёни номҳои шабеҳи зикршуда пайдо шудааст.

**Сиёсатнома [Siyāsatnāma]** номи китоби дигаре, ки дар асар мавриди қорбурд қарор гирифтааст. **Сиёсатнома [Siyāsatnāma]** ба англисӣ politics, ба арабӣ سياسة، علم السياسة، العلوم، ба туркӣ politika, ба фаронсавӣ politique, ба омонӣ politik, ба испанӣ política, ба итолиевӣ política ва ғ.

Ё «Сир Ал-Мулук» китоби Порсӣ аст, ки муаллифи Низом-ул-Мулук, вазири маъруфи Салҷуқиён аст ва он натиҷаи таҷрибаи чандинсола дар хидмати ӯ аст, ки дар панҷоҳ боб гирдоварӣ шудааст. Ин китоб дар зебогии таркиб, возеҳи мазмун ва гуногунрангии матлаб беҳамто буда, матолиби Қуръон, хабари паёмбар (с), қиссаҳои паёмбарон, зиндагинома ва латифаҳои подшоҳон, панду масалдошта, борҳо бознашр шудааст.

а) Сиёсат ба маънои асли: Сиёсат дар ин вожа дорои маъноҳои сершумор, вале ба ҳам наздик аст, ки ҳамаи маънои аслии ин вожаро метавон дар ибораи «идоракунии қорҳо» ҷамъбаст кард.

б) Сиёсат дар ин истилоҳ ҳадди ақал ду маъно дорад:

Сиёсат ба маънои умумӣ: сиёсат ба ҳама гуна сиёсат ва нақшае дахл дорад, ки одамон бо мақсади таъмини манфиатҳои худ ва ҷомеа қабул мекунад.

Сиёсат ба маънои махсус: он ба банақшагири ва идоракунии макро дар ҷомеа ва тарзи идоракунии давлат дахл дорад, ки ба таври кӯтоҳ, сиёсатро метавон «қоидаҳои идоракунии давлат» номид. Дар ин китоб ҳарду маъно пешбинӣ шудааст, аммо мавзӯҳои китоб асосан ба маънои дуввум ишора мекунад.

Бо дарназардошти он ки номи китобҳо дар феҳристи асар ҷой доранд, ҳамзамон дар дохили матн ба онҳо ҳамчун ном (исми хос) ишора гардидааст ва лозим донистем, ки онҳоро ба қабати маводи мавриди таҳқиқ ворид намоем.

Хулоса, таҳлилу баррасӣ ва омӯзиши номи китобҳо дар асар дар баробари дигар номвожаҳо зимни таҳлили амиқи забонӣ моро ба сайри ниҳоят дури таърихӣ бурда, дар асоси далелу бурҳони илмӣ то ҳадди тавон мавриди баррасӣ қарор додем. Таҳлили мазкур таҳлили марзӣ нест, зеро бобати ин китобҳо дар тамоми мамолики ҷаҳон муҳаққикон таҳқиқоти илмӣ пеш бурдаанд ва мо натавонистем аз ҳамаи он истифода намоем. Дар оянда дар асоси омӯзиши дигар сарчашмаҳо мавзуи номбурдаро такмил хоҳем дод.

#### Адабиёт:

1. Бондалетов, В.Д. Русская ономастика: учебное пособие для студентов пед. ин-тов/В.Д.Бондалетов. - М.: Просвещение, 1983. - 224 с.
2. Гарвалик, М. К вопросу о современной ономастической терминологии. Вопросы ономастики, 2007., № 4.-С.178-179.
3. Зиёзода, И.Ф. «Таърихи Қуръон»/И.Ф. Зиёзода.-Душанбе: «Андалеб-Р», 2015.-328с.
4. Келдиёров, Т.С. Камолуддин Хусайни хоразмӣ ва Ҳоқонии Шарвонӣ. Ахбори ДДҲБСТ, №4 (60), 2014. – С.203-209.
5. Кудряцев М.М., Неверов С.В., Ступникова Т.С., Федосюк Н.А. Русско-немецкий разговорник. Москва: Литературы на иностранных языках, 1963.- 313 с.
6. Қуръони Карим (бо тарҷумаи ва тавзиҳот ба забони тоҷикӣ). Покистон: CEVOB, 1458.-960с.
7. Маҳмадуллоҳ, С., Абдусаттор А.М., Аҳрор С.И., Ҷалол А.. Қасас-ул-анбиё/С.Маҳмадуллоҳ ва диг. - Душанбе: Ориёно, 1991. - 370с.
8. Нуров А. Мулҳақот дар «Ғиёс-ул-луғот». Ҷ.2/А. Нуров. - Душанбе: Адиб, 1988. - 416 с.
9. Ҳомидов, Д.Р. Топонимияи водии Кешруд//Д.Р. Ҳомидов. - Душанбе, 2012. - 104 с.
10. Подольская, Н.В. Словарь русской ономастической терминологии/Н.В. Подольская. - М.: Наука, 1988. - 196 с.
11. Саидов, М.Б. Ономастикаи Қуръон (таҳқиқи забоншиносӣ)/М.Б.Саидов.- Душанбе: “Матбаа”, 2023.-168с.
12. Сангов, Қ. Таълими лексикаи забони тоҷикӣ дар синфҳои 5-6/Қ.Сангов. - Душанбе: Маориф, 1991.- 80 с.
13. Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного/А.В. Суперанская//Отв. ред. А.А. Реформатский. Изд. 3-е, испр. - М.: Книжный дом «Либроком», 2009. - 368 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. М.: СЭ, 1969.- 950 с.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. М.: СЭ, 1969. - 950 с.
16. فرهنگ فارسی عمید، تألیف حسن عمید-تهران: امیر کبیر، 1362. 1144 ص
17. قرآن مجید. فرهنگ فارسی معین، تألیف محمد معین (یکجلدی)، تهران: نشر سرایش، 1387. 1239 ص 2
18. مترجم: مهدی الهی قمشه‌ای-قم: چاپخانه‌ی بزرگ قرآن کریم، 1385 882 ص
19. بهرام فرھوشی. فرهنگ فارسی به پهلوی-تهران. 1381-571 ص
20. محمد پادشاه بن غلام محیی الدین شاد. فرهنگ آندراج. فرهنگ جامع فارسی. چاپ محمد دبیرسیاقی تهران محمد معین. فرهنگ فارسی. 6 جلد-تهران

#### НИГОРИШИ ЗАБОНИИ ХРЕМАТОНИМИЯИ «ТАЪРИХИ БУХОРО»-И НАРШАХӢ

Дар мақола қабати хеле ҷолиби ономастика – **хрематономия** мавриди пажӯиш қарор дода шудааст. Хрематономия қабати номҳои хосро фаро мегирад, ки ба номи китобҳо, мақолаҳо, объектҳои фарҳанги моддӣ ва ғайра дода шудаанд.



Муаллиф дар бораи хрематионимия маълумоти кофӣ дода, масъаларо хеле мушикофона баррасӣ намудааст.

Қабати хрематионимияи “Таърихи Бухоро” 117 номро фаро гирифта, дар ин мақола мавриди пажуҳиши васеи забоншиносӣ қарор дода шудааст. Гуфта мешавад, ки таҳти унвони хрематионимия натанҳо номи китобҳо фаҳмида мешавад, балки номи хоси ашӯҳои мухталиф, ки аз ҷониби инсон офарида шудааст, монанди а) номи хоси падидаи иҷтимоӣ; б) номи шахсии муассисаи давлатӣ; в) номи аслии ашӯ ё маҳсулот мисоли «як маҳсулот (қайқ, зангӯла, рангубор), силсилавай (мошин, мототсикл, мошини чопӣ, маҳсулоти косметикӣ ва ғайра)».

Муаллиф номи китобҳоеро, ки дар шумори ономастикаи асар зикр ёфтаанд, монанди Абсол ва-л-мубассир [Absāl va-l-mubassir], Аълум/Қомус-ат-тарочим, Бурҳони қотъ [Burhāni qāte'], Васиятнома [Vasiyatnāma], Ғиёс-ул-луғот [Ġiyās-ul-luġāt], Зайн-ул-ахбор [Zayn-ul-axbār], Китоб адаб-ул-васоё, [Kitāb adab-ul-vasāyā], Маъҷам-ул-ансоб [Ma'jam-ul-ansāb], Ҳидоят-ул-орифин [Hidāyāt-ul-ārifin], Ҳудуд-ул-олам [Hudud-ul-ālam], Осор-ул-боқия [Āsar-ul-bāqiyā], Рихла [Rihla], Саҳеҳи Бухорӣ [Sahehi Buxāḡī], Сафарномаи Клавиҳо ва ғайра бо шакли овонигории байналмилалӣ дар мақола зикр намудааст.

Дар таҳқиқи мавриди таваҷҷуҳ аз сарчашмаҳои зиёди илмӣ – таҳқиқотӣ, осори таърихӣ ва сарчашмаву нигоштаҳои қадимӣ истифода гардидааст.

**Калидвожаҳо:** хрематионимия, китоб, нигориши забонӣ, таҳқиқи забоншиносӣ, пажуҳиш, баррасӣ, номи китобҳо, мақолаҳо, объектҳои фарҳангӣ.

## **ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ХРЕМАТОНИМОВ «ИСТОРИЯ БУХАРЫ» НАРШАХИ**

В статье исследован очень интересный пласт ономастики – хрематионимия. Хрематионимия охватывает пласт видовых названий, присвоенных книгам, предметам, объектам материальной культуры и т. д.

Очень тщательно исследуя проблему, автор даёт достаточную информацию о хрематионимии

Хрематионимический пласт «Истории Бухары» охватывает 117 имен и в данной статье является предметом обширного лингвистического исследования. Отмечается, что под названием хрематионимии понимается не только название книг, но и видовое название различных предметов, созданных человеком, например: а) существенное название социального явления; б) официальное название государственного учреждения; в) подлинное название предмета или изделия, например «одно изделие (лодка, колокол, краска), серийное (автомобиль, мотоцикл, пишущая машинка, косметическое изделие и т.п.)».

Автор называет книги, которые упоминаются в ономастическом числе произведения, такие как Абсал ва-л-мубассир [Absāl va-l-mubassir], Аълум/Қомус-ат-тароджим, Бурхани кате' [Burhāni qāte'], Васиятнаме [Vasiyatnāma], Ғиёс-ул-луғат [Ġiyās-ul-luġāt], Зайн-уль-ахбар [Zayn-ul-axbār], Китаб адаб-уль-васая, [Kitāb adab-ul-vasāyā], Маджам-уль-Ансаб [Ma'jam-ul-ansāb] Хидаят-уль-арифин [Hidāyāt-ul-ārifin], Ҳудуд-уль-алам [Hudud-ul-ālam], Асар-уль-бақия [Āsar-ul-bāqiyā], Рихла [Rihla], Саҳеҳи Бухари [Sahehi Buxāḡī], Сафарнаме Клавидов и др. в порядке международной хронологии.

В исследовании было использовано множество научно-исследовательских источников, исторических трудов, а также древних памятников письменности.

**Ключевые слова:** хрематионимия, книга, лингвистическое рецензирование, лингвистическое исследование, исследование, рецензия, названия книг, статей, культурные объекты.

## LINGUISTIC ANALYSIS OF CHREMATONYMS “HISTORY OF BUKHARA” NARSHAKHI

The article explores a very interesting layer of onomastics – chrematonymy. Chrematonymy covers a layer of specific names assigned to books, objects, objects of material culture, etc.

Studying the problem very carefully, the author provides sufficient information about chrematonymy

The chrematonymic layer of the “History of Bukhara” covers 117 names and in this article is the subject of extensive linguistic research. It is noted that the name chrematonymy refers not only to the name of books, but also to the specific name of various objects created by man, for example: a) the essential name of a social phenomenon; b) the official name of the government agency; c) the true name of the item or product, for example “one product (boat, bell, paint), serial (car, motorcycle, typewriter, cosmetic product, etc).”

The author names books that are mentioned in the onomastic number of the work, such as *Absāl va-l-mubassir*, *A'lam/Komus-at-tarajim*, *Burhani kate'*, *Vasiyatnāma*, *Giyas-ul-lugat* [Ġiyās-ul-luġāt], *Zayn-ul-akhbar* [Zayn-ul-axbār], *Kitab adab-ul-vasaya*, [Kitāb adab-ul-vasāyā], *Majam-ul-Ansab* [Ma'jam-ul-ansāb *Hidayat-ul-arifin* [Hidāyāt-ul-ārifin], *Hudud-ul-ālam* [Hudud-ul-ālam], *Asar-ul-bakiya* [Āsār-ul-bāqīya], *Rihla* [Rihla], *Sahehi Bukhari* [Sahehi Buxārī], *Safarname Klavidov* and others in the order of international chronology.

The study used many research sources, historical works, as well as ancient written monuments.

**Key words:** chrematonymy, book, linguistic review, linguistic research, research, review, titles of books, articles, cultural objects.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Курбонзода Рудоба Исмоил – омӯзгори кафедраи забоншиносӣ ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Адрес:** ДДК ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ. 735360, ш. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16. **Тел.:** (992)918-13-99-68.

**Сведения об авторе:** Курбонзода Рудоба Исмоил – преподаватель кафедры языкознания и история языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** КГУ имени Абуабдуллох Рудаки. 735360, г. Куляб, улица С.Сафаров 16. **Тел:** (992)918-13-99-68.

**Information about the author:** Gurbonzoda Rudoba Ismoil Lecturer in the Department of Linguistics and History of Language, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. **Address:** KSU named after Abuabdulloh Rudaki. 735360, Kulob, S. Safarov street 16. **Phone:** (992) 918-13-99-68.

ТДУ:80+81 (2-тоҷ)

ТКТ:80+2 (2-тоҷ)

Т- 36

## НИГОРИШИ ЗАБОНИИ АНТРОПОНИМИЯИ РОМАНИ «ФИРДАВСӢ»-И СОТИМ УЛУҒЗОДА

Тағоев С.Х., докторанти (PhD)  
Институти забон ва адабиёти АМИТ

Дар шароити имрӯз масъалаи омӯзиши ном (антропонимия) ҳамчун як падидаи махсуси забонӣ ва фарҳангӣ дар таҳқиқоти гуманитарӣ актуалӣ маҳсуб меёбад. Таҳлили маводи ономастикӣ дар таҳқиқи робитаҳои забонӣ нақши хоса дорад, зеро системаи ономастикӣ бо мурури замон як навъ анбори осори қадим мегардад.

Ибтидо аз солҳои 60-уми асри гузашта раванди таҳқиқи номҳо (антропонимия) дар Тоҷикистон ба низому маҷрои худ даромада, дар ин чода олимону муҳаққиқони соҳа корҳои назаррас анҷом додаанд.

Омӯзиши антропонимия (калимаи юнонӣ, «anthropos» - инсон ва «onima» - ном) дар ҳар даври замон диққати олимону ба худ ҷалб менамояд. Дар бисёр давлатҳо оид ба ин соҳаи ономастика пажӯҳишҳо анҷом пазируфтаанд. Чон Стюарт Милл (1806-1873) мантиқшиноси машҳури англис дар асараш «Назариҳои номҳои шахсӣ» муддатҳои дароз номҳои шахсиро мавриди таҳқиқ қарор додааст. Забоншиноси дигари англис Алан Гардинер низ ин таҳқиқотро дастгирӣ намудааст.

«Ном калима аст ва амсоли ҳамагуна калимаҳо ба қонунҳои забон тобӣ аст, яъне мансуби забоншиносист... Вале номҳои шахсӣ дар забон хусусияти услубии хосеро ба вуҷуд меоваранд, ки дар он қонунҳои умумизабонӣ низ ба таври махсус дарҳам шикаста, асосҳои қонунмандии худро созмон медиҳанд, ки онҳо на дар забон мавҷуданд ва на берун аз он» [15, с. 6].

Муҳаққиқи номшиноси тоҷик Темуров Ҷ.Р. (Ҷаҳонгир Рустамшо) ибраз меорад, ки «Рӯи олимону ба муҳаққиқон ба таҳлили таҳқиқи ономастика аз солҳои 1960-уми асри ХХ шуруъ шуда, дар ин самт гардиши кулӣ ба вуҷуд омадааст. Бисёре аз олимону забоншиносони варзида рӯшду тақомули ономастикаро ба солҳои 1960-ум рабт медиҳанд» [20, с. 14-15].

Дар Тоҷикистон ба масъалаи омӯзиши ном олимону муҳаққиқон аз солҳои 70-уми асри асри ХХ рӯ оварданд. Заминаи асосии рӯ овардани муҳаққиқони кишвар ин пажӯҳишҳои муҳаққиқони рус махсуб меёбад. Махз тавассути хидмати муҳаққиқони кишвар мисли Н. Абдуллоев, Р.Х. Додихудоев, О. Маҳмадҷонов, Ҷ. Алимӣ, О. Ғафуров, Н. Офаридоев, Ф. Абдулло, Ш. Ҳайдаров, Ш. Исмоилов, А. Абдунабиев, Д. Ҳомидов, М. Шодиев, А. Насриддиншоев, Д.Ф. Майнусов, С.Х. Қурбонмамадов, Э.А. Абдусамадзода, Ҷ. Рустамшо, Ш. Рустамшо, Ш. Гуламадшоев, С. Шералиева, Ф. Давлатова ва ғ., ки эшон дар таҳқиқоти худ масоили муҳталифи забоншиносӣ, аз ҷумла топонимияи манотиқи гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз онро, ки бештарашон мансуби забонҳои эронист, мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

Таълифоти муҳаққиқи варзида О. Ғафуров, ки аз аввалин муҳаққиқони масъалаи антропонимия махсуб меёбад, шоистаи таҳсину дастгирист. Вай натиҷаи омӯзишу таҳқиқоти худро дар шакли китобҳо ба таъби расонидааст, ки то имрӯз ҳамчун осори бунёдӣ ва нахустин таҳқиқоти соҳавӣ ҳисобида мешавад. Таҳқиқоти ӯ бо номҳои «Рассказы об именах» (1968), «Лев и Кипарис» (1971), «Шарҳи ному лақабҳо» (1981) ва амсоли инҳо, ки қимати таърихӣ худро гум накардаанд.

Гарчанде ономастика илми ҷавон бошад ҳам, лекин ин самт решаҳое дорад, ки то ба қари таърих рафта мерасад. Ба гунаи мисол метавонем яке аз қисматҳои он: антропонимикаро ёдовар шавем, ки дар гузашта ба унвони «Номшиносӣ» шинохта мешуд. Аз замонҳои қадим миллати тоҷик ба ному номгузорӣ диққати ҷиддӣ зоҳир менамуданд. «Донишмандону мутафаккирон, аҳли дину тоҷирон аз як тараф, тавассути маводи маъхазҳои муътабарӣ таърихию ҷуғрофӣ, аз тарафи дигар, дар асоси дидаву шунида ва мушоҳидаву мутолиаҳои сафарномаву насабномаҳо, тазкираю фарҳангҳо, рисолаҳои илмию адабӣ ва динӣ, ҳуҷҷату қатибаҳои пуққиматро тартибу таҳия карда буданд, ки дар онҳо доир ба паҳлуҳои ҷудоғонаи исмҳо (ба маънои васеи истилоҳ) ибрази назар карда, ба ин васила зербинои ин соҳаро гузошта баданд» [22, с. 23-24].

Омӯзишу таҳқиқи масъалаҳои номшиносиро дар халқҳои эронинаҷод, аз ҷумла, тоҷикон аз сарчашмаҳои ҳатти қадимии «Авесто», «Бундаҳишн», «Шаҳристони Эроншаҳр», «Қатибаи Бесутун», «Фарҳанги Паҳлавик», навиштаҷоти кӯҳи Муғ, «Қабои Зардушт» оғоз шудааст ва номҳои қавму халқиятҳои он замон фаровон истифода шуда, барои омӯзиши муқоисавию таҳқиқи этимологии номҳо ва ташреҳи сохту таркиб сарчашмаҳои муътамад махсуб мешаванд. «Дар аксари кулли сарчашмаҳои асримиёнагии форсу тоҷик ва араб иттилооти антропонимӣ аз шарҳу тавзеҳоти ному лақаб, унвону куня, таҳаллусу насаби

шоирону носирон, файласуфону муаррихон, аҳли уламо, шоҳон, пайғамбарон, халифаю имомҳо, аркони ҳарбу паҳлавонон ва умуман шахсони маъруфу машҳури замонҳои гузаштаю ҳамасрони муаллифон ва ҳамчунин баъзан номгузории халқҳои гуногун иборат аст, ки онҳо барои ҳалли чандин муаммои номшиносӣ ва ҳамчунин таърих, этнография, ҷуғрофия, адабиётшиносӣ, таърихи маданият ва ғайраҳо аҳаммияти калон доранд» [20, с. 14-15].

Зимнан бояд гуфт, ки дар соҳаи ономастикий ҳар забон ҷузъҳои меҳварӣ антропонимия маҳсуб меёбад. Ба инҳо номҳои шахсӣ дар шаклҳои расмӣ (пурра), хонагӣ (кӯтоҳ, риекорона), ихтисоршуда (ихтисоршуда - меҳрубона), бузургкунанда-тахқиркунанда (афзоианда-тахқиркунанда) ва ғ. шаклҳо, номҳои дуҷум ва минбаъда, номи падар, бобо, андронимҳо (як навъи антропоним аст, номгузории зан бо ном, насаб ё лақаби шавҳараш), гинеконим (номи як навъ мансабдорон дар Афина. Вазифаи онҳо аз он иборат буд, ки ҳашамати аз ҳад зиёд дар либоси занон инкишоф наёбад), номи падар, насаб, насаби дуҷум, исми мустаор, таҳаллус, криптонимҳо (номе, ки барои пинҳон кардани муаллифи ҳақиқии асар истифода мешавад), насабҳои кӯчагӣ ва ғайра.

Мақсади анҷоми таҳқиқоти мазкур мавриди омӯзиш қарор додани низоми антропонимияи тоҷикии романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода - яке аз асарҳои таърихӣ, ки аз рӯзгору осор, корномаи мутафаккири бузурги форсу тоҷик Абулқосими Фирдавсӣ қисса мекунад.

Дар ин таҳқиқот бо назардошти маводи омӯхташуда ва дастрасӣ ба сарчашмаҳои луғавӣ аз қабати антропонимияи тоҷикии асар, ки 62 номгӯйро ташкил медиҳанд, теъдоди муайяни онро мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор додем.

**Кайхусрав [Kayxusrav].** Кайхусрав номи яке аз шоҳони каёнӣ буда, писари Сиёвуш мебошад ва дар Эрон ҳукмронӣ кардааст.

**Кайхусрав [Kayxusrav]** дар «Авесто» «Kavihusrava» [12, с. 76], паҳлавӣ «Kaihusrau» [4, с. 247], дар «Шоҳнома» дар шакли «Кайхусрав» истифода гардидааст. Қисми дуҷуми Кайхусрав - дар «Авесто» «husravah» ба маънии «некномӣ ва машҳур», «husrūv//xu-srav» /некшухрат/- дар паҳлавӣ ва дар санскрит «sūshravas» аст [13, с. 748]. Дар ин сарчашмаҳо ин ном «шаҳси хушном, дорандаи шухрати хуб ва некшухрат» маъно шудааст.

«Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ» **Кайхусравро** чунин маъно додааст: «Дар «Авесто» аз тааллуқ ёфтани фарр ба Кайхусрав сухан рафта ва ин вижагӣ айнан дар «Шоҳнома» низ машҳур аст. Дар «Авесто» Кайхусрав ҳама ҷо бо ду сифат «шучоъ» ва «пайванддихандаи кишварҳо» хонда шудааст» [2, с. 256].

**Кайқубод [Kayqubād].** Кайқубод номи яке аз подшоҳони каён ва номи падари Нӯшервон буда, аз оли Сосон буд ва салтанаташ дар Эрон сипарӣ гардидааст.

Дар нигоҳи аввал чунин ба назар мерасад, ки ин ном аст аз ду қисм **Кай+қубод** иборат аст, лекин дар асл ин ном аз се ҷузъ таркиб ёфтааст ва дар натиҷаи тағйироти фонетикӣ дуру дароз ба ин шакл то замони мо омада расидааст.

Кайқубод дар «Авесто» «Kavikavāta» корбаст гардида, дар таълифоти паҳлавӣ ҷузъи дуҷуми он «kavāt» ва гоҳе «Qubād» сабт шудааст. «Қубод» муаррабӣ «Kavād//t ē qubād» мебошад. «Kavāt» мураккаб аст аз ду ҷузъ: якум «kavā», яъне ба маънии «kavi ē kai» ва ҷузъи дувуми он «vāta» буда, онро Бортоломе ба маънии «кайи азиз ва маҳбуб» маъно додааст [21, с. 1517; 4, с. 247].

**Рустам [Rustam].** Рустам паҳлавони эронӣ, номи писари Золи Зар, набераи Соми Наримон мебошад, ки бо паҳлавонию нерӯмандиаш дар тамоми дунё ном баровардааст ва дар асарҳои бадеию таърихӣ, махсусан «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ қаҳрамони марказӣ маҳсуб меёбад.

Доир ба этимологияи Рустам маълумоти зиёди бозътимод мавҷуд ҳаст, аммо то ҳол бархе таърихи такомил ва маънои онро дидаю доништа нодуруст шарҳ медиҳанд. Барои боз ҳам равшану возеҳ кардани этимологияи номи мазкур назари муҳаққиқони соҳаро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Исми мазкур аз ду ҷузъ таркиб ёфтааст: «Рус+тахм».

«Рус» аз мафҳуми *gaodha* - болиш, сабзиш, рӯиш, нашъунамо, намуд, ки «рустан ва рӯидан» аз ҳамин реша аст, маншаъ мегирад. Маънии номи «Таҳамтан» низ аз ҳамин реша аст ва ба маънии «бузургпайкар ва қавиандом». Агар андак чиддитар сар бизанем, «Таҳамтан» Рустам ҳаммаъно аст. Бинобар ин, Рустам маънои «кашидаболо, бузургтан ва қавипайкар»-ро дорад [13, с. 948-949].

Иддае аз олимони «Рустам - қавитан ва пурзӯр» [12, с. 37], «пахлавон ва нотарс» [10, с. 73], «тануманд, қадбаланд, пурзӯр, пахлавон, шучоъ, далер» [5, с. 140] ва ғайраҳо таширех медиҳанд.

Гардиши таърихӣ «тахм» чунин аст: Дар «Авесто» «Тахта ё Таһма» ба маънои «зӯр ва неру», дар порсии бостон «*taxm*» ба маънои «далер ва пахлавон», дар пахлави «*tahm*» буда [12, с. 329], дар «Шохнома» «*tahm, taham* ва *tan*» (дар таркиби номи Рустам) шудааст. Бояд зикр намуд, ки аз «тахам» калимаи нави «тахамзода – *tahamzāda*» сохта шудааст, ки маънои «пахлавонзода, далерзода»-ро дорад.

Вобаста ба сайри таърихӣ ва маънии номи Рустам аз таҳқиқоти боло чунин бармеояд, ки номи Рустам дар шаклҳои дигараш «Рустаҳм», «Рӯстаҳм» ва «Рӯстам» аз ду чӯзӣ шакл гирифтааст: «Рус-*gaodha* ва «рустан ва рӯидан» аз ҳамин реша аст + «тахм-тахта», ки дар порсии бостон ва Готҳо ва дигар бахшҳои «Авесто» ба маънии «далер ва пахлавон» омадааст ва Таҳамтан низ аз ҳамин реша аст, ба маънии «бузургпайкар ва қавиандом» ва дар ҳақиқат Таҳамтан маънии калимаи Рустам аст» [9, с. 409].

**Манучеҳр [Manōchehr].** Манучеҳр номи пахлавони эронӣ ва яке аз подшоҳи Эрон.

Дар така ба шарҳи луғату сарчашмаҳои илмӣ ҳулоса намудем, ки чӯзӣ «ману» чунин маъниҳо медиҳад:

а) «ману» ба маънӣ «пахлавон» [6, с. 85]

б) «мануш» ифодакунандаи ном [13, с. 50; 4, с. 289]; «ману» - ҳудои эронӣони бостонӣ - «ману» - одам, мард, шавҳар [17, с. 127].

Ин ном дар забонҳои эронӣ истифодаи васеъ дорад: дар «Авесто» фақат дар таркиби номи шахс «*manušcihr*», пахлави «*manušcihr*» омадааст; муқоиса карда карда шавад, ҳамчунин, парфиянӣ - «*manēš*» ба маънои «одам», «мард»; баъд: ҳиндӣ бостон - «*manu-*» «одам», «мард», славянӣ қадим - «*mъžъ*» аз *mangya* - ё аз *mopъžъ* - ҳиндӣ бостон «*manuṣya*» - «инсонӣ», готӣ - «*manna*», немисӣ «*mann*» - «мард, шавҳар». Дар забони осетинӣ «*moj//mojnæ*» ба маънии «шавҳар» [17, с. 119].

Аз шарҳи боло бармеояд, ки вожаи мазкур хоси забонҳои ҳиндуаврупӣ буда, маънои «мард, одам, шавҳар»-ро дорад.

Манучеҳр дар «Авесто» дар шакли «*Manučithra*» истифода шуда, дар пахлави мубаддал ба «*Manušcihr*» гардидааст. Манучеҳр аз ду чӯзӣ: «*manušcihr*» таркиб ёфтааст. Чӯзӣ дуҷуми он дар «Авесто» - «*cihr*» (наҷод, тухма), дар порсии бостон «*cihr*» (навъ, асл), дар пахлави «*cihr*» (наҷод ва пушт) мебошад [12, с. 45; 13, с. 674; 4, с. 289]. Бо назардошти маънои чӯзӣҳои Манучеҳр аз ҷониби муҳаққиқин чунин маъно гардидааст: «пахлавонтухм, пахлавоннаҷод» [12, с. 85], «аз наҷод ва пушти Мануш» [13, с. 2047; 5, с. 204; 4, 289].

Номшиноси тоҷик М. Аюбова дар таҳқиқоти худ аз зухури антропоними Манучеҳр дар давраҳои таърихӣ дарак додааст [3, с. 125]. Аз ҷумла, навиштааст: «Номи Манучеҳр дар забони авестой дар шакли *Manušcihr* ва дар форсии миёнаву нав ба гунаи *Manuchehr* (аз *Manuš* (а)-*man* «руҳ», андеша»; «одам» (й) [8, с. 145] ва пасванди мансубии *uš* (а) номи *kūh* ва наҷод дар наздикии *kūh*и Дамованд ва авестоии *cihr*, форсии қадими *cihr* ва форсии миёнаву нав *chehr* «рӯй», «симо», мачозан «наҷод» «симо (наҷод)-и монуш [8, с. 145] номи набераи Эрач аз тухми Фаридун дар «Шохнома»-и Фирдавсӣ».

Унсӯри аввали ном дар таркиби номгузории давраҳои қадиму миёна зиёд қайд шудаанд: Манушварна «нури Мануш», 15-умин ниёи Зардушт [8, с. 209], Монушфар «нури шукӯҳи Монуш», номи аввали ниёи Манучеҳр [8, с. 209], Манушкарт//Манушгир(д) «зодаи Мануш», «мансуби Мануш», номи духтарзодаи Эрач [8, с. 209].

Дар «Авесто» Манушчитра ба маънии «манушнажод» [2, с. 662-663], дар «Яштҳо»-и «Авесто» («Фарвардиняшт») аз Манучехр ёд мешавад, дар осори паҳлавӣ «Динкард», «Бундаҳишн» ва ғайра ривоятҳои қиссаҳои зиёде аз зиндагиву кордории Манучехр омадааст, ки онҳо мазмунан аз «Шохнома»-и Фирдавсӣ (махсусан, дар таъйини насаби Манучехр) фарқ мекунад. Мувофиқи ривояти Фирдавсӣ Манучехр писари яке аз канизакони Фаридун Мохофарид ва бародарзодаи Пашанг мебошад. Пас аз ба камол расидан Фаридун ӯро ба муқобили писаронаш Салму Тур қотилони писарони хурдиаш Эрач мефиристад. Манучехр бо ёрии паҳлавонон Гаршосп, Соми Наримон ва Қоран писари Кова Салму Турро бидушт ва интиқоми Эрачро ситонд. Фаридун ба се писар мотам гирифта, Манучехрро ба ҷойи худ ба тахти подшоҳӣ нишонд. Манучехр дар Эронзамин солҳои зиёд ҳукмронӣ кард. Вай ҳамчунин подшоҳи одилу ботадбир, раиятпарвар ва паҳлавони номдоре тасвир ёфтааст [7, с. 155-156].

Маҳз баҳои сазовору хислати ҳамида ва зикри мусбии муҳаққиқон нисбат ба Манучехр боис гардидааст, ки мардум онро дар номгузории фарзандони хеш фаровон истифода мебаранд. Агар ба ганҷинаи номгузории кунунии тоҷикони деҳоту ноҳияҳо ва шаҳрҳо назари амиқи таҳқиқотии номшиносӣ афканда шавад, маълум мегардад, ки ин ном дар ҳама давру замон миёни мардумон машҳур ва серистеъмол мебошад.

**Нӯшервон [Nōšervān].** Анӯшервон/Нӯшервон//Анӯшер//Шервон < форсии миёна Anušakrvān//Anuširvān//Noširvān//Nuširvān, форсии нав Anuširvān//Nušervon//Anušer//Šervon «равони ҷовидон», «руҳи ҷовидон», номи подшоҳи Сосонӣ - Анӯшервон Хусрави Парвизи I (534-579), ки дар таърих бо номи Кайхусрави Анӯшервон ва дар достони «Шохнома» Кисрои Нӯшинравон, инчунин дар бисёр достонҳо бо номи Нӯширвони одил низ тасвир ёфтааст. Дар антропонимияи навоҳӣ Анӯшервон ва шаклҳои кӯтоҳшудаи он Нӯшервон, Анӯшер, Шервон бештар воমেҳӯранд [3, с. 156].

Муҳаққиқони решашинос бар ин назаранд, ки калимаи «Нӯш» дар асл «Анӯш» аст, зеро «Нӯш» ба танҳои маънии «марг»-ро дорад ва дар сурати í-и нафӣ дар сари вожа ба маънии «бемарг ва ҷовидон» ифода мегардад. Биноан ҷузъи «нӯш» дар асл «анӯш» буда, маънои «бемарг, абадзинда»-ро дорад. «Нӯш» ва «анӯш» аз вожаи авастоии «Анӯша» сарчашма мегиранд [4, с. 84].

Анӯш <форсии миёна Anušak//Anuš//Anuša, форсии нав Anōš//Anōša//Anušo «ҷовидон», номи духтари Мехрдоди VI, дар маъхазҳо бо номи Анушак, Анӯш, Анӯшо зикр ёфтааст [3, с. 45].

Сохти «Анӯша» мураккаб буда, аз «ан»/аломати инкор, рад; инкор кардан/ба маънои «но» ва «бе» + «аоша» ба маънии «хуш, марг» ва ҷамъан мафҳуми «бемарг»-ро ифода мекунад [14, с. 275]. Анӯш дар «Авесто» ба шакли «an-aōša» истифода шуда, маънои «бемаргӣ ва ҷовидонӣ»-ро дорад [12, с. 19] ва дар таркиби номи Анӯшервон низ омадааст.

**Наримон [Narimān].** Нариман//Наримон//Найрам <авестой ва форсии қадим Naryamanah [17, с. 166], форсии миёна Narimān ва форсии нав Narimān//Narimōn «марди кавирух», «руҳан устувор», номи падари Сом, ниёи Рустами Дастон дар «Шохнома»-и Фирдавсӣ, душмани Кави Хаосрав (Кайхусрав) дар «Авасто» [2, с. 170].

Найрам//Наримон – Nairi Mana дар ҷойи дигар «дорандаи афкори баланд ва мардона» маънидод шудааст [1, с. 254].

Найрам Наримон ба маънии «нарманиш» ва «паҳлавон» дар «Авасто» аслан яке аз сифоти мутаъаддиди Гаршоспи ҷаҳонпаҳлавон аст, ки батадрич ба исми хос табдил шуда ва бар писари Гаршосп итлоқ шуда, дар сурате ки дар асл Наримон сифати ӯ будааст. Баъд аз ин тағйир Наримон номи ҷадди Рустам ва падари Сом шудааст [4, с. 371].

**Сиёвуш [Siyovuš].** Сиёвуш//Сиёвахш < авестой Syāvaršan [16, 94], (аз **syāva** «сиёҳ» ва **aršan** «нар», «мард») форсии миёна ва форсии нав Syāvaxš - Syāvuš - Siyovuš. Зумрае аз олимони Сиёвушро «дорандаи аспии сиёҳ», «сиёҳчашм» маънидод кардаанд [16, с. 33; 11, с. 53], вале таҳлили этимологии шакли авестоии ном моро бештар ба он водор месозад, ки Сиёвушро ба маънии «марди сиёҳчеҳра», «сиёваш», «сиёхчурда (сабзина)» бипазирем. Дар асоатири қадим ба сифати эзид, дар қисмати «Яшт»-и «Авасто» ҳафтумин шоҳи каёнӣ,

подшоҳи одил, ҳомии одамони резишгоҳи миёна ва поёноби дарёи Ому омадааст, ки бо хиёнате аз тарафи Франрасиян (Афросиёб) кушта мешавад [2, с. 142]. Дар «Шоҳнома» низ бо ҳамин симо таҷассум гардидааст.

Дар «Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ» исми Сиёвуш чунин маъно шудааст: «Сиёвуш (Сиёвахш) - «дорандаи аспӣ гӯшиёҳ», ки дар «Авасто» мулаққаб ба Кӯй (шоҳ) аст, фарзанди Ковус буд ва аз духтаре туронӣ (аз хешони Гарсеваз) ба дунё омад. Тибқи ривоёти куҳан, фарри каёнӣ чанд гоҳе ба Сиёвуш пайваста буд ва монанди ҳамаи каён ҷолоку парҳезкору бузургманишу бебок буд. Агарчи дар «Авасто» аз нисбати Сиёвуш ба Ковус сухан нарафта, тақрибан ҳамаи мутобиқи паҳлавӣ ва ривоёти таърихӣ ўро фарзанди Ковус донистаанд» [4, с. 487].

**Сухроб [Suhrah].** Сухроб < авестой Suxrāp, форсии миёна ва форсии нав Suhrob (аз **suxr** «сурх» ва пасванди мансубии **-āp//āb** > **-ob**) «дорои сурхӣ», «сурхрӯй», «гулгун» номи писари Рустам дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ гуфта шудааст [2, с. 149].

Дар сарчашмаи дигар Сухроб < Sūhrāb «дорандаи дурахши сурх» маънидод шудааст [18, с. 145].

**Бобак [Bābak].** Бобак аз ҷиҳати сохт сохта буда, ба воситаи фармантӣ –ак сохта шудааст. Боб+ак

Бобак – форсӣ-тоҷикӣ < паҳлавӣ rāpak. 1. ба маънои падари руҳӣ; ба забони русӣ – поп; 2. нигоҳдоранда, ҳимоятгар омадааст [4, с. 102].

**Сом [Sām].** Сом ба давраи форсии қадим тааллуқ дошта, авестой «sāma» ба маънои «сиёҳ» омадааст.

«Сом» дар «Авасто» шакли «Сома» («тира, сиёҳ»; «савганд, паймон»)–ро ифода мекунад [19, с. 107].

**Ҳурмуз [Hurmuz].** Ҳурмуз//Ҳурмузд – форсии қадим < авестой Ahuramazdah<Ahura (сурур ва ҳастибахши бузург)+mazdah (доно ва бузург) – «сурурдоно ё ҳастибахши бузург, худои некӣ маънидод шудааст [2, с. 89].

Дар осори паҳлавӣ зардуштӣ дар баёни номи офаридгор ин вожаҳо истифода гардидаанд: 1. Bag//bay < форсии бостон, авестой бага-, баға-; дар катибаҳои сосонӣ bay, форсии миёнаи монавӣ by, паҳлавӣ `whrmzd bg, портии монавӣ `whrmuzd-bg, форсии миёнаи монавӣ `whrmuzd-by «Ҳурмузд-худо»; by zrw`n «Худо зурвоновридгори замон» [24, с. 42]. 2. Yazd «изад», шакли ҷамъ yazdān «изадон», аз yaz-«сутудан», он ки сутуда мешавад; муқоиса шавад дар паҳлавӣ yazišn «ситоиш», yaštan «сутудан». Ин вожа дар паҳлавӣ идомаи авестоиӣ yazata [23, с. 1279] мебошад.

Ҳамин тариқ, антропонимияи воситаи муҳими инъикоси фарҳанги миллии мебошад, ки дар сохтори расмии номгузорӣ, интиҳоби номҳои зебову хушсадо дар ҳаёти иҷтимоии мардум нақши бориз доранд. Таҳқиқоти мавриди назар имкон фароҳам овард, ки низоми антропоними асар мавриди омӯзиш қарор дода шавад ва дар таърих ба таҳқиқоти муҳаққиқони соҳа корбурд, маъно ва зуҳури таърихӣ номҳои мавриди бозбинӣ қарор дода шавад.

#### Адабиёт:

1. Абӯрайҳони Б. Китоб-ут-тафҳим.-Душанбе: Дониш, 1973. – 288 с.
2. Авесто Куҳантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ/Гузориш ва паҷӯшиши Ҷалили Дӯстхоҳ, таҳиягар Муаззами Диловар. – Душанбе: Қонуният, 2001.-С. 662-663.
3. Аюбова М. Антропонимияи тоҷикони навоҳии Шаҳритусу Қубодиён. - Рисолаи номзадӣ.-Душанбе, 2002.-56с.
4. Баҳроми Фараҳвашӣ Фарҳанги паҳлавӣ. - Эрон: Интишороти бунёди Фарҳанг, 24.
5. Гафуров А. Лично-собственные имена в таджикском языке. Диссер. канд. филол. наук.-Душанбе, 1964.-265с.
6. Деххудо А. Луғатномаи Деххудо. - Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, 2006, №4.
7. Диловаров М. Манучеҳр//Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик.-Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Советии тоҷик, 1989. – С.155. - 156–Ҷ.2.;

Энсиклопедияи советии тоҷик. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи советии тоҷик, 1983.-Ҷ.4.-С. 1991.

8. Чунайди Ф. Зиндагӣ ва муҳочирати Ориёниён (Бар пояи гуфторҳои Эронӣ)/Ф. Чунайди. - Техрон, 1374. – С. 209.

9. Мансури Растагори Фасой. Фарҳанги номҳои «Шохнома». Ҷ.1. – Техрон, Муассисаи мутолиот ва таҳқиқоти фарҳангӣ, 1369. – 594 с. (ба забони форсӣ).

10. Мирзоев Х.Х. Таджикская и английская гиппологическая терминология в историческом сравнительном освещении. - Душанбе: Ирфон, 2010. – 152 с.

11. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик.-Ҷ.1(1).-Душанбе, Маориф, 1987.-488с.

12. Мӯбад Фирӯзи Озаргушасп. Бахш аз фарҳанги «Авасто» ва татбиқи он бо форсӣ ва курдӣ. – Шаҳринор, 1337 хуршедӣ. – 105 с.

13. Муин М. Фарҳанги форсӣ. Ҷ.1-6. – Техрон: Амири Кабир, 1363.

14. Муҳаммад Чаводи Машкур. Дастурнома дар сарф ва наҳви забони форсӣ. Чопи саввум. - Техрон, Обонмох, 1345.

15. Никонов В.А. Вопросы языкознания. - М., 1966, №6. Актуальные процессы в антропонимы тюркоязычных народов//Ономастика Поволжья, 3. – Уфа, 1973.

16. Оранский И.М. Иранские языки. - М.: ИВЛ, 1963. – 204 с.

17. Основы иранского языкознания. Древнеиранские языки.-М.: Наука, 1979. – 388 с.

18. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. - М. : Наука, 1964. - 156 с.

19. Пошанг М. Зебономҳои ориёӣ. - Душанбе: Бухоро, 2012. – 430 с.

20. Темуров Ҷ.Р. Антропонимияи «Ҳазору як шаб» (таҳқиқи забоншиносӣ), дисс. номз. илм. филол. - Душанбе, 2018. – 179 с.

21. Халафи Табрэӣ. Бурҳони қотей. Бо эҳтимоми доктор М. Муин. Техрон, 1330 шамсӣ.

22. Шоев Р. Ономастикаи «Самаки айёр» (таҳқиқоти забоншиносӣ). – Душанбе: Ирфон, 2013. - 175 с.

23. Bartholomae Chr. Altiranisches Worterbuch. – Srtassburg, 1904.

24. Nyberg H.S. A Manual of Pahalavi. Pt.II. Glossary. – Weisbaden, 1974.

## **НИГОРИШИ ЗАБОНИИ АНТРОПОНИМИЯИ РОМАНИ «ФИРДАВСӢ»-И СОТИМ УЛУҒЗОДА**

Дар мақола муаллиф ба омӯзиш ва баррасии антропонимияи тоҷикии романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода пардохтааст.

Дар ин таҳқиқот муаллиф ба таҳқиқоти олимони дохилию хориҷӣ, сарчашмаҳои луғавӣ ва қорҳои илмӣ-таҳқиқотии соҳавӣ таъя намудааст. Ҳамзамон, зимни таҳқиқот теъдоди номҳои тоҷикии асарро муайян намуда, ба қабатҳои забонӣ тасниф намудааст.

Ҳадафи асосии таҳқиқоти мавриди назар ба риштаи таҳқиқи кашидану мавриди омӯзиш қарор додани низоми антропонимияи тоҷикии романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода - яке аз асарҳои таърихӣ, ки аз рӯзгору осор, қорномаи мутафаккири бузурги форсу тоҷик Абулқосими Фирдавсӣ маҳсуб меёбад. Ба муаллиф имконият даст додааст, ки ба бозбинӣ ва сайри таърихии баъзе антропонимияи тоҷикии асар аз диди забонӣ ибрози назар намояд.

**Калидвожаҳо:** антропонимия, таҳлили забонӣ, романи «Фирдавсӣ», Сотим Улуғзода, таҳлили лингвистӣ, баррасӣ, омӯзиш, таҳқиқот.

## **ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ АНТРОПОНИМОВ РОМАНА «ФИРДОУСИ» СОТИМА УЛУҒЗОДА**

В статье автором подвергнута изучению таджикские антропонимы романа «Фирдавси» Сотима Улуғзоде.

В данном исследовании автор опирается на труды отечественных и зарубежных ученых, словарные источники и научно-исследовательские работы в этой области



языкознания. В то же время он определил количество таджикских имен произведения и классифицировал их по языковым слоям.

Основной целью рассматриваемого исследования является анализ и изучение таджикской системы антропонимии в романе Сотима Улугзода «Фирдавси» - одного из исторических произведений, посвященного творчеству великого персидско-таджикского мыслителя Абулкосима Фирдавси. Автору была предоставлена возможность изучения истории некоторых таджикских антропонимов с лингвистической точки зрения.

**Ключевые слова:** антропонимия, лингвистический анализ, роман «Фирдавси», Сотим Улугзода, лингвистический анализ, рецензирование, изучение, исследование.

## **LINGUISTIC ANALYSIS OF ANTHROPNYMS ROMAN «FIRDOUSI» SOTIMA ULUGZADE**

In the article, the author studied the Tajik anthroponyms of the novel «Firdavsi» by Sotim Ulugzode.

In this study, the author relies on the works of domestic and foreign scientists, dictionary sources and research work in this area of linguistics. At the same time, he determined the number of Tajik names of the work and classified them by language layers.

The main purpose of the study under consideration is the analysis and study of the Tajik system of anthroponymy in the novel «Firdavsi» by Sotim Ulugzod, one of the historical works dedicated to the work of the great Persian-Tajik thinker Abulkosim Firdavsi. The author was given the opportunity to study the history of some Tajik anthroponyms from a linguistic point of view.

**Key words:** anthroponymy, linguistic analysis, novel «Firdavsi», Sotim Ulugzoda, linguistic analysis, peer review, study, research.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Тағоев Саймомин Холмуминович, докторанти (PhD)-и Институти забон ва адабиёти АМИ ҚТ. Суроға: 734025, ҚТ. ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел: (992)918-14-29-67

**Сведения об авторе:** Тагоев Саймомин Холмуминович – докторант (PhD) Института языка и литературы им. Рудаки НАН РТ. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. Тел: (992)918-14-29-67.

**Information about the author:** Tagoev Saymomin Kholmuminovich - doctoral student (PhD) at the Institute of Language and Literature named after V.I. Rudaki NAS RT. Address: 734025, Dushanbe city, Rudaki avenue, 21. **Phone:** (992) 918-14-29-67.

## ПЕДАГОГИКА

ТДУ: 732.851+681.3

ТБК: 74.262+73

С-20

### НИШОНДОДҲОИ ОЗМОИШӢ ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ УСЛУБИ ТАФАККУРИ ИННОВАТСИОНИИ ДОНИШЧӢӢНИ РАВИЯИ МУҲАНДИСӢ БО ҲАМГИРОИИ ФАНҲОИ МАТЕМАТИКА ВА ИНФОРМАТИКА

Файзализода Б.Ф., д.и.п., и.в. профессор

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Саидов А.К., унвончӯ

Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомӣ Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Ҳадафи навбати пешгирифтаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ин саноатикунони босуръати кишвар мебошад. Вобаста ба ин ҳадаф муассисаҳои таҳсилоти олии кишварро зарур аст, ки чиҳати пайваст намудани илм ба истеҳсолот ва баҳри тайёр намудани мутахассисони варзидаи ба талаботи соҳаи саноат ҷавобгӯ ҳаматарафа кӯшиш ба харҷ диҳанд. Услуби тафаккури инноватсионӣ дар ҷомеаи муосир меъёри муҳимми рақобатпазирии тайёр намудани мутахассисони соҳибмалака ва соҳибкасбро муайян месозад. Ташаккули услуби инноватсионии тафаккули зехнӣ дар раванди оmodасозии мутахассисон ба фаъолияти касбӣ ва вазифавии онҳо вобаста буда, ба рушди бемайлоии тафаккури эҷодӣ, доништалабӣ, худтакмилдиҳӣ ва саводноки заминаи воқеӣ мегузорад.

Ҳадафи асосӣ дар сохтори услуби инноватсионии тафаккури донишчӯён бо маҷмӯи донишҳо ва малакаҳои амалии дорои хусусияти ҳамгироии фаннӣ дошта: ба монанди информатика, педагогика, психология, математика, физика ва дигар фанҳои таҳассусӣ вобастагии калон дорад. Ташаккули услуби инноватсионии тафаккур дар оmodасозии муҳандисони соҳавӣ ифода меёбад, ки дар фаъолияти касбии онҳо ба вучуд омада, минбаъд чиҳати соҳибкасб гардонидани мутахассисон ва муҳандисони оянда заминаи воқеӣ мегузорад [1, с. 27-37].

Мафҳуми «услуби тафаккури инноватсионӣ» яке аз категорияҳои нави таълимдиҳӣ ва маҳдуд омӯхташавандаи назария ва амалияи педагогии муосир ба ҳисоб меравад, бинобар ин, барои муайян кардани моҳияти ин падида бояд аҳаммияти семантикии истилоҳотеро таҳлил намуда, ҷузъҳои ибтидоии он «тафаккури педагогӣ», «тафаккури услубӣ», «фаъолияти инноватсионӣ», «наовариҳои педагогӣ»-ро дар таълими муҳандисон бояд истифода кард [3, с. 159-163].

Л.В. Спирин, В. Слестенина, Е.К. Осипова, Е.Н. Полякова, М.П. Фрумкин дар осори хеш услуби тафаккури инноватсионии педагогиро қобилияти шахсии омӯзгор дарҷ кардаанд, ки ӯ метавонад маҳорати ҳалли вазифаҳои тарбиявӣ дидактикиро истифода намуда, диққати донишчӯёнро ба машғулият ҷалб намояд.

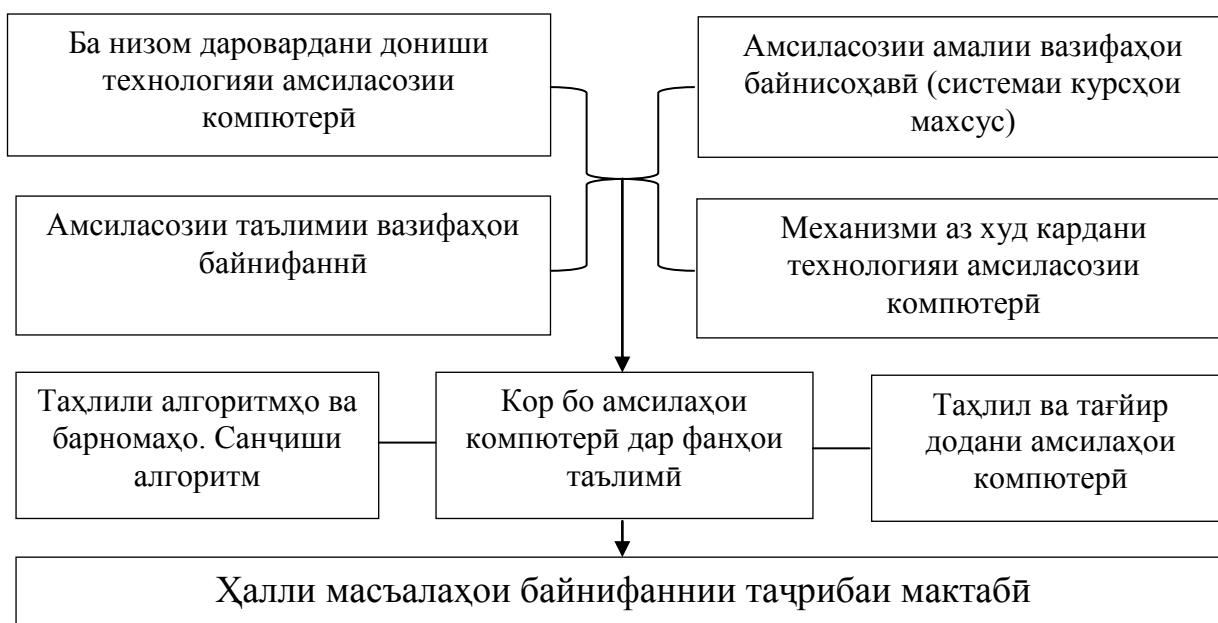
Тафаккури инноватсионии педагогӣ бо ҳамгироии фанҳоро В.Андронов, Д.В. Вилькеева, Ю.Н. Кулюткина, Н.А. Половникова, Г. Сухобская, Н. Ҳақимова, ҳамчун маҷмуи усулҳои алоқамад, ки муносибати як фан ба фанни дигар, ё як масъала ба масъалаи дигарро инъикос менамояд [7, с. 36-37], дар асарҳои худ шарҳу тавзеҳ додаанд.

Осор ва гуфтаҳои олимони имкон медиҳад, ки ҳуди мафҳуми «услуби тафаккури инноватсионии педагогӣ»-ро ҷуқуртар омӯхта, ҷабҳаҳои унсурӣ педагогии онро дар раванди таълими муҳандисони оянда самаранок истифода намоем. Таҳлилҳои педагогии гузаронидашуда нишон медиҳад, ки мафҳуми «услуби тафаккури инноватсионии педагогӣ» гуногунҷанба омӯхта шуда, муносибати ҳамгироии фанҳоро дар раванди таълим инъикос менамояд. Дар марҳалаи тараққиёти ТИК масъалаҳои муҳимтарини ҳамгироии фанҳои математика ва информатика бо услуби тафаккури инноватсионии педагогӣ матраҳ карда мешаванд.

Дар осори Г.И. Железовский [7, с. 36-37] технологияи ба вучуд овардан ва татбиқ намудани системаи тайёрии мантиқӣ ва методи омӯзгор ҷиҳати омода намудани муҳандисони соҳавӣ бо ҳамгирии фанҳои математика ва информатика ошкор гардидааст. Раванди технологияи ташаккули тафаккури педагогӣ дар ҳамгирии фанҳои системаи амалиёти мантиқӣ-диалектикий ба худ хос дорад [10, с. 58-60]. Технологияи дар кори озмоишӣ пешниҳодгардида имкон медиҳад, ки сатҳи донишандӯзии мутахассисони касбии оянда боло рафта, самаранокии раванди таълим бо ҳамгирии фанҳои афзалият ёбад.

Дар асоси технологияи мазкур раванди марҳилаҳои озмоишӣ бо донишҷӯён-муҳандисони касбии оянда ба роҳ монда шуд. Бо амсиласозии математикӣ, ҳамгирии фанҳои математика ва информатика (амсиласозии компютерӣ) ва услуби тафаккури инноватсионӣ натиҷаҳои назарраси педагогӣ дар раванди таълим ба даст оварда шуд.

Дар доираи барномаи таҷрибавӣ курси махсуси «Амсиласозии компютери масъалаҳои байнифанӣ» гузаронида шуд. Дар рафти курси махсус фаҳмиши донишҷӯён оид ба технологияи амсиласозии компютерӣ дар ҳалли масъалаҳои амалии байнифанӣ ба низоми дароварда шуд, ки он ба таври графикӣ оварда шудааст:



**Расми 1. – Амсилаи истифодаи технологияи амсиласозии компютерӣ дар давоми таълим**

Асосан донишҷӯёни шӯбаи рӯзонаи Донишқадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистонро қисман ба ду гурӯҳ (гурӯҳи назоратӣ (ГН) ва гурӯҳи таҳлилий (ГТ) ҷудо намуда, мувофиқ ба самти ихтисоси онҳо вазифаҳову супоришҳо тартиб додашуда, малакаву дониш ва сатҳи услуби тафаккури эҷодии онҳо баланд бардошта шудааст.

Дар натиҷагирии ГН ва ГТ бо барномаҳои компютерӣ шароити зарурӣ муҳайё карда шуда, вазифаҳои зерин гузошта шуданд:

- рушди муносибати мотиватсионӣ нисбат ба нақши муҳимми барномаҳои компютерӣ дар ҳалли масъалаҳои амалӣ;
- бо маводҳои робитаи байнифанӣ шинос кардани донишҷӯён дар марҳалаҳои азхудкунии мавзӯҳои ба фанни таълимӣ вобаста буда;
- ташаккул додани малакаи истифодаи барномаҳои компютерӣ ҳамчун асоси инструменталӣ барои ҳалли масъалаҳои математикӣ.

Барои ҳалли вазифаҳои банақшагирифташуда дар қорҳои лабораторӣ аз фанҳои интихобии додашуда, ҳангоми қор бо компютер истифодабарии барномаҳои MathCad ва MultiSim ба нақша гирифта шудаанд. Дар машғулияти таълимӣ аз рӯи маводи фанӣ донишҷӯёнро бо ҳалли масъалаҳои маъмули математикӣ тариқи компютер ва бо тарзи

истифодабарии барномаҳои компютери зикргардида ошно месозем. Ҳамзамон, Ҳангоми кор бо барномаи MathCad ба тағйирёбандаҳо бахшидани қиматҳо, ифодаҳои математикӣ, гузоштани функсияҳо, тасвири графикаи функсияҳо ва кор бо массивҳо омӯзонида шуданд. Бо истифода аз қиматҳои ифодаҳои математикӣ тасвир намудани графикаҳо ба намуди 2D ва 3D низ, бо истифода аз барномаи MathCad ба донишҷӯён омӯзонида шуд. Дар рафти машғулият ҳавасмандии донишҷӯён ҳангоми тасвири графикаи функсияҳо аз рӯи қиматҳои математикӣ хело зиёд ба назар мерасид.

Машғулиятҳо пурра бо барномаҳои компютерӣ дар синфхонаи компютери ҷиҳозонидашудаи инноватсионӣ ба роҳ монда шуданд, ки он дар ҳалли масъалаҳои ташаккулёбӣ ва алоқамандии тафаккури таҳассусии донишҷӯён натиҷаи хуби воқеӣ дод.

Донишҷӯён дар рафти омӯзиш доир ба барномаҳои компютерӣ ва истифодабарии онҳо тасаввурот пайдо намуда, бо функсияҳо ва қолабҳои тайёр ҳалли масъалаҳои математикӣ ва соҳавиро аз бар намуданд. Инчунин, дар ташкили таҷрибаи ҳисоббарорихи математикӣ ва баҳодихии хосиятҳои функсия малака пайдо карданд [5, с. 235-237].

Мисолу масъалаҳо на аз рӯи амсилаҳои абстраксии математикӣ, балки мисолу масъалаҳои таҳассусӣ, ки доираи васеи робитаҳои байнифаннии фанҳои дақиқ (математика, физика, механикаи муҳандисӣ ва иқтисод)-ро фаро мегиранд, баррасӣ шуданд. Мисолу масъалаҳои баррасишуда барои ташаккули муносибати ҳавасмандии донишҷӯён нисбат ба имконияти истифодаи компютер дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти таълимию амалӣ имкониятҳои иловагӣ фароҳам овард.

Дар рафти машғулиятҳои лабораторӣ ва амалӣ ҳангоми кор бо компютер ҳалли мисолу масъалаҳои дорой хусусияти байнифаннӣ кор карда баромада шуд. Масалан, ҳалли мисоли дар поён овардашуда донишҷӯён фанҳои математика ва физикаро талаб мекунад.

**Шиддат 12V ва муқовиматҳои 150Ом, 170Ом, 280Ом дар намуди пайдарпай пайваст шуданаш ба чараёни занҷир ёфта шавад.**

**Дода шудааст:**

U - 12V;

R1 = 150 Ом;

R2 = 170 Ом;

R3 = 280 Ом;

**I - ?**

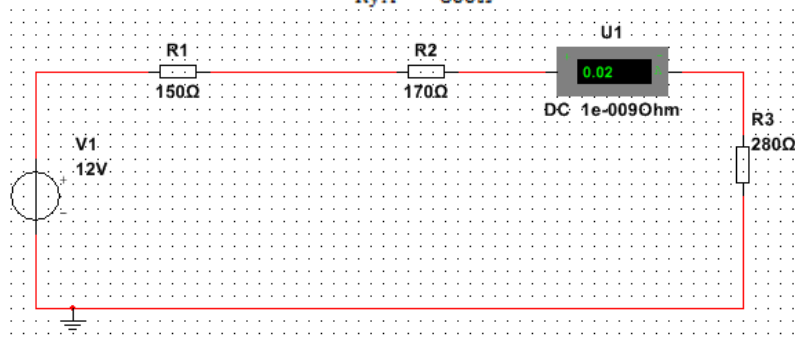
Дар ин ҷо барои муайян намудани  $R_{\text{ум}}$  (муқовимат), U (потенциали электрикӣ) ва I (қувваи чараён) формулаи зеринро истифода мебаранд.

$$R_{\text{ум}} = R_1 + R_2 + R_3$$

$$I = \frac{U}{R_{\text{ум}}}$$

Яъне,  $R_{\text{ум}} = R_1 + R_2 + R_3 = 150 + 170 + 280 = 600 \Omega$

$$I = \frac{U}{R_{\text{ум}}} = \frac{12V}{600 \Omega} = 0,02A$$



**Расми 2. – Тасвири занҷирҳо ба намуди пайдарпай дар Multisim**

Аз рӯи формула, ҳалли масъалаи додашуда мувофиқи қимати занҷираҳо 0,02-ро ташкил медиҳад. Натиҷаи иҷрои кор дар барнома низ 0,02-ро нишон медиҳад. Ин василаи кор мавқеи тафаккури зехнии донишҷӯёнро ташаккул дода, шавқу рағбати онҳоро ба ҳалли масъалаҳои дигар зиёд мегардонад.

Муҳтавои ташкили кори таҷрибавӣ дар он зоҳир мешуд, ки тамоми унсурҳои омодагии касбӣ ба ҳадафи ягона – омода намудани мутахассисони самти муҳандисӣ нигаронида шудаанд.

Таъсирбахшии ҳамаҷониба доир ба тафаккури касбии муҳандисони оянда дар он зухур меёфт, ки раванди ташаккули услуби тафаккури инноватсионии ҳама бахшҳои фаъолияти фикрии донишҷӯён ба чузъҳои зерин алоқаманд буда метавонад:

1. Чузъи ҳавасмандгардонӣ дар сохтори услуби инноватсионии тафаккури донишҷӯён аз ҳисоби ҳавасмандкунии онҳо ба мавзӯҳои пешниҳодгардида ташаккул ёфтааст, ки бо фаъолияти сифатан баландтар ва мураккабтар муайян мешавад. Дар натиҷа раванди фикрии таҳлил, баррасӣ, муқоиса ва ҷамъбасти дар алоқамандӣ бо донишҳои фанӣ такмил дода мешавад;

2. Чузъи амалӣ дар сохтори услуби тафаккури инноватсионии донишҷӯён бо маҷмуи дониш ва малакаву қорҳои амалии хусусияти байнифаннидошта ба монанди фанҳои технологияи иттилоотӣ, педагогика, психология, математика, физика ва методикаи соҳавӣ алоқаманд аст. Ташаккули чузъи амалӣ, услуби тафаккури инноватсионӣ дар пайдоиши шаклҳои наво, ки ба фаъолияти таълимии донишҷӯён ба вучуд меоянд, метавонанд минбаъд ба фаъолияти муҳандисӣ ва педагогӣ таъсири амиқ гузоранд;

3. Чузъи такмилдиҳӣ дар услуби тафаккури инноватсионӣ аз ҳисоби дарки амалҳои фикрии донишҷӯён ба раванди худомӯзӣ, муқоисакунӣ, худидоракунӣ, инчунин барномасозӣ дар доираи амсиласозии компютерӣ ва ҳалли масъалаҳои математикӣ ба воситаи технологияи иттилоотӣ ташаккул меёбад.

Ҳамин тавр, ташаккули услуби тафаккури инноватсионӣ ба донишҷӯён дар раванди амсиласозии компютерӣ робитаи байнифаннии фанҳоро дар доираи системаи худомӯзӣ ҳавасманд гардонида, хоҳиши онҳоро ба омӯзиш дучанд менамояд.

Дар омӯзиши таҷрибавӣ, ба ғайр аз иҷрои барномаи асосӣ, мавзӯҳои иловагӣ, ки технологияи иттилоотиро ҳамчун илми ҳамгиро бо дигар фанҳо, махсусан математика ва фанҳои соҳавӣ, алоқаманд буданаҷро тасдиқ менамоянд, ба донишҷӯён фаҳмонида мешавад. Инчунин, иловатан ҳалли масъалаҳо доир ба самти ихтисос ба воситаи барномаҳои компютерӣ ба ҳар як донишҷӯ бо вариантҳои гуногун пешниҳод мегардад.

Дар рафти машғулиятҳои амалӣ ва лабораторӣ омӯзиши технологияи иттилоотӣ доир ба раванди ҳалли масъалаҳои сода ва мураккаби математикӣ (муодилаи хаттӣ, квадратӣ, ба тағйирёбандаҳо бахшидани қиматҳо, муайян намудани ҳосили ҷамъи қиматҳо, ҳисоби миёнаи арифметикӣ, қиматҳои хурдтарин (min), калонтарин (max), тасвири графикаи функсияҳо ва қор бо массив) пешниҳод карда мешаванд.

Бахши амалии барномаи таҷрибавӣ барои васеъ намудани маҷмуи мавзӯҳои стандартиву маъмулӣ пешбинӣ шуда буд. Бо ин мақсад, ба гурӯҳи таҷрибавӣ намунаҳои супоришҳои байнифанние, ки барои ҳалли масъалаҳои соҳаҳои гуногуни илмиҳои дақиқ ва табиатшиносӣ лозим аст, пешниҳод мешуд. Масалан:

**Муодилаҳои квадратӣ, сеъзогии квадратӣ.** Муодилаи квадратии сеъзогии  $x^2 - 8x + 12 = 0$  дода шудааст. Дискриминанти  $D = b^2 - 4 \cdot a \cdot c$  муодиларо ҳисоб карда, решаҳои ҳақиқии онро аз рӯи шартҳои: агар дискриминанти муодила  $D > 0$  бошад, он гоҳ муодила ду решаи ҳақиқӣ дорад, агар дискриминанти муодила  $D < 0$  бошад, он гоҳ муодила решаи ҳақиқӣ надорад, агар дискриминанти муодила  $D = 0$  бошад, он гоҳ муодила як решаи ҳақиқӣ дорад, муайян намоед. Ҳамзамон, аз рӯи шартҳои муодилаи додашуда алгоритм тартиб диҳед.

Қисмати натиҷагирӣ саволномаҳои санҷиши ба намуди тестӣ омодашударо дар бар мегирад, ки барои муайян кардани омилҳои зерин мусоидат менамоянд:

- муайян намудани дараҷаи азхудкунии мавзӯҳои пешниҳодгардида доир ба машғулияти бо донишҷӯён гузаронидашуда;
- қобилияти истифодабарии компютер;
- хусусияти ҳавасмандгардонии донишҷӯён ҳангоми ҳалли масъалаҳои математикӣ бо истифода аз барномаҳои компютерӣ [9, с. 171-176].

Қисми натиҷагирии супоришҳои санҷиши пешниҳодшуда дар марҳилаи аввал байни донишҷӯён каме нофаҳмиҳоро ба миён орад ҳам, дар марҳилаҳои баъдӣ ҳар як донишҷӯ баҳри ба

даст овардани холҳои максималӣ кӯшиш ба харч медиҳад. Зеро супоришҳо ба ҳар як донишҷӯ аз рӯи вақти муайян ва ҷавобҳои дуруст ҳолгузорӣ карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, дар рафти марҳилаи таҳлилу баррасӣ ба донишҷӯёни соли аввал, барои муайян намудани сатҳи азхуднамоии мавзӯҳо, супоришҳои зерин пешниҳод шуда буданд:

**Супориши 1 – ум:** Агар интиқоли иттилоот аз компютер ба хотираи беруни (флешкарта) дар як сония 8,3 МБ-ро ташкил диҳад, дар ҳолати 2ГБ иттилоотро аз компютер ба хотираи беруни (флешкарта) интиқол додан Ҳабиб чанд дақиқа вақт сарф мекунад?

**Супориши 2 – юм:** Бо истифода аз барномаи компютери Ms Excel графикаи функсияи  $y = x^2$ -ро ҳангоми қимати  $X$  аз -5 то 5 будан, бо пайдарпайии 0,5 тасвир намоед.

**Супориши 3 – юм:** Бо истифода аз барномаи компютери MathCad ба тағйирёбандаи  $M$  массиви сеченака тартиб дода, аз массиви додашуда элементҳои калонтарин (максимальные) ва хурдтарин (минимальные) ёфта шавад.

$$M := \begin{pmatrix} 5 & 2 & 12 \\ 6 & -3 & 15 \\ 3 & 14 & -18 \end{pmatrix}$$

**Супоришҳои байнифаннӣ.** Дар супоришҳои байнифаннӣ масъалаҳои ба миён гузошта шудаанд, ки хосияти математикӣ дошта, имконияти ҳалли онҳо бо истифодаи барномаи компютерӣ осонтар мебошанд. Бояд зикр кард, ки масъалаҳо ва супоришҳо пеш аз санҷиш аввал дар машғулиятҳо бо ҳамроҳии донишҷӯён тавассути барномаҳои компютерӣ ҳал карда шудаанд. Ҳамзамон, тарзи ба компютер масъалагузорӣ намудани супоришҳо бо ҳамроҳии донишҷӯён иҷро карда шудааст.

**Масалан:** Зичии  $2 \text{ см}^3$  пӯлод, ки массаи 15,7 г. аст, дар  $\text{кг/м}^3$  муайян карда шавад. Инчунин, вази хоси пӯлод ёфта шавад.

Масъалаи пешниҳодгардида ифодакунандаи робитаҳои байнифаннӣ буда, барои муҳандисон масъалаи соҳавӣ низ ба ҳисоб меравад. Бо ин гуна масъалаҳо бисёртар равияҳои муҳандисӣ вохӯранд, дар ҳолати ба компютер супориш дода тавоништан бе ягон мушқилот ба зудӣ аз ӯҳдаи ҳалли онҳо мебароянд.

Хулосаи натиҷаҳои, ки дар марҳалаи сеюми корҳои таҷрибавӣ пас аз салоҳиятнок ба роҳ мондани КМРО ва КМД ба даст оварда шудаанд, дар (ҷадвали 1) нишон дода шудаанд.

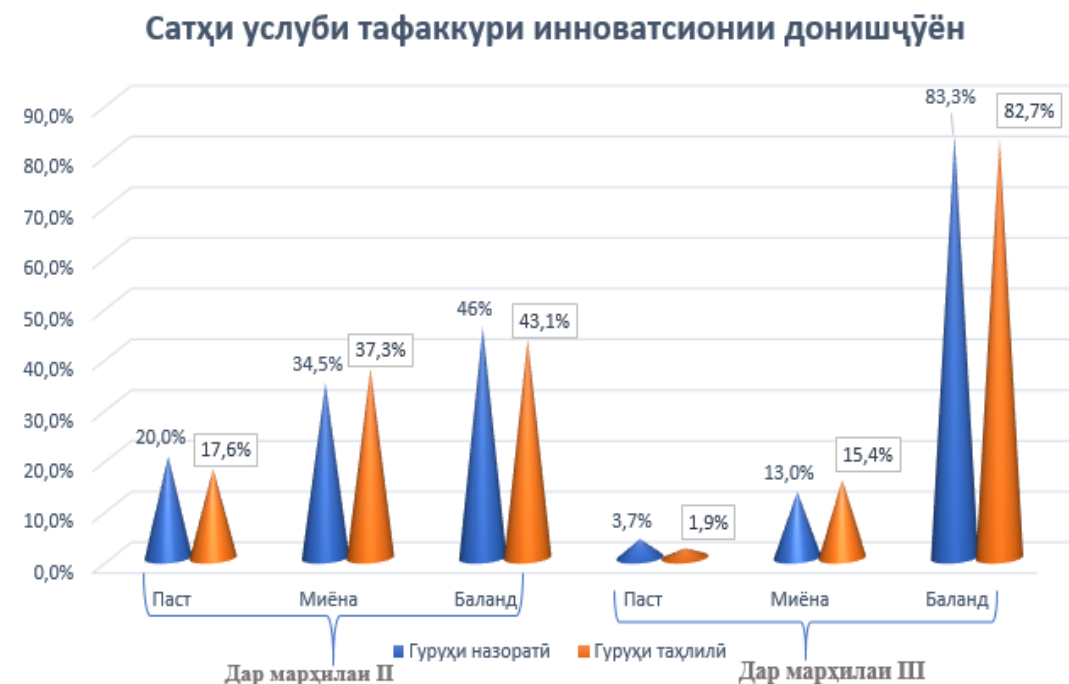
**Ҷадвали 1. – Натиҷаи таносуби омӯзиши муқоисавии сатҳи услуби тафаккури инноватсионии донишҷӯён нисбати марҳилаҳои I ва II**

Намуди таҳқиқот	Гурӯҳ, теъдоди донишҷӯён	сатҳи услуби тафаккури инноватсионии донишҷӯён					
		Марҳилаи дуум			Марҳилаи сеюм		
		Паст	Миёна	Баланд	Паст	Миёна	Баланд
Гурӯҳи назоратӣ	1420101-0104, (28н.)	20%	34,5%	45,5%	2н	7н	45н
	3,7%				13%	83,3%	
Гурӯҳи таҳлилий	1430103-01тА, (26н.)	17,6%	37,3%	43,1%	1н	8н	43н
	1430103-01тБ, (26н.)				1,9%	15,4%	82,7%

Ҷадвали натиҷаҳои марҳилаи дуум (ҷадвали 9) дар таҷрибаи ГН (паст 20%, миёна 34,5%, баланд 45,5%), ГТ (паст 17,6%, миёна 37,3%, баланд 43,1%)-ро нишон дода бошад, пас аз натиҷабардорӣ ҷадвали марҳилаи сеюм нишон дод, ки таносуб нисбат ба марҳилаи дуум ГН (паст 3,7% фарқият -16,3%, миёна 13% фарқият -21,5%, баланд 83,3% фарқият +37,8%), ГТ (паст 1,9% фарқият -15,7%, миёна 15,4% фарқият -21,9%, баланд 82,7% фарқият +39,6%) бо натиҷаи мусбӣ ба даст омадааст. Натиҷаи таҳқиқоти бадастомада нишон

медихад, ки сатҳи услуби тафаккури инноватсионии *паст* ва *миёна* нисбат ба марҳилаҳои якум ва дуҷуми таҳқиқот кам гардида, миқдори сатҳи услуби тафаккури инноватсионии *баланд* зиёд гардидааст. Ин нишондод ба пешравии кори таҳқиқот мусоидат менамояд. Нишондоди фоизнокии паст ва миёна бинобар сабабҳои беморӣ, мушкилоти оилавӣ ва ғайра дар машғулиятҳои фаъолна иштирок надоштани донишҷӯён ба амал омадааст. Онҳое, ки дар машғулиятҳои фаъолна иштирок дошта КМРО ва КМД-ро пурра иҷро намуданд, натиҷаи максималиро ба даст оварданд.

Барои шарҳи возеҳтар натиҷаҳои бадастомадаро дар шакли диаграммаи пешниҳод менамоем (расми 3).



**Расми 3. – Диаграммаи динамикии сатҳи услуби тафаккури инноватсионии донишҷӯён нисбат ба натиҷаи марҳилаи дуҷуми таҳқиқот**

Дар марҳалаи охирини корҳои таҷрибавӣ (модули методикӣ) вазифаҳои зерин гузошта шуданд:

- гурӯҳбандии (систематизировать) донишҳо дар соҳаи амсиласозии компютерӣ;
- аз худ кардани технологияи амсиласозии компютерӣ дар ҳалли масъалаҳои байнисоҳавӣ;
- таҳияи системаи муаллифии вазифаҳои байнисоҳавӣ;
- навиштан ва дифоъ кардани кори дипломӣ.

Таҳлили маълумоти дар давоми таҳқиқи озмоишӣ ба даст овардашуда нишон дод, ки дар иҷрои вазифаҳо тавассути компютер ва тафаккури зеҳнии донишҷӯёни гурӯҳҳои назоратӣ ва таҷрибавӣ тафовути ҷиддӣ мавҷуд аст, ки онҳо ба дараҷаҳои *паст*, *миёна*, ва *баланди* сатҳи услуби тафаккури инноватсионӣ ҷудо карда шудаанд.

Натиҷаи услуби тафаккури инноватсионии донишҷӯён дар дараҷаи *паст* ба гурӯҳи назоратӣ аз 36% ба 3,7%, гурӯҳи таҳлилий аз 33,3% ба 1,9% поён фароварда шуда, дараҷаи *баланд* гурӯҳи назоратӣ аз 31% ба 83,3%, гурӯҳи таҳлилий аз 31,4% ба 82,7% афзоиш дода шуданд. Нишондодҳои мазкур натиҷаи кори озмоиширо қаноатманд менамояд.

#### Адабиёт:

1. Комилиён, Ф.С. Ҷанбаҳои омӯзиши фанни технологияи иттилоотӣ дар гузариши мактаб ба муносибатҳои босалоҳият ба таълим [Матн] / Ф.С. Комилов, Ҷ.Х. Мирзоев, Ш.Х. Тағоев, Ф.Р. Файзуллоев, Д.С. Шарапов // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2018. – №1(73). – С. 27-37.

2. Комилов, Ф.С. Роль мультимедийных игровых технологий в образовательной среде виртуального общения [Текст] / Ф.С. Комилов, Ш.Х. Тагоев // Вестник педагогического университета. – 2015. – № 6 (67). – С. 60-66.

3. Маткин, В.В. Межпредметные проблемные познавательные задачи как средство формирования познавательного интереса к творческой деятельности [Текст] / В.В. Маткин // Ученые записки ЛГПИ. – 1970. – С. 159-163.

4. Назаров, А.П. Технологияи таъмини объективияти санчиши дониши донишчӯён-муҳандисон оид ба ҳосила бо истифода аз технологияи компютери хозиразамон [Матн] / А.П. Назаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2017. – №1/5. – С. 103-108. – ISSN 2074-1847.

5. Саидов, А.Қ. Асосноккунии робитаи байнифаннии фанҳои «Технологияи иттилоотӣ» ва «Математика» дар раванди таълими муассисаҳои таҳсилоти олии [Матн] / А.Қ. Саидов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2021. – №3(7). – С. 235-237. – ISSN 2708-5759.

6. Сатторов, А.Э. Об использовании компьютерных технологий при решении задач технического характера [Текст] / А.Э. Сатторов, Б.Н. Алламурадов / Сборник статей участников V-ой международной научно-практической конференции «Современные web-технологии в цифровом образовании значение, возможности, реализация» (17-18 мая). – Арзамас (Россия), 2019. – С. 172-175.

7. Темербекова, А.А. Использование межпредметных связей на занятиях по методике преподавания математики [Текст] / А.А. Темербекова // Теория и практика межпредметных связей в системе образования: межвуз. сб. науч. тр. – Горно-Алтайск: ГАГУ. – 2003. – С. 36-37.

8. Файзализода, Б.Ф. Робитаи байнифаннӣ чун салоҳиятнокии калидӣ зимни омӯзиши амсиласозии математикӣ дар курси технологияи иттилоотӣ [Матн] / Б.Ф. Файзализода, Ш.Ҳ. Тиллоев, А.Қ. Саидов // Номаи Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров. – 2020. – № 4. – С. 168-173. – ISSN 2077-4990.

9. Файзализода, Б.Ф. Ҷанбаҳои дидактикии таълими курси назарияи ададҳо барои донишчӯёни ихтисоси «математика» ва «информатика» [Матн] / Б.Ф. Файзализода, Ш.Ҳ. Тиллоев, А.Қ. Саидов // Номаи Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров. – 2021. - №1(66). – С.171-176. – ISSN 2077-4990.

10. Faizalizoda, B. F. Peculiarities of graphic education in preparation of bachelors in the direction «Non-ferrous metals» in the mining and metallurgical institute of Tajikistan [Text] / B.F. Faizalizoda, A.K. Saidov // Proceedings of the International University Scientific Forum «Practice Oriented Science: UAE – RUSSIA – INDIA». (July 9, 2022. UAE), 2022. – P. 58-60. – DOI 10.34660/INF.2022.11.77.006.

## **НИШОНДОДҲОИ ОЗМОИШӢ ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ УСЛУБИ ТАФАККУРИ ИННОВАТСИОНИИ ДОНИШЧӢӢНИ РАВИЯИ МУҲАНДИСӢ БО ҲАМГИРОИИ ФАНҲОИ МАТЕМАТИКА ВА ИНФОРМАТИКА**

Муаллифон дар мақолаи худ натиҷаҳои таҷрибаҳои педагогиро баён намуда, таҳлили иттилооти аз ҷониби онҳо дар давоми таҳқиқи озмоишӣ ба даст овардашуда нишон дод, ки дар иҷрои вазифаҳо тавассути компютер ва тафаккури зехнии донишчӯёни гурӯҳҳои назоратӣ ва таҷрибавӣ тафовути ҷиддӣ мавҷуд аст, ки онҳоро ба дараҷаҳои паст, миёна, ва баланди сатҳи услуги тафаккури инноватсионӣ ҷудо кардаанд.

Таҳлил дар асоси таносуби Ҷоизии инкишофи маҳорат ва дониши донишчӯён-муҳандисон дар раванди таҳсил дар Донишқадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон аз фанҳои математика ва информатика гузаронида шуд.

**Калидвожаҳо:** математика, информатика, ҳамгирӣ, инноватсия, донишчӯ, салоҳият, муҳандисӣ, озмоиш, услуб, тафаккур, татбиқ.



## **ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЕ ПОКАЗАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ИННОВАЦИОННОГО СТИЛЯ МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ-ИНЖЕНЕРОВ ПРИ ИНТЕГРИРОВАННЫХ ПРЕДМЕТАХ МАТЕМАТИКИ И ИНФОРМАТИКИ**

В своей статье авторы изложили результаты педагогических экспериментов и проанализировали информацию, полученную в ходе пилотного исследования, которое показало, что существует существенная разница в выполнении заданий с помощью компьютера.

Анализ проводился на основе процента развития умений и знаний студентов-инженеров в процессе обучения в Горно-металлургическом институте Таджикистана по математике и информатике.

**Ключевые слова:** математика, информатика, интеграция, инновации, студент, компетентность, инженерия, эксперимент, стиль, мышление, применение.

## **EXPERIMENTAL INDICATIONS IN THE FORMATION OF INNOVATIVE STYLE OF THINKING OF ENGINEERING STUDENTS WHEN COMBINING THE SUBJECTS OF MATHEMATICS AND COMPUTER SCIENCE**

In their article, the authors presented the results of pedagogical experiments and analyzed the information obtained during the pilot study, which showed that there is a significant difference in the performance of tasks with the help of a computer and the intellectual thinking of students in the control and experimental groups were identified, which we divided into low, medium and high levels of innovative thinking style.

The analysis was carried out on the basis of the percentage of development of skills and knowledge of engineering students in the process of studying at the Mining and Metallurgical Institute of Tajikistan in mathematics and informatics.

**Key words:** mathematics, computer science, integration, innovation, student, competence, engineering, experiment, style, thinking, application.

**Маълумот оид ба муаллифон:** Файзализода Бахрулло Файзали – доктори илмҳои педагогӣ, иҷроқунандаи вазифаи профессори кафедраи технологияи иттилоотӣ ва методикаи таълими информатикаи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Тел: 988-22-00-33, e-mail: [faizalizoda.bakhrullo@mail.ru](mailto:faizalizoda.bakhrullo@mail.ru)

Саидов Асомиддин Курбанович – унвонҷӯи Пажухишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Чоми. Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Тел: 92-926-74-32, e-mail: [asomiddin08@mail.ru](mailto:asomiddin08@mail.ru)

**Сведения об авторах:** Файзализода Бахрулло Файзали – доктор педагогических наук, исполняющий обязанности профессора кафедры информационных технологий и методики преподавания информатики Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Телефон: 988-22-00-33, электронная почта: [faizalizoda.bakhrullo@mail.ru](mailto:faizalizoda.bakhrullo@mail.ru)

Саидов Асомиддин Курбанович – соискатель Научно-исследовательского института развития образования имени Абдурахмона Джами. Академия образования Таджикистана. Телефон: 92-926-74-32, электронная почта: [asomiddin08@mail.ru](mailto:asomiddin08@mail.ru)

**Information about the authors:** Fayzalizoda Bakhrullo Faizali – Doctor of Pedagogical Sciences, Acting Professor of the Department of Information Technologies and Methods of Teaching Computer Science at Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. Phone: 988-22-00-33, email: [faizalizoda.bakhrullo@mail.ru](mailto:faizalizoda.bakhrullo@mail.ru)

Saidov Asomiddin Gurbanovich – applicant at the Research Institute for Educational Development named after Abdurakhmon Jomi. Academy of Education of Tajikistan. Phone: 92-926-74-32, email: [asomiddin08@mail.ru](mailto:asomiddin08@mail.ru)

## ТАЪМИНОТИ ИЛМИЮ МЕТОДИИ ФАНҲОИ ТАЪЛИМӢ ДАР СОҲАИ ТАӢӢР КАРДАНИ WEB-ДИЗАЙНЕРҲОИ ОЯНДА

Рафиев С.А., н.и.п., дотсент, Ғуломов С.Р., докторанти PhD  
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар замони муосир таӢӢр кардани мутахассисони web-дизайнер мубрам арзӢбӣ мегардад. Замони муосир аз тамоми шахсони воқеию ҳуқуқӣ истифода бурдани web-саҳифаҳоро талаб менамояд. Ҳамзамон, дар қатори истифода аз сомонаҳои дигар ба ташкилоту муассисаҳо ва мутахассисони алоҳида зарур аст, ки сомонаҳои худро дошта бошанд. Таҳияи сомона ва идора кардани он раванд ва талаботи муайяни худро дорад. Барои таҳия ва нигоҳдошти сомонаҳо таӢӢр кардани мутахассисоне, ки аз нигоҳи техникӣ, барномасозӣ ва маҳорати зебоипарастӣ фаҳмиши хуб доранд, талаботи замон гардидааст.

«Маҳаки рақобатпазирии корхонаи муосир ин мавҷудияти web-сомонаест, ки онро мутахассиси касбии дорои донишу маҳорати васеъ дар соҳаи технологияҳои ИТ, тарҳрезӣ, усулҳои пешбурди фаъолият бо манбаҳои интернет идора мекунад. Дар бозори меҳнат ихтисосҳои нав пайдо мешаванд: web-дизайнер, тарроҳии HTML (сомонасоз), администратори сомона, мутахассиси SEO, меъмори иттилоот ва дигарон. Мутаносибан, барои амалӣ намудани таълими донишҷӯёни донишгоҳҳо дар соҳаи web-дизайн ғояҳои нави педагогӣ ва методӣ заруранд» [3, с. 3].

SEO – ин системаи ҷустуҷӯии оптималӣ (пешбурди web-сомона) (зағ. optimization engine search, SEO) маҷмуи тадбирҳо барои оптимизатсияи дохилӣ ва беруна барои баланд бардоштани мавқеи сомона дар натиҷаҳои системаи ҷустуҷӯӣ барои дархостҳои муайяни корбарон, бо мақсади зиёд кардани трафики шабака (барои захираҳои иттилоотӣ), мизочони эҳтимоли (барои захираҳои тичоратӣ) ва монетизатсияи минбаъдаи (ба даст овардани даромад) ин трафик. SEO метавонад ҷустуҷӯӣҳои гуногунро, аз ҷумла маълумот, маҳсулот, хидматҳо, тасвирҳо, видеоҳо, хабарҳо, суроғаҳо, тамосҳо ва муҳарриқҳои ҷустуҷӯии соҳаро ҳадаф қарор диҳад [14].

Таъмини илмию методии раванди таълим маҷмуи усулҳое мебошанд, ки дар асоси дастовардҳои илм ва амалия муайян карда шуда, барои таҳияи ҳуҷҷатҳои аз ҷиҳати илмӣ асосноки меъёрию методӣ, таълимӣ, барномавӣ, маводи иттилоотӣ, воситаҳои таълим нигаронида шудааст.

Таъмини илмию методии раванди таълим маҷмуи усулҳои зеринро дар бар мегирад:

- таъминоти меъёрию методӣ;
- таъминоти таълимӣ-барномавӣ;
- таъминоти таълимӣ-методӣ;
- методҳои таълим;
- омӯзиш ва паҳн кардани таҷрибаи пешқадам;
- таъминоти иттилоотӣ;
- таъминоти ташкилӣ-методӣ;
- таъминоти мутахассисон [12].

Ташкили кори илмию методӣ дар асоси таҳлили мундариҷаи нуруи илмию методии ҳайати омӯзгорон, таъминоти барномавӣ ва методии раванди таълим дар асоси талаботи Стандартҳои давлатии таълимӣ ва таҷрибаи кори андӯхташуда ба роҳ монда мешавад. Проблемаҳои мазкур қисми асосии кори Шуроҳои илмӣ-методӣ буда, ба нақшаҳои кори комиссияҳои соҳавии методӣ дохил гардида, дар семинару мизҳои мувавар, конференсияҳои илмию амалии сатҳи шаҳрӣ, минтақавӣ, ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ

мунтазам баррасӣ карда мешаванд. Барои таъмини кори илмию методӣ дар муассисаҳои таълимӣ нақшаи корҳои илмӣ-методӣ таҳия ва тасдиқ карда мешавад.

Барои омода намудани донишҷӯён ба фаъолияти пурсамари касбӣ омӯзгорон ба раванди таълим чунин гурӯҳҳои технологияҳои таълимӣ, аз қабили: иттилоотӣ-рушдиҳанда, фаъолиятӣ-рушдбанда, ба донишҷӯ нигаронидашуда, методи лоихавӣ ва ғайраро мақсаднок chorӣ менамоянд. Ҳаёти омӯзгорон мунтазам дар ҳолати ҷустуҷӯӣ қарор дошта, технологияҳои муосири педагогиро таҳия намуда, дар раванди таълим фаъолона chorӣ мекунанд. Ба технологияи муосири таълимӣ бандҳои зерин дохил мешаванд:

- асосҳои технологияи таълими модуль;
- бозиҳои таълимӣ ҳамчун технологияи худомӯзӣ;
- технологияи ба шахсият нигаронидашуда;
- технологияи равиши фаъолият, ки ба ташаккули низоми малакаҳои касбӣ нигаронида шудааст;
- технологияи лексия-семинар-тестии таълим;
- технологияи рушди қобилиятҳои эҷодӣ;
- технологияи омӯзиши мушқилот;
- технологияи ташкили кори мустақилонаи донишҷӯён;
- технологияи таълими коммуникатсионӣ;
- технологияи таълими тафриқа;
- технологияи кори эҷодии коллектив;
- технологияи фаъолияти лоихавӣ;
- технологияи омӯзиши мушқилотӣ;
- технологияи таълими интерактивии донишҷӯён;
- технологияи омӯзиши контекстӣ [11].

Ҳама технологияҳои истифодашаванда ба фаъолият, мустақилияти донишҷӯён ҳамчун субъекти раванди таълим мусоидат намуда, мунтазам баланд шудани сифати таҳсилоти касбиро таъмин менамоянд.

Тайёрии касбии дизайнерон як соҳаи нисбатан нави назария ва амалияи таҳсилоти касбӣ мебошад. Вай дар зери таъсири ақидаҳои педагогӣ, ки дар асрҳои XIX-XX инкишоф ёфтааст (В. Гропиус, Г. Семпер, В. Кран, Н.А. Ладовский, Л.М. Лиситский, В. Моррис, А.М. Родченко), ташаккул ёфтааст. Ин идеяҳо дар заминаи муҳити таърихӣ назарияи «классикӣ»-и таълими тарроҳиро ташкил медиҳад. Заминаҳои асосии касби конструкторӣ дар миёнаҳои асри XIX ва ибтидои асри XX пайдо шуд. Дар қорҳои М.А. Врубел, Г. Семпер, В. Крейн, В. Моррис, Ц. Рускин ин масъала баррасӣ гардидааст [4, с. 16-17].

Вобаста ба мавзӯи таҳқиқотии худ дар мақолаи мазкур мо мушқилоти таъминоти илмию методии фанҳои таълимиро дар соҳаи тайёр кардани web-дизайнерҳои оянда баррасӣ менамоем. Дар нигоҳи аввал чунин менамояд, ки мутахассисони соҳаи web-дизайн бо истифода аз имкониятҳои технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (ТИК) қор карда, дар фаъолияти онҳо ягон мушқилӣ нест. Ба назар чунин менамояд, ки барои дизайнери муосир доштани донишҳо оид ба асосҳои тарҳрезӣ ва тафаккури эҷодӣ кифоя аст, ки бо кори хуб ва музднок таъмин гардида, муҳаббати кормандон ва муштариёро соҳиб гардад, аммо хангоми омӯзиши масъала маълум гардид, ки дизайнерҳо низ чун мутахассисони дигар соҳаҳо дорои мушқилоти соҳавии худ мебошанд.

Оид ба вазифаҳои web-дизайнер хело зиёд навиштаанд, лекин боз баҳси ин масъала рӯ мезанад, ки сабабаш пурра қоркард ва таҳия нагардидани механизми мукаммали оmodасозии мутахассисон дар ин соҳа мебошад. Барои ворид гардидан ба мавзӯ, омӯзиши амиқи масъала ва дарёфти роҳҳои беҳтарсозии сатҳи оmodасозии мутахассисон, сараввал мафҳумҳои соҳавӣ, талабот ба web-дизайнер ва доираи фаъолияти онҳоро баррасӣ намуда, сипас масъалаи таъминоти илмию методиро дида мебароем.

Мо метавонем чойи дизайнерро дар як ташкилоти қалон ва ё дар як web-студияи бузург муайян кунем, ки дар он қор дар лоиха аз қониби як гурӯҳи мутахассисон анҷом дода мешавад. Дар чунин даста, менечерон мизочонро мечӯянд ва мувофиқи талаботи онҳо

саҳифахоро барои коркард қабул мекунад. Роҳбар талаботи лоиҳа ва вазифаҳои таҳиягаронро муайян мекунад. Таҳлилгарон бозор ва аудиторияи мақсадноки лоиҳаи ояндаро таҳқиқ мекунад. Психологҳо рӯйхати тавсияхоро пешниҳод мекунад, ки усулҳои тарҳбандии саҳифа, услубҳои тарроҳӣ ва ҳатто нақшаи ранги сомонро дар бар мегиранд. Миқдори умумии талабот ва тавсияхоро арзёбӣ карда, дизайнер ба тарҳрезии интерфейс, таҳияи сохтори оптималии сомона машғул мешавад. Рассоми муассиса ва ё корфармо чунон ки интизор мерафт, эскиз омода месозад. Тарҳрезии тарҳи саҳифаро ба ҳуччати html чамъ мекунад. Барномасоз дастрасӣ ба сервер ва системаи коркарди мундариҷаро таъмин мекунад. Санҷишгарҳо лоиҳаро месанҷанд. Дар натиҷаи иҷрои лоиҳа фармоишгар хурсанд гардида, коллективи кормандон соҳиби маош мегарданд.

Аммо дар асл, вазъияти маъмултарин вучуд дорад - яъне таҳиягари web як навъ воҳиди худкифо аст, ба монанди «ҳама дар як». Кадомаш беҳтар аст - рассоми дорои каме малакаи барномасозӣ ё барномасозе, ки каме тасвир карда метавонад? Ва аксари онҳое, ки баҳс мекунад, самимона боварӣ доранд, ки як барномасози хуб бо завқ ва дониши муҳаррирони графикӣ сомонаро беҳтар аз рассоми дорои тафаккури мантиқӣ таҳия мекунад. Таҷрибаҳо нишон додааст, ки рассоми касбӣ барои таҳияи дизайн кори бисёреро карда метавонад.

Web-дизайнери хуб на танҳо истеъдоди рассом ва барномасозро муттаҳид мекунад, вай ҳамчунин таҳлилгар аст. Таҳлилгар будани дизайнер барои он лозим аст, ки оид ба бозореро, ки ширкати муштарӣ дар он мавқеи худро бояд соҳиб гардад таҳқиқот гузаронида тавонад. Ба муштарии эҳтимолӣ далели зарурати таҳияи сомонро гуфтан кифоя нест, балки фаҳмонидан лозим аст, ки чаро муштарӣ бояд ба ӯ сомона фармоиш диҳад. Web-дизайнерон асосан бо назардошти аудиторияи Интернет нақшаи бизнеси худро таҳия мекунад.

Албатта, бисёр хуб мешавад, ки дизайнер дорои салоҳияти муайян буда, «тарҳрезии интерфейс»-ро бо риояи тамоми марҳилаҳо, аз таҳлилу омодагӣ то татбиқ ва озмоиш ба таври комил иҷро кунад. Фаъолияти конструкторро бо ҳудуди хурдтар маҳдуд сохтан тавсия дода намешавад. Бо вучуди ин, ҳанӯз ҳам барои мо ҷолиб аст, ки ҷомеаи тарроҳӣ дар ниҳоят барои чӣ сабӣ мекунад - тарбияи як таҳиягари бисёрфункционалӣ, ки метавонад ҳама чизро танҳо иҷро кунад ва ё барои парвариши гурӯҳи дизайнерон. Омода кардани мутахассиси баландихтисос кори сахл нест.

Биёед барои муддате мушкилоти тиҷоратӣ ва ташкилиро фаромӯш кунем, ки ҳарчанд онҳо мустақиман ба сохтани сомона алоқаманданд, рассомон ва тарроҳони web чандон ба он тавачҷуҳ надоранд. Сараввал ба таври хоса оид ба баҳши эҷодии мизочони соҳа тавачҷуҳ мекунем. Қисми зиёди мақолаҳо ва китобҳо ба сохтани web-сомона, махсусан ба графикаи компютерӣ ва тарроҳии визуалӣ баҳшида шудаанд. Танҳо ба шумораи асбобҳои наво, ки вақтҳои охир таҳиягарони нармафзор барои суратгирон ва рассомон пешниҳод кардаанд, диққат диҳем, мебинем, ки чи қадар имкониятҳои наво рӯи кор омадаанд.

Ҷойи баҳс нест, ки як таҳиягари web вақти зиёде барои машғул шудан ба фаъолиятҳои сарф мекунад, ки ба расмкашӣ ва тарроҳӣ рабте надоранд. Web-дизайнерон нақшаҳои хостингро меомӯзанд, принципҳо ва намудҳои таблиғи баннериро аз худ карда, консепсияҳо ва нақшаҳои бизнесро барои лоиҳаҳо таҳия мекунад ва оид ба чӣ тавр баланд бардоштани индекси иқтибос ва чӣ гуна мавқеи хубтарро дар рейтингҳо соҳиб гардидан, ҷиҳати пешбурди лоиҳаҳо баррасӣ мекунад.

Web-дизайнерон хидматҳои наво пешниҳод намуда, далелҳои техникӣ барои зарурати мутлақи ин имкониятҳо барои муштарӣ баррасӣ мекунад, ки дар натиҷа онҳо танҳо хоҳиши ҳар чи зудтар ва зиёд пардохт кардану соҳиби имконияти наво шуданро мекунад.

Бо вучуди ин, баъзан web-дизайнерҳо низ расм мекашанд. Яке аз рӯи одат, аввал дар рӯи қоғаз, гоҳо бо шитоб барои ба даст овардани фикр, бо асбоби наздиктарин - ручка. Дигаре, аллакай одати дар даст нигоҳ доштани қалам ва расмкаширо аз даст дода, кор бо матнро танҳо дар компютер иҷро мекунад - фавран PhotoShop ё Corel...- ро ба кор медарорад.

Мо баъзан эродҳои рассомони касбиро мешунавем, ки ба ақидаи онҳо дар доираи муҳаррирҳои графикӣ эҷод кардан ғайриимкон аст. Тасвирро кушода, якчанд фармонҳоро

ичро карда, эффектхоеро, ки дар барномаҳо-утилитаҳо-плагинҳо нишон дода шудаанд, татбиқ кардан ин эҷодкорӣ набуда, бо ин кор шоҳасареро эҷод кардан ғайриимкон менамояд.

Тарафи муқобилро низ, ки ақида доранд, созандаи сомона бояд умуман аз расмкашии воқеӣ ё виртуалӣ дурӣ ҷӯяд, мешунавем. Тарроҳии web тарроҳии интерфэйс буда, доманадор аст. Сохтани сомонаи қуллай, ба қадри имкон осон буда, иттилоот ва коллажҳои калон аз PhotoShop барои мо, барои web ва барои қорбари интернет нестанд. Ҳеч кас намегӯяд, ки ин осон хоҳад буд ва ба мо лозим меояд, ки бо асбобҳои қор бо графика саруқор дошта бошем ва бисёр машқ кунем, то баъдтар ҳамин тавр, лаҳзае, як такони эҷодиро ба даст орем, дар ниҳоят як қореро анҷом диҳем. Таҳияи асарҳоро тавассути графикаи компютерӣ ва ё дар компютер расмкаширо аз худ карда лозим аст.

Баъзан, ки мо мехоҳем ба ҷустуҷӯҳои эҷодӣ ва лаззатҳои фалсафӣ вақт сарф кунем, аммо натиҷа худ аз худ ба сифр майл мекунад. Дар баъзе вақтҳо қор бо мизочон хеле мушкил мебошад. Ҳар қадаре ки мизоч дар бораи технологияҳои web маълумот дошта бошад, ҳамон қадар мувофиқат кардан дар бораи чизе мушкилтар мешавад. Чунин мизочон ба таҷрибаи қори дизайнер баҳо дода, портфели ӯро аз назар гузаронида, аввал бо маъсият сар мечунбонанд: «Офарин, ба ман хуб...» Муштарӣ вақте ба дизайнер қор медиҳад, ки ба сатҳи касбияти ӯ боварӣ дошта бошад. Ин воқеан аҷиб аст, сарбории ҳар як таҳиягари web сол аз сол меафзояд. Ин қор беҳуда нест, зеро ҷомеа дар бораи ки будани web-дизайнер – барномасоз, расом, таҳиягари интерфэйс; як webмастер қадом ихтисосҳоро муттаҳид мекунад ва барои қори муассир ва эҷодкор мутахассис бояд ҷӣ гуна дониш ва амалия дошта бошад.

Бале, касе баҳс намекунад, ҳар қадар зиёд бошад, ҳамон қадар беҳтар аст, вале дар ин ҷо як доми хурде низ вучуд дорад, ки онро «вой аз ақл» меноманд. Ва мо аз худ ҳайрон мешавем, вақте ки мо бояд бо муштарӣ дар бораи бемаънӣ будани ғояҳои пешбарандаи ӯ бо кафк дар даҳон баҳс кунем, мо аз лоихаҳо, ки дар онҳо ҳалли визуалии зишт ба мо бор карда шудааст, бо ашки чашмонамон рӯй мегардонем. Ҳамқорӣ бо қорфармо, ки бо истифода аз воситаҳои визуалӣ тарҳрезии зуд, вале хеле зишт исрор меварзанд, рад мекунем. Кӯшиш ба камолот бешубҳа барои рушди шахсӣ муфид аст. Ҳатто дизайнерҳои боистеъдод ҳам мехоҳанд хӯрок хӯранд, яъне муваффақ шаванд. Аз як тараф, дониши хеле хоксоронаи таҳиякунанда, аз тарафи дигар, ҳадди ақал ва сода будани асбобҳо ва аз тарафи сеюм, паст будани маърифатнокии фармоишгар.

Таҳиягари воқеии web ҳамеша қори худро бениҳоят касбӣ иҷро мекунад. Тарроҳи ҳақиқӣ аз муштарӣ танҳо барои он даст намекашад, ки қайфият надорад ва ё ҳаёлоташ тамом шудааст. Як студияи воқеии web лоихаи қомилро қафолат медиҳад ва албатта тарроҳӣ, ороиш, барномасозӣ - ҳама чиз дар сатҳи олий аст. Дар амал мо бо чунин мафҳумҳо ба мисли омили инсонӣ ва ҳавасмандӣ дучор мешавем, ки ҳангоми таҳияи баъзе лоихаҳо web-мастерҳо воқеан тамоми дониш, эҷодкорӣ, қувваи худро барои эҷоди беҳтарин асарҳо сарф мекунанд.

Таҳиягари web барои кӣ қор мекунад? Қолиб он аст, ки агар мо пурсиш гузаронем, пас фикру ақидаҳо гуногун хоҳанд буд. Қисман фикр аз сатҳи маҳорати таҳиякунанда, аз дараҷаи тахассусии ӯ вобаста аст; қисман - аз мақсадҳои лоиха. Қисман - дар бораи дараҷаи ҷалби таҳиякунанда дар лоиха, манфиати шахсии ӯ, ҳавасмандии ӯ.

Мо барои муштарӣ қор мекунем. Мақсади мутахассиси асил пул ёфтани барои сер қардани оила, дар ин маврид дуюмдараҷа аст. Зеро чунин суҳан ҳаст, ки қор ҳаст - пул мешавад. Дар ин ҳолат, web-мастер ба ояндаи лоиха тавачҷуҳи қам дорад ва илова бар ин, тавре ки таҷриба нишон медиҳад, ақсарияти ин лоихаҳо пас аз як муддати муайян, агар онҳо тамоман намиранд, он гоҳ ба шунавандагони мақсаднок ва ҳуди муштариён ниёз надоранд.

Масалан, оmore, ки Маркази Аврупо оид ба стратегияҳои истеъмолӣ - ECCS ба даст овардааст, нисфи ширкатҳои аврупоӣ намедонанд, ки ҷаро сомонаҳо лозиманд. Тибқи назарсанҷие, ки мутахассисони ин марказ анҷом додаанд, бархе аз 465 ширкати ба ин пажӯҳиш шомилшуда ҳамасола барои дастгирии web-сомонаҳои иттиҳодиявӣ то 1,5 миллион евро масраф мекунанд ва ҳамзамон дар ивази он ҷӣ мегиранд, умуман намедонанд. Тақрибан

2/3 хиссаи ширкатҳо ба гунае тавонистанд молу хидматҳои худро тавассути Интернет фурушанд, аммо ҳамон шумораи пурсидашудагон номбар кардани ҳаҷми дақиқи фурушро душвор меҳисобанд. Дар асл, ҳар як сомонаи дуҷум як сурохи сиёҳ аст, ки ҳамеша пулро меҳӯрад. Чунин сомонаҳо ба ғайр аз провайдерҳои интернетӣ ва хостингҳо ҳеч касро қаноатманд намекунанд [15].

Мо барои тамошобинон кор мекунем. Дар ҳолате, ки таҳиякунанда дар лоиҳа, чунон ки мегӯянд, «то гӯши худ» ҷалб карда шуда бошад ва таваччуҳи фавкуллодаи шахси таҳиякунандаро барои кӯшиши иҷрои комилтарин «водор мекунад», мо ба инобат гирифтани бисёр ҷанбаҳои таҳияе, ки дар TOR-и аслӣ нишон дода нашудааст - аз ҷумла, ба аудиторияе, ки лоиҳа барои он тарҳрезӣ шудааст, ҷолиб аст, ки на танҳо сохтани сомона ва гирифтани маблағи қаблан мувофиқашуда барои он. Лоиҳаи воқеан зарурӣ ва қобили ҳаётро эҷод кардан ҷолиб аст. Дар ин ҳолат на ҳама чиз одӣ аст, зеро шумораи ками мутахассисоне ҳастанд, ки метавонанд таҳлили салоҳиятноки бозор / аудиторияро гузаронанд ва дар ҷараёни рушд ҳама чиз он қадар одӣ нест, ки ба назар мерасад.

Мизоче, ки лоиҳаро барои таҳия пешниҳод мекунад, одатан дар бораи технологияҳои web ва душвориҳои марбут маълумоти хеле кам дошта, эҳтимоли зиёд аст, ки дар бораи стандартҳои html, мутобиқати байни браузерҳо, эътибори код ва дараҷаи оптимизатсияи сомона барои системаҳои ҷустуҷӯӣ ва директорияҳо чизе наметавонад.

Аксари таҳиягарон кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки ҳар як лоиҳаро дар сатҳи баланд иҷро кунанд. Онҳо ҳавасманд мебошанд, ки корро қиддӣ иҷро намоянд, то ин ки чизе барои шикоят вучуд надошта бошад. Ин кори душвор буда, дониши васеъро талаб мекунад. Стандартҳо дар Интернет ҳам хеле нисбӣ мебошанд. Баъзан таҳиягарони браузер наметавонанд дар бораи якрангӣ дар намоиши ҳуҷҷатҳо мувофиқат кунанд.

Мо метавонем беохир дар бораи сатҳи касбии таҳиягарон ё набудани ин сатҳ баҳс кунем, аммо мушкилот танҳо дар ин нест. Сомонаҳое, ки дар сатҳи касбӣ иҷро шудаанд, метавонанд бо як қатор бартарҳои худ фарқ кунанд. Пеш аз ҳама ба сифати мундариҷа таваччуҳ бояд дод, сипас ба мутобиқату эътибори браузер. Лоиҳаҳое, ки мақсади онҳо пешкаш намудани муҳтавои зарурӣ ба шунавандагон аст, зиёд нестанд. Аксарияти сомонаҳо визитка ва ё муаррифии ин ё он ташкилот мебошанд. Одатан дар саҳифаҳо мундариҷаи муфид (0+), яъне дар бехтарин ном ва маълумот барои тамос ҷой дода мешаванд. Баъзан бо сабаби нодуруст ҷой додани маълумот дарёфти он барои ниёзмандон мушкил аст. Маводи омодагардида дар дохили шабака беистифода мемонад. Баъзан беистифода мондани маводи сомонаҳо аз надоштани ахбори лозима буда, баъзан аз нодуруст ҷой додани мавод дар сомона мебошад.

**Эҷоди резюме.** Таҳиягари web бо таҷрибаи кофӣ, чун қоида, бе кор наметавонад ва ҳадди ақал бо лоиҳаҳо таъмин карда мешавад. Аммо, ин маънои онро надорад, ки тарроҳ ё барномасоз набояд худро дар бозори хидматҳои web муаррифӣ кунад. Одатан, агар мизочони қаблӣ ўро ҳамчун мутахассис ба баъзе мизочони минбаъда тавсия карда бошанд ҳам, ҳадди ақал, мизочони нав меҳоянд бо резюмеи таҳиякунанда шинос шаванд.

Дар резюме ҳама чиз муҳим аст. Аз синну сол ва вазъи оилавӣ сар карда, бо шаҳодатномаҳо, муқофотҳои гуногун (ҳатто маҷозӣ) ва тавсияҳо хотима меёбад.

Одатан, синну соли интизории таҳиягари web аз 24 то 34 сола аст. Фаҳмондан душвор аст, ки чаро ин афзалиятҳо асосноканд, мо танҳо метавонем тахмин кунем, ки корфармо аз таҳиякунанда сатҳи муайяни омӯзишро интизор аст - ин таҳсилот, бехтараш олий ва таҷрибаи қорӣ дар ихтисос бошад, зоҳиран ин маҳдудияти синну соли поёниро шарҳ медиҳад. Воқеан, таҷриба нишон медиҳад, ки касбият ҳатто барои боистеъдодтарин шахс пас аз як қатор лоиҳаҳои анҷомёфта пайдо мешавад ва барои ин солҳои зиёди қорӣ лозим аст.

Дар мавриди ҳадди боло бошад, вазъият бештар баҳсталаб аст. Чунин ба назар мерасад, ки мутахассисе, ки солҳо дар соҳаи барномасозӣ ё тарроҳӣ кор мекунад, дорои ном, портфели бой ва тавсияҳои хубу тиллоӣ буда, орзуи ҳар як муштарӣ аст. Аммо, аз як тараф, чунин мутахассис харочоти бештарро талаб мекунад ва на ҳар як муштарии аввал омода аст бо суперменҳо ҳамқорӣ кунад; аз тарафи дигар, чунин ақида вучуд дорад, ки таҳиягари

«калонсол» метавонад дар ихтисоси худ таҷрибаи азим дошта бошад, аммо бо «чараёни эҷодӣ», бо пайдоиши ғояҳои аслии «ногаҳон» вай равиши беш аз ҳад безътиноӣ ва консервативиро дорад, ки тавассути технологияи дониши ҳамаҷониба ба вучуд омадааст, тасаввуроти ӯро маҳдуд мекунад ва лоихаҳое, ки ӯ пешниҳод мекунад, мисли қолабҳои клоншуда, хушқида ва дилгиркунанда мебошанд.

Дар бораи маҳдудиятҳои синну соли таҳиягари web баҳс накарда, оид ба он ки чӣ тавр худро ҳамчун таҳиякунанда муаррифӣ кардан лозим аст, мулоҳизаронӣ менамоем.

Минбаъд дар матн, мо портфелҳои таррохино баррасӣ хоҳем кард, ки барои барномасоз маъноӣ нигоҳ доштан ва пур кардани пойгоҳи додаҳои лоихаҳои мустақилона ё дар даста бо нишон додани номи кор (шояд тавсифи муҳтасари ҳадафҳо ва вазифаҳои лоиха), ширкати фармоишгар, ки ҳаҷми корхоро (ё қисмҳои корро) дар доираи ҳар яке аз ин лоихаҳо тавсиф мекунад, фаҳмида метавонем.

Чамбоварии тавсияҳо дар байни web-мастерҳои шабакаи интернет як таҷрибаи маъмулӣ нест, аммо барои бозори Ғарб аҳамияти бузург дорад. Мизочони қаблии сомонасоз ӯро ба касе тавсия дода, аз ҳамкорӣ бо шумо қаноатманд буданро иброз доштаанд. Ба таҳриргари сомонаҳо лозим аст, ки барои тамос бо корфармоёни собиқи худ ва машварат дар бораи сатҳи салоҳияти шумо ва ҳама чизе, ки метавонад ба шумо обрӯ илова кунад мавод паҳн намоянд.

Дипломҳо, шаҳодатномаҳо ва мукофотҳои гуногун, аз рӯйи ҳама ҳисобҳо, бештар ба шуҳратпарастии таҳиягар мусоидат мекунанд. Танҳо кори воқеии таҳриргари сомона метавонад сатҳи касбияти ӯро тасдиқ кунад. Барои тасвири умумӣ лозим аст, ки мо бояд маълумотро дар бораи тамоми дастовардҳои худ нашр карда, аз онҳо фахр кунем.

Аммо, ҳангоми тартиб додани презентатсия, маводи аз ҳад зиёд пешниҳод накарда, маводи дорой мантиқ ва муҳтасарро пешниҳод кардан зарур аст. Маълумот бояд то ҳадди имкон иттилоотӣ бошад. Гурури бисёр низ лозим нест. Бояд донист, ки дизайнер дар бозори хидматҳо барои таҳияи web-лоихаҳо сараввал аз рӯйи завқ ва дуум ба хотири музд ворид гардидааст.

**Портфоли дизайнер.** Мавзӯ барои бисёре аз web-таҳиягарон он қадар муҳим арзёбӣ нагардида, як ҳодисаи ба назар ночиз менамояд. Аммо, дар хотир бояд дошт, ки барои web-дизайнер нав кардани портфолио чи қадар тавачҷуҳ ва эҳсосот чалб менамояд.

Портфели дизайнер гуфта, як намоиши таҷрибаи кории ӯро фаҳмидан мумкин аст. Ин аст он чизе ки метавон онро ба муштариҳои эҳтимолӣ нишон дод. Дар сурате, ки ӯ мехоҳад лоиха фармоиш диҳад, бояд донанд, ки чиро интизор бояд шавад. Шумораи лоихаҳои дар портфел пешниҳодшуда ба таври ғайримустақим талаботро ба дизайнер нишон медиҳад. Мизочон ба рӯйхати тулонии лоихаҳои анҷомдода нигариста, хуб фикр карда, истинодхоро паҳш карда, сифати таҳияро арзёбӣ мекунанд.

Муносибати чандир ба схемаҳои ранга ва шабакаҳои модуль, паҳншавии кофии минтақавӣ, мавзӯҳои гуногуни лоихаҳои дар портфел пешниҳодшуда аз бартариятҳо мебошанд, ки мизочонро ба кори дизайнер шинос мекунанд.

Пешгӯии қарорҳои рангҳои бартарӣ барои лоихаи худсарона таҳиягардида хеле душвор аст. Массиви ассотсиативӣ, ки дизайнерро ба ягон ҳалли ниҳой мебарад, метавонад қомилан ба он чизе, ки муштари дидан мехоҳад, мувофиқат накунад. Ҳарфи муштари қонун аст, зеро ӯ пул медиҳад. Аммо, агар студияи тарроҳӣ ё дизайнерӣ мушаххасан аз аввал дар асоси тарҳҳои дар портфели мавҷудбуда интиҳоб карда шавад, муштари метавонад қарор қабул намоянд, ки фармоишро ба ки вогузор кунад.

Ҳатто агар лоиха аз ҷониби мағозаи фуруши китобҳо пешниҳод карда шуда бошад ҳам, шумо бояд ба ӯ ваъда диҳед, ки ҳамаи хоҳишҳои ӯро иҷро мекунед. Агар мизоч фони сомонро кабудӣ дурахшон хоҳад, марҳамат кабудӣ дурахшон.

Бо вучуди ин, барои дизайнер портфели ӯ танҳо як муаррифии кор ва далели таҷрибаи худ аст. Ин ҳаёти ӯ аст. Ба феҳристи лоихаҳои анҷомдодашуда, масалан, дар панҷ соли охир нигоҳ карда, дизайнер ҳар қадамеро, ки ӯро ба имрӯз овардааст, мебинад, ба ёд

меорад, ки дар кучо ва чӣ гуна дар ниҳоят html-ро фаҳмид ва лоихаи ғайримуқаррариро чамъ овард, ки дар он бори аввал барномаи флешро истифода бурд.

Як ба хотир биёрем, ки то пайдоиши барномаҳои графикӣ, махсусан Adobe Photoshop барои таҳияи эскиз чи қадар вақти зиёд сарф мешуд. Барои муваффақ шудан яке аз душвориҳо ин фармоишгарро бовар кунонидан аст. Фаҳмонидан лозим аст, ки мо инчӣ нестем ва ба фармоишгар гӯш медиҳем. Дар қатори хоҳиши фармоишгар, метавонем рангҳои лозимиро тавсия намуда, барои розӣ кунонидани ӯ замина пайдо намоем. Дар натиҷа аз тарҳи аввалаи муаллиф ва ё дизайнер қариб, ки ягон чиз боқӣ намонда, дар ҳамкории дучониба лоихаро метавон боз ҳам хубтару беҳтар анҷом дод. Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки баъзан корро аз сифр оғоз кардан осонтар аст аз такмили коре, ки номурақтаб мебошад.

Маҳз таҳиягари касбии web кодиранд чунин як системаи меъёрҳои сифатро барои web-сомонаи таҳияшаванда таъсис диҳанд. Мутахассисон дар ниҳоят «андешаҳои устувор»-ро дар тарҳрезии web пешниҳод менамоянд. Аниматорҳои, ки филмҳои тасвирии аҷиб ва баландсифат эҷод мекунанд, тарроҳоне ҳастанд, ки ба наздикӣ ба омӯзиши web шуруъ кардаанд. Хоҳиши омӯхтан, инкишоф додан, тасвир кардан, навиштан, дар онҳо пайдо шудааст.

Мушкилоти асосиеро, ки ҳангоми аз худ кардани ин соҳа ба миён меоянд, дида мебароем.

Мушкилоти якуми омӯзиши web-дизайн ин кам будани таҳсилоти махсус аст. То имрӯз, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле кам муассисаҳои таълимӣ вучуд доранд, ки дизайнерҳои мукамалро омода мекунанд, бинобар ин ҳама мутахассисон кӯшиш мекунанд, ки маҳорати худро мустақилона сайқал диҳанд.

Дар соли таҳсили 2022-2023 дар 4 муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ихтисоси 131030408 – Web-дизайн ва графикаи компютерӣ омода карда мешаванд:

1. Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон;
2. Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ;
3. Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон дар шаҳри Хучанд;
4. Донишқадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон.

Дар ҳоли ҳозир ин ниҳоят шумораи ками муассисаҳоро дар бар мегирад, ки ба омода кардани кадрҳо равона карда шудааст.

Мушкилоти дуюм ин миқдори зиёди иттилоот аст. Маълумот он қадар зиёд аст, ки интиҳоб кардани иттилооти воқеан муфид ва муҳим душвор аст.

Мушкилоти сеюм ин набудани пайвастагӣ ва сохтор дар заминаи дониш аст. То имрӯз теъдоди зиёди видеодарсҳо ва мақолаҳо вучуд доранд, вале онҳо қисм-қисм буда, ҳосияти систематикӣ буданро надоранд. Аз тарафи дигар, маълумоти муосир зуд кӯҳна мешавад, аз ин рӯ шумо бояд мунтазам донишу маҳорати омӯзиши худро сайқал диҳед.

Барои дар сатҳи баланд пеш бурдани фаъолияти дизайнерӣ ва таҳияи web-сомонаҳо воситаҳои асосии зерин лозим мебошанд:

1. Барномаҳо барои сохтани web-сомонаҳо. Барномаҳои асосии сохтани макетҳо Adobe Photoshop, Adobe Illustrator, Adobe XD, Figma, Framer, Webflow ва ғайраҳо мебошанд. Донишҷуи паҳлуҳои дигари тарҳрезии web бидуни қобилияти дар амал татбиқ кардани онҳо натиҷае нахоҳад дод;

2. Типография (матбаа). Типография яке аз мавзӯҳои душвортарини тарроҳӣ мебошад. Ин кори салоҳиятнок бо матн, тарҳрезии матн, фаҳмидани ҳуруф чист ва ин ҳуруф аз чӣ иборат аст таркиб ёфтааст. Ба танзимдарории матн фаҳмиши муайяни консепсияи сомона низ ба вучуд меояд ва он беҳтар мешавад;

3. Графика. Тасвирҳои дурахшон ва кори баландсифат бо графика тарҳи воқеан зебо ва хотирмонро эҷод мекунанд. Типографияи босалоҳият ва кор бо графика сарчашмаи муваффақият аст;



4. Психология. Дониши равоншиносӣ, дизайнери касбиро аз шахсе, ки ба таври оддӣ тархрезӣ мекунад, фарқ мекунонад. Яъне, дизайнер бояд фаҳмад, ки корбар дар сомона чӣ гуна рафтор мекунад, вай ба комбинатсияҳои муайяни рангҳо, ба ҷойгиркунии элементҳо ва навигатсия чӣ гуна муносибат мекунад;

5. Технология. Асосҳои HTML, CSS ва JavaScript. Дизайнер бояд қисман як таҳиягари пешрафта бошад, зеро барои тасвири объект бояд донанд, ки он дар макет чӣ гуна таҷассум хоҳад шуд, он дар код чӣ гуна кор хоҳад кард, кадом скриптҳоро истифода бурдан мумкин аст, кадом элементҳо ва чӣ гуна бояд барномарезӣ карда шаванд. Ин ҳангоми сохтани тарҳ хеле муҳим аст;

6. Тренд. Дизайнер набояд дар бораи трендҳо, тағйироти тарроҳӣ ки ҳар лаҳза руҳ медиҳад фаромӯш кунад, аз ин рӯ дизайнер бояд ҳамеша аз он огоҳ бошад, ки ҳоло чӣ дар мӯд аст ва чӣ дар айни замон дар ин соҳа самараноктар аст;

7. Композитсия (Таркиб). Маҳорати азхудкунии композитсия ба шумо имкон медиҳад, ки ҳамаи унсурҳои саҳифаро тавре тартиб диҳед, ки онҳо якҷоя шаванд, тасвир ва сохтори умумиро ба вуҷуд оранд, то элементҳо ба таври визуалӣ як навъ консепсияро эҷод кунанд. Барои инкишоф додани ин маҳорат машқҳои зиёд лозим аст;

8. Колористика (ранг кардан). Ин фаҳмиш чӣ гуна интихоб кардани ранг, истифода бурдани рангҳо дар сомона, чӣ гуна якҷоя кардани ин рангҳо, кадом рангҳоро барои ҳама гуна унсурҳои истифода бурдан ва ғайра мебошад. Ин як бахши муҳими дигари дизайн аст, зеро корбар ҳангоми دیدани сомона ба рангҳо таваҷҷуҳ мекунад;

9. Редактура (Таҳриргар). Пеш аз ҳама, тарроҳии web кор бо иттилоот аст. Яъне, шахсе, ки ба сомона ворид мешавад, интизор аст, ки барои худ маълумоти муфид гирад. Аммо агар дар ин сомона матн аз ҳад зиёд бошад, корбар саҳифаро тарк мекунад. Аз ин рӯ, барои web-дизайнер қобилияти навиштан ва таҳрир кардани матнҳо муҳим аст.

Барои дар сатҳи баланд таҳия кардани web-сомонаҳои зебо ва аз ҷиҳати истифодабарӣ сода кардани онҳо воситаҳои зеринро барои омӯзиш истифода кардан мумкин аст:

1. Китоб –муҳимтарин воситаи азхудкунӣ. Ҳеҷ чиз беҳтар аз китоб нест. Он барои дониш ва озмоишҳои оянда заминаи хуб фароҳам меорад;

2. Видео-дарсҳо. Ҳангоми тамошои мунтазами видео-дарсҳо дар сатҳи зери шуур, донише ҷамъоварӣ карда мешавад, ки барои баҳс кардан, ки чаро ин ё он ҳаракати тарроҳӣ интихоб карда шудааст (инчунин кори худро боарзиштар фурӯхтан мумкин) кумак мекунад;

3. Мақолаҳо. Шумо бояд бо мақолаҳо дар бораи типография, ранг, таркиб, маводҳо оид ба интихоби ҷуфтҳои ҳуруф ва чӣ гуна сохтани тарроҳӣ оғоз кунед (тарроҳон аксар вақт таҷрибаи худро мубодила мекунанд ва инчунин мақолаҳои тарроҳони дигарро тарҷума мекунанд);

4. Амал (практика, таҷриба). Амалия воситаи асосии омӯзиши web-дизайн мебошад. Дониш бе амалия арзише надорад. Агар шумо донишҳои гирифтаре дар амал татбиқ накунад, пас сатҳи омӯзиш ба сифр майл мекунад;

5. Нусхабардорӣ. Ин дар заминаи таълим қобили қабул аст, аммо на дар фаъолияти тичоратӣ. Барои аз худ кардани ягон элемент ё техника, шумо метавонед аз як тарроҳи дигар намуна пайдо кунед ва кӯшиш кунед, ки онро такрор кунед. Ин ба зиёд шудани базаи гуногуни илмию техникӣ ёрӣ мерасонад.

Аз омӯзиши масъалаи баррасишаванда ба хулосае омадем, ки барои дар сатҳи баланд ва ҷавобгӯ ба бозори меҳнат тайёр кардани web-дизайнерҳои оянда ҳалли масъалаҳои зерин мубрам арзёбӣ мегардад.

1. Ташкили ихтисоси мазкур дар дигар донишгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон;

2. Таҳияи китобҳо ва дастурҳои таълимӣ оид ба ин соҳа;

3. Вобаста ба самти мазкур ташкил намудани шароит барои таҷрибаомӯзии мутахассисони ин соҳа.

### Адабиёт:

1. 12 проблем web-дизайна и как с ними справиться [Электронный ресурс]. Режим доступа – <http://www.iamdesigner.pro-problem-veb-dizajna-i-kak-s-nimi-spravitsya.html>. Автор перевода: Iamdesigner.
2. Web дизайн с чего начать – как стать web дизайнером самостоятельно и начать успешную карьеру [Электронный ресурс]. Блог сомонаа МОТОСМС, Иван Алексеев. Режим доступа – <https://www.motocms.com/blog/ru/kak-stat-web-dizainerom/>.
3. Власова Н.С. Научно-методическое обеспечение подготовки студентов вузов в области web-дизайна: Автореферат дисс. д. п. н. - Екатеринбург, 2010. - 29 с.
4. Гадзина Е.В. Повышение эффективности подготовки будущих дизайнеров к художественно-проектной деятельности: диссертация к. п. н. - Ялта, 2020. – 220 с.
5. Дунаев В.В. Основы Web-дизайна. Самоучитель. — 2-е изд., перераб. и доп. — СПб.: БХВ-Петербург, 2012. — 480 с.: ил.
6. Живая типографика [Текст] / Александра Королькова – 2007–2014
7. Искусство цвета [Текст] / Иоханнес Иттен, Издатель Дмитрий Аронов 2013 – 96с
8. Кирсанов Д. Web-дизайн: книга Дмитрия Кирсанова. – СПб: Символ-Плюс, 2013. – 368 с.: цв. ил.
9. Мирзоев С.Ҳ., Одинаева С.А. Сохтани Web-сомонаҳо дар мухити HTML ва JavaScript: Китоби дарсӣ, Душанбе, 2011.
10. Муаллиф: Татьяна Вукс. NunDesign: Мавод барои таҳиягарони web
11. Назаров А.А. Технологии сохтани шабакаҳои компютерӣ: курси лексия, амалӣ-лабораторӣ: барои донишҷӯёни донишгоҳҳои, ки дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ дарс меомӯзанд/ А.А. Назаров.- Хучанд: Ношир, 2010. – 410с
12. Научно - методическое обеспечение образовательного процесса [Электронный ресурс]. Режим доступа <https://pkas58.ru/article/nmoedu>.
13. Оқилова У.И., Мақсудов Х.Т. Маҷмӯи масъалаҳо барои фанни “Барномасозӣ дар интернет”. – Хучанд, ДПДТХ, 2012с. – 145 сах, бо тасвирҳо
14. Поисковая оптимизация (продвижение сомонаов).[Электронный ресурс]. Режим доступа [[https://ru.wikipedia.org/wiki/Поисковая\\_оптимизация](https://ru.wikipedia.org/wiki/Поисковая_оптимизация)].
15. Половина европейских фирм не знают, зачем нужны их сомонаы. <http://www.i2r.ru/news.shtml?count=30&&id=21257&begin=0&count=5> (санаи мурочиат 24.02.2023).

### ТАЪМИНОТИ ИЛМИЮ МЕТОДИИ ФАНҲОИ ТАЪЛИМӢ ДАР СОҲАИ ТАӢӢР КАРДАНИ WEB-ДИЗАЙНЕРҲОИ ОЯНДА

Дар мақолаи мазкур қайд мегардад, ки дар замони муосир таӢӢр кардани мутахассисони web-дизайнер мубрам арзёбӣ гардида, зарурати истифодаи web-саҳифаҳо аз ҷониби шахсони воқеию ҳуқуқӣ ногузир гардидааст. Зери мафҳуми таъмини илмию методии раванди таълим маҷмуи усулҳои таъминоти меъёрию методӣ, таъминоти таълимӣ-барномавӣ, таъминоти таълимӣ-методӣ, шароити ҷиҳати татбиқи методҳои таълим, омӯзиш ва паҳн кардани таҷрибаи пешқадам, таъминоти ташкилӣ-методӣ ва таъминоти мутахассисон фаҳмида мешавад.

Дар мақола мушкilotи таъминоти илмию методии фанҳои таълимиро дар соҳаи таӢӢр кардани web-дизайнерҳо, маҳорати касбии дизайнерҳои оянда, номгӯи эҳтимолии хидматҳои Web-дизайнерон, таъминоти барномавии лозимӣ, мушкilotи кор бо мизочон, мушкilotи ҷой додани мавод дар сомонаҳо, таҳияи маълумотномаи сомонасоз, тавсияҳо барои web-мастерҳои шабакаи интернет, технологияи таҳияи портфели дизайнер баррасӣ гардидааст.

Инчунин дар мақола қайд мегардад, ки яке аз мушкilotи омодагии веб-дизайнерон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин кам будани таҳсилоти махсус аст. Имрӯз дар мамлакат танҳо 4 муассисаи таҳсилоти олии касбӣ мутахассисони соҳаи веб-дизайнер омода мекунад.

**Калидвожаҳо:** илмию методӣ, фанҳои таълимӣ, интернет, веб-дизайнер, таррохӣ HTML, сомонасоз, сомона, меъмори иттилоот, технология, худомӯзӣ, мизоч, тамошобин, барнома, матбаа, китоб, видео-дарсҳо, таҷрибаомӯзӣ.

## **НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН В ОБЛАСТИ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ВЕБ-ДИЗАЙНЕРОВ**

В данной статье отмечается, что в современном мире подготовка специалистов веб-дизайнеров является актуальной и использование веб-страниц частными и юридическими лицами стала неизбежной. Под научно-методическим обеспечением образовательного процесса понимается совокупность методов нормативно-методического обеспечения, учебно-программного обеспечения, учебно-методического обеспечения, условий реализации методов обучения, обучения и распространения передового опыта, организационно-методического обеспечения и поддержка специалистов.

В статье рассмотрены проблемы научно-методического обеспечения учебных дисциплин в области подготовки веб-дизайнеров, профессиональные навыки будущих дизайнеров, возможный перечень услуг веб-дизайнеров, необходимое программное обеспечение, проблемы работы с клиентами, проблемы размещения материалов на сайтах, разработка справочника конструктора сайтов, рекомендации веб-мастерам сети Интернет, технология создания портфолио дизайнера.

Также в статье отмечается, что одной из важнейших проблем подготовки веб-дизайнеров в Республике Таджикистан является отсутствие специального образования. На сегодняшний день только в 4-х высших профессиональных учебных заведениях страны готовят специалисты сфер веб-дизайнера.

**Ключевые слова:** научно-методическая, учебные дисциплины, интернет, веб-дизайнер, HTML дизайн, конструктор сайтов, сайт, информационный архитектор, технологии, самообучение, потребитель, просмотрщик, программа, типография, книга, видео-уроки, обучение.

## **SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL SUPPORT OF EDUCATIONAL DISCIPLINES IN THE FIELD OF TRAINING OF FUTURE WEB-DESIGNERS**

In this article is noted that preparation of web designers is relevant and the use of web pages by individuals and legal entities has become inevitable in the modern world. The set of methods of normative and methodological support, educational software, educational and methodological support, and conditions for the implementation of teaching methods, training and dissemination of best practices, organizational and methodological support and support for specialists is understood under the phrase of scientific and methodological support of the educational process.

The problems of scientific and methodological support of educational disciplines in the field of training of web designers, professional skills of future designers, a possible list of services of web designers, necessary software, problems of working with clients, problems of posting materials on web-sites, development of a website designer reference book, recommendations of internet webmasters and technology for creating a designer portfolio are discussed in the article.

The article also notes that one of the most important problems in preparation of web-designers in the Republic of Tajikistan is the lack of special education. Today, the specialists on the sphere of web-design are trained only in 4 higher educational institutions in the country.

**Keywords:** scientific and methodological, educational disciplines, Internet, web-designer, HTML design, web-site builder, web-site, information architect, technology, self-study, consumer, viewer, program, printing house, book, video lessons, training.

**Маълумот дар бораи муаллифон: Рафиев Сафархон Аюбович** – номзади илмҳои педагогӣ, и.в., дотсенти кафедраи илмҳои компютери Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ;

**Гуломов Сухроб Рустамович**, докторанти PhD-и ихтисоси информатикаи кафедраи методикаи таълими информатикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров -16. Тел.: 918172141

**Сведения об авторах: Рафиев Сафархон Аюбович** – кандидат педагогических наук, и.о. доцента кафедры компьютерных наук Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки;

**Гуломов Сухроб Рустамович**, докторант (PhD) по специальности информатика, кафедры методики преподавания информатики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360 РТ, г. Куляб, ул.С.Сафарова -16.. Тел.: 918172141

**Information about the authors: Rafiev Safarkhon Ayubovich** - candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Computer Sciences of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki;

**Gulomov Suhrob Rustamovich** – PhD student on the specialty of informatics of the Department of methods of teaching of informatics of Kulob state university named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S. Safarova St. -16. tel: 918172141.

**ТДУ: 74.11 (2-точ)**

**ТКТ: 373 (2-точ)**

**И - 21**

## **НАҚШИ ФАРҲАНГИ ПЕДАГОГИИ ВОЛИДОН ВА ҲАМКОРИИ ОНҲО БО МУАССИСАҲОИ ТОМАКТАБӢ ВА СИНФҲОИ ИБТИДОӢ**

Исоева Д., н.и.п., Иззатова Н., муаллими калон  
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Таҷрибаи ҳамкории оила ва мактаб дар таълиму тарбияи насли наврас ва ба таври дуруст ба роҳ мондани иҷтимоишавии онҳо асосан аз садсолаи гузашта, дар шароити ягонаи яқранга ва яқшаклаи мактаби даврони шуравӣ, ки таъминкунандаи супориши давлатию тоталитарии тарбияи насли наврас буда, фикру ақида ва майлу хоҳиши хонандагон ва волидайнӣ онҳоро ба назари эътибор намегирифт, оғоз мегардад. Замони мазкур оила дар муносибат бо мактаб ба таври пурра мавқеи тобеияту вобастагиро ишғол менамуд. Тарбияи оилавӣ бошад, аксаран ба расму оин ва анъанаҳои педагогикаи халқӣ таъмақад.

Азнавсозии низоми муассисаи таълимии томактабӣ ба болоравии тавачҷуҳ ба масъалаи мушкilotи оила оварда, зарурати ҳамкории фаъоли муассисаи томактабӣ бо волидонӣ тарбиятгирандагонро муайян намуд.

Яке аз вазифаҳои азнавсозии низоми маориф ин бунёди фазои ягонаи таҳсилот мебошад, ки оила нақши асосиро дар тарбияи кӯдакони синни томактабӣ мебозад, ин бо афзоиши талабот дар фарҳанги умумӣ ва педагогии ҳамаи онҳое, ки дар фаъолияти таълимӣ-тарбиявӣ насли наврас ширкат меварзанд алоқаманд аст.

Тавачҷуҳ ба таълиму тарбия, рушд ва ҳифзи ҳукуку озодихоӣ фарзандон заминаи ояндаи дурахшони ҳар як халқу миллат мебошад. Ҷараёни имрӯзаи зиндагӣ тақозо менамояд, ки ҳар як фарди ҷомеа чун шахси босаводу бофарҳанг, ватандӯсту меҳанпарвар, ҳудогоҳу худшинос, меҳнатдӯсту бовичдон ва баодобу нексиришт ба камол расад. Чи тавре ки аз мазмуни Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» бармеояд, вазифаи муқаддаси падару модар ба камол расонидани насли ҳамаҷарафа солим, соҳибмаълумот, бунёдкор, нерӯманд ва миллатдӯсту меҳанпараст мебошад. Таълиму тарбияи фарзанд, ки масъалаи мубрами рӯз аст, дар гузашта низ дар мадди назари аҳли ҷомеа, баҳусус мутафаккирону хирадмандон, қарор дошт, зеро тарбия ва

таълими насли наврас дар ҳама даври замон раванди ниҳоят масъулиятнок ва ҷиддӣ буда, тақдирӣ кӯдак ва насли ояндаи ҷомеа аз сифати он вобаста аст.

Падару модар шахсоне мебошанд, ки бо фарзанд пайванди хунӣ дошта, ӯро ба дунё овардаанд. Баъзе ҳолатҳое вучуд доранд, ки бо ягон сабаб падару модарро шахсони дигар иваз мекунанд (масалан, ҳангоми ятим мондани кӯдак ё муваққатан таҳти таълиму тарбияи шахси дигар будани кӯдак ва ғайра). Дар сарҳати 2-и моддаи 4-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» номгӯи шахсоне, ки падару модарро иваз мекунанд, номбар шудааст: 1) васӣ; 2) парастор; 3) фарзандхондагон; 4) шахсоне, ки дар асоси шартнома кӯдакро тарбия мекунанд; 5) намояндагони қонунии онҳо; 6) муассисаҳо ва дигар ташкилотҳое, ки кӯдак дар таълиму тарбияи онҳо қарор дорад [7].

Тавре ки дар моддаи 7-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» ишора мегардад: "...Таълиму тарбияи томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади инкишофи қобилият, шавқу рағбат, хусусиятҳои ҷисмонӣ, равонӣ, зеҳнӣ ва фарҳангии кӯдакони синни томактабӣ ва ёрии амалӣ ба падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда) дар таълиму тарбияи кӯдакон, инчунин омода намудани онҳо ба таҳсил дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти умумӣ ба роҳ монда мешавад". "...Барои дар оила ва муассисаҳои томактабӣ таълиму тарбия гирифтани фарзандон падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда), баробар бо муассисаҳои томактабӣ масъул мебошанд ва барои таъмини инкишофи ҷисмонӣ, маънавӣ ва зеҳнии давраи аввали кӯдакӣ ва минбаъд барои ба таҳсил дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти умумӣ омода намудани онҳо ӯҳдадоранд" [8].

Аз ҷумла, дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ» таъсиси намудҳои зерини муассисаҳои таълимии томактабӣ оварда шудааст:

- ширхоргоҳ – барои кӯдакони то 3 - сола;
- ширхоргоҳ - кӯдакостон – барои кӯдакони аз 1 - солаю 6 - моҳа то 7 - сола;
- кӯдакостон – барои кӯдакони аз 3 то 7 - сола;
- кӯдакостон - мактаби ибтидоӣ – барои кӯдакони аз 3 то 10 - сола;
- хонаи кӯдакон – барои кӯдакони аз 2 - моҳа то 7 сола;
- мактаб-интернат (гурӯҳи томактабӣ) – барои кӯдакони аз 1 то 7 - сола;
- мактаб-интернати махсус (гурӯҳи томактабӣ) – барои кӯдакони аз 6 то 7 - сола;
- муассисаи таълимии дорои гурӯҳҳои (синфҳои) омодагии пешазмактабӣ – барои кӯдакони аз 5 то 7 - сола;
- маркази инкишофи кӯдакон – барои кӯдакони аз 3 то 7 - сола;
- кӯдакостони оилавӣ – барои кӯдакони то 7 - сола;
- кӯдакостони навъи тавонбахшӣ – муассисаи таълимии томактабӣ барои кӯдакони аз 2 то 8 - сола, ки ба таъбири ҷисмонӣ ва ё инкишофи равонӣ, муолиҷа ва тавонбахшӣ эҳтиёҷ доранд;
- хонаи кӯдакони навъи интернат – муассисаи таълимии томактабие, ки дар он нигоҳубин, тарбия, таълим ва мусоидати иҷтимоӣ ба кӯдакони ятим ва бепарастори синни томактабӣ ва мактабӣ аз ҳисоби давлат таъмин карда мешаванд;

– хонаи кӯдакони ятиму бепарастор – муассисаи таълимии томактабии низоми ҳифзи саломатӣ барои ҳимояи тиббию иҷтимоии кӯдакони ятим ва бепарастор, кӯдаконе, ки аз рӯзи таваллуд нуқси ҷисмонӣ ё равонӣ доранд, кӯдаконе, ки аз тарафи падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда) рад карда шудаанд, инчунин кӯдаконе, ки падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда) бо сабабҳои гуногун муваққатан онҳоро тарбия карда наметавонанд ё аз ҳуқуқи падару модарӣ маҳрум шудаанд [6].

Ҷуноне аз мазмуни асосии қонунҳои мазкур муайян мегардад падару модар дар таълиму тарбияи кӯдак ҳуқуқи бештар доранд. Аз ин хотир, зарурияти ташаккули падару модари босалоҳият ва саводнок аҳамиятнок мебошад. Бинобар ин, вазифаи асосии омӯзгор ва дар умум мактаб дар ташкили раванди ҳамкорӣ бо волидайн – аз ҷиҳати гардонидани ҷаҳоншиносӣ педагогию тарбиявии оила, баланд бардоштани хусусиятҳои муҳими ҷамъиятӣ

ва мақсаддории он иборат мебошад. Муносибатҳои солими байниҳамдигарии ҳамаи иштирокчиёни раванди таълиму тарбия, мувофиқати арзишҳои ахлоқӣ ва намунаҳои мусбати ҳаёти, заминаи асосии ба таври шоиста шакл гирифтани шахсияти хонандагон ва дуруст иҷтимоишавии онҳо мебошад. Муоширату муносибати мақсадноки муассисаи таълимӣ бо оила дар рушди солими руҳию равонии кӯдакон нақши бузурги иҷтимоӣ мебошад. Тавре муҳаққиқи ватанӣ зимни таҳқиқи масъалаи хусусиятҳои психологӣ тарбияи фарзанд ва мушкилиҳои он дар оилаҳои нопурра қайд менамояд: «халалдоршавии раванди инкишофи дараҷаи муоширатнамоии мактаббача, ба рушди минбаъдаи ӯ таъсири манфӣ мерасонад» [1. с. 201 - 206].

Муассисаҳои таълимии томактабӣ бо мақсади баланд бардоштани самаранокии маърифат ва инкишофи кӯдакон таҷрибаи кофии ташкили ҳамкориро бо волидайн доранд. Вазифаи кӯдакостон аз маълумотдиҳӣ, дастгирии тарбиятгирандагон ва падару модари онҳо иборат буда, оила низ, дар навбати худ, уҳдадор аст, ки барои дуруст ба роҳ мондани раванди таълиму тарбия ба муассиса кумак расонад. Тарбияи оилавӣ дар ҳамбастагӣ бо меҳру муҳаббат, таҷриба, расму оин, анъана ва маслиҳату тавсияҳои хешу табор ва ҳамсоҷо сурат мегирад. Ҳамкории мазкур тактикаи педагогӣ кӯдакостонро муайян карда, ба мураббӣён имконият медиҳад, ки ҳангоми муошират бо волидайн аз тобишҳои махсуси таъсиррасонӣ истифода барад. Падару модар набояд ҳамеша аз фарзанди худ гиламанд гашта, назди шиносу ношинос аз беодобию бадахлоқӣ, сернозу нузию бетарбиягӣ, дар маҷмӯъ, аз камбудию норасоии онҳо сухан гӯянд. Волидайнро ба он водор кардан зарур аст, ки ба ҳислату хусусиятҳои мусбати фарзандони худ таъя намуда, дар алоқамандӣ бо он онҳоро ҳамеша руҳбаланд ва ба роҳи рост ҳидоят намоянд. Чунин амали нек дар осори психологӣ педагогӣ ниёкони мо ба таври васеъ мавриди мадҳу ситоиш қарор гирифтааст. Чунончи, Имом Ғазоли дар асари безаволи худ «Эҳё улум ад-дин» аз ҳадиси Пайғамбар (с) ёдовар шуда мефармояд, ки: «Раҳмат кунад Аллоҳи Таъоло бар падаре, ки ёрӣ кунад фарзанди хешро дар некуӣ кардан дар ҳаққи худ ва бо бадқирдорӣ худ ӯро дар маҳалли нофармонӣ наёрад» [2].

Таҳлили вазъи муосири назария ва амалияи педагогӣ нишон медиҳад, ки зарурияти ҷиддӣ дар ташаккули фарҳанги педагогӣ волидонӣ тарбиятгирандагонӣ муассисаи таълимии томактабӣ пайдо гардидааст. «Фарҳанги педагогӣ волидон – ин қисми таркибии фарҳанги умумии инсон мебошад, ки дар он таҷрибаи ҷамъшудаи инсон дар тарбияи оилавии кӯдакон таҷассум ёфтааст. Ба тамоми сохтори ҳаёти оилавӣ таъсири мусбат расонида, фарҳанги педагогӣ волидон ҳамчун асоси фаъолияти педагогӣ падару модар хизмат менамояд, ба онҳо барои раҳой аз хатогиҳои анъанавӣ дар тарбияи оилавӣ ва дарёфти роҳҳои дуруст дар ҳолатҳои ғайристандартӣ кумак менамояд» [9. с. 34].

Ҳадафи асосии педагог ва мураббӣ муассисаи таълимии томактабӣ – ин аз ҷиҳати касбӣ ба оила дар тарбияи кӯдакон кумак расонидан аст, бо вучуди ин, онро иваз накарда, балки пурра намояд ва татбиқи нисбатан пурраи чунин вазифаҳои тарбиявии онро: инкишофи манфиатҳо ва ниёзҳои кӯдак, тақсмоти уҳдадорӣҳо ва вазифаҳо миёни волидон дар ҳолатҳои доимо тағйирёбандаи тарбияи кӯдакон; дастгирии ошкорбаёнӣ дар муносибатҳои байниҳамдигарии наслҳои гуногун дар оила; ташаккули анъанаҳои оилавӣ; дарк ва қабули хусусиятҳои инфиродии кӯдак, эътимод ва эҳтиром ба ӯ ҳамчун шахсияти беназир ва амсоли инҳоро таъмин намояд.

Муҳаққиқи дигар О.В. Солодянкина бар он назар аст, ки «барои ба роҳ мондани ҳамкорӣ миёни калонсолон ва кӯдакон коллективро бояд ҳамчун томи ягона, монанди оилаи калони муттаҳид, ки зиндагӣ ва ҳаёт дар он ҷолиб мебошад, тасаввур намуд, агар фаъолияти муштараки педагогҳо, волидон ва кӯдакон ташкил карда шавад» [12. с. 36].

Шарти асосии ҳамкорӣ оила ва муассисаи таълимии томактабӣ – ин доштани таассуроти комил доир ба уҳдадорӣ ва мазмуни фаъолияти ҳамдигар мебошад. Барои он ки субъектони мазкур ҳамдигарро дуруст дарк ва имкониятҳои тарбиянамоии ҳамдигарро пурра тасаввур карда тавонанд, зарур аст, то байни ҳам робитаи воқеии дастгирии байниҳамдигарӣ барқарор намуда, ба худ ҳисобот диҳанд, ки амали мазкурро ба кадом хотир анҷом медиҳанд,

вазифа, восита ва натиҷаҳои ниҳони ҳамкориҳои таълиму тарбиявии худро возеҳу равшан тасаввур намоянд. Дар бисёр маврид падару модарон масъулияти таълиму тарбияномаи фарзандонро ба дӯши муассисаи таълимӣ вогузор намуда, бо ин восита аз раванди ҳамчун шахсият тарбия намудани онҳо канораҷӯӣ менамоянд. Ҳол он ки дар ташаккули шахсияти кӯдак бояд ҳарду ҷониб дар ҳамбастагӣ кумаки байниҳамдигарӣ сахмгузор бошанд. Тарбияи оилавӣ дорои муносибатҳои эмотсионалӣ буда, фарогири меҳру муҳаббати волидайн ба фарзандон ва ҳиссиёти ҷавобии мактаббачагон ба падару модарон мебошад. Меҳру муҳаббати хонавода, ҳузуру ҳаловатбахшии муҳити оилавӣ мактаббачагонро ба дарку қабули бечунучарои қонуну қоидаҳо, тарзи рафтор, нуқтаи назар ва саъю кӯшишҳои оилавӣ ҳавасманд менамоянд. Барои он ки оила аз уҳдаи тарбияи мактаббачагон бомуваффақият барояд, волидайн бояд аз талаботи асосии педагогӣ психологӣ огоҳ бошанд ва барои тарбияи дурусту комили мактаббача шароити заруриро муҳайё намоянд. Онҳо кадомҳоянд?

Шароити аввалину аз ҳама зарурии тарбияи дурусти кӯдакон, пеш аз ҳама, муҳайё кардани ҳамон муҳити оилавие ба шумор меравад, ки дар он ҳар як падару модар ва дигар узви калонсоли оила дар тарбияи аъзоёни хурдсоли он масъулияти баланд эҳсос намоянд. Зеро ҳадафи оӣ, ки оила, мактаб ва тамоми ҷомеа саъю талоши расидан ба онро доранд, бакамолрасонии инсонии комил, соҳибмаълумот, аз нигоҳи ҷисмонӣ, психологӣ ва ахлоқӣ солим, уҳдабаро ва меҳнатдӯст ба шумор меравад. Аз ин нуқтаи назар вазифаи асосии кори мураббӣ кӯдакостон бо падару модарони тарбиятгирандагон аз ҳамаҷониба маърифатноккунонии психологӣ: мусаллаҳ намудани онҳо бо донишҳои асосии назариявӣ амалии кор бо кӯдакон, ҷалби тавачҷуҳи падару модар ба иштироки ғайриҷавобона ба раванди таълиму тарбия, дар волидайн ташаккул додани талаботи зиёд ба худомӯзӣ, худсозӣ, шинос намудани муаллимони фанӣ бо методҳои гуногуни тарбияи оилавӣ, интиҳоб ва мукамал кардани таҷрибаи пешқадам, дар маҷмуъ ташаккули фарҳанги педагогии волидайн мебошад, ки ҳама ҷузъиёти зикршударо дарбар мегирад.

Ба андешаи муҳаққиқи дигар Т.И. Шулга ҳангоми барпо кардани раванди ҳамкориҳои оила бо муассисаи таълимии томактабӣ бояд масъалаҳои зерин ба назар гирифта шаванд: 1) тарбияи кӯдаки ягона дар оила, хусусияти ба худ хоси таъсири оилаи нопурра ба кӯдаки синни томактабӣ; 2) бо сабаби серкор будани падару модар маҳдудияти вақти муоширатномаи онҳо бо фарзандон [13].

Тавре аз таҳлили зербоби дуюм муайян гардид, ҳамкориҳои коллективи педагогии муассисаи таълимии томактабӣ бо падару модарони тарбиятгирандагон дар шакли инфиродӣ, гурӯҳӣ ва коллективӣ ба амал бароварда мешавад. Ҳамкориҳои оила ва мактаб шартӣ асосии комил ба воя расонидани насли наврас ба шумор меравад, зеро мактаб бе дастгирию кумаки оила натиҷаҳои баланди таълиму тарбияро таъмин карда наметавонад. Дар фарқият бо дигар институтҳои иҷтимоӣ оила ба кӯдак пайваста таъсир расонида, дорои имкониятҳои қариб номаҳдуди ташаккулдиҳии сифатҳои шахсии онҳо мебошад. Ба роҳ мондани муоширату муносибати солиму созанда бо падару модар замоне мақсаднок сурат мегирад, ки агар педагог ва ё мураббӣ ҳар як лаҳзаи раванди робита бо волидайнро нуктасанҷона тарҳрезӣ намояд. Бо назардошти вазъият ва хусусиятҳои фардӣ психологӣ ҳар як падару модар робитаи мақсаднокро ба роҳ монда, на танҳо мазмуни суҳбат, балки вариантҳои гуногуни гардишҳои эҳтимолиро ғайриинтизорӣ ҷараёни робитаро пешбинӣ намояд. Ҳангоми ислоҳ намудани раванди таъсиррасонии тарбиявии волидайн ба фарзанд, бояд дар хотир дошт, ки даҳолати бевоситаю беодобона ба корҳои дохилиоилавӣ, метавонад сабаби ба миён омадани эътирози волидайн гардад, зеро ҳар як падару модар фарзанди худро дар алоқамандӣ бо дониш, маҳорат, ҳиссиёту эътиқод ва таҷрибаи ҳаётии ба худ хос, ба ибораи дигар дар доираи фарҳанг ва маърифати педагогии худ тарбия менамояд.

Бо вучуди ин, нисбат ба хоҳишу дархости падару модар ё шахсони онҳоро ивазқунанда нуктасанҷона муносибат карда, ҳангоми ба кӯдак осебрасон будани иҷрои онҳо, бояд аз қонеъ гардонидани он даст кашид. Муоширати инфиродӣ омӯзгор бо волидайн на танҳо барои таъсиррасонӣ ба онҳо, балки дар аксар маврид барои дарёфти роҳи дурусти барқарорномаи робитаи созанда бо кӯдак кумак мерасонад.

Барои ҳамкориҳои муваффақонаи оила ва муассисаи таълимии томактабӣ дар тарбияи кӯдак падару модарро зарур аст, ки рафтор ва фаъолияти фарзандони худро омӯзиш ва таҳлил карда тавонанд. Ин навъи омӯзиш ва таҳлил бевосита ба сатҳ ва дараҷаи рушди фарҳанги педагогӣ алоқаманд аст. Барои баланд бардоштани фарҳанги педагогии волидон зимни ҳамкорӣ бо муассисаи таълимии томактабӣ, ба андешаи мо педагог ва ё мураббии муассисаи таълимии томактабиро мебоҷад:

- дастуру методикаҳои маърифатноккунонии педагогии падару модарон доир ба тарбияи дурусти ахлоқии кӯдаконро тартиб диҳанд;
- волидайнро барои ҳамчун шахсияти барои ҷомеа нафъовар ба воя расонандаи кӯдакон, ба аз худ кардани донишҳои махсуси психологию педагогӣ ва иҷтимоӣ водор намоянд;
- ҳамкориҳои тарафайни падару модарон ва муассиса (кӯдакистон)-ро мукамал ва доираи фаъолияти яқояи онҳоро васеъ намоянд.

Агар миёни падару модар ва мураббии кӯдак муносибатҳои бозғатимод ба роҳ монда шавад, он гоҳ мураббӣ бо дархост ё хошиш аз натиҷаи мушоҳидаҳои волидайн истифода бурда метавонад. Бо ҳамин восита, талаботи ягонагии оила, коллективи педагогӣ ва кӯдакистон таъмин карда мешаванд.

Тамоюлотҳои мазкур тағйирдиҳии намудҳои гуногуни фаъолияти маърифатӣ – методӣ, шакл ва воситаҳои рангоранги раванди таълимро тақозо менамоянд. Ба андешаи аксар коллективҳои педагогӣ, пурзӯрнамоии функсияҳои тарбиявии муассисаҳои таълимӣ шартӣ зарурии мукамалкунии усулҳои ҳамкориҳои кӯдакистону оила ва мураббӣ, падару модарон ё шахсони онҳоро ивазкунанда ба шумор меравад. Дар амалия аз шаклҳои гуногуни оқилонаю самараноки ҳамкориҳои оилаю кӯдакистон: суҳбат, конференсияҳо, лексия, маҷлисҳои падару модарон, тартиб додани матни маводҳои шаклану мазмунан гуногун, аёдати оилаҳои тарбиятгирандагон, ташкил кардани намоишгоҳи корҳои эҷодии тарбиятгирандагон ва ғ. истифода мебаранд.

Корҳои инфиродӣ бо падару модарон ва шахсони калонсоли онҳоро ивазкунанда метавонанд гуногуншаклу гуногунмазмун бошанд. Волидайн ва ё шахсони онҳоро ивазкунанда метавонанд дар яқоягӣ бо кӯдакистон дар ташкил ва ташаккул додани раванди таълиму тарбия ва баланд бардоштани савияи дониш ва малакаи донишандӯзии тарбиятгирандагон: роҳбарӣ кардан ба маҳфилҳои гуногуни касбӣ, дар назди тарбиятгирандагон ва падару модари онҳо дар мавзӯҳои гуногуни хусусияти тарбиявидошта баромад кардан, иштирок дар корҳои берунамуассисавӣ, ҳар гуна кумакрасонию дастгириҳои хусусияти хоҷагидоридошта ва монанди инҳо ҳамкорӣ кунанд.

Бартариҳои кори инфиродӣ дар он ифода меёбад, ки волидайн дар танҳои бо мураббӣ доир ба ҳама гуна мушкилиҳои дохилиоилавӣ ба кӯдак алоқамандбуда, ки шояд дар ҳузури шахсони бегона доир ба онҳо ҳарф задан ҷоиз набошад, ошкоро сухан меронад. Ҳангоми истифода аз методи суҳбати инфиродӣ набояд фаромӯш кард, ки мазмуни суҳбат танҳо ба мураббӣ ва волидайн дастрас буда, аз бегонагон маҳфӣ нигоҳ дошта мешавад.

Барои аз наздик шинос шудан бо волидайн аз методи суҳбати инфиродӣ истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст. Дар чунин шакли суҳбат ҳамдигарро шунида тавоништан, сухани ҳамдигарро набуридан, ба суханронии ҳамдигар бодикқат гӯш додан хело муҳим ва ҳатмист. Барои дар сатҳи баланд таълиму тарбия намудани кӯдакони синни томактабӣ шакли кори коллективона бо падару модарон низ имкониятҳои васеъ фароҳам меорад: маълумотноккунонии васеи психологию иҷтимоии падару модар ё шахсони онҳоро ивазкунанда, мубодилаи таҷрибаҳо, дар мавридҳои зарурӣ, офариниши ақидаи умумӣ оид ба ҳаёти тарбиятгирандагон, ҷалб кардани диққати волидайн аз ҷумлаи мисолҳои кори коллективи педагогӣ бо падару модарон мебошад. Чунин тарзи кор дар ду самт гузаронида мешавад: баланд бардоштани маданияти психологию педагогии волидайн ба хоҳири нисбатан мукамал ба анҷом расонидани уҳдадорӣ ба тарбияи фарзанд алоқамандбудаи онҳо, ба як коллективи бо ҳам дӯсту тифок, ки самти фаъолияти он барои ҳамаҷониба баланд



бардоштани дараҷаи таълиму тарбияи тамоми тарбиятигирандагон нигаронида шудааст, муттаҳид кардани падару модарон ва коллективи кӯдакистон.

Шакли асосии ҳамкориҳои коллективи кӯдакистон бо падару модарон – маҷлисиҳои гурӯҳии падару модарон ба шумор меравад, ки моҳе як маротиба гузаронида мешаванд. Истифода аз чунин тарзи кор, коллективи мураббӣён ва падару модаронро бо ҳам наздик намуда, имконият медиҳад, ки роҳҳои нисбатан мувофиқу беҳтарини таъсиррасонии тарбиявӣро психологӣ ба кӯдакони синни томактабӣ, эҷод ва мавриди истифодаи умум қарор дода шаванд. Маҷлисиҳои падару модарон ба таври мухталиф (машғулиятҳои семинарӣ, тамошо ва таҳлили кинофилмҳои хусусияти тарбиявӣдошта, бозиҳои нақшӣ байни волидайн ва мураббӣён) ташкил карда шуда, қисми асосии он – маълумотноққунонии психологию педагогии волидайн – дар шакли лексия, маъруза, сухбат, мубоҳисаю мунозира гузаронида мешавад. Яке аз усулҳои дигари кор бо волидайн барпо кардани маҷлисиҳои муқоисавӣи падару модарон мебошад, ки дар шакли масъалагузорӣ сурат гирифта, тавассути он мақсади таълиму тарбия, имкониятҳои волидайн дар таълиму тарбияи фарзанд, роҳҳои тағйир ва такмилу мукамал намудани тарзи таълиму тарбия, дигаргун кардани муҳити атроф ва ғ. муайян карда мешавад. Бояд гуфт, ки татбиқи корҳои зикршуда бевосита дар баланд бардоштан ва таҳкими маърифат ва фарҳанги педагогии волидайн ва оила нақши бориз мебозад.

Аз гуфтаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки масъалаи ба таври шоиста ба роҳ мондани раванди таълиму тарбия ва дуруст иҷтимоишавӣи шахсияти кӯдакони синни томактабӣ бе ҳамкориҳои наздик ва дастгирии фаъолони байнихамдигарии кӯдакистону оила ғайриимкон аст.

Баланд бардоштани маданияти психологӣ - педагогии волидайн, тағйирдиҳии ақоиди педагогии онҳо мақсади шаклҳои маърифатии кор бо волидайн мебошад. Ба онҳо мансубанд: мубоҳиса, машварат, инчунин шаклҳои иловагии анъанавӣ (ба ақидаи Л.В. Островская), яъне бозиҳои таълимӣ, семинарӣ - практикумҳо ва ғайра.

Шаклҳои аёни - иттилоотии ҳамкорӣ, аз як тараф, ба ҷамъоварӣ, коркард ва истифодаи маълумот дар бораи оилаи тарбиятигирандагон, сатҳи умумифарҳангии волидайн, мавҷудияти донишҳои зарурии педагогӣ дар онҳо, аз тарафи дигар, ба шиносии волидайн бо шароит, мазмун ва методҳои тарбияи кӯдакон дар шароити муассисаҳои таълимӣи томактабӣ нигаронида шуда, дар таҳким ва ташаккули фарҳанги педагогии оила кумак менамояд.

Муҳаққиқи ватанӣ Миралиева П.Ш. зимни таҳлил ва омӯзиши масъалаи созандагӣ ва фарҳанги педагогии омӯзгорону мураббӣёни муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ, мундариҷа ва моҳияти вазифаҳои фарҳанги педагогии омӯзгору мураббӣи муассисаи таълимӣи томактабиро чунин ифода намудааст: «Вазифаи тарбиявӣи фарҳанги педагогии омӯзгору мураббӣи муассисаи таълимӣи томактабӣ. Дар заминаи ин функция омӯзгор бояд фаъолиятҳои меҳнатӣ, малака ва донишхоро, ки бо стандарти касбӣ танзим карда мешаванд, дошта бошад. Ҳамчун дониши зарурӣ таҳиягарони стандарти касбии «Муаллим (мураббӣ)» чунин хусусиятхоро, ба монанди вижагиҳо ва ташкили кор бо кӯдакони синни томактабӣ, асосҳои педагогикаи томактабӣ, хусусиятҳои умумии рушди кӯдак ва хусусиятҳои ташаккул ва рушди фаъолияти кӯдакон, асосҳои назарияи рушди гуногун (физикӣ) мебинанд, маърифатӣ, шахсӣ, тамоюлҳои муосири рушди таҳсили томактабӣ, риояи этикаи касбӣ муайян кардаанд» [10. с. 321].

Азбаски инноватсия ва навгонии дар низоми маориф баамаломда зарурияти ҷустуҷӯи роҳҳои нави ҳалли мушкилоти ҳамкориҳои муассисаи таълимӣи томактабиро бо оила тавлид намуд, ин дар навбати худ бунёди шароитро барои баланд бардоштани фарҳанги педагогии волидон тақозо менамояд. Фарҳанги педагогӣ қисми таркибии фарҳанги умумиинсонӣ мебошад, ки дар он ба дараҷаи муайян арзишҳои моддӣ ва маънавийи маориф ва методҳои тарбия, ки барои иҷтимоишавӣи бомуваффақияти шахсият лозим мебошанд, инъикос ёфтаанд.

### Адабиёт:

1. Алиев М.Т. Хусусиятҳои психологии тарбияи фарзанд ва мушкилиҳои он дар оилаҳои нопурра / М.Т. Алиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2017. № 3/5. – С. 201-206.
2. Ғазолӣ. Эҳё улум ад-дин. -Чилди 2. – Техрон, 1375 х.
3. Давыдова О.И. Работа с родителями в детском саду: Этнопедагогический подход [Текст] / О.И. Давыдова, Л.Г. Богославец, А.А. Майер. – М.: ТЦ Сфера, 2005. – 144 с.
4. Зверева О.Л., Кротова Т.В. Общение педагога с родителями в ДОУ [Текст]: Методический аспект. – М.: ТЦ Сфера, 2005. – 80 с.
5. Иззатова М.И. Становление и развитие дошкольных образовательных учреждений в Таджикистане (1924-2004гг): автореф. докт. пед. наук /М.И.Иззатова. – Душанбе, 2014. – 48с.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ. – Душанбе. 28 декабри соли 2013, №1056.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд. – Душанбе. 2 августи соли 2011, №762.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи маориф. – Душанбе. 22 июли соли 2013, №1004.
9. Куликова Т.А. Семейная педагогика и домашнее воспитание [Текст]. – М.: Академия, 2000. – 232 с.
10. Миралиева П.Ш. Созандагӣ ва фарҳанги педагогии омӯзгорону мураббӣни муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ / П.Ш. Миралиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2022. №8. – С. 319-325.
11. Раҷабов В.Д. Шаклҳои аёни-иттилоотии ташкили муоширати омӯзгорону волидайн дар муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ / В.Д. Раҷабов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2022. №9. – С. 249-256.
12. Солодянкина О.В. Сотрудничество дошкольного учреждения с семьёй [Текст]: Практическое пособие. – М.: АРКТИ, 2006. – 80 с.
13. Шульга Т.И. Психологические основы работы с детьми «группы риска» в учреждениях социальной помощи и поддержки / Т.И.Шульга, Л.Я. Олиференко. – М., 1997.
14. Ятимов С. Масъалаи ташаккули инсон дар таълимоти Пешвои миллат. маҷаллаи «Илм ва Ҷомеа» № 2 (24), соли 2021 (АМИТ "ХОВАР")
15. Юлдошева Дж.Ю. Организация и функционирование системы дошкольных воспитательно-образовательных учреждений в Хатлонской области Республики Таджикистан: автореф. канд. пед. наук /Дж.Ю.Юлдошева. – Кургантүбе, 2011. – 26с.

### НАҚШИ ФАРҲАНГИ ПЕДАГОГИИ ВОЛИДОН ВА ҲАМКОРИИ ОНҲО БО МУАССИСАҲОИ ТОМАКТАБӢ ВА СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Тамоюлотии муосир дар ташаккули таълими томактабӣ дар доираи як маҳаки муҳим ва асосӣ – сифати таълими томактабӣ муттаҳид гардидааст, ки бевосита аз салоҳияти касбии мураббӣён ва фарҳанги педагогии волидон вобастагӣ дорад.

Ислоҳоти низоми маориф, ки бо дигаргуниҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ шарт меёбад, муносибати ҷомеаро бо оила ҳамчун ниҳоди тарбиявӣ тағйир дод. Ин ба он вобаста аст, ки дар ҷомеа ниҳоди дигаре ёфт намешавад, ки оиларо дар раванди ибтидоии иҷтимоишавии кӯдак иваз намояд.

Аз ин рӯ, маърифати педагогӣ-психологии падару модар бо мақсади баланд бардоштани фарҳанги педагогӣ – ин яке аз самтҳои асосии фаъолияти муассисаҳои таълимии томактабӣ ба ҳисоб меравад.

**Калимавожаҳо:** ҷомеаи муосир, маориф, таълим, тарбия, томактабӣ, ҳамкорӣ, волидайн, кӯдак, расму оин, фарҳанг, педагогика, психология, иҷтимоӣ.

## **РОЛЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ РОДИТЕЛЕЙ И ИХ СОТРУДНИЧЕСТВА С ДОШКОЛЬНЫМИ УЧРЕЖДЕНИЯМИ И НАЧАЛЬНЫМИ КЛАССАМИ**

Современные тенденции формирования дошкольного образования объединяются в рамках одного важного и основного критерия - качества дошкольного образования, которое напрямую зависит от профессиональной компетентности педагогов и педагогической культуры родителей.

Реформы системы образования, обусловленные социокультурными, политическими, экономическими изменениями, изменили отношение общества к семье как образовательному институту. Это связано с тем, что в обществе нет другого института, способного заменить семью в начальном процессе социализации ребенка.

Поэтому педагогические и психологические знания родителей с целью повышения педагогической культуры является одним из основных направлений деятельности дошкольных образовательных учреждений.

**Ключевые слова:** современное общество, образование, обучение, воспитание, дошкольное учреждение, сотрудничество, родитель, ребенок, ритуал, культура, педагогика, психология, социум.

## **THE ROLE OF PARENTS' PEDAGOGICAL CULTURE AND THEIR COOPERATION WITH PRE-SCHOOL INSTITUTIONS AND PRIMARY CLASSES**

Modern trends in the formation of preschool education are united within the framework of one important and basic criterion - the quality of preschool education, which directly depends on the professional competence of teachers and the pedagogical culture of parents.

Reforms of the education system, caused by sociocultural, political, economic changes, have changed society's attitude towards the family as an educational institution. This is due to the fact that there is no other institution in society that can replace the family in the initial process of socialization of a child.

Therefore, the pedagogical and psychological knowledge of parents in order to improve pedagogical culture is one of the main activities of preschool educational institutions.

**Key words:** modern society, education, training, upbringing, preschool institution, cooperation, parent, child, ritual, culture, pedagogy, psychology, society.

**Маълумот дар бораи муаллифон:** Исоева Дилором номзади илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи психологияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16; тел: (+992) 985032510

Иззатова Нозанин муаллими калон кафедраи психологияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16; тел: (+992) 918752904

**Сведения об авторах:** Исоева Дилором, кандидат педагогических наук, заведующая кафедрой психологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16; Тел: (+992) 985032510

Иззатова Нозанин, старший преподаватель кафедры психологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16; Тел: (+992) 918752904

**Information about the authors:** Isoeva Dilorom, candidate of pedagogical sciences, head of the department of psychology, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki, 735360, Tajikistan, Kulyab, st. S. Safarova, 16; Tel: (+992) 985032510

Izzatova Nozanin, senior lecturer of the Department of Psychology, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki, 735360, Tajikistan, Kulyab, st. S. Safarova, 16; Tel: (+992) 918752904

## МАВҚЕИ УРФУ ОДАТ ВА АНЪАНАҲОИ ХАЛҚИ ДАР ТАРБИЯИ АХЛОҚИИ МАКТАББАЧАҒОНИ ХУРДСОЛ

Бобоева М.Ч., н.и.п., дотсент  
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Халқи тоҷик ба мисли дигар халқҳои ҷаҳон дорои силсилаи зиёди урфу одат ва анъанаҳои пешқадаме мебошад, ки ба сифати сарвати бебаҳои маданияти педагогии мардумӣ, омӯхтани онҳо хеле муҳим ва дорои аҳамияти калон мебошад. Одатан дар урфу одат ва анъанаҳои халқӣ паҳлуҳои зиёди маданияти педагогии омма инъикос меёбанд ба мисли: ба меҳнат одат кунонидан, сохтани асбобҳои истеҳсолӣ, пешвозгирӣ ва гузаронидани идҳо, анъанаҳои неку писандидаи ахлоқӣ ва маросимҳои дигари мардумӣ, ки барои ҳар як халқият ва миллат хусусияти худро доро мебошад.

Андешаи ахлоқии гузаштагонӣ мо дар давраи пеш аз ислом дар мисоли китобҳои Авесто, «Пирӯзнама»-и Бузургмеҳр, «Панднома»-и Анушервон ва баъд аз истилои арабҳо бо фарҳанги ислом дар эҷодиёти Ибни Муқаффаъ «Адаб-ал-қабир ва адаб-ас-сағир», Ибни Мискавейҳ «Таҳзиб-ул-ахлоқ», Унсурулмаолии Кайковус «Қобуснома», Ибни Сино «Китоб-ул-ахлоқ», Насриддин Тӯсӣ «Ахлоқи Носирӣ», Ҷалолиддини Давонӣ «Ахлоқи Ҷалолӣ», инчунин донишмандону адибони минбаъда ба мисли Закариёи Розӣ, Шайх Саъди Шерозӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Камолиддини Биноӣ, Носири Хусрав, Аҳмади Дониш ва бисёр дигарон дар баробари эҷоди мавзуи одобу ахлоқ, масъалаҳои гуногуни тарбияи фарзандонро низ фарогир мебошанд, ки аз рӯи моҳият метавонанд дар замири мероси фарҳангии гузаштагон барои ташаккули арзишҳои ахлоқии мактаббачагон мусоидат менамоянд. Панди маъруфи «Фарзандро илму адаб биомӯз», пандест аз Лукмони Ҳаким, ки ба сифати ҳикмати халқӣ дар фарҳанги мардуми тоҷик то ба имрӯз ибратомӯз мебошад.

Олимон ва донишмандони бахши педагогикаи замони шуравӣ дар мавриди нақши урфу одат, анъанаҳо ва таъсири бевоситаи онҳо ба тарбияи арзишҳои ахлоқии мактаббачагонӣ хурдсол назария ва андешаҳои зиёди худро пешниҳод намудаанд.

Ин нуқтаи назар, ҳамзамон дар назарияҳои педагогии олимони бахши педагогикаи тоҷик ба мисли: М. Лутфуллоев, Б. Раҳимов, А. Нуров ва Ф. Гулмадов қайд гардидааст.

Муҳтавои назар ва андешаи ин олимони бар он далолат мекунад, ки бачагонро на танҳо волидайн тарбия мекунанд, балки муҳити воқеӣ аз ҷумла, асбобу ашёҳои зиндагӣ, бозиҳо, меҳнат ва ғайраҳо дар тарбияи кӯдакон таъсири амиқ доранд. Тарбия бо анъанаҳо ва ба воситаи анъана на бо далелҳо ва исботҳои илмию назариявӣ пурқувват аст, балки пеш аз ҳама бо мантиқи амал, фаъолият, кор, натиҷаҳои таъсиррасонӣ ба руҳияи тарбияшавандагон ва ақидаҳои тайёри дар давоми ҳазорсолаҳо интиҳоб ва суфташуда тавоност. [5, с. 48, 7, с. 60-67, 9, с. 10-16].

Барои мо тоҷикон расмиятҳои урфу одат ва анъанаҳои халқӣ дар ҳама давру замон муътабар ва арзишманданд. Аз ҷумла, тавлиди кӯдак барои ҳар як хонадон хабари хуш ва хурсандибаш маҳсуб меёбад. Ба сифати анъана дар андешаи мардум то ба имрӯз назари арҷ ва сипос нисбати ин хурсандӣ дар шаклҳои гуногун дар минтақаҳои кишвар ба назар мерасанд, ки хеле писандидаанд. Аз ҷумла, хабари тавлиди кӯдакро ба ҳешу таборон ва наздикон чун анъана бачаҳо мерасонанд ва интизориҳои онро мекунанд, ки ба сифати ин хабар аз он хонадон ягон тухфа мегиранд. Дар ин маврид ҳатман аҳли хонадоне, ки дар он кӯдаки навзод ба дунё омадааст ба бачаҳо «муждагонӣ» (севанҷӣ), дар мисоли ҳар гуна тухфаҳо, пул, рӯймолча, тоқӣ, чома ва амсоли онро тақдим мекунанд. Инчунин, мутобиқи расмият ва суннати мардумӣ дар рӯзи нахустини таваллуди кӯдак зиёфат орошта мешавад, ки ба он ҳешу таборон ва ёру дӯстон, ҳамсоҳҳо даъват карда мешаванд. Ёру дӯстон, падару модар ва бобою

бибиро табрик менамојанд. Занони хонадон бошанд, одатан ҳар хел хӯроқворию ширинихо омода мекунанд ва ба сифати тухфа пешкаши меҳмонон мегардонанд.

Ба чунин рамз ифода гардидани чунин анъанаи мардумӣ моҳияти хуби тарбиявӣ дорад, ки бевосита барои тарбияи арзишҳои ахлоқии ҷомеа бахусус насли хурд ибратомӯз мебошад. Дар он падидаи эҳтиром, арҷ гузоштан, иродати қадршиносӣ, умед ба оянда ва бақою саодати зиндагӣ ва амсоли онҳо ибратҳои мардумии мо тоҷикон намудор мебошад, ки бевосита барои инкишофи арзишҳои ахлоқии мактаббачагони хурдсол метавонанд таъсир дошта бошанд.

Анъанаи дигари халқи мо, ин аз синни хурдӣ ба меҳнат одат кунонидани наврасон мебошад, ки дар афкор ва андешаи мардумӣ махсус дар деҳот то ба имрӯз боқӣ мондааст. Ба сифати рамзу суннат агар дар он хонадоне, ки наврасон ба сифати ёвар дастгири падару модар мегардиданд ва ба волидон дар кори хонаводагӣ аз қабилӣ дарав, ниҳолшинонӣ, сохтмон, таъмир барои писарбачаҳо ва пухтупаз, рӯбучин, шустушӯй барои духтарон омӯзонида мешуд. Илова бар он мутобиқи ин урфу одат доираи хешовандон ва ҳамсоҳро он оилаеро, ки фарзандашон аз синни хурдӣ ба ягон кори хона хоҳиши ёрӣ расонидан пайдо кунанд, водор мекунанд, ки ягон зиёфатро ба уҳда гирад, ба ин хотир волидайнӣ он кӯдак зиёфат ораста ҳақу ҳамсоҳоро даъват мекунад, ки фарзанди ӯ дастёр барои падару модар шудааст. Дар замири ин урфу одати мардумӣ ба тарбияи меҳнатӣ омода намудани наврасон аз синни наврасӣ имконпазир мегардад. Меҳнат ба сифати сарчашмаи зиндагӣ, манбаи ҳаёт, осоиш ва роҳат дар андешаи наврасон қарор мегирад ва минбаъд бо гузашти аём дар дараҷаи синни болоӣ аз роҳи омӯзиши дигар фанҳои таълимӣ дар зинаҳои гуногуни таҳсилот ва таҷрибаи ибратомӯзи ҳаёт, моҳият ва асли худро пурра равшан менамояд.

Мутаассифона ин анъана дар замони муосир танҳо дар деҳот дар ҳамон шакли дар гузашта мавҷудбуда ва ё бо суннати нав боқӣ мондааст, ки бо худ хусусиятҳои дигарро дар мисоли бо роҳи ба фарзанд ҳар гуна тухфаро харидорӣ намудан ва ё ба ӯ шодиёна доданро касб намудааст, ки хеле ибратомӯз мебошад ва барои ташаккул ва тарбияи ахлоқии насли наврас бавижа тарбияи меҳнатии онҳо аз синни хурди мактабӣ метавонад мусоидат намояд. Дар шаҳрҳо ин урфу одат ба он сурате, ки дар деҳот аст, вобаста ба машғулияти касбӣ ва шароити иқомати аҳоли қариб, ки дида намешавад. Ва агар дар таҷрибаи зиндагӣ ва ибрати оилавии баъзеҳо агар ба назар расад ҳам, на бо шакли мавҷудаи деҳот дар самти тарбияи меҳнатӣ, балки бо хусусияти дигар, махсус барои инкишоф ва ташаккули тарбияи фикрӣ, ҷисмонӣ ва солимӣ наврасон нигаронида шудааст, ки дар маҷмуъ падидаи нек ва арзишманд мебошад ва барои тарбияи ахлоқии наврасон мусоидат менамојанд.

Пӯшида нест, ки фарзанд сол ба сол калон мешавад, мактаб меравад, ба синни наврасӣ қадам мегузорад. Вобаста ба сину соли онҳо падару модарон ҳам муносибату рафтори худро нисбат ба онҳо тағйир медиҳанд. Фарзандони наврас ёрдамчии аввалини волидон мегардад. Онҳо бояд ба тамоми кори хонаю рӯзгор ҷалб карда шаванд. Барои он ки фарзандон дастёри ҳақиқии падару модар гарданд, ба онҳо бояд ҳунар омӯхт. Волидон ба тарбияи меҳнатии фарзандон бояд диққати махсус диҳанд, чунки меҳнатдӯстӣ яке аз хислатҳои беҳтарини инсонӣ аст. Ба меҳнатдӯстӣ муносибатҳои софдилона ба меҳнат аз хурдсолӣ асос гузошта мешавад. Ҳар як фарзанд дар оила бояд вазифаи муайян дошта бошад ва бе хотиррасонии ҳаррӯза бояд вазифаашро иҷро кунад. Вале барои ноил гардидан ба ин натиҷа барои волидон лозим меояд чӣ қадар корхоро анҷом диҳанд ва бо назари ибрат ба урфу одатҳо ва анъанаҳои аҷдодони гузашта нигаранд, бо омӯзгорон аз синни наврасии фарзандонашон дар алоқа бошанд. Маҳз дар ин ҳамкорӣ ва ҳаммаслақии оила ва мактаб метавон ба натиҷаҳои судманди тарбияи арзишҳои ахлоқии мактаббачагон ноил гардид.

Урфу одат ва анъанаҳои дигари арзишманди ниёғони мо, ки дар назар ва афкори андешавӣ ва ахлоқии мо то ба имрӯз боқӣ мондаанд дар мисоли ҳурмату эҳтироми падару модар, меҳнатдӯстӣ, фурутанӣ, инсондӯстӣ, эҳтироми калонсолон, ҳурмати устод, ростӣ ва ростгӯӣ, хоксорӣ, некӣ ва накӯкорӣ, бо ҳам иттифоқ будан, ҳунар ва ҳунармандӣ, дӯстӣ ва одамият ва ғайраҳо метавонанд барои тарбияи ахлоқии мактаббачагони хурдсол мусоидат намоянд.

Эҳтироми падару модар ба сифати урфу одат ва анъанаи арзишманд дар ҳеч маврид моҳияти худро гум карда наметавонад ва махсус дар замони муосир, ки андешаҳои гуногун фарогири ахлоқ ва андешаи чома гардида истодааст. Фарҳанг ва фалсафаи зиндагии аҷдоди пуршарафи тоҷикон аз қадим то замони муосир ба ин суннати мурдумӣ аҳамияти ҷиддӣ зоҳир менамуд. Дарвоқеъ ба ҷо овардани эҳтироми волидайн барои фарзанд шарафи бузург аст. Ҳурмати падару модарро ба ҷо овардан, онҳоро эҳтиром намудан ва ба хизматашон тайёр будан аз сифатҳои волои инсонист. Ҳикмати ахлоқии ниёғони тоҷик дар замири афкори динии тоислом ва фарҳанги замони ислом, ки имрӯзҳо низ дар афкори андешаи ҷамъиятии мо нақши худро дорад ҳамеша талқин менамояд, ки иҷрои ин суннат пояи саодати диниву дунявӣ ҳар фарди чома мебошад. Маҳз дар замири ин назардошт ва ояндаи дурахшони фарзандон бисёр хуб мебуд, ки фарзандони мо ҳар рӯз пас аз бархостан аз хоб ва адои шустушӯӣ бо тавозуъ ва бо забони нарм бо аҳли хонадон ва махсус ба волидони худ бо камоли эҳтиром ва самимият салом диҳанд. Ҳама супориши онҳоро сари вақт иҷро намоянд. Бо дидаи дурушту назари бад бо дидаҳои пурмеҳри онҳо нанигаранд. Бояд қайд намуд, ки ба сифати мояи ифтихор ва ояндаи нек пазируфтани ин анъана аз синни хурдӣ, фарзандони моро огоҳ месозад, ки дар рафтор ва амали муносибатҳои гуногуни иҷтимоӣ соҳиби ахлоқи писандида ва ибратомӯз гарданд, ки барои осоиши минбаъдаи онҳо ва солимии чома дар ҳама давру замон мусоидат хоҳад намуд. Ба он назар ва ибрате, ки шоир фармуда буд:

Падар аз шавқи дил дар кӯдакӣ дасти писар гирад,  
Ба умеди, ки дар пирӣ, писар дасти падар гирад.

Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» дар соли 2011 дар ин маврид айнӣ муддао буд. Ин Қонун агар аз як ҷониб тарбияро «раванди мақсадноки ба воя расидани фарзанд аз ҷониби падару модар, муассисаи таълимӣ, чома ва ба зиндагии мустақилона омода намудани ӯ», [10, с. 3] номида бошад, аз ҷониби дигар вазифа ва масъулияти фарзандонро низ барои нигоҳубин ва парастории волидон дар синни пирӣ ва нотавонӣ таъкид менамояд.

Анъанаи дигари халқи тоҷик ин эҳтироми устод мебошад. Ин анъана дар афкори андешаи аҷдодони мо аз қадим ҷой дошт ва ба сифати шахси муътабар устодро эҳтиром менамуданд. Зеро устод ҳамчун роҳбар ва роҳнамои нахустин дар зинаи ибтидоӣ ва интиҳои тарбия қарор мегирад ва пайваста барои рушду камолоти эҷодии шогирдонаш саҳми худро мегузорад. Имрӯзҳо то андозае ҳурмату эҳтироми устодон дар зинаҳои гуногуни таҳсилот коста гардидааст. Сабаб ва воқеияти ин падидаи нохуб аз як ҷиҳат ба таъсири оила ва муҳит алоқаманд мебошад. Зеро оилаҳои зиёдеро дидан мумкин аст, ки ба назари ибрат муносибатҳои солими оилавино соҳиб нестанд. Дар ин оилаҳо эҳтироми яқдигарии аъзоёни оила ва дар маҷмӯъ эҳтироми калонсолон, устодон ва амсоли онҳо кам ба назар мерасад. Маҳз дар ин замина ба тарбияи ахлоқии фарзандон аҳамияти ҷиддӣ зоҳир намекунад. Бинобар он фарзандони онҳо низ эҳтироми устодонро чандон муҳим намешуморанд. Илова бар он андешаи чома низ новобаста аз афкори ибратомӯзи ахлоқию динии мавҷуда ва амалкунанда, дар ин маврид бетафовут менамояд ва то ҷое барои эҳтироми устодон дар зинаҳои таҳсилот чандон мусоидат наменамояд. Агарчи тадбирҳои андешаи давлат ва ҳукумати кишварамон дар мавриди нақш ва мақоми устод ва омӯзгор ибратомӯз ва писандидаанд ва пайваста барои баланд бардоштани савияи илмӣ ва таъмини кадрҳои омӯзгорӣ барои зинаҳои таҳсилот (аз зинаи томақтабӣ то мактабҳои олӣ) диққати ҷиддӣ зоҳир мегардад. Бо назардошти ин аз синни хурди мактабӣ дар афкор ва амали рафтори мактаббачагон ба назари ибрат ва ахлоқ мавқеъ ёфтани нақш, мақом ва эҳтироми устод, ки дар замири анъанаҳои гузаштагони мо қарор дошт, хеле писандида мебошад.

Ба ин монанд бисёр урфу одат ва анъанаҳои дигари халқиро метавон ёдовар гардид, ки то ба имрӯз дар афкор ва андешаи мо тоҷикон боқӣ мондаанд ва бевосита барои тарбияи арзишҳои ахлоқии мактаббачагони хурдсол метавонанд мусоидат намоянд. Дар ин маврид танҳо зарурат пеш меояд, афкори андешавии оилаҳо ва чомаи мо дар якҷоягӣ бо назари педагогии омӯзгорон дар зинаҳои таҳсилот ва махсус дар синни хурди мактабӣ ҳамқарин ва ҳаммаслак бошанд. Имрӯзҳо, тарбияи насли наврас мазмуни нав пайдо карда, шакл ва

методҳои он низ то андозае тағйир ёфта истодааст. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки солҳои охир омӯзгорон, падару модарон ва аҳли ҷамъиятчиғӣ изҳор менамоянд, ки пояи тарбия то андозае суст шуда, ахлоқи одоби наврасону ҷавонон коста гардидааст. Ин зухурот падидаест, ки мо омӯзгоронро дар канор гузошта наметавонад ва зарур аст дар мавриди омилҳои осебпазири суст гардидани пояи тарбияи ахлоқии насли наврас биандешем. Ба ақидаи мо яке аз сабабҳои паст рафтани ахлоқи насли наврас то андозае фаромӯш сохтани урфу одатҳо ва анъанаҳои неку пешқадами мардумӣ ба ҳисоб меравад. Мутаассифона, бисёре аз урфу одатҳои пешқадами аҷдодонамон, ки дар таълиму тарбияи насли ҷавон қимати арзишманд доштанд, дар даврони руқуд чун ҷанбаи динӣ маънидод карда шуда, ҷашнгирӣ ва истифода бурдани онҳо манъ гардида буд. Маҳз дар замири ин фаромӯшӣ ва безътиной то ҷое нақши ин анъанаҳо аз андеша ва афкори ҷамъиятии аҳоли дур гардиданд. Хушбахтона, бо шарофати истиқлолияти давлатӣ, имрӯзҳо назари нав ва андешаи созандаи эҳдои арзишҳо, урфу одатҳо ва анъанаҳои мардумӣ дар афкори ҷамъиятӣ пайдо мегардад ва мо омӯзгорони бахши педагогика мутмаин бар он андешаем, ки амалӣ гардидани он суннатҳо, ки аз гузаштагонамон ба сифати мояи ибрат эътибор доранд, барои ташаккули тарбияи арзишҳои ахлоқии мактаббачагони хурдсол мусоидат хоҳанд намуд.

#### **Адабиёт:**

1. Ю. Нуралиев. Лукмони Ҳаким. Душанбе. «Ирфон». 1991. С – 26.
2. Амосова Р.Г. Формирование нравственного опыта младших школьников в коллективной деятельности. Автореферат. канд. пед наук. М. 1971.
3. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – Л., изд – во ЛГУ. 1968.
4. Вопросы нравственного воспитания младших школьников: (сборник трудов). Отв. р. Т.В. Воликова. – М.: МГПИ, 1776.
5. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи Аҷам. – Душанбе, 1997.
6. Лутфуллоев М. Тоҷикистони соҳибистиклол ва масъалаҳои тарбия. Душанбе. 2000.
7. Раҳимов Б., Нуров А. Педагогикаи этникӣ ва халқии мардуми тоҷик - Душанбе. 2008. 296 саҳ.
8. Нуров А. Арзишҳои миллӣ ва умуминсонӣ ва роли онҳо дар тарбияи ахлоқии насли наврас - Душанбе. 2007. 210 с.
9. Гулмадов Ф. Ҳамгирии ташаккули донишҳои ахлоқӣ ва рафтори мактаббачагони хурдсол - Душанбе. 2014. 154 с.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» Душанбе. 2011. С - 3.

### **МАВҶЕИ УРФУ ОДАТ ВА АНЪАНАҲОИ ХАЛҚИ ДАР ТАРБИЯИ АРЗИШҲОИ АХЛОҚИИ МАКТАББАЧАҲОНИ ХУРДСОЛ**

Дар мақолаи мазкур урфу одат ва анъанаҳои халқӣ, ҳамзамон паҳлуҳои гуногуни маданияти педагогии омма инъикос ёфтааст. Халқи тоҷик ба мисли дигар халқҳои ҷаҳон дорои силсилаи зиёди урфу одат ва анъанаҳои пешқадаме мебошад, ки дар афкор ва андешаи ниёгонамон қарор доштанд ва то ба имрӯз ба мо омада расидаанд.

Муаллиф мутмаин бар он андеша аст, ки амалӣ гардидани он суннатҳо дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон барои ташаккули тарбияи арзишҳои ахлоқии мактаббачагони хурдсол мусоидат хоҳанд намуд.

Муваққит дар мақолааш қайд менамояд, ки барои тоҷикон расмӣтарин урфу одат ва анъанаҳои халқӣ дар ҳама давру замон муътабар ва арзишманданд.

**Калидвожаҳо:** нақш, мақом, урфу одат, анъана, ниёгон, оила, ҷомеа, мактаб, устод, педагогика, тарбия, ташаккул, арзишҳои ахлоқӣ, мактаббачагони хурдсол, истиқлолият, Тоҷикистон.

### **МЕСТО НАРОДНЫХ ОБЫЧАЕВ И ТРАДИЦИЙ В ВОСПИТАНИИ ПРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ**

В данной статье отражены народные обычаи и традиции, а также различные аспекты педагогической культуры масс. Таджикский народ, как и другие народы мира, имеет большой ряд обычаев и передовых традиций, которые были в мыслях и представлениях наших предков и дошли до нас до наших дней.

Автор уверен в том, что реализация этих традиций в период независимости Таджикистана будет способствовать формированию нравственных ценностей младших школьников.

В своей статье исследователь отмечает, что для таджиков народные обычаи и традиции актуальны и ценны во все времена.

**Ключевые слова:** роль, статус, обычаи, традиции, предки, семья, общество, школа, учитель, педагогика, образование, формирование, нравственные ценности, юные школьники, независимость, Таджикистан.

## **THE ROLE OF FOLK CUSTOMS AND TRADITIONS IN THE EDUCATION OF MORAL VALUES OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN**

This article reflects folk customs and traditions, as well as various aspects of the pedagogical culture of the masses. The Tajik people, like other peoples of the world, have a large number of customs and advanced traditions that were in the thoughts and ideas of our ancestors and have come down to us to this day.

The author is confident that the implementation of these traditions during the period of independence of Tajikistan will contribute to the formation of moral values of younger schoolchildren.

In his article, the researcher notes that for Tajiks, folk customs and traditions are relevant and valuable at all times.

**Key words:** role, status, customs, traditions, ancestors, family, society, school, teacher, pedagogy, education, formation, moral values, young schoolchildren, independence, Tajikistan.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Бобоева Махбуба Чурахоновна – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ Суроға: 735360, ҚТ., ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. Тел.: +(992988166726) [mahbuba72@list.ru](mailto:mahbuba72@list.ru)

**Сведения об авторе:** Бобоева Махбуба Джурахоновна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ., г. Куляб, ул. С. Сафарова – 16 Тел.: +(992988166726) [mahbuba72@list.ru](mailto:mahbuba72@list.ru)

**Information about the author:** Boboeva Mahbuba Jurahonovna – candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of pedagogy of Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT., Kulyab, st. S. Safarova – 16 Tel.: +(992988166726) [mahbuba72@list.ru](mailto:mahbuba72@list.ru)



## ИСТИФОДАИ ХЕЛҲОИ МУХТАЛИФИ ФАЪОЛИЯТИ МУСТАҚИЛОНАИ ТАЪЛИМӢ ДАР РУШДИ ЗЕҲНИЮ НУТҚИИ ТАЛАБАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Бозоров Х., н.и.п., дотсент  
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

«Дарс ягон лаҳзае надорад, ки вай бе ташкил ва гузаронидани кори мустақилонаи талабагон гузарад». [4, с. 276]

Омӯзгорон ба хотири вусъат бахшидан ба зеҳн ва инкишофи нутқи хонандагон дар раванди дарсҳо аз хелҳои гуногуни кори мустақилона, аз ҷумла, хондан, навиштан, аз рӯи расм ҷумла тартиб додан, ба саволҳо ҷавоб додан, ба саволҳо ҷавоб навиштан, ҷумлаҳои номурагтабро ба тартиб даровардан, ба ҷойи нуқтаҳо калимаҳои мувофиқ гузоштан, навиштани нақл, иншо ва ғайра ба таври мақсаднок истифода мебаранд. Бартариии ташкили фаъолияти мустақилонаи таълимӣ дар он аст, ки: 1. тафаккури зеҳнӣ ва нутқи талаба инкишоф меёбад; 2. талаба ба мустақилона амал кардан одат мекунад; 3. ба ин васила асосҳои илмро ба таври амалӣ аз худ менамояд.

Таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ ба тарбия, ташаккули шахсияти бачагон таъсир мусбӣ расонда, тафаккури интиқодии хонандагонро раванқ мебахшад. Дар талабагон мустақилона фикр карданро тарбия намуда, имконият медиҳад, ки ҳамаи намудҳои фаъолияти нутқ – нақл кардан, навиштан ва хонданро аз худ намоянд.

Таҳлилҳо собит сохтаанд, ки омӯзгорон ба фаъолияти мустақилонаи омӯзиши забони модарӣ ва инкишофи зеҳнии хонандагон вақти кам сарф намуда, бештари вақтро ба фаҳмондадихӣ сарф мекунанд. Барои ташаббускорӣ, эҷодкорӣ, кунҷқобӣ ва фаъолияти мустақилонаи хонандагонро ривож додан, фазои мусоиди таълимӣ фароҳам намеоранд. Дар натиҷа хонандагон на ҳамчун субъекти фаъл, балки ғайрифаъл дар дарс иштирок карда, имконияти савол додан, пурсидан, баҳс кардан, масъала гузоштан, роҳҳои ҳалро ҷустан ва пешниҳод карданро пайдо карда наметавонанд.

Вазифаи омӯзгор фароҳам овардани имконият ва фазои мусоид барои азхудкунии дониш, малака, маҳорат ва ташаккули қобилияти фардии хонанда мебошад. Аз ин лиҳоз, самаранокии таълими грамматика ва имло ба он вобаста аст, ки муаллим дар ин ё он лаҳзаи дарс аз кадом хели корҳои мустақилона истифода мебарад ва чӣ тарз диққати аҳли синфро ба иҷрои он сафарбар менамояд.

Хонандагон бо роҳҳои гуногун меомӯзанд ва мутаносибан усули гуногуни дарккунӣ доранд. Аз ин рӯ, ҷавобҳои хонандагон бояд аз тарафи омӯзгор ва аҳли хонандагон дастгирӣ карда шавад. Ҷанбаи ҳавасмандгардонии фаъолияти мустақилонаи омӯзишӣ ба қобилияти зеҳнии ҳар як кӯдак вобаста буда, ба эътибор гирифтани қобилияти зеҳнӣ яке аз унсурҳои асосии таълими ба шахс нигаронидашуда ба шумор меравад.

«Вазифаи омӯзгор «додани» дониш набуда, балки бедор кардани шавқи хонанда ба таълим, кушодани имкониятҳои ҳар як хонанда, баҳри ташкил кардани фаъолияти маърифатӣ эҷодии ҳар яки онҳо мебошад». [5, с. 45]

Дар таълиме, ки ба ташаккули шахсияти хонанда нигаронида шудааст, омӯзгор ба сифати роҳбалад фаъолият намуда, ба хонандагон барои дастрасӣ ба ахбор ва таҳлили он ёрӣ мерасонад. Ин чунин маъно дорад, ки омӯзгор хонандагонро ба ҳалли супоришҳо ҳидоят менамояд ва онҳо мустақилона дар ҳамкорӣ бо шарикдарсон зерӣ назорат ва роҳбарии бевоситаи омӯзгор супоришро иҷро карда, онро мустақилона таҳлил ва баррасӣ менамоянд.

Хонандагон барои аз худ намудани донишҳои нав кӯшиш мекунанд, савол медиҳанд, роҳи ҳалли мушкилотро аз омӯзгор мепурсанд, чунки дар назди ӯ масъалаи мустақилона иҷро

намудани супориш меистад. Дар ин сурат зарур мешуморад, ки аз дигар сарчашмаҳо истифода барад. Ин амал хонандаро ба мустақилона ҷустуҷӯ ва эҷодкорӣ намудан ҳидоят менамояд.

Масалан, барои алоқаи байни калимаҳои дохили ҷумларо барқарор намудан усули «**Пур кардани ҷойҳои холӣ**»-ро истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст.

Бо истифода аз ин усул хонандагон имкон пайдо мекунанд, ки мувофиқи мазмуни калима ба ҷойи нуқтаҳо ҳарфҳои мувофиқро ҷустуҷӯ карда нависанд. Хонандагон тартиби дуруст навиштани калимаҳоро мустақилона машқ карда, оид ба дуруст навиштани калимаҳо малака пайдо кунанд.

Тартиб: 1. Дар тахтаи синф ё варақаҳои алоҳида номи якчанд шахру ноҳияро навишта, ҷойи ҳарфҳои заруриро холӣ мегузорем.

2. Масалан, машқи навиштан. [1, с. 123].

Н.рак, Ҳ.сор, Х.чанд, К.лоб, Х.руғ, Р.шт, Д.рвоз.

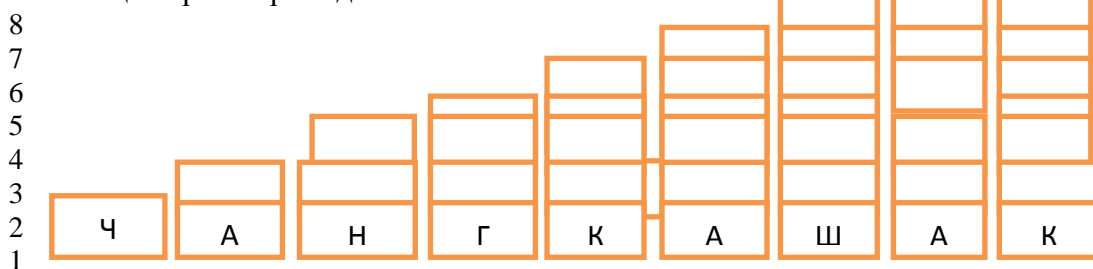
3. Хонандагонро ба гурӯҳҳои чорнафарӣ ҷудо карда, ба онҳо супориш диҳед, ки ҳарфҳои садонокӣ дар поёни варақ овардашударо дар калимаҳо дуруст ба ҷойи нуқтаҳо гузоранд. (ҳарфҳо: **о,и,у,ӯ,а**)

4. Шумо метавонед чунин усулро бо аломат, амал ва калимаҳои дигар истифода баред.

Дар таълими забони модарӣ оид ба чунин лаҳзаҳо фаъолияти мустақилонаро ташкил кардан мумкин аст: қоидаҳои грамматика, хониш, инкишофи нутқ, хат, (баёни хаттии фикр ва иҷрои хаттии машқҳои гуногун) имло. Ҳамаи ин корҳо аз давраи тоалифбо сар шуда, баробар ва бо навбат, дар вақтҳои муайян ва зарурӣ гузаронда мешаванд.

Масалан, дар китоби дарсии «Забони модарӣ барои синфи 1» супориш ва бозихҳои зиёде оварда шудааст, ки ҳар яки он аз хонанда мустақилона амал карданро талаб мекунанд. Масалан, «Забони модарӣ барои синфи 1» [1, с. 35]

Калимаҳо барои баромадан ба зина:



намакдон, дарвоза, **чангкашак**, тиреза, хона, нон, яхдон, об

Аз рӯйи намуна номи зарфҳоро ёбед ва нависед: [1, с. 44]

коғаз-ғаз=ко+са

коғаз	-	ғаз	=	ко	+	са	=	коса
сабук	-	бук	=	са	+	бад	=	
табар	-	бар	=	та	+	бақ	=	
яхмос	-	мос	=	ях	+	дон	=	

Ба ҳарфҳои калимаи СИТОРА калимаи нав пайдо кунед. [1, с. 156]

<b>С</b>	<b>И</b>	<b>Т</b>	<b>О</b>	<b>Р</b>	<b>А</b>
А	Н	О	С	А	С
Л	С	Ҷ	М	Д	К
О	О	И	О	И	А
М	Н	К	Н	О	Р

Чунончи: Супориш: Мустақилона фаъолият намуда, ба саволҳо ҷавоб диҳед. [1, с. 51]

1. Номи падари Диловар кӣ будааст?

2. Номи падари Умедҷон кӣ?

3. Номи дугонаи Нигина кӣ?

Ҷавоби хонанда:

*Номи падари Диловар Муҳаммадҷон будааст. Номи падари Умедҷон Фаридун будааст. Номи дугонаи Нигина Мунисаҷон будааст.*

Роҳбарии бевоситаи омӯзгор дар фаъолияти мустақилонаи омӯзишии хонандагон ва оид ба иҷро намудани супоришҳо зарур аст.

Омӯзгор пеш аз пешниҳоди фаъолияти мустақилона, бояд худаш мақсад ва тарзи иҷрои вазифаро ба хонандагон дуруст фаҳмонад.

Масалан, «**Ҳарфҳои пошхӯрда**». Омӯзгор дар як варақи қоғаз бо ҳарфҳои калон-калон калимаеро менависад. Мисол, (Чашмасор). Вале онро ба хонандагон нишон намедихад. Баъд аз он калимаро бо қайч бурида ба ҳарфҳои алоҳида чудо менамояд ва мегӯяд: «Ман калимае доштам, аммо вай пош хӯрд». Омӯзгор ҳарфҳоро нишон дода, онҳоро дар рӯи миз пош медиҳад.



Супориш: Кӣ тезтар аз ин ҳарфҳо калима месозад. Хонандагон аз ҳарфҳои пошхӯрда 3 ё 5 калима месозанд. (чашм, сар, мор, аср, чашмасор, шамс,...). Калимае дуруст ҳисобида мешавад, ки ҳамаи ҳарфҳои пошхӯрда дар он истифода шуда бошанд.

«**Охири калима гум шудааст**». Масалан, омӯзгор дар қоғаз калимаҳои «китоб ва қалам»-ро менависад. Онҳоро ба ду ҳичо чудо намуда, аз байн бо қайч мебурад ва ҳичои аввали «ки-, қа-,»-ро ба хонандагон нишон дода, эълон мекунад: «Ман калимае навиштам, ки номи ашё аст. Ин ҳичои якум аст, ҳичои дуюм гум шудааст. Калимаро пурра кунед ва нависед. Голиб ҳамон касест, ки аввалин шуда супоришро иҷро мекунад. Намуна: ки-са, ки-ро, ки-тоб, Қа-мар, қа-риб, қа-лам,

#### «**Овозҳои садонок ва ҳамсадо**»

а) ба шогирдони гурӯҳҳои якуму дуюм супориш медиҳем, ки ҳар кадомашон панҷтоӣ калима нависанд, ки бо садонок сар шаванд. (Намуна: Асо, Умар, Одина, Иброҳим, елим) ва гурӯҳи сеюм калимаҳое нависанд, ки бо ҳамсадо сар шаванд. (Намуна: Шариф, Зариф, Карим, Фозил, Насим.)

б) баръакс супориш медиҳем, ки панҷтоӣ калима нависанд, ки бо садонок ва ҳамсадо ба итмом расад. (Намуна: Соро, Ҳалим, Аҳмад, Собир, Умар).

Дар синфи II иҷрои амали мустақилонаи хонандагон каме мураккабтар шуда, онҳо дар бораи аз рӯи сурат тартиб додани ҳикоя (шифоҳӣ ва хаттӣ) малака ва маҳорати худро рушд медиҳанд.

Омӯзгор мумкин аст, ҳикояи шифоҳӣ тартиб додашударо ба тахта нависад ва баъзе калимаҳо ё ҷумлаҳоро наменавсад ва ба ҷойи онҳо чанд нукта мегузорад. Хонандагон дар вақти навиштани ҳикоя ҷойҳои партофташударо пурра намуда, ба дафтар навишта мегиранд. Масалан: Супориш: Ҷумлаҳоро хонед ва ба ҷойҳои холи калимаи мувофиқ гузоред. [7, с. 27]:

1. Ҳисор яке аз водихои зебоманзари . . . мебошад.
2. Он ба пойтахти Ватанмон- шаҳри . . . наздик аст.
3. Боре ҳамроҳи . . . ба Ҳисор, ба деҳаи . . . сафар кардам.

(калимаҳо барои истифода: Душанбе, падарам, Тоҷикистон, Лолагӣ.)

Хонандагони синфи II бо калимаҳои ифодакунандаи исм, номи ашё шинос шуда, мустақилона аз матнҳо ин калимаҳоро пайдо карда, ба онҳо савол мегузоранд, ба зерашон хат мекашанд, ба дафтар навишта мегиранд; баъдтар калимаҳоеро, ки аломати ашёро ифода мекунанд, бо калимаҳои ифодакунандаи номи ашё ба воситаи бандики изофии “и” пайваст намуда, ибора месозанд: гули сурх, хонаи васеъ, китоби нав ... Баъдтар, бо калимаҳои амали онҳоро ифодакунанда ҷумла месозанд: «Шариф китоби нав харид. Раҳим гули сурх овард. Хонаи мо васеъ мебошад.» ва ғайра.

Усули «**Калимаҳои пароканда**». [9, с. 39]

Тартиб: 1. Дар варақаҳои алоҳида (дар тахтаи синф ё варақи калон) ҷумлае навишта, якчанд калимаи дохили онро ба таври пароканда навишта пешниҳод мекунем. Намуна: дӯст, Ватан, ман, худро, медорам.

2. Ба хонандагон супориш медиҳем, ки калимаҳои парокандаро мувофиқи талаби нутқ навишта, ҷумла тартиб диҳанд.

Иҷро: Ман Ватани худро дӯст медорам.

3. Бо хонандагон оид ба тартиби калимаҳо ва моҳияти онҳо барои дарки маънӣ суҳбат мекунем.

4. Ба хонандагон супориш диҳед, ки ҷумлаеро аз китоби дарсӣ ба тартиби нодуруст рӯйнавис кунанд. Масалан: хатоямро, аммо, фаҳмидам, ман. [8, с. 89]

5. Дафтарашонро ба шарикашон пешниҳод карда, аз ӯ хоҳиш намоянд, ки ҷумларо дуруст нависанд.

Намуна. Аммо ман хатоямро фаҳмидам.

6. Ин амалро метавонанд ду-се маротиба пайиҳам иҷро намоянд.

Вазифаҳои фаъолияти мустақилонаи хонандагони синфҳои III-IV чунин аст:

-бачагон на танҳо мазмуни чизи хондашударо бояд нақл кунанд, балки ба рафтору кирдори қаҳрамонҳои асар низ баҳо дода тавонанд;

-аз матни хондашон ба саволҳои додашуда ҷавобҳои мувофиқ ёбанд;

-қисмҳои асарро аз ҳамдигар фарқ карда, ба онҳо саволҳои мувофиқ гузоранд.

Фаъолияти мустақилонаи хонандагони синфҳои III-IV дар дарсҳои забони модарӣ ба се гурӯҳи асосӣ тақсим мешавад: 1) хомӯшона такроран хондан ва ба нақли даҳанаки тайёр шудан; 2) шарҳи луғат; 3) қорҳои хаттӣ оид ба матни хондашуда.

Дар вақти такроран хондан омӯзгор чунин вазифа месупорад: -матни хондашударо (аз рӯи саволҳо ва аз рӯи нақша) нақл кардан; -асарро ба қисмҳо ҷудо карда, ба ҳар қисм сарлавҳа гузоштан; -аз матн мувофиқи саволҳои додашуда ҷиҳатҳои асосии (фалон) қаҳрамонҳоро муайян кардан ва ғайра. Масалан, қор бо матни “Шоколади талх” Забони модарӣ барои синфи 4. [2, с. 55-56]

Ба саволҳо ҷавоб гардонед:

1. Оё рафтори Асад дуруст буд?

2. Ин воқеа дар кучо рух дод?

3. Онҳо барои чӣ ба мағоза рафтанд?

4. Ба мағоза рафтани кӣ таклиф кард?

5. Чаро Умед ба таклифи Асад розӣ шуд?

6. Шумо розӣ мешудед? Барои чӣ?

Мушкилот:

Ҷӯра ё дугонаатон таклиф намуд, ки бо ӯ ба мағоза ё бозор равед. Агар шумо розӣ нестед, чӣ қор бояд кард, ки ӯ наранҷад?

Ба қисмҳо ҷудо кардани ҳикоя: 1. “Шоколади талх”; 2. “Дар мағоза”; 3. “Пушаймонӣ”.

Барои рушди қобилияти фардии хонандагон аз таҷриба ва малақаҳои пештар азхудкардашон истифода кардан аз манфиат холи нест. Масалан, усули «**Имлои синфӣ**»-ро истифода мебарем. Забони модарӣ, синф 4. [2, с. 244].

Ин усул ба хонандагон имкон медиҳад, ки навиштаи худро бо маводи китоб муқоиса намуда, ғалатҳоро ёфта, ислоҳ карда тавонанд. Истифодаи усули мазкур ба хонандагон имкон медиҳад, ки таҳрир кардани қисми хаттӣ худро машқ кунанд. Минбаъд хонанда ин малақаро дар ҳаёт истифода бурда, аз адабиёту сарчашма ва луғату фарҳангҳои мухталиф истифода мебаранд ва навиштаи худро такмил медиҳад.

Тартиб:

1. Машқи 455. Ба ҷойи нуқтаҳо аломати вергул ё пайвандаки «ва» гузошта ҷумлаҳоро нависед.

Азиз қоматбаланд, гандумгун, хушкбадан ва камриш буд. Ҳамеша табассум мекард. Ӯ ширинсухан, гармсӯхбат ва нармгуфтор буд. Дар суҳбати одӣ ҳам ҳамеша нозуқиҳои забони тоҷикиро бомаҳорат бо тарзи табиӣ қор мефармуд.

2. Тарзи дурусташро дар тахтаи синф навишта болашро пӯшонед.

3. Баъд аз анҷоми кор тахтаро кушоед ва ба хонандагон фармоед, ки матни навишташонро ба матни тахтаи синф муқоиса карда, ғалатҳояшонро аниқ сохта ислоҳ намоянд.

4. Инчунин, шумо метавонед барои ба ин натиҷа ноил гаштан “Имлои дунафарӣ “-ро истифода баред.

Дар синфҳои III-IV таҳлили грамматикӣ ҳамчун кори мустақилона ба таври васеъ истифода мешавад. Хонандагон дар ин синфҳо ҳам бо таҳлили синтаксисӣ ва ҳам бо таҳлили морфологӣ машғул мешаванд. Дар ин синфҳо таҳлили морфологӣ ҷойи муҳимро ишғол мекунад. Хелҳои кори мустақилона дар ин синфҳо гуногун аст. Масалан, оид ба таҳлили морфологии калимаҳо омӯзгор ба хонандагон ҷадвалҳои гуногун пешниҳод мекунад. Хонандагон вазифаро дар асоси ин ҷадвалҳо мустақилона иҷро мекунанд:

Ҷадвали 1. Таҳлили морфологии калимаҳо

калима	пешванд	реша	пасванд
ҳамкор	ҳам	кор	-
ҳамкорӣ	ҳам	кор	ӣ
хониш	-	хон	иш

Таҳлили хаттии ҳиссаҳои алоҳидаи нутқро дар ибтидои кор низ аз рӯи ҷадвал анҷом додан ғоиданок аст. Масалан:

Ҷадвали 2. Оид ба исм

исм	ба кадом савол ҷавоб медихад	чӣ хел исм	пешванд	реша	пасванд
қалама	чӣ	ҷинс	-	қалам	а
ҷӯбча	чӣ	ҷинс	-	ҷӯб	ча
Олим	кӣ	хос	-	Олим	-

Ҷадвали 3. Оид ба сифат

сифат	савол	дараҷа	пешванд	реша	пасванд
боадаб	чӣ хел	одӣ	бо	адаб	-

Хонандагон дар синфҳои ибтидоӣ доир ба грамматика ва имло маълумоти муайян гирифта, доир ба гӯш кардан (шунидан), гуфтан, хондан ва навиштан маҳорату малака пайдо менамоянд. Маводи грамматикӣ-имлоӣ бачагонро бо унсурҳои асосии забон (овоз, калима, ҷумла) шинос менамояд. Иҷрои фаъолиятҳои амалӣ бошад, хонандагонро ба ҳаёти мустақилона ҳидоят мекунад.

«Дар ҳақиқат дохил намудани корҳои мустақилона ба системаи умумии дарсҳо боиси фаъол гардидани тафаккури талабагон ва умуман раванди омӯзиш мегардад, муносибати бошууронаи онҳоро нисбат ба маводи таълим инкишоф медиҳад». [4, с. 276]

Аҳамияти амалии таълими грамматика ва имло дар он аст, ки бачаҳо соҳиби нутқи шифохию хаттии дуруст гардида, ба ҳодисаҳои забон аз нуқтаи назари фаҳмиши мантиқ назар мекунанд.

«Хати босаводона навишташуда малака бошад ҳам, вай ба баъзе маълумоти грамматикӣ таъя менамояд. Вазифа на аз он иборат аст, ки бача гӯяду нависад, балки он аст, ки дуруст гӯяду бехато нависад, тарзи ифодаи фикрашро идора карда тавонад». [3, с. 100]

Хулоса, сабаби сатҳи пасти инкишофи тафаккури мантиқии хонандагон ба фаъолияти мустақилонаи онҳо кам аҳамият додани омӯзгорон мебошад. Ҳангоми кор бо маводи методӣ бисёре аз устодон барои муайян кардани сатҳи дониши шогирдон муносибати эмперикӣ карда (рӯякӣ санҷидану баҳо додан ба воқеаҳо) аз усулҳои фаъол (аз усулҳои таълими ҳамчоя) кам истифода мекунанд.

Ба ақидаи И.М. Чередов, фаъолияти коллективии хонандагон «дар гурӯҳҳо ба муқарраршавии чарағни таълим мусоидат мекунад, фаъолнокии хонандагонро баланд мекунанд, сифатҳои мустақилиятро тарбия мекунад, яқчоя дарёфт кардани донишҳоро ба хонандагон меомӯзад. [6, с. 87]

Самаранок гузаронидани фаъолияти мустақилонаи таълимӣ ба рушди зехн ва нутки кӯдакон мусоидат карда, ба чунин натиҷаҳо оварда мерасонад:

- дараҷаи азхудкунии дониш афзоиш меёбад;
- фаъолнокӣ ҳангоми омӯзишу дар хотир гирифтани маводи таълимӣ рӯ ба бехбудӣ меорад;
- малакаи фикрӣ рушд меёбад (асоснок кардани гуфтаҳои худ);
- маҳорати интихоби асоснок кардани маводи зарурӣ меафзояд.

#### **Адабиёт:**

1. Байзоев А. Забони модарӣ дар синфи 1.// А. Байзоев., А. Аҳмадбекова, Г. Машокирова, Ҷ. Зубайдова, Ҷ. Абдуллоев Душанбе:Маориф, 2021.-191 с.
- 2.Зиёев М «Забони модарӣ барои синфи 4»// М.Зиёев., Ф.Олимова., Б. Зоолишоева. Душанбе: Маориф, 2021. 279 сах.
3. Лутфуллоев М. Методикаи таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ// М.Лутфуллоев, Душанбе: Маориф, 1985. -247 с.
- 4.Лутфуллоев М.Асосҳои таълими ибтидоии забони модарӣ.//М. Лутфуллоев, Душанбе: «Собириён», 2007. -463 с.
5. Ниёзов Файзиддин. «Роҳнамои омӯзгор оид ба истифодаи арзёбии ташаккулдиҳанда./ Ф. Ниёзов., М. Зиёев, А. Алиев, Б. Нусратов, Э. Ҷонмирзоев, Н. Қодиров, М. Иргашева, Зиёев Қ. Душабе: 2019. -56 с.
- 6.Ҷаҳонгирова В. Баъзе проблемаҳои кори мустақилонаи студентон.// В. Ҷаҳонгирова. Маҷалаи Мактаби советӣ, №5,1985.64 с.
- 7.Шарифзода Ф. «Забони модарӣ барои синфи 2» //Ф. Шарифзода., М. Лутфуллоев, Б. Ғаниева, С. Қуйбекова. Душанбе: Маориф, 2021.-319 с.
8. Шарифзода Ф. Роҳнамои омӯзгор. «Забони модарӣ барои синфи 2» //Ф. Шарифзода, Лутфуллоев М., Б. Ғаниева, С. Қуйбекова. Душанбе, ҶДММ. Алмина, 2010. 67 с.
9. Шарифзода Ф. Методикаи таълими забони модарӣ дар синф 2 // Ф. Шарифзода, М. Лутфуллоев, Б. Ғаниева, С. Қуйбекова. Душанбе: Ирфон,2014.- 355 с.

### **ИСТИФОДАИ ХЕЛҲОИ МУХТАЛИФИ ФАЪОЛИЯТИ МУСТАҚИЛОНАИ ТАЪЛИМӢ ДАР РУШДИ ЗЕҲНИӢ НУТҚИИ ТАЛАБАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ**

Мақолаи мазкур ба масъалаи истифодаи хелҳои гуногуни фаъолияти мустақилонаи таълимӣ дар рушди зехни нутқи талабагон синфҳои ибтидоӣ бахшида шуда, дар он қайд карда мешавад, ки дар раванди таълими забони модарӣ муаллим метавонад аз хелҳои гуногуни фаъолияти мустақилонаи таълимӣ ба хотири инкишоф додани зехн ва нутқи талабагон истифода барад. Омӯзгорон ба хотири вусъат бахшидан ба зехн ва инкишофи нутқи хонандагон дар раванди дарсҳо аз хелҳои гуногуни кори мустақилона, аз ҷумла, хондан, навиштан, аз рӯйи расм ҷумла тартиб додан, ба саволҳо ҷавоб додан, ба саволҳо ҷавоб навиштан, ҷумлаҳои номураатбро ба тартиб даровардан, ба ҷойи нуқтаҳои калимаҳои мувофиқ гузоштан, навиштани нақл, иншо ва ғайра ба таври мақсаднок истифода мебаранд. Бартариҳои ташкили фаъолияти мустақилонаи таълимӣ дар он аст, ки: 1. тафаккури зехнӣ ва нутқи талаба инкишоф меёбад; 2. талаба ба мустақилона амал кардан одат мекунад; 3. ба ин васила асосҳои илмро ба таври амалӣ аз худ менамояд. Ҳангоми иҷрои фаъолияти мустақилонаи таълимӣ омӯзгорон қобилияти зехнии талабагонро ба инобат гирифта, супоришҳо таҳия намуда, ба ин васила тафаккур, зехн ва нутқи талабагонро рушд медиҳанд.

Ҳангоми омӯзиши забони модарӣ ба ташаккули қобилияти зехнии талабагон диққати асосӣ дода, кӯшиш менамоянд, ки тафаккури мантиқӣ, таҳлилий ва эҷодии хонандагонро инкишоф диҳанд.

Истифода аз хелҳои гуногуни фаъолияти мустақилона қобилияти фикрӣ ва эҷодии талабагонро инкишоф дода, иҷрои он шавқу завқи забонамӯзии талабагонро баланд мебардорад.

**Калидвожаҳо:** тафаккури зехни ва нутқӣ, мустақилият, шавку завқ, масъулиятшиносӣ, меҳнатдӯстӣ, рушди зехн, инкишофи нутқ, шунидан, гуфтан, хондан, навиштан, намудҳои гуногуни ҷабҳияти мустақилона ва ғайра.

### **ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАЗЛИЧНЫХ ВИДОВ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНО-РЕЧЕВОМ РАЗВИТИИ УЧАЩИХСЯ МЛАДШИХ КЛАССОВ**

Данная статья посвящена вопросу использования разных форм самостоятельной учебной деятельности в развитии речевого интеллекта учащихся младших классов, где отмечается, что в процессе обучения родному языку учитель может использовать различные виды самостоятельной учебной деятельности в целях развития интеллекта и речи учащихся. В целях расширения интеллекта и речевого развития учащихся в процессе уроков преподаватели используют различные виды самостоятельной работы, в том числе чтение, письмо, составление предложений по картинкам, ответы на вопросы, запись ответов на вопросы, составление предложений и беспорядочных слов, использование соответствующих слов вместо точек, сочинение, эссе и т. д.

Преимущество организации самостоятельной учебной деятельности состоит в том, что: 1. развивается интеллектуальное и речевое мышление учащегося; 2. ученик привыкает действовать самостоятельно; 3. Таким образом он на практике изучает основы науки.

При осуществлении самостоятельной учебной деятельности преподаватели учитывают интеллектуальные способности учащихся и предлагают задания, тем самым развивая мышление, интеллект и речь учащихся.

При изучении родного языка основное внимание уделяют развитию интеллектуальных способностей учащихся, стараются развивать логическое, аналитическое и творческое мышление учащихся.

Использование различных видов самостоятельной деятельности развивает интеллектуальные и творческие способности учащихся, а их выполнение повышает интерес учащихся к изучению языка.

**Ключевые слова:** интеллектуально-речевое мышление, самостоятельность, интерес, ответственность, трудолюбие, интеллектуальное развитие, речевое развитие, аудирование, говорение, чтение, письмо, разные виды самостоятельной деятельности и др.

### **THE USE OF VARIOUS TYPES OF INDEPENDENT LEARNING ACTIVITIES IN THE INTELLECTUAL AND SPEECH DEVELOPMENT OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS**

This article is devoted to the issue of using different forms of independent learning activities in the development of speech intelligence of primary school students, where it is noted that in the process of teaching their native language, a teacher can use various types of independent learning activities in order to develop students' intelligence and speech. In order to expand the intelligence and speech development of students during lessons, teachers use various types of independent work, including reading, writing, making sentences based on pictures, answering questions, writing down answers to questions, composing sentences and jumbled words, using appropriate words instead of dots, essay, etc.

The advantage of organizing independent learning activities is that: 1. the student's intellectual and verbal thinking develops; 2. the student gets used to acting independently; 3. In this way he learns the basics of science in practice.

When carrying out independent learning activities, teachers take into account the intellectual abilities of students and offer tasks, thereby developing students' thinking, intelligence and speech.

When studying their native language, the main attention is paid to the development of students' intellectual abilities, they try to develop students' logical, analytical and creative thinking.

The use of various types of independent activities develops students' intellectual and creative abilities, and their implementation increases students' interest in learning the language.

**Key words:** intellectual and verbal thinking, independence, interest, responsibility, hard work, intellectual development, speech development, listening, speaking, reading, writing, various types of independent activities, etc.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Бозоров Хушбахт-номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва методикаи таълими ӯни Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров-16. тел: 985-56-41-21

**Сведения об авторе:** Бозоров Хушбахт – кандидат педагогических наук, доцент кафедры гуманитарных наук и методики преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова-16. телефон: 985-56-41-21

**Information about the author:** Bozorov Khushbakht – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Humanities and Teaching Methods of Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulyab, st. S. Safarova-16. phone: 985-56-41-21

**УДК: 37. 9) (2 тадж)**

**ББК: 74. 00 (2 тадж)**

**Г – 35**

## **ДУХОВНО-КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ И ИХ МЕСТО НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ В ПЕДВУЗАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

Гиёев А.Х., к.п.н., доцент

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

Воспитание в правильном русле считалось и считается основным мерилем здорового социума, одним из условий процветания государства, ценностью, которая олицетворяет собой лицо и человеческий облик каждого гражданина.

С большим сожалением приходится констатировать, что в настоящее время в таджикском обществе искажаются основные нравственные ориентиры, а молодое поколение становится все более бездуховным и агрессивным по причине отсутствия твердых перспектив на будущее и общего социально-экономического положения в республике. Задача воспитания студенческой молодежи в современном социуме, безусловно, является одной из приоритетных.

Формирование ценностного отношения индивида к обществу является последовательным и поэтапным процессом: вначале социум выступает для личности в виде общепринятых нормативов, затем раскрывается за счет распределения социальных ролей каждого человека в обществе. Содержанием воспитания личности становятся его отношения к людям и обществу в целом. И каким бы ни представлялся социум в сознании личности, она не может обойти во взаимоотношении с людьми вопросы идеально справедливого общества. Решением этой проблемы веками бьется человеческая мысль, которая во все времена порождала мечту и реальное движение людей к переустройству мира.

В педагогической науке, как самостоятельной научной дисциплине, можно выделить фундаментальную и прикладную ее функции. Но в то же время, являясь независимой дисциплиной, педагогика зависит от тех научных направлений, с которыми неразрывно связана. Так, педагогика как наука зависит от общего состояния научного познания. Эта зависимость в процессе научно-педагогического исследования предполагает обращенность к



знаниям, накопленным в других науках, особенно, при исследовании основных понятий, к которым относится «ценность».

В «Толковом словаре русского языка» понятие «ценность» определена, в первую очередь, как цена, стоимость, подчеркивается экономическое происхождение термина. Затем этот термин определяется как важность, значение; ценный предмет, явление [27, с. 259]

В «Педагогической энциклопедии» понятие «ценность» указывает на положительную или отрицательную значимость объектов окружающего мира для человека, класса, группы, общества в целом, определяемую не их свойствами самими по себе, а их вовлеченностью в сферу жизнедеятельности, интересов и потребностей. А также, обозначается как критерий и способы оценки этой значимости, выраженные в нравственных принципах и нормах, идеалах, установках, целях. Отмечается классовый характер ценностей [21, с. 273].

В философскую лексику термин «ценность» был введен в 60-е гг. XIX в. и по смыслу определяло значимость предмета в отличие от его существования или качественных характеристик. Сложность и многоаспектность понятия «ценность», а также важность разрешения проблем философии, относящихся к данному понятию, обусловили введение французским философом П. Лапи в 1902 г. в западную философию отдельной области философского знания - аксиологии – которая занималась исследованием проблем ценностей. Философский словарь под редакцией И.Т. Фролова дает следующее определение понятия «ценность»: «специфически социальные определения объектов окружающего мира, выявляющих их положительное или отрицательное значение для человека или общества: благо, добро и зло, прекрасное и безобразное, заключенные в явлениях общественной жизни и природы» [28, с. 234].

Западная философия разделяет четыре группы определений понятия «ценность»:

1. Некие абсолюты, существующие в божественном разуме в виде вечных идей, независимых сущностей.
2. Определенные характеристики материальных и нематериальных объектов.
3. Действия.
4. Производное от потребностей и разума человека, где человек или человеческое сообщество являются «носителями ценностей».

В философской литературе «ценность» определяется как способность вещей, идей, выступать средством удовлетворения потребностей отдельных индивидов и социальных групп; значимость вещей, идей и т. п. для жизнедеятельности субъекта; специфическая форма проявления отношения между субъектом и объектом с целью удовлетворения потребностей субъекта; специфические образования в структуре индивидуального или общественного сознания, являющиеся ориентирами личности и общества [6, с. 16].

В «Толковом словаре русского языка» дается определение «ценностей (моральных)» как одной из форм проявления отношений между людьми сквозь призму морали. Под ценностями понимается, во-первых, «нравственное значение, достоинство личности (групп, лиц, коллектива) и ее поступков или нравственных характеристик общественных институтов»; во-вторых, «ценностные представления, относящиеся к области морального сознания - моральные нормы, принципы, идеалы, понятия добра и зла, справедливости, счастья» [27, с. 19].

В «Российской социологической энциклопедии» под редакцией В.В. Давыдова «ценности моральные» - этическое понятие, характеризующее значение социально-исторических явлений для общества и отдельного человека. «В ценностях моральных выражено деятельно-заинтересованное отношение человека к миру и самому себе, а также проблематичность реализации актуальных нравственных потребностей в реальной жизни» [23, с. 608].

Наряду с «ценностями моральными» используются также «ценности этические» и «ценности нравственные». В повседневной речи и некоторых научных публикациях эти понятия часто используются как синонимы.

На наш взгляд, необходимо раскрыть значения терминов «нравственность», «этика», «мораль», а также определить специфику их употребления.

Термины «этика» (греч.), «мораль» (лат.), «нравственность» (русск.) исторически возникли в разное время, изначально обозначая «характер», «темперамент», а у некоторых народов и «обычай». В процессе развития термин «этика» преимущественно начинает использоваться для обозначения отдельного философского направления, объектом изучения которого является мораль и нравственность.

В наше время термин «мораль» (лат. *moralis* - нравственный, относящийся к нраву) обозначает: «один из основных способов нормативной регуляции действий человека в обществе»; «социальный институт, система моральных норм, санкций, оценок, предписаний, образцов поведения»; «форма общественного сознания и вид общественных отношений, направленных на утверждение самооценности личности, равенства всех людей в их стремлении к счастливой, достойной жизни, выражающих идеал человечности, гуманистическую перспективу истории» [4, с. 58].

Часто нравственность считается синонимом морали, но наряду с отождествлением данных понятий существуют и другие точки зрения. Согласно одной из них, мораль - «это регуляция поведения посредством строго фиксированных норм, внешнего психологического принуждения и контроля, групповых критериев, общественного мнения», а нравственность означает «сфера нравственной свободы личности, когда общественные и общечеловеческие требования совпадают с внутренними мотивами; область самодеятельности и творчества человека, внутреннего самопринуждения благодаря личной сознательности, переходящего в склонность и спонтанное побуждение творить добро» [18, с. 33].

Соответственно, под моралью понимают некий субъективный аспект определенных поступков, а под нравственностью – непосредственно сами поступки в их объективной развернутой полноте. Любой поступок личности, влияющий на остальных, представляет собой определенный интерес для общества и оценивается им.

В своем прямом значении термин «мораль» обозначает «обычай», «нрав», «правило». Иногда синонимом «морали» выступает термин «этика», который обозначает «привычку», «обыкновение», «обычай». Термин «этика» используется также и для обозначения «философской науки, изучающей мораль».

Об уровне нравственности личности и притязаниям ей морали можно судить по тому, как она соотносит свое поведение и свои убеждения с моральными нормами и принципами, принятыми в том или ином обществе. Другими словами, нравственность можно определить как характеристику человека как личности, которая объединяет такие качества, как правдивость, справедливость, порядочность, доброта, честность, коллективизм, трудолюбие, дисциплинированность, регулирующие поведение индивидуума.

Поведение каждой личности оценивают по степени соответствия правилам, принятым в обществе. Правила, имеющие общий характер и единые для всех называют нравственной нормой. Норма - это правило, требование, определяющее, как человек должен поступить в той или иной конкретной ситуации. Принятая в обществе нравственная норма побуждает человека к определенным поступкам или предостерегает от них. Нормы поведения обуславливают порядок взаимоотношений с другими людьми и обществом в целом.

Моральные принципы, имеющие всеобщий характер и охватывающие все области отношений, называются нравственными категориями. В числе этих категорий, которыми личность руководствуется в отношениях с окружающим миром, можно назвать добро, достоинство, честь, долг, справедливость, счастье и др.

Требования морали, воспринимаемые как правила жизни, делают человеческую личность одухотвореннее, лучше и благороднее. Нравственные нормы и принципы, принятые личностью также выражают ее отношение личности к самому себе, к другим, к окружающему миру.

Формирование вышеназванных групп отношений между людьми составляет содержание воспитательной работы преподавателя по формированию нравственной

культуры студентов. Развитие этих групп отношений подразумевает воспитание человеческого взаимоуважения и взаимопомощи, развитие чувства коллективизма, воспитание должного отношения к старикам, женщинам и детям и т. д.

Отношение личности к самому себе складывается из формирования чувства собственного достоинства, восприятия общественных норм поведения, усиления самодисциплины, следования таким понятиям как честность, правдивость, скромность, отрицательное отношение несправедливости и нетерпимость к стяжательству.

Основы нравственной культуры студента закладываются еще в семье, а в дальнейшем формируются в процессе обучения в школе, вузе и общественной жизни.

Гуманистическое мировоззрение представляет собой обобщенную систему идеалов, взглядов и убеждений, центром которых является человек. Оно призвано отражать отношение человека к природной и социальной средам, которые его окружают.

Гуманный человек толерантен во взаимоотношениях с представителями другой религии, терпим к самовыражению других, ему присущ плюрализм.

Гуманность может воспитываться в различных видах человеческой деятельности и при разном уровне взаимоотношений между людьми. Воспитывая гуманность, необходимо вовлекать студента в процесс сопереживания другому, он становится соучастником проблем другой личности. При этом, все моменты выражения черствости или равнодушия должны подчеркиваться и анализироваться преподавателем для дальнейшего пресечения.

Пример непосредственно гуманного отношения со стороны преподавателя в процессе учебы имеет огромную воспитательную силу и может заменить собой долгие объяснения и рассуждения о гуманности. Непосредственно гуманное отношение преподавателя к студентам должно подкрепляться и теорией вопросов морали и этики, т.е. теория не должна заменять практику и наоборот, они не должны отрицать друг друга.

Большой интерес у студентов может вызвать изучение биографии известных людей, их жизни и деятельности, жизненные ориентиры и принципы, поступки, основу которых составляет высокая нравственность. Это стимулирует студента ориентироваться на нравственные ценности в своем поведении и повседневной деятельности. Организация коллективного учебного процесса и совместной общественной деятельности является важнейшим условием воспитания гуманности среди студентов. При совместной учебе или групповой деятельности возникают такие ситуации, когда студент может проявить заботу о другом человеке, оказать ему какую-либо помощь и поддержку или возникает ситуация, в которой более сильный студент защищает более слабого.

Личная дисциплина человека является отражением соответствия его понятий и образа жизни нормам и правилам, принятым в обществе.

Дисциплинированность в процессе учебы является одной из форм общественной дисциплины. Она представляет собой определенные правила поведения и порядок взаимоотношений с преподавателями и другими студентами, принятый в данном учебном заведении. Учебная дисциплина, представляющая собой личную сознательную ответственность в учебном процессе, является составной частью нравственности.

Дисциплина русский язык позволяет студенту чувствовать себя защищенным от непредвиденных обстоятельств, что, в свою очередь, повышает уровень ощущения собственной свободы.

Дисциплинированность личности определяет культуру его поведения в обществе и может иметь разные уровни. Представляя собой одно из качеств личности, дисциплинированность соединяет в себе воедино основы поведения человека с точки зрения нравственности. Так в дисциплинированности человека могут быть объединены и сочетаться культура межличностного общения, культура речи, культура поведения, культура внешности и др.

**Культура межличностного общения** подразумевает наличие у студента доверия, альтруизма, вежливости, внимательности и др. Наличие перечисленных качеств становится нормой в межличностном контакте. Необходимо объяснить студенту важность

общепринятого поведения со сверстниками и старшими, родственниками и посторонними людьми, знакомыми и соседями в общественных местах.

**Культура речи** представляет собой умение использовать языковые средства в различных ситуациях общения. Развивая культуру своей речи, студент должен освоить правила ведения дискуссии и диалога, понимать и использовать в общении юмор. Культура речи базируется на знании языка, владении его нормами и выразительными средствами.

**Основы культуры поведения** закладываются еще в детстве и юношеском возрасте. На его становление оказывают огромное влияние родители и традиции, сложившиеся в семье. Со временем культура поведения формируется под влиянием друзей, соучеников, преподавателей. «Одно из направлений работы по формированию культуры поведения - воспитание эстетического отношения к предметам и явлениям повседневной жизни, рациональная организация своего жилища, аккуратность в ведении домашнего хозяйства, умение вести себя за столом во время приема пищи и т.п.» [19, 18].

**Культура внешности** – это не только умение выглядеть красиво, но и наличие вкуса в выборе одежды и элегантность в ее ношении, способность представить себя в лучшем свете, использование жестов, знаков и мимики в общении, владение телодвижениями и управление походкой.

Последние годы в Таджикистане наблюдается кризис не только в социально-экономической, но и в духовно-нравственной сферы жизни общества. Мы становимся свидетелями того, как молодежь республики утрачивает нравственные ориентиры, которые из поколения к поколению были традиционны в таджикском обществе, среди молодежи стало модным антисоциальное поведение, нарушение норм и правил морали. Неграмотная молодежь примкнула в разных террористических группировках других стран. В этих условиях задача нравственного и культурного воспитания молодежи становится наиболее актуальной.

Формирования в таджикском обществе нравственных и гуманистических идеалов, дальнейшего развития исторически сложившихся духовных и нравственных норм жизни общества, потребность в духовном возрождении таджикского общества для повышения уровня социально-экономического развития. Понимание этой необходимости выражается в разработке и принятии необходимых законов, которые призваны создать условия для духовно-нравственного развития граждан Таджикистана.

В принятых программах и законах в качестве главной задачи выступает создание основ для нравственного и духовного становления личности, сохранение и дальнейшее приумножение культурного и духовного наследия, формирование целостного культурно-информационного пространства и соответствующей инфраструктуры в условиях становления информационного общества в Таджикистане.

Особо стоит отметить Национальную концепцию воспитания и Государственную программу воспитания молодого поколения.

Переход к **гуманистической парадигме** является одной из ведущих тенденций образования в современном мире. Такой переход обязывает развивать в педагогике как в науке концептуальную систему взглядов, которая будет интегрировать ценностные основания традиционных и инновационных процессов. Смысл большинства процессов, протекающих в образовательной системе, заключается в их гуманистической ориентированности.

Так, в Законе Республики Таджикистан «Об образовании» особое внимание уделяется вопросам свободного развития человека, его здоровью и жизни. Приоритет в данном Законе отдан развитию в личности системы общечеловеческих ценностей [14, с. 11].

На сегодняшний день воспитание в личности системы нравственных ценностей является одним из первоочередных условий для полноценного развития населения республики.

Обращенность к внутреннему миру личности, ее особенностям и творческим способностям является одним из важнейших вопросов современной педагогической науки.

Личности студента и учителя являются главным смыслом и ценностью образовательной системы.

На наш взгляд, динамику развития и роста образования отражают следующие факторы:

- укрепление основ демократического правового светского государства и развитие гражданского общества;
- создание основ для устойчивого социально-экономического и духовного развития республики, а также для обеспечения высокого качества жизни народа;
- кадровое обеспечение рыночной экономики республики, находящейся в переходном состоянии;
- сохранение и приумножение имеющегося международного престижа республики, как наследницы высокой культуры, науки и образования.

Перечисленные проблемы находятся в центре внимания педагогической науки Республики Таджикистан.

На наш взгляд, для полного и успешного перехода таджикской экономики к рыночной системе, наряду с подготовкой кадров высокой квалификации для технологически сложных и наукоемких отраслей производства необходимо уделять особое внимание привитию будущим специалистам духовной культуры и высокой нравственности. Специалист должен быть не только профессионалом в своей области знаний, но также иметь такие черты характера, как ответственность, инициативность, самостоятельность в принятии решений. Наряду с этим, он должен иметь терпимость к чертам характера других национальностей, проявлять уважение к другой культуре, языку и обычаям.

Практически все нормативно-правовые и научно-методические документы, изданные в последние годы в республике, отмечают важность воспитательной работы в учреждениях образовательной системы. Закон Республики Таджикистан «Об образовании», принятый в новой редакции, дал старт новому этапу национальной политики в сфере образования.

В Законе Республики Таджикистан «Об образовании» подчеркивается важность и приоритетность воспитательного процесса, основной задачей образовательных программ признано достижение высокого уровня духовно-нравственного развития, воспитания и качества подготовки обучающихся, что является одним из ключевых нововведений новой редакции данного Закона.

#### **Литература:**

1. Азаров, Ю. Студент: возможности личного роста / Азаров Ю // Высшее образование в России. – 2003. - № 1. - С. 52-57.

2. Активное многоязычие постулат гуманитарного образования и воспитания личности / Т.В. Гусейнова, Ф.Д. Искандарова и др. // Проблемы языка, культуры, искусства и философии Востока: - Душанбе, 2001. – С.110-114.

3. Алиев, С.Н. Государственная политика в области языкового образования и подготовки педагогических кадров / С.Н. Алиев // Вестн. Российско-Таджикского (Славянского) Университета. – 2007. - №1 – С. 285-287.

4. Анисимов, С.Ф. Мораль и поведение / С.Ф. Анисимов. 2-е изд., доп. - М.: Мысль, 1985. – 158 с.

5. Газман, О.С. Базовая культура и самоопределение личности / О.С. Газман // Базовая культура личности: теоретические и методические проблемы. - М., 1999. – С. 211-217

6. Гершунский, Б.С. Философия образования для XXI века: (в поисках практико-ориентировочных концепций) / Б.С. Гершунский. - М.: Флинта, 1998. – 608 с.

7. Гиёев, А.Х. Формирование духовно-нравственного воспитания студентов педагогического вуза на занятиях русского языка / А.Х. Гиёев // Вестн. Тадж. нац. ун-та. - 2017. - №3/4. - С. 232-237.

8. Гиёев, А.Х. Формирование нравственных убеждений студентов высших учебных заведений Таджикистана в современных условиях / А.Х. Гиёев // Вестн. Тадж. гос. пед. ун-та. - 2012. - №3. - С.100-104.

9. Гиёев, А.Х. Формирование положительной жизненной позиции студентов в процессе обучения русскому языку / А.Х. Гиёев // Вестн. Тадж. нац. ун-та. - 2016. - №3/4. - С. 245-250.

10. Гиёев, А.Х. Формирование положительных ценностей при обучении студентов русскому языку / А.Х. Гиёев // Вестн. Тадж. нац. ун-та. - 2014. - №3/4. - С. 249-252.

11. Гражданское образование в Таджикистане. - Душанбе, 2001. - 84 с.

12. Гражданское образование. Формирование активной жизненной позиции гражданина. - М.: Веди-принт, 2001. - 284 с.

13. Гулмадов, Ф. Теоретические основы формирования духовно-нравственных убеждений учащихся начальных классов: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00. 01 / Гулмадов Файз. - Душанбе, 2016. – 45 с.

14. Закон Республики Таджикистан «Об образовании». - Душанбе, 2004. – 64 с.

15. Зимняя, И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И.А. Зимняя. - М.: Просвещение, 1991. - 219 с.

16. Концепция воспитательной работы. – Душанбе. 1999. - 19 с. - На тадж. яз. 17. Коменский, Я.А. Великая дидактика. Избранные педагогические сочинения / Я. А. Коменский. — М.: Учпедгиздат, 1955. — 638 с.

18. Кон, И.С. Психология юношеского возраста / И.С. Кон. - М.: Просвещение, 1979. – 175 с.

19. Курагина, А.А. Формирование духовно-нравственных ценностей студентов высшей школы средствами иностранного языка: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Курагина Алла Аркадьевна. - Йошкар-Ола, 2006. - 183 с.

20. Нысанов, Г.Т. Формирование нравственных убеждений старшеклассников на основе этнокультурных ценностей: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Г.Т. Нысанов. - Алматы, 2010. – 25с.

21. Педагогическая энциклопедия. Т. 4. - М.: Сов. энцикл., 1968. – 337 с.

22. Практический курс русского языка: учеб. пособие для студентов нац. групп пед. ин-тов / под ред. А.Г. Хмары. - 3-е изд., дораб. - СПб.: Просвещение. Санкт.-Петербург. отд-ние, 1991. - Ч. 1. - 272 с.

23. Российская социологическая энциклопедия / под. ред. В.В. Давыдова. - М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – 788 с.

24. Сапогова, И.А. Особенности формирования ценностных ориентаций у старшеклассников / И.А. Сапогова // Педагогика развития и перемены в Российском образовании: Материалы II науч.- практ. конф. - Красноярск, 1995. - С. 146 -150.

25. Сухомлинова, Н.Г. Проблема совершенствования преподавания иностранного языка как средства международного общения / Н.Г. Сухомлинова. - Бишкек, 1991. – 124 с.

26. Сухомлинский, В.А. Но гражданином быть обязан / В.А. Сухомлинский // Неделя. - 1974. - №45. – С. 7-9.

27. Толковый словарь русского языка / под ред. А.П. Митрофанова. - М., Прогресс, 1999. – 268 с.

28. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. - М.: Инфра-М, 2000. – 300 с.

## **ДУХОВНО-КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ И ИХ МЕСТО НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ В ПЕДВУЗАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

Статья посвящена формированию духовно-культурных ценностей педвуза и нравственной воспитанности на занятиях по русскому языку.

Автор уделяет особое внимание на нравственные ориентиры подрастающего поколения в бездуховности, безверии, агрессивности и задачи воспитания.

В статье приведена культурная база и толкование понятия ценности и нравственности в воспитании с точки зрения педагогики.

Нравственные качества и убеждения человека испокон веков затрагивали внимание людей огромной нашей Планеты. Они всегда находились в поле зрения педагогов, воспитателей, родителей и общества. Воспитание в правильном русле считалось и считается основным мерилom здорового социума, одним из условий процветания государства, ценностью, которая олицетворяет собой лицо и человеческий облик каждого гражданина.

Изменение условий жизни, преобразования, происходящие в современном Таджикистане, заставляют размышлять о будущем современной молодежи, их активной адаптации ко всем позитивным переменам, происходящим в жизни. С большим сожалением приходится констатировать, что в настоящее время в таджикском обществе искажаются основные нравственные ориентиры, а молодое поколение становится все более бездуховным и агрессивным по причине отсутствия твердых перспектив на будущее и общего социально-экономического положения в республике. Поэтому, задача воспитания студенческой молодежи в современном социуме, безусловно, является одной из приоритетных.

**Ключевые слова:** нравственность, воспитание, бездуховность, безверие, агрессивность, сущность, процесс воспитания, актуальность проблемы, интеллект, негативный характер, педагогика, мораль.

## **АРЗИШҶОИ МАЪНАВИ-МАДАНИ ВА МАВҶЕИ ОН ДАР МАШҶУЛИЯТҶОИ ЗАБОНИ РУСИИ МУАССИСАҶОИ ТАҶСИЛОТИ ОЛИИ ОМУЌЗГОРИИ ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Мақола ба ташаккули арзишҳои маънавию фарҳангии донишгоҳи омузгорӣ ва тарбияи ахлоқӣ дар синфҳои забони русӣ бахшида шудааст.

Муаллиф ба дастурҳои ахлоқии насли наврас дар камбудии руҳонӣ, беимонӣ, хашмгинӣ ва вазифаи тарбиявӣ таваҷҷуҳи хоса додааст.

Дар мақола асосҳои фарҳангӣ ва тафсири мафҳуми арзиш ва ахлоқ дар тарбия аз нигоҳи педагогика оварда шудааст.

Сифатҳои ахлоқӣ ва эътиқоди инсон аз қадимулайём диққати мардуми сайёраи паҳноварамонро ба худ ҷалб карда буд. Онҳо ҳамеша дар майдони назари омузгорон, падару модарон ва ҷомеа қарор доштанд. Тарбия дар самти дуруст ченаки асосии ҷомеаи солим, яке аз шартҳои ободии давлат, арзише буд, ки чехра ва симои инсонии ҳар як шаҳрвандро таҷассум мекунад.

Тағйирёбии шароити зиндагӣ ва дигаргуниҳое, ки дар Тоҷикистони муосир ба амал меоянд, моро водор мекунад, ки дар бораи ояндаи ҷавонони муосир, мутобиқшавии ғайлонаи онҳо ба ҳама дигаргуниҳои мусбати ҳаёт андеша кунем. Бо таассуф бояд гуфт, ки феълан дар ҷомеаи тоҷик дастурҳои асосии ахлоқӣ таҳриф шуда, насли наврас бинобар надоштани дурнамои устувори оянда ва умуман иҷтимоию иқтисодӣ беш аз пеш беандеша шуда истодаанд. Аз ин рӯ, вазифаи тарбияи донишҷӯён дар ҷомеаи муосир бешубҳа яке аз самтҳои афзалиятнок аст.

**Калидвожаҳо:** ахлоқ, тарбият, бемаънӣ, беимонӣ, хашмгинӣ, моҳият, раванди тарбия, аҳамияти масъала, заковат, хислати манфӣ, педагогика, ахлоқ.

## **SPIRITUAL AND CULTURAL VALUES AND THEIR PLACE IN CLASSES RUSSIAN LANGUAGE IN PEDAGOGICAL UNIVERSITIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

The article is devoted to the formation of spiritual and cultural values of a pedagogical university and moral education in Russian language classes.

The author pays special attention to the moral guidelines of the younger generation in lack of spirituality, lack of faith, aggressiveness and the task of education. The article provides the cultural basis and interpretation of the concept of value and morality in education from the point of view of pedagogy.

The article provides the cultural basis and interpretation of the concept of value and morality in education from the point of view of pedagogy.

From time immemorial, the moral qualities and beliefs of man have touched the attention of the people of our vast Planet. They have always been in the field of view of teachers, educators, parents and society. Education in the right direction was and is considered the main measure of a healthy society, one of the conditions for the prosperity of the state, a value that personifies the face and human appearance of every citizen.

Changing living conditions and transformations taking place in modern Tajikistan make us think about the future of modern youth, their active adaptation to all the positive changes taking place in life. It is with great regret that we have to state that currently in Tajik society the main moral guidelines are distorted, and the younger generation is becoming more and more unspiritual and aggressive due to the lack of solid prospects for the future and the general socio-economic situation in the republic. Therefore, the task of educating students in modern society is certainly one of the priorities.

**Key words:** morality, education, lack of spirituality, lack of faith, aggressiveness, essence, process of education, relevance of the problem, intelligence, negative character, pedagogy, morality.

**Сведения об авторе:** Гиёев Абдуназар Худойназарович к.п.н., доцент кафедри современного русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16. Тел: (992) 988512434

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Гиёев Абдуназар Худойназарович н.и.п., дотсенти кафедраи забони муосири руси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, Кӯлоб, кӯч. С. Сафаров 16. Тел: (992) 988512434

**Information about the author:** Giyoev Abdunazar Khudoinazarovich C.P.S. (Candidate.Pedagogical Sciences), docent of the chair of modern russian language of the Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob, and S. Safarov St.-16. Phone: (992) 988512434

ТДУ:159.9+1702+172 (075.8)

ТКТ: 88.8 (2-тоҷ)

Ш-30

## ТАШАККУЛИ СИФАТҲОИ МАЪНАВӢ-ПСИХОЛОГИИ БАЧАҶОН ДАР ОИЛА ВА ҶОМЕА

Шарипов А.А., н.и.п., и.в. дотсент  
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ҷумҳурии Тоҷикистон 9-уми сентябри соли 1991 Истиқлолияти миллӣ ба даст овард ва Эъломиа дар бораи комилхуқуқӣ ва соҳибхитиёрии худро ба ҳукми қонун даровард. Ин имкон дод, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар роҳи демократикунонии ҷомеа дар қатори ҷомеаи ҷаҳонӣ дар рушди соҳти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва техникӣ ба комёбиҳои назаррас муваффақ гардад. Баҳри рушди ҷомеаи навин қабули як қатор ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намуданд. Пеш аз ҳама «Консепсияи миллии тарбия» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» (02.08.2011) кулли омӯзгорон, падару модаронро ӯҳдадор менамояд, ки тарбияи насли наврасро дар асоси урфу одат, анъанаҳои миллӣ ба роҳ монда, масъулияти бештареро ба дӯши худ дошта бошанд. Ва ба он саъю талош намоянд, ки маҳз дар оила асоси тарбияи маънавӣ-психологии бачаро дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монанд. Ин албатта, аз ҳар чӣҳат ба маданияти маънавӣ, шуурнокӣ, сатҳи инкишофи ҷаҳонбинӣ ва бехтар намудани донишҳои психологию педагогии падару модарон марбут аст. Аз ин рӯ, асоси пойдевори рушди сифатҳои маънавӣ-равонии кӯдак дар оила гузашта мешавад, зеро оила манбаи тарбияи бача ба шумор меравад. Аз ин чӣҳат барои дар оянда чӣ тавр тарбия ёфтани ба воя расидани кӯдак ба таъсири муносибату муоширати байниҳамии падару модарон ва намунаи ибрат будани онҳо инчунин, шахсони калонсоли оила вобаста мебошад.



Қимати назарӣ ва аҳаммияти амалии тарбияи шахсияти кӯдак дар «Концепсияи миллии тарбия» ҳамаҷониба инъикос гардидааст. Зеро дар «Концепсияи миллии тарбия» диққати муҳим ба сиёсати кунунӣ ва дурнамои рушди давлат дар тарбияи миллии аҳоли, махсусан насли наврас диққати зарурӣ дода шудааст. Дар он моҳияту мақсад, вазифаҳо ва мазмуни тарбияи миллии дар марҳилаи нави таърихӣ, нақш ва мавқеи он дар ташаккули шахсият муайян гардидааст. Бо ҳамин мақсад ҳар як шахсе, ки оила бунёд мекунад ё бояд пеш аз ҳама худ тарбиядида ва намунаи ибрат бошад, фаҳмад, ки оилаи солихро бунёд кардан кори сахл нест ва барои ташкили оилаи солим қадам омилҳо таъсир мерасонанд саъю талош кунад.

Масъалаи тарбия ва ташаккули сифатҳои маънавий-психологӣи шахсияти кӯдак дар асарҳои Абӯалӣ ибни Сино «Китоб-ул-шифо», «Китоб –ул-наҷот», «Ал-қонун», «Тадбири манзил» ва дигар асарҳояш инъикос ёфтаанд. Абӯалӣ ибни Сино падару модаронро таъкид мекунад, ки аз давраи тифлӣ ва зинаи барвақтӣ сар карда кӯдакро аз ҷиҳати ҷисмонӣ маънавий ва психологӣ солим тарбия кардан зарур аст. [9, с. 51]

Ё чунин омилҳоро дар ташаккули шахсияти бача ба монанди: хоб, хӯрок, об, машқҳои ҷисмонӣ ва тозаю озода будан ва амсоли инҳоро муҳим мешуморид. Ҳамчунин, ба падару модарон тавсия медиҳад, ки фарзанди худро дар муҳите, ки зиндагонӣ мекунад, бо ҳар гуна шахсони аз тарбия дурбуда ва бо ҳар гуна кирдорҳои номатлуб машғуланд, фарзандашро аз ихотаи ин гуна шахсони бадахлоқ дур созанд. Зеро шахси бетарбия, бадахлоқ, ғоратгар, нашъаманд, такаббур, бесавод, дурӯя, сабуқфикр ва амсоли инҳо барин шахсони хислати бад дошта метавонанд руҳу шуури фарзандони мо таъсир расонида, оҳиста-оҳиста онҳо ба муҳити фасодро раҳнамун сохта, мафкура ва ҳиссиёти маънавиашонро тираю хира месозанд.

Сухбати ошиқ туро ошиқ кунад,

Сухбати фосиқ туро фосиқ кунад.

-Оре, гуфтаанд, ки; «Фарзанди хуб боғи падар, фарзанди бад доғи падар». Аз ин рӯ, фарзандро дар руҳияи хуб бояд тарбия кард, ки ӯ на ба падару модар ва на ба худи ҷамъият доғи сиёҳ биёрад, балки падару модар аз одоби ахлоқ, дониш ва тарбияи фарзанди худ бифаҳранд, зеро ки боварии тақдирӣ ояндаи рушди дурахшони кишварро ба дасти чунин фарзандони солимфикру бонангу номус воғузур менамоянд.

Чуноне ки Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии худ оид ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» (02.08.2011) таъкид намудааст, ки бар асари раванди ҷаҳонишавӣ имкони вориди унсурҳои номатлуби фарҳанги бегона дар ҷомеаи мо миёни наврасону ҷавонон ва хатари захролуд шудани афкори онҳо зиёд аст ва бояд, ки ҷомеаи кишвари мо дар муқобили ин падидаи номатлуб неруви иқтисодӣ кофӣ дошта бошад. Барои пешгирӣ ва мубориза барои ин таҳочуми фарҳангӣ пеш аз ҳама оила ва муборизони он падару модар мебошанд, ки муқаддастарин вазифа ва масъулиятро ба дӯшдоранд. Вай инчунин таъкид намуда буд, ки тарбияи кӯдакону наврасон ва ҷавононро дар руҳияи арзишҳои миллию умумибашарӣ ба роҳ мондан яке аз вазифаҳои муҳим ва аввалиндараҷаи падарону модарон, давлат ва ҷомеа махсуб меёбад. Зеро рушди ҷомеа ба тавлид ва афзудани насли инсонӣ алоқаманд аст. Барои ҷомеа наслҳои руҳан солим, ҷисман инкишофёфта ва аз ҷиҳати ахлоқию маънавий тараққикарда зарур аст. Аз ҳамин лиҳоз, қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» талаби давру замон мебошад.

Оила дар ташаккули шахсияти бача нақши бузург дошта, барои тарбияи ҳудогоҳию ҳештаншиносӣ арзиши волову муқаддас махсуб меёбад. Зеро устуворӣ ва мустақамии шароити тарбиявии оила пеш аз ҳама ба риояи муҳити солими психологӣ ва тайёрии бачагон ба мактаб вобаста аст.

Унсурҳои дигари таркибии тарбияи миллии, ки дар Концепсияи миллии тарбия оварда шудаанд, барои бунёди ҷомеаи шахрвандӣ дар Тоҷикистон хеле зарур мебошанд. Концепсияи тарбия, омӯзгорон ва падару модаронро водор менамояд, ки дар тарбияи маънавий-равонии кӯдакону хонандагон бояд ҳар чӣ бештар аз унсурҳои тарбияи миллии истифода бурда, кӯшиш ба ҳарч диҳанд, ки донишҳои ахлоқии азхудшуда бошуурона аз ҷониби кӯдакону хонандагон азхуд шуда, минбаъд дар амалу рафтори худ ҳар як бача ба

ягонагии қавлу амал риоя намоянд. Дар иртибот ба ташаккули сифатҳои маънавий-психологӣ таъсири хубу мақсаднок расонем, диққат диҳем ва дар баробари додани дониш ва тарбия ба шахсияти кӯдакону хонандагон, инчунин хислатҳои хуби инсониро дар амал дар онҳо назорат бурда тавонем.

Дар урфият мегӯянд: «Олим шудан осон, одам шудан мушкил». Мардуми ҷаҳонро имрӯз чунин андешаҳо ба ташвиш овардаанд: «Барои чӣ пешрафти илму техника ба инсоният ба ғайр аз шароити қулай боз мушкилоти маънавий эҷод намудааст? Чаро офариниши технологияи нав инсониятро бо хатари нобудшавӣ рӯ ба рӯ сохтааст?» А.Эйнштейн сабабгори аввалини ин ҳолатҳои даҳшатнокро ба костагии ахлоқи одамон мансуб медонад. Ба андешаи ӯ чанбаи руҳию маънавии ҳаёти инсон аз таҳаввул боз мондааст, ки аз як ҷиҳат ба пешрафти илму техника марбут мебошад.

Боз дар бораи зарари техникаи ҳозиразамон инро бояд таъкид кард, ки баъзан афрод ҷиҳати зарароварӣ техника ва технологияро истифода мебаранд, ки вай таъсирашро барои тарбияи маънавий ва руҳан ҷисми ӯро хаста мегардонад. Падару модарон, омӯзгорон ва аҳли ҷомеа бояд донанд, ки ҳангоме ки фарзандони мо ё хонандагон аз технологияи компютерӣ ва шабакаи умумичаҳонии интернет истифода мебаранд, онҳо бояд таҳти назорати падару модарон, шахсони калонсоли оила ва омӯзгорон бошанд. Онҳо бояд қоидаҳои бехатарӣ, речани истифодаи вай ва чӣ тавр барои манфиати худ истифодабарии компютер ва интернетро омӯзанд. Чунки дар ҳолате, ки фарзандон ё хонандагон ҷиҳатҳои бади ин технологияи ҳозиразамонро омӯзанд, ин гуна фарзандон ё хонандагонро аз ин роҳи бади омӯзиш гардонидан хеле мушкил аст. Барои он ки ҷиҳати бади омӯхтани технологияи компютерӣ нисбати ҷиҳатҳои хубаш осонтар буда, кӯдакон ё хонандагонро тезтар ба худ ҷалб мекунад ва ҳар рӯз барои талаботи худро қонеъ гардонидан онҳо мисли як беморие мешаванд, ки бозихи зараровари компютерӣ ё сабтҳои баде, ки дар интернету худӣ компютер ҷамъ оварда шудаанд он барои ин гурӯҳи кӯдакону хонандагон доруе мебошад, ки онҳоро дармон мебахшад, лек мутаассифона дар оянда тарбияи маънавий, ҷисм ва психологияи кӯдакон ва хонандагонро вайрон карда, метавонад онҳоро шахси бадахлоқу бетарбия, дузду роҳзан, танбал, қиморбоз ва зараровар барои ҷамъият кунад.

Инсоният он арзишҳои суннатию башариеро, ки дар бораи онҳо гуманистони бузурги давраи эҳё, файласуфон, маърифатпарварон афкори ҷолиб доштанд, аз даст додааст. Ба ғайр аз ин, инсон бештар боварӣ ҳосил кард, ки дар натиҷаи тараққиёти илму техника ӯ ба табиат, ҷомеа ва дар худаш дигаргунӣ ворид созад. Тафаккури технократӣ дар ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёт ворид шудааст, лекин ин тафаккур чанбаи ахлоқии ҳаёти инсониро аз назар дур месозад. Сабабгори асосии ғайригуманистӣ шудани ҳаёти инсон ин бетараф будани волидон, шахсони калонсоли оила дар тарбияи маънавий-равонии кӯдакон ва хонандагон аст. Тарбияи маънавии кӯдак аз оила сарчашма мегирад, вале баъзан падару модарон тарбияи фарзандро танҳо вазифаи мактабу ҷомеа медонанд. Онҳо ҳатто дар ақидаи онанд, ки кӯдак калон шавад, ба ақлаш соҳиб шавад, баъд ба тарбияи ӯ шуруъ мекунанд. Вале ин тавр фикр кардан барои тарбияи фарзандону хонандагон хатои маҳз мебошад.

Тарбияи хонандагон дар мактаб ҷавобгӯи талаботи имрӯзаи ҷомеаи шахрвандӣ нест. Хонандагон дар муносибат нисбати ҳамдигар ва нисбати калонсолон безътиной зоҳир намуда, ҳангоми муносибат ба ҳиссиёт дода мешаванд, ки ин мушкилоти асосии имрӯза дар қисми зиёди мактабҳо гардидааст.

Барои он ки мо ба мақсади асосиямон ноил шавем, бояд дар хонандагонамон шахсиятро тарбия кунем. Дар ниҳоду сиришти кӯдакон ва хонандагон бояд хислатҳои башардӯстӣ, доштани муносибати хуб бо волидон, ҳешу табор, омӯзгорон, ҳамсинфон, нисбати табиат, ёдгориҳои таърихӣ, ҳайвонот, нисбати дигар халқу миллатҳо ва дигар хислатҳои хуби инсониро дар шуури онҳо тарбия ва пайдо кунем. Ҳар як хатмкунандаи мактаб бояд ба ғайр аз дониши хуби фанҳои таълимӣ, инчунин дорои сифатҳои бехтарини инсониро дар худ дошта бошад.

Адаб тоҷест аз нури илоҳӣ,  
Бинех бар сар, бирав, ҳар ҷо ки хоҳӣ. [23, с. 53]

Вазифа ва масъулияти муаллимон имрӯз бештар шудааст ва дигар наметавон бо равишҳои суннатию қадимӣ ва афроди онро ба сӯи пешрафт ҳидоят намуд. Имрӯз дар мактаб дониши хонанда мавқеи асосӣ гирифтааст, на шахсияти ӯ. Кӯдак илмро аз худ кардааст, лекин дар аксари мавридҳо барои фикри худро озодона баён кардан душворӣ мекашад. Қисмати зиёди хонандаи мо чӣ дар давраи мактабхонӣ ва баъди хатми мактаб дониши гирифтаашро дар ҳаёт дар амал истифода бурда наметавонад. Агар мо дар хонандагон тарбияи ахлоқӣ, ҳуқуқӣ, шахрвандӣ, маънавӣ, зебопарастӣ, меҳнатдӯстӣ, тафаккури интиқодӣ, тарбияи маъсулиятшиносиро напарварем, ҷомеаи мо ҳамқадами ҷомеаи башарӣ шуда наметавонад.

Барои он ки мо дар хонандагон тафаккури интиқодиро инкишоф диҳем, пеш аз ҳама мо онро дар худ низ ворид кунем, ки таҳаммул ва тоқатпазирӣ аз эҳтироми ақидаҳои дигарон ба миён меояд. Ҳар як падару модар, омӯзгорон ва шахсоне, ки ба таълиму тарбияи кӯдакон, наврасон ва ҷавонон машғул аст, ӯ бояд пеш аз ҳама тарбиядида, ҷаҳонбинии баланди илмӣ дошта ва намунаи ибрат шуда тавонад. Дар ҳамин ҳолат метавон гуфт, ки барои тарбияи маънавӣ ва муҳити солими психологиро дар оилаю мактаб ва ҷомеа ба таври лозимӣ таъмин намуд.

Дар асри XXI аз муаллим ва падару модарон талаб карда мешавад, ки онҳо ҳамқадами замон бошанд, зеро ки ҷаҳони имрӯза воридоти бузурги ахборӣ аст. Маҳз муаллим, падарону модарон ва шахсони калонсоли оила метавонанд онро ҳазм карда ба кӯдакон ва хонандагон низ омӯзонанд, то ки ахборро истифода бурда тавонанд. Бо рафтори худ аз истифодабарии илму техника ва илмҳои замонавӣ ба хонандагон ва кӯдакон намунаи ибрат бошад, ки онҳо низ мафҳуми асосии илму техникаро дарк карда дар ҳаёти худ аз он оқилона ва ба нафъи ҷомеа истифода бурда тавонанд. Падару модарон ва омӯзгороне, ки дар асри XXI умр ба сар мебаранд, бояд онҳо иттилоот ва технологияи имрӯзаро хуб донанд ва бо шабакаҳои ҷаҳонии интернету маҳвораҳо пайваст бошанд ва чизҳои хубтарини ин шабакаҳоро ба кӯдакон ва хонандагон нишон диҳанд ва омӯзонанд.

Дар ин қор на фақат саҳми омӯзгор ё падару модарон, балки саҳми кулли шахрвандон ва муассисаҳои фарҳангӣ зиёд аст, зеро Тоҷикистони ҷавон ба кумаки ҳамаи мо муҳтоҷ аст ва барои ояндаи дурахшони кишвари азизамон ҳар як фарди тоҷик бояд бетарафӣ накунад, чунки Тоҷикистон хонаи ҳамаи мо мебошад. Ин хонаро як фард не, ин хонаро бояд кулли тоҷикон обод кунанд.

#### Адабиёт:

1. Албука нравственного воспитания / Под редакцией действительного члена АПН СССР И. А. Каирова и доктора педагогических наук О.С. Богдановой. – Москва «Просвещение» 1979г, 304 стр.
2. Альберт Лиханов Дети без родителей.- Москва, «Просвещение», 1987г.- 271стр.
3. Архангельский Л.М. Социально –этические проблемы теории личности- Москва «Просвещение» 1974г.
4. Акуленко Г.И. Моральный поступок как элемент моральной деятельности // Социальная сущность и функции нравственности.- Москва Изд-во МГУ, 1975г.
5. Ананьев Б.Г. Воспитание характера школьника.- Ленинград, 1946г. - 65 стр.
6. Анисимов С.Ф. Оценка поступка в единстве его субъективных и объективных элементов// Социальная сущность, структура и функции морали.- Москва. Изд-во МГУ, 1977г.
7. Аминова Г. Муносибати падару модар беҳтарин намунаи ибрат. Ниг: Ба маводҳои конфронси илмӣ- назариявии ҷумҳуриявӣ «Аҳамияти донишҳои психологӣ дар таълиму тарбия», (Бахшида ба 20-солагии Истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 80- солагии таъсиси Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни), 17-уми майи соли 2011, саҳ 142- 150.
8. Афанасьева Т.М. Оила.- Душанбе «Маориф» соли1987.- 256 саҳ.
9. Абӯалӣ ибни Сино. Китоб – ул- наҷот.- Душанбе «Адиб» соли 1965

10. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М., Просвещение, 1968г, стр. 21;3.
11. Бардиан А.М. Воспитание детей в семье / Психолого – педагогические очерки.- Москва «Педагогика», 1973г.- 208 стр.
12. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте.- Москва «Просвещение», 1968г.- 446 стр.
13. Болдырев Н.И. Нравственное воспитание детей в семье.- Москва «Учтпедгиз», 1955г.- 64 стр.
14. Братус Б.С. Психологические аспекты нравственного развития личности.- Москва «Знание», 1977г.- 64 стр.
15. Водзинский Д.Н. Теоретические основы нравственного воспитания школьников.- Минск «Высшая школа», 1982г.- 176 стр.
16. Возрастная и педагогическая психология / Под. ред. проф. А. В. Петровского.- Москва «Просвещение», 1979 г.- 360 стр.
17. Фафоров А., Тағоева М. Омилҳои тарбияи кӯдак дар оила. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (мачаллаи илмӣ), №3/6 (121). Душанбе; «Сино», 2013, саҳ.179-182.
18. Давледшин М.Г. Психологические основы нравственного воспитания // Формирование личности.- Ташкент: Узбекистан, 1975г.-стр. 49-61.
19. Давлатова Н. Мақоми танзими оила дар тарбияи маънавии насли наврас. Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, №1, соли 2009, (Мачаллаи илмӣ), саҳ 75-78.
20. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (3.03.2006), №94.
21. Коломинский Я. Л. Психология взаимоотношений в малых группах. – Минск. Изд. во БГУ, 1976г.- 352 стр.
22. Крутов Н.Н., Крутова О.Н. Человек среди людей.- Москва «Знание», 1989г. - 64 стр.
23. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1.-М.: СЭ. соли 1969, саҳ 950.

### **ТАШАККУЛИ СИФАТҲОИ МАЪНАВӢ-ПСИХОЛОГИИ БАЧАҶОН ДАР ОИЛА ВА ҶОМЕА**

Дар мақолаи муалиф «Инкишофи сифатҳои маънаві ва психології кудакон дар оила ва ҷамъият» проблемаи муҳими тарбия ва инкишофи кудакон дар ҷаҳони муосир таҳқиқ карда шудааст. Дар он омилҳое, ки ба ташаккули хислатҳои маънаві ва равонии кӯдакон таъсир мерасонанд, инчунин усулҳо ва равишҳое, ки ба тақмили онҳо мусоидат мекунанд, баррасӣ мешавад.

Дар мақола нақши оила ва ҷомеа дар ин раванд ошкор гардида, аҳамияти тарбия, таълим ва арзишҳои ахлоқӣ дар ташаккули шахсияти кӯдак таъкид шудааст. Муаллифон ҳамчунин аз таҳдидҳои эҳтимоли ба рушди рӯҳӣ ва равонии кӯдакон, аз қабилҳои дучори омилҳои номатлуб дар фарҳанг ва ҷомеаи муосир хушдор медиҳанд.

**Калидвожаҳо:** Рушди маънаві, сифатҳои равонӣ, кӯдакон, оила, ҷомеа, маориф, арзишҳои ахлоқӣ, маориф, таъсири фарҳангӣ, ҷаҳони муосир.

### **РАЗВИТИЕ ДУХОВНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ ДЕТЕЙ В СЕМЬЕ И ОБЩЕСТВЕ**

Статья «Развитие духовно-психологических качеств детей в семье и обществе» исследует важную проблему воспитания и развития детей в современном мире. В ней рассматриваются факторы, влияющие на формирование духовных и психологических характеристик детей, а также методы и подходы, которые могут содействовать их улучшению.

Статья выявляет роль семьи и общества в этом процессе, подчеркивая важность воспитания, образования и моральных ценностей в формировании личности ребенка. Автор

тажже предостерегаёт от потенциальных угроз для духовно-психологического развития детей, таких как воздействие негативных факторов в современной культуре и обществе.

**Ключевые слова:** Духовное развитие, психологические качества, дети, семья, общество, воспитание, моральные ценности, образование, влияние культуры, современный мир.

## **DEVELOPMENT OF SPIRITUAL AND PSYCHOLOGICAL QUALITIES CHILDREN IN THE FAMILY AND SOCIETY**

The article “Development of spiritual and psychological qualities of children in the family and society” explores the important problem of the upbringing and development of children in the modern world. It examines the factors influencing the formation of the spiritual and psychological characteristics of children, as well as methods and approaches that can help improve them.

The article reveals the role of family and society in this process, emphasizing the importance of upbringing, education and moral values in the formation of a child’s personality. The authors also warn against potential threats to the spiritual and psychological development of children, such as exposure to negative factors in modern culture and society.

**Key words:** Spiritual development, Psychological qualities, Children, Family, Society, Education, Moral values, Education, Cultural influence, Modern world.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Шарипов Анвар Абдурасулович, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи психологияи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ., ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. Тел.: 985767276, Поч. электронӣ: [ansorianvar@mail.ru](mailto:ansorianvar@mail.ru)

**Сведения об авторе:** Шарипов Анвар Абдурасулович, кандидат педагогических наук, доцент кафедры общей психологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ., г. Куляб, ул. С. Сафарова - 16. Тел.: 985767276, электронная почта: [ansorianvar@mail.ru](mailto:ansorianvar@mail.ru)

**Information about the author:** Sharipov Anvar Abdurasulovich, candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of general psychology of Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, RT., Kulyab, st. S. Safarov - 16. Tel.: 985767276, email: [ansorianvar@mail.ru](mailto:ansorianvar@mail.ru)

**ТДУ:37.0+373 (075.8)**

**ТКТ:74.113.8 (2-точ)**

**Б-74**

## **ФАЪОЛИЯТИ МУШТАРАКИ МАКТАБ ВА ОИЛА ДАР ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ АХЛОҚӢ ВА ЗЕӢНИИ ХОНАНДАГОН**

Бобоева М.Ҷ., н.и.п., дотсент  
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Тарбияи насли ояндасози ҷомеа аз он вазифаҳоест, ки имрӯз дар мадди назари Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад. Дар ин замина вазифаи тамоми кишрҳои ҷомеа дар он аст, ки наврасонро дар руҳияи худшиносиву ҳудогоҳии миллӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ тарбия намоянд. Масъалаи таълиму тарбияи насли наврас ва ҳаллу фасли он яке аз масъалаҳои доғи руз буда, он ҳамкориҳои пайвастаи мактаб, оила ва ҷомеаро тақозо мекунад.

Тавре маълум аст, мактаб ва оила – ду омили муҳим ва муштарак маҳсуб мешаванд, ки дар ташаккули тафаккури ахлоқӣ ва зеҳнии мактаббача нақши калидӣ доранд. Татбиқи муваффақонаи тарбияи ахлоқии хонандагон аз омӯзгорон ва оила кӯшиши муштаракӣ самаранок, ҳамчунин дарку фаҳмиши васеи моҳияти педагогии онро талаб менамояд.

Бешубҳа, бе дарки ҳамаҷонибаи моҳият ва ҳадафҳои ҳамкориҳои мактаб ва оила дар ташаккули баъдӣ ва рушди тафаккури ахлоқӣ ва қобилияти зеҳнии кӯдакон муваффақ шудан дар ин самт ғайриимкон хоҳад буд.

Ба тасвиб расидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» (соли 2011) дар ин маврид айни муддао ва хеле бамаврид махсуб мешавад. Қонуни мазкур тарбияро «раванди мақсадноки ба воя расидани фарзанд аз ҷониби падару модар, муассисаи таълимӣ, ҷомеа ва ба зиндагии мустақилона омода намудани ӯ» номидааст. [3, с. 3] Яъне қонунгузори Тоҷикистон нақши муштараки оила ва мактабро дар тарбия ва ташаккули шахсияти фарзандон таъкид намудааст.

Дар таърихи илму фарҳанг доир ба тарбияи фарзанд панду насихатҳои зиёд вучуд дорад. Панди маъруфи «Фарзандро илму адаб биомӯз», ин пандест аз Лукмони Ҳаким, ки ба сифати ҳикмати халқӣ дар фарҳанги мардуми тоҷик то ба имрӯз ибратомӯз мебошад. [5, с. 26]

Бояд зикр намуд, ки амалисозии бомуваффақияти ташаккули ахлоқӣ ва рушду такомули истеъдоди хонандагон аз мактаб ва оила саъю талоши муассир, ҳамчунин дарки амиқ ва донишу маҳорати баланди педагогиро талаб менамояд. Зеро ки баъзан масъалаҳои ҷанбаи ахлоқӣ ё ҷаҳонбинидошта дар суҳбатҳои оилавӣ сурат мегирад ва баъзан чунин зухурот дар суҳанрониҳо ва гузоришҳои худӣ омӯзгорон, қабл аз ҳама, дар семинарҳо, конференсияҳо чун низоми тадбирҳои гуногуни тарбиявӣ берун аз дарсӣ баррасӣ мешавад. Суҳбатҳо, ҷамъомадҳо, мулоқотҳо ва дигар чорабиниҳо бо эҳсосот ва бообуранг тасвир мешаванд, аммо моҳияти ботинии худӣ раванди тарбия бо тамоми зиддиятҳо ва мушкилоти он инъикос намешавад. Бинобар ин, аз паси тасвири шакли зоҳирии қори тарбиявӣ дар ин самт, аксар вақт механизмҳои равонӣ – педагогӣ, таъсироти ахлоқии он ба хонандагон ва ба раванди рушди ахлоқии онҳо нишон дода намешавад.

Мавриди зикр аст, ки бе дарку фаҳмиши амиқи моҳияти истифодаи анъана ва одатҳои оилавӣ дар тарбияи ахлоқӣ ва механизмҳои ботинии он, амалисозии самарабахши ин амал ва ба он додани ҳадафмандии зарурӣ ғайриимкон аст. Аммо ба ошкор намудани моҳияти анъанаҳои оилавӣ дар ташаккули тафаккури ахлоқӣ ва зеҳнии хонандагон, ки маҳз дар раванди тарбия амалӣ мешавад, муносибати хоссаро талаб мекунад. Бинобар ин, зимни омӯзиш ва таҳлили масъалаи мазкур, мо бояд ба дарку фаҳмиши худӣ мафҳуми *тарбия* тавачҷуҳ намуда, аз шарҳу тавзеҳи он бояд шуруъ намоем.

Таҳти мафҳуми тарбия дар педагогика, маъмулан таъсироти махсус роҳандозишуда ба хонандагон ба мақсади дар онҳо ташаккул додани ҳислатҳо ва сифатҳои мусбат фаҳмида мешавад. Мафҳуми «таъсирот» дар ин маврид, на танҳо шаклҳои шифоҳӣ ва амалӣ, инфиродӣ ва дастаҷамъии қори тарбиявӣ, балки таъсири шахсии омӯзгорон ва роҳбарони синф ба талабагон, ҳамчунин ба мақсади тарбиявӣ истифода бурдани адабиёт ва санъати бадеӣ, мусиқӣ, кино, телевизион ва ғайраро дар бар мегирад.

Чунин таърифи моҳияти тарбияро метавон ба қадри кофӣ дуруст ҳисоб кард, агар рушд ва ташаккули шахсият пурра аз таъсироти беруна вобаста мебуд. Аммо дар амал ташаккули шахсият, на танҳо аз таъсироти педагогӣ, балки аз он ки тарбиягиранда таъсироти берунаро чи гуна қабул мекунад ва ин таъсирот кадом ангеҷаҳои ботиниро ба вучуд меорад, вобаста хоҳад буд. Чунин фаҳмиши моҳияти тарбия на танҳо, барои созмондиҳии раванди педагогӣ дар маҷмӯъ, балки барои роҳбари синф дар мавриди тарбияи ахлоқии хонандагон муҳим аст. Амали педагогӣ ва қори тарбиявӣ ба андозаи муайян аз он вобаста хоҳад буд, ки хонандагон ботинан онро чи гуна қабул хоҳанд кард ва он кадом таассуротро дар онҳо бармеангезад. Фақат дар сурате, ки агар ин амал бо мазмуннокӣ ва хотирмон будани худ дар хонандагон шавқ ва ғаълонокиро бедор кунад, онҳоро ба таҳлили ҷиҳатҳои мусбат ва нуқсонҳои худ ҳавасманд созад, он гоҳ ба рушди ахлоқӣ, ҳамзамон ба бедоршавии қобилияти зеҳнии онҳо таъсири воқеӣ хоҳад расонд.

Бояд таъкид дод, ки иштироки хонандагон дар намудҳои гуногуни қори тарбиявӣ берун аз дарс доир ба истифодаи анъанаҳои оилавӣ ҷанбаи худихтиёрӣ дорад ва бояд, асосан

ба хошишу шавқи онҳо асос ёбад. Барои ҳамин ҷолибият ва шавқангезии амал ҷузъи муҳимми раванди тарбия ва ташаккули шахсият мебошад.

Аммо таҳлилу баррасии масъалаи мазкур собит месозад, ки ҷорисозии анъана ва одатҳои оилавӣ аз тарафи омӯзгорон, хусусан роҳбарони синф дар амалия кор бо оилаҳо бо мушкилоти муайян рӯ ба рӯ мешавад. Мураккабӣ дар он аст, ки роҳбарони синф зимни риояи усули иҷрои худихтиёрии анъанаҳо бояд дар хонавода дар бобати чудо кардани аҳаммият ва арзиши педагогии анъана ва одатҳои оилавӣ кори мунтазамро пеш баранд. Дар айни замон, ба инобат гирифтани нуктаи ҷиддии зерин - манфиати ҷомеа, ки заминаи онро асоси маънавий ташкил медиҳад ва он рушди бемайлони мабдаи ахлоқиро талаб менамояд, зарур аст. Аммо далелҳои сершумор аз таҷрибаи тарбияи ахлоқии хонандагон дар оилаҳои тоҷик аз он шаҳодат медиҳад, ки анъана ва одатҳои нав дар «муноқиша» бо мероси боқимонда аз ҷаҳони кӯҳна, ки умрашон ба охир расида истодааст (қалин, хонанишин кардани зан, никоҳ ва талоқ аз рӯи шариат, никоҳи маҷбурӣ (ҷабр), никоҳи барвақтӣ, гаҳворабахшӣ, хунбаҳо ва ғайра) зода мешаванд. Яке аз шартҳои асосии таъминкунандаи ғалабаи тамоюлоти мусбат дар оила шуурнокӣ ва ғаълонокии волидон нисбат ба анъана ва одатҳои нав мебошад. Вале таҳлилу мушоҳидаҳо собит месозанд, ки на ҳамаи волидон ва роҳбарони синф дар тарбияи кӯдакон муносибати бошуурона ва ғаълонона зоҳир менамоянд.

Дар бисёр оилаҳо сатҳи баланди фаҳмиши аҳаммияти иҷтимоӣ ва арзиши педагогии истифодаи анъанаҳои оилавӣ дар тарбияи хонандагон ва ғаълонокии баланди истифодаи онҳо ба мушоҳида мерасад. Ҳамчунин волидоне ҳастанд, ки сатҳи баланди фаҳмиши аҳаммияти иҷтимоӣ ва арзиши педагогии истифодаи анъанаҳо ва одатҳои оилавӣ дар тарбияи фарзандонро доранд, аммо анъанаҳо ва одатҳои оилавиرو на чандон ғаълонона истифода мекоранд.

Ғайр аз ин, чунин волидоне дучор мешаванд, ки сатҳи баланди фаҳмиши аҳаммияти иҷтимоӣ ва арзиши педагогии истифодаи анъанаҳои оилавӣ дар тарбияи ахлоқии фарзандонро доранд, аммо дар амал онро хеле кам истифода мекоранд.

Бояд тазаққур дод, ки дар мавриди нақши муштараки мактаб ва оила дар тарбияи арзишҳои ахлоқии мактаббачагон олимони ва донишмандони бахши педагогикаи замони шуравӣ назария ва андешаҳои зиёди худро пешниҳод намудаанд. Ин нуктаи назар, ҳамзамон дар назарияҳои педагогии олимони тоҷик – М.Лутфуллоев, Б.Раҳимов, А.Нуров, Ф. Гулмадов ва дигарон инъикоси худро ёфтаанд. [4, с. 6-7]

Бояд зикр намуд, ки нақши муштараки мактаб ва оила дар ташаккули тафаккури ахлоқӣ ва зеҳнии хонандагон, дар баробари анъанаҳои хонаводагӣ, зимни омӯзиш ва шиносӣ бо забонҳои хориҷӣ низ муҳим аст. Шиносӣ бо забонҳои хориҷӣ як омилҳои муҳимми ташаккули ахлоқи фарҳанг ва рушди зеҳнии хонандагон ба ҳисоб меравад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ ва таҷрибаи замони шуравӣ нишон медиҳад, ки суҳбату муошират бо забонҳои пешқадами дунё дар оилаи зиёӣён боиси рушди фарҳангию ахлоқӣ ва рушди зеҳнии фарзандони онҳо мегардид. Чунин раванд дар шуури кӯдакон ва аҳли оила тасаввурот доир ба халқҳои ҷаҳон, фарҳанг ва расму оини онҳоро ба вуҷуд меорад.

Бояд зикр намуд, ки шиносӣ бо забонҳои хориҷӣ яке аз омилҳои пешрафти иқтисодию иҷтимоии ҷомеа буда, ба таъмини худмуайянкунии шахсият, эҷоди шароит барои худтатбиқкунии он, рушди ҷомеа, тақвият ва такмил додани давлати ҳуқуқбунёд мусоидат мекунад.

Мазмуни таҳсилот бояд сатҳи фарҳанги умумӣ ва касбии муносиби ҷомеаро таъмин намояд, тасвири ҷаҳони муносиби ба сатҳи муносири донишхоро ташаккул диҳад, шахсиятро ба фарҳанги миллӣ ва ҷаҳоние, ки ба такмил, тақрористехсол ва рушди потенциали кадрӣ ҷомеа нигаронида шудааст, ҳамгиро созад.

Зимнан, яке аз роҳҳои тақмили таълими забони хориҷӣ, ин баланд бардоштани сифатҳои касбии омӯзгори забони англисӣ мебошад, ки онҳо ба се қисм тақсим мешавад. Якум, ин дониши аълои амалӣ ва назариявии забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва забони мавриди тадрис - англисӣ ва фарҳанги халқе, ки ин забонро истифода мекоранд. Ба қисми дуюм донишҳо ва маҳоратҳои методӣ усули омӯзгор дохиланд. Қисми сеюмро бошад,

донишҳои педагогӣ ва психологӣ омӯзгор ташкил медиҳанд.

Дар маҷмӯъ, мактаб ва оила ду омилҳои муҳимме махсуб мешаванд, ки дар ташаккули тафаккури ахлоқӣ ва зеҳнӣ нақши муштарак дошта, барои тарбия намудани хонандагон ҳам дар муҳити мактаб ва ҳам дар муҳити оила мусоидат намуда, дар сурати амалӣ гардидани ҳамкорӣ ва зоҳир намудани таваҷҷуҳи бештар ба ин омилҳо, ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳ имконпазир хоҳад шуд.

#### **Адабиёт:**

1. Алфёров А. Основные тенденции интеграционных процессов в мировом образовании / А. Алфёров. – М.: Наука, 1997.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. – Л., изд – во ЛГУ. 1968.
3. Гулмадов Ф. Ҳамгироии ташаккули донишҳои ахлоқӣ ва рафтори мактаббачагони хурдсол. – Душанбе, 2014.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд.» Душанбе, 2011.
5. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи Аҷам. – Душанбе, 1997.
6. Нуралиев Ю. Лукмони Ҳаким. – Душанбе, «Ирфон», 1991.
7. Нуров А. Педагогикаи этникӣ ва халқии мардуми тоҷик. – Душанбе, 2008.
8. Раҳимов Б., Нуров А. Арзишҳои миллӣ ва умуминсонӣ ва роли онҳо дар тарбияи ахлоқии насли наврас. – Душанбе, 2007.
9. Ю. Нуралиев. Лукмони Ҳаким. Душанбе. «Ирфон». 1991. С – 26.

#### **ФАЪОЛИЯТИ МУШТАРАКИ МАКТАБ ВА ОИЛА ДАР ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ АХЛОҚӢ ВА ЗЕҲНИИ ХОНАНДАГОН**

Мактаб ва оила – ду омилҳои муҳим ва муштарак махсуб мешаванд, ки дар ташаккули тафаккури ахлоқӣ ва зеҳнӣ мактаббача нақши калидӣ доранд. Татбиқи муваффақонаии тарбияи ахлоқӣ хонандагон аз омӯзгорон ва оила кӯшиши муштаракӣ самаранок, ҳамчунин дарку фаҳмиши васеи моҳияти педагогӣ онро талаб менамояд.

Бояд зикр намуд, ки амалисозии бомуваффақияти ташаккули ахлоқӣ ва рушду такомули истеъдоди хонандагон аз мактаб ва оила саъю талоши муассир, ҳамчунин дарки амиқ ва донишу маҳорати баланди педагогиро талаб менамояд.

Муаллиф мутмаин бар он андеша аст, ки амали гардидани он суннатҳо дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон барои ташаккули тафаккури ахлоқӣ ва зеҳнӣ мактаббача мусоидат хоҳанд намуд.

**Калидвожаҳо:** нақш, мақом, урфу одат, анъана, ниёгон, оила, ҷомеа, мактаб, устод, педагогика, тарбия, ташаккул, мактаббачагони хурдсол, истиклолият, Тоҷикистон, тафаккури ахлоқӣ, тафаккури зеҳнӣ.

#### **СОВМЕСТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ШКОЛЫ И СЕМЬИ В ФОРМИРОВАНИИ НРАВСТВЕННОГО И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ**

Школа и семья – два важных и общих фактора, играющих ключевую роль в формировании нравственного и интеллектуального мышления школьника. Успешная реализация нравственного воспитания учащихся требует эффективных совместных усилий учителя и семьи, а также широкого понимания его педагогической сущности.

Следует отметить, что успешная реализация нравственного воспитания, развитие и совершенствование талантов учащихся требует эффективных усилий со стороны школы и семьи, а также глубокого понимания и высоких педагогических знаний и умений.

Автор убежден, что реализация этих традиций в период независимости Таджикистана будет способствовать формированию нравственного и интеллектуального мышления школьников.



**Ключевые слова:** роль, статус, обычаи, традиции, предки, семья, общество, школа, учитель, педагогика, образование, образование, младший школьник, независимость, Таджикистан, нравственное мышление, интеллектуальное мышление.

## **JOINT ACTIVITY OF SCHOOL AND FAMILY IN FORMING MORAL AND INTELLECTUAL THINKING OF STUDENTS**

School and family are two important and common factors that play a key role in the formation of a student's moral and intellectual thinking. The successful implementation of moral education of students requires effective joint efforts of the teacher and family, as well as a broad understanding of its pedagogical essence.

It should be noted that the successful implementation of moral education, development and improvement of students' talents requires effective efforts on the part of the school and family, as well as deep understanding and high pedagogical knowledge and skills.

The author is convinced that the implementation of these traditions during the period of independence of Tajikistan will contribute to the formation of moral and intellectual thinking of schoolchildren.

**Key words:** role, status, customs, traditions, ancestors, family, society, school, teacher, pedagogy, education, education, junior schoolchild, independence, Tajikistan, moral thinking, intellectual thinking.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Бобоева Махбуба Цурахоновна – н.и.п., дотсенти кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ Суроға: 735360, ҚТ., ш. Кӯлоб, кӯч. С. Сафаров – 16. Тел.: +(992988166726) [mahbuba72@list.ru](mailto:mahbuba72@list.ru)

**Сведения об авторе:** Бобоева Махбуба Джурахоновна – к.п.н., доцент кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки Адрес: 735360, РТ., г. Куляб, ул. С. Сафарова - 16. Тел.: +(992988166726) [mahbuba72@list.ru](mailto:mahbuba72@list.ru)

**Information about the author:** Boboeva Mahbuba Dzhurakhonovna - research assistant, associate professor of the department of pedagogy, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki Address: 735360, RT., sh. Kulyab, K. S. Safarova - 16. Tel.: +(992988166726) [mahbuba72@list.ru](mailto:mahbuba72@list.ru)

**ТДУ: 37.0 (2-тоҷ)**

**ТКТ: 74.00 (2-тоҷ)**

**Л-70**

## **НАҚШИ КОЛЛЕКТИВ ДАР ТАШАККУЛЁБИИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИҲАМДИГАРИИ ШАХСИИ ХОНАНДАГОН**

Лоиков П.Ч., н.и.п., дотсент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Мо дар таҳқиқотамон ба масъалаи ташаккули муносибатҳои байнишахси дар коллективи хонандагон ҳамчун яке аз лаҳзаҳои муҳими тарбияи маънави баҳо додаем. Азбаски сухан дар бораи ташаккул ёбии муносибатҳои байнишахси дар коллективи хонандагон меравад, онгоҳ дар навбати аввал ба омӯхтани муайян кардани ҳолати коллективҳои хонандагон диққат дода шуд. Омӯхтани сарчашмаҳои илмӣ, таҳқиқоти олимони соҳаҳои педагогикаю психология ва натиҷаи пурсиши анкетавии дар байни хонандагони синфҳои болоӣ гузаронидашуда нишон дод, ки хонандагони ҳар як синф бо якчанд гурӯҳҳо ҷудо шуда ҳар як гурӯҳ пешво дорад ва дар байни хонандагон мавқеҳои гуногунро ишғол менамоянд.

Дар асоси омӯхтани таҳлил намудани асарҳои илмӣ ва таҳқиқоти олимони соҳаи педагогикаю психология, пурсиши анкетавӣ ва мушоҳидаю сухбатҳои гузаронидашуда оид ба проблемаи таҳқиқшуда истода дар ин қисмати мақола дар шакли ҷамъбасти масъалаҳои

зерин инъикос гардидаанд, аз чумла: моҳияти муносибати байнишаҳсӣ ҳамчун ба таври субъективӣ ҳис кардани робитаи мутақобили байниҳамдигарии хонандагон, ки дар характер ва тарзи боҳамтаъсиррасонӣ маълум мегардад ва хонанда бо ҳамсинфонаш ё бо рафиқонаш дар раванди ҳамкорӣ ва муошират амалӣ мегардонад; муносибат ҳамчун мавқеи фарди мушаххас, яке аз тарафҳои муошират; муошират ҳамчун раванди бисёрнақшагии тараққиёти муносибатҳои байни одамон буда, талаботро бо ғаёлият ва инчунин тарафҳои муошират меафзояд; боҳамалоқамандии муносибат, муошират, муносибати шахсӣ ва байнишаҳсӣ ҳамчун асоси ташаккулёбии муносибатҳои байнишаҳсӣ дар коллективи хонандагони синф; ва амсоли инҳо.

Вобаста ба он, ки коллектив на танҳо дар ташаккулёбии муносибатҳои байниҳамдигарии шахсӣ ва умуман ташаккулёбии шахсият, тараққиёту пешравии ҷамъият нақши муҳим мебозад, баробари олимони соҳаи педагогика мутаффакирони замони гузашта низ диққати зарурӣ додаанд.

Моҳияти коллектив ва нақши он дар таҳқиқоти педагогҳою психологҳо Виготский А.С, Крупская Н.К., Коленин М.И., А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинский, В.А. Петровский, И.С. Кон, И.П. Подласий, А. М. Столяренко тавсиф дода шудааст. Шакли олии гурӯҳи муташаккил коллектив аст. Коллектив таърихан аз оила пайдо шудааст, қисми авлод аст. Вале на ҳама гуна гурӯҳҳои аз ҷиҳати дохилию берунӣ муташаккилона рушдфтаро коллектив номидан мумкин аст. [4, с. 137]

Вобаста ба он, ки муносибатҳои байнишаҳсӣ дар гурӯҳҳои гуногун низ ташаккул меёбанд, гурӯҳҳои гуногуни хонандагонро дар коллективи муташаккилонаю тарбиявӣ муттаҳид кардан зарур аст, дар таҳқиқотамон зарур шуморидем, ки аз нуқтаи назари педагогию психологӣ дар бораи гурӯҳҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ, гурӯҳҳои хурду калон маълумот диҳем.

Дар ҳақиқат намудҳои ниҳоят зиёди иттиҳодияи одамонро вохӯрдан мумкин аст. Бисёр вақтҳо якҷанд нафар одамон бо ҳам вохӯрда, баробар дар байни онҳо муошират сар мешавад, риштаҳои тамоман наву номаълум пайдо мешавад, ки онҳоро дар гурӯҳ ҷамъ меорад. Баъзан одамон ҳамдигарро наредонанд, вале дар байни онҳо муносибатҳои муайян пайдо мешавад, ки мумкин аст дар чунин намудҳо зоҳир гардад ҳусни тавачҷух (симпатия) ё бадбинӣ, маъқулдонӣ ё маҳкумкунӣ.

Мо дар таҳқиқотамон коллективи синфро ба гурӯҳҳои болоӣ дохил намудем, гарчанде дар дохили он якҷанд гурӯҳҳои хурд вучуд дошт. Дар байни ҳамаи ҳамсинфон каму беш муносибатҳои байниҳамдигарию шахсӣ вучуд дошт, ки мавҷудияти он яке аз хусусиятҳои асосии гурӯҳ мебошад, сарфи назар аз он ки муносибат аз рӯи ташаккулёбиаш ҷиғна буд.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар соҳаи проблемаи ташаккул додани муносибатҳои байниҳамдигарии шахсии хонандагон донишҷӯҳои психологию педагогии гурӯҳ ва коллектив дар ҳалли ин масъала мебошад.

Баҳо додан ба ҳолати сифати психологии гурӯҳ ба воқеаҳои иҷтимоӣ - психологӣ ва равандҳои ба он дохилбуда, ба тавсифи таносуби мазмуни идеалидошта, ки дараҷаи маданиятноки, беҳбудии иҷтимоӣ, ба майлу хоҳиши солими одамон ва талаботи онҳо, тараққиёти фардии онҳо ва тараққиёти ҷамъиятии мувофиқбуда асос ёфтааст. Дараҷаи мувофиқ омадан ба сатҳи тараққиёти иҷтимоии психологии психологӣ гурӯҳ ва воқеаҳои иҷтимоӣ психологӣ дар он фарқ мекунад. [5, с. 195]

Ҳар кадоми онҳо мазмуну сифати психологии коллектив ба компонентҳои он дорои хусусиятҳои махсус мебошад. Барои дараҷаи баланди тараққиёти иҷтимоӣ – психологии гурӯҳ ғаёлиятнокии қорӣ ва ҳадафи тези психологӣ ба сифатнок ҳал намудани вазифаи асосӣ, ки маҳз барои он гурӯҳ ташкил ёфтаасту ғаёлият мекард, хос аст. Дар гурӯҳи мустақаму муттаҳидгардида, фикри солими ҷамъиятӣ (аз рӯи нақшаи иҷтимоӣ ва психологӣ), анъана ва расму оинҳо, меъёрҳои рафтор муносибатҳои тарафайн, муносибати коллективчигӣ, вазифадорию уҳдадорӣ ва масъулиятноки дар назди ҳамдигарӣ, ҳамфикрӣ, талаботи хайрхоҳонаи байниҳамдигарӣ ва ғайра ҳукмрон аст.

Дар психологияи иҷтимоӣ ду навъи гурӯҳҳо муайян карда шудааст ва онҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд: гурӯҳи шартӣ ва гурӯҳи ҳамкорӣ. Таҳқиқотчиён одамонро аз рӯи нишонаҳои муайянгардида дар гурӯҳҳои шартӣ муттаҳид кардаанд. Ин нишонаҳо мумкин аст синусолӣ, ҷинсӣ, миллӣ ва дигар нишонаҳо бошанд. Шахсе, ки ба гурӯҳи шартӣ дохил карда шудааст бисёр ҳолатҳо ягон намуди муносибати объективи бавосита ё бевоситаи байнишахсиро доро нест ва мумкин аст ба дигарон вонаҳӯрад ва дар бораи онҳо маълумоте ҳам пайдо накунад.

Гурӯҳи ҳамкорӣ– гурӯҳи одамони дар фазои умумӣ ва вақт мавҷудиятдошта ва дар асоси муносибатҳои реалӣ муттаҳидгардида мебошад. Ба гурӯҳҳои ҳамкорӣ инҳоро дохил кардан мумкин аст: оила, хонандагони як синф, созмонҳои талабагии мактаб ва ғайра. [4, с. 137]

Гурӯҳи аз ҳама мустаҳкам устувор гурӯҳе мебошад, ки пешвои ҳақиқии он интихоб гардидааст ё аз тарафи роҳбарон таъйин гардидааст. Дар синфҳои мактабӣ, пешвои расмӣ таъйин ё аз тарафи хонандагон интихоб карда мешавад. Вале баъзан ҳолатҳо ин тартибот вайрон карда мешавад. Дар синфҳои мактабӣ пешвои расмӣ, ки вазифаи роҳбариро ба уҳда дорад, на ҳама вақт шахси дар коллективи хонандагони синф обрӯманд ба ҳисоб меравад.

Зидиятҳои дар байни гурӯҳҳо ба вучуд омадаро муаллими тачрибанок ба сифати қувваи ҳаракаткунандаи тараққиёти коллективи тарбиядиҳанда истифода мебарад. Баръакс, агар мақсади фаъолияти гурӯҳҳои алоҳида ба мақсади умумии синф тобеъ буданро рад кунад ва дар дохили гурӯҳ маҳдуд гардад, он гоҳ гурӯҳ ё коллектив аз пешравӣ мемонад.

Коллектив дараҷаи олии тараққиёти иҷтимоӣ – психологӣ аст. Гурӯҳи одамонро, ки ба фаъолияти ҷамъиятию шахсӣ машғуланд ва ба дараҷаи баланди махсуси иҷтимоӣ – психологӣ ва педагогӣ ва барои ҳал кардани масъалаҳо ва барои аъзоёни худ шароити мусоиди иҷтимоӣ психологиро доро мебошанд, коллектив меноманд. [5, с. 195]

Сухомлинский В.А. коллективро чунин таъриф додаст: «Коллектив ҳамеша иттиҳодияи ғоявиест бо соҳти муайяни ташкилӣ, системаи аниқи ба ҳамвобастагии тарафайн, ҳамкорӣ, ёрии ҳамдигарӣ, серталабӣ, тартибу интизом ва масъулияти як кас барои ҳама ва ҳама барои як кас. Як кас барои каси дигар масъул набошад, коллектив низ нахоҳад буд. [6, с. 15]

Дар асоси таълимоти Н.К. Крупская, А.С. Макаренко коллектив ин гурӯҳи одамон, қисми ҷамъият ва аз рӯи мақсади умумии фаъолияти якҷояи бо мақсади ин ҷамъият нигаронидашуда мебошад. Ин таъриф ба фикру андешаи А.С. Макаренко дар бораи он, ки коллектив танҳо дар ҳолате имконпазир аст, ки агар он одамонро ба ҳал кардани вазифаҳою мақсади умумӣ барои ҷамъият ғоиданок муттаҳид карда тавонад.

Мақсади фаъолияти коллектив набояд дар мақсади дохилӣ маҳдуд бошад, вай бояд аз доираи гурӯҳи маълум берун барояд. Маҳз ҳамин гуна мақсад он муносибатҳои масъулиятноки бо ҳам вобастагии гурӯҳӣ мебошад, ки Макаренко А.С. ба он нақши ҳалкунанда додаст. Маҳз ҳамин гуна мақсади аҳаммияти ҷамъиятидошта дар коллектив барои ташаккул ёфтани муносибатҳои мусбати байнишахсӣ шароит муҳайё мегардонад. [2, с. 48]

Дар назар доштан лозим аст, ки назар ба гурӯҳ коллектив дар ташаккул додани муносибатҳои байнишахсии хонандагон имконияти калон дорад.

Чорабиниҳо оид ба баланд бардоштани дар корҳои тарбиявӣ татбиқ намудани имкониятҳои педагогӣ психологӣ гурӯҳ ва ба коллектив табдил додани он дар ба ҳисоб гирифтани такмилёбии омилҳои асосии ба психологияи гурӯҳ таъсири бевосита асос ёфтааст.

Қисми дигари имкониятҳои коллектив дар ташаккулёбии муносибатҳои коллективи байниҳамдигарии шахсӣ таъсиррасонӣ, мусбати ташаккулдиҳии он баъди ҳамчун коллективи ҳақиқӣ, ба дараҷаи зарурӣ ташаккулёфта, ҳаёти мураккаб вале сермазмунро аз сар гузаронида истода мегардад. Ин гуна коллективро коллективи тарбиядиҳанда меноманд. Таъсири ин гуна коллектив ба ташаккулёбии сифатҳои шахсӣ, аз ҷумла муносибатҳои байниҳамдигарии қонунӣ иҷтимоӣ – педагогӣ буда, ҳамаи аъзоёни коллективро дар бар мегирад.

Таъсири ин гуна коллектив ба аъзоёнаш мақсадноку фардигардонида шуда мебошад. Дар илм исбот шудааст, ки дар тарбияю ташаккулёбии шахсият ва сифатҳои он бечуну чаро яке аз шартҳои ба даст овардани муваффақият ташкил намудани микромуҳити психологию маънавӣ барои ҳаёту фаъолияти ӯ мебошад.

Дар асоси омӯхтану таҳлил кардани манбаҳои гуногуни илмӣ ва таҷрибаи муаллимони мактабҳои таҳсилоти умумӣ ба хулосае омадем, ки муносибатҳои мусбати байнишахсӣ на дар ҳама гуна гурӯҳу коллективҳо ташаккул ёфтани имконпазир аст. Муносибатҳои байнишахсӣ аз рӯи таълимоти асосгузори назарияи тарбияи коллективӣ танҳо дар коллективҳои тарбиядиҳанда, ки коллективи хонандагонро низ ба он дохил кардан мумкин аст, ташаккул меёбад.

А.С. Макаренко коллективи тарбиядиҳандаро чунин шакли ташкилии ҳаёти хурсандию пурчӯшу хурӯши ба таври максималӣ талаботи ҳаёти қўдагонро қонёқунанда ва дар айни замон мактаби тарбиядиҳандаи аз талаботи тараққиёти ҷамъиятӣ баромада номидааст. [1, с. 128]

Танҳо дар системаи коллективи тарбиядиҳандаи бачагон ҳамчун ташкилии педагогии бомақсадонаи ҳаёти бачагон бенуқсонӣ зиён ҳал намудани ташкилии илмӣ ҳаёти тарбиягирандагон раванди ташаккулёбии муносибатҳои коллективӣ ва байнишахсӣ бомуваффақият пеш меравад. Таҷрибаи педагогии мактабҳо нишон дод, ки на ҳамаи коллективҳои алоҳидаи мактаббачагон ба коллективи тарбиядиҳанда мубаддал гаштааст ва дар онҳо барои ташаккулёбии муносибатҳои мусбати шахсӣ шароити муътадили маънавӣ – психологӣ пайдо гардидааст. Чи тавре, ки қайд карда шуд гурӯҳҳою коллективҳои ба таври психологӣ ташкил ёфта вучуд доранд.

Таҳқиқоти олимони соҳаи педагогикаю психология исбот намуданд дар он ҷое, ки хонандагон имконияти тез – тез ба муаллим муошират карданро пайдо мекунад (ин кор ба шарте иҷро гардидани имконпазир аст, ки агар муаллим бо хонандагон муносибати гуманистӣ дошта бошад) дар байни ҳуди хонандагон робитаҳои васеъ ва мустақами дӯстона барқарор мегардад ва ин шартӣ муҳимми педагогии ташаккулёбии муносибатҳои байнишахсии онҳо мебошад. Муносибати гуманистии байни муаллиму хонандагон дар коллектив низ яке элементҳои коллективи тарбиявӣ ба ҳисоб меравад ва раванди ташаккулёбии муносибатҳои байниҳамдигарии шахсии хонандагонро самаранок мегардонад.

Мувофиқи нишондоди Мархаев Л.В. муносибати байни ҳамдигарии шахсӣ – алоқаи боҳамҳискунии байни одамон аст. Намудҳои гуногуни муносибатҳои байниҳамдигарии шахсӣ мавҷуд аст: корӣ, шахсӣ, дӯстӣ, оилавӣ, некбинӣ, бадбинӣ, самимият ва ғайра. Соснин В.А ва Кралникова Е.А. дар маънои муносибати шахсии байниҳамдигарӣ аз як тараф боҳамҳискунии субъективии боҳамалоқамандии байни одамон, ки дар характер ва тарзи боҳамтаъсиррасонии одамон ба дӯст, рафиқ дар раванди фаъолияти муошират ба таври ошкоро маълум мегардад, дар назар доранд аз тарафи дигар муносибати шахсии байниҳамдигариро ҳамчун системаи мақсад, гузориш, тамоюл, интизорӣ стереотип ва ҷобачогузорӣ ба воситаи баҳодихии тарафайн баҳо додаанд.

Аз нуқтаи назари А.Н. Сухова муносибати байни ҳамдигарии шахсиро ҳамчун муносибати байни одамони ба гурӯҳи одамони ба он дохилбуда – оила, синфи мактабӣ, командаи волейбол баҳо додан мумкин аст.

Ба андешаи А.В. Мудрик дар гурӯҳи наврасон чун қоида муносибатҳои байниҳамдигарии шахсӣ барқарор мешавад, ки он муносибатҳои субъективии азсаргузаронидаи байни аъзоёни он гурӯҳ мебошад. Онҳо ба таври объективӣ дар характер ва тарзи ҳамкорӣ аъзоёни гурӯҳ ва инчунин тақсими нақшҳо маълум мегардад. [3, с. 168]

Дар асоси таҳлили нишондодҳо ва нуқтаи назари гуногуни олимони соҳаи педагогикаю психология ба чунин хулоса омадем, ки муносибатҳои байнишахсӣ ин ба таври субъективӣ ҳис кардани робитаи мутақобили байни хонандагон буда, дар характер ва тарзи боҳамтаъсиррасонӣ маълум мегардад, ки хонанда ба ҳамсинфаш ё бо рафиқаш дар раванди ҳамкорӣ ё муошират амалӣ мегардонад.

### Адабиёт:

1. Макаренко А.С. Проблемы школьного советского воспитания (лекция) / Пед. Соч.: В 8 т. – М.: Педагогика, 1984. – П. 4 – 127 с.
2. Макаренко А. С. Методика организация воспитательного процесса. / Пед. Соч.: В 8 т. – М.: Педагогика, 1983., т. 1. – 324 с.
3. Общая психология. Под. ред. А.В. Петровского, М., Просвещение, 1977, с. 137
4. Мудрик А. В. Общение как фактор воспитания школьников. – М.: 1984. – 168 с.
5. Столяренко Л. Д. Психология и педагогика. – М.: Юнита – дона, 2004. – 423 с
6. Сухомлинский В. А. Тавлиди гражданин (Дар асарҳои мунтахаби ҷ. 1. Душанбе, 1982, саҳ 15

### НАҚШИ КОЛЛЕКТИВ ДАР ТАШАККУЛҒИИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИҲАМДИГАРИИ ШАХСИИ ХОНАНДАГОН

Дар мақола паҳлуҳои гуногуни нақши ҳамҷояи коллектив дар муносибатҳои байниҳамдигарии шахсии хонандагон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Муаллиф дар асоси омӯзиши таҳқиқоти муҳаққиқони соҳаи педагогика ва психология ба чунин хулоса меояд, ки имкониятҳои педагогии коллектив дар ташаккулғии муносибатҳои байниҳамдигарии шахсии хонандагон аз он иборат аст, ки муносибат яке аз тарафҳои муошират аст, наврасон аксарияти вақти холигиашонро дар муошират бо ҳамдигар мегузаронанд ва ин дар ташаккулғии муносибатҳои байнишахсии онҳо нақши калон мебозад.

Илова ба ин роҳи асосии таҳқиқоти муносибатҳои байнишахсии ҳамкорӣ ва муносибатҳои тарафайн дар дохили коллективи хонандагон ин ба таври чуқур омӯхтани омилҳои гуногуни иҷтимоӣ ва инчунин боҳамтаъсиррасонии хонандагони дар ҳаёти коллектив дохилбуда мебошад.

**Калидвожаҳо:** муошират, асос, хулоса, шахсият, муаллим, хонанда, муносибат, гурӯҳ, таҷриба, мактаб, синф, рафик, раванд, пешво

### РОЛЬ КОЛЛЕКТИВА В РАЗВИТИИ ЛИЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ УЧАЩИХСЯ

В статье рассмотрены различные аспекты совместной роли коллектива в личных взаимоотношениях учащихся.

Автор на основе изучения исследований исследователей в области педагогики и психологии приходит к выводу, что педагогические возможности коллектива в формировании личностных взаимоотношений учащихся обусловлены тем, что отношения являются едиными. Подростки большую часть своего свободного времени проводят в общении друг с другом, и это в формировании их межличностных отношений играет большую роль.

Помимо этого, основным способом изучения межличностных отношений сотрудничества и взаимоотношений внутри коллектива учащихся является углубленное изучение различных социальных факторов, а также взаимного влияния учащихся, входящих в коллектив.

**Ключевые слова:** общение, основа, вывод, личность, учитель, ученик, отношения, группа, опыт, школа, класс, друг, процесс, лидер.

### THE ROLE OF THE TEAM IN THE DEVELOPMENT OF PERSONAL RELATIONSHIPS AMONG STUDENTS

The article examines various aspects of the joint role of the team in the personal relationships of students.

The author, based on a study of research by researchers in the field of pedagogy and psychology, comes to the conclusion that the pedagogical capabilities of the team in the formation of personal relationships among students are due to the fact that the relationships are unified. In

terms of communication, teenagers spend most of their free time communicating with each other, and this plays a big role in the formation of their interpersonal relationships.

In addition, the main way to study interpersonal relationships of cooperation and relationships within a team of students is an in-depth study of various social factors, as well as the mutual influence of students included in the team.

**Key words:** communication, basis, conclusion, personality, teacher, student, relationships, group, experience, school, class, friend, process, leader.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Лоиков Парвиз Чумахонович, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ., ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. Тел.: [+992] 918 28 51 55.

**Сведения об авторе:** Лоиков Парвиз Джумахонович, кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ., г. Куляб, к. С. Сафарова - 16. Тел.: [+992] 918 28 51 55.

**Information about the author:** Loikov Parviz Dzhumakhonovich, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, RT., sh. Kulob, K. S. Safarova - 16. Tel.: [+992] 918 28 51 55.

ТДУ:37.0+374 (075.8)

ТКТ:74.112 (2-точ)

Д-67

## ЧАНБАИ ПЕДАГОГИИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАИ МУТОБИҚШАВИИ ОМЎЗГОРОНИ ЧАВОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОИ БА ФАЪОЛИЯТИ КАСБӢ – ПЕДАГОГӢ

Давлатов М.А. н.и.п., дотсент  
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Хусусияти хоси системаи муосири маориф ба ду стратегия: таълимӣ анъанавӣ ва инноватсионӣ вобастагӣ дорад. Дар мадди аввал рушди шахсият гузошта мешавад, ки бо ҷалб намудани диққат ба шаклҳои гуногуни ҳамкорӣ, муносибатҳои байнишахсӣ ва иштирокчиёни муошират дар раванди педагогӣ алоқаманд аст. Аз ин лиҳоз, дар назди назария ва амалияи педагогӣ вазифаи баландбардории мутобиқати омӯзгори чавон ба фаъолияти касбии педагогӣ ва ҳамзамон, мутобиқшавӣ ба касбӣ-педагогӣ ва дар ин замина муоширати педагогӣ бо хонандагон гузошта мешавад.

Мутобиқсозӣ ё худ омода намудани мутахассис ба фаъолияти касбии педагогӣ вазифаи аввалиндараҷаи волидайн ва баъдан омӯзгори аст. Ин раванд даврони дуру дарози таърихи дар бар мегирад. “Омодагии насли чавон ба фаъолияти меҳнатӣ яке аз муҳимтарин вазифаҳои иҷтимоӣ-педагогӣ мебошад, ки инсоният дар даврони гуногуни таърихӣ худ иҷро менамояд.” [21, с. 234].

Мутобиқшавӣ ба кори касбӣ-педагогӣ ин шакли мутобиқати касбӣ мебошад, ки дар навбати худ ба мутобиқшавии иҷтимоӣ дахл дорад. Дар таҳқиқоти педагогӣ ҷанбаҳои гуногуни мутобиқгардонии омӯзгори чавон ба кори касбӣ-педагогӣ баррасӣ карда шудаанд. “Фаъолияти педагогӣ мисли дигар намудҳои фаъолият – ин иборат аз системаи роҳҳо ва тарзҳои устуворест, ки дар шароитҳои гуногуни мавҷудияти он зухур меёбад” [9, с. 66].

Дар пажӯҳишҳои педагогӣ ҷанбаҳои гуногуни мутобиқгардонии омӯзгори чавон ба фаъолияти касбӣ-педагогӣ баррасӣ карда шудааст. Аз ҷумла, Н.Ф. Гонаболин [3, с. 36] мутобиқшавии омӯзгорино ба кор дар мактаб оид ба муошират бо хонандагон бо ҷаҳонбинии ӯ, хавасмандгардонӣ ба фаъолияти педагогӣ, инкишофи омодагии эҳсосотӣ-

иродавӣ, тайёрии назариявӣ ва амалӣ ба кори омӯзгорӣ алоқаманд мекунад. Н.В. Кузмина [6, с. 78] ва А.И. Шербаков [15, с. 216] бошанд дар асарҳои худ оид ба мутобиқсозии шахсияти омӯзгори ҷавон бо сохтори фаъолияти педагогӣ муносибати таҳқиқоти ро ба кори онҳо, омодагии ўро ба фаъолияти педагогӣ баррасӣ мекунанд.

Ба ақидаи В.А. Слостенин [14, с. 260], мутобиқшавии бомуваффақияти омӯзгорони ҷавон барои он зарур аст, ки онҳо намудҳои гуногуни малакаҳои касбиро аз худ кунанд, дорои қобилияти педагогӣ бошанд ва ба азхудкунии малакаҳои педагогӣ ҷидду ҷаҳд намоёнд.

О.А. Абдулина ба марҳилаи то фаъолияти касбии омӯзгор, ташаккули муносибат ба мутобиқшавӣ ба кор дар мактаб барои муаллимони оянда диққати махсус медиҳад [1, с. 206].

Аз таҳлили таҳқиқотҳои олимони ба ҷунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки масъалаи мутобиқгардонии омӯзгорони ҷавон ва донишҷӯёни хатмкунанда ба корҳои касбӣ-педагогӣ яке аз масъалаҳои меҳварӣ махсус доништа мешавад. Аммо ягон нафаре аз муаллифон вазифаи мушаххасро барои омӯхтани таъсири муоширати педагогӣ ба мутобиқсозии омӯзгорони ҷавон ба кори касбӣ омӯзгорӣ ба миён нагузоштааст. Марҳилаҳои мутобиқшавӣ ба касбӣ омӯзгорӣ ва мундариҷаи фаъолияти онҳоро баррасӣ намуда, мо мафҳумҳои асосии марбут ба мушкилоти мутобиқсозии шахсии омӯзгорони ҷавонро мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Мафҳуми мутобиқшавӣ (аз латинии *adaptatio* - мутобиқшавӣ), пеш аз ҳама дар биология пайдо шуда, ҳамчун мутобиқшавии сохтор ва вазифаҳои бадан ба муҳити зист, ба тағйирот дар муҳит муайян шудааст. Зиндагӣ ва фаъолияти шахси воқеии иҷтимоӣ ногузир бо тағйироти сершуморе, ки тамоми соҳаҳои фаро мегирад, алоқаманд аст ва аз ин рӯ, бояд таҷрибаи нави иҷтимоӣ ва таҳияи моделҳои нави рафтор мувофиқи ин тағйирот ба даст оварда шавад.

Мутобиқшавии шахс яке аз механизмҳои воридшавии ӯ ба ин ё он соҳаи фаъолият ва ҳамзамон ҳолати махсуси сифатии шахс мебошад.

Барои он ки табиати мутобиқшавии омӯзгорон, аз ҷумла омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ ба касбӣ педагогӣ таҳқиқ карда шавад, баррасии фалсафӣ ва иҷтимоии фаҳмиши мутобиқшавии касбиро мавриди омӯзиш қарор додан лозим аст. Ҳамаи ин ба заминаи илмии таҳқиқоти масъала дохил мешавад.

Муносибати фард бо муҳити иҷтимоӣ, нақши шахс дар таърихи рушди ҷомеа, таҳлили ин ҳамкориҳо ба он оварда мерасонад, ки дар фалсафа, сотсиология, психология ва педагогика истилоҳи «мутобиқшавӣ» маънои иҷтимоиро дар шакли мутобиқшавии иҷтимоӣ пайдо кардааст.

Файласуфҳо шарҳи мутобиқшавии иҷтимоии мутақобиларо байни фард ва шароити иҷтимоии тағйирёбанда алоқаманд мекунанд. Ҷомеашиносон ба мутобиқ кардани шахсият барои ворид кардани унсурҳои сохтории муҳити иҷтимоӣ дар шаклҳои гуногуни иҷтимоӣ манфиатдоранд.

Психологҳои иҷтимоӣ мутобиқшавиро аз нуктаи назари шахси фаъол дар мутобиқшавии психологӣ ё гурӯҳи иҷтимоӣ ба шароити иҷтимоӣ баррасӣ мекунанд. Дар айни ҳол, мо дар бораи мутобиқсозии иҷтимоӣ ва психологӣ сухан меронем. Агар мутобиқшавӣ дар робита бо ворид шудани шахс ба нақшҳои касбии гуногун баррасӣ карда шавад, ин мутобиқшавии касбиро нишон медиҳад. Мутобиқсозии касбӣ бо ташкили ҳамроҳсозии муносибтарини байни шахс ва талаботи касбӣ мушаххас алоқаманд аст.

Мутобиқшавии иҷтимоӣ-психологӣ ва касбӣ бо ҳам алоқаманданд. Фаъолияти касбӣ падидаи иҷтимоӣ дошта, бешубҳа, бо мутобиқшавии психологӣ ва шахсӣ робитаи наздик дорад ва ба истеҳсолот мутобиқ шуда, меъёрҳои иҷтимоӣ ва арзишҳои касбиро азхуд мекунад, вазъи иҷтимоӣ ва касбии ҳушро ба вучуд меорад. В.А. Слостенин ҷараёни азхудкунии касбиятро ба сифати раванде баррасӣ менамояд, ки якҷанд марҳиларо дар бар мегирад:

- марҳилаи ташаккули ғояҳо дар бораи нақши шугли касбӣ;
- марҳилаи нақши мавқеи касбӣ дар кори рушд дар раванди меҳнат;

– ташаккули мақом ва татбиқи нақш дар кори коллективи меҳнатӣ [14, с. 260].

Мутобикшавии иҷтимоиву психологӣ аз ҷониби муҳаққикон ҳамчун воридшавии шахс ба низоми муносибатҳои дохилӣ баррасӣ мешавад, ки бо дастгоҳи ғаёли ин муносибатҳо робита дорад, ки ба он ташаккули шахсият ва малакаҳои муносибатҳои байнишахсӣ дар гурӯҳ ва коллектив дохил карда мешавад. Барои мутобиксозии иҷтимоиву психологӣ ҳамкориҳои байни ду низом муҳим аст - муҳити инфиродӣ ва иҷтимоӣ. Намунаи муносибатҳои бадастомада тадриҷан ба сохтори шахс дохил мешаванд, яъне мутобикшавии худро ба ғаёлияти мушаххаси касбӣ амалӣ мегардонад.

Раванди мутобикгардонии омӯзгорон ба ғаёлияти касбӣ-педагогӣ ба таври воқеӣ қабули нақшҳо ва вазифаҳои хусусияти касбӣ ва пайдоиши муносибатҳои байнишахсиро дар сохтор дар бар мегирад. Ҳамин тариқ, мутобикшавии иҷтимоиву психологӣ ва касбӣ махсусан, дар намунаи нави таълим метавонад ду раванди том ҳисобида шавад. Ҳамзамон, мутобикшавии касбӣ ва иҷтимоӣ психологӣ якхела нест. Аз рӯи муҳтаво ва шакл он ба ҷараёни раванди мутобикшавии ғаёлияти касбӣ ворид кардани мутахассис мебошад. Раванди мутобиксозии касбии шахс метавонад аз сатҳи омодагӣ ва мавқеи касбӣ вобаста бошад.

Мутобиксозии шахсият бо кори ғаёли шахсият, тағйир додани худи шахсият барои муҳит, ғаёлияти ғайримустақими тафаккур ва гузоштани ҳадафҳо тавсиф карда мешавад. Мутобикгардонии шахс, яке аз ҷанбаҳои ҳамкориҳои диалектикий инсон ва муҳити иҷтимоӣ буда, ғаёлнокии шахсро дар ин ҳамкорӣ ифода мекунад. Ғаёлияти инсон як ҷузъи мавҷудияти ӯ дар ҷомеа буда, мутобикшавиаш хислати хоси ин ҳолати ғаёлиятро дар назар дорад.

Шахсиятро эҷод кардан мумкин нест, танҳо барои мутобикшавии ӯ ба муҳити нав шароит фароҳам овардан даркор ва ғаёлияти ӯро ба самти дуруст равона кардан мумкин аст. Худи раванди мутобикшавӣ бошад, танҳо дар заминаи таҳаввулоти огоҳона ва самарабахш устувор мегардад, ки дар рафти он шахсони алоҳида муносибатҳои иҷтимоӣ онҳоро дар низоми талабот, манфиатҳо, мақсадҳо ва хислатҳо ба танзим мебароранд.

Дар асоси гуфтаҳои боло, барои мутобикшавии иҷтимоӣ мо пайдоиши нақшҳои гуногуни иҷтимоиро дар шахс, аз ҷумла дар нақшҳои касбӣ тасаввур мекунем. Ин заминаҳои умумии назариявӣ дар асоси раванди мутобикшавии омӯзгорон ба ғаёлияти касбӣ-педагогӣ, ҳамчун шакли мутобикшавии иҷтимоӣ мебошанд. Мутобикшавии иҷтимоӣ дар оянда имкони амалишавӣ дорад, агар сохтори он ва унсурҳои таркибии муносибатҳо таҳлилу ҷамъбаст карда шаванд.

Муҳити мутобикшавӣ бо ҳамаи шароити иҷтимоӣ иқтисодии ҷомеа раванди давомдор буда, зери муҳити умумӣ-мутобикшавӣ амалҳои фаҳмида мешавад, ки шахсият дар ғаёлияти минбаъдааш бояд ба назар гирад. Ҳамзамон, зери муҳити умумӣ-мутобикшавӣ муносибатҳои мавҷуда ва фазои иҷтимоӣ-психологӣ фаҳмида мешавад.

Унсурҳои мутобикшавии шахсият, тарҳи нисбатан устувори тарҳҳои асосӣ ва зинанизоми ҳавасмандкунӣ, ҳамкорӣ бо муҳит бо мақсади мутобикшудан ба сатҳҳои гуногун ва унсурҳои гуногун мебошад. Унсурҳои мутобикшавӣ метавонанд як гурӯҳи одамон, даста ва коллектив бошанд. Вазъияти мутобикшавӣ оғози раванди мутобикшавӣ мебошад. Муҳити мутобикшавӣ ва вазъияти мутобикшавӣ ҳамчун унсурҳои мутобикшавӣ бо миёнаравии шахсият бо ҳам зич алоқаманданд. Талаботи мутобикшавӣ ин ҳолати шахс хангоми дар муҳити нав ва ба роҳ мондани муносибатҳои муносиб ва бароҳатии ӯ мебошад.

Вазъи мутобикшавӣ ҳамчун сабабҳои талаботи мутобикшавӣ амал мекунад, ки дар ҳавасмандгардонии шахс ба ғаёлият ва ташаккули шакли зухуроти он зоҳир мешавад. Қонеъ сохтани ниёзҳои мутобикшавӣ ҳадафи шахс дар ин ё он шакли ғаёлият мебошад. Тағйирёбандагии ташаккули ниёзҳои мутобикшавӣ чунинанд:

- бавучуд омадани номутобикатӣ байни шахс ва муҳити иҷтимоӣ;
- санҷиши шахсии ин номутобикатӣ дар шакли фишори психологӣ, шиддат ва ғ...;
- дарк кардани хатогиҳо аз ҷониби шахсият ва сабабҳои содиршавии онҳо;



–баҳодихии ин номутобикатӣ аз чониби шахсият, рушди ҳавасмандкуниҳо ва дастурҳои мутобиқшавӣ;

–таҳияи ҳадафҳо, нақшаҳо, стратегияҳои инфиродӣ, тактикаи мутобиқшавӣ.

Дар хотир бояд дошт, ки номутобикатӣ дар байни одам ва муҳити зист дар ҳолатҳои зерин ба амал омада метавонад: дар натиҷаи тағйирот дар мутобиқшавии муҳити асосӣ ва шахсӣ; дар зербахшҳои гуногуни шахсият: сабабҳо, дониш ва ғайра.

Тағйирот дар муҳити иҷтимоӣ манбаъ, сабаби гузариши муҳити иҷтимоӣ ва ҳамкориҳои шахс дар шароити мутобиқшавӣ мебошанд. Зарурати мутобиқшавӣ ба ҷиҳати иҷтимоӣ асосёфтаи шахсият барои аҳамияти азнавташқилдиҳии сохтор ва вазифаҳои шахс зарур аст, то ки фаъолияти муътадили онро дар тағйирёбии муҳити иҷтимоӣ таъмин намояд.

Вазъияти мутобиқшавӣ ҷузъҳои ҳаяҷони баланди маърифатӣ, арзиши нигаронидашуда ва муоширати шахсиятро ба амал меорад, ё ба “зиёд шудани ҳаяҷон” оварда мерасонад.

Муҳтавои раванди мутобиқшавӣ ба ҳамгирии шахс дар фаъолияти субъекти иҷтимоӣ оварда мерасонад ё иштирокоро дар ин чорабиниҳо васеъ мекунад.

Барои мо таърифи додаи В.Н. Судаков қолиб аст: “Мутобиқсозии шахсият ин ҷараёни муносибати мутақобилаи муҳити иҷтимоӣ ва шахсият мебошад, ки аз тағйирот дар муҳити иҷтимоӣ сарчашма мегирад ва ба шахсият нигаронида мешавад. Мутобиқшавӣ инчунин ба фаъолнокии ҳуди шахсият, ки дар ин замина ба ин ё он шакли фаъолияти иҷтимоӣ нигаронида шудааст, иборат мебошад” [12, с. 184].

Мафҳумҳои «мутобиқат» ва «мутобиқшавӣ» ба ҳам зич алоқаманданд. Зери мутобиқат қобилият ва омодагии шахс барои мутобиқ шудан фаҳмида мешавад. Мутобиқшавӣ натиҷаи одат кардани инсон ба муҳити нав мебошад. Шарти муҳимтарини мутобиқсозии бомуваффақият пайваस्तшавии шахс ба фаъолияти тағйирёбанда буда, аз вазъи мушаххас мебошад.

Муҳаққиқон намудҳои мутобиқати иҷтимоиро вобаста ба ҳамроҳшавии фард ба шаклҳои нави фаъолият ё муносибат муайян кардаанд, яъне нави муҳити мутобиқшавӣ, таълимӣ, касбӣ, иҷтимоӣ, психологӣ, ахлоқӣ ва ғайра мебошад.

Дар байни ҳамаи ин намудҳои мутобиқшавии иҷтимоӣ вобаста аз намуди фаъолият ё муносибат бештар мутобиқшавии касбӣ муҳим мебошад. Ин ба нақши асосии меҳнат дар ҳаёти одамон вобаста аст. Ҳамчун асос барои бавучудории мутобиқсозии инсон, мутобиқати касбӣ дар байни дигар намудҳои мутобиқсозии шахсият бартарият дорад, ки мустақиман аз ҳар кадоми онҳо вобаста аст.

Дар баробари омӯзиш мутобиқкунии психологиро дар ҷанбаи касбӣ ҷудо кардан мумкин аст, зеро онро ҳамчун ҳамоҳангсозии сифатҳои шахсӣ, манфиатҳо, қобилият, дониш ва малакаҳои дар марҳилаҳои қаблии таълим бадастомада, ки ба талаботи касб ва шароити касбии муҳити зист мутобиқанд, баррасӣ бояд кард.

Ҷудо кардани ҷанбаҳои педагогӣ ва психологии мутобиқшавии касбӣ ба тасаввуроти пурраи раванд имкон медиҳад, ки ҷараёни ҳалли психологӣ ва педагогии ин масъала муайян карда шавад. Инро бояд дар раванди тағйир додани мутобиқати касбии мутахассисони оянда ба назар гирифта, ташаккули мавқеи касбии инсондӯстиро дар байни омӯзгорони ҷавон бояд рушд дод.

Раванди мутобиқшавии касбӣ бо мутобиқшавии доимии тағйироти муҳити зист муайян карда мешавад. Муҳити тағйирёбанда зудҳаракатии зиёди инсониро талаб мекунад, бинобар ин он бояд дар мутобиқшавии эҷодӣ зуҳур ёбад.

Ҳамин тавр, мо мутобиқшавии касбиро ҳамчун раванди ташаккули шахсият аз нуқтаи назари мундариҷа ва талаботи фаъолияти касбӣ мефаҳмем. Моҳияти мутобиқкунии касбӣ ҳамоҳангсозии ҳамкорӣ ва манфиатҳои шахс, талаботи ба шахс ва касби мушаххас нигаронидашуда мебошад. Механизми мутобиқсозии касбӣ мутобиқшавии муҳити ҳамкорӣ (намуд ва мундариҷаи таҷрибаи касбӣ ва муоширати касбӣ) ва мутобиқкунандаро ифода мекунад. Тавсифи мутобиқшавии вазъият навоари мундариҷа ва фаъолият инчунин муоширати касбӣ бо онҳо алоқаманд аст.

Дар зери таъсири вазъияти мутобиқшавӣ, талаботи мутобиқшавӣ инкишоф меёбад. Масалан, дарк кардани зарурати гирифтани донишҳо дар бораи шахс дар муҳити нав барои шиносӣ бо ӯ барои мутобиқшавии талаботи фаъол замина пайдо мекунад.

Мушкилоти мутобиқкунии касбии омӯзгорони ҷавон дар шартҳои зерини раванди мазкур муқаррар шудааст:

1. Баланд бардоштани сатҳи донишҳои касбӣ;
2. Рушди муносибати мусбӣ нисбат ба касби омӯзгорӣ;
3. Таълими асосҳои технологияҳои педагогӣ ва таҷҳизот;
4. Ташаккули сифатҳои муҳими касбии шахсияти муаллим.

Хусусияти касби педагогӣ аз он иборат аст, ки он воситаи асосии меҳнат, камолоти касбӣ буда, имкон медиҳад, ки дар шароити тағйирёбандаи истеҳсоли роҳи ҳалли муносиб пайдо шавад ва дар ниҳоят ба муайян кардани тамоми корҳои амалии устод оварда мерасонад.

Муҳаққиқи машҳур Я.А. Коменский маҳорати педагогиро (дар истилоҳи мо - воридшавӣ ба фаъолияти касбии педагогӣ) бо донишдони мавзуи таълим, ҳолати кӯдакон, мувофиқи қоидаҳо ва принципҳои таълим вобаста мекард [7, с. 409].

Педагоги барҷастаи шуравӣ А.С. Макаренко воридшавиро ба фаъолияти педагогӣ бо малакаҳои педагогӣ алоқаманд мекард. Ӯ таъкид карда буд: “Пеш аз ҳама, дар ташаккули хислати муаллим, тарбияи рафтори ӯ ва баъд дар ташкили донишу малакаи махсуси ӯ, ки бидуни он ҳеҷ як омӯзгор наметавонад омӯзгори хуб бошад, наметавонад кор кунад, зеро овоз надорад, наметавонад бо кӯдак сухан гӯяд, наметавонад, ки дар қадам ҳолатҳо чи гуна суханронӣ кунад” [8, с. 74-75]. Омӯзгори хуб шахсе буда наметавонад, ки қиёфа надорад ва чехраи худро ба таври зарурӣ ифода карда наметавонад ва руҳияи худро нигоҳ наметавонад. Мураббӣ бояд қобилияти ташкилӣ дошта бошад, роҳбаладӣ кунад, шӯҳӣ карда тавонад, ханда ва ғазаб дошта бошад” [8, с. 74-75].

Педагоги дигари машҳури шуравӣ В.А. Сухомлинский маҷмуи тавсияҳоро таҳия намуд, то ин ки омӯзгорони ҷавон бе душворӣ аз раванди педагогӣ гузаранд [13, с. 148]. Ба ақидаи ӯ муаллим барои таъсир расонидан ва ба олами ботинии хонанда ворид шудан бояд калимаҳои эътимодбахш, ҷолиб ва пуробуранги муассирро истифода кунад; барои ин вай бояд руҳи кӯдакро донанд, ҷаҳони инфиродии худро бубинад ва ҳис кунад; ба заифии кӯдакони таҳаммулпазир бошад; ба муттаҳид кардани гармӣ ва самимият қодир буда, имкони идора кардани худро дошта бошад; вазъро назорат карда тавонад, меҳрубон бошад; имкони шунидани таълимгирандагонро дошта бошад.

Мутобиқгардонии омӯзгорони ҷавонро бо назардошти беҳсозии ҷараёни таълим, интихоби беҳтарин усулҳои таълим ва тарбия додан дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ оид ба фароҳам овардани шароити зарурии педагогӣ баррасӣ мекунад. Ин шартҳо чунинанд:

–таъмин намудани муаллимон бо усулҳои дастрас барои таълими хонандагон, ба назар гирифтани тавсифи беҳтарин таълимгирандаҳо;

–фароҳам овардани фазои мусоиди маънавӣ ва психологӣ барои фаъолияти муваффақонаи ҷараёни таълим.

Мутобиқсозии омӯзгорони ҷавон ба фаъолияти касбӣ-педагогӣ бо ҳамроҳ кардани онҳо ба фаъолияти педагогӣ алоқаманд аст, ки аз як тараф мутобиқшавӣ дар муҳити фанӣ ҳисобида мешавад, зеро дар онҳо бояд қобилияти иҷроӣ намудҳои гуногуни вазифаҳои таълимӣ инкишоф дода шавад, аз ҷониби дигар, фаъолияти педагогӣ талаботи муайяне ба шахсияти омӯзгор пешниҳод мекунад, ки бо мутобиқсозии шахсии муҳит алоқаманд аст.

Низомии муносибати “омӯзгор-хонанда” умуман тавассути воситаҳои инфиродии кори педагогӣ, аз ҷумла усули муоширати педагогӣ ташаккул меёбад, муайян ва тасдиқ карда мешавад. Барои муносибатҳои амалии педагогӣ “муаллим-хонанда” асосӣ аст. Ин ҳамаи дигар намудҳои муносибатҳоеро, ки ба муаллим дахлдоранд, муттаҳид менамояд. С.Г. Вершловский мутобиқсозии шахсиятро ҷиҳати кори касбӣ-педагогӣ ба шиддатнокии алоқҳо ва муошират бо таълимгирандагон нисбат медиҳад. Ба ақидаи ӯ, душвориҳои мутобиқшавӣ бо рушди заифии қобилияти дилсӯзӣ, ҳамдардӣ ва эҳсосоти меҳрубонӣ, яъне қобилияти суҳб

инкишофёфта ба ҳамдардии 45% муаллимони ҷавон гувоҳ аст, ки онҳо натавонистанд бо хонандагон алоқа барпо кунанд [2, с. 32].

Ба андешаи мо, сатҳи мутобиқшавии таъсир ба озод набудани мутобиқгар бо муҳити атроф робита дорад, аз ин рӯ, унсури зарурии мутобиқшавӣ сатҳи робитаи эҳсосӣ бо муҳит мебошад.

Ташаккули намунаи нави таълим, ки асоси концептуалии он дарк кардани раванди таълиму тарбия ҳамчун раванди субъект–субъект ҳисобида мешавад, ташкили раванди мутобиқгардонии муаллимони ҷавонро ба кори касбӣ-педагогӣ талаб мекунад, ки ин ба фаҳмиши қолабҳои нави педагогӣ оварда мерасонад. Бинобар ин ҳар гуна намунаи нави педагогӣ ба як қатор дигаргуниҳои педагогӣ тақсим мешавад, ки муддати тулонӣ, чунон ки рамздоранд, хусусиятҳои асосии тафаккур ва амали педагогиро муайян мекунанд. Баъзе намунаҳо лозиманд, зеро онҳо ба муаллимони ҷавон барои зуд муайян кардан ва фаъолияти худро дар вазъияти воқеии таълимӣ ва тарбиявӣ ташкил кардан кумак мекунанд. Аммо, вақте ки намунаҳои кӯхнаи педагогӣ ба як таҷрибаи чиддӣ табдил меёбанд, онҳо навсозиро бозмедоранд, зеро онҳо хеле устуворанд. Бар замми ин бояд қайд кард, ки дар фаъолияти таълимӣ аксар вақт на танҳо намунаҳои зараровар, балки намунаҳои касбии фикр ва рафтор нокифоя мебошанд. Ин бо табиати эҷодии фаъолияти педагогӣ вобаста аст, яъне танҳо равишу усулҳои таъсири педагогӣ, омӯзиши самаранокро аз як вазъ ба ҳолати дигар интиқол додан мумкин нест.

Таълими омӯзгорони ҷавон хеле муҳим аст, то ин ки системаи намунаҳои таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тағйир дода шавад, зеро маълум аст, ки муҳити атроф ба инсон таъсири калон мерасонад. Барои донишгоҳ рафъи намунаҳои “талабагӣ” аҳаммияти хоса дорад.

Тавре ки муҳаққиқ Н.Ю. Посталюк қайд мекунад, мавқеи қатъии собитшудаи “талабагӣ”, ки барои талаба қобили қабул аст, дар муҳити донишҷӯён фарқ мекунад. Онҳо аксар вақт аз ҳам дуранд ва аз ин ҷиҳат ба системаи маориф мустақиман алоқаманд нестанд. Оқибатҳои манфии он инҳоянд: содиқ будан ба анъанаҳои кӯхна, манфиати шахсӣ, тафаккури ғайри танқидӣ, (маърифатӣ, меҳнатӣ, идоракунӣ ва дар ниҳоят, иҷтимоӣ), созгорпазирӣ, надоштани қобилият ва ё нахостани ба худ гирифтани масъулият ва ғайраҳо, дар асл ин мавқеи хулосашудаи “шогирдсозӣ” ба ҳаёти калонсолҳо мегузарад [11, с. 204].

Таҳлили таҳқиқоти педагогӣ оид ба проблемаи мутобиқсозии касбии омӯзгорон нишон медиҳад, ки роҳандозии робита ва мутобиқшавӣ табиатан ба ҳам пайваст буда, хусусияти муоширати мутобиқшавии бомуваффақияти омӯзгорони ҷавон ба касби онҳост. Дар суҳбат омӯзгор имкони воқеии ворид шудан ба омили нави хурдере барои эҷод пайдо мекунад, яъне маҷмуи шартҳои мутобиқшавии бомуваффақият ба назар гирифта мешавад.

Дар ҷараёни мутобиқсозии касбӣ муҳаққиқон давраҳои гуногуни мутобиқшавии касбии шахсиятро муайян мекунанд ва давраҳои гуногунро фарқ мекунанд. Мо давраҳои чорабинӣҳои касбӣ-омӯзгориро, ки бо давраҳои рушди касбии муаллим вобастаанд, фарқ мегузорем: пешазкасбӣ, ки ба худмуайянкунии касбӣ алоқаманд мебошад; омодагии касбӣ дар таълим дар мактаби таҳсилоти умумӣ; фаъолияти мустақилонаи касбӣ дар ҷои кор.

Таҳлили кор оид ба мутобиқсозии касбии омӯзгорони ҷавон ба мо имкон дод, ки соҳаҳои таҳқиқоти илмиро муайян кунем ва аз диди мо самтҳои муҳимтарин инҳоянд:

–усули ташаккули сифатҳои касбии муаллим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ;

–шартҳои мутобиқшавии муаллимони ҷавон дар раванди шуруъ кардан ба касби омӯзгорӣ;

–омилҳое, ки ба самаранокии раванди мутобиқшавии омӯзгор таъсир мерасонанд;

–рӯоварӣ ба арзишҳои касбӣ-педагогӣ ва таъсири онҳо ба мутобиқсозии касбӣ.

Омӯзиши омилҳои мутобиқшавии омӯзгори ҷавон ба фаъолияти касбӣ-педагогӣ муҳимтарин ва ояндадор мебошад. Омилҳо воситаи такмил додани раванд мебошанд ва шароити ҳолатҳо барои амал кардани ин омилҳо мебошанд. Байни омилҳо ва шартҳои

низомии мавҷуда гузаришҳои мутақобила дар натиҷаи тағйирот дар вазифаҳои иҷрошуда ба амал меоянд.

Натиҷаҳои таҳлили таҳқиқот дар соҳаи маориф нишон медиҳад, ки омилҳои мутобиқшавӣ метавонад вобаста ба таъсири мутобиқшавии муҳити зист ба беруна ва дохилии тақсими шаванд. Муҳаққиқ В.М. Дугинетс омилҳои мутобиқшавиро дар асоси ду ҷузъи асосии раванди мутобиқшавӣ ба ду гурӯҳи калон тақсими мекунад:

– омилҳои марбут ба фаъолияти педагогӣ бо унсурҳои мутобиқ карда мешаванд (сатҳи омодагии таълими пешакӣ, хусусияти физиологӣ, системаи ҳавасмандӣ, хусусияти психологӣ);

– омилҳои марбут ба шароити мутобиқшавӣ (иҷтимоӣ-иқтисодӣ, иҷтимоӣ-психологӣ, саноатӣ, институтсионалӣ, омилҳои шахсият, ки аз фаъолият вобастаанд) [4, с. 176].

Муҳаққиқ М.Э. Дуранов омилҳои амалкунандаи равандҳои педагогиро ба омилҳои иҷтимоӣ, психологӣ ва педагогӣ тақсими мекунад [5, с. 129].

Таҳлили таҳқиқоти педагогӣ ва амалияи педагогӣ имкон медиҳад, ки мутобиқати муаллимони ҷавон ба касби педагогӣ омилҳои педагогӣ инҳоро дохил кунем:

– навъҳои кори педагогӣ;

– муносибатҳои эҷодӣ ба азхудкунии кори педагогӣ, ки бо ташаккули малакаҳои таҳлилий, худтаҳлилий, таҷрибавӣ, пешгӯӣ ва моделсозӣ алоқаманданд;

– аз худ кардани асосҳои донишҳои психологӣ ва педагогӣ ҳамчун шароити пешбинишаванда: таълим, мубодилаи таҷриба, омӯзиши мустақили системаҳои дахлдор; худшиносӣ, худислоҳкунӣ, худтақвиркунӣ, худтанзимкунӣ, ташаккули худбаҳодиҳӣ бо мақсади яққоя кардани омодагии назариявӣ ва амалӣ;

– ташаккули мавқеи педагогии инсондӯстӣ;

– зарурати ташаккули худогоҳӣ.

Ҳамин тариқ, мо омилҳои педагогии мутобиқшавии омӯзгорони ҷавонро ба фаъолияти касбӣ-омӯзгорӣ ба масъалаҳои муайяни касбӣ дохил мекунем, ки азхудкунии онҳо имкон медиҳад хислатҳои шахсиятро дар омӯзгор ба вучуд оварад.

Соҳаи кори педагогӣ намуди иҷтимоист, яъне дар навъи фаъолияти касбиест, ки дар он муошират яке аз нақшҳои мебозад. Азбаски муошират намудҳои асосии фаъолияти омӯзгорон ва донишҷӯёнро рушд медиҳад, ин фаъолияти муҳими касбӣ аст.

Натиҷаҳои таҳлили таҳқиқот оид ба мушкilotи муоширати педагогӣ дар ҷараёни азхуд кардани назария ва амалияи муоширати педагогӣ, имкон барои рушди худогоҳии муаллимон, ташаккули худшиносии мусбӣ ва дигар хислатҳои муҳими касбии шахсият (ҳамдардӣ, таҳаммулпазирӣ, хайрхоҳӣ ва ғайра) мебошад.

Бисёре аз омӯзгорони ҷавон барои барқарор кардани тамос ва таҷрибаи кор бо кӯдакон, падару модарон ва ҳамкоронашон мушкili доранд, чунки барпо кардани ҳамкориҳои ҳадафманд бо хонандагон дар кори педагогӣ мушкил аст. Ҳамзамон, фаҳмидани ҳолати равонии кӯдакон ва ҳавасмандии психологии рафтори онҳо душвор аст. Дар бисёр ҳолатҳо онҳо мушкilotро бо ташкили муоширати педагогӣ алоқаманд мекунанд.

Дар робита ба гузариши намунаи таълими инсондӯстона дар байни иштирокчиёни раванди педагогӣ, махсусан, омодагии вазифаи омӯзгор барои муошират муҳим аст. Ҳамаи инҳо нишон медиҳанд, ки муоширати педагогӣ мафҳуми олиии самаранокии фаъолиятро қонеъ мекунад, бинобар ин омилҳои мутобиқшавии омӯзгорони ҷавон ба кори омӯзгорӣ доништа мешавад.

Барои идоракунии раванди мутобиқгардонии омӯзгорони ҷавон ба кори омӯзгорӣ дар сохтори муоширати педагогӣ меъёрҳои барои мутобиқшавӣ ба касбият ба назар гирифта шаванд. Аз рӯи хусусияти ҳамкориҳои байни субъект ва муҳити паҳлуҳои гуногуни мутобиқшавӣ муайян карда шуданд. Натиҷаи мутобиқгардонии марҳилаи сифатан нав дараҷаи муайяни мутобиқшавӣ мебошад.

Масъалаи дигари муошират байни аъзоёни раванди таълим имрӯз ба сифати яке аз муҳимтарин масъалаҳо дар қатори масъалаҳои мубрами педагогика мебошад. Азнавсозии мактаби муосир ҳамчун ҷузъи асосии инсондӯстӣ ва демократикунонии маҷмуи

муносибатҳои педагогӣ-“муаллим-хонанда”, “муаллим-муаллим”, “хонанда-хонанда”, “муаллим-падару модар”, “муаллим-маъмурият”-ро дар бар мегирад. Гузариш ба низоми маориф ба шахсе, ки ин мушкилиро дар тарбияи шаъну шарафи инсон амалӣ ва афзалияти саломати инсонро риоя мекунад, равона шудааст. Онҳо дар заминаи муошират, ки бар принципҳои инсондӯстӣ асос ёфтаанд, ҳал карда мешаванд. Барои ин ҳама ба омӯзгори муосир ҳамчун намоёндаи малакаҳои муошират зарур аст, ки дар соҳаи муоширати педагогӣ салоҳиятдор бошад, яъне қобилияти бошууруна ва самаранок барпо кардани муносибатҳои шахсӣ, касбӣ ва ҳамкориҳо бо ҳама иштирокчиёни раванди педагогӣ дошта бошад.

Дар фалсафа муошират ҳамчун раванди ҳамбастагӣ ва фаъолияти муштаракӣ субъектҳои ҷамъиятӣ (синфҳо, гурӯҳҳо, шахсони алоҳида) муайян карда мешавад, ки дар он бо дониш, малака ва қобилият, иттилоот, таҷриба фаъолият гузаронида мешавад. Инчунин, натиҷаҳои фаъолият яке аз шартҳои муҳимтарин ва умуминсонии ташаккул ва рушди ҷомеа ва шахсият мебошад.

Муошират аз нуқтаи назари илми ҷомеашиносӣ раванди таълим ва худомӯзӣ мебошад. Дар ҳақиқат, муоширати инсонӣ як шакли эҷодкорист, ки барои муайян ва ошкор кардани ҷиҳатҳои беҳтарини шахс мусоидат мекунад.

Он ба эҳтироми шаъну шарафи шахси дигар дар асоси шаклҳои оддии муносибатҳои ахлоқӣ, одатҳо ва ғайра асос меёбад.

Дар психология муошират ҳамчун як раванди мураккаб ва бисёрҷанбаи таъсис ва густариши робитаҳо байни одамон тавсиф мешавад, ки зарурати фаъолияти муштарак, аз ҷумла, мубодилаи иттилоот, таҳияи стратегияи умумии ҳамкорӣ, дарк ва фаҳмиши шахси дигарро ба вучуд меорад.

Ҳамин тавр, нуқтаи назари фавқро ба инобат гирифта, чунин хулоса метавон кард, ки муошират ҳамчун бастаи хусусиятҳои зерин амал мекунад:

- робитаи одамон;
- воситаҳои ташаккули мавқеи шахсият;
- шунида тавонистани ҳамсуҳбат;
- ба назар гирифтани вазъи руҳии мусоҳиб;
- омилҳои тақмили шахсият;
- равандҳои мубодилаи иттилоот;
- воситаҳои фаҳмидани афкори шахси дигар;
- зери назорат гирифтани афкори худ;
- воситаҳои барои қонеъ кардани ниёзҳои инсон.

Муошират дар беҳбудӣ барои инсон ва дар маҷмӯъ барои ҷомеа нақши муҳимро иҷро мекунад. Рушди ҷомеаи инсонӣ ва муоширати инсон раванди мураккаби диалектикӣ мебошад. Имконият барои муошират бо рушди ҷомеа васеъ мешавад.

#### **Адабиёт:**

1.Абдуллина, О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования [Текст] /О.А. Абдулина. - М.: Просвещение, 1984. - 208 с.

2.Вершловский, С.Г. Психолого - педагогические проблемы деятельности молодого учителя [Текст] /С.Г. Вершловский. - Л.: Знание, 1983.-32 с.

3.Гоноболин, Н.Ф. Книга об учителе [Текст] /Н.Ф. Гоноболин. - М.: Просвещение, 1965. - 260 с.

4.Дугинец, В.М. Система взаимодействия педагогического коллектива администрации школы в процессе управления адаптацией молодых специалистов [Текст] /В.М. Дугинец//Дис.... канд. пед. наук. Екатеринбург, 1995. - 176с.

5.Дуранов, М.Э. и др. Профессионально-педагогическая компетентность учителя и проблемы воспитания и развития личности учащегося [Текст] /М.Э. Дуранов- Выпуск 3 - Челябинск - Магнитогорск: МГПИ, 1996. -129с.

6.Кузмина, Н.В. Очерки психологии труда учителя [Текст] /Н.В. Кузьмина. - Л.: ЛГУ, 1967.-183 с.

7. Коменский, Я.А. Великая дидактика [Текст] / Я.А. Коменский // Избр. пед. соч. Т. I. - М.: Педагогика, 1982. - 409 с.
8. Макаренко, А.С. Книга для родителей [Текст] / А.С. Макаренко // Пед. соч.: В 8 т. - М., 1985. - Т.5.
9. Маҷидова, Б. Педагогикаи томактабӣ [Матн]. Қисми 1/Б. Маҷидова.-Д.: “Ирфон”, 2011.-222 с.
10. Подласый, И.П. Педагогика [Текст] / И.П. Подласый. - М.: Просвещение: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. - 631 с.
11. Посталюк, Н.Ю. Творческий стиль деятельности: педагогический аспект [Текст] / Н.Ю. Посталюк. - Казань, 1989. - 204 с.
12. Судakov, В.Н. Адаптация личности: философско-социологический аспект. Диссерт.... канд. фил. наук. - Свердловск, 1983. - 184с.
13. Сухомлинский, В.А. Разговор с молодым директором школы [Текст] / В.А. Сухомлинский. - М., 1982.-148с.
14. Слостенин, В.А., Мажар Н.Е. Диагностика профессиональной пригодности молодежи к педагогической деятельности [Текст] / В.А. Слостенин.- М., 1991. – 260 с.
15. Шарифзода Ф., Миралиев А.М. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ (китоби дарсӣ) [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 2012.-561 с.
16. Щербаков, А.И. Психологические основы формирования личности советского учителя в системе высшего педагогического образования [Текст] / А.И. Щербаков - Д.: ЛГПИ, 1967.-216с.

### **ЧАНБАИ ПЕДАГОГИИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАИ МУТОБИҚШАВИИ ОМУЪЗГОРОНИ ЧАВОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ БА ФАЪОЛИЯТИ КАСБӢ – ПЕДАГОГӢ**

Мақолаи мазкур ба чанбаи педагогии ҳалли масъалаи мутобиқшавии омӯзгорони ҷавони синфҳои ибтидоӣ ба фаъолияти касбӣ-педагогӣ бахшида шудааст.

Дар назди назария ва амалияи педагогӣ вазифаи баландбардории мутобиқати омӯзгорони ҷавон ба фаъолияти касбии педагогӣ ва ҳамзамон, мутобиқшавӣ ба касби педагогӣ ва дар ин замина муоширати педагогӣ бо хонандагон гузошта мешавад.

Муаллиф мутобиқсозӣ ё худ омода намудани мутахассисро ба фаъолияти касбии педагогӣ вазифаи аввалиндараҷаи волидайн ва баъдан омӯзгорон мешуморад. Вай масъалаи мутобиқгардонии омӯзгорони ҷавон ва донишҷӯёни хатмкунандаро ба қорҳои касбӣ-педагогӣ яке аз масъалаҳои меҳварӣ меҳисобад. Чанбаҳои гуногуни мутобиқгардонии омӯзгорони ҷавон ба қори касбӣ-педагогӣ дар мақола баррасӣ карда шудаанд.

Ба ақидаи муаллиф мутобиқсозии касбӣ бо ташкили ҳамроҳсозии муносибтарини байни шахс ва талаботи касбӣ мушаххас алоқаманд аст.

Фаъолияти касбӣ падидаи иҷтимоӣ дошта, бешубҳа, бо мутобиқшавии психологӣ ва шахсӣ робитаи наздик дорад ва ба истиснолот мутобиқ шуда, меъёрҳои иҷтимоӣ ва арзишҳои касбиро азхуд мекунад, вазъи иҷтимоӣ ва касбии ҳудудро ба вучуд меорад.

Қудо қардани чанбаҳои педагогӣ ва психологии мутобиқшавии касбӣ ба тасаввуроти пурраи раванд имкон медиҳад, ки чараҳои ҳалли психологӣ ва педагогии ин масъала муайян карда шавад.

Механизми мутобиқсозии касбӣ мутобиқшавии муҳити ҳамкорӣ ва мутобиқкунандаро ифода мекунад. Тавсифи мутобиқшавии вазъият навоари мундариҷа ва фаъолият инчунин муоширати касбӣ бо онҳо алоқаманд аст.

Муаллиф мутмаън аст, ки ба омӯзгори муосир ҳамчун намоёнҳои малакаҳои муошират зарур аст, ки дар соҳаи муоширати педагогӣ салоҳиятдор бошад, яъне қобилияти бошуурона ва самаранок барпо қардани муносибатҳои шахсӣ, касбӣ ва ҳамкориро бо ҳама иштирокчиёни раванди педагогӣ дошта бошад.

**Калидвожаҳо:** фаъолият, педагогӣ, чанба, касб, алоқа, муносибат, мутобиқшавӣ, психологӣ, шахсият, омӯзгори ҷавон, муошират, меъёр, талабот, ҷамъият.

## **ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ АДАПТАЦИИ МОЛОДЫХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К ПРОФЕССИОНАЛЬНО – ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Данная статья посвящена педагогическому аспекту решения проблемы адаптации молодых учителей начальных классов к профессионально-педагогической деятельности.

Перед педагогической теорией и практикой ставится задача повышения приспособляемости молодых учителей к профессиональной педагогической деятельности и одновременно, адаптации к профессионально-педагогической деятельности и на этой основе педагогического общения с учащимися.

Автор считает адаптацию или подготовку специалиста к профессиональной педагогической деятельности первоочередной задачей родителей, а затем и учителей. Он рассматривает вопрос об адаптации молодых учителей и выпускников к профессионально-педагогической работе как один из проблем в области труда. В статье рассматриваются различные аспекты адаптации молодых учителей к профессионально-педагогической работе.

По мнению автора, профессиональная адаптация связана с организацией наиболее подходящей координации между личностью и конкретными профессиональными требованиями.

Профессиональная деятельность имеет социальный феномен и, несомненно, тесно связана с психологической и личной адаптацией, усваивает социальные нормы и профессиональные ценности, создает собственную социальную и профессиональную ситуацию.

Выделение педагогических и психологических аспектов профессиональной адаптации позволяет составить полное представление о процессе, определить ход психологического и педагогического решения данного вопроса.

Механизм профессиональной адаптации представляет собой гармонизацию и адаптацию окружающей среды. Описание адаптации ситуации новизна содержания и деятельности связана с ними, как и профессиональное общение.

Автор считает, что современному педагогу как представителю коммуникативных навыков необходимо быть компетентным в области педагогического общения, то есть иметь возможность сознательно и эффективно устанавливать личные, профессиональные и деловые отношения со всеми участниками педагогического процесса.

**Ключевые слова:** деятельность, педагогический, аспект, связь, отношение, адаптация, психологический, личность, молодой учитель, общение, норма, требования, общество.

## **THE PEDAGOGICAL ASPECT OF SOLVING THE PROBLEM OF ADAPTATION OF YOUNG PRIMARY SCHOOL TEACHERS TO PROFESSIONAL PEDAGOGICAL ACTIVITY**

This article is devoted to the pedagogical aspect of solving the problem of adaptation of young primary school teachers to professional pedagogical activity.

Pedagogical theory and practice are faced with the task of increasing the adaptability of young teachers to professional pedagogical activity and at the same time, adaptation to professional pedagogical activity and, on this basis, pedagogical communication with students.

The author considers the adaptation or training of a specialist to professional pedagogical activity to be the primary task of parents, and then teachers. He considers the issue of adaptation of young teachers and graduates to professional pedagogical work as one of the problems in the field of labor.

The article discusses various aspects of the adaptation of young teachers to professional pedagogical work.

According to the author, professional adaptation is associated with the organization of the most appropriate coordination between a person and specific professional requirements.

Professional activity has a social phenomenon and, undoubtedly, is closely related to psychological and personal adaptation, assimilates social norms and professional values, creates its own social and professional situation.

Highlighting the pedagogical and psychological aspects of professional adaptation allows you to get a complete picture of the process, determine the course of psychological and pedagogical solutions to this issue.

The mechanism of professional adaptation is the harmonization and adaptation of the environment. Description of the adaptation of the situation the novelty of the content and activities is associated with them, as well as professional communication.

The author believes that a modern teacher, as a representative of communication skills, needs to be competent in the field of pedagogical communication, that is, to be able to consciously and effectively establish personal, professional and business relationships with all participants in the pedagogical process.

**Keywords:** activity, pedagogical, aspect, connection, attitude, adaptation, psychological, personality, young teacher, communication, norm, requirements, society.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Давлатов Мирали Абдусаматович, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи психологияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. Тел.:980000054,

**Сведения об авторе:** Давлатов Мирали Абдусаматович, кандидат педагогических наук, доцент кафедры психологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, г. Куляб, ул. С. Сафарова - 16. Тел.: 980000054,

**Information about the author:** Davlatov Mirali Abdusamadovich, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology of the Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Kulyab, S. Safarova str. - 16. Tel.:980000054,

**ТДУ:373:54**

**ТКТ:-68**

**У-36**

## **МОҲИЯТИ МЕТОДҲОИ ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯИ АНЪАНАВӢ ВА ҒАЙРИАНЪАНАВӢ ДАР ҶАРАӢНИ ТАЪЛИМИ ФАНИИ ХИМИЯ**

Уроков М.Д., н.и.п, муаллими калон  
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ  
Холназаров С., д.и.п., профессор, Назаров З.Ҷ., ассистент  
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Маводи таълимии химия саросар моҳияти тарбиявӣ дорад. Бесабаб нест, ки ҳангоми тарбияи ҷаҳонбинии илмӣ бисёр вақт ба маводи таълими химия (умуман илми химия) мурочиат карда мешавад.

Ин ҷо метавонем дар бораи тарбияи масъулиятнокӣ ба натиҷаи кори худ сухан ронем. Дар бораи ҳаёти ду олими бузург-энциклопедистҳо М.В. Ломоносов ва Д.И. Менделеев мулоҳиза рондан бисёр мушкул аст. Ҷамаи сифатҳое, ки дар мисоли он тарбия намудан мумкин аст: ҳисси миллӣ, ҳисси қарздорӣ дар назди ватан, ҷамъият ва волидайн, ғаълонокии ҷамъиятӣ, ростқавлӣ, бовиҷдонӣ, ҳалолкорӣ, масъулият нисбат ба кори худ зарурати истифода кардани анологияро (монандиро) дар шароити ҳозираи таълими химия, бо ҷунин омилҳо маънидод менамояд:

Зимни омӯзиши фанни химия ҷунин вазифаҳои тарбиявӣ бояд ҳалли худро ёбанд:

1.Ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ дар вучуди хонандагон ва донисташаванда будани ҷамаи ҳодисаҳои табиат.



2. Тарбияи ватандӯстӣ, ахлоқӣ, ҳештаншиносӣ.
3. Тарбияи экологӣ, меҳнатӣ.
4. Тарбияи политехникӣ, касбинтиҳобкунӣ ва ҳоказо.

Химияи мактабӣ дар ташаккули ҷаҳонбинии илмии дунёфаҳмӣ ва рушди системаи ақидаҳое, ки ба дарки қонунҳои умумии табиат, вусъати тафаккури инсонӣ мусоидат мекунад, манбаи асосӣ ҳисоб меёбад. Мақсади навиштани ин фасл аз муайян намудани имкониятҳои методҳои таълими анъанавӣ ва ғайрианъанавии барои муайян намудани яқояшавии онҳо оиди ҳал намудани вазифаҳои тарбиявӣ дар дарсҳои химия мебошад. Зарурати мушаххас намудани категорияи «методҳои таълими химия» пеш омадааст, ки онро қисман дар фасли якум, ҳангоми кушодани тарафҳои педагогии категорияи «метод» дида баромадем.

Дар методикаи таълими химия, ҳамчун дар дидактика, методикаи таълими химия, таърифот ва тафсирдиҳии зиёде дорад. Яке аз муаллифон методи таълими химияро ҳамчун маҷмуи восита ва усулҳо (И.Н. Борисов), дигарон ҳамчун фаъолияти яқоя (Д.М. Кирюшкин, В.С. Полосин, Г.М. Чернобелская, У. Зубайдов, С. Холназаров), сеюмин-ҳамчун шакли худпешбарии дохилии мазмун (С.Г. Шаповаленко) таъриф менамоянд.

Чун дигар методҳо, методҳои таълими химия, таснифи зиёд доранд. Дидактҳо ва методистҳо-химикҳо ба сифати асос барои таснифи методҳои таълим тавсия медиҳанд:

а) Мақсади дидактикӣ - М.А. Данилов, Д.М. Левина, В. Кирюшин, Н.Е. Кузнецова, Г.М. Чернобелская;

б) сарчашмаи донишҳо - Е.А. Голанд, С.Г. Шаповаленко, П.И. Груздев, В.П. Гаркунов, Г.М. Чернобелская;

в) сатҳи фаъолнокии маърифатии хонандагон И.Я. Лернер, М.Н. Скаткин, М.И. Махмутов, М.И. Лахметкин, Л.А. Светков. Нақшаи бинариро М.М. Верзилин, Р.Г. Иванова, М.М. Левина, Б.Е. Райков тавсия медиҳанд. Нақшаи сеченақаро (сарчашмаи дониш, сатҳи фаъолиятнокии маърифатӣ, роҳи мантиқии дарк) М. Лахметкин, В.Ф. Пиламарчик, А.И. Паламарчук дастгирӣ менамоянд.

Дар қорҳои С.Г. Шаповаленко мо нақшаҳои қорандоза (ченақаро) вомехӯрем. Г.М. Чернобелская қайд менамояд: «ҳамаи таснифи методҳо хусусияти нисбӣ доранд, чунки дар амалия методҳо дар маҷмуъ истифода мешаванд, ба якдигар интегралсия мешаванд ва намуди тоза, ҳамчун қоида истифода намешаванд.

Л.Г. Давыдова қайд мекунад, ки хусусияти хоси фарқкунандаи методҳои фаъол ва шакли таълим аз анъанавӣ иборат аст: [2, с. 143]

➤ маҷбури будани фаъолнокии тафаккур (хонандагон маҷбуранд новобаста аз он ки меҳонанд ё не бояд фаъол бошанд);

➤ мустақилона ҷустуҷӯ намудани ҳалли вазифаҳо, мушкilotи мавҷудаи таълимӣ, баланд бардоштани дараҷаи мотиватсионӣ ва эҳсосотӣ.

Бояд қайд кард, ки «фаъолгардонии маҷбурии тафаккур» ҳангоми истифода намудани раванди таълими умумӣ нодуруст аст, лекин истифодаи методҳои фаъоли рушди таълим бартарии худро дорад. Шакли асосии ташкили таълим - дарс бо мазмуни методии нав бой гардонда мешавад. Дарс сеаъзогӣ шуда, дорои сохтори доимии дидактикӣ (фаъолгардонии донишҳои пештара, ташаккули мафҳумҳои нав ва тарзи амалиёт, ташаккули маҳорат ва малақаҳо), дарс бо гуногуншаклии методӣ ва психологӣ худ фарқ менамояд.

Л.Г. Давыдова яқояшавии методҳоро барои баъзе дарсҳо тавсия медиҳад: дарс-семинар методи муқолима (гуфтугу), дарс-машғулияти амалӣ, методҳои муқолима, барномавӣ ва таҳқиқотиро талаб дорад, дарс-бозӣҳои дидактикӣ истифодаи яқчанд методҳо (методҳои эвристикӣ ва таҳқиқотӣ; методҳои дарсии: таълими бедоркунӣ ва тавсиядиҳӣ; методи омӯзиш: ҷустуҷӯ) ҳамроҳӣ менамоянд.

Л.Г. Давыдова бисёр хуб таъмини методии дарсро баён менамояд. Таърифоти методҳои ғайрианъанавии таълими мо ба фаҳмиши методҳои фаъоли таълиме, ки ӯ дар қорҳои пешниҳод кардааст, мувофиқат намекунад. Лекин ҳавасмандии Л.Г. Давыдова оид ба методҳои таълим ва мавзуи таҳқиқоти мо нуқтаи ба ҳам расиш доранд. Метавонем ба

пешниҳоди Л.Г.Давидова оид ба якҷояшавии методҳои тарбиявӣ дар дарс, имкониятҳои тарбиявии методҳои таълимро илова намоем.

Нуқтаи назари О.С. Зайсего дида барои маҷмаа, мо як маротибаи дигар тасдиқ менамоем, ки бо тағйир ёфтани мақсади таълим, методи таълим низ тағйир меёбад. [3, с. 243],

Дар системаи омӯзиши химия интиҳоби методҳои таълим ва тарзи вобастагии онҳо ба вазифаҳои гузаронидани системаи илми омӯхташаванда ба системаи фанни таълимӣ ва истифодаи методҳои дидактикӣ барои аз худ намудани мазмун ёрӣ мерасонанд, итоат мекунад. Системаи фанҳои таълимӣ, мазмуни фаннро, методҳои умумӣ ва методҳои хоси илмро дар бар мегирад.

О.С. Зайсего дар қорҳои худ ба методҳои таълими барномавӣ, проблемавӣ, таҳқиқотӣ ва алгоритмкунонӣ диққати махсус медиҳад. Муаллиф қайд мекунад, ки «ҳамаи методҳо, ки дар таълими химия истифода мешаванд, бояд ба мақсади ташаккули донишҳои илмӣ таваҷҷуҳ намуда, ба намуди тафаккури эҷодӣ ҷавобгӯ бошанд» [3, с. 284].

О.С. Зайсего, чун дигар методистон-химикҳо, амалан ба масъалаҳои раванди тарбиявӣ даст наметананд. Ин ба мо имконият медиҳад чунин хулоса барорем: дар фанҳои алоҳида (аз он ҷумла, химия) масъалаи истифодаи методҳои таълим барои ҳалли вазифаҳои тарбия, ҳоло нисбат ба педагогикаи умумӣ дуруст таҳқиқ шудааст.

Ба интиҳоби методҳои таълим, супориши (хоҳиши) иҷтимоии ҷамъият оид ба ташаккули шахсияти шахрванди оянда ва пешравии илмӣ-техникӣ низ таъсир мерасонад; вобаста ба ин иваз қардани таҷрибаи умумичаҳонии системаи таълими умумии мактабҳо ва истифодаи методҳои дидактикӣ, ки барои аз худ намудани мазмуни ҷудошуда ёрӣ мерасонанд, аҳамияти махсус пайдо мекунад. Бояд як қатор омилҳои субъективӣ ба монанди мактабҳои тафриқавӣ, талаботи гигиенӣ нисбат ба раванди таълим, фардияти муаллим ба назар гирифта шавад. Ҳар як муаллим маҷмуи методҳои худро дорад. Муҳим он аст, ки сохтори маҷмуи муаллим аниқ, ҳосилдиҳанда, натиҷаҳои мусбатро тахмин намояд.

Қадам роҳи фаъолиятро муаллим интиҳоб накунад, қадам вазифаи педагогиро ҳал накунад, вазифаи асосии фаъолияти он тарбиявӣ мебошад, ҳисоб мекунад.

Баҳои муваффақиятнокии муқоисавии методҳои таълим, ки И.П. Подласый пешниҳод намудааст, барои ҷудо намудани методҳои алоҳида, ки дар онҳо функцияи тарбиявӣ бисёр равшан аён аст, имконият медиҳад. [11, с. 226]

Масалан, барои ташаккули васеи ҷаҳонбинӣ, донишҳои назариявӣ ва маҳорати амалӣ, маҳорати аз худ қардани донишҳо, ба системаи муайян даровардан ва дар амал татбиқ намудани онҳо, малақаҳои худомӯзӣ ва ба тартиби муайян ташкили мувоҳида, қор бо китоб, машқ, методи амали лабораторӣ. Барои рушди тафаккур, шавқи маърифатӣ ва фаъолнокӣ, хотира, ирода, эҳсосот, қобилияти изҳор намудани фикр, ба методҳои дар боло номбар қардашуда боз метавонем суҳбат, маъруза, шарҳдиҳӣ, намоиш ва махсусан бозҳои маърифатиро илова намоем. Чӣ хеле ки мебинем, суҳан ин ҷо дар бораи методҳои меравад, ки аллақай онҳо хуб интиҳоб ва санҷида шудаанд ва ҳамчун методи анъанавӣ аз тарафи муаллимон даҳсолаҳо инҷониб истифода мешаванд. Дар давоми даҳсолаҳои охир методҳои намоиши сахнавӣ (сенариявӣ), ақидаҳои насли (авлодӣ, пуштӣ) «хучум ба асаб», методи лоиҳа (ба нақша даровардан), методи вазъиятӣ ва ғайра васеъ истифода шуда истодаанд. Ба таври системавӣ истифода шудани ин методҳо таҳлил намуда, метавонем ба таври қатъӣ баён намоем, ки онҳо ба қатори ғайрианъанавӣ дохил буда, барои қабули ҳалли ғайристандартӣ ёрӣ мерасонанд, роҳҳои ғайрианъанавиро меёбанд, ки аз мақсадҳои гузошташуда бармеоянд.

Функцияи тарбиявии методҳои таълими анъанавӣ ва ғайрианъанавиро дида барои маҷмаа, қайд қардан муҳим аст, ки вобаста ба мавзӯи таҳқиқоти мо муҳими ин функция қайд қарда шудааст.

Хусусияти фаъолият, ки давраи асосии дарс бартарӣ дорад- репродуктивӣ, қисман-ҷустуҷӯӣ, таҳқиқотӣ-интиҳоби маҷмуи методҳои таълимро таъмин менамояд. Методҳои таълим асоси фаъолиятнокии дарсро муайян намуда, роҳҳои таъсири ҳамдигарии муаллим ва

хонандаро инъикос ва ҳалли муваффақиятноки вазифаҳои таълимӣ ва тарбиявиро таъмин менамояд.

Холназаров С. қайд менамояд, ки «дар дарс методҳо ва усулҳои ҳавасмандкунии фаъолияти таълимӣ- маърифатии хонандагон нақши калон доранд» Фикри С. Холназаровро тарафдорӣ намуда, бо боварӣ илова менамояд, ки дар ҳама давраҳои дарс методҳои таълим таъсири тарбиявӣ расонида метавонанд. [14, с. 154]

Қайд кардан ҷоиз аст, ки имкониятҳои тарбиявии таълим ва методҳои он муҳайё сохтани ҳамин хел шароитро талаб доранд, ки хусусияти мусбӣ-эҳсосоти фаъолияти хонандаро таъмин карда тавонад. Таъсири тарбиявии методҳои таълим пурра ба шахсияти муаллим, фазилат ва қобилияти педагогии он марбут мебошад. Дар ин ҳолат методҳои таълим нисбатан ба иттилоотӣ-шарҳдиҳӣ вобастаанд.

Амалӣ намудани имкониятҳои таълим ва методҳо проблемаи мураккаби педагогӣ мебошад. Ҳангоми коркарди ин қисмати таҳқиқот, зарурияти ҷавоб додан ба саволҳо дар бораи методҳои таълими анъанавӣ пеш омад. Сарчашмаҳои назариявӣ қайд менамоянд, ки ин масъала дар педагогикаи классикӣ хеле барвақт пайдо шудааст, лекин то ҳол ҷавоби ягонаи худро наёфтааст.

Аз солҳои 20-уми асри гузашта сар карда, дидактҳо ва методистҳо фаъоли ва ғайрифаволии методҳоро муайян намуданд: баёни (даҳонӣ) ва фаннӣ (А.П. Пинкевич); методи донишҳои тайёр ва ҷустуҷӯ (Б.В. Всесвятский); методи меҳнатӣ ва ғайрimeҳнатӣ (И.А. Челюсткин); методҳои анъанавӣ ва «нав» (О.Н. Пономарёва); анъанавӣ ва фаёл (Л.Г. Давидова); анъанавӣ ва эвристикӣ ( А.В. Хуторский ); анъанавӣ ва ҳозиразамон (Г.М. Чернобелская ).

Дар ҷои яқум методи анъанавии шарҳу эзоҳ-тасвир гузошта шуд, баъд алгоритмӣ, қариб аз рӯи қаторгузарои барномавӣ, проблемавӣ ва қисман-ҷустуҷӯӣ фарқ намекунанд ва ҷои назди сарҳадиро дар байни методҳои анъанавӣ ва ғайрианъанавии таълими химия ишғол менамоянд. Методҳои таҳқиқотиро бо боварии калон ба ғайрианъанавӣ ҷудо кардан мумкин аст.

Таҳлили маълумот нишон медиҳад, ки аз методҳои умумимантикӣ ба анъанавӣ муқоиса, тасниф, аналогия, синтез дохил карда шудаанд. Методҳои индуксия ва дедуксия ба ғайрианъанавӣ дохил карда шудаанд. Методҳои анъанавии таҳқиқоти химиявӣ мушоҳида ва эксперименти химиявӣ ном бурда шудаанд, дар қисмати ғайрианъанавӣ методи таҳқиқоти назариявӣ дохил карда шуд. Маъруза, суҳбат, кори мустакилона ҳамчун методи анъанавии умумипедагогӣ ҳисоб карда шуданд.

Кори илмӣ – таҳқиқотӣ, методи эмпатия, «хучум ба майна» ва бозиҳои маърифатӣ дар нуқтаи назари ғайрианъанавӣ мустақкам ҷой гирифтанд. Масъалаи методи анъанавиро дар таълими химия дида баромада, мо кӯшиш намудем, ки бо мисолҳои мушаххас имкониятҳои онҳоро ҳангоми ҳалли вазифаҳои тарбиявӣ муайян намоем.

Р.Г. Иванова тавсия менамояд, ки тарафҳои мантикӣ мазмуннокии мавзӯҳо таълими химияро бо мақсади шарҳдиҳӣ тасвиркунӣ, эвристикӣ таҳқиқоти методҳоро таҳлил намоем [5, с. 10-12].

Методи шарҳу эзоҳ тасвири таълим истифодаи васеъ дошта, имконият медиҳад дар як муҳлати кӯтоҳ донишҳои минималӣ захира шаванд. Дар бисёр ҳолатҳо ин метод хеле зарур мешавад. Масалан, ҳангоми омӯзиши аломатҳои элементҳои химиявӣ муаллим тарзи навиштан ва талаффузи аломатҳои химиявиро шарҳ медиҳад, ки он нишон медиҳад, ки дар номи элементҳои химиявӣ кадом қоидаҳо амал мекунад. Мавзуи «Сохти атом» мураккаб буда, ба хонандагон лозим аст, ки навиштани нақшаи электронӣ графикаро ёд гиранд, методи шарҳу эзоҳ тасвир низ лозим мешавад. Баъди шарҳдиҳӣ муаллим дар бисёр маврид ба хонандагон иҷрои машқҳои якхеларо тавсия медиҳад, ки метавонем онҳоро барои кӯшиши тез ва босифат иҷро намудани кори супорида шуда, истифода намоем. Методи шарҳ-тасвир (эзоҳ)-ро баъзе методистон тавсия медиҳанд, ки дар ибтидои омӯзиши химия истифода карда шавад, вақте ки дар хонандагон донишҳо ва маҳоратҳо дар бораи ташкили фаъолияти ҷустуҷӯии хонандагон кам аст.

Чӣ хеле ки амалия нишон медиҳад, муаллимони химия бомуваффақият ин методро дар синфҳои болоӣ истифода мебаранд. Муҳим аст, ки он бо маҷмуи методҳои истифодашаванда якҷоя (пайваст) шуда, бартарӣ надошта бошад. Ба таври доимӣ истифода кардани методи шарҳу тасвир дар ҳама вазъиятҳо на танҳо раванди таълими сусти (камбағал) мекунад, инчунин ба рушди тафаккури хонандагон таъсири манфӣ расонида, фаъолнокии онҳоро бозмедорад.

Аз ин нуқтаи назар методҳои эвристикӣ ё ин ки таҳқиқотӣ бартарӣ доранд. Методистҳо мафҳуми эвристикиро муайян менамоянд. Масалан,

Г.М. Чернобелская бошад, онро бо методи таҳқиқотӣ баробар ҳисоб мекунад, ки асоси онро таълими проблемавӣ ташкил менамояд [15, с. 33].

Мо ин нуқтаи назарро тарафдорӣ менамоем. Аз рӯйи хусусияти идоракунии фаъолияти маърифатӣ ҳамаи се метод аз якдигар он қадар фарқ надоранд, лекин дар таҳқиқоти мо онҳо ба баҳои гуногун сазовор гаштанд (методи қисман ҷустуҷӯӣ дар доираи методҳои таълими анъанавӣ ва таҳқиқотӣ дар методи ғайрианъанавӣ ҷой гирифтанд).

Ҳангоми истифодаи методи таҳқиқотӣ дар таълими химия дараҷаи мустақилӣ ва мураккабии вазифаҳои таҳқиқот гуногун аст, ки барои тарбияи сифатҳои шуурнокӣ, қобилияти зиёди корӣ, мустақилиятнокӣ, масъулиятшиносӣ ва ғайра нисбат ба натиҷаи кори худ асос ҳисоб меёбад. Дар ҳолатҳои мураккабтар ҳангоми таҳқиқ худи хонанда проблемаро ташаккул дода, фарзияро пешниҳод ва асоснок менамояд ва барои санҷиши он эксперимент кор карда мебарояд, яъне малакаҳои кори илмӣ ҳосил мекунад.

Э.Г. Злотников қайд мекунад, ки бисёр машғулиятҳои амалӣ аз химия хусусияти таҳқиқотии худро гум кардаанд ва ба назорати тестӣ табдил ёфтаанд [4, с. 65-67].

Чунин омезиши методҳои таълим ва тарбия ҳалли вазифаҳои дидактикии нисбатан натиҷанокро талаб доранд. Дар ин ҷо имкониятҳои ҳалли вазифаҳои тарбиявӣ бо ёрии методи таҳқиқотӣ зиёд мешавад.

Ба методи умумимантикӣ муроҷиат намуда, мо якҷандтои онро таҳлил менамоем. Ҳангоми таълими химия методи аналогия васеъ истифода бурда мешавад. Аз методи аналогия аз рӯйи пешниҳодҳои назариявӣ ва экспериментҳои химиявӣ гузаронидашуда ҳулоса баровардан мумкин аст. Муодилаи реаксияи таъсири ҳамдигарии кислотаи хлорида бо гидрооксиди натрий навишта, муаллим хонандагонро бо хосияти кислотаҳо ва хусусиятҳои хоси реаксияи муовиза шинос менамояд. Ба ин монанд реаксияи кислотаи сульфатро бо гидрооксиди натрий менависад.

И.Я. Лернер методи эвристикиро бо қисман-ҷустуҷӯӣ муттаҳид менамояд [7, с. 15].

Дигар мисол: омӯзиши сохти глюкоза. Бо ёрии эксперименти химиявӣ хосияти глицерин ва глюкоза дар реаксияи гидрооксиди мис<sup>(11)</sup> нав тайёр кардашуда, ба ҳамин монанд, ҳулоса бароварда мешавад, ки ҳар ду модда спирти бисёратома мебошанд.

1. Донишҳое, ки ба назарияҳои ҳозираи химиявӣ асоснок карда шудаанд ва ҳангоми истифода дар таълими химия ҳиссиётнокии ба ин монанд мавҷуд нест.

2. Раванди ташаккули аз рӯйи ҳулосаҳои ба ин монанд дар асоси тафаккури абстрактӣ ва тасаввуроти эҷодии хонанда бароварда мешаванд.

3. Ташаккули ҳулосаҳои монанд (аналогӣ) бо роҳи синтези фикрӣ (тафаккурӣ), ки чунин қисматҳои тафаккурро ба монанди образ, мафҳум, сохтори мантикиро дар бар мегирад.

4. Ҳангоми омӯзиши равандҳои химиявӣ монандӣ (аналогия) барои барқарор намудани алоқаҳо, вобастагии якдигарӣ, механизми баҳамтаъсиркунӣ ёрӣ мерасонад.

Ҳулоса, аз рӯйи аналогия (монандӣ) дар ҷараёни омӯзиши химия метавонад мисоли элементарии (содаи) пешгӯӣ намудани хосияти моддаҳо хизмат намуда, бомуваффақият ба пешгӯии вазъияти ҳаёти гузаронида шавад.

Фикрронии пай дар пай дар ин ҳолат барои тарбияи тайёр будан ва қобилияти исбот намудан ва истодагарӣ кардани нуқтаи назари худ ёрӣ мерасонад.

### Адабиёт:

1. Ахметов М.А. Стратегии успешного изучения химии в школе/ М.А. Ахметов. – М.: Дрофа, 2010.
2. Давыдова Л.Г. Использование активных форм и методов обучения в преподавании химии (Методические рекомендации).- Ташкент, 1990, с.143
3. Зайцев О.С. Методика обучения химии: Теоретический и прикладной аспекты: учебник для студентов высших учебных заведений / О.С. Зайцев. – М.: ВЛАДОС, 1999. – 243-284 с.
4. Злотников Э.Г. Тесты на практических занятиях // Химия в школе. 2000, с.65-67.
5. Иванова Р.Г. Проблема взаимосвязи содержания и методов обучения химии. Повышение эффективности методов обучения химии в средней школе 1982, с. 10-12.
6. Кузнецов Н.Е. Методика преподавания химии: учебное пособие для студентов пед. ин-тов по хим. и биол. спец. / под ред. Н.Е. Кузнецов. – М.: Просвещение, 1984.
7. Лернер И.Я. Каким должно быть воспитывающее обучение // Химия в школе. 1995, с.15
8. Матвеева Э.Ф. К методике обучения решению расчетных задач / Э.Ф. Матвеева // Химия в школе. – 2011.
9. Матвеева Э.Ф. Теория и методика обучения химии : учебное пособие / Э. Ф. Матвеева. – Астрахань: Астраханский ун-т, 2007.
10. Парменов К.Я. Химия как учебный предмет в дореволюционной и советской школе / К. Я. Парменов. – М.: АПН РСФСР, 1963.
11. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: учебник для студ. пед. вузов: в 2 кн. / И.П. Подласый – М.: ВЛАДОС, 1999. – Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. – 226 с.
12. Телешов С.В. От истоков до устья... (Материалы для истории методики обучения химии в России (сер. XVIII – сер. XX вв.)./ С.В. Телешов – СПб, 2000.
13. Титова И.М. Педагогическое общение как основа развивающего обучения / И.М. Титова // Химия в школе – 1996.
14. Холназаров С., У. Зубайдов. Методика и таълими химия 2011, с.154
15. Чернобельская Г.М. Методика обучения химии в средней школе: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений, 2000, с. 33с.
16. Шаповаленко С.Г. Методика обучения химии в восьмилетней и средней школе.1963.

### **МОҲИЯТИ МЕТОДҲОИ ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯИ АНЪАНАВӢ ВА ҒАЙРИАНЪАНАВӢ ДАР ҶАРАӢНИ ТАЪЛИМИ ФАНИИ ХИМИЯ**

Дар педагогикаи муосир зери мафҳуми методҳои таълим ин усулҳои фаҳмондадиҳии маводи таълимӣ дар фаъолияти омӯзгор ва хонандаву донишҷӯ барои расидан ба мақсадҳои гузошташуда фаҳмида мешавад. Аз ин хотир, методикаи таълими фанҳои гуногун бештар вазифаҳои бедоркунонда, омӯзанда, фаъолияткунонда ва тарбиякунондаро иҷро менамоянд. Вобаста ба ин муаллифони мақола кӯшиш намудаанд, роҳҳои гуногуни фаҳмондадиҳӣ, муаррифӣ, омӯзонидан ва такмили маводи таълимиро ба хонандагон ва донишҷӯён дар раванди таълими фанни химия бо таҳлили андешаҳои педагогҳои машҳури замони муосир баррасӣ намоянд. Дар натиҷаи омӯзиши таҷрибаи педагогҳои Лернер И.Я., Скаткин М.Н., Махмутов М.И., Лахметкин М.И., Светков Л.А. ва дигарон муаллифон қайд менамоянд, ки дар ҳама намуди фаъолияти таълимӣ омӯзгорро мебарояд маҳорат, малака, сатҳи дониш ва қобилияти иҷрои амалии хонандагон ва донишҷӯёнро ба назар гирифта, се марҳилаи раванди таълим: нишондиҳанда, иҷроӣ ва назоратро ба роҳ монанд.

Тибқи гуфтаҳои боло муаллифони мақола нишон медиҳанд, ки то кадом дараҷа методҳои анъанавии аналогиро дар раванди таълим, тарбия, рушд ба таври чандирӣ метавон истифода бурд, ки ин методҳо дар иҷрои вазифаҳои тарбиявӣ аз манфиат холӣ нест.

**Калидвожаҳо:** методи таълими химия, фаъолгардонӣ, таълими анъанавӣ, фаъолнокии маърифатии хонандагон, функсияҳои тарбиявӣ, методҳои индукция, механизми баҳамтаъсиркунӣ, аналогия, пешгӯӣ.

## **СУЩНОСТЬ МЕТОДОВ ТРАДИЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ХИМИИ**

В современной педагогике под термином методов обучения понимается способы объяснения учебного материала в деятельности учителя, учащихся и студентов для достижения поставленных целей. Поэтому, методика преподавания различных дисциплин в основном выполняют функции пробуждения, изучения, деятельности и воспитания. Исходя из этого, авторы статьи постарались рассматривать различные пути объяснения, представления, обучения и совершенствования учебного материала учащимся и студентам в процессе преподавания химии с анализом идей выдающихся современных педагогов. В результате изучения опыта педагогов Лернера И.Я., Скаткина М.Н., Махмутова М.И., Лахметкина М.И., Светкова и других авторы отмечают, что во всех формах учебной деятельности учителю необходимо учитывая умения, навыков, уровень знания и способности практического решения учащихся и студентов, применять три этапа учебного процесса: показательный, исполнительный и контрольный.

Согласно вышесказанному авторы статьи показывают насколько можно гибко использовать аналогичные традиционные методы в процессе обучения, воспитания, развития, так как эти методы весьма эффективны при выполнении воспитательных задач.

**Ключевые слова:** метод преподавания химии, активизация, традиционное обучение, познавательная активность учащихся, воспитательные функции, методы индукция, механизм взаимодействия, аналогия, прогноз.

## **THE ESSENCE OF TRADITIONAL TEACHING AND UPBRINGING METHODS IN THE PROCESS OF TEACHING CHEMISTRY**

In modern pedagogy, the term teaching methods refers to ways of explaining educational material in the activities of teachers, pupils and students to achieve their goals. Therefore, the teaching methods of various disciplines mainly perform the functions of awakening, studying, activity and education. Based on this, the authors of the article tried to consider various ways of explaining, presenting, teaching and improving educational material to students in the process of teaching chemistry with an analysis of the ideas of outstanding modern teachers. As a result of studying the experience of teachers Lerner I.Ya., Skatkin M.N., Makhmutov M.I., Lakhmetkin M.I., Svetkov and others, the authors note that in all forms of educational activity the teacher must take into account the skills, abilities, level of knowledge and the ability of pupils and students to make practical decisions, to apply three stages of the educational process: demonstration, executive and control.

According to the above, the authors of the article shows how flexible it is to use similar traditional methods in the process of training, education, and development, since these methods are very effective in performing educational tasks.

**Key words:** method of teaching chemistry, activation, traditional teaching, cognitive activity of students, educational functions, induction methods, interaction mechanism, analogy, forecast.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Уроков Мирзомурад Давлатмуродович номзоди илмҳои педагогӣ, муаллими калони кафедраи химия ва методикаи таълими онӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ., шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16. Тел. (+992) 987909008

Холназаров Санг, доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи методикаи таълими фанҳои табиатшиносии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. ҚТ., вилояти Хатлон, шаҳри Бохтар, кӯчаи Айнӣ 67 Тел(+992)917060208

Назаров Зоир Чуманазарович омӯзгори кафедраи методакат таълими фанҳои табиатшиносӣ Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, ҶТ., вилояти Хатлон, шаҳри Бохтар, кӯчаи Айнӣ 67.

**Сведения об авторах:** Уроков Мирзомурод Давлатмуродович кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры химии и методики её обучения Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ., г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16. Тел. (+992) 987909008

Холназаров Санг, доктор педагогических наук, профессор кафедры методики преподавания естествознания Бохтарского государственного университета имени Носири Хусрава. РТ, Хатлонская область, город Бохтар, улица Айна, 67 Тел(+992)917060208

Назаров Зоир Джуманазарович, преподаватель кафедры методики преподавания естественных наук, Бохтарского государственного университета имени Носири Хусрава. РТ, Хатлонская область, город Бохтар, улица Айна, 67

**Information about the authors:** Urokov Mirzomurod Davlatmurodovich Candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer at the Department of Chemistry and Teaching Methods of Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT., Kulyab, st. S. Safarova, 16. Tel. (+992) 987909008

Kholnazarov Sang, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Methods of Teaching Natural Sciences, Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. RT, Khatlon region, Bokhtar city, Aini street, 67 Tel(+992)917060208

Nazarov Zoir Jumanazarovich, teacher of the Department of Methods of Teaching Natural Sciences, Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. RT, Khatlon region, Bokhtar city, Aini street, 67

ТДУ:37,0(2-тоҷ)

ТКТ:74,00(2-тоҷ)

Д-14

## **РУШДИ ҒОЯҶОИ БАШАРДҶУСТОНА ВА АҲЛОҚИ ДАР АҶКОРИ ПЕДАГОГИИ БАҶОУДДИНИ ОМУЛӢ**

Давлатова М.Ҳ., муаллими калон, Иброҳимов Г., н.и.п., дотсент  
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ҳифз кардани арзишҳои фарҳангӣ, мутобиқи давру замон инкишоф додан ва бегазанд ба фардоиён расонидани онҳо вазифаи муқаддаси ватандӯстонаи ҳар кадоми мову шумост.

Эмомалӣ Раҳмон

Баҳоуддини Омулӣ аз зумраи саромадони илми маърифатшиносист, ки фикру андешаҳои худро, чунон ки дар таҳлилҳои ғавқ тазаккур додем, оид ба арзишҳои тарбиявӣ ва таълимии инсонӣ, ба монанди хирадмандӣ, часорат, саховатмандӣ ва адолатпешагӣ, некуманишӣ ва ғайра дар асарҳои машҳури хеш бо далоили зиёде баён кардааст. Ҳар яке аз ин арзишҳо дорои таркиботи ҷаззоб ва водоркунанда мебошанд, ки дар ҳар амре ба таҳаввули хулқу атвор ва тарбияи маънавии аҳли башар, бахусус, насли наврас, метавонанд муассир бошанд.

Афзалияти аҷкори педагогӣ ва аҳамияти тарбиявӣ доштани осори бебаҳои ӯ ва бахусус, “Нон ва ҳалво”, “Ширу шакар”, маснавию китъа, рубоиёт ва асарҳои риёзӣю фалсафӣ ба Баҳоуддини Омулӣ шуҳрати ҷаҳонӣ бахшидааст. Чунон ки муҳтавои ин асарҳои ҷовидонаи ӯ ҳидоятгари инсон ба роҳи камолбӣ ва соҳибгардидани он бо хислатҳои нек ва бо шинохтани фарқияти хубу зишт равонагардида, инсонро дар масири худшиносӣ, тарбияи

комил ба воя мерасонад. Зеро дар ҳар маврид инсонеро, ки ӯ дар ин асарҳои бемисол васф менамояд, ӯро бо доштани хислатҳои неки ахлоқии ибратпазир ба намо мегузорад ва онро аз тариқи ростин ва растагорӣ ҳидоят мекунад.

Бар ин иддао, чунон ки таълим медиҳад, бояд нахуст пешаи инсонӣ орзуҳои Баҳоуддини Омулӣ неки ва некукорӣ бошад ва мутобиқи мақсадаш дилеро ба даст оварда, дар зимни аъмоли неки хеш тавонад, ки намунаи ибрати дигарон гардад, қадри одамиро донад ва ба ҷо орад, дар интиҳоби маслақаш мутобиқи кирдори неку ва рафтору гуфтори шоистааш кушову сахим ва бар аъмоли хеш далеру устувор, ростқавлу росткор, хоксор ва дар аҳду вафо ва футуввату ҷавонмардӣ бемисолу беҳамто бошад, зеро чунин таълимоти муваффақона метавонад дар ташаккули шахсияти инсон сахм ва дар ҳоли ибратомӯзӣ ба шахсияти дигарон низ муассир бошад.

Инсонеро, ки Баҳоуддини Омулӣ мавриди ситоиш қарор додасту шахсияти ӯро чун инсонӣ комил ва шинохта ва ибратомӯз муаррафӣ менамояд, аз хислатҳои бади инсонӣ, мунофиқӣ, ғайбатгӯӣ, муфтхӯрӣ ва ришватситонӣ, айбҷӯӣ, мардумозорӣ, душманӣ, нодонию чоҳилият, аҳдшиканӣ, тарсуй ва хиёнаткорӣ, ҳасодат, тамаъкорӣ, ғараз, мағрурӣ, худписандӣ ва ғайра қанор мегирад.

Ҳамин тариқ Баҳоуддини Омулӣ таълимоти ахлоқиро дар асарҳои хеш ба роҳ монда, сифатҳои ба шахсият расиданро дар инсонӣ ормонҳои худ парвариш карда, асоси онро ташаккул медиҳад.

Баҳоуддини Омулӣ яке аз бузургтарин намояндагони фалсафаи «машшоияи Шарқӣ» ба ҳисоб меравад. Ӯ на танҳо дар боби риёзиёт ва фалсафа, инчунин, роҷеъ ба ҷамъият, ахлоқ ва ирфон як қатор асарҳои нодир таълиф намудааст, ки онҳо то имрӯз ҳам қадру қиммати худро гум накардаанд.

Дар иртибот ҳар як мутафаккир, оид ба ин ё он масъалаи динӣ ақидаи хешро изҳор мекард ва дар вобастагӣ рисолае иншо кардааст. Ақидаҳои тасаввуфии Баҳоуддини Омулиро на дар асарҳои қалонҳаҷми фалсафӣ, балки дар рисолаҳои ҳаҷман хурди ӯ чустан лозим аст. Рисолаи «Нон ва ҳалво», «Ширу шакар», «Тутинома» аз қабилӣ ҳамин рисолаҳо мебошанд». [1, с. 34].

Ба ин монанд, чунон ки дар боло тавсиф намудем, ақида ва назари аҳли маърифат қариб дар ҳама ҳолат ба шинохти ахлоқӣ, ки бар таълимоти ирфон равона шудааст, бархурдорӣ меҷӯяд ва мебинем, ки дигар мутафаккирон низ монанди Баҳоуддини Омулӣ дар ин масъала арзи назариёти хешро доранд.

Ба ақидаи Баҳоуддини Омулӣ, ахлоқ яке аз омилҳои санҷидашуда дар улуми амалӣ буда, ҳадафи он ба даст овардани неъматӣ ақлонӣ ва саъю кӯшиш барои тақомули хулки маданияти инсон мебошад.

Пеш аз тақомули ахлоқӣ инсон бояд камбудихоӣ худро ошкор намояд, ки дар ин қор ба ӯ метавонанд ёру дӯстонаш кумак кунанд ва рафтори неки ӯро нек ё рафтори бадӣ ӯро бад нишон диҳанд.

Дар ин миён Баҳоуддини Омулӣ низ аз ҷумлаи он нафаронест, ки мақому мартаба ва манзалати ақро хеле боло бардоштааст, ки ин бесабаб нест. Файласуф рафтору кирдори инсонро ба қазою қадар не, балки ба худӣ ӯ ва ахлоқу фитрат ва хиради ӯ муносиб, вобаста ва бештар алоқаманд шуморидааст.

Ҳамин тариқ, дар таълимоти Баҳоуддини Омулӣ хирад на фақат ба сифати асосӣ ахлоқ, балки ҳамчун меъёри муайянкунандаи хулки инсон низ ба шумор меравад.

Дар таърихи ахлоқ оид ба маъсалаи неки ва бадӣ ақидаҳои гуногун ва гоҳо пурихтилоф вучуд доранд. Чунончи, Афлотун некии олиро муайянгарӣ сифати Худо менамояд. Арасту бошад, сарчашмаи некиро дар ҳаёти воқеӣ меҷӯяд.

Ба фаҳмиши Арасту, инсон барои неки қардан офарида шудааст ва аз ин ҷост, ки инсон, дар навбати аввал, ба зебоии ҳаёт ва некукорӣ саъю кӯшиш мекунад, ки ин низ марбути боровардаи ахлоқ ва хираду тафаккури ӯ мебошад. Аз ҳамаи некиҳо, ба фикри Арасту ҳамон неки комил ва мӯчиби қабул аст, ки вай дар байни норасоӣ ва ифроткорӣ ҷои мобайниро ишғол менамояд, яъне ба ақидаи Арасту, ҷустуҷӯи мобайнӣ - ин қамоли некист.



Баҳоуддин Омулӣ аз зумраи нафаронест, ки ахлоқи покро тараннум намуда, инсонро ба дӯстӣ, ёру бародарӣ, накӯкорӣ, хулқу одоб, рафтору кирдори нек даъват карда, одамони бадкирдору бадахлокро мазаммат намуда, зарари иҷтимоии онро барои чамъият дар бахши осори худ баръало нишон додааст. [5, с. 17]

Ӯ ба муқобили беҳудагардӣ баромада, одамонро ба соҳиб гардидан ба хулқи ҳамида, меҳнат, ба дӯстию рафоқат даъват карда, хисси вафодорию омӯзиши илму донишро дар айёми наврасию ҷавонӣ, аз беҳтарин хислати ахлоқии инсон шуморидааст:

Аҳди ҷавонӣ гузашт дар ғами буду набуд,  
Навбати пирӣ расид, сад ғами дигар фузуд.  
Коркунони сипеҳр бар сари даъво шуданд,  
Он чӣ бидоданд дер, боз ситонданд зуд. [6, с. 48]

Баҳоуддини Омулӣ умуман дӯстӣ, бародарӣ, мардонагӣ, қаҳрамонӣ ва ахлоқи начибу ҳамидаро тарғиб намуда, инсонро ба ростӣ, ростгӯӣ, ҳақиқатпарастӣ, дастгирии ниёзмандон ва хизмат ба нафъи Ватану мардуми он даъват намудааст.

Ҳама рӯз рӯза будан, ҳама шаб намоз кардан,  
Ҳама сола Ҳач намудан, сафари Ҳичоз кардан.  
Зи Мадина то ба Каъба сару по бараҳна рафтан,  
Ду лаб аз барои «Лаббайк» ба вазифа боз кардан.  
Ба масочиду маъобир ҳама эътиқоф ҷустан,  
Зи малоҳи юманоҳӣ ҳама эҳтироз кардан.  
Шаби ҷумъаҳо нахуфтан, ба Худой роз гуфтан,  
Зи вучуди бениёзаш талаби ниёз кардан.  
Ба Худо, ки ҳеч касро самар он қадар набошад,  
Ки ба рӯи ноумеде дари баста боз кардан. [2, с. 26]

Ҳамин тавр, Баҳоуддини Омулӣ дар осораш ба таблиғи беҳтарин сифатҳои инсонӣ кӯшида, хислатҳои бадро мазаммат намуда, имконияти ислоҳ намудани ахлоқи бадро бо камоли боварӣ таъкид кардааст.

Орифи бузург Баҳоуддини Омулӣ ватандӯстӣ ва хизмат баҳри Ватанро вазифаи муқаддаси ҳар як инсон шуморидааст. Ин ақидаҳо дар осори ӯ бо як тарзи нав садо дода, инсонро ба ободонии Ватан даъват намуда, хизмат ба халқу Ватанро беҳтарин хислати хуби инсон доништааст.

Бо назардошти чунин ҳамфикрӣ ва бархӯрди ақидаҳои мутафаккирон, албатта дар маврид нақши омӯзгор ва ҳидоятгар хеле муҳим аст, чунон ки диққати Баҳоуддини Омулӣ низ дар осори ӯ бештар ба мавқеи омӯзгор ва тарбиятгар равона гардидааст, ки дар фаъолияти онҳо ҳамеша масъалаи ташаккули шахсияти инсон ба тариқи тарбияи сифатҳои ахлоқӣ аввалиндараҷа ба шумор меравад.

Масъалаи хулқи инсон аз тарафи Баҳоуддини Омулӣ бисёрҷиҳата дида баромада шудааст: аз ҷиҳати анатомӣ-гигиенӣ, психологӣ, ахлоқӣ ва тиббиву эстетикӣ: ӯ дар тасарруфи идеологияи замон аст ва асоси афкори ахлоқӣ-равоншиносии ӯро ахлоқи мусулмонӣ-динӣ ташкил менамояд. Масалан, ӯ мафҳуми ҷиҳати ахлоқии одами некро бо риоя кардани қонунияти динӣ алоқаманд мекунад.

Бо ифодаи ӯ накӯкорӣ ва ахлоқ ба ақл муҳокимаронӣ ва инкишофи маънавӣ вобаста аст. Эшон дар ақидаест, ки дар муайян намудани арзиши инсонӣ меъёри баҳо ақлу дониш ва хиради инсониро бояд гирифт, на гузашта ё авлоди ӯро, “Бузургӣ ба ақлу хирад аст, на ба ному насаб”. [9, с. 68]

Дар асл ақлу хирад ва донишмандӣ асоси генетикӣ-ирсӣ низ дорад. Зеро дараҷа ва сифати инкишофи руҳӣ -маърифатии инсон ба фаъоли ва ё сустии фаъолияти нейронҳои асаб, ки дар маркази майна чо гирифтаанд асоси ирсӣ доранд, вобаста мебошанд.

Халқи тоҷик дорои маданияти бостонист. Тартибу қоидаҳои ахлоқие, ки дар хусуси онҳо таваққуф менамоем, ҳазорҳо сол дар байни мардуми мо маъмуланд. Масалан, дар давраи пеш аз ислом ақидаҳои ахлоқӣ дар Авесто, “Пирӯзинома”-и Бузургмеҳр, “Панднома”-и Анушервон дар шакли панду насиҳат баён шуда буданд.

Афкори ахлоқӣ пас аз истилои Араб (таҳти таъсири Қуръони мачид, ҳадисҳои ҳазрати Расули акрам (а), фарҳанги ҷунунӣ ва халқҳои дигар) ҳам бо суръат инкишоф ёфт ва китобҳои хеле зиёде таълиф шуданд. Аз ҷумла: “Абвоб-ул-кабир ва одоб-ус-сағир”-и Ибни Муқаффаъ, “Таҳзиб-ул-ахлоқ”-и Ибни Мисқвайх, “Қобуснома”-и Унсурулмаолии Қайковус, “Китоб-ул-ахлоқ”-и Ибни Сино, “Ахлоқи Носирӣ”-и Насриддини Тӯсӣ, “Ахлоқи Ҷалолӣ”-и Ҷалолиддини Давонӣ, “Ахлоқи Мӯҳсинӣ”-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ ва ғайра. [4, с. 28].

Дар маврид метавон аз Баҳоуддини Омулиро ба фасохат истифода намуд, ки низ камолоти инсонро бе тарбияи ахлоқӣ, меҳнатдӯстӣ, ростқавлӣ ва ақливу руҳи тасаввур карда наметавонист. Ин хислатҳои инсонро тараннум карда, меҳнатро сарчашмаи ҳама гуна инкишоф ва бузургиву давлати шахсро дар хунармандиву меҳнатқариниаш медид.

Яке аз муҳимтарин вазифаҳои тарбияи ахлоқӣ, ба ақидаи Баҳоуддини Омулӣ, дар насли наврас тарбия намудани ҳисси хоксорӣ мебошад. Баҳоуддини Омулӣ роҳ надодан ба худтаърифкунӣ, қабул кардани маслиҳат ва танқиди дӯстон, худдорӣ кардан аз айбҷӯию ғайбати дигарон ва нигоҳ доштани иззати нафсро сифатҳои асосии одами хоксор мешуморад. Ба ақидаи ӯ, одами хоксор ва донишманд ҳеҷ гоҳ ба бузургию фазилати худ ишорае намекунад, чунки сифатҳои беҳтарини инсонӣ худ аз худ аз гуфтори одам зоҳир мегардад ва ҳеҷ гоҳ ба таърифу тавсиф эҳтиёҷ надорад.

Баҳоуддини Омулӣ худбинӣ, худтаърифкунӣ, ғайбаткунӣ, мағрурӣ ва дигар сифатҳои бади ахлоқи инсониро ҳамчун сиришти бад зерӣ тозиёнаи танқид гирифта, одамонро даъват намудааст, ки аз ин хислатҳои бад дурӣ ҷӯянд ва ба ҳисоли ҳамидаву некӯӣ гараванд, зеро зебоии инсонро низ дар ин аъмол бештар ба мушоҳида медид.

Дар ин маънӣ Баҳоуддини Омулӣ низ бомаврид гуфтааст:

Дило то ба кай аз дари дӯст дурӣ,  
Гирифтори доми сарои ғурурӣ.  
На бар дил туро аз ғами дӯст дарде,  
На бар чеҳра аз хоки он гӯй гарде. [6, с. 4]

Баҳоуддини Омулӣ, ки дар сароғози ин тамаддун қарор дошт ва бо осори панду ахлоқии хеш роҳи маърифатии ин пасовандонро кушоиш бахшида буд, донишу маърифату хирадро сутуда, ақро оинаи дил, сабаби шарафмандӣ ва сифати аслии инсонӣ хирадманд доништааст. Ӯ дар осори хеш дар бораи ақлу хирад, фӯрӯтанӣ, донишмандӣ ва дигар сифатҳои ҳамидаи шоирону уламои он давра дар суҳбатҳо, ҷамъомадҳо ҳикоя кардааст, ки ин ёддошт ва хотироти нодирмаонӣ дорои аҳаммияти бағоят бузурги тарбиявӣ мебошанд.

Баҳоуддини Омулӣ баробари васфи ахлоқи ҳамида ва рафтору кирдори нек, ҳамзамон бадахлоқию бадкирдорӣ, бадрафторӣ, аблаҳӣ, беҳирадӣ, бахилию ҳасад, кибру ғурур, беадолатию бераҳмӣ ва дигар сифатҳои бади инсониро бо нишон додани мисолу масалҳо дар ҳикоятҳои пандомези худ маҳкум намудааст.

Шахсияти ҳамаҷониба рушдкарда, яъне ҷисман солим, ахлоқан пок ва руҳан ғанӣ дар адабиёти классикии мардуми тоҷик бо номи “инсонӣ комил”, албатта бештар васф шудааст, ки ин сифат низ моҳияти ирфонӣ ва тарбиявӣ педагогӣ дорад.

Мафҳуми “руҳан ғанӣ” на танҳо маънои донишмандию соҳиби касбу хунар ва маҳорату соҳибистеъдод буданро надорад, балки донишмандию хунармандӣ ва доштани эҳтиёҷ ба ахлоқи ҳамидаю одоби муоширатро низ дорад. Вале барои ба ин дараҷа расидан фақат як имкону шароити иҷтимоӣ ва қобилияти табиӣ -психологӣ кофӣ нест. Барои ин зарур аст, ки ҳар як шахс саъю кӯшиши зиёдеро ба харҷ диҳад ва дорои иродаи қавию завқӣ зақӣ бошад, то ки соҳиби илму маърифат ва касбу хунар гардида, одоби муоширати ӯ ба малакаву одат табдил ёбад. [10, с. 22 ]

Аммо бо мурури замон баъзе фикрҳои баёнкардаи онҳо тағйир ёфтанд ва ба ҷои онҳо урфу одатҳои нав арзи вучуд намуданд. Хусусан баъди ба Истиклолият расидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва пирӯзии ҷаҳонбинии илмию ақидаҳои демократию инсонгароӣ дигаргунӣ бузурге дар дарки масъалаҳои ахлоқ ба вучуд омад.

Урфу одатҳои халқи тоҷик таҳти таъсири маданияти пешқадами халқҳои дигари ҷаҳон ва дар ҳамкорию робитаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ бо онҳо ғанӣ гардида, обурани тозае гирифт.

Баҳоуддини Омулӣ насли наврасу ҷавонро ба илму донишомӯзии даъват карда, чунин мепиндорад, ҳар як инсон ба ҷамъият манфиатовар бояд бошад. Ӯ дар тарбия ва ташаккулёбии инсон тарбияи оилавино асос меонад.

Мансубияти сифатҳои ахлоқии шахс, ки обрӯю мартабаи инсонро дар ҷомеа баланд мебардорад ва ӯро саодатманд мегардонад ба андешаи Баҳоуддини Омулӣ дар меҳнати ҳалол ва ростқавливу ибратомӯзии ахлоқи ҳамидаи ӯ ба бор меоянд. Аз ин рӯ, ӯ бештар дар руҳияи тарбияи меҳнатӣ ва дар некӯманишиву некӯхисолӣ тарбия намудани насли наврасро мавриди тарғиб қарор дода, ба ин раванди таълимоти ахлоқии инсон дар осори хеш аҳаммияти калон медиҳад. Ӯ баҳусус мардуми заҳматқарин ва ҳама касонро, ки ба меҳнати ҳалол машғуланд, ситоиш намуда, нақши онҳоро дар ободонию пешрафти ҷомеаи башарӣ бештар мавриди тасвир қарор медиҳад. Ба вижа заҳмати кишоварзону деҳқонро, ки ҳама аҳли ҷомеаро меҳӯронанду мепӯшонанд ва ҳатто парандагон ва ҷонваронро ба насибаву рӯзӣ мерасонанд.

Ба ақидаи Баҳоуддини Омулӣ дар ҷавонӣ ба фарзанд бояд ҳунар омӯхт, ки ин меъёр маҳаки аслии тарбия ба шумор меравад. Ба андешаи ӯ навъи дигари тарбия ин муносибати самимонаи шахс ба меҳнат аст. Меҳнат асоси ҳаёту зиндагӣ ҳисобида мешавад, бидуни меҳнати ҳалол ва натиҷаҳои он ҳаёту зиндагиро тасаввур қардан ғайри имкон аст.

Албатта, аз ҳар назари дигар низ меҳнатдӯстӣ ҳамеша ба ҳиссиёти қаноатмандӣ, хурсандӣ, аз меҳнат ва натиҷаи он қаноатманд гардиданалоқаманд аст. Инсонӣ оқил ва комил метавонад бо эҳсосоти аз меҳнат қаноатманд будан сазовори баҳои меҳнати худ ва эҳтирому иззати аҳли ҷомеа гардида ва дар натиҷаи саъю кӯшиш ва талоши пайваста зоҳир намояд, ки ӯ дар ҳақиқат обрӯву эътибори хешро низ дар натиҷаи меҳнат ба даст овардааст.

Мутобиқи таълимоти Баҳоуддини Омулӣ, барои он ки наврасон ва ҷавонон аз лиҳози маънавию маърифатӣ, ахлоқӣ ва ҷисмонӣ ҳамаҷониба инкишофёфта бошанд, онҳоро мебошад, ки аз овони хурдсолӣ дар руҳияи меҳнатдӯстӣ ва ҳақиқатҷӯӣ тарбия ёбанд ва ба таълим фаро гирифта шаванд. Зеро, агар шахс хоҳад, ки дар ҳаёт бадтолеъ ва ноком нагардад, бояд аз хурдсолӣ фиребгару тамбалу коргурез набошад ва мутобиқи масали машҳури халқ «қори имрӯзаро ба фардо мағузур», амал намояд, зеро танҳо бо ин роҳ, дар шахс бедор намудани ҳисси масъулият дар ҷараёни фаъолияти меҳнатӣ ва риояи интизомро ӯ мушаххас матраҳ мегардад.

Баҳоуддини Омулӣ чунин назар дорад, ки мардумони бекоргарду бадрафтор ва коргурез, оқибат метавонанд ҳар шахсро ба роҳи бад баранд, ки натиҷааш сабабгори вайрон қардани тартибу низомӣ ҷомеа низ метавонад бошад. Ба ҳамин иртибот аст, ки мутобиқи таълимоти андарзномаҳои маърифатии бузургони пешин, аз ҷумла, паҳлуҳои тарбиявии осори Баҳоуддини Омулӣ дар ҳар қор инсон бояд кундиву заифӣ накунад ва қорро, ки имрӯз анҷом додан зарур аст, ба фардо нағузорад.

Намунаи дигар ва олитари ноил шудан ба сифатҳои ахлоқии инсон ва дарёфти дараҷаи шахсиятро Баҳоуддини Омулӣ марбут ба омӯзиши илму дониш ва касбу ҳунар меҳисобад. Барои ҳамин, ӯ доимо ҷавонро ба омӯхтани илму ҳунар даъват намуда, мегӯяд, ки қудрату тавоноии инсон маҳз дар дониш ва дар зарурати омӯхтани илм ва алоқаи байни илму амал ба бор меояд.

Маҳз бо ҳамин мақсад Баҳоуддини Омулӣ омӯхтани илму донишро, ки дар тарбияи фикрии шахс, ки талқингари расидани инсон ба камол мебошад, тавъам ба омӯхтани илму дониш дармеёбад ва низ ин сифати ахлоқиро дар осори хеш баҳри ташаккул ва инкишофи насли наврас таъсиргузор арзёбӣ мекунад.

Таълимоти ахлоқии Баҳоуддини Омулӣ бештар аз ҳар назари дигар ба шинохти сарвати маънавӣ, яъне илму дониш, ки сарвати ҷовидона ва дар ташаккули ахлоқии насли наврас заминаи асосӣ ба шумор меравад, равона гардида, дар баробари дигар сифатҳои ахлоқии номбурда бо роҳҳои гуногун ташаккул додани онро дар наврасон ва умуман, башарият тавсия медиҳад. Зеро ки чунин тарзи натиҷагирӣ аз ҳар донише барои инсон

судманд буда, метавонад ин омили ташаккули сифатҳои ахлоқӣ шахсро дар дараҷаи волои инсонӣ қарор диҳад.

Бо дарназардошти аҳаммияти омӯхтани илму дониш дар заминаи таълимоти педагогии худ Баҳоуддини Омулӣ андарз медиҳад, ки аз ҳар донише хондану баҳра бурдан зарур аст, зеро танҳо роҳи омӯзиши илму дониш метавонад инсонро ба қуллаи максуду мурод раҳнамо гардонад, чунон ки аз донишомӯзӣ манфиати фаровон аст ва ин иқдом бар суди қор хоҳад буд.

Ӯ борҳо ва ба таъкид дар осори хеш ба ин мавзӯ рӯ оварда, гаштаю баргашта мефармояд, ки ҳатто инсонро як лаҳза ҳам аз омӯхтан осуда будан нашояд илму хирад заминаи беҳтарини инкишофи фикриву фитрии инсонӣ ба камолрасида маҳсуб меёбад. Дар ҳар мавриди дигар низ аҳаммияти азбар кардани илму хираду дониш дар зиндагӣ аз он иборат аст, ки ба дили шахс руҳ ва фуруғу фараҳмандӣ бахшида, инсониятро аз кизбу кибру дурӯғ ва дигар сифатҳои бади ахлоқӣ ба дур мебарад ва ахлоқи ўро ҳамчун шахсият рӯнамо мегардонад. Чунин ибтиқор аз намунаи таълим ва тарбия барои ташаккули шахсияти инсон созгор мебошад.

Мавқеи дигар дар тарбияи ахлоқии инсон ва ташаккули шахсияти он вобаста ба риояи меъёрҳои одоби ахлоқ, ба тариқи тасаввурот ва амиқтарин эҳсосоти равонӣ ба рафтори инсон таъсирбахшанда мебошад, ки одамонро ба зоҳир намудани ғайрату ташаббус ва часорату мардонагӣ водор менамоянд.

Ахлоқ ҳамчун шакли шуури ҷамъиятӣ таҷрибаи ҷандинасраи муносибатҳои одамонро ҷамъбаст мекунад ва на танҳо муносибати одамонро мураттаб мегардонад, балки дар ташаккулёбии шахсият ҳам муассир буда, ба ҳама ҷиҳатҳои ҳаёти ҷамъиятӣ таъсиргуздор мебошад. Аз ин рӯ, тарбияи ахлоқӣ аз нахустин қадамҳои бошуурокаи инсон ва хеле бармаҳал оғоз мегардад, ки одам дар ин асно ба фаҳми ҳамон ҳақиқате комёб гашта метавонад, ки ин давраро фатҳи қуллаи маданияти ахлоқии инсоният метавон маҳсуб донист. [4, с. 17 ]

Баҳоуддини Омулӣ тарбияи хусусиятҳои ахлоқиро дар кӯдакону наврасон ва ҷавонон амали нек ҳисобида, дар баробари ин, сифатҳои пасти ахлоқиро дар афкори педагогии худ саҳт зери танқид гирифтааст. Чунон ки ба ақидаи ӯ сарватпарастӣ, ҷамъ кардани пулу мол, ҳарисӣ низ ба одам хушбахтӣ намеорад.

Ӯ мутобиқи андешаҳои дидактикию ахлоқии хеш, дар баробари ситоиши хулқу атвори писандида, ҳислат ва рафтори ношоиста, чунончи, инсонӣ худписанду мағрур ва лофзану худситоро мавриди танқид қарор додааст.

Аз ҷумла, мақому нақши сухан ва сухангӯиро дар тарбияи шахсият бештар ба эътибор мегирад ва одамони каззобу ҳарзагӯй ва онҳоеро, ки ба қадри сухан ва маданияти он намерасанд, саҳт сарзаниш мекунад ва андарз медиҳад, ҳар сухане, ки аз забон мебарояд, бояд нахуст дар тарозуи ақл санҷида шавад, то боиси беобрӯиву бешарафии инсонҳо нагардад. Аз ин лиҳоз, ҳар шахс бояд ба қадри сухан расад ва пайваста кӯшад, ки бо ибрази суханони бад забонро наолояд.

Аз назари Баҳоуддини Омулӣ одоби муошират низ аз нахустин ифодагари сифати ахлоқии шахси хирадманд аст. Ва ҳар як шахси хирадманд бояд қадри сухани некро аз бад фарқ кунад, чунки ин иқдом аз дидгоҳи ӯ дар тарбияи ахлоқии инсон ва ташаккули шахсияти он муассир ва созгор буда метавонад.

Баҳоуддини Омулӣ масъалаи гуфтору рафтору кирдорро, ки инсон ҳамчун падидаи ахлоқ бояд шоиставу накӯ дорад, ҷовид медонад ва ин сармашқи “Авасто”-ро ҳамчун намунаи идеалии таълим ва тарбия пос медорад ва тарғиб менамояд. Зеро ба ақидаи ӯ сухану гуфтор ва кирдори нек сармояи ибратомӯз ва ибратбахши номи неки инсон ба шумор меравад. Ӯ ҳатто бухлу тамаъро аз сифатҳои бади ахлоқӣ ба қалам дода, меафзояд, ки инсонӣ тамаъкор ҳамеша ранҷур ва молмоли ранҷи равонӣ мебошад. Аз ин рӯ, ҳар як шахси солимфикр бояд аз тамаъкорону бахилон ба дур ва дар қанор бошад.

Ба ҳамин хотир, доимо таъкид менамояд, ки инсон бояд дасткушод бошад ва ба дигарон, ки дар зиндагӣ аз рӯи меҳнати ҳалол ризку рӯзӣ ба даст оварда, рӯз мегузаронанд, бахилию тамаъкорӣ накунад.

Дӯстию ваҳдат ва баробариву бародарӣ низ аз мавзӯҳои хоси осори Баҳоуддини Омулӣ ба шумор мераванд ва ӯ ин падидаҳои ахлоқии инсонро аз хусусиятҳои хуби заминасоз барои тарбия маҳсуб медонад. Ӯ ба тариқи андарзу пандномаҳои осори хеш башариятро ба дӯстию муттаҳидӣ ва иттифоқ даъват намуда, мегӯяд, ки инсоният танҳо ба тариқи иттиҳод ва эҳтироми байниҳамдигарӣ метавонад ба дурри мақсуд комёб гардад ва ҳар мушкилро низ дар муттаҳидӣ ҳал намояд ва ба ин васила дар тарбияи ахлоқии насли наврас ва атрофиён низ саҳмгузор бошад. [4, с. 17]

Чунин ақидаҳои таълимотии Баҳоуддини Омулӣ дар замони муосир ҳам аҳаммияти ҷавулодда ва бағоят муҳим дар тарбияи ахлоқии наврасону донишҷӯён ва ҳар як фарди ҷомеа нақши асосӣ мебозад.

Ӯ дар масъалаи эҳтироми байниҳамдигарӣ зиёд дахл намуда, нақши таълиму тарбияро дар ин ҳолат бисе бузург шуморида, насли ҷавонро даъват менамояд, ки ҳамеша ба кадршиносии ҳамдигар моил бошанд ва кӯшиш ба ҳарч диҳанд, ки аз бадию бадкорӣ ва кирдори бад дур бошанд.

Бояд ёдовар шуд, ки асарҳои назмию насрӣ, риёзӣю фалсафии Баҳоуддини Омулӣ, саҳифаҳои ҷовидонаи андарзу панд ва ҳидоятномаи таълимиро менамояд, ки дар рушду нумуи адабиёт, санъат, маориф нақши муҳим мебозанд ва новобаста ба дигаргуншавии замон, метавонанд ҳамчун ҷаннаи таълимии педагогӣ барои наслҳои оянда низ истифода гарданд.

Аз ин ҷост, ки дар ҳар як оилаи фарҳангдӯст ин китобҳои тарбиявӣю ахлоқиро дӯст медоранд ва гаштаю баргашта мехонанд, ғояҳои онро дар тарбияи насли наврас истифода мебаранд, зеро асарҳои Баҳоуддини Омулӣ, пеш аз ҳама, асарҳои тарбиявӣю мебошанд.

Баҳоуддини Омулӣ тариқи асарҳои тарбиявӣю хеш, пеш аз ҳама, роҳҳои ташаккул додани сифатҳои ахлоқии инсонро нишон дода, тарзу усули амалӣ намудани чунин иқдомро ба ҳар восита новобаста ба давру замон тавзеҳ медиҳад, ки бисёрӣ онҳо дар педагогикаи ҳозиразамон исботи худро ёфтаанд ва барои шиноختи маънавии ҳаққи таълиму тарбия ҳар нуктаи он дар илми муосир низ метавонад нақши муассир гузорад.

Дар хусуси ин ҷазилатҳои таҳаллуқи инсонӣ дар ҳама давру замон файласуфон, мутафаккирон ва адیبони гузашта, аз ҷумла, Баҳоуддини Омулӣ низ нуктаи назари худро пешниҳод доштанд ва мо аз чунин иртиботи назариявӣю орифон ва файласуфони зиёде дар таҳқиқот низ ёдовар шудем.

Назари Баҳоуддини Омулӣ фарроҳ ва доманадор аст, чунон ки аз нигоҳи файласуф қимати инсон на ба имтиёзи насабӣ, на ба мартабаи иҷтимоӣ ва савлату дорой, балки ба пешрафту иршоди таълиму тарбия устувор вобаста аст. Мутобиқи назариёти ӯ аз хирад дида болотару афзалтар чизе вучуд надорад ва танҳо ақлу хирад аст, ки роҳи инсонро ба сароҳат мунаввар месозанд ва ба ин хотир бояд хирадро пос дошт. Шаффофияти хирад бо афзалияти илму дониш марбут буда, инсонро, ки соҳиби ин заковат ва доди илоҳист, ҳар чи қадар дараҷаи дониш, илм ва ҳунарандӯзии ӯ боло бошад, ҳамон қадар хирад рафтору амалиёти инсонро идора ва ба фаъолияти эҳсосоти ӯ то ба дараҷаи ба камолоти оӣ, яъне саодатманд шудани он мусоидат мекунад.

Одамро, мутобиқи ақидаи Баҳоуддини Омулӣ мебошад ростгӯю ростқавл ва суҳанвар ва дур аз дурӯғу лоғу газоғу ва жоғӯй бошанд, то бо чунин аъмоли хеш дар миёни ҷомеа шарафманду муътабар гарданд ва дар фаҳми маънӣ мумтоз бошанд ва «дурӯғи маслиҳатомез»-ро «беҳ аз рости фитнаангез» пазируфта тавонанд. Зеро қасоне, ки ба фитнаву фиреб дода мешаванд, бешубҳа, шарафи одамияти худро гум карда, аз мартабаҳои инсонӣ номуваффақ берун меоянд. Баръакси чунин ҳол бошад, омӯхтани илму донишу адаб аст, ки инсон худшиносро ба мартабаи баланд мебардорад ва олами маънавӣ ва ҷаҳонбинии онро вусъат мебахшад.

Худшиносӣ бошад, ба инсон камол мебахшад ва инсони комил, ба ақидаи Баҳоуддини Омулӣ, бояд худро аз ҳар гуна рафтору хислатҳои паст мисли мутеи нафс шудан, шаҳватпарастӣ, ғурур ва такаббурӣ, ҳариси молу пул гардидан канор барад ва ба шарафи инсонии хеш иснод наорад.

Имрӯз вобаста ба ақидаҳои тарбиявии гузаштагонанон мо бояд наврасону ҷавонро дар руҳияи худшиносии миллӣ, ҳифзи хотираи таърихӣ, бузургдошти забон ва мероси фарҳангӣ тарбия намоем, ки дар онҳо симои миллат, суннатҳои давлатдорӣ миллӣ ва расму оинҳои аҷодӣ ҳарчӣ бештар ташаккул ёбанд.

Тибқи назариёти Баҳоуддини Омулӣ, одамро, ки то фурсат ҳаст, бояд ба қору фаъолият ва таъмини заминаҳои моддӣ ва бардоштҳои маънавӣ дар қорсуи зиндагӣ машғул шавад, қадру манзалати умри худро қор дорад ва зиндагии ҳубу ояндақори худро таъмин намояд. Суду зиёни хешро бишносад ва тавонад, ки зиндагиро ба ҳақиқат, бо меҳнати ҳалол қадр намояд:

Чанд моли шубҳанок орей ба қор?  
То ки боши нармпӯшу ҳушалаф.  
Оқибат созад туро аз дин барӣ,  
Ин худроиву ин танпарварӣ. [4, с. 19].

Баҳоуддини Омулӣ бо қувваи беҳири хираду дониши инсон боварии қорил дошт. ӯ бо боварӣ гуфтааст, ки инсон қодир аст ҳама қизро донад ва аз худ намояд, ғайр аз мавҷуди Худо.

ӯ вазиқои инсонро аз се қиз иборат меқонист:

- аввал хирадқандӣ;
- дуввум ростқавлӣ;
- сеюм мардумнавозӣ. [2, с. 126]

Тарбияи инсон ба ақидаи ӯ бояд аз ҳар қиҳат қороғири тақомул ва қорвусъат бошад. Инсон дар маҷрои ҳаёт, пеш аз он ки ба қорил расад, бояд соҳиби тарбияи қисмонӣ, ахлоқӣ ва фикрӣ, инҷунин, ҳулқи писандидаву ҳақида гардад.

Ба ақидаи Баҳоуддини Омулӣ қӯдақ пеш аз мақтаб дар муҳити оилавӣ тарбия меёбад, ба тарбияи ӯ, пеш аз ҳама, бояд қадару модар машғул шавад. Қадару модар вазиқадоранд, ки қарзандашонро дар руҳияи тоқатқазирӣ нисбат ба саҳтӣ, қасту қаландиҳои зиндагӣ тарбия намуда, онқоро ба ҳунуқӣ ва гармӣ одат қунонанд. Аз қорҳои беҳуда қӯдақонро дар қанор қирифта, ҳама хоҳишҳои онқоро иҷро қунанд. Хоби қисёрро қарои қарзандон манъ намуда, қарои тансиҳатӣ онқоро ба қарзиш одат қунонанд.

Агар ҳар як насл аз ҳурдӣ, дар муассисаҳои таълимӣ асарҳои гаронбаҳои «Нон ва ҳалво», «Ширу шақар»-ро ба даст қигирад, аз насиҳатҳои дилқазирӣ он баҳравар гардад, дигар ин қитобро аз даст намегузорад ва муҳимтар аз ҳама, дигар ҳел тарбия меёбад, ба сиёҳу сафед сарфаҳм меравад ва ҳеч гоҳ ба қори қасту ношоқме даст намезанад.

Бо ин ҳам метавон иқтифо қард, ки ақидаи тақоми мутафакқирон дар ин қор бо назари Баҳоуддини Омулӣ мувоқиқат намуда, тақоми ақидаҳои онқо вобаста ба тарбияи низ дар ҳадди талаботи таълиму тарбияи қамони муосир ҳулоса мешавад.

Баҳоуддини Омулӣ низ дар ҳалли масъалаҳои тарбиявӣ анъанаҳои гузаштагонро давом дода, дар шароитҳои таърихии қамони худ онқоро тақмил дода, одамонро ба инсондӯстӣ ҳалқпарварӣ, ҳақиқатқӯӣ, қасбу ҳунаромӯзӣ ва ғайраҳо даъват намудааст. Гуфтаҳои ин марди хирадқанд то ҳол қимати тарбиявии худро аз даст нақодоанд.

Таҳқиқ ва омӯзиши осори педагогии Баҳоуддини Омулӣ имқон дод, ки ба ҳулосаи зерин қиоем:

- омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили осори адабӣ ва илмии намояндақони бузурги фарҳанги ҳалқи тоқик метавонад дар ташаккул ва рушди сиқатҳои воқои ахлоқи ҳақида ва бой гардонидани қаҳони маънавии наслҳои оянда нақши қоризеро қибозад;

- масъалаи тарбияи маънави-ахлоқии насли наврас дар шароити рушди қомеаи муосир аз мо ҳарчӣ беҳтар ва қосиқаттар истиқода намудани осори қурғановати мутафакқирони ҳалқи тоқику қорсро тақозо дорад;

Баҳоуддини Омулӣ дар низоми Консепсияи тарбиявии худ оид ба паҳлуҳои гуногуни ахлоқи инсон изҳори андеша карда, маҳз ҳамон нуктаҳоеро мавриди баррасӣ қарор додааст, ки ҳар як шахсро ба сӯйи худшиносию худогоҳӣ хидоят карда, то ба дараҷаи инсони комил мерасонад. Ба ақидаи ӯ, мардум бояд ба пуррагӣ ва осонӣ сарфаҳми моҳияти ахлоқи ҳамида рафта, дар ҳаёти ҳаррӯзаи худ аз рӯйи меъёрҳои он рафтор ва муносибатҳои ҳешро амалӣ гардонанд;

Бо мақсади баланд бардоштани сифати раванди тарбияи насли наврас зарур мешуморем, ки андешаҳои зерин амалӣ карда шаванд:

1. Дар қисмати «Назария ва мундариҷаи тарбия»-и фанни «Педагогика» масъалаи омӯзиши осори педагогии Баҳоуддини Омулиро, вобаста ба мавзӯҳои тарбияи маънавий-ахлоқии хонандагон, тарбияи меҳнатӣ, омӯзиш ва рушди шавқу рағбатҳои хонандагон ба касбу ҳунарҳои мардумӣ ҷой додан аз манфиат ҳолӣ нест.

2. Бо мақсади баланд бардоштани сифати таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ихтисосҳои филологии коллечҳои омӯзгорӣ, донишкадаҳо ва донишгоҳҳои ҷумҳурӣ ташкил намудани семинарҳо, курсҳои махсус ва дарсҳои факултативӣ оид ба афкори тарбиявии Баҳоуддини Омулӣ мувофиқи матлаб мебуд.

#### Адабиёт:

1. Саид Нафисӣ. Ашъор ва аҳволи Баҳоуддини Омулӣ / Нафисӣ С. Техрон «Иқбол». 1316 с. (ҳичрӣ). С. 146.

2. Саид Нафисӣ. Таърихи назму наср дар Ирон ва дар забони форсӣ / Нафисӣ С. [Матн]. Ҷ. 1. –Техрон, 1344 ҳ. – С. 485.

3. Раҳмонов Э. Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих / Э. Ш. Раҳмон [Матн]. Душанбе, 1999. –С. 32-33.

4. Орифӣ М. Аз тарихи афкори педагогии халқи тоҷик / М. Орифӣ. [Матн]. Ҷ. 1. (асрҳои X-XI). Душанбе 1962.-С. 184.

5. Манучеҳр Ҷавкор. Ҷавониби ирфони дар зиндагӣ ва шеъри Шайх Баҳой / Ҷавкор М. Маҷалаи пажӯҳиши Донишкадаи улуми инсонии Донишгоҳи Кошон, №16. –С. 79-106.

6. Дуктур Сафо. Таърихи адабиёт. Ҷ.5. Маснавии мазмунаи «Тутинома»-и Шайх Баҳой / Сафо Д. [Матн]. Техрон 1437

7. Саид Нафисӣ. Ашъор ва аҳволи Баҳоуддини Омулӣ / Нафисӣ С. Техрон «Иқбол»-1316 (ҳичрӣ).-С.146.

8. Собиров Г. Инкишофи математика дар Осиёи Миёна (асрҳои XVI-XVII) / Г. Собиров. Душанбе: Ирфон, 1966. С. 16-18

9. Собиров Г. Методика проходки корезов в математическом трактате Баҳоуддина Амули (солҳои 1547-1621) / Г. Собиров. Душанбе, 1987. С. 127

10. Собиров Г. Способы умножения в трактате “Хулосат ул-ҳисоб”-и Баҳоуддини Амулӣ / Г. Собиров. Мактаби советӣ. №2. Соли 1988. С. 44-46.

11. Зиндагии шоҳ Аббоси аввал. Ҷилди 3. Техрон, 1962. С. 28

12. Энциклопедияи миллии тоҷик. Ҷилди 2. Асос-боз. 2013. С. 427-429

13. Ғафуров Б. Тоҷикон, таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. Ҷ. 1, 2. - Душанбе: Ирфон, 1998, 1120

#### РУШДИ ҒОЯҲОИ БАШАРДҶУСТАНА ВА АХЛОҚИ ДАР АФКОРИ ПЕДАГОГИИ БАҲОУДДИНИ ОМУЛӢ

Омӯзиш ва таҳқиқи ҳамаҷаҳаи афкори тарбиявии Баҳоуддини Омулӣ, имрӯз, маҳз дар шароити нави муносибатҳои иқтисодӣ бозоргонии ҷумҳурӣ, ба аҳамияти калон молик аст. Ба вижа, ақидаҳои ахлоқии ӯ дар ташаккул ва рушди ҳар як фарди ҷомеа ва бой гардонидани ҷаҳони маънавии шахси ҳамаҷаҳа рушдёрфта, дар маҷмӯъ дар раванди сохтмони давлати ҳуқуқбунёд ва дунявӣ қобили қабул ва таваҷҷуҳи махсус аст.

**Калидвожаҳо:** ахлоқ, башардӯстӣ, тараққиёт, тарбия, таълим, инсондӯстӣ, қаноатмандӣ, тоқатпазирӣ.

## РАЗВИТИЕ ГУМАНИТАРНО-НРАВСТВЕННЫХ ИДЕЙ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ БАХОУДДИНА ОМУЛИ

Сегодня в новых условиях рыночной экономики республики большое значение имеет всестороннее изучение и исследование просветительских идей Бахауддина Омули. В частности, особенно приемлемы его нравственные идеи в становлении и развитии каждой личности в обществе и обогащении духовного мира всесторонне развитой личности, в целом, в процессе построения правового и светского государства.

**Ключевые слова:** нравственность, человечность, развитие, воспитание, образование, человечность, удовлетворение, толерантность.

## DEVELOPMENT OF HUMANITARIAN AND MORAL IDEAS IN THE PEDAGOGICAL THOUGHT OF BAHAUDDIN AMULI

Today, in the new conditions of the market economy of the republic, the comprehensive study and research of the educational ideas of Bahauddin Omul is of great importance. In particular, his moral ideas in the formation and development of each individual in society and the enrichment of the spiritual world of a well-rounded individual, in general, in the process of building a law-governed and secular state are particularly acceptable.

**Keywords:** morality, humanity, development, upbringing, education, humanity, satisfaction, tolerance.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Давлатова Малоҳат муаллими калони кафедраи психологияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: ҚТ, 735360, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16. Тел.: (+988) -62-78-20)Тел: (+985) 28-09-85

Иброҳимов Грез н.и.п., дотсенти кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: ҚТ, 735360, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16.Тел: (+985)40-22-02

**Сведения об авторах:** Давлатова Малохат старший преподаватель кафедры психологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ, 735360, г.Куляб, улица С.Сафарова -16. Тел.: (+988)28-09-85

Иброҳимов Грез к.п.н., доцент кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ, 735360, г.Куляб, улица С.Сафарова - 16.Тел: (+985)40-22-02

**Information about the authors:** Davlatova Malohat – Sennior Lecturer departament of Psychology of the Kulob State University after named Abuabdulloh Rudaki. Address: RT, 735360, Kulob town st.Safarova -16. Тел.: (+988)28-09-85

Ibrohimov Grez - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Kulyab State University named after Abuabdullo Rudaki. Address: RT, 735360, Kulyab, S. street Safarov 16. Тел: (+985)40-22-02

ТДУ:172.12+355/59 (075.8)

ТКТ:68 (2-тоҷ)

И-65

## АСОСҲОИ СИСТЕМАИ ТАРБИЯИ ҲАРБӢ – ВАТАНДӢСТӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ БАРТАРИДОШТА ДАР ТАШАККУЛИ МАВҶЕИ ҲАӢТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ БОЛОӢ

Исмонов М. М., ассистент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Имрӯз чомеаи маданияи кишвар пай бурдааст, ки ниҳоли истиқлол дар сурате ба дарахти бузургу борвар табдил хоҳад ёфт ва меваи ширин хоҳад дод, ки пайваста ба нигоҳубин ва парвариши он тавачҷух дошта бошем. Яъне мо бояд ҳамеша барои густариш ва



афзудани дастовардҳои истиклол бо эҳсоси гарми ватандӯстиву ватандорӣ, дилсӯзиву масъулиятшиносӣ қору фаъолияти содиқонаву софдилона ва саяю кӯшиши доимӣ намоем. Зеро фалсафаи ҳастӣ чунин аст ва таърихи башар собит намудааст, ки ҳифзи истиклолият дар қиёс бо ноил шудан ба он амри мушкилтар аст.

Дар Паёми имсолаи Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2022 ин масъала низ таъкид гардид, ки: «Мо бояд ватандӯсту ватанпараст бошем ва ҳаргиз фаромӯш насозем, ки эҳсоси гарми ватандӯстӣ ва ҳисси баланди миллӣ омили асоситарин ва роҳи муҳимтарини рушди давлат ва ҷомеа мебошад» [8, с. 35].

Воқеан ҳам, Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дуруст қайд намуданд, зеро заминаи рушди ҳар як давлат ва ҷомеа ин дарки баланди ватандӯстӣ ва дар тафаккури шаҳрвандон эҷод намудани ҳисси садоқат ба Ватан, эҳтиром ба арзишҳои умумиинсонӣ, омода будан ба адои қарзи шаҳрвандию уҳдадорихоии конституцсионӣ барои ҷимояи манфиатҳои Ватан мебошад.

Тарбияи ватандӯстии хонандагон рӯкни асосии сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Бояд қайд намуд, ки вазъи ҳассосу мураккаби ҷаҳони имрӯза, мавҷудияти зуҳуроти хатарноки замони муосир, бахусус, терроризму экстремизм (ифротгароӣ), бегонапарастӣ ва дигар ҷинойтҳои муташаккили фаромиллӣ, ки башариятро ба ташвиш овардаанд, тақозо менамояд, ки тарбияи ватандӯстии хонандагон дар ҷаҳорҷӯби танзими меъёри ҳуқуқӣ ба роҳ монда шавад. Маҳз, аз ин нигоҳи назар қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» ва «Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2023 – 2027» амалӣ саривақтӣ мебошад.

*Қобили тазаккур аст, ки масъалаи тарбияи ватандӯстиву ватанпарварӣ, худшиносиву худогоҳӣ ва таҳкими ҳувияти миллии зери тавачҷуҳи ҷамешагии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад [1, с. 30].*

Тоҷикон таърихан миллати ватандӯст буданд. Яке аз хислати миллии тоҷикон ватандӯстӣ маҳсуб ёфта, дар ҳама давраи замони масъалаи мубрам ба ҳисоб меравад. Тавре, ки Мирзокаримзода А.М. қайд менамояд «Падидаи ватандӯстӣ ифодакунандаи эҳсосоти гарм, яъне ҳолати руҳии инсон, муҳаббати вай нисбат ба Ватан, арзишҳои миллии, таърихию фарҳангӣ мебошад» [7] Ин ҳиссиёт, одатан дар шахс аз оила ва мактаб ба вучуд меояд ва ҳангоми аз тарафи давлат қабул кардани барномаю стратегия ва қонунҳо барои огоҳӣ доштан ва тақмили муқовимат нишон додан бар зидди ҳамагуна таҳдиду амалҳои номатлуб бедор карда мешавад.

Бо эътимоду эҳтироми хоса ба Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон моро мебояд, ки қарзи инсонӣ, вазифаи шаҳрвандӣ ва рисолати имонии ҳешро барои ҳифзи Истиклолияти комилан орому озоди Тоҷикистони азизамон равона сохта, барои эҳёи ғояву арзишҳои миллии – ватандӯстӣ, дарки баланди онҳо, ташаккули худшиносии миллии, тақмили ҳисси садоқат ба Ватан, омода будан ба адои қарзи шаҳрвандию уҳдадорихоии конституцсионӣ барои ҷимояи манфиатҳои Ватани азизамон равона созем. Чи тавре ки **Пешвои муаззами миллат** муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни Паёми имсолаи хеш ба Маҷлиси Олӣ таъкид намуданд: «... ҳар яки мо бояд минбаъд низ мафҳумҳои «ватандӯстӣ» ва «рушд»-ро шиори қору фаъолияти ҳаррӯзаи худ қарор диҳем» [6, с. 76].

Аз рӯзе, ки инсоният ба зиндагии мутамаддин рӯ овард, масъалаи тарбияи насли наврас, ба шуури ворисон ҷой додани асосҳои бунёдии тарзи зист ва тафаккури аҷдодиро яке аз масъалаҳои умдатарин номида буд.

Дар илми педагогии тоҷик низ масъалаи тарбияи ватандӯстии насли наврас ва ба мудофияи Ватан омода намудани он васеъ инъикос ёфтааст. М.Д. Қаюмова дар асари худ «Ғояҳои ватандӯстӣ ва тарбияи ҷисмонӣ дар таълимоти педагогии мутафаккирони тоҷик дар асрҳои 9—10» решаҳои таърихии ғояи миллии тарбияи ватандӯстии халқи тоҷикро мавриди баррасӣ қарор дод. Б.С. Маҳмадрасулов дар мавзӯи «Фарҳанги ҷисмонии халқи тоҷик дар

асрҳои миёна», ки дар он сарчашмаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ низ инъикос ёфтаанд, таҳқиқот анҷом додааст.

Назари муосир дар бораи тарбияи ватандӯстии насли наврас дар асари илми Х.А. Ҷӯраев «Тарбияи ҳисси ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ дар раванди ислоҳоти системаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар асоси суханрониҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон)» таҷассум ёфтааст.

Як қатор масъалаҳо оид ба ташаккули ҳайати педагогии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла онҳое, ки ба фанни омодагии ибтидоии ҳарбӣ дахл доранд, дар таҳқиқоти Ҳ.Қурбонзода «Тарбияи ҳарбию ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ қисми таркибии сиёсати давлатӣ, ки ба тарбияи мафкуравӣ дар он, ахлоқ, ватандӯстӣ, устувории ахлоқию равонӣ, такмили ҷисмонӣ, азхудкунии донишҳои ҳарбӣ нигаронида шудааст.

Идеяи умумии ватандӯстӣ ва тарбияи он решаҳои таърихӣ тулонӣ ва заминаи назариявии асоснок дорад. Илми педагогӣ дар масъалаҳои тарбияи ватандӯстии насли наврас фаъолона иштирок мекард. Проблемаи тайёрии ҳарбии хонандагони синфҳои болоӣ дар асарҳои А. Макаренко, Н. Крупская, В. Сухомлинский ва дигарон қор карда баромада шуда буданд.

Ҳарбию ватандӯстӣ ва ҳарбию-варзишӣ самтҳои асосии тарбияи ватандӯстӣ мебошанд ва яке аз ҳадафҳои асосии омода кардани хонандагони синфҳои болоӣ ба хизмати ҳарбӣ дар сафи Қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Пас аз пошхӯрии ИҶШС дар қонунгузори маорифи як қатор кишварҳо таълими ҳарбӣ дар муассисаҳои таълимии шаҳрвандӣ танҳо дар асоси факултативӣ сурат гирифт. Тақия ба анъанаҳои таърихӣ дар масъалаҳои тарбияи ватандӯстӣ ва ҳарбӣ-ватандӯстӣ яке аз усулҳои асосии ташаккули ғояҳои ватандӯстии миллӣ мебошад. Дар фалсафа ва педагогикаи тоҷикӣ-форсӣ дар робита ба тарбияи ватандӯстии насли наврас андешаҳои фаровон мавҷуд аст. Масъалаҳои ватандӯстӣ ва тарбияи ҷисмониро метавон дар осори шоирон, файласуфон ва мутафаккирони тоҷикӣ форс мушоҳида кард.

Ҳадафҳои асосии тарбияи ҳарбӣ-ватанпарварии насли наврас, аз ҷумла дар доираи ТИХ, инҳоянд: ташаккули сифатҳои ватандӯстона дар синфҳои болоӣ, тарбияи ахлоқӣ-психологӣ, омодагии ҷисмонӣ ва ҳарбию техникаӣ барои дохил шудан ба сафи Қувваҳои мусаллаҳ. Қор дар самти тарбияи ватандӯстӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба ду самти асосӣ тақсим кардан мумкин аст: синфӣ ва берунасинфӣ, ки бо ақидаҳои оммавӣ оид ба ташаккули шахсияти солиму ватандӯст алоқаманданд, ба идеали тарбияи ахлоқӣ, меҳнатӣ, фикрӣ, ҷисмонӣ ва ватандӯстии насли наврас асос ёфтаанд [10, с. 321].

Дар доираи барномаи таълимии умумӣ тарбияи ватандӯстӣ ба шаҳрвандӣ-ватанпарварӣ ва ҳарбию ватандӯстӣ ҷудо мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ТИХ яке аз фанҳои ҳатмӣ барои таҳсил ба ҳисоб меравад. Тайёрии ҳарбӣ дар синфҳои болоии муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти илмӣ амалӣ дошта, дар асоси талаботи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати мудоғибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ амалӣ карда мешавад.

Тарбия ва ватандӯстии насли наврас ҳамеша яке аз вазифаҳои муҳими мактаби муосир будаву ҳаст, зеро дар хонандагон ва ҷавонон давраи пурмахсул барои тарбияи муҳаббат ба Ватан эҳсос карда мешавад. Тарбияи ватандӯстӣ ҳамчун ташаккули тадриҷӣ ва устувории муҳаббати хонандагон ба Ватан фаҳмида мешавад, ватандӯстӣ яке аз муҳимтарин хусусиятҳои шахсиятӣ ҳамаҷониба рушдёфта мебошад. [1]

Хонандагон бояд ҳисси ифтихор аз ватан, мардуми худро эҳтиром, дастовардҳои бузург ва сифатҳои шоистаи гузаштаре инкишоф диҳанд. Барои таълиму тарбия бисёр чиз лозим аст: Нақши онро дар ин маврид набояд аз ҳад зиёд арзёбӣ кард. Мутаассифона, дар айни замон тарбияи ватандӯстӣ ҷӣ тавре, ки мегӯянд, «ба ҳеч расидааст» яъне, амалан нопадид шудааст. Дар солҳои охир як қатор омилҳо ба ин амал мусоидат кардаанд: афзоиши иттилооти васоити ахбори омма дар рушди Тоҷикистон, набудани давлати муштарақ ба

ибораи дигар надоштани идеологияи асосӣ. Ғайр аз он набудани адабиёти методологӣ дар тарбияи ватандӯстӣ монеа мешавад, ки дар он мураббӣён тавонанд дар ин масъала тавсия ва машварат гиранд. Мақсади он фаҳмондани мафҳумҳои воқеии нек ва баъд, табдил додани шуури хонандагон ба ғояҳои олиии таърихи Тоҷикистон ва ба ин васила эҳё кардани ғояҳои мустақили худ дар бораи аҳаммият ва арзиши арзандаи Тоҷикистон мебошад. Агар омӯзгор дар қори ҳаррӯзаи худ мунтазам ба маводи маҷмуа рӯ оварад, пас истифодаи онҳо имкон медиҳад, ки насали инсонҳои боваринок, олиқадр барои ба даст овардани муваффақият ба воқеа расанд, вақте ки хонандагон калонтар мешаванд, тавре ки муҳаққиқон қайд карданд, дар онҳо эҳсоси ватандӯстӣ оҳиста – оҳиста ба ташаккул шуруъ мекунад, ки иҷроишро талаб мекунад, аммо новобаста аз он, ки изҳори таҳқиромез аст, аксар вақт номаълум боқӣ мемонад. Аммо қувваҳои бедорӣ, организми афзоюнда метавонад татбиқи худро дар якҷоягӣ бо ташкилотҳои ҷамъиятии иҷтимоӣ пайдо кунад, ки қараёни он сол то сол афзоиш меёбад.

Ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ ва волоияти қонун дар мамлақати мо бештар аз сатҳи маърифати шаҳрвандӣ ва тарбияи ватандӯстӣ вобаста аст. Имрӯз муносибатҳои як шаҳрванди Тоҷикистон бо давлат ва ҷомеа қуллан тағйир ёфтааст. Вай имкониятҳои бузург барои дарк намудани худ ҳамчун шахси мустақил дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт пайдо кард ва ҳамзамон масъулиятро барои тақдири худ ва тақдири одамони дигар афзоиш дод. Дар чунин шароит, ватандӯстӣ арзиши гаронеро, ки натавонанд чанбаҳои иҷтимоӣ, балки руҳӣ, маънавӣ, идеологӣ, фарҳангӣ – таърихӣ, низомӣ – ватандӯстӣ ва дигар чанбаҳоро фаро мегирад [4, с. 26].

Аз замони истиқлолият (аз соли 1991) Ҷумҳурии Тоҷикистон маводҳои худро дар самти васоити таълимӣ ва маводи дидактикӣ оид ба ТИҶ таҳия намуд. Тайёрии ибтидоии ҳарбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз чор фасли асосӣ иборат аст: омодагии ҳарбӣ, омодагӣ дар соҳаи мудофияи гражданин, омодагии тиббӣ, тарбияи ҷисмонӣ. Унсурҳои асосии ҳатмии базаи таълимию моддии таълим аз фанни ТИҶ кабинетҳои ҳарбии муассисаи таълимӣ мебошад.

Ҷиҳати муҳимми гузарондани машғулиятҳои тактикӣ, асосҳои тайёрии суҳтор, мудофияи гражданин ва ғайра, майдончаҳои мактабӣ ва шаҳрчаҳои варзишӣ мебошанд. Таҷҳизонидани пурраи синфхонаҳо барои ТИҶ на танҳо аз ҳадафҳо ва вазифаҳои дар доираи фан муайяншуда, балки аз имкониятҳои моддии муассисаи таълимӣ низ вобаста аст. Барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи мучахҳаз бо аслиҳои таълимӣ ва тир барои тирпарронӣ яке аз масоили доғ боқӣ мемонад. Яке аз масъалаҳои муҳимми ташкил ва гузарондани тайёрии ибтидоии ҳарбӣ риояи техника ва техникаи беҳатарӣ мебошад.

Ба даст овардани самараи бештар аз чорабиниҳои тарбиявӣ, ки дар доираи тайёрии ибтидоии ҳарбӣ дар муассисаи таҳсилоти умумӣ гузаронида мешавад, инчунин ноил шудан ба ҳадафҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ ва омода намудани онҳо ба хизмати ҳарбӣ ду омилҳои асосӣ дорад: муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ аз ҷониби омӯзгорони соҳибхатисоси ТИҶ ва таҷҳизонидани синфҳои махсус барои дарсҳои тайёрии ибтидоии ҳарбӣ [9]

Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон тафовути ҷиддӣ бо кадрҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо омӯзгорони ТИҶ дар сатҳи марказӣ - канора ва шаҳру деҳот ба назар мерасад. Яке аз масъалаҳои асосӣ дар доираи масъалаи бо омӯзгорони баландхатисос таъмин намудани муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон омодагии имрӯзаи таҳассусии ин кадрҳо ба гузаронидани дарсҳои тайёрии ибтидоии ҳарбӣ ва масъалаи бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси онҳо мебошад.

Омили муҳимми таълими самарабахши ТИҶ дар доираи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо асбобҳои таълимӣ, дидактикӣ ва аёни мучахҳаз гардонидани синфҳои (ҷойҳои) махсуси таълимӣ барои дарсҳои ТИҶ мебошад.

Дар ҳудуди муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии навбунёди Ҷумҳурии Тоҷикистон муассисаҳои мавҷуда таҷдид ва синфхонаҳои нав барои тайёрии ибтидоии ҳарбӣ омода карда шуда, барои ин шароити мувофиқ фароҳам оварда шуданд.

Инчунин бояд гуфт, ки дар як катор муассисаҳои нави таълимӣ, шаҳрчаҳои варзишии тарбияи ҷисмонӣ низ барои эҳтиёҷоти гузарондани машғулиятҳои амалӣ аз фанни ТИҲ нав карда шудаанд. Дар муассисаҳои таълимии қаблан амалкунанда синфҳои ТИҲ дар асоси биноҳои таълимии қаблан мавҷудбуда ё барои онҳо биноҳои дигар ҷудо карда мешуданд. То имрӯз масъалаи бо асбобҳои аёнии таълимӣ ва яроку аслиҳои таълимӣ, инчунин асбобу анҷоми муҳофизатӣ таъмин намудани кабинетҳои ТИҲ охишта-охишта баррасӣ гардида истодааст.

Оқибати кам будани воситаҳои аёни (махсусан яроқи таълимӣ) риояи нопурраи тадбирҳои беҳатарӣ дар вақти дарсҳои ТИҲ мебошад. Таҳлили назариявии дастурҳо ва китобҳои дарсӣ оид ба ТИҲ имкон дод, ки яке аз мақсадҳои таълим дар синфҳои тайёрии ибтидоии ҳарбӣ ташаккули ҳавасмандӣ ба хизмати касбӣ дар сафи Қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Дар баробари ин метавон ба хулосае омад, ки мазмуну мақсад ва вазифаҳои дарсҳои ибтидоии ҳарбиро, ки ташаккули оптималии мавқеи ҳарбию ватандӯстии хонандагони синфҳои болоиро таъмин менамоянд, пеш аз ҳама бо ҳуҷҷатҳо оид ба қобилияти мудоғиба ва амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ намуд.

Системаи муосири маориф бо ҷорӣ намудани дастовардҳои технологияҳои иттилоотӣ дар раванди таълим робитаи зич дорад. Ин хусусан ба шаклу воситаҳои нави таълим дар асоси технологияҳои иттилоотию телекоммуникатсионӣ дахл дорад. Ба инҳо омӯзиши электронӣ дохил мешаванд, ки истифодаи фаъолонаи воситаҳои таълими электрониро талаб мекунанд. Бинобар ин, имрӯз на танҳо ба омӯзгорони оянда омӯзонидани истифодаи дастурҳои электронии тайёр, балки ба онҳо омӯзонидани метод, усул ва воситаҳои офаридани образҳои нав яке аз вазифаҳои муҳим мебошад.

Воситаҳои муосири технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ аз рӯи усули ба даст овардани иттилооти таълимӣ системаҳои синхронӣ ва асинхронӣ фарқ мекунанд. Системаҳои синхронӣ иштироки ҳамзамон дар раванди таълим ҳам талаба ва ҳам муаллимро талаб мекунанд. Ба чунин системаҳо телевизионӣ, интерактивӣ, аудиографӣ, телеконференсия, шаклҳои коммуникатсионӣ дохил мешаванд. Системаҳои асинхронӣ дар як вақт иштироки талаба ва муаллимро дар раванди таълим талаб намекунанд. Нақша ва вақти машғулиятро ҳуди талабагон интихоб мекунанд. Ба чунин системаҳо маводи чопӣ, кассетаҳои аудиоӣ, кассетаҳои видеоӣ, курсҳои онлайн дохил мешаванд.

Бо ёрии технологияҳои информатсионӣ ва коммуникатсионӣ миқдори зиёди иттилоотро мунтазам ба даст овардан ва азхуд кардан мумкин аст. Дар раванди иҷрои муваффақона воситаҳои зерин, ки маҷмуи технологияҳои иттилоотиро ташкил медиҳанд, нақши муҳим доранд: - дастгоҳҳо ба монанди компютер, принтер, модем, микрофон ва дастгоҳи садо, сканер, камераи рақамии видеоӣ, китоби дарсии мултимедиявӣ, проектор, планшети расомӣ, клавиатураи мусиқӣ, инчунин нармафзори онҳо; - нармафзори сахтафзор; - матнҳо, аниматсияҳо, мусиқӣ, моделҳои физикӣ, харитаҳои ҷуғрофӣ; - маълумотномаҳо, энциклопедияҳо, китобҳои дарсии электронӣ, осорхонаҳои виртуалӣ; - симуляторҳои омӯзишӣ.

Имрӯз бисёр навъҳои нави технологияҳои иттилоотӣ ба вуҷуд омада, дар раванди истеҳсолот самаранок истифода мешаванд. Ба навъҳои нави технологияҳои иттилоотӣ шабакаҳои компютерӣ, алоқаи электронӣ, системаҳои ҷустуҷӯи иттилоотӣ, телеконференсияҳо, китобхонаҳои автоматӣ, нармафзори таълимӣ дохил мешаванд.

Технологияҳои муосири иттилоотӣ дар раванди таълим бо мақсадҳои зерини педагогӣ истифода мешаванд: - интенсификатсияи ҳамаи зинаҳои раванди таълим; - инкишофи ҳамаҷонибаи донишҷӯ; - омода намудани хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба ҳаёт дар ҷомеаи иттилоотӣ; — конёи гардондани талаботи иҷтимоӣ. Тавсия дода мешавад, ки мафҳуми «технологияи компютерӣ» ба қатори технологияҳои иттилоотӣ дохил карда шавад, чунки компютер яке аз воситаҳои муҳимтарин мебошад. Аз ин рӯ, бамаврид аст, ки моҳияти мафҳуми «таълими технологияи компютерӣ»-ро таъкид кунем.

Мафҳуми «Технологияи таълими компютерӣ» ташкили раванди таълимро бевосита бо истифода аз хидматҳои компютерӣ дар назар дорад. Бо назардошти имкониятҳои муосири воситаҳои ҳисоббарорӣ ва шабакаҳои компютерӣ ин мафҳум дар услуби «технологияҳои симулятсия» ё «бозиҳои омӯзишии моделиронӣ» низ истифода мешавад.

Дар адабиёт намудҳои зерини нармафзори компютерӣ, ки барои таълим пешбинӣ шудаанд, нишон дода шудаанд: нармафзори коммуналӣ барои таъйиноти умумӣ; воситаҳои барномавӣ, ки дониш ва маҳорати хонандагонро месанҷанд; симуляторҳои электронӣ; нармафзор барои моделсозии математикӣ ва моделиронӣ; нармафзори лабораторияи виртуалӣ; системаҳои ҷустуҷӯи иттилоот; системаҳои автоматии таълим; китобҳои дарсии электронӣ; системаҳои арзёбии экспертӣ; системаҳои омӯзишии интеллектуалӣ; воситаҳои автоматиконидашудаи фаъолияти касбӣ.

Яке аз талаботи муҳимми ташкили таълиму тарбияи муосир дар як муддати кӯтоҳ, бе кӯшиши безарари раванӣ ва ҷисмонӣ ноил шудан ба натиҷаҳои баланд мебошад. Ин аз омӯзгор маҳорати баланди педагогӣ ва муносибати нав ба раванди таълимро тақозо мекунад, ки имкон медиҳад, ки донишҳои муайяни назариявӣ ба хонандагон дар муддати кӯтоҳтарин дода шавад, маҳорату қобилияти онҳо дар фаъолияти муайян ташаккул ёбад, инчунин назорати фаъолияти талабагон, баҳо додан ба сатҳи дониш, малака ва маҳорати ба даст овардашон.

Самтҳои перспективии ҷорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ дар системаи таҳсилоти ҳарбии то даъватӣ ба таври зайл муайян карда мешаванд: ҷорӣ намудани усул ва воситаҳои технологияҳои муосири иттилоотӣ дар раванди таълим; баланд бардоштани сатҳи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ аз ҷониби ҳамаи омӯзгорони ҳарбӣ дар раванди таълим; ҳамгирии системавии иттилоотии равандҳои таълимӣ, таҳқиқотӣ ва идоракунӣ; фароҳам овардан ва рушди муҳити ягонаи иттилоотӣ-таълимӣ оид ба таълими ҳарбӣ пеш аз даъват.

Усул ва роҳҳои нави технологӣ на танҳо дар соҳаи ташаккули илму техника ва истеҳсолот, балки дар тамоми соҳаҳои системаи маориф васеъ ва самаранок истифода мешаванд. Бо мақсади баланд бардоштани сифати тайёр намудани кадрҳои ҳарбӣ дар низоми Қувваҳои Мусаллаҳи ҚТ, дар раванди тайёр намудани кадрҳои ҳарбӣ, зарурати ҷорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ дар раванди таълими ҳарбии то даъватӣ ҳар сол меафзояд.

Тақмили тайёрии амалии донишҷӯён дар самти омодагии ибтидоии ҳарбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, таъмин намудани маводи таълимӣ оид ба технологияҳои муосири иттилоотӣ ва ҳадамоти технологияҳои иттилоотӣ ба ташаккули самараноки малакаҳои мутахассисони оянда дар ҳамоҳангсозии мутақобилаи ҳарбии фаъолияти педагогӣ ва илмии оянда мусоидат мекунад. Бомуваффақият тайёр кардани насли наврас ба ҳифзи Ватан бештар ба маҳорати педагогии ҷангӣ ва нуруи зеҳнии муаллимони фанҳои ҳарбии пеш аз даъват вобаста аст.

Тавре ки аллакай қайд карда шуд, дарс унсури асосии системаи мактабии тарбияи ватандӯстонаи хонандагон мебошад, аммо он низ баъзе камбудихо дорад: яқум-чаҳорҷӯбаи вақт, дуҷум - маҳдудияти мундариҷаи дарс, ки ба талаботи барнома вобаста аст, сеҷум-набудани озодӣ (иштирок дар дарс барои ҳама ҳатмист).

Тавре ки шумо медонед, вақтҳои охир ҳаёт дар кишвари мо ба таври куллӣ тағйир ёфтааст. Дар мактаби муосир хонандагон бо ҷаҳонбинии нав таълим мегиранд ва дурнамои онҳо мисли пештара равшан нест. Табиист, ки татбиқи қобилиятҳо ва орзуҳои зиндагии онҳо барои мактаби таҳсилоти умумӣ хеле мушкил аст. Аз ин рӯ, имрӯз муроҷиат ба усулҳо ва воситаҳои, ки ба насли наврас бештар таъсир мерасонанд, хеле муҳим аст. Дар як қатор мактабҳо усулҳои методӣ ва шаклҳо, равишҳои навтарин ба қорҳои таълимӣ ва беруназсинфӣ барои ҷалби наврасон ба меъёрҳо ва қоидаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ҷустуҷӯ карда мешаванд.

Рушди ҷисмонӣ, руҳӣ ва иҷтимоии шахс таҳти таъсири омилҳои беруна ва дохилӣ, иҷтимоӣ ва табиӣ, идорашаванда ва идоранашаванда сурат мегирад. Он дар раванди

ичтимоишавӣ азхудкунии арзишҳо, меъёрҳо, муқаррарот, намунаҳои рафтори хоси ин ҷомеа, ҷомеаи иҷтимоӣ, гурӯҳ ва такрористеҳсоли робитаҳои иҷтимоӣ ва таҷрибаи иҷтимоӣ аз ҷониби инсон сурат мегирад. Тарбия ҳам дар шароити таъсири стихиявии омилҳои ҳаёти ҷамъиятӣ (дар асл хеле муҳолифатнок) ба шахси рушдбанда ва ҳам дар зери таъсири ҳолатҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ назоратшаванда ва шароити ташкилию педагогӣ, ки махсус дар раванди тарбия ба вучуд омадаанд, сурат мегирад.

Тавре, ки маълум аст, тарбия, ки як қисми иҷтимоикунони шахс аст, тавассути таълим ва ташкили фаъолияти ҳаётии ҷамоатҳои тарбияшаванда амалӣ карда мешавад. Маориф, маърифат, яъне тарғиб ва паҳнкунии фарҳангро дар бар мегирад, ки сатҳи баланди интихобии субъектҳоро дар интихоб ва азхудкунии ин ё он дониш, алахусус дар шароити муносири беҳирии иттилоотӣ ва омӯзишро дар бар мегирад. Ташкили фаъолияти ҳаётӣ дар ташкилотҳо ва гурӯҳҳо сурат мегирад, ки барои иштироқи тарбиятгирандагон дар 1 намуди гуногуни фаъолият— маърифатӣ, предметӣ-амалӣ, маънавӣ-амалӣ, коммуникатсионӣ, бозӣ, варзишӣ шароит фароҳам меоранд. Табиист, ки санъат дар тарбияи ҷавонони мактаб нақши махсус мебозад, ки намудҳои гуногуни фаъолияти иҷтимоиро дар шакли эмотсионалӣ инъикос мекунад ва қобилияти шахсро барои ба таври эҷодӣ дигаргун сохтани ҷаҳони атроф ва худ инкишоф медиҳад. Дар ин ҳолат, системасозӣ, шиддат, хусусият, мундариҷа, шаклҳо ва усулҳои тасвирҳои умумӣ нақши муҳим мебозанд.

Чун падидаи мураккаби иҷтимоӣ, тарбияи ватандӯстӣ, ба монанди тарбияи умумӣ, объекти омӯзиши як қатор илмҳо мебошад. Фалсафа муносибати маърифатӣ, арзишӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ, ахлоқӣ ва эстетикӣ инсонро ба ҷаҳон, асосҳои онтологӣ ва гносеологияи тарбияро меомӯзад; тасаввуроти умумиро дар бораи мақсадҳо ва арзишҳои олии тарбия, ки мувофиқи онҳо воситаҳои мушаххаси ӯ муайян карда мешаванд, таҳия мекунад.

Имрӯз моделҳои асосии концептуалии тарбияи ватандӯстона ташаккул ёфтаанд ва фаъолият мекунад: а) модели фанӣ-мавзӯӣ (муқаддима ба системаи таҳсилоти умумии курсҳои нави таълимии хусусияти шахрвандӣ, навсозии мундариҷаи таҳсилоти иҷтимоӣ-гуманитарӣ, ҷорӣ намудани таҷрибаҳои курсҳои нави таълимӣ (модулҳои) хусусияти шахрвандӣ); б) модели арзишии болои мавзӯ (актуализатсия бо воситаҳои педагогӣ дар раванди ташаккули арзишҳои хусусияти ватандӯстӣ, контексти дигари маънии таҳсилоти умумӣ); в) модели институтсионалӣ (моделҳои ҳаёти муассисаи таълимӣ аз рӯи сценарияҳои ҷамъиятӣ- ватандӯстӣ ва тамаркуз ба ташаккули фарҳанги ватандӯстӣ худидоракунии мактабӣ, ташаккули тарзи демократии ҳаёти мактабӣ, ташкили фазои ҳуқуқӣ дар мактаб); г) модели лоиҳавӣ (иштироқи коллективҳои педагогӣ ва шогирдон дар фаҳмидан ва ҳалли мушкилоти муҳими ҷамъиятии шахр ё маҳалли аҳолинишини худ); д) асосҳои назариявии таълими ватандӯстӣ: сиёсатшиносӣ, ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, коммуникатсионӣ ва конфликтологӣ, психологӣ-педагогӣ (назарияи иҷтимоикунони шахс, концепсияи тарбия, концепсияи ташаккули тафаккури танқидӣ ва ғайра); е) шаклҳо ва усулҳои қори омӯзгорони таълими ватандӯстӣ (тренингҳои амалӣ барои омӯзгорон ва роҳбарон оид ба ҳалли ҳолатҳои иҷтимоӣ-педагогӣ ва ғайра); технологияҳои нави иттилоотӣ дар системаи тақмили ихтисоси омӯзгорон ва роҳбарон, моделҳои интерактивии таълим.

Тавре ки аллақай қайд карда шуд, дарс унсури асосии системаи мактабии тарбияи ватандӯстонаи хонандагон мебошад, аммо он низ баъзе камбудихо дорад: яқум-ҷаҳорҷӯбаи вақт, дуҷум - маҳдудияти мундариҷаи дарс, ки ба талаботи барнома вобаста аст, сеҷум- набудани озодӣ (иштирок дар дарс барои ҳама ҳатмист). Ин камбудихо дарсро ҳамчун ҷузъи мувофиқи модели тарбияи ватандӯстонаи хонандагон фаъолияти беруназсинфӣ дар ин фан ҷуброн мекунад. Он идомаи мантиқии дарс аст, вазифаҳои тарбиявии равшантар дорад. Фаъолияти беруназсинфӣ бо назардошти манфиатҳои хонандагон ва имкониятҳои муаллим ва муассисаи таълимӣ сохта мешавад.

Экскурсияҳо ба осорхонаҳои кишваршиносии шахр, осорхонаҳои институтҳои ҳарбӣ, аз хурдсолӣ ба муносибати эҳтиётқорона ба ҷойҳои хотирмон одат мекунад. Ба тарбияи ватандӯстӣ ва шахрвандӣ иштироқи синф дар бозии ҳарбӣ-варзишӣ, дар озмуни мактабии сохтор ва суруд, дар аксияҳои раҳм, лоиҳаҳои таҳқиқотӣ мусоидат мекунад. Дар

байни шаклҳои маъмултарин ва муассири тарбияи шаҳрвандӣ ва ватандӯстонаи мактаббачагон дарсҳои часорат ҷойгоҳи муҳим доранд. Таҷрибаи корӣ дар синфҳои болоӣ нишон медиҳад, ки ҳикоя дар бораи анъанаҳои қаҳрамонӣ самараноктар мешавад, агар он ба далелҳои маҳаллӣ таъяс кунад, тавассути анъанаҳои халқи худ, ватани худ, тағйир ёбад. Барои иштирок дар онҳо собиқадорони Ҷанги Бузурги Ватанӣ, иштирокчиёни ҷанги Афғонистон, собиқадорони меҳнат даъват карда мешаванд. Ҳикояҳои онҳо сарчашмаҳои арзишманди таърихи ҷарбӣ барои бачаҳо мебошанд.

Тарбияи шаҳрвандӣ ва ватандӯстонаи шахс дар оила оғоз меёбад. Арзишҳои ҳаёти оилавӣ, ки кӯдак аз солҳои аввал меомӯзад, барои шахс дар ҳама синну сол аҳаммияти доимӣ доранд. Муносибатҳо дар оила ба муносибатҳои ҷомеа равона карда мешаванд ва асоси рафтори шаҳрвандии шахсро ташкил медиҳанд.

#### **Адабиёт:**

1. Абдуллоев А.Н. Аҳаммияти иҷтимоии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар ҷомеа // Проблемаҳои педагогика. № 6(51), 2020, с. 87-89.

2. Абдуллоев А.Н., Шомуродов Ҷ.Ҷ. Нақши арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ дар тарбияи ҷисмонии насли наврас // Конфронси 11-уми байналмилалӣ «Илм ва амалия: сатҳи нави ҳамгирӣ дар ҷаҳони муосир». Шеффилд, Британияи Кабир. 30 ноябри соли 2020. саҳ. 50-52

3. Исмоилова М.Н., Султонова З.Ш. Талабот ба методикаи таълим // Олими асри XXI. № 3-2 (38), 2018. с. 84-88.

4. Мирзокаримзода А.М. Системаи воени-патриотическогo воспитания - фактор обеспечения стабильности и безопасности в независимом Таджикистане // А.М. Мирзокаримзода. Вестник Таджикского национального университета. 2019. № 10. с. 221-224

5. Мирзокаримзода А.М. Роль национальных традиций в воени-патриотическом воспитании молодежи // Вестник Таджикского национального университета. 2020. № 1. - с. 300-303.

6. Мирзокаримзода А.М. Системаи тарбияи ҷарбӣ-ватандӯстӣ – омили таъмини суботу амният дар Тоҷикистони соҳибистиклол // Ахбори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2019. № 10. Қисми 2. - с. 173-176 (бо ҳаммуаллиф).

7. Мирзокаримзода А.М. Нақши анъанаҳои миллӣ дар тарбияи ҷарбӣ-ватандӯстии ҷавонон // Ахбори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2020. № 1. - с. 300-303.

8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 23 декабри соли 2019

9. Сафоев Ҳ.А. Тарбияи талабагон дар руҳияи ватандӯстии ҷарбӣ масъалаи мубрами педагогӣ // Проблемаҳои педагогика. № 6(51), 2020, с. 34-35.

10. Ҳамроев К.К. Усулҳои муосири таълим дар синфхонаҳо барои даъвати пеш аз даъват // Проблемаҳои педагогика. № 6(51), 2020. с. 39-40.

### **АСОСҲОИ СИСТЕМАИ ТАРБИЯИ ҶАРБӢ – ВАТАНДӢСТӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ БАРТАРИДОШТА ДАР ТАШАККУЛИ МАВҶЕИ ҲАӢТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ БОЛОӢ**

Мақола ба мавзуи асосҳои системаи тарбияи ҷарбӣ-ватандӯстӣ ҳамчун омили бартаридошта дар ташаккули мавҷеи ҳаётии хонандагони синфҳои болоӣ бахшида шудааст. Тоҷикон таърихан миллати ватандӯст буданд. Яке аз хислатҳои миллии тоҷикон ватандӯстӣ маҳсуб ёфта, дар ҳама давру замон масъалаи мубрам ба ҳисоб меравад.

Ба ақидаи муаллиф падидаи ватандӯстӣ ифодакунандаи эҳсосоти гарм, яъне ҳолати руҳии инсон, муҳаббати вай нисбат ба Ватан, арзишҳои миллӣ, таърихию фарҳангӣ мебошад. Ин ҳиссиёт, одатан дар шахс аз оила ва мактаб ба вучуд меояд ва ҳангоми аз тарафи давлат қабул кардани барномаю стратегия ва қонунҳо барои оғоҳӣ доштан ва такмили муқовимат нишон додан бар зидди ҳамагуна таҳдиду амалҳои номатлуб бедор карда мешавад.

Мақола ба забони фаҳмои илмӣ навишта шуда аз он метавонанд омӯзгорон, унвонҷӯён, магистрантон ва докторантҳо истифода баранд.

**Калидвожаҳо:** тарбияи ҳарбӣ, ватандӯстӣ, таҷриба, анъана, қаҳрамонӣ, мактаб, муосир, хонандагон, ҷаҳонбинӣ, таълим, дарс, корҳои беруназсинфӣ, муносибат

### **ОСНОВЫ СИСТЕМЫ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ КАК ДОМИНИРУЮЩЕГО ФАКТОРА В ФОРМИРОВАНИИ ЖИЗНЕННОЙ ПОЗИЦИИ УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ**

Статья посвящена теме, лежащей в основе системы военно-патриотического воспитания, как доминирующему фактору в формировании жизненной позиции учащихся старших классов. Таджики исторически были патриотической нацией. Одним из национальных качеств таджиков является патриотизм, который во все времена является актуальным вопросом.

По мнению автора, феномен патриотизма выражает теплые чувства, т.е. душевное состояние человека, его любовь к Родине, национальным, историческим и культурным ценностям. Это чувство обычно возникает у человека из семьи и школы и пробуждается, когда правительство принимает программы, стратегии и законы, чтобы быть в курсе, совершенствоваться и проявлять сопротивление любым нежелательным угрозам и действиям.

Статья написана на понятном научном языке и рекомендуется для использования преподавателям, соискателям, магистрантам и докторантам.

**Ключевые слова:** военное воспитание, патриотизм, опыт, традиции, героизм, школа, современность, ученики, мировоззрение, образование, урок, внеклассная работа, отношение

### **FUNDAMENTALS OF THE SYSTEM OF PATRIOTIC EDUCATION AS A DOMINANT FACTOR IN SHAPING THE LIFE POSITION OF HIGHER CLASSES**

The article is devoted to the topic underlying the system of military-patriotic education as the dominant factor in shaping the life position of high school students. Tajiks have historically been a patriotic nation. One of the national qualities of Tajiks is patriotism, which is an urgent issue at all times.

According to the author, the phenomenon of patriotism represents warm feelings, that is, the mental state of a person, his love for the Motherland, national, historical and cultural values. This emotion, as a rule, arises in a person from family and school and is awakened when the state adopts programs, strategies and laws to warn about the presence, improvement and counteraction of any undesirable threats and actions.

The article is written in a clear scientific language and is recommended for use by teachers, applicants, undergraduates and doctoral students.

**Key words:** military education, patriotism, experience, traditions, heroism, school, modernity, students, worldview, education, lesson, extracurricular activities, attitude

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Исмонов Маҳмадулло Мустафокулович ассистенти кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва омодагии дифои ҳарбии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ., ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. Тел.: 985167569

**Сведения об авторе:** Исмонов Махмадулло Мустафокулович ассистент кафедры физкультуры и военной подготовки Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудакӣ. Адрес: 735360, г. Куляб, ул. С. Сафарова - 16. Тел.: 985167569

**Information about the author:** Ismonov Makhmadullo Mustafokulovich assistant of the department of physical education and military training of Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Kulyab, st. S. Safarova - 16. Tel.: 985167569



**ҶАНБАҲОИ ТАШКИЛИИ РАВАНДИ КОРҲОИ ТАҶРИБАВӢ-ОЗМОИШӢ ОИД  
РУШДИ АМАЛҲОИ ИРТИБОТӢ -МУОШИРАТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ  
МИЁНА ЗИМНИ ОМУӢЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ**

Наимова Д.Д., докторанти PhD - и Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Таҳлили мушкилот ва тавсифи амалҳои таълими иртиботӣ -муоширатӣ, ки мо анҷом додем, ба мо имкон дод, ки дастгирии технологияи раванди ташаккули фаъолияти амалии иртиботӣ - муоширатиро, ки рушди онҳоро дар хонандагон ҳавасманд мекунад, муайян намоем.

Ба андешаи муҳаққиқи тоҷик Ф.Қурбонова «Таҳлили хусусияти ҳадафҳое, ки дар назди таълими забони хоричӣ ба хонандагон меистанд, нишон медиҳанд, ки дар сурати созмондиҳии ҳуҷи раванди таълими забони хоричӣ (англисӣ) хонандагон ҳам ба ҳадафҳои амалӣ ва таълимӣ ва ҳам ҳадафҳои рушдбӣ расида метавонанд. Дастбӣ ба ин ҳадафҳо ба хонандагон имконият медиҳад, ки баъд аз хатми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз рӯи касби интихобкарда таҳсил кунанд ва фаъолияти касбии худро на танҳо ба забони модарӣ, балки ба забони хоричӣ низ амалӣ намоянд. Ба ин тартиб, ҳадафҳои асосии таълими забонҳои хоричӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ марҳилаи кунуниро чун омӯзиши забон ба сифати воситаи муошират байни мутахассисон, рушди ҳадди ниҳонии қобилияти коммуникативии забонмӯзон ва ошноӣ бо манзараи иҷтимоӣ-фарҳангии забони омӯхташаванда метавон тавсиф кард [1, с. 105].

Муҳаққиқони тоҷик Ф.Салимов ва М.Раҳмонов, оид ба тарзи омӯзиш мулоҳиза ронда, зикр мекунад, ки «Тарзи омӯзиши классики грамматикаи тарҷумонии таълим ба омӯзиши академикӣ забон равона гардидааст, ки он фаҳмиши амиқи сохтори грамматикӣ, малакаи устувори нутқи хатиро медиҳад. Усули иртиботӣ –амалӣ буда, ба рушди муваффақонаи қобилиятҳо нисбати муқоламаи шифоҳӣ равона гардида, дар одам шавқу рағбати иловагиро нисбати омӯзиши забон фароҳам меорад, ки манфиатдори хонандаро ба машғулиятҳо, яъне самаранокӣ ва натиҷанокиро таъмин менамояд» [7, с. 165].

Ҳадафи қори таҷрибавӣ - ин санҷиши дастгирии технологияи аз ҷониби мо таҳияшуда барои ташаккул додани фаъолияти амалии иртиботӣ-муоширатӣ дар хонандагони синфҳои миёна мебошад, ки дар раванди таълими хонандагон истифода мешаванд.

Дар марҳилаи омодагӣ, таҳия бо технологияҳое, ки бояд барои ҳалли масъалаи таҳқиқшаванда истифода мешуданд, илова карда шуданд. Ба ҳайати омӯзгорони мактаб бо маълумоти зарурӣ дар бораи аҳамияти истифодаи технологияҳои мавриди назар дар раванди таълими забони хоричӣ дар мактаб маълумот дода шуд.

Ин марҳила фароҳам овардани шароити зарурии ташкилиро барои татбиқи дастгирии технологияи аз ҷониби мо таҳияшуда барои рушди амалҳои иртиботӣ-муоширатии ҷомеи хонандагон фаро гирифтааст:

- интихоби нишондиҳандаҳо барои баҳодиҳии сатҳи ташаккули амалҳои ҷомеи иртиботӣ-муоширатии хонандагон, усулҳои таҳхис ва ғ.;

- интихоби ҳайати омӯзгорон, омода кардани омӯзгорон ба озмоиш.

Мувофиқи мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот низоми усулҳои таҳқиқӣ истифода шудааст:

-назариявӣ (таҳлили адабиёти психологӣ, педагогӣ, методӣ ва фалсафӣ, маҷмуаҳои таълимию методӣ, ҳуҷҷатҳои меъёрӣ, барномаҳои таҳсилоти ибтидоии таҳсилоти умумии асосӣ; таҳлили муқоисавии маълумот, ҷамъбаст ва низомнок кардани онҳо, амсиласозӣ);

-эмпирикӣ (омӯзиш, таҳлил ва ҷамъбасти таҷрибаи педагогӣ дар самти проблемаи таҳқиқот; мушоҳидаи хонандагон ҳам дар синф ва ҳам дар корҳои берунасинфӣ);

гузаронидани чорабиниҳои ташхисӣ - пурсиш, санчиш; озмоиши педагогӣ);

- усулҳои омории коркарди маълумот аз корҳои таҷрибавӣ.

Бо мақсади муайян кардани тафовутҳо дар шакли фарқият дар тақсимои басомадҳо усулҳои истифодашуда, ба монанди санчиши Пирсон, хи-квадрат ва санчиши Фишер.

Озмоиши таҷрибавии самаранокии дастгирии технологияи рушди малакаҳои нутқӣ дар заминаи МТМУ ш.Кӯлоб гузаронида шуд. Объекти омӯзиш хонандагони синфҳои миёна буд. Дар корҳои таҷрибавӣ дар маҷмӯъ 100 донишомӯз ва 8 омӯзгори забони англисӣ ширкат варзиданд.

1. Дар раванди корҳои таҷрибавӣ таълими хонандагони синфҳои назоратӣ аз рӯи барномаи стандартӣ ва усули анъанавӣ сурат гирифт. Дар синфҳои таҷрибавӣ, дар раванди таълим асосҳои индикативии ҳалли масъалаҳои муошират фаъолона истифода мешуданд, усулҳои таълими интерактивӣ, супоришҳо дар асоси таҷрибаи ҳаётии хонандагон истифода мешуданд. Ҳамчунин, бо мақсади баланд бардоштани сатҳи ташаккули малакаҳои нутқӣ, ки дар асоси кори муҳаққиқи рус Э.М. Рогачева [2, с. 107-110], барномаи ташкили корҳои беруназсинфӣ таҳия карда шуд ва хонандагони синфҳои таҷрибавӣ ба кори маҳфили «Бо англисӣ ҳарф занед!» ҷалб карда шуданд. Ҳоло мо барномаи ташкили фаъолияти беруназсинфӣ маҳфилро зикр мекунем.

### **Ҷадвали 1. Барномаи ташкили фаъолияти беруназсинфӣ маҳфили «Speak English»**

<b>Шиносномаи барнома</b>	
Номи барномаҳо	Барномаи ташкили фаъолияти беруназсинфӣ маҳфили «Speak English» барои муҳассилини синфҳои миёнаи ш.Кӯлоб
Меъёр ва нармафзор барои таҳияи барнома	Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф», Конвенсия дар бораи ҳуқуқи кӯдак, FSES насли дуюм
Таҳиягари барномаҳо	Омӯзгори забони англисӣ Шарифов Умед Сафаралиевич, категорияи якуми таҳассусӣ.
Ҳадафҳои барномаҳо	<ul style="list-style-type: none"> <li>-Рушди фаъолиятҳои умумичаҳонии иртиботӣ-муоширатӣ;</li> <li>-Рафъи мушкilotи хонандагон дар нутқи гуфтугӯӣ;</li> <li>-Афзоиши ҳавасмандӣ ба омӯзиши забони англисӣ;</li> <li>-Тавсеаи донишҳои фарҳангӣ;</li> <li>-Рушди қобилияти эҷодии хонандагон бо фарҳангҳои дигар;</li> <li>-Шиносоӣ бо арзишҳои умумиинсонӣ; тарбияи сифатҳои шахсӣ (қобилияти кор дар фаъолияти муштарак бо ҳамсолон, муомила, эҳтиром ба худ ва дигарон); ташаккул додани малакаҳои кори мустақилона барои минбаъд азхуд кардани муошират бо забони хориҷӣ, қорӣ намудани таҷрибаи нави иҷтимоӣ дар натиҷаи нақшҳои гуногуни иҷтимоӣ дар ҷараёни фаъолияти муштарак; ташаккули омодагии хонандагон барои муошират бо забони хориҷӣ; фароҳам овардани шароит барои худмудирияти хонандагон ва худшиносии онҳо;</li> <li>-Рушди техникаи нутқ, артикулятсия, интонатсия.</li> </ul> <p>III. Ҷанбаи тарбиявӣ. Фароҳам овардани фазои мусоиди психологӣ барои муошират ва шарикӣ суҳан;</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>-Тарбияи таҳаммулпазирӣ ва эҳтиром нисбат ба ҳама</li> </ul>
	<p>1. Ҷанбаи маърифатӣ. Ташаккули дониш дар бораи фарҳанг ва анъанаҳои кишварҳои забони ҳадаф; мусоидат ба огоҳии омӯзандагони забони хориҷӣ ҳамчун воситаи муошират ва дониши ҷаҳон; шиносоӣ бо мафкура ва ҷаҳонфаҳмии мардуми кишварҳои забони ҳадаф.</p> <p>2. Ҷанбаи рушд.</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>-ташаккули қобилияти мустақилона ҳал кардани мушкilotи иртиботӣ-муоширатӣ; рушди ҳавасмандкунӣ барои азхуд кардани забони англисӣ; рушди малакаҳои таълимӣ.</li> </ul>
Шартҳои татбиқи барномаҳо	Машғулиятҳои беруназсинфӣ: ҳафтае як маротиба

Шакли ташкилӣ, категорияи донишомӯзон	Инфироидӣ, гурӯҳӣ ва дастачамъона.
Натиҷаҳои интизорӣ	Дар охири омӯзиш аз рӯи барномаи мазкур донишомӯзон бояд: дарачаи муташаккилияти амалҳои ҷомеии таълимии иртиботу моширатиро афзоиш диҳанд; малакаи ва қобилияти баромад кардан бо иттилооти шифохӣ бо забони хоричӣ, бо истифода аз васоити мултимедӣ; малакаи ва қобилияти иҷроиши қори эҷодии хаттӣ (номаи шахсӣ, варақаи табриқотӣ, иншо бо унсурҳои мулоҳизаронӣ); малакаи ва қобилияти дастгирӣ ва иштирок дар раванди омӯзишро аз худ кунанд.

**Шарҳу эзоҳ.** Дар шароити муосир, бенуқсии дарс ва қорҳои беруназсинфӣ бо хонандагон аҳамияти махсус дорад. Машғулиятҳои беруназсинфӣ ба густариши луғати фаъоли хонандагон, такмил додани малакаи онҳо дар нутқи шифохӣ ва хаттӣ, дастгирии таваҷҷуҳ ба омӯзиши забони хоричӣ, ҳамчунин таҳаммулпазирӣ, ватандӯстӣ ва интернатсионализм мусоидат мекунад. Вазифаи асосии омӯзгор иборат аз он аст, ки қорҳои беруназсинфиро тавре ба роҳ монад, ки хонандагонро мафтун кунад ва онҳоро шавқманд гардонад.

Мавод ба мантиқи раванди таълим ва хусусиятҳои синну соли хонандагон дар синфҳои миёна мувофиқ аст. Барои ташкили самарабахши фаъолияти хонандагон шароит барои қори якҷояи самарабахш фароҳам оварда шудааст, ки онҳо метавонанд қобилияти худро нишон диҳанд. Хонандагон бо фарҳанги кишварҳои забони хоричии омӯхташаванда шинос мешаванд: хусусиятҳои хоси тарзи ҳаёти Бритониё ва Амрико, таърих ва фарҳанги кишварҳои омӯхташуда ба воситаи забони англисӣ ва тоҷикӣ, ҳамчунин маълумоте, ки аз мукотиба бо ҳамсолони хоричӣ ба даст оварда шудаанд, шарҳ дода мешаванд. Манфиатҳои асосии хонандагон дар дарсҳои миёна дар соҳаи муошират, худидоракунии ифода меёбанд, аз ин рӯ, истифодаи намудҳо ва шаклҳои гуногуни фаъолияти эҷодии дастачамъона ба иштироки ҳар як хонанда дар ҳама марҳилаҳои қор мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, дар раванди қорабиниҳои муштарак, ҳангоми муҳокимаи натиҷаҳо ва амалҳо, хонандагон шароити мусоид доранд, ки ба баланд шудани сатҳи амалҳои таълимии иртиботӣ-муоширатии умумичаҳонӣ мусоидат мекунад. Ин барнома барои 3 сол, ҳафтае як маротиба таҳия шудааст.

#### **Хусусиятҳои умумии барномаи қорҳои беруназсинфӣ.**

**Ҳадафҳои барнома:** рушди фаъолиятҳои умумичаҳонии иртиботӣ-муоширатӣ; рафъи мушкилоти хонандагон, ки дар нутқи гуфтугӯӣ ба миён меоянд; афзоиши ҳавасмандӣ ба омӯзиши забони англисӣ; тавсеаи донишҳои фарҳангӣ; рушди қобилияти эҷодии хонандагон.

#### **Вазифаҳо:**

**Ҷанбаи маърифатӣ.** Дар бораи ташаккули дониш оид ба фарҳанг ва анъанаҳои кишварҳои забони ҳадаф; оид ба мусоидат ба огоҳии омӯзандагони забони хоричӣ ҳамчун воситаи муошират ва донишу ҷаҳонбинӣ; шиносӣ бо мафкураю менталитети мардуми кишварҳои забони мавриди ҳадаф.

**Ҷанбаи рушд.** Ташаккули қобилияти мустақилона ҳал кардани масъалаҳои иртиботӣ-муоширатӣ; дар бораи рушди ҳавасмандгардонии забони англисӣ; рушди малақаҳои таълимӣ; дар бораи шиносии фарзандони хонандагон бо таҷрибаи нави иҷтимоӣ дар натиҷаи нақшҳои гуногуни иҷтимоӣ дар қараёни фаъолияти муштарак; дар бораи ташаккули омодагии хонандагон барои муошират бо забони хоричӣ; фароҳам овардани шароит барои худидоракунии хонандагон ва худшиносии онҳо: дар бораи рушди технологияи нутқ, артикулятсия, интонатсия.

**Ҷанбаи тарбиявӣ.** Бо фароҳам овардани фазои мусоиди психологӣ барои муошират ва шарикии сухан; тарбияи таҳаммулпазирӣ ва эҳтиром ба фарҳанги дигар; шиносӣ бо арзишҳои умуминсонӣ; тарбияи сифатҳои шахсӣ (қобилияти қор дар фаъолияти муштарак бо ҳамсолон, муомила, эҳтиром ба худ ва дигарон); дар бораи ташаккул додани малақаҳои

кори мустақилона барои минбаъд азхуд кардани муошират бо забони хориҷӣ.

**Натиҷаҳои пешбинишуда:** Дар охири ин барнома хонанда бояд: баланд бардоштани сатҳи ташаккули амалҳои умумичаҳони иртиботӣ-муоширатӣ; қобилияти расонидани паёмҳои шифоҳӣ бо забони хориҷӣ бо истифодаи мултимедия; корҳои хаттии эҷодиро иҷро карда тавонанд (мақтуби шахсӣ, табрикнома, композитсия бо унсурҳои тафаккур); қобилияти дастгирӣ ва иштирок дар муколама, муҳокима дошта бошанд.

Ҳамин тариқ, фаъолияти амалии иртиботӣ-муоширатӣ мутобиқи мавзӯҳои интихобшуда, мушқилот ва ҳолатҳои муошират дар соҳаи муҳабироти зерин: иҷтимоӣ, ҳамаҷуза, таълимӣ ва бозӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ рушд мекунад. Ин барнома ба ташаккул ва такмил додани қобилияти муаррифии худ, кишвари худ, фарҳанги он тавассути забони англисӣ дар заминаи иртиботи фарҳангӣ равона шудааст.

**Шаклҳои гузаронидани дарсҳо.** Одатан, корҳои беруназсинфӣ бо забони хориҷӣ ба шаклҳои зерин асос меёбанд: инфиродӣ, гурӯҳӣ ва дастаҷамъона. Шакли асосии ташкили дарсҳо кори гурӯҳӣ мебошад. Барнома дарсҳоеро фаро мегирад, ки технологияи муносибати иртиботӣ-маърифатиро фаро мегиранд (технологияи таълими проблемавӣ-муколама, кейс-метод, технологияи лоихакашӣ-таҳқиқотӣ), тренингиҳо ва бозӣҳои гурӯҳӣ, ки ба рушди амалҳои иртиботӣ-муоширатӣ равона шудаанд.

Дастгирии методи барномаи корҳои беруназсинфӣ бо забони англисӣ. Усулҳо/таҳияҳои муаллифӣ (барномаҳо, дарсҳо, супоришҳо); Маводи таълимӣ ва тасвирӣ (презентатсия, видео, дидактикӣ, асбобҳои аёни); Маводҳои методӣ (адабиёт барои муаллимон, барои хонандагон); Таъмини моддию техникаӣ (таҷҳизоти бозӣ, интернет, мултимедия, компютери шахсӣ, экрани саҳна, видеокамера, магнитофон). **Ҷойгиршавии дарсҳо:** Машғулиятҳо тавсия дода мешавад, ки на танҳо дар утоқи корӣ, балки дар толори маҷлисгоҳҳо, дар синфхонаҳои санъати тасвирӣ, мусиқӣ, дар китобхона низ гузаронида шаванд.

Натиҷаҳои истифодаи усулҳои интерактивии таълим нишон доданд, ки хонандагон грамматика ва луғатро ҳангоми омӯختани бевосита дар фаъолиятҳои, ки ба татбиқи амалии дониш равона шудаанд, хубтар омӯختанд. Ин барои зуд ва ба осонӣ азхуд кардан ва аз ёд кардани мавод кумак кард. Супоришҳои лексикӣ диққати хонандагонро ба маводҳои луғавӣ равона карда, ба кумак расонидан ба онҳо дар дарёфт ва тавсеаи луғат, тасвир ва истифодаи амалии калимаҳо дар ҳолатҳои муошират, ҳамчунин фаъолгардонии фаъолияти нутқу тафаккури хонандагон ва рушди инъикоси шифоҳии онҳо равона карда шудаанд. Вазифаҳои грамматикӣ барои татбиқи амалии донишҳо оид ба грамматикаи забони хориҷӣ, фаъол кардани фаъолияти зехние, ки ба истифодаи сохторҳои грамматикӣ (амсилаҳо) дар ҳолатҳои муошират равона карда шудаанд, таҳия шудаанд.

Ҳамин тариқ, корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ дар рушди малакаю маҳоратҳои иртиботӣ-муоширатӣ барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ арзишманд мебошанд.

Хулоса, дар чараёни корҳои таҷрибавӣ дастгирии технологияи равандҳои рушди фаъолияти амалии иртиботӣ-муоширатии умумичаҳони таълим татбиқ карда шуд, ки истифодаи заминаҳои индикативиро барои ҳалли масъалаҳои иртиботӣ-муоширатӣ, омӯзонидани малакаҳои ҳамкориҳои самарабахш ва ҳамкорӣ дар асоси технологияи таълими интерактивӣ (технологияи омӯзиши мушқилот-муколама, мисол-услуб, тарроҳӣ-технологияи таҳқиқотӣ), ба раванди таълим ворид кардани ҳолатҳои, ки ба амалҳои иртиботӣ-муоширатии хонандагон маънои инфиродӣ медиҳанд ва таҳияи василаҳои ташхисӣ, ки имкон медиҳанд сатҳи ташаккули фаъолияти амалии иртиботӣ-муоширатӣ муайян карда шаванд.

Корҳои таҷрибавӣ нишон доданд, ки татбиқи дастгирии технологӣ ба баланд шудани сатҳи ташаккули фаъолияти амалии иртиботӣ-муоширатӣ дар байни хонандагон мусоидат намуд.

#### **Адабиёт:**

1. Қурбонова, Ф. Технологияи таълими ҳамгирои забони англисӣ дар муассисаҳои

таҳсилоти миёнаи умумӣ/Ф.Қурбонава//Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. - 2020, №1(29).-С.104-108.

2. Рогачева, Е. М. Методика организации внеурочной деятельности по английскому языку в условиях современной школы (Инновационные подходы к обучению иностранным языкам) / Е. М. Рогачева // Современные тенденции в обучении иностранным языкам и культурам : материалы международной научно-практической конференции. - 2010. - С. 107-110.

3. Саидов, С.А. Хусусиятҳои педагогӣ истифодаи технологияҳои компютерӣ дар таълими мактабӣ/С.А.Саидов.- Душанбе,2018.

4. Саидова, Л.В. Психолого-педагогические проблемы развития преподавания иностранного (английского) языка в свете коммуникативного подхода в педагогических вузах Республики Таджикистан: автореф. дисс. ... канд. пед. наук /Л.В. Саидова [Текст].- Душанбе,2004.-24с.

5. Сайфуллаев, Х.Г. Педагогические условия формирования лингвосоциокультурной компетенции студентов в полиэтнических группах педагогических вузов Республики Таджикистан (на материале немецкого языка): дис. ... д-ра пед. наук /Х.Г. Сайфуллаев [Текст].-Душанбе, 2014.-306с.

6. Сайфуллоева, З.Х. Теория и практика формирования коммуникативной компетентности студентов в условиях поликультурной образовательной среды (при обучении двум иностранным языкам)/З.Х. Сайфуллоева. [Текст]: Дис.д-ра пед.наук. - Душанбе,2018.-285с.

7. Салимов, Ф., Раҳмонов, М. Корбурди роҳёфти иртиботи дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ/Ф.Салимов,М.Раҳмонов//Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф (ISSN 2617-5320). - Душанбе, 2019, №4 (28).- С.165 - 167

8. Abrahamson, L. What IS Interactive Teaching? [Electronic resource]/ L. Abrahamson.- URL: <http://www.bedu.com/interactive.html>, free.-Tit. screen (usage date: 24.04.2019).

9. Allwright, D. Focus on the language classroom: An introduction to classroom research for language teaching/D. Allwright, K.M. Bailey.- Cambridge: Cambridge University Press,1991.- 240p.

10. Brown,H.D.Teaching by principles:An interactive approach to language pedagogy/H. D.Brown.-United Kingdom:Longman,1994.-491p.

11. Fleming, N.Learning Styles Again:VARKing up the right tree!/N.Fleming, D.Baume//Educational Developments.-2006.-№ 7.4.- P.4-7.

## **ҶАМЪАҶОИ ТАШКИЛИИ РАВАНДИ ҚОРҶОИ ТАҶРИБАВӢ-ОЗМОИШӢ ОИД РУШДИ АМАЛҶОИ ИРТИБОТӢ -МУОШИРАТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҶОИ МИЁНА ЗИМНИ ОМУӢЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ**

Мақола ба ҷамъаҷои ташкилии раванди қорҶои таҷрибавӣ-озмоишӣ оид ба рушди амалҶои иртиботӣ-муоширатии хонандағони мактаб бахшида шудааст.

Ба андешаи муаллиф, таҳлили мушқилот ва тавсифи амалҶои таълимии иртиботӣ - муоширатӣ, ки мо анҷом дода шудааст, имкон дод, ки дастгирии технологияи раванди ташаккули фаъолияти амалии иртиботӣ -муоширатиро, ки рушди онҳоро дар хонандагон ҳавасманд мекунад, муайян намояд. Ҳадафи қори таҷрибавӣ - ин санҷиши дастгирии технологияи аз ҷониби мо таҳияшуда барои ташаккул додани фаъолияти амалии иртиботӣ- муоширатӣ дар хонандағони синфҶои миёна мебошад, ки дар раванди таълими хонандагон истифода мешаванд.

Муаллиф зикр мекунад, дар марҳилаи омодагӣ, таҳия бо технологияҳое, ки бояд барои ҳалли масъалаи таҳқиқшаванда истифода мешуданд, илова карда шуданд. Ба ҳайати омӯзгорони мактаб бо маълумоти зарурӣ дар бораи аҳамияти истифодаи технологияҳои мавриди назар дар раванди таълими забони хориҷӣ дар мактаб маълумот дода шуд.

Дар ҷамъабаст муаллиф хулоса мекунад, ки дар ҷараёни қорҶои таҷрибавӣ дастгирии технологияи равандҳои рушди фаъолияти амалии иртиботӣ-муоширатии умумичағонии

таълим татбиқ карда шуд, ки истифодаи заминаҳои индикативиро барои ҳалли масъалаҳои иртиботӣ-муоширатӣ, омӯзонидани малакаҳои ҳамкории самарабахш ва ҳамкорӣ дар асоси технологияи таълими интерактивӣ (технологияи омӯзиши мушкilot-муколама, мисол-услуг, тарроҳӣ- технологияи таҳқиқотӣ), ба раванди таълим ворид кардани ҳолатҳое, ки ба амалҳои иртиботӣ-муоширатии хонандагон маънои инфиродӣ медиҳанд ва таҳияи василаҳои ташхисӣ, ки имкон медиҳанд сатҳи ташаккули фаъолияти амалии иртиботӣ - муоширатӣ муайян карда шаванд. Корҳои таҷрибавӣ нишон доданд, ки татбиқи дастгирии технологӣ ба баланд шудани сатҳи ташаккули фаъолияти амалии иртиботӣ - муоширатӣ дар байни хонандагон мусоидат намуд.

**Калидвожаҳо:** корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ, забони англисӣ, хонандагон, муассисаи таълимӣ, таълими интерактивӣ, масъалаҳои иртиботӣ-муоширатӣ, дастгирии технологӣ.

### **ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ ПРОЦЕССА ОПЫТНО-ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ РАБОТЫ ПО РАЗВИТИЮ КОММУНИКАТИВНЫХ ДЕЙСТВИЙ УЧАЩИХСЯ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА**

Статья посвящена организационным аспектам процесса экспериментальной работы по развитию общения и коммуникативной деятельности школьников.

По мнению автора, проведенный анализ проблем и описание коммуникативно-учебных действий позволили определить технологическое обеспечение процесса формирования практических коммуникативных действий, стимулирующих их развитие. Целью экспериментальной работы является апробация разработанных технологических средств формирования практической коммуникативной деятельности учащихся средних классов, используемые в процессе обучения учащихся.

Автор отмечает, что на подготовительном этапе разработка дополнялась технологиями, необходимые использовать для решения исследуемой задачи. Педагогическому коллективу школы была предоставлена необходимая информация о важности использования рассматриваемых технологий в процессе обучения иностранному языку в школе.

Подводя итог, автор приходит к выводу, что в ходе опытно-экспериментальной работы применялась технологическая поддержка развития практической деятельности общекоммуникативного образования, включающая использование ориентировочных оснований для решения коммуникативных вопросов, обучение навыкам эффективного взаимодействия и сотрудничества на основе технологии интерактивного обучения (технология проблемно-диалогового изучения, примерно-стилевая, проектно-исследовательская технология), внедрения в учебный процесс ситуаций, придающих индивидуальный смысл коммуникативным действиям учащихся и развития диагностических средств, позволяющих определить уровень сформированности практической коммуникативной деятельности. Экспериментальная работа показала, что внедрение технологической поддержки способствовало повышению уровня сформированности практической коммуникативной деятельности учащихся.

**Ключевые слова:** экспериментальная работа, английский язык, учащиеся, образовательное учреждение, интерактивное обучение, коммуникативные вопросы, технологическое обеспечение.

### **ORGANIZATIONAL ASPECTS OF THE PROCESS OF EXPERIMENTAL WORK ON THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE ACTIONS OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS IN THE STUDY OF ENGLISH**

The article is devoted to the organizational aspects of the process of experimental work on the development of communication and communicative activity of schoolchildren.

According to the author, the analysis of the problems and the description of communicative and educational actions made it possible to determine the technological support for the process of

forming practical communicative actions that stimulate their development. The purpose of the experimental work is to test the developed technological means of forming the practical communicative activity of middle school students, used in the process of teaching students.

The author notes that at the preparatory stage, the development was supplemented by the technologies necessary to use to solve the problem under study. The teaching staff of the school was provided with the necessary information about the importance of using the technologies in question in the process of teaching a foreign language at school. Summing up, the author comes to the conclusion that in the course of experimental work, technological support was used for the development of practical activities of general communicative education, including the use of indicative grounds for solving communication issues, teaching the skills of effective interaction and cooperation based on the technology of interactive learning (technology of problem-dialogue study, approximate-style, project-research technology), introduction into the educational process of situations that give an individual meaning to the communicative actions of students and the development of diagnostic tools that allow determining the level of formation of practical communicative activity. Experimental work showed that the introduction of technological support contributed to an increase in the level of formation of practical communicative activity of students.

**Key words:** experimental work, English, students, educational institution, interactive learning, communication issues, technological support.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Наимова Д.Д. - докторанти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Суроға: 735360, ҶТ, ш. Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. Тел.: 987512251

**Сведения об авторе:** Наимова Д.Д. – докторант Академиии образования Таджикистана . Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул. С.Сафарова - 16.Тел.: 987512251

**Information about the author:** Naimova D.D. - doctonant Academy of Education of Tajikistan Address: 735360, RT, Kulyab, S. Safarova str. - 16.Tel: 987512251

**ТДУ:37.0+811.111 (075.8)**

**ТКТ:74.261.7 (2-тоҷ)**

**О-30**

## **НАҚШИ ОМУЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ДАР ТАШАККУЛӢБИИ ҶАҲОНБИНИИ ДОНИШӢУӢН**

Одинаева Ш.А., ассистент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар солҳои охир ва оғози асри XXI дар инкишофи системаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон нағзҳои нави назаррас ба вучуд омада истодааст. Тоҷикистон мисли дигар кишварҳои мутараққӣ ба раванди умумичаҳонии маориф ворид гашт.

Устуворӣ ва тақвияти сиёсати давлатӣ дар самти ташаккул ва рушди бисёрзабонӣ дар кишварамон барои беҳтар ва амалӣ гардонидани омӯзиши забони русӣ ва англисӣ баҳри ташаккули шахсият донишҷӯи забони модарӣ, забони русӣ ва англисӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуҷҷатҳои меъёрӣ таҳия ва қабул намудааст. Аз қабиле Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи барномаи давлатии тақмили ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004-2020», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Стандарти давлатии таҳсилоти олии касбӣ», «Стратегияи миллии рушди таҳсилоти олии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2007-2015», Барномаи давлатии рушд ва вориднамоии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стратегияи миллии рушди таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 ва дигар ҳуҷҷатҳои таҳия гардид, ки дар назди мутахассисони муассасаҳои таҳсилоти олий, кормандони муассасаҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурӣ доир ба тақмили бунёдиву назарӣ

ва методологии таълими забонҳои хоричӣ, аз ҷумла забони англисӣ, дар муассисаҳои миёна ва олии вазифаҳои мушаххас ва дақиқу аниқ гузоштаанд.

Сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти рушди забони тоҷикӣ чун забони давлатӣ ва забони русӣ ҳамчун забони муоширати байналмиллалӣ дар кишварамон, яке аз масъалаи муҳим ба шумор меравад.

Гирифтани мақоми узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ, густариши робитаҳои байналмиллалӣ, таҳкими ҳамкориҳои иқтисодӣ ва шарикӣ бо бисёр кишварҳо, амиктар шудани равандҳои ҷаҳонишавӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти моддиву маънавии ҷомеа ва равандҳои пайваста ҳамгирӣ ва муҳоҷират зарурати фароҳам овардани шароити мусоидро ба ин дигаргуниҳо тақозо мекунанд [18, с. 56].

Дар робита бо ин зарурати амалисозии омӯзиши забони русӣ ва забони англисӣ ҳамчун воситаи муҳимми муоширати байниҳамдигарӣ ва байналмиллалӣ дар тамоми муассисаҳо ва макотиби олии ҷумҳурӣ шароити мусоид фароҳам меоранд.

Дар ин хусус Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо иброз доштааст, ки сиёсати забонҳои ҳукумат дар баробари забони тоҷикӣ фаъолияти баробари забонҳои дигарро таъмин карда, имкон медиҳад, ки онҳо азхуд карда шаванд. Гузашта аз ин, донишҷӯи забонҳои русӣ ва англисӣ ҳеҷ гоҳ ба зиёни забони давлатӣ оварда намерасонад.

Ҳадафи таълими забони англисӣ дар мактаб ин ташаккули маҳорат ва малақаҳои толибилмон, ба даст овардани дониш, азхуд кардани иттилоот, забоншиносӣ ва салоҳияти фарҳангӣ, ки дар раванди омӯзиш дар рушди қобилияти муоширати шифоҳӣ амалӣ карда мешавад ва хусусияти фарҳангӣ- эстетикиро дорост. Аз ин лиҳоз, барои васеъ амалӣ намудани самтҳои омӯзиши забони русӣ ва забони англисӣ, омӯзгорон бо истифода аз таҷриба, омӯзиши методҳои самараноки таълим, васоити технологияи таълим шароити муҳайё месозанд, то ки шавқмандии толибилмонро нисбати омӯзиш бедор гардонанд, қобилият, маҳорат ва малақаҳои онҳоро ташаккул диҳанд [4, с. 376].

Дар асоси сохтори нақша, барнома ва маводҳои таълимӣ тавассути системаи технологияи муосир, аз ҷумла технологияи сайёру мултимедӣ, васоити навини таълимӣ, бо роҳҳои худтаълимдиҳӣ ва худомӯзӣ бо назардошти фардиқунонӣ дар раванди омӯзиши дарсҳои забони англисӣ ба роҳ монда мешаванд.

Дар омӯзиши забони англисӣ омӯзгорон дар дарсҳо бо роҳҳо ва усулҳои гуногун дар бораи фарҳанги кишварҳои мухталиф маълумот баррасӣ менамоянд, хонандагон маълумот пайдо намуда, дониши худро афзун мегардонанд, имкони фаёлона иштирок кардан дар муколамаҳо ба даст меоранд.

Моҳияти омӯзиши забони англисӣ дар мактаб тибқи пешниҳоди барномаҳои таълимӣ - инкишоф додани қобилияти маърифатӣ-зеҳнии хонандагон мебошад ва дар раванди тарбияи маънавии онҳо таъсири мусбат мерасонад.

Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 нақши маорифро ҳамчун манбаи асосии рушди иқтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шаҳрвандони он муайян менамояд ва рушди низоми таҳсилоти олии касбӣ, дастгирӣ ва инкишоф додани барномаҳои технологияҳои инноватсионии таҳсилоти олии касбиро дар асоси ҷорӣ ва таъмин намудани технологияҳои иттилоотӣ, истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсиониро зарур меҳисобад [7, с. 53].

Ҳанӯз аз ибтидои солҳои Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масоили вусъати қорҳои ободониву созандагӣ, таъмини шароити арзандаи қору зиндагии соқинони кишвар, муҳайё намудани вазъи мусоиди қору фаъолияти аҳли илму маърифат, ки дар рушду нумуи мамлакат ва тарбияи насли давронсози миллат саҳми бориз мегузоранд таваҷҷуҳи хоса зоҳир гардид, ки ин иқдом дар меҳвари сиёсати Ҳукумати кишвар қарор дода шуд. Дар амалигардонии ин мақсад эътибори асосӣ ба тарбияи насли руҳан ва ҷисман солим ва соҳиби касби баландиқтисос нигаронида шудааст. Тарбия намудани қобилияти фикрронии мустақилона ва эҷодӣ, қорбарии мустақилона, ки сифатҳои муҳимми шахси барқамол мебошад, яке аз вазифаҳои муҳимтарини муассисаҳои таълимӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин



чода инкишоф додани қобилияти дарккунӣ, самаранок ташкил кардани машғулиятҳои дарсӣ, маҳсусан, омӯзиши забони англисӣ аз омилҳои муҳим маҳсуб меёбад. Аз ҷумла, чараёни таълими забони англисӣ ва нақши омӯзиши забони англисӣ дар ташаккулёбии ҷаҳонбинии донишҷӯён, ташаккули фаъолияти ратсионализаторӣ-ихтироъкории онҳо аҳамияти муҳим дорад. Ин гуна такмилдиҳӣ дар таълими олий ҳамчун саҳми арзанда дар раванди беҳтар намудани сифати омӯзиши фанни забони англисӣ, баланд бардоштани мазмуни таълим ва сатҳи илмию методӣ, ба воя расонидани шахси баркамол бо воситаи боло бардоштани самаранокии таълиму тарбияи донишҷӯён хизмат хоҳад кард. Тартиби омӯзиши маводи дастурӣ дар алоқамандӣ бо машғулиятҳои беруназсинфӣ аз ҳисоби методикаи омӯзиши аз ҷиҳати илмӣ асоснок кардашуда ва пай дар пай ба амал даровардашаванда ба афзоиши завқу шавқи донишҷӯён ба ин забон, инкишофи қобилияти фикрронӣ, ҷоннок гардонидани фаъолияти дарккунӣ онҳо, бо воситаи ташаккули малакаҳои дониши назарӣ ва амалии онҳо ба даст овардани малакаҳои илмии умумӣ равона карда шудааст.

Нақши омӯзиши забони англисӣ дар ташаккулёбии ҷаҳонбинии донишҷӯён афзалиятҳои зеринро доранд:

а) ба донишҷӯён ҷиҳати додани донишҳои васеъ, ташаккули асосҳои ҷаҳонбинии илмӣ, инчунин дар соҳиб шудан ба маълумот ва малакаҳои, ки ба бардоштани онҳо то дараҷаи шахсе, ки мантиқан мушоҳида бурда метавонад ва асосҳои истеҳсолотро аниқан тасаввур карда метавонад, кумак мерасонад;

б) аз ҷониби донишҷӯён барои боз ҳам пурра дарк намудани аҳамияти забондонӣ, ҳаёти инсон ва ҷамъият, васеъ гардонидани тасаввури онҳо оид ба татбиқи амалии истифодаи оқилона аз забондонӣ, мувофиқи мақсад ҳал намудани муаммоҳои бо интиҳоби касб вобаста таъсири мусбӣ мерасонад [1, с. 98].

Дар равияҳои асосии ислоҳоти ҷорӣ низомии таълим дар кишвар боз ҳам пурратар омӯзонидани асосҳои забони англисӣ ба насли наврас ва ҳосил намудани малакаҳои дар амал татбиқ намудани ин донишҳо чун вазифаи муҳими муассисаҳои таълимӣ қайд шудааст, ки ҳалли ин вазифаҳо такмили омӯзиш, хусусан, истифодаи самаранок аз технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар машғулиятҳои тақозо мекунад.

Ҳангоми истифода аз воситаҳои дидактикӣ омӯзгор бояд донанд, ки барои такрор ё омӯзондани маводи таълимӣ муайян чӣ қадар вақт сарф мешавад, инчунин, ба он бояд эътибор диҳад, ки воситаҳои аёнӣ яқдигарро такрор накунад. Барои баланд бардоштани завқу шавқи донишҷӯён ба машғулиятҳои беруназаудиторӣ истифодаи якҷанд усули зерин тавсия мешавад:

1. Савияи дониши донишҷӯёнро аз забони англисӣ, аз рӯи китоби дарсӣ ва супоришҳо аз адабиёти иловагӣ муайян намуда, завқу шавқи онҳоро ба машғулиятҳои бедор кардан мумкин аст.

2. Барои фарогирии донишҳои пурра ба машғулиятҳои иштирок карда, талабагонро ба ихтисосҳои, ки дар оянда соҳиб мешаванд, ҳавасманд гардонидан мумкин аст.

3. Дар дарсҳо ва машғулиятҳои дарсии забони англисӣ бо ташкили ҷорабинҳои гуногуни таълимию тарбиявӣ ғайратнокии донишҷӯёнро боло бурдан мумкин аст. Ҳангоми иҷрои кори мустиқилона малакаи истифодаи донишҳои азхудшуда, ҳалли масъалаҳои гуногун, иҷрои амалҳои графикаи гуногун мураккаб, кор бо адабиёти таълимӣ ва инчунин ташаккули маҳорати ҷорабинҳои оммавӣ оид ба забони англисӣ нақши асосиро мебозад.

Ҳамин тариқ, мақсад ва мазмуни алоқамандии дарсҳои аудиторӣ бо машғулиятҳои дар омӯзиши забони англисӣ дар мактабҳои таҳсилоти олий метавонад аз нуктаҳои зерин иборат бошанд:

1. Таъмини омӯзиш бо роҳи ташаккули тасаввурот ва мафҳумҳои фазоӣ.

2. Талқини чараёнҳои фазоӣ ва қонуниятҳои содиршавии онҳо дар зехни донишҷӯ.

3. Ташаккули тафаккури графикӣ ва эстетикӣ донишҷӯён [7, с. 139].

Дар самаранок ташкил кардани омӯзиши забони англисӣ, дар ташаккулёбии ҷаҳонбинии донишҷӯён шаклҳои гуногун истифода бурда мешаванд. Ҳарчанд, ки корҳои дар шаклҳои гуногун ташкил карда мешаванд, аммо зарурати равона кардани мазмун ва мақсади

онҳо ба масъалаҳои таълиму тарбия дар дастуралҳои бисёри методӣ инъикос гардидааст. Омӯзиши забони англисиро ба 4 гурӯҳи системавӣ чудо кардан мумкин аст:

1. Гурӯҳӣ.
2. Оммавӣ.
3. Меҳнати умумии ғоиданок.
4. Инфироӣ.

Дар ташкил ва гузаронидани корҳои гурӯҳӣ салоҳияти педагогии муаллим мавқеи муҳимро дорост. Дар ҷараёни нақши омӯзиши забони англисӣ дар ташаккулёбии ҷаҳонбинии донишҷӯён шакли асосӣ ва анъанавии дар алоқамандӣ бо якдигар гузаронидани корҳои беруназаудиторӣ бо дарсҳои гузашта – ин маҳфилҳои фаннӣ мебошанд.

Одатан, маҳфилҳо аз ҳисоби донишҷӯёни ба нақшакашӣ завқу шавқ дошта ва инфироӣ ташкил карда мешаванд. Корҳои беруназаудиторӣ аз нақшакашӣ бояд дар асоси нақшае, ки бо дарназардошти мазмуни алоқамандии онҳо бо дарсҳои аудиторӣ тартиб дода шудааст, гузаронида шаванд [2, с. 37]

Дар ин ҷода, албатта, мувофиқи мақсад аз адабиёти илмию педагогии солҳои охир васеъ истифода бурда, мунтазам ҷорӣ намудани технологияҳои нави педагогии дахлдор ба ҷараёни таълиму тарбия тавсия карда мешавад.

#### Адабиёт:

1. Ботминков, А.Д. Научные основы формирования графических знаний, умений, навыков/А.Д. Ботминков, Б.Ф. Ломов.-М: Педагогика,1979.-256 с.
2. Зиёмухаммедов, Б. Асосҳои маҳорати педагогӣ. – Т.: ТИБ-КИТОБ, 2009. – 183 с.
3. Ломов, Б.Ф. Формирование графических знаний и навыков у учащихся/Б.Ф. Ломов.- М.:1959.-270с.
4. Николов, Н.С. Проведение олимпиад по черчению/Н.С. Николов.-М.:1990-140 с.
5. Олов С. Нақшакашӣ /С. Олов, ЮЮсупов, Ш. Тойирова. - Хучанд: Нури маърифат -2014.- 64 с.
6. Ҷӯраев, Т.Қ. Нақшакашӣ. Китоби дарси барои синфҳои 8-9 МТМУ/Т.Қ. Ҷӯраев.- Душанбе: 2004.- 200 с.
7. Ҷӯраев, К. Усули таълими нақшакашӣ/К.Ҷӯраев.- Хучанд: Нури маърифат, 2010 - 176 с.
8. Ямбург, Е.А. Школа для всех: адаптивная модель (теоретические основы и практическая реализация)/Е.А. Ямбург. –М :Новая школа ,1996-352 с.
9. Концепсияи миллии тарбияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2006.-26с
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.- 22-12-2016.-Душанбе: Шарқи озод, 2016.-39с
11. Рубинштейн, Л.И. Проблемы общей психологии. [Текст] / Л.И. Рубинштейн, М., Педагогика, 1993-385с.
12. Сухомлинский, В.А. Асарҳои мунтахаби педагогӣ, Қисми 2. [Матн] / В.А. Сухомлинский–Душанбе, Маориф, 1982-С.619
13. Botminkov, A.D. Scientific Grounds of Formation of Graphical Knowledge, Ability, Skills/A.D.
14. Botminkov, B.F. Lomov.– М.: Pedagogy, 1979, - 256 p.
15. Ziyomammedov, B. Grounds of Pedagogical Talents. – Т.: ТИБ-КИТОБ, 2009. – 183 p.
16. Lomov, B.F. Formation of Graphical Knowledge and Skills of Pupils. – М., 1959. – 270 p.
17. Olov S., Yu.Yusupov, Sh.Toyirova Draughting. - Khujand: Light of Enlightenment, - 2014. – 64 p.
18. Juraev, K. Method of Teaching of Draughting. - Khujand: Light of Enlightenment, 2010. – 176 p.

19. Juraev, T.Q. Draughting. Manual for 8 – 9 forms of Educational Institution of Comprehensive
20. Yamburg, Ye.A. School for Everyone: Adaptation of Model (theoretical grounds and practical realization). – М.: New School, 1996. – 352 p.

### **НАҚШИ ОМУЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ДАР ТАШАККУЛӢИ ҶАҶОНБИНИ ДОНИШӢӢ**

Муаллиф зимни таълифи мақола кӯшиш ба харҷ додааст, ки дар асоси сарчашмаҳои бурҳони илмӣ дар заминаи таҳқиқоти зиёди муҳаққиқони дохилию хориҷӣ, асарҳои муътамади фалсафию педагогӣ ва сомонаҳои интернетӣ, раванди ташаккул ва таҳаввули мавзуи мазкур ва қорбурди онҳоро ошкор намояд.

Инчунин, муаллиф аз сарчашмаҳои муътабар истифода намуда, қорбурди онро мавриди омузиши муқоисаи илмӣ қарор дода, дар заминаи таҳқиқоти зиёди муҳаққиқони дохилию хориҷӣ, алахусус педагогони тоҷику англис ва дигар сарчашмаҳову, сомонаҳои интернетӣ мазмун, моҳият ва нақши истилоҳотро дар забонҳои иқтибосшаванда муайн намуда, қорбурди онҳоро дар забон ошкор сохтааст.

**Калидвожаҳо:** Нақш, омузиши забони англисӣ, ташаккулӣ, ҷаҳонбинӣ, донишӢӢ, забон, калима, рушди педагогика, замони истиклолият, марҳила, таҳқиқот, истилоҳ, рушди забони англисӣ, замони истиклолият, марҳила, таҳқиқот, ташаккул ва ғ.

### **РОЛЬ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ФОРМИРОВАНИИ МИРОВОЗЗРЕНИЯ УЧАЩИХСЯ**

В ходе написания статьи автор постаралась раскрыть процесс становления и развития данной темы и их использование на основе источников научных данных, основанных на многочисленных исследованиях отечественных и зарубежных исследователей, достоверных философско-педагогических трудах, Интернет-сайты.

Как автор она использовала достоверные источники, сделал их использование предметом научного сравнительного исследования и на основе многих исследований отечественных и зарубежных исследователей, особенно таджикских и английских педагогов, а также других источников и сайтов рассмотрел содержание, суть, а роль терминов в цитируемых языках и их использование становятся очевидными в языке.

**Ключевые слова:** роль, изучение английского языка, становление, мировоззрение, учащиеся, язык, слово, развитие педагогики, период самостоятельности, этап, исследование, срок, развитие английского языка, период самостоятельности, этап, исследование, становление и др.

### **THE ROLE OF LEARNING ENGLISH IN SHAPING THE WORLDVIEW OF STUDENTS**

In the course of writing the article, the author tried to reveal the process of formation and development of this topic and their use on the basis of scientific data sources based on numerous studies of domestic and foreign researchers, reliable philosophical and pedagogical works, Internet sites.

As an author, he used reliable sources, made their use the subject of scientific comparative research and, based on many studies of domestic and foreign researchers, especially Tajik and English teachers, as well as other sources and sites, considered the content, essence, and role of terms in the cited languages and their use become apparent in the language.

**Key words:** role, learning English, formation, worldview, students, language, word, development of pedagogy, period of independence, stage, study, term, development of the English language, period of independence, stage, study, formation, etc.

**Маълумот дар бораи муаллиф: Одинаева Шахноза Абдурахимовна**– ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Адрес:** 735360, РТ, ш.Куляб, кӯч.С.Сафаров 16. **Тел:** (992) 985-26-47-26

**Сведения об авторе: Одинаева Шахноза Абдурахимовна** – ассистент кафедры иностранных языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова 16. **Тел:** (992) 985-26-47-26

**Information about the author: Odinaeva Shahnoza Abdurahimovna** - assistant of the chair of foreign languages of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. **Address:** 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.16. **Phone: Тел:** (992) 985-26-47-26

**ТДУ: 37+378 (2-точ)**

**ТКТ: 73+74.58 (2-точ)**

**P-45**

## **ТАТБИҚИ НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ ВОБАСТА БА АМСИЛАИ ИТТИЛООТОНИИ ОМУӢЗГОРОНИ ИХТИСОСИ ТАЪРИХ**

Мирзоев А., д.и.п., профессори ДБССТ

Раҳимова С.Н., унвонҷӯ

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар раванди татбиқ дар чараёни таълими муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ду вазифа, таъмини дастгирии иттилоотии идоракунӣ ва фаъолияти педагогии омузгорон, инчунин, худидоракунӣ ва ташкили фаъолияти таълимии донишҷӯён ҳаллу фасл карда мешавад. Сохтани шароитҳои муносиб барои татбиқи пурраи иқтисодии педагогии ТИК шартҳои асосии истифодаи самараноки онҳо дар чараёни таълим мебошад, ки барои омодагии омузгорони оянда нисбат ба истифодаи самараноки ТИК дар таълим ва минбаъд дар фаъолияти касбӣ равона карда шудаанд.

Таҳлили назариявии таҳқиқоте, ки ба омузиши вижаи парадигмаҳои иттилоотӣ дар таҳсилоти касбӣ бахшида шудаанд, инчунин, маълумоте, ки дар натиҷаи таҷриба ва озмоишҳо ба даст оварда шудаанд, имкон доданд, дар ин марҳила дурнамои самти иттилоотонидани чараёни таълими факултети таърих дар шароитҳои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ кушода шаванд.

Интиҳоби технологияҳои педагогӣ ва иттилоотии ташаккули омодагии омузгори оянда, қабл аз ҳама, бо мақсадҳои маърифатӣ, хусусиятҳои имконоти дидактикии ТИИ –и таълим муайян карда шуда, бо навъҳои зерин пешниҳод мегардад: технологияҳои компютерӣ ва интерактивии таълим, технологияи «портфолио», таълим дар ҳамкорӣ, таълими контекстӣ [8, с. 7].

Дар асоси унсурҳои ҷудокардашуда, мо амсилаи интерактивии чараёни мубрамсозии ТИК донишҷӯён, инчунин, таҳияи тарҳи гузаронидани марҳилаи тағйирёбии маводро сохтем, ки дар ин фасл пешниҳод гардиданд.

Дар ин фасл марҳилаҳои асосии корҳои таҷрибавию озмоишӣ доир ба тасдиқ ва санҷиши амсилаи ташкили чараёни ташаккули технологияҳои иттилоотию иртиботии омузгорони оянда матраҳ гардидааст. Ин тавсифи тағйироти динамикӣ дар чараёни маърифатӣ таълимӣ дар контексти иттилоотонидан ба мо имкон медиҳад, дар бораи амалан ҳаллу фасл карда шудани таҳқиқот сухан бигӯем.

Дар робита ба вазифаҳои дар таҳқиқот гузошташуда доир ба асоснок намудани принципҳои асосии ташкили чараёни маърифатӣ таълимии муассисаи таҳсилоти олии касбии педагогӣ дар матни иттилоотонидани он, дар чараёни озмоишҳо ба муносибати яқпорчагӣ ва комплексӣ таъя намуда, амсилаи ташаккули ТИК дар сатҳи пурмазмун ва технологиро таҳия намудем. Дар қисмати назариявии кор мо исбот кардем, ки ба ҳайси роҳнамои стратегии фаъолияти таълимӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбии педагогӣ

парадигами иттилоотию таълимие баромад мекунад, ки ичрои он дар амалия ва таҷрибаи таълим дар донишгоҳҳо сохтан ва бунёд кардани муҳити эҷодӣ ва тамоюли касбию таълимидоштаи иттилоот дар асоси татбиқи ба ҷуз аз принципҳои умумидидактикий маъруф (илмият, дастрас будан, ғаълонокии маърифатӣ ва амсоли инҳо)-ро дар назар дорад. Принципҳоеро ба монади присипҳои зерин:

1. **Принципи афзалияти мустақилияти таълимии донишҷӯ**, ки «калонсолӣ»-и субъекти чараёни таълимро инъикос мекунад. Татбиқи ин принцип дар амал омодагии қаблии ҷиддиро аз тарафи омӯзгор дар назар дорад. Яъне, омӯзгор бояд барнома ва нақшаи таълимро бисозад, маводи таълимро интихоб ва тақсир кунад, барномаи махсусро таҳия ва танзим карда, таълими фосолавиро таъмин намояд. Инчунин, вақти муайянеро барои таълимгиранда ҷудо кунад, ки ӯ имкон пайдо кунад бидуни саросемагӣ ва аҷала бо маводи таълимӣ шинос шуда, ба умқи маъноӣ онҳо доир ба таърих сарфаҳм биравад.

2. **Принципи барномасозии ба объект нигаронидашуда лератсия** (таовунӣ), ки ғаълолияти яқояи таълимгирандаро бо шариконаш бо омӯзгорон, ҳамкасбон ва методистон дар назар дорад.

3. **Принципи таъя ба таҷрибаи зиндагии таълимгирандагон**. Ин принцип истифодаи таҷрибаи маишӣ, иҷтимоӣ, касбии донишҷӯ, машғулияти амалии ӯ, малака ва маҳоратро ба ҳайси яке аз сарчашмаҳои таълим барои ҳавасмандгардонии ибтидоӣ эҷодӣ дар чараёни аз худ кардан ва шаклсозии донишҳо бо ислоҳи ҳамзамони таҷриба ва дастурҳои манфии шахсӣ мутобиқ ба маводи таърихӣ дар назар дорад.

4. **Принципи фардикунонии таълим**. Мутобиқ ба ин принцип таълим дар асоси ба қайд гирифтани талаботи шахсӣ ва сифатҳои инфиродии иҷтимоӣ психологӣ донишҷӯ ба роҳ монда мешавад. Дар назар аст, ки таълимгирандагон барномаҳои алоҳидаи таълимӣ ба талабот ва мақсадҳои мушаххаси таълимӣ нигаронидашударо таҳия мекунад. Ба ғайр аз ин, кори инфиродӣ аз он иборат аст, ки донишҷӯ бо омӯзгор гуфтугӯ мекунад, ки дар ин вақт мубодилаи мутақобилаи иттилоот, донишҳо ва андешаҳо сурат мегирад.

5. **Принципи системавӣ будани таълим**. Ин принцип риояи мувофиқати байни мазмун ва мақсадҳои таълим, шаклҳо, методҳо, воситаҳои инчунин, тарзҳои арзёбии натиҷаҳо дар назар дорад.

6. **Принципи контекстии таълим ва мувофиқати назария бо амалия**. Ин принцип талаб мекунад, ки дар чараёни таълим мақсадҳо, ки барои таълимгиранда афзалиятнок мебошад, ҳаллу фасл карда шаванд ва донишҳое, ки таълимгиранда аз худ мекунад, дар ҳаёти минбаъдаи ӯ лозим шаванд ва ниёзҳои ӯро бароварда созанд.

7. **Принципи мубрамсозии натиҷаҳои таълим** ба таври хеле зуд дар амал татбиқ кардани дониш, малака ва маҳоратҳои касбнамудаи таълимгирандаро дар назар дорад. Ин принцип аз принципҳои фардикунонӣ, системанокӣ ва таълими матнӣ сарчашма мегирад.

8. **Принципи элективияти таълим талаб мекунад**, ки ба таълимгиранда озодии мустақилона интихоб намудани мақсадҳо, мазмун, шаклҳо, методҳо, сарчашмаҳо, муҳлатҳо, воситаҳо, вақт, маҳали таълим ва арзёбии натиҷаҳои таълим вогузор карда шавад. Ин принцип бо принципи афзалиятнокии таълими мустақилона яқдигарро мебуранд.

9. **Принципи рушди талаботи таълимӣ**. Дар ҷаҳорҷӯбаи ин принцип арзёбии натиҷаҳои таълим тавассути муайян кардани дараҷаи воқеии аз худ кардани маводи таълимӣ, инчунин, муайян кардани маводҳои калидӣ, бидуни аз худ кардани онҳо расидан ба мақсадҳои дар пеш гузошташуда аз имкон берун аст. Инчунин, раванди таълим бояд ба ташаккули талаботи нави таълимӣ таълимгирандагон, такмили шахсият ва инкишофи рушди маҳоратҳои онҳо барои худомӯзӣ нигаронида шуда бошад.

10. **Принципи рефлексивият** ба муносибати бошууронаи таълимгирандагон нисбат ба таълим, дарки меъёрҳои асосии чараёни таълим аз тарафи хонандагон ва ҳаракатҳои худӣ онҳо дар ҷаҳорҷӯбаи он, ки худмайл пайдо кардани таълимгирандагонро мефаҳмонад, асос ёфтааст.

Принципҳои номбаркардашуда, инчунин, инъикоси худро дар муносибати ба шахс нигаронидашуда пайдо кардаанд, ки эҳтиром ба шахсияти донишҷӯ, эътирофи ҳуқуқҳои ӯ, ба

назар гирифтани андешаҳои ӯ, баробарӣ дар муҳити касбӣ; ба ӯ додани ҳаққи пешниҳод намудани барномаҳои таълимӣ ва амсоли инро дар назар дорад. Ба омӯзгор дар чунин мавридҳо интихоби муайяни талабот ба монанди тамоюли эҷодии шахсияти ӯ, омодагӣ ба ҳамкориҳои баробар бо донишҷӯён ва ҳамкорон, надоштани ғурури нодуруст ироа карда мешавад.

Барои муайян кардани сатҳи минималии малакаҳои истифодабарӣ шаклҳои зерин мавриди истифода қарор гирифтанд: мусоҳибаҳои инфиродӣ, иштирок дар машғулиятҳо, мушоҳида аз болои кори донишҷӯён дар синфи компютерӣ, таҳлили сифати асноди электронии (китоби қайдҳо) донишҷӯён дар системаи Moodle [3, с. 124].

Ҳамин тариқ, баланд бардоштани самаранокии истифодаи ТИК дар чараёни маърифатӣ таълимии муассисаи таҳсилоти олии касбӣ иҷроиши талаботи дидактикии системавино дар назар дорад. Ба онҳо мавридҳои зерин дохил мешаванд:

- нақши асосии омӯзгор ҳангоми доир кардани машғулият ва ҳавасмандии ӯ нисбат ба истифодаи маводи гуногуни дидактикӣ;
- ба таври дақиқ муайян кардани нақш, мақом, мақсад ва вақти истифодаи ТИК;
- алоқаи зич дар байни ТИК-ҳои нав ва воситаҳои анъанавии таълим;
- дар технология чорӣ кардани фақат унсурҳои, ки сифатнокии таълимро кафолат медиҳанд;
- мутобиқати методикаи таълими компютерӣ ба стратегияи умумии пешгирифтаи муассисаи таълимӣ;
- зарурати таҷдиди назар кардани ҳамаи унсурҳои низом ва тағйирёбии методикаи умумии таълим ҳангоми чорӣ намудан дар бастаи воситаҳои таълимии ТИК;
- таъмини сатҳи баланди инфиродии таълим;
- таъмини алоқаи баргаштии устувор дар таълим.

Корҳои таҷрибавию озмоишӣ нишон доданд, ки истифодаи принципҳои умумӣ ва «иттилооти»-и дидактикии таълим, татбиқи талаботи мушаххас кардашуда нисбат ба истифодаи ТИК дар чараёни маърифатӣ таълимии муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ба баланд бардоштани сифати омодагии мутахассисон мусоидат мекунад, чунки мо онҳоро дар алоқамандии мутақобила бо методҳои амалии иттилоотӣ коммуникатсионӣ салоҳиятнокии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар матни мақсадҳои таҳсилоти муосир ва амалияи фаъолияти таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар давлатҳо мавриди баррасию боздид қарор додем.

Ба раванди таҳқиқшаванда пайдарпайии марҳилаҳо хос мебошад. Дар ҳар як аз марҳила тағйироти шахсӣ ва касбии омӯзгорони оянда ба вуқӯ мепаиванданд. Дар ин робита ташаккули педагогии ин раванд шомили се марҳила мебошад:

- таълимию маърифатӣ (курси 1);
- ба амалия нигаронидашуда (курсҳои 2-3);
- илмию касбӣ (курси 4).

Дар ҳар як аз марҳилаҳо вобаста ба вазифаҳои гузашташуда, маҷмуи муайяни шакл, метод, тарз ва воситаҳои кори педагогӣ бо донишҷӯён (методҳои интерактивӣ ва технологӣ: методҳои лоиҳавӣ, корӣ ва бозиҳои экспертӣ, практикумҳои лабораторӣ, муҳоҷисаҳои дастаҷамъона, семинарҳои байнифаннӣ ва технологияҳои фаъолияти таҳқиқотӣ) мавриди истифода қарор мегирифтанд.

Дар марҳилаи омодагӣ интихоби донишҷӯён барои гурӯҳҳо гузаронида шуда, абзоролоти арзёбию ташхисӣ барои муайян кардани сатҳи ташаккулефтагии ТИК-и таълимии омӯзгорони оянда пешниҳод карда шуд.

Дар озмоиш 100 нафар иштирок намуданд. Ташхисӣ (вурудӣ) гирифтани тест доир ба информатика, барои идоракунии равандҳои таълимии таҳсили минбаъда дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ хеле муфид аст. Омӯзгорон имконоте пайдо карданд, ки камбудихоро дар донишҳо бартараф кунанд, мавзӯи омӯзиши он бахшҳои информатикаро ислоҳ кунанд, ки аз рӯи онҳо натиҷаҳои хеле паст ба даст овардаанд, корҳои мустақилона донишҷӯёнро ба нақша бигиранд, ки ба инкишофи донишҳои компютериҳои онҳо равона карда шудаанд.

Бо таваччуҳ ба ин маълумот гурӯҳҳои озмоишӣ дар ҳайати 78 нафар муайян карда шуда буданд, гурӯҳҳои назоратӣ бошанд аз 30 нафар (таърих), дар факултети таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва дар факултети таърих ва ҳуқуқ 48 нафар (информатика) Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав ташкил меоданд.

Ҳамчун ҳолатҳои афзалиятнок омӯзгорони оянда он ҳолатҳоеро, ки интихоби касбии онҳоро муайян кардаанд, ҷудо карданд: дурнамо барои ба ҷой қор таъмин шудан, шавқу ҳавас ба касби оянда, ғоиданокӣ ва аҳаммиянокии он касб, ба даст овардани сатҳи баланди донишҳо доир ба истифодаи ТИК дар фаъолияти ояндаи касбӣ. Курсҳои яқум ҳангоми интихоби самти омодагӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ алоқаи мутақобилаи шавқу ҳавас нисбат ба касби оянда ва рақобатнокии он дар бозори муосир қорро дарк мекунанд. Ҷавобҳоеро, ки пурсидашудагон қайд кардаанд, инҳо ҷавобҳо дар масъалаи муҳиммият ва аҳаммияти ТИК салоҳиятнокии омӯзгорони оянда 59% мебошанд.

Курсҳои яқум ба таври қисмонӣ талаботи нисбат ба сатҳи аз худ кардани ТИК-и худро ҳамчун хатмкунандаи мактаби олии педагогӣ тасаввур карда наметавонанд. Фақат 20,8% пурсидашудагон ҷавоби мусбат додаанд, боқӣ ба таври хеле заиф тасаввур мекунанд ва ё тамоман тасаввурот надоранд.

Ҳиссаи 39,8% пурсидашудагон таъкид кардаанд, ки таҳсил ба интизориҳои онҳо ҷавобгӯ мебошад, 12,7% донишҷӯён бошанд, изҳори норозигӣ кардаанд.

Дар байни омилҳои, ки ба таври мусбат ба хоҳиши хондан дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ҷиҳати аз худ кардани салоҳиятҳои касбии омӯзгори оянда мусоидат мекунанд, инҳо мебошанд: эътиמודу боварӣ ба муҳиммият ва аҳаммиятнокии маводи омӯхташаванда барои фаъолияти касбӣ ва инчунин барои омӯзгори оянда дар фаъолияти баъдии қориаш лозим мешаванд.

Муҳити иттилоотиро дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ 46,6% пурсидашудагон мусбат ва 18,2% манфӣ арзёбӣ намуда, теъдоди 31,4% дар посух мушқилӣ қашиданд.

Теъдоди хеле зиёди донишҷӯёни курси яқум талабот нисбат ба сатҳи омодагии касбии худро ҳамчун омӯзгори оянда, таҳассуси худро доир ба касби интихобшуда 53% ба таври хуб тасаввур мекунанд.

Инчунин, сабабҳои алоқамандии шахсии омӯзгори оянда ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи ТИК салоҳиятнокии ошқор карда шудаанд: сарфачӯйии вақт ҳангоми омода намудани СРС ва машғулиятҳои семинарӣ, таваччуҳ ба шакли таҳияи маводи дарсӣ, гузариш ба сатҳи нави раванди иттилоотии таълимию маърифатии шахсият.

Мутобиқ ба қорқарди маълумот бадаст омада андешаи пурсидашудагон чунин натиҷаҳо ро нишон меод: ҷойи аввал (дар ин ҷо ва минбаъд натиҷаи миёна зикр карда мешавад – 74,3%), натиҷае, ки сабабҳои иҷтимоиро муайян мекард, масалан, «*барои он ки меҳоман барои ҷомеа манфиати бештар биорам*». Омӯзгорони оянда аз худ сатҳи баланди пухтагии иҷтимоӣ нишон медиҳанд.

Дар ин бора андешаи донишҷӯён низ гувоҳӣ медиҳад 66,9%, ки далелҳои касбии фаъолияти таълимӣ дар ҷойи дуҷум қарор доранд: таҳсил мекунам, чунки касби интихобкардаам ба ман писанд аст. Масалан, сатҳи баланди далелҳои касбӣ, ба ҳайси асос барои таҳсили муваффақона дар мактаби олий баромад мекунанд.

Минбаъд далелҳои престиж меояд 63%: барои он ки меҳоман дар байни бештарин донишҷӯён қарор дошта бошам; барои он ки мавқеи ояндаи хизмати ман ба муваффақияти ман дар вобастагӣ қарор дорад.

Далелҳои иртиботии фаъолияти таълимӣ ҷойи қорумро ишғол карданд: барои он ки бо одамон қор қунем, бояд донишҳои амиқӣ ҳамаҷониба ва ба инҳо монанд дошта бошем.

Сипас, далелҳои таълимию маърифатӣ меоянд: барои он ки донишҳои амиқ ва устувор аз худ қунем; аз хондан ва таҳсил қордан ҳушамон меояд.

Дар ҷойи охири далели – худқатбиққунии эҷодӣ ҷойгир шудааст: барои он ки аз қизҳои нав боҳабар бошам ва ба фаъолияти эҷодӣ машғул шавам ва ғайра.

Дар фасли дуҷуми пурсишнома сатҳи хударзёбии омӯзгорони оянда аз рӯи таълими технологияи ТИК муайян карда шуд.

Барои назорат кардани сифатҳои зерини малакаҳои интихоб карда шуда буданд: умумӣ (кор бо системаи файли), кор бо редактори матнӣ, кор бо ҷадвалҳои электронӣ, сохтани презентатсияҳо (муаррифиномаҳо), ҷустуҷӯ дар Интернет, доштани почтаи электронӣ, ҳамон тавре ки мушаххас шуд, донишҷӯён дар қори худ имкониятҳои тағйирёбандаи барномаҳои хеле содара мавриди истифода қарор медиҳанд ҳамин тариқ: бештар аз 94% донишҷӯёни курси яқум малакаҳои кор ва усулҳои амалиёти файлиро балад мебошанд, бо файлиҳо дар барандагони хориҷии гуногуни иттилоот кор карда метавонанд 93% пурсидашудагон, бо замимаҳои омодаи офис Microsoft кор карда метавонанд 85,4% донишҷӯён, малакаҳои бойгонисозӣ ва бо фишурда намудани файлиҳо –78% донишҷӯён балад мебошанд.

Ба андешаи мо, ташаккули фарҳанги иттилоотии таҷрибаи мусбат дар таълим, рушди манфиатҳо, зуҳурии ибтикор нисбат ба таълим ва омодагӣ нисбат ба худомӯзӣ лозим аст.

Аз ин ҷиҳат, баррасӣ намудани андешаҳои А.А. Смирновро бобати вазъияти муосир доир ба татбиқи техникаи компютерӣ дар муҳити компютери ба мақсад мувофиқ мешуморем. Дар бораи он ки «таҳқиқоти психологию педагогии иҷро кардашуда дар лаҳзаи назарияи психологии фаъолияти инсон ва фаъолияти таълимӣ нишон медиҳанд, ки модели сезинагии аз худ кардани техникаи иттилоотӣ дар таълимро нисбатан мувофиқ шуморидан лозим аст» [4, с. 246].

Яке аз самтҳои навсозии низоми маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди таълим татбиқ намудани технологияҳои нав, ташаккули салоҳиятҳои касбӣ ва умумӣ бо дарназардошти стандарти Word Skills International мебошад. Ин стандарт мутобиқ ба фанни таълими «*Методикаи таълими информатика*» бо машварати ҳатмӣ барои омӯзгорон амалӣ карда мешавад.

Зимни пурсиши донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ дар марҳилаи тасдиқи озмоиш дархосту хоҳиши онҳо муайян карда шуда буд, ки ТИК-ро нисбатан амиқ ва мукамал биомӯзанд. Дар робита ба ин, дар ҷаҳорҷубаи озмоиши ташаккулёбанда барои донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ курси махсусе, ки аз тарафи мо бо номи «*Асосҳои педагогии ТИК омӯзгорони оянда*» таҳия карда шуда буд, ҷорӣ карда шуд. Ин курси махсус дар асоси методикаи таълими проблемавӣ бо истифодаи технологияи инноватсионии таълим ва методҳои интерактивӣ таҳия карда шудааст.

Вазифаи асосии курси махсус ташаккули малака ва маҳоратҳои истифодаи технологияҳои асосии иттилоотию иртиботӣ дар омода намудан ба фаъолияти ояндаи касбияу педагогӣ мебошад. Ба ҷуз аз мазмуни барномавӣ дар курси махсус маводи методии гуногун, аз ҷумла, супоришҳои диностикӣ ва машқҳои амалӣ, ки таъминоти педагогии ҷараёни таълимро асоснок мекунанд, ворид карда шудааст. Таваҷҷуҳи калон ба кумаки инфиродии донишҷӯён барои аз худ кардани мафҳумҳои категориявӣ дастгоҳии ТИК ба забони тоҷикӣ зоҳир карда шудааст.

Арзёбии қоршиносӣ барои ҳар як унсур ба таври ҷудогона (мотиватсионӣ арзишӣ, технологӣ, когнитивӣ) аз рӯи ҷадвали панҷбала дар асоси методикаи профессор Б.Ф. Файзализода гузаронида шуд. [5, с. 108-117]

Мо итминон дорем, ки яке аз хусусиятҳои характерноки омодагии касбии омӯзгорони оянда он мебошад, ки омӯзгор метавонад ва бояд методи тарҳхоро бо истифодаи ТИК мавриди истифода қарор диҳад. Ин кор имкон медиҳад, ки майлу хоҳиши омӯзгорони оянда нисбат ба таълим баланд бардошта шуда, иқтидори эҷодии онҳо тавсеа дода шуда, ба инкишофу рушди шахсияти ҳар як омӯзгори ояндаи таърих мусоидат намояд.

Дар натиҷа донишҷӯён дарк мекунанд, ки муваффақ будан дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ на танҳо ба нағз хондан вобаста аст, балки ба дигар навъҳои фаъолият низ алоқамандӣ дорад. Муҳити минтақавӣ муассисаи таҳсилоти олии касбӣ бояд имконоте барои худтатбиқкунии маҳоратҳои ҳар як донишҷӯ дар фаъолиятҳои таълимӣ, илмӣ-таҳқиқотӣ, эҷодӣ ва иҷтимоӣ фароҳам биорад.



Ҳамин тариқ, портфолио маъниҳои бошууронои таълимиро ташаккул дода, шавку хаваси таълимию касбии донишҷӯён, асосҳои ба даст овардани маҳоратҳои эҷодии донишҷӯён, муҳимияти касби ояндаи онҳоро рушду инкишоф дода, ҳамзамон заминае барои рушду инкишофи минбаъдаи шахсият фароҳам меорад.

#### **Адабиёт:**

1. Байденко В.И. Базовые навыки (ключевые компетенции) как интегрирующий фактор образовательного процесса / В.И. Байденко, Б. Оскарсон // Профессиональное образование в формировании личности специалиста. Науч. Метод. Сб.-М.: Высш. шк, 2002-14-.32.
2. Бермус. А.Г. Проблемы и перспективы реализации компетентного подхода в образовании (Электронный ресурс).
3. Мирзоев, Ҷ.Х. Асосҳои педагогии ташхис ва арзёбии натиҷаҳои салоҳиятнокии таълими технологияи иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ [Матн] / Ҷ.Х. Мирзоев, Б.Ф. Файзализода // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2020. – № 2 (35). – С. 108-117. – ISSN 2222-9809.
4. Смирнов, А.А. Проблемы психологии памяти: Учебное пособие [Текст] / А.А. Смирнов – Москва, 1966. – 423 с.
5. Файзализода, Б.Ф. Роҳҳои ташкил ва амалигардонии шакли таҳсилоти фосилавӣ: Васоити таълимӣ [Матн] / Б.Ф. Файзализода. – Бохтар: ҶДММ «Матбаа», 2022. – 194 с.

#### **ТАТБИҚИ НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ ВОБАСТА БА АМСИЛАИ ИТТИЛООТОНИИ ОМУЌЗГОРОНИ ИХТИСОСИ ТАЪРИХ**

Мақолаи мазкур ба баррасии низоми таҳсилоти оли касбӣ ва татбиқи он дар раванди иттилоотонии омӯзгорони ихтисоси таърих бахшида шудааст.

Яке аз омилҳои назаррас дар чараёни қори озмоишӣ, рушду инкишофи раванди иттилоотонидани таҳсилот омодагии кадрҳои педагогии муассисаи таҳсилоти оли касбӣ, тайёр будан нисбат ба истифодаи ТИК дар фаъолияти касбии худ мебошад. Мутаассифона, сатҳи нокифояи омодагии омӯзгорон дар соҳаи назария ва методикаи сохтан ва истифодаи ТИК дар чараёни таълим, имкон намедихад, ки ба пуррагӣ имконияти технологияҳои муосиртарин ба мақсади беҳтар кардани сифати таҳсилот мавриди истифода қарор бигирад.

Муаллиф дар мақолааш паҳлуҳои гуногуни истифодаи ТИК-ро дар раванди иттилоотонидани кадрҳои педагогӣ мавриди баррасӣ қарор додааст.

**Калидвожаҳо:** низоми, таҳсилот, раванд, чараён, фаъолият, касб, донишҷӯ, омӯзгор, сифат, назария, муосир, истифода, мақсад, ихтисос

#### **РЕАЛИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ, СООТВЕТСТВУЮЩЕЙ МОДЕЛИ ИНФОРМИРОВАНИЯ УЧИТЕЛЕЙ ИСТОРИИ**

Данная статья посвящена обзору системы высшего профессионального образования и ее реализации в процессе информирования учителей истории.

Одним из значимых факторов в процессе экспериментальной работы, разработки и развития учебно-информационного процесса является подготовка педагогических кадров учреждения высшего профессионального образования, готовность к использованию ИКТ в своей профессиональной деятельности. К сожалению, недостаточный уровень подготовки преподавателей в области теории и методов создания и использования ИКТ в образовательном процессе не позволяет в полной мере использовать возможности самых современных технологий в целях повышения качества образования.

В своей статье автор рассматривает различные аспекты использования ИКТ в процессе информирования педагогического коллектива.

**Ключевые слова:** система, образование, процесс, поток, деятельность, профессия, студент, преподаватель, качество, теория, современность, использование, цель, специальность.

### **IMPLEMENTATION OF A SYSTEM OF HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION ACCORDING TO THE INFORMATION MODEL HISTORY TEACHERS**

This article is devoted to an overview of the system of higher professional education and its implementation in the process of informing history teachers.

One of the significant factors in the process of experimental work, development and development of the educational and information process is the training of teaching staff of higher education institutions, readiness to use ICT in their professional activities. Unfortunately, the insufficient level of training of teachers in the field of theory and methods of creating and using ICT in the educational process does not allow full use of the capabilities of the most modern technologies in order to improve the quality of education.

In his article, the author examines various aspects of the use of ICT in the process of informing the teaching staff.

**Key words:** system, education, process, flow, activity, profession, student, teacher, quality, theory, modernity, use, purpose, specialty.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Раҳимова Сарвиноз Назруллоевна, ассистенти кафедраи методикаи таълими информатика Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Тел.: +992918959515; e-mail: sarvinoz.rakhimova94@mail.ru

Мирзоев Абдулазиз, д.и.п., профессори Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқори Тоҷикистон, Тел.: +992918636113;

**Информация об авторах:** Раҳимова Сарвиноз Назруллоевна, ассистент кафедры методики обучения информатики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, тел. +992918959515; e-mail: sarvinoz.rakhimova94@mail.ru

Мирзоев Абдулазиз, д.п.н., профессор международного Университета туризма и предпринимательство Таджикистана, Тел.: +992918636113; e-mail: aziz69@mail.ru

**Information about the authors:** Rahimova Sarvinoz Nazrulloevna, assistant in the Department of computer science teaching methodology of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki, tel.: +992918959515; e-mail: sarvinoz.rakhimova94@mail.ru

Mirzoev Abdulaziz, d.p.s., professor of international University of tourism and entrepreneurship of Tajikistan, tel.: +992918636113; e-mail: aziz69@mail.ru

ТДУ:01+551.1+612

ТКТ:73+723

Ч-83

### **НАҚШИ МАВОДИ КИШВАРШИНОСӢ ДАР ТАШАККУЛИ ХИССИ ТАБИАТДӢСТӢ, РУШДИ ҶАНБАӢОИ МАЪРИФАТИӢУ ФАРӢАНГИ ЭКОЛОГИИ ХОНАНДАГОН ДАР ҶАРАӢНИ ГУЗАРЕНИДАНИ МАШӢУЛИЯТӢОИ БЕРУНАЗСИНФИӢУ БЕРУНАЗМАКТАБӢ**

Ҷалилова М.П., ассистент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар таҳқиқоти олимони хориҷӣ И.П. Бескорвайная, Г.А. Гришина, В.А. Дранишников, С.А. Лаптев ва муҳаққикони ватанӣ Забиров А., С.С. Мирзоев, А.Э. Эргашев, С. Холназаров дарҷ гардидааст, ки экологиякунонии мазмуну мундариҷаи сикли фанҳои табиатшиносӣ, бо рушду инкишоф ва омӯзиши ҷанбаҳои таълимӣ, маърифату фарҳанги

экологии маводҳои кишваршиносӣ алоқаманд мебошад, чунки омилҳои экологӣ дар алоқамандӣ бо маводи маҳал, яъне фауна ва флораи кишвар баррасӣ мегардад. [1, с. 56-89]

Истифодаи маводҳои кишваршиносӣ бо мақсади ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, рушди ҷанбаҳои маърифатию фарҳанги экологии хонандагон дар ҷараёни омӯзиши сикли фанҳои табиӣ (табиатшиносӣ, ботаника, зоология, экология ва ғ-ҳо), дар таҳқиқоти олимон, омӯзгорону методистони касбии дар боло зикргардида таҳқиқ гардиданд.

Дар таҳқиқоти худ олимони ватанӣ дарҷ намуданд, ки омӯзиши фауна ва флораи маҳал дар дарсҳои биология аз ҷумла, дар машғулиятҳои беруназсинфӣ (маҳфилҳои фанӣ, викторинаҳо, коллоквиумҳо, конференсияҳои амалию назариявӣ ва ғ-ҳо) ва беруназмактабӣ (экскурсияҳо, олимпиадаҳои фанӣ ва ғ-ҳо) боиси ташаккули шавқу завқ, ҳисси табиатдӯстӣ, рушди ҷанбаҳои маърифатию фарҳанги экологӣ фаъолияти ҷустуҷӯӣ эҷодӣ, ҷаҳонбинии илмӣ ва дар маҷмӯъ ҳифзи табиату кишвари худ мегардад. [3, с. 89-104],

Ҳамин тавр, омӯзиши фауна ва флораи маҳал дар ҷараёни дарсҳо ва дигар машғулиятҳо, на танҳо шавқу завқи табиатдӯстӣ, маҳорату малакаҳои фарҳанги экологии хонандагонро ба табиати муҳити беруна, ҳифзу оқилона истифода намудани бойгарии гаронбаҳою арзишноки табиат, балки боиси майлу рағбати онҳо ба хучаини асосии Замин, кишвари худ ва бо пуррагӣ ҷумҳури мегардад.

Вобаста ба ин, нависандаи рус Прившин М. оид ба нақш ва мақоми омӯзиши маводҳои кишваршиносӣ, баҳри ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, маърифату фарҳанги экологии хонандагон чунин қайд кардааст: «Мо хучаини ҳақиқии табиати худ мебошем, ки он барои мо офтоби оламафрӯзро чун ганҷи бебаҳои ҳаёт маҳсуб меёбад. Аз ин рӯ, барои ҳифзу нигоҳдории ин ганҷи бебаҳои табиӣ, онҳоро кушодану нишон додан меояд. Билохир ӯ, чунин навиштааст: «Ба моҳӣ оби тоза лозим буда, обанборҳо ҳифз кардан лозим. Ҷангалҳо, бешазорҳо, даштҳо, биёбонҳо, ҳайвонҳои нодири кӯҳӣ моро водор мекунад, ки онҳоро ҳифз намоем. Ба моҳӣ- об, ба ҳайвонҳо-ҷангал, дашту биёбонҳо, кӯҳҳо, барои парандагон ҳаво, аммо ба одам Ватан лозим аст, ҳифзи табиат ин дарвоқеъ ҳифзи Ватан мебошад.» [4, с. 48-65]

Ҳамин тавр, аз мушоҳидаҳо ва гузаронидани озмоишҳои педагогӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ №1,3,5,8,9,40,50,51,53-и ш. Кӯлоб ва 10,14,16,22-и н.Кӯлоб, таълимгоҳҳои №№ 1,5,9,18, 21-и ш. Хучанд, ки ҳамчун пойгоҳи асосӣ маҳсуб меёбанд, дар айни замон аз ҷониби омӯзгорону методистони касбӣ, яъне табиатшиносӣ, биология ва экология истифодаи маводҳои кишваршиносӣ (фауна ва флораи маҳали худ) дар раванди дарс ва машғулиятҳои беруназмактабӣ беруназсинфӣ ба таври бояду шояд, яъне тибқи талаботи пурраи барномаи таълимии фанҳои табиатшиносӣ намегузаронанд. Бо ин мақсад мо, ба зиёда аз 30 дарси омӯзгорону методистони соҳаҳои биология ва экология иштирок намуда, ба онҳо доир ба чунин саволҳо анкета гузаронидем:

1.Оё шумо дар ҷараёни дарсҳо аз маводҳои кишваршиносӣ, яъне гуногунии олами растаниҳо ва ҳайвонҳои маҳали худ истифода мебаред ва бо кадом мақсад ?

2.Дар мавриди гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ, аз ҷумла, маҳфилҳои фанӣ, озмунҳо, шабҳои саволу ҷавоб, викторинаҳои биологӣ, гербарияҳо, хушаҳои парандагонро хазандагонро истифода мебаред ё не?

3.Шумо ба гузаронидани кадом намудҳои машғулиятҳои беруназсинфӣю беруназмактабӣ майл доред?

Дар мавриди иштирок ба дарсҳои омӯзгорон ва гузаронидани саволнома-анкетаҳо маълум гардид, ки 21%-омӯзгорон дар раванди дарсҳо маводҳои кишваршиносиро бо мақсади ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, тарбияи маърифатию фарҳанги экологии хонандагон, 26%-и пурсидагон теъдоди зиёдаи маводҳои кишваршиносиро истифода намуда, 16%-онҳо аз сабаби мавҷуд набудани адабиёти илмӣ, методӣ бо забони тоҷикӣ, умуман на дар ҷараёни дарсҳо ва на дар машғулиятҳои беруназсинфӣю беруназмактабӣ намегузаронанд. Ба андешаи мо, сабабҳои асосии аз ҷониби омӯзгорону методистон мутобиқи барномаҳои таълимӣ истифода накардани маводи кишваршиносӣ аз инҳо иборат мебошад:

1. Аксарияти муаллимони таҷрибаи интихоб ва истифодаи маводҳои кишваршиносӣ, яъне фауна ва флораи ниҳоят бою ғании ҷумҳуриро надоранд;

2. Бо забони тоҷикӣ мавҷуд набудани воситаҳои таълимию методии ёрирасон;

3. Бо асбобу анҷомҳои таълимӣ, гербарияҳо, китобҳои дарсӣ, воситаҳои таълимӣ-методӣ, воситаҳои дигари техникаи таълим, (компютер, тахтаҳои электронӣ ва ғайраҳо), хӯсаҳои парандагону хазандагон, таъмину мучаҳҳаз набудани кабинету озмоишгоҳҳои биологӣ экологӣ ва ғайраҳо.

Ғуногунии зиёди флора ва фаунаи Тоҷикистон (флора дорои 1500 адад намуди растаниҳо ва фауна-тақрибан 600 намуди ҳайвонҳои муҳрадорро дар бар мегирад), барои интихобу омӯзиши олами набототу ҳайвонот ва дигар объектҳои биологӣ экологӣ, синфҳои парандагону ҳашарот ва ғайраҳо боиси мушкилоти омӯзгорон мегардад. Аз ин лиҳоз, рӯйхати номгӯи растаниҳо ва ҳайвоноти Тоҷикистонро муайян намуда, ба ёрии муаллимони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ш.Кӯлоб ва гурӯҳи ноҳияҳои минтақаи Кӯлобу вилояти Хатлону ш. Хучанди вилояти Суғд оид ба омӯзиши объектҳои маҳаллӣ, яъне фауна ва флораи кишвари худ дар чараёни дарсҳо ва машғулиятҳои беруназсинфӣ беруназмактабӣ тавсияҳои методӣ тарҳрезӣ карда, растаниҳо ва ҳайвонҳоро вобаста ба паҳншавӣ ва барои ҷамъоварӣ дастрас будану мушоҳидаи онҳо тибқи нишондоди талаботи барномаҳои таълимии сикли фанҳои зистшиносӣ тартиб дода, дастраси омӯзгорон намудем.

Ба ғайр аз ин, номгӯи объектҳои зинда, яъне растаниҳою ҳайвонҳои Тоҷикистон, аз ҷумла биёбонҳо, нимбиёбонҳо, резӣшгоҳҳои дарёҳо, мавзёҳои кӯҳӣ ва амсоли онҳоро низ ба омӯзгорон пешниҳод намудем.

Маводи тавсияшударо барои омӯзгорон мо дар доираи барномаҳои таълимии фанҳои «Табиатшиносӣ» (барои синфҳои 1-4), «Ботаника» (барои синфҳои 5-6), «Зоология» (барои синфҳои 7-8), «Анатомия», «Физиология ва беҳдошти саломатӣ» (барои синфҳои 9) ва «Экология» (барои синфҳои 9) пешниҳод намудем, ки дар ҷадвалҳои 1 ва 2 нишон дода шудаанд.

Истифодаи маводи кишваршиносӣ дар чараёни омӯзиши «Ботаника»

Ҷадвали 1

Элемент ё ҷузъҳои асосии мундариҷаи фан.	Муқаддима. Хусусиятҳои иқлими Тоҷикистон, ғуногунии шароитҳои иқлим, рельеф, ҳок ҳамчун омилҳои экологӣ. Ғуногуншаклии флораи Тоҷикистон.
Соҳт ва чараёнҳои ҳаётии олами растаниҳо; узвҳои гул, реша, навда	Гелоси оддӣ ё муқаррарӣ. Ғуногуншаклии системаи решаҳо (чормағзи заминӣ, бодиринг ё забони барра, рябинаи ёбой). Ғуногуншаклии решаҳо (сабзӣ, чормағзи оддӣ). Ғуногуншаклии навдаҳо (эфедра ё зағоза, чилбуғуми саҳроӣ).
Гул, мева, тухм.	Шаклдигаркунии навда (сир, пиёз, картошка, шалғамча). Ғуногуншаклӣ ва шаклдигаркунӣ ё шаклдигаршавии баргҳо (себи бихӣ, анор, шохбулут, малисо ё байласон, марҷумаки кошташаванда). Соҳти гул (дулона, олуболу). Хӯшагул (зелол ё қаракот дарозрӯя, тугмагули қабуд, нардсунбул). Ғуногуншаклии меваҳо (дулона, ангур, анор, зелол) ва тухм (ангур, анор, чормағзи заминӣ, чормағзи оддӣ).
Система ва ғуногуншаклии олами растаниҳо	Обсабзҳо, сарахшаклон, лучтухмон, пӯшидатухмон, чилбуғуми саҳроӣ, зелол, ангур, чормағз, гул, санавбар, арча)
Ҷомеаи растаниҳо	Дар мисоли ҷангалҳои арҷазор .
Растаниҳои маданӣ	Дар мисоли (ангур, зарлолу, хирмо, лимӯ, анор, нок, олуча, гелос).
Хифзи олами растаниҳо	Намудҳои нодир ва нестшавандаи растаниҳои Тоҷикистон (ангат, зира, чормағз, бодом).

Элементҳои ҷузъҳои асосии мундариҷаи фан.	Маводи кишваршиносӣ
Муқаддима	Шароитҳои гуногунии табиати Тоҷикистон ва фаунаи он.
Хусусиятҳои сохт ва тарзи ҳаётгузаронии гурӯҳҳои систематикӣ ва гуногуншаклии онҳо	Гуногуншаклии ҳашарот (кунғуз, намудҳои шабпалакҳо, занбури асал) Моҳиҳо (лақамохӣ, зағоромохӣ ё капур). Ҳазандагон (сангпушти даштӣ, агава), парандагон (кабк, булбул, акка), ширхӯрон (шағол, рӯбоҳ, хирс, оҳуи кӯҳӣ, архар).
Ҷомеаи табиӣ	Дар мисоли (чангалҳои арчазор)
Ҳайвонҳои хонагӣ	Дар мисоли (асп, гов, гӯсфанд, уштур)
Ҳифзи олами ҳайвонот	Намудҳои нодир ва нестшавандаи Тоҷикистон (оҳуи бухорӣ, паланг, куброи осиемиёнагӣ, гюрза, мори печон).

Ҳамин тавр, истифодабарии маводҳои кишваршиносӣ дар дарсҳо ва машғулиятҳои беруназсинфию беруназмактабӣ дар алоқамандӣ бо маводҳои экологӣ, боиси ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ рушди ҷанбаҳои фарҳанги экологӣ ва хоҳишу завқи омӯзиши табиати кишвари худ ва ҳифзи он мегардад.

Бо ақидаи Лихачёв Д.С. «Кишваршиносӣ бо маънои тоҷаш дар инсон ҳисси ҳудудҳои миллӣ, арзандагиву лоиқ будан, сифатҳои мусбии инсониро, аз ҷумлаи маърифату фарҳанги экологӣ тарбия месозад. Нақши кишваршинос дар ин ҷода басо бузург мебошад. Мавқеи ғаёли ҳаётии вай, касбият, тавачҷуҳнокӣ, дарки аҳамиятнокии ғаёлияти худ насли наврасро аз пайи худ мебарад. Дар ҳамчунин бо кишваршинос (вай метавонад тарбиятгар, омӯзгор, китобхоначӣ бошад), ҷунки шахсиятҳои ҷунин ихтисосҳои инсонро ба роҳи шахсияти баркамол шудан равона месозад. Шаҳрвандони ҷавон бо муҳаббати беканор ва диққати калон ба хонаи падари худ, шаҳри худ, деҳаи худ, маҳаллаи худ, ҳаёти дӯстону наздиконашон нигоҳ мекунанд, дахлдорӣ ва мансубияти Ватани худро дарк месозанд». [2, с. 67-95]

Кишваршиносӣ дар мактаб натиҷаи ғаёлияти ҳамчунини хонандагон ва омӯзгорон буда, хусусият ё нақши эҷодӣ ҷустуҷӯи дорад. Вай дар қалби хонандагон аз синни хурдӣ боз дӯстдорӣ ба Ватан, ҳисси зебӣ, ташаккулҳои шавқмандӣ, рушди қобилиятнокӣ, табиӣ эстетикӣ, принципҳои маърифатнокии устуворро, аз ҷумла, ғазилату фарҳанги экологиро тарбия менамояд. Аҳамияти маводҳои кишваршиносӣ дар ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, рушди ҷанбаҳои маърифатӣ фарҳанги экологии хонандагон дар чараёни машғулиятҳои беруназсинфию беруназмактабӣ аз фанҳои зистшиносӣ (табиӣ) бағоят муҳим мебошад.

#### Адабиёт:

1. Бескорвайная И.П. Школьные краеведение как средство повышения качества знаний. Автореф. дисс. канд. пед. наук.-М. 1975. с.56-89
2. Лихачев Р.С. Основы школьного краеведения. Учеб. пособие Петрозаводск. 1977. с.67-95.
3. Мирзоев С.С. Значение краеведческого материала в формирование познавательных интересов учащихся. Вестник Кургантюбинский ун.т 2008, №3. с.89-104
4. Пришвин М. Собр. соч. в 6-ти томах. Т.3., 1966.С.48-65

## **НАҚШИ МАВОДИ КИШВАРШИНОСӢ ДАР ТАШАККУЛИ ҲИССИ ТАБИАТДӢСТӢ, РУШДИ ЧАНБАҲОИ МАЪРИФАТИЮ ФАРҲАНГИ ЭКОЛОГИИ ХОНАНДАГОН ДАР ЧАРАӢНИ ГУЗАРОНИДАНИ МАШҒУЛИЯТҲОИ БЕРУНАЗСИНФИЮ БЕРУНАЗМАКТАБӢ**

Муаллифи мақолаи болозикр дар натиҷаи омӯзиш, муоинаю мушоҳида, тавсифу таҳқиқи сарчашмаҳои илмӣ, назариявию методологӣ, аз ҷумла олимону муҳаққиқони банду қисматҳои сикли фанҳои табиатшиносӣ, тибқи талаботи педагогию дидактикӣ масъалаҳои мубрам, яъне нақшу мақоми маводҳои кишваршиносиро дар чараёни ташкилу гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфию беруназмактабӣ, дар раванди омӯзиши сикли фанҳои табиатшиносӣ, баҳри ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, рушди чанбаҳои маърифатию фарҳанги экологии хонандагон, дар раванди таълими фанҳои болоқайд корбаст, тавсифу тарҳрезӣ ва роҳандозӣ намуданд.

Муаллифи маводи пешниҳодшуда, дар раванди ташкилу гузаронидани мушоҳидаю озмоишҳои педагогӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ш. Кӯлобу гурӯҳи ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб ва таълимгоҳҳои ш. Хучанд, тариқи анкетакунонӣ, тестҳои таҳассусӣ, матни корҳои санҷишӣ-назоратӣ, суҳбатҳои шифоҳӣ бо хонандагону омӯзгорон, иштирок ба дарсҳои омӯзгорони касбӣ (аз ҷумла ба машғулиятҳои назариявӣ-дарсҳои муқаррарӣ, машғулиятҳои беруназсинфию беруназмактабӣ, ки натиҷаи ниҳии озмоишҳо дар матни мақола дарҷ гардиданд), дар заминаи талаботи педагогию дидактикӣ, умумибиологӣ, баҳри ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, рушди чанбаҳои маърифатию фарҳанги экологии хонандагон, роҳу усулҳо, воситаҳо, методҳои анъанавию муосири таълимиро коркарду тарҳрезӣ ва истифода намуданд.

**Калидвожаҳо:** Ватан, табиат, экология, биология, маърифат, фарҳанг, тафаккур, идрок, кишваршинос, экскурсия, олимпиада, викторина, коллоквиум, эстетика, принцип, зоология, гигиена, флора, фауна, физиология.

## **РОЛЬ СТРАНОВЕДЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ В ФОРМИРОВАНИИ ЧУВСТВА ЛЮБВИ К ПРИРОДЕ, РАЗВИТИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ И ЭКОЛОГО- КУЛЬТУРНЫХ АСПЕКТОВ УЧАЩИХСЯ В ХОДЕ ВНЕКЛАССНОЙ И ВНЕШКОЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Автор вышеупомянутой статьи в результате изучения, рассмотрения и наблюдения, описания и исследования научных, теоретических и методических источников, согласно педагогическим и дидактическим требованиям, применила, описала и сконструировала важные вопросы, т.е. роль и статус страноведческих материалов в процессе организации и проведения внеклассной и внешкольной деятельности, в процессе изучения цикла предметов естествознания, формирование чувства любви к природе, развитие познавательных и эколого-культурных аспектов учащихся, в процессе преподавания вышеуказанных предметов.

Автор представленного материала в процессе организации и проведения педагогических наблюдений и испытаний в общеобразовательных учреждениях г. Куляба и группы районов Кулябской области и образовательных учреждений города Худжанда, посредством анкетирования, квалификационных испытаний, текста контрольно-проверочных работ, устных бесед со студентами и преподавателями, участия в занятиях профессиональных преподавателей внеурочной и внеклассной деятельности, на основе педагогико-дидактических, общебиологических требований, формирования чувства любви к природе, развития познавательных и эколого-культурных аспектов, методы, инструменты, традиционные и современные методы обучения были обработаны, разработаны и использованы.

**Ключевые слова:** Родина, природа, экология, биология, знания, культура, мышление, восприятие, страновед, экскурсия, олимпиада, викторина, коллоквиум, эстетика, принцип, зоология, гигиена, флора, фауна, физиология.

## **THE ROLE OF REGIONAL STUDIES MATERIALS IN THE FORMATION OF A SENSE OF FRIENDLINESS TOWARDS NATURE, THE DEVELOPMENT OF COGNITIVE AND ECOLOGICAL-CULTURAL ASPECTS OF STUDENTS DURING EXTRACURRICULAR AND EXTRACURRICULAR ACTIVITIES**

The author of the above-mentioned article, as a result of studying, reviewing and observing, describing and researching scientific, theoretical and methodological sources, including scientists and researchers of the natural sciences cycle, in accordance with pedagogical and didactic requirements, applied, described and constructed important issues, i.e. the role and status of regional studies materials in the process of organizing and conducting extracurricular and extracurricular activities, in the process of studying the natural history cycle. subjects, the formation of a sense of love for nature, the development of cognitive and environmental-cultural aspects of students, in the process of teaching the above subjects.

The author of the presented material in the process of organizing and conducting pedagogical observations and tests in educational institutions named after. Clubs and groups of districts of the Kulyab region and educational institutions of the city of Khujand, through questionnaires, qualification tests, test texts, oral conversations with students and teachers, participation in classes of professional teachers (including theoretical classes - regular classes), extracurricular and extracurricular activities activities, the results of the final testing of which are included in the text of the article), based on pedagogical and didactic, general biological requirements, the formation of a sense of love for nature, the development of cognitive and ecological-cultural aspects, methods, tools, traditional and modern teaching methods were processed, developed and used.

**Key words:** Motherland, nature, ecology, biology, knowledge, culture, thinking, perception, regional historian, excursion, Olympiad, quiz, colloquium, aesthetics, principle, zoology, hygiene, flora, fauna, physiology.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Чалилова Мушкинисо Подавонова-ассистенти кафедраи биология ва методикаи таълими онӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров-16. Телефон: 988627820

**Сведения об авторе:** Джалилова Мушкинисо Подавонова – ассистент кафедры биологии и методики её преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, город Куляб, улица С. Сафарова-16. Телефон: 988627820

**Information about the author:** Jalilova Mushkiniso Podavonovna is an assistant at the Department of Biology and its teaching methods at Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulyab city, S. Safarova street-16. Phone: 988627820

ТДУ:37+03+61(075.8)

ТКТ: 74+80/84 (2-тоҷ)

А-14

## **АСОСҲОИ ПЕДАГОГИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ДАР МАШҒУЛИЯТҲОИ КОЛЛЕҶҲОИ ТИББӢ**

Абдусаматов С., унвонҷӯӣ

Пажӯшишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Равандҳои мураккабе, ки дар соҳаҳои мухталифи фаъолияти инсон ба вуқӯ мепаёванданд, шаҳодат медиҳанд, ки дар даҳсолаҳои охир инсоният ба марҳилаи нави ҷамъияти иттилоотӣ ворид шудааст. Гузариш ба ҷамъияти иттилоотӣ чунин маъно дорад, ки самти истифодаи технологияи иттилоотӣ ба омили муайянкунандаи рушди ҷамъият табдил

меёбад. Яке аз мушаххасоти муҳимтарини ин раванд хусусияти глобалии он ба ҳисоб меравад: маҷроҳои иттилоотӣ ба ҳамаи соҳаҳои фаъолият, аз ҷумла ба маориф нуфуз мекунад.

Мутахассисони соҳаи иттилоотии таҳсилот қайд мекунад, ки иттилоотонии таҳсилот раванди таъмини соҳаи таҳсилот ба методология, технология ва коркардҳои амалӣ ва истифодаи оптималии технологияҳои муосири иттилоотию педагогӣ мебошад, ки ба амалигардонии мақсадҳои психологию педагогии таълим ва тарбия равона карда шудаанд. Дар иртибот бо ин нукта иттилоотонӣ, ки таҳти он раванди таъмини соҳаи маориф бо иттилооти зарурии назариявӣ амалӣ фаҳмида мешавад, яке аз ҷанбаҳои стратегии таҷдиди маориф ба ҳисоб меравад.

Омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ - тиббӣ дар баробари зарурати аз худ кардани технологияҳои навтарини таълим, аз қабилӣ телеконференсия, почтаи электронӣ, китобҳо дар дискҳои лазерӣ, китобҳои электронӣ, низоми мултимедия қарор доранд.

Раванди глобалии иттилоотонии ҷамъият, асосан ба ҷорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ дар соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқ нигаронида шудааст. Чунин тамоюли рушди ҷамъияти муосир барои истифодаи васеи технологияҳои иттилоотонӣ дар муҳити маориф шароит фароҳам меорад. Дар натиҷа зарурати тағйир додани шаклҳои ташкилии раванди таълим дар иртибот бо тағйирёбии нақши омӯзгор ва донишҷӯ ба миён меояд. Ҳиссаи қори мустақилонаи инфиродӣ ва гурӯҳии донишҷӯён, ҳаҷми машғулиятҳои амалӣ ва беруназаудиторӣ меафзояд, донишҷӯён фактҳо, қонунҳо, муҳокимаҳои тайёрро ғайрифаволона қабул намекунад, баръакс фаволона ба ҷустуҷӯи ҳалли масъалаҳои муаммой машғул мешаванд. Мо медонем, ки технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ба сари худ раванди таълимро амалӣ намегардонанд, вале онҳо воситаи амалигардони раванди мазкур мебошанд.

Инкишофи маориф вазифаи муҳими ҷамъият буда, дар ҷомеаи муосир ноил гардидан ба ин мақсад бидуни истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ғайриимкон аст. Дигаргунсозӣ ва инкишофи давлатҳои индустриалӣ дар навбати аввал аз таъмини пурраи иттилоотии маориф вобаста аст.

Мо таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши неруи барқ, аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардан ва ба кишвари транзитӣ табдил додани Тоҷикистон, ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолии мамлакат ба ғизои хушсифат, инчунин, вусъатдиҳии шуғли пурмахсулро ҳамчун ҳадафҳои стратегии худ интихоб намуда, нақшаи гузариши иқтисодиёти кишварро аз шакли аграрӣ - индустриалӣ ба индустриалӣ - аграрӣ амалӣ гардонидани истодаем [5].

Таҳсилот ва тарбияро бе истифодаи технологияи иттилоотӣ тасаввур кардан имконнопазир аст. Аз сарчашмаҳои оморӣ ва иттилооти мавҷуда ба мо маълум аст, ки дар соҳаи маориф дар мамлакатҳои мутараққии индустриалӣ ба истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, аз қабилӣ компютер ва интернет, барномаҳои таҳсилотӣ ва воситаҳои мухталифи мултимедиявӣ аҳамияти қалон дода мешавад.

Дар олами муосир истифодаи компютер дар таълими хонандагон, истифодаи барномаҳои таълимӣ, ҷустуҷӯ ва ёфтани иттилооти зарурӣ аз шабакаи Интернет ва почтаи электронӣ самти нав дар низоми таҳсилот ба шумор меравад.

Оид ба истифодаи технологияи иттилоотӣ дар раванди таҳсилот дар байни олимони иттифоқӣ ба назар намерасад. М. Нугмонов қайд мекунад: «Мафҳумҳои илм ва технологияи иттилоотиро махлут кардан лозим нест. Илм бо ҷустуҷӯи иттилоот аз табиат, рушди ҷамъият ва технологияҳои барои инсоният зарурӣ машғул шуда, дар бораи табиати ашё назарияҳои илмӣ ба вучуд меорад. Технологияҳои иттилоотӣ бо воситаҳои техникӣ барои ба вучуд овардани иттилооти нав ба мақсади инкишофи арзишҳои зеҳнӣ фарҳангии инсоният мавриди истифода қарор мегиранд. Олимони панҷ самти инкишофи иқтисодиётро тавассути рушди технологияи иттилоотӣ нишон медиҳанд:- ихтирооти илмӣ, инкишофи дониш оид ба



фанҳои таълимӣ, ихтироот, инноватсияҳо ва рушди техника. Ҳамаи самтҳои мазкур ба беҳтар гардидани сатҳи ҳаётии одамон хизмат мекунад.

Ба ақидаи профессор Ф. Комилов «технологияҳои иттилоотӣ чун воситаи ба даст овардани дониш ва интиқоли иттилоот ба истеъмолкунанда фаҳмида мешаванд».

Дар иртибот бо паайдоиши компютер намуди нави раванди таълими муаммой «таълими муаммоию компютерӣ» арзи ҳастӣ мекунад. Паайдоиши компютер чун унсури нав дар низоми педагогӣ аз бисёр ҷиҳат вазифаҳои онро тағйир дода, ноил гардидан ба самараи нави педагогиро имконпазир мегардонад.

Тавре ки натиҷаҳои таҳқиқоти психологию педагогӣ оид ба проблемаҳои компютеронии соҳаи таҳсилот нишон медиҳанд, дар як қатор асарҳо шартҳои асосии дидактикии истифодаи компютер дар таълим оварда шудаанд, асосҳои концептуалии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коркард гардидаанд, имкониятҳои компютер дар рушди сифатҳои эҷодии шахсият, ҳам таълимгирандагон ва ҳам омӯзгорони коллеҷҳои тиббӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Истифодаи технологияи иттилоотӣ масъалаи интихоби стратегияи ҷорӣ намудани компютерро ба таълим ба миён мегузорад. Стратегияи мазкур имкон медиҳад тамоми бартарҳои компютер мавриди истифода қарор гиранд ва айни замон, талафоте, ки ба сифати раванди педагогӣ таъсир мерасонанд, пешгирӣ карда шаванд. Академик У.З. Зубайдов дар ин бора менависад: «Пеш аз оғози кашидани лоиҳаи раванди таълим бо истифодаи технологияи иттилоотӣ омӯзгор бояд тарзи таълимро бо истифодаи компютер донад».

Бинобар ин зарурати ҷустуҷӯи ҳалҳои принсипан нави ояндадори истифодаи компютер чун воситаи самарабахши таълим ба миён меояд. Алҳол ду муносибати асосӣ ба таърифи технологияи иттилоотии таълим мавҷуд аст:

1. Технологияҳои иттилоотӣ чун раванди дидактикӣ, ки дар низоми таълим усулҳо ва воситаҳои нави коркарди додаҳоро ташаккул медиҳад, баррасӣ мегарданд.

2. Технологияҳои иттилоотӣ чун воситаи техникаи таълим баррасӣ мешаванд.

Ҳамин тариқ, дар навбати аввал онҳо чун технологияҳои иттилоотӣ мавриди истифода қарор мегиранд, дар ҳолати дуҷум бошад, чун воситаи техникӣ дар таълим қорбаст мешаванд.

Истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ дар соҳаи таҳсилот ба омӯзгорон имкон медиҳад муҳтаво, усулҳо ва шаклҳои ташкилии таълимро сифатан тағйир диҳанд. Худи технологияи иттилоотиро чун маҷмуи методҳо, равандҳои истехсолӣ ва воситаҳои барномавию техникӣ баррасӣ кардан мумкин аст, ки бо раванди технологӣ муттаҳид карда шудааст ва ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард, баровардану паҳн кардани иттилоотро барои коҳиши равандҳои меҳнатталабии истифодаи захираҳои иттилоотӣ, баланд бардоштани эътимодбахшӣ ва таъҷилияти онҳо таъмин мекунад [1], [2].

Амалияи истифодаи компютер ба муназзам сохтан ва ҷудо кардани вазифаҳои зерини компютер дар таълим имконият медиҳад: вазифаҳои техникаю педагогӣ, ки дар худ унсурҳои зеринро дар бар мегиранд: барномаҳои таълимию идоракунанда, ташхисӣ, амсиласозӣ, экспертӣ, муколамавӣ, маслиҳатдиҳӣ; вазифаҳои баҳисобгирию мантикӣ: дидактикӣ, компютер вазифаи мураббӣ, репетитор, ассистент, дастгоҳи амсиласозии вазъияти муайяно иҷро мекунад; чун воситаи интенсификатсияи фаъолияти таълимӣ, оптимизатсияи фаъолияти омӯзгор; чун воситае, ки функцияҳои (вазифаҳои) зеринро иҷро мекунад: таҷдиди таъҷилии иттилооти таълимӣ, гирифтани иттилооти таъҷилӣ дар бораи вижаҳои фардии донишҷӯён; чун воситаи тасҳеҳ, назорат ва арзёбии фаъолияти онҳо, фаългардонӣ ва ҳавасмандгардонии он.

Дар иртибот бо гуфтаҳои боло бомуваффақиятии истифодаи компютер аз таъмини он шароитҳои вобаста аст, ки дар мавриди муҳайё будани онҳо вазифаҳои мазкур воқеан иҷро мешаванд. Тавре ки амалия нишон медиҳад, шароитҳои мазкур ё ошкор нашудаанд ва ё истифода намешаванд, бинобар ин вазифаҳои (функцияҳои) компютер пурра иҷро намешаванд.

Аз лиҳози педагогӣ шароитҳои зарурии истифодаи компютер дар таълим инҳоянд: робитаи мутақобили компютер ва мақсадҳои мухтаво, шаклҳо ва методҳои таълим; сохтори дидактикии машғулияти компютерӣ; таъмини ангишти машғулияти компютерӣ; яқҷоякунии компютер бо дигар воситаҳои техникии таълим.

Шароитҳои мазкур барои он заруранд, ки мувофиқати дурусти аз лиҳози дидактикӣ асосноки байни мантиқи кори ИТК ва мантиқи ба роҳ мондани фаъолияти таълимӣ ёфт шавад.

Технологияҳои иттилоотии таълим ҳангоми истифодаи дуруст ва самарабахш дар таълиму тарбия имкониятҳои калонро фароҳам меоранд: донишҷӯёну омӯзгорон метавонанд озодона мубодилаи афкор, ғояҳо, иттилоот кунанд, ҷаҳонбинияшонро васеъ намоянд; бо истифода аз усулҳои таҳқиқӣ қонунҳои табиат ва ҳодисаҳои иҷтимоиро дар динамикаи онҳо фаҳманд, масъалаҳоро ҳал кунанд; нутқашонро такмил диҳанд, забонҳои хориҷиро омӯзанд; малакаҳои гуногуни заруриро, ки дар ҳаёт хеле муфид буда метавонанд, ҳосил кунанд [3].

Дар рафти ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ба амалияи кори ҳамширагӣ ва умуман дар раванди оmodасозии мутахассисони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ - тиббӣ масъалаҳои назариявӣ методие ба миён меоянд, ки аз ҳалли онҳо аз бисёр ҷиҳат рафӣи бӯҳрони маориф вобаста аст. Зарурати ба вучуд овардани консепсияи ягонаи иттилоотонии он ба миён меояд. Вазифаи муҳимтарини иҷтимоии компютеронӣ ба раванди таҳсилоти миёнаи тиббӣ ҷорӣ намудани технологияи иттилоотӣ мебошад. Усулҳои анъанавии оmodасозии мутахассисон барои хоҷагии халқ аз байн мераванд, дар аксарияти мамлакатҳои ҷаҳон ҷустуҷӯи шаклу воситаҳои нави таҳсилот ба вазифаи сатҳи давлатӣ табдил меёбад. Таҳқиқоти ба субот расонидаи олимони А.П. Ершов, В.Л. Новиков, А.Э. Савелев, ҳамчунин асарҳои В.А. Слестенин, Н.Д. Никандрова, Е.П. Белозерова имкон медиҳанд, ки ба коркарди консепсия оид ба оmodасозии кадрҳои миёнаи тиббӣ шуруъ кунем [6, с. 9].

Таҳти истилоҳи иттилоотонии таҳсилот чиро мефаҳмем? Рушди босуръати технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар охири қарни XX ба муҳити иттилоотии ҷамъияти ҳозира таъсири калон расонида, ба пешрафти ҷамъиятӣ дар соҳаи маориф низ имкониятҳои нав фароҳам овард.

Иттилоотонии маориф дар соҳаи маориф муайян мекунад, ки он дар қадом ҷаҳорҷӯба бояд ҷорӣ гардад. Компютеронии таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ - тиббӣ ва оmodасозии ҳамширагони ояндаи тиббӣ ба тайёрии иттилоотии кадрҳо таъсири назаррас мерасонад. Мо бар он ақидаем, ки донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ - тиббӣ салоҳиятҳои муосири иттилоотиро бояд ҳангоми кор бо техникаи компютерӣ дар машғулиятҳо аз рӯи фанҳои сикли интиҳобӣ ба даст оранд. Оmodасозии кадрҳои баландхатисоси тиббӣ аз як қатор омилҳои зерин вобаста аст: такмили механизмҳои идоракунии таҳсилот дар асоси истифодаи бонқҳои автоматонидаи додаҳо, иттилооти илмию педагогӣ, маводи иттилоотию методӣ, ҳамчунин шабакаҳои коммуникатсионӣ; такмили методология ва стратегияи интиҳоби мухтаво, усулҳо ва шаклҳои ташкилии таълиму тарбия, ки ба вазифаҳои инкишофи шахсияти таълимгиранда дар шароити муосири иттилоотонии ҷамъият мувофиқат мекунанд; таҳияи низомҳои методии таълим, ки ба инкишофи иқтидори зеҳнии таълимгиранда, ба хусусиятҳои назариявии салоҳиятҳои касбӣ, амалигардонии фаъолияти иттилоотию таълимӣ, озмоишию таҳқиқотӣ самтгирӣ мекунанд.

Сатҳи оmodагии иттилоотии омӯзгори муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ - тиббӣ, ба назари мо, нисбат ба фанни мавриди таълим ин вариантнок буда, бо дараҷаи рушди технологияи иттилоотӣ дар ҷамъият ва дурнамои он дар даҳсолаи наздиктарин муайян мегардад. Тавре ки натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ нишон медиҳанд, иттилоотонии ҷамъияти муосир оқибатҳои зеринро ба бор меорад: афзоиши теъдоди одамони машғули кор дар соҳаи иттилоотӣ; зеҳнгарой дар намудҳои зиёди меҳнат; баланд шудани талабот ба оmodасозии таҳсилотии мутахассисон; пайдо шудани касбҳои қомилан нав; аз байн рафтани бисёр ихтисосҳо ба сабаби роботонии истеҳсолот ва ҷорӣ намудани низомии интеллектӣ сунъӣ.

Ин нукта мухтавои оmodасозии иттилоотиро оид ба ҳамаи тахассусҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ - тиббӣ муайян мекунад ва бояд дар мушаххасоти тахассусӣ, нақшаҳо, мундариҷаи фанҳои таълимӣ, интихоби шаклу усулҳои таълим инъикос ёбад.

Оmodасозии иттилоотии омӯзгори муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ - тиббӣ бояд омӯзиши фанҳои махсус, психологию педагогӣ ва иҷтимоию иқтисодиро дар бар гирад. Имкониятҳои принципан навро, ки технологияҳои иттилоотӣ ҳангоми гузаронидани корҳои илмию таҳқиқотӣ оид ба химия, физика, биология ва ғайра фароҳам меоранд, бояд дар мундариҷаи фанҳои дахлдори таълимӣ инъикос ёбанд. Яке аз мақсадҳои асосии инкишофи мактабҳои миёна ва олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интенсификатсияи ҳуди раванди таълим, афзоиши илмталабии он мебошад. Ба ин мақсад бояд компютеронии саросари таълим мусоидат кунад. Қисми муайяни вазифаҳои таълимӣ, ки алҳол ба уҳдаи омӯзгорон, адабиёти таълимӣ ва дигар воситаҳои дидактикӣ вогузор гардидаанд, ба компютерҳо дода мешавад.

Иттилоотонии таҳсилот - ҷанбаи муҳими ҳамкориҳои мутақобилаи илм ва маориф аст. Собит карда шудааст, ки имрӯз хатмкунандаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ - тиббӣ бояд нисбат ба асри XX қабл се баробар бештар дониш дошта бошад ва донишҳои мазкурро хеле тез азхуд кунад. Дар иттилоотонии таҳсилоти миёнаи тиббӣ ба вучуд овардани талаботи зарурии коллеҷҳои тиббӣ (омӯзгорон, педагогҳо, методистон, психологҳо) ба истифодаи васеи компютер дар таълиму тарбия хеле муҳим аст. Ба ин мақсад ба вучуд овардани шароит барои кори самарабахш оид ба таҷдид ва нав кардани пойгоҳи моддию техникаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ - тиббӣ аҳамияти калон дорад.

Имкониятҳои компютеронии маорифро баррасӣ намуда, қайд мекунем:

1. Имконпазирии муносибати системавӣ ба ташкили раванди таълим дар асоси пешниҳоди сохторию мантиқии маводи таълим, ки ба пешкаш кардани мундариҷа дар намуди Низоми модулҳои ба ҳам алоқаманд ва воқеан муайян кардани асоси эҳтимолии фаъолияти таълимӣ барои омӯхтан мундариҷаи мазкур имкон медиҳад.

2. Тағйирпазирӣ ва кушода будани раванди таълим нисбат ба фарқҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии байни донишҷӯён, сабқҳои инфиродии онҳо, суръати таълим, шавқу рағбати онҳо, ки ба баланд бардоштани самарабахшии раванди таълим дар асоси фардикунонӣ ва интенсификатсия имкон медиҳад.

3. Имкони интенсификатсияи раванди таълим дар асоси шакли мултимедиявии пешниҳоди маводи таълим, қисман ихтисор кардани конспекти он аз ҳисоби дар ихтиёр доштани намуди электронӣ

4. Имкони ташкили таълими интерактивӣ, ки ба ҳамкориҳои донишҷӯ бо муҳити таълимдиҳанда, ки соҳаи таҷрибаи азхудкардашаванда дар шароити татбиқи мавқеи субъективии он маҳсуб мегардад, асос меёбад.

5. Самтгирии босалоҳиятии раванди таҳсил дар асоси методологияи ягонаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ, ки ба ҳамгирии намудҳои таълимӣ, таҳқиқӣ, мустақилона ва дигар намудҳои фаъолияти донишҷӯ имкон медиҳад. Ба тӯфайли ин дар донишҷӯён ташаккул ёфтани салоҳият дар соҳаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар сохтори салоҳияти касбӣ муайян карда мешавад ва умуман ба рақобатпазирии хатмкунандагони мактабҳои олӣ мусоидат менамояд.

6. Хусусиятҳои назариявии низоми таҳсилоти муттасил ё бефосила, таҳсилот «дар давоми тамоми ҳаёт», ки ба инкишофи доимии шахсият дар шароити фазои ягонаи иттилоотӣ нигаронида шудааст.

7. Шакли электронии маводҳои таълимию методӣ (нақшаҳои таълимӣ, барномаҳо, дастурҳои таълимӣ, конспекти лексияҳо, нишондодҳои методӣ, тавсияҳо ва ғайра) ба донишҷӯён имкон медиҳад, чунин муҳити иттилоотӣ дар ихтиёр дошта бошанд, ки ба ташкили кори мустақилона оид ба азхуд кардани иттилооти таълимӣ бо суръати инфиродӣ дар вақти ба ӯ мувофиқ мусоидат мекунад.

8. Имкони басаригардонии (визуализатсия) мундариҷаи фан, нишон додани ҳодисаҳою равандҳои мавриди омӯзиш дар инкишоф ва динамика. Дар ин маврид имкони

татбиқи яке аз принципҳои муҳимтарини дидактикӣ – принципи аёнӣ дар шакли навшуда имконпазир мегардад [67].

Иттилоотонии коллечҳои маълумоти умумии тиббӣ аз бисёр ҷиҳат аз ғайринокии омодагии кадрҳои педагогӣ аз рӯи асосҳои информатика ва техникаи ҳисоббарор дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ - тиббӣ вобаста аст. Сухан дар бораи кор аз болои барномаҳо, китобҳои дарсӣ, таҳияи дастурҳои методӣ, ёрӣ ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ - тиббӣ ва бо техникаи компютерӣ таҷҳизонидани онҳо меравад. Яке аз сабабҳои нокифоягии компютеронии таълим омодагии сусти кадрҳои омӯзгорӣ ва набудани барномаҳои баландсифати таълимӣ мебошад. Ҳар як омӯзгор бояд ханӯз дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ - тиббӣ техникаи компютериро нағз азхуд карда, дар асоси он ба роҳ мондани раванди таълимро ёд гирад. Баробари гуманизатсияи таълим, агар аз мамлакатҳои пешқадам аз ин ҳам бештар қафомониро нахоҳем, мо бояд ба иттилоотонии таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ - тиббӣ диққати бештар диҳем. Омодагии иҷтимоию иқтисодӣ, психологию педагогӣ ва умумифарҳангӣ барои омӯзгорони ҳамаи ихтисосҳо бояд умумӣ бошад. Ин кор муносибати ягонро ба иттилоотонӣ, ташкили машғулиятҳоро тибқи сиклҳои дахлдор тақозо мекунад. Вале барномаҳои амаликунанда, шаклҳои ташкили машғулият, дастгоҳи мафҳумҳо мутаассифона ба масоил ва оқибатҳои инқилоби иттилоотие, ки инсоният аз сар мегузаронад, дахл намекунад.

Мо чунин мепиндорем, ки дар машғулиятҳо оид ба фанҳои иҷтимоию иқтисодӣ омӯзгори ояндаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ - тиббӣ малакаҳои аввалини кор бо компютерро ба даст оварда, дар асоси додаҳои талабкарда таҳлил намудани ҷадвалҳо, истифодаи диаграммаҳо, амалӣ гардонидани коркарди компютери матнҳо, кор бо муҳаррирони матнро ёд гирад. Дар донишҷӯёни коллечҳои тиббӣ ташаккул додани малакаҳои истифодаи техникаи компютерӣ дар рафти оmodасозии психологию педагогӣ ва гузаронидани таҳқиқот, тестгирӣ ва коркарди натиҷаҳои он, омӯхтан ва амалан истифода бурдани тарзҳои компютерӣ аҳамияти калон дорад.

Дар ин ҷо омӯзгори коллечи тиббӣ нақши зиёд мебозад, махсусан агар ӯ чунин воситаи пуриктидор, аз қабилҳои тарзҳои дар компютер иҷро шудаи гузаронидани машғулиятҳоро марбутан аз майлу рағбат ва вижагиҳои инкишофи психологии донишҷӯён дар ихтиёр дошта бошад.

Ҳамин тариқ, консепсияи иттилоотонии оmodасозии кадрҳои омӯзгории коллечҳо тағйироти назаррасро дар мундариҷаи таълими фанҳои иҷтимоӣ, илмҳои дақиқ, сиклҳои психологию тиббӣ, дар оmodасозии махсус ва методии донишҷӯён пешбинӣ мекунад. Ҳангоми таълими ба истифодаи оқилонаи компютерҳо нигаронида масъалаи омезиши оптималии усулҳои анъанавӣ ва муосир ба миён меояд. Мундариҷаи оmodасозии омӯзгоре, ки ба истифодаи компютер дар раванди таълим нигаронида шудааст, бояд унсурҳои таҳлили маводи таълимро аз нуқтаи назари самарабахшии ин ё он усулҳои таълими компютерӣ дарбар гирад ва дар бораи куллан тағйир додани муҳити таълим, ба вучуд овардани соҳаи нави ангеизиш дар раванди таълим, таъсири техникаи иттилоотӣ ба рушди мароқу рағбати маърифатии донишҷӯён тасаввуроти комил диҳад. Ба раванди таълим дохил кардани компютер, истифодаи усулҳои амсиласозӣ тасаввуротро дар бораи таълими муаммойи комилан тағйир дода, боиси таҷдиди назар ба як қатор принципҳои дидактикӣ, аз ҷумла принципи аёнӣ мегардад.

Низоми муосири таълим баланд бардоштани қори мустақилонаи донишҷӯёнро ба мадди аввал баровард. Алҳол нуқтаи зерин шакку шубҳаеро ба миён намеорад: дар шароити иттилоотонии таҳсилот парадигмаи илми педагогӣ, сохтор ва муҳтавои таҳсилот тағйир меёбад. Усулҳои нави таълим, ки ба шаклҳои ғайри мустақили азхудкунии дониш ва кор бо иттилоот асос ёфтаанд, усулҳои намоишӣ ва тасвирию ташреҳиро, ки дар усули анъанавии таълим васеъ истифода мешуданд ва асосан ба идроки коллективии иттилоот нигаронида шуда буданд, танг карда мебароранд. Зимнан ба воситаҳои барномавӣ, ки ба мақсадҳои таълимӣ истифода мешаванд, то андозае вазиҷаҳои таълимдихӣ интиқол мегарданд. Бинобар ин, ҳар як барнома бояд мутобиқан ба принципҳои дидактикии таълим таҳия гардад, ки

талаботи дидактикиро ба воситаҳои барномавии педагогӣ муайян мекунад. Истифодаи компютер ба вучуд овардани сохтори боиктидори иттилоотӣ, пойгоҳи додаҳо ва дониш, барномаҳои махсуси худомӯзӣ, худтафтишкуниро пешбинӣ мекунад.

Алҳол асосҳои назариявии коркарди технологии истифодаи воситаҳои барномавию методӣ дар раванди таълимии мактабҳои таълимоти ҳамагонӣ (Н.В. Сафронова, Л.Х. Зайнутдинова) ташаккул дода шудаанд. Ҳамчунин, асосҳои психологии ташкили муколамаи хонандагон бо ИКТ (И.Н. Горелов, Е.И. Матбитс, О.К. Тихомиров) коркард гардидаанд. Масъалаҳои истифодаи амалии усулҳои экспертӣ (коршиносӣ) барои гузаронидани таҷрибаҳои сертификатсионии воситаҳои барномавии таъиноти таҳсилотӣ дар қорҳои Л.Л. Варганенко, А.И. Галкина, И.В. Роберт ва дигарон инъикос ёфтаанд. Вале лозим ба таъкид аст, ки барои вазъиятро қаноатманд арзёбӣ кардан, қори зиёдеро ба субут расонидан лозим аст. Монеаи асосӣ саводнокии ғайрикофии иттилоотии мутахассисон – омӯзгорони фанҳои мебошанд, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ - тиббӣ қор мекунад.

Ҳамгирии чидду ҷаҳди мақомоти роҳбарикунандаи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, мутахассисони технологияҳои нави иттилоотӣ дар соҳаи фанҳои мушаххас дар пеш аст, то қори мустақилонаи донишҷӯён дар сатҳи далхдор таъмин шавад. Компютер дар раванди таълим омӯзгоронро аз баъзе вазифаҳои ташкилии баҳисобгирӣ ва назорат озод мекунад. Зиёд кардани вазни қиёсии чунин намудҳои фаъолият, ба мисли қори инфиродӣ бо донишҷӯён, музокираҳои ҷустуҷӯии муаммой ва фаъолияти таълимию таҳқиқотӣ бо донишҷӯён рӯз ба рӯз воқеӣ мегардад. Ҳамчунин, омодагии омӯзгор ба машғулият тағйир меёбад: интихоби моҳиронаи воситаҳои барномавии педагогӣ аҳамияти қалон касб мекунад, ҷои муоширати компютерӣ дар сохтори машғулият муайян мегардад.

Омӯзгори қоллеҷи тиббӣ бояд фаҳмад, ки бо истифодаи компютер вазифаи низоми иттилоотӣ вобаста аз муносибатҳои, ки байни ҳамаи иштирокдорони фаъолияти таълимӣ, аз ҷумла донишҷӯ ва омӯзгор ба фан, фаъолияти таълимӣ, муносибати донишҷӯ ба худ ва ғайра тағйир меёбад. Дар мавриди аввал компютер байни донишҷӯ ва фанни фаъолияти таълимӣ миёнарав мегардад ва метавонад барои амсиласозӣ, андозагирӣ ва инъикоси додаҳо дар бораи олами ашё, барои ҳисобкард, идоракунии тасвир дар экран, ҷамъоварӣ ва ҳифзи иттилоот истифода шавад. Ҳамаи ин то андозае қобилияти қори низоми «иттилоот – қоммуникатсия - худомӯзӣ»-ро муайян мекунад. Дар муносибатҳои байни омӯзгор ва донишҷӯ компютер воситаи ташкил ва равонасозии (самтдиҳии) фаъолияти таълимӣ, ҳамчунин қоммуникатсияи доҳили гурӯҳи таълимӣ мешавад.

Истифодаи фаъоли технологияҳои иттилоотӣ самарабахшии раванди таълимро қаланд мебардорад, зеро раванди таҳсилот бештар тағйирпазир, интенсивӣ мегардад, муносибати инфиродиро таъмин мекунад; таълимгирандагон метавонанд бештар самарабахш ба машғулияти таълимӣ мустақилона машғул шаванд, ба азхудкунии дарси гузашта ва гирифтани маводи иловагии таълим, мустақам қардани маҳорату малақаҳои зарурӣ вақти зиёдтар сарф қунанд; омӯзгорон ва таълимгирандагон метавонанд нисбатан самарабахш ба фаъолияти таҳқиқӣ машғул шаванд; омӯзгорон ва муассисаҳои таълимӣ имқони тақмил додани раванди тадрис, мубодилаи таҷрибаи пешқадами педагогӣ пайдо мекунад [4].

Ҳамин тариқ, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ба омӯзгор имқони дар сатҳи муосири технологӣ муошират қардан ба донишҷӯён, аз будаш бештар қолиб, эҳсосӣ ва самарабахш намудани раванди таълимро медиҳад. Аз ҳама муҳиммаш ёрӣ медиҳад, ки дар азхудкунии дониш қомёбии назаррас ба даст оварда шавад.

Аз нуқтаи назари тарзи тадрис бартарияти асосии истифодаи компютер дар таълим дар қорбори машғулиятҳои анъанавӣ дар нуқтаҳои зерин зоҳир мегардад:

1. Технологияҳои иттилоотӣ имқониятҳои пешниҳоди иттилооти таълимиро васеъ мекунад. Истифодаи ранг, графика, овоз, ҳамаи воситаҳои муосири видеотехника ба барқарор қардани вазъи воқеии фаъолият имқон медиҳад.

2. Компютер ба назаррас қаланд бардоштани анғезаи донишҷӯён ба таълим имқоният медиҳад. Он аз ҳисоби истифодаи ҳавасмандкунии мутаносиби ҳалҳои дурусти масъалаҳо қаланд бардошта мешавад.

3. ТИК донишҷӯёнро ба раванди таълим ҷалб мекунад, ба ҳадалимкон кушода шудани қобилият ва фаъолнокии амалиёти ақлонии онҳо мусоидат менамоянд.

4. Истифодаи ТИК дар раванди таълим имкони гузориши масъалаҳои таълимӣ ва идоракунии раванди ҳалли онҳоро васеъ мекунад.

5. ТИК ба сифатан тағйир додани назорати фаъолияти донишҷӯ имкон дода, зимнан тағйирпазирии идоракунии раванди таълимро таъмин менамояд.

Компютер ба ташаккули рефлексияи донишҷӯён мусоидат менамояд. Барномаи таълимӣ ба таълимгирандагон имкон медиҳад натиҷаҳои амалҳои худро аён ва возеҳу равшан бинанд, марҳилаи ҳалли вазифа (масъала)-ро, ки дар он ба хато роҳ дода шудааст, муайян кунанд ва онро ислоҳ намоянд.

#### **Адабиёт:**

1. Брылева Т.Г. Современные проблемы профессионального самоопределения старшеклассников / под ред. З.М. Уметбаева. – Магнитогорск.:МГУ, 2004.-Вып. 9.- С.12-17

2. Вавилов Ю.П. Роль личностных и возрастных особенностей при выборе профессии школьниками // Профессиональная ориентация школьников. – Ярославль.: ЯПИ, 1973. – С.16-27

3. Винтин И.А. Особенности социального самоопределения старшеклассников // Социс.-2004. №2.-С.86-93

4. Зуев Н.А. Информационные технологии в образовании: возможности и негативные последствия / Н.А. Зуев, Н.Н. Левкина // Общество в эпоху перемен: формирование новых социально-экономических отношений: Ма-териалы V международной научно-практической конференции. - Саратов, 2014. - С. 92-93.

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.12.2018 12:21, шаҳри Душанбе. <http://president.tj/node/19088>.

6. Слостенин В. А., Исаев И. Ф., Мищенко А. И., Шиянов Е. Н. Педагогика : учеб. пособие для студентов педагогических учебных заведений / В. А. Слостенин. М.: Школа-Пресс, 1997. – 512 с.

7. Слостенин В.А. Инновационность - один из принципов педагогики //Педагогическое образование и наука — 2000. - № 1. - с.38 - 44

8. Слостенин В.А. Современные подходы к подготовке учителя // Педагогическое образование и наука. - 2000. - № 1. - с.44 -45

9. Слостенин В.А., Подымова Л.С. Педагогика: инновационная деятельность. М.: ИЧП «Издательство Магистр», 1997. – 308 с.

#### **АСОСҲОИ ПЕДАГОГИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ДАР МАШҒУЛИЯТҲОИ КОЛЛЕҶҲОИ ТИББӢ**

Дар мақола асосҳои педагогии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ баррасӣ шуда, аз ҷумла қайд карда мешавад, ки иттилоотонии таҳсилот раванди таъмини соҳаи таҳсилот ба методология, технология ва коркардҳои амалӣ ва истифодаи оптималии технологияҳои муосири иттилоотию педагогӣ мебошад, ки ба амалигардонии мақсадҳои психологию педагогии таълим ва тарбия равона карда шудаанд. Омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ-тиббӣ дар раванди азхуд кардани технологияҳои навтарини таълим, аз қабилӣ телеконференсия, почтаи электронӣ, китобҳо дар дискҳои лазерӣ, китобҳои электронӣ, низомӣ мултимедия қарор доранд.

Муаллиф таъкид мекунад, ки раванди глобалии иттилоотонии ҷамъият, асосан ба ҷорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ дар соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқ нигаронида шуда, тамоюли рушди ҷамъияти муосир барои истифодаи васеи технологияҳои иттилоотонӣ дар муҳити маориф шароит фароҳам меорад ва маълум аст, ки технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ба сари худ раванди таълимро амалӣ намегардонанд, вале онҳо воситаи амалигардонии раванди мазкур мебошанд.

**Калидвожаҳо:** асосҳои педагогӣ, технологияи педагогӣ, технологияҳои иттилоотӣ, таҳсилот, мақсади таълим, муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ, коллеҷи тиббӣ, технологияи муосири таълим, телеконференсия, раванди таълим, рушди ҷомеа.

## **ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ЗАНЯТИЯХ МЕДИЦИНСКИХ КОЛЛЕДЖЕЙ**

В статье рассматриваются педагогические основы использования информационных технологий и отмечается, в частности, что информатизация образования - это процесс предоставления сфере образования методологиям, технологиям и практическим разработкам и оптимальному использованию современных информационно-педагогических технологий, направленных на реализацию психолого-педагогических целей обучения и воспитания. Преподаватели учреждений среднего профессионально-медицинского образования находятся в процессе освоения новейших технологий обучения, таких как телеконференции, электронная почта, книги на лазерных дисках, электронные книги, мультимедийная система.

Автор также подчеркивает, что глобальный процесс информатизации общества в основном направлен на внедрение современных информационных технологий в различных сферах народного хозяйства, а тенденция развития современного общества создает условия для широкого использования информационных технологий в образовательной среде, и очевидно, что информационно-коммуникационные технологии сами по себе не осуществляют учебный процесс, но являются средством осуществления данного процесса.

**Ключевые слова:** педагогические основы, педагогические технологии, информационные технологии, образование, цель образования, учреждение среднего профессионального образования, медицинский колледж, современные технологии обучения, телеконференции, учебный процесс, развитие общества.

## **PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN THE CLASSROOM OF MEDICAL COLLEGES**

The article examines the pedagogical foundations of the use of information technologies and notes, in particular, that informatization of education is the process of providing the field of education with methodologies, technologies and practical developments and the optimal use of modern information and pedagogical technologies aimed at the realization of psychological and pedagogical goals of education and upbringing. Teachers of secondary vocational medical education institutions are in the process of mastering the latest learning technologies, such as teleconferences, e-mail, books on laser discs, e-books, multimedia system.

The author also emphasizes that the global process of informatization of society is mainly aimed at the introduction of modern information technologies in various spheres of the national economy, and the trend of development of modern society creates conditions for the widespread use of information technologies in the educational environment, and it is obvious that information and communication technologies themselves do not carry out the educational process, but are a means of implementing this the process.

**Keywords:** pedagogical foundations, pedagogical technologies, information technologies, education, purpose of education, institution of secondary vocational education, medical college, modern learning technologies, teleconferences, educational process, development of society.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Абдусаматов Сайфулло – унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, суроға: 734063, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов, 11/2. Тел.: (992) 918 34 34 90, E.mail: saifullo@mail.ru.

**Сведения об авторе:** Абдусаматов Сайфулло – соискатель Института развития образования им. А. Джомии Академии образования Таджикистана, адрес: 734063, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2. Тел.: (992) 918 34 34 90, E.mail: saifullo@mail.ru.

**Information about the author:** Abdusamadov Saifullo - applicant A. Jami Institute of Educational Development Academician of Education Tajikistan, address: 734063, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 11/2 A. Adhamov str. Tel.: (992) 918 34 34 90, E.mail: saifullo@mail.ru.

ТДУ:574 (2-тоҷ)  
ТКТ:28.5 (2-тоҷ)  
А-26

## ТАСНИФ ВА ПРИНЦИПҶОИ ИНТИХОБИ МАЗМУНИ МАВОДИ МАҲАЛЛӢ ОИД БА ХИМИЯ ДАР ТАШАККУЛИ ЭЪТИҚОДИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚӢИ ХОНАНДАГОНИ СИННИ КАЛОНИ МАКТАБӢ

Акбарова Б.Р., ассистент  
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Яке аз масъалаҳое, ки то ҳол пурра ҳал нашудааст, таснифи маводи ҳифзи табиат дар химия мебошад. Муносибати дуруст дар ҷамъоварӣ, интиҳоб ва низомбандии маводи ҳифзи табиат имкон медиҳад, ки онҳо дар раванди таълиму тарбия самаранок истифода бурда шаванд. Аксари корҳои илмӣ асосан ба масъалаҳои умумии ҳифзи муҳити зист, омӯзиши маводи саноатӣ, кишоварзӣ ва ғайра дар асоси маводи маҳаллӣ дар таълими химия бахшида шудаанд. Ҳангоми таснифи маводи ҳифзи табиат дар таълими химия хусусиятҳои хоси барномаҳои химиявӣ ва китобҳои дарсӣ бояд ба назар гирифта шаванд.

Дар таснифи мавод дар бораи диёри худ корҳои Ҳ.Ж. Ғаниев, П.А. Аллаберенов, Б. Иманов ва махсусан У.С. Умаровро бояд қайд кард.

Ҳ.Ж. Ғаниев самти асосии муносибатро ба мавод дар бораи маҳал дар таълими математика чунин муайян кардааст:

- интиҳоб ва истифодаи маводи миқдорӣ ва оморӣ дар масъалаҳои тестӣ, диаграммавӣ, нақшавӣ ва дигар иловаҳо;
- мурочиат ба маводи муҳити зист, ки дар шакли аёнӣ дар дарсҳои математика (ба сифати усули иловагӣ) дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиёти миллӣ қумак мекунанд;
- интиҳоб ва истифодаи маълумот дар бораи таърихи математика дар раванди таълиму тарбия [4, с. 6]

Муайян ва истифодаи мазмуни маводи маҳалро П.А. Аллаберенов [1, с. 19] чунин тавсия медиҳад:

- зухуроти физикӣ ва химиявии марбут бо истеҳсоли химиявӣ;
- зухуроти физикӣ, мафҳумҳои марбут бо истеҳсоли моддаҳои гуногуни химиявӣ ва пайвастагиҳо (масалан, кислотаҳои сурфур ва намакӣ, нуриҳои нитратӣ);
- хусусиятҳои хоси пайвастагиҳо ва робитаи онҳо бо падидаҳои химиявӣ;
- захираҳои энергетикӣ сӯзишвории ҷумҳурӣ.

Чунин таснифи маводи маҳалро Б. Имонов низ тавсия медиҳад.

Ҳангоми таснифи маводи ҳифзи табиат дар таълими химия дар ҷумҳурӣ мо нуқтаи назари муаллифони зикршударо қабул карда наметавонем, аммо ба назар мегирем. Таҳқиқот ва тавсияҳои У.С. Умарова, гарчанде ки онҳо ба маводи физика бахшида шуда буданд, ба раванди таълими химия хеле наздиканд.

Дар асоси гуфтаҳои боло, мо таснифи тахминии маводи экологиро доир ба химия пешниҳод менамоем:

1. Маводе, ки дорои маълумот дар бораи зухуроти химиявӣ ва технологияҳои химиявии саноати маҳаллӣ мебошанд.
2. Маводе, ки дар бораи зухуроти химиявӣ ва равандҳои химиявӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ маълумот доранд.
3. Маводе, ки дар бораи зухуроти химиявӣ ва равандҳои марбут ба корхонаҳои маҳаллӣ ва маҳсулоти онҳо маълумот доранд.



4. Маводе, ки дар бораи ҳодисаҳои физикӣ ва химиявӣ марбут ба нақлиёт, алоқа ва сохтмон маълумот доранд.

5. Маводе, ки дар бораи фарқи байни зухуроти физикӣ ва химиявӣ маълумот медиҳанд.

6. Маводе, ки дар бораи илм ва техника маълумот доранд.

7. Маводе, ки дар бораи захираҳои табиӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва равандҳои марбут ба саноати кӯҳӣ маълумот доранд.

8. Маводе, ки дар бораи хусусиятҳои хоси табиат ва обу ҳавои ҷумҳурӣ ва робитаи онҳо бо равандҳои химиявӣ маълумот медиҳанд.

9. Маводе, ки дар бораи захираҳои энергетикӣ ва маводи сӯзишвории марбут ба химия маълумот доранд.

10. Маводе, ки дар бораи шахсиятҳои намоёни ҷумҳурӣ, олимони химия, собиқадорони меҳнат ва истеҳсолот маълумот доранд.

11. Маводе, ки дар бораи ёдгориҳои таърихӣ дар соҳаи кишваршиносӣ маълумот медиҳанд.

12. Маводе, ки дар бораи муносибати манфӣ ба табиат ва муҳити зист маълумот доранд.

13. Маводе, ки дар бораи ҳифзи муҳити атроф аз таъсироти химиявӣ маълумот доранд.

Таснифи маводи ҳифзи табиат набояд дар асоси як нишона муайян карда шавад. Ин амал метавонад ба мафҳумҳои хонандагон таъсири манфӣ расонад.

Ҳангоми омӯзиши хусусиятҳои физикии пайвастагиҳо ва моддаҳои химиявӣ диққати хонандагон ба сифатҳои зерин ҷалб карда мешавад: ранг, бӯй, ҳолати агрегатӣ, вазни нисбии молекула, сохтор, гузариши барқ, ҳарорати обшавӣ, ҷӯшиш ва ғайра.

Хусусиятҳои химиявии унсурҳо дар раванди воқуниши химиявӣ муайян карда мешаванд. Таснифи онҳо аз сохтори пайвастаи химиявӣ, фаъолият ва қобилияти ворид шудани он ба воқуниши химиявӣ ва ғайра вобаста аст. Аз рӯи хусусиятҳои худ пайвастагиҳои химиявӣ ба органикӣ (металлҳо, ғайриметаллҳо, оксидҳо, гидроксидҳо, намакҳо ва ғайра) ва органикӣ (ниҳой, ғайриниҳой, нақхатӣ ва ғайра) тақсим мешаванд. Ҳангоми таснифи маводи кишваршиносӣ ба назар гирифтани хусусиятҳои пайвастагиҳои химиявӣ хеле муҳим аст.

Таснифоти пешниҳодшуда вобаста ба химия, ба назари мо, мазмуни муҳити зистро беҳтар инъикос мекунад ва ба раванди таълими химия мусоидат менамояд, ки инро натиҷаҳои санҷишҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ тасдиқ мекунанд.

Ҳангоми таҳияи ин таснифот мо кумаки онро дар ҷамъоварӣ, низомбандӣ ва маводи ҳифзи табиат, дар қорҳои берунасинфӣ доир ба химия ва ҳалли вазифаҳои курси химия дар ҳар як синф ба назар гирифтём.

Тавре маълум аст, ҷамъоварии маводи ҳифзи табиат бо истифода аз методикаи махсус ба таври низомбандӣ сурат мегирад, зеро омӯзгори химия на танҳо ба ҳуди далелҳо эҳтиёҷ дорад, ҳатто агар коллексияи онҳо ҷузъи фаъолияти онҳо бошад, ҷамъоварии онҳо ҳадафи асосӣ нест.

Роҳҳои ҷамъоварии маводи маҳалро Н.С. Борисов, Н.М. Бергер, П.А. Гасанов, П.В. Иванов, Ю.А. Князев, Р.Р. Муниров, В.С. Полосин, Ю.Г. Махмудов ва дигарон хуб нишон додаанд. Ба ақидаи онҳо, дар ин масъала бояд принципҳои зерин риоя карда шаванд:

- манбаъҳои илмӣ;
- далелҳои марбут ба ин сарзамин;
- ғоя ва маводи таълимӣ;
- дастрасии мавод;
- аёният ва возеҳият.

Омӯзиш ва таҳлили адабиёт нишон дод, ки дар ҷамъоварии маводи экологии маҳал ду усул истифода мешаванд:

а) чамъоварии мавод дар раванди омӯзиши ҳамаҷонибаи объект, яъне ҳамаҷониба ва мушаххас мутобиқи мавзуи омӯзиши мавод;

б) роҳи дуум дар педагогика барномавӣ номида мешавад.

Чамъоварии маводи экологии маҳалро инчунин метавон ба ду қисм чудо кард:

– чамъоварии мавзуҳои марбут ба барнома;

– чамъоварии мавзуҳои, ки ба барнома робита надоранд.

Дар солҳои охир чамъоварии маводи экологии маҳалӣ, ки ба дарс алоқаманд нестанд, васеъ паҳн шудааст.

Нуктаи муҳим дар истифодаи маводи ҳифзи табиат дар раванди таълим интихоби мавод барои дарс, машғулиятҳои беруназсинфӣ ва машғулиятҳои факултативӣ мебошад. Умуман, интихоби маводи таълимӣ яке аз масъалаҳои душвортарин дар илми педагогика мебошад.

Маводи чамъшудаи экологиро дар таълими химия дар шакли аслаш истифода бурдан имконнопазир аст. Пас аз чамъоварӣ, маводро барои истифода дар раванди таълими химия омода намуда, низомбандӣ кардан лозим аст. Ба ин метавонад тавсияҳои дорони хусусияти методидошта кумак расонад.

Таҳқиқот нишон доданд, ки бисёр муаллифон ҳангоми баррасии ин масъала дуруст рафтор мекунад. Дар қорҳои худ оид ба интихоби мавод бисёр қоршиносон тавсияҳои хуберо медиҳанд, ки мо дар қори худ истифода бурдаем.

Масалан, методист Ю.А. Князев боварӣ дорад, ки меъёрҳои истифода, интихоб ва татбиқи маводи маҳаллӣ дар дарсҳо чунинанд:

– аз ҷиҳати илмӣ дуруст;

– асоснок аз ҷониби ғоявӣ, ки ба дарс мувофиқанд;

– ҳоси ин маҳал;

– мувофиқ ба барнома;

– дастрас ба хонандагон;

– мавод эътирофшуда ва сермазмун буда, шавқӣ хонандагонро ба фан бедор мекунад;

– маводи маҳал ҳаҷми муайян дорад [6, с. 75–82].

Дар интихоби меъёрҳои маводи маҳал Ю. Князев хусусияти таълими ин маводро асос ҳисоб мекунад.

Дар интихоби маводи саноатӣ, ба ақидаи А.В. Хатулов ва Н.М. Бергер талаботи зерин бояд ба назар гирифта шаванд:

а) мавод, пеш аз ҳама, бояд ба масъалаҳои барномаи химия алоқаманд бошад;

б) мавод барои хонандагон бояд дастрас бошад, дар интихоби он хусусиятҳои синну солӣ, ҷаҳонбинии умумии таҳсилӣ ва дониши химиявии хонандагон ба назар гирифта мешаванд;

в) мавод бояд ба истеҳсолот мувофиқ бошад;

г) мавод бояд принципҳои асосии дастгоҳҳо ва амали хусусиятҳои химиявии раванди истеҳсолотро инъикос намояд.

Баъзе муаллифон оид ба талаботи зерин тавсияҳо медиҳанд:

– робитаи наздики маводи ҳифзи табиат бо қонуниятҳои химияӣ;

– талабот бояд ба мафҳумҳои хонандагон мувофиқ бошанд;

– бояд ба вақти омӯзиши мавзӯ мувофиқат кунад;

– бояд хусусияти истеҳсолот ба назар гирифта шавад;

– бояд ба курси ҷуғрофия, таърихи маҳали он мувофиқат кунад;

– тарбияи политехникии хонандагон рушд дода шавад;

– бояд аз ҷиҳати илмӣ асоснок бошад;

– ба интихоби касби хонандагон мусоидат кунад;

– бояд қори мустақилона ва таҳқиқоти хонандагон ба назар гирифта шавад [6, с.13].

Мо бо ин гуфтаҳо розӣ буда наметавонем ва онҳоро дар раванди кори худ истифода бурда наметавонем, зеро онҳо дар чамъоварӣ ва интихоби маводи химия татбиқ карда мешаванд. [10, с. 33].

Дар раванди омӯзиш ба хулосае омадем, ки барои хонанда муҳимтарин он маводи экологие мебошад, ки барои хонанда наздик ва фаҳмо буда, дар наздикии деҳа, микрорайон, шаҳр, маҳал ва ғайра ҷойгиранд. Агар маводе, ки дур, вале муҳим аст, баррасӣ шавад, он гоҳ он маводи аввалияро, ки дар назди хонанда мебошад, пурра мекунад.

Мо боварӣ дорем, ки принсипи асосии меъёрҳои маводи ҳифзи табиат дар химия принсипи дидактикӣ мебошад. Аз ин рӯ, дар интихоби маводи ҳифзи табиат зарурати дарёфти принсипҳои дигар вучуд надорад. Ҳама тавсияҳои мусбати олимон, методистону омӯзгорон оид ба интихоби маводи ҳифзи табиат, низомбандии он, пеш аз ҳама, бояд ба талаботи принсипи диалектикӣ ҷавобгӯ бошанд. Яъне ба талаботи принсипи илмӣ таълим, принсипи робитаи назария ва амалия, принсипи батартибдорӣ, принсипи мустақкам кардани донишҳои касбшуда, принсипи бошуурӣ ва фаъолияти хонандагон дар таълим, принсипи возеҳии таълим, принсипи муносибати инфиродӣ ба хонандагон дар кори дастаҷамъонаи таълим дар синф.

Таҳқиқоти олимон, методистҳо ва омӯзгорон оид ба принсипи интихоби маводи маҳаллӣ метавонанд принсипҳои дидактикиро муайян кунанд. Мо ба хулосае омадем, ки ҳамаи ин маводро дар таълими химия истифода бурдан имконнопазир аст, аз ин рӯ мо онеро интихоб мекунем, ки саволҳои курси химияро мантиқан, мушаххасан ва мазмунан нишон медиҳад.

Маводи интихобшудаи ҳифзи табиат, ки ба низом шомиланд, бояд нигоҳ дошта шаванд. Ин амал ҳамзамон бо интихоб амалӣ карда мешавад. Ҷалб кардани хонандагон, махсусан хонандагони синфҳои болоӣ ба интихоб, чамъоварӣ ва низомбандии маводи ҳифзи табиат дар химия муфид аст.

Ҳамаи ин бояд дар дафтарчаҳои бақайдгирӣ (инвентарӣ), дар китоби баҳисобгирии маводи ҳифзи табиат ба ҳисоб гирифта шаванд. Дар адабиёти педагогӣ оид ба ин масъала тавсияҳои зиёде мавҷуданд.

Мо тавсияҳои У.С. Умаровро қабул кардем [9, с. 51]. Яъне барои осон кардани кори омӯзгори химия, се китоби бақайдгирӣ лозим аст:

– як китоб – барои баҳисобгирии маводи экологии қисми назариявии дарс ва машғулиятҳои озмоишгоҳӣ (ҷадвали 3);

– дуҷум – барои баҳисобгирии ҳалли масъалаҳои ташкилии химиявӣ, ки дар онҳо масъалаи экологӣ мавҷуданд (ҷадвали 4);

– сеҷум – барои баҳисобгирии маводи ҳифзи табиат, ки дар машғулиятҳои беруназсинфӣ доир ба химия истифода мешаванд (ҷадвали 5).

Ҷадвали 3. Китоби бақайдгирии №1 барои маводи ҳифзи табиат, ки дар қисми назариявии дарсҳо ва машғулиятҳои озмоишгоҳӣ истифода мешаванд

№.	Номгӯи мавод	Миқдор	Кӣ супорид	Кай супорид	Барои кадом синф	Доир ба кадом мавзӯ	Мазмуни мушаххас	Дар кучо нигоҳ дошта шудааст
----	--------------	--------	------------	-------------	------------------	---------------------	------------------	------------------------------

Ҷадвали 4. Китоби бақайдгирии № 2 барои ба тартиб даровардан ва ҳалли масъалаҳои химиявии дорой мазмуни экологӣ

№.	Номгӯи мавод	Миқдор	Кӣ супорид	Кай супорид	Барои кадом синф	Доир ба кадом мавзӯ	Мазмуни мушаххас	Дар кучо нигоҳ дошта шудааст
----	--------------	--------	------------	-------------	------------------	---------------------	------------------	------------------------------

Ҷадвали 5. Китоби бақайдгирии №3 барои маводи ҳифзи табиат, ки дар қисми беруназсинфӣ истифода мешаванд

№.	Номгӯи мавод	Микддор	Кӣ супорид	Кай супорид	Барои кадом синф	Доири ба кадом мавзӯ	Мазмуни мушаххас	Дар кучо нигоҳ дошта шудааст
----	--------------	---------	------------	-------------	------------------	----------------------	------------------	------------------------------

Пас аз сабт дар китоби бақайдгирӣ эзоҳи кӯтоҳе дар бораи ин мавод навишта шавад: № аз рӯи тартиб (мувофиқи рақам дар китоби бақайдгирӣ), номи мавод, дар кучо ин мавод пайдо шудааст, мазмуни мушаххас, барои кадом синф ва кадом мавзӯ. Эзоҳоро инчунин нигоҳ доштан зарур аст, то ки онҳо ҳангоми зарурат истифода шаванд.

Дар ин ҳолат, рӯйхати маводи ҳифзи табиат, ки интихоб шуда, дар низом татбиқ шуда, нигоҳ дошта шудаанд (масалан, дар лифофаҳои почтаи имзошуда) аҳамияти бузург дорад. Дар рӯйхати маводи ҳифзи табиат бояд рақами тартибӣ ба назар гирифта шавад, ки дар лифофаи китоби дарси курси химия ва барои ҳар як синф пешниҳод шудааст.

Барои нигоҳ доштани лифофаҳо як куттии махсуси картонӣ зарур аст, ки 20–30 ҳуҷайраҳоро дар бар гирифта, фосилаи байни ҳуҷайраҳо тақрибан 1 см буда метавонад, ва баландии ҳуҷайраҳо бошанд, бояд ба лифофаҳо мувофиқат кунад.

Бояд қайд кард, ки дар нақшаи тақвимӣ - мавзуии омӯзгори химия як сутунеро чудо кардан лозим аст, ки дар он рақами лифофа аз рӯйхати низоми мавзӯҳои дарси химия инъикос карда мешавад. Возеҳ мегардад, ки омӯзгор истифодаи маводи экологиро ба нақша мегирад.

Дар баъзе ҳолатҳо маводи ҳифзи табиат ба низоми интихобшудаи рӯйхат дохил намешаванд. Аммо онҳо нигоҳ дошта мешаванд ва ҳангоми зарурат истифода мешаванд. Масалан, ҳангоми ташкили гӯшаи экологии мазмуни химиявӣ низоми рӯйхат ба омӯзиши мукамал ва васеи мавзӯҳои химиявӣ, мақолаҳои мавзӯӣ, ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои ҳифзи муҳити зист мусоидат мекунад.

Аз рӯи баъзе маводи мавзӯӣ дар асоси маводи ҳифзи табиат, кори мустақилонро гузаронидан мумкин аст. Аз ин рӯ, маводи дар компютер таҳияшударо васеъ кардан матлуб аст.

Барои чамъоварӣ, интихоб ва низомбандии маводи ҳифзи табиат доимият, низомбандӣ ва мувофиқат ба мантиқи мавзӯ зарур аст, ки ба ташаккули тафаккури ҷаҳонбинии илмӣ ва мафҳумҳои экологӣ дар шуури хонандагон мусоидат мекунад.

Маҳорати чамъоварӣ, интихоб ва низомбандии дурусти малакаҳои ҳифзи табиат ба омӯзгори химия имкон медиҳад, ки дигар масъалаҳои педагогии истифодаи маводи экологиро дар раванди таълими химия ҳаллу фасл намояд.

Омӯзиши мафҳумҳо ба фаъолияти зеҳнии хонандагон таъсири мусбат мерасонад, малакаҳои маърифатиро ба монанди таҳлил ва синтез, муқоиса ва мушаххассозӣ, хулоса ва абстраксия, ки асоси тафаккури мафҳумиро ташкил медиҳанд, рушд медиҳад.

«Тафаккур доимо дар аҳроми мафҳумҳо ҳаракат мекунад»– менависад яке аз равшаншиносони барҷаста Л.С. Выготский [29, с. 20].

Бидуни истифодаи мафҳумҳои гуногун, дақиқ кардани ягон фикр имконнопазир аст. Аз ин рӯ, ҳар қадаре ки хонандагон мафҳумҳоро хубтар азхуд кунанд, барои онҳо ҳамон қадар дақиқсозӣ ва хулосбарорӣ ҳамчун асоси рушди тафаккур осон мешавад.

#### Адабиёт:

1 Аллаберенов, П.А. Элементы краеведения в преподавании физики (на материалах школ Туркменской ССР): автореф. дис. ... канд. пед. наук / П.А. Аллаберенов. – Ташкент, 1978. – 19 с.

2. Борисов, Н.С. Методика историко-краеведческой работы в школе / Н.С. Борисов и др. –М.: Просвещение, 1982. – 224 с.

3. Выготский, Л.С. Избранные психологические исследования / Л.С. Выготский. - М., 1956. -124 с.

4. Ганиев, Х.Ж. Методика использования краеведческих и местных материалов при обучении математике: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Х.Ж. Ганиев. – М., 1980. – 24 с.
5. Зубайдов, У. Учебник химии для 8 класса / У. Зубайдов, Х. Ибрагимов, А. Тошев [и др. т]. – Душанбе, 2014. -244 с.
- 6.Князев, Ю.А. Краеведческий материал в повышении эффективности обучения / Ю.А. Князев // Преподавание истории в школе. -1971. -№1. -С.75-82.
- 7.Кузнецова, Н.Е. Формирование систем понятий при обучении химии / Н.Е. Кузнецова. -М.: Просвещение, 1989. -111 с.
8. Меджидов, С.Г. Краеведческая работа по географии в школах Азербайджанской ССР: автореф. дис. ... канд. пед. наук / С.Г. Меджидов. -Баку, 1964. -51 с.
- 9.Умаров, У.С. Патриотическое воспитание учащихся посредством краеведческих материалов: в сб.: «Совершенствование преподавания физики» / У.С. Умаров. -Душанбе, ДГПУ, 1995. -С.46.
- 10.Холназаров, С. Педагогическая система профессионально-экологической подготовки будущих учителей химии / С. Холназаров. - Душанбе: Дониш, 2011. -253 с.

### **ТАСНИФ ВА ПРИНЦИПҲОИ ИНТИҲОБИ МАЗМУНИ МАВОДИ МАҲАЛЛӢ ОИД БА ХИМИЯ ДАР ТАШАККУЛИ ЭЪТИҚОДИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ ХОНАНДАГОНИ СИННИ КАЛОНИ МАКТАБӢ**

Мақолаи мазкур ба таснифоти мазмуни мавод оид ба химия дар ташаккули эътиқоди маънавӣ-ахлоқии хонандагони синни калони мактабӣ бахшида шудааст.

Муаллиф дар мақолааш паҳлуҳои гуногунии ин таснифотро мавриди баррасӣ қарор додааст. Муҳаққиқ дар баробари овардани иқтибосҳо аз пажухандагони соҳа оид ба мавзуи мазкур, ҳамзамон фикру андешаи худро оид ба масоили номбурда баён намудааст.

Тавре ӯ қайд менамояд, барои ҷамъоварӣ, интиҳоб ва низомбандии маводи ҳифзи табиат доимият, низомбандӣ ва мувофиқат ба мантиқи мавзӯ зарур аст, ки ба ташаккули тафаккури ҷаҳонбинии илмӣ ва мафҳумҳои экологӣ дар шуури хонандагон мусоидат мекунад.

Бидуни истифодаи мафҳумҳои гуногун, дақиқ қардани ягон фикр имконнопазир аст. Аз ин рӯ, ҳар қадаре ки хонандагон мафҳумҳоро хубтар азхуд кунанд, барои онҳо ҳамон қадар дақиқсозӣ ва хулосабарорӣ ҳамчун асоси рушди тафаккур осон мешавад.

**Калидвожаҳо:** рӯйхат, мавод, ҳифз, табиат, интиҳоб, тафаккур, ташаккул, ғоя, робита, масъала, низом, зехн, фаъолият, муқоиса, куттӣ, фоиз, баланд, талабот, шуур, қор.

### **КЛАССИФИКАЦИЯ И ПРИНЦИПЫ ПОДБОРА СОДЕРЖАНИЯ МЕСТНЫХ МАТЕРИАЛОВ ПО ХИМИИ В ФОРМИРОВАНИИ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫХ УБЕЖДЕНИЙ СТАРШЕКЛАССНИКОВ**

Данная статья посвящена классификации содержания материалов по химии в формировании духовно-нравственных убеждений старшеклассников.

В своей статье автор рассмотрел различные аспекты классификации. Наряду с приведением цитат исследователей отрасли по данной теме, исследователь также высказал свое мнение по упомянутым вопросам.

Как он отмечает, для сбора, отбора и организации природоохранных материалов необходимы последовательность, организованность и соответствие логике предмета, которые способствуют формированию научного мировоззренческого мышления и экологических представлений в сознании учащихся.

Невозможно прояснить какую-либо идею, не используя различные понятия. Поэтому, чем лучше учащиеся усвоят понятия, тем легче им будет их уточнять и делать выводы как основу развития мышления.

**Ключевые слова:** список, материал, защита, природа, отбор, мышление, формирование, идея, связь, проблема, система, интеллект, деятельность, сравнение, ящик, процент, высокий, спрос, сознание, работа.

## CLASSIFICATION AND PRINCIPLES FOR SELECTING THE CONTENT OF LOCAL MATERIALS ON CHEMISTRY IN THE FORMATION OF SPIRITUAL AND MORAL BELIEFS OF HIGH SCHOOL STUDENTS

This article is devoted to the classification of the content of materials on chemistry in the formation of spiritual and moral beliefs of high school students.

In his article, the author examined various aspects of classification. Along with providing quotes from industry researchers on the topic, the researcher has also expressed his opinion on the issues mentioned.

As he notes, the collection, selection and organization of environmental materials require consistency, organization and compliance with the logic of the subject, which contribute to the formation of scientific worldview thinking and environmental ideas in the minds of students.

It is impossible to clarify any idea without using different concepts. Therefore, the better students understand concepts, the easier it will be for them to clarify them and draw conclusions as the basis for the development of thinking.

**Key words:** list, material, protection, nature, selection, thinking, formation, idea, connection, problem, system, intelligence, activity, comparison, box, percentage, high, demand, consciousness, work.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Акбарова Бибинисо Раҳматшоевна ассистенти кафедраи химия ва методикаи таълими они Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16. Тел. (+992) 908689685

**Сведения об авторе:** Акбарова Бибинисо Раҳматшоевна ассистент кафедри химии и методикаи ее преподавания, Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** 735360, г. Куляб ул. С.Сафаров 16. **Тел. (+992) 908689685**

**Information about the author:** Akbarova Bibiniso Rahmatshoevna, teacher in the Department of Chemistry and Methods of its Teaching, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Kulyab, st. S.Safarov 16. Tel. (+992) 908689685

ТДУ: 37.0 (575.3)

ТКТ:74+371.01 (2-точ)

Қ-89

## НАҚШИ ОМУЌЗГОР ДАР ТАШАККУЛИ ХУСУСИЯТҲОИ ПЕДАГОГИЮ ПСИХОЛОГИИ КӯДАКONI ЯТИМ

Чумаев М.Р. ассистент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Яке аз масъалаҳои муҳими ҷомеаи имрӯзаи мо ин рушд додани сифатҳои педагогӣю психологӣю муаллимони оянда мебошад. Омӯзгор пайвандгари авлодон дар ҷомеа буда, ӯ таҷрибаи ҷамъиятиро ба насли наврас дастрас менамояд. Ҳамин аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаи маориф диққати ҷиддӣ дода, барои бунёди ояндаи пурравнаку шоистаи миллату давлат заминаи бозғимоду воқеӣ мегузорад.

Дар ҳама давру замон омӯзгор маърифатбахш, роҳнамои ҷомеа буда, ҷашмхоро бино, ақлхоро равшан мекунад, ба мардум ҳақиқатро тавсиф мебахшад ва роҳи ростро нишон медиҳад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат Эмомалӣ Раҳмон дар баромадҳои худ таъкид мекунад, ки «Омӯзгор тарбиятгарони наслҳои ояндасози миллат ва давомдиҳандагони анъанаву суннатҳои пурифтихори миллат мебошанд».

Мусаллам аст, ки мақоми омӯзгор дар тарбияи насли наврас бахусус дар тарбияи кӯдакони бепарастор бағоят калон буда, дар ҷомеаи имрӯза мавқеи хосаро ишғол менамояд.

Дар яке аз баромадҳои худ Чаноби олий, Президенти кишвар, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид мекунад, ки «ман борҳо изҳор доштам ва бори дигар таъкид менамоем, ки пиронсолону барҷомондагон ва маъюбону муҳтоҷонро ҳаргиз хору зор шудан наменоям ва намегузорам, ки онҳо дар ҳаёт худро бепарастор, бепушту паноҳ ва бе ҳифзу ҳимоя эҳсос намоянд».

Мавқеи оила дар рушду нумуи кӯдакони یتиму бепарастор муҳим арзёбӣ гардида, тавачҷуҳи ҷамъият низ ба он нигаронида шудааст.

Оила омили маъмултарики беназоратии наврасон маҳсуб меёбад. Ба ин сабабҳои сершумор: камбизоатӣ, бекорӣ, майзадагӣ, вайрон шудани арзишҳои ахлоқӣ, зӯроварӣ дар оила, ки дар навбати худ як қатор оқибатҳоро ба миён меоранд: қафомонӣ дар таҳсил, беинтизомӣ, оворагарӣ, ҳуқуқвайронкунӣ, беназоратӣ, бепарасторӣ, یتимӣ ва ғайра мусоидат мекунанд.

Ба маънои ахлоқӣ мафҳуми шахсият лаҳзаҳои шуурнокӣ, озодӣ ва масъулиятнокии рафторро таъкид мекунад - ва ин ҳангоми баррасии масъалаи шахсият дар даврони Эҳё баргарӣ дорад. Дар айни замон, ҳислатҳои асосии шахсият - худшиносӣ, пеш аз ҳама, дар ҷанбаи психологӣ баррасӣ мешавад. Фалсафа бештар бо мафҳуми пурғунҷоиши «инсон» амал мекунад, ки табиати биологӣ, мафкуравӣ ва фарҳангии онро дар бар мегирад. Ҷомеашиносон, пеш аз ҳама, сифатҳои иҷтимоиеро ба назар мегиранд, ки дар одамон дар раванди зиндагии якҷоя бо як қадар дуршавӣ аз ҳама чизи боқимонда ташаккул меёбанд.

Шахсият, пеш аз ҳама, ин ё он навъи иҷтимоӣ мебошад, ки дар он муҳимтарин хусусиятҳои замон, миллат, гурӯҳи иҷтимоӣ ифода ёфтааст. Дар айни замон, шахсият дар муқоиса бо томи ҷамъиятӣ дорои мустакилият, такрорнаёбандагии нисбӣ мебошад.

Лаҳзаҳои иҷтимоӣ ва инфиродии шахсият ваҳдати диалектикӣ, зиддиятноки чизи умумӣ ва инфиродӣ мебошад, ки дар он шахс дар худ чизи умумиро, вале бойтар ва гуногунрангтар таҷассум менамояд. Шахсият навъи иҷтимоӣ буда, аз нуқтаи назари робитааш бо ҷомеа тавсиф карда мешавад, аммо дар айни замон хос ва беназир мебошад.

Ба ақидаи С.Л. Рубинштейн: «Шахсият ҳамчун маҷмуи васеи шароити дохилӣ амал мекунад, ки аз тариқи он ҳама таъсироти беруна инҳисор мешаванд». [6, с. 84] Дар байни ин шароитҳо ҳам сирф иҷтимоӣ, ҳам сирф биологӣ, ҳамзамон ҷунинҳое, ки дар онҳо чизи биологӣ дар шакли иҷтимоӣ, гӯё «хориҷшуда», тағйирёфта ҳузур дорад, вучуд доранд. Охириҳо қобилиятҳо ва истеъдодҳои одамон, аз як тараф ва аз тарафи дигар, падидаҳои иҷтимоӣ-фарҳангиро, ки аз ҷониби анъанаи таърихӣ ва муҳити иҷтимоӣ ташаккул ёфта, бешубҳа, ба маводи табиӣ асос ёфтаанд, дар бар мегиранд.

Иҷтимоишавӣ на танҳо азхудкунии бошууронои шаклҳо ва усулҳои омодаи ҳаёти иҷтимоӣ, усулҳои амали муштарак бо фарҳанги моддӣ ва маънавӣ, мутобиқшавӣ ба ҷомеа аз ҷониби кӯдак, инчунин, рушди таҷрибаи иҷтимоии худ, тамоюлҳои арзишӣ, тарзи ҳаёти худро дар якҷоягӣ бо калонсолон ва ҳамсолон пешбинӣ мекунад.

Рушди иҷтимоии шахсият ҷузъи муҳимтарини таркибии рушди ҳар як инсон мебошад. Таълим ва муҳити иҷтимоӣ ба он шароите табдил меёбанд, ки дар он кӯдак азхудкунии шаклҳо ва усулҳои рафтори маҳсуси инсонӣ: муоширати гуфторӣ, фаъолияти меҳнатӣ, бозӣ, таълимӣ, урфу одатҳо ва ахлоқҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, миллӣ, динии ҷамоатиرو амалӣ месозад. Инсон ба дунё усулан омода барои азхуд кардани таҷрибаи иҷтимоӣ (иҷтимоишавӣ) таваллуд мешавад. Қобилияти муҳимтарине, ки ба кӯдак аз рӯзи таваллуд дода мешавад, ин қобилияти ташаккул додани он чизест, ки табиатан ба ӯ хос аст, яъне татбиқ кардани имконияти одам шудан ба маънои то маш бо роҳи азхуд кардани таҷрибаи наслҳои гузашта ва дар худ ташаккул додани қобилиятҳо ва сифатҳои, ки аллақай дар одамони дигар дар шахси падару модар, омӯзгорон ва калонсолони дигар мавҷуданд. Дар раванди амали муштарак бо навъҳои худ ва ашъи олами атроф, ки тавассути фаъолияти инсон дигаргун шудаанд, кӯдакон қобилиятҳои ҷамъиятӣ ва усулҳои ҷамъиятии фаъолиятро, ки дар олооти меҳнат ва ашъҳои пайдоиши иҷтимоидошта ба назар мерасанд, азхуд мекунанд. Агар кӯдак хусусиятҳои мушаххас дошта, оё рушди иҷтимоии ӯ ба ҳамон дараҷа бомуваффақият идома хоҳад ёфт, оё он ба қонунҳои умумии иҷтимоӣ итоат мекунад, ё

хусусиятҳо ва душвориҳои мушаххасро доро хоҳад буд, ки паси сар кардани онҳо танҳо бо ташкили махсуси ҳамкории он бо ҷомеа имконпазир аст.

Ҳадафи асосии рушди шахсият метавонад татбиқи пурраи худ, қобилиятҳо ва имкониятҳои худ, метавонад худифодакунӣ ва ифшои пурратар бошад. Аммо ин сифатҳо бидуни иштироки одамони дигар ғайриимкон аст, онҳо дар алоҳидагӣ ва муҳолифат бо ҷомеа, бидуни муроҷиат ба одамони дигар, ки иштироки ғайриимконии онҳоро дар ин раванд пешбинӣ мекунад, ғайриимкон мебошанд.

Шахсият ҳамчун субъект ва натиҷаи муносибатҳои ҷамъиятӣ амал карда, тавассути амалҳои ғайриимконии он ташаккул ёфта, ҳам муҳити атроф ва ҳам худро дар раванди ғайриимконии мақсаднок тағйир медиҳад. Маҳз дар раванди ғайриимконии ҳадафмандона ташкилшуда дар инсон талаботи муҳимтарин, ки онро ҳамчун шахсияти рушдёфта ба неқӯаҳолии дигар муайян мекунад, ташаккул меёбад.

Рафтори фард на танҳо бо мавқеи кунунии инсон, балки бо таҷрибаи гузаштаи ҳаётии ӯ, инчунин, бо хусусияти арзишҳои фарҳангии азхудкардаи ӯ, ки таърихи пешгузаштаи инсоният дар онҳо ҷамъ шудааст, муайян мешавад. Ҳар як фард ҳамчун шахсият маҳсули на танҳо муносибатҳои мавҷуда, инчунин, тамоми таърихи пешгузашта, инчунин, рушд ва худшиносии худ мебошад.

Мафҳум, сабабҳо ва ҳислатҳои шахсияти кӯдаку навраси бепарастор ва беназорат. Таърифиҳои мафҳумҳои “бепарасторӣ” ва “беназоратӣ” раванд ва натиҷаи маргинализатсияи шахсиятро инъикос мекунанд. Дар натиҷаи иҷро накардан ё ба таври номатлуб иҷро кардани вазифаҳо кӯдаки беназорат ташаккул меёбад, ки баъдан ба бепарастор табдил меёбад. Дар асоси мафҳумҳо: маҳдудияти иҷтимоишавӣ ниҳодҳои асосии иҷтимоӣ, сушт шудани назорати иҷтимоӣ аз болои иҷроиши меъёрҳои рафтор ва қариб пурра аз байн рафтани раванди мақсадноки тарбияи шахсияти бавоярасанда қарор дода шудаанд. Мавҷудияти ихтилолоти дағали оилавӣ (бекорӣ, майзадагӣ, зӯроварӣ, беморӣ ва ғ.) омили асосии бавучудоии беназоратӣ мебошад.

Аз ҷониби муҳаққиқони муосир беназоратӣ ҳамчун «варианти рафтори девиантии наврасон ва натиҷаи носозгории иҷтимоию психологӣи шахсият» таъриф карда мешавад. Ин рафторест, ки ба дохилшавӣ ба ҷомеа, азхудкунии меъёрҳои ҷамъиятӣ, қоидаҳои рафтор монеъ мешавад.

Хусусияти хоси шахсияти кӯдакону наврасони беназорат, ки онро бисёр муҳаққиқон қайд мекунанд, шаклдигаркунии амиқи тамоюлҳо ва муносибатҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ мебошад. Инро дар интиҳоби ҳадафҳои ояндадор ва ҷорӣ, воситаҳои ноил шудан ба онҳо мушоҳида кардан мумкин аст. “Қайчӣ”, фосила байни арзишҳои маъруф, усулан, тасдиқшудаи ҷомеа ва воқеан аз ҷониби онҳо дар рафтори ҳаррӯза ҳамчун дастур барои амал, самтгирӣ ба талаботи микромуҳити аз ҷиҳати иҷтимоӣ носолим истифодашаванда ҷой дорад. Мафҳумҳои рафоқат, вазифа, вичдон, шуҷоат ва ғайра аз ҷониби ин наврасон дар асоси арзишҳои таҳрифшудаи гурӯҳӣ дарк мешаванд. Ин арзишҳо ба тарафи бароҳатии психологӣ, лаззатҳои яклаҳзаина, истеъмолгарӣ ҷой иваз кардаанд. Дар муҳити нафарони беназорат вайрон кардани мамнуияти ҷиноятӣ - ҳуқуқӣ ё ягон мамнуияти дигар ҷоиз мебошад. Қонун ҳамчун маҷмуи мамнуиятҳои қобили ғайриқабул ва на ҳамчун қоидаҳои рафтори аз ҷониби ҷомеа тасдиқшуда баррасӣ мешавад.

А. Адлер қайд мекунад, [1, с. 224] ки наврасоне, ки ба ҳоли худ гузошта шудаанд, таҳсилро тарк карда, тамоми вақти худро ба оншнобозиҳои кӯчагӣ, вақтгузаронии бемақсад сарф карда, таҷрибаи ҳуқуқвайронкуниҳоро касб мекунанд. Чунин кӯдакону наврасонро одатан муассисаи таҳсилот низ кӯшиш мекунад аз худ дур кунад. Муассисаҳои интернетӣ одатан кӯдаконеро, ки падару модарашон аз ҳуқуқи падару модарӣ маҳрум нестанд, ҳатто агар дар оила мондани кӯдак ғайритабӣ буда, ба зинда мондан ва рушди ӯ хатар эҷод кунад ҳам, зеро боми худ қабул намекунанд. Зиндагии кӯдак ё наврас дар кӯча барои рушди психологӣ ва ҷисмонӣ ӯ паёмдҳои ногувор дорад. Пурсишҳо дар байни кӯдакону наврасони бепарастор нишон медиҳанд, ки солимии ҷисмонӣ ва психологӣ онҳо осеб дидааст. Аксари онҳо аз муносибати бад нисбатан дар оила фирор карда, ба дасти



калонсолон меафтанд, ки онҳоро дар ҷиноятҳои худ истифода бурда, ба майпарастӣ, нашъамандӣ ва дигар амалҳои зишт одат мекунонанд. Ҳамаи ин инкишофи психикӣ, ҷисмонӣ ва шахсияти кӯдакону наврасонро ҳалалдор месозад.

Таҳқиқоти А.Н. Майорова [5, с. 192] нишон медиҳанд, ки барои аксари кӯдакону наврасони беназорат ва бепарастор деформатсияи мавқеъҳои иҷтимоии ба синну соли онҳо хос: набудан ё пеш аз муҳлат аз даст мавқеъҳои расмӣ (хонанда, узви гурӯҳи меҳнатӣ ва ғайра), тавсеаёбии ҳамзамони мавқеъҳои ғайрирасмӣ, ки бо иштирок дар иттиҳодияҳои ғайрирасмӣ ва аз ҳама муҳим, бо баланд шудани аҳаммияти шахсиятии охириҳо алоқаманданд, хос мебошанд. Маҳз дар бораи ҳамин таҳқиқоти М.И. Рожкова ва М. Ковальчук [5, с. 86] таъкид кардааст. Онҳо дар робита ба хислатҳои шахсияти кӯдакону наврасони бепарастор ва беназорат чунин хислатҳоро фарқ мекунанд: а) баҳодихии манфии оила, муассисаи таҳсилот, гурӯҳи истеҳсолӣ аз ҷониби наврас, б) баҳодихии мусбат ба гурӯҳи ғайрирасмие, ки ӯ ба он дохил мешавад.

Ҳамин тариқ, шахсияти кӯдаки беназорат дар шароити маҳрумият аз робитаҳои оилавӣ ва афзоиши нақши ҳамсолон дар низоми муносибатҳои иҷтимоӣ ташаккул меёбад. Гурӯҳи ҳамсолон тадриҷан барои кӯдаки беназорат ба гурӯҳи мушовирӣ (истинодӣ) табдил ёфта, меъёрҳо ва арзишҳои, ки аз ҷониби он интиқол меёбанд, аз ҷониби ӯ ҳамчун шахсӣ қабул карда мешаванд.

#### Адабиёт:

1. Адлер А. Беспризорные дети. - М.: Просвещение, 1991. – 224 с
2. Арефьев А.Л. Беспризорные дети России // Социс. 2003. № 9. - С. 61.
3. Гоголева А.В. Беспризорность. Социально-психологические и педагогические аспекты. - М.: Московский психолого-социальный институт, 2004. – 463 с.
4. Дети улицы. Образование и социальная адаптация безнадзорных детей. Доклад / Под ред. А.Н. Майорова. - М.: Интеллект-центр, 2001. – 192 с.
5. Ковальчук М.А. и др. Профилактика детской психологии: Учебно-методическое пособие. - Ярославль: Издательство ЯГПУ, 2003. – 86 с
6. Рожков М.И., Ковальчук М.А. и др. Профилактика детской безнадзорности: Учебно-методическое пособие. - Ярославль: Издательство ЯГПУ, 2003. – 86 с
7. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. М., 1973.
8. Скиннер Б. Оперенное поведение // История зарубежной психологии. 60–е годы XX в. / под ред. П. Я. Гальперина, А. Н. Ждан. М., 1986. С. 60–97.
9. Социологический энциклопедический словарь / под ред. Г. В. Осипова. М., 2000. С. 63.
10. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека. М., 1989..
11. Тарханова И.Ю. Социально-педагогическая реабилитация безнадзорных подростков. Автореф. дис. ...канд. пед. наук. - Ярославль, 2004. – 28 с.
12. Фатеев И.В. Факторы, влияющие на возникновение делинквентного поведения подростков// Теория и практика общественного развития. 2009. № 3–4. С. 166–169.
13. Фурманов, И.А. Психология депривированного ребёнка: учеб. пособие для психологов и педагогов / И.А. Фурманов, Н.В. Фурманова. М.: Владос, 2010. - 319 с.

#### НАҚШИ ОМУЌЗГОР ДАР ТАШАККУЛИ ХУСУСИЯТҲОИ ПЕДАГОГИЮ ПСИХОЛОГИИ КӯДАКОНИ ЯТИМ

Мақолаи мазкур фароғири масъалаҳои муҳимми ҷомеаи имрӯзаи мо ба шумор рафта, барои рушд додани сифатҳои педагогии психологии муаллимони оянда нигаронида шудааст. Омӯзгор пайвандгари авлодон дар ҷомеа буда, ӯ таҷрибаи ҷамъиятиро ба насли наврас дастрас менамояд. Ҳамин аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаи маориф диққати ҷиддӣ дода, барои бунёди ояндаи пурравнаку шоистаи миллату давлат заминаи бозғатимоду воқеӣ мегузоранд.

Мусаллам аст, ки мақоми омӯзгор дар тарбияи насли наврас бахусус дар тарбияи кӯдакони бепарастор бағоят калон буда, дар ҷомеаи имрӯза мавқеи хосаро ишғол менамояд.

Мавқеи оила дар рушду нумуи кӯдакони ятиму бепарастор муҳим арзёбӣ гардида, таваҷҷуҳи ҷамъият низ ба он нигаронида шудааст.

**Калидвожаҳо:** муҳим, ҷомеа, омӯзгор, тарбия, бепарастор, миллат, рушд, кӯдак, хусусият, педагогика, психология, наврас, маориф.

## **РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В ФОРМИРОВАНИИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ДЕТЕЙ СИРОТ**

Данная статья охватывает значительные проблемы нашего государства, в котором развиваются и формируются психолого-педагогические особенности детей сирот. Учитель как наставник, имеющий богатый опыт в деле воспитания подрастающего поколения. Умение передать свой опыт молодым и настаивать на то что, подрастающее поколение с радостью воспринимал этот опыт. Учителю необходимо заботиться о людях, и о стране, где воспитываются дети сирот. Семья является главной ячейкой общества в формировании детей сирот и общества тем времени уделяет большое внимание этому вопросу.

**Ключевые слова:** среда, общества, учитель, воспитание, сирота, нация, формирование, ребенок, особенность, педагогика, психология, подросток, образование.

## **THE ROLE OF THE TEACHER IN THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF ORPHANS**

This article covers the significant problems of our state, in which the psychological and pedagogical characteristics of orphans develop and form. The teacher as a mentor has rich experience in educating the younger generation. The ability to pass on their experience to the young, and to insist that the younger generation gladly accepted this experience. The teacher needs to take care of the people, and the country where orphans are brought up. The family is the main unit of society in the formation of orphans and society at the time pays great attention to this issue.

**Key words:** environment, society, teacher, upbringing, orphan, nation, formation, child, peculiarity, pedagogy, psychology, teenager, education.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Ҷумаев М.Р. ассисенти кафедраи психологияи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735360, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16. Тел: 988-40-41-38

**Сведения об авторе:** Джумаев М.Р. ассистент общепедагогической кафедры психологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, 735360, город Куляб, улица С.Сафарова 16. Тел: 988-40-41-38

Information about author: Jumaev M.R. assistant of psychology interfaculty department of Kulob State university named after Abuabdulloh Rudaki. Address: Republic of Tajikistan, 735360, Kulob city, S/Safarov 16 Street, **Phone:** 988-40-41-38

ТДУ: 37,0 (5-5,3)  
ТКТ: 74,00 (2-точ)  
Р-47

## НАҚШ ВА МАВҚЕИ ШАКЛ ВА НАВЪҲОИ КОРҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ ДАР ТАШАККУЛИ ФАӢОЛИЯТИ ТАЪЛИМӢ ВА МАЪРИФАТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФӢОИ V-IX ДАР ОМУӢЗИШИ ФАНӢОИ БИОЛОГӢ ВА ЭКОЛОГӢ

Раҳмонов Ҳ., ассистент  
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Тибқи барномаҳои таълимӣ дар мактаби таҳсилоти миёнаи умумӣ аз фанҳои биология ва экология машғулиятҳои беруназсинфӣ, аз ҷумла маҳфилҳои фанӣ таҳти унвони «Табиатшиносони ҷавон», «Экологҳои ҷавон», «Муҳити зист», «Муҳофизони табиат», шабҳои саволу ҷавоб, конференсияҳои илмию назариявӣ, мушоҳидаҳои фенологӣ дар қитъаи таълимӣ-таҷрибавӣ, озмунҳои фанӣ мавриди омӯзиш қарор дода мешаванд.

Машғулиятҳои беруназсинфӣ бо таври зайл ташкил ва гузаронида мешаванд:

-машғулиятҳои гурӯҳӣ (озмунҳо, шабнишиниҳо, конференсияҳо, шабҳои саволу ҷавоб, маҳфилҳои фанӣ);

-ташкил ва гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ бо таври мунтазам, аз ҷумла, дарсҳои факултативӣ ё интихобӣ, омӯзиши олами набототу ҳайвоноти кишвари худ.

Мақсад ва мундариҷаи машғулиятҳои беруназсинфӣ ба ташаккули шавқу завқ, маҳорату малака ва фаъолияти таълимӣ-маърифатии хонандагон равона карда мешавад. Яке аз шаклҳои муфиди машғулиятҳои беруназсинфӣ интихобан гузаронидани соатҳои тарбиявӣ мебошад, ки барои ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ ва маърифати экологии хонандагон заминаи боэътимод мегузорад.

Яке аз шаклҳои замонавии гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ вобаста ба шумораи хонандагон гурӯҳбандӣ кардани онҳо мебошад.

Тибқи меъёру талаботи педагогию дидактикӣ яке аз шаклҳои дигари машғулиятҳои беруназсинфӣ ташаккули фаъолиятҳои фардӣ мустақилонаи хонандагон, бахусус, навиштани маърузаҳо, тасвири ҳайвонот дар албомҳо, тайёр намудани асбобҳои аёни (гербарияи растаниҳо, коллексияи ҳашарот, хусаи парандагону хазандагон, мушоҳидаҳои фенологӣ оид ба олами набототу ҳайвонот дар қитъаи таълимӣ-таҷрибавии мактаб ва амсоли онҳо ба шумор меравад.

Яке аз шаклҳои судманду шавқовари машғулиятҳои беруназсинфӣ ташкил ва гузаронидани маҳфилҳои «Ботаникони ҷавон», «Физиологҳои ҷавон», «Зоологҳои ҷавон», «Генетикҳои ҷавон», «Экологҳои ҷавон» мебошанд, ки тавассути навиштани маърузаҳо, намоиши филмҳои таълимӣ, машғулиятҳои амалӣ ва озмоишӣ (лабораторӣ), шабнишиниҳо, озмунҳо ва викторинаю конференсияҳо ба роҳ монда мешавад.

Машғулиятҳои беруназсинфӣ аз фанҳои биология дар ташаккули фаъолияти таълимӣ-маърифатии хонандагон нақши муҳим дошта, дар қиёс ба машғулиятҳои беруназсинфӣ бо хоҳиш ва самтҳои шавқу завқи онҳо гузаронида мешаванд. Ин намуди машғулиятҳо бо раванди таълими дарсҳо алоқаманд буда, онҳо боиси мустаҳкам ва васеъшавии дониши хонандагон ва ташаккули маҳорату ҷаҳони маънавии онҳо мегарданд.

Самтҳои гуногуни ташкил ва гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ дар таҳқиқоти олимони соҳаҳои педагогика, психология ва дидактика, аз ҷумла, Афанасева В.Ф. [1 с.20 - 22], Беляева Д.К. [2 с. 15 - 19], Василева К.И. [3 с. 33 - 35], Верзилин Н.М. [4 с. 50 - 52], Всесвятский Б.В. [14 с. 63 - 67], Никишов А.Н. [5 с. 45 - 59], Евдокимова Р.М. [6 с. 10 - 25], Казакова О.В. [7 с. 73 - 77], Мирзоев С.С. [8 с. 20 - 26], Сатторов Т.С., Абдуллозода Ҳ., Шарипов М. [9 с. 30 - 65], Трайтак Д.И. [10 с. 35 - 40], Шукурзод Т.А. [11 с. 24 - 40], Яковлев В.А. [12 с. 70- 76], аз нуктаи назари илмӣ, назариявӣ ва методӣ тавсиф гардидаанд.

Бо ақидаи Н.М. Верзилин ва В.М. Корсунская «Машғулиятҳои беруназсинфӣ яке аз шаклҳои гуногуни ҳавасмандгардонии хонандагон зери роҳбарии муаллим берун аз дарс ва барои бедор намудани шавқу завқи онҳо ташаккули фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ, мустақилияти ҷустуҷӯӣ - эҷодӣ ва бо пуррагӣ азхуд намудани мазмуну мундариҷаи барномаи таълимии биология ба шумор мераванд».

Оид ба ташкил ва гузаронидани шаклҳои гуногуни машғулиятҳои беруназсинфӣ Б.В. Всесвятский чунин навиштааст:

- а) корҳои беруназсинфӣ бояд шавқу завқи хонандагонро бедор ва ташаккул диҳанд;
- б) машғулиятҳои беруназсинфӣ вобаста ба мундариҷа ва шаклашон бояд аз дарсҳои муқаррарӣ фарқ намоянд;
- в) дар заминаи машғулиятҳои беруназсинфӣ, бояд фаъолияти эҷодӣ ва мустақилонаи хонандагон ташаккул дода шавад;
- г) машғулиятҳои беруназсинфӣ бояд гуногунҷанба бошанд ва ба самтҳои гуногуни фаъолияти таълимию маърифатӣ ва ҷустуҷӯию эҷодии онҳо таъсири мусбӣ расонанд.

Барои омӯзиши ҳолат ва ташкилу гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ дар амалияи педагогӣ, мо дар фаъолияти омӯзгорони фанҳои биология ва экология дар синфҳои V-IX муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №1,2,3,5,8,9,50,51 ва 53-и ш.Кӯлоб саволномаҳоро истифода бурда, баҳри ҷустуҷӯ ва муайян кардани дараҷаи дониши касбии онҳо саволҳои зеринро пешниҳод намудем:

Оё Шумо тибқи талаботи барномаҳои таълимии фанҳои ботаника (синфҳои 5-6), экология ва анатомияю физиологияи одам (синфҳои IX) машғулиятҳои беруназсинфиро мегузаронед?

Ҳангоми ҷамъбасти натиҷаҳои ниҳонии ин саволнома муайян карда шуд, ки танҳо 48 фоизи муаллимони машғулиятҳои беруназсинфиро, асосан дар мавриди гузаронидани маҳфилҳои фанӣ аз фанҳои зистшиносӣ амалӣ кардаанду ҳалос.

Илова бар он, оид ба гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ бо муаллимони мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумии мазкур, суҳбатҳо баргузор гардид ва 80 фоизи онҳо иброз намуданд, ки шаклҳои гуногуни ин қабил машғулиятҳо боиси ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, шавқу завқ ва фаъолияти таълимӣ-маърифатии хонандагон мегарданд. 68 фоизи муаллимони биология қайд намуданд, ки мақоми асосиро дар байни дигар шаклҳои машғулиятҳои беруназсинфӣ коллоквиумҳо, шабҳои саволу ҷавоб, озмунҳои даврӣ, маҳфилҳои фанӣ ташкил медиҳанд, ки дар ташкилу гузаронидани онҳо вобаста ба мавҷуд набудани заминаи моддию таълимӣ, кабинетҳо ва озмоишгоҳҳои бо асбобу анҷомҳои таълимию техникӣ (таблитсаҳо, гербарияҳо, хӯсаҳои парандагону ҳазандагон, микроскопҳои равшандиҳандаи мактабӣ ва электронӣ, компютерҳо, тахтаҳои электронӣ, шабакаи интернетӣ) ва адабиёти методӣ бо забони тоҷикӣ мушкилоти гуногунро ба амал меоранд.

Инчунин, мо дар таҳқиқоти педагогии худ, бо хонандагони синфҳои V-IX-и ш. Кӯлоб ва ноҳияҳои вилояти Хатлон низ саволнома –варақаҳои санҷишӣ паҳн намудем, ки дар он 120 хонандагони синфҳои V (шаҳру деҳот), 112 хонандагони синфҳои VI, 98 хонандагони синфҳои VII, 102 хонандагони синфҳои VIII ва 130 хонандагони синфҳои IX иштирок намуданд, яъне дар маҷмуъ 562 хонандагон иштирок намуданд.

Мувофиқи – варақаҳои санҷишӣ дараҷаи дониш, малака, маҳорат ва ташаккули фаъолияти таълимӣ-маърифатии хонандагон бо таври зайл баррасӣ гардиданд:

1. Қадоме аз маҳфилҳои фанӣ барои Шумо шавқовар мебошад?
2. Оё ташкил ва гузаронидани маҳфилҳои фанӣ аз силсилабандҳои биология зарур аст ё не?

Баъд аз омӯзиш, таҳқиқ, таҳлилу муоинаи саволнома-варақаҳои санҷишӣ, чунин натиҷаҳоро ба даст овардем: барои хонандагони синфҳои V-VI нисбатан маҳфили «Ботаникҳои ҷавон» (45 фоизи хонандагон), барои хонандагони синфҳои VII-VIII-маҳфили «Зоологҳои ҷавон» (50 фоизи хонандагон), барои хонандагони синфҳои IX, маҳфили «Физиологҳои ҷавон» (60 фоизи хонандагон) писанд омадааст.

Ҳамин тавр, аз натиҷаҳои ниҳии таҳқиқоти мо бармеояд, ки ҷанбаҳои ташкил ва гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ дар мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумии деҳоту ноҳияҳои минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон аз тарафи муаллимони фанҳои биология ва экология чандон хуб ба роҳ монда нашудааст.

Аз ин рӯ, таҳқиқи илмӣ, назариявӣ ва методии нақш ва мақоми ин шакли машғулиятҳо дар ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, маърифати экологӣ ва ҷаъолияти таълимию маърифатии хонандагони синфҳои V-IX нақш ва мақоми махсус дорад.

#### **Адабиёт:**

1. Афанасева В.Ф. Профессиональный интерес у учащихся VII-VIII классов и основные пути их формирование во внеклассной работе – дисс. канд. пед. наук. -Волгоград, 1986, 175 с.
2. Беляева Д.К. и др. Общая биология. Пособия для учителей. -М.: Просвещение, 1973.-208 с.
3. Василева К.И. Внеклассная и внешкольная работа по зоологии. Дисс...канд. пед. наук.-М., 1984.-317 с.
4. Верзилин Н.М. Проблемы преподавания биологии. -М.: Педагогика, 1974.-223 с.
5. Верзилин Н.М., В.М. Корсунская. Общая методика преподавания биологии. -М.: Просвещение, 1976.-384 с.
6. Всевятский Б.В. Проблемы дидактики биологии. –М.: Учпедгиз, 1980.-331 с.
7. Никишов А. И. и др. Внеклассная работа по биологии. – М.: Просвещение, 1980.-231 с.
8. Евдокимова Р.М. Внеклассная работа по биологии. «Лицей», 2005.
9. Казакова О.В. Внеклассные занятия по биологии. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961.
10. Мирзоев С.С. Роль внеклассных занятий в активизации познавательных интересов учащихся. - Куляб, 1993. -С.154-155.
11. Сагторов Т.С., Абдуллозода Х., Шарипов М. Корҳои беруназсинфӣ аз биология. Душанбе, 2003.
12. Трайтак Д.И. Как сделать интересной внеклассную работу по биологии. -М.: Просвещение, 1978, -271 с.
13. Шукурзод Т.А. Шаклҳои ташкил ва гузаронидани корҳои беруназсинфӣ аз физика.- Қурғонтеппа, 1995.-С.9-16.
14. Яковлев В.А. Внеклассная работа по биологии в сельск. школе: Книга для учителей: Из опыта работы. -М.: Просвещение, 1992.-158 с.

#### **НАҚШ ВА МАВҚЕИ ШАКЛ ВА НАВЪҲОИ КОРҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ ДАР ТАШАККУЛИ ҶАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМӢ ВА МАЪРИФАТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ V-IX ДАР ОМУӢЗИШИ ФАНҲОИ БИОЛОГӢ ВА ЭКОЛОГӢ**

Дар ин мақола нақш ва мавқеи корҳои беруназсинфӣ дар ташаккули ҷаъолияти таълимӣ ва маърифатии хонандагони синфҳои V-IX мактабҳои таҳсилоти умумии шаҳри Кӯлоб ва як гурӯҳ ноҳияҳои вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст.

Дар рафти таҳқиқот маълум гардид, ки корҳои беруназсинфӣ метавонанд дар ҳолати дуруст ба роҳ мондан аз ҷониби омузгор дар раванди таълим самараи хуб диҳанд.

Муаллиф қайд менамояд, ки корҳои беруназсинфӣ дар ҳолати бештар ба роҳ мондан, метавонанд дар ташаккули ҷаъолияти таълимӣ – маърифатии хонандагон нақши босазое гузоранд. Аз ин нуктаи назар мо омузгоронро лозим меояд, ки дар ин самт бештар ҷаъолияти хонандагонро ба роҳ монем.

**Калидвожаҳо:** биология, экология, фенология, викторина, коллоквиумҳо, конференсҳо, маҳфил, озмун, ташаккул, инкишоф.

#### **РОЛЬ И МЕСТО ФОРМЫ И ВИДЫ ВНЕКЛАССНЫХ ЗАНЯТИЙ В ФОРМИРОВАНИИ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ V-IX КЛАССОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ БИОЛОГО-ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН**

В данной статье рассматривается роль и место внеклассных занятий в формировании учебно-познавательной деятельности учащихся V-IX классов общеобразовательных школ г. Куляб и группы районов Хатлонской области Республики Таджикистан.

В ходе исследования стало понятно, что внеклассная деятельность может оказать хорошее влияние на учебный процесс, если ее правильно проводит педагог.

Автор указывает, что внеклассная деятельность может оказать положительное влияние на формирование учебно-познавательной деятельности студентов. С этой точки зрения нам, учителям, необходимо поощрять больше активности учащихся в этом направлении.

**Ключевые слова:** биология, экология, фенология, викторина, коллоквиумы, конференции, клуб, конкурс, становление, развитие.

### **ROLE AND THE PLACE OF FORMS AND TYPES OF OUT-OF-SCHOOL ACTIVITIES IN FORMING EDUCATIONAL AND COGNITIVE ACTIVITY OF PUPILS OF THE V-IX GRADES IN STUDYING THE BIOLOGICAL– ECOLOGICAL DISCIPLINES**

In this article it is considered the role and the place of out-of-class activities in formations of educational cognitive activity of pupils of V-IX of grades of comprehensive schools of Kulob town and groups of the districts of Khatlon region of the Republic of Tajikistan.

In the course of the study, it became clear that extracurricular activities can have a good effect on the educational process, if properly conducted by the teacher.

The author points out that extracurricular activities can have a positive impact on the formation of students' educational and cognitive activities. From this point of view, we, the teachers, need to encourage more students activities in this direction.

**Keywords:** biology, ecology, phenology, quiz, colloquiums, conferences, club, competition, formation, development.

**Маълумот дар бораи муалиф:** Раҳмонов Ҳабибулло - ассистенти кафедраи биология ва методикаи таълими он, Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон ш.Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров, 16. телефон: 988.51.21.61. почтаи электронӣ: [rahmonov-2022@mail.ru](mailto:rahmonov-2022@mail.ru)

**Сведения об авторе:** Рахмонов Хабибулло - ассистент кафедры биологии и методики её преподавания Кулябского государственного университета им. А. Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, г.Куляб, улица С. Сафарова, 16. Телефон: 988.51.21.61. Электронная почта: [rahmonov-2022@mail.ru](mailto:rahmonov-2022@mail.ru)

**Information about the author:** Rahmonov Habibullo - assistant of the department of biology and its teaching methods, Kulob state university named after A. Rudaki. Address: Republic of Tajikistan, Kulob, neighborhood S. Safarov, 16. Phone: 988.51.21.61. Email: [rahmonov-2022@mail.ru](mailto:rahmonov-2022@mail.ru)

## ИФТИХОРИ МИЛЛӢ ВА ВАТАНДӢСТИИ ЧАВОНОН ОМИЛИ МУТТАҲИДИИ МИЛЛАТ ВА ПОЙДОРИИ ДАВЛАТ

**Шоҳиён Н.Н., д.и.п., профессор, Зарифов Н.М., муаллими калон  
Донишгоҳи давлатии Данғара**

Барои рушди ҷомеа, бе шак, муносибати шуури иҷтимоӣ ба воситаҳои истехсолот мақоми намоён дорад, ки марксизм ин нуктаро илман собит намудааст, лекин дар ин росто таъсири шахсиятҳо ба монанди олимону муҳаққиқон ва сиёсатмадоронро низ ба инобат гирифтани зарур аст. Мо дар мақолаи худ хостем таъсири амиқи шахсиятҳоро перомуни ифтихори миллӣ ва ватандӯстӣ дар миёни наврасону ҷавонон баррасӣ намоем.

Таҳлили андешаи ифтихори миллӣ ва давлатдорӣ моро водор сохт, ки нисбат ба ин масъала диққати ҷиддӣ равона намуда, роҳҳо ва воситаҳои ташаккули тафаккури миллиро баррасӣ намуда, андешаҳои ифтихори миллӣ ва ватандӯстиро мавриди баҳсу баррасӣ қарор диҳем. Чунки ифтихори миллӣ ва ватандӯстӣ омили асосии рушди давлат ва мустаҳкам гардидани пояҳои давлатдорӣ мегардад.

Барои рушди ҷомеа, бе шак, муносибати шуури иҷтимоӣ ба воситаҳои истехсолот мақоми намоён дорад, ки марксизм ин нуктаро илман собит намудааст, лекин дар ин росто таъсири шахсиятҳо ба монанди олимону муҳаққиқон ва сиёсатмадоронро низ ба инобат гирифтани зарур аст. Мо дар мақолаи худ хостем таъсири амиқи шахсиятҳоро перомуни ифтихори миллӣ ва ватандӯстӣ дар миёни наврасону ҷавонон баррасӣ намоем.

Ба андешаи мо, омилҳои гуногуне вучуд доранд, ки барои муттаҳидии миллат ва пойдории давлату давлатдорӣ таъсир расонида метавонанд. Яке аз ин омилҳо адабиёти миллӣ ва дигар сарчашмаҳои ба шумор мераванд, ки ба таърихи давлату давлатдорӣ, ифтихороти миллӣ бахшида шудаанд. Бисёре аз таҳлилгарон, таърихнависон, муҳаққиқон ва мунаққидон ба он ақидаанд, ки эҷодиёти олимону муҳаққиқон, донишмандону файласуфон ба монанди “Шоҳнома”- и Фирдавӣ [1, с.11], “Маснавии маънаӣ”, “Тоҷикон”-и Бобочон Ғафуров ва амсоли инҳо метавонанд дар ташаккули ифтихори миллӣ ва ватандӯстӣ, худшиносӣ ва худогоҳӣ ҷавонон мусоидат намуда, ин асарҳо рисолати бузурги таърихро ба ӯҳда дорад ва ҳамзабононашро бо таърихи ниёгонашон ошно менамояд.

Дар шароити тағйирпазирии тамоми соҳаҳои ҳаёт ва фаъолият дар ҷомеаи тоҷик ва самтвивазнамоии арзишӣ мундариҷавии шахрвандон, рушди ҳаматарафа ва истифодаи нерӯи ватандӯстӣ дар тарбияи ҷавонон талаб карда мешавад. Ватандӯстӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ дар ҳама давру замон диққати муҳаққиқонро ба худ ҷалб менамуд. Ватандӯстӣ доираи ҳосиятҳои ба худ хос мебошад, ки унсурҳои асосии он метавонанд худшиносӣ, худогоҳӣ ва ифтихори миллӣ бошанд. Яъне ватандӯстӣ ба андешаи мо дар заминаи рушди ифтихори миллӣ, худшиносӣ ва худогоҳӣ ба вучуд омада, дар сатҳи баланди худ расидан ватандӯстиро ташкил медиҳад. Ватандӯстӣ метавонад дар лаҳзаҳои душвортарин оммаро руҳбаланд ва муттаҳид намояд, саъю кӯшиши одамонро ба амалҳои фаъол дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ватани худ, таъмини амнияти он дар замони осоишта ва ғайриосоишта ба вучуд орад ва ҳамчун қафолати ҳифз ва нигоҳ доштани давлат ва халқ баромад намояд.

Ватандӯстӣ дар шароити имрӯзаи мураккабгардии вазъи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии ҷаҳони муосир аз ҳарвақта дида арзиши зиёдро доро буда метавонад омили асосии мустаҳкам гардидани пояҳои давлат ва давлатдорӣ ифтихори арзишҳои миллӣ ва манфиатҳои давлатӣ гардад. Зеро, ки дар ҳоли ҳозир масъалаи ватандӯстӣ дар асоси омилҳои дохилӣ ва берунӣ, шиддатнок гардидани вазъияти байналхалқӣ ва фаъолияти сиёсати хориҷӣ муҳим гардида, диққати махсусро талаб менамояд. Дар аксарияти таҳқиқотҳои муосир таъкид карда мешавад, ки имрӯз зарурати таҷдиди назариявии ифтихори миллӣ, худшиносӣ ва худогоҳӣ ва ватандӯстӣ, баррасии асосҳо, унсурҳо ва низоми амалигардии он, ҷустуҷӯи муносибатҳои нав дар фаъолияти тарбиявии насли наврас ба миён омадааст.

Чустучӯи роҳҳои пурра намудани худшиносӣ ба худогоҳӣ, ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ бо мазмуну мундариҷаи нав, бозгашт ба доираи тарбияи анъанавии ватандӯстӣ, такмили минбаъдаи низоми тарбияи ватандӯстӣ ва ташкили омӯзиши мунтазам ва ҷиддии илмӣ масъалаи ватандӯстӣ муҳим гардидааст.

Ба назари мо ифтихори миллӣ ин ҳисси эҳтироми баланд ба миллат ва арзишҳои миллӣ ва ватандӯстӣ дар асоси даркнамоӣ ва боварӣ, маърифати саҳми миллат дар ташаккули фарҳанги ҷаҳонӣ, садоқату вафодорӣ ба Ватану миллат ва амалан фаъолият намудан барои некӯахлоқии миллати худ ба ҳисоб меравад [1, с.11].

Ба хотири баррасии худшиносӣ ба худогоҳӣ, ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ ҳамчун падидаҳои иҷтимоӣ, муайян намудани моҳият ва хусусиятҳои он, зарур аст, ки таснифоти мафҳуми, “худшиносӣ”, “ватандӯстӣ” ва “ифтихори миллӣ” баррасӣ карда шавад. Дар адабиёти муосири илмӣ муносибатҳои мухталифи таснифоти моҳияти ифтихори миллӣ, худшиносӣ, ватандӯстӣ пешниҳод карда шудааст. Консепсияи психологӣ, ватандӯстиро ҳамчун ҳиссиёти махсуси шинохти худии худ, чустучӯи худ, аслияти худ, меҳру муҳаббат ба Ватан тасниф менамояд, ки дар асоси он муносибати табиӣ ба арзишҳои миллӣ, шоҳону паҳлавонон, шоҳкорҳои фарзандони миллат, таъриху тамаддун, фарҳанги бою зебо, зодгоҳ, волидайн, табиат, саъйу кӯшиши дастгирии одамони наздик дар ҳолатҳои мушкилу мураккаб ҷой дорад. Дар доираи консепсияи сотсиологӣ, ифтихори миллӣ, худшиносӣ, ватандӯстӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ амалӣ-мавзӯӣ баррасӣ карда мешавад, ки дар амалӣ намудани корҳо ва рафторҳои мушаххас ба хотири Ватан таҷассум мегардад.

Дар таълимоти гузаштагон ва бузургони илму адаб масъалаи худшиносӣ, ифтихори миллӣ ва ватандӯстӣ ҷиҳати тарбияи насли наврас дар рӯҳияи ватандӯстӣ ва ҳифзу густариши арзишҳои миллӣ мақоми махсус дошта, дар осори бузургон ин масъала баррасӣ гардидааст. Аз ҷумла ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ ифтихори миллӣ, худшиносӣ ба ватандӯстиро бо доштани эҳсоси баланд нисбат ба арзишҳои миллӣ дониста, онро як навъ эҳсоси баланди ватандӯстӣ меҳисобад, ки дар ҷойҳои фаровоне ин масъаларо возеҳу равшан баён дошта, аз сарзамин, таъриху тамаддун, қаҳрамонону паҳлавонон ва шоҳони гузаштаи худ ифтихор намудааст. Масалан, Фирдавсӣ мефармояд:

**Ҳама мулки Эрон сарои ман аст,**

**Ҳама неку бад-ш аз барои ман аст [11, с.427].**

Мафҳуми “ватандӯстӣ” дар антиқа, дар Юнони Қадим пайдо шудааст, мафҳум аз калимаи юнонии “ватан”, “ҳамватан” гирифта шудааст. Ватандӯстӣ ин фаъолиятест, ки ба манфиат ва талаботи ҳамватанон, барои некӯахлоқии мамлакат равона гардидааст. Қайд намудан зарур аст, ки файласуфи Юнони Қадим Арасту ватандӯстиро сатҳи олиӣ фазилат меҳисобид. Лекин, зеро мафҳуми “ватан” юнониҳо полис – шаҳр давлатҳоро мефаҳмиданд, аз ин хотир ватандӯстии юнониҳо характери полисиро доро буд [4, с.518]. Дар Рими Қадим тағйирпазирии доимии ватандӯстӣ аз характери ҷумҳуриявӣ ва полисӣ ба ватандӯстии империявӣ бо таъкид намудани ҳокимияти олиӣ давлатӣ ба миён омад. Дар марҳилаи асримиёнагӣ ватандӯстӣ ҳамчун дарки афзалияти манифатҳои давлатӣ аҳамияти худро аз даст дод. Дар ин марҳила афзалияти арзишҳои хидмат намудан ба худо, ба ашрофон ба миён меояд, ватандӯстӣ бошад характери феодалиро касб менамояд. Танҳо дар давраи Замони нав бозгашт ба дарки ватандӯстӣ ҳамчун фаъолияти шаҳрвандон ба манфиати давлати мушаххас барои бадастории манфиатҳои умумии миллӣ ба миён меояд. Аз охири асри XVIII ва ибтидои асри XIX мафҳуми “ватандӯстӣ” ба таври мушаххас ба афкори сиёсӣ ба ҳуқуқӣ ворид мегардад [4, с.516].

Мафҳум ва моҳияти «ифтихори миллӣ» ҷиҳати арҷгузорӣ ба арзишҳои миллӣ ташаккул ёфта, бо арзишҳои умумииinsonӣ мувофиқат пайдо мекунад. Он дар мустақам намудани пояҳои давлатдорӣ, таъмини амнияти давлатӣ ва ҷамъиятӣ, ва эҳёи таъриху фарҳанги миллат нақши калидӣ дорад. Дар баъзе таҳқиқотҳо он бо истилоҳи «ватандӯстӣ» айният дода шудааст. «Ифтихори миллӣ» бо мафҳуми «ватандӯстӣ» аз ҷиҳате мувофиқат дошта бошад ҳам, лекин онҳо аз якдигар фарқият низ доранд. «Ифтихори миллӣ» аз «миллатгарой» бо он фарқ менамояд, ки инсон кишвари худро дӯст дошта, ба арзишҳо ва



манофеи кишварҳои дигар низ эҳтиром гузорад. Лекин миллатгарой бошад, назари манфӣ нисбати арзишҳои миллии кишварҳои ғайро ба вучуд меорад, аз ин рӯ, бо арзишҳои умумибашарӣ мувофиқат намекунад [2, с.136].

Мафҳуми ватандӯстиро метавон ҳамчун принципи маънавий ва ҷамъиятӣ муайян намуд, ки меҳру муҳаббат ба Ватани худ, садоқат ба Ватан ва халқу миллат, хизмат намудан ба манфиатҳои Ватан, ҳимояи он аз душманонро пешниҳод менамояд.

Дар луғати фалсафӣ мафҳуми “ватандӯстӣ” ҳамчун принципи маънавий ва сиёсӣ, эҳсосоти иҷтимоӣ, ки мазмуну мундариҷаи он меҳру муҳаббат ба Ватан, садоқат ба он, ифтихор аз гузашта ва ҳозираи он, саъйу кӯшиши ҳимояи манфиатҳои Ватан мебошад, тасниф карда шудааст [9, с.719]. Дар луғати ҳарбӣ ватандӯстӣ ҳамчун меҳру муҳаббат ба ватан, ба миллату халқи худ, кӯшиши хизмат намуд ба манфиати ватан майян карда шудааст [3, с.184]. Дар луғати педагогӣ моҳияти ватандӯстӣ ҳамчун меҳру муҳаббат ба ватан, ба зодгоҳ, ба муҳити фарҳангии худ муайян гардидааст [3, с.184].

Дар асоси ин таснифотҳо метавон қайд намуд, ки унсури марказии ватандӯстӣ, худшиносӣ ва ифтихори миллии меҳру муҳаббат ба Ватан ба ҳисоб меравад. Ҳамчун мавқеи масъулиятнок, ғаъл ва ҳаётӣ, ин падида дар муносибати мушаххас, дар тарзи амал ва дар маҷмӯи мураккаби ҳиссиёти иҷтимоӣ, ки одатан онро меҳру муҳаббат ба Ватан меноманд, зоҳир мегардад. Меҳру муҳаббат ба зодгоҳ, ба Ватан, ба ватану сарзамини худ дорои доираи васеи зухуроти ҷамъиятиву психологӣ - аз дилбастагӣ ба зодгоҳ ва ҷои истиқомат – деҳа, шаҳр, давлат, муносибати боэҳтиромона ба ҳақиқатҳои маънавий – забони модарӣ, фарҳанг, дин, гузаштаи таърихӣ, анъанаҳои миллии, аз ифтихори дастовардҳои ҷамъиятӣ ва фарҳангӣ ва садоқат ба ватани худ то ба нигарониҳо дар бораи имрӯзу фардои сарзамини худ, то фидокорӣ дар қори хизмат намудан ба манфиатҳои миллии мебошад.

Аз нуқтаи назари падидашиносии иҷтимоӣ, муҳаббат ба ватан – падидаи “абадӣ” – и иҷтимоӣ ва арзиши нагузарандаи инсонӣ аст, ки на ба “куҳнапарастӣ” – и равонӣ ва на ба “баргарафқунӣ”-и диалектӣ, ки дар нерӯи мифологияи раднамоӣ асос ёфтаанд, дучор мегардад. Он чизе, ки бояд рад карда шавад, шовинизм ва миллатгароии муташаккил аст. Нафаре, ки ватани худро дӯст медорад, аз аввал таъиноти худро дар ҳаёт дигар ҳел мефаҳмад, роҳ, мақсад ва стратегияи дигари бадастории онро интиҳоб менамояд, аз оғоз рафтор, ақидаи ӯ аз он нафаре, ки ба Ватан ҳиссиёти гарм надорад, ҳатто ватане, ки дар он таваллуд шудааст, чашми дидан надорад, фарқ мекунад. Шахсе, ки ин эҳсосоти мусбиро дар худ мепарварад, меҳру муҳаббаташ нисбат ба Ватан, арзишҳои миллии, ва марзу буми кишвараш дучанд гардида, дар ӯ ба таври стихиявӣ ифтихори миллии пайдо мегардад.

Зухуроти олии ватандӯстӣ қурбонии ихтиёрии ҷони худ ба хотири наҷоти Ватан аст. Яъне ӯ барои ҳифзу нигоҳдории арзишҳои миллии ва обрӯву нуфузи ватанаш аз ҳеч қиммате дарег намевазад. Барои Ватан лозим шавад, ҷони худро ҳам аз ҷиҳати физикӣ ва ҳам аз ҷиҳати равониву маънавий қурбон менамояд. Мутаносибан, ватандӯсти ҳақиқӣ тарзи дигари зиндагиро дорад, ки онро тақдир меноманд. Чун қоида, тақдири ӯ, аз бисёр ҷанба, бо сарнавишти Ватан ва арзишҳои миллии ва манфиатҳои давлатӣ пайваستاаст [8, с.703].

Ватандӯстӣ ва ифтихори миллии як навъ ҳиссиёти инфиродии меҳру муҳаббат ба Ватан, арзишҳои миллии ва марзу буми аҷдодӣ аст, ки метавонад дар як ҳолат одамонро муттаҳид намояд, барои ҳифзу нигоҳдории якпорчагӣ ва таъмини амнияти халқ омода намояд, ки инро дар таърих дар ҳаёти шахсони ҷудоғона, сиёсатмадорону паҳлавонон, олимону донишмандон метавон бараъло мушоҳида намуд. Мисол, Абулқосим Фирдавӣ барои ҳифзи якпорчагии миллат, ҳимояи сарзамин, арзишҳои миллии ва дигар муқаддасоти миллат аз ҳеч қиммате дарег намевазад ва мегӯяд:

**Зи баҳру бару буму фарзанди хеш,**

**Зану кӯдаку хурду пайванди хеш.**

**Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,**

**Аз он бех, ки гетӣ ба душман диҳем [10, с.261].**

Дар таърихи иҷтимоиву фарҳангии миллату халқиятҳо, махусусан дар марҳилаҳои муҳим ва тақдирсоз, ватандӯстӣ ва ифтихори миллии ҳамеша ҳамчун нерӯи маънавии

муттаҳидкунанда, ҳамчун яке аз арзишҳои ҳалқунандаи ғояи миллии тақдири таърихии кишвар, ҳамчун механизми муҳими сафарбарнамоии тамоми кишрҳои аҳолии ба ҳалли вазифаҳои муҳими иҷтимоӣ баромад намудааст.

Боиси зикри хос аст, ки ватандӯстӣ ва ифтихори миллии ин асоси худшиносии миллии аст, ки дар дарки хуввияти худ ба гузашта, имрӯза ва ояндаи Ватани худ, анъанаҳои он, қолабҳо ва арзишҳои ифода мегардад. Мувофиқи ақидаи ҷомеашиносон, ватандӯстӣ ин доираи афкори мушаххас аст, ки рафтор ва ғайрияти инсонро дар фазои иҷтимоӣ муайян менамояд, ки ба нигоҳ доштан ва ғайри гардонидани арзишҳои маънавӣ ва моддӣ, ягонагии ҳудудии Ватани худ равона гардидааст [6, с.304].

Ватандӯстӣ ва ифтихори миллии ин меҳру муҳаббат ба ватан ва кишвари худ, ҳиссиёти мансубият ба ҷамоа, ки дар байни одамони кишвар мавҷуд аст, ба ҳисоб меравад. Мазмуну мундариҷаи ватандӯстӣ, ки муҳимияти ин принсипро дар ҳаёт ва ғайрияти инфирод дар ҷомеа, дар тамоми марҳилаҳои рушд таҷассум менамояд, мухталиф аст.

Ватандӯстӣ ва ифтихори миллии ҷанбаҳои зеринро фаро мегирад:

-мансубият ба анъанаи падарон, эҳтироми эътиқод, урфу одат, арзишҳои миллату халқи худ, ки аз тарафи гузаштагон муқаррар гардидаанд. Ватандӯст ин як шакли алоқаи замонавӣ, воситаи худмуайяннамоии инфирод дар қатори наслҳо ба ҳисоб меравад;

- ватандӯстӣ меҳру муҳаббат ба сарзамини худ, муносибати маънавӣ бо онро пешниҳод менамояд, ки дар меҳнат ва муносибати эҳтиёткорона ба сарзамин ва ба он нафароне, ки дар он меҳнат менамоянд, зоҳир мегардад;

- ватандӯстӣ ва ифтихори миллии ин дарки Ватан ҳамчун мафҳуми ғоявӣ, ҳамчун ҷавҳари муқаддас, ҳамчун идеали ахлоқӣ-маънавӣ, ҳамчун ғояе, ки маънои олии ҳаёти инсонро нишон медиҳад ва садоқат ба Ватанро пешбинӣ мекунад, ба ҳисоб меравад;

-ватандӯстӣ ва ифтихори миллии ин хизмат ба давлат аст, ки эътирофи ҳокимияти давлатӣ, эҳтиром ба сохтори иҷтимоиву сиёсии кишвар, ғамхорӣ оид ба манфиат ва тақдири кишвари худ, ифтихор аз дастовардҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, тамаддунӣ ва гузаштагони пурифтихори мамлакати худро пешниҳод менамояд [3, с.134].

Дар шароити имрӯза яке аз масъалаҳои муҳим – ин пеш аз ҳама муайян намудани вазифаҳои асосии ватандӯстӣ ва ифтихори миллии ба ҳисоб меравад.

Дар асоси таҳлили сарчашмаҳои илмӣ, метавон чунин вазифаҳои ватандӯстӣ ва ифтихори миллиро ҷудо намуд:

-вазифаи хуввиятии ватандӯстӣ ва ифтихори миллии дар мутобиқати шахсият ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ, забон, зодгоҳ ва дарки ҳамбастагии худ ба таърих ва фарҳанги Ватан зоҳир мегардад;

-вазифаи тарбиявӣ дар ташаккули шахрвандони лоиқ ва сазовори Ватан зоҳир мегардад, ки Ватанро дӯст медоранд ва кӯшиш мекунанд, ки манфиатҳои давлату миллатро дар ҳама шароит ҳифз ва густариш дода, бо назардошти манфиатҳои давлат амал намоянд;

-вазифаи сафарбарнамоӣ ин ташаккули захираҳо барои рушди худшиносӣ ва ифтихори миллии шахрвандии шахсият, ғайригардии ҷамоа дар самти ҳалли масъалаҳои рушди ҷамъиятӣ ва давлатӣ мебошад;

-вазифаи муттаҳиднамоӣ дар амалии намудани ҳамгирӣ, ягонагии маънавии тамоми халқу миллат таҷассум мегардад, ки бо арзишҳои миллии ва мероси пурғановати гузаштагони худ ифтихор намуда, дар миёни наврасону ҷавонон аз гузаштаи пурифтихори худ мисолҳо оварда ҳамагонро барои арҷгузорӣ ба муқаддасоти миллии худ ҳидоят мекунанд;

- вазифаи ҳимоятӣ – ин ҳифзи манфиатҳои давлатии кишвар ва амнияти миллии он ба ҳисоб меравад.

Сарчашмаи ташаккули ватандӯстӣ ҳам омилҳои табиӣ, ба монанди муҳити зист, хусусиятҳои менталитет, характери миллии ва забон, ки ба инсон таъсир мерасонанд ва ҳам омилҳои иҷтимоӣ – таҳсилот ва тарбия ба ҳисоб мераванд. Дар шароити ҷаҳонишавии ҷомеаи муосир, рушди ғояҳои космополитизм, масъалаи нигоҳ доштани хуввияти миллии ва фарҳангӣ, тарбияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллии шахрвандони Тоҷикистон, аз он ҷумла ҷавонон хеле муҳим ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ яке аз омилҳои ба ҳисоб меравад, ки муттаҳидгардӣ, рӯҳбаландӣ ва саъйи кӯшиши одамонро ба амалҳои фаъол дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ватани худ, таъмини амнияти он дар замони осоишта ва ғайриосоишта таъмин менамояд. Ҳамзамон, хонанда арзишҳои миллии худро омӯхта, кишварро аз ҳар гуна таҳдидҳо, аз ҷумла таҳдидҳои ифротгарой ҳифз намуда, на танҳо ба эҳтироми арзишҳои миллӣ даъват менамояд, балки инсонро ба эҳтиром ва эътирофи арзишҳои умумибашарӣ низ раҳнамун месозад.

#### **Адабиёт:**

1. Азизов К.Ҷ. Фалсафаи ифтихори миллӣ ва давлатдорӣ дар “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавӣ. Афтореферат. Душанбе, “Балоғат”. 2021. Саҳ 11.
2. Азизов К.Ҷ. Фалсафаи ифтихори миллӣ ва давлатдорӣ дар “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавӣ. Диссертатсия. Душанбе, “Балоғат”. 2021. Саҳ 136.
3. Беляева Е. В., Мишаткина Т.В. Этика гражданственности / Е.В. Беляев, Т.В.Мишаткина. -Минск: РИВШ, 2006. 134 с.
4. Бочарников И. В. Феномен патриотизма в мировой политической истории / И.В. Бочарников // Международные отношения. 2013. № 4. -С. 513-518.
5. Бим-Бад Б.М. Педагогический энциклопедический словарь. -М., 2002. 184 с.
6. Военный энциклопедический словарь / В 2 томах. Том 1. - Редкол.: А.П. Горкин, В. А. Золотарев, В.М. Карев. - М.: Большая Российская энциклопедия, «РИ-ПОЛ КЛАССИК», 2001. 279
7. Викторов А. Ш. Духовная безопасность российской цивилизации / А.Ш. Викторов. -М.: МАКС Пресс, 2005. 304 с.
8. Кассирер Э. Философия символических форм: Введение и постановка проблемы / Э. Кассирер // Культурология. XX век: антология. М.: Юристъ, 1995. 703 с
9. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. - 5-е изд. - М.: Политиздат, 2001. 719 с.
10. Холиқӣ Мутлақ Ҷалол. Гули ранҷҳои кӯхан. Баргузидаи мақолат дар бораи “Шоҳнома»-и Фирдавӣ [Матн] / Холиқӣ Мутлақ Ҷалол. – Техрон, 1372. – С.261.
11. Абулқосим Фирдавӣ. “Шоҳнома”, Ҷ.9, – Душанбе: “Адиб”, 1991. – С. 427.

#### **ИФТИХОРИ МИЛЛӢ ВА ВАТАНДӢСТӢИ ҶАВОНОН ОМИЛИ МУТТАҲИДИИ МИЛЛАТ ВА ПОЙДОРИИ ДАВЛАТ**

Ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ яке аз падидаҳои муҳимми ниёзманд ба таҳқиқоти маҷмуавиро доро буда, омӯзиши он дар шароити тоҷикистонӣ зарурати мубрам дорад.

Бинобар ҳамин муаллиф ба яке аз мавзӯҳои муҳимми замони муосир дахл намуда, роҳҳо ва воситаҳои инкишофи ватандӯстӣ ва ифтихори миллиро баррасӣ намудааст.

Дар мақола муаллиф ватандӯстӣ ва ифтихори милливу худшиносии миллиро омилҳои асосии инкишофи ҷомеа, беҳатарии давлат, таъмини амнияти давлату шахрвандон дониста, таъкид менамояд, ки яке аз роҳҳои асосии мустақкам намудани пояҳои давлат ин густариши ифтихори миллӣ, эҳсоси баланди ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ мебошад.

Дар мақола муаллиф вазифа, роҳҳо ва воситаҳои ташаккули ватандӯстиро муайян намуда, онро сарчашмаи асосии инкишофи ҷамъият дар шароити мураккабгардии вазъи иҷтимоӣ ҷомеаи тоҷикистонӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ муаллиф таъкид менамояд, ки роҳи асосии муқовимат бо хавфу хатарҳои замони муосир пеш аз ҳама инкишофи ифтихори миллӣ ва ватандӯстӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ зарурати рушди инкишофи ватандӯстӣ дар шароити имрӯза барои ҷомеаи тоҷикистон чӣ қадати расидан ба ҳадафҳои олии давлату ҳукумати кишвар ба ҳисоб меҳисобад.

Калидвожаҳо: ифтихори миллӣ, худшиносии миллӣ, ватандӯстӣ, арзишҳои миллӣ, тарбияи ватандӯстӣ, манфиатҳои миллӣ, ҷавонон, наврасон, муҳаббат ба Ватан, анъана, фарҳанги миллӣ, ғурури миллӣ.

## **НАЦИОНАЛЬНАЯ ГОРДОСТЬ И ПАТРИОТИЗМ МОЛОДЕЖИ – ФАКТОР НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА И СТАБИЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВА**

Патриотизм и национальная гордость – одно из важных явлений, которое нуждается во всестороннем изучении, а его изучение в таджикских условиях – насущная необходимость. В данной статье авторы затронули одну из важнейших тем современности и обсудили пути и средства воспитания патриотизма и национальной гордости.

В статье авторы считают патриотизм и национальную гордость, национальное самосознание – главным фактором развития общества, безопасности государства, обеспечения безопасности государства и граждан и подчеркивают, что одним из основных путей укрепления основ государства является национальная гордость, высокого чувства патриотизма и национального самосознания.

В статье авторы определяют задачи, пути и средства воспитания патриотизма, и он считается основным источником развития общества в непростом социальном положении таджикского общества. Поэтому авторы подчеркивают, что основным способом противостояния опасностям современности является развитие национальной гордости и патриотизма. Поэтому они считают необходимым развивать патриотизм в современных условиях общества Таджикистана для достижения высших целей государства и правительства страны.

Ключевые слова: национальная гордость, национальное самосознание, патриотизм, национальные ценности, воспитание патриотизма, национальные интересы, молодежь, подростки, любовь к Родине, традиции, национальная культура.

## **THE MAIN FACTOR OF NATIONAL PRIDE OF THE YOUTH IS PATRIOTIC ORGANIZATION**

Patriotism and national pride is one of the important phenomena that needs a comprehensive study, and its study in Tajik conditions is an urgent need. In this article, the authors touched on one of the most important topics of our time and discussed the ways and means of educating patriotism and national pride.

In the article, the authors consider patriotism and national pride, and national self-consciousness to be the main factor in the development of society, state security, ensuring the security of the state and citizens, and emphasize that one of the main ways to strengthen the foundation of the state is to expand national pride, a high sense of patriotism and national self-consciousness.

In the article, the authors define the tasks, ways and means of educating patriotism, and it is considered the main source of development of society in the difficult social situation of the Tajik society. Therefore, the authors emphasize that the main way to confront the dangers of modernity is the development of national pride and patriotism. Therefore, he considers it necessary to develop patriotism in modern conditions for the society of Tajikistan in order to achieve the highest goals of the state and the government of the country.

Keywords: national pride, national self-consciousness, patriotism, national values, education of patriotism, national interests, youth, teenagers, love for the Motherland, traditions, national culture.

**Маълумот дар бораи муаллифон:** Шоҳиён Нурали Набот - доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи педагогика ва психологияи Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: н. Данғара, кӯчаи Марказӣ, 25. Тел.: (+992) 935806222; Почтаи электронӣ: shoev\_n@list.ru

Зарифов Насрулло Маҳмадуллоевич – саромӯзгори кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва мудофияи граждании Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: н. Данғара, кӯчаи Исмат Шариф 3. Тел.: (+992) 985709571; Почтаи электронӣ: nasrullozarifov@mail.ru

**Сведения об авторах:** Шоҳиён Нурали Набот - доктор педагогических наук, профессор кафедры педагогики и психологии Дангаринского государственного

университета. Адрес: р. Дангара, улица Маркази, 25. Тел.: (+992) 935806222; Электронная почта: shoev\_n@list.ru

Зарифов Насрулло Махмадуллоевич - старший преподаватель кафедры физического воспитания и гражданской обороны Дангаринского государственного университета. Адрес: р. Дангара, улица Исмата Шарифа 3. Тел.: (+992) 985709571; Электронная почта: nasrullozarifov@mail.ru

**Information about the authors:** Shohiyon Nurali Nabot - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Dangara State University. Address: d. Dangara, Central Street, 25. Phone: (+992) 935806222; E-mail: shoev\_n@list.ru

Zarifov Nasrullo Makhmadulloevich - Senior Lecturer of the Department of Physical Education and Civil Defense of Dangara State University. Address: d. Dangara, Ismat Sharif Street, 3. Phone: (+992) 985709571, E-mail: nasrullozarifov@mail.ru

**ТДК 371.015**

**ТДУ – 74.00**

**Ш – 30**

## **МАВҶЕИ КОРИ МУСТАҚИЛОНА ДАР РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ МАЪРИФАТИЮ ЭҶОДИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҶОИ ИБТИДОӢ**

Шарифиён М.Х., н.и.п., дотсент

МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров”

Яке аз шаклҳои маъмули ташкили раванди таълим ин кори мустақилона махсуб меёбад, ки дар рафти омодагии он хонанда бо адабиёти таълимӣ ва дигар воситаҳои дидактикӣ мутобиқ карда мешавад. Чараёни корҳои мустақилонаро муҳокимаву баррасии фаъолонии хонандагон атрофи мавзӯ буда, онҳо дар ҷамъбасти кор зери роҳбарии омӯзгор ҳулосаву натиҷагирии умумӣ менамоянд.

Пешрафту муваффақияти ҳар як дарс ҳангоми омодагории он пеш аз ҳама ба самаранокии кори мустақилонаи хонандагон вобастагии зиҷ дорад.

Бар қиёси бо дигар шаклҳои таълим, кори мустақилона аз хонанда дараҷаи баланди мустақилият, кор бо адабиёти иловагӣ, ҳамчунин шиносӣ бо дигар сарчашмаву воситаҳоро тақозо менамояд. Ҳамаи намудҳои корҳои мустақилона, ки дар раванди таълим истифода мешаванд, аз рӯйи аломатҳои гуногун тасниф меёбанд: а) мақсади дидактикӣ; б) махсусияти фаъолияти таълимии хонандаҳо; в) мазмун; г) дараҷаи мустақилият; д) ҷанбаҳои эҷодӣ асоси таснифи корҳои мустақилона ба шумор меравад.

Самаранокӣ ва ташаккули малакаҳои фаъолияти корҳои мустақилона, пеш аз ҳама, аз таҳлили бевоситаи натиҷаи кор вобастагии зиҷ дорад. Яъне, тафтиш ва таҳлил дар лаҳзае гузаронида шавад, ки ҳоло хонанда кори худро анҷом намодааст. Таҳлилу тафтиши корҳои мустақилона бояд таснифоти омӯзишӣ дошта бошад, на ин ки танҳо шумораи хатоҳоро муайян намудан аст. Бояд онҳоро ҷунун тафтиш ва таҳлил намуд, ки хонанда ба дарки хатоҳои худаш сарфаҳм равад.

Психологон итминон доранд, ки дар мустақилияти хонандагони хурдсол асосан фаъолияти тақлидӣ инкишоф меёбад [5, с. 142].

Дар асарҳои худ олимони маъруф Б.Г. Ананев [1, с. 96] ва С.А. Рубинштейн [10, с. 22] инкишофи мустақилиятро ба шавқмандӣ рабт додаанд. Дар як вақт шавқмандӣ яке аз ҷузъиёти инкишофи мустақилият ба шумор рафта, ба кушодашавии қобилияти эҷодии кӯдак мусоидат менамояд. Танҳо дар шароите, ки кӯдак худ фаъолияти мустақилона менамояд, инкишофи мавҷеи эҷодии кӯдак имконпазир мегардад О.К. Тихомиров ва Л.А. Пономарева ҷунун мешуморанд, ки маҳз ҷунун муносибати муҳимми мустақилона нисбати фаъолияти худ ҳамчун замина барои тафаккури эҷодӣ хизмат менамояд. Бинобар он, дар ин самт бештар кор бояд кард [11].

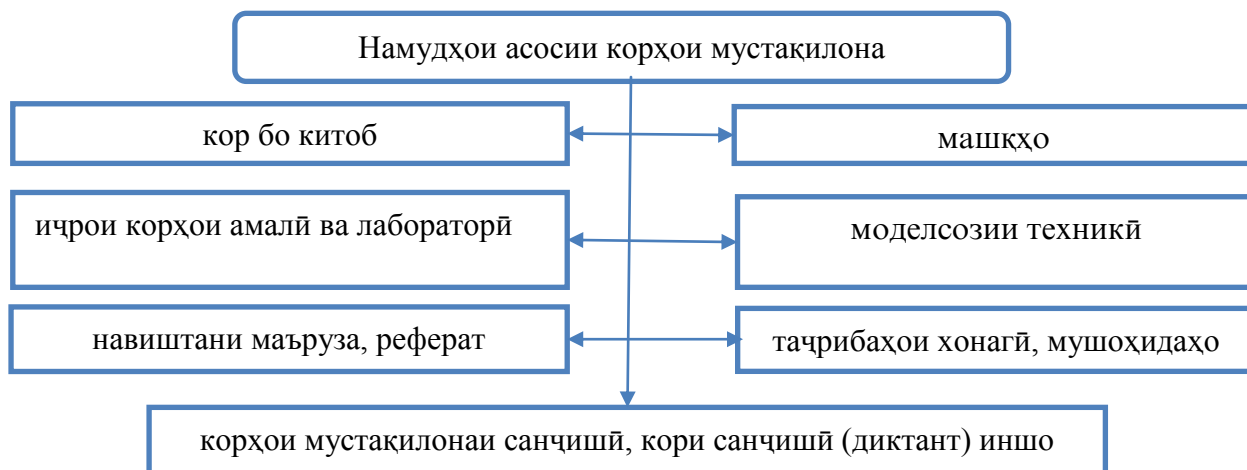
Муҳаққиқ А.И. Зимняя қайд мекунад, ки кори мустақилонаи хонанда ин натиҷаи дуруст ташкил намудани фаъолияти таълим дар дарс мебошад, ки кӯдакро ба васеъ, амиқ ва давом додани ин раванд дар вақти холигӣ ҷалб менамояд. Кори мустақилона ҳамчун фаъолияти олиӣ таълимӣ махсуб меёбад, ки аз хонандагон худшиносӣ, рефлексия, интизом, масъулиятро талаб менамояд ва хонанда дар раванди таълим ҳаловат мебарад [5, с. 46].

Корҳои мустақилонаи хонандагон аз рӯи мақсади дидактикӣ чой дорад, ки чанд гурӯҳи фаъолиятро ҷудо менамояд:

1. Азхудкунии донишҳои нав ва маҳорати мустақилонаи донишҳо.
2. Муштақамкунӣ ва аниқкунии донишҳо.
3. Коркарди маҳорати истифодаи дониш дар ҳалли вазифаҳои таълимӣ ва амалӣ.
4. Ташаккули дониш ва малақаҳои хусусияти амалидошта.
5. Ташаккули маҳорат ва малақаи хусусияти эҷодӣ дошта, маҳорати истифодаи донишҳо дар вазъиятҳои душвор.

Ҳар яке аз гурӯҳҳои ёдрасшуда дар худ якҷанд намуди корҳои мустақилонаро дар бар мегирад, зеро ҳалли як ё якҷанд намуди вазифаҳои дидактикӣ бо усулҳои гуногун иҷро мегардад. Ин алоқа бо он асоснок карда мешавад, ки ҳар як кор барои ҳалли вазифаҳои гуногуни дидактикӣ равона карда мешавад.

Ба намудҳои асосии корҳои мустақилонае, ки дар раванди таълим мавриди истифода қарор дода мешавад, чунин корҳоро нисбат додан мумкин аст:



Расми 1. Намудҳои асосии корҳои мустақилона

Ин гуна корҳоро омӯзгори эҷодкор метавонад, дар раванди дарсҳои гуногуни синфҳои ибтидоӣ мавриди истифода қарор дода, дар маърифатнокгардонии хонандагони хурдсол саҳми босазое гузорад.

Маврид ба зикр аст, ки асоси фаъолияти эҷодии хонандагонро бештар бо корҳои мустақилонаи эҷодӣ ташаккул ва ё тақвият додан мумкин аст, ба ин намуд корҳои зеринро дохил намудан қобили қабул аст:

- корҳои амалӣ;
- корҳои санҷишӣ;
- санҷишии мавзӯӣ;
- ҳимоя ва навиштани рефератҳо;
- ҳалли вазифаҳои хусусияти амалидошта.

Педагог, методисти барҷастаи тоҷик, академик Лутфуллозода М. дар ин ҷода дар тадқиқоти худ, чунин таъкид доранд: “Таҷрибаи пешқадами педагогӣ ҳамонест, ки талабаҳоро ба мустақилият ҳидоят мекунад, яъне онҳо дар тарбия ва донишандӯзӣ бе муаллиму бе дарс ҳам худашон минбаъд ба худтарбия, худомӯзӣ ва гирифтани донишу ҳосил намудани маҳорату малақа машғул мешаванд” [7].

Ҳамин тавр, баҳри мустаҳкамнамоии дониш манзур намудааш, омӯзгорро зарур аст, хонандагонро ба намудҳои гуногуни мустақилона аз бар намудани мавзӯ роҳандозӣ намояд. Зеро ин раванд дар ташаккули худтакмилдиҳии онҳо заминаи мусоидро фароҳам меоварад. Ин ҷо лозим мешуморем, ки аз рӯи намуди ташкилӣ кори мустақилонаро тасниф намуда бошем, ки чунин аст:

Намуди кор	Раванди иҷрои кори мустақилона
Умумисинфӣ	Ҳамаи хонандагон ягон намуди супоришро иҷро менамоянд
Гурӯҳӣ	Барои иҷрои чунин супоришҳо хонандагон ба гурӯҳҳо, то 3 нафарӣ тақсим мешаванд
Ҷуфтӣ	Асосан дар иҷрои таҷрибаҳо, моделсозӣ хонандагон ҷуфт-ҷуфт супоришхоро иҷро менамояд
Инфироदӣ	Ҳар як хонанда супориши алоҳидаро иҷро менамояд

Омӯзгор кори мустақилонаи хонандаро ташкил намуда, вазъияти душворро дар ҳалли супоришҳо ошкор менамояд. Албатта, зарурияти фикр карда баромадани зиддиятҳо, проблемаҳо низоъҳо вучуд надорад, зеро онҳо дар ҳар як мавзӯ мавҷуданд. Моҳияти раванди маърифат кардани ҳар як мавзӯ дар ҳалли дуруст ва оқилонаи он мебошад.

Фаъолияти мустақилонаро ҳамчун сифати раванди маърифатӣ ифода намуда, чор намуди онро дар раванди таълим муайян намудаанд:

1.Мақсад ва нақшаи корро хонанда бо кумаки омӯзгор муайян менамояд.

2.Мақсадро хонанда бо кумаки омӯзгор муайян менамояд, аммо нақшаро мустақилона тартиб медиҳад.

3.Мақсад ва нақшаро хонанда мустақилона муайян менамояд, аммо супоришро омӯзгор пешниҳод менамояд.

5. Бе кумаки омӯзгор хонанда мақсад, нақша, мазмуни корро муайян карда, онро мустақилона иҷро менамояд.

Намуди якум оддӣ аст ва омӯзгор бояд онро дар ибтидо барои омодагӣ ба кори мустақилона оғоз намояд. Баъдан зина ба зина хонанда дониш мегирад, дониши худ, ташаббус, сифатҳои шахсӣ ва махсусиятҳои инфироदӣ нишон медиҳад. Кори мустақилона бо воситаи шаклҳои инфиродии таълим бурда мешавад. Хонанда дар хона иҷрои вазифаҳои хонагӣ ва дигар супоришхоро ба ҷо меорад.

Корҳои инфиродӣ бошад, фаъолияти хонандаҳоро дар иҷрои вазифаҳои барои синф додашударо дар робита бо ҳамсинфон инфиродӣ муайян менамоянд. Ин намуди кори мустақилона, пеш аз ҳама, барои мустаҳкамкунии дониш, ташаккули маҳорат ва малака, назорати дониш мавриди истифода қарор мегирад. Корҳои инфиродӣ дар синф аз омӯзгор омодагии ҷиддиро талаб мекунад, неру ва вақти зарурӣ лозим аст. Албатта, гарчанде ин намуди кор на ҳамеша шароитро барои фаъолияти пурраи мустақилонаи хонанда муҳайё менамояд, ки он воситаи ташкили фаъолияти бошууронаи хонандагон ба шумор меравад.

Албатта, дар дарс ҳолатҳоро мушоҳида намудан мумкин аст, ки хонандаи суҷхон ба ягон кор машғул намешавад, мустақилона аз иҷрои вазифа намебарояд ё кумакро аз ҳамсинфон талаб менамояд. Бинобарин, ин ҷо корҳои инфиродӣ дар мадди аввал меистанд. Ин шакли кори мустақилонаест, ки ҳар як хонанда ба таври инфиродӣ ҷалб карда мешавад.

Бо мурури вақт хонанда барои ба маҳорату малакаи соҳибгашта дар иҷрои ин ё он вазифа вақти кам, неру, заҳмати зиёдро сарф наменамояд. Ин нишон медиҳад, ки агар сатҳи таълимиро баландтар намоем, вақти иловагӣ барои корҳои дигар сарфа мешавад.

Самаранокии корҳои мустақилона, пеш аз ҳама, аз шароити таъмин карда тавонистани ташкил, банақшагирӣ ва назорати системаи корҳои мустақилонае, ки дар радифи корҳои таълиму тарбиявии умумӣ бурда мешавад, ҳамчунон, аз восита, методҳо, дастурҳо барои ба даст овардани малакаҳои бошууронаи корҳо вобаста аст. Аз ин ҷо гузаронидани чунин корҳо хоҳ-нохоҳ аз омӯзгор дониши махсуси психологӣ-педагогиро талаб мекунад. Зеро ташхиси корҳои мустақилона неру, заҳмат ва дониши кории омӯзгорро

тақозо менамояд. Ба ғайр аз ин муҳим аст, ки талаботи саривактӣ ва мунтазам ворид намудани корҳои мустақилона дар раванди таълим шартӣ муҳим ба шумор меравад.

Бояд методикаи ташкил ва гузаронидани корҳои мустақилона зарурияти оҳишта-оҳишта, ҷиддӣ ва бо назаргирии системаи ягонаи мақсадҳои дидактикӣ, намуди вазифаҳои маърифатии пешниҳодшуда, дараҷаи душвориро дарбар гирад. Чунин дигаргуниҳо дар истифодаи методҳо дар зинаҳои гуногуни таълим ба инкишофи қобилияти зеҳнии хонандагон, омодагӣ ва таълим дар оянда мусоидат менамоянд.

Дар вақти иҷрои корҳои мустақилона бояд аз тарафи омӯзгор бо мақсади азхудкунии дониш, маҳорат ва малакаи нави таълимӣ пешниҳоди оқилона карда шавад. Яъне, аз ҳад зиёд кардани дараҷаи супоришҳо, дараҷаи душворӣ ба суръат ва сифати иҷро ва азхудкунии дониши нав таъсири манфӣ мерасонад. Омӯзгорро лозим меояд, ки дар вақти гузаронидани корҳои мустақилона дастурҳои заруриро мавриди истифода қарор диҳад. Ин, албатта, маводи ёрирасон аз тарафи хонандагон барои зуд аз худ кардани муҳтавои он мебошад. Ҳамчунон, тартиби иҷрои корҳои мустақилона аз худ карда шуда, усулҳои ташкили фаъолияти худро меомӯзанд.

Назорати иҷрои корҳои мустақилонаи хонандагон хеле муҳим мебошад. Бояд ҳар як кори мустақилона аз тарафи омӯзгор таҳлил ва ислоҳ карда шавад, ҳатто ҳатоиҳо ба хонанда нишон дода шавад, роҳҳои ислоҳи онҳо фаҳмонда шавад. Зеро маҳз дар вақти иҷрои корҳои мустақилона ҳатоҳо ошкор мегарданд, сабабҳои ҳатоиҳо муайян карда мешавад ва минбаъд корҳои ояндаи мустақилона барои ба даст овардани дониши мустақилона, оқилона истифода бурдани вақти дарсӣ ба нақша гирифта мешавад.

Дар таълими ибтидоии забони модарӣ намудҳои гуногуни кори мустақилона истифода меёбанд, ки мақсад аз он ҳар чӣ хубтару чуқуртар ёд додани забони модарӣ мебошад. Барои ташкилу таҳлили кори мустақилонаи хонандагон аз забони модарӣ дар зинаи ибтидоӣ таҳсили мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ содда ва фаҳмо бошад, чунки хонандагони хурдсол ҳоло ба мазмуни таълими забони модарӣ то дараҷаи кофӣ дарк накардаанд. Аз ин лиҳоз, кори мустақилона дар шакли гурӯҳӣ ба роҳ монда мешавад [8].

Боиси зикр аст, ки дар ташкили таълими тафриқа низ мавқеи корҳои мустақилона басо калон аст. Таълими тафриқа чист ва он дар таълими ибтидоии забони модарӣ чӣ тавр ба роҳ монда мешавад? Таълими тафриқа аз рӯи лаёқату дониш, қобилияту фаъолият ба гурӯҳҳо ҷудо намудани хонандагонро дар назар дорад. Барои рушди донишазхудкунии хонандагони хурдсол дар ҷараёни таълим бо баинобатгирии дараҷаи дониш, маҳорат ва малақаҳои хонандагон ба кори мустақилона така кардан ин муваффақияти ҳам омӯзгорон ва ҳам хонандагон мебошад.

Дар таълими ибтидоӣ ба гурӯҳҳо ҷудо намудани хонандагон ба тариқи ботинӣ ва ё пинҳон аз хонандагони хурдсол шакл мегирад.

Муаллим синфро (пинҳон аз ҳуди хонандагон) ба се гурӯҳи шартӣ ҷудо мекунад. Гурӯҳи аввалро хонандагони аълохон (ташкил менамоянд) гурӯҳи дуюмро хонандагони миёнахон ва гурӯҳи сеюмро хонандагони сустхон ташкил мекунад.

Мақсад аз ба гурӯҳҳо ҷудо намудани хонандагон дар кори мустақилона ба ҳисоб гирифтани қувваю тавоноӣ, дониш ва дараҷаи омодагии хонандагон ба машғулият мебошад. Азбаски, барои иҷрои кори мустақилона муддати муайян ҷудо карда мешавад, супориши корҳои мустақилонаро тавре бояд мураттаб сохт, ки дар ин муддат ҳам хонандагони аълохон ва ҳам сустхон супоришҳоро иҷро карда тавонанд.

Таълими тафриқа аҳаммияти тарбиявӣ низ дорад, зеро маҳз тавассути ба инобат гирифтани дараҷаи дониш ва тавоноии хонандагон пешкаш кардани супоришҳо хонандагон имконият пайдо мекунад, ки онҳоро иҷро намоянд, ки ин ҳам бошад ба онҳо барои боварӣ пайдо кардан ба дониш, ба қувваи худ имконият фароҳам меоварад. Дар онҳо нисбати таҳсил, илмомӯзиву донишандӯзӣ меҳру муҳаббат мепарварад.

Бояд ҳаминро дар хотир дошт, ки ба натиҷаи кори мустақилонаи хонандагони суст андаке баландтар бояд баҳо дод, зеро чунин усули коргузори хонандагони сустхонро водор месозад, то ба иҷрои супоришҳои муаллим бо дилгармӣ даст зананд.



Дар таълими забони модарӣ супоришҳои кори мустақилонро ба се навъ ҷудо кардан лозим аст, ки онро таълими тафриқа тақозо менамояд. Аз ин рӯ, таълими тафриқа ба як машқ вобаста ба дараҷаи дониши хонандагон супоришҳои гуногун мешаванд:

#### ГУРҶҲИ 1. (аълохон)

##### 1. Чистонро хонед.

а. Чоряк гӯшту чоряк намак,

Шӯрбо шӯру гӯшташ бенамак, (тухм)

б. Ҳама чизро мебинанд, ҳамдигарро намешинсанд. (чашм)

в. Чист он лӯбате писандида,

Адраси бешумор пӯшида?

Худааш бошад як оча,

Бешумор бошад бача. (Занбӯр ва хонаи асал)

**2. Калимаҳои бо пешванд омадаро** аниқ кунед ва бо хатча пешвандро аз реша ҷудо кунед. Решаи калимаҳои ҷудокардагонро аниқ намоед. Амалатонро исбот кунед. Реша, пешванд чист?

**3. Ба калимаҳои «пӯшид, шӯр, бешумор»** калимаҳои зидмаъно оред ва бо истифодаи онҳо ҷумлаҳо тартиб диҳед. Савол гузошта аниқ намоед, онҳо кадом ҳиссаҳои нутқанд.

Аз шаклҳои супоришҳои болозикр хонандагон вобаста ба дараҷаи дониш ва малакаҳои фикриашон кӯшиш мекунанд, ки ҳар чӣ бештар ба супоришҳои додашуда ҷавобҳо ёбанд, калимаҳо пешкаш кунанд, таҳлилу таркиб ва муқоиса намоянд. Ин шабоҳат аз он медиҳанд, ки ҳар як намуди супориши мустақилона, ки ба хонандагони хурдсол дода мешавад, дар рушди фаъолияти маърифату эҷодии онҳо мавқеи асосӣ мегузорад.

#### ГУРҶҲИ 2. (миёнахонҳо)

1. Чистонро хонед.

2. Калимаҳои пешванддоштаро нависед. Пешвандро аз реша бо хатча ҷудо кунед. Онҳо кадом ҳиссаҳои нутқанд?

Дар ин маврид хонандагон аз рӯи супоришҳои пешкашнамудаи омӯзгор ба таҳлилу муқоисаи калимаҳо, ба аломатгузориҳо (кашидани хатҳо дар зери калимаҳо) машғул гашта, аз вазъи иҷрои супоришҳои мустақилона ва моҳияти калимаву ибораҳо андаке оғай пайдо мекунанд. Бо ин гурӯҳи хонандагон омӯзгор бояд супоришҳои пешниҳод намояд, ки мазмун ва моҳияти иҷрои онҳо бо ҳамдигар наздик бошад ва ин амал метавонад дар хонандагон шаклҳои гузариш аз амалҳои содда ба мураккабро тақозо мекунад.

#### ГУРҶҲИ 3. (сустхонҳо)

1. Чистонҳои 1-2 –ро хонед. Калимаҳои «бенамак» ва «ҳамдигар»-ро ба ҳиссаҳо ҷудо кунед.

Аз супоришҳои ба гурӯҳҳо муқарраркардашуда бармеояд, ки дар он ба инобат гирифтани дараҷаи хониш, қувваи бачагон ҳис карда мешавад. Натиҷаи иҷрои супоришҳо ҷамъбаст намуда баҳо додан, нисбати иҷрои кори мустақилона хонандагонро моил мекунад.

Дар лаҳзаи қироату таҳлили матнҳо (хониш) низ ба таълими тафриқа эътибор бояд дод. Мо дар таълими таҷрибавӣ бачагонро ба 3 гурӯҳ, ҷудо намуда, кӯшиш кардем, ки дар лаҳзаҳои пурсиши вазифаи хонагӣ, хониши қисмҳои асару нақли мазмуни он, лаҳзаҳои мустақамкунии мавзуи нав то ҳадди имкон хонандагони сустхонро ҷалб намоем, бо ин мақсад таълими тафриқаро истифода намудем.

Ҳангоми ба қисмҳо ҷудо карда хондани асар қисмҳои ҳаҷман калон ва мазмуни мураккабдоштаро ба хонандагони аълохон, қисмҳои ҳаҷман хурду мазмуни содда доштаро ба хонандагони миёнахон ва хониши як-ду ҷумларо ба хонандагони сустхон пешкаш намудем. Мутаносибан ба дараҷаи саводнокии хонандагон саволҳо низ тавре мурағаб сохтем, ки ҳамагон аз уҳдаи ҷавоб баромада тавонанд.

Саволҳои барои аълохонон пешкашшаванда ба як савол додани ҷавоби пурраи матн дар назар дошта шуда, ба хонандагони аз ҳама сустхон зимни истифодаи калимаҳои савол тартиб додани ҷавоб дар назар дошта мешуд.

Чамъбасти корҳои мустақилонаи хонандагон аз тарафи омӯзгор ва баҳодихӣ барои хонандагон пешравӣ ва комёбиҳояшонро нишон медиҳад, ки ин таъсири равонӣ ба омӯзиши ояндаи хонандагон оварда мерасонад.

Дар вақти ташкили корҳои мустақилонаи хонандагон бояд онро ба инобат гирем, ки азхудкунии дониш, маҳорат ва малакаи зарурӣ аз тарафи хонандагон ба таври инфиродӣ аст. Синфро пурра таҳти назорат гирифта, қобилияти инфиродии ҳар як хонандаро ба инобат гирифта, омӯзгорро лозим аст ба душворӣ ё осонии вазифаҳо аҳамият диҳад. Дар ҳолати бомуваффақият ҳал намудани супоришҳо сифатан вазифаҳои навро интиҳоб намояд. Яъне, дар вақти ташкили корҳои мустақилона талаботи зеринро бояд ба инобат гиранд. Саҳеҳият, мақсад, тартиби муайяни иҷрои вазифаҳо, мувофиқат ба имкониятҳои таълимии хонандагон, ба инобат гирифтани намудҳои гуногуни ҷаъолият, таълими инкишофи қобилияти маърифатии хонандагон, ташаккули ҳавасмандӣ ба дониши мустақилона талаботе мебошанд, ки дар вақти кори мустақилона муҳиманд. Самаранокии корҳои мустақилона аз имкониятҳои инфиродии иҷрои вазифаҳо аз тарафи хонандагон вобаста аст. Албатта, дар вақти иҷрои корҳои мустақилона дараҷаи кумаки омӯзгор низ омили муҳим мебошад.

Ҳамин тариқ, маводу машқҳои тавсияшуда бояд ба хусусиятҳои синнусолии хонандагон мувофиқ буда, нисбати зухуроти забони муносибати бошууронои хонандагонро ташаккул диҳад, дар онҳо ҷаъолнокӣ ва мустақилиятро тарбия намуда, тафаккур ва нутқи онҳоро инкишоф диҳад. Барои самарабахш ҷараён гирифтани супоришҳои мустақилона дар синфҳои ибтидоӣ дар алоқамандиву пайвастигии мантиқӣ ба роҳ мондани паҳлуҳои гуногуни он шартӣ зарури кори методӣ мебошад. Инро моҳияти омӯзиши забон тақозо мекунад, зеро маъноӣ калима, талаффузи он ва моҳияти грамматикӣ калимаҳо дар алоқамандиву ягонагӣ зохир мешаванд ва он аз вазифаҳои дар назди мактаб гузошташуда ҳам бармеояд.

#### Адабиёт:

1. Ананьев Б.Г. К постановке проблемы развития детского самосознания // Избр. Психол. тр.: В 2 т.- М., 1980. – Т.2. – с. 103-127
2. Байзоев А., А. Аҳмадбекова, Г. Машокирова, Ҷ. Зубайдова, Ҷ. Абдуллоев., Забони модарӣ. Синфи 1, Душанбе: Маориф, 2017, 192с
3. Звонников В.И., Чельшкова М.Б. Современные средства оценивания результатов обучения / В.И. Звонников, М.Б. Чельшкова [Текст]. - М.: Академия, 2008. - 224 с.
4. Зимняя И.А. Педагогическая психология / И.А. Зимняя. - М.: МПСИ, МОДЭК, 2016. - 448
5. Концепсияи гузариш ба низоми нави таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. - Душанбе, 2010. - 88 с.
6. Концепсияи мактаби миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. - Душанбе: Матбуот, 1994.
7. Лутфуллоев М., Абдурахимов Қ. Асосҳои таҳқиқоти илмӣ. Роҳнамои илмӣ. Қўрғонтеппа, 2013. 40 саҳ.
8. Лутфуллоев М. Шарифов Э., Рабиев С.М. Усули таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ / М. Лутфуллоев, Э. Шарифов, С.М. Рабиев [Матн]. - Хучанд, 2008. - 198 с.
9. Люблинская А.А. Особенности умственной деятельности младших школьников. В кн.: Методика начального обучения русскому языку. – М., 1965.
10. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. - СПб: Питер, 2017. - 718 с
11. Тихомирова О.К., Пономарева Л.А.- Ярославль: Академия развития, 1997. - 224 с.
12. Эльконин Д.Б. Психологические вопросы игры и обучения в дошкольном возрасте. — М.: Педагогика, 1957

#### **МАВҶЕИ КОРИ МУСТАҚИЛОНА ДАР РУШДИ ҶАЪОЛИЯТИ МАЪРИФАТИЮ ЭҶОДИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҶОИ ИБТИДОИ**

Мақолаи омодагашта дар шароити имрӯзаи кори таълиму тарбияи хонандагони хурдсол дар шароити рушди технологияҳои инноватсионӣ таълим ҳамчун маҳаки асосии

донишгирӣ (хонанда) ва донишдиҳӣ (омӯзгор) маҳсуб гаштааст. Дар мақола аз таҷрибаи муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ бобати супоришҳои мустақилона ва эҷодии хонандагон ба таври муфассал ҷой дода шудааст. Таҷрибаи омӯзгорони пешқадами синфҳои ибтидоӣ дар ташаккули ҷаъолияти мустақилона ва эҷодии хонандагон низ ҳадафи асосии мақоларо фарогир аст.

Муаллифи мақола нишон додааст, ки дар вақти ташкили корҳои мустақилонаи хонандагон бояд онро ба инобат гирем, ки азхудкунии дониш маҳорат ва малакаи зарурӣ аз тарафи хонандагон ба таври инфиродӣ сурат мегирад.

Андешаҳои болоро муаллиф дар муносибати эҷодӣ намудан бо хонандагони хурдсол тақозо мекунад ва супоришҳои мустақилонаро омили инкишофи тафаккур, нутқ ва зехни хонандагон донистааст. Мақолаи мазкур саропо ба ташаккули ҷаъолияти мустақилонаву эҷодии хонандагон равона гаштааст. Шарти асосии ҳосил намудани дониш, маҳорат ва малақаҳои қорӣи хонандагон, ки таҳти назорати муаллим сурат мегирад, аз нишондодҳои боло баҳра мегирад.

**Калидвожа:** қори мустақилона, қори эҷодӣ, таҷрибаи омӯзгорӣ, ташаккули, мустаҳкамқунӣ, худтакмилдиҳӣ, мустақилиятнокӣ, дониш, малақа, маҳорат.

### **РОЛЬ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ В РАЗВИТИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ И ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ.**

В условиях развития инновационных образовательных технологий одним из важных аспектов получения знаний в процессе обучения является взаимодействие между субъектом (учитель) и объектом (ученик). В статье автор полностью представляет опыт отечественных и зарубежных учёных по проведению самостоятельных и творческих заданий на уроках.

Также автором представлен опыт ведущих и опытных учителей начальных классов по проведению самостоятельных и творческих заданий.

Автор утверждает, что при организации и проведении самостоятельных индивидуальных работ у школьников формируются знания умения и навыки, а также развиваются логическое мышление и речь.

Одним из условия приобретения новых знаний, умений и навыков младших школьников является проведение индивидуальных самостоятельных и творческих работ непосредственно под руководством учителя.

**Ключевые слова:** самостоятельная работа, творческий труд, педагогический опыт, формирование, закрепление, самосовершенствование, самостоятельность, знания, умения, навыки.

### **THE ROLE OF INDEPENDENT WORK IN THE DEVELOPMENT OF COGNITIVE AND CREATIVE ACTIVITY OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN**

In the context of the development of innovative educational technologies, one of the important aspects of acquiring knowledge in the learning process is the interaction between the subject (teacher) and the object ( schoolchildren). In the article, the author fully presents the experience of domestic and foreign scientists in conducting independent and creative tasks in the classroom.

The author also presents the experience of leading and experienced primary school teachers in conducting independent and creative tasks.

The author argues that when organizing and conducting independent individual work, schoolchildren develop knowledge and skills, as well as develop logical thinking and speech.

One of the conditions for acquiring new knowledge, skills and abilities of younger schoolchildren is to carry out individual independent and creative work directly under the guidance of a teacher.

**Key words:** independent work, creative work, teaching experience, formation, consolidation, self-improvement, independence, knowledge, skills.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Шарифиён Муқаддас Холиқзода - номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи назария ва методикаи тарбияи томактабии МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров», шаҳри Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон тел: +992927917734, Email: [egamberdieva.1982@inbox.ru](mailto:egamberdieva.1982@inbox.ru)

**Сведение об авторе:** Шарифиён Муқаддас Холиқзода - кандидат педагогических наук, доцент кафедры теории и методика дошкольного воспитания ГОУ «Худжандского государственного университета имени академика Бабаджана Гафурова», город Худжанд, Республика Таджикистан тел: +992927917734, Email: [egamberdieva.1982@inbox.ru](mailto:egamberdieva.1982@inbox.ru)

**Information about the author:** Sharifiyon Muqaddas Kholiqzoda - candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of theory and methods of preschool education, State educational institution “Khujand State University named after academician Babajan Gafurov”, Khujand, Republic of Tajikistan, tel: +992927917734, Email: [egamberdieva.1982@inbox.ru](mailto:egamberdieva.1982@inbox.ru)

ТДУ:37.3+34.1 (075.1)

ТКТ:34.1+32 (2-тоҷ)

С-62

### МОҲИЯТИ БОЗИҲОИ ДИДАКТИКӢ БАРОИ ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ ХОНАНДАГОНИ СИНФӢОИ ИБТИДОӢ

Саъдуллоев Д., омӯзгори фанни забони англисии МТМУ-и №8 – и ноҳияи Данғара

Ҷумҳурии мо мисли давлатҳои соҳибистиклол дар ҷунбиш аст ва ҳамқадами сол аст. Ҳукумати ҷумҳурӣ барои таъмин намудани пешрафти ҷараёни таълиму тарбия ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати иҷтимоӣ аз тамоми имкониятҳо истифода карда тавачҷуҳи хос ба ин самт зоҳир намудааст.

«Решаи таълим талх аст, аммо меваи он ширин аст», муаллими машҳури суҳанвар ва риторик Исоқрат (436-338 пеш аз мелод), душвориҳои таълим ва донишмандии манфиатҳои онро ҳис карда, гуфтори худро ба мо гузоштааст. Аммо бо ашки талх ва бефоида таълим додан метавонад иштиҳои солими хонандаро аз байн барад. Саволе ба миён меояд, оё бо табассум омӯختан мумкин нест? Агар мо аз воситаҳои дуруст истифода барем ва фаъолиятро ба таври ҷолиб ташкил кунем, решаи омӯзиш метавонад завқи хонандаро тағйир диҳад ва ҳатто дар кӯдак иштиҳои солимро ба вучуд орад. Вобаста ба кӯдакони синфи ибтидоӣ, яке аз ин воситаҳо бозист, зеро бозӣ ҳамсафари доимии кӯдак аз солҳои аввали ҳаёт, дӯст, муаллим ва мураббии ӯ мебошад. То ба мактаб омадан кӯдак дар муҳити оила ва ё кӯдакостон тарбия меёбад ва қору фаъолияти ӯ то ба мактаб омадан бозӣ мебошад. Баробари ба мактаб омадан, дар шароити нав, фаъолияти пешбарандаи кӯдакони фаъолияти таълимӣ ба шумор меравад. Ба кӯдакони синни хурди мактабӣ яку яқбора аз фаъолияти бозӣ ба фаъолияти таълимӣ гузаштан ниҳоят душвор мебошад. Барои он ки гузариш аз як навъи фаъолият ба фаъолияти дигар (аз бозӣ ба таълим) бенуқсон бошад, ҷиҳатҳои равонию синнусолиҳои онҳоро ба эътибор бояд гирифт. Тасдиқи ин фикр гуфтаҳои педагогҳои машҳури рус В.В. Давыдов ва Д.В. Элкони «вақте ки кӯдак ба мактаб қадамҳои аввалини худро мегузорад, мазмуни фаъолияти ӯ тағйир меёбад. Вай аз бозӣ ба фаъолияти азхудкунии таълимӣ (омӯзиши хонишу хат фаҳмидану ҳал карда тавонистани масъалаҳои таълимӣ ва донишмандии воситаҳои ҳалли онҳо) мегузарад» мебошад. [8, с. 5]

Аз таърифҳои мавҷуда бармеояд, ки хусусиятҳои бозӣ ҳамчун намуди махсуси фаъолият мебошад. Дар ин бора В.М. Ефимов дар китоби худ «Введение в управленческий имитационные игры» таъкид мекунад, ки «Бозӣ як навъ фаъолияти инсон аст ва қодир аст, ки намудҳои дигари фаъолияти инсонро дубора эҷод кунад» [9, с. 75]. Муҳаққиқи дигари рус Казаручик Г.Н. дар китоби худ «Дидактические игры в экологическом воспитании дошкольников» дар бораи бозӣ гуфтааст: «Бозӣ як намуди фаъолиятест, ки дар натиҷаи иҷрош ягон мавод ё маҳсулоти беҳтар ба вучуд меояд...» [3, с. 5]. Аввалан, бозӣ нисбат ба дигар намудҳои фаъолият мавқеи махсусро ишғол мекунад ва сониян, бозӣ навъи босамари

фаъолият аст. Д.В. Элконин бархӯрдҳои мухталифи таърифи бозӣ ва хусусиятҳои онро ба назар гирифта, таъкид кардааст, ки «бозӣ – фаъолиятест, ки дар он муносибатҳои иҷтимоии байни одамон берун аз шароити фаъолияти мустақими утилитарӣ (судманд) барқарор карда мешаванд» [1, с. 21], ё ба тарзи дигар гуфтааст «... бозӣ дар инсон чунин истироҳати фаъолияте аст, ки дар он моҳияти иҷтимоӣ, вазифаҳои воқеӣ ва меъёрҳои муносибатҳои байни одамон дида мешавад». [1, с. 22]

Ҳамин тариқ, бозӣ яке аз он намудҳои фаъолияти кӯдакон мебошад, ки калонсолон бо мақсади тарбияи кӯдакон истифода мебаранд ва ба онҳо амалҳои гуногунро бо ашё, усул ва воситаҳои муошират меомӯзонанд. Бозӣ қувваи бузург ва ниҳоят хубу ивазнашавандаи инкишофи ақли кӯдак аст. Дар бозӣ, кӯдак ҳамчун як шахс ташаккул меёбад ва фаъолияти равонии он муътадил шуда, шавку ҳавасаш ба дарс, хоса ба омӯзиши фанни таълимӣ афзуда имконоти фароғии маводро бештар сохта, хасташавиро рафъ менамояд ва чараёни омӯзишро осон мегардонад.

Дар тури таърихи тамаддуни башарӣ намудҳои зиёди бозӣҳо рушд кардаанд. Мувофиқи таснифи С.Л. Новоселова ҳамаи бозӣҳо вобаста ба ташаббуси онҳо (кӯдак ва калонсолон), ба се гурӯҳ муттаҳид карда мешаванд:

-бозӣҳое, ки бо ташаббуси кӯдак (ё гурӯҳи кӯдакон) ба вучуд меоянд, ин бозӣҳои мустақил мебошанд, ба монанди тачрибавӣ, таҳаюлӣ, нақшбозӣ, режиссёрӣ ва театрӣ;

- бозӣҳое, ки бо ташаббуси калонсолон ва кӯдакон ба вучуд меоянд, ин бозӣҳои ташкилшуда мебошанд, яъне дидактикӣ, ғаёол ва фароғат;

- бозӣҳое, ки аз анъанаҳои таърихӣ мондаанд, яъне бозӣҳои халқӣ.

Дар байни ҳама навъҳои бозӣҳо барои кӯдакон ҷойи махсусро бозӣҳои дидактикӣ мегиранд. Бозӣҳои дидактикӣ як навъ бозӣҳо бо қоидаҳои махсусест, ки мураббӣён ва омӯзгорон бо мақсади таълиму тарбияи кӯдакон дарс мегӯянд. Ин бозӣҳо ба ҳалли масъалаҳои мушаххаси таълими кӯдакон нигаронида шудаанд.

Дидактика (аз калимаи юнонии қадимӣ *διδασκικός* «дастурдиҳӣ») як баҳши педагогика ва назарияи таълим аст, ки мушкилоти таълимро меомӯзад. Он намунаҳои азхудкунии дониш, малака, маҳорат ва ташаккули эътиқодно ошкор месозад, ҳаҷм ва сохтори мундариҷаи таълимро муайян мекунад. Дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ калимаи дидактикаро устод Сайфиддин Назарзода чунин шарҳ додаанд. «Дидактика – соҳаи илми омӯзгорӣ, ки дар бораи назарияи таълиму тарбия, шаклу усулҳои онҳо, ҷудонопазирии чараёни таълим аз тарбия ва ғайраҳо баҳс мекунад» [2, с. 36].

Дидактикизм қисми таркибии педагогика, илми таълим, таҳқиқи қонунҳо, қолабҳо, принципҳо ва воситаҳои таълим мебошад. Обьекти дидактика таълим додан мебошад.

Самти дидактикии истифодаи бозӣ ба педагогикаи муосири англис низ хос аст. Бозии мустақили эҷодии кӯдакон ҳамчун усули таълим истифода мешавад: ҳангоми бозӣ, кӯдакон ба ҳисоб кардан машқ мекунанд, бо олами атроф (растанӣҳо ва ҳайвонот) шинос мешаванд, ашёҳои гирду атрофро аз назар гузаронида ламс менамоянд, тарзҳои гуногуни ҳаракат додани онҳо ва истифодаи малақаҳои ҳосилкардаашро ёд мегиранд. Дар бозӣҳои таълимӣ калима ва ашё, калима ва ҳаракати ашё ба кӯдак якбора пешниҳод карда мешаванд, чунки бо бозӣ принципҳои аёнӣ дар таълим амалӣ мегарданд. Бозӣҳои таълимӣ шавқовар буда, беихтиёр хонандаро ба дарс ҷалб менамояд. Ба ӯ имконияти нишон додани ҷиҳатҳои хуби шахсиро медиҳад. Ҳавасмандии хонандаро ҳангоми дарс таъмин менамояд ва аз нигоҳи равонӣ ӯро барои иҷрои фаъолияти минбаъда тайёр менамояд.

Бозии дидактикӣ воситаи таълим ва тарбия мебошад, ки ба соҳаи эмотсионалӣ, зеҳнии хонандагон таъсир расонида, фаъолияти ақлӣ ташаккул меёбад, дониши бадастомада аз худ ва мустақам карда мешавад, малака ва маҳорат якҷо рушд карда, дониши иҷтимоӣ ва инчунин хусусиятҳои муҳими шахсият ташаккул меёбад. Аҳамияти бозӣҳои дидактикӣ дар таълим аз он ҷиҳат бузург аст, ки дар раванди фаъолияти бозӣ дар баробари фаъолияти ақлӣ, тарбияи ҷисмонӣ, эстетикӣ, ахлоқӣ ва меҳнатии кӯдакон низ амалӣ карда мешавад. Иҷрои ҳаракатҳо, амалҳои гуногун бо аёнӣҳо метавонанд мушаққоҳои хурди дасти онҳоро инкишоф диҳанд. Омӯзиши рангҳо, шакли ашё, идоракунии бозичаҳо ва дигар тачҳизоти

бозӣ, таҷрибаи муайяни сенсорӣ ба даст оварда, кӯдакон ба дарки зебоии олами атроф шуруъ мекунанд. Қоидаҳои бозиро иҷро намуда, кӯдакон идоракунии рафтори худро меомӯзанд, ки дар натиҷаи он ирода, интизом, қобилияти якҷоя амал кардан, ба ёрии якдигар омадан, баҳра бурдан аз муваффақиятҳои худ ва муваффақиятҳои рафиқонашон тарбия меёбанд.

А.В. Запорожетс нақши бозӣҳои дидактикиро хело хуб баҳо дода, чунин қайд намудаанд: «Мо бояд кӯшиш намоем, ки бозии дидактикӣ на танҳо як шакли аз худ кардани дониш ва малакаҳои инфиродӣ бошад, балки ба рушди умумии кӯдак мусоидат кунад ва барои ташаккули қобилияти ӯ хизмат намояд» [11, с. 8].

А.Н. Леонтев аҳамияти бозӣҳои дидактикиро барои ташаккули хислатҳои асосии шахсии кӯдак таҳлили аксиологӣ дод. Олим ду нуқтаро қайд мекунанд, ки нақши ин намуди фаъолияти бозиро муайян мекунанд.

Аввал, бозӣҳо барои хонандагони хурдсол шароите фароҳам меоранд, ки дар он бори аввал аз ҷониби кӯдак баҳогузори мустақили бошуурона дар бораи қобилиятҳо ва малакаҳои мушаххаси ӯ пайдо шавад. Дуюм, ба ҷанбаҳои ахлоқӣ, ки дар бозӣҳои дорой ҳадафи дукарата (дидактикӣ ва тарбиявӣ) мавҷуданд, ишора мешавад.

Ҳар як бозии дидактикӣ бояд машқҳои барои рушди зехнии кӯдакон ва тарбияи онҳо муфидро пешкаш кунад.

Дар бозии дидактикӣ бояд мушкили ҷолибе бошад, ки ҳалли он саъйи равшанро талаб карда, баъзе душвориҳои паси сар кунад. Вобаста ба бозии дидактикӣ ва ҳама бозӣҳои дигар, ба суханони А.С. Макаренко ишора мекунем: «Бозӣ бидуни саъй, бозӣ бидуни фаъолияти шадид ҳамеша бозии бад аст. Дидактизм дар бозӣ бояд бо лаҳв, шухӣ, ҳазл омезиш ёбад. Шавқмандӣ ба бозӣ фаъолияти зехниро сафарбар мекунанд, вазифаро осон мекунанд». [10, с. 115]

Тавре ки мебинем, дар бораи бозӣҳои дидактикӣ, вазифаҳои асосӣ ва потенциали педагогии он назарҳои мухталиф вучуд дорад. Дар солҳои охир таваҷҷуҳи олимони ба проблемаи бозӣҳои дидактикӣ якбора афзуда, зарурати амиқтар ва гуногунтарафа омӯхтани масъалаҳои алоҳидаи онро мавриди омӯзиш қарор додаанд. Ин аз ҷустуҷӯи роҳҳои оқилона ва самарабахши таълим ва тарбияи кӯдакон, дар амалияи таълими мактаббачагони хурдсол ҷорӣ намудани усулҳои бозӣ, истифодаи намудҳои нави фаъолияти бозӣ ва ғайра вобаста аст.

Агар дар ҷараёни таълим мунтазам бозӣҳои гуногуни дидактикӣ истифода шаванд, пас хонандагон, хусусан дар синфҳои ибтидоӣ, мустақилона ба ташкили ин намуди бозӣҳо шуруъ мекунанд. Онҳо бозӣ интихоб мекунанд, иҷрои қоидаҳо ва амалҳоро назорат мекунанд. Аз ин рӯ бозӣҳои дидактикӣ дар системаи василаҳои педагогӣ барои тарбияи ҳамаҷонибаи кӯдакон ҷойгоҳи муҳимтаринро ишғол мекунанд.

#### Адабиёт:

1. Эльконин Д.Б. Психология игры – Москва, 1999.
2. Сайфиддин Назарзода. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – Душанбе, 2008.
3. Казаручик Г.Н. Дидактические игры в экологическом воспитании дошкольников. – Мозырь, 2005.
4. М. Лутфуллоев, Ш. Котибова, Т. Каримов. Бозӣ ва инкишофи нутқ (дастури методӣ барои муаллимони синфҳои ибтидоӣ) - Душанбе, 2009.
5. Менджеричкая Д.В. Воспитателю о детской игре. – Москва, 1988.
6. Лутфуллоев М. Дидактикаи муосир. – Душанбе, 2010.
7. К. Усмонов, А. Бойматов. Методикаи таълими забони англисӣ. – Душанбе 2009.
8. В.В. Довыдов, Д.Б. Эльконин. Концепция развивающего обучения в основной школе. – Москва, 2009.
9. В.М. Ефимов. Введение в управленческий имитационные игры. – Москва, 1980.
10. А.С. Макаренко. О воспитании. – Москва, 1987.
11. А.В. Запорожец. Психология. – Москва, 1963.

## МОҲИЯТИ БОЗИҲОИ ДИДАКТИКӢ БАРОИ ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ ХОНАНДАГОНИ СИНҲОИ ИБТИДОӢ

Дар мақолаи илмӣ дар бораи моҳияти бозӣ, дидактика ва бозиҳои дидактикӣ барои ташаккули шахсияти хонандагони хурдсол сухан меравад. Бозӣ чун омили пешбарандаи ғайолияти кӯдакон дар инкишофи нутқ нақши муҳимме дорад, чунки лаҳзаи бозӣ аз кӯдакон қобилияти муносибати муайян доштанро талаб мекунад. Дар раванди таҳсил бозӣ метавонад ҳам объекти таълим ва ҳам воситаи таълим, тарбия, рушд ва ташҳиси мундариҷаи таълим бошад. Раванди инноватсионии таълим, бо истифодаи бозиҳои дидактикӣ дар муҳити таълимӣ алоқаманд аст. Вазифаи асосии истифодаи бозиҳои дидактикӣ дар дарс тавсеаи имкониятҳои зеҳнии инсон аст. Бозиҳои дидактикӣ бозиҳои омӯзишӣ мебошанд. Ҳадафи асосии онҳо ташаккул додани азхудкунӣ ва мустақкамкунии тасаввурот, маҳорат, малака ва қобилияти зеҳнист. Бозиҳои дидактикиро чун воситаи тарбия ва таълим васеъ истифода мебаранд, зеро онҳо чараҳои омӯзишро хеле осон ва мақсаднок месозанд. Ҳар як бозии дидактикӣ мақсад, қоида ва амалҳои хоси худро дорост. Азхудкунии қоидаҳои бозӣ ва риояи онҳо ҳангоми бозӣ ба ташаккул додани мустақилиятнокӣ, худназораткунӣ ва робитаи байниҳамдигарии хонандагони хурдсол мусоидат мекунад.

**Калидвожаҳо:** бозӣ, дидактика, бозиҳои дидактикӣ, таълим, тарбия, ғайолият, малака, қобилият.

## СУЩНОСТЬ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ УЧАЩИХСЯ МЛАДШИХ КЛАССОВ

В научной статье речь идёт о сущности игры, дидактике и дидактических играх для развития личности младших школьников. Игра как движущий фактор детской деятельности играет важную роль в развитии речи, поскольку момент игры требует от детей умения иметь определенное отношение. В образовательном процессе игра может быть как объектом обучения, так и средством воспитания, обучения, развития и оценки содержания образования. Инновационный процесс обучения связан с использованием дидактических игр в образовательной среде. Основная задача использования дидактических игр на уроках – расширение интеллектуальных возможностей человека. Дидактические игры – это обучающие игры. Их главная цель – развитие мастерства и укрепление воображения, мастерства, умения и интеллектуальных способностей. Дидактические игры широко используются как средство обучения и обучения, поскольку делают процесс обучения очень легким и целенаправленным. Каждая дидактическая игра имеет свою цель, правила и действия. Изучение правил игры и соблюдение их во время игры способствует развитию у младших школьников самостоятельности, самообладания и межличностных отношений.

**Ключевые слова:** игра, дидактика, дидактические игры, обучение, обучение, деятельность, умения, умения.

## THE ESSENCE OF DIDACTIC GAMES FOR THE FORMATION OF THE PERSONALITY OF ELEMENTARY PUPILS

The scientific article talks about the essence of the game, didactics and didactic games for the development of the personality of young students. The game as a driving factor of children's activity plays an important role in the development of speech, because the moment of the game requires the ability of children to have a certain attitude. In the educational process, the game can be both an object of education and a means of education, training, development and evaluation of educational content. The innovative process of education is related to the use of didactic games in the educational environment. The main task of using didactic games in the classroom is to expand human intellectual capabilities. Didactic games are educational games. Their main goal is to develop mastery and strengthening of imagination, skill, skill and intellectual ability. Didactic games are widely used as a means of education and training, because they make the learning process very easy and purposeful. Each didactic game has its own purpose, rules and actions.

Learning the rules of the game and following them while playing helps to develop independence, self-control, and interpersonal relationships in young students.

**Key words:** game, didactics, didactic games, education, training, activity, skills, abilities.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Саъдуллоев Диловар – омӯзгори фанни забони англисии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №8 – и ноҳияи Данғара. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Данғара, деҳаи Хуррамзамин. **Тел.:** (+992) 988734869.

**Сведения об авторе:** Садуллоев Диловар – преподаватель английского языка среднего общеобразовательного учреждения №8 Дангаринского района. Адрес: Республика Таджикистан, Дангаринский район, село Хуррамзамин. Тел.: (+992) 988734869.

**Information about the author:** Sadulloev Dilovar - teacher of the English language at secondary school №. 8 of Dangara district. **Address:** Republic of Tajikistan, Dangara district, Khurramzamin village. **Tel.:** (+992) 988734869.

**ТДУ: 37.0+371.671(2-тоҷ)**

**ТКТ: 74.00+74.03 (2-тоҷ)**

**Я-34**

### **АСОСҲОИ ТАШКИЛӢ-ПЕДАГОГИИ ТАӢӢР НАМУДАНИ МУТАХАССИСОНИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ**

Ятимов Ӣ.Т., муаллими калон, Ӣамидова Д.Ӣ., докторанти PhD  
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар замони муосир оmodасозии мутахассиси амнияти иттилоотӢ зарурати воқеӣ касб кардааст. Айни замон, ташкилоту муассисаҳо ҳарчи бештар бо зарурати таъмини махфияти маълумот, пешгирии ихроҷ ё дастрасии беиҷозат ба иттилоот рӯбарӯ мешаванд. Вазифаи таъмини ҳифзи ҳамаҷонибаи иттилоот ба дӯши мутахассиси амнияти иттилоотӢ мебошад. Ин касб дар ҳамгирии ду соҳа: технологияи иттилоотӢ ва технологияи амниятӢ пайдо шудааст.

Дар мақолаи мазкур зарурати таӢӢр кардани мутахассисони амнияти иттилоотӢ, асосҳои ташкилӣ-педагогии таӢӢр намудани мутахассисони амнияти иттилоотӢ, мушкилоти мавҷудаи соҳа, вазъи оmodасозии кадрҳои амнияти иттилоотӢ, номгӯии ихтисосҳо ва муассисаҳое, ки чунин мутахассисонро оmodа месозанд, баррасӣ гардидааст. Мақолаи мазкур дар асоси таҳлили адабиёти соҳавӣ, мақолаҳои илмӣ ва дастуру монографияҳои ба мавзӯ рабтдошта, таҳлили стратегия, низомнома ва дигар санадҳои меъерии ҳуқуқии соҳа таҳия гардидааст.

Барои ташкили шароити мусоид чихати оmodасозии кадрҳо барои таъмини иттилоот муҳити иттилоотии инноватсионӣ лозим аст. “Муҳити инноватсионӣ - шароити моддию маънавии рушди худфаъолият дар атрофи субъекти раванди таълим, ки бо муҳити дохилии иштирокчиёни фаъолияти инноватсионӣ ва макромуҳити беруна муайян карда мешавад, ки ба ташаккул ва рушди эҷодии шахсият таъсири ҳалкунанда расонида, дар айни замон, дар зери таъсири он тағйир меёбад. Ӣолати муҳити инноватсионӣ, ба ғайр аз шароити ташкилӣ, бештар аз ҷониби шароити психологию педагогии ташаккули он муайян карда мешавад [6].

Барои таӢӢр кардани кадрҳои соҳаи амнияти иттилоотӢ шароит ва муҳити иттилоотӢ сохтан лозим аст. Ташкили муҳити инноватсионӣ ба болоравӣ ва ташаккули фарҳанги иттилоотии кормандон мусоидат менамояд.

То замони истиқлолияти давлатӣ мушкилоти амнияти иттилоотӢ танҳо ҳоси сохторҳои давлатӣ доништа мешуд. “Аслан дар собиқ Иттиҳоди Шуравӣ мушкилоти амнияти иттилоотӢ танҳо барои ҳифзи сирри давлатӣ омӯхта ва ҳал карда мешуданд. Ӣамчун таҳдидҳои эҳтимолӣ ба ҳаёти ҳаррӯзаи шахс, ба рушди сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, рушди ҷомеа ва давлат баррасӣ намегардиданд. Дар мамлакатҳои пасошуравӣ раванди ташкили инфрасохтори нави амнияти иттилоотӢ ҳанӯз дар марҳилаи аввали худ қарор дорад” [2, с. 3]



Аз лиҳози мундариҷа амнияти иттилоотӣ ҷузъи ҷудонашавандаи амнияти милли ба ҳисоб меравад. Дар сохтори амнияти милли амнияти иттилоотӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад. Ин аз он сабаб аст, ки тамоми намудҳои амниятро бе дастгирии иттилоотӣ амалӣ кардан мумкин нест. “Бо мақсади муайянсозии талабот ба унсурҳо дар доираи сохтори системаи бехатарии иттилоот дар дилхоҳ сохтор синтези техникӣ гузаронида мешавад. Вобаста аз онҳо омезиши мушаххас муносибатҳои иерархии шохавӣ байни қисмҳои таркибии синтези системаи бехатарии иттилоот сурат мегирад” [4].

Ҷомеаи навин талаб менамояд, ки тамоми фаъолияти инсонӣ тавассути технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ба роҳ монда шавад. Дар мамлакати мо рӯз аз рӯз фаъолияти ҳукумати электронӣ беҳтар гардида истодааст. Айни замон, аксарияти ташкилоти давлатӣ, тижоратӣ ва хусусӣ соҳиби сомонаи расмӣ худ мебошанд. Асосҳои ҳукукии татбиқи имконияти технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсиониро дар мамлакати мо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоотонӣ”, “Дар бораи ҳукумати электронӣ”, “Дар бораи иттилоот”, “Дар бораи ҳифзи иттилоот”, “Дар бораи имзои электронии рақамӣ”, Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, Консепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стратегияи давлатии “Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон”, Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дигар санадҳои меърии ҳукукие, ки соҳаи иттилоотию сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистонро танзим мекунанд, ташкил менамоянд.

Дар Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2012, №334) банди алоҳида оид ба “Технологияҳои нави таълимӣ” ҷудо гардида буд. Мувофиқи зербанди 2 – и Стратегияи мазкур “Истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, ҳамчун иқтидор барои беҳтар намудани сифати ҷараёни таълим ва натиҷаҳои он, тавсеаи дастрасӣ ба таҳсилот ва баланд бардоштани самарани ҷараёнҳои идоракунии. Технологияҳои компютерӣ воситаи пуриқтидори алоқаи ҷараёни таълим бо ҳолатҳои воқеии ҳаётӣ мебошанд. Интернет робитаҳои мартабавии байни муаллим ва талабагонро тағйир медиҳад; вобастагии талабагон аз таҳассуси муаллимон камтар мешавад” [7].

Дар асоси талаботи Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони муосир таҳсилоти олии ин:

– “гузариш ба модели таҳсилот мутобиқи Эъломияи Болония ба анҷом расонида мешавад;

– тайёр намудани мутахассисон мутобиқи фармоиши давлатӣ дар асоси омӯзиши талаботи бозори меҳнат таҳияшуда амалӣ гардонида мешавад;

– мактаби олии ба истехсоли маҳсулоти зеҳнӣ барои иқтисодиёти кишвар шомил карда мешавад: таҳқиқоту корҳои илмӣ, тижоратикунони онҳо, ташаккули моликияти зеҳнӣ, машварати ҳокимият ва соҳибкорӣ оид ба масъалаҳои фаъолияти истехсолии корхонаҳо (консалтинг);

– стандартҳои нави замонавии таҳсилотӣ таҳия ва ҷорӣ гардида, ҷараёни таълим ва фаъолияти илмию таҳқиқотӣ ба онҳо мутобиқ гардонида мешавад;

– дар назди муассисаҳои таҳсилоти олии корхонаҳои хурд ва бизнес инкубаторҳо фаъолият карда, корҳои илмию техниро амалӣ месозанд;

– шабакаи миллии компютери илмию таҳсилотӣ ва Низоми ҷумҳуриявии иттилоотию таълимии ҳамаи минтақаҳои ҷумҳуриро фаро гирифта, дар мактабҳои олии ҷорӣ ва таъмин намудани технологияҳои иттилоотӣ барои таълими фосолавӣ ташкил карда мешавад” [7].

Мафҳуми амнияти иттилоотӣ васеътар аз амнияти компютерӣ мебошад. Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоотонӣ” ҳамаи кирдорҳои барои ҷамъият хавфнок бо истифода аз иттилоот манъ карда шудааст. Шахсон дар ҳолатҳои зерин барои вайрон кардани қонунгузорӣ гунаҳгор дониста мешаванд:

“- беасос рад намудани пешниҳоди иттилооти дахлдор;

- пешниҳод намудани иттилооте, ки ба ҳақиқат мувофиқат намекунад;
- сари вақт пешниҳод накардани иттилоот;
- дидаю доништа пинҳон доштани иттилоот;
- маҷбурсозӣ ба паҳн намудан ё муқобилият ба паҳн намудан, ё радди беасоси паҳн намудани иттилооти дахлдор;
- паҳн намудани иттилооте, ки ба ҳақиқат мувофиқ набуда, обрӯю эътибори шахсро паст мезанад;
- истифода ва паҳн намудани иттилоот оид ба ҳаёти шахсии шахрванд, бидуни розигӣ ё аз ҷониби шахсе, ки вобаста ба иҷрои уҳдадорихои хизматиҳои шахсӣ молики иттилооти дахлдор мебошад;
- ошкор намудани сирри давлатӣ ё дигар сирри қонуни ҳифзшаванда аз ҷониби шахсе, ки бояд ин сирро ҳифз намояд;
- вайрон кардани тартиби нигоҳ доштани иттилоот;
- дидаю доништа несту нобуд кардани иттилоот, ба истиснои ҳолатҳои пешниҳоднамудаи қонун;
- беасос ба гурӯҳи маълумоти воридшавии маҳдуд марбут доништани навъҳои алоҳидаи иттилоот” [3, с. 59].

Васеъшавии имкониятҳои технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар қатори доштани ғоидаи зиёд, заминаи воридсозии хатарҳои муайян дар ғайбати шахрвандон, давлат ва ҷамъият муҳайё мегардонад. “Таърихи навтарини ҷаҳон, алалхусус таърихи даҳсолаи охир гувоҳи он аст, ки чи тавр технологияҳои иттилоотӣ аз ҷониби давлатҳо ё гурӯҳҳои абарқудрат ба технологияҳои сиёсии таъсиррасонӣ табдил дода шуданд. Безътиной ба амнияти иттилоотӣ, беназоратӣ дар амнияти иттилоотӣ метавонад барои зуҳур ва авҷи равандҳои номатлуб замина фароҳам орад” [5, с. 229]

Имрӯзҳо сохторҳои давлатӣ, саҳомӣ, тичоратӣ ва дилхоҳ ташкилоту идораҳо бе қарордони амнияти иттилоотӣ ғайбати қарда наметавонанд. Мутахассис оид ба амнияти иттилоотӣ шахсе мебошад, ки хатарҳои иттилоотии ширкатро таҳлил қарда, барои пешгирии онҳо тадбирҳои андешида амалӣ менамояд. Ба уҳдадорихои ӯ инчунин насб, ҷойгиркунӣ ва нигоҳдории воситаҳои техникӣ ҳифзи маълумот дохил мешаванд.

Ҳамзамон, мутахассисони амнияти иттилоотӣ барои қармондон оид ба масъалаҳои амнияти иттилоотӣ тренингу машваратҳо гузаронида, ҳуҷҷатҳои меъёрию техникӣ таҳия мекунанд. Мутахассиси амнияти иттилоотӣ, махсусан дар як ширкати қалон, натавонанд вазифаҳои қариро ҳал мекунанд, балки масъулияти бузургро низ ба дӯш мегирад. Онҳо бояд принципҳои маъмуриятро хуб дарк қарда, барои қархонаҳои системаҳои мушаххаси муҳофизатӣ эҷод қарда тавонанд, то ин ки худ шабақаҳои компютери дохилӣ ва маҳаллиро аз ҳамлаҳои вирусӣ ё ҳакерҳо муҳофизат қарда тавонанд. Илова бар ин, қармони амнияти иттилоотӣ бояд ба қармондони дигари муассиса асосҳои амнияти иттилоотиро омӯзонад. Баъзан ӯ бо уҳдадорихои иловагӣ, ба қармонди маҳдудияти сафар, агар қар дар як ширкати давлатӣ анҷом дода шавад, вогузор қарда мешавад.

Вазифаи мутахассиси соҳаи амнияти иттилоотӣ метавонад унвон ё номҳои мансабии зеринро дошта бошад:

- техник оид ба таҳияи системаҳои иттилоотӣ;
- техник оид ба амнияти системаҳои иттилоотӣ;
- мутахассис оид ба ҳифзи маълумот;
- қармони бахши амнияти муассиса;
- мутахассиси таъсис ва санҷиши системаҳои ҳифзи маълумот.

Новобаста аз шакли номгузорӣ, мутахассис оид ба амнияти иттилоотӣ бояд маводи муассисаро ҷамъоварӣ ва таҳлил қарда, оид ба таъмини амнияти иттилоотӣ чораҳои андешад, аз ҷумла:

- насб ва танзими воситаҳои ҳифзи техникӣ ва нармафзор;
- пайдо қардани муқаррароти имқонпазир ва пешгирии ифшои маълумоте, ки сирри давлатӣ, ҳарбӣ, расмӣ ё муассисавиро ифода мекунанд;

– дар таҳияи воситаҳои нави автоматикунонии идоракуни, схемаҳои таҷҳизоти идоракуни, моделҳо ва системаҳои амнияти иттилоотӣ иштирок намоянд;

– насб, танзим ва нигоҳдории воситаҳои техникӣ, нармафзор ва сахтафзори ба амнияти иттилоотӣ дахлдошта.

Салоҳиятҳои мутахассиси амнияти иттилоотӣ ташаккули ҳуҷҷатҳо оид ба амнияти иттилоотӣ ва машварати кормандон вобаста ба таъмини амнияти иттилоотӣ дохил шуда, аз ӯ талаб карда мешавад, ки ба масъалаҳои шахсии зерин тавачҷуҳ намояд:

– “ташаккули сифатҳои шахсӣ, бартарафсозии одатҳои муқаррарие, ки ба таъмини амният хатар эҷод мекунад;

– пайвастагӣ ва чандирии тафаккур;

– ташаббус ва самтгирӣ ба натиҷаи мушаххаси фаъолият;

– қобилияти банақшагирӣ ва тарҳрезӣ;

– масъулият ва муносибати ҷиддӣ;

– мақсаднокӣ;

– қобилияти худомӯзӣ;

– муқовимат ба стресс” [8].

Малақаҳои асосие, ки аз мутахассиси амнияти иттилоотӣ талаб карда мешавад:

– фаҳмидани асосҳои амнияти иттилоотӣ;

– донишдони забони англисӣ дар сатҳи мутолиаи адабиёти техникӣ, бартарияти мутахассисро инъикос менамояд;

– қобилияти барномасозӣ бо забонҳои гуногун C, C#, C++, JAVA, Perl, PHP, JSP, EJB, J2EE, Python ва ғайра.

– маҳорати идоракунии системаҳои гуногуни амалиётӣ, танзимот ва дастгирии нармафзори антивирусӣ;

– фаҳмидани сохтори шабака;

– Қобилияти дуруст гузоштани вазифаҳо.

Мутахассиси амнияти иттилоотӣ метавонад бо чунин шакли болоравии мансабӣ дошта бошад:

– “корманди амнияти иттилоотӣ;

– мудири система;

– сардори шуъбаи амнияти иттилоотӣ;

– сардори муассиса” [2 с. 12].

Асоси фаъолияти касбии мутахассиси ояндаи амнияти иттилоотиро ташаккули сифатҳои шахсии рафтори бехатарӣ дар ҳар як донишҷӯ ташкил медиҳад. Асоси амнияти инсон фарҳанги амниятии ӯ мебошад, ки дар баробари сатҳи дониши шахс барои пешгирии хатарҳо, азхуд кардани роҳи усулҳои пешгӯии таъсири онҳо, инчунин ҳифз аз онҳо нақши муҳим мебозад.

Фарҳанги бехатарӣ метавонад ҳамчун ифодаи камолот ва рушди тамоми системаи сифатҳои шахсии аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳаммияти шахсии фард, ҳамчун тарзи ташкили ҳаёти шахс, ки ба системаи меъёрҳо, эътиқодҳо, арзишҳои иҷтимоӣ, нигоҳдории ҳаёт, саломатӣ ва бутунии олами атроф ниғаронида шудааст, ифода карда шавад.

Қисмати иттилоотии фарҳанги бехатарии ҳаёт бояд дониш, маҳорат ва малақаҳои заруриро дар бораи ҳуди иттилоот, дар бораи хатарҳои эҳтимолии иттилоот, дар бораи таҳдидҳои таъсири иттилоотӣ, дар бораи хусусиятҳои дарки чараёни иттилоот аз ҷониби шахс ва ҷомеа ҳамчун маҷмӯъ, дар бораи шинохти иттилоот, дар бораи ҳамкориҳои технологияи иттилоотии шахс бо муҳити биоиҷтимоӣ дошта бошад.

Мафҳуми «амнияти иттилоотӣ» бо рушди интернет аҳаммияти хоса пайдо кардааст. Ҷаҳони виртуалӣ аз бисёр ҷиҳат ба ҷаҳони воқеӣ монанд шудааст. Дар замони муосир одамон дар шабакаи интернет муошират мекунад, китоб мехонанд, филмҳо тамошо мекунад, мол мехаранд ва ҳатто баъзан ҷиноят содир мекунад. Дар ҳоле, ки

киберчинояткорон вучуд доранд, пас бояд мутахассисоне бошанд, ки амнияти объектҳои шабакаро таъмин кардан тавонанд.

Зарурати таъмини амнияти иттилоотӣ рӯз аз рӯз ба мушкилоти рӯзмарра табдил ёфта истодааст. Ҳангоме, ки хакерон имконияти бо ҳар роҳ дастрасии тафсилоти корти бонкиро доранд, онҳо метавонанд бо ин маълумот хонаи худро тарк накарда маблағи муфт ба даст оранд. Акнун тасаввур кунед, ҳангоме, ки як хакер метавонад ба системаи амнияти бонк ворид шавад, пас дар ин ҳолат шумораи дуздӣ садҳо баробар меафзояд. Киберчинояткорон барои ба даст овардани фоидаи молиявӣ метавонанд шабакаҳои иҷтимоӣ, хидматҳои интернетӣ, системаҳои автоматикунонидашудаи сохторҳои давлатӣ, саҳомӣ ва хусусиро хомӯш кунанд. Дар ин сурат корбарон наметавонанд ба ин сомона дастрасӣ пайдо кунанд ва соҳиби сайт то дубора ғаёл шудани ин сомона аллакай зарари молӣ дида, нуфуз (обру)-и худро аз даст медиҳад.

Хакерҳо метавонанд маълумоти арзишманд, аз ҷумла аксҳои шахсии шахсони машҳур, ҳуҷҷатҳои ҳарбӣ, расмҳои ихтирооти нодир ва ғайраҳоро ба яғмо баранд. Маълум мешавад, ки ҳеч як созмон ё фард аз дуздии иттилооте, ки барои онҳо муҳим аст, дар амон нест. Аз ин рӯ ширкатҳои ИТ (айтӣ) ва созмонҳои бузург ба ҳифзи иттилоот тавачҷуҳи зиёд зоҳир мекунанд. Мутахассис оид ба амнияти иттилоот ё компютер корманди ширкатест, ки махфияти маълумоти ширкат ва истифодабарандагони инфиродиро таъмин намуда, амнияти системаҳои иттилоотиро пурзӯр карда, хуруҷи иттилоотро пешгирӣ мекунад.

Вазифаҳои мутахассиси амнияти иттилоотӣ одатан аз бандҳои зерин иборат аст [8]:

- системаи бисёрсатҳи амнияти иттилоотиро таъсис медиҳад (логину паролҳо, шиносӣ бо рақамҳои телефон, изи ангушт ва ғ.);
- ҷузъҳои системаро (вебсайт, системаи автоматӣ дар ширкат) барои осебпазирӣ омӯхта, мунтазам тақвим медиҳад;
- барҳамхӯрӣ ва осебпазирҳои муайяншударо бартараф мекунад;
- оқибатҳои вайронкуниро дар сурати руҳ додани онҳо бартараф мекунад;
- барои таъмини амнияти иттилоотӣ мунтазам қоидаҳои навро таҳия ва татбиқ мекунад;
- бо корбарони система барои шарҳ додани аҳамият ва намудҳои муҳофизат кор мекунад;
- беҳатарии ҳуҷҷатҳои муҳимми муассисаро таъмин менамояд;
- дар бораи ҳолати системаҳои ТИ ҳисобот омода мекунад;
- бо шарикон ва таъминкунандагони таҷҳизот дар соҳаи амният ҳамкорӣ мекунад;
- мутахассиси амнияти компютерӣ мунтазам бо гурӯҳи барномасозон, маъмурони система, озмоишгарон ва дигар мутахассисони ИТ кор мекунад. Ба гуфтаи худ мутахассисони соҳаи амнияти иттилоотӣ, онҳо пушти бахшҳои дигарро, ки ба рушди зерсохтори ИТ машғуланд, муҳофизат мекунанд ва камбудии онҳоро мепӯшонанд.

Ҳамзамон, ба корманди амнияти иттилоотӣ доштани салоҳиятҳои универсалии зерин лозим аст:

- тафаккури таҳлилий;
- қобилияти дидан ва пешниҳоди роҳи ҳалли мушкилот;
- таҳаммулпазирӣ;
- доштани маҳорати муқовимат ба стресс;
- қобилияти кор дар зери фишор (таъсири муҳити беруна, ҳаҷми зиёди корӣ, саҳтгириҳои маъмурият);
- ҷустуҷӯи методҳои нав;
- маҳорати кунҷковӣ;
- маҳорати мунтазам инкишоф додани дониш ва малакаи худ;
- қобилияти кор кардан дар гурӯҳ;
- қобилияти қабули қарорҳо;
- диққат ба тафсилот;

Фаъолияти мутахассиси амнияти иттилоотӣ хатарҳои зиёд ва фишори доимиро дар бар мегирад. Дар сурати вайрон гардидани амнияти иттилоотӣ мутахассисони ин соҳа масъулияти асосӣ доранд. Аз сабаби он, ки технологияҳои ҳакерӣ ва усулҳои қори вайронкорон доимо тағйир меёбанд, мутахассиси амнияти иттилоотӣ бояд мунтазам ба худомӯзӣ машғул шавад, аз навгониҳои соҳаи худ ва навтарин дар соҳаи ҳифзи нармафзор ва сахтафзор пайгирӣ кунад, адабиёти техникӣ бо забони англисӣ мутолиа кунад. Ҳарчанд афсарони амниятӣ, пеш аз ҳама, мутахассисони сатҳи баланди техникӣ ҳастанд, аммо ба рушди малакаҳои муошират ниёз доранд. Онҳо бояд бо дигар кормандони муассиса мунтазам кор кунанд, то фарҳанги ҳифзи маълумоти ширкатро дар кормандон ташаккул диҳанд.

Аз сабаби сатҳи баланди масъулият ва нигоҳ доштани мавқеи мутахассиси амнияти иттилоотӣ бояд ба ӯ маоши нисбатан баланд дода шавад.

Барои мутахассиси амнияти иттилоотӣ шудан, шахс бояд оид ба сахтафзорҳо ва нармафзорҳо маълумоти кофӣ дошта бошад, яъне қобилияти кор бо чузъҳо ва барномаҳоро соҳиб бошад. Аз ин рӯ, барои ҳамчун мутахассиси соҳаи амнияти иттилоотӣ фаъолият кардан, доштани таҳсилоти миёна ва ё олии касбӣ зарур аст. Мутахассиси ояндаро зарур аст таҳсилро дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ оғоз карда, дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ соҳибтаҳассус гардад.

Имрӯзҳо дар муассисаҳои миёна ва олии касбӣ мутахассисони нигоҳдории амниятро омода мекунанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз рӯйи 10 ихтисос ва 29 муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ аз рӯйи 41 ихтисос дар самти технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ мутахассис омода мекунанд. Аз инҳо танҳо 10 ихтисос дар самти амнияти иттилоотӣ мебошанд. Қобили қайд аст, ки ба мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ низ дар давоми таҳсил вобаста ба таъмини амнияти иттилоотӣ фанҳои таълимӣ омӯзонда мешавад, аммо зарурати бештар омода кардани мутахассисони амнияти иттилоотӣ зарурути воқеӣ касб кардааст.

Масъалаи тайёр кардани мутахассисони дорои таҳсилоти олии касбӣ дар соҳаи амнияти иттилоотӣ рӯзмарра буда, аз ҷониби бисёр муассисаҳои рушди миллӣ, минтақавӣ ва иқтисодӣ талабгори бисёр доранд. Дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Федератсияи Россия усулҳои ҷустуҷӯи фаъолнаи шаклу воситаҳои тайёр кардани мутахассисони амнияти иттилоотӣ ба роҳ монда шудааст [2, с. 5].

Таҳқиқоти назариявӣ гузаронидашуда, таҳлили адабиёт ва омӯзишу баррасии масъалаи асосҳои ташкилӣ-педагогии тайёр намудани мутахассисони амнияти иттилоотӣ моро ба натиҷаҳо ва хулосаҳои зерин овард:

1. Асосҳои назариявӣ ташаккули амнияти иттилоотии шахсӣ робитаи мутақобилаи тағйироти ҷорӣ чузъи иттилоотии фаъолияти ҳаёти ҷомеаро, ки ба соҳаҳои стратегӣ бехатарӣ ҳаёт таъсир мерасонанд, ба таври кофӣ ба назар намегиранд.

2. Хулосаҳои ниҳони мақола моро ба зарурати таҳияи модели системаи таълими методии мутахассиси ояндаи амнияти иттилоотӣ дар донишгоҳи водор месозад. Қобили қайд аст, ки тайёр кардани мутахассиси ояндаи амнияти иттилоотӣ аз мундариҷа ва сохтори фанҳои таълимии умумӣ ва махсус вобаста аст, ки дар заминаи ташаккули дониш, қобилият, малака ва салоҳияти донишҷӯён дар соҳаи амнияти иттилоотӣ, ташаккули сифатҳои шахсии намуди бехатарӣ рафтор дар шароити рушди ҷомеаи муосири иттилоотӣ, ки вазифаи аввалиндараҷаи соҳаи таълимии «Амнияти иттилоотӣ» мебошад.

3. Дар таҳлили натиҷаҳои таҳқиқот муайян карда шуд, ки татбиқи концепсияи соҳаи таълимии «Амнияти иттилоотӣ» дар тайёр кардани мутахассиси ояндаи амнияти иттилоотӣ дар шароити муайяни методологӣ имконпазир аст. Ба инҳо таъминоти барномавӣ ва мундариҷаи раванди таълим, таъминоти таълимию методӣ, таъминоти баҳодихии натиҷаҳо, таъминоти моддию техникӣ, таъминоти кадрӣ ва молиявӣ ҳуқуқӣ, ки дар асоси робитаи ҳадафҳо ва вазифаҳои таълим, принципҳои оmodасозии касбӣ, асосҳои назариявӣ, усулҳо, шаклҳо ва воситаҳои таълим, инчунин шаклу воситаҳои назорат дар системаи соҳаи таълими «Амнияти иттилоот» дохил мешаванд.

4 Таъминоти методӣ дар омода намудани мутахассисони ояндаи амнияти иттилоотӣ нақши муҳим бозид, сатҳи омодагии касбии онҳоро баланд мебардорад.

Таҳқиқоти анҷомшуда ҳамаи паҳлуҳои проблемаи ба миён гузошташударо дар бар намегирад ва метавонад дар ҷустуҷӯи илмии шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои нави тайёр кардани мутахассиси ояндаи амнияти иттилоотӣ дар соҳаи амнияти иттилоотии системаи таълими бисёрзинагӣ идома ёбад.

#### **Адабиёт:**

1. Алексей Кивиристи. Почему ВУЗ не способен подготовить специалиста по безопасности? <https://www.securitylab.ru/opinion/272388.php> (дата обращения: 10.12.2023).

2. Бояров Евгений Николаевич. Концептуальные подходы к обучению специалиста информационной безопасности в университете // Специальность 13 00 02 - теория и методика обучения и воспитания (безопасность жизнедеятельности, уровень профессионального образования) Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук 1 6 ДПР 2G03 Санкт-Петербург 2008

3. Мачидзода Ҷ.З., Холиқзода А.Ғ., Одиназода Р.С. Ҷавонон ва амнияти иттилоотӣ (дар масири ҷаҳонишавӣ). Душанбе: Маориф, 2019. 240 с.

4. Мистров Л.Е. Методологические основы синтеза информационно-обеспечивающих функциональных организационно-технических систем / Л.Е. Мистров, Ю. С. Сербулов. – Воронеж: Научная книга, 2007. – ISBN 978-5-98222-268-8.

5. Ниёзов А.С. Оиди амнияти иттилоотӣ ва сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон/Идоракунии давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: анъана ва таҳаввулот. Маводи конференсияи Душанбегии байналмилалӣ илмию амалӣ (Душанбе, 20-21 сентябри соли 2012).-Душанбе, «Ирфон», 2013, 257 саҳ, 217-230

6. Николаева Н.И., Гуменюк В.И. Организационно-педагогические условия формирования инновационной среды // Современные проблемы науки и образования. – 2011. – №2. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=4610> (дата обращения: 15.11.2023).

7. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 (Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2012, №334).

8. <http://buduguru.org/profession/17>

### **АСОСҲОИ ТАШКИЛӢ-ПЕДАГОГИИ ТАЙЁР НАМУДАНИ МУТАХАССИСОНИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ**

Дар мақолаи мазкур зарурати тайёр кардани мутахассисони амнияти иттилоотӣ, асосҳои ташкилӣ-педагогии тайёр намудани мутахассисони амнияти иттилоотӣ, мушкилоти мавҷудаи соҳа баррасӣ гардидааст.

Ҷиҳати оmodасозии кадрҳои соҳаи амнияти иттилоотӣ муҳити иттилоотии инноватсионӣ лозим аст, зеро ташкили шароити мусоид ва заминаи моддӣ – техникӣ барои татбиқи донишҳои назариявӣ нақши созгор дорад.

То замони истиқлолияти давлатӣ мушкилоти амнияти иттилоотӣ танҳо ҳоси сохторҳои давлатӣ дониста мешуд. Дар мамлакати мо рӯз аз рӯз ғаёлияти ҳукумати электронӣ беҳтар гардида истодааст. Асосҳои ҳуқуқии татбиқи имконияти технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсиониро таҳия гардидааст.

Ҷаёлияти мутахассиси амнияти иттилоотӣ хатарҳои зиёд ва фишори доимиро дар бар мегирад. Мутахассис оид ба амнияти иттилоотӣ бояд маводи муассисаро ҷамъоварӣ ва таҳлил карда, оид ба таъмини амнияти иттилоотӣ чораҳо андешад. Дар сурати вайрон гардидани амнияти иттилоотӣ мутахассисони ин соҳа масъулияти асосӣ доранд. Онҳо бояд бо дигар кормандони муассиса мунтазам кор кунанд, то фарҳанги ҳифзи маълумоти ширкатро дар кормандон ташаккул диҳанд.

Масъалаи тайёр кардани мутахассисони дорои таҳсилоти олии касбӣ дар соҳаи амнияти иттилоотӣ рӯзмарра буда, ин мутахассисон аз ҷониби бисёре аз муассисаҳо талабгорони бисёр доранд.

**Калидвожаҳо:** мутахассис, амният, иттилоот, инноватсия, соҳа, ҳуқуқ, фаъолият, масъулият, дониш, муассиса, талабгор, таҳлил, таҳқиқот, салоҳият, сирри давлатӣ, хизмати шахсӣ.

## **ОРГАНИЗАЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ**

В данной статье рассмотрена необходимость подготовки специалистов по информационной безопасности, организационно-педагогические основы подготовки специалистов по информационной безопасности, существующие проблемы отрасли.

Инновационная информационная среда необходима для подготовки кадров в области информационной безопасности, поскольку создание благоприятных условий и материально-техническая база для применения теоретических знаний имеет большое значение.

До приобретения государственной независимости проблема информационной безопасности считалась характерной только для государственных структур. В нашей стране деятельность электронного правительства совершенствуется с каждым днем. Разработана правовая основа внедрения информационно-коммуникационных технологий.

Работа специалиста по информационной безопасности предполагает множество рисков и постоянный стресс. Специалист по информационной безопасности должен собрать и проанализировать материалы учреждения и принять меры по обеспечению информационной безопасности. В случае нарушения информационной безопасности основная ответственность лежит на специалистах данной области. Они должны регулярно работать с другими сотрудниками организации, чтобы привить сотрудникам культуру защиты данных компании.

Вопрос подготовки специалистов с высшим профессиональным образованием в области информационной безопасности является повседневной проблемой, и эти специалисты востребованы многими учреждениями.

**Ключевые слова:** специалист, безопасность, информация, инновации, промышленность, право, деятельность, ответственность, знания, учреждение, спрос, анализ, исследование, полномочия, государственная тайна, персональная услуга.

## **ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATION OF TRAINING SPECIALISTS ON INFORMATION SECURITY**

This article discusses the need to train information security specialists, the organizational and pedagogical basis for training information security specialists, and existing problems in the industry.

An innovative information environment is necessary for training personnel in the field of information security, since the creation of favorable conditions for the application of theoretical knowledge has a material and technical basis.

Before the acquisition of state independence, the problem of information security was considered characteristic only of government agencies. In our country, e-government activities are improving every day. A legal framework for the introduction of information and communication technologies has been developed.

The job of an information security specialist involves many risks and constant stress. An information security specialist must collect and analyze the institution's materials and take measures to ensure information security. In the event of an information security breach, the primary responsibility lies with specialists in the field. They should regularly work with others in the organization to instill in employees the company's data security culture.

The issue of training specialists with higher professional education in the field of information security is a daily problem, and these specialists are in demand by many institutions.

**Key words:** specialist, security, information, innovation, industry, law, activity, responsibility, knowledge, institution, demand, analysis, research, powers, state secret, personal service.

**Маълумот дар бораи муаллифон:** Ятимов Ҳомид Тоҳирович - муаллими калони кафедраи илмҳои компютери Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров – 16. Тел.:918186335, Почтаи электронӣ [homid-33@mail.ru](mailto:homid-33@mail.ru)

Ҳамидова Дилрабо Ҳамидовна, докторанти PhD-и ихтисоси информатикаи факултети физика ва математикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров – 16. Тел.:981050643. Почтаи электронӣ [Dilrabohamidova.078@gmail.com](mailto:Dilrabohamidova.078@gmail.com)

**Сведения об авторах:** Ятимов Хомид Тоҳирович – старший преподаватель кафедры компьютерных наук Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова - 16. Тел.: 918186335, E-mail [homid-33@mail.ru](mailto:homid-33@mail.ru).

Ҳамидова Дилрабо Ҳамидовна, докторант PhD по специальности «Информатика», физико-математического факультета Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова - 16. Тел.: 981050643. Электронная почта [Dilrabohamidova.078@gmail.com](mailto:Dilrabohamidova.078@gmail.com)

**Information about the authors:** Yatimov Homid Tokhirovich – senior lecturer at the Department of Computer Science, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarova street - 16. Tel.: 918186335, E-mail: [homid-33@mail.ru](mailto:homid-33@mail.ru).

Khamidova Dilrabo Khamidovna, PhD doctoral student in the specialty "Informatics", Faculty of Physics and Mathematics of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki, Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarova street - 16. Tel.: 981050643. Email: [Dilrabohamidova.078@gmail.com](mailto:Dilrabohamidova.078@gmail.com)



## ТАЪРИХ ВА БОСТОНШИНОСИ - ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

ТДУ:34 (575,3)

ТКТ:67 (2-точ)

А-18

### АЗ ТАЪРИХИ ИСЛОҲОТ ВА РУШДИ МАОРИФИ ТОЧИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

Абдуллоев М.Х., д.и.т., профессор

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Истиқлоли давлатиро «арзишмандтарин дастоварди миллати фарҳангсолор ва куҳанбунёди тоҷик» дар замони муосир шумурдаанд. Дар ҳақиқат ҳам, дастбӣ ба ин неъмат волотарин, ки барои ҳар як халқу миллат азизу муътабар аст, як сарчашмаи бебаҳоест, ки тамоми равандҳои дигари ҳаёти давлату миллатҳоро муайян месозад. Аз ҷумла, миллати тоҷик ба шарофати ин дастовард, яъне расидан ба соҳибистиқлолӣ, дар зарфи 30 сол таҳти сарвари хирадмандонаи Пешвои миллат ба комёбиҳои назаррасе ноил гардид, ки дар таърихи халқи мо назири худро надоранд.

Истиқлолият ин пурарзиштарин дастоварди миллати тоҷик дар асри ХХ мебошад. Бо амри тақдир дар солҳои 90-уми асри гузашта халқи тоҷик баъди ҳазор сол аз нав ба эҳё ва эъмори давлати миллии худ ноил гардид. Истиқлолият дар таърихи ҳазорсолаи халқи тоҷик воқеаи хеле бузург буд. Вале Тоҷикистон аз нахустин рӯзҳои истиқлолияти худ бо мушкilotу монеаҳои зиёде рӯ ба рӯ гардид.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аввалин кори худро аз бехтар намудани сатҳу сифати мактабу маориф оғоз намуданд. Бо ташаббус ва дастгирии Пешвои миллат мактабу донишгоҳҳо аз нав эҳё гардиданд, аз ҳисоби бучаи давлат барои сохтмони мактабу донишгоҳҳо маблағи муайян ҷудо гардид.

Ҳуччати аввалин дар ташаккули соҳаи маориф дар шароити нав Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» ба ҳисоб меравад, ки лоиҳаи он 26 августи соли 1991 ба баррасии умумӣ пешниҳод гардид ва бо назардошти ноустувории сиёсӣ 27 декабри соли 1993 аз тарафи Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд. Зимни инкишофи ин соҳа, бо мақсади ворид гардидан ба системаи байналхалқии маориф ба ин қонун 8 маротиба тағйироту иловаҳо ворид карда шуд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади аз сари нав эҳё кардани вазъияти мамлакат аз оғози соли 2000-ум маблағгузорию ба соҳаи маориф афзун намуд ва маорифро дар моддаи 3-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» соҳаи афзалиятноки сиёсати давлат эълон намуд.

Мутаассифона, аз рӯзҳои аввали соҳибистиқлолӣ кишвари азизамон, ки худ тифли навздро мемонд, ба душвории зиёде рӯ ба рӯ гардид. Тавре ки ба ҳамагон маълум аст, соли 1992 вазъи сиёсӣ ва иқтисодии ҷумҳурӣ хеле сангин ва душвор гардида буд. Аксари мардум аз фардои кишвару давлат, аз зиндагии оромона умедашонро канда буданд. Дар минтақаҳои калонтарини ҷумҳурӣ чараёни созандагӣ ба сӯзандагӣ табдил ёфта буд.

Дар натиҷа садҳо муассисаҳои таълимӣ, дабистону кӯдакестон ва деҳаҳо валангор гардиданд. Танҳо тайи солҳои 1990-1995 аз ҷумҳурӣ 108 ҳазор нафар шахрвандон кӯч бастанд, ки 104,7 ҳазор нафарашон ба соли 1999 рост меояд. Зиёда аз 25 ҳазор оилаҳо бепарастор монданд ва 58 ҳазор нафар кӯдакон ятим гардиданд. Шумораи зиёди аҳоли ба хоки мамлакатҳои ҳамсоя ва минтақаҳои дигари ҷумҳурӣ муҳоҷири иҷборӣ шуданд. Тақрибан 120 ҳазор хонандагон аз таҳсил дар мактаб маҳрум гардиданд [2, с. 6].

Пайдост, ки дар ҷаҳони имрӯза маҳз пешрафти илмию техникӣ беш аз пеш мақсад ва вазифаҳои низомии таҳсилотро муайян месозад. Тағйироти ҷамъиятӣ, иҷтимоӣ, иқтисодии

давр ва дигаргуниҳо дар истехсолот, дар зиндагии оилавӣ, ки бо истифодаи дастовардҳои илмию техники вобастаанд, талаб мекунанд, ки насли наврас ҳарчи зудтар ба ҳаёт ва меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ омода бошад.

Маҳз аз ҳамин сабаб зарур аст, ки мазмунӣ таҳсилот миёнаи умумӣ, миёнаи касбӣ эълон шуда дар ҳамаи зинаҳо вобаста ба пешрафти илму техника мунтазам тағйироти зарурӣ дохил шавад. Дастовардҳои навтарини илму техника, тамоюл ва пешомадҳои инкишофи онҳо бояд ба таври очил дар нақшаву барномаҳои таълимӣ инъикоси худро ёбанд. Пешрафти илмиву техники тақозо мекунанд, ки шаклу усулҳои таълим, истифодаи техникаи ҳозиразамон дар раванди омӯзиш, алоқамандии боз ҳам зичтари раванди таълиму тарбия бо меҳнат, истехсолоти ҷамъиятӣ ва шароити давр мутобиқ сохта шаванд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба имзо расонидани «Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон» барои бартараф намудани оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ, махсусан ба эътидол овардани вазъи муассисаҳои таълимӣ ҷумҳурӣ тадбирҳои зиёд андешид. Вале низоми тайёр намудани мутахассисони варзида ва ҷавобгӯи талаботи замон ва бозори меҳнат, таъмини сифати таълим, баланд бардоштани сатҳи дониш ва малакаву маҳорати касбии хатмкунандагон ба ислоҳоти ҷиддӣ ниёзманд буд [4, с. 95].

Сарфи назар аз мураккабии вазъи сиёсӣ ва мушкилоти давраи гузариш Ҳукумати ҷумҳурӣ дар ин муддат барои ба танзим даровардани фаъолияти муассисаҳои таълимӣ беш аз 400 санади меъёрӣ ва ҳуқуқиро таҷдиди назар, таҳия ва тасдиқ кард [3, с. 8].

Пош ҳурдани Иттиҳоди Шуравӣ, даргириҳои сиёсӣ, ҷанги шаҳрвандӣ боиси гусаста гардидани равобитӣ иқтисодию фарҳангии ҷумҳурӣ бо собиқ ҷумҳуриҳои шуравӣ, ҳароб гардидани иқтисодиёти ҷумҳурӣ, кӯч бастанӣ мутахассисони ботаҷриба аз кишвар гардид. Албатта, вазъи нобасомони сиёсӣ иқтисодии ҷумҳурӣ ба мактабу маориф низ таъсири амиқи худро расонд.

Душвории баамаломада боиси аз ҷумҳурӣ баромада рафтани кадрҳои беҳтарини илмӣ-омӯзгорӣ ва мутахассисони касбӣ, аз тарафи дигар, болоравии нарху наво ва дар маҷмуъ кам будани ҳадди моҳонаи маош ва паст шудани мақому манзалати касби муаллимӣ дар ҷомеа низ сабаби аз кор рафтани мутахассисони касбӣ гардида буд.

Дар давоми солҳои 1992-1993, беш аз 20 ҳазор нафар омӯзгорони мактабҳои маълумоти ҳамагонӣ аз душвории иқтисодии баамаломада ҳаросида, касби худро тарк намуданд, ки як қатор мактабҳо аз фаъолият бозмонданд. Бо мақсади пеши роҳи ин вазъияти ногуворро гирифтани 28-уми августи соли 1995 машварати ҷумҳуриявии коркунони соҳаи маориф баргузор гардид. Дар он Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо нутқи пурмуҳтавои худ тамоми паҳлуҳои соҳаи маорифро ҳамаҷониба таҳлил намуда, вазифаҳои кормандони соҳаи маорифро дар шароити нави бозсозии кишвар муайян кард: «... то замоне ки офаранда, парваришдиҳанда, муҳофизӣ маънавиёт, ахлоқ ва маърифати ҷомеа ҳастанд, зиндагии шоистаро муҳайё накунем, мақому мартабаи онҳоро ба дараҷае, ки мебояд баланд набардорем, ба пешрафт умед бастанамон душвор аст» [4, с. 43]. Барои амалӣ гардидани ин гуфтаҳо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорабиниҳои зиёде андешид. Аз ҷумла, маоши коркунони соҳаи маориф ва стипендияи донишҷӯёнро ёздаҳ маротиба зиёд намуд. Инчунин, Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мушовараҳои худ масъалаҳои вазъи таълиму тарбия ва сифати тайёр намудани мутахассисонро дар муассисаҳои таълимӣ маълумоти ҳамагонӣ, миёна ва олии касбӣ дар асоси Стандартҳои давлатии маълумот, фаро гирифтани хонандагон ба мактаб, фаъолияти мактаб-интернатҳо, таъмини мактабҳо бо маводи таълимӣ ва бисёр дигар масъалаҳои мубрамо ба муҳокима гузошта, қарорҳои дахлдор қабул намуда буд, ки дар пешрафт ва ислоҳоти соҳаи маориф дар он солҳо мусоидат намуд.

Вазорати маорифи ҷумҳурӣ ислоҳоти соҳаро аз таҷдиди назар намудани асноди меъёрию ҳуқуқии соҳа оғоз намуд. Дар ин самт якҷанд қонуну Қарорҳо, ба мисли Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (соли 1993), Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ба зинаи якуми мактабҳои олий дохил намудани мактабҳои миёнаи махсус» (№480 аз 17.09.1993), Дар бораи тақмили сохтори таҳсилоти олий (№519 аз

14.08.1995) ва беш аз 10 низомномаву стандарти давлатии таҳсилот оид ба самтҳои гуногуни фаъолияти мактаби олиро қабул намуд [1, с. 15].

Концепсияи миллии маълумот, ки дар чаласаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 апрели соли 2002 қабул гардид, дурнамои сиёсати давлатро дар соҳаи маълумот, тамоюли инкишофи он, дар шароити муносибатҳои нави ҷамъиятӣ, мақом, мақсад ва вазифаҳои маълумот дар марҳилаи нави таърихӣ, асосҳои маърифату ахлоқии ҷомеа барои оянда, тағйироти сифатӣ аз дарки худшиносии таърихӣ, аз худ намудани муқаррароти суннативу башарӣ ва дар ҳамин замина ҳосил намудани фаросати олии ворасият ба ҳувият ва анъанаҳои миллӣ, арзишҳои ахлоқиву фарҳангӣ, идоракунии демократӣ, фаъолу пажуханда будан, барои ба даст овардани комёбиҳои илм, техника, фарҳанг ва ғайраро муайян ва муқаррар менамояд.

Тибқи Концепсияи миллии маълумот фаъолияти муассисаҳои таълимӣ минбаъд дар асоси татбиқ ва иҷрои вазифаҳои зерин чараён мегирифт: алоқаманд намудани чараёни таълим ва тарбия бо анъанаҳои милливу фарҳангии мардуми Тоҷикистон; дар мадди аввал гузоштани умумибашарӣ, ҳаёту саломатии инсон, инкишофи озодонаи шахс, тарбияи шаҳрвандӣ ва муҳаббат ба Ватан; таъмин намудани маълумоти асосӣ, дастрас будани маълумоти миёна, миёнаи касбӣ ва олий; ҳимояи ҳуқуқи кӯдак аз ҳама гуна маҳдудиятҳо дар соҳаи таълиму тарбия; ҷанбаи демократӣ ва давлативу ҷамъиятӣ доштани идоракунии маориф; новобастагии маориф аз нишондодҳои идеологӣ ва динӣ; мутобиқ кунонидани маълумот ба Стандарти давлатӣ; бепул будани маълумоти миёнаи ҳамагонӣ ва нахуст маълумоти касбӣ дар муассисаҳои таълимии давлатӣ.

Ба мақсади таъмини татбиқи ин талабот Вазорати маориф «Барномаи давлатии рушди соҳаи маориф барои солҳои 2003-2010»-ро таҳия намуда ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод кард, ки он иҷрои вазифаҳои зеринро талаб мекард: маблағгузорӣ, такмил додани сиёсат дар соҳаи маориф ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ; инкишофи муассисаҳои таълимӣ ва такмил додани мазмуни маълумот дар ҳамаи зинаҳо / муассисаҳои томактабӣ, маълумоти ҳамагонӣ, муассисаҳои берун аз мактабӣ, маълумоти ибтидоии касбӣ, миёна ва олии касбӣ, маълумоти баъдидипломӣ; баланд бардоштани сифати тайёр намудани мутахассисони соҳаи омӯзгорӣ, ҷобачогуздорӣ, такмили ихтисос ва бозомӯзии онҳо; конё гардонидани талаботи омӯзгорон ва хонандагону донишомӯзон бо китобҳои дарсӣ, воситаҳои таълим ва дастурҳои методӣ; гуманитарикунони маълумот; такмил додани идоракунии соҳа; инкишофи забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ; таъмини соҳа ба воситаҳои зарурӣ, яъне компютеркунони чараёни таълим, барқарор ва инкишофи корхона ва муассисаҳои ба маориф хизматрасон / инфраструктураи маориф [4, с. 66].

Дар ҷойи аввал гузоштани масъалаи маблағгузори соҳаи маориф бесабаб нест. Зеро бе ҳалли ин масъала татбиқи ҳамаи чорабиниҳо оиди ислоҳот, беҳтар намудани ҳифзи иҷтимоии кормандони соҳа бештар аз масъалаи маблағгузорӣ вобаста аст.

Тавре ки дар Концепсияи мактаби миллӣ қайд гардидааст, эҳёи мактаби миллӣ барқарор ва пойдор намудани педагогикаи ниёгонро дар назар дорад, ки хушбахтона, дар анъанаҳо, урфу одат, расму ойин, маросимҳо ва адабиёти тароватбахши шифохию таҳририи мо боқӣ мондааст. Дурдонаҳои бебаҳои ниёгони мо на танҳо баҳри тарбияи ахлоқи ҳамидаю рафтори шоистаи наслҳо нақши муҳим доранд, балки онҳоро ҳамчун сарчашмаи ғанӣ гардонидани мазмуни маълумот истифода бурдан мумкин аст. Ба ин маънӣ, ҳақиқати таърихро барқарор намуда, дар ҳама намуди муассисаҳои таълимӣ баробари шоирону нависандагони форсу тоҷик, инчунин намояндагони машҳури дигар илмҳои Машриқзамин омӯхта мешавад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронии худ дар мулоқот бо кормандони соҳаи маориф 22 декабри соли 2005 таъкид намуда буд: «Тоҷикистон дар миёни ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ҷумҳурии аз ҳама чихат қафомонда буд» [6, с. 4].

Ҳанӯз солҳои таҳсили 1994-1995 нақшаи таълимии мактабҳои маълумоти ҳамагонӣ қабул гардид. Мувофиқи он аввалин бор таълим дар мактабҳои маълумоти ҳамагонӣ аз рӯи

равияҳо (умумӣ, ҷамъиятӣ – гуманитарӣ, табиӣ-риёзӣ) сурат гирифт. Ба нақшаи таълимӣ омӯхтани фанҳои алифбои ниёгон, таърихи дин, одобрнома, одоби оиладорӣ, инсон ва ҳуқуқ, иқтисоди бозоргонӣ ва суҳанварӣ дохил гардиданд. Мувофиқи нақшаи ҷорабиниҳои Вазорати маориф аз 3.01.1995 то соли 1996 талабот ва мақсаду вазифаҳои Консепсияи мактаби миллий асосан амалӣ гашт. Мактабҳои маълумоти ҳамагонӣ қисман бо кадрҳои омӯзгорӣ таъмин гардиданд: мазмун ва мундариҷаи маълумот тағйир дода шуд; аз фанҳои забон ва адабиёти тоҷик, таърихи халқи тоҷик, географияи Тоҷикистон ва биология китобҳои нави замонавӣ таҳия ва ҷоп карда шуданд; омӯзгорон ва хонандагон бо маводи илмӣ, таълимию методӣ, мактабҳо бо таҷҳизоти моддӣю техникаӣ таъмин шуданд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий барои рафъи оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ, махсусан ба эътидол овардани вазъи муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ тадбирҳои зиёд андешид.

Дар солҳои аввали истиқлолият қисми зиёди донишқадаҳои омӯзгорӣ ба донишгоҳҳои давлатӣ табдил дода шуданд. Аз ҷумла, донишқадаҳои омӯзгории Кӯлоб, Қурғонтеппа, Хучанд ва Хоруғ донишгоҳи давлатӣ эълон шуданд. Албатта, танҳо бо тағйир додани ном пойгоҳи моддӣю таълимӣ ва низоми таълиму тарбияро дар ин муассисаҳо беҳтар намудан мумкин набуд. Бар замми он донишгоҳҳои нав дар раванди қабули донишҷӯён ба хатоҳои ҷиддӣ ва бенизомиҳои зиёд роҳ доданд. Ҳатто донишгоҳҳои Кӯлобу Қурғонтеппа ва Хучанд новобаста аз мавҷуд будан ё набудани шароити зарурии таълимӣ аз рӯи ихтисосҳои тиббӣ донишҷӯёнро қабул намуданд. Бо даҳолати Ҳукумати ҷумҳурӣ донишҷӯёни ихтисосҳои тиббии донишгоҳҳои Кӯлобу Қурғонтеппа ба Донишгоҳи тиббии Тоҷикистон интиқол гардиданд ва факултети тиббии Донишгоҳи Хучанд ба филиали Донишгоҳи тиббӣ табдил дода шуд.

Иқдоми дигаре, ки бо ибтиқори Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон аз соли 1997 оғоз ёфт, ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ қабул намудани духтарони деҳоти дурдаст тибқи квотаи Президентӣ буд. Ин намуди таҳсили ғайриконкурсӣ мақсаднок имрӯз низ идома дорад ва ғайр аз духтарон писарон низ барои таҳсил фиристода мешаванд. Бояд кайд кард, ки дар ин солҳо мақомоти дахлдори ҳокимияти маҳаллӣ нақшаи қабули духтаронро тибқи квота бо сабабҳои муташанниҷ будани вазъи сиёсии кишвар на ҳама вақт пурраю босифат иҷро карда метавонист.

Мутобиқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ба низом даровардани қабули духтарон ба мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи квотаи Президентӣ барои солҳои 2001-2005» (аз 19 апрели соли 2001 №199) Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Қарори худ аз 16-уми апрели соли 2001 №1/1 «Низомнома оид ба қабули духтарони деҳоти дурдасти Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи квотаи Президентӣ тариқи суҳбат (беимтиҳон) ба мактабҳои олий ва коллеҷҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро қабул намуда, дастраси идораву шубҳаҳои маорифи вилоятӣ, шаҳрӣ, ноҳиявӣ ва мактабҳои оливу коллеҷҳо гардонид. Вале қисман навоҳии дурдасти кӯҳистон ба мисли Рашт, Лахш, Тоҷикобод, Тавилдара, Шугнон, Ховалинг, Дарвоз ва Айнӣ барои дохил шудан ба мактабҳои олий нақшаи квотаро ба иҷро нарасонида, дар интиҳоби номзадҳо баъзан ба бемасъулиятӣ роҳ медоданд. Дар бисёр мавридҳо номзадҳо беназардошти сатҳи дониш хоста гирифта мешуданд. Бар замми он ки ҳар сол нақшаи қабули духтарон пурра иҷро намегардид, қисми дигаре аз сабаби паст будани сатҳи дониш дар рафти таҳсил таълимгоҳро тарк мекарданд.

Мавриди зикр аст, ки аз замони ҷорӣ гардидани қабул ба донишгоҳҳои кишвар тибқи квотаи Президентӣ (1997) аз шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб даҳҳо ҷавондухтарону ҷавонписарони деҳоти дурдасти кӯҳистон ба Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ дохил шуда, онро бомуваффақият хатм карданд. Ҳоло дар донишгоҳ шумораи онҳо зиёда аз 500 нафарро ташкил медиҳад, ки қисми зиёди онҳо ҷавондухтарон мебошанд.

Яке аз масъалаҳои асосии соҳаи маориф дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ таъмин намудани мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ бо кадрҳои омӯзгорӣ буд. Бо сабабҳои маълуми ҷанги шаҳрвандӣ, ҳатто дар соли таҳсили 1995-1996 дар қисми зиёди МТМУ-и ҷумҳурӣ

кадрҳои омӯзгорӣ намерасиданд. Зеро дар ин давра низ мушкилоти сари вақт пардохтани маош ва имтиёзҳои омӯзгорон аз байн рафта буд ва ин боиси дилхунукӣ ва мактабро тарк намудани омӯзгорон гардид. Масалан, дар соли таҳсили 1995-1996 дар мактабҳои маълумоти ҳамагонӣ 13740 нафар омӯзгорон намерасиданд. Ҳол он ки дар ҳамин соли таҳсил мактабҳои миёнаву олии касбомӯзиро аз рӯи ихтисосҳои омӯзгорӣ 46977 нафар мутахассисон хатм намуданд. Танҳо дар соли 1977 50%-и хатмкунандагони роҳхатгирифта ба кор ҳозир шуданду бас. Дигар солҳо ин нишондод аз 41 то 47%-ро ташкил меод. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 июни соли 1995 «Дар бораи баъзе тадбирҳои беҳтар намудани истифодаи мутахассисони ҷавон баъди хатми мактаби олии миёнаи махсус» муқаррар менамуд, ки мутахассисони ҷавони аз ҳисоби маблағҳои буҷаи давлат шубҳаи рӯзонаи мактабҳои олии миёнаи касбиро хатм намудаанд, вазифадор шуда будаанд, ки тибқи таъйиноти комиссия аз рӯи тақсими шахсӣ ва роҳати вазорату идораҳо на камтар аз се сол кор кунанд ва танҳо баъди ба охир расидани ин муҳлат ҳуҷҷати маълумот дода шавад. Бо розигии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон хатмкунандагони ихтисосҳои омӯзгорӣ мактабҳои олии ҳамчун таҷрибаомӯз ба кор фиристода шуданд. Аммо ин тадбирҳо самарайи хуб ба бор наовард. Соли таҳсили 2001-2002 ҳафтумин ҳамагонӣ 13800 нафар омӯзгорон намерасиданд. Бар замми ин 19000 нафар омӯзгорон бо маълумоти миёнаи касбӣ ва умумӣ дар синфҳои болоӣ ба шогирдон аз фанҳои риёзӣ, химия, физика, таърихи халқи тоҷик, забони хоричӣ сабақ меомӯзониданд, ки ин сабаби паст шудани сифати дониши хонандагон мегардид. Аз ҷумла дар вилояти Хатлон ду мактаби олии, ду коллеҷ ва як омӯзишгоҳи омӯзгорӣ ба тайёр намудани мутахассисон машғул буданд. Ин таълимгоҳҳо сола зиёда аз 13000 мутахассисон хатм карда бошанд ҳам, дар мактабҳои маълумоти ҳамагонии вилоят то 6000 нафар омӯзгорон намерасиданд. Соли 2001-2002 аз 753 нафар мутахассисони ҷавони ин вилоят танҳо 399 нафарашон ё ин ки 46,7% ба ҷои роҳхатгирифта ҳозир шудаанд. Чунин ҳолат дар вилояти Суғд низ ҷой дошт. Дар ин давра хатмкунандагони мактабҳои маълумоти миёна ва олии касбӣ аз минтақа ба минтақаи дигаре ба кор фиристода намешуданд. Ба ҳамаи онҳо имконият дода мешуд, ки дар зодгоҳи худ дар мактабе, ки онро хатм кардааст, кор кунанд. Афсӯс, ки на ҳамаи хатмкунандагони мактабҳои олии миёнаи касбӣ зарурати дар минтақаҳои дигар кор карданро ба хубӣ дарк намекарданд.

Чунон ки дар боло қайд, шуд ҷанги шахрвандӣ зарари калони молиявӣ иқтисодӣ овард ва Ҳукумати Тоҷикистон баъди ба имзо расидани созишномаи истикрори сулҳ ва ризоияти миллӣ 27 июни соли 1997 барои аз байн бурдани оқибатҳои он қорҳои зиёдеро ба анҷом расонд. Чи тавре ки Президенти кишвар қайд мекунад, «зарари молиявӣ ҷанги шахрвандӣ ба 7 миллиард доллари амрикоӣ баробар шуд» [6, с. 4]. Тибқи маълумоти Вазорати маорифи ҷумҳурӣ танҳо дар нӯҳ моҳи соли 1993 ба муассисаҳои соҳаи таълимии тобегӣ он зиёда аз 3 миллиард сӯм (бо нархи соли 1993) зарар расонида шудааст [5].

Аз соли 2000-ум, яъне танҳо баъди пурра таъмин шудани суботи сиёсӣ ҳукумати Тоҷикистон пайваста ба ҳаллу фасли масъалаҳои соҳаи маориф машғул аст ва барои беҳтар намудани шароити имкониятҳои он кӯшиш менамояд. Президенти кишвар маорифро дар сиёсати давлати соибистиклоли Тоҷикистон самти асосӣ ва стратегӣ эълон дошт ва ҳукумати кишвар ба ин соҳа дар доираи қуввати имконоти маҷуда аҳамияти аввалиндараҷа медиҳад. Аз муҳайё намудани заминаҳои ҳуқуқӣ сар карда то маблағгузорӣ ва истифодаи воситаҳои самараноки баланд бардоштани сифати таълиму тарбия, ҳифзи саломатии кӯдакону наврасон шароити зист ва таълиму тарбияи кӯдакони یتиму бепарастор таҳти назорат, ғамхорӣ доимии Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад.

Пешвои миллат дар ҳама мулоқоту суҳбатҳои ба намоёндагони аҳли зиё ва олимону ихтироъкорон вобаста ба масъалаи мактабсозиву мактабдорӣ, китобхонӣ илмомӯзӣ ва ихтирооти технологияи навин пайваста мусоидати бевосита менамоянд.

Аз ҷумла, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар барномаи хеш бахшида ба рӯзи дониш дар Донишгоҳи тиббии Хатлон таъкид намуданд, ки «Ҳадафи асосии давлат ва Ҳукумати мамлакат аз тавачҷуҳи хоса ба соҳаи илму маориф аз он иборат аст, ки сифати таҳсилот дар

муассисаҳои таҳсилоти умумӣ баланд бардошта шуда, насли ояндасози кишвар бо фаро гирифтани илму дониши муосир барои рушди минбаъдаи иҷтимоиву иқтисодии Ватани ҳеш, пешрафти давлат ва ҳифзи марзу буми сарзамини аҷдодӣ омода карда шавад» [7].

Бунёди моддии мактабҳо-сохтмони биноҳои нав, таъмиру тармии биноҳои мавҷуда, таҷҳизоти таълимӣ ба сифати таълиму тарбия таъсири мусбат мерасонад. Бинобор ин, аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мустақкам намудани бунёди таълимию моддии мактабҳо бо китобҳои дарсӣ ва асбобҳои таълимӣ таъмин намудани онҳо, ба вучуд овардани шароитҳои зарурӣ барои кори муътадили мактабҳо диққати махсус медиҳад.

Лозим ба зикр аст, дар соли таҳсили 1991 – 1992 шумораи хонандагон дар кишвар 1 миллиону 325 ҳазор нафарро ташкил меод.

Ин шумора дар соли таҳсили 2022 – 2023 ба 2 миллиону 232 ҳазор нафар расидааст, ки нисбат ба оғози даврони соҳибистиклолӣ беш аз 900 ҳазор нафар зиёд мебошад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон зимни ироаи Паём «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 21 декабри соли 2021 гуфтанд, ки дар 30 соли Истиклоли давлатӣ дар ҷумҳурӣ 3240 муассисаи нави таълимӣ барои 1 миллиону 400 ҳазор хонанда сохта, ба истифода дода шуда, шумораи умумии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии кишвар ба 2 миллиону 200 ҳазор нафар расидааст.

Танҳо дар ҳафт моҳи соли қорӣ аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ 57 бинои нави муассисаҳои таълимӣ бо 15 ҳазор қойи нишаст сохта, ба истифода дода шудааст.

Илова бар ин, дар ҳашт моҳи соли қорӣ 25 номгӯй китоби дарсӣ бо теъдоди беш аз як миллион нусха аз чоп баромадааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки иштироки хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар озмунҳои ҷумҳуриявӣ рӯ ба афзоиш дорад.

Соли қорӣ дар олимпиадаҳои байналмилалӣ ва фосолавӣ қариб 5000 нафар хонандагони мактабҳои Тоҷикистон иштирок карда, сазовори 124 медал, аз ҷумла 13 медали тилло, 21 нуқра ва 90 медали биринҷӣ гардидаанд.

Дар даври аввали озмуни ҷумҳуриявии «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст» аз 240 ҳазор нафар иштирокчӣ 215 ҳазор нафар хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ буда, дар озмуни ҷумҳуриявии «Илм – фурӯғи маърифат» қариб 25 ҳазор нафар хонандагон фаъолона иштирок доштанд, ки аз афзудани тавачҷуҳи насли наврас ба илмҳои дақиқ, риёзӣ ва табиатшиносӣ гувоҳӣ медиҳад.

Дар замони шуравӣ ягон мактаби типи нав, хусусӣ ва ғайридавлатӣ амал намекард. Мувофиқ ба талаботи ҷомеа намудҳои нави таълимгоҳҳо, аз ҷумла литсейҳо, гимназияҳо ва мактабҳои хусусӣ рӯйи кор омаданд, ки навгонӣю навсозӣ мазмуни таҳсилотро тақозо мекарданд. Дар даврони истиқлол дар мамлакат 173 муассисаи таълимии типи нав – литсей, гимназия, мактаби президентӣ, мактаби байналмилалӣ ва муассисаҳои таълимӣ барои хонандагони болаёқат, инчунин 196 муассисаи таҳсилоти томактабӣ ва умумии хусусӣ бунёд гардидааст. Дар ин муассисаҳо 150 ҳазор нафар хонанда таҳсил кардааст. Дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ 39 муассисаи таълимӣ ва дар зинаи таҳсилоти олии касбӣ 28 муассиса бунёд гашта, шумораи онҳо мутаносибан ба 144 ва 41 адад расонда шудааст. Дар ин замина сатҳу сифати таълиму тарбия бо назардошти дастовардҳои рӯзафзуни мактаббачагони тоҷик дар донишкадаҳои байналмилалӣ, таъмини муассисаҳои таълимӣ бо кадрҳои омӯзгорӣ, таъмиру аз навсозӣ, сохтмон ва мучаҳҳазгардонии муассисаҳои маориф хеле беҳтар гардид.

Имрӯз дар 35 муассисаи таҳсилоти олии касбии кишварҳои пешрафтаи дунё беш аз 41 ҳазор нафар ҷавонони мо таҳсилдоранд. Танҳо дар соли қорӣ беш аз 5000 нафар ҷавонон барои таҳсил ба кишварҳои хориҷӣ фиристода шуданд [2, с. 6].

Дар солҳои қабл аз истиқлол шумораи ҷавононе, ки ба хориҷи кишвар барои таҳсил фиристода мешуданд, ангуштшумор буд.

Ҳамин тарик, дар даврони соҳибистиклолӣ тавачҷуҳ ба соҳаи илму маориф афзуда, дар натиҷа рушди соҳаи мазкур таъмин гардид. Афзолиятнок, калидӣ ва омили амнияти

миллӣ номбар шудани маориф аз нигоҳи роҳбари давлат дар замони имрӯза ҳар яки моро водор месозад, ки дар иҷрои вазифаҳои худ боз ҳам масъулят бештар эҳсос намоем. Чунин баҳогузори далели он аст, ки маориф ва илм ҳақиқатан дар ташаккули ҳаёти ҷомеа ва истиқлолияти кишвар нақши муҳим мебозад. Ва кормандони соҳаи илму маорифи мамлакатро зарур аст, ки бо тамоми кӯшишу ғайратамонро ҷиҳати боз ҳам устувор намудани пояи илму маърифат равона карда, дар камолоти насли ҷавон беш аз ҳарвақта ҳиссагузор бошем.

#### **Адабиёт:**

1. Абдуллоев М.Х. Ислоҳот ва рушди маорифи Тоҷикистон дар солҳои истиқлолияти давлатӣ / М.Х.Абдуллоев, Х.С.Аъзамов, Ҳ.Ҳ. Аллоева. – Душанбе, 2016. – С.15.
2. Абдуллоев М. Дастовардҳои соҳаи маориф ва илм дар даврони истиқлолият // Анвори дониш, №7 (343), 13.10.2023. – С.-6.
3. Абдуллоев М. Таҳкими маориф дар Тоҷикистони соҳибистиклол. Душанбе, 2022. – С.-8.
4. Маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон - Душанбе, 2002. – С.43.
5. Маълумот оид ба ҷамъбасти фаъолияти хоҷагию молиявии муассисаҳои тобеи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар 9 моҳи соли 1993.
6. Эмомалӣ Раҳмон. Маорифи Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият. – Душанбе, 2006.-С.4.
7. [https://tajmedun.tj/tj/akhbor/?ELEMENT\\_ID=22741](https://tajmedun.tj/tj/akhbor/?ELEMENT_ID=22741) (санаи муроҷиат: 24.10.2023)
8. Донишномаи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – Душанбе, 2018. – 400 саҳ.
9. Обидов И. Очерки мухтасари таърихи маорифи халқи Тоҷикистон. Душанбе, «Ирфон» 1965,с 32
10. Раҳимов Ф. Мактаби олий: мушкилот ва зарурати ислоҳот.//Маорифи Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият.-с.97
11. Худоёрзода Р.С., Муродиён. Ҳ.Ғ., Комилӣ А.Ш. Донишномаи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – Душанбе, 2018. – 400 саҳ.

### **АЗ ТАЪРИХИ ИСЛОҲОТ ВА РУШДИ МАОРИФИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИЯТ**

Дар мақола таърихи ислоҳот ва рушди соҳаи маориф дар Тоҷикистон дар солҳои соҳибистиклолӣ баррасӣ шудааст. Муаллиф, дигаргуниҳои сиёсати маориф, сохт ва нақши маорифро дар шароити умумии иҷтимоӣ-фарҳангии Тоҷикистон муфассал таҳлил кардааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аввалин кори худро аз беҳтар намудани сатҳи сифати мактабу маориф оғоз намуданд. Бо ташаббус ва дастгирии Пешвои миллат мактабу донишгоҳҳо аз нав эҳё гардиданд, аз ҳисоби бучаи давлат барои сохтмони мактабу донишгоҳҳо маблағи муайян ҷудо гардид.

Ислоҳот дар системаи таҳсилоти олий ва миёна, васеъ намудани дастрасӣ ба таҳсилот, мусоидат ба рушди илму фарҳанг ба ояндаи дурахшони соҳаи маорифи Тоҷикистон дигаргуниҳои кулиро ба бор овард. Бинобар ин муаллифи мақола оид ба мушкилот ва дастовардҳои соҳаи маорифи Тоҷикистонро дар солҳои соҳибистиклолӣ мавриди таҳлил қарор додааст.

**Калидвожаҳо:** Истиқлолият, Тоҷикистон, низом, ислоҳот, донишгоҳҳо, маориф, омӯзиш, ҳамкорӣ, захираҳо, дурнамо.

## **ИЗ ИСТОРИИ РЕФОРМ И РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ**

В статье рассматривается история реформ и развития образования в Таджикистане в годы независимости. Автор подробно проанализировал изменения в образовательной политике, структуре и роли образования в общих социокультурных условиях Таджикистана.

Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон, свою деятельность начал с повышения уровня и качества образования. По инициативе и поддержке Лидера нации была выделена определенная сумма из государственного бюджета на строительство школ и университетов.

Реформы в системе высшего и среднего образования, расширение доступа к образованию, содействие развитию науки и культуры внесли радикальные изменения в светлое будущее сферы образования Таджикистана. Поэтому автор статьи проанализировал проблемы и достижения сферы образования Таджикистана в годы независимости.

**Ключевые слова:** независимость, Таджикистан, система, реформы, университеты, образование, обучение, сотрудничество, ресурсы, перспективы.

## **FROM THE HISTORY OF REFORM AND DEVELOPMENT OF EDUCATION IN TAJIKISTAN DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE**

The article examines the history of reforms and development of education in Tajikistan during the years of independence. The author analyzed in detail changes in educational policy, structure and role of education in the general socio-cultural conditions of Tajikistan.

The founder of peace and national unity - Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, respected Emomali Rahmon, began his activities by improving the level and quality of education. On the initiative and support of the Leader of the Nation, a certain amount was allocated from the state budget for the construction of schools and universities.

Reforms in the system of higher and secondary education, expanding access to education, promoting the development of science and culture have made radical changes to the bright future of the education sector in Tajikistan. Therefore, the author of the article analyzed the problems and achievements of the education sector in Tajikistan during the years of independence.

**Key words:** Independence, Tajikistan, system, reforms, universities, education, training, cooperation, resources, prospects.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Абдуллоев Маҳмуд Холевич – Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ, доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърих ва ҳуқуқ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. E-mail: abdullov.48@mail.ru; Телефон: +992918685205.

**Сведения об авторе:** Абдуллоев Махмуд Холевич – доктор исторических наук, профессор кафедры истории и права Кулябского государственного университета имени А.Рудаки,. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, ул.С.Сафарова 16. E-mail: abdullov.48@mail.ru; Телефон: +992918685205.

**Information about the authors:** Abdulloev Mahmud Holovich – Kulyab State University named after A. Rudaki, Doctor of Historical Sciences, Professor, Department of History and Law. Address: 735360, RT, Kulb, S. Safarov-16. E-mail: abdullov.48@mail.ru Phone: +992918685205.



## ТАШАККУЛИ МАКТАБУ МАОРИФ ВА УСУЛИ НАВ АЗ НИГОҲИ МУҲАҚҚИҚОНИ ВАТАНИ

Шоқурбонова Ҷ.Ш., унвончӯ

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Илму фарҳанги ҳар як халқ қисми ҷудонашавандаи фарҳанги умумибашарӣ буда, доимо дар алоқамандӣ ва баҳрабардории комёбиҳои ҳамдигар ривочу равнақ меёбад. Сатҳи ташаккули фарҳанги ҳар як халқият вобаста ба ҳаёти сиёсӣ иқтисодии ҳамон давру замон мебошад. Дар охири асри XIX болоравии аҳли илму фарҳанги халқи тоҷик мушоҳида мешавад, ки дар он хизмати маорифпарварон ва ҷадидон хеле калон аст. Онҳо ба инкишофи фарҳанги халқҳои дигар пеш аз ҳама бо аврупоиён шинос шуда, барои аз хоби гарон бедоркунии халқ ва ба инкишофи илму фарҳанг кӯшиш карданд. Аз ҳамин сабаб аз ибтидои асри XX сар карда, дар байни халқи тоҷик аҳли илму фарҳанг хеле зиёд мешавад. Халқи тоҷик фарҳанги халқи дигарро ғорат накарда, ҳамчун мардуми баномус офаридаҳои дигаронро ба худ нисбат намодаст [1, с. 74].

Дар ибтидои асри XX дар шахрҳои калонтарини сарзамини Осиёи Миёна, аз он ҷумла Самарқанд, Бухоро, Тошканд, Қўқанд, Хучанд ва ғайра ҳаракати ҷадидия ба амал меояд, ки намояндагони он бо тамоми ҳастӣ дар роҳи пешрафту беҳбудии ҷомеа рушду нумуи кишвар, инкишофи илму фарҳанг, ташаккули мактабу маориф, бедории фикрии мардум ва камолоти маънавии халқу миллат саҳми арзанда гузоштаанд. [4, с. 56]. Ин ҷунбиш пеш аз ҳама қисми шимолӣ, яъне музофоти Хучандро фаро гирифт, ки ходимону ҷонибдорони намоёни он Тошхуча Асирӣ, Абдулло Файёзи Хучандӣ, Ҳочӣ Ҳусайни Рочӣ, Саидбобоҳон Аҳрорӣ, Ҳасанхон Мирзоэшонов ва дигарон буданд. Онҳо дар байни мардум афкори нави замонавиро пешниҳод намуда, ҷомеаро ба инкишофи илму маориф, баланд бардоштани сатҳи маърифат, ободии Ватан ва пешравии мамлакат даъват менамуданд. Аксари намояндагони ҳаракати ҷадидия дар ташаккули мактабу маорифи усули нав, пайдоиши матбуоти даврӣ, омӯзиши илму аз худ кардани фарҳанг саҳми калон гузоштанд. Онҳо пешравии мамлакат ва мардумро пеш аз ҳама дар ислоҳи мактабу маориф ва дар бунёд намудани пояҳои навини таълиму тадрис медиданд. Ислоҳи таълим дар мактабҳои ибтидоии Осиёи Миёна ҳадафи нахустини ҷунбиши ҷадидия буд.

Аввалин мактабҳо, ки тоторию ўзбекӣ буданд, талаботи талабагони тоҷикро қонеъ карда наметавонистанд. Баҳусус забони таҳсил ва китобу васоити таълимӣ, ки аксарият туркӣ буданд, барои толибилмони тоҷик душвориҳои зиёдеро пеш меоварданд. Аз ин рӯ, дар назди равшанфикрону ислохотпарварони тоҷик зарурати таъсиси мактаби миллий ва нашри китобу дастурҳои таълимӣ ба забони тоҷикии форсӣ пеш омад.

Гребенкин А.Д ба ин масъала ҳанӯз дар аввали солҳои 70-уми асри XIX (1872) марок зоҳир намуда гуфтааст: “забони форсӣ (тоҷикӣ А. Ё) – забони муллоҳо, мударрисон, қозиҳо, мирзоҳо ба ҳисоб рафта, бо он дар мадрасаҳо дарс гузашта мешавад”. Муаллифи дигари он замон Кун А. дар асари “Очерки хонигарии Қўқанд” меоварад, ки дар хонигарии Қўқанд 391 мактаби ибтидоӣ бо ҷамъи 26 ҳазор толибилм ва 68 мадраса амал менамуд, ки он дар шароити ҳамон замон дастоварди хуб ба ҳисоб мерафт. Муаллифи асари “Сайёҳат аз Оренбург ба Бухоро” Е.К. Мейендорф ҳанӯз соли 1820 дар бораи тоҷикони Бухоро махсус кайд карда гуфта буд, ки : “Бештарини онҳо (тоҷикон) хонда ва навишта метавонанд ва ба ҷуз руҳонӣ будани онҳо қисмати бештарини аҳолии мутамаддини Бухороро ташкил менамоянд”. Сайёҳатчӣ ва таҳқиқотчии дигар А. Миддендорф низ дар бораи вазъи мактабу маорифи минтақа (вилояти Фарғона) сухан ронда таъкид менамояд, ки дар Фарғона ҳар нафаре хонда ва навишта метавонанд. Дар осори сайёҳатчӣ А. Вамбери гуфта мешавад: “Тоҷикон дар давраи қадимтарин аксарияти томи аҳолиро ташкил намуда, аз ҳукуматдорӣ маҳрум шуда бошанд ҳам, нисбат ба ҳукуматдорони худ нақши маданиятпарвариро давом

медиханд. Дар асрҳои аввали дини ислом дар соҳаи донишҳои динӣ ва фалсафӣ пеш аз ҳама тоҷикон фарқ мекарданд”.

Мутафаккирони ибтидои асри XX на фақат ба ислоҳи мактабу мадрасаҳо ва дар нақшаи таълимӣ мавриди омӯзиш гузоштани илмҳои дунявӣ расидан ба ҳадафро муҳим ҳисобиданд, балки тавассути фаъолияти пайвастаи худ дарк намуданд, ки танҳо бо роҳи таъсис додани мактабҳои усули ҷадидӣ, тарғиби рӯзномаву маҷаллаҳо, нашри китобҳои дарсӣ метавон саводи мардумро бароварда, онҳоро маърифатнок намуд ва ба истиқлолияти маънавӣ соҳиб шуд. Ташаккули мактабу маорифи усули нав дар осори муҳаққиқони ватанӣ хеле возеҳу равшан дарҷ ёфтааст.

Ташкил ёфтани мактабҳои “усули нав” дар сарзамини тоҷикон дар ҷаҳонбинию ҷаҳоншиносии мардум инқилоби фикрӣ ба вучуд овард. Нахустин мактаби усули ҷадид дар кишвари Туркистон соли 1893 бо кӯмак ва дастгирии И. Ғаспаринский дар Самарқанд ташкил ёфт ва дар як муддати кӯтоҳ дар шаҳрҳои Фарғона, Тошканд, Андиҷон, Қўқанд, Хучанд ва ғайра мактабҳои навусул ба вучуд омаданд. Асосгузори ин мактабҳо Саидаҳмади Васлӣ, Сиддиқии Аҷзӣ, Абдуқодир Шакурӣ, Маҳмудхоча Бехбудӣ, Ҳамза Ҳақимзода Ниёзӣ, Мунаввар Қорӣ, Муҳаммадшариф Сўфизода, Ҳочӣ Муин Шукрулло, Саидбобоҳон Аҳрорӣ ва бисёр дигар маорифпарварон буданд. Хотиррасон менамоем, ки бештарини соҳибони мактабҳои усули нав шоиру нависанда буданд.

Тибқи маълумоти таърихшинос Намоз Ҳотамов, нахустин мактаби усули нави форсии тоҷикӣ ба маорифпарвари номии самарқандӣ Абдуқодир Шакурӣ тааллуқ дорад. Бо ташаббуси ӯ соли 1901 дар гузари Ҳочазудмуроди шаҳри Самарқанд чунин мактаби аввалин кушода шуд. Баъдтар вай, соли 1903 дар деҳаи Раҷабамини музофоти Самарқанд низ мактабҳои усули ҷадидро бунёд намудааст, ки дар бедории фикрӣ ва босаводшавии аҳоли таъсири муайяне гузоштааст. Дар ин мактаби усули нав фанҳои тарбияи ҷисмонӣ ва таълими меҳнат ҷойгоҳи махсус доштанд. Хонандагон ҳафтае як маротиба аз фанни забони русӣ таълим мегирифтанд. Дар мактаб ҳар сол маҷлисҳои кушод бо иштироки ҷомеаи васеи Самарқанду гирду атрофи он ташкил карда мешуд. Соле чор маротиба хонандагон аз санҷишҳо мегузаштанд. Адабиётшинос Расул Ҳодизода саҳми Маҳмудхоча Бехбудиро дар болоравии обрӯву эътибори мактаби Шакурӣ алоҳида қайд намуда, навишта буд, ки “Бехбудӣ барои пурзӯр намудани таъсири нуфузи мактаби Шакурӣ хеле Ҳиммат гузошт. Ӯ мактаби Шакуриро соли 1908 аз деҳаи Раҷабамини шаҳр ба ҳавлии худ овард, то доираи талабагон васеъ гардад ва мактаб аз ҷиҳати моддӣ беҳтар таъмин шавад”.

Мактаби навусули дигар дар Бухоро моҳи октябри соли 1908 аз ҷониби тараққипарварони тоҷик Абдулвоҳиди Мунзим, Садриддин Айнӣ, Аҳмадҷони Ҳамдӣ ва Ҳомидхочаи Меҳрӣ дар манзили Мунзим ташкил шуд. Ин мактаб, ки дар таърих бо номи “Мактаби Мунзим” машҳур аст, моҳи сентябри соли 1909 бо амри ҳукумати амирӣ баста шуд ва чанд вақт ба таври пинҳонӣ амал мекард. Адабиётшиноси номвар Соҳиб Табаров дар бораи нақши мактаби Мунзим чунин навиштааст: “Нахустин мактаби усули ҷадидии Мунзим ва дониши хубу саҳеҳи аввалин шогирдони он дар шуури мардуми Бухоро то як андоза инқилоби фикрӣ ва маънавӣ ба вучуд оварданд ва он шарорае, ки дар соҳаи мактабу маориф ва равшанфикрии халқ он чор ҳамсабақ- Мунзим, Айнӣ, Ҳамдӣ ва Меҳрӣ дар дохили Бухоро даргиронданд, баъд аз чанд сол ба алангаи калони озодихоҳӣ ва худшиносии миллӣ мубаддал гардид” [2, с. 142-146].

Дар волости Қистакӯз (Хистеварз)-и уезди Хучанди вилояти Самарқанди кишвари Туркистон мактаби дигари нав ба вучуд омада буд. Мактаби мазкур соли 1910 бо ҷидду ҷаҳди маорифпарвари хистеварзӣ Саидбобоҳон Аҳрорӣ (1890-1973), ки аз пайвандони орифи машҳури аҳди Темуриён- Убайдуллоҳи Аҳрор ё худ Ҳоча Аҳрори Валӣ (асри XV) буд, дар маҳалаи Қалъаи деҳааш ташкил меёбад. Таърихи пайдоиши мактаби Аҳрорӣ аз рӯи нақли собиқ муҳассил ва омӯзгори ояндаи он Охунбобо Собитзода чунин аст: Солҳои 1908-1909 С. Аҳрорӣ дар яке аз мактабҳои усули нави Қўқанд таҳсил намуда, худ дар орзуи таъсиси ҳамин гуна мактаб дар зодгоҳаш, яъне деҳаи Қистакӯз мешавад. Охирҳои соли 1909 С. Аҳрорӣ аз шаҳри Қўқанд як дона парта харида, ба Қистакӯз меорад ва ба усто Юлдоши маҳрамӣ ва

Усто Тошмуҳаммад сохтани 16 адад аз ҳамин гуна партаҳо ва тахтаи хатнависӣ, яъне доскаро мефармояд. Хуллас бо пули худ як мактаби ибтидоии усули нав ташкил карда, онро бо ашёи хониш мучаҳҳаз мегардонад. Аз он сабаб, ки барои таълим додан муаллими мувофиқ дар деҳа набуд, Аҳрорӣ ба нашрияҳои чадидаи Осиеи Миёна ва Россия мактуб фиристода, барои мактабаш муаллим мепурсад ва ин кӯшиши ӯ барабас намеравад. Аз рӯи эълони матбуот бо мадади яке аз ходимони машҳури ҳаракати чадидаи Мунаввар Қорӣ (1878-1931) ба ин мактаб ба сифати муаллим Мӯъминҷон Аҳқарӣ ном хатмкунандаи дорулмуаллимини Уфа аз шаҳри Тошканд бо маоши 50 сӯм фиристода мешавад ва аз ибтидои соли 1910 ӯ ба дарсгӯӣ шуруъ мекунад. Мутаассифона, бо супориши сардори уезди Хучанд, полковники рус В.К. Арсишевский мактаби Аҳрорӣ бинобар бе иҷозати ӯ кушода шуданаш ва дар он муаллимӣ кардани миллати ғайримаҳаллӣ баъди ҳашт моҳи фаъолият муваққатан баста мешавад. Ба андешаи А. Бобоев ва К. Ҳакимов бошқирд ё тотор будани ин муаллими туркзабон тахмин карда мешавад. Ҳамзамон нозири ҳамонвақтаи мактабҳои музофоти Хучанд, олими барҷастаи рус Михаил Степанович Андреев (1873-1948) огоҳонида шуда, худи Саидбобоҳон Аҳрориро ба ҷавобгарӣ кашидани мешаванд. Ёру наздикони Аҳрорӣ бо роҳбарии Қутбиддин Начмиддинов бахшиши гуноҳи ӯро аз ҳукуматдорони подшоҳӣ талабида, аз маҳбас озод менамоянд. Баъд аз ин ҳодиса М.С. Андреев бо таҷҳизоти раванди таълими мактаби Аҳрорӣ аз наздик шинос шуда, ба давом додани мактаб руҳсат медиҳад ва ба Аҳрорӣ тавсия медиҳад, ки аз аҳолии маҳаллӣ муаллим тайёр намояд. Ин мактаби Аҳрорӣ, ки дар он беш аз 30 нафар хонанда таҳсил мекарданд, дар арафаи соли 1913 аз тарафи ҳукуматдорони рус баста мешавад. Соли 1914 Саидбобоҳон Аҳрорӣ дар маҳаллаи Сангчамазори Қистакӯз боз як мактаби навусул мекушояд ва дар он акнун омӯзгори маҳаллӣ Охунбобо Собитзода ба дарсгӯӣ шуруъ мекунад. Бо маслиҳат, мадад ва дастгирии мудирӣ шуъбаи маорифи музофоти Хучанд М.С. Андреев дар заминаи ин мактаби усули чадид аввали моҳи сентябри соли 1914 мактаби русӣ-маҳаллӣ кушода мешавад, ки он то соли 1918 фаъолият дошт. Ин мактаб дорои синфхона, мизу курсӣ ва тахтаи деворӣ буда, талабагон бепул таҳсил мекарданд ва муаллимон бо маоши муайян ва ҳуроку ҷои хоби бепул таъмин мешуданд, ки ҳамаи ин хароҷот аз ҳисоби худи С. Аҳрорӣ буд. Нахустин толибилмони мактаби Аҳрорӣ- Охунбобо Собитзода, Амирхон Алвлиев, Акбархон Ҳорисӣ, Абдуғаффор Ҳасанов, Ҳайдар Умаров, Абдуқаҳҳор Неъматуллоев, Низомиддин Шамсиддинов, Исобой Исҳоқбоев, Муллоисмат Зоҳиров, Оллоқуллӣхон Ҷурунов, Абдучаббор Қажумов, Чалолхон Рустамов ва дигарон, чамъ сӣ нафар буданд, ки онҳо дар радифи ходимони намоёни маорифи халқ ва маданияти давраи худ ба воя расида, барои тамоми мардуми диёри хеш корҳои шоистае анҷом доданд.

Тибқи маълумоти кишваршиносон Абдусаттор Бобоев ва Кимиёхон Атой дар Қистакӯз дар ибтидои соли 1911 дар назди масҷиди Қозӣ Ўзбек ба ҷои мактаби кӯҳна аз тарафи муаллим Абдунабӣ Махсум, ки падараш Мулло Абдурахмони қиссахони хучандӣ дӯсти деринаи Қозӣ Ўзбек буд, боз як мактаби усули нав кушода мешавад. Барномаи таълимии ин мактаб аз мактаби Аҳрорӣ фарқ намекард. Машғулиятҳо аз фанҳои ҳисоб, забон, адабиёт ва Қуръон иборат буданд. Дар рӯзи чумъа истироҳат мекарданд. Муаллим дар меҳмонхонаи Абдусамат Махсум истиқомат мекард. Мактаб парта ва тахтаи хатнависӣ надошт, аз ҳар хонанда як сӯмӣ таълимпулӣ мегирифтанд, ки маоши муаллим ҳисоб мешуд. Дар ин мактаб 38 нафар талабагон таълим мегирифтанд. Амалдорони волосту музофот ба таълим дар мактаб муқобил буданд. Онҳо борҳо ба муаллим Абдунабӣ Махсум таъкид мекарданд, ки мактабро бандад.

Дар шаҳри Хучанд мактаби усули чадид соли 1912 аз тарафи муаллими тошкандӣ Юсуф Муллохон Муҳаммедов ташкил меёбад. Соли 1914 хатмкунандаи ин мактаб Ҳасанхон Мирзоэшонов дар хонаи худ дар маҳаллаи Намозгоҳ мактаби усули чадидаи Ҳочӣ Ҳусайни Рочӣ ифтитоҳ меёбад. Ба андешаи муаррихи тавоно Абдулло Мирбобоев, дар байни мактабҳои усули чадидаи шаҳр маҳз мактаби Рочӣ беҳтарин ҳисобида мешуд [3, с. 82].

Чадидон таъкид мекарданд, ки бидуни илму савод пешрафти ҷомеа имконпазир нест. Дар ин рост М. Беҳбудӣ менависад: “Атфоли мактаби чадида дар синни 8-15 солагӣ аз

хилкати илм то кунун чӣ қадар ҳаводиси диния ва мадания шудааст, илм ҳосил мекунад. Аз таърихи мамлакат ва миллати мансубияи шогирдон низ тадрис ва ин боиси мукаммалияти толиб мешавад. Дар мактаби тоза аз илми ҳисобу таноби айнӣ, ҳандасаву фасоҳат ва дафтардориву иншою китобат низ таълим мекунад”.

Мактабҳои усули ҷадид, ки дар музофоти гуногун ташкил ёфта буданд, таълими саводно бо усули савтию овозӣ ва хониши эзоҳию хатнависӣ ба роҳ монда буданд. Дар барномаи ин мактабҳо омӯзиши алифбо аз рӯи китобҳои дарсии “Муаллими аввал” ва “Адиби аввал” ба роҳ монда шуда, фанҳои дақиқ низ омӯзонида мешуд. Таъсиси мактабҳои навусули ҷадидон ба афкори илму адаб таъсири амиқ расонид ва акнун адибону суҳанварон пайдоиши ин мактабҳоро бо камали хушнудӣ пазируфта, дар эҷодиёти худ ба таблиғи онҳо пардохтанд.

Воқеан, таъсис додани мактабҳои усули ҷадидӣ дар Бухорои амирӣ тағйироти куллиеро дар низоми фарҳангии ҷомеа ба вучуд овард. Аз як тараф байни фарзандони тоҷики бухороӣ завқи хондан ва савод омӯхтанро бедор карда, аз тарафи дигар зиёиёни тоҷикро чӣ дар дохили Бухоро ва чӣ дар хориҷи кишвар ҳушдор намуд, ки барои маърифатнокшавии фарзандони миллат заҳмат кашанд. Тавассути маърифатнок кардани аҳолии метавон аз байни онҳо мутахассисони хубро ба воя расонид, ки тариқи фазлу дониш дар кишвар метавонанд заводу фабрикаҳо ва дигар муассисаҳоро таъсис дода, мардумро ба ҷои кор таъмин созанд. Яъне пешбурди тамоми соҳоти ҷомеа ба души мутахассисони маҳалӣ вогузор шавад. То ин ки онҳо барои пешрафти мамлакат ҷиддан муносибат кунанд ва муҳтоҷ ба соҳибкасбони хориҷӣ нагарданд. [5, с. 12]

Ҳамин гуна, андешаҳои муҳаққиқони ватаниро таҳлил карда, метавон ҳулосагирӣ кард, ки бе маърифатнокшавии омма наметавон ба пешрафти ҷамъиятӣ ноил гардид. Ҷадидон – маорифпарварони ин сарзамин дар роҳи босаводу бомаърифат кардани мардум, таъсиси макотиби усули ҷадид ва тарғиби бунёди ҷомеаи нав дар ибтидои асри XX нақши муайян бозиданд.

#### **Адабиёт:**

1. Арбобзода, А. Таърихи фарҳанги халқи тоҷик. зери таҳрири д.и.т.проф. Набиева Р.А. / А. Арбобзода. - Душанбе 2003. 296 с.
2. Ғаффоров, Н. Ҷадидия ва шинохти он (Маҷмӯаи мақолаҳо ва гузоришоти илмӣ). / Н. Ғаффоров. - Душанбе: Ирфон, 2013. - 160 с.
3. Ёров, А.Ш. Суҳане чанд оид ба вижагиҳои тичоратӣ ва фарҳангии Тоҷикистон. (дар нимаи дуоми асри XIX-аввали асри XX). / А.Ш. Ёров. -Душанбе. 2018. - 100 с.
4. Набиева, Р.Тоҷикистон дар асри XX ва ибтидои асри XXI. / Р.Набиева, Ф.Зикриёев, М.Зикриёева. - Душанбе. 2008. – 319 с.
5. Самиев, Б.Ҷ. Назари Аҳмади Дониш ва хотираҳои сайёҳони хориҷӣ оид ба сохтори иҷтимоии аморати Бухоро. / Б.Ҷ.Самиев. - Душанбе, “Деваштич”, 2006. - 78 с.

### **ТАШАККУЛИ МАКТАБУ МАОРИФИ ВА УСУЛИ НАВ АЗ НИГОҲИ МУҲАҚҚИҚОНИ ВАТАНӢ**

Ташаккули мактабу маорифи халқи тоҷик дар осори муҳаққиқони ватанӣ баръало ба мушоҳида мерасад. Онҳо кӯшидаанд, то дар осорҳои пурмуҳтавои худ вазъи ҳамонвақтаи илму маорифро ба таври объективона натиҷагирӣ намоянд. Дар охири асри XIX болоравии аҳли илму фарҳанги халқи тоҷик мушоҳида мешавад, ки дар он хизмати маорифпарварон ва ҷадидон хеле калон аст. Онҳо ба инкишофи фарҳанги халқҳои дигар пеш аз ҳама бо аврупоиён шинос шуда, барои аз ҳоби гарон бедоркунии халқ ва ба инкишофи илму фарҳанг кӯшиш карданд. Аз ҳамин сабаб аз ибтидои асри XX сар карда, дар байни халқи тоҷик аҳли илму фарҳанг хеле зиёд мешавад. Аксари намояндагони ҳаракати ҷадидия дар ташаккули мактабу маорифи усули нав, пайдоиши матбуоти даврӣ, омӯзиши илму аз худ кардани фарҳанг саҳми калон гузоштанд.

**Калидвожаҳо:** мактаб, маориф, фарҳанг, усул, навусул, чадид, чунбиш, чадидон, маорифпарварон, тараққипарварон, муаллим, илм, саводнокӣ, маънавиёт, шуур, ташаккул, инқилоб, тоҷик.

### **ФОРМИРОВАНИЕ ШКОЛЫ И ОБРАЗОВАНИЯ И НОВЫЙ МЕТОД С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ**

Становление таджикских национальных школ и образование отчетливо прослеживается в трудах отечественных исследователей. В своих богатых трудах они пытались объективно оценить современное состояние науки и образования. В конце XIX века можно наблюдать перспектива знания и культуры таджикского народа, в котором очень велика заслуга просветителей и новаторов. Они знакомились с развитием культуры других народов, прежде всего европейцев, и пытались пробудить народ от глубокого сна и развивать науку и культуру. По этой причине, начиная с начала XX века, среди таджикского народа значительно увеличилось деятели науки и культуры. Большинство представителей современного движения внесли большой вклад в формирование школ и воспитаний нового метода, появление периодической печати, изучение науки и приобретение культуры.

**Ключевые слова:** школа, образование, культура, метод, новаторство, новое, движение, преподаватели, разработчики, учитель, наука, грамотность, духовность, сознание, образование, революция, таджик.

### **FORMATION OF SCHOOLS AND EDUCATION AND A NEW METHOD FROM THE POINT OF VIEW OF DOMESTIC RESEARCHERS**

The formation of Tajik national schools and education can be clearly seen in the works of domestic researchers. In their rich works they tried to objectively assess the current state of science and education. At the end of the 19th century, one can observe the prospects for the knowledge and culture of the Tajik people, in which the merit of educators and innovators is very great. They became acquainted with the development of the culture of other peoples, primarily Europeans, and tried to awaken the people from deep sleep and develop science and culture. For this reason, since the beginning of the 20th century, scientific and cultural figures have increased significantly among the Tajik people. Most of the representatives of the modern movement made a great contribution to the formation of schools and education of a new method, the appearance of periodicals, the study of science and the acquisition of culture.

**Keywords:** school, education, culture, method, innovation, new, movement, new, educators, developers, teacher, science, literacy, spirituality, consciousness, formation, revolution, tajik.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Шоқурбонова Чаҳоноро Шарифхоновна – унвонҷӯи кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садрриддин Айнӣ Суроға 734003 Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе хиёбони Рӯдакӣ 121, Тел: (+992) 988252194

**Сведения об авторе:** Шоқурбонова Джаҳоноро Шарифхоновна – соискатель кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета имени Садрриддина Аини Адрес: 734003 Республики Таджикистан проспект Рудаки 121, Тел: (+992) 988252194

**Information about the author:** Shokurbonova Jahonoro Sharifhonovna – applicant for the Department of History of Tajik People of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini Address: 734003 Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue 121, Phone: (+992) 988252194

## РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ШАҲР ВА МИНТАҚАИ КҶЛОБ ДАР ИБТИДОИ ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Акрамова С.А., ассистент  
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Истиқлолияти кишвар имконият фароҳам овард, ки ба масъалаи рушди ҳамаҷонибаи иқтисодиёти минтақаи Кӯлоб тадбирҳои нисбатан ҷиддӣ зоҳир гардад. Ҳарчанд маълум аст, ки дар саромади ин марҳалаи нави таърихӣ соҳибистиклолӣ ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсии кишвар ба бухрони шадиди сиёсӣ ва минбаъд ба воқеаҳои даргири ҷанги шаҳрвандӣ оварда расонид. Мусаллам аст, ки дар чунин вазъият роҳандозӣ намудани нақшаҳои рушди иқтисодӣ бо душворӣ имкон меод. Дар ин маврид Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон басо дуруст қайд кардааст, ки «Ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ кишвари моро аз масири пешрафт ҷандин даҳсола ақиб партофт ва мардуми Тоҷикистонро маҷбур сохт, ки барои бартараф кардани харобиву хисороти он солҳо заҳмати шабонарӯзӣ ва мушкilotу монеаҳои басо гаронро таҳаммул намоянд». [5]

Новобаста аз ин вазъияти душвори фоҷиабор маҳз бо дастгири ва ибтикороти наҷиби Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон тадбирҳои наҷиб ҷиҳати рушд ва инкишофи минтақаи Кӯлоб рӯйи кор омаданд.

Мебояд зикр намуд, ки новобаста аз имконот ва иқтидорҳои замони шуравӣ вобаста ба омилҳои бюрократии кори идораи давлатӣ дар кишвар баҳри пешрафти қисматҳои ҷануби Тоҷикистон, аз ҷумла, шаҳр ва минтақаи Кӯлоб аҳаммияти зарурӣ зоҳир намегардид. Инро мо дар мисоли он метавонем бинем, ки дар ин минтақа корхонаҳои бузурги истеҳсоли мавҷуд набуданд ва агар бунёди чунин корхонаҳо дар нақшаи истеҳсоли қарор дошта бошанд, ҳам бо асосҳои қадом монеаҳо онҳо сохта намешуданд. Фақат дар солҳои аввали давраи шуравӣ кӯшишҳои барои пешрафти иқтисодии Кӯлоб карда шуда, дар натиҷаи он дар ноҳияи Фарҳор дар солҳои сиёсатҳои заводҳои пахтазакунӣ ва дар шаҳри Кӯлоб заводи рафғанкашӣ сохта шуда буданд. [1, с. 534]

Яке аз мушкилҳои, ки боиси ақибмондагии минтақаи Кӯлоб дар ибтидои давраи соҳибистиклолӣ мегардид, ин дар бунбасти коммуникатсионӣ қарор доштани он буд. Зеро шаҳр ва минтақаи Кӯлоб танҳо аз як ҷониб бо роҳи автомобилӣ бо маркази ҷумҳурӣ ва манотиқи дигар пайваст будо халос. Бинобар ин Ҳукумати ҷумҳурӣ ва пеш аз ҳама Президенти кишвар ин мушкilotро эҳсос намуда, барои аз бунбасти коммуникатсионӣ раҳо намудани минтақаи Кӯлоб камари ҳиммат бафт. Масъалаҳои муҳими алоқаманд ба ҳаёти иҷтимоӣ – иқтисодии шаҳр ва минтақаи Кӯлоб дар ибтидои давраи соҳибистиклолӣ хеле зиёд буданд. Ҳалли ин масъалаҳо ниҳоят душвор ва ҳамаҷунин зарур буданд. Ҳалли ин масъалаҳо имконият фароҳам меоварданд, нахуст масъалаҳои ҳаёти иҷтимоии аҳоли ҳаллу фасли худро ёбанд ва аз ҷониби дигар имконият ва рушди минбаъдаи иқтисодии минтақа беҳтар гардад. Дар ин марҳала дар қатори ин масъалаҳо аз нав таъмир ва ба истифода додани системаи кӯҳнаи обтаъминкунӣ дар шаҳри Кӯлоб ба шумор мерафт. Ин системаи обтаъминкунӣ ҳанӯз дар соли 1971 – и замони шуравӣ сохта шуда буд ва дар давраи аввали солҳои 90 – уми асри ХХ қариб, ки аз истифода берун гардида буд. Дар он рӯзҳо, ҳалли ин масъала бо назардошти мушкilotи мавҷуда хеле душвор буд, зеро аҳолии шаҳр пайваста меафзуд ва наздик ба 100 ҳазор нафар мерасид. Бо мақсади ҳалли масъала мақомоти ҳокимияти давлатии шаҳр дар он рӯзҳо бо қувваҳои имконияти молиявии шаҳр тақия карда ба тармими ин ду системаи ҳаётан муҳим сар қард, зеро дар шаҳр ба сабаби аз кор баромадани ин система касалиҳои гуногун сар мезаданд ва шароитҳои беҳдошти санитарӣ фалаҷ мегардид. Вале бо сабабҳои мушкilotи молиявӣ ва нарасидани маблағ вусъати кор ба назар

намерасид. Бо дарки амиқи масъала бо саҳми Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва кӯшишҳои Ҳукумати ҷумҳурӣ дар доираи ҳамкорӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ бо барномаҳои СММ соли 1998 ба шаҳри Кӯлоб омада, маблағи 300 ҳазор долларро барои тармиму таҷдиди системаҳои канализатсия ва обрасонии шаҳри Кӯлоб ҷудо намуданд. Дар натиҷа дар шаҳри Кӯлоб имконият пайдо гардид, ки бо маблағи мазкур он ду системаи обтаъминкунӣ тармим гарданд ва бештари он лӯлаҳои фарсуда ва аз қор баромадаи обрасонӣ иваз карда шуданд. [6]

Ин тадбир ба ҷиҳати моҳият дар он рӯзҳо барои амалӣ намудани нақшаҳои таъмини иҷтимоии аҳоли ва беҳдошти ҳифзи сиҳати аҳоли аҳаммияти муҳим дошт. Дар натиҷа бо мақсади ҳалли масъалаи таъмини пурраи оби нӯшокӣ ба аҳолии шаҳри Кӯлоб дар солҳои 2000 –ум бо дастгирии намояндагии ташкилотҳои СММ таҳти роҳбарии Базила Компас ва Иттиҳоди башардӯстонаи Аврупо бо роҳбарии офиси дар Душанбе будаи Янни Бошер дар шаҳри Кӯлоб 3 километр хати аз ҷиҳати экологӣ муҳими системаи об аз нав барқарор мегардад. [4, с. 23]

Метавон дар доираи иншооти ниёз ба азнавсозӣ ва тармим қарор додашудаи давраи аввали соҳибистиклолӣ Фурудгоҳи байналхалқии шаҳри Кӯлобро ёдовар гардид. Сохтмони ин фурудгоҳ дар соли 1991 сар шуда, ба сабаби ҳодисаҳои маълуми дар Иттиҳоди Шӯравӣ ва Тоҷикистон рухдода, дар он солҳо маблағгузорӣ ба он қатъ гардида буд. Баъди ҷудо кардани маблағҳо барои сохтмон, 30 декабри соли 1995 ба ин фурудгоҳ бори аввал ҳавопаймои ТУ-154 фуруд омад ва бо ҳамин ба фурудгоҳи шаҳри Кӯлоб мақоми фурудгоҳи байналмилалӣ дода шуд. Вале дар асл сохтмон ҳоло ба итмом нарасида буд. Қорҳои сохтмонӣ дар ин фурудгоҳ бевосита бо ташаббуси Президенти кишвар аз ҳисоби бучаи ҷумҳурӣ дар соли 1996 оғоз гардиданд. Дарозии хатти парвози фурудгоҳи Кӯлоб 3100 метр ва паҳноӣ он 45 метрро ташкил мекард. Дар сохтмони иншооти Фурудгоҳи байналмилалӣ ширкати роҳсозии № 4 «Шарора» ҷаълона иштирок кард. Қорҳои таҷдиду сохтмонӣ дар фурудгоҳ ба итмом расида, 15 ноябри соли 1996 маросими тантанавии кушодашавии майдони ҳавоии байналмилалӣ шаҳри Кӯлоб баргузор гардид. Дар расми ифтитоҳ Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон, раиси Маҷлиси Олӣ Сафаралӣ Рачабов, сарвазири мамлакат Яҳё Азимов ва шахсони дигари расмӣ иштирок варзиданд. [7] Баъдтар толори қабулу гусели меҳмонони воломақоми фурудгоҳ аз нав таҷҳизонида шуд.

Фурудгоҳи байналмилалӣ шаҳри Кӯлоб дар марҳалаи нави давраи соҳибистиклолӣ 17 сентябри соли 1998 ба истифода дода шуд. Аз ҷумлаи иншооти нотайёри шаҳри Кӯлоб ба шумор мерафт, ки бо пош хурдани Иттиҳоди Шӯравӣ сохтмони он қатъ гардида буд. То ин давра Фурудгоҳи байналмилалӣ ҳавопаймоҳои қалонро қабул карда наметавонист, зеро майдони хатти парвози он барои ҳавопаймоҳои хурду миёна сохта шуда буд. Васеъ намудани майдон ва хати парвози Фурудгоҳи байналмилӣ имкон мекард, ки он ҳавопаймоҳои бузургро аз дохил ва хориҷи кишвар қабул намояд. Иҷрои ин қор аҳаммияти бузурги байналмилалӣ дошт. Фурудгоҳ метавонист дар мавридҳои зарурӣ фурудгоҳи марказии воқеъ дар пойтахти кишварро иваз намояд.

Масъалаи дигар, ки бевосита ба доираи мустақкам гардидани дараҷаи иқтисодии шаҳр ва минтақаи Кӯлоб алоқамандии зич дошт, ин ба истифода додани қони гази Хоча Сартез ва таъмини гази табиӣ ба аҳолии шаҳр ва деҳоти наздики он иборат буд. Бояд ишора намуд, ки аз охири солҳои 80-уми асри ХХ ба шаҳри Кӯлоб тавассути лӯлаҳои газкашӣ аз ноҳияи Балҷувон гази табиӣ меомад. Баъди пош хурдани Иттиҳоди Шӯравӣ фаъолияти ин нуқтаи таъмини гази табиӣ қатъ гардид. Қашонидани гази моеъ душвор ва гарон меафтид. Бо тақозои талаботи рӯзафзуни аҳоли ба таъмини гази табиӣ дар доираи имкониятҳои худӣ ва бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахсан Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон, нуқтаи гази Хочасартез (солҳои 80 асри ХХ аз тарафи геологҳо кашф шуда буд) дар масофаи 11 км ба шаҳри Кӯлоб оварда шуд. Дар мавриди ба истифода қарор додани ин нуқтаи таъмини гази табиӣ (15 ноябри 1998) саҳми ширкати давлатии «Тоҷиккоммунсервис» қалон буд.

Аз рӯи нишондоди мутахассисон ин нуқтаи таъмини газ дар як шабонарӯз 25 ҳаз. м<sup>3</sup>

газ интиқол карда метавонист. Захираи кашфшуда тахминан 1 млрд 150 млн метри кубиро ташкил меод. Тахмин мерафт, ки ин имкон меод аҳолии минтақа ба муддати 30 сол бо гази табиӣ таъмин карда шавад.[3, с. 494]

Дар он рӯзҳо бо саъю кушиши аҳолии шаҳр, деҳоти атрофии он ва дастгирии Мақомоти иҷроияи Ҳокимияти маҳаллӣ ба манзилҳои истиқоматӣ хати таъмини газ кашада мешавад. Корхонаи истеҳсоли хишти шаҳри Кӯлоб бо ҳамин гази табиӣ кор мекард. Кумитаи нефту гази ҷумҳурӣ то шаҳри Сарбанд кашадани хати гази табиӣ соли 1998 ба нақша гирифта буд. Татбиқи амалии ин нақша ва умуман истифодаи самараноки кони гази Ҳочасартез дар як марҳала боиси беҳтар гардидани шароити зиндагии шаҳри Кӯлоб гардид.

Бо супориши Президенти кишвар дар 16-уми ноябри соли 1998 хатти 11-километраи гази табиӣ аз мавзеи кони гази Ҳоча Сартез то шаҳри Кӯлоб расонида шуд. Пештар 50 фоизи эҳтиёҷоти шаҳри Кӯлоб аз кони гази Балҷувон таъмин мегардид, ки акнун фишори он ниҳоят паст гардида буд. Дар он рӯзҳо эҳтиёҷоти аҳолии шаҳр пурра аз ҳисоби кони Ҳоча Сартез таъмин карда мешуд. Захираи кони гази табиӣ Ҳоча Сартез, аз рӯи ҳисоби мутахассисон тахминан дар ҳудуди 1 миллиарду 150 миллион метри мукаабро ташкил меод, ки имкон меод минтақаро дар давоми 25-30 сол аз газ таъмин намояд. 16 ноябри соли 1998 гази Ҳоча Сартез ба шаҳри Кӯлоб сар дода шуд ва як истгоҳи газпуркунии мошинҳо низ ба истифода дода шуд.

Чи тавре аз хабарҳои дар матбуот ҷопшуда бармеояд, дар ибтидои соли 2002 «ба сабаби хурӯчи обу намак» дар соли чоруми ба истифода дода шудани кони гази Ҳоча Сартез аз се ҷоҳи он фақат як ҷоҳ амал мекарду халос, ки он корхонаҳо ва сокинони шаҳрро наметавонист бо газ таъмин намояд. Бояд гуфт, ки ду корхонаи калони шаҳр - заводи хишт ва корхонаи истеҳсоли сафолакҳои бопӯши Тоҷикистону Хитой маҳз ба воситаи газ фаъолият мекунанд. Бинобар ин Ҳукумати ҷумҳурӣ дар соли 2000-ум барои тармиму барқароркунии он ду ҷоҳ маблағи 160 ҳазор сомонӣ ҷудо мекунад. [8] Вале ҷуноне, ки далелҳо собит менамоянд, ташкили кори минбаъдаи ин иншоот натиҷаҳои хуб ба бор намеоварад ва фаъолияти ин корхонаҳо минбаъд қатъ мегардад.

Барои раванқи минбаъдаи асосҳои иҷтимоӣ - иқтисодии шаҳр ва минтақаи Кӯлоб дар даҳсолаи аввали давраи соҳибистиклолӣ сохтмони роҳи оҳани Қурғонтеппа - Кӯлоб ва вокзали роҳи оҳан дар шаҳри Кӯлоб нақш ва аҳамияти хосаро касб менамояд. Дар воқеъ, роҳи оҳани Қурғонтеппа-Кӯлоб ба сифати яке аз сохтмонҳои муҳими ҷумҳурӣ, барои аз бунбасти коммуникатсионӣ раҳо намудани минтақаи Кӯлоб нақши муассир дорад. Роҳи оҳани Қурғонтеппа - Кӯлоб, иншооти ҳаётан муҳиме буд, ки ду минтақаи вилояти Хатлонро ба ҳам мепайваст. Лоихаи сохтмони роҳ соли 1990 аз тарафи лоихакашони Ҷумҳурии Узбекистон «Ташгипротранс» ва «Ташжилпроект» омода шуда буд. Дарозии роҳи мазкур - 138 километрро ташкил меод. Сохтмони он ба зиммаи собиқ Вазорати роҳи оҳани ИҶШС гузошта шуда, оғози он соли 1990 ва анҷоми он соли 1995 пешбинӣ гашта буд. Дар тули солҳои 1990 - 1994 ҳамагӣ 2 км роҳ сохта шуд. Бо супориши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон сохтмони роҳ аз нав оғоз ёфта, бо мақсади суръат бахшидан ба он 21 сентябри соли 1993 трести махсусгардонидаи «Тоҷиксохтмон» созон дода шуд. Моҳи июни 1993 бо пешниҳоди Эмомалӣ Раҳмон сохтмони ин роҳи ҳаётан муҳим ба ҳашари умумихалқӣ табдил ёфт. Ҳар як ноҳияи вилояти Хатлон ба минтақаҳои ҷудоғонаи роҳ вобаста карда шуд, ки ин ба суръати корҳо вусъати тоза бахшид. Дар сохтмони ин роҳ 2 пули калон, 28 пули миёна ва беш аз 200 адад иншооти обёрӣ бунёд карда шуд. Пули аз ҳама калон (дарозияш 220 м) дар болои дарёи Вахш дар наздикии шаҳри Сарбанд сохта шуд. Сохтмони онро корхонаи махсуси пулсозии трести № 7 Ҷумҳурии Узбекистон ба уҳда дошт. Масолеҳи сохтмон, аз ҷумла металлӯ прокатро аз шаҳри Воронежи Федератсияи Россия меоварданд. Роҳ аз шаҳраки Сарбанд оғоз гардида, тавассути ноҳияи Бохтар, шаҳраҳои Сангтуда, Саргазон, Данғара, ноҳияи Фархору Восеъ то шаҳри Кӯлоб тул мекашад. Дар сохтмони роҳ 20 ҳаз. тонна релс, 300 ҳаз. адад шпал истифода шудааст. Ба ривочи корҳои сохтмонии роҳ шартномаи ҳамкории иқтисодии Тоҷикистону Россия (Москва, сент. 1994) вусъати тоза бахшид.



Россия бо масъулияти ҷиддӣ дар сохтмони ин иншоот саҳм гирифт. Сохтмони роҳ солҳои 1994 - 99 ваҳтаи кории асосии тамоми ҷумҳурӣ буд. Рафти корҳо таҳти назорати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон қарор мегирифт. Дар бунёди роҳ дар соли 1998 коргарони идораҳои сохтмони «Роғунсоз», «Нораксоз», ширкати «Ҳамадонӣ» бо дастгирии инвесторҳои хориҷӣ, фирмаи «Канада-Иркон» ва корхонаи сохтмони Эрон саҳм гирифтанд. Сохтмони истгоҳи роҳи оҳани шаҳри Кӯлобро корхонаи сохтмони Эрон ба уҳда дошт. Роҳ дар арафаи ҷашни 1100-солагии давлати Сомониён 7 сентябри соли 1999 ба истифода дода шуд. Ба ин хотир дар истгоҳи роҳи оҳани Кӯлоб тантанавӣ бошукуҳ барпо гардид, ки онро Эмомалӣ Раҳмон кушода, ҳамаи меҳнаткашони шаҳри Кӯлобро муборакбод намуд. Ин роҳи ҳаёт, роҳи сулҳу ваҳдат ва бо ҳам омадани тамоми мардуми кишвар гардид.

Сохтмони ин роҳ доимо дар мадди назари сардори давлат Эмомалӣ Раҳмон қарор дошт. Бо мақсади дар ҷояш ба рафти корҳои сохтмонӣ шинос шудан ӯ 16 октябри соли 1997 ба пикети 63-юми роҳи оҳани Қурғонтеппа-Кӯлоб омад. Сохтмончиён аз ин зиёрат руҳбаланд гашта ваъда доданд, ки кӯпури 220 метрро роҳи оҳани болои дарёи Вахшро дар ҳамин соли 1997 ба анҷом хоҳанд расонид. Онҳо ба ваъдаи худ вафо карда сохтмони кӯпрукро ба анҷом расонида, дар рӯзи 29 декабри соли 1997 қитъаи 30-километрро роҳи оҳани Қурғонтеппа -Кӯлобро ба истифода доданд. Дар маросими ботантанавӣ кушодани ин қитъаи роҳ ва кӯпрук Президенти кишвар иштирок дошт.

Баъд аз гузаштани ним сол-7 уми сентябри соли 1998 навбати аввали роҳи оҳани Қурғонтеппа-Кӯлоб, ки то деҳаи Саргазони ноҳияи Данғара 54 километрро ташкил меод, ба итмом расонида шуд. Дар маросими ифтитоҳи роҳ сардори давлат Эмомалӣ Раҳмон, раиси Маҷлиси Олӣ С. Раҷабов ва сарвазир Я. Азимов иштирок варзиданд. Дарозии умумии роҳи оҳани Қурғонтеппа-Кӯлоб 128, 42 километрро ташкил меод. Баъд аз ин дар моҳи октябри соли 1998 Ҳукумати ҷумҳурӣ дар бораи тадбирҳои вусъат бахшидан ба анҷоми сохтмони ҳатти роҳи оҳани Қурғонтеппа-Кӯлоб қарор қабул кард. Президенти кишвар супориши қатъӣ дод, ки то рӯзи Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон 9 сентябри соли 1999 анҷоми бечунуҷарои сохтмони марҳалаи дуюми ин объект (Саргазон-Кӯлоб) таъмин карда шавад. Аз ҳама муҳиммаш-ба Вазорати молия, Бонки миллий ва Раёсати роҳи оҳани Тоҷикистон супориш дода шуд, ки маблағгузори сохтмонро мутобиқи нақшаи иҷроии корҳои сохтмонӣ насбкунӣ таъмин намуда, сохтмонро тибқи нақшаи аз ҷониби Президенти Тоҷикистон тасдиқшуда амалӣ гардонанд.

Ин қарор нуқтаи таҳаввуле шуд дар сохтмони мазкур ва ҳангоме, ки Президенти кишвар 13 уми марти соли 1999 бо корҳои сохтмонӣ дар қитъаи роҳи Саргазон-Кӯлоб шинос шуд, дар сохтмони роҳ 46 ташкилотҳои бинокории вилоятию ҷумҳуриявӣ дар ду баст кор мекарданд. Ба ин қонеъ нашуда, Президент бори дигар аз сохтмони роҳи оҳан дар қитъаҳои гуногун он 15-16 июли соли 1999 دیدан кард. Ӯ дар ҳамин сафараш ба вокзали роҳи оҳани шаҳри Кӯлоб, ки сохтмони он моҳи сентябри соли 1998 оғоз гардида буд, ташриф овард. Аз 1 миллиону 350 ҳазор доллари барои сохтмони он ҷудошуда, аллақай 75 фоизаш истифода гардида буд. Президент вазифа гузоштанд, ки сохтмони вокзали мазкурро то 10-уми августи соли 1999 ба анҷом расонанд.

Маҳз, ана бо ҳамин кӯшишҳои пайгиронаи Президент сохтмони роҳи оҳани Қурғонтеппа-Кӯлоб ва вокзал дар шаҳри Кӯлоб дар муҳлати муайянгардида - то рӯзи ҷашни истиклолияти ҷумҳурӣ ба анҷом расонида шуд. Рӯзи 7- сентябри соли 1999 роҳи оҳани Қурғонтеппа-Кӯлоб кушода шуд ва пассажирҳои поездаи аввалини ин роҳ Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон, Раиси Маҷлиси Олӣ Сафаралӣ Раҷабов, Сарвазир Я. Азимов ва сафирони давлатҳои бо Тоҷикистон дӯст буданд. Онҳо ба вокзали шаҳри Кӯлоб расида, дар митинги ифтитоҳии он иштирок варзиданд. Президент дар суханронии худ аҳамияти калони иҷтимоию иқтисодӣ ва стратегии ин роҳро қайд карда гузашт. Роҳи нави оҳан моро ба кишварҳои Осиёву Аврупо мепайвандад, гуфт ӯ.[9]

Ба воситаи ин роҳ акнун ҷавонони бекори минтақаи Кӯлоб метавонанд ба осонӣ ба Федератсияи Русия ва ҷойҳои дигар ба кор раванд. Борҳои шахсию давлатӣ низ ба суҳулат ва арзон аз кишварҳои дуру наздик ба минтақаи Кӯлоб интиқол дода мешаванд.

Ҳамзамон рӯзи 25 августи соли 1999 вилояти Хатлон ба воситаи маршрути поёзди Қурғонтеппа- Конибодом бо шимоли ҷумҳури пайваст гардид.

Дар ин радиф иншооти дигари ёрирасон бунёди Вокзали роҳи оҳан, дар ҷои собиқ фурудгоҳи шаҳри Кӯлоб соли 1999 сохта ба истифода дода шуд. Бинои вокзал дуошёна буда, шомили 19 утока корӣ, як толори интизорӣ барои 100 - 150 нафар, ошхона, маҷлисоғ, сахни ҳамлу нақли бор аст ва беш аз 4 га заминро ишғол мекунад. Дар назди вокзал дар майдони 10 га замин боғ бунёд ёфтааст.

Пагоҳии 7 сентябри соли 1999 аз истгоҳи Саргазони ноҳияи Данғара нахустин поезд ба самти шаҳри Кӯлоб равон гашта, соати 12-и рӯз ба вокзал расид. Ташрифи меҳмононро бо сарвари Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон даҳҳо ҳазор нафар намояндагони табақаҳои гуногуни иҷтимоии аҳоли, аз ҷумла зиёён, меҳнаткашон, мактабиён ва донишҷӯён хайрамақдам гуфтанд. Дар байни меҳмонон аъзоёни Парлумон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, олимону адибони маъруфи ҷумҳури, намояндагони ҳайатҳои дипломатии кишварҳои хориҷии муқими Тоҷикистон ҳузур доштанд. Аз вокзал ҳар рӯзи чоршанбе қатораҳо ба самти шаҳри Москва равон мешаванд ва ҳар сол ба беш аз 100 ҳазор нафар мусофир хизмат мерасонанд. Тоҷирони маҳалливу хориҷӣ аз хизмати роҳи оҳан васеъ истифода мебаранд. Мавриди истифода қарор гирифтани роҳи оҳани паҳнбар ба мардуми минтақа кумаки азими иқтисодиву иҷтимоӣ расонда, шаҳри Кӯлобро аз бунбасти коммуникатсионӣ раҳой бахшид. Шумораи кормандони вокзал 56 нафарро ташкил меод.

Ҳамзамон, бо супориши Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади боз ҳам инкишоф додани ҳаёти иқтисодии шаҳр ва минтақаи Кӯлоб тадбири муҳимми дорои аҳамияти наҷиб ҷашни 2700 солагии шаҳри бостонии Кӯлоб тарҳрезӣ мегардид. Мутобиқ ба он ва дигар нақшаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ барои шаҳр ва минтақаи Кӯлоб сохтмони объектҳои муҳимми шаҳр зери назорати доимии раиси шаҳр қарор доштанд. Аз он ҷумла, сохтмони: корхонаҳои коркарди наҳи абрешим ва фабрикаи қолинбарории «Қолинҳо», ки ҳардуи ин корхонаҳоро дастпарварони ҳучандӣ месохтанд, сохтмони вокзали роҳи оҳан, касалхонаи бемориҳои гузаранда ва маркази касалиҳои саратон, обод кардани боғи истироҳатӣ фарҳангии ба номи Исмоили Сомонӣ, васеъ ва тармим кардани кӯчаҳои шаҳр ва ғайраҳо. Натиҷаи ҳамин меҳнати шоиста буд, ки дар он рӯзҳо хабарнигори рус Н. Максимова навишта буд: «Кӯлобе, ки мо дар борааш ҷиҳо фикр намекардем, дар асл акнун оҳиста-оҳиста қомати худро рост мекард». [10]

Дар заминаи бунёди ин корхонаҳо ба монанди: корхонаи қолинбарории «Қолинҳо», ки дар як шабонарӯз 250 метри квадратӣ қолин мебаровард, корхонаи истехсоли наҳи абрешим, ки метавонист дар як сол 120 тонна пилларо коркард намуда, 38 тонна маҳсулот барорад, корхонаи дӯзандагии «Фирӯза», корхонаи муштараки «Сано», корпоратсияи «Кӯлоб», корхонаи пойафзолдӯзӣ сохта шуда буд. Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар он рӯзҳо барои тармими ташкилоту муассисаҳои шаҳри Кӯлоб аз фонди эҳтиётии худ дар соли 2000-ум 1 миллиону 841 ҳазор сомонӣ ҷудо намуд, ки ин маблағ дар солҳои 2001- 2002 дар корҳои тармимӣ сарф гардиданд.[2, с. 538]

Ин рӯзҳои буд, ки аҳли шаҳр ва минтақаи Кӯлоб омодагӣ ба ифтихори ҷашни 2700-солагии шаҳри Кӯлоби бостониро медиданд. Ҷашни 2700 –солагии шаҳри Кӯлоб иқдоми шахсии раиси Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон буда, аз ҷониби мардуми Кӯлобшаҳр ҳамчун рамзи арҷ ва сипос хеле хушпазирӣ гардида буд. Дар қарор «Дар бораи баргузории ҷашни 2700 – солагии шаҳри Кӯлоб» омадааст, ки бо мақсади ҳифз ва ниғаҳдории ёдгориҳои таърихии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷашни мазкур моҳи сентябри соли 2005 дар шаҳри Кӯлоб таҷлил мешавад. [11]

Ҷараёни омодагӣ ба ҷашн ва корҳои бунёдӣ, сохтмони иншооти нотамо ба ифтихори он ба он оварда расонид, ки тантанаи ҷашнӣ боз як соли дидар идома ёбад. Баргузории ҷашни 2700 – солагии шаҳри Кӯлоб, тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо рақами № 282, аз таърихи 3 – июли соли 2002 ва қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами №68, аз 6 феввали соли 2003 амалӣ мегардид. Мутобиқ ба он нақша – чорабиниҳои ҷашни 2700 – солагии шаҳри Кӯлоб, аз се қисмат иборат буданд:

1. Тадбирҳои илмӣ – фарҳангӣ.
2. Чорабиниҳои ташкилии ҷашн.

3. Таъмир ва барқарор намудани ёдгориҳои таърихӣ, ободонӣ, бунёди иншооти нав, таҳкими базаи моддӣ – техникӣ. Бо мақсади амалӣ гардидани ин чорабиниҳои ҷашнӣ, аз бӯчаи ҷумҳурӣ 17 млн 682 ҳазор сомонӣ ҷудо гардида буд. Он ҳама қорҳои ободонию созандагӣ, ки дар арафаи ҷашн дар шаҳри Кӯлоб раванқ мегирифт, танҳо ба ифтихори ҷашн равона гардида буданд. Бо таклифи пешниҳодоти ҳукумати шаҳри Кӯлоб ва бо ташаббуси шахсии Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон, баҳри вусъат бахшидан ба қори ободу зебо гардонидани шаҳри Кӯлоб, ҷашни 2700 – солагии шаҳри Кӯлоб аз сентябри соли 2005 ба сентябри соли 2006 гузаронида шуд. Дар ин доира бо кӯшиши Ҳукумати Тоҷикистон дар солҳои 2004 – 2005, зиёда аз 91 млн сомонӣ барои сохтмонҳои ҷашнӣ аз худ гардида буд, ки нисбати нақшаи чорабинӣ 5 баробар зиёд буд. Танҳо дар 11 моҳи соли 2005, 33 млн. сомонӣ маблағҳо аз худ карда шуданд. Дар соли 2006, баҳри сохтмонҳои ҷашнӣ, ба мисли Варзишгоҳи марказӣ, азнавсозии хиёбони Пушкин, 1- май, мумфарш намудани хиёбони Исмоили Сомонӣ, аз купруки Сойи Тебалай, то боғи Исмоили Сомонӣ, ба масофаи 5,2 км ба воситаи фирмаи «ТОДИНИ» давлати Италия, як қатор қорҳо ба анҷом расонида шуда буд. Аз ҳисоби маблағҳои бӯчаӣ бошад, 25 иншоот сохта ба истифода дода шуда буд. Дар ин давра аз ҳисоби маркази ҳамоҳангсозии лоиҳаҳо оид ба таҷдид ва рушди иншооти инфраструктураи иҷтимоӣ 45 млн. сомонӣ аз худ шуда буд, ки аз ин ҳисоб ба соли 2005, 20 млн. сомонӣ рост меомад. Ҳамчунин, бо қарори раиси вилояти Хатлон, аз 3 марти соли 2003 №69, шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон дар 17 иншооти ҷашнӣ қору ғаёлият доштанд. Дар ин доира бо маблағи 2 млн. 873, 8 ҳазор сомонӣ қорҳо ба анҷом расиданд, ки дар натиҷа 12 иншооти пешбинигардида ба истифода дода шуданд. Танҳо дар соли 2005, аз ин ҳисоб ба маблағи 1, 5 млн. сомонӣ қорҳо анҷом дода шуданд. Дар соли 2005, дар сохтмонҳои иншооти ҷашнӣ соҳибқорони вилояти Суғд, дар 4 иншоот бо маблағи 3 млн. 324, 6 ҳазор сомонӣ қорҳоро ба анҷом расониданд. Аз ҳисоби вазорату идораҳои ҷумҳурӣ бошад, бо маблағи 13 млн. 324, 6 ҳазор сомонӣ қорҳо дар 5 иншоот ба анҷом расонида шуд.

Таҷдирҳои бунёдӣ ба ифтихори ҷашн дар шаҳри Кӯлоб самти васеъ ва доманадорро қасб намуда буд. Мутобиқи нақшаҳои дарназардошта бунёд ва тармими қорҳои сохтмонӣ дар зиёда аз 170 иншооти хурду бузург идома мегирифт, ки то давраи баргузори ҷашн дар моҳи сентябри соли 2006 ба анҷом мерасиданд. Яке аз он иншоот- Қасри фарҳанг ва бунёди Боғи миллӣ дар масоҳати 10 гектар бо номи И. Сомонӣ мебошад, ки Амфитеатри он дорои 8200 ҷои нишаст буд. Иншооти дигари ҷашнӣ- Мучтамаи меъморӣ бо баландии 41,6 метр дар собиқ Боғи Пионер (назди Бозори марказии шаҳр), сохтмонҳою биноҳои зиёди дигари ҷашнӣ ин бунёди ду мактаби таҳсилоти умумӣ барои 1300 ва 640 хонанда, Маркази қасалиҳои саратонӣ, бинои истиқоматии 9- ошёнагӣ, китобхона, «Хонаи бахт», идораи суғурта, диспансери бемориҳои дил ва ҷашм, ҷойхонаи миллӣ, тармиму азнавсозии муассисаҳои зерин: театри ба номи С. Вализода, мақбара ва осорхонаи Мир Саид Алии Ҳамадонӣ, меҳмонхонаи «Хатлон», бозори марказии шаҳр, тармими кӯчаҳои Пушкин, Чапаев, Вализода ва биноҳои зиёди дигари маъмурию маданӣ ба шумор мерафт.

Дар он рӯзҳо, мутобиқи супоришҳои сардори давлат ва назорати бевоситаи шаҳрдори Кӯлоб то охири соли 2005 сохтмони чунин иншооти муҳими ҷашнӣ - 2 мактаби таҳсилоти ҳамагонӣ, ҷойхонаи Истаравшан, хонаи 9-ошёнаи истиқоматӣ, Маркази ёрии таъҷилӣ, китобхона, «Хонаи бахт», идораи суғурта, диспансери бемориҳои дил, диспансери бемориҳои ҷашм, як қисми боғи И. Сомонӣ, бозорча дар Микрорайони 9-ум, ғаввораҳо дар майдонҳои С. Назаров ва С. Амиршоев сохта ба истифода дода шуданд. Кӯчаҳои зиёде аз қабилӣ кӯчаҳои Пушкин, Чапаев, Вализода, Куйбишев, маҳаллаи Ҷомӣ тармим ва аз нав сохта шуданд.

Ҳукумати шаҳр диққати худро нафақат ба сохтмони иншооти ҷашнӣ, балки умуман ба ободонию пурраи шаҳри Кӯлоб равона намуда буд. Чунончи кӯчаи марказии шаҳр, ки номи И. Сомониро дорад ва ба дарозии 6 км. тул мекашад, аз ибтидо то интиҳо таъмиру бозсозӣ гардид, стадиони шаҳри Кӯлоб, кӯчаю хиёбонҳои зиёди шаҳр тармиму таҷдид карда

шуда, ба мавзеъҳои бисёре хатҳои оби нӯшокӣ расонида шуданд.

Бо ташаббуси шаҳрдори Кӯлоб, марди начиб, хочагидори асил, дар он вақт Узви Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон - Абдучаббор Зардиев дар доираи афкори ҷомеаи шаҳрвандӣ корҳои начиб баҳри дастгирии тадбирҳои ҷашнӣ баҳри омодагӣ ва истиқболи ҷашн дар ҳама кӯчаю маҳалаҳои шаҳр бо унвонҳои «кӯчаи намунавӣ», «хонаи намунавӣ», «замини назди ҳавлигии намунавӣ», вусъат гирифт ва ин имконият фароҳам овард дар маркази шаҳри Кӯлоб мавзеъҳои зиёде обод карда шуданд.

Ҳамин тариқ, метавон натиҷа бардошт, ки новобаста аз мушкилот ва душвории ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ дар ибтидои марҳилаи соҳибистиклолӣ шаҳри бостонии Кӯлоб баъди анҷоми аксари иншооти ҷашнии 2700 солагии шаҳр боз ҳам хурраму зебо мегардад. Ва он ҳама ободонию зебӣ ва дигар бунёдкорӣҳои шаҳр дар он рӯзҳои ҷашнӣ, ки бо номи «сохтмонҳои аср» ном гирифта буд, бевосита бо кӯшишҳои дастгириҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон алоқаманд буданд, ки дар маҷмӯъ барои раванг, рушд ва инкишофи вазъи иҷтимоӣ – иқтисодии шаҳр ва минтақаи Кӯлоб мусоидат намуд.

#### Адабиёт:

1. Ғоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз.- Душанбе: Дониш, 2006. – С.534.
2. Ғоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз.- Душанбе: Дониш, 2006. – С.538.
3. Кӯлоб: Энциклопедия. Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи Миллии Тоҷик. Бо тасвирҳо. Сармуҳаррир. Карбонов А. Душанбе. 2006. С- 494.
4. Қувват Холов. Неъматулло Худойбахш. Ай Кӯлоби ман! - Кӯлоб. Нашрияти «Сада», 2001. - С. 23.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 22.12.2016.
6. Рӯзномаи «Бизнес и политика», 14 октябр 1998 г.
7. Рӯзномаи «Ҷумҳурият», 1995. 20 - ноябр.
8. Рӯзномаи «Ҷумҳурият», 1998. 20 ноябр.
9. Рӯзномаи «Ҷумҳурият», 1997. 25 октябр.
10. Рӯзномаи «Бизнес и политика», 21 октябр. 1998 г.
11. Сөвешани подвело промежуточный итог. // Газета «Новый Хатлон», 11- декабрь 2003 года.

#### РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ШАҲР ВА МИНТАҚАИ КҶЛОБ ДАР ИБТИДОИ ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Истиқлолияти кишвар имконият фароҳам овард, ки ба масъалаи рушди ҳамаҷонибаи иқтисодиёти шаҳр ва минтақаи Кӯлоб тадбирҳои нисбатан ҷиддӣ зоҳир гардад. Ҳарчанд маълум аст, ки дар саромати ин марҳалаи нави таърихӣ соҳибистиклолӣ ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсии кишвар ба бухрони шадиди сиёсӣ ва минбаъд ба воқеаҳои даргири ҷанги шаҳрвандӣ кашида шуд. Дар ҷунин вазъият аз ҷониби давлат роҳандозӣ намудани тадбирҳо ҷиҳати рушд ва инкишофи иқтисодии минтақаҳои Тоҷикистон бо душворӣ даст меод.

Муҳаққиқ дар ин мақолаи илмӣ мушкилоти ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсӣ ва иқтисодии давраи аввали соҳибистиклолиро дар мисоли шаҳр ва минтақаи Кӯлоб аз назари таҳқиқи таърихӣ таҳлил намуда, бунёдкорӣҳои нахустини марҳалаи навро ба сифати дастоварди начиб барои минтақа баҳогузори намудааст. Дар ин радиф дастовардҳои нахустини устувор гардидани вазъи иқтисодиро дар роҳи созандагӣ ба истиқболи ҷашни 2700 солагии шаҳри Кӯлоб баррасӣ намуда, нақш ва мақоми ҳосаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ҷиҳати боз ҳам хурраму зебо гардонидани ватанамон басо возеху равшан нишон додааст.

**Калидвожаҳо:** соҳибистиклолӣ, бухрони сиёсӣ, ҷанги шаҳрвандӣ, мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, рушд, инкишоф, иқтисодиёт, созандагӣ, бунёдкорӣ, раҳӣ аз бумбасти коммуникатсионӣ, 2700 солагии шаҳри Кӯлоб.

## **ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ГОРОДА КУЛЯБА И КУЛЯБСКОГО РЕГИОНА В НАЧАЛЕ ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ**

Независимость страны предоставила возможность принять серьезные меры к вопросу всестороннего экономического развития города и региона Куляба. Хотя известно, что на этом новом историческом этапе независимости общественно-политическая жизнь страны оказалась втянутой в тяжелый политический кризис и далее в события гражданской войны. В такой ситуации государству было сложно осуществлять меры по развитию и экономическому подъёму регионов Таджикистана.

В данной научной статье исследователь, проанализировав проблемы общественно-политической и экономической жизни первого периода независимости на примере города и региона Куляба с точки зрения исторического исследования, также дает оценку первым нововведениям нового этапа как благородного достижения для региона. В этой связи автор делает обзор первых достижений по стабилизации экономической ситуации на пути подготовки к празднованию 2700-летия города Куляба, а также подчеркивает особую роль и место Основателя мира и национального единства, Лидера Нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона во имя того, чтобы сделать нашу Родину еще более славной и красивой.

**Ключевые слова:** независимость, политический кризис, гражданская война, социально-экономические проблемы, развитие, созидание, экономика, строительство, строительство, избавление от коммуникационного тупика, 2700-летие города Куляба.

## **ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE CITY OF KULYAB AND THE KULYAB REGION AT THE BEGINNING OF THE INDEPENDENCE PERIOD**

The independence of the country provided an opportunity to take serious measures to the issue of comprehensive economic development of the city and the region of Kulob. Although it is known that at this new historical stage of independence, the socio-political life of the country was involved in a severe political crisis and further in the events of the civil war. In such a situation, it was difficult for the state to implement measures for the development and economic recovery of the regions of Tajikistan.

In this scientific article, the researcher, having analyzed the problems of socio-political and economic life of the first period of independence on the example of the city and the region of Kulob from the point of view of historical research, also evaluates the first innovations of the new stage as a noble achievement for the region. In this regard, the author reviews the first achievements in stabilizing the economic situation on the way to preparing for the celebration of the 2700th anniversary of the city of Kulob, and also emphasizes the special role and place of the Founder of Peace and National Unity, the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan, the respected Emomali Rahmon in order to make our Homeland even more glorious and beautiful.

**Keywords:** independence, political crisis, civil war, socio-economic problems, development, creation, economy, construction, construction, getting rid of the communication deadlock, the 2700th anniversary of the city of Kulob.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Акрамова Саодат ассистенти кафедраи таърих ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16. Телефон: 989049058.

**Сведения об авторе:** Акрамова Саодат, ассистент кафедры истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени А. Рудаки Адрес: 735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, ш. Куляб, С. ул. Сафарова 16. Телефон: 989049058.

**Information about the author:** Akramova Saodat, assistant at the department of history and methods of teaching history, Kulyab State University named after A. Rudaki Address: 735360, Republic of Tajikistan, Khatlon region, sh. Kulyab, S. st. Safarova 16. Phone: 989049058.

**АКАДЕМИК П.Б. БОБОЧОНОВ ВА САҲМИ Ӯ ДАР ТАШАККУЛ  
ВА РУШДИ АСТРОНОМИЯИ ТОЧИК**

Раҳматова Р.Б., унвончӯ, Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ  
Исоев С.Қ., н.и.т., дотсент ДТМИ дар ш. Кӯлоб

Дар таърихи башарият ҳазорсолаҳост, ки намояндагони қавму миллатҳои гуногун илмро ҳамчун воситаи муҳимми зиндагӣ истифода мебаранд. Миллати тоҷик, ки таърихи чандинасра дорад дар гузашта соҳибилму соҳибқалам буданд ва ин анъана то имрӯз ба мо мерос мондааст.

Дар таърихи начандон дури миллати тоҷик олимони ва мутаффакирони барҷастаи замони Сомониён Мусо ал-Хоразмӣ, ар-Розӣ, Абумансури Муваффақ, Берунӣ, Абӯалӣ ибни Сино ва замони шуравӣ С.У. Умаров, М.С. Осимӣ, С. Неъматуллоев, А.А. Адҳамов, Р. Маъруфов ва бисёре дигарон буданд, ки ба таърихи тамаддуни ҷаҳон устуворона дохил шуда, аз худ мероси гарони илмиро боқӣ монданд.

Дар илм анъанае ба вучуд омадааст, ки тавассути муайян кардани динамикаи фаъолияти эҷодӣ ва таъбу наشري натиҷаҳои илмӣ олимони дар сафи пеши соҳаи дахлдори донишҳои илмӣ қарор дошта бошанд. Маҳз онҳо натиҷаҳои таҳқиқоти худро дар соҳаи илмҳои физикаю математика пешниҳод карда, ба ташкили соҳаҳои нави илм, ба вучуд овардан ва мустаҳкам намудани базаи моддию техникаӣ ва тайёр кардани кадрҳои баланд ихтисос шуруъ намуданд.

Соли 1951 таъсис ёфтани Академияи илмҳои Тоҷикистон эътирофи мантиқӣ, мавқеъ ва нақши илм дар мамлақати мо буд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳангоми суханронияш дар маҷлиси ҷамъбастии ҳукумати 30 декабри соли 2000-ум ба муносибати гузаштан ба асри нав ва ҳазорсолаи нав гуфтааст: «Ҷамеша дар хотир бояд дошт, ки бидуни рушди илму фарҳанг пешрафти ҳеҷ як давлат имконнопазир аст. Дар асри нав мо бояд ба бузурғтарин рушди илмҳои дақиқ ноил шавем».

Дар таърихи навини тоҷикон намояндагони илмҳои бунёдӣ, соҳаҳои алоҳидаи илмро таҳқиқ намуда, доираи омӯзиш ва таҳқиқи равияҳои алоҳидаи илмро муайян намуданд.

Ба ин гуна мисолҳо хизматҳои шоёнӣ олими намоён ва ходими ҷамъиятӣ, ташкилотчи бисёр соҳаҳои илми Тоҷикистон, академики Академияи миллии Тоҷикистон, академик П.Б. Бобочоновро овардан мумкин аст. Фаъолияти илмӣ ва ҷамъиятии П. Бобочонов дар Тоҷикистон мисоли равшани ҷидду ҷаҳди якҷояи халқҳои мост, ки ба тараққиёти илм ва маданияти ҷумҳурии мо нигаронида шудааст.

Дар фаъолияти ӯ масъалаҳои тайёр кардан ва ҷо ба ҷо гузоштани кадрҳои илмӣ ва илмию педагогӣ мавқеи махсусро ишғол мекунанд. Маҳз дар давраи фаъолияти пурсамари илмию педагогии П.Б. Бобочонов дар ҷумҳури рушди илмҳои дақиқ, аз ҷумла илмҳои физикаю математика, ба вучуд оварда шуд ва таҳкимбахшии базаи моддию техникаӣ ва тайёр кардани кадрҳои баландихтисос оғоз ёфт [11, с. 72].

Тоҷикистон дар як муддати кӯтоҳи таърихӣ аз аввалин ячейкаҳои илмӣ ба Академияи илмҳо – ба маркази калони илмӣ расид, ки садҳо олимони муттаҳид намуда, бо таҳқиқоти худ доираи васеи проблемаҳои илми муосирро дар бар мегирад, хусусан таҳқиқоти тақсмоти моддаҳои метеорӣ дар фазои байни сайёравӣ ва зичии ҷараёни ҷисмҳои метеорӣ, ки ба рӯи Замин меафтанд. Физикаи ҳодисаҳои метеорӣ, параметрҳои физикии қабатҳои болоии атмосфераи Замин, ки бо усулҳои метеорӣ муайян карда мешаванд, таҳаввулоти тӯдаҳои метеоритҳо ва алоқаи онҳо бо кометаю астероидҳо, қор карда баромада, усулҳои нави муайян намудани омӯхтани ҳодисаҳои метеорӣ муайян карда шуд [4, с. 8].

Масъалаи аз ядрои кометаҳо баромадани метеоритҳоро П.Б. Бобочонов бо масъалаи аз ядро баровардани дигар навъҳои кометаҳо: синхронӣ, галосҳо, думҳои аномалӣ таҳқиқ ва муайян намудааст. Барои ин намуди ташаккули кометаҳо, ӯ робитаи муҳими байни суръати таркиши зарраҳо ва массаҳои онҳоро ба даст овард. Тафтиши ядрои коматаи 1862 П.Б. Бобочоново ба чунин хулоса овард, ки барои муайян кардани суръати ҳақиқии аз ядро баромадани метеоритҳо элементҳои окклюзии орбитаҳои комета ва ҳам метеоритҳоеро, ки онҳо дар вақти парронда буданд, дида баромадан лозим аст. Барои ҳалли ин масъала ҳаракати бетартибонаи объектҳои баррасишавандаро дар муддати дуру дароз омӯختан лозим буд. Бо воситаҳои ҳисоббарорӣ он вақт ин корро кардан хеле душвор буд. Танҳо пас аз даҳсолаҳо, баъди ҷорӣ шудани фаъолияти мошинҳои ҳисоббарории электронӣ, ӯ тавонист ин орзуи кӯхнаро бо муваффақият амалӣ созад [5, с. 59].

Ин натиҷаҳо имконият медиҳад, ки дар метеорҳои дурахшон (аз сифр равшантар) маводи мушоҳидавии бойтарин ба даст оварда шавад. Натиҷаҳои таҳқиқоти фотографияи метеорҳо, ки дар Тоҷикистон гузаронда шудаанд, ба мутахассисони тамоми ҷаҳон хуб маълум мебошад. Каталогҳои мадорҳои метеорҳои дурахшон ба Маркази умумиҷаҳонии маълумоти метеорҳои Лунд дар Шветсия дохил карда шудааст. Массаи аксари ин метеорҳо муайян карда шудаанд ва барои баъзеи онҳо таркиби сифатӣ- химиявӣ низ муайян карда шудааст [5, с. 23]. Дар баробари усули оддии аксирӣ, П. Бобочонов усули нави расмгирӣ ва спектрографияи метеорҳоро дар як вақт кор карда баромад. Насби беназири 16 камераи ҳавоии фокуси дароз имкон дод, ки метеорҳои дурахшон бо экспозитсия то  $5,6 \cdot 10^{-4}$  сония сурат гиранд. Бо ёрии он бори аввал дар ҷаҳон зиёда аз 3000 тасвири ғаврии метеорҳо ба даст оварда шуд, ки ин имкон дод физикаи ҳодисаҳои метеорӣ аз мавқеъҳои сифатан нав дида баромада, тасниф ва андозаи қомаи равшании метеорҳо муайян карда шавад.

П.Б. Бобочонов дар раванди таҳқиқоти худ метеорҳои ба пораҳои калон пӯсидаро ба қайд гирифта, ҳаракат ва дурахши ҳар кадоми онҳоро меомӯзанд. Инчунин, дар атмосфераи порашавии нимпайвастаи метеоритҳоро муқаррар карда, андоза ва массаи пораҳоро муайян мекунад ва бо истифода аз спектрограммаҳои лаҳзавӣ на танҳо метеорҳо, балки таркиби микдори метеоритҳоро низ муайян мекунад [4, с. 72].

Ин натиҷаҳои нав баъдтар, дар солҳои 80-уми асри гузашта имконият доданд, ки назарияи порашавии квазимавсими метеоритҳо дар атмосфераи Замин тартиб дода шавад. П.Б. Бобочонов дар асоси ин назария усули таҳлили раҳҳои рӯшноии метеорҳоро кор карда баромада, дар амал ҷорӣ намуд. Ба вай муяссар шуд, ки ҳодисаи бо усули таъсири ғаврӣ ба қайд гирифташудаи думҳои метеорҳо аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шавад.

Барои чуқуртар омӯختани метеор ҳамчун ҳодисаи люминесенсия ва ионизатсия, ки дар атмосфераи Замин ҳангоми ҳучум ва несту нобудшавии метеороитҳо ба амал меояд, робитаи байни люминесенсия ва ионизатсияро ошкор кардан лозим буд. Ин танҳо дар сурати дар як вақт ба қайд гирифтани метеорҳо бо системаҳои оптикӣ ва радарӣ имконпазир аст.

Таҳти роҳбарии П.Б. Бобочонов дар Институти астрофизикаи Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон мушоҳидаҳои радарии ҳодисаҳои метеорҳо ташкил карда шуданд. Афзалиятҳои усули радарӣ – мустақилият аз шароити обу ҳаво, вақти рӯз, қобилияти бақайдгирии метеорҳое, ки хеле заифтаранд (то +6 балл), барои мушоҳидаҳои аксбардорӣ мувофиқ нестанд. Инчунин, имкони автоматикунонии пурраи мушоҳида ва раванди коркард дар Институти астрофизикаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар дастгоҳи МИР-1 ва МИР-2 бо компютер амалӣ карда шуданд [4, с. 71]. Ин имконият дод, ки дар бораи баландӣ, суръат, радианҳо ва мадорҳои чандин ҳазор метеор микдори зиёди маводҳои статистикӣ гирифта шавад.

Натиҷаҳои бадастомада аз мушоҳидаҳои фотографияӣ ва радарӣ бо роҳбарии П.Б. Бобочонов дар шӯбаи астрономияи метеорҳо имконият дод, ки зичии ҷараёни метеоридҳои спорадӣ дар баъзе дарёҳо ва ба Замин омадани моддаҳои метеорӣ муайян карда шавад.

Бо вучуди афзалиятҳои калон, усули радиолакатсионии мушоҳидавӣ дар муайян кардани мадор ва массаи метеоритҳо ба қадри кифоя аниқ таъмин намекунад. Бинобар ин барои ҳалли як қатор проблемаҳои астрономияи метеорҳо қарор дода шуд, ки усули

телевизионии сабти ҳодисаҳои метеорӣ кор карда баромада, чорӣ карда шавад. Тахти роҳбарии П.Б. Бобочонов дар Институти астрофизикаи Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон насби таҷҳизоте ба вучуд оварда шуданд, ки аз ду нуқта мушоҳидаи метеорҳо ва дар лентаҳои магнитӣ сабт кардани маълумот имконият медиҳанд.

Радарҳо, патрулҳои фотография ва дастгоҳҳои телевизионӣ имкон доданд, ки ҳам метеорҳои суғст ва ҳам равшан мушоҳида карда шаванд. Ба П.Б. Бобочонов муяссар шуд, ки дар Тоҷикистон мушоҳидаҳои куракҳои оташфишонро ташкил намояд. Таҷрибаи ҷаҳонии ташкили ин гуна мушоҳидаҳо ва пеш аз ҷама таҷрибаи Чехословакияро ба назар гирифта, дар Институти астрофизикаи Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон 9 камераи махсуси оташфишонӣ ва линзаҳои ҷашми моҳӣ сохта гузошта шуд [10, с. 360].

Ҳамин тариқ, таҳқиқоти метеоритҳо дар Институти астрофизикаи Академияи илмҳои ҷумҳурӣ характери мураккаб пайдо кардааст. Ин имконият дод, ки ҷисмҳои метеорӣ дар диапазони массаашон аз  $10^3$  то  $10^4$  грамм омӯхта шаванд.

Аз соли 1957 инҷониб мушоҳидаҳои метеорҳо имконият доданд, ки дар минтақаи метеорҳо параметрҳои физикии атмосфераи Замин дар баландии 80-120 километр, аз ҷумла дар доираи як қатор барномаҳою лоиҳаҳои байналмилалӣ омӯхта шаванд.

П.Б. Бобочонов таҳқиқоти чуқури таҳаввулоти мадорҳои объектҳои Таврия, аз ҷумла кометаи Энккери анҷом дод. Тағйироти ҷаҳонӣ дар элементҳои орбитаҳои 37 астероид, ки зери таъсири сайёраҳои калон дар давоми 8-10 ҳазор сол аз мадори Замин убур мекунанд, муайян карда шудаанд. Дар асоси назарияи таҳаввулоти тудаҳои метеорит, ки бори аввал аз тарафи ӯ кор карда баромада шудааст, робитаи ҳабада астероиди комплекси Энке-Тавр бо 66 борони метеорӣ муқаррар карда шуд. Ҷ радианҳои геосентрикӣ ва суръатҳои ин боронҳои метеорҳоро назариявӣ муайян карда, мушоҳида кард, ки бо усули Алфан-Горячев ва Эверхардта таҳаввулоти орбитаҳои даҳҳо астероидҳои гурӯҳи Атен, Адонис ва Гестро дар давоми 20 ҳазор сол омӯхт, эволюсияи мадори астероиди 1997 FX11, ки барои Замин эҳтимолан хатарнок аст, шароит ва санаи наздиктарини наздикшавии онро ба Замин муайян кард [3, с. 20].

Таҳқиқи эволюсияи мадорҳои ҷисмҳои хурди системаи Офтоб ва маълумоти дар бораи борони метеорҳо мавҷудбуда дар тамоми ҷаҳон, П.Б. Бобочонов ба ҳулосае омад, ки баъзе астероидҳое, ки аз мадори Замин мегузаранд, метавонанд кометаҳои нобудшуда бошанд [2, с.75].

Бо вучуди ин душворихо дар институт мушоҳидаҳои астрономӣ дар давоми даҳ соли охир қатъ нагардидаанд. Зери роҳбарии П.Б. Бобочонов, мушоҳидаҳои борони метеорӣ, аз ҷумла борони метеорҳои Леонид дар доираи Барномаи байналмилалӣ гузаронида шуданд [5, с.9].

Усули муайян кардани зичии метеорҳо аз рӯи мушоҳидаҳои фотографияи метеорҳо кор карда баромада, барои ба вучуд овардани модели тақсимои моддаҳои метеорӣ дар фазои кайҳонӣ, ки статуси Стандарти давлатии СССР дорад, кор карда баромада шудааст ва истифода бурда мешавад.

Соли 1970 П.Б. Бобочонов дар Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар мавзӯи «Омӯзиши ҳодисаҳои метеорӣ дар асоси мушоҳидаҳои фотография» рисолаи докториашро дифоъ намуд. Дар ин таҳқиқот ӯ дар асоси маводҳои дар Душанбе бо усулҳои фото ва радарӣ ба даст овардашуда мушоҳидаҳои оддии фотография, лаҳзай ва радари метеорҳоро таҳлил кардааст [13,с.46].

Вай боронҳои нави метеоритҳои ассотсиатсияро муайян карда, орбитаҳои боронҳои метеориро дақиқ кард. Бори аввал аз рӯи натиҷаҳои бадастомадаи фотография бо усули экспозитсияи фаврӣ классификасияи ҷамаи метеорҳо гузаронда шуд.

Таҳқиқоти П.Б. Бобочонов барои ба вучуд овардани як қатор самтҳои нави астрономияи метеорӣ асоси мустаҳкам шуда, соли 1972 ӯ раиси гурӯҳи кории астрономии Академияи илмҳои СССР оид ба проблемаи «Маводи метеорӣ» ва Институти астрофизикаи Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон координатори таҳқиқоти метеорҳо интиҳоб карда шуданд. Дар давоми 20 сол П.Б. Бобочонов роҳбари доимии ин гурӯҳи корӣ буд. Ин



этирофи дараҷаи баланди таҳқиқоти астрономӣ дар Тоҷикистон ва нақши пешбарандаи П.Б. Бобочонов дар ин соҳаи илм буд.

Соли 1975 П.Б. Бобочонов ба омӯхтани эволютсияи тӯдаҳои метеоритҳо дар зери таъсири ҷарҳзании гравитатсионӣ ва ғайригравитатсионӣ шуруъ намуда, қормандони ҷавони институтро ба ин қор ҷалб қард.

Воситаҳо ва усулҳои нави техникӣ имқоният доданд, ки дар муддати дуру дароз ҳисобҳои ададии элементҳои мадори қометаҳо, астероидҳо ва боронҳои метеоритҳо гузаронда шаванд. Меҳнати бузургу пурҷӯшу хурӯш самараи хуб бахшид. П.Б. Бобочонов бо шогирдони худ дар бораи шакли тӯдаҳои метеорӣ ва динамикаи боронҳои метеорӣ тасаввуроти тамоман нав пайдо қарда, нишон дод, ки ҳар як тӯдаи метеорӣ то 8 бориши метеории дорои радианҳои гуногунро ба вучуд оварда метавонад. Ин натиҷаи фундаменталие, ки олимони намоёни мамлақатҳои гуногун баҳои баланд додаанд, ба мо имқон медиҳад, ки як ихтилофи деринаро ҳал қунем, зеро моҳияти вай аз он иборат аст, ки шумораи боронҳои метеорӣ аз шумораи қометаҳо зиёд аст. Таҳқиқоти минбаъда нишон доданд, ки ин падида ҳам бо тӯдаи метеоритҳо ва ҳам бо боронҳои метеорӣ, ки аз ҷониби баъзе астероидҳои гурӯҳи Аполлон, Амур ва Атен тавлид шудаанд, рух медиҳад [15,с.18-20.].

Ҷунон ки дар илм маълум аст, ду бориши метеорӣ бо қометаи машҳури Галлей алоқаманд аст, ки дар натиҷаи тӯдаи метеоритҳо ва пошхӯрии ядрои ин қомета ба вучуд омадаанд.

Барои омӯхтани муфассали он барномаҳои байналмилалии (ИХВ) ва Шуравӣ (СОПРОГ) қабул қарда шуда буданд. Институти астрофизикаи Академияи илмҳои ҷумҳури қоординатори якҷанд сексияҳои ин барномаҳо гардид. П.Б. Бобочонов қоординатори сексияи ҳодисаҳои ҳамроҳшаванда ҷи дар ҷаҳон ва ҷи дар худ Институти астрофизика мушоҳидаю таҳқиқоти метеорҳоро бо муваффақият ташқил намуд. Натиҷаҳои беназири бадастомада ба бойғонии ИҲВ дохил қарда шуданд.

Солҳои 90-уми асри гузашта, пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ва бар асари бесуботии иҷтимоӣ-сиёсӣ ва буҳрони иқтисодӣ дар ҷумҳури қанде аз шогирдони П.Б. Бобочонов Тоҷикистонро тарқ қарданд, радарҳои метеорӣ қатъ шуданд, дар қори Шуъбаҳои астрономии институт мушқилоти қиддие пеш омад ва мактаби илмие, ки вай офарида буд, ба шароити душвор дучор шуд.

Ба ҳамаи ин мушқилоти сиёсӣ нигоҳ нақарда ӯ қорро фаъолона давом медиҳад. Дар ин солҳо ду шогирди вай рисолаи докторӣ ва ду нафари дигар рисолаи номзадӣ дифоъ меқунанд.

Пас аз рафтани баъзе мутахассисони институт ба П.Б. Бобочонов лозим омад, ки қисми асосии таҳқиқоти метеорҳоро дар институт ба зимма гирад ва ба ҳалли проблемаҳои муқрам эволютсияи мадорҳо ва табиати объектҳои наздики Замин - қометаҳо, астероидҳо ва метеоритҳо замина гузорад.

Таҷрибаи дар базаи институт қамъшуда ва қордонии П.Б. Бобочонов имқоният доданд, ки дар таҳқиқи объектҳои наздик ба замин муваффақиятҳои қалон ба даст оварад. Вай таҳқиқоти ҷуқури эволютсияи мадорҳои объектҳои қометаи Таврия ва қометаи Энқкоро анҷом дод. Тағйироти дунявӣ дар элементҳои орбитаҳои 37 астероид, ки дар зери таъсири сайёраҳои қалон дар давоми 8-10 ҳазор сол аз мадори Замин убур меқунанд, муайян қарда шудаанд. Дар асоси назарияи эволютсияи тӯдаҳои метеоритҳо, ки аввалин бор аз тарафи ӯ қор қарда баромада шуда буд, робитаи ҳабдаҳ астероиди қомплекси Энқе-Тавр бо 66 борони метеорит муқаррар қарда шуд. ӯ радиантҳои геосентрикӣ ва суръатҳои ин боронҳои метеорҳоро назариявӣ муайян ва мушоҳида қард, бо усули Алфан-Горячев ва Эверхардт эволютсияи орбитаҳои даҳҳо астероидҳои гурӯҳи Атен, Адонис ва Гефастро дар давоми 20 ҳазор сол омӯхт, эволютсияи мадори астероиди барои Замин эҳтимолан хатарнок 1997 FX11, шароит ва санаи наздикшавии онро ба Замин муайян қард [12,с.303-307]

Таҳқиқи эволютсияи орбитаҳои қисмҳои хурди Системаи Офтоб ва маълумоти дар тамоми ҷаҳон мавҷудбуда дар бораи боронҳои метеорӣ, П.Б. Бобочоновро ба ҷунин ҳулоса овард, ки баъзе астероидҳое, ки аз мадори Замин мегузаранд, қометаҳои «пахшшуда» буда

метавонанд. Барои дар байни астероидҳои наздики Замин муайян кардани ядроҳои кометаҳои нестшуда, методология кор карда баромада шудааст. Ин концепсия ва усулро П. Бобочонов ҳамроҳи шогирдонаш то имрӯз Ҷаълола инкишоф доданд. Таҳти роҳбарии ӯ таҳқиқоти васеъ миқёси астероидҳои наздик ба Замин (АСЗ), ки то моҳи октябри соли 2008 кашф шуда буданд, гузаронида шуд. Бар асоси меъёрҳои мавҷудаи фарқи байни орбитаҳои маъмулӣ ва маъмулан астероидӣ, аз 2872 астероиде, ки ба Замин наздик мешаванд ва ба гурӯҳҳои Аполлон ва Амур тааллуқ доранд, 181-тоаш муайян карда шудааст, ки ба мадорҳои комета монанд ҳаракат мекунанд. Мавҷудияти боронҳои метеорӣ, ки бо астероидҳои наздик ба Замин алоқаманданд, як меъёри муҳимми он аст, ки ядроҳои кометаҳои нестшуда мебошанд. Ба ибораи дигар, он АСЗ -ҳо, ки дар мадори думдор монанд ҳаракат мекунанд ва тудай метеоритҳои марбута доранд, дар давраи Ҷаълолияти кометаҳои он ба вучуд омада, борони метеоритҳои ҳозира мушоҳидашавандаро ба вучуд меоранд. Омӯзиши эволютсияи динамикии 181 АСЗ, бо истифода аз усулҳои Алфан-Горячева Эверхарт нишон дод, ки 145-тои онҳо чоркунҷа ва 36-тои онҳо ҳашт маротибаи мадори Замин мебошанд ва аз ин рӯ, тудай метеоритҳои фарзияи онҳо метавонанд чор ва ҳашт метеорро ба вучуд оранд.

Барои ҷараёнҳои аз ҷиҳати назариявӣ пешбинишуда, элементҳои орбитаҳо, координатаҳои радиантҳо ва суръатҳо ҳисоб карда мешаванд. Ҷустуҷӯи радиантҳои аз ҷиҳати назариявӣ пешбинишуда дар каталогҳои борони метеоритҳо ва боронҳои алоҳида нишон дод, ки аз 181 астероидҳои наздик ба Замин 130-тоаш борони метеоритҳо доранд аз ин рӯ, пайдоиши кометаҳо мебошанд. Хулоса шуд, ки дар байни 5530 АСЗ, ки то 5 сентябри соли 2008 кашф шуда буданд, 130 объект 3% ядрои кометаҳои нобудшуда мебошанд [6, с.18].

Таҳқиқот дар ин самт имрӯз ҳам идома доранд. Дар асоси ҳамон концепсия ва методология, АСЗ омӯхташуда, маълум гардидааст, ки дар байни онҳо 3-4% низ объектҳои пайдоиши кометаҳо мебошанд, бинобар ин онҳо блокҳои калони ях мебошанд, ки бо қабати ғафс пӯшида шудаанд. Баъзе кометаҳои муайяншудаи нобудшуда тавачҷуҳи ниҳоят муҳимми илмӣ доранд аз ин рӯ, омӯзиши алоҳидаи онҳо хеле муҳим аст. Бояд қайд нумуд, ки натиҷаҳои кори П.Б. Бобочонов ва шогирдонаш дар ҷунин объектҳои интихобшуда, назаррас арзёбӣ карда мешаванд.

Усули Эверхарт оид ба назар гирифтани изтиробҳои ҳашт сайёра (Меркурий-Нептун) дар давраи як даври аргументи перигеи эволютсияи астероиди наздик ба Замин 2003EN1, ки ба гурӯҳи Амур тааллуқ дорад ва ба мисли як сайёра давр мезанад, омӯхта шуд. Координатҳои назариявии геосентрикии радиантҳо ва суръати ҳашт борони метеоритҳо, ки эҳтимолан бо астероиди 2003EN1 алоқаманданд, ҳисоб карда шуданд. Дар асоси маълумоти мавҷудаи мушоҳидаҳои нашршуда, ҷустуҷӯи ҷараёнҳои наздик ба пешгӯиҳо гузаронида шуд. Дар натиҷа борони метеоритҳои аз ҷиҳати назариявӣ пешбинишуда, бо боронҳои мушоҳидашуда муайян карда мешаванд.

Хусусияти мадор ва мавҷудияти боронҳои метеоритҳои мушоҳидашуда, ки бо ин объект алоқаманданд, тахминиро тасдиқ мекунанд, ки астероиди 2003EN1 воқеан як ядрои кометай нобудшуда аст, ки ба мисли кометай Мачхолз бо борони метеорҳои квадрантидӣ, ҳафт ҷараён ва ассотсиатсияҳои дигар алоқаманд аст [8, с. 153 -156].

Табиати астероиди эҳтимолан хатарноки наздик ба Замин 2007CA19 дар асоси орбитаи думдор монанд ва робитаи муқарраруда, бо тудай метеоритҳои η-Виржинид, ки дар рӯи Замин чор бориши метеоритро тавлид мекунад, ошкор шудааст [7, с. 75].

Таҳти роҳбарии П.Б. Бобочонов донишҷӯён бо усули моделсозии математикӣ мадори объектҳои кайҳонии наздики Замин ва тудай метеоритҳои комплексҳои нави астероид-метеоритҳо - Пистид, Иота Акварид, Делта Скорпид, Сигма-Коренид, Виржинид, Либро ва ғайраро кашф карданд, ки ҳар кадоми онҳо аз якҷанд кометаҳои хушкшуда ё пораҳои онҳо ва як тудай метеорҳо иборат буда, 4 бориши метеоритҳои мушоҳидашавандаро ба вучуд меоранд. Тафтиши комплекси маъруфи Таврид ва бо зиёда аз 20 объектҳои нави кометавӣ, ки дар байни астероидҳои наздики Замин муайян карда шудаанд, пурра карда шудаанд. Натиҷаҳо дар маҷаллаҳои бонуфузи байналмилалӣ, дар матбуоти ИДМ ва

нашрияҳои илмии ҷумҳуриявӣ чоп шудаанд. Таҳқиқи комплекси астероид-метеорити квадрантидорро давом дода, алоқаи кометаи 96/P Мачхолс 1 бо астероиди 2003EN1 ва тудай метеорити квадрантиде, ки дар рӯи Замин 8 бориши метеоритӣ мушоҳида карда мешавад, исбот карда шуд.

Мадори астероиди хатарнок (ПОА) **2015ТВ145**, ки 31 октябри соли 2015 ба Замин наздик буд, омӯхта шуд. Параметрҳои назариявии боронҳои метеорӣ, ки эҳтимолан бо ПОА **2015ТВ145** алоқаманданд ҳисоб карда шуданд ва дар байни ҳамаи маълумоти мушоҳидавӣ нашршуда ҷустуҷӯи автоматии боронҳои мушоҳидашуда ва метеорҳои алоҳида бо параметрҳои наздик ба онҳое, ки аз ҷиҳати назариявӣ пешгӯӣ шудаанд, анҷом дода шуд [14,с.3-6]. Маълум шуд, ки аз ҳашт ҷараёни пешбинишуда ҳафтоаш бо ҷараёнҳои мушоҳидашуда муайян шудаанд. Ҳамин тариқ, мадори астероиди кометамонанд робита бо тудай метеорҳо, ки борони метеоритҳои мушоҳидашударо ба вучуд меорад, пайдоиши кометавии объектро, ки ҳоло ядроии кометаи нестшуда ё пораи он мебошад, тасдиқ мекунанд.

Зери роҳбарии П.Б. Бобочонов, мушоҳидаҳои боронҳои метеорӣ, аз ҷумла борони метеорҳои Леонид, дар доираи Барномаи байналхалқӣ гузаронида шуданд.

Соли 2006 як гурӯҳи таҳқиқотчиён таҳти роҳбарии П.Б. Бобочонов, гранти МНТЦ-ро барои иҷрои лоиҳаи ҷустуҷӯи кометаҳои нобудшуда дар байни АСЗ ва омӯзиши тубҳои оташ дар асоси мушоҳидаҳои онҳо гирифтанд. Техникаи мушоҳидаи коркарди астрономӣ ва фотометрӣ кор карда баромада, ба он мувофиқ карда шудааст. Татбиқи бомуваффақияти ин лоиҳа имкон дод, ки барои лоиҳаи дуҷумла грант дарёфт карда шавад. Барои омӯзиши метеоритҳои калон дар сохтори Институти астрофизикаи Академияи илмҳои Тоҷикистон бо дастгирии МНТЦ Шуъбаи оташфишонӣ таъсис дода шуд, ки аввалин ва ягона дар Осиёи Марказӣ мебошад, ки аз 5 нуқтаи мушоҳидаи бо тубҳои фотография мучаҳҳазшуда иборат аст ва 30 март соли 2009 ба кор шуруъ карданд. Дар давоми солҳои 2006-2013 мушоҳидаҳои мунтазами тубҳои оташфишонӣ, аз ҷумла мониторинги рақамӣ гузаронида шуда, маводи фаровон ба даст оварда шуданд. Дар натиҷаи коркарди астрономӣ ва фотометрии суратҳои бисёрстансиявии 200 туби оташин, солҳои 2006-2013 дар бораи траекторияҳои атмосфера, суръатҳо, координатаҳои радиантҳо, мадорҳо ва фазои байнисайёравӣ, қачҳои рӯшноӣ, массаҳои фотометрӣ, зичӣ ва табиати пайдоиши метеоритҳо, ки ба вучуд омадани тубҳои оташфишон шудаанд ва мансубияти тубҳои оташин гирифта шудаанд, борони метеорӣ маълумот муайян карда шуд [10,с.360]. Фаъолияти пешбинишудаи Леонид дар соли 2009 тасдиқ карда шуд. Хусусиятҳои физикию динамикии тубҳои оташфишони Леонид, аз ҷумла таркиби химиявии моддаи метеорит муайян карда шудаанд. Тубҳои оташфишонӣ борони метеорити августӣ θ-Aquillids, ки ҳамчун эҳтимолан тавлидкунандаи метеоритҳо тасниф шудаанд, ба қайд гирифта шуданд ва ҷисми борон муайян карда шуд. Натиҷаҳои бадастовардашуда базаи маълумоти умумичаҳониро хеле пурра карда, барои ҳалли проблемаҳои ҳозиразамони астрономия, ки бо омӯхтани муҳити метеоритҳо дар фазои наздикии Замин алоқаманданд, инчунин барои ошкор намудани алоқаҳои генетикии байни ҷисмҳои хурди системаи Офтоб заруранд, замина гузошт. Мушоҳидаҳои асосии фотография бо коркарди минбаъдаи маводи мушоҳидавӣ ҳоло ҳам идома доранд.

Таҳти роҳбарии П.Б. Бобочонов усули муайян кардани зичии метеоритҳо кор карда баромада шуд, ки дар асоси мушоҳидаҳои фотографияи метеорҳои сусти, бо аппаратҳои «Супер Шмидт» акс гирифта шудаанд. Дар асоси назарияи физикии метеорҳо ва натиҷаҳои ду мушоҳидаи стансияи фотографияи метеорҳо дар Душанбе, Киев ва Одесса бори аввал зичии миёнаи ҳаҷми минералогии метеоритҳо, ки ба нӯҳ борони метеорӣ тааллуқ доранд, муайян карда шуд [15]. Зичии миёнаи минералогии метеоритҳо дар ҳудуди  $2,2\text{г/см}^3$  (Персеидҳо) ва  $3,4\text{г/см}^3$  (Квадрантидҳо, Делта Акваридҳо ва Алфа Коронидҳо) ҷойгиранд. Зичии миёнаи ҳаҷми метеоритҳо, ки дар асоси назарияи метеоритҳо дар атмосфераи Замин пайдо шудаанд, аз  $0,4\text{г/см}^3$  (Леонидҳо) то  $2,9\text{г/см}^3$  (Геминидҳо) фарқ мекунанд. Бо истифода аз таносуби байни зичии минералогӣ ҳаҷм ва ковокии метеоритҳо ҳисоб карда шуд. Метеоритҳои геминидӣ нишон дода шудаанд, ки ковокии пасттарин доранд, яъне хеле ғуҷур мебошанд, дар ҳоле ки метеоритҳои Драконид ва Леонид сохтори ковоктарин доранд (83%).

Ин натиҷаҳо ковок будани моддаҳои ҷисмҳои метеоритҳо, кометаҳо ва астероидҳоро тасдиқ мекунад [11, с. 72].

Ҳамин тариқ, маълумоти дар бораи гардиши 154 метеоре, ки аз ҷониби П.Б. Бобоҷонов ва шогирдонаш мушоҳидаҳои фотографӣ гузаронида шуда буд, интишор ёфтааст ва ба Маркази маълумотии байналхалқии метеороҳои МАС дохил карда шудаанд.

Академик П.Б. Бобоҷонов омӯзиши табиат, ирсӣ ва таҳаввулоти ҷисмҳои хурди системаи Офтобро ғаёлона идома дода, мутахассисони ҷавону баландхитисосро дар системаи омӯзиши кайҳон омода намудааст, ки имрӯзҳо пайравӣ аз кори эшон намуда, дар соҳаи кайҳоншиносӣ саҳми назарраси худро гузошта истодаанд.

#### Адабиёт:

1. Ақобиров А.А. (К 50-летию со дня рожд.) /Асимов М. С., Бабаджанов П. Б., Баратов Р. Б. и др. // Изв. АН Тадж. ССР. Отделение физ.-мат. и геол. хим. наук. - 1978. - № 3. -С. 115-117.

2. Бабаджанов П.Б. Результаты фотографических исследований метеоров в период МГГ и МГС в Душанбе // АН Тадж. ССР. Ин-т астрофизики. Бюллетень. - 1963. - № 36. - С. 3- 36. - Рез.англ. Библиогр.: 10 назв. - Реф. в: РЖ. 5Ц Астрономия. Отд. вып. / ВИНТИ. - 1964. - № 2. - С. 75 (563).

3. Бабаджанов П.Б. О точности определения радиантов и скоростей метеоров по фотографическим наблюдениям // АН ТаджССР. Сталинаб. астрон. обсерватория. Бюллетень.-1956 № 17. - С. 3-13: ил. - Библиогр.: 5 назв. - Реф.: Катасев Л.А. // РЖ. Астрономия и геодезия / ВИНТИ. 1957. - № 11. - С. 79 (9083).

4. Бабаджанов П.Б. Об одном фотографическом метеоре б - Акварид // АН ТаджССР. Сталинаб. астрон обсерватория. Бюллетень. - 1956. - № 18. - С. 3 - 4. - Реф.: Катасев Л. А. // РЖ. Астрономия и геодезия / ВИНТИ. - 1957. -№ 12. - С. 72 (9809).

5. Бабаджанов П.Б. Изучение связи метеорных тел с другими малыми телами солнечной систему // АН Тадж. ССР. Сталинаб. астрон. обсерватория. Бюллетнь. - 1957. - № 22/23. - С. 59-62. - Реф.: Катасев Л. А. // РЖ. Астрономия. Геодезия / ВИНТИ. - 1958, - № 10. - С. 59 (6624).

6. Бабаджанов П.Б. К вопросу о происхождении метеорных потоков// Изв. АН Тадж. ССР. Отд-ние естеств. наук - 1957. - № 23. - С. И-18. - Рез.тадж. Библиогр.: 24 назв.

7. Бабаджанов П.Б. Плотность верхней атмосферы по фотографическим наблюдениям метеоров в 1957 г. // Бюл. Комис. по кометам и метеорам Астрон. совета АН СССР. - 1961. - № 6. - С. 35-39. - Реф, в: РЖ. 51, Астрономия, Отд. вып. / ВИНТИ.-1963.-№ 1.-С. 75 (508).

8. Бабаджанов П.Б. Определение температуры, давления и плотности атмосферы по фотографическим наблюдениям метеоров//Геомagnetизм и аэрономия. - 1966. - Т. 6, № 1. -С. 153-156. - Библиогр.: 10 назв.

9. Бабаджанов П.Б. Исследование метеорных явлений на основе фотографических наблюдений: Автореф. дис. ... д-ра физ.-мат. наук / МГУ им. М.В. Ломоносова, Гос. астрон. ин-т им. П.К. Штернберга. - М., 1970. - 12 с. - Библиогр.: 31 назв.

10. Бабаджанов П.Б. Институт астрофизики Академии наук Таджикской ССР // БСЭ. - 3-е изд. - М., 1970. - Т. 2. - С. 360.

11. Бабаджанов П. Б. // АН Тадж. ССР. Сталинаб. астрон. обсерватория. Бюллетнь. - 1957. - № 19. - С. 33-34.- Реф. в: РЖ. Астрономия. Геодезия / ВИНТИ. - 1957. - №9. - С. 72 (7557).

12. Бабаджанов П.Б., Бибарсов Р.Ш. Определение скорости прилипания электронов по комбинированным фотографическим и радиолокационным наблюдениям метеоров / Бабаджанов П.Б., Бибарсов Р.Ш. // Геомagnetизм и аэрономия. - .1971. - Т. 11, № 2. - С. 303-307.

13. Бабаджанов П.Б., Бибарсов Р.Ш. Полусуточная вариация скорости прилипания электронов в метеорных следах/ Бабаджанов П.Б., Бибарсов Р.Ш. // Астрон. циркуляр, издаваемый

Бюро астрон. сообщ. АН СССР.-1971.-№647. -С. 6-7. - Реф. в: РЖ. 51, Астрономия. Отд/вып. / ВИНТИ. - 1972. - № 3. - С. 46 (395).

14. Бабаджанов П.Б., Гетман Т.И. Орбиты Леонид по фотографическим наблюдениям 1965 и 1966 гг. / Бабаджанов П.Б., Гетман Т.И. // АН Тадж. ССР. Ин-т астрофизики. Бюллетень. - 1970. - № 53. - С. 3-6. - Рез.англ. Библиогр.: 5 назв.

15.Бабаджанов П.Б., Гетман В.С. Особенности разрушения метеорных тел Таурид/ Бабаджанов П.Б., Гетман В.С.//Докл. АН Тадж. ССР. - 1974. - Т. 17, № 9. - С. 18-20. - Рез.тадж.- Реф. в: РЖ. 51, Астрономия. Отд. выл. / ВИНТИ. - 1975. - № 6.

### **АКАДЕМИК П.Б. БОБОЧОНОВ ВА САҲМИ Ӯ ДАР ТАШАККУЛ ВА РУШДИ АСТРОНОМИЯИ ТОЧИК**

Дар мақолаи мазкур фаъолияти илмӣ-эҷодии академик П.Б. Бобоҷонов дар қори ба вучуд овардан ва мустақкам намудани базаи моддию техникии институти астрофизикаи назди Академияи илмҳои Тоҷикистон (ҳозира АМИТ) таҳқиқ қарда шудааст.

Усулҳои мушоҳидаи метеороҳо ва тубҳои оташин яке аз усулҳои нав мебошад, ки дар Институти астрофизикаи назди АИҶТ бо роҳбарии П.Б. Бобоҷонов самтҳои нави омӯзиши табиати метеороҳо таҳқиқ қарда шудааст. Ба воситаҳои усулҳои нави таҷриба, ки ба ҳисоби адабии элементҳои мадори кометаҳо, астероидҳо ва боронҳои метеороӣ дар муддати дуру дароз имконият медиҳанд, мароқи қалон зоҳир қарда шудааст. Дар бораи шакли тӯдаҳои метеороӣ ва динамикаи боронҳои метеороӣ тасаввуроти тамоман нав ба даст оварда шуд, нишон дода шуд, ки ҳар як тӯдаи метеоритҳо бо радиантҳои гуногун борони метеороҳо ба вучуд оварда метавонад.

Инчунин, дар раванди таҳқиқот доир ба астероидҳои гумшудае, ки аз мадори Замин мегузаранд маълумот оварда шудааст. Нишон дода шудааст, ки баъзе астероидҳо, ки аз мадори Замин мегузаранд, кометаҳои «нешуда» буда метавонанд ва барои муайян қардани ядроҳои думдоре, ки ба Замин наздик мешаванд, методология қор қарда баромада шудааст.

**Қалидвожаҳо:** мушоҳидаи астрономӣ, нуруи илмию таҷриба, фаъолияти илмӣ, мушоҳидаҳои радарӣ, ҳодисаҳои метеороӣ, борони метеороӣ, назарияи физикии метеороҳо, комплексҳои астероид-метеоритӣ.

### **АКАДЕМИК П.Б. БАБАДЖАНОВ И ЕГО ВКЛАД В УКРЕПЛЕНИИ И РАЗВИТИИ ТАДЖИКСКОЙ АСТРОНОМИИ**

В данной статье исследуется научная и творческая деятельность академика П.Б. Бабаджанова при создании и укреплении материально-технической базы Института астрофизики Академии наук Таджикистана (ныне НАНТ).

Метод наблюдения метеоров и болидов один из новых методов, разработанных в Институте астрофизики под руководством П.Б. Бабаджанов заложил новые направления изучения природы метеоров. Большой интерес проявляют к новым техническим средствам и методам, позволяющим проводить численные расчеты элементов орбит комет, астероидов и метеорных потоков за длительный период времени. Было получено совершенно новое представление о форме метеоритных скоплений и динамике метеорных потоков, было показано, что каждое метеоритное скопление с разной яркостью может создавать метеоритный дождь.

Информация предоставляется также в процессе исследования пропавших без вести астероидов, проходящих по орбите Земли. Было показано, что некоторые из астероидов, проходящих по орбите Земли, могут быть «пропавший» кометами, и была разработана методика обнаружения хвостовых ядер, приближающихся к Земле.

**Ключевые слова:** астрономические наблюдения, научно-техническая мощь, научная деятельность, радиолокационные наблюдения, метеорные явления, метеорный поток, физическая теория метеоров, астероидно-метеоритовые комплексы.

## ACADEMIC P.B. BOBODJONOV AND HIS CONTRIBUTION TO THE STRENGTHENING AND DEVELOPMENT OF ASTRONOMY OF THE TAJIK

In this article, the scientific and creative activity of Academician P.B. Bobodzhonov is being researched during the creation and strengthening of the material and technical base of the Institute of Astrophysics of the Academy of Sciences of Tajikistan (now NAST).

The method of observing meteors and fireballs is one of the new methods developed at the Institute of Astrophysics under the direction of P.B. Bobodzhonov laid down new directions in the study of the nature of meteors. Great interest is shown in new technical means and methods that make it possible to carry out numerical calculations of the elements of the orbits of comets, asteroids and meteor showers over a long period of time. A completely new idea was obtained about the shape of meteorite clusters and the dynamics of meteor showers, it was shown that each meteorite cluster with different brightness can create a meteor shower.

Information is also provided in the process of researching missing asteroids orbiting the Earth. It has been shown that some of the asteroids orbiting the Earth may be "missing" comets, and a technique has been developed to detect tail nuclei approaching the Earth.

**Key words:** astronomical observations, scientific and technical power, scientific activity, radar observations, meteor phenomena, meteor shower, physical theory of meteors, asteroid-meteorite complexes.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Раҳматова Р.Б., унвонҷӯи кафедраи физикаи умумӣ ва назариявии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. Тел: 988-84-86-98.

Исоев Собир Курбоналиевич - номзади илмҳои таърих, дотсент, ноиби ректор оид ба илм ва татбиқоти Донишқадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар ш. Кӯлоб. Тел: (+992) 985.09-49-28. E-mail: [sobir\\_iseev@mail.ru](mailto:sobir_iseev@mail.ru).

**Сведения об авторах:** Раҳматова Р.Б., соискатель кафедры общей и теоретической физики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова - 16. Тел: 988-84-86-98.

Исоев Собир Курбоналиевич – кандидат исторических наук, доцент, проректор по науке и внедрению Института технологий и инновационного менеджмента г. Куляба. Тел: (+992) 985.09-49-28. Электронная почта: [sobir\\_iseev@mail.ru](mailto:sobir_iseev@mail.ru).

**Information about the authors:** Rakhmatova R.B., applicant for the Department of General and Theoretical Physics, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, K. S. Safarova - 16. Tel: 988-84-86-98.

Isoev Sobir Kurbonalievich – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science and Application of the Institute of Technology and Innovation Management in Kulyab. Tel: (+992) 985.09-49-28. Email: [sobir\\_iseev@mail.ru](mailto:sobir_iseev@mail.ru).

ТДУ: 930 (2-точ)

ТКТ: 63 (2 точ)

Б-65

## ВАЗЪИ ОМОДА КАРДАНИ МУТАХАССИСОН БАРОИ ХОҶАГИИ ДЕҲОТИ ВИЛОЯТИ КҶҶЛОБ ДАР СОЛҶОИ 1946 – 1955

Бадалов И., муаллими калон

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Баъди ғалабаи Ҷанги Бузурги Ватанӣ соҳаи кишоварзии ҶШСТ аз ҷумла вилояти Кӯлоб ба давраи азнавбарқароркунӣ рост меояд. Дар ин давра тамоми соҳаи кишоварзӣ аз ҳисоби ҷанговарон пурра шудан гирифт. Роҳи пуршарафро колхозчии ноҳияи Фархор Ҳақимов Б. пеш гирифта буд, ӯ дар муҳорибаҳои назди Москва иштирок карда, фашистонро дар назди Сталинград, дар вилояти Курск торумор карда, ҷангро дар назди Берлин ба охир расонид. Баъди ҷанг боз дубора ба колхоз ба зодгоҳаш баргашт. [5, с. 318]

Аз сабаби зуд зарурият доштан ба кадрҳои роҳбарикунанда аксар вақт ба вазифаи раисони кумитаи колхозҳо одамони тасодуфӣ пешбарӣ карда мешуданд, ки ба рушди хоҷагии қишлоқ монеа мегардиданд. Бинобар ин соли 1945 дар ҷумҳурӣ 707 нафар раисони колхоз иваз карда шуд, қисми зиёди онҳо аз уҳдаи иҷрои вазифаҳои хизматӣ набаромада, барои вайрон кардани низомномаи артели хоҷагии қишлоқ ва ғайра аз вазифа озод карда шуданд. [7, с. 214]

Дар тайёр кардани кадрҳои баландхаттос ба Тоҷикистон дигар ҷумҳуриҳои иттифокӣ ёрии калон мерасониданд. Танҳо аз 1-уми январи соли 1949 то 1-уми августи соли 1952 аз мактабҳои олии ИҶШС ба Тоҷикистон 300 нафар мутахассисон ҷиҳати тақмили ихтисоси кормандони хоҷагии қишлоқ фиристонида шуданд, ки дар омода кардани кадрҳои хоҷагии қишлоқ дар солҳои баъдичангӣ саҳм гузоштанд. Хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣ бештар ба механизаторон эҳтиёҷ дошт. То 1-уми декабри соли 1946 дар ПМТ-и ҷумҳурӣ 2573 нафар ронандагони трактор фаъолият мекарданд, дар асл ПМТ -ҳои ҷумҳурӣ дар ин давра ба 6048 ронандагони трактор ниёз дошт. Аз ин шумораи болозикар бармеояд, ки дар ПМТ-ҳои ҷумҳурӣ дар ин давра ҳамагӣ 42,5% мутахассис мерасиду халос. Тайёр кардани механизаторон дар ҷумҳурӣ дар се мактаб – дар Ленинобод, Қурғонтеппа ва Шаҳринав ба роҳ монда шуда буд, ҳамзамон дар назди ПМТ-и совхозҳо низ курсҳои омӯзишӣ ташкил карда мешуд. Ин омӯзишгоҳҳо аз рӯи ихтисосҳои тракторчӣ-ронанда, механик-ронандаҳои бригадаҳои тракторӣ, ронандагони машинаҳои пахтакорӣ ва пахтадозакунӣ ва ғайра мутахассисон омода мекарданд. Аз соли 1949 то соли 1952 дар ин омӯзишгоҳҳои механикӣ 4258 нафар мутахассис, аз ҷумла 1788 нафар ронандаи трактор дар курсҳои назди ПМТ-ҳо 6059 нафар механизаторони соҳаҳои гуногуни хоҷагии қишлоқ тайёр карда шуданд [7, с. 216].

Таракқи ва рушди хоҷагии ҷамъиятии колхозҳо, афзун гардонидани истехсолот ва баланд шудани дараҷаи некуаҳволии моддии колхозчиён аз ҳама бештар ба дуруст интиҳоб шудани кадрҳо аз ҷумла раисон, бригадирҳо, мудирони фермаҳо вобаста буд. Чунки онҳо дар қор аз ҷиҳати ташкили хоҷагӣ ва мустақкам намудани колхозҳо нақши махсусан калон мебозиданд. Раиси колхоз ходими фаъоли ҷамъиятӣ буд, ки хизб, давлат ва аъзои артели хоҷагии қишлоқ ба онҳо боварии зиёд доштанд.

Дар бисёр мавридҳо раисони колхозҳоро бе огоҳии ҳуди онҳо аз як ҷо ба ҷои дигар мегузарониданд, маъмулан онҳоро маъмурият иваз мекард. Танҳо дар соли 1946 дар колхозҳои вилояти Кӯлоб 12%-и раисони колхозҳо иваз карда шуданд. «Чунин вазъият, - гуфта шудааст дар қарори Совети Вазирони ИҶШС ва ҲК (б) аз 19 сентябри соли 1946 «Дар бораи чораҳои баргараф намудани вайронкуниҳои Низомномаи артели хоҷагии қишлоқ дар колхозҳо», - ба чунин далел оварда мерасонад, ки раисони колхозҳо дар назди колхозчиён, сарфи назар аз ҳолат масъулият ҳис намекунанд, алоқаро бо колхозчиён гум мекунанд, ки ин коста шудани принципҳои Низомномаи артели хоҷагии қишлоқ мебошад, ки муносибатҳои номуайяно байни колхозчиён ба вучуд меорад.

Бо вучуди он, ки аз соли 1942 то соли 1947 ба мактабҳои миёна ва олии мамлакат 1500 нафар довталабон барои таҳсил фиристода шуда буданд, бисёр раисони колхозҳои ноҳияҳои Кӯлоб бо сабаби паст будани таҷриба аз уҳдаи иҷрои вазифаи худ баромада наметавонистанд. Дар вилоят то 1 январи соли 1947 аз 628 нафар раисони колхозҳо 38 нафарашон бемаълумот, 555 нафарашон маълумоти миёна ва 35 нафарашон миёнаи нопурра доштанд. [5, с. 318]

Бинобар ин, Анҷумани февралӣ соли 1947 КМ ҲК зарурияти ба таври васеъ ташкилу тайёр кардан ва бозомӯзии кадрҳои хоҷагии қишлоқ, раисони колхозҳо, прорабҳо (саркор), мудирони ферма, бухгалтерҳо, механизаторон ва агрономҳоро эътироф кард. Анҷумани февралӣ КМ ҲК чунин вазифа гузошт, ки «дар соли 1947 дар вилоятҳо, минтақаҳо ва ҷумҳурӣ мактабҳои давлатии яқсола ва дусолаи дорои шароитҳои намунавӣ таълимӣ ташкил карда шаванд, то ки хатмкунандагони ин мактабҳо ҳамчун кадрҳои роҳбарикунанда омода карда шаванд. Мувофиқи қарори Анҷумани февралӣ КМ ҲК Шурои Вазирони ИҶШС 17 августи соли 1947 «Дар бораи тарбияи кадрҳои роҳбарикунандаи

колхозҳо» қарор қабул кард. Дар асоси ин қарор барои тайёр кардани кадрҳои роҳбарикунандаи колхозҳо бо шумораи 200 нафар, аз ҷумла дар вилояти Кӯлоб 30 нафар ташкил карда шуда, курсҳои шашмоҳаи доимии тақмили ихтисос кушода шуд ва раисони колхозҳо бо шумораи 50 нафар, аз ҷумла аз вилояти Кӯлоб 15 нафар ба омӯзиш фаро гирифта шуданд. Соли 1947 дар шаҳри Сталинобод барои тайёр кардани кадрҳои пешқадами колхозӣ мактаби дусола кушода шуд. [5, с. 320] Дар ҷумҳурӣ ташкил шудани мактабҳои давлатии тайёр кардани кадрҳои роҳбарикунандаи колхозӣ, ки барои тайёр кардани кадрҳои соҳибихтисос, ташкилотчиёни истеҳсолоти колхозӣ, мутахассисоне даъват карда мешуданд, ки роҳу усулҳои дуруст ба роҳ мондани корҳои болозикрро медонистанд.

Бинобар ин дар ин давра тайёр ва тарбия кардани кадрҳои роҳбарикунанда барои колхозҳо дар вилояти Кӯлоб аҳамияти махсус пайдо кард, зеро аксарияти раисони колхозҳо, чунон ки дар боло қайд карда шуд, маълумот надоштанд. Ба колхозҳои калон танҳо кадрҳои дорой маълумот ва таҷриба роҳбарӣ карда метавонистанд.

Ташкилоти ҳизбии вилояти Кӯлоб қарорҳои Анҷумани февралӣ КМ ҲК (б)-ро ба роҳбарӣ гирифта, бобати тарбияи кадрҳои колхозӣ қори муайянеро ба ҷо овард. [1, с. 49-50]

Дар солҳои 1949-1950 32 нафарро ба мактаби омода кардани кадрҳои соҳаи кишоварзӣ, ки онҳоро кумитаи ҳизбии вилояти Кӯлоб фиристода, ҳамзамон 76 нафари дигар дар ин давра мактаби миёнаи хоҷагии қишлоқи Тоҷикистонро оид ба тайёр кардани раисони колхозҳо солҳои 1951-1955 хатм карданд. [5, с. 321] Чун қоида дар назди ҳар як муассисаи дусола кадрҳои роҳбарикунандаи колхозӣ, аз ҷумла дар мактаби Сталинобод курсҳои шашмоҳаи бозомӯзии раисони колхозҳо ташкил карда мешуданд. Дар ин курсҳо аз соли 1947 то 1-уми май соли 1951 аз вилояти Кӯлоб зиёда аз 45 нафар соҳиби тахассус шуданд. [8] Курсҳои ҳарсолаи бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси раисони колхозҳо дар назди мактабҳои миёнаи хоҷагии қишлоқ барои солҳои 1951-1954-ро аз вилоят 27 нафар хатм кардаанд. [5, с. 321] Масъулони вилояти Кӯлоб ғайр аз таълим ва тақмили ихтисоси раисони колхозҳо ба воситаи мактаби давлатӣ ва курсҳои он бобати тақмил додани ихтисоси роҳбарони колхозҳо ба воситаи курсҳои кӯтоҳмуддат қори зиёдеро анҷом медоданд. Масалан, дар моҳҳои феврал ва март соли 1950 дар назди Кумитаи хоҷагии қишлоқи вилоят барои баланд бардоштани ихтисоси раисони колхозҳо, курсҳои кӯтоҳмуддат ташкил карда шуданд. Чунин курсҳо дар солҳои 1951-1952 низ ташкил карда шуд, ки дар натиҷа солҳои 1950-1953 ба воситаи ташкили курсҳо бештар аз 162 нафар раисони колхозҳо аз тақмили ихтисос гузаштанд. Вилояти Кӯлоб ҳам мисли тамоми ҷумҳурӣ ба мутахассисони дорой маълумоти олий ва миёнаи хоҷагии қишлоқ эҳтиёҷ дошт.

Кумитаи Марказии ҲК ва Шурои Вазирони ИҚШС 25 март соли 1955 «Дар бораи тадбирҳои бо кадрҳои роҳбарикунанда боз ҳам мустақкам намудани колхозҳо» қарор қабул карданд. Комитети Марказӣ ва Шурои Вазирон сохторҳои ҳизбӣ ва Шуравиро вазифадор карданд, ки роҳбарони ботаҷрибаро ихтиёран интиҳоб намуда, ба қори колхозҳо фиристанд.

Баъди нашр шудани қарор ба кумитаи ҳизбии вилояти Кӯлоб зиёда аз 74 ариза, аз ҷумла 28 ариза аз аъзоёни ҳизб, 17 нафар қорқунони шуравӣ, 3 нафар аз қорқомолҳо, 12 нафар аз мутахассисони хоҷагии қишлоқ ва 14 нафар аз қорқунони қорқонаҳо танҳо аз як ноҳияи Муминобод 39 ариза ворид шуд. Дар маҷмӯъ аз вилоят ҷамъ 8 қас ба вазифаи раисии колхозҳо фиристода шуд. [5, с. 322] Бисёр мутахассисоне, ки барои қори роҳбарӣ ба колхозҳо фиристода шуда буданд, худро аз қиҳати мусбат нишон доданд. Масалан, то соли 1955 қорқозии ба номи Қалинин ноҳияи Москва (қозира Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ) дар ноҳия аз ҳама ақибмонда буд. Хоҷагӣ аз рӯи ягон нишондиҳанда нақшаро иҷро накард, қосили пахта, сабзавот ва дигар зироатҳо пастр буд. Соли 1955 собиқ қонилини раиси қомичроияи ноҳия Юсуф Давлатов раиси қорқоз интиҳоб шуд. Ташкилотчи қубе, ки истеҳсолоти хоҷагии қишлоқро медонист, Давлатов бо ёрии аъзои Кумитаи қоммунистон, қорқомолҳо ба ташкили қоллективи мехнатӣ муваффақ шуд. Ҳар рӯз ба ёрии онҳо тақя намуда, қорро дар ҳамаи соҳаҳои истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ беҳтар намуд. Қорқоз дар соли 1955 ба давлат назар ба соли 1954 ду қорқобар зиёд пахта қурӯхт. Даромади қорқоз қариб се қорқобар афзуд. Дар бригадаҳои беҳтарини қорқоз Абдурахмон Одинаев ва Абдулло



Чангиев аз ҳар гектар 33-34 сентинерӣ ҳосил руёнданд. [3] Назар ба соли 1954 бисёртар сабзавот, картошка, махсулоти чорво гирифта шуд, арзиши аслии рӯзи меҳнат баланд шуд.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда дар ҳаёти раисони колхозҳои вилоят баъзе тағйирот ба амал омад. Инро аз маълумот оид ба маориф дидан мумкин аст: Агар то 1-уми январи соли 1947 ягон раиси колхоз маълумоти олий ва олии нопурра надошта бошад, пас ба ҳолати 1-уми августи соли 1955 8 нафар раиси колхозҳо маълумоти олий ва олии нопурра гирифта, шумораи раисони хоҷагиҳои дорои маълумоти миёна ва миёнаи нопурра аз 5 нафар дар оғози соли 1947 то 1 августи соли 1955 ба 14 нафар зиёд шуданд. Дар ин вақт аксарияти раисони колхозҳо тайёрии паст доштанд ва яке аз сабабҳои кафомонии колхозҳо маҳз ҳамин омил ба шумор мерафт. Дар аксар колхозҳои вилоят тез-тез иваз шудани раисони колхозҳо ба кафомонии дуру дарози колхозҳо низ таъсири манфӣ расонид. Дар тараққиёти иқтисодии ҷамъиятии колхозҳо нақши калонро мутахассисони хоҷагии қишлоқ мебозиданд. Аммо ПМТ-и колхозҳо ва маъмурияти вилоят бо мутахассисони хоҷагии қишлоқ ба қадри кифоя таъмин набуданд. Дар соли 1948 аз 336 нафар агрономҳо, мутахассисони соҳаи чорводорӣ ва духтури ҳайвонот ва дар истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ 200 нафар кор мекарданд, ки танҳо 5 нафарашон маълумоти олий доштанд. Аз 154 нафар коркунони аз рӯи феҳристи кумитаи хоҷагии қишлоқи вилоят танҳо 34 нафарашон маълумоти олий ва 75 нафарашон маълумоти миёна доштанд. Комитети ҳизбии вилояти Кӯлоб қарорҳои Анҷумани февралӣ (соли 1947) КМ ҲК ва съездҳои VII, VIII ва IX Ҳизби Коммунистии Тоҷикистонро ба амал бароварда, бисёр мутахассисонро барои кор кардан ба хоҷагии қишлоқ фиристонд. Ин раванд ба колхозу совхозҳо ва МТС-ҳо вилояти Кӯлоб КМ ҲК (б) Тоҷикистон низ ёрии калон мерасонид.

Барои солҳои 1947-1953 ба вилоят 215 нафар мутахассисони дорои маълумоти олий ва 617 нафар мутахассисони дорои маълумоти миёна, ки мактабҳои олий ва миёнаи ИҶШС ва ҷумҳуриро хатм кардаанд, фиристода шуданд. Коммунистони вилояти Кӯлоб қарори Анҷумани сентябрии (соли 1953) КМ ҲК-ро иҷро карда, то 1 январи соли 1955 236 нафар мутахассисони хоҷагии қишлоқро ба колхозҳо ва ПМТ-ҳои вилоят фиристониданд.

Дар охири панҷсолаи панҷум бисёр мутахассисон аллакай маълумоти олий ва миёна доштанд. Агар дар соли 1949 аз феҳристи Кумитаи хоҷагии қишлоқи вилоят ҳамагӣ 109 кас маълумоти олий ва миёна дошта бошад, пас дар 1 январи соли 1955 аз шумораи умумии мутахассисон 213 кас маълумоти олий ва миёна дошт. Дар қариб аз чихати ташкили хоҷагӣ ва мустаҳкам намудани колхозҳо саркорони бригадаҳои истеҳсолӣ ва мудирони фермаҳои чорводорӣ нақши калон мебозиданд. Қарори артели хоҷагии қишлоқ, ки соли 1935 дар съезди 2-юми колхозчиён қабул карда шуда буд, дар истеҳсолоти колхозӣ ба саркор нақши махсус мегузошт. Ин қарор саркоргарро вазифадор карда буд, ки «...аз ҳар як колхозчии бригадааш нағз истифода барад, дар тақсмоти кор ба ҳеҷ як хешу таборчигӣ, роҳ надихад. Ихтисоси меҳнатӣ, таҷриба ва қувваи ҷисмонии ҳар як коргарро катъиян ба назар гирад. [5, с. 325]

Кӯлоб дар солҳои баъд аз ҷанг аз байни меҳнаткашон садҳо деҳқонони ташаббускори колхозро ба воя расонид, ки ҳатто берун аз ҳудуди вилоят Кӯлоб машҳур гардиданд: аз ҷумла бригадирҳо Р. Юсупов, Д. Файзалиев, У. Алматов, аз колхозии ба номи Ленини ноҳияи Восеъ, Ш. Раҳимов аз колхозии «Ленин-юли»-и Совет (Темурмалик), Мирзоева «1 Май», П. Нуров аз колхозии ба номи Ленини ноҳияи Кӯлоб. Онҳо усулҳои пешқадами агротехниро ба кор бурда, сол аз сол ҳосили баланд мегирифтанд. Масалан бригадаи У. Улматов аз майдони 114 гектар дар соли 1952 42 сентнерӣ пахта ҷамъоварӣ намуд. [2]

Дар ноҳияи Совет (ҳоло Темурмалик) иштироккунандагони курсҳои агрозоотехникӣ сари вақт интиҳоб шуда, ба омӯзиш фаро гирифта мешуданд. Чунин курсҳо дар соли 1954 аз 20 ноябр дар артели хоҷагии қишлоқи «Ленин-юли» оғоз ёфта, машғулиятҳои зоотехники пойгоҳи машинаву-трактории ноҳия Собиров мегузаронд. Дар ин минтақа машғулиятҳои курси агротехникӣ низ бо иштироки фаёлонаи колхозчиён мегузашт. Курсҳо бо бино, асбобу анҷомҳои зарурӣ ва дигар айёниятҳои таълимӣ таъмин карда, агроном

Смирнов машғулиятхоро мегузаронид. Натиҷаи чунин курсҳои кӯтоҳмуддат ва дар амалия истифода намудани онҳо дар он зоҳир меёфт, ки сол аз сол ҳосили зироатҳои хоҷагии кишлоқ дар вилоят меафзуд. Масалан, агар соли 1953 деҳқонони ноҳия аз ҳар гектар ба ҳисоби миёна 9,5 сентнерӣ ғалладона ҷамъоварӣ карда бошанд, дар соли 1954 бошад аз ҳар гектар андаряк 11 сентнерӣ ғалладона рӯёнидаанд. [6]

Анҷумани февралӣ (соли 1947) КМ ҲК нақши бузурги бригадирро дар истеҳсолоти колхозӣ ба назар гирифта, ба тарбияи ин кадрҳо диққати калон дод. Мувофиқи қарорҳои Анҷумани КМ ҲК дар ИҶШС, аз ҷумла дар Тоҷикистон мактаби хоҷагии кишлоқ ташкил карда шуд, ки кадрҳои пешқадами колхозӣ тайёр мекарданд. Ба воситаи мактабҳои яқсолаи хоҷагии кишлоқ, ки дар ноҳияҳои Сталинобод, Ленинобод ва Ғарм мавҷуд буданд, кадрҳои пешқадами колхозӣ, аз ҷумла бригадирони бригадаҳои саҳроӣ тайёр ва тақмил дода шуданд.

Хулоса аз омӯзиши ҳуҷҷатҳои ҷорию бойгонӣ ва дигар маводи дастрас маълум гардид, ки нисбатан омодакунии кадрҳо дар ин солҳо ба пуррагӣ иҷро намешуд. Масалан дар соли 1953 мактаби яқсолаи Ғармро 20 нафар саркор ва мудирони фермаҳои ҷорводорӣ аз вилояти Кӯлоб, дар соли таҳсили 1953-1954 бошад 30 нафар ба ҳамин мактаб фиристода шуданд, ки ин барои таъмини соҳаи кишоварзии як вилоят басанда намуд. Ғайр аз ин ба воситаи ташкили курсу семинарҳои кӯтоҳмуддат аз рӯи баъзе ихтисосҳо мутахассис омода мешуд. Дар соли 1951 дар курсҳои кӯтоҳмуддати дар назди кумитаҳои хоҷагии кишлоқи ноҳияҳо ташкилкардашуда зиёда аз 77 нафар бригадирҳо тайёр ва тақмил дода шуданд. Ҳамаи ин ба кумитаи вилоят имконият дод, ки нақшаҳои тараққиёти хоҷагии кишлоқро дар панҷсолаи панҷум бомуваффақият иҷро намоянд.

#### Адабиёт:

1. А.А. Андреев. О мероприятиях подъема сельского хозяйства в послевоенный период. М., Политиздат, 1947.- 49-50 с.
2. Коммунист Таджикистана, г 1956.- 25 ноябр
3. Коммунист Таджикистана, г 1956.- 8 январ
4. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и Пленумов ЦК т.6, 574 с
5. Материалы к истории коммунистической партии таджикистан.-Душанбе: 1975.- 318 с.
6. Ҳақиқати Кӯлоб, 23 декабри соли 1954 №153 (2173). –3 с.
7. Очерк истории колхозного строительства в Таджикистане 1917-1965. – Душанбе: Дониш, 1968. – С.-433
8. Бойгонии вилояти Хатлон дар минтақаи Кӯлоб. Ф. 8, Р. 2, П. 52, В-214

#### **ВАЗЪИ ОМОДА КАРДАНИ МУТАХАССИСОН БАРОИ ХОҶАГИИ ДЕҲОТИ ВИЛОЯТИ КҶЛОБ ДАР СОЛҲОИ 1946-1955**

Вазъи омода кардани кадрҳои хоҷагии кишлоқ дар Иттиҳоди шуравӣ бисёр масъалаи ҷиддӣ буд, ки баъди анҷоми Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба мушкилоти рақами як табдил ёфт. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба мисли дигар ҷумҳуриҳои узви ин иттиҳод ба ин мушкилӣ дучор шуд. Дар оғози соли 1946 ин мушкилӣ хосатан дар вилояти Кӯлоб то ҳадде расид, ки дар бисёре аз колхозҳо нафарони бемаълумотро раис таъйин мекарданд. Чунин бемаълумотӣ ва тачрибаи ками роҳбарони колхозҳо буд, ки дар иҷрои кишту қор ва ҷамъоварии маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ба хатогиҳои ҷиддӣ роҳ дода, баъзан нақшаи бар дӯшашон воғузоршударо ба хубӣ иҷро карда наметавонишанд.

Дар қори тайёр кардани кадрҳои баландихтисос ба Тоҷикистон дигар ҷумҳуриҳои иттифокӣ ёрии калон мерасониданд. Танҳо аз 1-уми январи соли 1949 то 1-уми августи соли 1952 аз мактабҳои олии ҷумҳуриҳои бародарӣ ба Тоҷикистон 300 нафар мутахассисон ҷиҳати тақмили ихтисоси қормандони хоҷагии кишлоқи ҷумҳуриамон омаданд. Хоҷагии кишлоқи ҷумҳури ба механизаторон эҳтиёҷи калон дошт. Дар мақолаи мазкур муаллиф вазъи

омода кардани кадрҳои хочагии қишлоқи вилояти Кӯлобро дар солҳои 1946-1955 мавриди баррасӣ қарор додааст.

**Калидвожаҳо:** Кӯлоб, колхоз, мутахассис, деҳқон, пахта, зироат, хочагии қишлоқ, чамъоварӣ, маҳсулот, кишту қор, кишоварзӣ, курс, вилоят.

### **СОСТОЯНИЕ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ДЛЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В КУЛЯБСКОЙ ОБЛАСТИ В 1946-1955 ГГ**

Ситуация с подготовкой сельскохозяйственных кадров в Советском Союзе представляла собой очень серьезный вопрос, ставший проблемой номер один после окончания Великой Отечественной войны. Республика Таджикистан, как и другие республики-члены этого союза, столкнулась с этой проблемой. В начале 1946 года эта проблема, особенно в Кулябской области, достигла такой степени, что во многих колхозах руководителями назначались необразованные люди. Невежество и неопытность руководителей колхозов были настолько велики, что они допускали серьезные ошибки в осуществлении выращивания и уборки сельскохозяйственной продукции, а иногда и не могли должным образом выполнить порученный им план.

Большую помощь Таджикистану в подготовке высококвалифицированных кадров оказали и другие союзные республики. Только с 1 января 1949 года по 1 августа 1952 года в Таджикистан для повышения квалификации сельскохозяйственных работников нашей республики приехали 300 специалистов из высших учебных заведений братских республик. Сельское хозяйство республики остро нуждалось в механике. В данной статье автор рассмотрел состояние подготовки сельскохозяйственных кадров Кулябской области в 1946-1955 гг.

**Ключевые слова:** Куляб, колхоз, специалист, земледелец, хлопок, урожай, земледелие, сбор, продукт, выращивание, земледелие, курс, регион.

### **THE STATE OF TRAINING SPECIALISTS FOR AGRICULTURE IN THE KULOB REGION IN 1946-1955**

The situation with the training of agricultural personnel in the Soviet Union was a very serious issue, which became the number one problem after the end of the Great Patriotic War. The Republic of Tajikistan, like other member republics of this union, is faced with this problem. At the beginning of 1946, this problem, especially in the Kulob region, reached such a degree that uneducated people were appointed as leaders in many collective farms. The ignorance and inexperience of collective farm leaders was so great that they made serious mistakes in growing and harvesting agricultural products, and sometimes could not properly carry out the plan assigned to them.

Other union republics also provided great assistance to Tajikistan in training highly qualified personnel. Only from January 1, 1949 to August 1, 1952, 300 specialists from higher educational institutions of the fraternal republics came to Tajikistan to improve the skills of agricultural workers of our republic. The republic's agriculture was in dire need of mechanics. In this article, the author examined the state of training of agricultural personnel in the Kulob region in 1946-1955.

**Key words:** Kulob, collective farm, specialist, farmer, cotton, harvest, farming, collection, product, cultivation, farming, course, region.

**Маълумот дар бораи муаллиф:** Бадалов Исфандиёр муаллими калони кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.  
**Суроға:** 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16. **E-mail:** [Kulob.35@mail.ru](mailto:Kulob.35@mail.ru); тел: (992)918-19-19-43

**Сведения об авторе:** Бадалов Исфандиёр старший преподаватель кафедры истории таджикского народа Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

**Адрес:** 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16. **E-mail:** [Kulob.35@mail.ru](mailto:Kulob.35@mail.ru); тел: (992)918-19-19-43

**Information about the author:** Badalov Isfandiyor, senior lecturer at the Department of History of the Tajik People, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, st. S. Safarova 16. E-mail: [Kulob.35@mail.ru](mailto:Kulob.35@mail.ru); tel: (992)918-19-19-43

## МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

### ФИЛОЛОГИЯ

1. **Ҷ.Алимӣ, Шаҳбози Р.** Авасто: ҳамчун сарчашмаи забонӣ, таърихӣ ва ҷуғрофӣ.....5
2. **Қутбиддин М., Муродов Ҷ.Н.** Нақши миллатсози Сарвари давлат-Эмомалӣ Раҳмон, дар публитсистикаи Зафари Мирзоён.....12
3. **Ҳамидиён И.И., Абдуллоева А.** Барномаҳои бадеӣ-публитсисти дар эфири мустақими телевизиони «Тоҷикистон» ва хусусиятҳои он.....17
4. **Шарифходжаева С.А.** Социоллингвистический подход к изучению паремий.....25
5. **Сафарзода Э.** Заминаҳои пайдоиши публитсистикаи сиёсӣ дар адабиёти тоҷик (дар мисоли «Сафарнома»-и Носири Хусрав).....32
6. **Рахимов А.А., Абдубасиров А.А.** Бободжан Гафуров и развитие культурно-просветительских учреждений (40-70 гг. XX века).....51
7. **Маъмурзода Н.М.** Нақши Пешвои миллат дар ҳифзи ҷазои иттилоотии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ.....61
8. **Муродов Б.** Хусусиятҳои наҳвӣ ва тарҷумаи ҷонишинҳои манфии «nobody, no one, nothing, none» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....67
9. **Кучарова Н.А.** Инъикоси бунёди нақбҳо ва тармими роҳҳои мошингард (дар мисоли осори Ш. Мусо ва Б. Муртазо).....73
10. **Асоева К.** Развитие речи на материале личных местоимений.....79
11. **Саидзода М.Б.** Антропонимҳои форсӣ-тоҷикии «Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён»-и Эмомалӣ Раҳмон.....83
12. **Сафарзода М.Н.** Таъсири барномаҳои телевизион дар ташаккули афкори сиёсии ҷомеа.....90
13. **Халимова М.Р., Сайдамирова К.Дж.** Изучение русской лексики в национальной школе.....94
14. **Сайдалиева Ф.О.** Предметно-семантический анализ пословицы и поговорки о труде в русском и английском языках.....98
15. **Абдуллоева Р.Н.** Ҷанбаҳои морфологии истилоҳоти риёзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....102
16. **Азизова С.Р.** Категории грамматикии замонҳои феъл дар асари «Саёҳати Гулливер»-и Ҷонатан Свифт.....107
17. **Зувайдова М.Н.** Мазмуни ғоявии достони «Бежан ва Манижа»-и Абулқосим Фирдавсӣ.....114
18. **Начибуллоҳи Қ.** Розмондагори ғазал.....118
19. **Расулов К.Б.** Бозтоби мавзӯҳои сайёҳии Хатлон дар саҳифаҳои маҷаллаи «Сафо».....127
20. **Ситораи А.** Қабатҳои забонии антропонимҳои романи «Восеъ»-и Сотим Улуғзода.....132
21. **Ҳакимова З.А.** Вопросительные высказывания как косвенно-речевые акты в английском языке.....141
22. **Шерафгани Ҷ.** Исмиҳои сохта дар ашъори Ҳақназар Ғоиб.....145
23. **Қурбонзода Р.И.** Нигориши забонии хрематонимияи «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ.....154
24. **Тағоев С.Х.** Нигориши забонии антропонимияи романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода.....162

### ПЕДАГОГИКА

1. **Файзализода Б.Ф., Саидов А.Қ.** Нишондодҳои озмоишӣ дар баланд бардоштани услуби тафаккури инноватсионии донишҷӯёни равияи муҳандисӣ бо ҳамгироии фанҳои математика ва информатика .....170

2. Рафиев С.А., Гуломов С.Р. Таъминоти илмию методиҳои фанҳои таълимӣ дар соҳаи тайёр кардани web-дизайнерҳои оянда .....	178
3. Исоева Д., Иззатова Н. Нақши фарҳанги педагогии волидон ва ҳамкориҳои онҳо бо муассисаҳои томактабӣ ва синфҳои ибтидоӣ.....	188
4. Бобоева М.Ҷ. Мавқеи урфу одат ва анъанаҳои халқӣ дар тарбияи ахлоқии мактаббачагони хурдсол.....	196
5. Бозоров Х. Истифодаи хелҳои мухталифи фаъолияти мустақилонаи таълимӣ дар рушди зеҳнию нутқии талабагони синфҳои ибтидоӣ.....	201
6. Гиёев А.Х. Духовно-культурные ценности и их место на занятиях по русскому языку в педвузах Республики Таджикистан.....	208
7. Шарипов А.А. Ташаккули сифатҳои маънавий-психологӣ бачагон дар оила ва ҷомеа.....	216
8. Бобоева М.Ҷ. Фаъолияти муштараки мактаб ва оила дар ташаккули тафаккури ахлоқӣ ва зеҳнии хонандагон .....	221
9. Лоиқов П.Ҷ. Нақши коллектив дар ташаккули байниҳамдигарии шахсии хонандагон .....	225
10. Давлатов М.А., Ҷанбаи педагогии ҳалли масъалаи мутобиқшавии омӯзгорони ҷавони синфҳои ибтидоӣ ба фаъолияти касбӣ-педагогӣ.....	230
11. Уроқов М.Д., Холназаров С., Назаров З.Ҷ. Моҳияти методҳои таълим ва тарбияи анъанавӣ ва ғайрианъанавӣ дар ҷараёни таълими фанни химия.....	240
12. Давлатова М.Ҳ., Иброҳимов Г. Рушди ғояҳои башардӯстона ва ахлоқӣ дар афкори педагогии Баҳоуддини Омӯлӣ.....	247
13. Исмонов М.М. Асосҳои системаи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ҳамчун омилҳои бартаридошта дар ташаккули мавқеи ҳаётии хонандагони синфҳои болоӣ.....	256
14. Наимова Д.Д. Ҷанбаҳои ташкилии раванди корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ оид ба рушди амалҳои иртиботӣ-муоширати хонандагони синфҳои миёна зимни омӯзиши забони англисӣ.....	265
15. Одинаева Ш.А. Нақши омӯзиши забони англисӣ дар ташаккули ҷаҳонбинии донишҷӯён.....	271
16. Мирзоев А., Раҳимова С.Н. Татбиқи низоми таҳсилоти олии касбӣ вобаста ба амсилаи иттилоотии омӯзгорони ихтисоси таърих.....	276
17. Ҷалилова М.П. Нақши маводи кишваршиносӣ дар ташаккули ҳисси табиатдӯстӣ, рушди ҷанбаҳои маърифатӣ фарҳанги экологии хонандагон дар ҷараёни гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ беруназмактабӣ.....	282
18. Абдусаматов С. Асосҳои педагогии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар машғулиятҳои коллеҷҳои тиббӣ.....	287
19. Ақбарова Б.Р. Тасниф ва принсипҳои интиҳоби мазмуни маводи маҳаллӣ оид ба химия дар ташаккули эътиқоди маънавий-ахлоқии хонандагони синни калони мактабӣ.....	296
20. Ҷумаев М.Р. Нақши омӯзгор дар ташаккули хусусиятҳои педагогии психологӣ кӯдакони ҷатим.....	302
21. Раҳмонов Х. Нақш ва мавқеи шакл ва навъҳои корҳои беруназсинфӣ дар ташаккули фаъолияти таълимӣ ва маърифатии хонандагони синфҳои V-IX дар омӯзиши фанҳои биологӣ ва экологӣ.....	307
22. Шоҳиён Н.Н., Зарифов Н.М. Ифтихори миллӣ ва ватандӯстии ҷавонон омилҳои муттаҳидии миллат ва пойдеории давлат.....	311
23. Шарифиён М.Х. Мавқеи кори мустақилона дар рушди фаъолияти маърифатӣ эҷодии хонандагони синфҳои ибтидоӣ.....	317
24. Саъдуллоев Д. Моҳияти бозиҳои дидактикӣ барои ташаккули шахсияти хонандагони синфҳои ибтидоӣ.....	324
25. Ятимов Ҳ.Т., Ҳамидова Д.Х. Асосҳои ташкилӣ-педагогии тайёр намудани мутахассисони амниятӣ иттилоотӣ.....	328

## ТАЪРИХ ВА БОСТОНШИНОСӢ - ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

1. **Абдуллоев М.Х.** Аз таърихи ислоҳот ва рушди маорифи Тоҷикистон дар солҳои соҳибистиқлолӣ.....337
2. **Шоқурбонова Ҷ.Ш.** Ташаккули мактабу маориф ва усули нав аз нигоҳи муҳаққиқони ватанӣ.....345
3. **Акрамова С.А.** Рушди иқтисодиёти шаҳр ва минтақаи Кӯлоб дар ибтидои давраи истиқлолият.....350
4. **Раҳматова Р.Б., Исоев С.Қ.** Академик П.Б. Бобочонов ва саҳми ӯ дар ташаккул ва рушди астрономияи тоҷик.....358
5. **Бадалов И.** Вазъи омода кардани мутахассисон барои хоҷагии деҳоти вилояти Кӯлоб дар солҳои 1946-1955.....366

## МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи илмӣ «**Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ**» мақолаҳои илмие, ки натиҷаи таҳқиқоти соҳаи **илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таъриху бостоншиносиро** фаро мегиранд, нашр карда мешаванд.

### Талабот нисбат ба мақолаҳои илмӣ:

1. Таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 12, ҳошияҳо 2 см, фосилаи байни сатрҳо 1,0 см ва формати A4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 5 саҳифа ва на беш аз 14 саҳифа;

2. Индекси ТДУ (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

3. Номи мақола бо ҳарфҳои калон;

4. Насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Сатторзода М.Ш.);

5. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он)-и мақола қору фаъолият менамоя (н) д;

6. Матни асосии мақола на камтар аз 5 саҳифа (схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);

7. Рақамгузориҳои нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумаи номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;

8. Рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 10 номгӯи адабиёти илмӣ. Адабиёт ба тартиби алифбой оварда мешавад. Ба нашри мақолаҳои бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ соҳаи охир ва манбаъҳои муътамад бештар таъкид кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад.

9. Намунаи таҳияи адабиёт: нишон додани манбаи иқтибос дар матн ба таври зер: [3, с. 24], [3, с. 24; 7, с. 53], ки ин ҷо рақами аввал манбаи истифодашуда ва рақами дувум саҳифа;

10. Рӯйхати адабиёти истифодашуда ба забони аслии китобӣ;

11. Тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 10 ва на бештар аз 20 сатр, калидвожаҳо аз 10 то 15 номгӯӣ;

12. Маълумот дар бораи муаллиф (он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). Маълумот дар бораи муаллиф ба тартиби зайл оварда мешавад: насаб, ном, номи падар, дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошад), вазифа ва ҷои қор, телефон ва почтаи электронӣ;

13. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли ҷопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;

14. Мақолаи аспирант докторанти PhD унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ мушовири илмӣ ва ё мудири кафедра қабул карда мешавад;

15. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад ва доктори илм қабул карда мешавад;

16. Мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририя дар муддати 10 рӯз баррасӣ мегардад.

Мақолаҳои илмие, ки барои нашр ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд тақризи мусбӣ мутахассиси соҳаи дахлдорро дошта бошанд.

Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки матни мақоларо таҳрир ва кӯтоҳ намояд.

Мақолаҳои, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, аз ҷониби ҳайати таҳририя барои нашр тавсия намегарданд.

Нишонӣ барои дастрасии маълумоти иловагӣ:

Маълумоти иловагӣ: [www.vestnik.kgu.tj](http://www.vestnik.kgu.tj), тел: 918-48-44-05.



**ВЕСТНИК  
КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ  
РУДАКИ**

Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Научный журнал «Вестник Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки» основан в 2009 г. Выходит 4 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан от 12.04.2022 г., №245/МЧ-97. Журнал принимает научные статьи по трем направлениям: исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Журнал включен в Реестр рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан с 1.06.2022, №174/м.

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде методанных. Полная текстовая версия журнала доступна на сайте издания ([vestnik.kgu.tj](http://vestnik.kgu.tj)).

---

**ВЕСТНИК  
Кулябского государственного университета имени  
Абуабдуллох Рудаки  
Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки  
4-2 (33) 2023**

Над номером работали:  
Главный редактор: Рахмон Д.С.  
Заместитель главного редактора: Рафиев С.А.  
Ответственный секретарь: Сафарзода М.Н.

735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С.Сафарова, 16  
Сайт журнала: [vestnik.kgu.tj](http://vestnik.kgu.tj)  
E-mail: [payom@kgu.tj](mailto:payom@kgu.tj)  
Тел.: 8(3322) 2-41-06

Отпечатано в типографии ООО «ИСТИКЛОЛ-2019»  
734042, г. Душанбе, Формат 60x84 1/16. Бумага офсетная.  
Печать офсетная. Тираж 60 экз. Уч. изд. л.377, усл. п.л. 23,56.  
Подписано в печать 13.12.2023. Заказ №2023/11-16